Лікарські рослини

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ ДОВІДНИК

Лікарські рослини

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ довідник

За редакцією
академіка АН УРСР
А. М. ГРОДЗІНСЬКОГО

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
«УКРАЇНСЬКА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»
імені М. П. БАЖАНА

УКРАЇНСЬКИЙ
ВИРОБНИЧО-КОМЕРЦІЙНИЙ
ЦЕНТР «ОЛІМП»
1992

ББК 42.143я2
Л-56

Авторський колектив

А. П. ЛЕБЕДА, кандидат сільськогосподарських наук (керівник авторського колективу, упорядник)

Н. І. ДЖУРЕНКО, кандидат біологічних наук

О. П. ІСАЙКІНА, кандидат біологічних наук

В. В. КРИВЕНКО, кандидат медичних наук

Н. М. МАКАРЧУК, кандидат медичних наук

В. Д. ОСЕТРОВ, кандидат біологічних наук

В. Г. СОБКО, кандидат біологічних наук

О. Є. ТАЛДИКІН, кандидат біологічних наук

І. І. ФАЛТУС, кандидат біологічних наук

Виданню цієї книги сприяла
Українська державна страхова комерційна організація
(Укрдержстрах)

Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник /
Л-56 Відп. ред. А. М. Гродзінський.— К.: Видавництво «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, Український виробничо-комерційний центр «Олімп», 1992.— 544 с: іл.

ISBN 5—88500—055—7

У довідковому виданні, розрахованому на лікарів і широке коло всіх, хто цікавиться лікарськими рослинами, вміщено понад 1200 статей. В них стисло описано лікарські рослини, охарактеризовано їхні морфологічні та ботанічні відомості, способи заготівель, зберігання і використання, подано їхній хімічний склад. Приведено поширені рецепти приготування ліків із застосуванням цілющих рослин.

Л $\frac{3803030102-002}{222-92}$ **Без оголошення** ББК 42.143я2

ISBN 5—88500—055—7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Люди споконвіку користуються лікарськими рослинами. Наукова офіцинальна медицина зародилась і продовжує розвиватись на базі все глибшого вивчення й повнішого використання діючих речовин, які містяться в рослинах.

Поява синтетичних ліків, що переважно моделюють активні речовини з рослин і є їхніми хімічними аналогами, не зменшила ролі природних лікарських рослин. Інтерес до них зростає серед фармакологів, фізіологів, біохіміків, практичних лікарів різного профілю, які прагнуть розширити арсенал лікарських засобів. Тепер широко застосовуються близько 100 видів рослин, офіційно ж лікарськими визнано в СРСР 240 видів. Чимало рослин не включено до державного реєстру, оскільки вони ще недостатньо досліджені фармакологічно або ж їх запаси в природних місцезростаннях невеликі. Інтродукція ж в культуру дикорослих рослин не проста справа. Практично можна вважати, що у флорі України фармакологічна активність притаманна не менше 1000 видів рослин, тобто кожному 4—5-му виду рослин. Однак більшість з них потребує додаткового вивчення з біологічного і медичного боку.

Труднощі полягають в тому, що науковці і спеціалісти медичного профілю не знають достатньою мірою флористичного багатства перспективних для фітотерапії рослин, а ботаніки — ще не дуже орієнтуються у можливому медичному значенні тих чи інших видів.

Метою довідника і є подолання цих труднощів, полегшення взаємної орієнтації медиків, ботаніків у широкій та практично дуже важливій проблемі дальшого вивчення і всебічного використання лікарських рослин, зафіксувати й узагальнити відомий нам досвід практичної і народної медицини, зіставивши там, де це можливо, з науково обгрунтованими методами використання лікарських рослин.

У книзі акцентується увага на охороні рослин, особливо рідкісних і зникаючих видів, описано ботанічну характеристику, наведено синоніми, поширення рослин, подано короткі відомості про хімічний склад, фармакологічні властивості й використання, лікарські форми та застосування, підкреслюється необхідність свідомого з лікарською порадою користування рекомендаціями, вміщеними в статтях довідника.

Енциклопедичний довідник «Лікарські рослини» видається уперше. В ньому вміщено 1297 статей і 754 ілюстрації.

Видання розраховано на практичних лікарів, фармакологів, біохіміків, ботаніків, ресурсознавців, студентів університетів, медичних вузів і училищ та на широке коло читачів, які цікавляться питаннями фітотерапії.

За будь-які зауваження авторський колектив буде глибоко вдячний.

Пропозиції та зауваження просимо надсилати до Головної редакції Української Радянської Енциклопедії на адресу 252650, Київ, 30, Леніна 51.

Академік АН УРСР А. М. Гродзінський

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИМ ДОВІДНИКОМ «ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ»

В енциклопедичному довіднику «Лікарські рослини» статті розміщено за алфавітом. Назви статей подано переважно в однині, наприклад: **ЛАВАНДА КОЛОСКОВА, ЖИВОКІСТ ШОРСТКИЙ** тощо.

Переважна більшість статей у довіднику — це видові назви рослин, наприклад, **АНЕМОНА ДІБРОВНА** — вид роду анемона. Назви термінів набрано напівжирним прописним шрифтом. Якщо назвою статті є термін, який має один або кілька синонімів, то ці синоніми подаються після назви статті світлим строчним шрифтом:

АНІС ЗВИЧАЙНИЙ, ганус

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ, жовтоцвіт весняний, заячий мак, купавник, польовий кріп, стародубка, чорногірка

У статтях про лікарські рослини після української наукової назви рослини, українських народних назв і російської наукової назви подано латинську назву, наприклад:

ПИЖМО ЗВИЧАЙНЕ,

дика горобинка, коровай, польова горобинка, рай-цвіт; пижма обыкновенная

Tanacetum vulgare —

Щоб легше було шукати у книзі статті про потрібні рослини, запроваджено систему посилань з народних назв рослин (і з рідше вживаних наукових назв) на сучасні наукові назви. Назву статті, на яку робиться посилання, набрано курсивом, наприклад:

ЛАТАТТЯ ЖОВТЕ — те саме, що й *глечики жовті.*

Назви рослин у текстах статей іноді подаються скорочено, наприклад: **АКТИНІДІЯ ПУРПУРОВА — А. п., ВЕЛИКОГОЛОВНИК САФЛОРОВИДНИЙ** — В. с.

В кінці книги вміщено словник біологічних і фармакологічних термінів (їх набрано курсивом: *віночок, галенові препарати, листя, квітки, плід, сорус* тощо), які наведено в статтях цього довідника. Щоб правильно користуватися рецептами, читачам необхідно уважно ознайомитися насамперед з текстами таких статей словника біологічних і фармацевтичних термінів: *відвар, компрес, маска, напар, настій, настойка, припарки.*

БІОЛОГІЧНО АКТИВНІ РЕЧОВИНИ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН

Лікувальна дія рослин пов'язана майже виключно зі специфічними хімічними речовинами, що містяться в них. Якщо не брати до уваги мікроелементи та іони калію і деяких інших мінеральних елементів, більшість лікувальних сполук — це органічні речовини. Тепер відомо понад 4 мільйони органічних сполук, багато з них мають лікувальні властивості. Перелічити навіть побіжно всі групи і класи лікувальних речовин неможливо, тому зупинимось лише на найсуттєвіших біохімічних особливостях лікарських рослин.

Усі існуючі нині на земній кулі живі істоти мають у своїй основі однакову схему обміну речовин: і у рослин різного рівня і походження, і у тварин, бактерій, вірусів та грибів, якими б вони не були далекими одні від одних, фундамент життєвих процесів створюють білки, білкові молекули, особливим способом організовані у вигляді подвійних мембран. Білки у всіх організмів утворюються на матрицях — молекулах дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК) і рибонуклеїнової кислоти (РНК), які зберігають і проносять через тисячі поколінь спадкові особливості організмів. Усі інші продукти, що утворюються білками і які служать для утворення білків, однакові або дуже подібні в усіх живих істот. Це й закономірно, адже життя на землі — циклічний процес поїдання одних організмів іншими. Зелені рослини, що синтезують з простих мінеральних сполук за участю сонячного світла органічні речовини, поїдаються всіма іншими гетеротрофними організмами, які здебільшого прямо, без особливої переробки, використовують рослинні речовини або ж поїдають один одного, поступово спрощуючи органічні сполуки і розкладаючи їх до найпростіших компонентів — води, вуглекислого газу і солей, які знову використовуються рослинами. У цьому кругообігу часом виникають складні екзотичні речовини, але й на них за мільйони і мільярди років у процесі еволюції виробилися споживачі (консументи), які ці речовини споживають і без яких вони вже не можуть існувати.

Процес еволюції невпинно відбувається з існуючими на земній кулі організмами внаслідок природного або штучного (за участю людини) добору, притаманної організмам мінливості та спадковості, яка закріплює і передає нащадкам виявлені добором ознаки. Один з важливих напрямів еволюції організмів — біохімічна еволюція, яка полягає в ускладненні й удосконаленні їхнього хімічного складу. Для рослини з біологічного погляду вигідно, щоб вона видавалася несмачною для тих тварин чи мікробів, що її споживають, а через це виникнення в біохімічному складі рослин якихось неприємних, гірких чи отруйних речовин надає цим рослинам перевагу. Тварини менше їстимуть такі рослини і вони передаватимуть нащадкам оцю свою ознаку — наявність активної у фізіологічному відношенні речовини. На деякий час рослина, що змінила свій хімічний склад, так би мовити позбулася тварин, що її поїдали, і почала невпинно розмножуватися і розселятися. Утворилися великі запаси біологічної маси цієї рослини. Тим часом у популяціях колишніх споживачів цієї рослини йде відбір таких екземплярів і рас, які можуть переносити шкідливу для інших речовину. Поступово формується вид тварини чи мікроба, для яких та неприємна речовина стала необхідною: цей гетеротроф не може вже нічого іншого їсти, крім поживи з цією речовиною. Це привело до надзвичайної різноманітності біохімічного складу живих організмів, досконалості біохімічного апарату і до таких, здавалося б, несподіваних наслідків, що якась речовина в далекій рослині раптом виявляється корисною і цілющою для хворої нирки у Людини. Причина тут та, що людина споживає в їжу і будує своє тіло з тих речовин, що є в рослинах і в придатних до їжі тваринах.

Зелені рослини здатні у процесі фотосинтезу і дальших перетворень створювати будь-які органічні сполуки, необхідні для їхнього існування. Всі ж інші організми, в тому числі й людина, а також незелені частини рослин не здатні до самостійного утворення необхідних для життя органічних речовин. Лікувальна дія рослин, наших зелених супутників, які супроводять людину протягом мільйонів років еволюції і без яких людина не може обійтися ні нині, ні в далекому майбутньому, полягає у єдності обміну речовин у живих клітинах. Незважаючи на ряд істотних відмінностей між рослинами і тваринами, до яких належить і людина, основні ланки обміну речовин у них подібні: в них беруть участь ті самі продукти, однакові або дуже схожі ферменти, відбуваються тотожні реакції.

Життя — це обмін речовин і енергії, який відбувається у кожній клітині окремо, але в узгодженості з цілим організмом. Речовини, необхідні для кожної клітини, приносяться плином крові. Він же забирає з клітини відпрацьовані продукти — шлаки. Коли з якихось причин обмін у клітинах уповільнюється, виникають порушення, які ми називаємо хворобою. Найперше лікування — це посилити приплив крові до хворого органа, посилити обмін речовин. Природна захисна реакція — запалення, почервоніння, підвищення температури — і є таким посиленням обміну речовин. А втім здебільшого це відбувається складніше.

Які ж функції виконують лікарські рослини в нашому житті?

— Задоволення потреб у пояснених речовинах. Є такий вираз: кожні ліки мають бути їжею для організму, а кожна їжа — ліками. Обмін речовин і енергії може порушуватись через нестачу в раціоні деяких речовин, які

організм людини сам нездатний синтезувати і одержує їх з їжею. Багато таких речовин відносять до класу вітамінів. Лікування полягає в тому, що нестача вітаміну компенсується рослинами, які містять багато потрібної речовини. Часом цілком достатнім є введення в раціон людини не самого вітаміну, а його попередника, наприклад, замість провітаміну А — β -каротину. Нормалізація хімічного складу їжі торкається не лише вітамінів, а й деяких інших сполук, так званих незамінних амінокислот, рослинних жирів тощо. Коли їх невистачає в раціоні, організм споживає більше інших продуктів, аж доки не досягне потрібної межі надходження дефіцитної речовини. Внаслідок цього переїдання настає ожиріння, бо зайві речовини відкладаються про запас, і це є одною з причин досить поширеного нині захворювання — ожиріння.

Для лікування хвороб недостатності необхідно вводити в раціон рослинні чи інші продукти, що містять дефіцитну речовину.

— **Пригнічення хвороботворної мікрофлори** — бактерій, грибів, вірусів та найпростіших, що спричинюють запалення і порушення діяльності окремих систем та органів і загальне захворювання організму. Це досягається за допомогою речовин, що мають антибіотичну (фітонцидну) дію щодо збудників захворювання і в той же час є нешкідливими або малошкідливими для організму людини. При цьому розрізняють бактеріостатичну дію речовин (коли ріст бактерій зупиняється, але самі вони живі і при зміні умов знову починають рости), бактерицидну, тобто вбивчу, руйнівну, часом — і стимуляторну дію. Звичайно, хвороботворні організми дуже різноманітні, і немає єдиного для всіх рослинного антибіотика, тому й застосовується досить широкий спектр рослин. Те, що шкідливе для одного мікроорганізму, може виявитися живильним середовищем для іншого. Сильні фітонциди у часнику, цибулі, хрону, багатьох пряних рослин, при вживанні яких у їжу регулюється чисельність і склад кишкової мікрофлори. Ефірні олії (лаванди, м'яти, чебрецю, материнки) згубні для мікробів, що носяться у повітрі й потрапляють у легені, осідають на шкірі, слизових оболонках.

— **Мобілізація захисних сил людського організму.** Наш організм має могутні імунні системи проти багатьох захворювань, може навіть проти всіх, але не завжди ці системи виявляються належним чином мобілізовані на боротьбу з небезпечним чинником. Цілюща сила деяких рослин пов'язана саме з тим, що вони мобілізують захисні природні сили людського організму. Наприклад, віруси грипу становлять практично молекулу нуклеїнової кислоти, дуже стійку проти хімічних впливів, часом з невеличкою білковою оболонкою. На них дуже важко впливати, а тому майже немає прямих антивірусних препаратів. Зате є речовини, які пробуджують антивірусний механізм у клітинах людини.

— **Антиалергенна дія,** можна сказати, протилежна попередній. Проникнення в організм людини інфекції, тобто, насамперед чужого білка, викликає бурхливу захисну реакцію: підвищення температури, запалення, утворення гістаміну, який спричинює часткове отруєння. Все це називають алергією, і вона проявляється буквально при кожному заразному захворюванні. Однак часто алергічну реакцію зумовлюють зовсім не хвороботворні фактори — борошно, пилок з рослин, шерсть і вовна та деякі сполуки білкового і небілкового походження. Для подолання алергії з організму треба видалити фактор, що її викликав, і пригасити хворобливі явища. Деякі рослини і їхні суміші виявляють антиалергенну дію.

— **Посилення секреторних (видільних) функцій.** Це досягається потогінними, сечогінними, жовчогінними, проносними й такими, що викликають чхання, полегшують кашель та відхід мокрот, клізмами та іншими засобами. Завдяки цьому з організму виводяться шлаки, відходи життєдіяльності, які можуть бути токсичними, а також і ті токсичні речовини, що утворюються інфекцією. Один з основних принципів йоги — традиційного індійського методу утримання здоров'я — полягає у якнайшвидшому позбавленні відходів. Будь-який застій, нагромадження кінцевих продуктів метаболізму гальмують обмін речовин, а це дуже небажано і веде до захворювання.

— **Посилення припливу крові до окремих органів,** завдяки чому в них змінюється обмін речовин і настає їхнє одужання. Досягається це гірчичниками, компресами, натираннями, а внутрішньо, наприклад, стимулюванням серцевої діяльності, травлення. Коли йдеться про цілий організм і потрібно підвищити його життєдіяльність, застосовуються так звані адаптогени (женьшень, елеутерокок, великоголовник), які стимулюють цілком діяльність організму і підвищують його здатність переносити стреси, втому тощо.

— **Припинення кровотечі,** особливо внутрішніх органів, шляхом підвищення згортання крові (активності протромбіну), утворення згустків, що закривають поранену судину. Так діють речовини дубильного характеру, а також такі, що звужують судини і зменшують приплив крові до ушкодженого місця.

— **Посилення поділу клітин** необхідне для загоювання ран, виразок, відновлення слизових та інших покривів. Так діють деякі вітаміни, особливо ті, що містяться в обліпиховій олії, або ж суміш гуміфікованих речовин — муміє. Однак, при підозрі на онкологічне захворювання застосування муміє, як стимулятора клітинного поділу, неприпустиме, бо воно може прискорити розростання пухлини і зробити неможливим врятування хворого існуючими в медицині методами.

— **Посилення ферментативного апарату організму людини.** Більшість реакцій обміну речовин здійснюється за участю біологічних каталізаторів — ферментів, які в тисячі разів прискорюють хімічні процеси й забезпечують швидке перетворення великих мас органічних речовин на необхідні для життя продукти. Деякі реакції взагалі не можуть здійснюватися за тих температур і тисків, що існують у живих клітинах, і лише ферменти роблять це можливим. Тепер відомо понад 1000 ферментів, а крім того існує багато так званих ізофер-

ментів — сполук, які відрізняються за структурою молекули від уперше знайденого ферменту, але виконують ту саму дію. Практично кожен фермент — це білок. Кожна клітина нашого організму має повний набір ферментів, що їй необхідні. З часом, однак, деякі ферменти вибувають з ладу. Так, у дітей є фермент лактаза, який дає змогу швидко засвоювати молочний цукор — лактозу. У дорослих, коли вони не п'ють молока, цей фермент зникає, і лактоза не засвоюється, створюючи в шлунку і кишечнику поживне середовище для розвитку різних бактерій. Таким людям потрібно або пити сквашене молоко, у якому лактоза вже розкладена до органічних кислот, або ж вводити цей фермент в організм штучно чи поступовим звиканням до молока відновити роботу ферменту.

Дія деяких рослинних ліків саме й пов'язана з тим, що вони або містять активні ферменти, що додаються до нашого ферментного апарату і посилюють його (наприклад, папаїназа з плодів динного дерева — аналог хемотрипсину в шлунковому соку людини), або ж стимулюють утворення власних ферментів, які нормалізують стан здоров'я.

— **Вплив на нервову систему.** Деякі рослинні речовини, зокрема алкалоїди, дуже сильно впливають на центральну і вегетативну нервові системи, й цим користуються для лікування. Цей вплив може бути збуджуючий, тонізуючий або ж заспокійливий, релаксуючий, снотворний. За допомогою речовин цього типу можна досягати ефекту анестезії (знеболювання), що й застосовують при хірургічних операціях та при деяких методах лікування, коли надто сильна реакція нервів заважає нормалізації процесів. Нейротропні речовини, що належать до цього класу, здебільшого можна вживати лише під суворим лікарським контролем. Вони можуть спричинювати отруєння або наркотичне звикання. Біохімічний механізм такого впливу на нервову систему ще далеко не з'ясовано й існує чимало припущень.

Наука знає чимало інших механізмів впливу лікарських рослин. Особливо важливий вплив на центральну й периферійну нервові системи, оскільки людина — високоорганізована істота, і від стану її нервової системи та психічної діяльності залежить функціонування, а, отже, й здоров'я всіх інших її систем. Є й засоби чисто механічного впливу, наприклад, такі, що мають пом'якшувальну, обволікальну дію, і їх застосовують, коли необхідно полегшити відкашлювання або нормалізувати стан травлення.

Що таке лікування? Це — повернення організму людини до нормального стану, який вважається здоровим, а будь-які порушення нормальної діяльності організму до певної межі вважаються втомою (коли після перепочинку вертається норма) або ж захворюваннями. У такому поверненні до здорового стану відіграють роль численні фактори, і серед них не останнє місце займає харчування, в якому важлива роль належить продуктам рослинного походження, а також перебування на свіжому повітрі, серед рослин і, нарешті, спеціальні заходи лікування, в тому числі й лікарськими рослинами. Лікувальні властивості рослин залежать від наявності в них різноманітних за хімічною структурою і терапевтичною дією речовин. Найважливішими з них є білки й амінокислоти, нуклеїнові кислоти, алкалоїди, вуглеводи, крохмаль, клітковина, слизи, глікозиди, сапоніни, жири і жирні олії, ефірні олії, воски, гіркоти, феноли, флавоноїди, дубильні речовини, смоли, вітаміни тощо.

Білки і амінокислоти. Життя, за загально прийнятим визначенням Ф. Енгельса,— це особлива форма існування білкових тіл, основу якого становить обмін речовин і енергії. Кожен організм, кожна жива клітина складається з білків — великих, полімерних молекул, дуже складних і неповторних, характерних буквально для кожного організму. Білки синтезуються в клітинах за так званим генетичним кодом, на спеціальних молекулярних матрицях — складних молекулах ДНК і РНК, а тому відрізняються чіткою індивідуальністю. Кожна клітина має білки різного типу. Одні з них утворюють зовнішню напівпроникну оболонку, це так звані лектини. Вони строго контролюють, щоб у клітину не проникла стороння речовина, вірус чи хвороботворний мікроб. Від них, як дехто нині вважає, залежить припинення поділу клітин, а коли вони не виконують своїх функцій, клітини продовжують хаотично, невпорядковано ділитися — і виникає пухлина. Інші білки утворюють подвійну мембрану, з якої формуються нові органели клітини, треті перебувають у запасі і т. д. Однак, незважаючи на величезне розмаїття білків, усі вони складаються лише з 20 амінокислот, які називаються конституційними (всіх амінокислот відомо кілька сотень). Наш організм здатний сам синтезувати лише 10 амінокислот, а решта 10 є незамінними, бо ми мусимо одержувати їх тільки з їжею. Це — треонін, валін, лейцин, ізолейцин, метіонін, гістидин, триптофан, лізин, аргінін і фенілаланін. І коли в нашому раціоні невистачає, скажімо, лізину чи триптофану, наше харчування стає неповноцінним. На білки й амінокислоти багаті зернобобові культури — горох, квасоля, сочевиця і зернові — пшениця, жито, ячмінь, овес, а також овочеві культури. Зерно деяких рослин, наприклад, кукурудзи, не має окремих необхідних амінокислот, а тому харчуватися виключно кукурудзою та й будь-якою іншою рослиною не варто, бо організмові потрібна різноманітна їжа. Білки — це водночас і ферменти. Високі температури денатурують білки, і вони втрачають свою ферментативну активність. Тому, коли необхідно збагатити наш власний комплекс ферментів рослинними, рослини треба споживати в зеленому вигляді і обов'язково свіжими, бо при стоянні ушкоджених зелених рослин у їхніх клітинах відбувається автоліз: ферменти перетравлюють вміст клітини і самі себе знищують.

Білки ділять на прості (протеїни) і складні (протеїди).

Прості білки під час глибокого гідролізу або перетравлення ферментами розпадаються на амінокислоти, які є таким чином основною структурною одиницею білків. В рослинах протеїни зустрічаються, як протаміни, гістони і

альбуміни — відносно простіші, розчинні у воді, і як глобуліни та глютеліни — нерозчинні у воді, але такі, що розчиняються в розчинах солей або лугів чи кислот.

Складні білки становлять комплекс простого білка з небілковим компонентом. Так, ліпопротеїди пов'язані з жирами і відповідно беруть участь у жировому обміні, фосфопротеїди бувають задіяні в енергетичних процесах, металопротеїди найчастіше бувають ферментами дихання. Глікопротеїди, тобто поєднання білка з цукром, або лектини розташовуються на зовнішніх поверхнях клітин і забезпечують імунітет проти інфекцій, регулюють поділ клітин. Лектинів багато в насінні бобових та в багатьох лікарських рослинах. Особливе значення мають нуклеопротеїди, що беруть участь у синтезі нових білкових молекул, тобто забезпечують найголовніше — передачу генетичних властивостей і лежать в основі ростових процесів.

Самі по собі білки й амінокислоти у фітотерапії поки що не використовуються, однак вони мають винятково велике значення в житті рослин і тварин. Деякі спадкові хвороби є не що інше, як захворювання білкових молекул, а через це порушується весь складний механізм живої істоти. Їх вже відкрито понад 3 тисячі. На щастя, вони зустрічаються не дуже часто.

Нуклеїнові кислоти складаються з азотистої основи (цитозину, урацилу, аденіну, гуаніну, тиміну, 5-метилцитозину), цукру (рибози або дезоксирибози) і фосфорної кислоти. Самі нуклеїнові кислоти хімічно малоактивні і як ліки не використовуються. Продукти розщеплення їх бувають дуже активними і входять до складу стимулюючих препаратів. Названі вище азотисті основи, а також інші, що не входять до складу нуклеїнових кислот, зустрічаються в деяких лікарських рослинах, причому часто у великих кількостях. Вони біохімічно споріднені з алкалоїдами, які мають дуже високу фізіологічну активність.

Алкалоїди — досить складні рослинні речовини, що містять у гетероциклічних молекулах азот і мають лужні властивості, звідки і їхня назва: алкалі — луг. Відомо понад 5 тисяч алкалоїдів, і всі вони трапляються тільки в рослинах. Це — нелеткі органічні сполуки, гіркі на смак, фізіологічно і фармакологічно дуже активні, часом отруйні або діють як наркотики. До них відносять ще схожі за будовою сполуки, що не мають лужних властивостей, наприклад, кофеїн (кава, чай), теобромін (чай), ефедрин. Найчастіше алкалоїди бувають у рослинах родин макових, лілійних, пасльонових, жовтецевих, логанієвих і кутрових. Вони утворюються при метаболізмі амінокислот; загальним для всіх алкалоїдів є наявність азотної групи в молекулах, які мають, як правило, гетероциклічну або ароматичну структуру.

Рослини завжди дуже економно поводяться з азотом, і щоб його не втрачати, впаковують його в молекули у вигляді алкалоїдів. До того ж алкалоїди виявляються корисними для рослин, бо відлякують комах і великих тварин, які не можуть їсти біомаси з алкалоїдами. Хімічно алкалоїди поводять себе, як луги, утворюють солі з кислотами. У чистому вигляді вони не розчиняються водою, а тільки органічними розчинниками, у вигляді ж солей добре розчиняються у воді. Щоправда, солі алкалоїдів з таніном не розчиняються у воді, і цим користуються, коли треба подолати отруєння. Для хімічної класифікації істотне значення має структура центрального гетероциклу в молекулі. Відповідно до цього розрізняють ізохінолінові, індольні, піридинові, піперидинові, тропанові й пуринові алкалоїди.

Залежно від хімічної природи фармакологічне значення алкалоїдів дуже неоднакове. Наприклад, морфін діє анальгетично проти сильного болю, атропін і папаверин виявляють спазмолітичну дію, атропін, крім цього, затримує виділення слини і шлункового соку й розширяє зіниці очей. Хінін діє специфічно проти збудника малярії; кофеїн, теобромін — аналептично (тобто, стимулюють дихальний центр), і діуретично, посилюючи відділення сечі. Багато алкалоїдів особливо діють на нервову систему. Деякі через це належать до найсильніших наркотиків, як морфін і кокаїн. До алкалоїдоносних рослин належать: чемериця біла (протовератрини А і В), блекота чорна, дурман і беладонна (гіосціамін, атропін, скополамін), мак снотворний (група морфіну), чистотіл (хелідонін), хінне дерево (хінін), тютюн і махорка (нікотин).

В одній рослині алкалоїди здебільшого представлені не одною сполукою, а цілою групою споріднених речовин. Так, з опіуму виробляють до 25 сполук, у тому числі морфін, кодеїн і папаверин.

Вуглеводи — дуже великий клас природних органічних сполук, що складаються тільки з вуглецю і водню з киснем, які перебувають у тому ж співвідношенні, що й у воді — H_2O (звідки й їхня назва). Вуглеводи відіграють головну енергетичну роль, вони утворюються в процесі фотосинтезу і, пересуваючись по рослині, забезпечують життєві потреби інших, незелених її частин. Вони становлять не тільки джерело енергії, яка вивільняється під час окислення їх, але й вихідний матеріал для багатьох біосинтезів.

Прості цукри можуть мати в своїй молекулі 4, 5, 6 або 7 атомів вуглецю, через що їх відповідно називають тетрози, пентози, гексози і гептози. Ці цукри називають і монозами, або моноцукрами, бо вони існують у вигляді окремих молекул. Прикладом можуть бути глюкоза (виноградний цукор) і фруктоза (плодовий цукор). Однак цукри можуть сполучатися між собою у двомолекулярну форму, діозу, або звичайну сахарозу (буряковий цукор), і лактозу (молочний цукор) чи тримолекулярну — рафінозу, гентіанозу (з тирличу) або й полімерну форму — з сотень і тисяч окремих залишків моно- і дицукрів. Це полісахариди — крохмаль, целюлоза, інулін, пектини. В результаті гідролізу вони розпадаються на один-два прості цукри. Зустрічаються й гетерополісахариди, які складаються з кількох моносахаридів. До молекул складних цукрів часом входять інші органічні угруповання, наприклад, аміни, і такі сполуки називаються аміноцукрами.

Вуглеводи є в кожній рослині. Вони становлять важливий об'єкт дієти, бо в щоденному раціоні людини має бути до 400 г і більше вуглеводів у вигляді цукру та крохмалю. При захворюванні на діабет в організмі людини утворюється мало (у 5—10 раз менше за норму) інсуліну — гормону, який регулює перетворення глюкози в печінці і в м'язах. Внаслідок цього підвищується вміст глюкози в крові, при її неповному окисленні утворюється ацетон і настає тяжке отруєння організму, що веде до коматозного стану і смерті. Тому при захворюванні на діабет слід обмежувати себе у споживанні глюкози або сахарози (яка в організмі розпадається на глюкозу і фруктозу) і задовольняти свої потреби фруктозою, яка входить до складу інуліну, речовини, аналогічної крохмалеві. Фруктоза у 2—2,5 раза солодша за сахарозу і глюкозу, а тому можна обійтися меншою кількістю її. Важливим джерелом вуглеводів є бджолиний мед. Це — секрет нектарників, зібраний і перероблений в організмі бджоли. До 70 % меду, однак, збирається не з квіткового нектару, а з паді, цукристих відкладень на листі дерев і трав'янистих рослин, уражених попелицями. Мед містить легкопроникні й добре засвоювані цукри та вітаміни, а тому його рекомендують для поліпшення діяльності серця та як заспокійливий засіб. Мед використовували як легкий проносний засіб. Останнім часом поширилось захоплення «медолікуванням», у якому багато перебільшень і мало обгрунтованих рекомендацій і яке не слід застосовувати без критичної поради лікаря.

Крохмаль — полісахарид, що нагромаджується в плодах, зерні, коренях і бульбах деяких рослин як запасна форма вуглеводів. Під час гідролізу крохмалю поступово утворюється розчинний крохмаль, декстрини, ди- і моноцукри. Крохмаль дуже часто використовують у лікарській практиці: як присипку, наповнювач і субстрат для виготовлення таблеток і облаток та у пастах. Він входить як важливий компонент практично до всіх дієт. Звичайно крохмаль одержують з картоплі і рису, рідше — з інших зернових. Саго — крохмалистий продукт з деревини сагової пальми, а також деяких саговників. У тропіках вирощують багато крохмалоносних рослин: батат (ямс), таро, маніок та інші.

Клітковина, або целюлоза,— полівуглєвод, головний компонент клітинних оболонок. Бавовняна вата, серцевина стебел соняшнику і бузини — практично на 70—80 % чиста клітковина. Кожна молекула клітковини складається не менше як з 30 000 молекул глюкози, розміщених в одну лінію. В організмі людини клітковина не засвоюється, проте значення її в харчуванні велике — вона посилює перистальтику. Клітковина утворює ніби пухку структуру перетравлюваної маси в шлунку і кишечнику, полегшуючи доступ ферментів до всіх часточок їжі. Клітковина є в будь-якій рослинній масі, особливо в овочах, кукурудзі молочної стиглості, чорному хлібі.

Слизи — високомолекулярні безазотисті речовини, які дуже розбухають у воді й утворюють колоїдні розчини, а хімічно належать до чистих полісахаридів, сумішей полісахаридів з уроновими кислотами, до поліуронідів та інших сполук. Слизовий колоїдний розчин захищає слизові оболонки при запаленні, пом'якшує больові відчуття й сприяє процесові загоєння. Спричинене запаленням сильне виділення власних слизових субстанцій зменшується, а введені в організм як ліки слизи ферментативно не розкладаються, організмом не засвоюються і не перетравлюються. Ця властивість сприятливо діє на кишечник при хронічних запорах, які настають внаслідок запалення слизових покривів. Вони добре діють і при проносах та посиленій перистальтиці, але вже через те, що рослинні слизи поглинають подразнюючі речовини і рідину. Насамперед їх застосовують при дратливому кашлі, а також для полоскань горла та компресів при ураженнях шкіри та при виразках.

До справжніх слизів, що мають в основі слизову кислоту, відносять слизи насіння льону, липового цвіту й кореня алтеї, а до несправжніх — слиз із бульб зозулинця, який в основі має щавлеву кислоту, а також слизи з лишайників і водоростей, у яких є або ліхенін або ламінарин. Багато грудних чаїв та зборів від кашлю, а також рослинних соків і екстрактів (підбіл, плоди малини) й проносних чаїв містять слизові речовини. Сироп з алтеї — неодмінна складова частина відкашлювальних чаїв і тинктур. Агар з водоростей, трагакант і насіння льону входять до складу офіцинальних препаратів; це — найкращі нешкідливі проносні засоби. Організм до них не звикає, їх можна застосовувати тривалий час. Основні джерела слизових речовин: агар, гуміарабік, листя і квітки підбілу, ісландський мох, насіння льону, квітки і листя мальви.

Глікозиди. Це сполуки цукру з якоюсь іншою молекулою, наприклад, з фенолом, вуглеводнем, терпеном і т. д. Маючи таким чином половину молекули цукру, вони близькі до вуглеводів, і це дає змогу об'єднати їх в одну групу. Інша половина молекули (аглікон) визначає специфічні особливості глікозиду, зокрема його лікувальні властивості. Вважають, що кращим проникненням лікувального аглікону в клітини глікозиди завдячують цукровій частині молекули. Так, аглікон у чистому вигляді, без цукру, може й не проникнути в кров і не виявити необхідної лікувальної дії. Таким чином, цукор ніби несе на собі гірку, їдку чи чимось неприйнятну частину. Глікозиди, як і багато інших органічних речовин, можна одержувати штучним шляхом, однак при цьому утворюються численні ізомери, тотожні молекули, з дещо іншим розміщенням частин, які, проте, не мають фізіологічної чи фармакологічної активності. Розділити таку суміш з практично однакових у хімічному відношенні молекул на активні й неактивні дуже важко, часом просто неможливо, бо число ізомерів іноді налічує 128, 256 і більше варіантів, а тому для виготовлення ліків потрібна природна рослинна сировина. Її заготовляють у природі або ж вирощують на полях.

Глікозиди в рослинах виникають для знешкодження всередині рослинного організму дуже активного аглікону, який міг утворитися

в процесі метаболізму або потрапити ззовні. Рослини, як відомо, в процесі фотосинтезу утворюють цукор, тому в цукрах у них ніколи дефіциту немає. Якісь надто активні, непотрібні в даний момент рослині сполуки пов'язуються з цукром і стають через це для рослини нешкідливими, набувають здатності пересуватись по рослині подібно до цукрів. Еволюція використала наявність глікозидів і як захист проти поїдання рослинної маси тваринами, бактеріями чи грибами, бо в них глікозиди розщеплюються, цукор засвоюється, а аглікон діє частіше як отрута. В рослинах, що містять глікозиди, одночасно є ферменти, що їх розщеплюють на цукор і аглікон. Тому такі рослини треба сушити якомога швидше і при температурах, що не перевищують 60 °С, після чого зберігати в сухих, добре провітрюваних приміщеннях.

Для рослин з родини капустяних (хрестоцвітих) характерна наявність у глікозидах сірковмісних речовин. Це — глікозиди синігрин і синальбін у насінні гірчиці. У розоцвітих поширений амігдалін, який розпадається з виділенням синильної (ціанової) кислоти. Він є в насінні гіркого мигдалю, абрикоса, вишень, персика, сливи, лавровишні, в квітках і листі черемхи, а також зустрічається в представників зовсім інших родин. У зелених частинах льону глікозид лінамарин також містить синильну кислоту — дуже сильну отруту. У жовтецевих зустрічається анемонін і протоанемонін. Строфантин характерний для рослин родини кутрових — строфанту (чилібухи), олеандра, кендирю коноплевидного.

Серцеві глікозиди. Похідні стерану, досить складної органічної сполуки, що сполучається з цукром. Вони сприятливо діють при серцевій недостатності і є дуже важливими ліками, які застосовуються лише офіцинально виготовленими препаратами і у чітко визначених лікарем дозах! Рослини, що містять серцеві глікозиди, не можна використовувати безпосередньо, бо при цьому неможливо точно дозувати кількість глікозиду. Крім того, глікозиди в них часто супроводяться токсичними речовинами, отже медицина використовує виключно хімічно чисті глікозиди, виділені з рослинної сировини. Серцеві глікозиди містяться в свіжих листках червоної і шерстистої наперстянок, в морській цибулі, листках олеандра, свіжих листках конвалії, в горицвіті весняному, в насінні строфанту. В деяких рослинах зустрічаються антраглікозиди, що мають проносні властивості (їх ми розглядаємо нижче, при описі фенолів).

До глікозидів належать і сапоніни, гіркі речовини та деякі дубильні речовини.

Сапоніни — глікозиди різної природи, які утворюють з водою піну подібно до мила. Вони подразнюють слизові оболонки, бо діють як поверхнево активні речовини, а тому при вживанні їх усередину посилюють перистальтику кишечника, а, отже, і перетравлення їжі, секрецію залоз, відходження мокроти з бронхів, полегшують відкашлювання, дають і сечогінний ефект. Потрапляючи в плин крові, сапоніни діють негативно, бо розчиняють червоні кров'яні тільця. Сапоніни вводять до багатьох сечогінних, ниркових, жовчогінних і таких, що сприяють обмінові речовин, чаїв і зборів. Сапоніни містяться в листі берези, плюща і підбілу, в насінні гіркокаштану й корені солодки.

Жири і жирні олії. Вони бувають як рослинного, так і тваринного походження. Залежно від хімічної природи при кімнатній температурі вони можуть бути рідкими, густими і твердими. Хімічно вони становлять ефіри жирних кислот різної природи з гліцерином, триатомним спиртом. До одної молекули гліцерину приєднуються три молекули кислот, однакових або, частіше, різних. Під впливом натрієвого або калійного лугу ефірні зв'язки порушуються, жирні кислоти утворюють з лугом солі, які становлять звичайне мило, тверде з натрієм, рідке — з калієм, а гліцерин залишається у розчині.

Жири й олії становлять важливий продукт харчування, застосовуються в техніці, косметиці, а також мають фармацевтичне використання. Так звані ненасичені жирні кислоти, що мають в молекулі один, два (як у лінолевої), три (як у ліноленової) або навіть чотири (як у арахідонової кислоти) подвійні зв'язки між атомами вуглецю і трапляються лише в рослинних жирах і так званому риб'ячому жирі, в організмі людини не синтезуються, але потрібні для багатьох біохімічних процесів, і тому їх відносять до незамінних продуктів живлення. Суміш ненасичених жирних кислот називають вітаміном F. Безпосередньо з лікарською метою застосовується рицинова олія — як проносний засіб. Мазі, емульсії, пасти, жирові екстракти з лікарських рослин або з ефірних олій готують на жирах, які сприяють поглинанню активних речовин організмом, пом'якшують і продовжують їхню дію. Жири і жирні кислоти малостійкі, особливо ненасичені; вони окислюються, твердіють, стають темними, набирають неприємного запаху. На це потрібно звертати увагу при використанні їх. Найпоширеніші в наших умовах — соняшникова і рапсова олія, лляна і кукурудзяна, в Середній Азії — бавовникова, а у світовій практиці ще й оливкова (прованська олія), арахісова, кокосова і пальмова.

Ефірні олії. Це — леткі, з характерним сильним запахом і смаком, маслоподібні, нерозчинні у воді, здебільшого безбарвні або слабо забарвлені рідини. На відміну від справжніх жирів вони не залишають жирової плями на папері, бо випаровуються вже при кімнатній температурі. Ефірні олії утворюються виключно в рослинах, але мають надзвичайно сильні фізіологічні й фармакологічні властивості. У чистому вигляді їх одержують перегонкою з водяною парою, поглинаючи жирами, подекуди вичавлюють під пресом або ж екстрагують рідкою вуглекислотою та іншими розчинниками. У фітотерапії їх вживають не лише очищеними, наприклад, для інгаляцій чи у приладі «Фітон», а й у настойках, які роблять на спирті, враховуючи нерозчинність терпенів у воді, або в напарах, як скажімо, це роблять з листям шавлії або евкаліпту для полоскання. Ефірні олії розчиняються спиртом, ефіром або жирами і в таких формах дуже

широко використовуються у парфюмерії. Ефірні олії знаходять також важливе застосування у харчовій промисловості — у прянощах і спеціях.

Ефірні олії розрізняють і називають за рослинами, з яких їх одержують: м'ятна, лавандова, трояндова тощо. Кожна з них становить суміш кількох або кільканадцяти окремих хімічних сполук — терпенів і їхніх похідних. Терпени — вуглеводні, тобто складаються лише з С і Н і характерні тим, що в молекулах у них є багато ненасичених вуглецевих зв'язків, які зумовлюють високу хімічну активність цих речовин. Розрізняють монотерпени, сесквітерпени і дитерпени (терпени з більшою кількістю конденсованих молекул утворюють смоли і каучук). Вуглевод може замінити один з атомів водню на якусь іншу молекулярну групу і таким чином придбати нові якості.

Приклади монотерпенів: як вуглеводні мирцин і оцимін, а вже як їхні похідні альдегіди і кетони зустрічаються у складі багатьох ефірних олій. Це — цитронелол, цитраль, лимонен, α-пінен, ментол, миртенол, борнеол, камфора, вербенон і піперитон. Сексвітерпени є в сандаловому дереві (β-санталін), в евкаліптовій олії — кадинол і евдесмол. Дитерпени зустрічаються досить рідко, відомі α-камфорен, фітол (входить до складу хлорофілу), абієтинова кислота.

В рослинах ефірні олії містяться в особливих клітинах — вмістищах, і виходять звідти після руйнування або ж при підігріванні.

Фізіологічна дія ефірних олій здійснюється різним шляхом. При безпосередньому контакті їх із шкірою викликається подразнення, посилюється приплив крові до цього місця (гіперемія), що використовують при компресах і сполоскуваннях з ефірно-олійними напарами. При надто високій концентрації або тривалій дії можна викликати опік шкіри. Розчинені в жирах (в'єтнамський бальзам «Золота зірка») ефірні олії при нанесенні на шкіру локально гальмують запалення (антифлогістична дія). Через шкіру вони можуть проникати у кров і розноситись по тілу. Але певніше їх вдихання при інгаляціях: полегшується відкашлювання.

Потрапляючи до рота і подразнюючи нервові закінчення, ефірні олії діють через нервову систему на шлунок, зумовлюючи посилення секреції шлункового соку, секрету підшлункової залози і жовчі, тобто тих соків і ферментів, що в основному здійснюють процес перетравлювання і засвоювання їжі. Тим самим вони діють на апетит, нормальне, здорове споживання їжі, що й досягається смаковими додатками до страв, консервів тощо (кріп, петрушка, кмин, коріандр та багато інших).

Ефірні олії діють і на сечовидільні органи. Пояснюють це тим, що ліки з чебрецем або чистий тимол (з олії чебрецю) або інші діуретичні ліки з ефірними оліями розширюють судини фільтруючої системи нирок (нефронів) і роблять їх легше проникними. Важливими ліками з такою дією є «ягоди» ялівцю, корені петрушки, насіння чи листя любистку.

Отже, в цілому ефірні олії є важливими ліками для очищення організму від мокрот, сечі та інших відходів, вони виявляють спазмолітичну дію на м'язи кишечника, прискорюючи травлення. Вони також поліпшують виділення молока у матерів-годувальниць. Деякі ефірні олії, наприклад, м'ятна, мають чітку жовчогінну дію і застосовуються при запаленнях жовчного міхура та при жовтяницях.

Разом з тим зловживати ефірними оліями не можна. Вони можуть спричинити значну шкоду при менструаціях і вагітності через припливи крові (аж до аборту).

І, нарешті, ефірні олії виявляють чітку статичну дію на бактерії, особливо на такі, що мають просякнуту жироподібними речовинами оболонку і через це дуже стійкі до інших дезинфекційних засобів (стафілокок). Обкурювання ефірними оліями застосовується для дезинфекції приміщень, одягу та шкіри. Оскільки ефірні олії здебільшого мають приємний для людини запах, такий захід сприяє й підвищенню самопочуття.

Найхарактерніші ефіроолійні рослини: валеріана, фенхель, кріп, коріандр, лаванда, любисток, меліса, мускатник, м'ята, петрушка, розмарин, шавлія, чебрець, материнка, ялівець, полин, лимон, апельсин, троянда.

Воски — ефіри вищих жирних кислот з вищими спиртами, часто в суміші з вільними жирними кислотами і спиртами, а також з парафінами та іншими речовинами; нерозчинні у воді, не перетравлюються ферментами. Вони утворюються на поверхні листя і плодів багатьох рослин як захист від випаровування, їх виробляють і деякі комахи, наприклад, бджоли, але походження їх, як вважають, рослинне. Бджолиний віск використовують у фармацевтичній практиці та в народній медицині. Розрізняють білий і жовтий віск. Це переважно ефір пальмітинової кислоти з мірициловим спиртом, він містить і 10—14 % церотової й невелику кількість неоцеротової кислот. Карнаубовий віск — рослинного походження, з листя бразільської воскової пальми, він складається з суміші ефіру церотової кислоти, мірицилового спирту і вільних кислот (карнаубової і церотової), спиртів (церилового і мірицилового) та вуглеводнів (парафінів).

Гіркоти. Під такою загальною назвою об'єднують різноманітні сполуки, що мають гіркий смак і чия дія на організм пов'язана з цим. Переважно це терпени або їхні похідні, часом — глікозиди. Гіркота з ісландського моху (лишайника) — центрарієва кислота. Найчастіше гіркоти є в рослинах родин айстрових (складноцвітих), тирличевих і губоцвітих. Гіркоти посилюють секрецію залоз — слинних, шлунку, підшлункової, печінки і жовчного міхура, їх застосовують у багатьох препаратах і зборах з лікарських рослин. Під впливом гіркот посилюється виділення слини, шлункового соку, секрету панкреатичної (підшлункової) залози і жовчі, в них зростає активність відповідних ферментів, внаслідок чого поліпшується весь процес травлення. Гіркоти діють через смакові подразнення язика, через

рефлекси парасимпатичної нервової системи на внутрішні органи. Щоб отримати згадану дію, їх випивають повільними ковтками за 0,5—1 годину до їди; часом досить потримати гіркоту в роті, щоб викликати рефлекторну реакцію. Лікувальне значення гіркот полягає в тому, що вони збуджують весь шлунково-кишковий тракт і внаслідок цього усуваються вади, пов'язані з застоєм, поганим перетравленням їжі — відчуття переповнення й тиску в ділянці шлунка, печія, відрижка, бродіння й здуття, в'яле випорожнення та запори. Вони корисні й при захворюваннях печінки, при жовтусі, запаленнях жовчного міхура і жовчних проток.

Феноли. Група дуже різноманітних речовин, дуже поширених у рослинному світі. Загальним для них, що об'єднує в одну групу, є наявність у молекулі ароматичного (бензольного) ядра, яке несе одну гідроксильну, або фенольну, оксигрупу. При ароматичному ядрі можуть бути й дві, і три оксигрупи, через що розрізняють моно-, ди- і трифеноли. Ці оксигрупи є головними реактивними групами фенольних сполук.

При наявності в молекулі кількох ароматичних ядер з відповідними оксигрупами виникають поліфеноли. Найпростішим фенолом є власне фенол, або карболова кислота, могутній дезинфекційний засіб. До дифенолів відносять пірокатехін, резорцин і гідрохінон; до трифенолів — пірогалол, оксигідрохінон і флороглюцин.

Під впливом ферментів феноли здатні полімеризуватися у великі нерозчинні у воді молекули дубильних речовин, лігніну, меланінів і гумусу.

Коли до простого мономерного фенолу приєднується один атом вуглецю з кислотною групою, утворюється оксибензойна кислота і її похідні. Коли ж приєднується тривуглецева комбінація, то утворюється група оксикоричних кислот і кумаринів. Сполуки, що складаються з двох ароматичних ядер і тривуглецевого радикалу, відносять до флавоноїдів і ділять їх на підгрупи катехінів, лейкоантоціанів, флавонів і флавонолів (жовті барвники квіток), та антоціанів (сині, червоні й фіолетові пігменти квіток і листя). В рослинах зустрічаються поліфеноли ще складнішої структури.

Фенольні сполуки утворюються в усіх органах рослин з цукрів і беруть участь у процесах дихання в клітинах, переносячи водень від окислювальних молекул. У рослинах вони відіграють роль відходів метаболізму, тобто екскретів, які в процесі еволюції виявились корисними, бо відлякують тварин від поїдання рослинної маси, тобто вони забезпечують імунітет. Вони є й резервними речовинами. Фенольні сполуки виявляють сильну дію на ріст рослин, гальмуючи проростання насіння, видовження стебел і коренів. Вони мають сильні фітонцидні властивості й забезпечують імунітет рослин до грибної, а особливо до бактеріальної інфекції. Часто своїх захисних фенолів у здорової рослини немає, вони утворюються в ній як реакція на зараження збудником захворювання.

Фенольні сполуки відіграють важливу роль при загоюванні ран, поділі клітин, а також у захисті тканин від проникаючої радіації, від вільних радикалів, мутагенів та сильних окислювачів. Вміст фенольних сполук у рослинах коливається у великих межах. Такі речовини, як оксибензойні кислоти й кумарини є у багатьох рослинах, а деякі феноли — тільки в певних видах рослин. їхній вміст також: залежить від зовнішніх умов. Так, без ультрафіолетового опромінення кількість хлорогенової кислоти різко зменшується. Зростаючи ж у горах, де кількість ультрафіолетової радіації вища, рослини вміщують значно більше антоціанів і флавонолів. Це слід враховувати при заготівлі такої лікарської сировини, де головну роль відіграють фенолвмісні сполуки.

Флавоноїди — похідні фенольних сполук, жовті, коричневі пігменти рослин. Вони виявляють різноманітну фітотерапевтичну дію. Зустрічаються в багатьох рослинах у вигляді глікозидів, а також і в чистому вигляді. Найвідоміші у фітотерапії флавоноїди: рутин, гесперидин, гіперозид, кверцетин, кемпферол та апігенін.

Найістотніша фармацевтична дія флавоноїдів полягає в регулюванні стану капілярів, зокрема вони підвищують їхню проникність при атеросклерозі й тим самим сприяють зниженню й нормалізації кров'яного тиску. Їм приписують і дії діуретичну (сечогінну), спазмолітичну й холеретичну дію на організм людини; вони розширюють капіляри, знижують тиск крові, тонізують серцеві м'язи, розширюють коронарні судини, зменшують згортання крові. Флавоноїди містяться як одна з діючих сполук у багатьох рослинах; розширюючи капіляри, вони полегшують вплив ін. активних сполук. До найзначніших джерел флавоноїдів належать квітки арніки, листя берези і підбілу, верес, квітки бузини чорної, квітки ромашки, цвіт липи, корінь петрушки, плоди кінського каштану, хвощ польовий та корінь солодки.

Дубильні речовини. Хімічно — це полімеризовані фенольні сполуки. Їхня дія полягає в тому, що вони ущільнюють і закріплюють білкові молекули в поверхневих шарах шкіри або слизових оболонок, які внаслідок цього стають стійкішими проти зовнішніх впливів і менш проникними. Цю їхню властивість використовують і в промисловому дубленні шкур. Дубильні речовини добре розчиняються у воді. З білковими молекулами, наприклад, желатиною, а також з алкалоїдами й солями важких металів вони утворюють нерозчинні осади.

Дубильні речовини ділять на два ряди — пірогалоловий і пірокатехіновий, залежно від того, яка з названих сполук лежить у їхній основі. За поширенішою класифікацією дубильні речовини ділять на конденсовані й гідролізовані. Гідролізовані мають у своїх великих полімерних молекулах ефірні зв'язки, які легко розщеплюються з приєднанням води (гідролізуються) під дією ферментів і слабких кислот і навіть при кип'ятінні. Це в основному похідні галової кислоти, таніну або елаго-

вої кислоти. Конденсовані дубильні речовини не розщеплюються, бо зв'язки між молекулами в них іншого характеру. До них належать катехіни чаю. Під впливом сильних кислот або при окисленні вони утворюють червоні продукти флобафени (наприклад, настій чаю і взагалі багатьох рослин при стоянні темніє).

На смак дубильні речовини в'яжучі, терпкі, бо слизова оболонка рота, а також будь-яка інша слизова оболонка, з якою настає безпосередній контакт дубильних речовин, стає тугішою, ущільнюється, і завдяки цьому вони протистоять запаленням під дією інфекцій і подразнюючих речовин. Приплив крові зменшується, невеликі капіляри можуть взагалі перекриватися, хворобливе відділення рясного слизу зменшується, надто сильна перистальтика шлунково-кишкового тракту, спричинена розладами травлення, уповільнюється.

Дубильні речовини застосовуються зовнішньо на шкірі у вигляді ванн і примочок, для обробки шкіри обличчя або голови, особливо при надмірній жирності і утворенні лупи, для зупинки невеликих кровотеч на шкірі, проти легких опіків, наприклад проти сонячних опіків, для обробки ран і обморожень, особливо на руках і ногах, проти потіння ніг. Внутрішньо їх застосовують для полоскання рота при запаленні ясен і ротової порожнини, горла при ангіні, проти запалення слизової оболонки шлунка і кишечника, а також для промивання шлунка проти проносу. Однак при захворюваннях шлунково-кишкового тракту необхідно насамперед звернутися до лікаря для з'ясування можливих інфекцій!

Дубильні речовини входять і до деяких протигеморойних засобів (свічки, мазі). Їх застосовують і як протиотруту при інтоксикації солями важких металів та алкалоїдами, поки ці отрути ще знаходяться в шлунку.

Як і катехіни та флавоноїди, дубильні речовини відіграють важливу роль у гасінні в організмі так званих вільних радикалів, тобто уламків молекул, які утворюються під дією радіоактивного випромінювання і з деяких інших причин і, маючи надзвичайно високу реакційну силу, руйнують важливі структури живих клітин, наприклад, ДНК. З цим, зокрема, пов'язують процеси старіння організмів. «Гасячи» вільні радикали, таніни дають нам змогу зберігати молодість і здоров'я.

Особливо багато дубильних речовин у рослинах вологих тропічних лісів, але й наша флора багата на них. Найбільшу кількість дубильних речовин містять гали (кулевидні утворення на листках дуба, фісташки, що виникають після наколювання комахами, які відкладають у гали яйця). Багато дубильних речовин є в сумаху, скумпії, бадані товстолистому, в корі дуба і ялини, верби і вільхи, в деревині й листках каштану їстівного, а з трав'янистих рослин — у гірчаку дубильному, кермеку, щавлі та ревені.

Важливим джерелом дубильних речовин у побуті є звичайний чорний чай, у якому міститься багато так званих катехінів, які стають активними для організму після окислення. При довшому стоянні розчину чаю, як і інших дубильних речовин, вони полімеризуються (конденсуються) в червонувато-коричневі водонерозчинні флобафени і їхня активність знижується. Багато дубильних речовин є в листі вересу, брусниць і буяхів, у перцевій м'яті, розмарині, шавлії (в останніх трьох є й ефірні олії!), в листках і молодих плодах волоського горіха.

Фенольні сполуки зумовлюють дезинфікуючі й лікувальні властивості прополісу — бджолиного клею. Бджоли збирають сировину для прополісу з клейких бруньок тополі та інших рослин.

Антраценові сполуки, похідні трициклічних конденсованих фенолів, виявляють послаблюючу дію на товстий відділ кишечника. До цих речовин належать емодини: франгулаемодин з жостеру проносного, реумемодин — з ревеню, алоїн — з алое та сеннідин — з сенни індійської. В рослинах вони перебувають у формі глікозидів, входять до складу проносних чаїв, які діють через 6—10 годин. Іноколи ці засоби приймають для схуднення, однак це небезпечно через фізіологічне звикання. М'язи кишечника стають ще в'ялішими, дуже ушкоджується слизова оболонка через постійне подразнення, і тому цього не можна робити.

Смоли, гумі, бальзами і молочний сік. Це — рідкі або густі, тягучі продукти рослинного метаболізму. Вони спочатку утворюються у спеціальних судинах або вмістищах як рідини, але, виходячи на поверхню рослини, висихають, окислюються й загусають. Смоли утворюються нормально або після штучного поранення рослинні Вони мають аморфний, склоподібний вигляд, розчиняються в органічних розчинниках (спирт, ефір), при нагріванні плавляться, горять з кіптявою.

Гумі — затверділі виділення слизистих, переважно вуглеводистих речовин (вишневий клей). Смологумі — мішані виділення гумі і смоли разом, наприклад, миро. Бальзамами називають розчинені в ефірних оліях або інших розчинниках смоли. Наприклад, перуанський бальзам складається з суміші бензилових ефірів бензойної й коричної кислот і довго зберігається у напіврідкому стані. Молочний сік з перерізаних судин витікає й засихає у вигляді білуватих скупчень (опій з недозрілих коробочок маку, каучук з надрізаної кори гевеї бразільської і багатьох інших тропічних рослин). Вони мають антибактеріальні та інші лікувальні властивості й використовуються як сировина у фармацевтичній промисловості.

Вітаміни. Насамперед це речовини високої фізіологічної активності, які мають різноманітну хімічну природу й виконують в організмі людини різні біохімічні й фізіологічні функції. Загальним для них є те, що вони (хоч би в дуже невеликих кількостях) обов'язкові для нашого існування, а коли їх немає в раціоні, настають захворювання і навіть смерть. Класифікація вітамінів складалась історично, в міру відкриття їх, а тому і в їхніх назвах, і в хімічних формулах немає ніякого логічного принципу. Деякі вітаміни входять до складу ферментів, інші є важли-

вими проміжними продуктами обміну речовин, з яких виникають необхідні для організму сполуки, треті є постачальниками функціональних груп. Зелені рослини здатні до синтезу практично всіх вітамінів, і тому самі в них нестачі не відчувають, тоді як більшість бактерій, грибів, тварин і, звичайно, люди потребують готових речовин типу вітамінів. В медицині вітаміни ділять на жиророзчинні (провітамін А, D, Е, К,) і водорозчинні (група В, С, Р, Н). Дефіцит вітамінів зумовлюється тим, що вони є не в кожному харчовому продукті, легко руйнуються при кип'ятінні, консервуванні та зміні кислотності середовища. Медична промисловість випускає препарати окремих вітамінів і їхніх комбінацій, розраховані на певні вікові категорії пацієнтів, однак існує цілком слушне переконання, що вітаміни, які входять природнім шляхом до споживаних нами страв, цінніші за хімічні порошки й таблетки. Здебільшого вітамінну активність виявляє не одна речовина, а група споріднених сполук, які в організмі людини перетворюються на потрібну форму.

В таблиці наведено перелік основних вітамінів.

Вітаміни і їхні функції

Назва, синонім	Хімічні властивості	Поширення, біохімічна роль
Провітамін А, аксерофтол. В його групу входять A_1, A_2, неовітамін А, ангідровітамін А, дегідровітамін А, ретинен$_1$, ретинен$_2$, кітол.	Розчинний у жирах, чутливий до окислення, відносно термостійкий. Хімічно становить половину молекули β-каротину.	Провітамін А, або каротин, міститься в зелених частинах рослин, у листі люцерни, конюшини, кропиви, петрушки, салату, моркви, в томатах, червоному перці, в плодах обліпихи, горобини, абрикоса, шипшини. Захищає епітелій, забезпечує нормальний стан шкіри, слизових оболонок очей, сприяє загоюванню ран.
Вітамін B_1, тіамін, аневрин, анейрин.	Розчинний у воді; нетермостійкий. Є коферментом кокарбоксилази.	Міститься в зелених частинах рослин, у зовнішніх частинах зернівок (чорний хліб, висівки), в горіхах, картоплі, пивних дріжджах, моркві. Регулює вуглеводний обмін.
Вітамін B_2, рибофлавін, лактофлавін; 6,7-диметил-9-(D-і-рибітил)-ізоалоксазин.	Розчинний у воді, досить стійкий в кислому середовищі, швидко руйнується в лужному; термостійкий, але чутливий до світла. Є коферментом різних окислювально-відновлюваних систем, зокрема флавінових оксидаз.	Є в будь-якій рослинній і тваринній клітині; у великій кількості в дріжджах, пророщених зернах злаків, висівках, пліснявих грибах.
Вітамін B_3, пантотенова кислота, фактор А—Р; дигідрокси-диметилбутирил-аланін.	Розчинний у воді, термостійкий; з кислотою або лугом руйнується. Входить до складу ферменту ацетилази, що бере участь у процесах дихання.	У дріжджах, поверхневих шарах зернівок (висівки).
Вітамін B_5, РР, нікотинова кислота, ніацин; амід нікотинової кислоти, ніацинамід.	Розчинний у воді, термостійкий. Входить до складу речовин-переносників енергії в клітинах.	Міститься в зовнішніх шарах насіння і в молодих проростках злаків, в арахісі, горосі, в картоплі, капусті, томатах, гречці. Є активатором фосфорного, вуглеводного і жирового обміну.
Вітамін B_6, піридоксин, адермін, 2-метил-3-гідроксі- 4,5-дигідроксиметил-піридин.	Розчинний у воді, термостійкий, світлочутливий. Є коферментом декарбоксилаз деяких амінокислот, входить до складу трансаміназ.	В дріжджах, насінні, проростках злаків. В організмі він утворюється з піридоксалу і піридоксаміну.
Вітамін B_c, вітамін М, фолієва кислота, птероїлглутамінова кислота, N-/4 (2-аміно-4-гідроксі-6-птеридил метил) — аміно-бензоїл) — глутамінова кислота.	Розчинний у воді, нестійкий, легко руйнується при нагріванні, дії окислювачів, відновлювачів, світла.	У зелених рослинах, шпинаті, грибах, дріжджах. Бере участь у біосинтезі тиміну, що входить до складу РНК, тобто, важливий для росту і білкового обміну, при лікуванні променевої хвороби.

Продовження

Назва, синонім	Хімічні властивості	Поширення, біохімічна роль
Вітамін Н, біотин, біос-II, коензим R.	Розчинний у воді, термостійкий. Є коферментом гексокінази, карбоксилази.	Входить до групи вітаміну В, міститься у висівках, горіхах, моркві, листкових салатах. Синтезується кишковою мікрофлорою. Бере участь в обміні жирів, вуглеводів, білків; лікує дерматити. В дефіциті практично не буває.
Фактор Р, р-амінобензойна кислота.	Термостабільний, погано розчиняється у воді.	Постійно міститься в рослинних і тваринних тканинах.
Інозит, біос-I, мезоінозит, гексагідроксигексагідробензол.	Розчинний у воді.	Міститься в насінні, проростках, у дріжджах.
Вітамін B_{12}, ціанкобаламін; α-(5,6-диметилбензимідазоліл) -кобал-амід-ціанід.	Розчинний у воді, термостійкий, на світлі розпадається. Є коензимом метіонін-синтази.	Зустрічається в актиноміцетах, зелених рослинах. Прискорює синтез ДНК, а тим самим ріст клітин, бере участь у створенні червоних кров'яних тілець. Дуже важливий для вагітних.
Вітамін С, аскорбінова кислота.	Розчинний у воді, дуже чутливий до окислення і нагрівання, нестійкий. При зберіганні рослин майже повністю руйнується.	Міститься в зелених рослинах, картоплі, цибулі, редисці, лимонах, апельсинах, шипшині, нестиглих волоських горіхах, чорній смородині, червоному перці, актинідії — до 1 %. Бере участь в окислювально-відновлювальних реакціях. При недостачі вітаміну С кровоточать ясна, хитаються і випадають зуби— (цинга).
Вітамін D; в його групу входять D_2, D_3, або холекальциферол, і D_4.	Розчинний у жирах, термостійкий. Сприяє відкладанню кальцію в кістках.	В організмі утворюється при ультрафіолетовому опроміненні з ергостерину, який міститься в зелених рослинах, грибах, особливо в олії. Антирахітичний фактор, особливо важливий для дітей.
Вітамін Е, токоферол; у його групу входять токофероли.	Розчинний у жирах, дуже термостійкий, чутливий до світла і окислення.	В зелених частинах рослин міститься 10—40 мг % , в насінні до 80 мг % , в борошні разового помолу, в олії з зародків жита і пшениці, в лляній і оливковій олії, шипшині, кунжуті, арахісі, салаті.
Вітамін К; в його групу входять не менше як п'ять споріднених сполук.	Розчинний у жирах, світлочутливий.	Завжди міститься в хлоропластах, тобто в зеленій масі рослин. Сприяє згортанню крові при пораненнях.
Вітамін F, до його групи входять кислоти: лінолева, ліноленова.	Розчинний у жирах, стійкий.	Складова частина соняшникової, лляної, оливкової олії; міститься в насінні багатьох жироолійних рослин. Захищає шкіру, вводиться до складу кремів.
Вітамін Р, цитрин.	Суміш флавонів: еріодиктіолу і гесперитину; рутин. Важко розчинні у воді.	В лимоні, червоному перці, шипшині, чаї, чорниці, чорній смородині. Підвищує стійкість і проникність стінок кровоносних судин, антисклеротичний фактор, протидіє променевій хворобі.
Вітамін Т, термітин.	Формула точно не наводиться. Розчиняється у воді і спиртах. Стійкий до t°—120 °С.	У дріжджах та інших грибах.

Деякі вітаміни, наприклад А, нагромаджуються в печінці й тому організм людини може деякий час обходитися цим запасом. Однак здебільшого найважливіші вітаміни (групи В, С) в організмі нагромаджуються недостатньо й швидко настає нестача їх. Необхідно слідкувати за тим, щоб вітаміни були в їжі щодня. Особливо це важливо в зимово-весняний період, коли в продуктах внаслідок тривалого зберігання вміст вітамінів дуже знижується. Нестача вітамінів у харчуванні призводить до авітамінозу. В крайніх проявах це надзвичайно серйозні хвороби, що закінчуються смертю: відсутність вітаміну С призводить до цинги, або скорбуту; коли в харчуванні немає вітаміну B_1, розвивається хвороба бері-бері, РР — пелагра. При неглибокому авітамінозі спостерігається втомлю-

ваність, лупиться й тріскається шкіра на руках і ліктях, відбувається запалення слизових оболонок, порушується процес травлення.

При надлишку деяких вітамінів, наприклад А, спричинюється своєрідне отруєння — гіпервітаміноз. Не слід забувати, що вітаміни — біологічно активні речовини і зловживати ними не слід. Дехто рекомендує при простудних захворюваннях приймати до 1 г і більше вітаміну С, тобто 10—15 добових норм. Цей захід дійсно допомагає, однак зловживати цим не варто, оскільки настає небажане звикання і в організмі виникають ферменти, які дуже швидко руйнують вітамін, і коли людина переходить на нормальне харчування, у неї виявляються ознаки авітамінозу. Вітаміни потрібні для життя не лише людям, а й мікроорганізмам.

Стало відомо, що серед органічних речовин є так звані антивітаміни. Вони мають подібну до вітамінів структуру молекул, але з деякими відмінностями. Ці молекули входять у метаболізм, як і вітаміни, але через ті відмінності не проходять його до кінця, «запирають» його, а через це в усьому організмі спостерігаються такі самі явища, як і при нестачі вітамінів. Так, стрептоцид — антивітамін для пара-амінобензойної кислоти (вітаміну Р), який потрібен для багатьох інфекційних мікроорганізмів, а також для росту молодих організмів.

Найкращим регулятором задоволення потреби у вітамінах є сам організм, якому необхідно давати свіжу й різноманітну їжу, а вже він сам відрегулює, скільки і чого йому потрібно.

Збуджуючі засоби стимулюють діяльність окремих органів або тканин чи цілого організму. До найпоширеніших речовин рослинного походження відносять насамперед кофеїн, який міститься в листках чаю й насінні кави і який збуджує центральну нервову систему, а через це тонізує весь організм; він же діє й сечогінно. Дуже сильно стимулює центральну нервову систему стрихнін з насіння строфанту, зумовлюючи загальне піднесення всіх життєвих функцій, загострення зору, слуху і больових відчуттів та посилюючи діяльність серця, органів травлення і дихання. Камфора з камфорного лавра, модрини та деяких інших рослин стимулює діяльність серця і дихання. Аналогічно діють синтетичні кордіамін і коразол. Алкалоїд ефедрин з ефедри хвощової зумовлює стимуляцію симпатичної нервової і судинної систем. Його синтетичний аналог фенамін застосовують проти втоми, він загострює увагу, слух і зір.

Велику групу збуджуючих, тонізуючих речовин становлять сполуки з женьшеня, аралії манчжурської, заманихи високої, елеутерокока колючого, а також із левзеї, арніки, лимонника китайського, родіоли рожевої й тирличу жовтого. Вони мають різну хімічну природу, належать здебільшого до стероїдних і тритерпенових глікозидів, до похідних лігнанів, але всіх їх поєднує спільна дія на організм людини. Вони тонізують життєві процеси, нормалізують кровообіг, дихання і травлення й знімають скам'янілість і скутість, зумовлену стресами і спазмами гладеньких м'язів. Через це ці речовини називають антистресовими або адаптогенами, бо вони підвищують здатність людини пристосовуватися до стресових ситуацій. Вони особливо важливі в наш час підвищених швидкостей, нервово-емоційного напруження.

Анестезуючі (знеболюючі) засоби. Вони викликають втрату відчуття болю на тому місці, де були нанесені. Найпершим засобом було застосовано кокаїн — алкалоїд з рослини кока. Оскільки цей препарат небезпечний (потрапивши у кров, він спричинює звуження судин головного мозку, зупинку дихання і смерть), у медицині найчастіше застосовують синтетичні аналоги кокаїну — новокаїн, дикаїн, тропокаїн тощо, а також виділений з середньоазійської березки шорсткої конвокаїн.

Жовчогінні засоби. Жовч, що утворюється в печінці і нагромаджується в жовчному міхурі, виділяється в дванадцятипалу кишку (після прийняття їжі і проходження її з шлунку в кишечник). Жовч містить ферменти, що розщеплюють жири, і речовини, які сприяють проходженню жирових речовин у кров і засвоєнню їх організмом. При слабкій секреції жовчі їжа не перетравлюється належним чином, а в жовчному міхурі відбувається кристалізація жовчних кислот з утворенням піску і камінців, які можуть перекрити жовчні протоки і спричинити захворювання з дуже тяжкими наслідками. В жовчному міхурі й протоках часто бувають і запалення, утворюється надлишок слизу і розводяться сторонні мікроорганізми. Подібні захворювання печінки надзвичайно посилені в наш час через постійне подразнювання печінки хімічними чинниками, особливо алкоголем, а через це знижується працездатність, опірність організму до інфекцій. Посилення секреції жовчі сприяє видаленню піску і дрібних камінців, слизу, мікроорганізмів, а отже, оздоровленню всієї цієї сфери й поліпшенню процесу травлення, ліквідації застійних явищ. Жовчогінні властивості притаманні деяким ефірним оліям (м'ятна, ментол), які входять до складу чеського препарату холагол або до препарату ровахол, що виготовляється в НДР. Ці ефірні олії скорочують м'язи жовчного міхура, які й виштовхують жовч. Жирні олії, наприклад оливкова (прованська) чи персикова, також сприяють секреції жовчі, а головним чином знімають спазм і розріджують саму жовч, через що вона виливається легше через протоки. Шипшина, «приймочки» кукурудзи, парило звичайне, хвощ польовий, ласкавець золотистий — також типові жовчогінні рослини.

Сечогінні засоби. Чай, кава, какао мають сильні діуретичні властивості завдяки кофеїнові, близьким до нього сполукам. Механізм дії цих речовин на виділення сечі полягає в тому, що під їхнім впливом розширюються судини в нирках, посилюється приплив крові й полегшується виділення сечі. Цікаво, що за своєю хімічною будовою названі алкалоїди близько стоять до сечової кислоти, яка утворюється при обміні азотистих речовин у клітинах тва-

ринного організму й потребує виведення з сечею.

Чимало й інших речовин сприяють виділенню сечі, хоч фізіологічні та біохімічні причини такої дії у них дещо інші. Сечогінну дію виявляють такі рослини: остудник, оман, кукурудза (стовпчики приймочок — «волосся»), любисток, «плоди» ялівцю, морська цибуля, корені первоцвіту, насіння петрушки, собача кропива звичайна, листя мучниці звичайної, хвощ польовий та багато інших. Діурез посилює і вживання будь-яких рослинних чаїв і напарів проти інших захворювань.

В'яжучі засоби — речовини рослинного походження (таніни, дубильні речовини), які зумовлюють згортання білка, внаслідок чого білкові мембрани втрачають воду, ущільнюються, кровоносні капіляри звужуються настільки, що лейкоцити (білі тільця крові) не можуть крізь них проходити. Шкіра, слизові покриви ніби терпнуть, у роті від них в'яже, відчувається терпкий смак. Однак клітини і тканини зберігають життєдіяльність, і після видалення в'яжучих речовин повністю відновлюють свою життєдіяльність. У шлунку і кишках в'яжучі речовини осаджують білки їжі і слизу, так що з них утворюються плівки, які захищають стінки органів травлення від подразнень. Через це автоматичні хвилеподібні скорочення гладеньких м'язів, які проганяють харчові маси через кишечник, уповільнюються або й припиняються. Тому харчові маси довше затримуються в кишках, з них більше поглинається води, і калові маси стають твердими. Пронос під дією в'яжучих речозин припиняється, а тому їх часто застосовують саме з такою метою.

До того ж більшість в'яжучих речовин припиняє діяльність мікрофлори, затримуючи поділ клітин і створюючи несприятливі умови. В'яжучі речовини припиняють і кровотечу, сприяючи зсіданню білків крові (наприклад, при геморої).

В'яжучі речовини застосовують і тоді, коли необхідно ущільнити шкіру, зменшити діяльність залоз, припинити погані запахи від тіла.

В'яжучі засоби одержують з кори дуба, калини, вільхи сірої, а також з її шишок, кореневищ родовика, змійовика, калгану, коренів і листя бадану товстолистого, трави водяного перцю, грициків, з листя шавлії й мучниці, з насіння щавлю, з плодів чорниць і черемхи та з чаю.

Кровоспинні засоби. Для того, щоб зупинити кровотечу, необхідно зменшити приплив крові до ураженого місця і зумовити утворення згустка крові (тромба), який перекриває ушкоджену судину чи капіляр. Перше досягається за допомогою дубильних (в'яжучих) засобів, які зумовлюють звуження судин і капілярів і зменшують тиск крові. Одночасно вони сприяють і утворенню згустка. В організмі людини згортанням крові керує вітамін К, або філохінон, який є в багатьох рослинах у складі фотосинтезуючих органів. До рослин з такими властивостями належать грицики, кропива дводомна, деревій, меландрій білий та родовик лікарський. Для зовнішньої обробки свіжих подряпин придатні в'яжучі засоби. Для внутрішніх кровотеч з матки і легень застосовують рідкий екстракт з водяного перцю за методом академіка Кравкова, для зупинки маткових кровотеч — препарати з ріжків (Claviceps purpurea — грибного захворювання жита) і жовтокореня канадського Hydrastis canadensis.

Відхаркувальні засоби. Це — лікувальні речовини, що сприяють видаленню мокротиння (бронхіального секрету) з дихальних шляхів, їх приймають усередину, вони діють на слизову оболонку шлунка, а через неї подразнення передається або ж рефлекторно на легені, або ж через блювотний центр знову ж таки на легені. В легенях відбувається процес розрідження мокротиння й нагромадження його в великих трахеях і бронхах, звідки воно вже легше видаляється кашлем. При затримці мокротиння в легенях воно може загнитися й призвести до дуже тяжких наслідків. Відхаркувальною дією характеризуються корінь іпекакуани (блювотний корінь) з діючою речовиною еметином, сенега, мильний корінь і синюха, що містять сапоніни, мишатник, корінь алтеї і солодки та багно болотяне.

Глистогінні засоби (гельмінтоциди) — це речовини, які вбивають або принаймні пригнічують круглих і стьожкових червів (глистів), що паразитують у кишечнику людини. Отрути проти глистів звичайно токсичні й для людини, тому застосовують їх у таких дозах і формах, щоб не спричинити тяжких наслідків для пацієнта. Перед застосуванням глистогінних заходів необхідно визначити види паразитів і відповідно до цього застосувати ті чи інші препарати.

Проти круглих червів, особливо аскарид, застосовують цитварний полин, у якому є згубний для них сантонін. Сантонін отруйний і для людини, але його вживають разом з послаблюючим препаратом, щоб прискорити перистальтику й видалити мертвих і пригнічених живих червів разом із залишками сантоніну та каловими масами. Речовини чоловічої папороті (Dryopteris filix-mas) діють проти стьожкових глистів і хоч вони їх і не вбивають, зате паралізують їхні нервову і м'язову системи, так що глисти втрачають здатність удержуватися присосками на слизовій оболонці кишечника. В цьому випадку додають і проносні засоби, щоб прискорити видалення отрути з організму людини разом з паралізованими червами, які згодом можуть ожити.

Глистогінні властивості притаманні й гарбузовому насінню; алкалоїд міститься в сірувато-зеленій тоненькій плівці на насінні і він вигідний тим, що зовсім нешкідливий для людини.

Серед тропічної та субтропічної флори також є рослини з сильними антигельмінтними властивостями. Це, зокрема, свіжі квіти кусо (Hadema abyss inica), в яких є ефіри флороглюцину з масляними кислотами, аналогічні сполукам чоловічої папороті. Інша відома рослина Mallotus philyppiensis служить для виготовлення препарату «камала», який містить у собі смолоподібний ротлерин (також похідна речовина флороглюцину).

Інсектицидні рослини. Для боротьби з шкідливими й паразитичними комахами бажано застосовувати не тільки синтетичні хімічні засоби, які, незважаючи на їхню високу ефективність, створюють небезпеку забруднення навколишнього середовища, попутного знищення корисних комах і отруєння людини залишками, що потрапляють у харчові продукти, у воду і повітря. Природні інсектицидні речовини є в багатьох рослинах, вони швидко зникають у природних умовах, перетворюючись на нешкідливі сполуки під впливом фізико-хімічних умов та мікроорганізмів. Отруйними для комах можуть бути алкалоїди, глікозиди, сапоніни, ефірні олії та інші сполуки, які виникли в рослинах для захисту від поїдання тваринами.

Серед найвідоміших у домашньому вжитку інсектицидних рослин слід назвати далматську ромашку, порошок з якої — піретрум — застосовують проти вошей, блощиць та бліх. Якоюсь мірою піретрумоподібною дією відзначаються й ін. види ромашок. Промислове значення має анабазис, з якого видобувають алкалоїд анабазин, який становить не менше 30 % інсектицидного препарату анабазин-сульфату. Схожу дію на комах виявляють і порошки та екстракти тютюну й махорки, які містять аналогічний анабазинові алкалоїд нікотин. Інсектицидну дію виявляють і різні ломиноси, гармала (могильник), цикламени, чемериця, мильнянки, рицина (Ricinus communis), солянки (Halostachys caspica, Halocnemum strobilaceum), різні види рододендрона (Rhododendron), лещиця і томати, які можна застосовувати як інсектициди кишкової дії.

Для контактного впливу на комах можуть бути перспективними види сокирок (аконіту), живокосту (Delphinium), трав'янистих софор (Goebelia alopecuroides, G. pachycarpa), солянок (Halostachys, Halocuemum), бархатного дерева (Phellodendron amurense), багна (Ledum palustre).

Листя волоського горіха містить летку речовину юглон, яка відганяє комах. Часом листки розкладають серед одягу проти молі. Ще кращу дію виявляє лаванда, надаючи одягові приємного запаху.

Зелене листя томату містить соланін, який токсичний для комах, а тому подрібнене на кашку листя і витяжки з нього застосовують для боротьби з шкідниками сільськогосподарських культур.

Таким чином, лікувальні властивості лікарських рослин зумовлюються наявністю різноманітних активних речовин, які виявляють фізіологічний вплив на організм людини або на збудників інфекційних захворювань. Деякі з цих речовин виявляють цілющу дію лише в дуже малих дозах, а при більших спричинюють тяжке отруєння. Діючі речовини розподілені в рослинах не рівномірно, а нагромаджуються в певних органах і в певну пору року, про що згадується у відповідних статтях.

У рослині рідко коли міститься лише одна активна сполука. Частіше активний комплекс представлений цілою родиною споріднени продуктів метаболізму, здатних перетворюватись на активну форму. Вміст активних речовин у зібраній сировині також значно коливається залежно від генетичних властивостей самих рослин, від впливу грунтово-кліматичних умов місцезростання, способу сушіння рослин та від багатьох інших причин, які здебільшого неможливо врахувати. Тому вже здавна наукова медицина намагається виділити й застосувати активну речовину в чистому вигляді, щоб можна було точно дозувати її кількість і позбутися можливих побічних впливів від сторонніх речовин. Дозовані препарати з рослин дістали назву галенових (на честь давньоримського лікаря Галена, одного з засновників офіцинальної медицини), а повністю очищені від домішок — неогаленових препаратів.

Однак цей напрям має разом з тим певні вади. Активна речовина, потрапляючи в організм людини в супроводі своїх хімічно споріднених сполук, діє здебільшого повільніше, триваліший час і з меншими побічними ефектами, ніж тоді, коли застосовувати чисту речовину. Ось чому лікарі-фітотерапевти віддають перевагу застосуванню лікарських рослин у цілому вигляді. Більше того, в усіх народних медицинах рекомендується застосування не окремих рослин, а зборів, тобто сумішей з кількох рослин (у деяких випадках до 70). Уславлений Авіценна також не раз рекомендував давати хворому не одну траву, а суміш трав з однаковою дією на організм, бо ця дія в такому випадку буде певніша. Як бачимо, справа тут з біохімічного і фізіологічного боку ще більше заплутується, бо в дію вступають десятки й сотні речовин. Взаємодія між ними може бути зовсім різна. В такому випадку, коли вплив однієї речовини додається або віднімається від впливу іншої речовини, говорять про адитивну дію. Речовини, однак, можуть і взаємно припиняти дію одна одної, і тоді говорять про антагонізм речовин. Нарешті часто бувають і такі комбінації, коли зовсім неактивна в чистому вигляді сполука значно посилює дію активної. Це явище називається синергізмом. У таких складних умовах дозування активних речовин майже випадає з-під контролю лікаря, бо він не може точно знати, як будуть реагувати між собою численні чинники суміші та ще й при різному стані сприймаючого організму, адже пацієнти відрізняються один від одного, кожен має свою властиву чутливість, яка до того ще й змінюється протягом доби й залежно від розвитку хвороби. За таких умов лікування значною мірою стає не наукою, а мистецтвом і великою мірою залежить від інтуїції й таланту лікаря.

Дуже важливе значення має форма виготовлення і застосування ліків. Здебільшого в нашій фітотерапії використовуються висушені трави чи плоди, які заварюються окропом за вказаним у лікарському прописі час. Після цього слід зцідити чай, оскільки продовження екстрагування веде до вилучення небажаних речовин і до погіршення властивостей виготовленого розчину. Так само суворо треба дотримуватися й інших рекомендацій. Не слід використовувати для настойок чистий спирт, який вилужуватиме зовсім інші

речовини, і співвідношення діючих сполук у такому екстракті буде невідповідним. Необхідно дбайливо стежити за якістю сухої лікарської сировини, не допускати її змін, почорніння, пліснявіння, прілості, бо це замість лікування може призвести до серйозного отруєння. Кожен вид сировини має допустимі строки зберігання.

Сучасна техніка швидкого заморожування, ліофілізації (висушування на холоді) та екстрагування з використанням адсорбентів дає змогу виготовляти ліки з рослин економічніше і з більшою ефективністю. Над цим працює нині наука.

Лікарські рослини заготовляють у природі, але це часом призводить до їхнього зникнення, а тому вже з давніх часів їх вирощують у культурі (аптекарські городи Петра I, які дали початок сучасним ботанічним садам). Звичайно, не всі види рослин легко переходять у культуру, але до цього слід прагнути. Сучасна біологія має засоби й можливості вирощування практично всіх важливих рослин або ж культивування ізольовано біологічної маси, як це робиться вже для женьшеня чи раувольфії зміїної.

Біохімія рослин — багатюще, нескінченно різноманітне, невичерпне джерело речовин і засобів, які забезпечують здорове, щасливе і повноцінне життя людей.

Академік АН УРСР А. М. Гродзінський.

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ
І ЗАСТОСУВАННЯ ЇХ

1

АБРИКОС ЗВИЧАЙНИЙ,
мореля, жерделя, рурега;
абрикос обыкновенный
Armeniaca vulgaris —
листопадне дерево, рідше *кущ* родини розових. *Листки* чергові, широкі, яйцевидно-округлі, при основі майже серцевидні, цілісні, нерівнопилчасті. *Квітки* двостатеві, майже сидячі, 5-пелюсткові, білі або рожеві, одиничні, рідше — по дві в листкових пазухах. Плід — соковито-м'ясиста кістянка, оранжева або жовта, з бархатистоопушеною поверхнею. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. В дикому стані трапляється на Кавказі, в Туркменії. На Україні вирощують як промислову культуру в південних областях, рідше — в Лісостепу й на Поліссі.

Сировина. Використовують плоди, насіння та абрикосову камедь.
Хімічний склад. М'якуш плодів містить близько 27 % цукрів (переважно сахароза), понад 2,5 % органічних кислот (яблучна, лимонна, саліцилова, винна), пектини (1 %), бета-каротин (1,6 мг %), аскорбінову кислоту (10 мг%), тіамін, рибофлавін, флавоноїди, калій (305 мг %), залізо, срібло тощо. У насінні є жирна олія (30—50%), емульсин, глікозид амигдалін (у дикорослого абрикоса); в камеді є арабіноза (41 %), галактоза (44 %), глюкуронова кислота (16 %), мінеральні та білкові речовини.

Використання. Лікувальна цінність плодів абрикоса зумовлена високим вмістом у них вітамінів, мікро- і макроелементів, цукрів тощо. Так, 100 г абрикосів впливають на процес кровотворення так само, як 40 мг заліза або 250 г свіжої печінки. Свіжі абрикоси корисно вживати під час вагітності, при анемії, захворюваннях шкіри, слизової оболонки ротової порожнини, при трофічних виразках гомілки, при серцево-судинних захворюваннях, що супроводяться набряками. В останньому випадку корисно практикувати один раз на тиждень розвантажувальний день (протягом дня за 4 рази рівними порціями з'їдають 300 г намоченої кураги і випивають 0,5 л абрикосового соку з м'якушем). Сушені абрикоси (урюк, курага) рекомендують при атеросклерозі, коронарній недостатності як джерело добре засвоюваного калію. Дітям рекомендується вживати свіжі абрикоси при гіпо- й авітамінозах. При сонячних опіках лиця використовують маски з свіжого абрикосового соку.

Хворим на діабет і ожиріння свіжі й сушені абрикоси слід вживати в обмеженій кількості.

Недоцільно призначати абрикоси для лікування і профілактики гіпо- та авітамінозу провітаміну А хворим на печінку та хворим зі зниженою функцією щитовидної залози, оскільки в цих випадках каротин не засвоюється.

Насіння йде на виготовлення абрикосової олії, яку використовують так само, як персикову або мигдалеву олію. Споживається насіння і в харчуванні. Вживати насіння в їжу треба **обережно,** не більше як по 20 г за один раз, щоб не отруїтися. Абрикосова камедь (Gummi Armeniacae) виробляється у вигляді порошку білого або жовтуватого кольору й інколи використовується як обволікаючий засіб.

У китайській народній медицині насіння абрикосів у чистому вигляді використовують як заспокійливий засіб при кашлі та гикавці, в суміші з іншими лікарськими рослинами — при бронхіті, трахеїті, ларингіті, коклюші та нефриті.

2

АБУТИЛОН ТЕОФРАСТА,
канатник;
канатник Теофраста
Abutilon theophrastii —
однорічна трав'яниста рослина родини мальвових. Уся рослина вкрита м'якими відлеглими волосками. Стебло пряме, 40—150 см заввишки. Листки чергові, великі, округло-серцевидні, цілісні, довгочерешкові. *Квітки* правильні, двостатеві, жовті, 5-пелюсткові, одиничні або в китицевидно-волотистих *суцвіттях. Плід* — складна *листянка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте на засмічених місцях у Лісостепу та в Степу.
Сировина. Використовують квітки, листя, коріння і насіння. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Корені абутилону містять сапоніни і флавоноїди; листки — рутин; у насінні є жирна олія (16—19%), білки (20 %), сліди алкалоїдів.

Використання. В народній медицині А. т. досить широко застосовували. Так, *настій* квіток використовували як потогінний засіб, *відвар* коріння — як замінник *алтеї лікарської* (від кашлю, захворювань шкіри, що супроводяться запаленнями, від проносу і гастралгії). Препарати з листя використовували при лікуванні гонореї, карбункулів, як ранозагоювальні й тонізуючі засоби. Ще популярнішим, особливо в китайській та тібетській медицині, було насіння. Його використовували як протигарячковий, пом'якшувальний, обволікаючий, в'яжучий, послаблюючий і сечогінний засіб. Ним лікували дизентерію, хронічний апендицит, захворювання очей, зокрема катаракту.

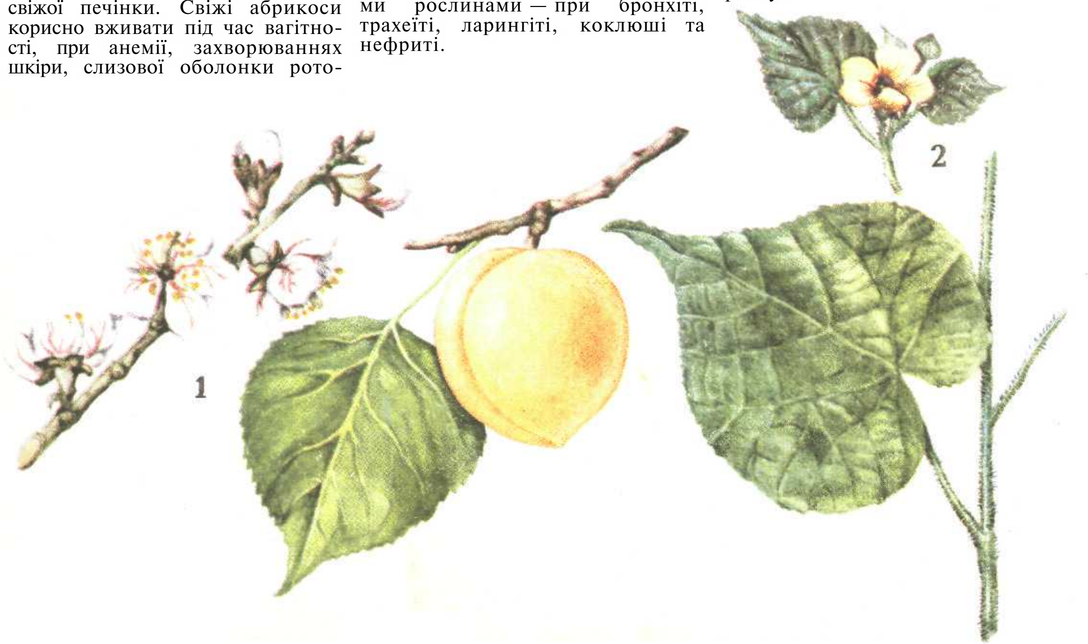

3

АВОКАДО,
персея американська, алігаторова груша;
авокадо
Persea ameiicana —
вічнозелена плодова тропічна рослина родини лаврових. Дерево до 20 м заввишки. *Листки* цілокраї, видовженояйцевидні або еліпсоїдні, 10—20 см завдовжки і 3—10 см завширшки. *Квітки* дрібні, двостатеві, зеленаво-жовті, зібрані в невелику *волоть* або напівзонтик. *Плід* — м'ясиста *кістянка;* формою і розміром схожий на грушу.

Поширення. Батьківщина — Центральна Америка, південна частина Мексіки. В СРСР — у культурі (Чорноморське узбережжя Кавказу).

Сировина. Як дієтичний і лікувальний продукт вживають плоди. В народній медицині, крім цього, використовують листя і шкірку плодів.

Хімічний склад. До складу плодів входять жири (до 30 %), білки (1,5—4%), вітаміни (А, B_1, B_6, РР, К, пантотенова кислота), невелика кількість цукрів, солі калію, натрію, фосфору, заліза, кальцію тощо. Листки містять абакатин, який за якостями і дією перевищує алкалоїд теобромін.

Використання. Плоди використовують свіжими, в салатах, кремах, пюре, супах, для приготування бутербродів і виготовлення морозива; їх консервують і заморожують. Корисно вживати плоди при анемії, атеросклерозі, цукровому діабеті, гіпертонії, при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, особливо при гастритах зі зниженою кислотністю шлункового соку. М'якуш плодів використовують і для виготовлення косметичних кремів. *Відвар* листя і шкірку плодів використовують як глистогінний засіб і при лікуванні ентеритів. У Франції на основі олії авокадо створено препарат, яким лікують екземи, склеродермію, артрози, ураження міжзубної тканини (піорея).

4

АВРА́Н ЛІКА́РСЬКИЙ,
бождерево, лихоманкова трава, жовчинець лікарський, граціола, благодатка;
авран лекарственный
Gratiola officinalis —
багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. *Стебло* пряме, біля основи червоно-фіолетове, на верхівці чотиригранне, 15—20 см заввишки. *Листки* сидячі, супротивні, ланцетні, крапчастозалозисті; нижні — тупі, майже цілокраї, решта — пилчасті, гострі. *Квітки* пазушні, одиничні, двостатеві, неправильні, білі. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте на вологих місцях, на луках, по берегах річок по всій території України.

Заготівля і зберігання. Заготовляють надземну частину рослини (Herba gratiolae) незадовго до цвітіння або коріння — восени. Сушать на горищі або під наметом. Зберігають у сухих приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Аптеками рослина не відпускається.

Хімічний склад. Трава А. л. містить близько 0,3 % глікозидів (граціолінін, граціотоксин, граціозид, граціолін), сапоніни, гіркоти, смолисті речовини, кислоти (бетулінову, граціолінову, дубильну, яблучну і жирні).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. л. діють на серце подібно до дії *наперстянки великоквіткової.* Вони мають сечогінні, проносні, глистогінні та дермотонічні властивості. В народній медицині рослину використовують при серцевій недостатності, що супроводиться асцитом, при жовтяниці, хворобах печінки, запорах, глистяній інвазії (аскаридами), хронічних захворюваннях шкіри (свербець, короста, трофічна виразка, екзема, різні рани, висипання, лишай), для лікування забитих місць, з метою посилення пологової діяльності та при відсутності менструацій. Як серцевий засіб А. л. доцільно вживати разом зі слизистими відварами, щоб уникнути подразнень шлунка і кишок. В офіцинальній медицині А. л. входить до мікстури за прописом М. Н. Здренко.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (1 чайна ложка на 1 склянку води) п'ють по 1 столовій ложці через 2—3 години як серцевий засіб і при жовтяниці; *відвар* трави (половина чайної ложки **на** 1 склянку води) вживають по 1 чайній ложці через 15—20 хв як глистогінний засіб; відвар коріння (2—7 г на 360 мл води) п'ють по столовій ложці на прийом як проносний засіб; настій трави і коріння (по 2 г на 200 мл води) приймають по столовій ложці 3—4 рази на день як сечогінний засіб.
ЗОВНІШНЬО — *компреси* з настою трави (2 чайні ложки на 1 склянку окропу); мазь із соку рослини, змішаного з жировою основою у співвідношенні 1:1; свіжу потовчену траву прикладають до забитих місць. Авран — **отруйна** рослина! Вживати тільки за порадою і під наглядом лікаря.

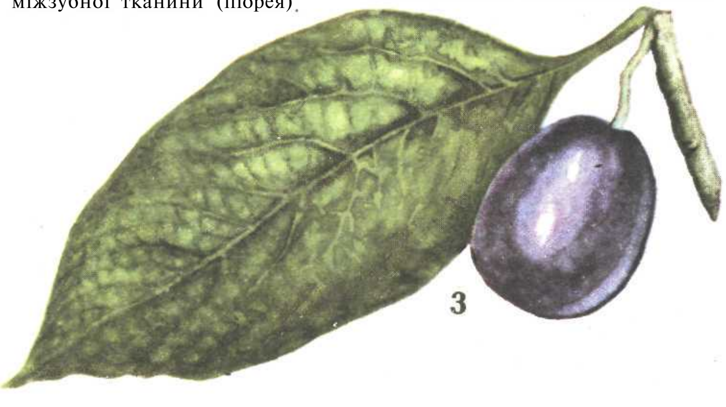

3

4

5

АГАВА АМЕРИКАНСЬКА
агава американская
Agave americana — багаторічна трав'яниста рослина родини агавових. Стебло укорочене, біля основи має розетку видовжених м'ясистих *листків* з шипуватим краєм. *Квітки* двостатеві, зеленаво-жовті, на високому квітконосі, в багатоквітковій *волоті. Плід — коробочка.* Цвіте на 15—30 році життя, після чого вся надземна частина відмирає, а з кореневища утворюються нові пагони.

Поширення. Батьківщина — Південна Америка. В СРСР вирощують як кімнатну та оранжерейну декоративну рослину, а на Кримському та Кавказькому узбережжях Чорного моря — у відкритому грунті.

Сировина. Використовують листя, сік і порошок з висушеного листя. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Листки містять стероїдні сапоніни. Серцевина нижньої частини квітконоса багата на цукри.

Фармакологічні властивості і використання. За фармакологічною дією А. а. схожа на *алое деревовидне,* її використовують як знезаражуючий, протизапальний, болетамувальний, жарознижувальний та відхаркувальний засіб. Цілі листки, попередньо очищені від шкірки, прикладають до ран і наривів, використовують при ішіасі, ревматизмі та інших захворюваннях суглобів. Свіжий сік, настій або порошок рекомендують при захворюваннях легень, шлунково-кишкового тракту (гастрити, коліти), при захворюваннях печінки, при жовтяниці.
Лікарські форми і застосування. Свіжий сік п'ють по 20 крапель на столову ложку води тричі на день до їди. Настій подрібненого свіжого листя (50 г на 1 склянку води кімнатної температури, настоюють 6 годин, проціджують) приймають по 1 столовій ложці тричі на день до їди. *Порошок* з листя вживають по 0,2—0,5 г тричі на день до їди. При шлункових хворобах (особливо при диспепсії) суміш 1—5 чайних ложечок соку агави і 1 столової ложки відвару *полину гіркого* розводять у 0,5 л кип'яченої води і п'ють по 1 столовій ложці тричі на день.

6

АГАЛИК-ТРАВА ГІРСЬКА
букашник горный
Jasione montana — дворічна трав'яниста м'якошорсткоопушена рослина родини дзвоникових. *Стебло* прямостояче, просте або розгалужене, 15—100 см заввишки. *Листки* чергові, цілісні; нижні — видовженоклиновидні, виїмчасті, верхні — лінійно-довгасті, тупі. *Квітки* двостатеві, правильні, голубі, зібрані густими верхівковими головками. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте в соснових лісах, на піщаних місцях у лісових та лісостепових районах.
Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. Рослина *неофіцинальна.*
ХІМІЧНИЙ склад. Трава містить флавоноїди, інулін.
Фармакологічні властивості і використання. Експериментально з'ясовано, що рослина виявляє гемостатичну дію. В народній медицині настій трави вживають при головних болях, запамороченні, безсонні, болях у шлунку, при жіночих захворюваннях та як сечогінний засіб. У *відварі* трави купають дистрофічних дітей.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 30 хв) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

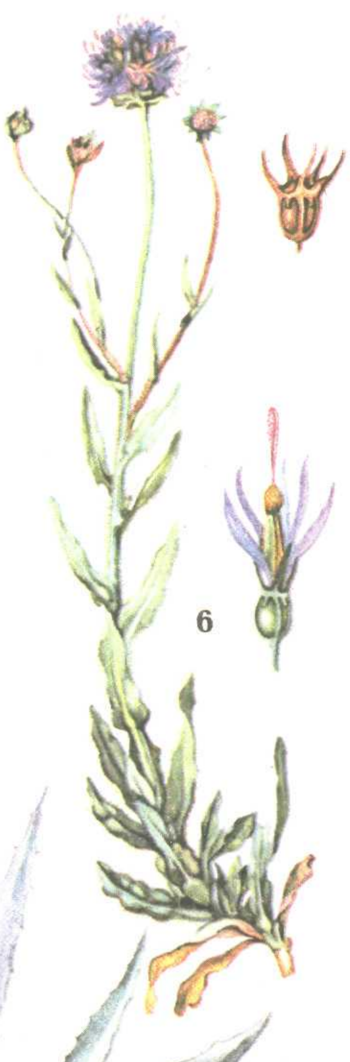

6

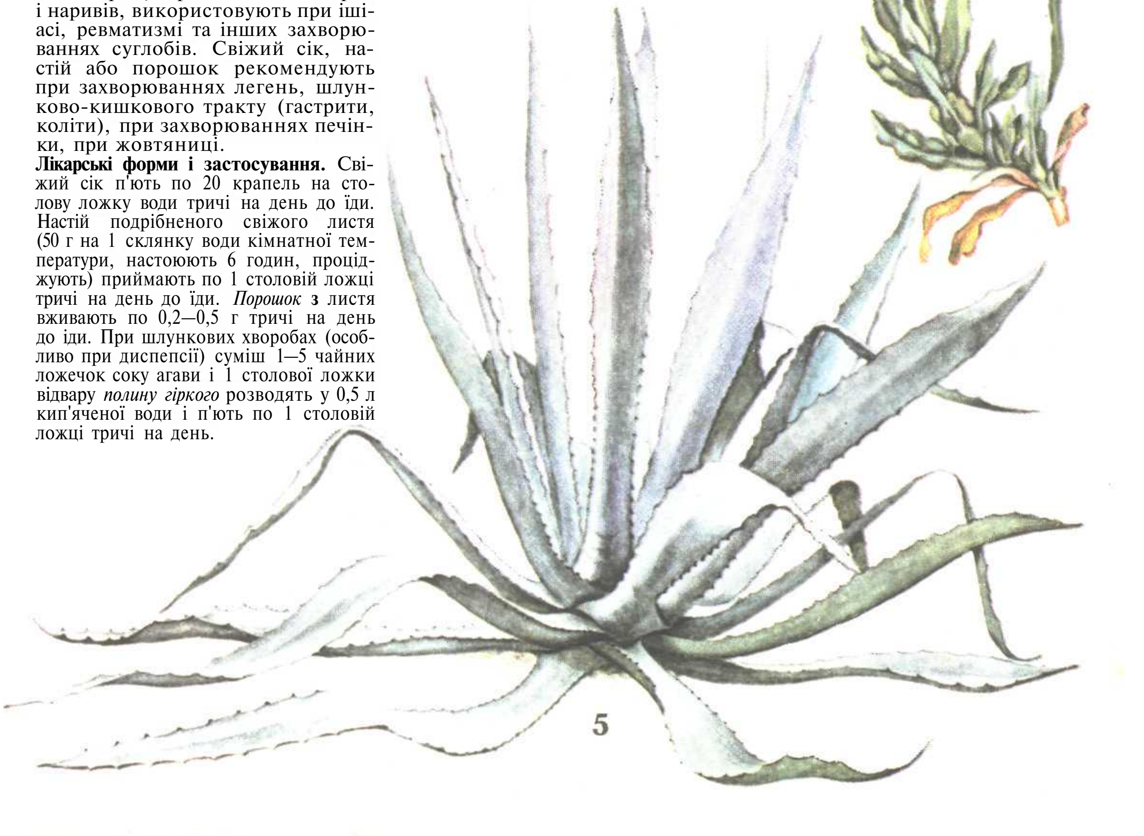

5

7

АГРУС ЗВИЧАЙНИЙ

крыжовник обыкновенный
Grossularia reclinata — багаторічна рослина родини агрусових. *Кущ* заввишки 60—150 см з колючими *пагонами*. *Листки* 3—5-лопатеві. зубчасті. *Квітки* сидячі, з зеленуватими, червонуватими або пурпуровими пелюстками, одиничні або в 2—3-квіткових китицях. *Плоди* (несправжня *ягода)* округлі або видовжені, забарвлені в білий, жовтий, рожевий, червоний або чорний колір. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Вирощують у садах в усіх районах України.

Заготівля і зберігання. З зелених і напівстиглих ягід виготовляють компоти та варення, із стиглих — соки, вина, мармелад, начинку для цукерок тощо. Ягоди можна сушити або маринувати.

Хімічний склад. Плоди агрусу містять 6—10 % цукрів (фруктоза, глюкоза, сахароза), до 2,3% органічних кислот (переважно лимонна і яблучна), близько 1 % пектинових речовин, близько 2 % клітковини, аскорбінову кислоту (25—30 мг%), каротин (0,2 мг%), вітамін Е (0,56 мг%), фолієву кислоту, фенольні сполуки (катехіни, лейкоантоціани, антоціани, флавоноли, фенольні кислоти), сполуки калію, заліза, йоду, міді, марганцю, фтору та цинку.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині агрус використовують як вітамінний, сечогінний, жовчогінний та послаблюючий засіб, як засіб, що нормалізує артеріальний тиск, протидіє новоутворенням.

Корисно вживати агрус при атеросклерозі, крововиливах, пов'язаних із зниженням міцності кровоносних капілярів, при гіпертонії, анемії, послабленні діяльності шлунково-кишкового тракту, при хронічних запорах, захворюваннях нирок і сечового міхура. При порушенні обміну речовин і ожирінні рекомендується вживати протягом 3—4 тижнів багато ягід агрусу з одночасним обмеженням калорійності їжі.

ПРОТИПОКАЗАНО вживати агрус при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки в стадії загострення, при ентеритах і колітах, що супроводяться проносом.

7

8

АДОКСА МУСКУСНА,

пижмачка;
адокса мускусная
Adoxa moschatellina — багаторічна трав'яниста рослина родини адоксових, 5—15 см заввишки; має мускусний запах. Прикореневі листки (1—3) двічітрійчастоскладні, довгочерешкові; стеблових листків два, вони трійчасті, розміщені супротивно біля середини квітконосного стебла. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, жовтаво-зелені, в головчастих суцвіттях на верхівці стебла. *Плід — кістянка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в листяних лісах, по чагарниках майже по всій території України, крім Південного Степу.

Сировина. Використовують коріння, яке заготовляють восени. Рослина *неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. Трава містить дубильні речовини, кавову і р-кумарову кислоти, б-лактон; у коренях є ефірна олія.

Фармакологічні властивості і використання. Ефірна олія А. м. виявляє спазмолітичну дію. Настій коріння має антимікробні та ранозагоювальні властивості і застосовується зовнішньо у вигляді компресів і обмивань при лікуванні гнійних ран.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — *настій* (20 г подрібненого коріння на 200 мл окропу, настоюють кілька годин у термосі, проціджують) для *компресів* і обмивань.

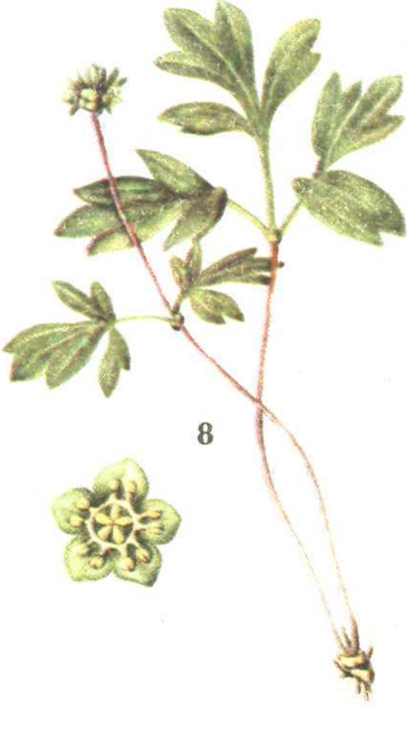

8

9

АЇР ТРОСТИНОВИЙ,
лепеха звичайна, татарське зілля, ірниця, шуварник, сашина, гавір;

аир болотный
Acorus calamus —
багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. *Кореневище* товсте, циліндричне, звивисте, жовтаво-зелене, вкрите зверху по спіралі темними широкими листковими рубцями, розташоване горизонтально, майже на поверхні. *Стебло* прямостояче, нерозгалужене, сплюснуте, з одного боку жолобкувате, з другого — гостроребристе, 80—125 см заввишки. *Листки* мечовидні. *Квітки* дрібні, зеленаво-жовті, двостатеві, зібрані в *початок*. *Плід* — шкіряста червона *ягода*. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте майже по всій території України по берегах річок і водойм, на болотах і болотистих луках, по днищах балок.
Заготівля і зберігання. Використовують сушені і свіжі кореневища (Rhizoma Calami). Для сушіння кореневища викопують восени і рано навесні, миють, пров'ялюють на відкритому повітрі, розрізають на куски 15—20 см і сушать у сушарках при температурі 25—30°. Сухої сировини виходить 22—23 % . Сировина гігроскопічна, тому її слід зберігати в сухому місці в закритій тарі. Строк придатності — 3 роки. Сировина відпускається аптеками.
Хімічний склад. Кореневище А. т. містить ефірну олію (до 5%), гіркий глікозид акорин, аскорбінову кислоту (150 мг%), дубильні речовини, крохмаль, смоли тощо. До складу ефірної олії входять α-пінен, α-камфен, α-кам фора, спирти борнеол, евгенол метилевгенол, циклічні сесквітерпени та їхні похідні тощо.
Фармакологічні властивості й використання. Аїр проявляє тонізуючі, протизапальні, знеболюючі, відхаркувальні, жовчогінні, антибактеріальні та дезинфікуючі властивості. Наявні біологічно активні речовини збуджують закінчення смакових рецепторів посилюють рефлекторне виділення шлункового соку, збільшують кількість соляної кислоти в ньому (малі дози А. т. діють протилежно), активізують жовчовидільну функцію печінки, підвищують тонус жовчного міхура і збільшують діурез.
ВНУТРІШНЬО препарати А. т призначають при неспецифічних порушеннях функції травного тракту (розлад травлення і секреції шлунка, ахілія, запалення кишок, кишкові коліки, метеоризм), як загальнозміцнюючий засіб (при фізичному перевантаженні, після тяжких хвороб і операцій, у похилому віці). В гінекології А. т. використовують при гіпоменструальному синдромі, вторинній аменореї на грунті недостатньої функції яєчників, при ослабленні лібідо і патологічному перебігу клімаксу. Народна медицина, крім цього, рекомендує вживати А. т, при істерії, неврастенії, судорогах (судомі), асциті, бронхіті, бронхопневмонії, плевриті, відсутності апетиту, млявому травленні, запаленні та виразці шлунка, блюванні, діареї, хворобах жовчних шляхів, нирковокам'яній хворобі, нерегулярних менструаціях, як засіб, що посилює статеву активність. Сік кореневища вживали для посилення зору, поліпшення пам'яті і слуху та щоб позбутися звички до куріння, ЗОВНІШНЬО А. т. використовують при полисінні, для полоскання при неприємному запаху з рота, стоматиті, для промивання гнійних ран і виразок, для спринцювань при кольпітах. Ванни з кореневищ А. т. призначають при рахіті й золотусі у дітей, гострій та хронічній формах артриту, спричинених порушенням обміну речовин, при хворобах жіночих статевих органів. Кореневища А. т. входять до складу мікстури М. Н. Здренко, *шлункових чаїв, таблеток* вікаліну та вікаїру, які вживають при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та гіперацидному гастриті. Ефірну олію А. т. використовують у стоматології при лікуванні пародонтозу, при виготовленні зубних паст і препарату оліметину, який призначають при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах. У литовській народній медицині кореневищами А. т. в поєднанні з ялівцем *звичайним, копитняком європейським, звіробоєм звичайним, чебрецем звичайним* і *кмином звичайним* лікують ракові захворювання шлунково-кишкового тракту.

Мисливці й туристи вживають молоді соковиті м'які частини А. т. як смачну і корисну їжу, що зміцнює ясна й запобігає псуванню зубів.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* сухих кореневищ (10 г сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки 3—4 рази на день за 3О хвилин до їди; *настойку* сухих кореневищ (готують у співвідношенні 1 : 5 на 40 % -ному спирті або горілці) по половині чайної ложки 3 рази на день до їди; сік (свіже кореневище подрібнюють, видавлюють під пресом, проціджують через марлю, розводять 20 % -ним спиртом або горілкою у співвідношенні 1:1) по 1 чайній ложці 2—3 рази на день до їди протягом 2—3 місяців; суміш трави *золототисячника малого, тирличу жовтого,* сухих кореневищ А. т., листя *бобівника трилистого,* трави *полину звичайного,* шкірки *мандарина,* 40 % -ного спирту у співвідношенні 3:4: 3 : 2 : 2 : 2 : 84 готують як настойку і приймають по 1—4 краплі на цукрі при печії, гострому гастриті з сильним больовим синдромом.
ЗОВНІШНЬО — настій сухих кореневищ для спринцювань (3О г сировини на 1 л окропу) застосовують 2 рази на день — зранку і ввечері; настій сухих кореневищ (1 чайна ложка на 300 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) застосовують теплим для полоскання ротової порожнини; настій сухих кореневищ (3 столові ложки на 0,5 л оцту) щовечора втирають у волосисту частину голови при швидкому випаданні волосся і полисінні.

9

10

АЙВА ДОВГАСТА,
квітове дерево, пигва звичайна, бедрянка цареградська;
айва продолговатая
Cydonia oblonga —
невелике дерево родини розових підродини яблуневих. Молоді *пагони* шерстисто-повстисті. *Листки* короткочерешкові, яйцевидні або овальні, темно-зелені, зісподу сіруватоповстисті. *Квітки* великі, двостатеві, 5-пелюсткові, білі або блідо-рожеві, одиничні, на кінцях бокових гілочок. *Плід* — *яблуко* кулястої або грушовидної форми, лимонно-жовте, кисло-солодке, терпке. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Походить з Кавказу і Середньої Азії. На Україні є майже по всій території республіки, але більше її в південних та південно-західних районах, вирощують як плодову рослину.

Сировина. Плоди (Fructus cydoniae) вживають у свіжому і переробленому вигляді. Насіння (Semen cydoniae oblongae) використовують для одержання слизу (Mucilago cydoniae). Аптеки сировину не відпускають. Листя айви використовують у косметиці.

Хімічний склад. Плоди А. д. містять 10—12 мг % аскорбінової кислоти, 0,1—1,8 % дубильних речовин, близько 0,3 % пектинових речовин, 5 % органічних кислот (яблучна, лимонна, винна), 5,3—12,1 % цукрів (переважно фруктоза), сполуки заліза і міді, ефірну олію тощо. Насіння А. д. вкрите білястою плівкою, яка на 20 % складається із слизистих речовин.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди А. д. виявляють в'яжучу, кровоспинну, сечогінну та антисептичну дію. Наявність у плодах значної кількості заліза і пектинових речовин зумовлює використання їх при недокрів'ї, захворюваннях шлунково-кишкового тракту, що супроводяться проносами і кровотечами. Використовують айву і як сечогінний засіб при захворюваннях серцево-судинної системи. Інстиляція (закапування) свіжого соку в сечовивідний канал затримує менструацію. Протерті варені плоди використовують при хворобах печінки і як протиблювотний засіб. Відвар із свіжих або сухих плодів вживають при відсутності апетиту, кровохарканні та маткових кровотечах. Одержаний з насіння слиз — ефективний протизапальний і пом'якшувальний засіб при запаленнях дихальних і травних органів та шкіри. Відвар листя використовують для фарбування волосся при передчасному посивінні.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *слиз* із насіння (5 г цілого, не подрібненого, насіння на 100 мл окропу, настоюють і періодично збовтують 10—15 хв, проціджують без віджимання насіння) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; *відвар* сушених плодів (10 г плодів на 100 мл окропу) по 1 столовій ложці перед їдою.

ЗОВНІШНЬО — слиз із насіння (5 г насіння на 100 мл окропу) застосовують для полоскання при ангіні та як косметичний засіб (при опіках і трісканні шкіри), в поєднанні з іншими лікарськими рослинами — при догляді за сухою шкірою обличчя.

11

АЙЛАНТ НАЙВИЩИЙ,
китайський ясен, токсикодендрон високий;
айлант высочайший
Ailanthus altissima —
листопадне дерево родини симарубових, до 20 м заввишки. *Крона* розлога, молоді гілки опушені, темно-жовті. *Листки* чергові, непарноперисті, 60—80 см завдовжки, з 13—25 видовжено-яйцевидними листочками. *Квітки* 5-пелюсткові, дрібні, одно- або двостатеві, зеленувато-білуваті, зібрані в довгу верхівкову *волоть* до 30 см завдовжки. *Плід* — яскраво-червоно-коричнева крилатка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Походить з Китаю. На Україні, переважно в південних районах, розводять у садах і парках як декоративну рослину.

Сировина. Використовують кору, листя, квітки і плоди. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Кора* А. н. містить дубильні речовини (до 12 %), сапоніни, алкалоїди, стерини, лактон симарубін, кумариновий гетерозид, гіркі речовини, до складу яких входить айлантин.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. н. виявляють виражену антимікробну і протизапальну дію. *Настойку* сухих стиглих плодів А. н. раніше використовували при виготовленні препарату ангінолю (ехінор), який призначали при лікуванні ангін. У народній медицині кору і листя використовують як засіб проти стьожкових глистів і дизентерії, а плоди — при геморої та як засіб, що регулює менструації. Листя, крім того, вважається ефективним засобом при лейшманіозі. В гомеопатії квітки, молоду кору і свіжі пагони використовують при скарлатині й дифтерії, а плоди — при нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах та як протираковий засіб.

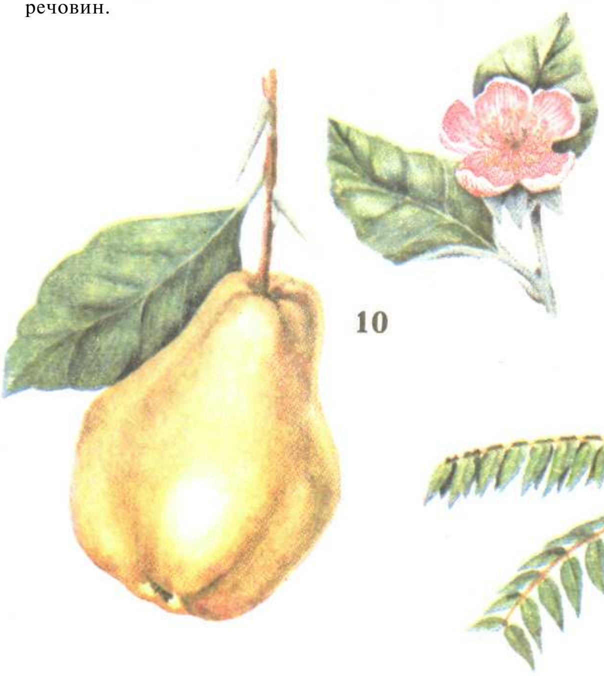

10

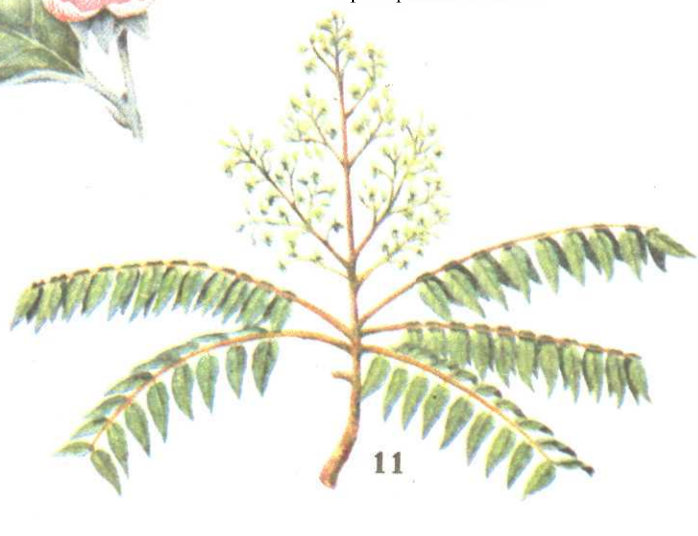

11

12

АЙСТРА АЛЬПІЙСЬКА

астра альпийская

Aster alpinus — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* коротковолосисте, 5—20 см заввишки. *Листки* цілісні, чергові: прикореневі при основі — звужені в черешок; стеблові — зменшені, сидячі. *Кошик* один, дуже рідко їх буває два, 3,5—5 см в діаметрі. Крайові *квітки* язичкові, фіолетові, серединні— трубчасті, жовті. *Плід— сім'янка* з чубком із волосків. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Рідкісна рослина з розірваним ареалом (занесена до *Червоної книги Української РСР).* Трапляється тільки у високогір'ї Карпат у кількох пунктах на сухих вапнякових скелях.

Сировина. Використовують суцвіття і траву. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять сапоніни. Крім цього, в кореневищах знайдено кумарини, а в траві — флавоноїди.

Використання. В тібетській медицині *відвар* трави рекомендується при золотусі, екземі, туберкульозних лімфаденітах, кашлі й ломоті в кістках, а відвар суцвіть використовують як відхаркувальний засіб, а також при шлунково-кишкових захворюваннях і деяких хворобах шкіри.

12

13

АЙСТРА СТЕПОВА,

іванок;

астра европейская

Aster amellus — багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, розгалужене лише в *суцвітті,* 25—60 см заввишки. *Листки* чергові, сидячі, цілісні, еліптичні або лопатевидні. *Квітки* зібрані в *кошики:* крайові — маточкові, язичкові, світло- або темно-голубі; серединні — двостатеві, трубчасті, жовті. Листочки *обгортки* — по краю з червоною плівчастою облямівкою. Кошики схожі на *щиток* або на волоть. *Плід — сім'янка* з чубком. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте на степових схилах, кам'янистих і вапнякових місцях, узліссях, по чагарниках у лісових та лісостепових районах південно-західної частини республіки.

Сировина. Використовують суцвіття (кошики), збирають їх на початку цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Суцвіття містять сапоніни та алкалоїди. Деякі автори сумніваються, що в рослині є алкалоїди.

Фармакологічні властивості і використання. Рослині притаманні відхаркувальні властивості. В народній медицині цю рослину використовують для лікування туберкульозу легень, захворювань шлунково-кишкового тракту і шкіри.

13

14

АКОНІТ ВОЛОТИСТИЙ

аконит метельчатый

Aconitum paniculatum — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Корені* потовщені. Стебло вгорі залозистоопушене, 50—170 см заввишки. *Листки* чергові, глибоко 5—7-роздільні. Квітки зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* голубі або темно-голубі, зібрані в просту або розгалужену китицю. Плід збірний, з листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах і на Прикарпатті в лісах і на узліссях.

Використовується в народній медицині нарівні з *аконітом джунгарським.* **Смертельно отруйна** рослина!

14

15

АКОНІТ ГАЙОВИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *аконіт дібровний*.

16

АКОНІТ ДЖУНГАРСЬКИЙ, аконіт каракольський; аконит джунгарский *Aconitum soongaiicum,* синонім — *A. karakolicum* — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Кореневище складається з великих конусовидних коренебульб, що зрослися в чотковидний ланцюжок. *Стебло* пряме, голе або у верхній частині опушене, 70—130 см заввишки. *Листки* черешкові, голі, пальчастороздільні, округло-серцевидні. *Квітки* зигоморфні, синьо-фіолетові, зібрані в *китицю*. *Плід* — збірний, з 3 *листянок*. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте в альпійському поясі на схилах і по берегах річок у горах Тянь-Шаню; поблизу озера Іссик-Куль,

Заготівля і зберігання. Використовують коренебульби (Tuber Aconiti),зібрані восени. З 4 кг сирих коренебульб одержують 1 кг сухих. У народній медицині, крім цього, використовують траву (Herba Aconiti), заготовлену до цвітіння рослини. Сушать сировину в затінку: на горищах або під наметами. Зберігають у добре провітрюваних приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Коренебульби А. д. містять алкалоїди (1,2 — 3,4 %), органічні кислоти, кумарини (0,3%), крохмаль. До складу алкалоїдів входять аконітин (0,6 %), аконіфін, ацетилзонгорин, ацетилзонгорамін, ацетилнапелін, зонгорин, зонгорамін, ізоболдин, караколін, караколідин, неолін, норзонгорин, напелін, феніл-β-нафтиламін. У надземних органах виявлено алкалоїди, флавоноїди, аскорбінову кислоту тощо.

Фармакологічні властивості і використання. А. д. виявляє виражену болетамувальну дію. Виявлено й антимікробні та протипухлинні властивості рослини. Зовнішньо у вигляді *мазі* або внутрішньо у вигляді настойки А. д. використовують як болетамувальний засіб при ревматизмі, невралгіях, мігрені, зубному болю та при інших захворюваннях. У народній медицині А. д. використовують і при туберкульозі легень, при простудних захворюваннях та ішіасі. Відоме також використання його при злоякісних новоутвореннях (внутрішньо і зовнішньо).

Лікарські форми і застосування. Застосовують А. д. у вигляді *настойки* під наглядом лікаря і під його особисту відповідальність. За даними болгарських учених, терапевтична доза аконітину, як найтоксичнішого алкалоїду,—0,02 —0,03 мг 2—3 рази на добу. При заготівлі, зберіганні й використанні А. д. (як і інших аконітів) слід пам'ятати, що це **смертельно отруйна** рослина! При перших ознаках отруєння (відчуття оніміння язика, лиця і всього тіла, печіння в грудях і животі, нудота, блювання) необхідно негайно викликати швидку допомогу, а потерпілому надати *першу допомогу*

17

АКОНІТ ДІБРОВНИЙ, аконіт гайовий; аконит противоядный *Aconitum nemorosum,* синонім — *A. anthora* — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Корені* веретеноподібно потовщені. *Стебло* прямостояче, просте, коротко-опушене, 40—100 см заввишки. *Листки* багаторазово пальчасторозсічені, частки ланцетні або широколанцетні. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка)*, жовті, в щільних китицях. *Плід* — збірний, з опушених *листянок*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Трапляється на Лівобережжі в Лісостепу і на півночі Степу в лісах, по чагарниках, на узліссях.

Використовується в народній медицині нарівні з *аконітом джунгарським*. Вважається й протималярійним та антигельмінтним засобом. Препарати А. д. виявляють ппертензивну та протиаритмічну дію, а також мають антитоксичні властивості при отруєннях *аконітом джунтарським*. **Смертельно отруйна** рослина!

18

АКОНІТ КАРАКОЛЬСЬКИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *аконіт джунгарський*.

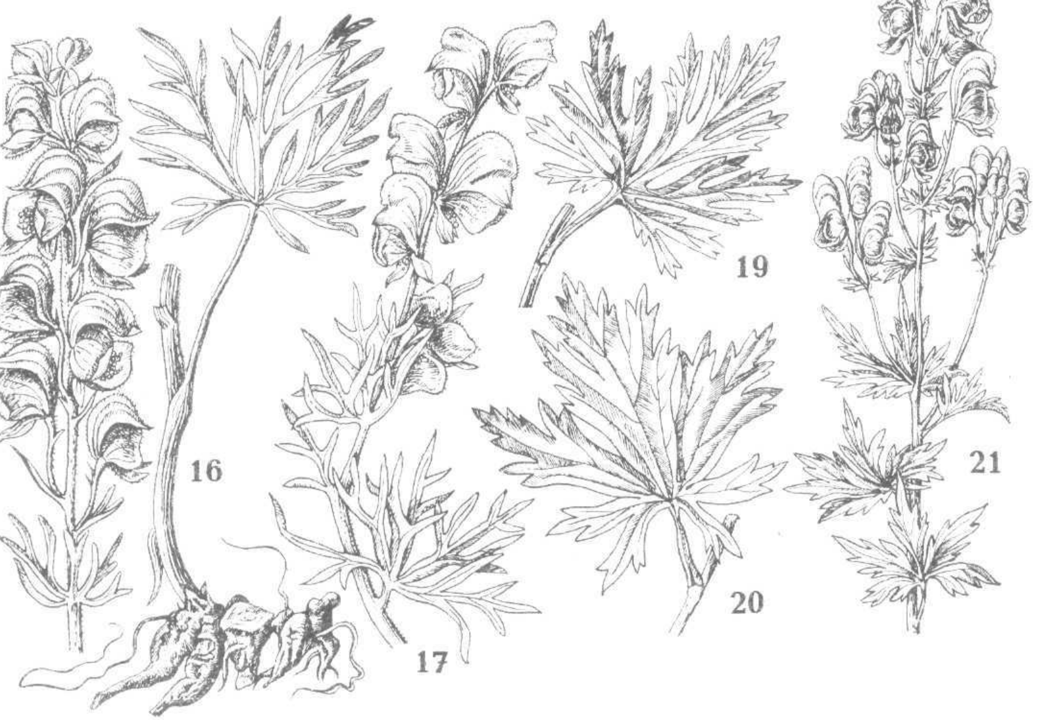

19

АКОНІТ МАЛЕ́НЬКИЙ
аконит низкий
Aconitum nanum —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Корені* ріповидно потовщені. Стебло прямостояче, у верхній частині волосисте, 30—40 см заввишки. *Листки* яйцевидно-округлі, глибоко 5—7-роздільні, частки сегментів вузьколанцетні або лінійні, часточки їхні вузьколінійні. *Квітки* зигоморфні, фіолетові або голубі, в простому або трохи розгалуженому *суцвітті* — короткій верхівковій небагатоквітковій китиці. *Плід* — збірний, з голих листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах на гірських луках і кам'янистих схилах.

Використовується в народній медицині нарівні з *аконітом джунгарським*. **Смертельно отруйна** рослинаї

20

АКОНІТ МІЦНИ́Й
аконит крепкий
Aconitum lirmum —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Корені* ріповидно потовщені. *Стебло* прямостояче, здебільшого просте, голе, 75—125 см заввишки. *Листки* черешкові, пальчастороздільні, округлі, з ширококлиновидно-ромбічними сегментами. Квітки зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* 18—25 мм завдовжки, темнофіолетові, в розгалуженоволотистих *суцвіттях. Плід* — збірний, з листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах на гірських луках і кам'янистих схилах.

Використовується в народній медицині нарівні з *аконітом джунгорським*. **Смертельно отруйна** рослинаї

21

АКОНІ́Т СТРОКА́ТИЙ,
аконіт стрункий;
аконит пестрый
Aconitum variegatum, синонім — *A. gracile* —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Корені* ріповидно потовщені. *Стебло толе,* з майже горизонтально відхиленими гілочками, 60—150 см заввишки. *Листки* пальчасто 5—7-розсічені. *Квітки* голубі або синюваті, в розлогій китиці. *Плід* — збірний, з голих або слабоопушених листянок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах і в західних районах Лісостепу в лісах і по чагарниках. Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Аконіт джунгарський,* але використовується ця рослина лише в народній медицині. **Смертельно отруйна** рослина!

22

АКОНІ́Т СТРУНКИ́Й —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *аконіт строкатий.*

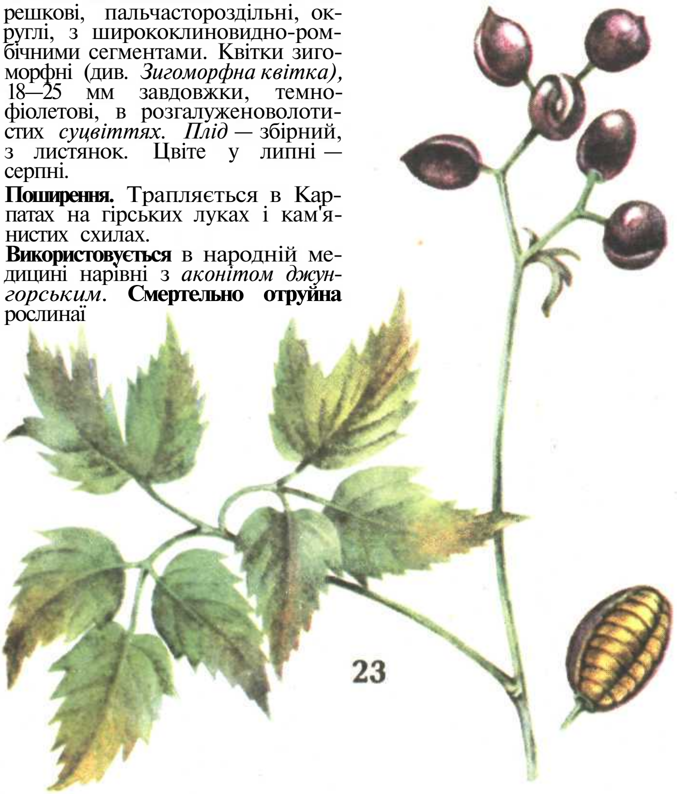

23

23

АКТЕ́Я КОЛОСИ́СТА,
боже тіло, злі ягоди;
воронец колосовидный
Actaea spicata —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих, з багатоголовим кореневищем, з неприємним запахом. *Стебло* пряме, розгалужене, гладеньке або слабоопушене, біля основи — з бурими лусками, 30—80 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові, двічі трійчастоперисті. *Квітки* дрібні, правильні, 4—6-пелюсткові, білі, у китицевидному *суцвітті. Плід* — довгаста чорна ягода. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте на вододілах та схилах річкових долин, у тінистих широколистяних лісах у лісових районах Лісостепу і в Карпатах.

Сировина. Народна медицина використовує корені, надземну частину і плоди. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. А. к. потребує дальшого вивчення. Рослина містить алкалоїди. В коренях і плодах знайдено сапоніни, трансаконітову кислоту; в плодах і насінні — речовини з подразнювальною і наркотичною дією; в насінні є жирна олія; в листках — аскорбінова кислота.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. к. виявляють гіпотензивну, седативну і протималярійну дію. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині корені А. к. використовують для лікування ревматизму, базедової хвороби, астми і малярії, при укусах отруйних змій, а також як седативний, проносний та блювотний засіб; надземну частину — при мігрені, носових кровотечах, при деяких психічних і при венеричних захворюваннях та епілепсії; ягоди — при порушенні обміну речовин, при головних болях, артриті й анемії. В народній медицині Сибіру траву і ягоди А. к. використовують для лікування задавненого раку шлунка.

В гомеопатії використовують корені і зрідка траву: при астмі, ревматизмі, захворюваннях шкіри, запаленні м'язів та як заспокійливий засіб.

А. к. — **отруйна** рослина (особливо плоди)! *Сік* рослини спричинює на шкірі пухирці і навіть виразки. При *отруєнні* потерпілому необхідно подати першу *допомогу* і викликати лікаря.

24

АКТИНІДІЯ ГОСТРА

актинидия острая

Actinidia arguta — багаторічна рослина родини актинідієвих. Виткий *кущ-ліана* до 15 м завдовжки. Молоді зкорковілі *пагони* мають багато сочевичок. *Листки* чергові, цілісні, на коротких голих *черешках,* шкірясті, видовжено-овальні або еліптичні, з верхівкою, звуженою в короткий гострячок. *Квітки* правильні, 5-пелюсткові, білі, запашні, дво-, інколи — однодомні або полігамні, в пазушних небагатоквіткових щитковидних *суцвіттях.* *Плід — ягода* зеленого кольору, різної форми (здебільшого кулясто-еліптична), з соковитим ароматним м'якушем, 25—30 мм завдовжки. Цвіте у липні.

Поширення. В СРСР дико росте на Далекому Сході. На Україні здебільшого в ботанічних садах та на присадибних ділянках розводять як плодоягідну рослину.

Заготівля і зберігання. Використовують плоди. Зберігають їх замороженими або висушеними.

Хімічний склад. Плоди А. г. містять 400—900 мг % (за іншими джерелами — 80—100 мг %) аскорбінової кислоти, цукри, органічні кислоти, мікроелементи, мінеральні солі тощо. В листі і стеблах виявлено значну кількість флавоноїдів і сапонінів.

Використання. Ягоди А. г. використовують майже так само, як і ягоди *актиніди коломікти.* У вітчизняній і зарубіжній народній медицині ягоди А. г. вживають як болетамувальний, відхаркувальний, послаблюючий і глистогінний засіб, при порушенні обміну речовин, захворюванні легень і бронхів, при гастралгії, гіпо- і авітамінозі вітаміну С, недокрів'ї, при різних захворюваннях, що супроводяться кровотечами, а також як загальнозміцнюючий засіб після інфекційних захворювань і операцій, при фізичній і розумовій перевтомі. Свіжий *сік* плодів А. г., розведений водою, добре вгамовує спрагу. Вживають ягоди свіжими і переробленими.

25

АКТИНІДІЯ КОЛОМІКТА

актинидия коломикта

Actinidia kolomikta — дводомна рослина родини актинідієвих. Виткий *кущ-ліана* до 10 м завдовжки, підіймається по деревах або стелиться по землі. *Пагони* червоно-коричневі. *Листки* чергові, цілісні, овальні, з серцевидною основою, іноді витягнуті у вістря, двічі тонко гостропилчасті. *Квітки* правильні, 5-пелюсткові, білі або рожеві, ароматні: чоловічі — у 2—5-квіткових щитковидних суцвіттях, зрідка одиничні; жіночі — одиничні. *Плід — ягода,* зеленого кольору, еліптичної форми, з соковитим ароматним м'якушем, до 2 см завдовжки і 1 см у діаметрі. Цвіте у липні.

Поширення. В СРСР дико росте на Далекому Сході. На Україні розводять як декоративну і плодоягідну рослину.

Заготівля і зберігання. Використовують плоди. Оскільки достиглі плоди швидко псуються, їх для тимчасового зберігання і транспортування збирають недозрілими. Ягоди добре зберігаються заморожені і висушені.

Хімічний склад. У плодах А. к. багато аскорбінової кислоти (813—1400 мг%), є цукри (4,2—9,8%), органічні кислоти, дубильні, пектинові і барвні речовини тощо. В листках знайдено флавоноїди, лактони, сліди сапонінів; у коренях — алкалоїди (0,03 %). Флавоноїди (катехіни) є й у деревині і пагонах.

Використання. Ягоди А. к. використовують як протицинготний, глистогінний, кровоспинний (зокрема, при маткових кровотечах) і болетамувальний засіб, при лікуванні туберкульозу легень, бронхіальної астми, коклюшу та карієсу зубів. Корисно вживати ягоди А. к. при ослабленні і виснаженні організму внаслідок перенесення інфекційних захворювань і операцій, при фізичній і розумовій перевтомі, гострих і хронічних хворобах шлунка і кишечника. Вживають ягоди А. к. свіжі і перероблені на варення, повидло, мармелад, пастилу тощо.

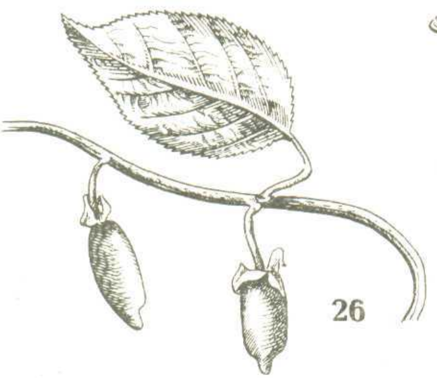

26

АКТИНІДІЯ ПОЛІГАМНА
актинидия полигамная
Actinidia polygata —
багаторічна рослина родини актинідієвих. Виткий *кущ-ліана* невеликих або середніх розмірів. *Листки* чергові, цілісні, зубчасті, при основі — від притуплених до загострених. *Квітки* правильні, 5-пелюсткові, одиничні, рідше по 2—3, в пазухах середніх листків молодих *пагонів,* близько 2,5 см у діаметрі. *Плід — ягода* з конічним гострим носиком. Цвіте у липні.

Поширення. В СРСР дико росте на Далекому Сході.

Сировина. Використовують плоди, надземну частину та корені. Плоди малоїстівні, бо гіркуваті, пекучі на смак і спричинюють легкий опік слизової оболонки ротової порожнини.

Хімічвий склад. У свіжих плодах є 1000—1500 мг % (за іншими джерелами — 100 мг %) аскорбінової кислоти, 8,3 мг % каротину, 130 мг % вітаміну Р. алкалоїди (у недозрілих плодах). Листки містять кумарини, монотерпени актинідин і метабілактон. У насінні є жирна олія (6,9%), до складу якої входять пальмітинова, стеаринова, арахідонова, масляна, лінолева і ліноленова кислоти.

Використання. В науковій медицині Японії використовують *екстракт* плодів і коренів під назвою полігамол. Цей екстракт виявляє загальнозміцнюючу і сечогінну дію і застосовується у вигляді ін'єкцій 0,3 % -ного розчину для посилення серцевої діяльності. Використовують А. п. і в народній медицині: в Японії *настій* плодів або сухих пагонів використовують при запамороченні, люмбаго, ревматизмі, паралічі та гонореї; свіжі плоди їдять для вгамування спраги, а листя вживають у їжу разом із соєвим соусом; у Китаї *порошок* плодів разом з продуктами перегонки коріння використовують як болетамувальний засіб при кольках, болях у животі і в попереку; в Китаї та Японії ванни з плодів і *гал* використовують як засіб проти запорів і для зігрівання тіла при ознобі та простуді.

27

27

АКТИНІДІЯ ПУРПУРОВА
актинидия пурпурная
Actinidia pитршеа —
багаторічна рослина родини актинідієвих. Виткий *кущ-ліана* 8—10 м завдовжки. *Листки* чергові, цілісні, зверху темно-зелені, знизу — ясно-зелені, голі або опушені вздовж центральної жилки. *Квітки* дводомні, правильні, 5-пелюсткові, білі, одиничні. *Плід — ягода* пурпурового кольору, з носиком, від яйцевидної до видовженої форми з соковитим м'якушем, 2—2,5 см завдовжки. Цвіте у липні.

Поширення. Походить з Китаю. В СРСР вирощують у ботанічних садах як декоративну і плодоягідну рослину.

Заготівля і зберіганая — як у статтях *Актинідія гостра* і Актинідія *коломікта*.

ХІМІЧНИЙ склад. Плоди містять аскорбінову кислоту (85,8—112,0 мг %), цукри (4,4—7,6 %), каротин (0,06—0,10 мг% J, катехіни (20,0—26,2 мг%), антоціани (37,2—125,0 мг %) тощо.

Використання. Плоди А. п. використовують так, як і плоди актинідії гострої та актинідії коломікти. *Сік* із ягід А. п. — добрий замінник апельсинового соку. Сік або свіжі плоди А. п, цілюще впливають на роботу кишечника, особливо у дітей. Для приготування з плодів А. п. желе, в якому довго зберігається аскорбінова кислота, свіжі ягоди перетирають з цукровим піском у пропорції 2:3 за вагою. Зберігають при температурі не вищій за 15°. Для задоволення добової потреби в вітаміні С досить 10—15 г такого желе.

28

АЛІГАТОРОВА ГРУША — вічнозелена тропічна рослина родини лаврових. Те саме, що й *авокадо.*

29

АЛОЕ ДЕРЕВОВИДНЕ,
столітник;
алоэ древовидное
Aloe arborescens —
багаторічна вічнозелена рослина родини лілійних. *Стебло* дерев'янисте, кільчасте. *Листки* чергові, мечовидно-видовжені, м'ясисті, з восковим нальотом і шипуватим краєм. *Квітки* оранжеві, зібрані в китицю. *Плід — коробочка.*

Поширення. Батьківщина А. д. — Південна Африка. В СРСР вирощують у відкритому грунті (Грузія, Середня Азія) і як кімнатну та оранжерейну декоративну рослину.

Сировина. Використовують розвинені листки і сік з них.

Хімічний склад. Сік А. д. містить антраглікозиди (алоїн, наталоїн, рабарберон, гомонаталоїн), антрахінони емодин і хризофанол, смолисті речовини, ферменти і вітаміни; є сліди ефірних олій.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. д. виявляють проносну, протизапальну, ранозагоюввальну, бактерицидну і жовчогінну дію, вони поліпшують апетит, підвищують імунорезистентність организму. Свіжий сік А. д. використовують як послаблюючий та жовчогінний засіб, при ентероколіті, гастроентериті та хронічному гастриті зі зниженою кислотністю, закапують у ніс при гострому риніті (по 5—8 крапель), для підвищення стійкості організму до інфекційних захворювань, для лікування опіків, гнійних ран, лишаїв і трофічних виразок. Компреси з соком А. д. призначають при туберкульозі шкіри, вовчанці, променевому дерматиті голови, епітеліомі. Тампони, змочені соком алое, вводять у піхву при ерозії шийки матки. Подрібненими листками з соком лікують пародонтоз. Цілі листки, попередньо очищені від шкірки, прикладають до мозолів. Лінімент алое використовують для профілактики і лікування уражень шкіри при променевій терапії. Сироп алое з залізом (стимулятор кровотворення) показаний при гіпохромній анемії, після виснажливих хвороб або інтоксикації. Рідкий екстракт А. д. для ін'єкцій використовують при лікуванні хвороб очей (блефарит, кон'юнктивіт, кератит, ірит тощо), хронічного гастриту, виразки шлунка і дванадцятипалої кишки,

бронхіальної астми, гінекологічних захворювань.

Лікарські форми І застосування.

ВНУТРІШНЬО — сік алое (Succus Aloës) по чайній ложці 2—3 рази на день за 30 хв до їди; рідкий *екстракт* алое (Extractum Aloes fluidum) по чайній ложці 3 рази на день; *сироп* алое з залізом (Sirupus Aloës cum Ferro) по половині — 1 чайній ложці в чверті склянки води 3 рази на день протягом 15—30 днів. У народній медицині суміш соку свіжого листя алое, свинячого смальцю (або гусячого жиру), коров'ячого масла, меду і порошку какао у співвідношенні 3:20:20:20:20 використовують при туберкульозі легень і виразці шлунка (столову ложку суміші розводять у склянці гарячого молока і випивають за 2 рази за день).

ПІДШКІРНО — екстракт алое рідкий для ін'єкцій (Extractum Aloës fluidum pro injectionibus) щодня по 1 мл 15—50 днів (дітям до 5 років — 0,2—0,3 мл, старшим — 0,5 мл).

ЗОВНІШНЬО — сік або лінімент А. д. (Linimentum Aloës) наносять тонким шаром на уражену поверхню 2—3 рази на добу і накривають марлевою серветкою.

Послаблюючі препарати з А. д. ПРОТИПОКАЗАНО вживати в останні місяці вагітності, при гемороїдальних і маткових кровотечах, при запаленнях печінки, нирок та сечового міхура.

30

АЛТЕЯ ВІРМЕНСЬКА

алтей армянский

Althaea armeniaca — багаторічна трав'яниста м'яко-повстиста рослина родини мальвових. *Стебло* прямостояче, 60—150 см заввишки. *Листки* пальчастоп'ятироздільні, гострозубчасті, з видовженояйцевидними частками. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, рожево-фіолетові, у волотевидно-китицевидному *суцвітті. Квітконіжки* за довжиною такі, як листки, у пазухах яких вони сидять, або трохи довші за них. *Плід* — збірний, з багатьох плодиків-сім'янок, розміщених кільцем. Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Трапляється на Приазов'ї та в Криму на зволожених місцях, пісках, черепашниках.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Алтея лікарська.*

31

АЛТЕЯ КОНОПЛЕВИДНА

алтей коноплёвый

Althaea cannaЬIna — багаторічна трав'яниста опушена шорстка рослина родини мальвових. *Стебло* прямостояче, галузисте, 60—150 см заввишки. *Листки* чергові, довгочерешкові, пальчасто-5-розсічені, з вузьколанцетними частками; верхні листки розсічені на 3 вузькі довгасті загострені, по краю нерівновеликопилчасті частки. *Квітки* правильні, двостатеві, одиничні або по 2 в пазухах листків, на довгих ніжках; *пелюстки* рожеві, біля основи — темно-червоні, в 2—3 рази довші за чашечку. *Плід* — з численних, розміщених кільцем плодиків-сім'янок.

Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Алтея коноплевидна трапляється на луках, по чагарниках, на кам'янистих схилах та вапнякових відслоненнях у передгірних і гірських районах та на Південному березі Криму, в Степу і в південних районах Лісостепу.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Алтея лікарська.*

29

30

31

32

32

АЛТЕ́Я ЛІКА́РСЬКА
проскурняк, гордовля, папурник, слизник;
алтей лекарственный
Althaea oliicinalis —
багаторічна повстистоопушена, з міцним розгалуженим *кореневищем* і м'ясистими довгими коренями рослина родини мальвових, заввишки до 1,5 м. *Стебел* багато, вони прямостоячі, прості або у верхній частині галузисті. *Листки* чергові, черешкові, яйцевидні або видовженояйцевидні, трохи лопатеві, по краю зарубчасто-зубчасті. *Квітки* двостатеві, правильні, в китицевидно-волотевидних суцвіттях. *Віночок* блідо-рожевий. *Плід — багатосім'янка.* Цвіте у серпні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на вологих луках по берегах річок, стариць, озер і ставків, по чагарниках, на заболочених та солонцюватих місцях.
Заготівля і зберігання. Заготовляють корені (Radix Althaeae) дворічного і старшого віку рослин восени після відмирання надземної частини. Корені швидко миють холодною водою, підсушують, знімають кору і, розрізавши вздовж на 2—4 частини, швидко сушать під наметом або в сушарках при температурі 30—35°. Зберігають у сухих (сировина дуже гігроскопічна), добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. В деяких зарубіжних країнах заготовляють і листя (перед цвітінням), і квітки (під час цвітіння).
Хімічний склад. Корені А. л. містять слиз (бл. 35%), крохмаль (37%), цукор (8%), аспарагін (2%), бетаїн (4%), жирну олію (1,7%), пектини (16%). Листя і квітки містять незначну кількість слизу і ефірної олії, в плодах є жирна олія (12 %).
Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. л. виявляють протизапальну, пом'якшувальну, відхаркувальну та захисну обволікаючу дію на слизову оболонку шлунка, сприяють тривалішому впливові призначуваних разом з ними інших лікарських речовин, уповільнюючи всмоктування їх. У науковій і народній медицині А. л. приймають всередину у вигляді відвару або холодного настою коріння при захворюваннях органів дихання (хронічні бронхіти, трахеїти, ларингіти, бронхопневмонії, бронхіальна астма, коклюш) та шлунково-кишкового тракту (катаральні стани стравохода, гастрити, ентероколіти, виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки, особливо супроводжувана проносами). Настій і екстракт, крім того, використовують внутрішньо при лікуванні екземи і псоріазу. В народній медицині відвар коріння А. л. внутрішньо вживають при запаленні сечового міхура, болісному мимовільному сечовиділенні, диспепсії у дітей, запальних процесах у нирках; зовнішньо — для полоскання ротової порожнини, горла, промивання очей при запаленні повік, для клізм при діареї, а також як протизапальний і пом'якшувальний засіб у вигляді припарок. Відвар коріння А. л. у молоці використовують при туберкульозі легень. Авіценна пропонував відвар з коріння, листя і насіння А. л. як пом'якшувальний засіб при плевритах, каменях у сечовому міхурі і навіть при пухлинах. Коріння А. л. використовують для приготування пілюльної маси та як слизистий продукт у дієтичному харчуванні. В зарубіжній практиці при лікуванні захворювань горла, легень і травного тракту нарівні з коренями використовують і листя та квітки А. л. Корінь А. л. входить до складу *грудних чаїв.*
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* коренів (6 г або 2 столові ложки коренів на 200 мл окропу) п'ють гарячим по половині чи третині склянки 3—4 рази на день після їди; настій коренів холодний (6,5 г коренів на 100 мл води кімнатної температури, настоюють 1 годину) по 1 столовій ложці через кожні 2 години; настій коренів гарячий (1 столова ложка коренів на 200 мл води кімнатної температури, настоюють 4 години, кип'ятять 6—7 хвилин, охолоджують) п'ють теплим по 2 столові ложки 3—4 рази на день. З готових препаратів застосовують: сухий *екстракт* алтейного кореня (Extractum Althaeae siccum); рідкий *екстракт* алтейного кореня (Extractum Althaeae fluidum); мукалтин (Mucaltinum) по 1—2 таблетки 2—3 рази на день; *сироп* алтейний (Syrupus Althaeae) використовують для поліпшення смакових якостей мікстур та як обволікаючий засіб (дітям дають по 1 чайній ложці через кожні 2 години при простудних захворюваннях).

33

АМБРО́ЗІЯ ПОЛИНОЛИ́СТА
амброзия полыннолистная
Ambrosia artemisiilolia —
однорічна трав'яниста рослина родини складноцвітих (айстрових) з густим щетинистим опушенням. *Стебло* прямостояче, розгалужене, трохи борозенчасте, до 250 см заввишки. *Листки* (4—15 см завдовжки) зверху зелені, голі, зісподу — сіро-зелені, опушені; верхні — чергові, сидячі, перистороздільні; нижні супротивні, черешкові, двічіперистороздільні. *Кошики* одностатеві: тичинкові, з жовтими квітками, зібрані по 8—15 у колосовидне суцвіття; маточкові, з квітками без оцвітини,— по 1—3 у пазухах верхніх листків або біля основи тичинкових суцвіть. *Плід — сім'янка.* Цвіте у серпні — жовтні.
Поширення. Випадково завезена з Америки. Поширилася на півдні України і на Закарпатті, на околицях Києва, Харкова й Чернігова. Злісний карантинний бур'ян. Росте в посівах різних культур, а також по шляхах і берегах річок, на залізничних насипах, засмічених місцях тощо.
Сировина. Використовують надземну частину і пилок.
Хімічний склад. У надземній частині є ефірна олія, до складу якої входять цинерол і камфора. Насіння містить понад 18 % придатної для вживання олії.
Фармакологічні властивості і використання. Пилок А. п. виявляє надзвичайно високу алергенну дію. Попадання пилку на слизову оболонку носа або на кон'юнктиву очей спричинює сінну пропасницю. Для захворювання досить 40—50, а інколи навіть 3—5 зерен пилку. Препаратами з пилку А. п. *(екстракти, таблетки)* проводять лікування амброзійного та соняшникового полінозів. У народній медицині надземну частину А. п. використовують при гіпертонії та як протилихоманковий засіб.

33

34

ÁМІ ВЕЛИ́КА
амми большая
Ammi majus —
дворічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних), 100—120 см заввишки. *Стебло* прямостояче, порожнисте, галузисте. *Листки* складноперисторозсічені. *Суцвіття* — складний зонтик. *Квітки* дрібні, білі, 5-пелюсткові, двостатеві. *Плід — двосім'янка.*

Поширення. В дикому стані поширена здебільшого в Середземномор'ї. В СРСР — у культурі (Краснодарський край, нечасто — на півдні України). На Південному узбережжі Криму трапляється як здичавіла. Цвіте у липні — серпні, плоди достигають у серпні — вересні.

Заготівля і зберігання. Заготовляють плоди (Fructus Ammi majoris), які достигають у серпні — вересні. Плоди підсушують під наметом або на відкритому повітрі, розстилаючи їх на брезентах тонким шаром (3—5 см) і періодично перегортаючи. Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — до 4 років.

Хімічний склад. Плоди А. в. містять фурокумарини з групи псоралену (ізопімпінелін, бергаптен, ксантотоксин, імператорин, ізоімператорин, мармезин, мармезинін) та з групи ангеліцину (ізобергаптен). У траві А. в. є ті самі сполуки, що й у плодах, але в менших кількостях.

Фармакологічні властивості і використання. Лікувальні властивості А. в. відомі давно. Уже в 13 столітті арабські лікарі застосовували *екстракти* з цієї рослини для лікування лейкодермії. Але побічні явища, які при цьому виникали, наприклад, запалення нирок, печінки тощо, обмежували використання рослини. В СРСР з насіння А. в. виробляють препарат аміфурин з порівняно невисокою гострою токсичністю, відсутністю місцевоподразнювальних властивостей і суттєвого впливу на артеріальний тиск, діяльність серця, частоту і ритм дихання. До складу аміфурину входять фурокумарини бергаптен, ксантотоксин та ізопімпінелін. Препарат виявляє фотосенсибілізуючу дію та невисоку спазмолітичну активність, і в поєднанні з дозованим ультрафіолетовим опромінюванням (УФО) використовується для лікування вітиліго, псоріазу, гніздового і тотального полісиніння. При лікуванні полісиніння аміфурин за своєю активністю перевершує зарубіжний препарат меладинін. Висока терапевтична ефективність спостерігається при лікуванні полісиніння шляхом комбінування аміфурину з прополісом.

Лікарські форми і застосування. Аміфурин (Ammifurinum) — комплект, що складається з *таблеток* по 0,02 г та з 0,3 % -ного *розчину.* При вітиліго й полісиніні приймають всередину по 1 таблетці 3—4 рази на день до їди за 4—3—2 і 1 годину до ультрафіолетового опромінювання (УФО). Одночасно з прийманням таблеток уражені ділянки шкіри за 1 годину до УФО змащують 0,3 % -ним розчином аміфурину. Опромінювання починають з 1—2 хв і поступово доводять до 15—20 хв. Загальна доза на курс лікування, який триває 3—3,5 місяця і складається з 4—5 циклів з перервами в 2—3 тижні — 250—300 таблеток. Дітям курс лікування зменшується вдвоє або втроє залежно від віку. При псоріазі приймають всередину по одній — півтори таблетки за 2 години до УФО і одночасно за 1 годину до УФО змащують уражені ділянки 0,3 % -ним розчином. На курс лікування, що триває 1 рік, необхідно 300—400 таблеток і 50—80 опромінень. Протягом одного циклу проводять 10—20 втирань та опромінень.

ПРОТИПОКАЗАНО застосовувати аміфурин при туберкульозі шкіри, захворюваннях крові, печінки, нирок і серцево-судинної та центральної нервової систем, а також дітям до 5 років.

35

ÁМІ ЗУБНА́,
кела;
амми зубная
Ammi visnaga —
дворічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних), до 100 см заввишки. *Стебло* прямостояче, галузисте, трохи борозенчасте. *Листки* чергові, піхвові, складноперисторозсічені. *Квітки* двостатеві, дрібні, білі, 5-пелюсткові, з неприємним запахом, зібрані в складний *зонтик. Плід* — двосім'янка. Цвіте у червні — липні. ПЛОДИ достигають у серпні — вересні.

Поширення. В СРСР у дикому стані трапляється на Закавказзі. Поодинокі місцезнаходження відомі й на Передкавказзі. На Україні, у південних районах,— у культурі.

Заготівля і зберігання. Заготовляють плоди (Fructus Ammi Visnagae) разом з половою у вересні — жовтні. Сушать у сухому, добре провітрюваному приміщен-

34

ні, розстилаючи їх тонким шаром, часто перегортаючи. Зберігають у мішках, у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — до 3 років.

Хімічний склад. Кількісний і якісний склад діючих речовин А. з. залежить значною мірою від умов вирощування. Вся рослина містить похідні фуранохромону (келін, віснагін, келінін, аміол, келінол, віснаміол, віснадин та інші| і флавоноїди. Крім цього, в плодах міститься понад 20 % жирної олії, є ефірна олія. Основна діюча речовина А. з. — келін.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди А. з. здавна використовують у народній медицині Єгипту і країн Близького Сходу як ефективний засіб при лікуванні нирковокам'яної хвороби. Фармакологічна активність А. з. зумовлена сумою біологічно активних спазмолітичних речовин. Окремі складові, наприклад, віснамін, виявляють і фотосенсибілізуючу та седативну дію. В СРСР з плодів А. з. виготовляють препарати келін та авісан. Келін призначають при атеросклеротичному кардіосклерозі, хронічній коронарній недостатності, спазмах кишечника і шлунка, а також при стенокардії та бронхіальній астмі у міжприступові періоди. Келін входить до складу препаратів вікаліну, келатрину та келіверину. Авісан рекомендується при спазмах сечовивідних шляхів, для кращого відходження сечових каменів, при ниркових коліках, а також як засіб, що полегшує катетеризацію сечоводів.

Лікарські форми і застосування. Келін (Khetlinum) випускають у *таблетках* по 0,02 г. Застосовують ВНУТРІШНЬО по 1—2 таблетки 3 рази на день після їди. Курс лікування — 15—30 днів.

Келін ПРОТИПОКАЗАНИЙ при вираженій недостатності кровообігу.

Авісан (Avisanum) випускають у таблетках по 0,05 г. Приймають всередину по 1—2 таблетки 3—4 рази в день після їди. Курс лікування — 1—3 тижні.

35 36

36

АМОРФА КУЩОВА
аморфа кустарниковая
Amorpha fruticosa — листопадний кущ з родини бобових, до 3 м заввишки. *Кора* бура або темно-сіра. *Листки* непарноперисті, з 8—12 пар овальних або майже ланцетних, зісподу сірувато-зелених листочків. *Квітки* дрібні, неправильні, зібрані у верхівкові густі китиці. *Віночок* темно-фіолетовий. *Плід* — біб. Цвіте у червні, липні.

Поширення. Походить з Північної Америки. В УРСР розводять у всіх районах, особливо на півдні, в садах і парках як декоративну рослину; трапляється й у здичавілому стані.

Заготівля і зберігання. Заготовляють плоди (Fructus Amorphae fruticosae) у серпні — жовтні. Сушать на відкритому повітрі або під наметами з доброю вентиляцією, розстилаючи тонким шаром. Зберігають у паперових мішках у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — до 5 років.

Хімічний склад. Насіння А. к. містить ротеноїдний глікозид аморфін. Його знайдено і в листках та молодих пагонах.

Фармакологічні властивості і використання. Аморфін має кардіотонічну властивість, діє заспокійливо, виявляє позитивну інотропну та тонотропну і негативну хронотропну дію на серце. Створений на основі аморфіну препарат фрутицин використовували як седативний засіб при вегетативних неврозах, неврозах серцево-судинної системи та при пароксизмальній тахікардії.

Лікарські форми і застосування. Фрутицин (Fruticinum) випускали у *таблетках* по 0,05 г. Застосовували всередину по 1 таблетці 2—3 рази на день після їди. Якщо побічних явищ немає, дозу можна збільшити до 2 таблеток. Курс лікування — 20—30 днів з перервами на 3 дні через кожні 10 днів. Фрутицин вилучено з номенклатури лікарських засобів у зв'язку з наявністю ефективніших препаратів і відсутністю достатньої кількості сировини.

37

АНАБАЗИС БЕЗЛИСТИЙ —
сукулентний *напівкущ* родини лободових. Те саме, що й *їжачник безлистий.*

38

АНАКАМПТИС ПІРАМІДАЛЬНИЙ, зозулинець гостроверхий; анакамптис пирамидальный *Anacamptis pyramidalis* — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Кореневі *бульби* цілісні, кулясті. *Листки* чергові, вузьколанцетні, до верхівки стебла поступово зменшуються в розмірі. Квітконосне *стебло* (до 40 см заввишки) закінчується густим пірамідальним *суцвіттям* з дуже зигоморфними двостатевими пурпурово-червоними *квітками* з тонкою звислою шпоркою 13—14 мм завдовжки. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рідкісна рослина (занесена до *Червоної книги Української РСР).* Трапляється в Криму, Західному Лісостепу, на Розточчі-Опіллі та Прикарпатті.

Заготівля і зоерігання. Використовують бульбокорені, які збирають одразу після цвітіння рослини. Заготовляють лише молоді дочірні бульби, старі відкидають. Зібрані бульби добре миють, на 4—5 хв занурюють в окріп, а після цього сушать на відкритому повітрі, під наметом або в сушарці при температурі 50—55 °. Одержана таким чином сировина називається «бульби салеп» (Tubera salep). З 10 кг сирих бульб одержують 1 кг сухих. Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях.

Строк придатності — 6 років. Аптеки салеп не відпускають.

Хімічний склад. Бульбокорені містять *слиз* (50 %), крохмаль (27 %), декстрин, пентозани, сахарозу тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Салеп — добрий обволікаючий і протизапальний засіб. Його призначають при запаленні органів травлення (коліти, гастрити, виразка шлунка), при проносах, дизентерії, отруєнні різними токсичними речовинами, при хронічних і гострих бронхітах.

Лікарські форми і застосування. Слиз (Mucilago Salep): 2 г *порошку* салепу ошпарюють 200 мл окропу, збовтують 10—15 хвилин і приймають по 1 чайній або десертній ложці 2—3 рази на день. Приготовлений слиз зберігають у холодильнику.

39

АНГЕЛЬСЬКЕ ЗІЛЛЯ — багаторічна трав'яниста залозисто-пухнаста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що **й** *арніка гірська.*

40

АНГЛІЙСЬКИЙ ШПИНАТ — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини гречкових. Те саме, що й *щавель шпинатний.*

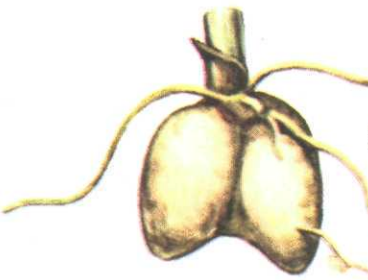

38

41

АНДРОМЕДА БАГАТОЛИСТА, безплідниця; андромеда многолистная *Andromeda polifolia* — вічнозелений кущик родини вересових, 15—30 см заввишки. *Стебло* сланке, мало розгалужене, з висхідними гілочками. *Листки* довгасто-ланцетні або лінійно-ланцетні, з загорнутими вниз суцільними краями, зверху блискучі, зелені, знизу — синювато-білуваті від воскової поволоки. *Квітки* звисаючі, в щитковидних китицях, з глечиковидним, рожевим, усередині опушеним віночком. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте на Поліссі, Росточчі-Опіллі, Прикарпатті і зрідка в Карпатах у соснових, рідше дубово-соснових лісах на торфових та оліготрофних сфагнових (у горах) болотах, на вологих місцях.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава А. б. містить дубильні речовини, глікозид андромедотоксин, барвники тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. б. виявляють наркотичну, в'яжучу і місцевоподразнювальну дію.

ВНУТРІШНЬО настій трави А. б. використовують від кашлю, при туберкульозі легень, ревматизмі, проносі, запорі, безсонні, при жіночих хворобах; ЗОВНІШНЬО — як ранозагоювальний засіб.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО *настій* трави (1 столова ложка на склянку окропу) по 1—2 столові ложки тричі на день.

Рослина отруйна!

41

42

АНЕМО́НА ДІБРО́ВНА
ветреница дубравная
Anemone nemorosa — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Стебло прямостояче, розсіянопритиснутоопушене, 10—25 см заввишки. Прикореневих листків немає або, рідше, є лише один. Стеблові *листки* коротко-черешкові, зібрані по 3 в кільце. *Квітки* середніх розмірів (20—30 мм у діаметрі), білі, блідо-рожеві, інколи лілові, здебільшого з 6 *пелюсток. Плід— сім'янка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в широколистяних лісах, на узліссях, галявинах на Західному Поліссі та в Лісостепу.

Сировина. Збирають *траву* (стебла, листя, квітки) під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить сапоніни, протоанемонін і хелідонову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині препарати А. д. ВНУТРІШНЬО у вигляді *настою* використовують для лікування злоякісних новоутворень, серцевих захворювань, запалення легень, гарячки, при болях у шлунку, як абортивний засіб; ЗОВНІШНЬО — при ревматизмі, подагрі, як антимікробний засіб при лікуванні дерматозів.

Рослина **отруйна!** Використовувати треба дуже **обережно.**

У гомеопатії А. д. вживають як седативний, потогінний та діуретичний засіб.

42

43

АНЕМО́НА ЖОВТЕЦЕ́ВА,
жаб'яче зілля;
ветреница лютиковая
Anemone ranunculoides — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Стебло прямостояче, голе, 10—30 см заввишки. Прикореневих *листків* немає або є один на довгому черешку. Стеблові листки майже сидячі, зібрані по 3 в кільце, пальчастотричіророзсічені на видовженоланцетні частки. *Квітки* на довгих квітконіжках, жовті. Ялід — *сім'янка.* Цвіте у березні — травні.

Поширення. Росте в широколистяних та мішаних лісах, у лісовиx, лісостепових та північних степових районах України.

Сировина. Використовують листя і меншою мірою корені. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Уся рослина містить камфору і глікозид ранункулін.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. ж. мають наркотичні, болетамувальні, антиспазматичні, кровоспинні, сечогінні та антибактеріальні властивості. Раніше з А. ж. одержували анемонін, який використовували при астмі, коклюші, рахіті та при маткових кровотечах. У народній медицині *настій* з листя А. ж. використовують для лікування паралічів, подагри, водянки, пізніх менструацій, застарілого сифілісу, шлункових кольок і жовтяниці, при серцебитті та як засіб, що посилює діяльність нирок і легень.

ЗОВНІШНЬО настій з листя А. ж. застосовують при ревматизмі, золотусі, головному й зубному болях. Соком з коріння лікують бородавки.

Рослина **отруйна!** Використання потребує **обережності.**

43

44

АНЕМО́НА ЛІСОВА́
ветреница лесная
Anemone sylvestris — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче, у верхній частині майже білоповстисте, 15—30 см заввишки. *Листки* довгочерешкові, прикореневі, 5-роздільні, густоопушені. *Квітки* великі (30—70 мм у діаметрі), одиничні, здебільшого з 5 пелюсток, білі. *Плід* — сім'янка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в широколистяних і мішаних лісах, на лісових луках, узліссях, по чагарниках, на схилах у лісостепових і північних степових районах України.

Сировина. Використовують надземну частину. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У надземній частині рослини виявлено сапоніни, протоанемонін, аскорбінову кислоту, флавоноїди, органічні кислоти, сліди алкалоїдів. Сапоніни і протоанемонін є й у коренях.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. л. виявляють антисептичні, протизапальні, болетамувальні, потогінні та сечогінні властивості. В народній медицині *відвар* трави вживали при погіршанні зору і слуху, при головному й зубному болях, коклюші, хворобах горла, простудних захворюваннях, пропасниці, при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, затримці менструацій, гонореї, білях, імпотенції, паралічі тощо.

ЗОВНІШНЬО траву А. л. використовували при сверблячці, захворюваннях шкіри й сифілісі та при ревматизмі. Квітки прикладали до наривів для прискорення їхнього визрівання.

Рослина **отруйна!** Використання потребує **обережності.**

44

45

АНІС ЗВИЧАЙНИЙ,
ганус;
анис обыкновенный
Anisum vulgare —
однорічна трав'яниста опушена рослина родини селерових (зонтичних|. *Стебло* борозенчасте, вгорі розгалужене, 25—60 см заввишки. *Ластки* троякі: нижні — довгочерешкові, цілісні, округло-нирковидні, глибокопилчасті; серединні — прості, перисті, верхні—тричіперисторозсічені. *Квітки* 5-пелюсткові, дрібні, білі, в складних зонтиках. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у червні, липні.
Поширення. Походить з Малої Азії. На Україні, переважно в лісостеповій зоні, вирощують як ефіроолійну рослину.
Заготівля і зберігання. Використовують плоди (Fructus Anisi). Коли дозріє половина плодів, рослини скошують, досушують у снопах або валках, обмолочують і очищають від домішок. Зберігають у сухому прохолодному приміщенні. Строк придатності — до 3 років. Плоди відпускаються аптеками.
Хімічний склад. Плоди А. з. містять жирну олію, білкові речовини, фурокумарини і близько 6 % ефірної олії, до складу якої входить анетол (80—90 %), метилхавікол (10%), анісовий альдегід, анісовий кетон і анісова кислота.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. з. мають відхаркувальні, протизапальні, антиспастичні, сечогінні та бактерицидні властивості. Вони проявляють терапевтичний ефект при запальних захворюваннях органів дихання (ларингіти, трахеїти, бронхіти, бронхопневмонії), при бронхіальній астмі, бронхоектатичній хворобі, коклюші у дітей, гангрені легень, хворобах травного тракту (ентерит, ентероколіт, метеоризм). В акушерстві й гінекології препарати А. з. призначають при болісних менструаціях, для стимулювання пологової діяльності та секреції молока у матерів-годувальниць. Плоди А. з. входять до складу грудного еліксиру (Elexir pectorale), *грудного чаю* і *шлункового чаю.*
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* плодів (1—2 чайні ложки иа 200 мл окропу) по чверті склянки 3—4 рази на день за 3О хв до їди; *настойку* плодів (20 г на 100 мл 40 % -ного спирту або горілки) по 20—30 крапель 2—3 рази на день; анісову олію (Oleum Anisi) по 1—5 крапель на грудочку цукру 2— 3 рази на день як відхаркувальний засіб при катарах верхніх дихальних шляхів та бронхоектазах; краплі нашатирно-анісові (Liquor ammonii anisatus) по 5—10 крапель на грудочку цукру (дітям по 1 краплі на кожен рік життя) 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб; настойку опійно-бензойну (Tinctura Opii benzoica) по 20—40 крапель (для дітей по 1 краплі на кожен рік життя) на, прийом при кашлі та як відхаркувальний засіб.
ЗОВНІШНЬО — *мазь* (взяті порівну порошок насіння А. з. порошок коріння чемериці *білої* змішують зі свинячим смальцем у співвідношенні 1:2) як засіб проти гнид і вошей (використовувати мазь треба з великою обережністю, бо біла чемериця — дуже отруйна рослина).

45

46

АПЕЛЬСИН
апельсин
Citrus sinensis —
вічнозелене дерево роду цитрус родини рутових. *Листки* шкірясті, цілісні, зчленовані з черешками. *Квітки* правильні, білі, одиничні або в малоквіткових щитках. *Плід — померанець,* кулястий або овальний, від ясно-жовтого до майже червоного забарвлення, соковитий.
Поширення. Походить з Південно-Східної Азії. В СРСР вирощують на чорноморському узбережжі Кавказу як плодову рослину.
Сировина. Як лікувальний і профілактичний засіб використовують свіжі плоди і сік із них.
Хімічний склад. Плоди містять цукри (6—8 %), лимонну кислоту (1—2%), каротин, аскорбінову кислоту (65 мг %), тіамін, рибофлавін, біофлавоноїди, пектинові речовини та сполуки кальцію, фосфору і калію.
Використання. Апельсин — полівітамінний засіб. Вживають при гіпо- та авітамінозах, подагрі, гіпертонії, атеросклерозі, при захворюваннях печінки. Апельсиновий сік збуджує апетит, добре тамує спрагу при підвищеній температурі тіла, поліпшує травлення. Особливо корисно вживати його при гіпосекреторних гастритах, слабому жовчовиділенні, схильності до спастичних запорів.
ПРОТИПОКАЗАНО вживати сік при виразковій хворобі шлунка і при гастриті з підвищеною кислотністю шлункового соку. Шкірку плодів у народній медицині використовували як жаротамувальний і кровоспинний засіб, при маткових кровотечах і надмірних менструаціях.

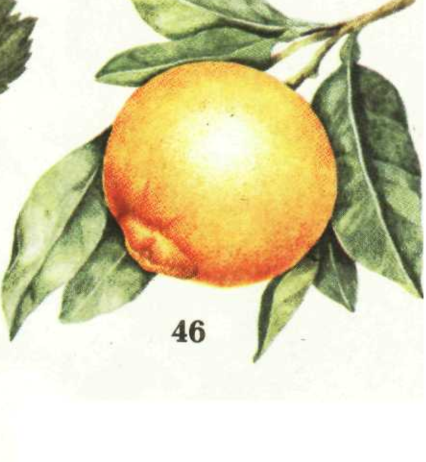

46

47

АПТЕЧНА СКОРОСПІЛКА — ранньовесняна багаторічна, рідше однорічна трав'яниста рослина родини первоцвітах. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

48

АРАЛІЯ ВИСОКА,
аралія маньчжурська;
аралия высокая
Aralia elata, синонім — *А. mandshuiica* —
листопадний, дуже колючий кущ або невеличке дерево родини аралієвих. Стовбур прямий, 1,5 — 5 м заввишки. *Листки* великі (40—80 см), двічіперистоскладні, довгочерешкові, зібрані в кільце на верхівці стовбура. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, зеленаві, зібрані у довгі (до 45 см) густі волоті. *Плід* — соковита, синьо-чорна *кістянка.* В умовах Києва цвіте у липні.

Поширення. В дикому стані росте на Далекому Сході. На Україні проходить випробування як інтродуцент у ботанічних садах і дендропарках.

Заготівля і зберігання. Використовують корені завтовшки 2—4 см, відібрані восени або рано навесні з рослин 5—15-річного віку. Викопані корені старанно очищають від землі, розрізають на куски 10—12 см завдовжки (товсті розщеплюють) і сушать під наметом, у провітрюваних приміщеннях або в сушарках при температурі не вищій за 60 °. Зберігають у сухих приміщеннях. Строк придатності — 2 роки.

Хімічний склад. Корені А. в. містять тритерпенові сапоніни (аралозиди А, В, і С), ефірну олію, смолисті речовини, камедь, білки, крохмаль, вуглеводи та алкалоїд аралін.

Фармакологічні властивості і використання. Дослідженнями встановлено стимулюючий вплив препаратів А. в. на центральну нервову систему, їхні кардіотонічну, антистресорну, антиоксидантну, гонадотропну та гіпоклікемічну властивості. Препарати А. в. поліпшують загальний стан хворих, стимулюють обмін речовин, покращують апетит, підвищують розумову й фізичну працездатність. Їх використовують після контузій мозку, при різноманітних астенічних та депресивних станах організму, при гіпотонічній хворобі, нейроциркуляторній дистонії за гіпотонічним і кардіальним типами, при початкових стадіях атеросклерозу, імпотенції, при деяких функціональних порушеннях нервової системи (особливо таких, що виникли в результаті тривалої розумової та фізичної перевтоми), як реабілітаційний засіб після тяжких хронічних та інфекційних захворювань.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—*настойку* кореня (у співвідношенні 1:5, на 70 % -ному спирті) по 30—40 крапель 2—3 рази на день; сапарал (Saparalum) по 1 *таблетці* (0,05 г) 2—3 рази на день (зранку і вдень) після їди.
ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати А. в. при епілепсії, гіперкінезах, підвищеній нервовій збудливості, безсонні, гіпертонії, перед сном. **Небезпечним** є й передозовування їх.

49

АРАЛІЯ МАНЬЧЖУРСЬКА — листопадний колючий *кущ* або невелике дерево родини аралієвих. Те саме, що й *аралія висока.*

50

АРАЛІЯ СЕРЦЕВИДНА,
аралія Шмідта;
аралия сердцевидная
Aralia cordata, синонім — *A. schmidtii* —
багаторічна трав'яниста рослина родини аралієвих. *Стебло* просте, голе, 1,5—2 м заввишки. *Кореневище* товсте, м'ясисте, ароматне. *Листки* двічітрійчастоперистоскладні, довгочерешкові. *Квітки* дрібні, зеленувато- або жовтувато-білі, двостатеві й тичинкові, зібрані у верхівкове волотевидне *суцвіття,* що складається з багатьох *зонтиків.* Інколи в пазухах верхніх листків утворюються додаткові, частіше одиничні зонтики. *Плоди* ягодоподібні, м'ясисті, чорні, 3—4 мм у діаметрі. Цвіте у липні—вересні.

Поширення. В дикому стані росте на Далекому Сході (південні Курильські острови, Сахалін). На Україні є в ботанічних садах і на дослідних станціях, у окремих аматорів як інтродукована рослина.

Заготівля і зберігання — як у статті *Аралія висока.*

Хімічний склад. Корені А. с. містять тритерпенові сапоніни — аралозиди А, В і С, близькі за хімічним складом до панаксозидів женьшеня. Серед них переважає аралозид А. Крім цього, в коренях є кумарини, ефірна олія (2 %) тощо.

Використання. *Настойку* коренів А. с. використовують нарівні з настойкою коренів аралії високої за тими самими показаннями, ці настойки майже не різняться за активністю. Разом з тим токсичність настойки А. с. значно нижча порівняно з настойкою аралії високої.
ПРОТИПОКАЗАННЯ такі самі, як і для настойки аралії високої.

51

АРАЛІЯ ШМІДТА — багаторічна трав'яниста рослина родини аралієвих. Те саме, що й *аралія серцевидна.*

48

50

52

ÁРНІКА ГІРСЬКÁ,
ангельське зілля, баранка, скусівник гірський, трава бараня, чарник;
арника горная
Arnica montana —
багаторічна трав'яниста залозисто-пухнаста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, 15—80 см заввишки, при основі — з розеткою з 4 овальних або довгасто-овальних *листків.* Стеблові листки сидячі, супротивні, довгасті або ланцетні. *Квітки* оранжеві, в одиничних кошиках на верхівці стебла і гілок: крайові — язичкові, маточкові; серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.
Поширення. Трапляється в Карпатах, зрідка — в Житомирській області на луках, узліссях, по чагарниках, у гірських лісах. Рослина потребує ОХОРОНИ!
Заготівля і зберігання. Використовують квіткові кошики (Flores Arnicae). Збирають на початку цвітіння рослини (коли язичкові квітки спрямовані вгору), зрізаючи так, щоб залишок квітконоса не перевищував 1 см. Сушать у сушарні при температурі 55—60° або під наметом чи на горищі з наступним досушуванням у печі, щоб знищити яйця комах. Сухої сировини виходить 20—22 %. Строк придатності — 2 роки. Сировина відпускається аптеками.
Хімічний склад. У кошиках А. г. виявлено арніцин (близько 4 %), ефірну олію (0,016%), каротиноїди, флавоноїди, арніфолін, цинарин, дубильні речовини, інулін, холін, слиз, органічні кислоти (молочну, фумарову, яблучну), аскорбінову кислоту (21 мг%), смолисті речовини.
Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. г. мають кровоспинні, жовчогінні, протисклеротичні, подразнювальні та бактеріостатичні властивості. Вони здатні усувати запори, зумовлені атонією товстої кишки, посилювати скорочення матки, розширяти мозкові судини, тонізуюче й стимулююче впливати на центральну нервову систему. У великих дозах препарати А. г діють заспокійливо. Внутрішньо препарати А. г. використовують як ефективні засоби при маткових кровотечах (після пологів, викиднів, абортів), при стенокардії, міокардитах, гіпертонічній хворобі, кардеосклерозі, після мозкових крововиливів для швидшого відновлення функціонального стану центральної нервової системи, при нічному мимовільному сечовиділенні. В поєднанні з іншими лікарськими рослинами А. г. рекомендують хворим на гепатит, холецистит та холангіт. Зовнішньо (у вигляді примочок, компресів тощо) настойку і настій квіток А. г. призначають для лікування забитих місць, гематом, гноячкових захворювань шкіри, трофічних виразок, опіків і відморожень, при болю у м'язах, при переломах кісток, вивихах суглобів, герпесі, фурункульозі тощо.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* квіткових кошиків (10 г на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день після їди, на молоці; *настойку* (у співвідношенні 1:10, на 70 %-ному спирті) — по 30—40 крапель 2—3 рази на день до їди, на воді або на молоці: *настій* суміші квіток А. г., *нагідок лікарських, бобівника трилистого* і *вербени лікарської* у співвідношенні **1:2:1,5:1** (2 столові ложки на 300 мл окропу настоюють у термосі 10—12 годин) по чверті склянки тричі на день перед їдою при гепатиті, холециститі та холангіті.
ЗОВНІШНЬО — настій або розведену в 5—10 частинах води настойку у вигляді *компресів, примочок* тощо.
Передозування препаратів А. г. спричинює отруєння!

53

АРÓНІЯ ЧОРНОПЛÓДА —
листопадний густий кущ родини розових. Те саме, що й *горобина чорноплода.*

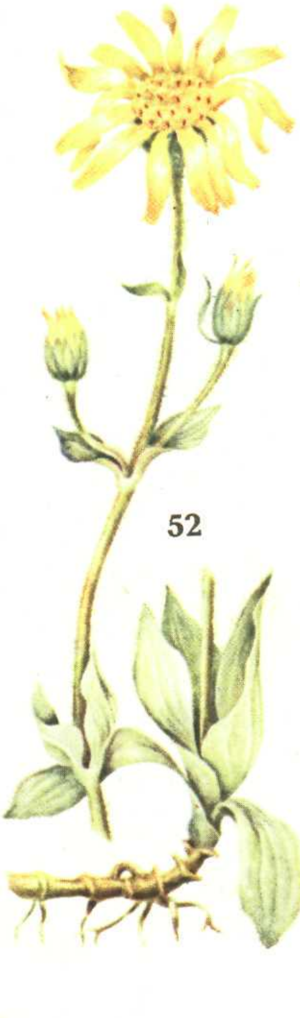
52

54

54

АРТИШО́К ПОСІВНИ́Й

артишок посевной
Cynara scolymus —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло прямостояче, гіллясте, сіро-зелене, 0,5—1,5 (2) м заввишки. Листки великі, перисторозсічені, іноді прості, знизу опушені. *Квітки* сині або синьо-фіолетові, зібрані у великі, до 25 см у діаметрі, кошики. Плід — сім'янка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. ПОХОДИТЬ ІЗ Середземномор'я. На Україні вирощують як овочеву рослину у відкритому (в південних районах) і закритому (у північних районах) грунті.

Сировина. Споживають (відвареними або консервованими) зібрані до цвітіння кошики.

Хімічний склад. Кошики А. п. містять білок (3 %), вуглеводи (10—15 %), аскорбінову кислоту, вітаміни B_1 і B_2, каротин, інулін та фенольну сполуку цинарин. У листках виявлено групу біологічно активних фенолокислот (кавова, хлорогенова, неохлорогенова, кофеїлхінна).

Фармакологічні властивості і використання. Наявність цинарину зумовлює протисклеротичну, жовчогінну та сечогінну активність А. п. Подібні властивості мають і фенолокислоти. Вони активізують утворення жовчі, підвищують діурез, збільшують кількість сечовини, що виводиться з організму, регулюють функцію щитовидної залози. Використовують А. п. у вигляді салатів або відварюють. Його рекомендують вживати при захворюваннях печінки, при діабеті й атеросклерозі, людям похилого віку, а також при отруєнні опіумом. *Відвар* кошиків А. п. використовують при запорах і захворюваннях печінки.

55

А́РУМ ПЛЯМИ́СТИЙ

аронник пятнистый
Arum maculatum —
багаторічна трав'яниста *однодомна рослина* родини ароїдних. *Корені* бульбовидні, потовщені. *Листки* прикореневі, довгочерешкові, серцевидні, цілокраї, темноплямисті. Квітконосне стебло (30—40 см заввишки) закінчується початком з дрібними одностатевими *квітками:* жіночі квітки розміщені при його основі, чоловічі — над ними. *Початок* обгорнутий при основі великим коричневим або жовтим покривалом. *Плід* — червона ягода. Цвіте у травні.

Поширення. Росте по букових лісах у західних районах України.

Заготівля і зберігання. Використовують свіжі або висушені бульбовидно потовщені корені (Radix Ari maculati). Заготовляють восени або навесні до розвитку листя. Очищені корені звільняють від кори, розрізають і сушать на відкритому повітрі або в сушарці при температурі 40 °. З 8 кг сирих коренів одержують 1 кг сухих. Зберігають у сухих провітрюваних приміщеннях. Свіжі бульби (корені) зберігають у підвальному приміщенні в ящиках з вологим піском. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. До складу бульб входять крохмаль (70%), сапоніни, аронін (0,10%) тощо.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині А. п. використовують як болетамувальний, протизапальний та відхаркувальний засіб. Настій бульб приймають всередину при ревматизмі, невралгіях, катаральних станах верхніх дихальних шляхів, хронічних бронхітах, бронхіальній астмі, гастритах з підвищеною кислотністю шлункового соку, захворюваннях печінки, при наявності каменів і піску в нирках і сечовому міхурі та при геморої. В першій половині вагітності настій А. п. вживають як протиблювотний засіб. Зовнішньо використовують настойку бульб при ревматизмі, подагрі та геморої.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій бульб (1 чайну ложку подрібнених свіжих або сухих *бульб* на 1 склянку холодної води, настоюють 8 годин, проціджують і випивають за день за 3—4 рази); *відвар* бульб (у співвідношенні 2,5: : 100,0) по 10—15 *крапель* тричі на день.

ЗОВНІШНЬО — настойку подрібнених бульб (10 г на 100 г горілки).

У свіжому вигляді всі частини рослини **дуже отруйні!** Висушена або зварена рослина не отруйна.

55

56

АСТРАГАЛ ДАТСЬКИЙ
астрагал датский
Astragalus danicus — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Стебло лежаче або висхідне, розгалужене, 10—40 см заввишки. *Листки* чергові, непарноперисті, з 15—25 довгасто-овальними листочками. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* майже сидячі, пурпурово-фіолетові, в головчастих китицях. *Плід — біб.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Трапляється переважно в східній частині Лісостепу на полях, степових схилах, сухих луках, лісових галявинах і узліссях.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіціальна.*

Хімічний склад. Листки А. д. містять кумарини (0,13 %), аскорбінову кислоту (220 мг%), флавоноїди і сапоніни.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. д. мають тонізуючі властивості й використовуються в народній медицині при гіпертонії, головному болі, жіночих хворобах, від надсади, як засіб, що знімає втому.

Лікарські форми і застосування. Настій трави (2 столові ложки на 300 мл охолодженої перекип'яченої води, настоюють 4 години) по 50 мл 3—4 рази на день.

56

57

АСТРАГАЛ СОЛОДКОЛИСТИЙ
астрагал сладколистный
Astragalus glycyphyllos — багаторічна трав'яниста гола або негустобілуватоопушена рослина родини бобових. *Стебло* висхідне, розгалужене, 45—90 см заввишки. *Листки* чергові, непарноперисті, з 4—7 пар довгастоеліптичних, зісподу волосистих листочків. *Квітки* зеленаво-жовті, в коротких густих *китицях. Плід* — біб. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Трапляється по всій території України у мішаних лісах, на узліссях, полях, по чагарниках.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Astragali glycyphyllij, зібрану під час утворення плодів. Зрізають на висоті 5—7 см від поверхні грунту. Сушать траву під наметом або в добре провітрюваних приміщеннях, час від часу перевертаючи. Сухої сировини виходить 25 %. *Рослина неофіціальна.*

Хімічний склад. А. с. містить гліциризин, аспарагін, гіркі й дубильні речовини, сліди алкалоїдів, сапоніни, флавоноїди тощо.

Фармакологічні властивості і використання. За фармакологічними властивостями А. с. майже **не** відрізняється від *астрагалу шерстистоквіткового.* В зарубіжній науковій медицині А. с. використовується як сечогінний засіб. У народній вітчизняній і зарубіжній медицині А. с. рекомендується при катарах верхніх дихальних шляхів, при шлунково-кишкових розладах, кривавому проносі, захворюваннях нирок та сечових шляхів, при каменях нирок, нашкірних висипах, сифілісі, ішіасі, білях, болісних і нерегулярних менструаціях, при опущенні матки, для прискорення пологів і виділення посліду, підвищення секреції молока у матерів-годувальниць.

Лікарські форми і застосування. *Відвар* трави (20 г на 200 мл окропу) по 2—*3* столові ложки 3 рази на день.

58

АСТРАГАЛ ШЕРСТИСТОКВІТКОВИЙ,
божі ручки, котики, котячий горох, перелет, перелет польський, солодке зілля;
астрагал шерстистоцветковый
Astragalus dasyanthus — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Має довге волохате опушення. Стебла прямі або висхідні, 10—30 см заввишки. *Листки* чергові, непарноперисті, з 13—18 парами видовженояйцевидних або овальних лясточків. *Квітки* зигоморфні, блідо-жовті, в густих головчастих китицях на верхівках довгих квітконосів. *Плід — біб.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Зникаюча рослина (занесена до *Червоної книги Української РСР).* Трапляється на степових схилах у Лісостепу і дуже рідко — на півночі Степу.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Astragali dasyanthii), зібрану під час масового цвітіння. Зрізають на висоті 5—7 см від поверхні грунту. Сушать траву під наметом або в добре провітрюваних приміщеннях, час від часу перемішуючи. Сухої сировини виходить 20 % . Аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Трава А. ш. містить гліциризин, флавоноїди (кверцетин, кемпферол), полісахариди (арабін, басорин), крохмаль, барвники, органічні кислоти, тритерпенові сапоніни, слиз та сполуки заліза, кальцію, алюмінію, фосфору, магнію, натрію, барію, кремнію, стронцію, молібдену, ванадію і марганцю.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати А. ш. виявляють седативну, гіпотензивну та кардіотонічну дію. Вони підвищують діурез, поліпшують функціональну діяльність печінки, позитивно впливають на процес зсідання крові.

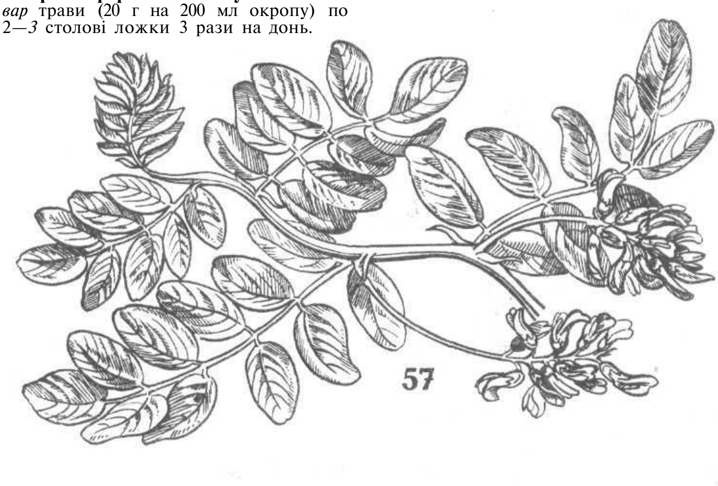

57

В науковій медицині настій А. ш. призначають при гіпертонії 1-го і 2-го ступенів, хронічній коронарній недостатності (стенокардії), при недостатності серцево-судинної системи, для лікування хронічних і гострих гломерулонефритів. Особливо ефективним є застосування препаратів А. ш. в початковій стадії цих хвороб, при схильності до набряків і переважанні збудливих процесів у нервовій системі. Ширше використовують А. ш. в народній медицині. Його вживають ще як блювотний, кровоспинний, сечогінний та потогінний засіб, для зняття набряків різного походження, при золотусі, ревматичних болях у суглобах, кривавому проносі, випадінні матки.

Зерна А. ш. й інших видів астрагалу використовують для приготування кави.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (10 г на 200 мл окропу) по 2—3 столові ложки 2—3 рази на день протягом 3—4 тижнів. РЕКТАЛЬНО — 50—75 мл настою на клізму, 1—2 рази на день. ЗОВНІШНЬО — ванни і *примочки* з настою, *порошок* для присипання ран.

59

АСТРА́НЦІЯ ВЕЛИ́КА
астранция крупная
Astrantia major —
багаторічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* прямостояче, вгорі розгалужене, 40—80 см заввишки. *Листки* пальчастороздільні, глибокоп'ятирозсічені з видовжено-обернено-яйцевидними, здебільшого двічі-тричі надрізаними великопилчастими частками, які закінчуються щетинкою. *Квітки* дрібні, білувато-рожеві, в простих *зонтиках,* оточених великими блідо-рожевими листочками обгорточки. *Плід— двосім'янка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Росте в лісах Карпат, Західного Полісся та Західного Лісостепу.

Сировина. Використовують траву і коріння. Рослина *неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. Діючі речовини вивчено слабо. За деякими даними, які потребують перевірки, в рослині є алкалоїди.

Властивості. Всі частини рослини, особливо коріння, мають проносні властивості.

60

БА́БИНІ ЗУ́БИ —
однорічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини паролистових. Те саме, що й якірці *сланкі.*

61

БАВО́ВНА —
багаторічна (в умовах культури — однорічна) жорстковолосиста рослина *(кущ)* родини мальвових. Те саме, що й *бавовник шорсткий.*

62

БАВО́ВНИК ШОРСТКИ́Й,
бавовна, бамба;
хлопчатник мохнатый
Gossypium hirsutum —
багаторічна (в умовах культури — однорічна) жорстковолосиста рослина *(кущ)* родини мальвових. *Стебло* пряме, гілчасте, біля основи здерев'яніле, 1—1,5 м заввишки. *Листки* чергові, довгочерешкові, 3—5-лопатеві, з трикутно-яйцевидними загостреними лопатями. *Квітки* одиничні, 5-пелюсткові, кремові, з червонувато-пурпуровим відтінком. *Плід* — багатонасінна *коробочка.* Насінини — з довгими одноклітинними волосками. Цвіте у липні — вересні.

58

59

62

Поширення. Вирощуєтеся в республіках Середньої Азії і Закавказзя як цінна прядивна культура. На Україні культивують у крайніх південних районах та в Криму.

Сировина. Використовують насіння і *кору* коріння (Cortex Gossypii radicis), заготовлену після того, як зібрано бавовну (волокно). З волокна одержують гігроскопічну вату (Gossypium hygroscopicum). Кора коріння аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять великий набір біологічно активних речовин: у корінні є госипол, дубильні речовини, аскорбінова кислота, вітамін К, триметиламін, ефірна олія; насіння містить госипол, госипін, пігмент госипурпурин, жирну олію, високоякісний білок; у квітках є флавоноїди (5 %), лимонна (5—7 %) і яблучна (3—4 %) кислоти. Каротиноїди і катехіни є в усіх частинах рослини.

Фармакологічні властивості і використання. Виділені із квіток Б. ш. флавоноїди виявляють капілярозміцнювальну дію, знижують артеріальний тиск і тонус коронарних судин. Препарати з кори коріння (рідкий екстракт або відвар) виявляють виражену кровоспинну дію й застосовуються при внутрішніх і маткових кровотечах. З коріння одержують препарат госипол (Gossypolum), який використовують при герпетичному кератиті, псоріазі, звичайному, пухирчастому та оперізуючому лишаях. Виявлено й протипухлинну дію госиполу. У зв'язку з цим рекомендується пероральне застосування його хворими на рак шлунка в післяопераційний період. Бавовникову олію (Oleum Gossypolii) використовують у медицині нарівні з соняшниковою і кунжутовою. Крім того, вона є цінним дієтичним продуктом і рекомендується до вживання хворим на атеросклероз. Листя Б. ш. служить сировиною для одержання лимонної кислоти.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* кори (2 чайні ложки сухої подрібненої кори на 1 склянку окропу) по третині склянки 3—4 рази на день; рідкий *екстракт* кори по 30—40 крапель 2—3 рази на день.

63

БАГАТОНІЖКА ЗВИЧАЙНА, солодиця лісова; многоножка обыкновенная *Polypodium vulgare* — багаторічна зимуюча папороть родини багатоніжкових, заввишки 20—30 см. Має повзуче, солодке на смак *кореневище* 0,5—1 см у діаметрі, з двома рядами прямих, шкірястих, перисторoздільних, видовженоланцетних листків з лінійно-ланцетними, цілокраїми або іноді трохи зубчастими частками і з черешками, коротшими за пластинку. Соруси на листках відкриті, округлі, розміщені на сегментах двома рядами по боках середньої жилки. Спори утворюються в липні. Поширення. Трапляється спорадично майже по всій території України на скелях та біля основи дерев у лісах.

Заготівля і зберігання. Використовують кореневища (Rhizoma Polypodii vulgaris), заготовлені восени або рано навесні. Кореневища очищають від надземної частини і корінців, миють, розрізають на куски 10—12 см завдовжки і сушать під наметом, в опалюваних приміщеннях або в сушарці при температурі до 40 °С. Сухої сировини виходить 25 %. Зберігають у сухих провітрюваних приміщеннях. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Кореневища Б. з. містять дубильні речовини (2,5—3,7 %), глікозиди поліподин і самамбаїн, сапоніни, ситостерин, кавову, яблучну, лимонну, масляну, гексойну, лаврову, янтарну та аскорбінову кислоти, метилсаліцилат, крохмаль, каучук, сліди ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. з. мають відхаркувальні, пом'якшувальні, болетамувальні, потогінні, жовчогінні, сечогінні, кровоспинні та глистогінні властивості. В народній медицині препарати з кореневищ Б. з. застосовують при бронхіальних катарах, астмі, відсутності апетиту, диспепсії, гастриті, метеоризмі, при хворобах печінки, селезінки та сечового міхура, нефриті, маткових кровотечах та як абортивний засіб. Як болезаспокійливий засіб Б. з. використовують при подагрі й ломоті в суглобах. Зовнішньо Б. з. використовують при вивихах, поліпах у носовій порожнині, прикладають до забитих місць.

Лікарські форми **1 застосування.**
ВНУТРІШНЬО — настій кореневищ (1 столова ложка подрібнених кореневищ на 500 мл окропу) по третині — половині склянки 4 рази на день; *порошок* кореневища по 1 чайній ложці 3—4 рази на день; настій порошку: 3 чайні ложки порошку кореневища заливають склянкою холодної води на 8 годин, проціджують; сировину повторно заливають склянкою окропу на 15 хв, проціджують; одержані настої змішують і випивають за день у кілька прийомів.

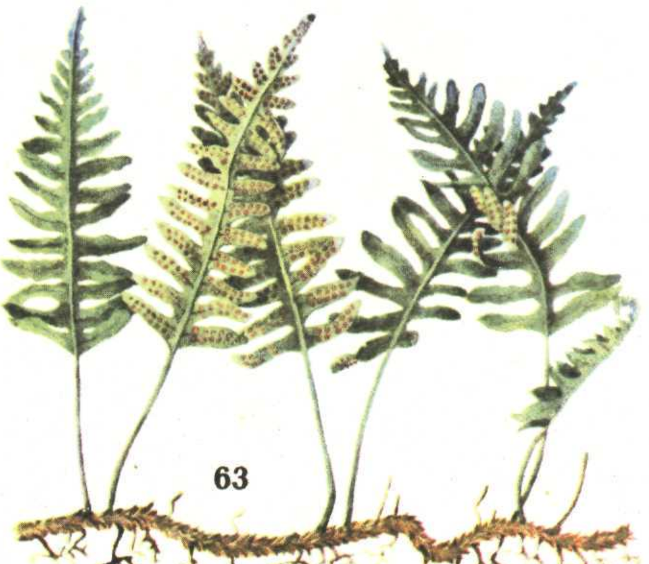

63

64

БАГНО́ ЗВИЧА́ЙНЕ

багульник болотный

Ledum palustre — вічнозелений розгалужений *кущик* родини вересових, 50—120 см заввишки. Молоді гілки рудувато-повстистоопушені. *Листки* шкірясті, чергові, короткочерешкові, прості, цілісні, лінійні, з загорнутими краями; зверху темно-зелені, голі, зісподу — повстисті. *Квітки* двостатеві, правильні, білі або жовтаво-білі, у верхівкових зонтиковидних щитках, на довгих тонких іржаво-білоповстяних клейких квітконіжках. *Плід* — довгаста поникла коробочка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте розсіяно на Поліссі, зрідка — на Прикарпатті і в Карпатах у сирих і заболочених соснових, рідше — дубово-соснових лісах, на торфових болотах.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Ledi palustris). Збирають однорічні *пагони* під час дозрівання плодів. Сушать під наметом або в сушарках при температурі до 40 °С. Зберігають у сухому прохолодному приміщенні. Строк придатності —2—3 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава Б. з. містить глікозид арбутин, флавоноїди, дубильні речовини, ефірну олію (до 7,5%). До складу олії входять сесквітерпеноїди ледол і палюстрол, цимол, геранілацетат та інші.

64

Фармакологічні властивості і використання. Препарати трави Б. з. мають спазмолітичні, відхаркувальні, потогінні, сечогінні, дезинфікуючі, подразні, заспокійливі та наркотичні властивості, розширюють судини і знижують кров'яний тиск. Внутрішньо у вигляді настою Б. з. призначають як відхаркувальний і протикашлевий засіб при гострих і хронічних бронхітах, трахеїтах, ларингітах, коклюші, при спастичних ентероколітах. Дає ефект використання Б. з. при бронхіальній астмі. В гінекологічній практиці Б. з. використовують як засіб, що підвищує тонус матки. В зарубіжній і вітчизняній народній медицині, крім того, настій Б. з. вживають при туберкульозі легень, ревматизмі, подагрі, діабеті, дизентерії, скрофульозі, екземі і висипах на тілі. Зовнішньо настій трави Б. з. використовують при укусах комах, набряках, відмороженнях, для лікування забитих місць, колотих і рваних ран, для посилення циркуляції крові в пальцях при занімінні (ендартеріїті) тощо. *Екстракт* або *відвар* в олії закапують у ніс при грипі та риніті. Хворим на бронхіальну астму рекомендується невелику кількість трави Б. з. тримати в спальному приміщенні. Використовують траву Б. з. і як інсектицидний засіб.

Фармацевтична промисловість з трави Б. з. виготовляє препарат ледол, а з олії — гваязулен.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 столові ложки на 200 мл окропу) п'ють теплим по чверті склянки 2—3 рази на день; суміш трави Б. з., *підбілу звичайного* і коріння *алтеї лікарської* у співвідношенні 1:2:2 готують як настій (2 чайні ложки суміші на 200 мл окропу) і вживають як відхаркувальний засіб по півсклянки 3—4 рази на день; настій (25 г трави Б. з. і 15 г трави *кропиви жалкої* на 1 л окропу) по півсклянки 5—6 раз на день при бронхіальній астмі та як профілактичний засіб при коклюші і грипі.

ЗОВНІШНЬО — *напар* (1 частина свіжих квіток і трави Б. з. на 9 частин оливкової або соняшникової олії, настоюють 12 годин у духовці) закапують у ніс при грипі та риніті і втирають у болючі місця при ревматичному артриті; мазь (подрібнена трава Б. з., коріння *чемериці білої* і розтоплене несолоне свиняче сало у співвідношенні 1:1:3, настоюють 12 годин у теплій духовці) втирають у шкіру при ревматизмі, ломоті, корості і вошивості.

Б. з. — **дуже отруйна** рослина! Необхідно дотримуватися **обережності** при заготівлі і **не допускати передозувань** при застосуванні.

65

БАДА́Н ТОВСТОЛИСТИЙ

бадан толстолистный

Bergenia crassifolia — багаторічна трав'яниста рослина родини ломикаменевих. Має товсте повзуче циліндричне кореневище до 1 м завдовжки. *Стебло* {квітконосна стрілка) безлисте, до 50 см заввишки. *Листки* шкірясті, блискучі, довгочерешкові, цілісні, округлі, зимуючі, до 35 см завдовжки, в прикореневій розетці. Квітки правильні, двостатеві, дзвіночковидні, лілово-червоні, в щільному верхівковому волотисто-щитковидному *суцвітті. Плід — коробочка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Походить з Алтаю. На Україні вирощується переважно в ботанічних садах.

Заготівля і зберігання. Використовують кореневища (Rhizoma Bergeniae), зібрані в липні — серпні. Їх миють, ріжуть на куски до 20 см, попередньо пров'ялюють і досушують на відкритому повітрі протягом 3 тижнів. Зберігають у добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 4 роки. Аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Корені й кореневища містять дубильні речовини (15—28 %), цукри, вільні поліфеноли, глікозид бергенін, крохмаль. У листі виявлено дубильні речовини, глікозид арбутин (10—20 %), вільний гідрохінон (2—4 %).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. т. вияв-

65

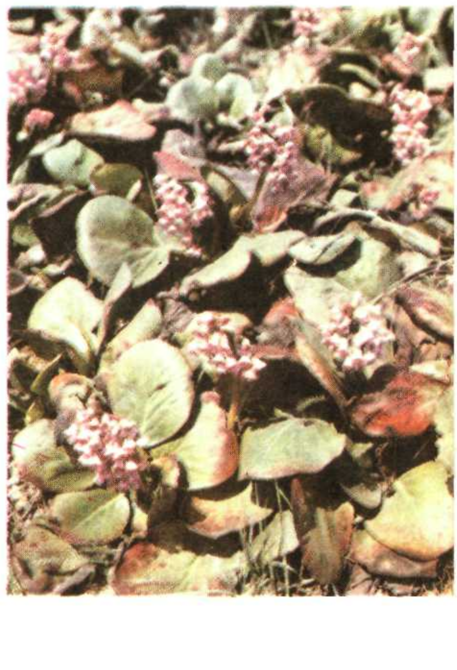

ляють кровоспинну, протизапальну, бактерицидну і в'яжучу дію. Вони зумовлюють поверхневе ущільнення тканин, пригнічення секреції залоз, зменшення болю, прискорюють частоту серцевих скорочень, знижують артеріальний тиск, зміцнюють стінки капілярів, справляють місцеву судинозвужувальну дію, проявляють активність по відношенню до дизентерійної і черевнотифозної паличок. Препарати Б. т. призначають при неінфекційних колітах і ентероколітах, а в комбінації з сульфаніламідами й антибіотиками — при дизентерії. В гінекології Б. т. застосовують при надмірних менструаціях і кровотечах після абортів, геморагічних метропатіях, фіброміомі матки; зовнішньо — для лікування ерозії шийки матки. В стоматологічній практиці Б. т. використовують у вигляді полоскань при стоматитах і гінгівітах. У народній медицині настій кореневищ і коріння п'ють і при хворобах горла та ротової порожнини, при шлунково-кишкових захворюваннях, лихоманці й головному болі. Зовнішньо порошок кореневищ Б. т. використовують як протизапальний засіб і для присипання ран. Добре вимочені кореневища Б. т. придатні в їжу, а з сухого листя готують чагирський, або монгольський, чай, що має тонізуючі властивості й поліпшує обмін речовин в організмі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — рідкий *екстракт* (3 столові ложки подрібненої сировини заварюють склянкою окропу, кип'ятять на малому вогні до випарювання половини початкового об'єму, проціджують) по 30 крапель 2—3 рази на день; *відвар* кореневищ (10 г сировини на 200 мл окропу) по 1—2 столові ложки 3 рази на день перед їдою. ЗОВНІШНЬО — *розчин* для спринцювань, який готують розведенням 1 столової ложки рідкого екстракту в 1 л теплої води (зразу після спринцювання роблять на 10—15 хв піхвову ванночку з рідкого екстракту), курс лікування — 2 тижні; розчин для полоскань ротової порожнини (10 мл рідкого екстракту на 90 мл дистильованої води).

66

БАКЛАЖА́Н

баклажан

Solarium melongena —

одно- або багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових. *Стебло* стояче, розгалужене. *Листки* прості, чергові, зелені або синьо-фіолетові. *Квітки* великі, фіолетові, іноді білі, розташовані в пазухах листків поодиноко, рідше — в китицях (по 2—5). *Плід* — фіолетова циліндрична, округла, грушовидна або яйцевидна *ягода,* яка досягає ваги 0,5—1 кг.

Поширення. Походить з Індії та Індокитаю. На Україні широко вирощується як овочева культура.

Заготівля і зберігання. Баклажани збирають біологічно недозрілими, коли насіння ще в молочній стиглості (через 20—40 днів після зав'язі). Їх сушать, солять, маринують, заморожують, консервують, вживають у жареному й відвареному, вигляді. Свіжими їх можна зберігати лише кілька днів у холодильнику.

Хімічний склад. Плоди містять 10—12 % сухих речовин, 2,5—4 % цукру, 0,5 % пектинових речовин, 0,6—1,4 % білка, вітаміни С, B_1, B_2 і РР, провітамін А (каротин), мінеральні солі калію, кальцію, фосфору і заліза, гірку речовину мелонген (соланін).

Фармакологічні властивості і використання. При споживанні баклажанів знижується рівень холестерину в крові, в стінках судин, у печінці і нирках, збільшується виділення з сечею уратів. Сполуки калію поліпшують роботу серця, сприяють видаленню з організму надлишків води. Ці властивості баклажанів зумовлюють їхню цінність у лікувальному й дієтичному харчуванні. Вони особливо корисні людям похилого віку, їх рекомендовано для профілактики й лікування атеросклерозу та подагри, хворим на серцево-судинні захворювання, особливо при набряках, пов'язаних з ослабленням роботи серця, при захворюванні печінки.

67

БА́МБА —

багаторічна (в умовах культури — однорічна) жорстковолосиста рослина *(кущ)* родини мальвових. Те саме, що й бавовник *шорсткий.*

68

БАРА́НКА —

багаторічна трав'яниста залозисто-пухнаста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що **й** *арніка гірська.*

69

БАРА́НЧИКИ —

багаторічна, рідше — однорічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

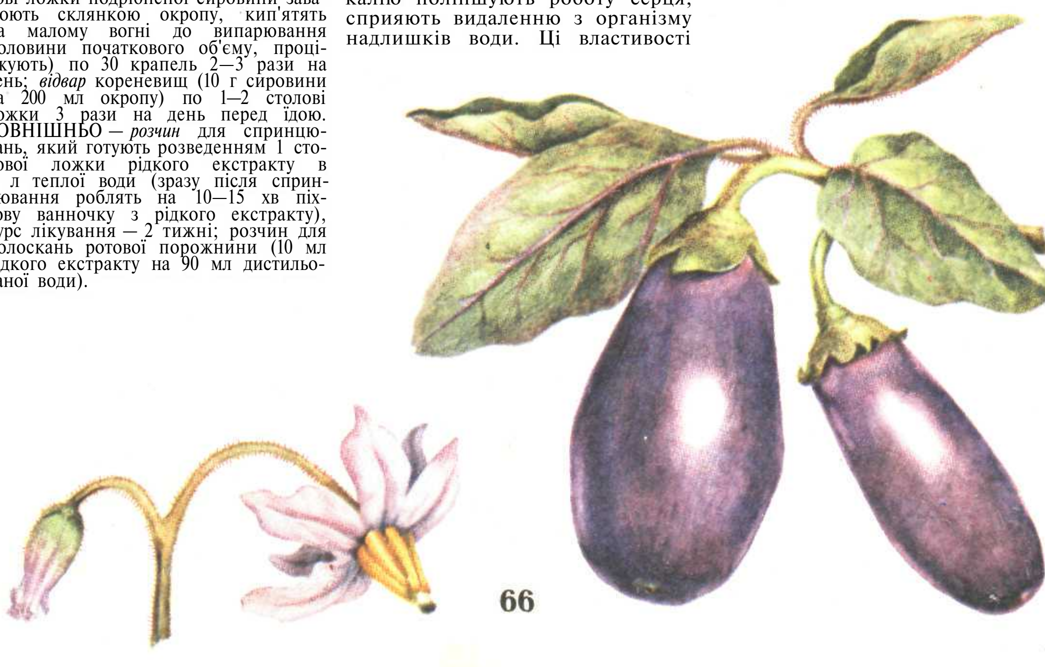

66

70

БАРБАРИС ЗВИЧАЙНИЙ,
квасниця, кислянка, кисле дерево, кислич звичайний;
барбарис обыкновенный
Berberis vulgaris —
гіллястий листопадний колючий кущ родини барбарисових, заввишки 1,2—2,5 м. Молоді *пагони* жовтуваті або жовтувато-червоні. *Листки* чергові, цілісні, обернено-яйцевидні, по краю гостропилчасто-зубчасті. *Квітки* правильні, двостатеві, 6-пелюсткові, жовті, в пониклих пазушних *китицях*. *Плід* — яскраво-червона довгастоеліптична кисла *ягода*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте розсіяно по всій території УРСР на узліссях, по чагарниках, на кам'янистих та гірських схилах, у підліску хвойних та мішаних лісів. Широко вирощується як декоративна рослина.

Заготівля і зберігання. Використовують *корені* (не товщі за 6 см), *кору,* листя і плоди. Корені заготовляють навесні (до початку розпускання бруньок) або восени (після достигання плодів), обтрушують від землі, відрізують почорнілі й гнилі частини, розрубують на куски по 10—20 см завдовжки, розщеплюють і сушать у добре провітрюваних приміщеннях, під наметом або в сушарках при температурі 45—50 °С. Кору заготовляють рано навесні, листя — одразу після цвітіння рослини. Сушать на горищах під залізним дахом або під наметом з доброю вентиляцією, розстеляючи шаром у 3—5 см і періодично перегортаючи. Готову сировину зберігають у добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Листя Б. з. (Folium Berberidis) відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Усі органи Б. з. містять дубильні речовини, ефірну олію, алкалоїди (берберин — головний алкалоїд, оксиберберин, пальматин, тетрагідропальматин, барбамін, оксианкантин, ятрорицин, колумбамін, магнофлорин, ізотетрандин) та ін. Вміст берберину в корінні досягає 1,5 %. У плодах — 3,5—6 % органічних кислот (яблучна, лимонна, винна та інші), є цукри (до 7,7 %), пектин (0,4—0,6 %), аскорбінова кислота (20—55 мг%), дубильні речовини, барвники, флавоноїди (катехіни, лейкоантоціани, антоціани, флавоноли), фенолокислоти. Плоди і листя містять лютеїн та вітамін K_1.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. з. виявляють седативну, протизапальну, жовчогінну та сечогінну дію. Як жовчогінний засіб барбарис використовують при дискінезії жовчних шляхів (при гіперкінетичній формі), гепатиті, гепатохолециститі, жовчнокам'яній хворобі, не ускладненій жовтяницею. Ефективним є використання барбарису при запальних процесах у сечових органах (гломеролота пієлонефрит, геморагічний цистит). В акушерсько-гінекологічній практиці настойку з листя і коріння барбарису застосовують при атонічних кровотечах у післяпологовий період, при ендометриті, кровотечах у клімактеричний період. У народній медицині, крім того, *відвар* кори і коріння використовують при малярії, плевриті, туберкульозі, нирковокам'яній хворобі, набряках, подагрі, ревматизмі, люмбаго; настойку листя — при хворобах печінки і при малярійному збільшенні селезінки; відвар квіток — при захворюваннях серця і при малярії. Сік з плодів барбарису використовують як жовчогінний, як такий, що поліпшує кровообіг, та як легкий, послаблюючий засіб. Він добре тамує спрагу, збуджує апетит, знижує температуру тіла. Корисно вживати сік і при запаленні легень, при гарячці та кашлі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настойку листя (у співвідношенні 1:5, на 40 % -ному спирті) по 30—40 крапель 2—3 рази на день 2—3 тижні; *настій* листя (1 столова ложка на склянку окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; свіжий сік плодів по 1—2 столовій ложці на день; берберину бісульфат (Berberini bisulfas) по 1—2 таблетки 3 рази на день 2—4 тижні.
ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати барбарису при вагітності і в післяпологовий період при затримці в матці оболонок і частин дитячого місця.

70

71

БАРВІНОК МАЛИЙ,
могильник, хрещатий барвінок;
барвинок малый
Vinca minor —
вічнозелений *півкущик* родини барвінкових. *Стебла* сланкі, по вузлах укорінюються, 30—60 см завдовжки. Квітучі гілочки прямостоячі. *Листки* шкірясті, еліптичні, цілокраї. *Квітки* правильні, двостатеві, великі, фіолетово-сині, одиничні, розташовані в пазухах листків. *Плід* збірний з двох *листянок.* Цвіте у травні.

Поширення. Росте на Україні в південних лісових і лісостепових та в північних степових районах, у передгір'ях Криму і Карпат у букових, грабових, дубових і соснових лісах, серед кущів.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Vincae minoris). Заготовляють у травні — червні. Сушать під наметами, на горищах або в сушарках при температурі 40—50 °С. Сухої сировини виходить 40 % . Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 2 роки. Аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Трава Б. м. містить алкалоїди (0,3—0,4 %), гіркі речовини, аскорбінову кислоту (900 мг %), урсолову кислоту, каротин (близько 8 мг %), флавоноїди тощо. До складу алкалоїдів входять вінкамін, вінкамідин, віноксин, вінцин, вінцезин, вінкамінорпін та ін. З квіток виділено флавоноїдний глікозид робінін. У коренях знайдено кумарин.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Б. м. виявляють гіпотензивну, в'яжучу, протимікробну, протизапальну та кровоспинну дію. Вони знижують артеріальний тиск, розширюють венозні судини серця і судини головного мозку, розслаблюють мускулатуру тонкого кишечника, стимулюють скорочення матки. З трави Б. м. виготовляють препарати вінкапан (Vincapanum) і девінкан (Devincan), які призначають при гіпертонії, спазмах судин головного мозку, неврогенній тахікардії та при інших вегетативних неврозах. Девінкан призначають і при мігрені. Кумарини Б. м. виявляють протипухлинну активність. У народній медицині траву Б. м. використовують при гіпертонії, мігрені, зубному болі, скорбуті, кровотечі ясен, при неприємному запаху з рота, при хворобах горла, туберкульозі й емфіземі легень, дизентерії, діареї, білях, маткових і кишкових кровотечах, статевій слабості, неплідності, при екземі та інших шкірних хворобах. *Напар* квіток вживається,

щоб надати шкірі м'якості, еластичності й матовості. Широко використовується рослина і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави з квітками (20 г сировини варять на малому полум'ї у 250 мл горілки) — по 8 крапель уранці й увечері 4 дні вживають при статевій слабкості (після дводенної перерви лікування повторюють); настій листя (столова ложка сировини на склянку окропу) по третині склянки тричі на день при гіпертонії; *відвар* (30 г трави з квітками на 350 мл окропу) по півсклянки тричі на день при внутрішніх кровотечах; відвар (суміш 4 г трави Б. м. і 2 г кореня *живокосту лікарського* на 0,5 л води) по 1 склянці вранці і ввечері при внутрішніх кровотечах.

ЗОВНІШНЬО — відвар (1 столова ложка трави на склянку окропу) для обмивання ран, виразок та при дерматиті, що супроводиться свербежем. Рослина **отруйна!**

БАРВІНОК ПРЯМИЙ,
барвинок прямой
Vinca erecta —
багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини барвінкових. *Стебла* прямостоячі, численні, 15—50 см заввишки, утворюють куртини. *Листки* супротивні, сидячі, еліптичні, інколи яйцевидні або округлі, шкірясті, голі або слабо опушені. *Квітки* білі або блідо-голубі, поодинокі, в пазухах листків. *Плід* — з 2 *листянок*. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Ендем Середньої Азії. Росте на північно-східних, південних і південно-східних схилах гір.

Заготівля і зберігання. Використовують *корені* і кореневища, які заготовляють протягом усього періоду вегетації. Після викопування їх очищають, ріжуть на кусочки по 2—3 см завдовжки, розкладають шаром 5—7 см і сушать, перевертаючи протягом дня 3—4 рази. Зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні. Аптеками не відпускаються.

Хімічний склад. Коріння Б. п. містить до 3 % алкалоїдів, у тому числі вінкамін, резерпін, скіміанін та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Одержані з Б. п. препарати ервамін і вінсулін стимулюють мускулатуру матки й використовуються для зупинки післяпологових кровотеч. Вінсулін ефективний і як гіпотензивний засіб. Як матковий засіб запропоновано виннокам'яну сіль вінкаміну під назвою вінкаметрин. Дозволено до застосування препарат барвінкан гідрохлорид, який являє собою хлористоводневу сіль вінкаміну, виділеного з Б. п. Цей препарат у терапевтичних дозах подібно до стрихніну або секуреніну збуджує центральну нервову систему і, насамперед, підвищує рефлекторну збудливість спинного мозку. Барвінкан гідрохлорид призначається при астенії, млявих паралічах, невриті, неврастенії, периферичних парезах, при ослабленні серцевої діяльності та при імпотенції. Препарат приймають і як тонізуючий засіб при загальній слабості після перенесених виснажливих хвороб.

71

72

73

73

БАРВІНОК РОЖЕВИЙ,
катарантус рожевий;
барвинок розовый
Catharanthus roseus —
багаторічний вічнозелений *напівкущ* родини барвінкових. *Стебло* циліндричне, голе, прямостояче або сланке, 30—60 см заввишки. *Листки* короткочерешкові, видовжені, блискучі, супротивні, з добре виявленим жилкуванням. Квітки правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, рожеві або білі, зібрані по 2—4 на верхівках *пагонів*. *Плід* — з 2 *листянок*. В умовах Аджарської АРСР цвіте з травня — червня до осені.

Поширення. Походить з Індонезії. В СРСР — в оранжерейній культурі як декоративна рослина. На Чорноморському узбережжі Кавказу вирощується у відкритому грунті як однорічна культура

Сировина. В медичній промисловості використовують надземну частину рослини. Заготовляють у фазі масового цвітіння, коли в листі відмічено максимальний вміст алкалоїдів. Аптеками не відпускається.

Хімічний склад. З трави Б. р. виділено понад 60 алкалоїдів, які належать до групи індольних. Серед них: вінбластин, вінкристин, лейрозин, лейрозидин, лейрозивін, ровідин та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїди Б. р. виявляють протипухлинну, антибактеріальну й гіпотензивну активність. В онкологічній практиці застосовують два протипухлинні препарати: вінбластин і вінкристин. У зарубіжній народній медицині Б. р. використовують при гіпертонії, діабеті, кровотечах, для лікування і очищення ран, а у вигляді полоскань — при цинзі й зубному болі. Свіжий сік рослини використовували при укусах ос.

Лікарські **форми** і застосування. Вінбластин (Vinblastinum, Vincaleucoblastine) застосовують внутрішньовенно при генералізованих формах лімфогранулематозу, лімфо- і ретикулосаркомі та при хоріонепітеліомі матки; ПРОТИПОКАЗАНИЙ при лейкопенії. Вінкристин (Vincristinum, Oncovin) застосовують внутрішньовенно в комплексній терапії гострого лейкозу, при лімфосаркомі, саркомі Юїнга. Розевін (Rosevinum) — вітчизняний аналог вінбластину.

74

БАРВІ́НОК ТРАВ'ЯНИ́СТИЙ
барвинок травянистый
***Vinca herbacea* —**
багаторічна трав'яниста рослина родини барвінкових. *Пагони* сланкі або висхідні, не вкорінюються, до 100 см завдовжки. *Листки* округло-яйцевидні або яйцевидні, по краях дрібновійчасті, зверху опушені, на зиму опадають. *Квітки* пазушні, двостатеві, *віночок* фіолетово-голубий, до 18 мм у діаметрі. Плід — з 2 *листянок*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в лісах, переважно байрачних, по узліссях, лісових галявинах, по чагарниках, на полях у Лісостепу й Степу, в передгір'ях і на Південному березі Криму.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час і після цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* Б. т. містить алкалоїди гербацеїн, гербалін, вінканін, вінкамін, резерпінін, скіміанін, акуаміцин та флавоноїди.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати виявляють гіпотензивну й гіпоглікемічну дію. Особливо цінним є те, що в цьому барвінку, крім алкалоїдів, які мають гіпотензивну властивість, є й рутин. Природне поєднання цих речовин робить рослину особливо перспективною, бо лікування гіпертонії проводиться часто гіпотензивними препаратами разом з рутином. У народній медицині настій трави Б. т. використовують при лікуванні гнійних ран і сверблячих дерматитів, а *відвар* — при діабеті. *Настойку* коріння на горілці використовують при виразці шлунка.

Лікарські форми і застосування. ЗОВНІШНЬО — *настій* трави (столова ложка сухої трави на склянку окропу, настоюють 30 хв) для обмивання і *примочок*. Рослина отруйна!

75

БДЖОЛИ́НА ТРАВА́ —
ефіроолійна і медоносна рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *меліса лікарська*.

76

БЕДРИНЕЦЬ ВЕЛИКИЙ,
снітка;
бедренец большой
Pimpinella major —
багаторічна трав'яниста гола кореневищна рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* пряме, гостроребристе, порожнисте, при основі під час цвітіння рослини — з бічними розетками листків, 40—100 см заввишки. *Листки* перисторозсічені, з яйцевидними, великопилчастими частками.

Квітки дрібні, білі, 5-пелюсткові, в складних *зонтиках,* що мають 8—10 променів. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Трапляється в лісових і лісостепових правобережних районах, у Карпатах на лісових галявинах, по чагарниках і на луках.

Заготівля і зберігання. Використовують корені з кореневищами, які заготовляють восени або рано навесні. Викопані корені миють холодною водою і сушать на відкритому повітрі або в протопленому приміщенні. Сухої сировини виходить 20 %. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У кореневищах і корінні є ефірна олія, пімпінелін, дубильні речовини, смоли, крохмаль, цукор тощо.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині препарати Б. в. використовують як гемостатичний, седативний, болетамувальний та відхаркувальний засіб. Вони заспокійливо діють на нервову систему, нормалізують роботу серця.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій коріння (1 столова ложка подрібненого коріння на 400 мл окропу) по півсклянки 3—4 рази на день; настойку коріння (у співвідношенні 1:10, на 70 %-ному спирті, настоюють 7 днів) по 15—20 крапель 3—4 рази на день.

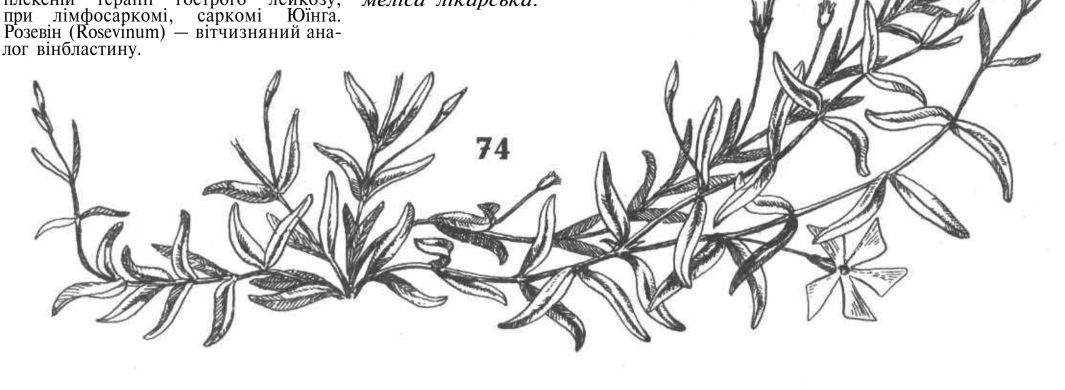

74

77

БЕДРИ́НЕЦЬ ЛОМИКАМЕНЕ́ВИЙ,
дрібчасте зіллячко, козлики; бедренец камнеломковый
Pimpinella saxifraga —
багаторічна трав'яниста гола або короткопухнаста кореневищна рослина родини селерових (зонтичних). *Кореневище* багатоголове, гіллясте. *Стебло* пряме, тонкоребристе, розгалужене, штриховане, з виповненою серединою, 25—60 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові *листки* довгочерешкові перисторозсічені або перисті; серединні стеблові — перистороздільні, з округло-яйцевидними, тупими, зубчастими, надрізаними або роздільними сегментами; верхні — у вигляді піхов, без пластинок. *Квітки* дрібні, білі або рожевуваті, 5-пелюсткові, в складних зонтиках. *Плід* — *двосім'янка*. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте розсіяно по всій території України у мішаних лісах, на узліссях, сухих луках, схилах, у чагарниках.

Заготівля і зберігання. Використовують коріння (Radix Pimpinellae saxifragae), яке заготовляють восени або рано навесні. *Корені* миють водою і сушать на відкритому повітрі або в теплому приміщенні. Сухої сировини виходить 20 %. Рослина *неофіцинальна*.

Хімічний склад. Коріння Б. л. містить ефірну олію (0,3—0,5 %), умбеліферон, пімпінелін, ізопімпінелін, бергаптен, ізобергаптен, сапоніни, дубильні й смолисті речовини, цукри, органічні кислоти тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина входить до фармакопей багатьох країн світу. В СРСР використовується лише в народній медицині. Галенові препарати Б. л. виявляють спазмолітичну, протизапальну та сечогінну дію. Вони сприяють нормалізації функціонування травного тракту, збуджують видільну функцію шлункових залоз, мають відхаркувальні та протикашльові властивості. В травниках 16 ст. Б. л. згадується як засіб, який застосовували для профілактики і лікування чуми, холери і раку, при захворюваннях матки. Настій або настойку кореневища з корінням використовують як відхаркувальний засіб при катарі верхніх дихальних шляхів, при ларингітах, трахеїтах, бронхіті, запаленні легень, бронхіальній астмі та коклюші. Ефективним є використання Б. л. при сольових діатезах, нирковокам'яній хворобі, захворюваннях печінки, хронічному гастриті зі зниженою кислотністю, атонії кишечника, метеоризмі, набряках та подагрі. Зовнішньо у вигляді полоскань препарати Б. л. застосовують при ангіні, ларингіті, скарлатині. Свіжий сік рослини з успіхом використовується для знебарвлювання пігментних плям. Порошок кореневищ додають до зубних паст і порошків. Напровесні з молодих прикореневих листків Б. л. готують свіжі салати, які включають до лікувально-профілактичного харчового раціону.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку коріння і кореневищ (у співвідношенні 1:10, на 70 %-ному спирті, настоюють у закритому посуді 7 днів) по 15—20 крапель 3—4 рази на день; *відвар* коріння і кореневищ (1 столова ложка на 2 склянки окропу) по півсклянки 3—4 рази на день {можна з медом). З Б. л. готують вітамінний весняний салат: пошатковане листя Б. л. (40г), редиску (10 г) та цибулю (40 г) заправити сметаною або майонезом (40 г), зверху покласти кусочки одного вареного яйця.

78

БЕДРЯ́НКА ЦАРЕГРАДСЬКА — невелике дерево підродини яблуневих родини розових. Те саме, що й *айва довгаста*.

79

БЕЗПЛІДНИЦЯ —
вічнозелений *кущик* родини верескових. Те саме, що й *андромеда багатолиста*.

76

77

80

БЕЗСМЕ́РТКИ ОДНОРІЧНІ
сухоцвет однолетний
Xeranthemum annuum —
однорічна трав'яниста притиснутосіроповстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло прямостояче, розгалужене, 20—70 см заввишки. Листки чергові, вузьколанцетні, цілісні. *Квітка* в одиничних кошиках на верхівках стебел та гілок. Крайові квітки маточкові, безплідні; серединні — трубчасті, двостатеві, плідні. *Плід — сім'янка* з зубчиком з 5 плівок. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте на полях, біля доріг, на схилах і відслоненнях у Степу і в Криму, зрідка — на півдні Лісостепу.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву,* яку збирають під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або на горищі з доброю вентиляцією. Строк придатності — 3 роки. Аптеками сировина не відпускається.

Хімічний склад. Б. о. слабо вивчено. Відомо, що рослина містить флавони.

Фармакологічні властивості і використання. Б. о. використовують у народній медицині. Вони мають жовчогінні, кровоспинні та седативні властивості, сприяють підвищенню секреції шлунка. Б. з. використовували при серцевих, шлункових і нервових захворюваннях, при холециститі, зубному болі, маткових кровотечах, болісних менструаціях. Б. о. використовують як окремо, так і в поєднанні з іншими лікарськими рослинами. Рослина входить до складу мікстури за прописом М. Н. Здренко.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—з суміші трави *звіробою звичайного, деревію звичайного, золототисячника малого, Б. о., подорожника великого* з корінням по 20 г кожного і трави *хвоща польового* 10—15 г готують як настій (3 столові ложки суміші на 1 л окропу, настоюють 30хв) і п'ють по півсклянки тричі на день при виразковій хворобі шлунка; настій квіток Б. о. (10—20 г квіток на 2 склянки окропу) по третині склянки тричі на день при маткових і інших кровотечах; настій (15 г трави Б. о. і 10 г хвоща польового на 1 л окропу, настоюють 30хв) по 50 г тричі на день при болісних менструаціях.

81

БЕЛАДО́ННА ЗВИЧА́ЙНА,
красавка, сонник, отруйниця; красавка обыкновенная
Atropa belladonna —
багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Має товсте, багатоголове *кореневище. Стебло* пряме, заввишки 60—200 см, товсте, соковите, вгорі вилоподібно розгалужене, залозисто-пухнате. *Листки* короткочерешкові, яйцевидні або яйцевидно-еліптичні, загострені, цілокраї, в нижній частині стебла чергові, на квітконосних пагонах — зближені попарно, один з них більший. Квітки ОДИНИЧНІ, великі, пониклі, коричнево-фіолетові або червонобурі, розміщені в пазухах листків. *Плід* — куляста чорна ягода. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Трапляється в лісах Карпат, на Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, в Криму. Вирощується.

Заготівля і зберігання. Для медичних цілей заготовляють листя (Folium Belladonnae) і *корені* (Radix Belladonnae). Збирають листя під час цвітіння рослини. Після попереднього пров'ялювання його сушать на горищі, під наметом або в сушарках при температурі 30—40 °С. Сухої сировини виходить 14—16 %. Корені копають восени або навесні. Їх миють у холодній воді, розрізають на куски завдовжки до 23 см (товсті розщеплюють) і сушать під наметом або в протоплених приміщеннях. Строк придатності сухої сировини Б. з.— 2 роки.

80

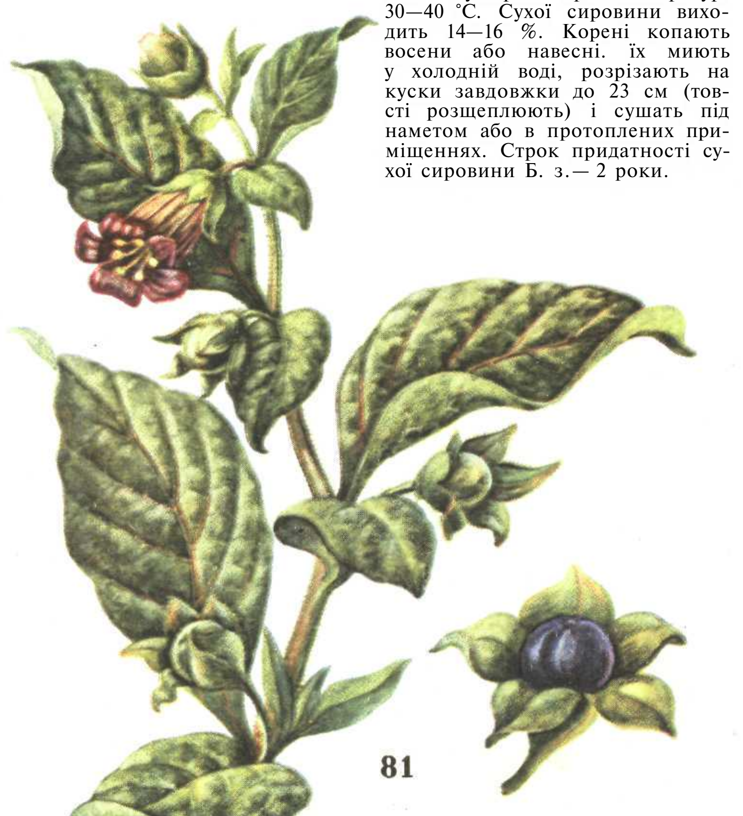

81

Хімічний склад. Усі частини рослини містять тропанові алкалоїди: атропін, гіосціамін, скополамін та інші. Максимальний вміст алкалоїдів виявлено в листках у фазі бутонізації і цвітіння рослини, в коренях — у кінці вегетаційного періоду. Окрім алкалоїдів, у листках знайдено глікозид метилескулін; і в листках і в коренях виявлено скополетин.

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічні властивості Б. з. зумовлені головним чином алкалоїдом атропіном. Рослина виявляє протиспазматичну та болетамувальну дію, знижує секрецію слинних, шлункових і потових залоз, розширює зіниці очей, паралізує акомодацію, при спазмах бронхів зумовлює розширення їх, ослаблює перистальтику кишок, прискорює ритм серця. Атропін призначається як спазмолітик при бронхіальній астмі, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, пілороспазмі, хронічному гіперацидному гастриті, спазмах кишечника, при печінкових і ниркових коліках. Його застосовують при брадикардії вагусного походження, атріовентрикулярній блокаді, при стенокардії, інфаркті міокарда. Препарати Б. з. рекомендуються при функціональних розладах вегетативної нервової системи, алергічних захворюваннях, безсонні, підвищеній збудливості, неврогенному порушенні менструації, туберкульозі легень для зменшення виснажливого потіння, при геморої, для лікування хвороби Паркінсона і паркінсонізму різного походження. Атропін використовують і в очній практиці для лікування й діагностичних цілей (ірити, іридоцикліти, кератити, увеїти). Як протиотруту його використовують при отруєнні морфіном, карбохоліном, мускарином, пілокарпіном, прозерином, фізостигліном та іншими речовинами, а також при отруєнні грибами. В народній медицині *відвар* коріння застосовували при подагрі, ревматизмі, невралгії, як зовнішній болетамувальний засіб.

Лікарські форми **і застосування.** Свіжий *сік* рослини по 5—10 крапель 2—3 рази на день; *порошок* із листя по 0,01—0,02 г 2—3 рази на день. З готових аптечних препаратів застосовують: сухий *екстракт* беладонни (Extractum Belladonnae siccum) по 0,01—0,02 г як спазмолітичний засіб; *настойку* беладонни (Tinctura Belladonnae) по 5—10 крапель 2—3 рази на день; бекарбон (Becarbonum) по 1 таблетці 2—3 рази на день при спазмах кишечника і підвищеній кислотності шлункового соку; бесалол (Besalolum) по 1 таблетці 2—3 рази на день при захворюваннях шлунково-кишкового тракту як спазмолітичний і антисептичний засіб; таблетки шлункові (Tabulettae Stomachicae) по одній 2—3 рази на день при захворюваннях шлунка, що супроводяться болями; Зеленіна *краплі* (Guttae Zelenini) по 20—25 крапель 2—3 рази на день при неврозах серця, що супроводяться брадикардією; белоїд (Belloid) по 1 драже 3—6 раз на добу кілька днів при функціональних розладах вегетативної нервової системи з погіршанням кровообігу, при алергічних захворюваннях, безсонні, підвищеній збудливості, неврогенному порушенні менструацій і потенції, в комплексній терапії при ендокринних захворюваннях (гіпертиреозі), виснажливому потінні у хворих на туберкульоз, при хворобах серця; акліман (Acliman) по 1 драже 2—3 рази на день при вегетативних дистоніях, клімактеричних розладах; атропіну сульфат (Atropini sutfas) приймають всередину у вигляді порошків, пілюль і *розчинів* — найбільша разова доза 0,001 г, добова — 0,003 г; скополаміну гідробромід (Scopolamini hydrobromidum) по 0,00025—0,0005 г 2—3 рази на день до їди або підшкірно 0,5—1 мл 0,05 % -ного розчину 1—2 рази на день як седативний, активний периферичний і центральний м-холінлітичний засіб у психіатрії, при паркінсонізмі, приготуванні до наркозу, морській хворобі, в офтальмології і для розширення зіниць; беластезин (Bellasthesinum) по 1 таблетці 2—3 рази на день при гастритах, спазмах кишечника; солутан (Solutan) по 10—30 крапель 3 рази на день після їди при бронхіальній астмі і бронхітах; бепасал (Bepasalum) по 1 таблетці 2—3 рази на день при захворюваннях шлунково-кишкового тракту; беласпон (Bellasponum) по 1 таблетці 2—3 рази на день при підвищеній подразливості, безсонні, клімактеричних неврозах, вегетоневрозах і дистоніях; белатамінал (Bellataminalum) по 1 таблетці 2—3 рази на день при підвищеній подразливості, безсонні, клімактеричних неврозах, нейродермітах і вегетативних дистоніях; белалгін (Bellalginum) по 1 таблетці як спазмолітичний, анацидний і анальгезуючий засіб при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, що супроводяться підвищенням кислотності і спазмами гладенької мускулатури; белазон (Bellason) по 3—4 драже на день з поступовим збільшенням дози до 16 драже на добу при паркінсонізмі як засіб, що знімає м'язове напруження, зменшує тремтіння; корбелу (Corbella) по 1 таблетці перед сном при паркінсонізмі; анузол (Anusolum) по 1 свічці в пряму кишку на ніч при геморої і тріщинах заднього проходу; бетіол (Bethiolum) по 1 свічці в пряму кишку на ніч при геморої і тріщинах заднього проходу; суміш протиастматичну (Species antiastmaticae) у вигляді цигарок при бронхіальній астмі.

ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати з Б. з. вагітним, матерям-годувальницям, при глаукомі та при різних органічних змінах з боку серцево-судинної системи.

Б. з. — **смертельно отруйна** рослина. Заготівля, переробка, зберігання і застосування потребують виконання застережних заходів. При перших ознаках отруєння (почервоніння обличчя, запаморочення, розширення зіниць, зниження потовиділення, прискорення пульсу) треба негайно викликати лікаря, а потерпілому надати *першу допомогу.*

82

БЕРЁЗА БІЛА — однодомне *дерево* або великий *кущ* родини березових. Те саме, що й *береза пухнасто.*

83

БЕРЕЗА БОРОДАВЧАСТА,
береза повисла;
береза бородавчатая
Betula pendula, синонім — B. *verrucosa* —
однодомне дерево родини березових, 10—20 м заввишки. *Кора* гладенька, біла, у старих дерев при основі *стовбура* — чорно-сіра, глибоко тріщинувата. *Крона* ажурна, з пониклими гілками. Молоді *пагони* голі, з полиском, червоно-бурі, густо вкриті смолистими бородавочками. *Листки* чергові, довгочерешкові, трикутно-ромбічні, двопилчасті, з клиновидною основою, голі. *Квітки* — в одностатевих *сережках:* тичинкові — на кінцях гілок, довгі, зібрані по 2—3; маточкові — на вкорочених бічних гілочках, 2—3 см завдовжки, зелені, спрямовані вгору. Плід — горішок. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в лісових і лісостепових районах, у Степу — по долинах річок, утворюючи чисті й змішані з іншими породами насадження. Розводять у садах і парках.

Заготівля і зберігання. Використовують *бруньки* (Gemmae Betulae), молоде листя (Folium Betulae) і сік весняного «плачу». Інколи використовують кору. Бруньки заготовляють рано навесні, в період їхнього набрякання, листя — у квітні — травні, коли воно ще запашне й клейке. Бруньки, що розкрилися, і старе листя втрачають свої лікувальні властивості. Сушать бруньки і листя на відкритому повітрі під наметом або в сушарках при температурі 25—30 °С. Готову сировину зберігають у сухому приміщенні з доброю вентиляцією. Строк придатності — 2 роки. Бруньки відпускаються аптеками. Сік беруть рано навесні, до розпускання листя.

Хімічний склад. Кора, бруньки і листки містять ефірну олію, сапоніни, дубильні речовини, смоли, аскорбінову й нікотинову кислоти тощо. До складу ефірної олії входять бетулен, бетулол, бетуленова кислота, нафталін, барвники та інші сполуки. Окрім цього, в бруньках і листках є флавоноїди, каротин і гіперозид. В березовому соку є цукри (2 %), дубильні й ароматичні речовини, яблучна кислота, сполуки заліза, кальцію і магнію.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. б. проявляють сечогінні, жовчогінні,

протиспазматичні, протизапальні, ранозагоювальні, антивірусні, антифунгальні, глистогінні й протипаразитарні властивості. Вони регулюють обмін речовин, функцію травного тракту й жіночих статевих органів. Березовий сік виявляє й загальнозміцнюючу дію. *Галенові препарати* бруньок і листя вживають при гіпо- й авітамінозі, при набряках (особливо серцевого походження), атеріосклерозі, виразці шлунка, при хронічних хворобах нирок і запаленнях сечового міхура, нирковокам'яній хворобі, як протиспастичний (при спазмах кишок та інших гладеньком'язових органів), жовчогінний (у комплексній терапії захворювань печінки) та як відхаркувальний (при ларингітах, бронхітах і трахеїтах) засіб.

83

Настій листя використовують і при легких формах холециститу і холецистоангіохоліту, при альбумінурії, сечокислому діатезі, як загальнозміцнюючий засіб і як засіб, що виявляє дермотонічну дію при вуграх, інфекційних грибкових тріщинах куточків рота, мокнучій екземі.

Березовий сік виявляє сечогінну й відхаркувальну дію, сприяє виведенню з організму шкідливих речовин, допомагає при серцевих набряках. Його використовують у комплексній терапії при нирковокам'яній хворобі, як загальнозміцнюючий та кровоочисний засіб при втратах крові, порушенні обміну речовин, при хворобах шкіри, дихальних шляхів і при хворобах, що супроводяться високою температурою тіла.

Ефективним є використання препаратів Б. б. в акушерсько-гінекологічній практиці: настій листя вживають при гіпоменструальному синдромі, при набряках вагітних, нефропатії, клімактеричних неврозах; відвар бруньок — при нефропатії; настойку листя і березовий сік — як загальнозміцнюючий засіб при анемії в післяпологовий період і при клімактеричних неврозах.

При зовнішньому застосуванні препарати Б. б. широко використовують у дерматології й косметиці, при невралгічних болях, міозитах, артритах, ревматизмі, хронічних гнійних ранах, трофічних виразках, пролежнях, саднах тощо.

У народній медицині препарати з листя і бруньок використовують при бронхіті, гіперацидному гастриті та виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах, набряках і подагрі. Відвар або настойка бруньок, крім того, вважаються ефективними засобами при хронічній діареї та глистяній інвазії (аскаридами і гостриками). Препарати з бруньок і листя, а також свіжий березовий сік вживають у народі в усіх випадках, коли необхідне загальне оздоровлення й поліпшення обміну речовин в організмі. Використання березових віників у парильнях лазень вважається корисним при болях у суглобах, подагрі й радикулітах, а також при простудних і шкірних захворюваннях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (2 чайні ложки на 200 мл окропу, настоюють 30 хв, охолоджують, фільтрують і додають на кінчику ножа питної соди) по 50 мл 3—4 рази на день перед їдою; *настойку* бруньок (у співвідношенні 1 : 5, на 90 % -ному спирті) по 1 чайній або столовій ложці на прийом як жовчогінний і сечогінний засіб; відвар бруньок (10 г на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; настій бруньок (10 г або половина столової ложки, на 200 мл окропу) п'ють теплим по половині — третині склянки 2—3 рази на день за 10—15 хв до їди як сечогінний і жовчогінний засіб та при мікозах; свіжий березовий сік (Succus Betulae) по 1 склянці 2—3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО: березовий дьоготь (Pix liquida Betulae) у вигляді 10—30% -них *мазей* або лініментів при паразитарних і грибкових захворюваннях шкіри, екземі, лишаях, виразці гомілки; мазь Вишневського для лікування ран, виразок і пролежнів; мазь Вількінсона для лікування корости і грибкових захворювань шкіри; карболен (Carbolenum) по 1—2 таблетки 3—4 рази на день при метеоризмі, колітах, підвищеній кислотності шлункового соку або 20—30г на прийом у вигляді водної *суспензії* при отруєнні важкими металами, алкалоїдами, при харчових інтоксикаціях (ковбасні отрути, гриби); настойку бруньок (у співвідношенні 1:5, на 90 % -ному спирті) для розтирань і компресів; свіжий березовий сік для вмивань, щоб вивести вугрі й пігментні плями та для *компресів* при екземі.
НЕ РЕКОМЕНДУЄТЬСЯ вживати настої й відвари бруньок Б. б. при функціональній недостатності нирок і жінкам у період вагітності.

84

БЕРЕЗА ДНІПРОВСЬКА
берёза днепровская
Betala borysthenica —
однодомне дерево родини березових, заввишки 10—20 м. Молоді гілочки вкриті смолистими бородавочками, ледве опушені. *Листки* чергові, довгочерешкові, яйцевидно-ромбічні, майже голі, іноді ледве опушені по жилках або з бородавочками в кутах між ними. *Квітки* одностатеві, зібрані в повислі тичинкові й маточкові сережки; маточкові — на короткоопушених ніжках, 5—10 мм завдовжки, при плодах — 17—30 мм завдовжки. *Плід — горішок.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Трапляється в Степу (в пониззях рік Дніпра і Бугу) на пісках.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Береза бородавчаста.*

85

БЕРЁЗА НИЗЬКА́
берёза низкая
Betula humilis —
однодомний *кущ* родини березових, заввишки 1—2,5 м. Молоді гілочки вкриті смолистими бородавочками й рідкими короткими волосками. *Листки* чергові, короткочерешкові, серцевидні або овальні, по краю зубчасті. *Квітки* одностатеві, зібрані в прямостоячі тичинкові й маточкові *сережки;* маточкові — при плодах довгасто-яйцевидні або овальні, 12—15 мм завдовжки, 5—7 мм завширшки, на коротких ніжках, з двома листками при основі. *Плід — горішок.* Цвіте у травні.
Поширення. Трапляється розсіяно на Поліссі й дуже рідко — в Правобережному Лісостепу на сфагнових болотах.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Береза бородавчаста.*

86

БЕРЕ́ЗА ПОВИ́СЛА —
однодомне дерево родини березових. Те саме, що й *береза бородавчаста.*

87

БЕРЕ́ЗА ПУХНА́СТА,
береза біла;
берёза пушистая
Betula pubescens, синонім — ***B. alba*** —
однодомне дерево або великий *кущ* родини березових, до 20 м заввишки. Гілки *крони* спрямовані вгору. Молоді гілочки — без смолистих бородавочок, густодрібноопушені, червоно-бурі. *Листки* чергові, довгочерешкові, яйцевидні або ромбічні, з клиновидною основою або при основі заокруглені, по краях гострозубчасті, молоді — густоопушені, зрослі опушені тільки зісподу. *Квітки* одностатеві, зібрані в повислі тичинкові та маточкові *сережки. Плід — горішок.* Цвіте у квітні — травні.
Поширення. Трапляється в лісових районах, зрідка — в лісостепових і дуже рідко — в Степу на болотах, у сирих лісах, на узліссях, по долинах річок.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Береза бородавчаста.*

88

БЕРЕ́ЗКА ПОЛЬОВА́,
берізка, оплітка, повійка;
вьюнок полевой
Convolvulus arvensis —
багаторічна трав'яниста витка рослина родини березкових. *Стебло* довге, тонке, ребристе, голе, 30—100 см завдовжки. *Листки* чергові, довгочерешкові, яйцевидно-еліптичні або видовжені, біля основи стріловидні, цілокраї. *Квітки* правильні, одиничні або по 2—3 в пазухах листків. *Віночок* лійковидно-дзвониковидний, рожевий або білий. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні — серпні.

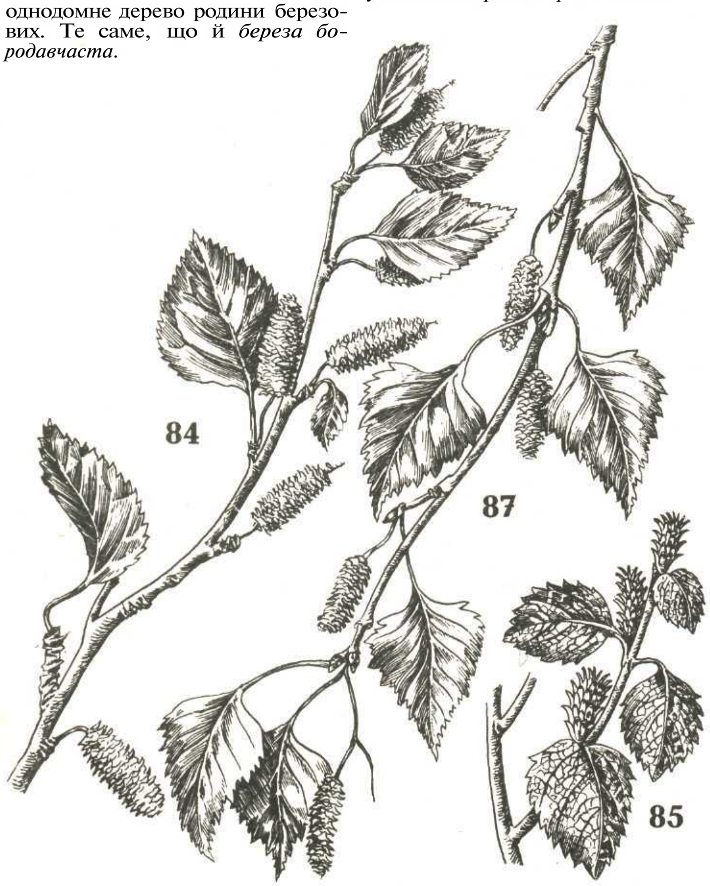

Поширення. Росте по всій території України як бур'ян на полях, на городах, біля доріг, на засмічених місцях.

Заготівля і зберігання. У вітчизняній народній медицині використовують свіжу *траву,* заготовлену під час цвітіння рослини (вважається, що в сухому вигляді вона втрачає свої властивості). В зарубіжній народній медицині, зокрема болгарській, траву сушать. Сухої сировини виходить 20 %. Зберігають у сухому приміщенні, яке добре провітрюється. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Уся рослина містить глікозид конвольвулін, надземна частина — аскорбінову кислоту, каротин, токоферол, флавоноїди, сапоніни, смолисті глікозиди (0,3—5 %), протеолітичні ферменти й гіркі речовини. В насінні є алкалоїди.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. п. мають послаблюючі, кровоспинні, анестезуючі і протизапальні властивості. Фармакологічними дослідженнями доведено також, що галенові *препарати* Б. п. виявляють гіпотензивну активність. Траву або сік Б. п. використовують у вітчизняній і зарубіжній народній медицині при катарах верхніх дихальних шляхів, ларингітах, бронхітах, бронхіальній астмі, туберкульозі легень, гастритах, хворобах печінки, білях, висипах, сифілісі та гарячкових захворюваннях. Насіння використовується як потогінний засіб, листя — як сечогінний, кореневище — як послаблюючий і при безсонні, квітки — при запамороченні й запаленні верхніх дихальних шляхів. Свіжу траву, її сік або порошок сухої трави використовують як болетамувальний, ранозагоювальний і кровоспинний засіб. Порошком трави посипали рани й забиті місця. Свіже подрібнене листя використовували при укусах змій. Відвар листя або кореневищ застосовували при корості, лишаях, гнійничкових захворюваннях шкіри. Б. п. вживається в гомеопатії й ветеринарії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настойку* свіжої трави або квіток Б. п. (у співвідношенні 1 : 5, на 70 %-ному спирті) по половині — одній чайній ложці на день як послаблюючий і сечогінний засіб; *настій* свіжої трави (1 столова ложка на склянку окропу) по півсклянки на день за кілька прийомів; настій сухої трави (1 столова ложка на 400 мл окропу, настоюють і годину) по чверті склянки тричі на день.

ЗОВНІШНЬО — столову ложку настойки свіжої трави (2 частини трави на 4 частини 70 %-ного спирту, настоюють 15 днів): розводять у половині склянки перекип'яченої води і використовують для *компресів* і обмивання ран.

89

БЕРЁЗОВИЙ ГРИБ,
чага, рак берези;
берёзовый гриб
Inonotus oblyquas —
багаторічний паразитичний гриб родини гіменохетових. Розвивається на стовбурах берези у вигляді чорних жовноподібних, з дуже поритою й потрісканою поверхнею наростів, які досягають 5—40 см у діаметрі й маси 3—5 кг. Внутрішня тканина нароста дуже тверда, темно-коричнева, з білими прожилками. Форма плодового тіла гриба округла або овальна. За сприятливих умов ріст Б. г. може тривати 10—15 років.

Поширення. Розвивається на живих дорослих стовбурах берези, рідше — вільхи, горобини, в'яза, клена. Трапляється поодиноко по всій території помірної зони Північної півкулі.

Заготівля і зберігання. Заготовляють гриб протягом усього року, збиваючи нарости сокирою. За активністю деяку перевагу мають гриби, зібрані восени або навесні. Від збитих наростів відокремлюють деревину і трухлявий луб. Гриб подрібнюють на куски 5—6 см завбільшки і сушать у приміщенні, яке добре провітрюється, на горищі, під наметом або в сушарці при температурі 50—60 °С. Висушену сировину зберігають у сухих приміщеннях. Строк придатності — 2 роки. Сировина (Fungus Betulinus) відпускається аптеками.

Хімічний склад. У плодовому тілі Б. г. містяться водорозчинні пігменти, що утворюють хромогенний поліфенолкарбоновий комплекс, агарацинова кислота, смо́ли, до 12 % золи, багатої на марганець.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. г. використовують як активні біогенні стимулятори, що підвищують захисні сили організму, стимулюють центральну нервову та нейро-гуморальну системи організму, поліпшують обмін речовин, відновлюють активність загальмованих ферментних систем, регулюють діяльність серцево-судинної і дихальної системи, діють як загальнозміцнюючий засіб. Їх використовують як симптоматичний засіб, що поліпшує стан хворих з задавненим злоякісним процесом, при гастритах, виразковій хворобі, при променевій лейкопенії та для запобігання розвиткові променевої лейкопенії при променевій терапії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій березового гриба (Infusum Inonotus obliquus): гриб обмивають водою, замочують у кип'яченій воді так, щоб усе тіло гриба було занурене у воду, настоюють 4—5 годин. Розмочений гриб подрібнюють і заливають підігрітою до 50 °С водою у співвідношенні 1 : 5 (за об'ємом), використовуючи для цього і ту воду, яка лишилася від першого замочування. Після 48-годинного настоювання рідину проціджують, осад віджимають і одержаний настій розводять водою до початкового об'єму. Настій зберігається 3—4 дні. П'ють по 3 склянки на добу невеличкими порціями за 30 хв до їди (доза для дорослих). При пухлинах органів малого таза додатково призначають теплі лікувальні мікроклізми (50—100 мл) на ніч. Для хворих, яким протипоказано введення в організм великої кількості рідини, готують настій подвійної міцності (2 об'ємні частини гриба на 5 частин води).
Бефунгін (Befunginum) — напівгустий *екстракт* Б. г.: 2 чайні ложки препарату розводять у 150 мл теплої кип'яченої води і приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день за 30 хв до їди.
Б. г. у таблетках призначають по 1 таблетці 4 рази на день за 30 хв до їди. Лікування препаратами Б. г. проводять курсами по 3—5 місяців з перервою між ними 7—10 днів. Хворим при цьому призначають переважно молочно-рослинну дієту, м'ясо та жири обмежують, а гострі і пряні приправи, копченості, ковбаси і консерви вилучають з раціону зовсім. Вводити внутрішньовенно глюкозу і пеніцилін-3 (антагоніст гриба) **забороняється!**

89

90

БЕРІЗКА — багаторічна трав'яниста витка рослина родини березкових. Те саме, що й *березка польова.*

91

БЕШИ́ЗНИК — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини лілійних. Те саме, що й вороняче *око звичайне.*

92

БИЛИ́НЕЦЬ ДОВГОРО́ГИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *билинець комариний.*

93

БИЛИ́НЕЦЬ ЗАПАШНИ́Й
кокушник душистый
Gymnadenia odoratissima — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Кореневі *бульби* пальчастороздільні. *Листки* чергові, вузьколанцетні, до верхівки стебла поступово зменшуються в розмірі, переходять у *приквітки.* Квітконосне *стебло* закінчується густим колосовидним *суцвіттям* з дуже зигоморфними двостатевими лілово-пурпуровими *квітками* з циліндричною тупою шпоркою і з запахом ванілі. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Зникаюча рослина (занесена до *Червоної книги Української РСР).* Трапляється дуже рідко в Лісостепу, на Поліссі, Опіллі, в Карпатах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад та лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Анакамптис пірамідальний;* фармакологічні властивості і використання — як у статті *Билинець комариний.*

94

БИЛИ́НЕЦЬ КОМАРИ́НИЙ,
билинець довгорогий;
кокушник длиннорогий
Gymnadenia conopsea — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Кореневі *бульби* пальчастороздільні. *Листки* чергові, ланцетні або лінійно-ланцетні, до верхівки *стебла* поступово зменшуються в розмірі, переходять у *приквітки.* Квітконосне стебло (25—60 см заввишки) закінчується щільним колосовидним *суцвіттям* з дуже зигоморфними двостатевими лілово-пурпуровими квітками з нитковидною шпоркою. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рідкісна рослина (занесена до *Червоної книги Української РСР).* Трапляється в гірському Криму, на Закарпатті, в Карпатах і на Прикарпатті, зрідка на Росточчі-Опіллі, на Поліссі та в Лісостепу.

Про заготівлю і зберігання та про хімічний склад дивіться у статті *Анакамптис пірамідальний.*

Фармакологічні властивості і використання. Препарат з Б. к.— салеп — добрий обволікаючий, протизапальний і загальнозміцнюючий засіб. Він перешкоджає всмоктуванню шкідливих речовин з шлунково-кишкового тракту. Як обволікаючий і протизапальний засіб салеп призначають при гострих і хронічних захворюваннях дихальних шляхів, при запаленні шлунково-кишкового тракту. Ефективним є використання салепу при бронхітах, гастроентеритах, колітах і виразковій хворобі. Слиз салепу п'ють при отруєнні, щоб затримати всмоктування отрути. Застосовують у вигляді слизу перорально і в клізмах. Дійовим засобом вважається салеп при загальному виснаженні організму, зумовленому тривалими кровотечами, фізичною і розумовою перевтомою, туберкульозом та ін. *Настій* старих бульб вважається абортивним засобом, а *траву* з молодими бульбами рекомендують при неплідності. Листки прикладають до наривів. Насіння Б. к. використовувалось при епілепсії.

Про лікарські форми і застосування див. у статті Анакамптис пірамідальний.

93

94

96

95

БІЛА АКАЦІЯ — медоносна, декоративна, фітомеліоративна, кормова і барвна рослина родини бобових. Те саме, що й *робінія звичайна*.

96

БІЛИЙ ГРИБ,
боровик;
белый гриб
Boletus edulis —
гриб родини болетових. Шапинка спочатку півкуляста, згодом опуклорозпростерта, 3—15 (25) см у діаметрі, тонкозморшкувата; під дубами — кольору горіха, під соснами — пурпурово-коричнювата. Нижня частина шапинки пориста, спочатку білувата, потім жовтавозеленава. Ніжка товста, зовні білувато-сітчаста; у молодого гриба — бочкоподібна, згодом — циліндрична. М'якуш щільний, білий, з приємним запахом і смаком, при розламуванні його колір не змінюється.

Поширення. Росте у листяних і хвойних лісах по всій території УРСР.

Заготівля і зберігання. Збирають Б. г. з червня до пізньої осені. Використовують свіжими, про запас сушать, солять, маринують. Відразу після збирання гриби очищають від піску та листя, відокремлюють ніжки, великі шапинки розрізають на частини і, не миючи, сушать нанизаними на нитці в затінку на протягу, на горищі або в сушарці при температурі 60—70°. Ніжки, які набули під час сушіння темного кольору, відкидають, бо споживання їх призводить до шлунково-кишкових захворювань. З тих самих причин недопустиме висушування й зіпсованих грибів.

Хімічний склад. У сирих грибах є білки та інші речовини, що містять азот (5,39 %), жири (0,40 %), цукри та інші вуглеводи (2,72 %), фібрин (1,01 %), алкалоїд герцинін, зола (0,95 %), ароматичні речовини тощо.

Фармакологічні властивості і використання. З плодового тіла Б. г. виділено речовини, які мають тонізуючі й протипухлинні властивості. В народній медицині *екстрактом* із плодових тіл Б. г. змащують обморожені частини тіла для прискорення їхнього загоювання. Корисно вживати Б. г. при стенокардії, для підвищення життєздатності організму.

97

БІЛОГОЛО́ВНИК — багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *деревій звичайний*.

98

БІЛОЗІ́Р БОЛО́ТНИЙ,
маточник білий, мудник, царські очі;
белозор болотный
Parnassia palustris —
багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини білозерових. Стебло прямостояче, просте, ребристе, 8—40 см заввишки. Стебловий *листок* один, глибокосерцевидний, стеблообгортний. Прикореневих листків багато, вони довгочерешкові, овальні, з серцевидною основою. *Квітки* одиничні, правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, білі з темними жилками. *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте на вологих луках, по болотах, берегах річок і озер на Поліссі, рідше — в Лісостепу.

Хімічний склад. Трава містить сапоніни, гіркоти, дубильні речовини (3,6—7,2 %), флавоноїди.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Фармакологічні властивості і використання. Б. б. поліпшує серцево-судинну діяльність, заспокійливо діє на нервову систему, виявляє в'яжучу, сечогінну, кровоспинну й ранозагоювальну дію. Настій трави і коріння вживають при серцево-судинних захворюваннях, які пов'язані з неврозами, а також при захворюваннях печінки, шлунково-кишкового тракту, при кровотечах, кровохарканні та епілепсії. *Відвар* квіток використовують і при гонореї, а відвар насіння — при кашлі та хворобах очей.

Лікарські форми і застосування. Настій трави (1 чайна ложка на півтори склянки окропу, настоюють до охолодження, проціджують) по 1 столовій ложці тричі на день. Рослина **отруйна**!

99

БІЛОЛО́З — дводомна рослина родини вербових. Те саме, що й *верба тритичинкова*.

98

100

БІОТА СХІДНА
биота восточная
Biota orientalis —
однодомна рослина родини кипарисових. Дерево 5—10 м заввишки або *кущ*. *Крона* яйцевидна, складається з багатьох плоских *пагонів* («пластин»), розташованих у вертикальній площині. *Листки* лусковидні, ясно-зелені, яйцевидно-ромбічні, до 1 мм завдовжки. Шишки 10—15 мм завдовжки, з 6—8 супротивними, на вершку гачковидними лусками, спрямовані вгору; незрілі — голубувато-зелені, дозрілі — сухі, здебільшого червонувато-коричневі. Цвіте у березні — квітні.

Поширення. Походить з Китаю. На Україні вирощують у ботанічних садах і парках як декоративну рослину.

Сировина. Використовують ядро насіння і листя. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Листя містить ефірну олію (0,12 %), пініпікрин, пілен, пінін, туїн, дубильні речовини, смолу. У ядрі насіння є жирна олія.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з листя Б. с. мають в'яжучі і кровоспинні властивості. Їх використовують у народній медицині при бронхіальній астмі, кровохарканні, при кишкових і маткових кровотечах. Ефірна олія рослини (особливо складова її частина хінокітіол) проявляє антифунгальні властивості. Ядро насіння вживають як зміцнюючий і тонізуючий засіб та як відхаркувальний засіб при бронхіті.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *порошок* листя або ядер насіння відповідно по 3—6 і 6 г на 1 прийом.
ЗОВНІШНЬО — 10 % -ну настойку листя в колодії для змащувань шкіри при червоному вовчаку (як фотозахисний засіб).

101

БІСДЕРЕВО —
трав'яниста **отруйна** рослина родини пасльонових. Те саме, що й *дурман звичайний*.

102

БЛАГОДАТКА —
багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Те саме, що й *авран лікарський*.

103

БЛЕКОТА БЛІДА —
однорічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. Те саме, що й *блекота чеська*.

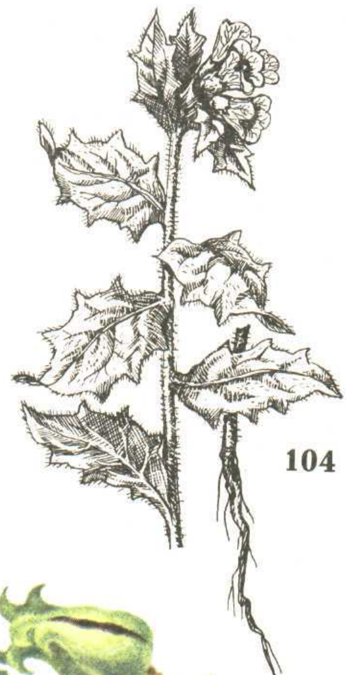

104

104

БЛЕКОТА ЧЕСЬКА,
блекота бліда;
белена чешская
Hyoscyamus bohemicus, синонім — *H. pallidus* —
однорічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. *Стебло* прямостояче, просте, 20—60 см заввишки. *Листки* чергові, прості: нижні — черешкові, видовженояйцевидні або яйцевидні, виїмчасто-перистолопатеві; стеблові — сидячі, напівстеблообгортні, видовженоланцетні або видовженояйцевидні, виїмчасто-зубчасті. *Квітки* двостатеві, мають зрослопелюстковий, широколійковидний, брудно-жовтий, без пурпурових жилок віночок, зібрані в облистнені *завійки*. *Плід* — глечиковидна коробочка. Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Трапляється зрідка в Лісостепу (на півдні) і в Степу як бур'ян у посівах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Блекота *чорна*.

105

100

105

БЛЕКОТА ЧОРНА,
зубовик, люльник, німиця, собачий мак;
белена чёрная
Hyoscyamus niger —
дворічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 20—60 см заввишки. *Листки* чергові, прості: нижні — довгочерешкові, видовженояйцевидні, виїмчасто-перистонадрізані; верхні — сидячі, напівстеблообгортні, яйцевидні, виїмчасто-зубчасті. *Квітки* двостатеві, мають зрослопелюстковий, широколійковидний, брудно-жовтий, із сіткою пурпурових жилок віночок, зібрані в облистнені *завійки. Плід* — глечиковидна *коробочка.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України як бур'ян на засмічених місцях, пустирищах, вигонах, поблизу жител. Вирощується.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Hyoscyami). З рослин першого року життя листки збирають у серпні — вересні, з рослин другого року життя — під час цвітіння. Сушать листя на горищі або під наметом. У сушарці краще сушити попередньо пров'ялене листя. Сухої сировини виходить 16—18 % . Строк придатності — 2 роки.

Хімічний склад. Листя Б. ч. містить 0,10 % алкалоїдів (гіосціамін, атропін, скополамін), глікозиди (гіосципікрин, гіосцерин, гіосцирезин), дубильні речовини.

Фармакологічні властивості і використання, фізіологічну дію Б. ч. зумовлюють тропанові алкалоїди. Вони гальмують секрецію сліз, слини, слизу, шлункового соку, зменшують спазми гладенької мускулатури кишечника, жовчо- і сечовивідних шляхів, бронхів, виявляють седативну дію (особливо скополамін}. Внутрішньо Б. ч. використовують як протиспазматичний, болетамувальний і заспокійливий засіб при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, зовнішньо — як анестезуючий засіб при невралгіях, міозитах, артралгіях. У гінекологічній практиці препарати Б. ч. призначають при дисменореї, вагінізмі, для зменшення болісних спазмів гладеньких мускулів шийки матки, прямої кишки, сечовипускального каналу і піхви. В народній медицині Б. ч. використовують при дизентерії, віттовій хворобі (трясучці), судомистому блюванні, подразнюючому спастичному кашлі, хронічному бронхіті, бронхіальній астмі, спазмах шлунка і кишечника, істерії, безсонні, утрудненому сечовиділенні, болісних місячних та при клімактеричних скаргах. Листя Б. ч. входить до складу астматолу — порошку для куріння від астми.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО—настій листя (1 чайна ложка листя на 0,5 л окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *екстракт* блекоти сухий (Extractum Hyoscyami siccеum) по 0,02—0,05 г на прийом; *настойку* листя (15 г на 100 мл спирту або горілки) по 2 краплі на столову ложку води 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — олію блекоти (**Oleum** hyoscyami) для натирань при подагрі, ревматичному, м'язовому і невралгічному болю, а також у вигляді піхвових тампонів при вагінізмі.

ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати Б. ч. при вагітності. Б. ч. — **смертельно отруйна** рослина. Заготівля, переробка, зберігання і застосування потребують виконання застережних заходів. **При** перших ознаках отруєння (почервоніння обличчя, запаморочення, розширення зіниць, зниження потовиділення, прискорення пульсу) треба негайно викликати лікаря, а потерпілому надати *першу допомогу.*

106

106

БЛОШНИЦЯ ПРОСТЕРТА
блошница обыкновенная
Pulicaria vulgaris, синонім — P. *prostrata* —
однорічна трав'яниста сірувато-шерстистоповстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче або висхідне, дуже розгалужене, 15—30 (45) см заввишки. *Листки* цілісні: нижні — довгасті, звужені в короткий черешок; середні і верхні — сидячі, видовженояйцевидні, при основі округлі. Квітки жовті, в багатоквіткових, одиничних *кошиках:* крайові — короткоязичкові, маточкові, плідні; серединні — трубчасті, двостатеві або тичинкові. *Плід — сім'янка,* з чубком. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на вологих луках, на берегах річок, по днищу балок, на вигонах та інших вологих місцях, переважно піщаних.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад рослини слабо вивчено. Трава містить лактони, сліди сапонінів; у коренях є поліацетиленові сполуки (тридекаен-пентаїн, тридека-дієн-тетраїн, діа-цетокси-тридека-дієн-триїн).

Фармакологічні властивості і використання. Трава з коренем проявляє сечогінні властивості. В народній медицині *настій* трави ВНУТРІШНЬО використовували при запорі, дизентерії, альбумінурії. ЗОВНІШНЬО настій трави у вигляді клізм і ванночок застосовували при геморої, у вигляді припарок — при зубному болю. Настій трави використовували й для купання слабких дітей. Рослина має інсектицидні властивості і використовується для окурювання приміщень для боротьби з клопами, блохами, мухами і комарами (ці властивості рослини потребують перевірки).

107

БОБИ́
бобы
Vicia tuba —
однорічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, малорозгалужене, голе, чотиригранне, 20—160 см заввишки. *Листки* парноперисті, з 4—6 великих (4—8 см завдовжки), еліптичних або видовжених, трохи м'ясистих листочків. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* двостатеві, по 2—4 в коротеньких *китицях; віночок* білий з чорними оксамитними плямами на крильцях. *Плід — біб.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Походить з Середньої Азії. На Україні вирощують як кормову і зернову бобову рослину.

Сировина. Використовують зелене і стигле насіння у вигляді різних страв, але найкраще — у вигляді пюре. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Насіння Б. містить білок (до 35 %), незамінні амінокислоти (аргінін, гістидин, метіонін, лізин та інші), вуглеводи, органічні кислоти, ліпіди тощо.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Б. використовують як в'яжучий і протизапальний засіб. Пюре Б. корисно вживати при проносі, дизентерії та при інших кишкових захворюваннях, як засіб від нудоти і кашлю. Як зовнішній засіб зварені в молоці або воді й розтерті Б. прикладають до наривів і шкіри, ураженої запальними процесами. Як косметичний засіб (для обмивання обличчя) використовують настій або *відвар* квіток Б.

ПРОТИПОКАЗАНО вживати Б. при подагрі, гострих нефритах, загостренні запальних процесів шлунка і кишечника, при хронічній недостатності кровообігу.

108

БОБІВНИК ТРИЛИ́СТИЙ,
жаб'ячі огірочки, трилисник, водяний трифоль, трифолін; вахта трёхлистная
Menyanthes trifoliata —
багаторічна трав'яниста болотна рослина родини бобівникових. Має довге повзуче *кореневище* 1,5 см в діаметрі. *Листки* чергові, довгочерешкові, розташовані біля основи довгого, безлистого квітконосного *стебла* заввишки 15—30 см. *Квітки* правильні, зрослопелюсткові, блідо-рожеві або білі, у китицях на верхівці стебла. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте розсіяно по всій території України на болотах, заболочених луках, у вільшняках.

Заготівля і зберігання. Використовують листя (Folium Menyanthidis, Folium Trifolii fibrini), заготовлене під час і після цвітіння рослини. Листя зрізають біля самої пластинки. Залишки черешків не повинні перевищувати 3 см. Після попереднього пров'ялювання на відкритому повітрі їх досушують на горищі, під наметом або в сушарці при температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 16—18 % . Строк придатності — 2 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Листя Б. т. містить гіркі глікозиди, логанін, сверозид і фоліаментин, флавоноїдні сполуки, дубильні речовини (3 %), сліди алкалоїдів, йод.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині Б. т. використовують як засіб, що збуджує апетит, поліпшує травлення, посилює перистальтику шлунка і кишечника, стимулює виділення жовчі, виявляє протизапальну і послаблюючу дію. Б. т. входить до складу складної гіркої *настойки, апетитного чаю, жовчогінного чаю* та заспокійливого *чаю.* У народній медицині, крім того, Б. т. використовують для усунення згаги і метеоризму, при гарячці, ревматизмі, як протиглисний засіб та як допоміжний засіб при туберкульозі й після перенесених виснажливих захворювань. Зовнішньо *відвар* листя Б. т. вико-

107

108

ристовують як антисептичний засіб для промивання виразок і ран, що повільно загоюються, та у вигляді ванн при різних захворюваннях шкіри. В акушерській практиці настій листя Б. т. призначають при ранніх токсикозах вагітності як протиблювотний засіб та при слинотечі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *настій* листя (10 г на 200 мл окропу) по половині — третині склянки 3 рази на день за 30 хв до їди; *порошок* листя по 1,0—2,0 г на прийом 3—4 рази на день перед їдою; суміш листя Б. т. і *м'яти перцевої,* кореня *валеріани лікарської* та *дягелю лікарського* у співвідношенні 2 : 3 : 2,5 : 2,5 готують як настій (1 столову ложку суміші на 200 мл окропу, настоюють 30 хв) і п'ють по півсклянки двічі на день при нервовому збудженні; суміш листя Б. т., суцвіть *нагідок лікарських,* трави *чистотілу звичайного* та суцвіть *ромашки лікарської* у співвідношенні 3 : 2 : 1,5 : 1 готують як настій (2 столові ложки суміші на 200 мл окропу, кип'ятять 3—5 хв, настоюють 1 годину) і п'ють по півсклянки вранці і ввечері через 1 годину після іди при хронічному гепатиті та гепатохолециститі. ЗОВНІШНЬО застосовують розведений у півтора раза настій з листя Б. т. (10 мл розведеного настою на 200 мл води) для клізм при хронічних запорах.

109

БОБЧУ́К — декоративний ранноквітуючий *кущ* родини розових. Те саме, що й *мигдальстеповий.*

110

БОДЯ́К — трав'яниста **отруйна** рослина родини пасльонових. Те саме, що й *дурманзвичайний.*

111

БО́ЖА КРІВЦЯ — багаторічна лікарська рослина родини звіробійних. Те саме, що й *звіробійзвичайний.*

112

БОЖДЕРЕВО — багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Те саме, що й *авранлікарський.*

113

БО́ЖЕ ТІ́ЛО — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *актеяколосиста.*

114

БО́ЖІ РУ́ЧКИ — трав'яниста, рідше півкущова і кущова рослина родини бобових. Те саме, що **й** *астрагал шерстистоквітковий.*

115

БОЛИ́ГОЛОВ ПЛЯМИ́СТИЙ, свистуля;
болиголов пятнистый
Conium maculatum —
дворічна трав'яниста, майже гола рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* прямостояче, дуже розгалужене, борозенчасте, порожнисте, часто сизе, знизу з червоно-бурими плямами, 50—200 см заввишки. Листки з порожнистим черешком, широкотрикутні, 2—3-перисті, з перистонадрізаними або роздільними довгастими частками. *Квітки* дрібні, білі, в *зонтиках;* зонтики утворюють волотисто-щитковидне суцвіття. *Плід— двосім'янка.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на лісових галявинах, луках, засмічених місцях.

Сировина. Використовують *траву* (Herba Conii maculati), зібрану на початку цвітіння рослини, і нестигле насіння разом із зонтиками. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У насінні й траві Б. п. є алкалоїди коніїн, метилконіїн, γ-коніцеїн, конгідрин і псевдоконгідрин. У листках, крім того, виявлено алкалоїди (0,1 %), ефірну олію (0,08 %), кавову кислоту, а в квітках — кверцетин і кемпферол.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Б. п. вживають як болетамувальний, протисудомний і кровоспинний засіб, для лікування раку молочної залози й фіброміоми матки, для регуляції менструального циклу, при недокрів'ї, судомистому кашлі, сильних болях у шлунку і кишечнику, при запорах, затримці сечі, полюціях. Зовнішньо використовують при ревматизмі й подагрі. В гомеопатії Б. п. використовують при діенцефальних явищах та як засіб, що сприяє розсмоктуванню доброякісних пухлин.

Лікарські форми і застосування. *Настойку* (беруть за об'ємом 2 частини суміші листя і насіння на 4 частини 90 %-ного спирту, настоюють 15 днів, проціджують) по 2 краплі на 1 столову ложку води не більше як 5 раз на день. Рослина **смертельно отруйна!** При перших ознаках отруєння (сильна слабість, нудота, блювання, пронос, падіння температури тіла) необхідно негайно викликати лікаря, а потерпілому надати *першу допомогу.*

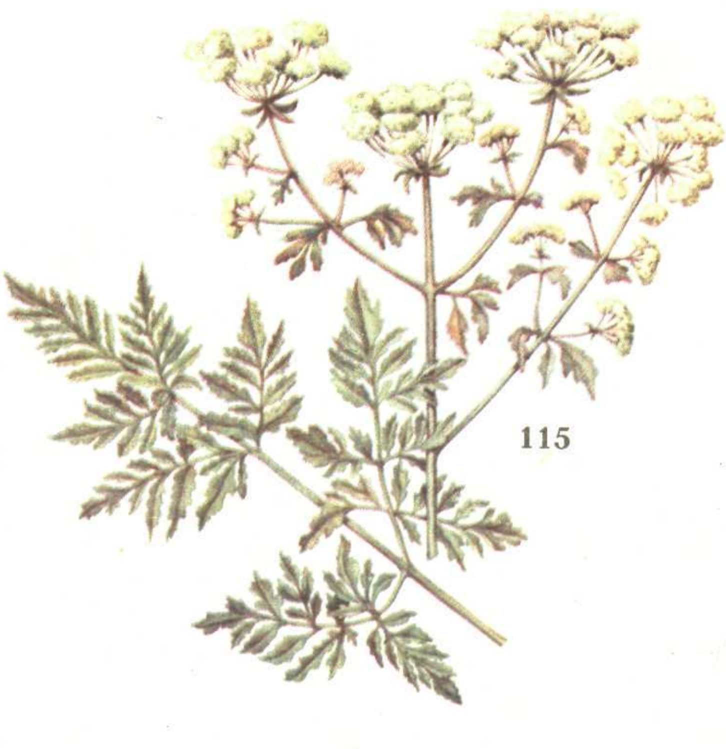

115

116

БОРКО́НЬ — дворічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *буркун лікарський*.

117

БОРОВИ́К — гриб родини болетових. Те саме, що й *білий гриб*.

118

БОРОВИ́ЦЯ — медоносна кущова рослина родини вересових. Те саме, що й чорниця звичайна.

119

БО́РОШЕНЬ — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *гадючник в'язолистий*.

120

БОРЩЕ́ВІ ЛОПУЦЬКИ́ — дворічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *борщівник сибірський*.

121

БОРЩІВНИ́К ЄВРОПЕЙСЬКИЙ
борщевик европейский
Heracleum sphondylium — дво- або багаторічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини селерових (зонтичних). Має товстий, м'ясистий, багатоголовий, зовні жовтий, усередині — білий *корінь*. *Стебла* прямостоячі, порожнисті, ребристі, слабо розгалужені, 50—120 см заввишки. *Листки* тричірозсічені, з округлояйцевидними, рідше яйцевидно-ланцетними, лопатевими або перистороздільними й нерівнозубчастими сегментами; нижні — довгочерешкові, верхні — майже сидячі, зі здутими піхвами. *Квіти* білі або червонуваті, в складних зонтиках. Крайові *пелюстки* в зонтиках збільшені. *Плід — двосім'янка*. Цвіте у червні — серпні.
Поширення. Росте в Карпатах на луках, по чагарниках.
Заготівля, зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Борщівник сибірський*.

122

БОРЩІВНИ́К СИБІ́РСЬКИЙ, борщеві лопуцьки, щербач сибірський;
борщевик сибирский
Heracleum sibiricum — дворічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини селерових (зонтичних). Має товстий веретеновидний, розгалужений, зовні жовтий, усередині — білий корінь. *Стебло* прямостояче, порожнисте, ребристе, угорі голе, розгалужене, 50—150 см заввишки. *Листки* перисторозсічені, трічірозсічені або роздільні, з 3—7 великими широкояйцевидними сегментами; нижні — довгочерешкові, верхні — майже сидячі, зі здутими піхвами. *Квітки* зеленавожовті, в складних *зонтиках*. Крайові *пелюстки* в зонтиках однакові з іншими. *Плід — двосім'янка*. Цвіте у червні — серпні.
Поширення. Росте розсіяно по всій території України у мішаних і листяних лісах, на луках, берегах річок та біля доріг як бур'ян.
Заготівля і зберігання. Використовують Корінь(Radix Heraclei) і лис-

121

122

тя (Folia Heraclei). Листя заготовляють під час цвітіння. Сушать під наметом або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 18 % . Корені копають восени або навесні. Їх миють, розрізають на куски 10—15 см завдовжки, сушать на відкритому повітрі або в протопленому приміщенні. Сухої сировини виходить 20 % . Готову продукцію зберігають у сухих приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини (в різних кількостях) містять ефірну олію, фурокумарини, кумарини, глютамін, аргінін, галатон і аробан. У 100 г свіжого листя міститься 12,6 мг заліза, 0,58 мг нікелю, 1,2 мг міді, 2,6 мг марганцю, 1,9 мг титану, 2,8 мг бору.

Фармакологічні властивості і використання. Настій або відвар коренів Б. с використовують як спазмолітичний засіб і як засіб, що збуджує апетит. Ці препарати рекомендують при порушенні травлення, проносах, дизентерії, катарі шлунка і кишечника та при епілепсії. Зовнішньо відвар коренів використовують при корості, захворюваннях шкіри, пухлинах. Розпарене листя прикладають у вигляді знеболюючих припарок при ревматичних болях. При спастичних болях та істерії використовують насіння. Н-октиловий спирт, який одержують з насіння Б. с., використовують у парфюмерній промисловості, він входить до складу препарату октиліну, що застосовується при лікуванні трихомонадного кольпіту. Молоде недорозвинене листя і стебла вживають у їжу: готують вітамінні салати, начинку для пиріжків, зелений борщ, юшку тощо. Для вживання взимку листя солять, квасять, сушать.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* (чайна ложка коріння на склянку окропу) по столовій ложці тричі на день; настій 5 чайних ложок коріння на 2 склянках холодної води (настоюють 8 годин) випивають за день.

З профілактичною метою рекомендуються вітамінні салати: відварене за 3—5 хв листя Б. с. подрібнюють, перемішують з подрібненою цибулею, кладуть на кусочки вареної картоплі, заправляють олією і спеціями (на **100** г листя Б. с. беруть 50 г цибулі, **100** г картоплі, 10—15 г олії, сіль, спеції); молоді стебла та черешки листків Б. с очищають від шкірки, подрібнюють, додають подрібненої цибулі і тертого хрону, солять, перемішують, заправляють сметаною і спеціями (на 200 г стебел і черешків Б. с беруть 50 г цибулі, 20 г сметани, сіль, оцет).

123

БРАТКИ ТРИКОЛІРНІ — декоративна трав'яниста рослина родини фіалкових. Те саме, що й *фіалка триколірна.*

124

БРІОФІЛЮМ ДАЙГРЕМОНТА — багаторічна трав'яниста сукулентна рослина родини товстолистих. Те саме, що й каланхое *Дайгремонта.*

125

БРУСНИЦЯ

брусника

Vaccinium vitis-idaea — вічнозелений кущик родини брусничних. Має довге повзуче кореневище. *Стебло* прямостояче, галузисте, 8—25 см заввишки. *Листки* чергові, оберненояйцевидні або еліптичні, блискучі, шкірясті, з загнутими краями, зісподу — з темними залозками. *Квітки* правильні, з біло-рожевим або рожевим дзвоникуватим *віночком,* у верхівкових китицях. Плід — округла яскраво-червона ягода. Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у липні — серпні.

Поширення. Росте на Поліссі, в Карпатах, зрідка — на півночі Лісостепу у хвойних і мішаних лісах.

Заготівля і зберігання. Використовують листя і плоди. Листя заготовляють одразу як зійде сніг і до початку цвітіння рослини або восени після плодоношення. Сушать під наметом або на горищі, часто перемішуючи. Сухої сировини виходить 10 %. Строк придатності — 3 роки. Сировина (Folium Vitis idaeae) відпускається аптеками.

Хімічний склад. Листки Б. містять фенольні глікозиди арбутин (до 9 %), метиларбутин і мелампсорин, гідрохінон, дубильні речовини (до 10 %), фенолокислоти, флавоноїди, урсолову, хінну, винну, елагову і галову кислоти та інші сполуки. Ягоди містять цукри (3,8—8,7 %), каротин (до 0,12 мг%), аскорбінову кислоту (8—20 мг%), рибофлавін (0,13 мг%), флавоноїди (400 мг%), органічні кислоти (1,7—2,1 %), фенолокислоти, пектини (0,2—0,3 %), дубільні речовини, барвники, арбутин, сполуки марганцю тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. здатні підвищувати діурез, знижувати кількість цукру в крові. Вони мають антисептичні, в'яжучі, жовчогінні й солерозчинні властивості. Настій або відвар листя Б. використовують при хворобах печінки, пієлонефриті, циститі, нирковокам'яній хворобі, гострих та хронічних запальних процесах у сечовивідній системі, нічному нетриманні сечі, гастроентеритах, гнильних проносах, метеоризмі, хронічних запорах, подагрі, остеохондрозі, легких формах цукро-

125

вого діабету, а також при ревматоїдних та інфекційних неспецифічних артритах. Ягоди використовують при туберкульозі легень, катарі шлунка з недостатньою кислотністю, нирковокам'яній хворобі й ревматизмі, як вітамінний, протискорбутний та протигнильний засіб. Вживають ягоди свіжими, квашеними і вареними. Відвар ягід добре гамує спрагу при гарячці. Сік п'ють при підвищенні кров'яного тиску. В акушерсько-гінекологічній практиці настій або відвар листя Б. використовують при набряках і нефропатії вагітних, а ягоди — при неврозах у клімактеричний період, анемії вагітних та при септичних захворюваннях у післяпологовий період.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* листя (2 столові ложки на склянку окропу) по половині — третині склянки 2—3 рази на день; суміш ягід і листя Б. та трави *звіробою звичайного* у співвідношенні **1:1:1** готують як настій (1 столову ложку суміші на склянку окропу, кип'ятити 10 хв, настоювати 1 годину, процідити) і п'ють по півсклянки 5 раз на день, починаючи з 4-ї години, при **нічному** нетриманні сечі.
ЗОВНІШНЬО — *сік* у вигляді примочок і зрошень при лікуванні лишаїв і корости.

126

БУДЯК ЖОВТОЦВІТИЙ — трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й *жовтозілля звичайне.*

127

БУЗИНА СМЕРДЮЧА — багаторічна трав'яниста рослина родини жимолостевих. Те саме, що й *бузина трав'яниста.*

128

БУЗИНА ТРАВ'ЯНИСТА,
бузина смердюча;
бузина травянистая
Sambucus ebulus —
багаторічна трав'яниста рослина родини жимолостевих. *Стебло* пряме, борозенчасте, розгалужене, 60—150 см заввишки. *Листки* з ланцетними *прилистками,* супротивні, непарноперисті, з 5—9 видовженоланцетними пилчастими листочками. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, зовні рожеві, всередині — білі, зібрані в щитковидну *волоть* з трьома головними гілочками. *Плід* — чорна *кістянка.* Цвіте у червні — липні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Росте розсіяно по всій території України на лісових вирубках, берегах водойм, засмічених місцях.

Заготівля і зберігання. Використовують коріння (Radix Sambuci ebuli), заготовлене восени або навесні. Викопані корені очищають від землі, миють, розрізають на куски по 10—12 см завдовжки, розщеплюють, пров'ялюють кілька днів на сонці і досушують у протопленому приміщенні. Сухої сировини виходить 20 %. Зберігають у сухих провітрюваних приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У коренях Б. т. знайдено сапоніни, дубильні й гіркі речовини. Плоди містять цукри (глюкозу і фруктозу), органічні кислоти (яблучну, винну і оцтову), дубильні речовини, барвники, аскорбінову кислоту (25 мг%), невідомий глікозид.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. т. виявляють діуретичну, протидіабетичну і антимікотичну дію. Як сечогінний засіб Б. т. використовують при запаленні нирок (гломерулонефриті, пієлонефриті, нефролітіазі), асциті, спричиненому захворюванням нирок, при випоті в черевну порожнину і серцеву сумку (ексудативному перикардиті). Ефективним є вживання Б. т. (окремо або в поєднанні з іншими лікарськими рослинами) при різних хворобах сечового міхура та при діабеті. Зовнішньо препарати Б. т. використовуються в дерматології.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* (2 чайні ложки на склянку окропу) по 1 столовій ложці тричі на день; *настойку* (20 г коріння на 100 мл горілки) по 30 крапель тричі на день; з суміші квіток гадючника *в'язолистого і волошки синьої,* коріння Б. т., трави *споришу звичайного* і *хвоща польового,* стовпчиків *кукурудзи звичайної,* листя *мучниці звичайної* та бруньок *берези бородавчастої* у співвідношенні 10:1:1,5:1:1: 1,5 : 1,5 : 1,5 готують настій (4 столові ложки настоюють 12 годин на 1 л води, кип'ятять 5 хв) і теплим п'ють його по півсклянки 4 рази на день через 30 хв після їди при набряках, поліартриті та подагрі.
ЗОВНІШНЬО — настій коріння використовують для місцевих ванночок при грибкових захворюваннях нігтів і при дерматитах від укусів павуків.

Рослина **отруйна!** Передозування **небезпечне.**

128

129

129

БУЗИНА ЧЕРВОНА,
калинка;
бузина красная
Sambacus racemosa —
листопадний кущ родини жимолостевих, заввишки 2—4 м. Гілки з буруватою серцевиною. *Листки* супротивні, непарноперисті, з 5—7 яйцевидно-ланцетними, пилчастими листочками. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, зеленувато-жовті, всі на ніжках, зібрані в яйцевидну, щільну, спрямовану вгору волоть. *Плід* — червона кістянка. Цвіте у травні — червні, плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Росте в лісах, чагарниках, на скелях у Карпатах, на Прикарпатті, рідше на Західному Поліссі та в Лісостепу. На півдні республіки вирощують як декоративну рослину.

Сировина. Використовують квітки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Квітки Б. ч. містять флавоновий глікозид рутин, дубильні речовини, цукри (глюкозу і фруктозу), сліди ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині квітки Б. ч. використовують як потогінний, проносний та протизапальний засіб. Листя і кора виявляють проносну і блювотну дію. Водний теплий настій і спиртову *настойку* квіток використовують як потогінний засіб при простудних захворюваннях, бронхіальній астмі та ін. хворобах дихальних шляхів, при головному болі, ревматизмі. Кисіль із плодів використовують як проносний засіб. Зовнішньо відвар квіток використовують при ангінах і запальних процесах ротової порожнини (у вигляді полоскань).

Рослина проявляє інсектицидну та фітонцидну активність, у зв'язку з чим настій листя використовують у боротьбі проти шкідників.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій сухих квіток (0,5 чайної ложки сировини на склянку окропу, настоюють 10—15 хв) по півсклянки двічі на день; п'ють повільно, ковтками.

ЗОВНІШНЬО — відвар сухих квіток (1 столова ложка сировини на склянку окропу, кип'ятять 5 хв) для полоскань ротової порожнини при запальних процесах; використовують теплим.

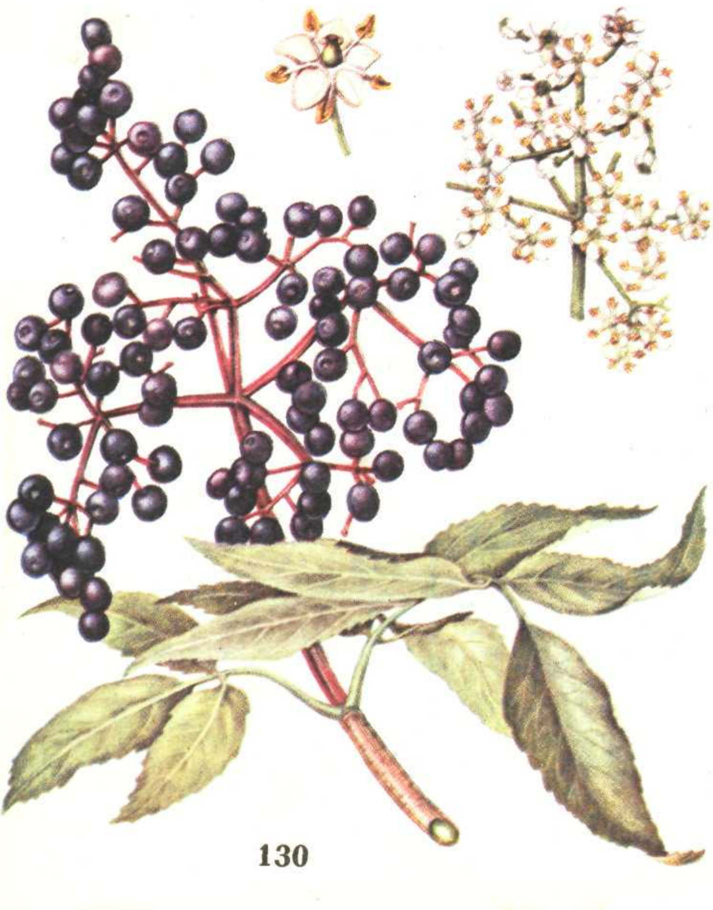

130

130

БУЗИНА ЧОРНА
бузина чёрная
Sambucus nigra —
гіллястий, 3—6 м заввишки кущ родини жимолостевих. Пагони сіро-зелені, з жовтуватими сочевичками і білою серцевиною. *Листки* супротивні, непарноперисті, з 5—7 видовжено-яйцевидними загостреними гостропилчастими листочками. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, кремово-білі, у щитковидних суцвіттях з 5 головними гілочками. *Плід* — чорно-фіолетова куляста *кістянка.* Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Трапляється майже по всій території України у лісах по чагарниках, на лісових порубах, частіше здичавіло. Подекуди розводять як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Використовують *кору,* квітки, листя, плоди і коріння. Квітки збирають під час цвітіння, зрізуючи все суцвіття. Сушать під наметом з доброю вентиляцією (при повільному сушінні *віночки* квіток буріють) або в сушарці при температурі 40°. Після висихання квітки відділяють від щитків. Сухої сировини виходить 18—20 % . Строк придатності — 3 роки. Квітки (Flores Sambuci) відпускаються аптеками. Кору знімають навесні, плоди — у період повної стиглості. Сушать у печах або сушарках при температурі 60—65°. Сухих плодів виходить 15 % ; строк придатності — 6 місяців. Листя заготовляють під час цвітіння рослини. Спочатку його пров'ялюють на сонці, а потім досушують у затінку. Сухої сировини виходить 20 % . Коріння копають після дозрівання плодів. Його миють, розрізують на куски і сушать на сонці або в протоплених приміщеннях. Сухої сировини виходить 25 % .

Хімічний склад. Усі частини рослини містять великий набір біологічно активних речовин: коріння — сапоніни, дубильні й гіркі речовини; кора — ефірну олію, холін, фітостерин, цукри, органічні кислоти, пектинові й дубильні речовини; квітки — ефірну олію (0,025—0,03 %), глікозиди самбунігрин і рутин, слиз, дубильні речовини, холін, цукри, органічні кислоти (кавову, валер'янову, яблучну, оцтову), фітостерин; листя — самбунігрин, алкалоїд коніїн і сонгвінарин, ефірну олію, смоли, вітамін С (280 мг%), каротин (14—50 мг%); у плодах є цукри, органічні кислоти (винна, оцтова, валеріанова, лимонна), каротин, аскорбінова кислота (10—15 мг%), самбуцин, рутин, хризантемін, дубильні речовини, барвники, тирозин, сліди ефірних олій.

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічна дія різних частин рослини не однакова і залежить від кількісного та якісного складу біологічно активних речовин. Сечогінні властивості мають усі частини рослини; потогінні й протизапальні — кора, листя, квітки, плоди. Плоди, а у великих дозах і кора та коріння, мають послаблюючі властивості. Квіткам, крім того, властива болетамувальна дія. Препарати Б. ч. широко використовуються і в науковій, і в народній медицині. Настій квіток рекомендується науковою медициною як потогінний засіб при запаленні дихальних шляхів, грипі, бронхіті, ларингіті, захворюваннях нирок і сечового міхура, при невралгії. Завдяки сечогінним властивостям препарати Б. ч. ефективні при лікуванні хронічної ниркової недостатності. В гінекологічній практиці настій квіток використовують внутрішньо і для спринцювань та ванночок при запальних захворюваннях піхви. Квітки бузини входять до складу потогінних, пом'якшувальних і послаблюючих зборів, а також до зборів для спринцювань і клізмочок. Нарівні з квітками у народній медицині використовують коріння, кору, листя і ягоди рослини. Так, настій квіток і листя або відвар кори вживають при захворюваннях дихальних шляхів, запорі, геморої, як жовчогінний засіб, при подагрі, артриті, анемії, ожирінні, хронічних хворобах шкіри (зокрема, при псоріазі). Відвари коріння і кори використовують і при діабеті, хворобах нирок і набряках. Свіжі ягоди вживають при ревматизмі і невралгіях. Із сушених ягід готують киселі, які вживають як послаблюючий засіб. Настій сушених ягід сприяє випорожненню кишечника, поліпшує жовчовиділення, посилює діурез. Препарати Б. ч. використовують і у вигляді полоскань та примочок при ангіні, запаленні ротової порожнини й горла, при хворобах вух і очей, подагрі, утворенні гемороїдальних вузлів. Ванни з відвару коріння й квіток вважаються ефективним засобом при ревматоїдному й подагричному поліартриті.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* квіток або листя (1 столова ложка на 200 мл окропу) п'ють теплим по половині — третині склянки 2—3 рази на день; *відвар* кори або коріння (10 г сухої подрібненої сировини на 200 мл окропу) по столовій ложці 3 рази на день або один раз на ніч як послаблюючий засіб; настій сушених плодів (столова ложка сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки 3—4 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій квіток (30 г квіток заливають 500 мл окропу, настоюють 20 хв) для спринцювань, ванночок і мікроклізмочок.

131

БУЗОК ЗВИЧАЙНИЙ
сирень обыкновенная
Syringa vulgaris — листопадний *кущ* родини маслинових, заввишки 2—5 м. *Листки* цілокраї, супротивні, яйцевидні, при основі серцевидні. *Квітки* двостатеві, з ліловим, рідше білим трубчастим *віночком,* зібрані у волоть. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні.

Поширення. Походить з Балканського півострова. На Україні широко вирощують як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Використовують квітки і листя. Квітки заготовляють на початку цвітіння, звільняючи їх від суцвіть, і сушать спочатку на сонці, а потім досушують під наметом. Сухої сировини виходить 12 %. Листя збирають під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або в провітрюваному приміщенні. Сухого листя виходить 16 %. Готову сировину зберігають у сухому приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Квітки містять ефірну олію, фарнезол, сирингопікрин, фенол, глікозид сирингін. У листках є сирингін, гіркі речовини, аскорбінова кислота (до 200 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. з. використовують як потогінний та апетитний засіб. Їх вживають при бронхітах, бронхіальній астмі, коклюші, набряках ниркового походження. Настойку квіток використовують при ревматизмі, невралгії, ревматоїдному поліартриті, артралгії, виразці шлунка, задишці. Чай із квіток п'ють при епілепсії. Свіже подрібнене листя прикладають до виразок і ран для швидшого загоювання.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій листя (10 г на 200 мл окропу, настоюють 8 годин) по 1 столовій ложці тричі на день; суміш квіток Б. з., трави *деревію звичайного* і квіткових кошиків *пижма звичайного* у співвідношенні 2:2:1 готують як настій (1 столова ложка суміші на 1—1,5 склянки окропу, настоюють 8 годин) і п'ють по чверті склянки тричі на день при простудних захворюваннях; *настойку* квіток (чверть склянки квіток на склянку горілки) по 50 крапель тричі на день при ревматизмі.

ЗОВНІШНЬО — *мазь* (1 частина *порошку* листя або бруньок на 4 частини вазеліну чи вершкового масла) втирають при невралгії й артралгії.

Рослина **отруйна!**

131

132

БУК ЛІСОВИЙ

бук лесной

Fagus sylvatica — однодомне дерево родини букових, заввишки 20—40 м. Має високопідняту яйцевидну *крону* і колоновидний стовбур, вкритий гладенькою сірою корою. *Листки* короткочерешкові, чергові, яйцевидні або еліптичні, цілокраї, по краю війчасті; зверху — темнозелені, блискучі, зісподу — світліші. Квітки одностатеві: ТИЧИНКОВІ — в багатоквіткових головчастих суцвіттях, маточкові — зібрані по 2—4. *Плід — горіх.* Цвіте у квітні — травні. Плоди достигають у вересні — жовтні.

Поширення. Росте на Закарпатті, Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, в Західному Лісостепу, де утворює чисті або мішані лісові масиви.

Сировина. Використовують деревину і горіхи, які збирають у період повної стиглості.

Хімічний склад. Очищене ядро горіхів містить жирну олію (40—67 %), азотисті речовини (23—30 %), крохмаль, цукри, клітковину (3,7 %), дубильні речовини, токоферол (150 мг%), органічні кислоти (яблучну і лимонну), до 4 % золи, алкалоїд фагін, який при нагріванні руйнується. В деревині виявлено етиленгваякол, циклопентанон, лігроцеринову кислоту, феноли (гваякол, крезол та інші).

Використання. Горіхи широко використовують у харчуванні. Їх споживають сирими або підсмаженими, переробляють на борошно, яке йде на виготовлення різних кондитерських виробів, солодощів та сурогату кави, а в суміші з пшеничним борошном — на млинці, печиво, тістечка, оладки тощо. Холодним пресуванням з горіхів одержують високоякісну букову олію, що легко засвоюється організмом і успішно замінює прованську, горіхову, макову або мигдалеву олії при консервуванні, приготуванні різних страв, у кондитерському виробництві й хлібопеченні.

З деревини сухою перегонкою добувають буковий дьоготь, який іде на виготовлення лікарського препарату креозоту з сильно вираженими антисептичними та антипаразитарними властивостями. Його використовували ВНУТРІШНЬО при туберкульозі легень, а в ветеринарії — проти стьожкових глистів; ЗОВНІШНЬО — як кровоспинний і дезинфікуючий засіб у стоматології та ветеринарії.

133

БУКВИЦЯ ЛІКАРСЬКА

буквица лекарственная

Betonica officinalis — багаторічна жорстковолосиста рослина родини губоцвітих. Стебло прямостояче, просте або малорозгалужене, 20—80 см заввишки. *Листки* супротивні, прості, видовженояйцевидні, зарубчасті, тупі, біля основи серцевидні; прикореневі — в розетці, довгочерешкові, стеблові — сидячі. Квітки зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* пурпурові, зібрані в зближені кільця, що утворюють щільне колосовидне *суцвіття. Плід* — з 4 *горішків.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте майже по всій території України у мішаних лісах, на галявинах, узліссях, луках, у чагарниках.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Betonicae officinalis), зібрану під час цвітіння рослини. Зрізають верхівки рослини завдовжки 30 см. Беруть і прикореневі листки. Сушать під наметом або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сухої сировини виходить 25 %. Зберігають у сухих, провітрюваних приміщеннях. *Рослина неофіцінальна.*

132

133

Хімічний склад. Трава Б. л. містить дубильні речовини (близько 15 %), стахідрин (1 %), бетоніцин, турицин, холін, сапоніни, смолисті речовини, органічні кислоти, каротиноїди, сліди ефірної олії тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє протизапальну, жовчогінну, сечогінну, послаблюючу, седативну та знеболюючу дію, регулює артеріальний тиск, посилює кровообіг, поліпшує травлення і обмін речовин. Використання Б. л. є ефективним при хронічному гломерулонефриті й пієлонефриті з явищами гіпертензії. У народній медицині Б. л. використовують при трахеїті, туберкульозі легень, що супроводиться інтенсивним виділенням харкотиння, при стійкому кашлі з гнійним харкотинням, астмі, коклюші, шлунково-кишкових захворюваннях, зокрема при гіперацидному гастриті, діареї, жовтяниці, гепатиті, запальних процесах у сечовивідних органах, при гіпертонічній хворобі, нервових захворюваннях, епілепсії, облітеруючому ендартеріїті нижніх кінцівок, при подагрі та поліартриті.

Зовнішньо Б. л. використовують при золотусі, варикозному розширенні вен з виразками, раку шкіри, пітливості ніг, для загоєння ран.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2—3 столові ложки трави на склянку окропу) по столовій ложці 3—4 рази на день; *порошок* трави по 1—3 г 3—4 рази на день; настій трави (2 столові ложки на склянку окропу, додають 2 столові ложки портвейну, кип'ятять 5 хв, а потім ще напарюють 20 хв) по 2 столові ложки зранку і ввечері при кровотечі легень.

ЗОВНІШНЬО — ванни (500 г трави обшпарюють 5 л окропу) при пітливості ніг; *припарки* з *відвару* коріння Б. л. при раку шкіри; відвар трави для *примочок* і обмивань при золотусі, варикозних розширеннях вен з виразками, для загоювання ран.

134

БУРКУ́Н БІЛИЙ
донник белый
Melilotus albus —
дворічна, рідше однорічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 50—200 см заввишки. *Листки* трійчасті. Листочки гостропилчасті; у нижніх листків — ромбовидно-яйцевидні, у верхніх — видовженоланцетні. Бокових жилок на листочках 14—16 пар. *Прилистки* шиловидні, цілісні, рідше — надрізані. *Квітки* двостатеві, зигоморфні, дрібні, білі, у багатоквіткових пазушних *китицях. Плід — біб.* Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте по всій території України на схилах, узліссях, луках, по забур'янених місцях.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Буркун лікарський.*

135

БУРКУ́Н ВИСО́КИЙ
донник рослый
Melilotus altissimus —
дворічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 50—150 см заввишки. *Листки* трійчасті. Листочки вирізано-зубчасті; у нижніх листків — оберненояйцевидні, у верхніх — довгасті. Бокових жилок на листочках 14—16 пар. *Прилистки* шиловидні, цілісні (у нижніх листків — зубчасті). *Квітки* двостатеві, зигоморфні, дрібні, золотисто-жовті, у багатоквіткових пазушних *китицях. Плід — біб.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Трапляється зрідка біля Вінниці, Кам'янця-Подільського, Харкова — на луках, вологих місцях, при берегах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Буркун лікарський.*

136

БУРКУ́Н ЖО́ВТИЙ —
дворічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *буркун лікарський.*

134

135

137

137

БУРКУ́Н ЗУБЧА́СТИЙ
донник зубчатый
Nlelilotus dentatus —
дворічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 30—90 см заввишки. *Листки* трійчасті. Листочки дрібнозубчасті; у нижніх листків — видовженоеліптичні, у верхніх — довгасто-лінійні. Бокових жилок на листочках 18—40 пар. *Прилистки* серединних стеблових листків надрізанозубчасті. *Квітки* двостатеві, зигоморфні, дрібні, ясно-жовті, у багатоквіткових пазушних *китицях. Плід* — біб. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється в лісостепових і степових районах України на солончаках, солонцюватих грунтах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Буркун лікарський.*

138

БУРКУ́Н ЛІКА́РСЬКИЙ,
варгун, борконь, буркун жовтий, липка;
донник лекарственный
Melilotus officinalis —
дворічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, голе або вгорі розсіяноволосисте, 30—100 см заввишки. *Листки* трійчасті. Листочки дрібнозубчасті; у нижніх листків— оберненояйцевидні, у верхніх — видовженоланцетні. *Прилистки* шиловидні, цілісні. *Квітки* двостатеві, зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* дрібні, жовті, у багатоквіткових пазушних китицях. *Плід — біб.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на лісових галявинах, узліссях, на схилах балок, біля доріг та канав, як бур'ян у садах.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Зрізають верхівки довжиною 30 см і бокові пагони. Сушать на сонці або під наметом. Суху траву обмолочують і просівають через дротяне сито, щоб відділити товсті стебла. Сухої сировини виходить 25—28 % . Строк придатності —2 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Трава Б. л. містить кумарин (0,4—0,9 %), мелілотин, кумарову і мелілотову кислоти, глікозид мелілотозид, похідні пурину, жироподібні речовини (4,3 %), білок (17,6 %), ефірну олію (0,01 %).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Б. л. мають відхаркувальні, пом'якшувальні, седативні, болетамувальні, вітрогінні та антикоагулюючі властивості. Вони посилюють кровообіг, сприяють зменшенню набряків і усуненню запальних процесів. Б. л. використовують для виготовлення зеленого витяжного пластиру, при стенокардії й тромбозі коронарних судин, як протисудомний засіб, входить до складу сумішей лікарських рослин, що застосовуються при бронхіті, туберкульозі легень, болях у шлунку, набряках та ревматизмі. В народній медицині, крім того, Б. л. використовують при кашлі, мігрені, безсонні, гіпертонії, клімактеричних розладах, хворобах яєчників, як засіб, що стимулює виділення молока у матерів-годувальниць.

У болгарській народній медицині Б. л. п'ють при герпесі, фурункулах та тріщинах заднього проходу.

У вітчизняній і зарубіжній народній медицині препарати Б. л. широко використовують і як зовнішній засіб: припарки або компреси — для розм'якшення та розсмоктування затверділостей, абсцесів, недозрілих фурункулів, набряків, при герпесі й тріщинах заднього проходу; мазь — для розтирань після простуди і при порізах.

З профілактичною метою використовують Б. л. і як харчову рослину: молоде свіже листячко — для приготування супів, окрошок, салатів; суміш сухого листя й суцвіть — як заправку в супи, салати і компоти.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 столові ложки трави на 200 мл окропу) по половині-третині склянки 2—3 рази на день; настій трави (1 столова ложка на 300 мл окропу, настоюють 2 години) п'ють теплим по півсклянки тричі на день при фурункулах, герпесі, тріщинах заднього проходу; суміш квіток Б. л. і *підбілу звичайного,* трави *золототисячника малого* у співвідношенні 1:1:1 готують як напар (1 столова ложка суміші на 1 склянку окропу, настоюють 10 хв) і п'ють по третині склянки 6 раз на день протягом 3—4 тижнів при захворюваннях яєчників, з умовою повного утримання від статевих зносин на період лікування.
ЗОВНІШНЬО — настій квіток на олії (1:10) для прискорення «визрівання» (наривання) фурункулів; *компреси* або *примочки* з обпареного окропом листячка й квіток або з настою (2 столові ложки трави на 500 мл окропу, настоюють 20 хв) при фурункулах і тріщинах заднього проходу та як розсмоктувальний засіб при запаленні грудних залоз, опухах суглобів, спричинених ревматизмом, при наривах, що не дозрівають; 2 столові ложки суміші трави Б. л., листя *мальви лісової* й *алтеї лікарської,* квіток *ромашки лікарської* та насіння *льону звичайного* (у співвідношенні 1:1:1:1:1) проварюють у 50 мл води і застосовують для примочок і *припарок* при герпесі.

Вітамінні салати: відварену картоплю нарізують кусочками, посипають подрібненою цибулею і буркуном, заправляють олією або сметаною (на 200 г картоплі беруть 25 г молодого листячка Б. л., 25 г зеленої цибулі, 20 г олії або сметани); тонко порізані свіжі огірки посипають подрібненою цибулею і буркуном, прикрашають кусочками яйця і заправляють сметаною або майонезом (на 50 г огірків беруть 25 г молодого листячка Б. л., 25 г зеленої цибулі, чверть яйця, 20 г сметани або майонезу).

138

139

БУРЯК ЗВИЧАЙНИЙ
свекла обыкновенная
Beta vulgaris —
дворічна овочева коренеплідна рослина родини лободових. У 1-й рік життя утворює розетку великих черешкових *листків* і потовщений м'ясистий *корінь* різної форми (плоский, округлий, овально-видовжений, циліндричний, конічний) і забарвлення. На 2-й рік висаджені у грунт коренеплоди розвивають прямі, гіллясті, облистнені квітконосні стебла. *Квітки* двостатеві, по кілька вкупі. Плоди зростаються, утворюючи *супліддя* (клубочки).

Поширеная. Культивують у всіх районах України як овочеву рослину.

Сировина. Використовують коренеплоди і листя.

Хімічний склад. Лікувальне значення столових буряків зумовлене наявністю в них багатьох фізіологічно активних речовин у кількостях, що мають лікувально-профілактичне значення. У столових буряках є цукри (сахароза, глюкоза, фруктоза), органічні кислоти (щавлева, яблучна, лимонна), пектини (1,2 %), білок (1,7 %), бетаїн, каротин (0,01 мг%), аскорбінова кислота (5—15 мг%), вітамін B_1 (0,02 мг%), вітамін B_2 (0,04 мг%), барвники та сполуки калію (288 мг %), магнію (40—45 мг %), заліза (1400 мкг/100 г), міді (140 мкг/100 г), ванадію, бору, йоду, марганцю, кобальту, літію, молібдену, рубідію, фтору і цинку.

Фармакологічні властивості і використання. Сік Б. з. виявляє спазмолітичну, діуретичну і протисклеротичну дію. Він стимулює гемопоез, шлункову секрецію і перистальтику кишечника, затримує розвиток мікроорганізмів у кишечнику, сприяє виведенню холестерину, підвищує міцність кровоносних капілярів, розслаблює спазми судин, виявляє протипухлинні властивості, регулює обмін речовин в організмі, позитивно впливає на функції статевих залоз, поліпшує зір. Відомі й протизапальні та ранозагоювальні властивості соку Б. з. Вживання Б. з. є ефективним при спастичних колітах, атеросклерозі, тиреотоксикозі, аритміях, гіпертонічній хворобі, захворюваннях печінки, атонії кишечника, хронічних запорах. Сирий і квашений буряк — ефективний засіб при лікуванні цинги. Фармацевтична промисловість випускає препарат ацидин (Acidin — pepsinum), що сприяє перетравлюванню їжі в шлунку.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *сік* Б. з. в рівних співвідношеннях з соком редьки і моркви п'ють по 1 столовій ложці тричі на день при залізодефіцитних анеміях; сік Б. з. з медом (у співвідношенні 1:1) або журавлиновим соком (2:1) п'ють при гіпертонії, спазмах судин, а також як послаблюючий та заспокійливий засіб; при гіпертонії сік Б. з. п'ють по 1 склянці 3 рази на день 4 дні підряд; сік Б. з. по півсклянки натщесерце п'ють як послаблюючий засіб; салат з варених буряків вживають натщесерце для одержання послаблюючого ефекту; свіжий буряковий сік п'ють по півсклянки 3—4 рази на день при ракових захворюваннях. ЗОВНІШНЬО—свіжонатертий буряк прикладають до ран, а сік закапують у ніс при нежиті.

ПРОТИПОКАЗАНО вживати буряк у великих кількостях при нирковокам'яній хворобі (насамперед при оксалурії) та інших порушеннях обміну речовин.

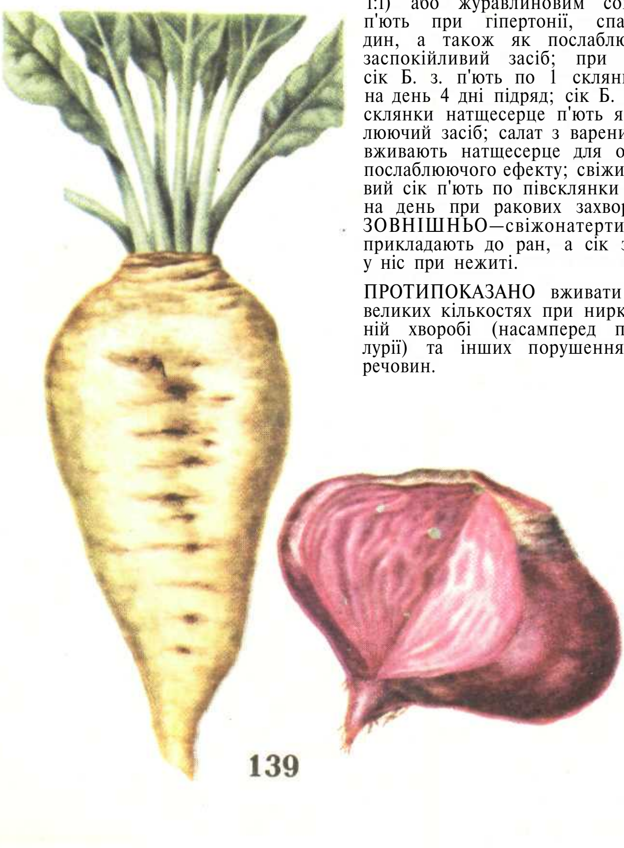

139

140

БУЯХИ,
гонобобель, лохина;
голубика
Vaccinium uliginosum —
листопадний дуже розгалужений *кущик* родини брусницевих. *Стебло* прямостояче, округле. *Листки* цілокраї, ланцетні або обернено-яйцевидні, зісподу сизо-зелені, з дуже виступаючими жилками. *Квітки* правильні, з яйцевидно-глечиковидним білим або рожевим *віночком,* по 1—2 у пазухах листків. *Плід* — синя, з сизуватою поволокою ягода. Цвітуть у травні-червні. Плоди достигають у липні.

Поширення. Ростуть розсіяно на півночі Правобережного Полісся, подекуди у південній частині Полісся, в Карпатах у заболочених соснових і мішаних лісах, на торфових болотах.

Заготівляізберігання. Використовують листя, зібране під час цвітіння рослини і ягоди. Ягоди використовують свіжими або сушеними. Сушать ягоди у печах або сушарках при температурі 40—55°. Зберігають у сухих прохолодних приміщеннях. Строк придатності —2 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Ягоди Б. містять вуглеводи (5,3—6,8 %), вітаміни С (до 28 мг%), РР, каротин, лимонну, яблучну, щавлеву і бензойну кислоти, пектини (0,5— 0,6 %), дубильні речовини, барвники, сполуки заліза і марганцю тощо. В листках знайдено дубильні речовини, флавоноїди (гіперозид, грайанотоксин, кверцетин-3-галактозид), безазотисті екстрактивні речовини (29,6—56,2 %).

Фармакологічні властивості і використання. Ягодам властива протизапальна, жарознижувальна й загальнозміцнююча дія. Їх використовують як протицинготний, послаблюючий і глистогінний засіб, при порушеннях обміну речовин, гарячці, в комплексному лікуванні деяких вид/в анемій. З ягід приготовляють соки, компоти, варення, вина, джеми, желе та муси. Відвар листя Б. використовують при діабеті, хворобах серця і недокрів'ї та як проносний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* листя (10 г на 200 мл окропу) по півсклянки тричі на день; відвар сушених ягід (20 г на 200 мл окропу) по півсклянки тричі на день як в'яжучий засіб при проносах, ентеритах і гастритах.

141

ВАЛЕРІА́НА БЛИСКУ́ЧА — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. Те саме, що й *валеріана волзька.*

142

ВАЛЕРІА́НА БУЗИНОЛИ́СТА валериана бузинолистная *Valeriana sambucitolia,* синонім — V. *excelsa* — багаторінна трав'яниста рослина родини валеріанових. *Кореневище—* з надземними пагонами, які вкорінюються на кінці. Стебло прямостояче, ребристе, голе, 60—150 см заввишки. *Листки* непарнопересторозсічені; стеблові — з 4—5 парами широколанцетних або ланцетних бокових листочків, прикореневі — з 1—3 парами великих широкоовальних листочків, які по краях великозубчасті, голі або зісподу по жилках — з розкиданими короткими щетинками. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні, рожеві, в щитковидному *суцвітті. Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Трапляється в Карпатах по берегах річок, на вологих місцях, затінених скелях.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Валеріана лікарська.*

143

ВАЛЕРІА́НА ВИСО́КА — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. Те саме, що й *валеріана лікарська.*

144

ВАЛЕРІА́НА ВО́ЛЗЬКА, валеріана блискуча; валериана волжская *Valeriana wolgensis,* синоніми: V. *nitida, V. tanaitica* — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. *Кореневище* без пагонів; *корені* бурі, тоненькі, близько 1 мм в діаметрі. *Стебла* прямостоячі, одиничні, голі, 40—100 (130) см заввишки, інколи з червоно-бурим антоціановим відтінком. *Листки* супротивні, непарнопересторозсічені; прикореневі — з 3—5 (зрідка — з 6—7) парами листочків, нижні й серединні — з 6—7 (зрідка — з 4—8) парами листочків. Листочки зісподу по жилках — з короткими притиснутими щетинками або без них, видовженоланцетні, по краю зубчасті. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні, білі або блідорожеві, зібрані в міцне, плоске, з одною або, рідше, з 2—3 парами пазушних бокових півзонтиків щитковидне *суцвіття. Плід* — сім'янка. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Росте в Карпатах, на Розточчі-Опіллі, Поліссі, в Лісостепу й Степу на заплавних луках, на узліссях заплавних лісів, по чагарниках.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Валеріана лікарська.*

145

ВАЛЕРІА́НА ВУЗЬКОЛИ́СТА— багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. Те саме, що й *валеріана пагорбова.*

146

ВАЛЕРІА́НА ГРОССГЕ́ЙМА валериана Гроссгейма *Valeriana grossheimii* — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. *Кореневище* — без пагонів; корені чорнобурі, близько 2 мм у діаметрі. *Стебло* пряме, борозенчасте, 100—150 см заввишки. *Листки* супротивні, непарнопересті; прикореневі й нижні стеблові — з 7—10 парами листочків. Листочки зісподу більш-менш довговідлеглооволосисті або короткощетинистошерстисті. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні, лілуваті, в дуже розгалуженому, з дуговидними гілочками (до 15 см завдовжки) щитковидному *суцвітті. Плід* — сім'янка. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Трапляється в Криму по чагарниках і на узліссях.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Валеріана лікарська.*

140

142

144

146

147

ВАЛЕРІÁНА ЛІКÁРСЬКА,
валеріана висока;
валериана лекарственная
Valeriana ollicinalis, синонім — *V. exaltata* —
багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. Має вертикальне коротке *кореневище,* від якого відходить багато додаткових *коренів. Стебло* 40—100 (200) см заввишки, прямостояче, циліндричне, борозенчасте, порожнисте, голе або опушене, в верхній частині розгалужене. *Листки* супротивні, непарноперисторозсічені, з ланцетовидними сегментами; нижні — черешкові, з 4—5 парами сегментів, стеблові — сидячі, з 6—8 (11) парами сегментів. Край сегментів пильчастий, рідше — цілісний. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні, білі або ясно-рожеві, зібрані у щитковидні півзонтики на верхівці стебла і в пазухах верхніх листків. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте майже по всій території України на заболочених низинах, суходільних луках, по берегах річок і боліт, у заливних лісах, на трав'яних і торфових заплавних болотах, серед чагарників, на степових схилах, лучних і різнотравних степах. Рослина культивується.

Заготівля і зберігання. Використовують кореневище з коренями (Rhizoma cum radicibus Valerianae). Збирають восени після дозрівання плодів або рано навесні. Викопані кореневища звільняють від надземної частини, товсті розщеплюють на 2—4 частини і швидко миють холодною водою. Спочатку сировину розкладають на відкритому повітрі шаром 15 см для попереднього пров'ялювання протягом одного — двох днів. Потім її сушать під наметами, розкладаючи тонким шаром (до 5—7 см), або в сушарці при температурі 35°. Сухої сировини виходить 25 % . Строк придатності — 3 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Кореневище і корені містять ефірну олію (0,5—2 %), вільні ізовалеріанову кислоту і борнеол, ефіри борнеолу з кислотами (масляною, мурашиною, оцтовою та іншими), терпеноїди (камфен, лимонен, миртенол, пінен, терпинеол тощо), алкалоїди валерин і хатинін (у свіжій сировині), алкалоїд актинідин (у вигляді гідроксифенілетилової солі), глікозид валерид, дубильні речовини та цукри. Головною складовою частиною ефірної олії є складний ефір спирту борнеолу й ізовалеріанової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. л. зменшують збудливість і підвищують функціональну діяльність центральної нервової системи, регулюють серцеву діяльність, знижують артеріальний тиск, проявляють спазмолітичну й слабу жовчогінну дію, підсилюють секрецію залоз травного тракту. Найчастіше препарати В. л. використовують як засоби, що заспокійливо діють на нервову систему й покращують діяльність серцево-судинної системи, а саме: при станах надмірного нервового збудження, істерії та епілепсії, при відчуттях тривоги, розумовій перевтомі, мігренеподібних головних болях, безсонні (зумовленому нервовим напруженням або нав'язливими думками), вегетоневрозах і неврозах серцево-судинної системи, для профілактики й лікування стенокардії та гіпертонії в початковій стадії. Ефективним є використання, В. л. і при підвищеній функції щитовидної залози, для зняття спазмів і посилення секреції залозистого апарата шлунково-кишкового тракту, а також як засобу, що посилює жовчовиділення. В акушерсько-гінекологічній практиці препарати В. призначають як заспокійливий засіб при клімактеричних неврозах, при токсикозах вагітних і порушенні у них серцевої діяльності. У народній медицині В. л. використовують при нервовому збудженні, іпохондрії, істерії, епілепсії, мігрені, фізичному або нерво-

147

вому перевантаженні, при болях у ділянці серця, як вітрогінний, протиглисний засіб і як засіб, що сприяє травленню. Рослина входить до складу *заспокійливого чаю*, *шлункового чаю* і *вітрогінного чаю*.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* кореневища з корінням (20 г або 2,5 столові ложки, на 200 мл окропу) по 2—3 столові ложки 3—4 рази на день через 30 хв після їди; холодний настій подрібнених кореневищ з корінням (2 чайні ложки на 1 склянку холодної води, настоюють 12 годин) по третині склянки 3 рази на день; *порошок* кореневищ з корінням по 1—3 г на прийом; настойку (у співвідношенні 1:5, на 70 %-ному спирті) по 20—30 крапель 3—4 рази на день; *екстракт* валеріани густий (Extractum Valerianae spissum) по 1—2 таблетки на прийом; корвалол (Corvalolum) по 15—30 крапель 2—3 рази на день при неврозах з підвищеною збудливістю, нерізко виражених спазмах коронарних судин, тахікардії, безсонні, при гіпертонічній хворобі в початковій стадії, спазмах кишечника (при тахікардії й спазмах судин разову дозу можна збільшувати до 40—45 крапель); валокормід (Valocormidum) по 10—20 крапель 2—3 рази на день при серцево-судинних неврозах, що супроводяться брадикардією; *краплі* камфорно-валеріанові (Guttae Valerianae cum Camphora) по 15—20 крапель 3 рази на день при серцево-судинних неврозах; *відвар* 1—3 чайних ложок суміші взятих порівну коріння В. л. і листя *меліси лікарської* на 1 склянці окропу (добова доза) п'ють при кропив'янці; суміш кореневищ з корінням В. л. шишок хмелю *звичайного,* листя *бобівника трилистого і м'яти перцево'* у співвідношенні 1:1:2:2 готують як настій (1 столова ложка суміші на 2 склянки окропу, настоюють 30 хв, проціджують) і приймають по півсклянки 2 рази на день як жовчогінний засіб.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару коріння В. л. (жменя сировини на 1 л води) при епілепсії у дітей (протягом 15 хв, через день, перед сном); ванни для дорослих з відвару суміші взятих порівну квіток *нагідок лікарських* і ромашки *лікарської,* коріння В. л., трави *чебрецю звичайного* і *шавлії лікарської* (пригорща суміші на 2 л води, варять 30 хв і додають до повної ванни) приймають двічі на тиждень при функціональних захворюваннях нервової системи, при явищах перевтоми, надмірній дратівливості, радикуліті, тромбофлебіті, гіпертонічній хворобі та гіпотензії. Найбільший терапевтичний ефект при використанні галенових *препаратів* В. л. досягається при систематичному й тривалому застосуванні їх. Разом з тим слід пам'ятати, що тривале вживання їх і передозування можуть спричинити відчуття пригніченості загального стану, головний біль, сонливість, нудоту, пригнічення процесу травлення, порушення діяльності серця. Але ці побічні явища зникають при зменшенні дози або тимчасовому припиненні лікування.

148

ВАЛЕРІАНА ПАГОНОНОСНА — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. Те саме, що й *валеріана пагорбова*.

149

ВАЛЕРІАНА ПАГОРБОВА, валеріана пагононосна, валеріана вузьколиста; валериана холмовая *Valeriana collina,* синоніми: V. *angustiiolia,* V. *stoloniieia* — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. *Кореневище* — з довгими підземними пагонами. *Стебло* прямостояче, одиничне, ребристе, голе, біля основи трохи шорстке. *Листки* супротивні, непарноперисторозсічені; стеблові — з 6—11 парами листочків. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні, білі або блідо-рожеві, у щитковидних *суцвіттях. Плід* — сім'янка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Трапляється розсіяне майже по всій території України у лісах, на узліссях, на луках. **Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування** — усе так, як у статті *Валеріана лікарська.*

149

150

ВАЛЕРІАНА РОСІЙСЬКА валериана русская *Valeriana rossica* — багаторічна трав'яниста рослина родини валеріанових. Має пряме, вертикальне, рідше косе *кореневище* без пагонів. Стебло пряме, борозенчасте, голе, при основі шерстисте, 70—160 см заввишки. Листки непарноперисті, супротивні, зісподу голі або з дуже короткими рідкими щетиновидними шипиками; стеблові — з 6—10 парами вузьколанцетних, частіше — цілокраїх листочків. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні, білі або блідо-рожеві, в щитковидному пухкому або досить міцному *суцвітті. Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте в Лівобережному Лісостепу на полях, по чагарниках, на суходільних луках. **Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування —** усе так, як у статті *Валеріана лікарська.*

150

151

ВАРГУ́Н —
дворічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *буркун лікарський.*

152

ВАСИЛЬКИ СПРА́ВЖНІ
базилик обыкновенный
Ocimum basilicum —
однорічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Трава і квітки мають СИЛЬНИЙ приємний аромат. *Стебло* пряме, галузисте, чотиригранне, 15—50 см заввишки. Листки супротивні, черешкові, яйцевидно-ромбічні, майже голі; верхівкові — лілуваті, волосисті. Квітки неправильні, з білим або рожевим *віночком,* зібрані в китицевидне *суцвіття.* Плід — з 4 *горішків.* Цвіте рослина в червні — липні.

Поширення. Походять васильки з Південної Азії. На Україні культивуються як ефіроолійна рослина.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Ocimi basilici), зібрану під час цвітіння рослини. Зрізують усю надземну масу на висоті 8—10 см від поверхні землі. На рослині відростають нові пагони, які також можна заготовляти. Сушать під наметом або в приміщенні з хорошою вентиляцією. Сухої сировини виходить 16% . *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава рослини містить ефірну олію, глікозиди, сапоніни, рутин, каротин тощо. До складу ефірної олії входять метилхавікол, цинеол, оцимен, 1-ліналоол, евгенол і камфора.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. с. мають болетамувальні, протисудомні, спазмолітичні та бактерицидні властивості. Рослину використовують як тонізуючий засіб при астенії, ослабленні функції дихання, порушенні кровообігу, пригніченому стані центральної нервової системи. Вітчизняна і зарубіжна народна медицина рекомендує В. с. при епілепсії, головному болю, блюванні, простудних захворюваннях верхніх дихальних шляхів, при шлункових і кишкових коліках, запаленні нирок, сечового міхура й сечовивідних каналів, як засіб, що посилює апетит, поліпшує травлення, сприяє секреції молока у матерів-годувальниць. Як зовнішній засіб В. с використовують у дерматології й косметиці. Свіже або сухе листя рослини вживають як приправу.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 столові ложки заливають половиною літра окропу, настоюють до охолодження) по півсклянки 2—3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (готують, як у попередньому прописі) для полоскань і компресів при афтозі, гінгівітах, стоматитах, екземі й алергічних дерматитах; свіжий сік рослини для закапувань при гнійному запаленні середнього вуха.

153

ВЕДМЕ́ЖЕ ВУ́ХО —
дво- або однорічна трав'яниста повстистоопушена рослина родини ранникових. Те саме, що й *дивина ведмежа.*

154

ВЕДМЕЖИНА —
кущова рослина родини розових. Те саме, що й *ожина несійська.*

155

ВЕЛИКОГОЛО́ВНИК САФЛОРОВИДНИЙ,
левзея, мараловий корінь, маралова трава, оленячий корінь, оленяча трава, рапонтикум; левзея сафлоровидная
Rhaponticum carthamoides, синонім — *Leuzea carthamoides* —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* 40—100 см заввишки, просте, прямостояче, тонкоребристе, павутинисте. *Листки* чергові, еліптичні, глибокоперисто-

152

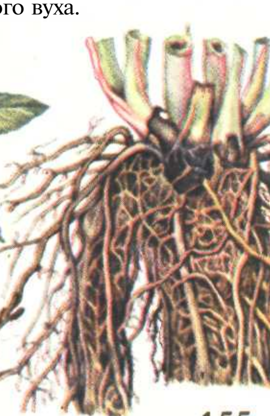

155

розсічені, загострені; нижні — черешкові, зубчасті; серединні та верхівкові — сидячі, дрібнозубчасті або цілокраї. *Квітки* дрібні, фіолетово-лілові або рожеві, трубчасті, п'ятичленні, двостатеві, зібрані в одиничні верхівкові кошики. Плід — сім'янка. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Ендемічна рослина гір південного Сибіру і Східного Казахстану. На Україні — в культурі.

Заготівля і зберігання. Використовують кореневища з *коренями* (Rhizoma et radix Rhapontici), заготовлені восени або навесні. Викопані кореневища з коренями обтрушують від землі, швидко промивають холодною водою і сушать на сонці або в протоплених приміщеннях. Товсті кореневища розрізають уздовж. Готову сировину зберігають у мішках у сухих приміщеннях. Строк придатності—3 роки. Аптеками сировина не відпускається.

Хімічний склад. У кореневищах і коренях є алкалоїди, інулін, ефірна олія, смоли, дубильні речовини (близько 5 %), ретинол, аскорбінова кислота (близько 0,1 %), солі фосфору.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* В. с тонізують і стимулюють центральну нервову систему при фізичній перевтомі, загальній слабості, поганому апетиті, зниженій працездатності й пригніченому стані, поліпшують роботу серця, позитивно впливають на артеріальний тиск, виявляють помітну пробуджуючу дію в разі прийняття снотворних препаратів. Препарати В. с підвищують загальну працездатність. Найбільший терапевтичний ефект спостерігається у хворих зі скаргами на підвищену втомлюваність, поганий настрій, знижений апетит, дратівливість, головний біль, поганий сон, послаблення статевої активності, а також у хворих з вегетосудинними порушеннями. В гінекологічній практиці препарати В. с. призначають при фізичній стомлюваності, зниженій працездатності та астенодепресивному стані в клімактеричний період.

Лікарські форми і застосування. Екстракт В. с рідкий (Extractum Leuzeae fluidum) по 20—30 *крапель* 2—3 рази на день перед їдою; настій кореневищ і коріння (3 столові ложки подрібненої сировини на 1 л води, настоюють 3 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день перед їдою.

156

ВЕРБА́ БІ́ЛА,
лоза;
ива белая
Salix alba —

дводомна рослина родини вербових. Дерево заввишки 20—30 м. Молоді гілки на кінцях сріблястопухнасті, старі — голі, бурі. *Листки* цілісні, чергові, ланцетні або широколанцетні, загострені, пилчасті, 5—12 см завдовжки і 1—3 см завширшки; молоді — притиснутоопушені, з обох боків білосріблясті, дорослі — біло-сріблясті з обох боків або зверху, зісподу опушені вздовж центральної жилки, зверху — голі. *Квітки* одностатеві, в тичинкових і маточкових *сережках;* тичинкові — циліндричні, 7 см завдовжки і 1 см в діаметрі, жовті, маточкові — тонкі, зелені. Приквіткові луски бліді. *Плід* — коробочка. Цвіте у квітні — травні, після появи листя.

Поширення. Росте по всій території України (крім високогір'я Карпат) по заплавах річок, на вологих луках, у вологих лісах. Широко культивують як декоративну й фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Використовують *кору,* зібрану в період сокоруху з 3—4-річних гілок. Сушать на відкритому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 33 % . *Рослина неофіцинальна*

Хімічний склад. Кора В. б. містить дубильні речовини (близько 12%), флавоноїди, флавонові глікозиди (2,5—3 %).

Фармакологічні властивості і використання. Відвар кори В. б. має анальгетичні, заспокійливі, протизапальні, жарознижуючі, потогінні, протималярійні, антисептичні, кровоспинні, ранозагоювальні, в'яжучі й протиглисні властивості. Його вживають при головному болю, невралгії, різних формах неврозу, ревматизмі, подагрі, простудних хворобах, малярії, нестравленні їжі у шлунку, запальних явищах у шлунку та кишках, жовтяниці, хворобах селезінки і печінки (коли вони перевантажені великими дозами токсинів), проносах, запаленнях сечових шляхів, при гінекологічних та інфекційних хворобах, шлункових, кишкових, маткових та інших кровотечах. Зовнішньо відвар кори використовують для полоскань (при стоматиті, гінгівіті, пародонтозі, ангіні, запальних процесах ротової порожнини і горла), для ножних ванн (при гіпергідрозі, флебіті, варикозному розширенні вен, слабкості м'язів ніг після тяжких хвороб) та для обмивання ран і виразок.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—відвар кори (15 г на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці тричі на день; настій кори (1 чайна ложка на 200 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують) по 1 столовій ложці 4—5 разів на день; порошок кори по 0,5—1 г наніч. ЗОВНІШНЬО— настій для ванн (1 чайна ложка порошку кори на 400 мл холодної води, настоюють 8 годин, проціджують) при гіпергідрозі; міцний відвар кори для полоскань, промивання ран та ножних ванн.

156

157

ВЕРБА́ ГОСТРОЛИСТА,
шелюга;
ива остролистная
Salix acutifolia —
дводомна рослина родини вербових. *Дерево* або *кущ* до 5 м заввишки. Кора червона або жовта. *Листки* цілісні, чергові, ланцетні, видовжено-загострені, залозисто-пилчасті, голі, зверху зелені, знизу — сизуваті, 6—15 см завдовжки. *Квітки* одностатеві, в сидячих, яйцевидних, товстих сріблястоволосистих *сережках* до 3,5 см завдовжки. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, задовго до появи листя.

Поширення. Росте майже по всій Україні (крім Карпат і Криму) по берегах річок і водойм, на пригірчкових піщаних терасах. Культивують як фітомеліоративну й декоративну рослину.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

158

ВЕРБА́ КОЗЯ́ЧА
ива козья
Salix caprea —
дводомна рослина родини вербових. Високий *кущ* або *дерево* 5—10 м заввишки. Гілки товсті, розлогі, сіроопушені або бурі, з великими голими *бруньками.* Деревина під корою червоніюча, без валиків. *Листки* чергові, цілісні, широкояйцевидні, майже круглясті, рідше ланцетні, нерівномірнозарубчасті, зверху голі, темно-зелені, знизу — сіроповстисті, з дуже виступаючими 6—9 бічними парами жилок. *Квітки* одностатеві, в товстих *сережках;* чоловічі сережки сидячі, яйцевидні, завдовжки до 6 см, жіночі — циліндричні, 10 см завдовжки, на ніжках. *Плід — коробочка.* Цвіте у квітні, до появи листя.

Поширення. Росте в лісах, на узліссях, серед чагарників майже по всій території України, але частіше в північних районах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

159

ВЕРБА́ ЛАМКА́
ива ломкая
Salix fragilis —
дводомна рослина родини вербових. Дерево 15—20 м заввишки. Кора блискуча, стара легко знімається пластинами. Гілки при основі ламкі, часто ламаються од вітру. *Листки* цілісні, чергові, вузькояйцевидно-ланцетні, 6—15 см завдовжки, видовжено-загострені, з косою верхівкою, нерівномірнозалозисто-зубчасті, голі або змолоду трохи опушені і трохи клейкі. *Квітки* одностатеві, в сережках; приквіткові луски жовтуваті, майже голі. *Плід — коробочка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте на берегах річок, у плавнях по всій території України, часто її розводять поблизу житла, біля гребель.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

157

158

162
161
160
159

160

ВЕРБА́ ПОПЕЛЯ́СТА
ива пепельная
Salix cinerea —
дводомна рослина родини вербових. Сірий, густоопушений *кущ* 3—6 м заввишки. Деревина під корою — з частими валиками до 15—30 мм завдовжки. *Листки* чергові, дуже опушені, зверху сірувато-зелені, зісподу — сіруватоповстисті, 4—12 см завдовжки, видовженоланцетні або видовженояйцевидні, короткозагострені, пилчасті або майже цілокраї, з дуже виступаючими 10—16 парами бічних жилок. *Квітки* одностатеві, в великих, без сріблястого опушення *сережках. Плід* — *коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Росте по всій території України (крім високогір'я Карпат) на болотах, вологих луках, у вологих лісах. Вирощують як фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберіганая, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

161

ВЕРБА́ ПРУТОВИ́ДНА
ива прутьевидная
Salix viminalis, синонім — S. *rossica* —
дводомна рослина родини вербових. *Кущ* або дерево 3—5 м заввишки. Гілки прямостоячі, прутовидні. Молоді пагони сіруватоопушені, іноді голі. *Листки* чергові, 6—20 см завдовжки, зверху темнозелені, зісподу — білошовковисті, загострені, цілокраї, з загорнутими краями або виїмчасто-зубчасті, з дуже випнутою знизу жовтою головною жилкою. Квітки одностатеві, в товстих, пухнастих, майже сидячих *сережках;* приквіткові луски двоколірні. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, після розпускання листя.

Поширення. Росте по берегах річок та озер на Поліссі, зрідка на Прикарпатті, дуже рідко — в Лісостепу і Степу. Вирощують як фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

162

ВЕРБА́ ПУРПУРО́ВА
ива пурпурная
Salix purpurea, синонім—S. *caesifolia* —
дводомна рослина родини вербових. Тонкогіллястий *кущ* до 4 м заввишки. *Кора* зовні жовта з синьою поволокою, зсередини — лимонно-жовта. *Листки* 3—10 см завдовжки, супротивні, ланцетні, вгорі трохи ширші, голі, сизі, цілокраї або гостропильчасті вгорі. *Квітки* одностатеві, в циліндричних, тоненьких, сіруватих *сережках; пиляки* і *приймочки* червоні. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листочків або майже одночасно з ними.

Поширення. Росте біля водойм, канав, на приморських і прирічкових пісках, у плавнях по всій території України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

163

ВЕРБА́ П'ЯТИТИЧИ́НКОВА,
верболіз;
ива пятитычинковая
Salix pentandra —
дводомна рослина родини вербових. *Кущ* або невелике дерево до 15 м заввишки. Гілки голі, жовтувато-оливкові або майже чорні, блискучі. *Кора* — без поволоки, на внутрішньому боці — біло-зелена або червонувата. Молоді гілочки, а також *листки* під час розпускання клейкі. Листки цілісні, чергові, шкірясті, голі, яйцевидно-ланцетні, довгозагострені, густозалозисто-пилчасті, 5—13 см завдовжки. *Квітки* одностатеві, в довгих, товстих, циліндричних *сережках,* що залишаються на рослині цілу зиму; приквіткові луски жовтаві. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні, значно пізніше розпускання листя і пізніше за інші види верб.

Поширення. Росте по всій території України (крім високогір'я Карпат і Криму) на болотах, вологих луках, у вологих лісах, по берегах річок.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

164

ВЕРБА́ ТРИТИЧИ́НКОВА,
білолоз;
ива трёхтычинковая
Salix triandra —
дводомна рослина родини вербових. Високий кущ, рідше — дерево, заввишки до 5 м. *Листки* чергові, цілісні, з двома залозками при основі пластинки, ланцетні або видовженоланцетні, коротко-загострені, в основі круглясті, 3—8 см завдовжки, по краю — залозисто-пилчасті, голі. *Квітки* одностатеві, в малоквіткових, тоненьких *сережках;* приквіткові луски жовтаві. *Плід — коробочка.* Цвіте у квітні — травні, після появи листя.

Поширення. Росте по берегах річок і озер, на болотах і вологих луках по всій території України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Верба біла.*

163

164

165

ВЕРБЕ́НА ЛІКА́РСЬКА,
суха нехворощ;
вербена лекарственная
Verbena officinalis —
багаторічна трав'яниста- шорсткоопушена рослина родини вербенових. *Стебло* чотиригранне, прямостояче або висхідне, 25—100 см заввишки, здебільшого розгалужене. *Листки* 2—10 см завдовжки, короткочерешкові, яйцевидно-довгасті або довгасті, перистонадрізані, серединні — перистонадрізані або трироздільні, з нерівнозарубчастими частками, верхні — сидячі, довгасті, перистонадрізані. *Квітки* двостатеві, зрослопелюсткові, неправильні, у довгих колосовидних *суцвіттях*. *Віночок* лійковидний, ясно-ліловий. *Плоди* — *горішки*. Цвіте у квітні — жовтні.
Поширення. Росте по всій території України на забур'янених місцях, узбіччях шляхів та на вологих пісках.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Сушать у теплих, добре провітрюваних приміщеннях або на горищі, розстилаючи тонким шаром на чистому папері або марлі. Зберігають у паперових мішках або дерев'яних ящиках у сухому приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава В. л. містить вербеналін, вербенін, алкалоїди, слиз, гірку речовину, таніни, ефірну олію, багато силіцієвої кислоти.
Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. л. виявляють жовчогінну, протиалергічну й тонізуючу дію. В народній медицині В. л. використовують як зовнішній засіб від чиряків (фурункулів), висипів на тілі, при золотусі й різних виразках. Внутрішньо настій трави п'ють при виснаженні, кволості, недокрів'ї, мізерних місячних та при хворобах печінки й селезінки, при жовтяниці, розладах травлення, бронхітах, для очищення крові при висипах на тілі, а також при атеросклерозі і тромбозах.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 чайна ложка листя на 1 склянку окропу, настоюють 10 хв) по 1 склянці на день, ковтками; настій трави (1 столова ложка трави на 1 склянку окропу, настояти до вихолонення) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

166

ВЕРБЕ́ЦЬ —
багаторічна майже гола трав'яниста, з прямим, дуже розгалуженим стеблом рослина родини бобових. Те саме, що й *солодка гола*.

167

ВЕРБОЗІЛЛЯ ЗВИЧАЙНЕ
вербейник обыкновенный
Lysimachia vulgaris —
багаторічна трав'яниста рослина родини первоцвітних. *Кореневище* повзуче, з довгими підземними *пагонами*. *Стебло* просте або розгалужене, 150—200 см заввишки, прямостояче, тупочотиригранне, залозисто-волосисте. *Листки* супротивні, короткочерешкові, видовженоланцетні або яйцевидно-ланцетні, цілокраї, по 3—4 у кільцях. *Квітки* двостатеві, правильні, в густих пірамідально-волотистих суцвіттях. *Віночок* п'ятироздільний, 20—23 мм у діаметрі, яскраво-жовтий. *Плід* — *коробочка*. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Росте на вологих місцях, серед чагарників, на болотах, по берегах річок та озер по всій території України.
Заготівля і зберігання. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Сушать, розстеливши тонким шаром на відкритому повітрі у затінку або на горищі. Зберігають у паперових мішках. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. В. з. містить дубильні речовини, сапоніни, аскорбінову кислоту (в листках — до 1150 мг%; у квітках — до 880 мг%).
Фармакологічні властивості і використання. Настій трави В. з. має бактерицидні, протистоцидні, в'яжучі й протизапальні властивості. *Галенові препарати* В. з. застосовують як в'яжучий засіб при проносах, гастриті, різних кровотечах, жовтяниці, судомі, загальній слабості та цинзі і як засіб, що прискорює загоювання ран.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави В. з. (1 столова ложка на 1 склянку окропу, настоюють 2—3 години) по 2 столові ложки 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настій трави для полоскань при молочниці і стоматиті; *припарки* до забитих місць і пухлин, при артритах і венеричних захворюваннях.

165

167

168

ВЕРБОЗІЛЛЯ ЛУЧНЕ
вербейник монеточный
Lysimachia nummularia — багаторічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. *Стебло* повзуче, у в; злах місцями укорінюється, 30—50 см завдовжки. *Листки* супротивні, короткочерешкові, округло-овальні, цілокраї. *Квітки* двостатеві, правильні, одиничні, у пазухах листків. *Віночок* п'ятироздільний, жовтий, з темними крапками і рисочками. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на луках, у мішаних і листяних лісах, на галявинах, по берегах річок, у чагарниках. **Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування** — усе так, як у статті *Вербозілля звичайне.*

169

ВЕРБОЛІЗ —
дводомна рослина родини вербових. Те саме, що й *верба п'ятитичинкова.*

170

ВЕРЕС ЗВИЧАЙНИЙ
вереск обыкновенный
Calluna vulgaris — вічнозелений сланкий розгалужений кущик родини вересових, заввишки 30—100 см. *Листки* дрібні, сидячі, супротивні, тупі, при основі стріловидні, черепичасто розміщені в 4 ряди. *Квітки* правильні, двостатеві, дрібні, з дзвониковидним ліловим, лілово-рожевим, часом білим, *віночком* в однобоких довгих *китицях. Плід — коробочка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте в соснових, рідше — в дубово-соснових лісах, по вогкуватих місцях, у горах на узліссях, на полонинах у лісових і в північних лісостепових районах.

Заготівля і зберігання. Використовують надземну частину рослини, зібрану під час цвітіння. Сушать у затінку на відкритому повітрі або на горищі. Зберігають у сухому приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У надземній частині рослини містяться дубильні речовини, глікозиди арбутин і ериколін, флавоноїди, кверцетрин, сапоніни, алкалоїд ерикодинін, смола, камеді, органічні кислоти (фумарова, лимонна), каротин, сполуки калію, кальцію, натрію і фосфору тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. з. мають сечогінні, потогінні, в'яжучі, протизапальні й дезинфікуючі властивості, збуджують видільну функцію шлункових залоз, а у великих дозах діють наркотично. Народний досвід свідчить і про седативну дію В. з. Водний настій трави вживають при урологічних захворюваннях (цистит, простатит, камені нирок, запалення ниркових мисок, ниркові коліки, хронічний пієлонефрит, уратурія), для лікування хвороб печінки і жовчних шляхів та як засіб, що допомагає при подагрі, поліартриті, ревматизмі й розладах нервової системи. Зовнішньо у вигляді ванн або примочок В. з. використовують при ревматизмі, рахіті, висипах і виразках на тілі, екземі, алергії та опіках і як ранозагоювальний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — 2 чайні ложки трави В. з. заварюють як чай у 400 мл окропу і випивають за день ковтками; *відвар* трави (1 столова ложка на півтори склянки окропу) по півсклянки тричі на день; суміш трави В. з., собачої *кропиви звичайно) і сухоцвіту багнового,* коріння *валеріани лікарської* у співвідношенні 4 : 3 : 3 : 1 готують як *напар* (1 столова ложка суміші на 2 склянки окропу, настоюють у термосі 10—12 годин) і п'ють по 1 столовій ложці 4—5 раз на день при неврастенії, безсонні й відчутті страху.
ЗОВНІШНЬО — *примочки* і ванни з відвару.

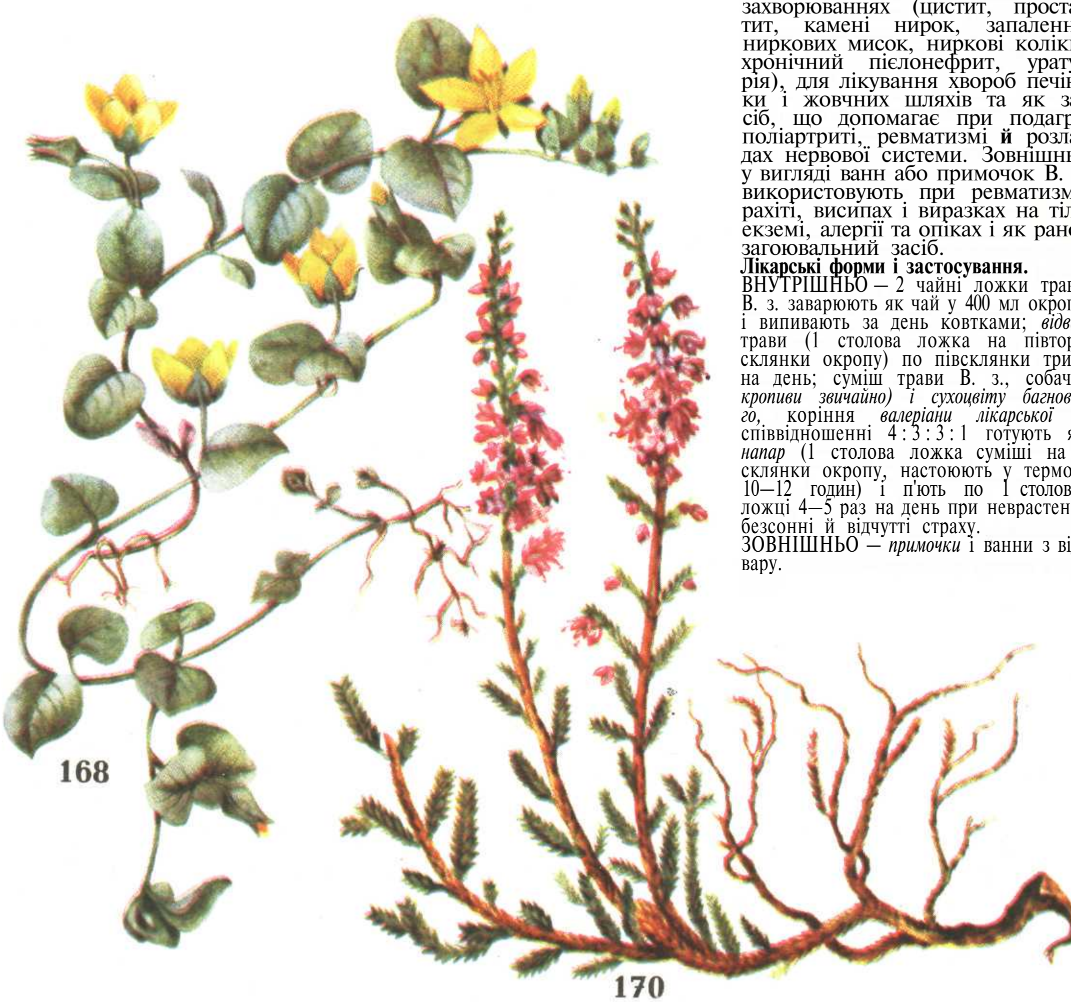

168

170

171

ВЕРО́НІКА ДІБРО́ВНА

вероника дубравная
Veronica chamaedrys — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини ранникових. *Стебло* висхідне, з *2* супротивними рядами волосків, просте, рідше — розгалужене, 15—40 см заввишки. *Листки* супротивні, короткочерешкові або сидячі, округло-яйцевидні, тупуваті, зарубчастопилчасті. *Квітки* двостатеві, неправильні, в небагатоквіткових парних китицях. *Віночок* чотирироздільний, яскраво-голубий, з темними жилками. *Плід — кбробочка.* Цвіте у квітні — серпні. **Поширення.** Росте по всій території України на лісових галявинах, узліссях, суходільних луках, у степу і на полях.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Вероніка лікарська.*

172

ВЕРО́НІКА ДОВГОЛИСТА

вероника длиннолистная
Veronica longitolia — багаторічна трав'яниста сірувато-пухнаста рослина родини ранникових. *Стебло* пряме або висхідне, голе або короткоопушене, 20—30 см заввишки. *Листки* супротивні, черешкові, видовжено-пірамідальної форми, двоякогостропилчасті. *Квітки* двостатеві, неправильні, в густих китицях (одна верхівкова і кілька бокових). *Віночок* чотирироздільний, інтенсивно-синій. *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні. **Поширення.** Росте на вологих луках, біля берегів річок і серед чагарників майже по всій території України, крім крайнього півдня і Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Вероніка лікарська.*

173

ВЕРО́НІКА КОЛОСИ́СТА

вероника колосистая
Veronika spicata — багаторічна трав'яниста залозисто-опушена рослина родини ранникових. Стебло висхідне, просте або на верхівці розгалужене, 15—30 см заввишки. Листки супротивні, іноді верхні — чергові, ланцетні або лінійні, цілокраї, черешкові або сидячі. *Квітки* двостатеві, неправильні, яскраво-голубі або фіолетові, іноді білі, у верхівкових густих *китицях. Плід — коробочка.* Цвіте у червні — вересні. **Поширення.** Трапляється в соснових і мішаних лісах, на узліссях, галявинах, на пісках, у полях по всій території України, але на півдні — рідше.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Вероніка лікарська.*

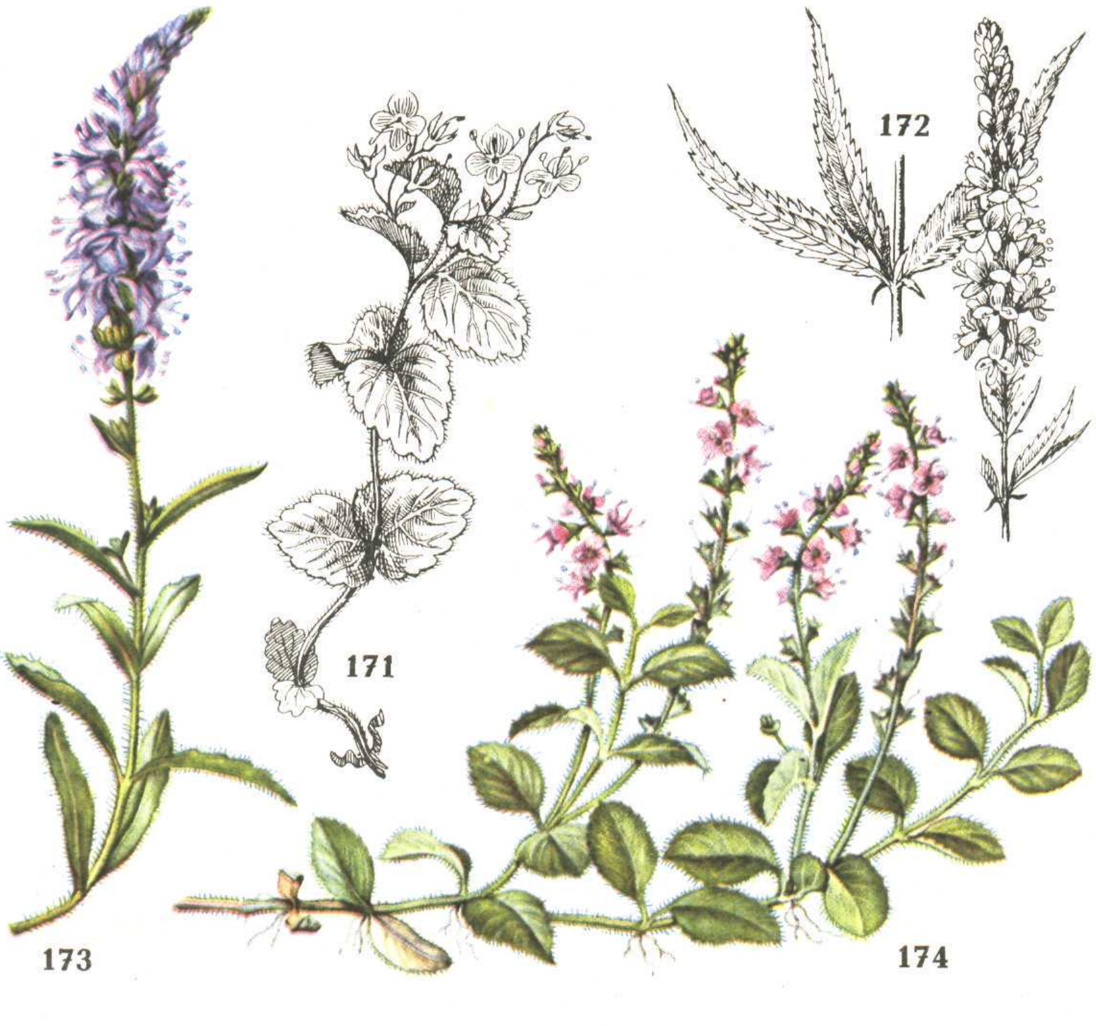

174

ВЕРОНІКА ЛІКАРСЬКА
вероника лекарственная
Veronika officinalis —
багаторічна шорстко-пухнаста кореневищна трав'яниста рослина родини ранникових. *Стебло* лежаче, розгалужене, з висхідними верхівками, 15—30 см заввишки, у вузлах укорінюється. *Ластки* прості, супротивні, оберненояйцевидні або еліптичні, звужені в короткий черешок, зарубчасті, біля основи цілокраї. *Квітки* двостатеві, неправильні, блідо-лілові або голубі, в густих бічних китицях, розміщених у пазусі одного з супротивних листків. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте в соснових і мішаних лісах, на вирубках, галявинах і узліссях на Поліссі, в Лісостепу і зрідка — на півночі Степу.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Veronicae officinalis), зібрану під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або в сухому провітрюваному приміщенні. З 5 кг сирої трави одержують 1 кг сухої. Зберігають у сухому приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава В. л. містить глікозиди аукубін і вероніцин, сапоніни, ефірну олію, дубильні й гіркі речовини, органічні кислоти (яблучну, лимонну і молочну), вітамін С (230 мг %), флавоноїди тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. л. виявляють анальгетичну, протиспазматичну та протизапальну дію. Їм притаманні кровоспинні, антитоксичні, фунгіцидні, депуративні, відхаркувальні та ранозагоювальні властивості. В народній медицині В. л. вживають при простудних захворюваннях, кашлі, ангіні, астмі, бронхіті й туберкульозі легень, при зниженому апетиті, виразці шлунка, проносах, при хворобах печінки, селезінки, нирок і сечового міхура, при безсонні, нервовому виснаженні, ревматизмі, ломоті та внутрішніх кровотечах, у клімактеричному періоді, від укусів гадюк та скажених тварин. Особливо ефективне використання В. л. при захворюваннях шкіри (висипи, екземи, піодермії, різні види свербіння, грибкові ураження тощо).
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави В. л. (10 г на 200 мл окропу) по півсклянки тричі на день за 1 годину до їди; суміш трави В. л. *фіалки триколірної)* та череди *тригоздільної* у співвідношенні 1:1:1 готують як настій (3 чайні ложки на 200 мл окропу) і п'ють по 4 склянки на день через 1 годину після їди при висипах на шкірі, екземі, скрофульозі, грибкових ураженнях, піодермії.
ЗОВНІШНЬО — настій або *відвар* трави (20 г на 200 мл окропу) для обмивань і місцевих ванн при різних хворобах шкіри: вуграх, гнояках, сверблячих висипах, грибкових захворюваннях, пораненнях, опіках тощо; настій свіжозібраної трави В. л. на рослинній олії (настоюють 10 днів у співвідношенні 1:1) використовують при опіках, фурункулах і гнійних ранах.

175

ВЕРОНІКА ПЛЮЩОЛИСТА
вероника плющелистная
Veronica hederifolia —
однорічна трав'яниста, розсіяноволосиста рослина родини ранникових. *Стебло* лежаче або підведене, при основі дуже розгалужене, 10—30 см заввишки, з довгими боковими пагонами. Листки округлі, черешкові, при основі трохи серцевидні, спереду — з 3—5 (7) зарубчастими лопатями. *Квітка* неправильні, двостатеві, ліловаті або сині, одиничні, у пазухах листків; *віночок* коротший за чашечку. *Плід* — коробочка. Цвіте у квітні — червні.

Поширення. Росте на лісових галявинах серед чагарників, у садах, на полях майже по всій території України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Вероніка лікарська.*

176

ВЕСЕЛКА ЗВИЧАЙНА,
панна;
весёлка обыкновенная
Phallus impudicus —
гриб родини веселкових. Плодове тіло в молодому віці яйцевидне, вкрите білого оболонкою, яка згодом розривається, утворюючи піхву. З піхви піднімається вгору порожниста, з губчастими стінками ніжка 10—30 см заввишки і 3—5 см завтовшки. На верхівці ніжки міститься ребриста наперсткоподібна шапинка, вкрита зеленуватим, з запахом падла слизом, що містить спори.

Поширення. Трапляється по всій території України в багатих на гумус листяних лісах, у садах, по чагарниках.

Сировина. Збирають плодове тіло гриба з червня до жовтня.

Хімічний склад не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. У вітчизняній народній медицині *настойку* із свіжих або висушених плодових тіл В. з. використовують при болях у шлунку, подагрі, захворюваннях нирок, для промивання ран, які довго не гояться. Молоді плоди В. з. їстівні. Прожарені в жирі, вони за смаком схожі на рибу.

175

176

177

ВЕСНІ́ВКА — ранньовесняна багаторічна, рідше — однорічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

178

ВЕСНЯНИ́К ЛІКА́РСЬКИЙ — ранньовесняна багаторічна, рідше — однорічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

179

ВИНОГРА́Д КУЛЬТУ́РНИЙ
виноград культурный
Vitis vinifera —
лазячий *кущ* родини виноградових з товстим стовбуром і довгими галузистими вусиками на гілках. *Листки* чергові, черешкові, округлі або п'ятикутні, глибоко 3—5(7)-лопатеві, рідше цілісні. *Квітки* двостатеві, рідше — одностатеві, або функціонально маточкові, зібрані в китицевидні *суцвіття. Плід* — м'ясиста соковита *ягода,* різної форми і забарвлення (від жовто-зеленого до чорно-фіолетового). Ягоди зібрані в *грона.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Вирощують майже по всій території України, а найбільше у степових і лісостепових районах, на Закарпатті, та в Криму.

Сировина. Використовують стиглі ягоди і листя. Єдиної думки щодо строків заготівлі листя немає: за одними джерелами, його треба заготовляти у травні, за іншими — у жовтні, причому перевагу віддають листкам, які при відмиранні набувають червоного кольору. В науковій медицині листя не використовується.

Хімічний склад. Ягоди містять глюкозу (до 20%), сахарозу *(5,5%),* органічні кислоти, дубільні речовини (3,4%), амінокислоти, флавоноїди, антоціани, ароматичні речовини, стерини (ергостерин, ситостерин, α-ситостерин), катехін, епікатехін, галокатехін, аскорбінову кислоту, вітаміни групи В, С,, РР, провітамін А (каротин), сполуки калію, кальцію, заліза і фосфору та інші речовини. В листках є цукри, органічні кислоти, інозит, дубільні речовини, кверцетин, каротин, холін, бетаїн тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди В. к. використовують у науковій і народній медицині. Вони виявляють різносторонню дію на організм людини — загальнозміцнюючу, сечогінну, послабляючу і жовчогінну. При вживанні їх посилюється обмін речовин, підвищується апетит, поліпшується кровообіг і кровотворення, знижується кров'яний тиск, зменшується кислотність шлункового соку. Використання ягід ефективне при недокрів'ї, кахексії, виснаженні нервової системи, хронічних бронхітах, емфіземі легень, хворобах печінки, при спастичних і атонічних запорах, нефритах і нирковокам'яній хворобі та при геморої. Корисним вважається вживання свіжих плодів В. к. у початковій стадії туберкульозу легень. Відвар сушених плодів п'ють для полегшення відхаркування, а настій листя — при гіпертонічній хворобі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — свіжі ягоди натщесерце за півтори-дві години до їди тричі на день протягом 4—6 тижнів, починаючи з 1 кг і поступово збільшуючи кількість до 2—3 кг на добу; *відвар* (100 г сушених ягід на 200 мл окропу, кип'ятять 10 хв) по половині — третині склянки 3—4 рази на день; *порошок* сухого листя по 1—2 г на прийом тричі на день при маткових кровотечах.

ЗОВНІШНЬО — настій листя для полоскань (при ангінах) і *примочок* (при захворюваннях шкіри); порошок листя нюхають при кровотечах з носа; подрібнене свіже листя прикладають до гнійних ран і виразок. Вживання плодів В. к. ПРОТИПОКАЗАНО при цукровому діабеті, ожирінні, виразковій хворобі, серцевій недостатності з набряками й гіпертонією, при уремічному стані, колітах, що супроводяться проносом, та при хронічних нагноювальних процесах у легенях. Перед лікуванням свіжими ягодами або консервованим соком лікують зуби, а в період лікування — обмежують вживання інших фруктів і овочів, жирного м'яса, молока, пива, спиртних напоїв і мінеральної води. Сумісне вживання їх посилює процеси бродіння і може спричинити розлад функції кишечника.

180

ВИ́ШНЯ ЗВИЧА́ЙНА
вишня обыкновенная
Cerasus vulgaris —
дерево родини розових заввишки 2,5—6 м. *Листки* голі, блискучі, без залозок на *черешках,* еліптичні або яйцевидні, коротко загострені, пилчасті. *Квітки* великі, двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, в зонтиковидних або гроновидних суцвіттях. *Плід* — соковита темно-червона *кістянка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Походить з Балканського півострова. На Україні широко вирощують як плодове дерево.

Заготівля і зберігання. Використовують плодоніжки, плоди, молоді пагони, коріння і листя. Сировину заготовляють у різні строки: гілки і листя — у травні; коріння — навесні або восени; плодоніжки збирають разом із стиглими плодами. Плодоніжки йдуть на експорт. Сушать їх у затінку на відкритому повітрі або в сушарках при температурі 60—70°. Сухої сировини виходить 40%. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини мають чималий набір фізіологічно активних речовин у кількостях, що мають лікувально-профілактичне значення. Листки містять лимонну кислоту, дубільні речовини, кверцетин, кумарин, камедин і амигдалін; кора — дубільні речовини, лимонну кислоту, глікозиди (фускофлобафен, руброфлобафен), барвники; плоди — антоціани, цукри, дубільні, пектинові і барвні речовини, аскорбінову кислоту, вітаміни В, РР, фолієву кислоту, інозит, понад 10 органічних кислот, сполуки міді і заліза, в йонній формі — сполуки калію, магнію тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Плодоніжки мають

179

сечогінні та в'яжучі властивості, їх використовують при нирковокам'яній хворобі, захворюванні суглобів, при набряках і проносах. Плоди виявляють відхаркувальну, послаблюючу, діуретичну й антисептичну дію, поліпшують апетит і травлення, тамують спрагу при гарячці. Водні настої плодів виявляють заспокійливу й протисудомну дію. Свіжі, або у вигляді настоїв, плоди В. з. використовують при запаленні дихальних шляхів, для зменшення бродіння в кишечнику, як загальнозміцнюючий засіб при анемії та як послабляючий засіб при запорах. Плоди з молоком дають позитивні наслідки при вживанні хворими на артрит. З плодів готують сироп (Siripus Cerasi), який додають до різних ліків для покращення їхнього смаку. Відвар молодих пагонів вживають при діареї, хронічних колітах і в комплексному лікуванні атонії кишечника, а відвар свіжого листя у молоці — при жовтяниці. Спиртову настойку або водний екстракт коріння використовують для лікування виразки шлунка. При зовнішніх кровотечах (ушкодження шкіри і слизових оболонок, носові кровотечі) прикладають свіже потовчене листя або тампони з нього.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* плодоніжок (1 чайна ложка сухих подрібнених плодоніжок на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; *відвар 30* г сухих подрібнених плодоніжок в 1 г окропу, до якого додають півсклянки вишневого або малинового соку, випивають за день при подагрі, що супроводиться уратурією.

181

180

181

ВІДКАСНИК БЕЗСТЕБЛИЙ
колючник бесстебельный
Carlina acaulis —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* поодинокі, здебільшого вкорочені й непомітні. *Листка* зібрані в прикореневій розетці, жорсткі, по краях вкриті колючками, перисторозсічені або перисторoздільні. *Квітки* жовтуваті, у великих (7—12 см у діаметрі) *кошиках. Плід* — сім'янка. Цвіте у серпні — вересні.

Поширення. Росте на гірських луках у субальпійському та альпійському поясах Карпат.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують заготовлені восени корені. Їх миють, розрізують на куски (товсті розщеплюють) і висушують на відкритому повітрі або в протоплених приміщеннях. Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Корінь відкасника містить дубильні й смолисті речовини, інулін (12—18 %), барвники, ефірну олію (1—2 %) та цукор.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати відкасника безстеблого використовують як відхаркувальний, проносний, потогінний та сечогінний засіб при ниркових набряках, затримці менструацій, при простудних захворюваннях сечових органів та нирок, при катарах легень. Використовують їх як засіб, що збуджує апетит. Ефірна олія діє бактерицидно. Настій порошку кореня В. б. на вині виганяє солітера. Відваром підвищеної міцності обмивають рани, які погано гояться, лікують лишаї та інші хвороби шкіри.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — 250 мл *відвару* (15—30 г сировини на 500 мл окропу) випивають протягом дня невеликими порціями.
ЗОВНІШНЬО — відвар (50 г на 500 мл окропу) для промивань і примочок.

182

ВІЛЬХА БІЛА —
однодомна рослина родини березових. Те саме, що й *вільха сіра.*

183

ВІЛЬХА КЛЕЙКА,
вільха чорна;
ольха клейкая
Alnus glutinosa —
однодомна рослина родини березових. Дерево з яйцевидною або циліндричною *кроною,* 10—20 м заввишки. Молоді *пагони* тригранні, голі, червонувато-бурі, клейкі. *Бруньки* клейкі, на ніжках. *Листки* округлі або оберненояйцевидні, з округленою або виїмчастою верхівкою і широкою клиновидною основою, голі, молоді — дуже клейкі. Тичинкові *сережки* видовжено-циліндричні, по 3—5 у *суцвітті,* повислі; маточкові — яйцевидні, на довгих ніжках. *Плід* — однонасінний *горішок.* Цвіте у квітні. Плоди дозрівають у вересні — жовтні.

Поширення. Росте по всій території України біля джерел, по берегах річок, на болотах, у вологих лісах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Вільха сіра.*

184

ВІЛЬХА СІРА,
вільха біла;
ольха серая
Alnus incana —
однодомна рослина родини березових. Дерево 5—15 м заввишки або *кущ.* Молоді гілки опушені, неклейкі. *Листки* яйцевидно-еліптичні або яйцевидно-округлі, з округлою або серцевидною основою, гострою верхівкою, по краю — двопилчасті; молоді — густо опушені з обох боків, розвинуті — зверху гладенькі, знизу опушені, сірі. Маточкові *сережки* — по 3—8 на спільній гілочці, за винятком кінцевої, сидячі. *Плід* — однонасінний *горішок.* Цвіте у квітні. Плоди дозрівають у вересні — жовтні.

Поширення. Трапляється на Закарпатті, в Карпатах, на Прикарпатті, Поліссі і зрідка в Правобережному Лісостепу на заболочених узліссях, на болотах, біля берегів річок.

Заготівля і зберігання. Використовують шишечки (Fructus Alni), молоду кору і свіже листя. Шишечки збирають восени і взимку. Сушать під наметом, на горищі або в сушарках при температурі 50 — 60°. Сухої сировини виходить 40% . Строк придатності — 4 роки. Шишечки відпускаються аптеками. В народній медицині використовують і кору молодих гілок (Cortex Alni) та листя (Folia Alni), яке використовують свіжим. Кору заготовляють навесні. Суха кора зберігається, не втрачаючи лікувальних властивостей, 4 роки.

Хімічний склад. Шишечки містять дубильні речовини (в тому числі до 2,5% таніну), вільну галову кислоту і флавоноїди; листки — гіперозид, кверцитрин, органічні кислоти; кора — дубильні речовини і тритерпеноїди.

Фармакологічні властивості і використання. *Супліддя* вільхи мають в'яжучі, дезинфікуючі, протизапальні, десенсибілізуючі й кровоспинні властивості. В науковій медицині *настій* або *настойку* суплідь використовують при шлунково-кишкових хворобах (ентерити, диспепсії, ентероколіти, хронічні коліти, дизентерія, виразкова хвороба шлунка і дванадцятипалої кишки), ревматичному поліартриті й простудних захворюваннях. У гінекологічній практиці настій кори або суплідь використовують при маткових кровотечах різного походження, фібромімі матки з гемарогічним синдромом на фоні запальних захворювань статевих органів. У народній медицині використовують і листя та кору рослин. Внутрішньо відвар листя вживають як потогінний засіб при простудних захворюваннях, малярії, подагрі й поліартриті.

Зовнішньо настій кори або свіжого листя використовують для полоскань і примочок при лікуванні запалень горла, ран і виразок. Для зняття відчуття втоми в ногах після тривалої ходьби приймають ванни з відвару листя.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настойку* (1 частина суплідь на 5 частин горілки) по 25—30 крапель 3 рази на день (готову настойку продають аптеки); сухий *екстракт* суплідь вільхи (Extractum fructuum Alni) по 0,5— 0,6 г 3—6 **раз** на день; *настій* суплідь (10 г на 200 мл окропу) по 1/2—1/3 склянки 2—3 рази на день; *відвар* кори (15 г на **200** мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

183

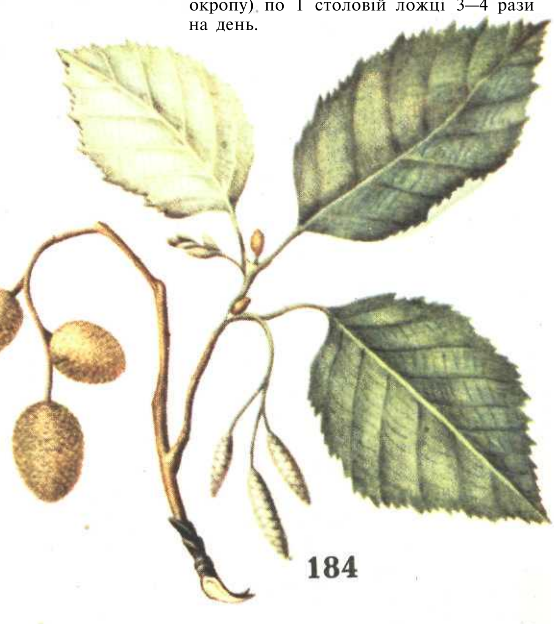

184

185

ВІЛЬХА ЧОРНА — однодомна рослина родини березових. Те саме, що й *вільха клейка.*

186

ВІСКАРІЯ ЗВИЧАЙНА, віскарія клейка; смолка обыкновенная *Viscaria vulgaris,* синоніми: V. *viscosa, Lichnis viscaria, L. viscosa* — багаторічна трав'яниста рослина родини гвоздикових. *Стебла* голі, прямостоячі, 30—80 см заввишки, прості або вгорі трохи розгалужені, з клейкими верхніми *меживузлями. Листки* голі, біля основи війчасті, гострі; прикореневі — в розетці, оберненоланцетні, звужені в *черешок,* стеблові — сидячі, вузьколанцетні до лінійних. Квітки правильні, двостатеві, у китицевидних *СУЦВІТТЯХ; пелюстки* малинові, рідко білі, з виїмчастою пластинкою і двома великими придатками при основі. *Плід* — коробочка. Цвіте у травні — липні.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. В. з. використовують як кровоспинний і відхаркувальний засіб при легеневих хворобах, незрозумілих і маткових кровотечах, інколи — при тривалій жовтяниці й при хворобах нирок. Напаром трави миють забруднені рани, компреси накладають на чиряки, нариви, виразки і на місця, уражені коростою.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — *напар* трави (40 г сировини на 1 л окропу, настоюють у термосі 8—10 годин) для обмивань і компресів.

187

ВІСКАРІЯ КЛЕЙКА — багаторічна трав'яниста рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *віскарія звичайна.*

188

ВОВКОНІГ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ зюзник европейский *Lycopus europaeus* — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* борозенчасте, прямостояче, просте або розгалужене, 30—120 см заввишки. Листки короткочерешкові, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, по краю великозубчасті; нижні та серединні — біля основи розсічені. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* зібрані у несправжні кільця, що розміщені в пазухах серединних і верхніх листків; віночок дзвониковидний, 4-лопатевий, білий, з червоними плямами. Плід — горішок. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на болотах, заплавних луках, по берегах водойм, у вільшняках.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву.* Її збирають під час цвітіння рослини, сушать під залізним дахом з доброю вентиляцією або в сушарках при температурі 40°. Зберігають у сухих приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить глікозид лікопін (найбільше його— в листках), гіркоти, кавову та урсолову кислоти і смоли.

Фармакологічні властивості і використання. Рідкий *екстракт* В. є. зменшує артеріальну і венозну гіпоксію при експериментальному тиреотоксикозі, нормалізує основні показники річного складу крові, зменшує вагу щитовидної залози і послаблює зобогенний ефект. У народній медицині В. є. використовують як заспокійливий, кровоспинний і протипроносний засіб та від малярії. Настій трави вважається добрим засобом у боротьбі з приступами тяжкого серцебиття, при базедовій хворобі, порушеннях ритму серця (екстрасистолії) та при маткових кровотечах. Відвар трави з кореневищем у китайській медицині використовують як сечогінний засіб при набряках, а також при порушеннях менструацій і при фурункульозі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (20—40 г сировини на 200 мл окропу) по половині — третині склянки 3 рази на день.

186

188

189

ВО́ВЧЕ ЛИ́КО —
кущова рослина родини тимелейових. Те саме, що й *вовчі ягоди звичайні*.

190

ВО́ВЧЕ ТІЛО БОЛО́ТНЕ
сабельник болотный
Comarum palustre—
багаторічна трав'яниста коротковолосиста рослина родини розових. Має довге повзуче розгалужене *кореневище*. *Стебла* висхідні, 20—70 см заввишки. *Листки* чергові; нижні — непарноперисті, з 2 (3) парами бічних листочків, верхні — трійчасті. Листочки довгасті, пилчастозубчасті, сидячі, зверху зелені, зісподу сіроповстисті. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, темно-червоні, зібрані на кінці стебла в щитковидне *суцвіття*. *Плід* — збірний, з голих *сім'янок*. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте на болотах і вологих місцях лісової і лісостепової частин УРСР (зрідка — в Степу по долинах річок).

Заготівля і зберігання. Використовують усю рослину. Кореневища викопують рано навесні або восени, чистять від землі, миють і сушать на відкритому повітрі- Траву збирають у період повного цвітіння рослини. Зберігають у сухих приміщеннях. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Уся рослина містить дубильні речовини. В траві виявлено флавоноїди, органічні кислоти, смоли, ефірну олію та барвник.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині препарати з кореневищ використовують як жарознижувальний, в'яжучий, болетамувальний і кровоспинний засіб при ревматизмі, кровотечах і розладах травлення. Препарати з трави використовують як ранозагоювальні й протизапальні засоби; відвар усієї рослини — при гострих зубних болях, виразкових кровотечах ясен, при туберкульозі легень, захворюваннях горла (ангінах), порушеному обміні речовин та при маткових кровотечах. Подрібнену свіжу траву прикладають до гнійних ран, пухлин на тілі та геморої́дальних вузлів для розсмоктування їх.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—склянку відвару (20 г подрібненого *кореневища* або *трави* на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години, охолоджують і проціджують) випивають за день невеликими ковтками. ЗОВНІШНЬО — 2—3 столові ложки сухої трави обливають окропом, загортають у марлю і гарячою прикладають до хворого місця.

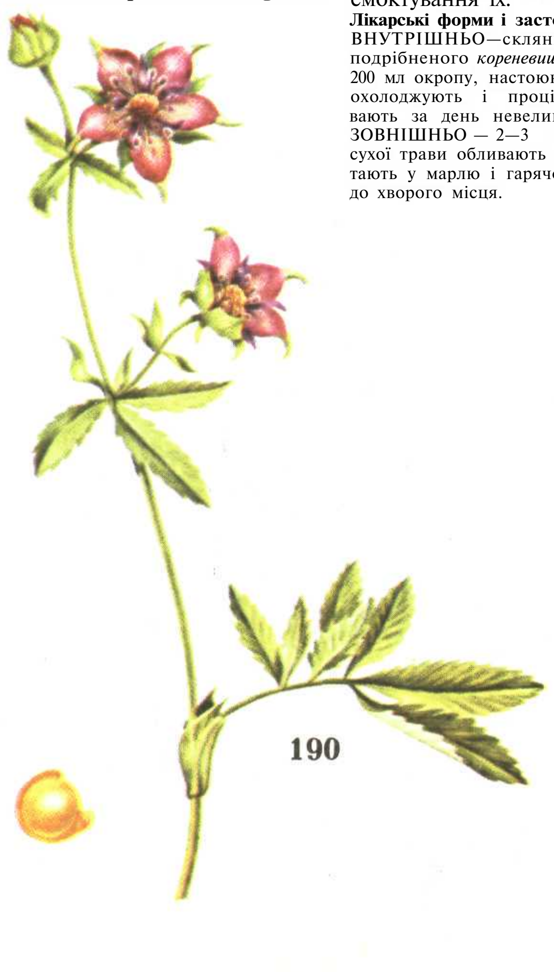

190

191

ВО́ВЧИЙ ЗУБ —
однорічна або багаторічна трав'яниста, рідше напівчагарникова і чагарникова рослина родини зонтичних. Те саме, що й *ласкавець золотистий*.

192

ВО́ВЧІ Я́ГОДИ ЗВИЧА́ЙНІ,
вовче лико;
волчник обыкновенный
Daphne mezereum —
кущ родини тимелейових, заввишки 40—120 см. *Кора* жовтаво-сіра; молоді гілки притиснутопухнасті, з бурими бородавочками. *Листки* чергові, скупчені на кінцях гілочок, оберненояйцевидно-ланцетні, 3—8 см завдовжки і 1,5—2 см завширшки. *Квітки* двостатеві, сидячі, скупчені в пазухах торішніх листків по 3—5, рожеві, запашні, з'являються до розпускання листя. *Плід — кістянка* червоного кольору. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Трапляється на Поліссі, в Карпатах, у Правобережному Лісостепу, дуже рідко — в Лівобережному Лісостепу в листяних і мішаних лісах. Росте поодиноко; потребує ОХОРОНИ.

Заготівля і зберігання. Використовують кору гілок та плоди. Кору заготовляють навесні під час сокоруху, плоди — восени, в період повної стиглості. Зберігають сировину В. я. з. окремо від іншої сировини, бо ця рослина **отруйна.**

В. я. з.— *рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кора і насіння містять оксикумарин дафнін, смо-

192

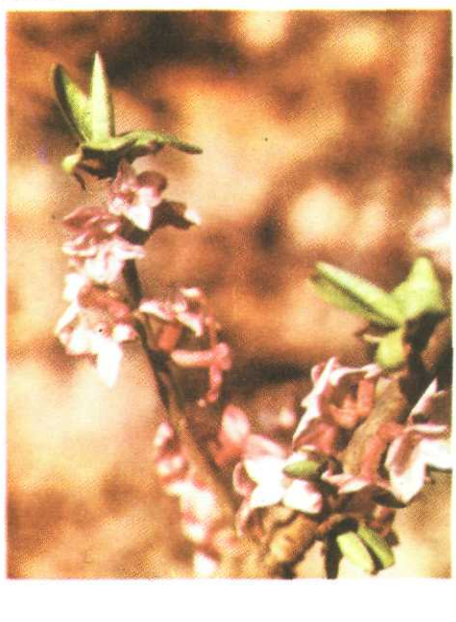

листу отруйну речовину мезерин, умбеліферон, дафнетин і фенолкарбонову кислоту. В насінні є й невелика кількість алкалоїдів.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині препарати В. л. з. використовують як болетамувальний, протинаривний і відтяжний засоби, при сильних невралгічних і ревматичних болях, радикуліті, діатезах, подагрі й паралічах, при золотусі й водянці, пухлинах горла і стравоходу, наривах. Свіжі або висушені плоди інколи приймають внутрішньо {один плід на день) при поганому апетиті, втомі, від атеросклерозу. Значно рідше рослину використовують при простудних захворюваннях, при туберкульозі, дизентерії, жовтусі та від паралічу язика (настойки кори деякий час потримати в роті). Настойка з кори і плодів — добрий інсектицид.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар подрібненої кори (20 г на 200 мл окропу, випарювати до половини) по 1—2 краплі 3 рази на день; настойку кори (1 г на 64 мл спирту) по 1—2 *краплі* 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настойку 1 частини (за об'ємом) кори і порізаних на кусочки гілочок з квітками на 3 частинах горілки для натирань при невралгічних і ревматичних болях; мазь (1 частина настойки на 2 частини вазеліну чи коров'ячого масла) для натирань.
Рослина **смертельно отруйна!** Заготовляти, зберігати і використовувати рослину треба з додержанням заходів **обережності.** При перших ознаках отруєння необхідно викликати лікаря, а потерпілому надати *першу допомогу.*

193

ВОВЧУГ КОЛЮЧИЙ

стальник колючий

Ononis spinosa — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Стебла 30—65 см заввишки, при основі висхідні або прямостоячі, меживузля з одного боку волохаті, рідше — кругом опушені; бокові пагони — з колючками, здебільшого парними. *Листка* чергові: нижні — трійчасті, верхні — з одним листочком; листочки видовженоовальні, залозисто-опушені. *Квітки* двостатеві, неправильні, одиничні, розміщені в пазухах листків на верхівках гілок, іноді утворюють небагатоквіткове верхівкове волотевидне *СУЦВІТТЯ; ВІНОЧОК* рожевий. *Плід — біб.* Цвіте у червні — серпні.
Поширення. Трапляється в західній частині Полісся на піщаних берегах річок, на схилах та біля доріг.
Сировина. Використовують кореневище, листя і квітки. Кореневища заготовляють восени або навесні до появи листків, листя й квітки — під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Рослина містить дубильні речовини, глікозиди ононін і псевдоононін, ононід, онопсин, органічні кислоти та їхні солі, жирну та ефірну олії, фітостерин онокол, слиз, смоли, цукор та крохмаль.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. к. мають сечогінні, потогінні, каменерозчинні й дезинфікуючі властивості, регулюють обмін речовин. Вживають їх у вигляді чаю або відвару при запальних процесах у нирках і сечовому міхурі, при порушеннях обміну сечової кислоти, для розчинення каменів і піску в нирках і сечовивідних шляхах, для пожвавлення діяльності залоз внутрішньої секреції і очищення крові при фурункулах і висипах на тілі та як кровоспинний засіб.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — чай з листя та квіток (1 чайна ложка суміші на 200 мл окропу) пити по 1 склянці на день малими порціями; *відвар* кореневищ (1 столова ложка подрібнених кореневищ на 500 мл окропу) по півсклянки 3—4 рази на день.

193

194

194

ВОВЧУГ ПОЛЬОВИЙ
стальник пашенный
Ononis arvensis, синонім — O. *intermedia* —

багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебла* 30—80 см заввишки, прямостоячі, опушені, гілки часом закінчуються колючками. *Листки* чергові, трійчасті, лише верхні прості; листочки видовженоеліптичні; овальні або еліптичні, гострозубчасті, залозисто-опушені. *Квітки* двостатеві, неправильні, розміщені звичайно по дві в пазухах листків і утворюють довгі волотевидні *суцвіття; віночок* рожевий або білуватий. *Плід — біб.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на луках, трав'янистих схилах, по тальвегах балок.
Заготівля і зберігання. Використовують корені, заготовлені восени (жовтень — листопад). Їх миють холодною водою, опісля сушать спочатку на свіжому повітрі, а потім на горищі або в сушарках при температурі 40 — 45 °С. Сухої сировини виходить 30—32 % . Зберігають у сухих приміщеннях. Строк придатності — 2 роки. Сировина відпускається аптеками.
Хімічний склад. У коренях виявлено дубильні речовини, глікозиди ізофлавонової природи (ононін, ононід), тритерпеновий сапонін, оноцерол, тетрациклічний тритерпеновий спирт оноцерин, смоли, лимонну кислоту, крохмаль та ефірну олію.
Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* В. п. виявляють сечогінні, послаблюючі, кровоспинні, протизапальні, гіпотензивні і кардіотонічні властивості, зменшують проникність і ламкість капілярів, підвищують тонус і знижують перистальтику кишечника. В науковій медицині В. п. призначають при геморої, хронічних запорах, тріщинах заднього проходу, запаленнях сечового міхура і нирок, нирковокам'яній хворобі, при маткових кровотечах різного походження (особливо в клімактеричний період) та при подагрі. Крім цього, в народній медицині В. п. використовують як засіб, що активізує дію залоз внутрішньої секреції, поліпшує обмін речовин при фурункульозі й висипах на тілі, при радикуліті й епілепсії. Використовують його і як зовнішній засіб при хворобах шкіри,
Лікарські **форми і застосування.**
ВНУТРІШНЬО — *відвар* коріння (30 г сировини на 1 л окропу) по 50 мл 3 рази на день перед їдою протягом 2—4 тижнів (після кожних трьох днів роблять одноденну перерву); *настойку* коріння (у співвідношенні 1 : 5, на 70 % - ному спирті) по 50—60 крапель 3 рази на день як послаблюючий засіб.
ЗОВНІШНЬО — гарячі ванни або *примочки* з відвару коріння (30 г на 1 л окропу, випарюють наполовину).

195

ВОДЯНИЙ ПЕРЕЦЬ — однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *гірчак перцевий*.

196

ВОДЯНИЙ ТРИФОЛЬ — багаторічна трав'яниста болотна рослина родини бобівникових. Те саме, що й *бобівник трилистий*.

197

ВОДЯНКА ЧОРНА,
голубець;
водяника чёрная
Empetrum nigium —
вічнозелений, дуже галузистий сланкий *кущик* родини водянкових, 20—60 см завдовжки. *Листки* чергові, 3—5 мм завдовжки і близько 1 мм завширшки, видовжено-еліптичні, шкірясті, з загорнутими наспід краями. *Квітки* одностатеві, дрібні, темно-червоні, одиничні в пазухах листків поблизу верхівки гілочок. *Плід* — чорна ягодоподібна *кістянка*. Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у серпні.

Поширення. Трапляється в Карпатах на субальпійських та альпійських луках, на торфових болотах, зрідка — в соснових лісах.
Сировина. Використовують усю надземну частину рослини (зрізують під час цвітіння і на початку плодоутворення) і плоди (в період їхньої повної стиглості). *Рослина неофіцинальна*.
Хімічний склад. Усі частини рослини містять великий набір біологічно активних речовин: облистнені пагони — андромедотоксин, дубильні речовини, флавоїди (468 мг %), урсолову кислоту; листки — елагову і кавову кислоти, кверцетин, ціанідин, кемпферол, ізокверцитрин, рутин і каротин; плоди — аскорбінову кислоту (9—47 мг%), антоціани і флавоноїди.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині *настій* або *відвар* облистнених *пагонів* використовують при головному болі, нервових захворюваннях, епілепсії, паралічах, як засіб, що заспокоює і знімає втому, та як в'яжучий засіб при цинзі і проносі. Протиспазматичну дію і вплив препаратів В. ч. на центральну нервову систему підтверджено експериментально. Плоди використовують свіжими або у вигляді відварів як протицинготний і сечогінний засоби.

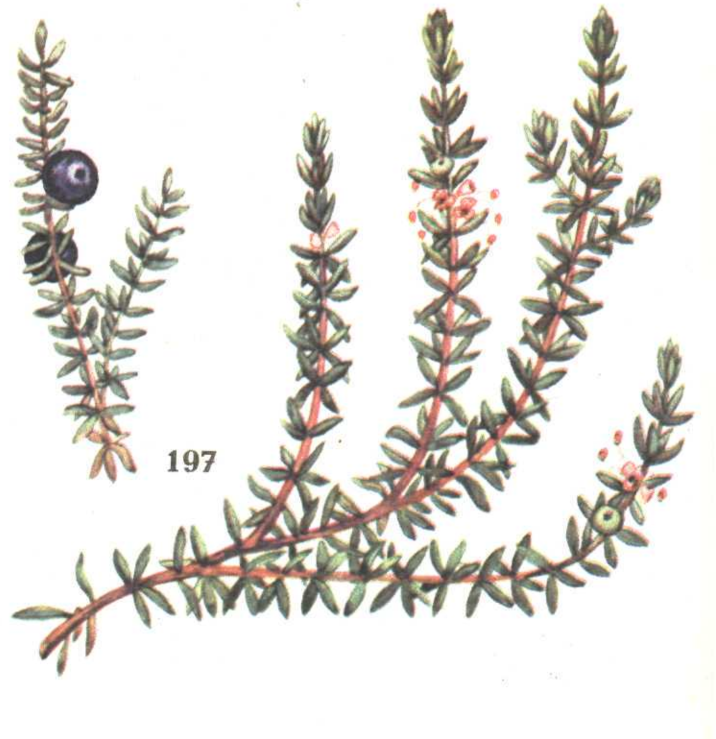

198

ВОЛОВИ́К ЛІКА́РСЬКИЙ,
вологлід, серпоріз;
анхуза лекарственная
Anchusa oiticinalis —
дворічна щетинистоволоса рослина родини шортколистих. Стебло прямостояче, 30—90 см заввишки, замолоду просте, пізніше — дуже розгалужене, з поникдими після цвітіння гілками. *Ластки* чергові, прості, лінійно-ланцетні, цілокраї: верхні — сидячі, нижні — звужені в крилатий *черешок*. *Квітки* двостатеві, правильні, у завійках; віночок лійковидно-колесовидний, спочатку фіолетовий, пізніше — синій. *Плід — горішок*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте майже по всій території України на полях, біля доріг, на забур'янених місцях.

Сировина. Використовують *траву*, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослинанеофіцинальна*.

Хімічний склад. В. л. містить алкалоїди циноглосин і холін, глюкоалкалоїд консолідин, алантоїн, барвники і слиз. У насінні є жирна олія.

Фармакологічні властивості і використання. В. л. виявляє пом'якшувальну, сечогінну, потогінну та кровоочисну дію. Виділений з рослини алантоїн у складі мазі використовували при повільному загоюванні ран і виразок, а у вигляді колоїдного розчину — при лікуванні виразки шлунка і дванадцятипалої кишки. В народній медицині воловик використовують як засіб від кашлю, при запаленні нирок, при грипі та зубному болі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—суху подрібнену траву заварюють як чай. і п'ють по півсклянки 3 рази на день.
Рослина **отруйна.**

199

ВОЛОГЛІ́Д —
дворічна щетинистоволосиста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й воловик *лікарський*.

200

ВОЛО́ШКА ЛУЧНА́
василёк луговой
Centaurea jacea —
багаторічна трав'яниста шорстка рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, біля основи трохи висхідне, 30 — 100 см заввишки. Листки чергові, цілісні, від еліптичних до яйцевидно-ланцетних, гоструваті або короткозагострені. *Квітки* лілово-пурпурові, рідко — білі, в кошиках, розміщених по 1—2 на кінцях стебла й гілок; крайові квітки лійковидні, неплідні, серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка*. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте розсіяно в лісових, лісостепових і степових (переважно на Лівобережжі) районах на луках, лісових галявинах, по узліссях і чагарниках. Іноді культивують як декоративну рослину.

Сировина. Використовують *траву* або окремо кошики, заготовлені під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, ксантоглікозид центаурин, до 120 мг % аскорбінової кислоти (в листках).

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має сечогінні, жовчогінні, протизапальні та знеболюючі властивості. Настій трави п'ють при хворобах серця, головних і шлункових болях, жовтяниці, водянці, затримці менструацій. Як зовнішній засіб настій кошиків використовують для ванн при ревматизмі й для купання дітей при діатезі, для обмивань і примочок при екземах. Розпарену траву прикладають до тіла при болях, розтягу м'язів і сухожилків.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки трави на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — свіжу траву В. л. обливають окропом, загортають у марлю і прикладають до уражених місць.

198

200

201

ВОЛÓШКА СИНЯ
василёк синий
Centaurea cyanus —
одно- або дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* 25—50 см заввишки, прямостояче, від середини розгалужене, клочкувато-павутинисте. Нижні й серединні стеблові *листки* ліровиднорозсічені, видовжено-оберненоланцетні, цілокраї, віддаленодрібнозубчасті, верхні — переважно лінійні. *Квітки* — в одиничних кошиках на кінцях стебел та пазушних гілочок: крайові квітки збільшені, лійковидні, сині, голубі, лілово-рожеві або білі, неплідні; серединні — фіолетові, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України в посівах ярих та озимих культур, на трав'янистих і забур'янених місцях.

201

Заготівля і зберігання. Використовують лише крайові квітки (Flores суапі), зібрані в період їхнього повного цвітіння. Зібрану сировину треба негайно сушити, бо при повільному сушінні *пелюстки* втрачають колір і стають непридатними до вживання. Сушать на горищі, в приміщеннях, які добре провітрюються, в сушарках при температурі 40—50 °, а в сонячну погоду — на відкритому повітрі. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають у сухому приміщенні не більше як 1 рік. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Квітки містять глікозиди ціанарин, центаурин і цикорин, антоціани пеларгонін і ціанідин, флавоноїди лютеолін, астрагалін, кемпферол, апіїн, космозіїн, кверцетин і рутин, барвник ціанін, сапоніни, смолисті й пектинові речовини, алкалоїди, аскорбінову кислоту, каротин та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати В. с. мають сечогінні, протизапальні, дезинфікуючі й жовчогінні властивості, поліпшують функції травлення. Препарати добре діють при захворюванні нирок і сечовивідних шляхів (нирковокам'яна хвороба, пієліт, уретрит, цистит, нефроз), печінки і жовчовивідних шляхів, при кон'юнктивіті, блефариті та гемералопії. У народній медицині, окрім цього, В. с використовують при набряках і жовтяниці та як жарознижуючий засіб при простуді. Настої і лосьйони з кошиків В. с широко використовуються в дерматології й косметиці.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* пелюсток (1 столова ложка пелюсток на склянку окропу) п'ють теплим по 1 столовій ложці 3 рази на день; 4 столові ложки суміші пелюсток В. с, приймочок кукурудзи, трави *остудника голого* та *хвоща польового,* кореня бузини *трав'янисто'ї,* листя *мучниці звичайної* і березових бруньок (у співвідношенні 1 : 1 : 1 : 0,5 : 1,5 : 1,5 : 1,5) заливають на ніч 1 л холодної води, вранці кип'ятять 5—7 хв, проціджують і п'ють по 1 склянці 5 раз на день при затримці сечі внаслідок запальних процесів у сечсстатевих органах.

ЗОВНІШНЬО — настій пелюсток (1 столова ложка пелюсток на 1 склянку окропу) для примочок при захворюванні очей; настій подрібнених кошиків В. с (1 столова ложка кошиків на 400 мл суміші окропу і оцту, взятих порівну, настоюють 30 хв, охолоджують) для миття голови, щоб стимулювати ріст волосся, і при лупі (щовечора протягом 15—20 днів), для втирання при дифузному випаданні волосся і круговій плішивості (відповідно по 1 та по 2—3 втирання щодня); лосьйон (50 г свіжих кошиків на 0,5 л окропу, настоюють 1 годину) для протирання обличчя при надмірній жирності шкіри (Hypersteatosis cutis).

202

ВОРОНÉЦЬ —
багаторічна трав'яниста, кущова або напівкущова з шишковидно потовщеними коренями рослина родини півонієвих. Те саме, що й *півонія вузьколиста*.

203

ВОРÓНЯЧЕ ÓКО ЗВИЧÁЙНЕ,
бешизник, хрест-трава, хрещате зілля;
вороний глаз четырёхлистный
Paris quadrifolia —
багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини лілійних. *Стебло* прямостояче, нерозгалужене, одиничне, 10—30 см заввишки. *Листки* прості, еліптичні або оберненояйцевидні, сидячі, розміщені кільцем на верхівці стебла. *Квітка* одна, на верхівці стебла. *Плід — ягода.* Цвіте у травні.

Поширення. Росте в листяних і мішаних лісах на Поліссі, в Лісостепу і Карпатах.

Сировина. Використовують траву, заготовлену під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад слабо вивчено. Відомо, що рослина містить глікозиди парадин і паристифін.

Використання. В народній медицині *настойку* трави В. о. з. використовують при невралгії, мігрені, ларингіті, туберкульозі легень,

203

асциті й порушенні обміну речовин, що супроводиться набряками, та як засіб, що збуджує апетит і посилює перистальтику кишок. У гомеопатії свіжий *сік* рослини вживають при захворюваннях очей, головному болі, запамороченні голови, струсі мозку, підвищеній сонливості, бронхітах і ревматизмі.

Рослина **дуже отруйна!** Використання її потребує особливої **обережності.** При отруєнні необхідно негайно викликати швидку допомогу, а потерпілому надати *першу допомогу.*

204

В'ЯЗ ГЛАДЕНЬКИЙ

ильм гладкий

Ulmus laevis; синонім — *U. pedunculata* —

дерево родини в'язових заввишки 15—30 м. Має товстий стовбур, вкритий буро-коричневою *корою. Крона* широкоциліндрична, вгорі заокруглена; гілки спрямовані вгору під гострим кутом. Молоді *пагони* опушені, блискучі, червонувато-бурі. *Листки* чергові, дворядні, цілісні, яйцевидні або овальні, з нерівнобоко-серцевидною основою, пилчасті; зверху голі, зісподу — опушені. *Квітки* двостатеві, неправильні, з простою дзвониковидною коричнюватою 8-лопатевою оцвітиною, у густих бічних пучках. *Плід — крилатка,* з густовійчастим краєм крила. Цвіте у квітні — червні.

Поширення. Росте розсіяно по всій території України в широколистяних лісах.

Сировина. Використовують кору, заготовлену навесні, і листя. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листки містять азотисті (15,9%) і безазотисті (43,9 %) речовини, сирий жир (2,9%), сиру клітковину (8,6%), каротин (285,8 мг %), аскорбінову кислоту (225 мг %) тощо; в корі є дубильні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має кровоспинні й протизапальні властивості. В народній медицині відвар кори всередину вживають при водянці, хронічному ревматизмі, як протипростудний засіб; зовнішньо — як протизапальний засіб. *Настій* листя використовували при білях.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — відвар кори (20 г на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; суміш кори в'яза і *верби козячої, бруньок берези бородавчастої* у співвідношенні **1:1:1** готують як відвар (4 чайні ложки суміші на 200 мл окропу) і п'ють по 1 столовій ложці тричі на день при гарячці.

ЗОВНІШНЬО — відвар кори (20:200) для примочок при опіках.

205

В'ЯЗІЛЬ БАРВИСТИЙ,

кучерявий горошок;

вязель пёстрый

Coronilla varia —

багаторічна трав'яниста гола або щетинистоволоса рослина родини бобових, заввишки 30—100 см. *Стебло* борозенчасте, лежаче або висхідне, порожнисте, розгалужене. *Листки* непарноперисті, з 5—12 пар овальних або довгастих листочків. *Квітки* двостатеві, неправильні, рожеві, білі або фіолетові, у пазушних зонтиковидних *суцвіттях,* на довгих квітконосах. *Плід — біб.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на лісових луках, узліссях, галявинах, серед чагарників, на схилах.

Сировина. Використовують *траву* і насіння. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Насіння містить глікозиди (коронізид, коронілін), вуглевод стахіозу, жирну олію, насичені жирні кислоти, сечову кислоту; у траві є коронілін, псевдокумарин, дубильні речовини, аскорбінова кислота (27,5 мг %) і каротин (2,6—10,6 мг %).

Фармакологічні властивості і використання. Виділений з насіння глікозид коронізид має характерну для серцевих глікозидів кардіотонічну дію. В народній медицині В. б. використовують при набряках, як серцевий і сечогінний засіб та як засіб від кривавого проносу. Зовнішньо свіже потовчене листя використовують при порізах як кровоспинний засіб. Рослина **отруйна!**

204

205

206

ГА́ВІР —
багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. Те саме, що й *аїр тростиновий*.

207

ГА́В'ЯЗЬ —
багаторічна, здебільшого жорсткоопушена рослина родини шорстколистих. Те саме, що й *живокістлікарський*.

208

ГАДЮ́ЧНИК В'ЯЗОЛИ́СТИЙ,
спірея в'язолиста, таволга в'язолиста, борошень;
лабазник вязолистный
Filipendula ulmaria, синонім *Spiraea ulmaria* —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має повзуче дерев'янисте *кореневище* без *бульб*. *Стебло* 50—200 см заввишки, прямостояче, нерозгалужене, облистнене. *Листки* переривчасто-перисті; бокові листочки (2—5 пар) широкояйцевидні, надрізанопилчасті, зісподу білоповстисті. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 5-пелюсткові (рідко 6-пелюсткові), жовтавобілі, запашні, в густому волотистому *суцвітті*. *Пелюстки* — з довгим нігтиком. *Плід* — *листянка*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України (на півдні трапляється рідше) на вологих луках, берегах річок і болотах, у заболочених лісах.

Заготівля і зберігання — усе так, як у статті *Гадючник шестипелюстковий. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, барвники, саліцилову та аскорбінову кислоти, глікозиди гаультерин і спіреїн. У всіх частинах рослини є метилово-саліцилова ефірна олія.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має потогінні, сечогінні, протизапальні, анальгетичні та протиревматичні властивості. Внутрішньо у вигляді настоїв чи відварів трави або коріння (коріння активніше за дією) Г. в. використовують як потогінний засіб при грипі й підвищеній температурі, подагрі, ревматизмі, істеричних припадках, сильних болях у шлунку і кишках, що супроводяться запаленнями, при геморої, як сечогінний засіб при хворобах сечового міхура і нирок та як загальнозміцнюючий засіб при катарі верхніх дихальних шляхів. Ефективним є вживання препаратів Г. в. всередину і при лікуванні захворювань шкіри. Настій трави, крім того, іноді використовують при головному болі, задишці, серцевих хворобах, діареї, дизентерії та як протиглисний засіб. Зовнішньо препарати Г. в. *(сік,* відвари, мазі) використовують при лікуванні ран, виразок і фурункулів, при білях і укусах змій або скажених тварин. Для профілактичних цілей рослину використовують і в харчуванні: молоде листя, пагони та коріння — для заправки супів, борщів і салатів; квітки — як заварку до чаю (суміш сухих квіток Г. в. і пелюсток шипшини у співвідношенні 10 : 1).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (1 чайна ложка сухої подрібненої трави на склянку окропу) випити за день рівними порціями; *відвар* (5 г сухого подрібненого коріння на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; 4 ложки суміші квіток Г. в., листя мучниці *звичайної,* трави *остудника голого, хвоща польового* і *споришу звичайного,* кукурудзяних приймочок, лушпиння квасолі, кореня бузини *трав'янистої,* березових бруньок і пелюсток волошки *синьої* у співвідношенні 1 : 1,5 : 1 : 1 : 1 : 1,5 : 1,5 : 1,5 : 1,5 : 1 з вечора заливають 1 л сирої води, вранці кип'ятять 5—10 хв, напарюють 30 хв, проціджують і випивають теплим протягом дня за 6—7 прийомів при запальних процесах у сечових органах, набряках, поліартриті й подагрі; 6 столових ложок суміші квіток Г. в., трави *кропиви дводомної* або *кропиви жалкої* і *звіробою звичайного* у співвідношенні 1:1:1 напарюють у термосі, проціджують і випивають протягом дня за 4—5 прийомів при сильних болях у шлунку.
ЗОВНІШНЬО — *мазь* (порошок коріння Г. в. і вершкове масло у співвідношенні 1 : 5 або порошок коріння Г. в., вазелін і ланолін у співвідношенні 1:2:1 за об'ємом) для змазування уражених місць при запальних дерматозах і для розтирань при ревматизмі; суміш коріння Г. в. і *гірчака зміїного* у співвідношенні 1 : 1 готують як відвар (40 г суміші на 2 л окропу) для промивання гнійних ран, для спринцювань при білях, для клізм при проносах та для примочок до ран, виразок, фістул і фурункулів.

208

209

209

ГАДЮЧНИК ЗВИЧАЙНИЙ, гадючник шестипелюстковий; лабазник шестилепестный

Filipendula vulgaris, синонім *F. hexapetala* — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має тонке *кореневище* з веретеновидними або майже кулястими бульбами. Стебло 30—80 см заввишки, прямостояче, нерозгалужене, облиствене. *Листки* переривчасто-перисторозсічені; бокові листочки видовжені, глибоконадрізані. Стеблові листки чергові, з великими *прилистками. Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 6-пелюсткові, білі, іноді рожеві, в кінцевій багатоквітковій щитовидній волоті. *Плід — листянка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України (крім Карпат).

Заготівля **і зберігання.** Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини і кореневища з коренями, які заготовляють восени (вересень — жовтень) або рано навесні (квітень). Викопані кореневища і корені миють холодною водою, розрізають на куски (10—15 см) і сушать під наметом або на горищі. Строк придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять дубильні речовини (14—36 %) і глікозид гаультерин (близько 0,03 %). В коренях, крім цього, є крохмаль, а в траві — аскорбінова кислота, ефірна олія і флавонова сполука гіперин.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Г. з. мають в'яжучі, сечогінні, потогінні, дезинфікуючі та кровоспинні властивості. Корені рослини входять до складу мікстури М. Здренко, яку вживають при папіломатозі сечового міхура, анацидному гастриті, виразці шлунку та геморої. У вигляді настоїв або відварів Г. з. використовують при запаленнях слизових оболонок шлунково-кишкового тракту, нирок і сечовивідних шляхів, при нефролітіазі, подагрі, ревматизмі, епілепсії, серцевій недостатності з декомпенсацією, геморої, маткових кровотечах, білях і захворюваннях шкіри (свербіння).

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій бульбокоренів (1 столова ложка подрібнених бульбокоренів на 200 мл окропу, нагрівають на водяній бані 10 хв, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці 4 рази на день; настій трави з квітками (1 столова ложка подрібненої сировини на 0,5 л окропу, настоюють у термосі одну ніч) по чверті склянки 4 рази на день; *настойку* **(1:10,** на 30 % -ному спирті або горілці) по 30 мл тричі на день при гастритах і гінекологічних захворюваннях.

ЗОВНІШНЬО — відвар (10 г коренів на 1 л ВОДИ) ДЛЯ обмивань.

210

ГАДЮЧНИК ШЕСТИПЕЛЮСТКОВИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й гадючник звичайний.

211

ГАМАМЕЛІС ВІРГІНСЬКИЙ, горіх відьмин, зимоцвіт, чарівна ліщина; гамамелис виргинский

Hamamelis virginiana — невелике (до 7 м заввишки) дерево або кущ родини гамамелідових. Загальним виглядом рослина схожа на ліщину. Стовбур викривлений, гілки вилчасто розгалужені; кора коричнева, гладенька. *Листки* чергові, яйцевидні, короткочерешкові, при основі нерівнобокі, по краю виїмчасто-зубчасті, з рано опадаючими *прилистками. Квітки* правильні, двостатеві, чотиричленні, зібрані пучками в пазухах листків; *чашолистки* ясно-жовтаво-коричневі, зовні повстисті, до 3 мм завдовжки; *пелюстки* ясно-жовті, лінійні, 1,5—2 см завдовжки. *Плід* — коробочка. Цвіте у вересні — жовтні, коли починає опадати листя. Плоди дозрівають наступної осені.

Поширення. Походить з Північної Америки. На території України гамамеліс віргінський вирощують у ботанічних садах і парках як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Hamamelidis) і кору (Cortex Hamamelidis), які збирають восени. Листя сушать у провітрюваних приміщеннях, час від часу перемішуючи. Кору сушать просто неба, навіть на сонці, або в сушарці при температурі до 50°. Частину сировини використовують свіжою для виготовлення екстрактів і гомеопатичних препаратів. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листя рослини містить 3 % р-гамамелітаніну — специфічної дубильної речовини глікозидного характеру та інших танідів, 12 % дигалол-гексози, холін (0,2 %), сапонін, сесквітерпен, леукодельфінін, леукоціанідин, віск, фітостерин, галусову та хінну кислоти, іонон, гамамелін, гамамелідин, гамамелозу, похідні кверцетину, кемпферолу і мірицетину, 0,5 % ефірної олії, в якій є сафрол та ефіри. В корі є 1—3 % гамамелітаніну та інших дубильних речовин, дигалол-гексоза, флобафени, жир (0,6 %), ефірна олія (0,5 %) і гамамелін (16 %).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з листя і кори Г. в. проявляють в'яжучу, бактеріостатичну і судинозвужувальну дію. Їх використовують при варикозному розширенні вен, геморої, флебітах, для лікування ран і при травматичних ушкодженнях шкіри (в останньому випадку Г. в. є повноцінним замінником *арніки гірської),* для зупинення носових і внутрішніх кровотеч. При тих самих показниках, а також при емфіземі легень препарати Г. в. використовують у гомеопатії. Рослина офіцинальна в США і більшості європейських країн, де входить до складу багатьох препаратів, у тому числі косметичних.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — відвар (10 г кори і листя, взятих порівну, на 200 мл окропу, варити 2 хвилини) п'ють щодня по 1 склянці ковтками при флебітах. Передозування спричинює зниження артеріального тиску, олігурію, прискорене дихання, непрохідність кишечника.

ЗОВНІШНЬО — відвар кори і листя (готують, як у попередньому прописі) для *компресів* при травматичних ушкодженнях шкіри; *порошок* кори Г. в. застосовують як присипку при догляді за немовлятами та від сонячних опіків.

211

212

ГА́НУС —
однорічна трав'яниста опушена рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *аніс звичайний*.

213

ГАРБУ́З ЗВИЧА́ЙНИЙ,
гарбуз столовий, кабак;
тыква обыкновенная
Cucurbita pepo —
однорічна однодомна трав'яниста сланка рослина родини гарбузових.Стебло шорсткоопушене, шипувате, лазяче, з розгалуженими вусиками, 3—10 м завдовжки. *Листки* великі, серцевидні, шорсткоопушені, 5-лопатеві; лопаті гострі, відокремлені одна від одної виразними тупими виїмками. *Квітки* одностатеві, одиничні, пазушні; віночок п'ятироздільний, жовтогарячий. *Квітконіжки* тичинкових квіток тупоп'ятигранні. *Плід* ягодоподібний, великий, кулястий або видовжений. Цвіте протягом червня — серпня.
Поширення. Дико росте в тропічній Америці. На Україні вирощують як харчову та кормову культури.

Заготівля і зберігання. В науковій медицині використовують насіння (Seminis Cucurbitae decorticati|, в народній — м'якуш плода і *плодоніжки*. Насіння відпускається аптеками. Заготовляють його із зрілих плодів. Строк придатності насіння — один рік.

Хімічний склад. Плоди містять цукри (глюкоза, фруктоза, сахароза), органічні кислоти (переважно яблучна), каротин (до 6 мг%), аскорбінову (8—20 мг%), фолієву (14 мкг/100 г), пантотенову (0,4 мг%) та нікотинову (0,5 мг%) кислоти, вітамін B_6 (0,13 мг%), рибофлавін, тіамін, значну кількість мінеральних речовин (калій — 170 мг% , залізо — 100, мідь — 180, фтор — 86, цинк — 240 мкг/100 г, кальцій, фосфор). До складу насіння входять жирна олія (близько 20 %), фітостерин кукурбітол, смолисті речовини, органічні кислоти, вітаміни групи В, аскорбінова кислота.

Фармакологічні властивості і використання. Гарбузове насіння виявляє гельмінтогінну дію і використовується як засіб проти стьожкових і круглих глистів. За активністю воно поступається *дріоптерису чоловічому,* але має перевагу в тому, що не виявляє токсичного впливу на організм, і тому його можна призначати дітям, хворим похилого віку і вагітним. Лікування гарбузовим насінням, щоб позбутися стьожкових глистів, має свої особливості. За 2 дні до його початку необхідно щоранку ставити клізму, а напередодні увечері прийняти сольове проносне. Наступного дня натщесерце вживають приготовлені з гарбузового насіння ліки. Перед вживанням насіння очищають від лушпиння, слідкуючи за тим, щоб сіро-зелена шкірочка залишалася на насінні, розтирають у ступці з водою або молоком до утворення кашки, додають півсклянки цукру, меду або варення і споживають лежачи протягом двох годин невеличкими порціями (для дорослих потрібно 300 г насіння, дітям віком 3—4 роки — 75 г, дітям 5—7 років — 100 г, 8—10 років — 150 г, 10—15 років — 200—250 г). Через 3—4 години після прийому останньої порції приймають проносне, а через півгодини обов'язково ставлять клізму. У поєднанні з іншими: лікарськими рослинами і конопляним сім'ям гарбузове насіння використовується в народній медицині при захворюваннях нирок і сечовивідних шляхів, зокрема, при появі крові в сечі, а також при затримці сечі внаслідок спазматичних явищ. Використовують гарбузове насіння і як сечогінний засіб (їдять 2—3 склянки насіння за день). М'якуш гарбуза використовують як сечогінний, жовчогінний та послаблюючий засіб. Вживання м'якуша (сирого по 0,5 кг, вареного або печеного по 1,5—2 кг за день) показане при хронічних запорах, хворобах серця, що супроводяться набряками, подагрі, хронічних формах пієлонефриту і холециститу, при хронічних колітах і ентероколітах у стадії нерізкого загострення. *Сік* з м'якуша гарбуза п'ють при блюванні у вагітних, він заспокоює, покращує сон. Зовнішньо м'якуш використовують при опіках, для лікування екзем та запальних вогнищ на шкірі, як фітотерапевтичний засіб у косметиці. Відвар гарбузових черешків (хвостиків) має діуретичну здатність і рекомендується при ниркових та серцевих захворюваннях з набряками, при гіпертонічній хворобі, порушенні обміну речовин. Відваром гарбузових квіток лікують гнійні рани.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — очищене сире насіння з сіро-зеленою шкірочкою для дегельмінтації та профілактики різних стьожкових глистів і як сечогінний засіб (способи застосування і дози

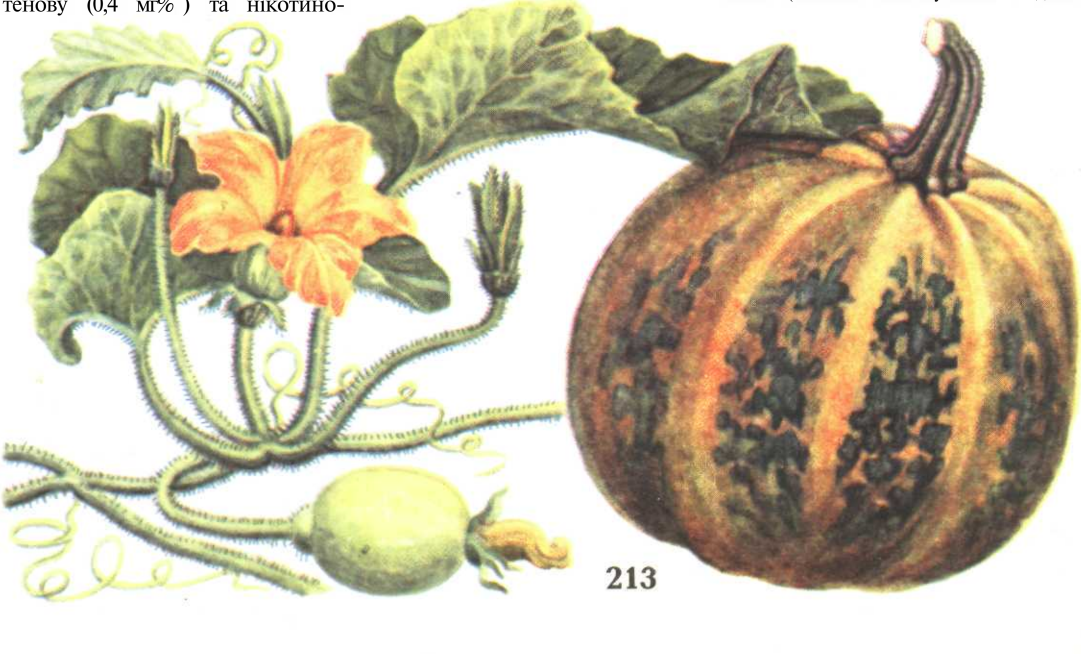

213

див. у розділі «Фармакологічні властивості і використання»); сік м'якуша по 2 столові ложки три рази на день як сечогінний засіб або по 1 склянці 3 рази на день при хворобах печінки і нирок; *відвар* черешків (20 г на 400 мл окропу) по півсклянки 4 рази на день; 2 склянки суміші насіння Г. з. і конопляного сім'я, взятих порівну, готують як *емульсію* на трьох склянках окропу (розтирають у ступці і при постійному перемішуванні доливають окріп, проціджують) і випивають за день рівними порціями; 4 столові ложки суміші гарбузового насіння (20 г), конопляного сім'я (20 г), листя *ожини сизої* (20 г), квіток липи *серцелистої* (20 г), *бузини чорної* (20 г), *ромашки лікарської* (10 г), трави *звіробою звичайного* (20 г) і насіння *льону звичайного* (20 г) заварюють 0,5 л окропу, настоюють одну годину і випивають за день за 4 прийоми.

ЗОВНІШНЬО — м'якуш накладають на уражені ділянки шкіри; маска на обличчя при сухості шкіри (Hyposteatosis cutis): 2 столові ложки вареного м'якуша Г. з. старанно змішують з 1 столовою ложкою оливкової або мигдальної олії і одержану суміш наносять на обличчя; через 20 хвилин змивають теплою водою, а потім одразу ж холодною.

215

214

ГАРБУЗ СТОЛОВИЙ — однорічна однодомна трав'яниста сланка рослина родини гарбузових. Те саме, що й *гарбуз звичайний*.

215

ГАРМАЛА ЗВИЧАЙНА, могильник степовий; гармала обыкновенная Peganum harmala — багаторічна трав'яниста гола рослина родини паролистових. Має міцне багатоголове *кореневище*. *Стебла* розкидисті, борозенчасті, 20—70 см заввишки. *Листки* глибоко 3—5-роздільні, з цілісними або двічі-тричіроздільними лінійними загостреними частками. *Квітки* двостатеві, правильні, жовтаві, одиничні, на товгтуватих ніжках, супротивних листкам. *Плід — коробочка*. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте на степах, толоках і забур'янених місцях у Степу (на Присивашші і в Криму).

Сировина. Використовують *траву*, зібрану під час цвітіння рослини, і насіння. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди, до складу яких входять гармалін, гармін і пеганін. У насінні, крім цього, є жирна олія (до 14,25 %), барвники та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд гармін у вигляді хлористоводневої солі використовували для лікування наслідків епідемічного енцефаліту, при паркінсонізмі. Алкалоїд пеганін має гіпотензивні й жовчогінні властивості, а також властивості, які тонізують серцеву діяльність. Препарат пеганін гідрохлорид дозволено як антихолінестеразний засіб при міопатії й міастенії, а також як послаблюючий засіб при запорах і атонії кишечника. В народній медицині препаратами з трави Г. з. лікують простуду, малярію, неврастенію, епілептичні припадки, безсоння, хвороби жіночої статевої сфери та різні розлади шлунково-кишкового тракту. Ванни з трави Г. з. рекомендують при ревматизмі, корості та інших захворюваннях шкіри. Насіння використовують як потогінний і антигельмінтний засіб.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — насіння по 10—15 насінин 2—3 рази на день; чайну ложку сухої подрібненої трави заварюють 2 склянками окропу і п'ють по столовій ложці 3 рази на день.

216

ГВОЗДИКА ДЕЛЬТОВИДНА гвоздика дельтовидная Dianthus deltoides — багаторічна сизувата або зелена трав'яниста рослина родини гвоздикових. Має тонке повзуче кореневище, яке утворює дернинки з квітконосних і неплідних *пагонів*. *Стебло* висхідне, з коротким шорстким опушенням, 10—40 см заввишки. Листки супротивні, по краях і середній жилці шорстковолосисті, тупі; нижні — довгастолопатковидні, верхні — лінійні. *Квітки* правильні, двостатеві, одиничні, рідше — по дві — три, 5-пелюсткові. *Пелюстки* зубчасті, червоні, з кільцем пурпурових плям. *Плід — коробочка*. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України в мішаних лісах, на луках, лісових галявинах і узліссях.

Сировина. Використовують *траву*, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить сапоніни, кумарини, флавоноїди, аскорбінову кислоту, сліди алкалоїдів.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має кровоспинні, знеболюючі й протизапальні властивості. Використовують при маткових і гемороїдальних кровотечах, при ревматизмі та алергії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (1 столова ложка трави на 200 мл окропу) по столовій ложці 3 рази на день.

216

217

ГВОЗДИКА РІЗНОБАРВНА
гвоздика разноцветная
Dianthus versicolor —
багаторічна трав'яниста опушена рослина родини гвоздикових. *Стебла* численні, висхідні, 20—50 см заввишки. *Листки* супротивні, лінійно-ланцетні, цілокраї, 2—7 мм завширшки. *Квітки* правильні, двостатеві, розміщені поодинці на верхівках стебла та його гілок, 5-пелюсткові; *пелюстки* зубчасті, зісподу зеленаві, зверху рожево-пурпурові. *Плід — коробочка*. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. За даними, які потребують перевірки, трапляється в північних районах Ворошиловградської області на степах і кам'янистих схилах.

Сировина. Використовують *траву,* заготовлену під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава Г. р. містить сапоніни і алкалоїди (0,07 %).

Фармакологічні властивості і використання. Рослина проявляє кровоспинні, спазмолітичні, знеболюючі, протизапальні, антитоксичні, в'яжучі та сечогінні властивості. Найчастіше її використовують як засіб, що підвищує тонус матки, регулює місячні, зупиняє маткові, геморої дальні й інші внутрішні кровотечі, та як абортивний засіб. Інколи її використовували при проносах, простуді (як потогінний засіб), при укусах скажених тварин, а також при епілепсії, еклампсії та інших судомах.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (1 столова ложка подрібненої трави на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці тричі на день; рідкий *екстракт* (25 г трави на 200 мл окропу, випарюють наполовину) по 1 чайній ложці тричі на день; настій трави на прованській олії (у співвідношенні 1:10, настоюють 8 днів, віджимають) по 5—10 крапель тричі на день.

218

ГЕМОРОЙНА ТРАВА — однорічна трав'яниста темно-зелена рослина родини гречкових. Те саме, що й *гірчак шорсткий.*

219

ГЕРАНЬ БОЛОТНА
герань болотная
Geranium palustre **—**
багаторічна трав'яниста рослина родини геранієвих. *Стебло* 40—70 см заввишки, прямостояче, вкрите жорсткими відхиленими простими волосками. *Листки* п'ятикутні: нижні — в прикореневій розетці, пальчасто-5-7-роздільні; верхні — трироздільні. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, фіолетово-червоні, рідше — пурпурові, в пазушних *зонтиках.* Плід сухий, розпадається на 5 однонасінних часток. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Трапляється в лісових районах і зрідка — на півночі Лісостепу на болотах і вологих луках.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава Г. б. містить дубильні речовини та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати **Г.** б. виявляють в'яжучу дію. В народній медицині їх використовують при легеневих кровотечах, гастритах і хронічних ентероколітах, при дизентерії та розладах травлення, які супроводяться проносами. Відварами трави полощуть горло при ангінах, промивають гнійні рани.

Лікарські формн і застосування. Настій трави (2 чайні ложки сухої трави на 2 склянки холодної води, настоюють 8 годин) по 1 столовій (дітям — по 1 чайній) ложці кожні 2 години: *настойку* трави (у співвідношенні 1:10, на горілці) по 20 крапель при болях у серці.

220

ГЕРАНЬ ВЕЛИКОКОРЕНЕВИЩНА
герань крупнокорневищная
Geranium macrorrhizum **—**
багаторічна трав'яниста кошлатозалозиста, з сильним приємним запахом рослина родини геранієвих. *Стебло* прямостояче, 20—40 см заввишки, вгорі розгалужене. Кореневище довге і міцне, до 1 см завтовшки, горизонтальне, розташоване близько до поверхні грунту, вкрите залишками тогорічних листків. Прикореневі *листки* довгочерешкові, в розетці, пальчасто-5—7-роздільні; верхні — сидячі, супротивні, три-

217

219

роздільні. *Квітки* правильні, двостатеві 5-пелюсткові, зібрані по 2 на довгих квітконосах; пелюстки 13—15 мм завдовжки, рожево-фіолетові, криваво-червоні або блідо-рожеві, *тичинки* в 2—2,5 рази довші за чашечку. *Плід — коробочка,* що розпадається на 5 однонасінних часток. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рослина трапляється зрідка на кам'янистих місцях у передгір'ях та в гірському поясі Карпат. Подекуди вирощують як декоративну запашну рослину, іноді вона дичавіє (Крим, Молдавія).

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують свіже листя (Folia Geranii macrorrhizi) і кореневища (Rhizoma Geranii macrorrhizi). Листя заготовляють під час цвітіння рослини (зрізують усю надземну частину, а потім обривають листя). Одночасно з *травою* можна збирати й кореневища, які також використовують свіжими (сухі йдуть для фарбування вовни в коричневий колір). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листя містить флавоноїди, флобафени, до 0,1 % ефірної олії, в складі якої є сесквітерпенові вуглеводи, кетони і спирти, зокрема, гермакрол (50—67 %), борнеол, гераніол, карвакрол, цитронелол, терпінолен, цимол, куркумен і селінен. У всіх частинах рослини є дубильні речовини (в корінні їх до 16 %).

Фармакологічні властивості і використання. Герань великокореневищна має в'яжучі властивості (танін), знижує тиск крові (флобафени), впливає на роботу серця (флавоноїди). В народній медицині рослину використовують при шлункових розладах і діареї, а зовнішньо — для ванн при епілепсії, припливі крові до голови, при паралічу лицьового нерва і болях у попереку, для компресів при катаракті, запальних захворюваннях шкіри та варикозному розширенні вен. Свіже подрібнене листя прикладають на рани й варикозні вени. Ефірну олію різнобічно використовують у парфюмерній промисловості.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настойку з свіжого листя (3 столові ложки сировини на 100 г спирту, настоюють 3 доби в темному місці) п'ють по 20 крапель у ложці води вранці натщесерце і ввечері перед сном при підвищеному кров'яному тиску; 2 чайні ложки подрібнених свіжих кореневищ настоюють 8 годин на склянці холодної кип'яченої води, проціджують і випивають за день **рівними** порціями при діареї.

ЗОВНІШНЬО — холодний настій (мацерат) свіжих кореневищ (готують, як у попередньому прописі) для *компресів*.

221

ГЕРАНЬ КРИВАВО-ЧЕРВОНА

герань кровяно-красная

Geranium sanguineum — багаторічна трав'яниста відстовбурченоволосиста рослина родини геранієвих. Має товсте здерев'яніле *кореневище. Стебло* від основи розгалужене, рідше — просте, лежаче або висхідне, 25—50 см заввишки. *Листки* нирковидні або округлі, пальчастороздільні, з широко надрізаними *сегментами* на 3 і більше лінійних часток. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, криваво-червоні, одиничні, на довгих *квітконіжках.* Плід сухий, розпадається на 5 однонасінних часток.

Поширення. Росте в усіх лісових і лісостепових районах, у гірському Криму, рідше — в степових районах по чагарниках, у лісах.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву і корені.* Траву заготовляють під час цвітіння рослини, корені — восени, після дозрівання плодів. Сухих коренів виходить 20 %. Зберігають готову сировину в сухих приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить аскорбінову кислоту, каротин, гіркі і слизисті речовини; корені — галову кислоту, геранін (3 %). У всіх частинах рослини знайдено дубильні й смолисті речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Наявність у рослині дубильних речовин зумовлює її в'яжучі й протизапальні властивості, що робить ефективним використання Г. к. при запальних захворюваннях кишечника. Настій трави у вигляді полоскань виявляє позитивну дію при запаленнях слизової оболонки верхніх дихальних шляхів. Відвар кореневища з корінням використовували в народній медицині як протипухлинний засіб і в дерматології.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка трави на 200 мл холодної води, довести до кипіння, настояти в закритій посудині 2 години) по 1 столовій ложці через кожні 2 години.

ЗОВНІШНЬО — настій трави застосовують для полоскань; настій кореневищ (2 чайні ложки на 2 склянки холодної води, настоюють 8 годин) — для *компресів* при алергічних дерматитах; відвар кореневищ (2 столові ложки на 1 л окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують) застосовують теплим для примочок при тріщинах заднього проходу (Fissura ani).

220

221

222

ГЕРА́НЬ ЛІСОВА́

герань лесная

Geranium sylvaticum — багаторічна трав'яниста рослина родини геранієвих. Має вертикальне або косе, вгорі потовщене *кореневище. Стебло* прямостояче, вгорі розгалужене, відхиленозалозисто-волосисте, 25—60 см заввишки. *Листки* округло-нирковидні, 5—7-роздільні, поділені на широко ромбічні частки, зверху залозисто-опушені, зісподу опушені лише по жилках. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, бузкові, в щитковидному *суцвітті,* зібрані по 2 на вилчасто розгалужених *квітконіжках. Плід* сухий, розпадається на 5 однонасінних часток. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Трапляється в лісових районах і зрідка — на півночі Лісостепу з лісах серед кущів і на луках.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У надземній частині виявлено дубильні речовини й алкалоїди.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Г. л. використовують як в'яжучий засіб при проносах, дизентерії, гострих і хронічних ентероколітах.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (2 чайні ложки сухої трави на 2 склянки холодної води, настояти 8 годин, процідити) — по 1—2 чайні ложки кожні 1—2 години.

223

ГЕРА́НЬ ЛУЧНА́

герань луговая

Geranium pratense — багаторічна трав'яниста опушена рослина родини геранієвих. Має товсте здерев'яніле *кореневище. Стебло* прямостояче, вгорі щитковидно-розгалужене, 30—80 см заввишки. *Листки* округло-нирковидні глибокороздільні: нижні довгочерешкові, 7-роздільні, в прикореневій розетці; серединні й верхні — сидячі, відповідно 5- і 3-роздільні, поділені на ромбічні частки. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, синьо-фіолетові, в щитковидному *суцвітті. Плід* сухий, розпадається на 5 однонасінних часток. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте в усіх лісових і лісостепових районах України на луках, у лісах, по чагарниках.

Сировина. Використовують *траву* і *корені.* Траву заготовляють під час цвітіння рослини, корені — восени або навесні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять дубильні речовини: корені — 19—38 %, квітки — близько 16,3 %. У листках є значна кількість аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Екстракти Г. л. залежно від дози здатні збуджувати або пригнічувати центральну нервову систему, зумовлювати місцеве подразнення. В народній медицині препарати Г. л. використовують при проносах, маткових кровотечах та епілепсії. Зовнішньо — настій або відвар використовують для полоскань при зубному болі, для спринцювань при гінекологічних хворобах, а також для обмивань і компресів при гнійничкових і виразкових хворобах шкіри та при екземах.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* (30 г коренів або 5 столових ложок **трави** на 200—300 мл окропу) по 1 столовій ложці через 1—2 години при простих і кривавих проносах, післяпологових кровотечах, надмірних місячних; *сік* свіжої трави по 20—30 *крапель* через 2—3 години при кровохарканні, маткових і гемороїдальних кровотечах.
ЗОВНІШНЬО — *відвар* трави або коренів підвищеної концентрації для полоскань, *компресів* і спринцювань; *порошок* трави для зупинки кровотеч.

224

ГЕРА́НЬ РО́БЕРТОВА

герань Роберта

Geranium robertianum — однорічна трав'яниста рослина родини геранієвих. *Стебло* прямостояче, розгалужене, разом з черешками *листків* відстовбурчено-залозисто-волосисте, при основі — здебільшого червонясте. Листки 5-кутні, п'ятірні або трійчасті з вузькими глибокоперисторозсіченими частками. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, у двоквіткових пазушних *зонтиках. Пелюстки* рожево-червоні, часто з білуватими смужками. *Плід* сухий, розпадається на 5 однонасінних часток. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України в мішаних лісах, серед кущів.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Герань криваво-червона.*

222

224

223

225

ГИ́КАВКА СИ́ВА

икотник серый

Berteroa incana —
дворічна сірувато-зелена від зірчастих волосків рослина родини хрестоцвітих. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 20—40 см заввишки. *Листки* чергові, ланцетні, цілокраї або рідкодрібнозубчасті; прикореневі — черешкові, стеблові — сидячі. *Квітки* двостатеві, правильні, білі, в довгих гронах. *Плід — стручечок*. Цвіте у травні — листопаді.

Поширення. Росте як *бур'ян* біля жител, уздовж доріг, на полях по всій території України.

Сировина. Використовують квітки або *траву*. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад ще не вивчено.

Використання. В народній медицині траву Г. с використовували при мігрені, гикавці, ядусі, білях, маткових кровотечах. Ванни з відвару трави Г. с вважаються ефективним засобом від схуднення і судом у дітей у перші 2 роки життя (спазмофілія). При проносі (особливо у дітей) рекомендується вживати настій квіток рослини.

Лікарські форми і застосування. *Настій* (1—2 столові ложки квіток на 1 склянку окропу) по 1 столовій ложці через кожні 2 години.

226

ГІБІСК ЇСТІВНИЙ

бамия

Hibiscus esculentus —
однорічна трав'яниста рослина родини мальвових. *Стебло* розгалужене, 1,5—2 м заввишки. *Листки* довгочерешкові, серцевидні, 3—7-лопатеві або пальчастороздільні з широкоовальними зубчастими частками. *Квітки* двостатеві, правильні, великі, одиничні в пазухах листків; *віночок* жовтий, при основі — з темною плямою. *Плід — коробочка,* з 5—11 гранями. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Культивують на півдні як харчову рослину.

Сировина. Споживають (відвареними або консервованими) молоді (3—6-денні) зав'язі.

Хімічний склад. Молоді зав'язі містять значну кількість білків, слиз, аскорбінову кислоту (до 45 мг%), каротин, вітаміни групи В.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має сечогінні властивості. Плоди Г. ї.— цінний дієтичний продукт для хворих на гастрит і виразкову хворобу шлунка й дванадцятипалої кишки, їх їдять вареними або смаженими, використовують для приготування супів і соусів, сушать, заморожують, консервують.

227

ГІНКГО ДВОЛОПАТЕВЕ

гинкго двулопастный

Ginkgo biloba —
листопадна голонасінна рослина родини гінкгових. Дводомне дерево до 25 м заввишки, релікт третинного періоду. Досягає віку 1000 років. *Листки* довгочерешкові, шкірясті, віялоподібні, з віялоподібним жилкуванням, з однією або кількома виїмками по краю. Чоловічі *квітки* сережковидні, з численними тичинками; жіночі — на довгих ніжках, розгалужених на кінці на дві або більше гілочки, які закінчуються насінним зачатком. Насіння кістянковидне, схоже на жовту сливу, з м'ясистою оболонкою. Цвіте у травні.

Поширення. Походить з Китаю. Культивують у ботанічних садах і парках як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують листя і плоди. Листя (Folia Ginkgo bilobae) збирають протягом усього вегетаційного періоду і навіть восени. Після перших морозів збирають опале насіння (Fructus Ginkgo), ядро відокремлюють від м'ясистої оболонки (має неприємний запах — наявність масляної кислоти), промивають і сушать на решетах при кімнатній температурі. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Листя містить кемпферол, кверцетин, гінкгетин, білобетин та інші флавоноїди; аментофлавон (біфлавоноїд), нонакозан, гексакозанол, пініт; шикімову, ліноленову, хінну та гідрогінкголову кислоти; лактони, терпени, катехіни, віск, крохмаль, маннан, пентозан, β-ситостерин, жирну та ефірну олії. В м'ясистій оболонці насіння є масляна, валеріанова, пропіонова та гінкголова кислоти й деякі токсичні

225

226

227

речовини. В самому насінні міститься до 13 % білка, 68 % крохмалю, 3 % жирної олії, крім того є цукри, пентозан, аргінін, ситостерол, фітостерол, аспарагін, рафіноза, ксилан, каротин, гінкгетин, білобол та гінол. У деревині є близько 2,5 % смоли, 5 % ефірної олії, до 0,5 % α-сезаміну.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з листя Г. д. виявляють спазмолітичну, судинорозширювальну і бактеріостатичну дію. Експериментально й клінічно підтверджено, що вони прискорюють кровообіг у периферичній і мозковій ділянках і сприяють постачанню кисню до них, причому не виявляють жодної побічної дії, не впливають на кров'яний тиск і частоту серцевих скорочень та дихальних актів. Призначають як активатор судин при артеріосклеротичній ангіопатії, діабетичних ушкодженнях судин з загрозою гангрени, при ушкодженнях судин нікотином у завзятих курців, при недостатньому кровопостачанні мозку, хворобі Рейно (спазми судин кінцівок), а також при бронхіальній астмі. Особливе значення препарати Г. д. мають у геріатрії, бо їхня дія починається повільно й довго утримується. Інших препаратів рослинного походження з такою самою дією немає. Слід відзначити, що ці властивості листя Г. д. в східній медицині відомі не були, його використовували лише як засіб від глистів та як репелент. Ширше застосовувалося в китайській традиційній медицині насіння: його вживали від кашлю, астми, туберкульозу легень (дію підтверджено і клінічно), від запорів і як седативний засіб, зовнішньо — від деяких хвороб шкіри та як косметичний засіб *(настій* в олії або вині). Сік м'ясистої оболонки вживали від корости та лобкових вошей. Підсмажене або варене насіння вживається в їжу, воно сприяє травленню, але спожите у великій кількості може спричинити **отруєння.** В Китаї сире насіння вважалося за протиотруту і як канцеростатик (експериментально не підтверджено). *Екстракт* із свіжого листя Г. д. входить до складу галенових *препаратів* тебоніну (ФРН) та гінкору (Франція), які в СРСР аптеками не відпускаються.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—відвар (15 г сухого листя на 200 мл води, варити 3 хвилини, настоювати 10 хвилин), пити тричі на день по третині склянки при склерозі судин мозку у людей похилого віку і венозній недостатності ніг, варикозному розширенні вен та при геморої.

228

ГІРКОКАШТАН ЗВИЧАЙНИЙ, каштан кінський
каштан конский обыкновенный,
Aesculus hippocastanum — високе (до 25 м заввишки) листопадне дерево родини гіркокаштанових. *Листки* супротивні, довгочерешкові, пальчастоскладні, з 5—7 майже сидячими листочками. Квітки неправильні, білі, з червоними плямочками, зібрані в прямостоячі, пірамідальні *волоті. Плід* — коробочка, вкрита великими шипами. Цвіте у травні.

Поширення. Походить з Греції. На території України розводять у парках і садах як декоративне дерево.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кору молодих гілок *(Cortex Aesculi hippocaslani),* листя *(Folia Aesculi hippocastani),* квітки *{Flores Aesculi hippocastani)* і плоди *(Fructus Aesculi hippocastani). Кору* збирають навесні, розрізають на куски і сушать відразу після збирання на відкритому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої кори виходить 50 % . Квітки заготовляють у травні. Їх обшморгують з грубого загального суцвіття і сушать у перший день на сонці, а потім — під наметом або в приміщенні. Сухої сировини виходить 16—17 % . Листя заготовляють під час цвітіння рослини, зрізаючи без черешків. Сушать на вільному повітрі під наметом або в приміщенні, яке добре провітрюється, розстилеючи тонким шаром (2—3 см). Сухої сировини виходить 20—22 % . Плоди збирають повністю достиглими, коли вони починають падати. Сушать їх під наметом або в добре провітрюваному приміщенні при температурі до 25°. Сухої сировини виходить 50 % . Зберігають готову продукцію в сухому приміщенні. Аптеки сировину не відпускають. Плоди і листя експортуються.

Хімічний склад. Насіння містить кумаринові глікозиди ескулін і фраксин, глікозиди кверцетину і кемпферолу, тритерпеновий сапонін есцин, жирну олію (5—7 %), білкові речовини (до 10 %), крохмаль (до 50 %), дубильні речовини (близько 1 %); у корі є ескулін, фраксин, есцин, дубильні речовини, цукри, аскорбінова кислота, тіамін, філохінон; у листках — глікозиди (3-монозиди кемпферолу і кверцетину), каротиноїди (лютеїн і віолаксантин), пектинові речовини; квітки багаті на флавоноїди (похідні кемпферолу і кверцетину), дубильні й пектинові речовини та слиз.

Фармакологічні властивості і використання. Терапевтична дія препаратів Г. з. зумовлена наявністю в них ескуліну, фраксину та есцину, серед яких найбільшу біологічну активність виявляє есцин. Певне позитивне значення мають і інші сполуки. Так, активність чистого есцину в 5 раз нижча за активність есцину в суміші з флавоноїдним комплексом із Г. з. Серед *галенових препаратів,* виготовлених з різних частин рослини, найвищу актив-

228

ність (при відносно невисокій гострій токсичності) виявляє спиртовий *екстракт* плодів. Експериментально з'ясовано, що екстракт плодів Г. з. виявляє протизапальну і протинабрякову дію, зменшує в'язкість крові, має капілярозміцнюючі властивості, знижує артеріальний тиск, нормалізує вміст холестерину і лецитину в крові, зменшує ліпоїдоз аорти і печінки. Доведено також вазотонічну, судинозвужуючу і знеболюючу дію рослини. У вітчизняній і зарубіжній медицині Г. з. використовують для виготовлення препаратів, які застосовують в основному при різних судинних захворюваннях та деяких інших хворобах. До них належить беласкузин, вазотонін, веногал, веностазин, дескузан, ескувазин, ескувіт, ескузан, есфлазид, репарил, руфаесцин та інші. В СРСР дозволено використовувати ескузан і есфлазид. Галенові препарати Г. з. широко використовуються в народній медицині: свіжовидавлений сік з квіток п'ють при варикозному розширенні вен, тромбофлебіті, атеросклерозі та геморої; сік квіток, законсервований спиртом, настойку квіток або плодів — при варикозному розширенні вен і геморої; настій кори — при тривалій діареї, малярії, та при хронічних бронхітах у курців; відвар шкірки плодів — при маткових кровотечах. У поєднанні з іншими лікарськими рослинами Г. з. використовують при геморoїдальних кровотечах, варикозному дерматиті, подагрі, артриті тощо. Як зовнішній засіб використовують настій кори, настойку плодів, настій шкіри плодів та свіже . потерте листя.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *сік* з квіток по 25—30 крапель два рази на день; сік з квіток, законсервований спиртом у співвідношенні 1: 2, по 30—40 г тричі на день; настій кори (1 чайна ложка подрібненої сировини на 2 склянки охолодженої кип'яченої води, настоюють 8 годин, проціджують) по 30 мл 4 рази на день; *настойку* (50 г квіток або плодів на 0,5 л горілки) по 30—40 крапель 3—4 рази на день; відвар шкірки плодів (5 г подрібненої шкірки плодів на 200 мл окропу, кип'ятити 15 хв) по столовій ложці 3 рази на день; суміш кори (15 г), квіток липи *серцелистої* і *бузини чорної* (по 45 г) готують як настій (1 столова ложка суміші на 200 мл окропу) і п'ють по 1 склянці 2 рази на день при артриті й подагрі; столову ложку суміші квіток Г.з. і *горобини звичайної* (по 20 г) та квіток *арніки гірської* (10 г) напарюють 20 хв на 200 мл окропу і п'ють по 1 склянці два рази на день при гемороїдальних кровотечах; дві столові ложки суміші плодів Г.з., кори *берези пухнастої* і кори *дуба звичайного* (по 20 г), слані моху ісландського і трави хвоща *польового* (по 50 г), трави *астрагалу солодколистого* і коріння *ожини сизої* (по 100 г), коріння ревеню *тангутського* і квіток *цмину піскового* (по 30 г) варять 5 хв у 400 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день при варикозному дерматиті (одночасно корисно приймати місцеві ванни з відвару кореневищ *дріоптерису чоловічого).*

ЗОВНІШНЬО — настій кори (50 г сировини на 1л окропу, кип'ятять 15 хв, настоюють 8 годин, проціджують) для сидячих прохолодних ванн при гемороїдальних кровотечах безпосередньо після випорожнення (коли шишки ще зовні) протягом 15 хвилин; *відвар* кори (10 г кори на 200 мл окропу) для холодних мікроклізмочок при гемороїдальних кровотечах; відвар сировини (15 г шкірки плодів на **250—**300 мл окропу, кип'ятять 10 хв) для спринцювання двічі на день при маткових кровотечах у клімактеричний період (за умови відсутності злоякісних пухлин); настойку шкірки плодів (40 г сировини на 1 л спирту) для розтирань при ревматоїдному артриті; свіже подрібнене листя для припарок або спиртову витяжку з плодів (2 частини плодів заливають 1 частиною горілки і настоюють 15 днів) для змазувань при варикозному дерматиті.

229

ГІРЧА́К ВУЗЛУВА́ТИЙ

горец узловатый,

Polygonum nodosum — однорічна трав'яниста темно-зелена рослина родини гречкових. *Стебла* підведені або висхідні, розгалужені, 50—100 см заввишки. *Листки* майже еліптичні або видовженоланцетні, 2—15 см завдовжки і 0,1—5 см завширшки, звужені в довгенький (до 3 см) *черешок,* при верхівці не відтягнуті, зісподу — крапчасто-залозисті, по середній жилці та з країв — короткощетинисті, зверху — голі, без помітної плями. Піхви листків (розтруби) 2—22 мм завдовжки, голі, з дуже короткими війками по краю. Квітки двостатеві, правильні, у волотистих *суцвіттях* на кінці стебла та головних гілок; *оцвітина* блідо-рожево-пурпурова або майже біла, без залозок на спинці часток. *Плід — горішок.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Трапляється по вогких луках, по берегах, нерідко на мілководді на північному заході Полісся.

Заготівля і зберігання — усе так, як у статті *Гірчак почечуйний. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. Цей гірчак використовується в народній медицині на рівні з *гірчаком почечуйним.*

229

230

230

ГІРЧА́К ЗЕМНОВО́ДНИЙ

горец земноводный,
Polygonum amphibium — багаторічна трав'яниста, з міцним розгалуженим *кореневищем* рослина родини гречкових. Існує 2 форми: наземна — з прямостоячим (15—50 см заввишки), густо облистненим *стеблом,* опушеним притиснутими щетинистими волосками, з короткочерешковими листками — і водяна — з плаваючими, розгалуженими, довгими стеблами і довгочерешковими голими листками. Листки чергові, прості, від видовженоеліптичних до лінійно-ланцетних. *Квітки* двостатеві, правильні, у безлистих густих циліндричних колосах на відокремлених квіткових *пагонах; оцвітина* рожева. *Плід — горішок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте майже по всій території України (крім Полинового Степу і Криму) у стоячій і повільно текучій воді, по болотах, озерах і берегах річок.

Заготівля **і зберігання.** Використовують кореневища, заготовлені восени або навесні. Викопані кореневища обтрушують від землі, звільняють від надземної частини, миють холодною водою, розрізають на куски і сушать під наметами або на горищі. Інколи використовують листя, зібране під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад слабо вивчено. Всі частини рослини містять дубильні речовини (коріння— 18—21,7%, листя 5—10%). У траві відмічено близько 31 мг% аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має в'яжучі й сечогінні властивості. Використовується в народній медицині як сечогінний засіб при нирковокам'яній хворобі, а також при подагрі, ревматизмі і як антиневралгічний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар кореневища (1 чайна ложка свіжого кореневища з коренями на 300 мл окропу, варять 10 хв, настоюють 2 години) по півсклянки тричі на день; настій листя (2 чайні **ложки сухого листя** на 200 **мл** окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 3—4 рази на день.

231

ГІРЧА́К ЗМІЇ́НИЙ,

ракові шийки, змійовик;
горец змеиный,
Polygonum bistorta — багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Має дерев'янисте, змійовидновигнуте *кореневище. Стебло* прямостояче, просте, голе, 30—100 см заввишки. Прикореневі та нижні стеблові *листки* — з довгими крилатими черешками, видовженоланцетні або яйцевидно-ланцетні, при основі клиновидні або серцевидні; верхні — сидячі, дрібні, вузькі. *Квітки* двостатеві, дрібні, блідорожеві, зібрані на верхівці стебла в циліндричне колосовидне *суцвіття. Плід* — тригранний *горішок.* Цвіте з кінця травня до середини липня.

Поширення. Росте на болотах, луках, лісових вологих галявинах по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища *(Rhisoma Bistortae),* які заготовляють одразу після цвітіння рослини. Їх викопують, обтрушують, звільняють від стебел і коріння, миють і сушать на сонці, в приміщенні, яке добре провітрюється, або в сушарках **при** температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 25 %. Строк придатності — 6 років. Аптеки сировину не відпускають.

231

Хімічний склад. Кореневище містить близько 25 % дубильних речовин, вільну елагову і галову кислоти, катехіни, оксиметилантрахінони, флавоноїди, крохмаль (близько 26 %), барвники та інші речовини.

Фармакологічні властивості та використання. Гірчак виявляє протизапальну, в'яжучу, антибактеріальну, кровоспинну та заспокійливу дію. Є відомості, що дубильні речовини гірчака мають протипухлинні властивості. *Галенові препарати* з нього використовують як в'яжучий засіб при розладах кишечника (самостійно або в поєднанні з іншими лікарськими рослинами), при запаленні слизових оболонок і хворобах сечового міхура. В народній медицині рослину використовують при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, проносах, дизентерії, при каменях у жовчному і сечовому міхурах. Зовнішньо ліки з цієї рослини використовують при запальних процесах слизової оболонки ротової порожнини і горла, при катаральному стоматиті, гінгівіті, пародонтозі та інших захворюваннях ротової порожнини, для лікування екземи, застарілих ран і фурункулів, для спринцювань при білях у жінок. Кореневище гірчака входить до складу *шлункових чаїв,* використовується при виробництві препаратів таніальбіну **і тан**салу.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *порошок* кореневищ по 0,5—1 г тричі на день при проносах і дизентерії; *відвар* кореневищ (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день при проносах, гострих і хронічних захворюваннях кишечника; відвар кореневищ (20 г сировини на 1 л окропу) п'ють, дотримуючи дієти без м'яса, солі, алкоголю, риби і яєць по півсклянки тричі на день при каменях у сечовому і жовчному міхурах; відвар суміші 5 г порошку кореневищ гірчака і 1 чайної ложки насіння *льону звичайного в* 200 мл окропу п'ють по 1 столовій ложці через кожні 2 години при кровотечах внутрішніх органів.

ЗОВНІШНЬО — відвар кореневищ (20 г сировини на 1 л окропу) для *примочок,* промивань, полоскань і спринцювань; *мазь* (свіжий сік кореневища, змішаного з смальцем у співвідношенні 1: 2) для лікування екземи. При тривалому вживанні препарати гірчака спричинюють запори.

232

ГІРЧАК ПЕРЦЕВИЙ,
водяний перець, собачий перець;
горец перечный
Polygonum hydropiper — однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. *Стебло* прямостояче, від основи розгалужене, 20—70 см заввишки, над осінь червоніє. Листки чергові, видовженоланцетні, до обох країв звужені, гострі або тупуваті, з хвилястими цілісними краями; піхви листків (розтруби) плівчасті, червонуваті, з голим або коротковійчастим краєм. *Квітки* двостатеві, дрібні, по 2—3 в пучках, зібраних на верхівці стебла й гілок у довгі звислі переривчасті колосовидні суцвіття; оцвітина рясно вкрита крапчастими залозками, рожева або зеленаворожева, 4—5-роздільна. *Плід* — горішок. Цвіте з липня до жовтня.

Поширення. Росте по берегах річок, у канавах, на луках, у вологих лісах по всій території України, крім Полинового Степу і Криму.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву (Herba Polygoni hydropiperis),* зібрану на початку цвітіння рослини. Зрізають на висоті 10—15 см від землі. Сушать на відкритому повітрі в затінку або на горищі, розстеливши тонким шаром. Сухої сировини виходить 20 %. Зберігають у паперових мішках. Строк придатності — 2 роки. Аптеки відпускають сировину.

Хімічний склад. Трава містить глікозид полігопіперин, флавоноїди (гіперозид, ізорамнетин, кверцетин, кверцитрин, кемпферол, рамнетин і рутин), аскорбінову кислоту (до 200 мг%), вітаміни K, E і каротин, а - ситостерин, органічні кислоти (мурашина, яблучна, оцтова, валеріанова і галова), дубильні й смолисті речовини, ефірну олію, макро- і мікроелементи (залізо, марганець, магній, титан, срібло та інші).

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* гірчака мають кровоспинну, знеболюючу, протизапальну, заспокійливу й антисептичну властивості. Кровоспинна дія у них поєднується зі здатністю стимулювати скорочення м'язів матки подібно до такої здатності ріжків, але у препаратів Г.п. ця властивість виявляється значно слабше. В науковій медицині препарати гірчака використовують в основному як кровоспинний засіб при маткових кровотечах на грунті гіпотонії матки в результаті запалень, при поліменореї різного генезу, при невеликих гемороїдальних кровотечах, при кровотечах з дрібних судин і капілярів шлунка й кишок. Частіше їх використовують як допоміжний засіб у комплексній терапії при маткових і внутрішніх кровотечах. У поєднанні з іншими лікарськими рослинами Г.п. використовують при проносах та ентероколітах. Зовнішньо рослину використовують для місцевих ванн при геморої, вузлуватій формі зобу, для лікування гнійних і гангренозних ран, екземи, виразки гомілки тощо.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — екстракт- гірчака перцевого рідкий *(Extractum Polygonii hydropiperis fluidum),* по 30—40 крапель 3—4 рази на день; *настій* трави (20 г, або 2 столові ложки трави на 200 мл окропу) по третині склянки 3—4 рази на день; *настойку* трави (у співвідношенні 1:4, на горілці) по 30—40 крапель 3—4 рази на день; *порошок* висушеної трави по 1 г 2—3 рази на день; мазь (3 столові ложки суміші трави гірчака перцевого, квіток *льонку звичайного* і кори *дуба звичайного,* взятих порівну настоюють, час від часу помішуючи, на склянці розтопленого свинячого сала протягом 12 годин, проціджують) для лікування гемороїдальних гуль з болями і свербінням у задньому проході (добре змащений маззю кусок марлі вводять у відхідник на 4—5 годин).

ЗОВНІШНЬО — свіжий *сік* трави гірчака для змащування виразки гомілки (1—2 рази на день); свіжу подрібнену траву прикладають до потилиці при нежиті або головному болі; *відвар* трави (50 г трави на 400 мл окропу) для обмивань уражених ділянок шкіри; настій трави (повна пригорща сухої або свіжої трави на 2 л окропу, кип'ятять 15 хв, настоюють 20 хв) для сидячих ванн тривалістю 15 хв при геморої. ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати Г. п. при гломерулонефриті.

232

233

ГІРЧАК ПОЧЕЧУЙНИЙ,
сорочі лапки;
горец почечуйный
Polygonum persicaria — однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. Стебло в нижній частині підведене або пряме від основи, Гіллясте, рідше — просте, 30—100 см заввишки. *Листки* широколанцетні, поступово загострені, з верхнього боку — з темно-коричневою плямою або без неї. Листки піхви (розтруби) вкриті щетинками, щільно обхоплюють стебло, по краю — з довгими рясними війками. Квітки — в густих, недовгих колосках, здебільшого рожеві, рідше — білі. *Плід — горішок.* Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Росте по берегах річок, на різних вологих місцях по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву (Herba Polygoni persicariae),* яку заготовляють у період цвітіння рослини. Зрізають вкриті листям квітконосні стебла. Пожовкле листя і грубі частини стебла відкидають. Сушать у затінку на відкритому повітрі, в добре провітрюваних приміщеннях або в сушарках при температурі 40—50°. Сухої сировини виходить 25—27 %. Строк придатності — 2 роки. Аптеки відпускають сировину.

Хімічний склад. Трава містить флавоноїди (авікулярин, гіперозид, кверцитрин та інші), дубильні речовини (1,5%), антраглікозиди, вітаміни (рутин, аскорбінова кислота), органічні кислоти, р-ситостерин, слиз, флобафени, ефірну олію (0,05 %), цукри тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє ніжну послаблюючу (за рахунок

активізації перистальтики кишечника), кровоспинну {за рахунок підвищення зсідання та в'язкості крові}, сечогінну, протизапальну, болетамувальну та судинозвужувальну дію, тонізує м'язи матки, посилює діяльність серця, виявляє гіпотензивний ефект. При звуженні судин підвищення артеріального тиску не спостерігається. *Галенові препарати* Г. п. використовують головним чином при ускладненому кровотечею геморої, особливо у хворих з атонічними запорами, при спазматичних запорах. У гінекологічній практиці їх призначають при вагініті (як в'яжучий і дезинфікуючий засіб}, при захворюваннях, пов'язаних з матковими кровотечами (гіпотонія матки, надмірні місячні тощо). В народній медицині *відвар* трави використовують для лікування ран, виразок, лишаїв та висипів на шкірі, ним полощуть горло при ангіні й ларингіті. Свіжу потовчену траву прикладають до потилиці при головному болі. Для лікування ран використовують і свіжий *сік* рослини.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *настій* трави (дві столові ложки трави на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *настойку* трави (15 г на 200 мл горілки) по 30—40 крапель 2 рази на день; суміш трави Г. п., *звіробою звичайного* і *вовчуга польового* (по 15 г), листя *подорожника великого* (10 г), квіток *ромашки лікарської* (10 г), трави *хвоща польового і сухоцвіту багнового* (по 10 г), кори *крушини ламкої* (10 г) готують як настій (10 г суміші на 200 мл окропу} і п'ють по третині склянки 3 рази на день при геморої.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (1 столова ложка на 200 мл окропу) для обмивань, полоскань і спринцювань (спринцювання проводять 1—2 рази на день розчином, приготовленим шляхом розведення 100 мл настою на 1 л кип'яченої води}.

234

ГІРЧАК ШОРСТКИЙ,
геморойна трава;
горец шероховатый
Polygonum scabrum —
однорічна трав'яниста темно-зелена рослина родини гречкових. *Стебла* 30—60 см заввишки, прямі, підведені або лежачі, розгалужені. *Листки* яйцевидно-ланцетні або видовженоланцетні, коротко-черешкові, часто тупуваті, зісподу — з крапчастими залозками, зверху — з чорною плямою у вигляді півмісяця. Піхви листків часто трохи залозисті, по краю — з дрібними війками. *Квітки* двостатеві, правильні, на помітних квітконіжках, зібрані в колосовидні *суцвіття; оцвітина* зелена-во-біла, зверху вкрита залозками. Квітконоси густо вкриті жовтуватими залозками. *Плід* — горішок. Цвіте у червні — жовтні.

Поширення. Росте на луках, як бур'ян на полях і на городах переважно в лісових районах України.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Сушать під наметом, на горищі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини (6%), оксиметилантрахінон, галову кислоту, листки — аскорбінову кислоту (до 260 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально доведено, що рослина виявляє антибактеріальну активність по відношенню до дизентерійної палички Флекснера. В деяких зарубіжних країнах Г. ш. використовують у науковій медицині як кровоспинний і послаблюючий засіб при геморої. У вітчизняній народній медицині Г. ш. використовують нарівні з *гірчаком почечуйним.*

233

234

235

ГІРЧИЦЯ БІЛА
горчица белая
Sinapis alba —
однорічна трав'яниста шорстко-волосиста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* прямостояче, вгорі галузисте, 30—60 см заввишки. *Листки* з черешками, перисторозсічені, з надрізанозубчастими боковими частками і більшою верхньою часткою, що нерідко зливається з боковими. *Квітки* правильні, двостатеві, 4-пелюсткові, жовті, зібрані в китиці. *Плоди — стручки* з шаблевидним носиком, лінійні, циліндричні, хвилясто-горбочкуваті, відходять від стебла під прямим кутом. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте як бур'ян уздовж доріг, на полях і городах по всій території України. Інколи вирощують як олійну рослину.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Гірчиця сарептська.*

236

ГІРЧИЦЯ САРЕПТСЬКА
горчица сарептская
Brassica juncea —
однорічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* пряме, розгалужене, голе, 20—60 см заввишки. *Листки* на *черешках,* зісподу по жилках — з розсіяними жорсткими волосками; нижні — ліровидні, з довгастими боковими частками і більшою овальною верхівкою, верхні — ланцетні. *Квітки* правильні, двостатеві, 4-пелюсткові, жовті, зібрані в китицевидне *суцвіття. Плоди — стручки,* майже циліндричні, з довгим носиком, відхилені від стебла. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Розводиться і трапляється здичавілою на забур'янених місцях у степовій і рідше — в лісостеповій зонах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують насіння (Semina Sinapis). Збирають, коли дозрівають нижні й серединні стручки. Рослина в цей час набуває жовтого кольору, а нижні листки опадають. Зрізані рослини досушують у снопиках, слідкуючи за тим, щоб не пересохли і щоб не висипалося насіння, а потім обмолочують і просівають на решето. Зберігають у сухих приміщеннях з доброю вентиляцією. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Насіння містить жирну олію, білки, слиз і глікозид синігрин, який під впливом ферменту мирозину в при-

сутності води розкладається на сульфат калію, глюкозу й гірчичну ефірну олію, яка є сильним подразником шкіри. До складу жирної олії входять гліцериди ерукової, олеїнової, лінолевої, міристинової та бегенової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Насіння рослини збуджує апетит, посилює виділення шлункового соку, має протизапальні й антисептичні властивості, воно входить до складу шлункового чаю, який вживають для регулювання діяльності шлунково-кишкового тракту. Насіння Г. с вживають і при запорі та отруєнні опіумом (як блювотне і проносне). Місцеве застосування гірчичного порошку (гірчичники, ванни, компреси, розтирання гірчичним спиртом тощо) основується на спроможності подразнювати шкіру й зумовлювати, таким чином, перерозподіл крові (постачання оброблених гірчицею ділянок шкіри кров'ю стає інтенсивнішим). Гірчичники використовують при простудних захворюваннях, бронхітах, плевритах, бронхопневмоніях, їх прикладають до больових зон при невралгіях і радикуліті. Для рефлекторного впливу на функцію кровообігу (при гіпертонічних кризах, загрозливому інсульті, стенокардії) гірчичники прикладають на груди, потилицю, литкові м'язи, на ділянку серця тощо. Гірчичний спирт використовують для розтирань при ревматизмі, радикуліті, невриті й простудних захворюваннях та для лікування ознобишів (Perniones). Гірчичні ванни (загальні або місцеві) приймають при простудних захворюваннях або для запобігання їхньому розвиткові (наприклад, після сильного переохолодження).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — насіння вживають натщесерце по 10 насінин за 30 хв до їди (щодня збільшуючи дозу, доводять її до 20 насінин); гірчичне борошно вживають натщесерце по чверті чайної ложечки за 30 хв до їди (щодня збільшуючи дозу, доводять її до повної чайної ложечки, а щоб спричинити блювання й пронос при отруєнні, борошно вживають по 1,5 г з перервами, поки не буде досягнуто бажаних наслідків); настойку гірчичного борошна на горілці (у співвідношенні 1: 10, настоюють 8 днів) п'ють по 20—30 крапель перед їдою. ЗОВНІШНЬО — гірчичний спирт для розтирань і змазувань; гірчичники на певні ділянки тіла, попередньо змащені рослинною олією (змочити теплою водою і прикласти до шкіри на 10 — 15 хв); гірчичні *компреси* (1 чайна ложка гірчичного порошку на склянку теплої води) на 1 — 10 хв при простудних захворюваннях у дітей; ванни загальні (200—500 г подрібненого насіння або гірчичного борошна на одну процедуру) тривалістю 20 хвилин; ванни для ніг (кілька ложок гірчичного борошна на відро гарячої води); 2 столові ложки суміші потовченого насіння Г. с (40 г), квіток *ромашки лікарської* (40 г), листя *розмарину справжнього* (20 г) заливають половиною літра холодної перекип'яченої води, настоюють 20 хв, проціджують і використовують для компресів і місцевих ванн для поліпшення зрошування кров'ю шкіри кінцівок; 2 столові ложки суміші потовченого насіння Г. с (60 г) І листя *шавлії лікарської* (40 г) заливають половиною літра холодної перекип'яченої води, настоюють 20 хв, проціджують і застосовують, як у попередньому прописі.

ПРОТИПОКАЗАНО вживати насіння Г. с. при запаленні нирок і туберкульозі легень.

237

ГІРЧИЦЯ ЧОРНА

горчица чёрная

Brassica nigra, синонім ***Sinapis nigra*** — однорічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* прямостояче, галузисте, в нижній частині — разом з листками розсіяноволосисте, 50—150 см заввишки. Листки з черешками, ліровидні, з великою нерівномірною виїмчасто-зубчастою верхівковою часткою; верхні листки цілокраї, ланцетні. *Квітки* правильні, двостатеві, 4-пелюсткові, зібрані в китицевидне *суцвіття; пелюстки* ясно-жовті, оберненояйцевидні, 5—6 мм завдовжки. *Плоди — стручки* (4-гранні, притиснуті до стебла). Цвіте протягом червня — серпня.

Поширення. Як дика або здичавіла росте по всій території України (крім Карпат і Криму) на забур'янених місцях і по берегах річок. Інколи її розводять.

Заготовля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Гірчиця *сарептська.*

235 236 237

238

ГІСОП ЛІКАРСЬКИЙ
иссоп обыкновенный
Hyssopus officinalis —
багаторічна трав'яниста дрібноопушена рослина родини губоцвітих. *Стебла* чотиригранні, підведені, 20—50 см заввишки. *Листки* цілокраї, довголанцетні, до 8 мм завширшки, до основи клиновидно звужені, без помітного черешка, крапчастозалозисті, з трохи загорнутими на спідній бік краями. *Квітки* неправильні, двостатеві, яскраво-сині, іноді рожеві; *суцвіття* переривчастоколосовидне, майже однобічне. *Плід* — з 4 горішків. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Походить з Південної Європи. На Україні вирощують у садах і на городах як ефіроолійну рослину. Дичавіє.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (верхівки стебла до 20 см завдовжки), зібрану під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або в приміщенні. Сухої сировини виходить 20 %. Зберігають у сухому приміщенні в мішках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить ефірну олію (0,6—1 %), флавоноїди (0,9%), тритерпенові кислоти (урсолова, олеанолова), дубільні й гіркі речовини, смоли, камедь і барвники. До складу ефірної олії входять 1-пінокамфон, α-пінен, (β-пінен, камфен, цинеол, 1-пінокамфеол, пінокамфеолацетат і сесквітерпени.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має антисептичні й спазмолітичні властивості. В багатьох зарубіжних країнах Г. л. використовують у науковій медицині, в СРСР — лише в народній. У вигляді настою або настойки його вживають як відхаркувальний засіб при хронічних катарах верхніх дихальних шляхів (бронхіти, трахеїти, ларингіти), при бронхіальній астмі, поганому травленні, хронічних колітах, метеоризмі й запорах, як глистогінний засіб, а також при анемії, неврозах, стенокардії, ревматизмі та гіпергідрозі. Місцево Г. л. використовують при запаленні очей, при стоматитах, охриплості голосу, захворюваннях глотки, для лікування забитих місць, синців, ран та екзем.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1—2 столові ложки на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 2—3 рази на день за 20 хв до їди (пити теплим); настойку трави (20 г трави на 100—200 мл горілки, настоюють 7 днів, проціджують) по 1 чайній ложці 2—3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки трави на 200 мл окропу, настоюють 30 хв) для полоскань, промивань та *компресів.*

239

ГЛЕДИЧІЯ КАСПІЙСЬКА
гледичия каспийская
Gleditschia caspia —
невелике, 10—12 м заввишки, однодомне дерево родини бобових. Має великі нерозгалужені колючки. *Листки* непарноперисті або двоперисті. *Квітки* дрібні, одностатеві, зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* зеленкуваті, в прикорочених пазушних *китицях. Плід — біб.* Цвіте у червні.

Поширення. Походить з Північної Америки. На Україні розводять як декоративне дерево в садах і парках

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Гледичія колюча.*

238

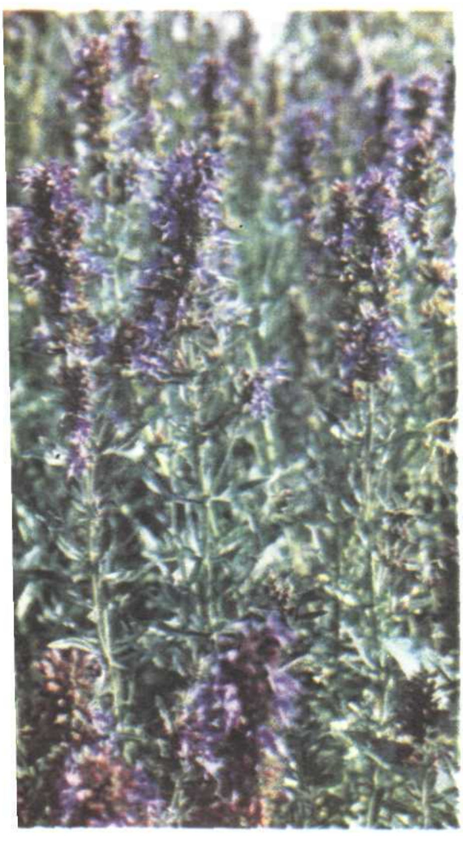

239

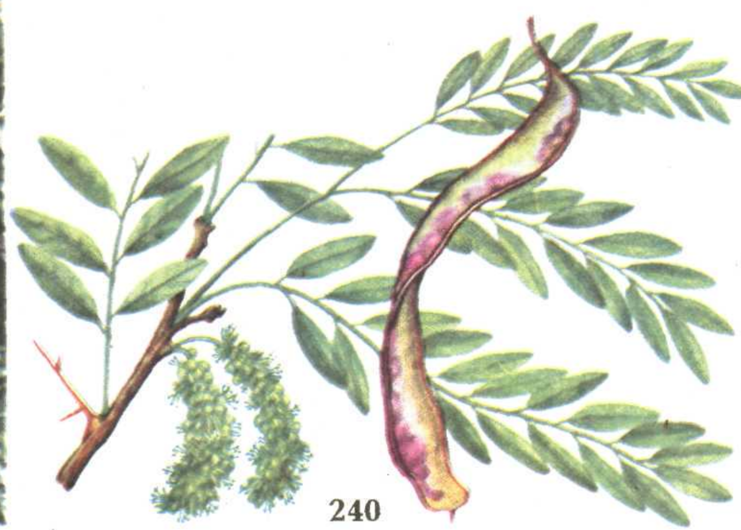

240

240

ГЛЕДИ́ЧІЯ КОЛЮ́ЧА
гледичия обыкновенная
Gleditschia triacanthos —
однодомне дерево родини бобових, 30—40 м заввишки. Стовбур і гілки несуть міцні розгалужені *колючки* до 7 см завдовжки. *Листка* парноперисті і двоперисті; листочки видовженоланцетні. *Квітки* неправильні, одностатеві, блідо-фіолетові або майже білі, в густих китицевидних *суцвіттях. Плід — біб.* Цвіте у червні — липні, плодоносить у вересні — жовтні. Плоди зимують на дереві.

Поширення. Походить з Північної Америки. На Україні широко розводять, культивують як декоративну рослину.

Сировина. Використовують лушпиння плодів і молоде листя, зібране в період розпускання. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. У молодому листі міститься алкалоїд триакантин (до 1 %), аскорбінова кислота; в лушпинні плодів — антраглікозиди (2,6 %), дубильні речовини (3,1 %), вітамін К.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд триакантин виявляє спазмолітичну дію, розширює кровоносні судини, знижує кров'яний тиск. Вітчизняною фармацевтичною промисловістю випускався препарат триакантин, який використовували при гіпертонічній хворобі, бронхіальній астмі, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при спастичних колітах та хронічному холециститі. Останнім часом препарат знято з виробництва. *Галенові препарати* лушпиння плодів виявляють послаблюючу дію.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — подрібнене лушпиння плодів заварюють як чай (10 г на 200 мл окропу) і п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день при хронічних запорах.

241

ГЛЕКОПА́Р —
багаторічна трав'яниста з опушеним стеблом рослина родини розових. Те саме, що й *парило звичайне.*

242

ГЛЕ́ЧИКИ ЖО́ВТІ,
латаття жовте, жовта водяна лілія;
кубышка жёлтая
Nuphar lutea —
багаторічна водяна рослина родини лататтєвих. Має товсте повзуче *кореневище,* вкрите рубцями від *черешків. Листки* плаваючі, шкірясті, яйцевидно-овальні, цілокраї, з тригранними черешками. *Квітки* одиничні, великі, двостатеві; *чашолистки* пелюстковидні, зверху інтенсивно жовті, зібрані дзвоником; *пелюстки* коротші за чашолистки, жовті. *Плід* ягодоподібний, гладенький. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте в стоячих і повільно текучих водах по всій Україні, крім Криму.

Заготівля і зберігання. Використовують кореневища, які заготовляють під час цвітіння рослини і восени, вириваючи їх баграми, або руками, попередньо підрізавши ножами. Після того як обріжуть листки, корені і гнилі частинки, кореневища миють, ріжуть тонкими (3—5 мм завтовшки) пластинками, які в свою чергу подрібнюють на кусочки завдовжки 1—1,5 см, розстилають тонким шаром на папері або мішковині, пров'ялюють на сонці, а потім досушують під наметом, на горищі або в сушарках при температурі до 60°. Сухої сировини виходить 8—10 %. Строк придатності — 2 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Кореневище містить алкалоїди (нуфаридин, тіобінуфаридин, неотіобінуфаридин, нуфлеїн), дубильні, смолисті й гіркі речовини, цукри і крохмаль (до 44 %)

Фармакологічні властивості і використання. Виготовлений з Г. ж. препарат лютенурин діє бактеріостатично на грампозитивні мікроорганізми, фунгістатично — на патогенні гриби типу Candida, виявляє, протитрихомонадну активність, має сперматоцидні властивості. Його призначають при отитах різного походження, при гострих і хронічних трихомонадних урогенітальних захворюваннях, при лікуванні трихомонозів, ускладнених бактеріальною і грибковою флорою, для лікування захворювань шкіри й слизових оболонок, спричинених грампозитивними мікроорганізмами і патогенними грибами типу Candida, та як протизаплідний засіб. У народній медицині відвар кореневищ Г. ж. п'ють при запальних процесах травного тракту, ревматизмі, лихоманці, захворюваннях шкіри, надмірних місячних, імпотенції та фригідності, а як зовнішній засіб — для спринцювання при гострих і хронічних трихомонадних кольпітах, ускладнених бактеріальною і грибковою флорою, та для запобігання вагітності. Борошно з кореневищ Г. ж, використовують як засіб боротьби проти тарганів.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ (4 столові ложки подрібнених кореневищ на 1 л окропу, кип'ятять 5—7 хв, охолоджують і проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день (перебільшення дози відвару спричинює блювання, пронос, тривалий сон або навіть смерть внаслідок паралічу центральної нервової системи).

ЗОВНІШНЬО — відвар кореневищ (готують, як у попередньому прописі) для спринцювань. З готових аптечних препаратів як зовнішній засіб застосовують лютенурин (Lutenurinum) у вигляді 0,5 % лініменту, піхвових кульок (по 0,003 г) і *таблеток* (по 0,003 г).

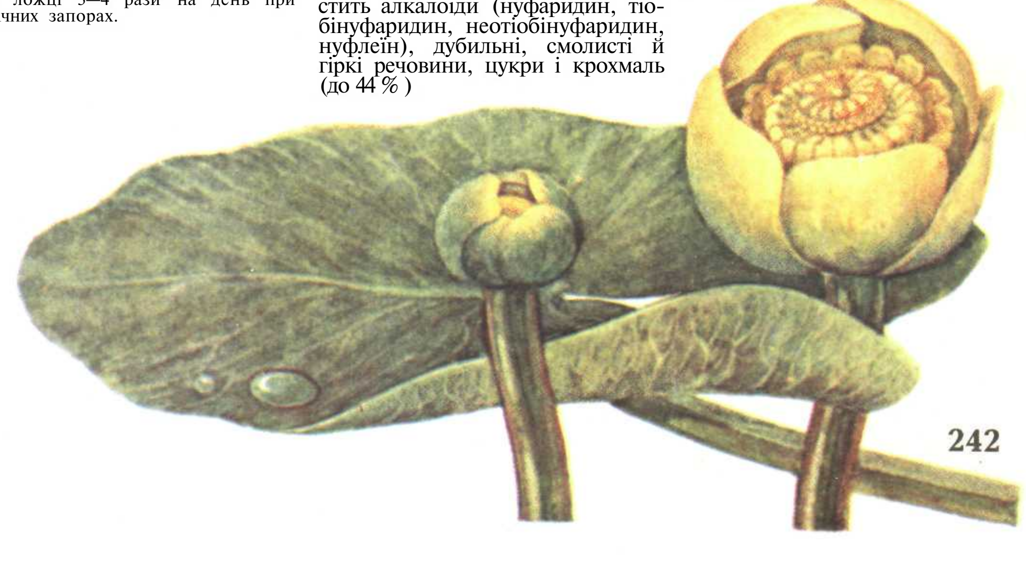

242

243

ГЛІД КОЛЮ́ЧИЙ,
глід звичайний;
боярышник колючий
Crataegus oxycanlha, синонім С. *laevigata —*
деревце 2,5—4 м заввишки або кущ родини розових. Пазушні колючки 1—2 см завдовжки, часто їх не буває. *Листки* яскраво-зелені, в обрисі оберненояйцевидні, з клиновидною основою: на плодоносних *пагонах* нижні листки суцільні й лише на верхівці зазублені, решта — вгорі трилопатеві, зарубчасто-зубчасті; на неплідних пагонах — 3—5-лопатеві, глибокорозсічені. *Квітки* двостатеві, правильні, 2—3 стовпчикові, 5-пелюсткові, білі або ледве рожеві, зібрані по 6—10 у щитковидні суцвіття. *Плоди* яблуковидні, майже кулясті, шарлахово-червоні, з 2 кісточками. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Дико росте в лісах Закарпаття. По всій території України розводять у садах і парках.

Заготівля і. зберігання, у **хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування —** усе так, як у статті *Глід кривавo-червоний.*

243

244

ГЛІД КРИВА́ВО-ЧЕРВО́НИЙ
боярышник кроваво-красный
Crataegus sanguinea —
невеличке (2—5 м заввишки) дерево або *кущ* родини розових. На міцних пурпурово-коричневих гілках розміщуються прямі колючки 2,5—5 см завдовжки. *Листки* зверху темно-зелені, зісподу — ясно-зелені, волосисті, від оберненояйцевидних до широкоромбічних, неглибоко-3—7-лопатеві або великозубчасті з пилчастими лопатями. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, блідо-пурпурові, в густих щитковидних *суцвіттях; тичинки* — з пурпуровими пилякам. *Плоди* яблуковидні, кулясті, кривавo-червоні, рідше — оранжево-жовті, з борошнистим м'якушем і 3—4 кісточками. Цвіте у травні — червні.
Поширення. В дикому стані росте в Сибіру та Середній Азії. На території України вирощують як декоративну рослину.
Заготівля і зберігання. Використовують квітки і плоди. Квітки (з листками або без них) заготовляють на початку цвітіння рослини, коли частина їх ще не розкрилась. Сушать у затінку. Сухої сировини виходить 18—20 %. Строк придатності — один рік. Плоди збирають у період повного достигання. Сушать при температурі 50—60 °.Сухої сировини виходить 40 %. Строк придатності — 2 роки. Квітки і плоди відпускають аптеки.
Хімічний склад. Квітки містять гіперозид, кверцетин, вітексин, сапонаретин, орієнтин, гомоорієнтин, рамнозиди вітексину, фенолокислоти (кавова, хлорогенова), аміни (холін, ацетилхолін, триметиламін). У плодах знайдено органічні кислоти, цукри, сорбіт, пектинові речовини (1,9 — 6,1 %), аскорбінову кислоту (18 — 100 мг%), β-каротин (0,4—2,7 мг %), вітамін K, фенольні сполуки (антоціани — до 1200 мг %, лейкоантоціани — 400—1500 мг %, катехіни, флавоноли, фенолокислоти тощо), кумарини (0,7 — 3,4 %), стерини, тритерпенові кислоти (урсолову, олеанолову).
Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Г. к.-ч. виявляють кардіотонічну, спазмолітичну, гіпотензивну, седативну та десенсибілізуючу дію. Глід здатний збільшувати силу серцевих скорочень, регулювати кров'яний тиск (підвищений — знижує, знижений — підвищує), зменшувати збудливість нервової системи, зумовлювати глибокий, спокійний і тривалий сон, не спричинюючи після пробудження станів психічного пригнічення. Слід відзначити, що направленість терапевтичної дії препаратів глоду залежить від дозування. Якщо малі дози впливають на серцеву діяльність тонізуюче, то великі є чудовим спазмолітичним і седативним засобом. Надто великі дози, в 4—5 разів більші за звичайно призначувані, спричинюють зайву сонливість і сповільнення пульсу. Препарати рослини малотоксичні, не мають кумулятивних властивостей і не спричинюють побічних явищ. Їх використовують при різних захворюваннях серцевого м'яза, зокрема, при коронаритах, які супроводяться симптомами стенокардії; при гіпертонічній хворобі, особливо при склеротичній та вегетативно-нєрвовій її формі; при артеріосклерозі, нервово-психічному збудженні, запамороченнях; при гострому суглобовому ревматизмі, а також при клімактеричному неврозі як засіб, що зменшує збудливість нервової системи й усуває різні болісні симптоми, характерні для цього періоду життя жінок. Квітки і плоди Г. к.-ч. використовують окремо або в поєднанні з іншими лікарськими рослинами. Пе-

244

ревагу слід надавати препаратам, виготовленим з квіток рослини (краще брати свіжі квітки), пам'ятаючи, що вони малоефективні при декомпенсації серця.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку квіток (настоюють 10 г свіжих квіток на 100 мл 70 % -ного спирту або міцної горілки протягом 14 днів, проціджують) по 15—30 крапель у чарці води 3 рази на день (коли використовують настойку як седативний або десенсибілізуючий засіб, дозу збільшують у 2—3 рази); *настій* квіток (5 г, або одна столова ложка висушених квіток на 200 мл окропу) по півсклянки 2—3 рази на день; настойку плодів (настоюють 10 г сухих подрібнених плодів на 100 мл 70 % -ного спирту або міцної горілки протягом 14 днів, проціджують) по 30—40 крапель у чарці води; настій плодів (15 г або столова ложка сухих подрібнених плодів на 200 мл окропу) по половині або третині склянки 2—3 рази на день; *екстракт* плодів (25 г подрібнених плодів на 100 мл окропу, кип'ятити до зменшення об'єму наполовину) по 40 крапель 3 рази на день; одну столову ложку з верхом суміші квіток Г. к.-ч. (10 г), трави *собачої кропиви звичайної* (20 г), *маренки запашної* (20 г), листя ожини сизої (25 г) і трави сухоцвіту *багнового* (15 г) настоюють 10 хв на 200 мл окропу і п'ють по 1 склянці 3 рази на день при дратівливості, істеричних припадках, клімактерії; одну столову ложку суміші квіток та плодів Г. к.-ч., трави *хвоща польового, омели білої,* зубків часнику (по 30 г), квіток *арніки гірської* (10 г] і трави *деревію звичайного* (40 г) настоюють на 200 мл окропу і п'ють по чверті склянки 4 рази на день при гіпертонічній хворобі; три столові ложки суміші квіток та листя Г. к.-ч. (20 г), кореневищ з корінням *валеріани лікарської* (20 г), трави собачої кропиви звичайної (20 г), чебрецю звичайного (5 г), *материнки звичайної* (5 г), листя *меліси лікарської* (10 г), м'яти *перцево)* (5 г), шишок хмелю *звичайного* (5 г), квіток *лаванди колоскової* (5 г), трави *горицвіту весняного* (5 г) і листя *конвалії звичайно)* (5 г) настоюють до охолодження на 300 мл окропу і п'ють по півсклянки 3 рази на день при серцевих неврозах (збір використовується в болгарській офіцинальній медицині); дві столові ложки суміші квіток і листя Г. к.-ч,. (30 г), трави хвоща польового (15 г), омели білої (30 г), квіток бузини *чорної* (30 г), слані **ламінарії** *цукристої* (5 г), листків меліси лікарської (5 г), м'яти перцевої (5 г), трави *наберу садового* (5 г), собачої кропиви звичайної (25 г), *фіалки триколірно)* (15 г), листя *берези пухнасто)* (15 г), кореневищ з корінням валеріани лікарської (10 г) і трави *барвінку малого* (15 г) заливають 250 мл окропу, кип'ятять 5 хв, настоюють до охолодження, проціджують і випивають протягом дня за 3 рази після їди при гіпертонічній хворобі (збір використовується в болгарській офіцинальній медицині). З готових аптечних препаратів використовують настойку глоду (Tinctura Crataegi) — по 20—30 крапель, рідкий екстракт глоду (Extractum Crataegi fluidum) — по 20—30 крапель 3—4 рази на день до їди.

245

ГЛІД КРИВОЧАШЕЧКОВИЙ

боярышник кривочашечковый
Crataegus curvisepala, синонім С. *kyrtostyla* — дерево 1—4 м заввишки або *кущ* родини розових. Гілки — з пазушними колючками до 1 см завдовжки. *Листки* зісподу помітно світліші, з розсіянокоротко-волосистою, з країв волохатовійчастою пластинкою. Нижні листки плодоносних пагонів суцільні, наступні за ними невиразно трилопатеві, вище — з добре виявленими трьома лопатями, а верхні — 5—7-лопатеві, широкояйцевидні до заокруглено-ромбічних. На неплідних пагонах листки лопатеві до роздільних, з дволопатевими нижніми сег*ментами. Квітки* правильні, двостатеві, одностовпчикові, 5-пелюсткові, блідо-рожеві або майже білі, зібрані в складний *щиток. Плоди* яблуковидні, видовженоеліпсоїдні або майже циліндричні, трохи опушені, спочатку жовтувато-бурі, пізніше — червонуваті, з одною кісточкою. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте на узліссях по всій території України, крім південно-степових районів; у Криму — в горах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід криваво-червоний.*

246

ГЛІД КРИМСЬКИЙ

боярышник крымский
Crataegus taurica — невеличке (1—3 м заввишки) деревце або *кущ* родини розових. Короткі бічні лагони закінчуються облистненими колючками близько 1 см завдовжки. *Листки* шкірясті, двоколірні; на плодоносних пагонах — клиновидні, на верхівці — великозубчасті або тричінадрізані, з обернеи-нояйцевидною або округлою пластинкою, на неплідних пагонах — 5—7-роздільні, при основі нерідко розсічені, лопаті в них широкоовальні, по краю гострозубчасті. *Квітки* двостатеві, правильні, двостовпчикові, рідше одно-тристовпчикові, 5-пелюсткові, блідо-рожеві, зібрані в багатоквітковий зонтиковидний *щиток* (гілочки *суцвіття, квітконіжки, гіпантії* й чашолистки — з густим білим повстисто-павутинистим опушенням). *Плоди* яблуковидні, винно-червоного кольору, у нижній частині виразно п'ятигранні, з 1—2 (3) кісточками. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте серед чагарників та на кам'янистих схилах у Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе **так,** як у статті *Глід криваво-червоний.*

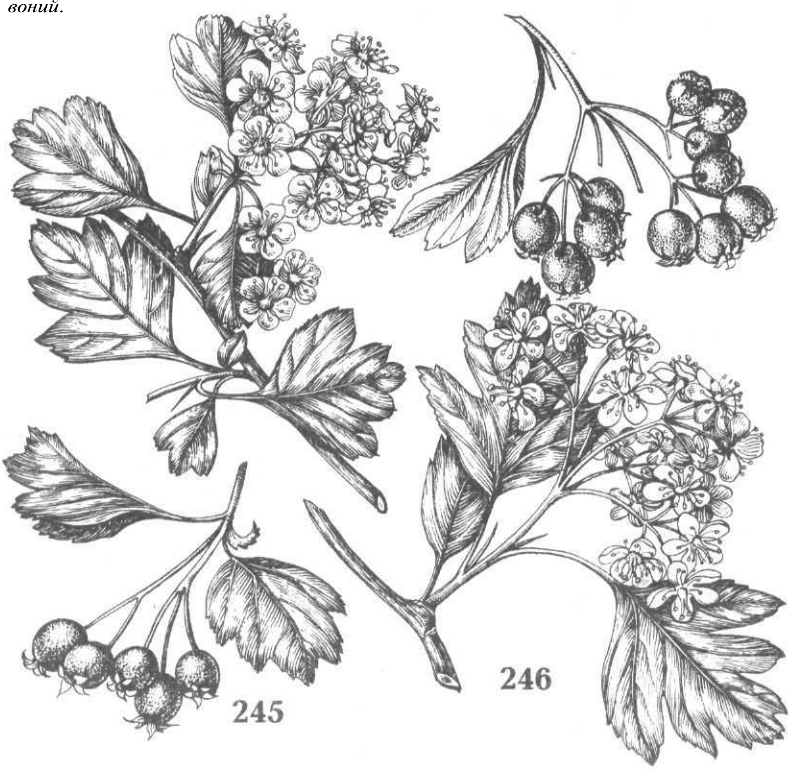

245 246

247

ГЛІД ОБМАНЛИВИЙ
боярышник обманчивый
Crataegus fallacina —
кущ 2—5 м заввишки родини розових. На гілках останнього порядку розвинені пазушні колючки 4—8 мм завдовжки. *Листки* дуже цупкі, на час плодоношення шкірясті; зверху зелені, зісподу — сизуваті, по краю війчасто-волосисті; на плодоносних пагонах 3—5-лопатеві, на неплідних— 5—7-лопатеві, з 4 — 11 зубцями. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, одностовпчикові, блідо-рожеві або білі, у складному широкому *щитку*. *Плоди* яблуковидні, дрібні, еліпсоїдні або яйцевидно-еліпсоїдні, червонуваті, з 1 кісточкою. Цвіте у травні.

Поширення. Росте в байрачних дібровах, на узліссях та галявинах на півдні Лісостепу та в Степу УРСР (на Правобережжі — рідко|.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід кривавочервоний*.

248

ГЛІД ОДНОМАТОЧКОВИЙ
боярышник однопестичный
Crataegus monogyna —
дерево 3—7 м заввишки або кущ родини розових. Має кулясту *крону* з колючими червонувато-коричневими гілками; колючки близько 1 см завдовжки. *Листки* знизу ясно-зелені, з восковою поволокою, зверху — темно-зелені, блискучі; на плодоносних *пагонах* нижні листки оберненояйцевидні, зубчасті, верхні — 3—5-роздільні, на неплідних — глибоко 5—8-роздільні, їхні лопаті по краю зубчасті. *Квітки* правильні, двостатеві, одностовпчикові, 5-пелюсткові, білі, зібрані складним щитком. *Плоди* яблуковидні, кулясті або широкоеліпсоїдні, коричнево-червоні, з 1 кісточкою. Цвіте у червні.

Поширення. Росте по всій території України в підліску мішаних і листяних лісів, на узліссях, лісових галявинах, на схилах берегів і балок, у байрачних лісах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід кривавочервоний*.

249

ГЛІД П'ЯТИСТОВПЧИКОВИЙ,
глід чорноплодий;
боярышник пятипестичный
Crataegus pentagyna, синоніми: C. *melanocarpa, C. colchica* —
дерево 3—4 м заввишки або *кущ* родини розових. Молоді *пагони* волосисті, колючки нечисленні, близько 1 см завдовжки. *Листки* широкояйцевидні до яйцевиднотрикутних, шкірясті, зверху зелені, зісподу — сіро-зелені, з обох боків волосисті. Нижні листки плодоносних пагонів трилопатеві, верхні — 5—7-лопатеві; листки неплідних пагонів 5—8-лопатеві, з великими косо-яйцевидними пилчастонадрізаними *прилистками*. *Квітки* двостатеві, правильні, 3—5-стовпчикові, 5-пелюсткові білуваті,' в негустих густоопушених *щитках*. *Плоди* яблуковидні, короткоеліпсоїдні, чорні, з сизою поволокою і червоним м'якушем, з 3—5 кісточками. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте у світлих лісах та на узліссях по всій території України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід кривавочервоний*.

248

247

250

ГЛІД СХІ́ДНИЙ

боярышник восточный
Cmtaegus orientalis — невелике, 1—2 м заввишки, деревце або *кущ* родини розових. *Листки* на дуже коротеньких, 2—5 мм завдовжки, черешках, шкірясті, від оберненояйцевидних до заокруглено-ромбічних, нижні глибоко трилопатеві, верхні — майже до середньої жилки 5—7-роздільні, поділені на довгасті, по краю зубчасті частки, всі з обох боків сіруваті від густого м'якого опушення. *Квітки* правильні, двостатеві, 4—5-стовпчикові, 5-пелюсткові, білі, рідше — рожеві, зібрані в компактне, густобілоповстисте щитковидне *суцвіття*. *Плоди* яблуковидні, кулясті, червонаво-оранжеві, з 4—5 кісточками. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на сухих кам'янистих схилах, по чагарниках у Гірському Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід криваво-червоний*.

251

ГЛІД УКРАЇНСЬКИЙ

боярышник украинский
Crataegus ucrainica — дерево 2—4 м заввишки або кущ родини розових. Пазушні неплідні пагони почасти перетворені на улистнені колючки. *Листки* широкояйцевидні або ромбічні, крім нижніх, 3—7-лопатеві, тонкошкірясті: листки плодоносних пагонів 5—7-лопатеві, надрізанозубчасті або пилчасті; листки неплідних пагонів більші й глибше розсічені. *Квітки* двостатеві, правильні, двостовпчикові, зрідка одностовпчикові, 5-пелюсткові, рожеві або блідо-рожеві, зібрані по 10—20 у рідкі щитковидні *суцвіття*. *Плоди* яблуковидні, кулясті, темно-червоні, опушені, з 2 кісточками. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в лісах та на узліссях у лісових і північних лісостепових районах України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід криваво-червоний*.

252

ГЛІД ЧОРНОПЛО́ДИЙ —

рослина родини розових. Те саме, що й *глід п'ятистовпчиковий*.

253

ГЛІД ШАРЛА́ХОВИЙ

боярышник шарлаховий
Crataegus coccinea — дерево 2—5 м заввишки або кущ родини розових. Рослина з колючками. *Листки* тонкі, широкояйцевидні або яйцевидно-ромбічні, біля основи ширококлиновидні або трохи серцевидні, 5—9-лопатеві або майже цілісні, по краю подвійнозубчасті, зверху світлозелені, майже голі, зісподу — опушені. *Квітки* двостатеві, правильні, 3—4-стовпчикові, 5-пелюсткові, білі або рожеві, в негустих щитковидних суцвіттях. Плоди яблуковидні, шарлахово-червоні, з борошнистим м'якушем. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Розводять у садах і парках як декоративну рослину по всій Україні.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Глід криваво-червоний*.

254

ГЛУХА́ КРОПИВА́ БІЛА,
мертва кропива;
яснотка белая
Lamium album —
багаторічна трав'яниста кореневищна м'якоопушена рослина родини губоцвітих. *Стебло* чотиригранне, пряме, 15—50 см заввишки. *Листки* супротивні, прості, черешкові, яйцевидні, великопилчасті, з серцевидною основою й загостреною верхівкою. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* білі або блідо-жовті, в густих кільцях. *Плід* — з 4 *горішків.* Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Росте розсіяно в західних і правобережних районах України по чагарниках і засмічених місцях.

Заготівля і зберігання. Збирають *віночки* квіток, висмикуючи їх з чашечок. Зібрані віночки негайно сушать під наметом або в приміщенні, розстеливши тонким (2—3 см) шаром на папері або тканині. Важливо, щоб квітки зберегли білий колір. Сухої сировини виходить 16—20 % . Рідше використовують *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Квітки містять дубильні речовини (до 10 %), слиз, сапоніни, ефірну олію (0,5 %), алкалоїд ламін, феноли (4,4%), цукор, аскорбінову кислоту. В листках є слиз, каротин (14—15 мг%), аскорбінова кислота (130 мг %).

Фармакологічні властивості і використання. Рослина використовується в народній медицині як кровоспинний, в'яжучий, сечогінний і відхаркувальний засіб та як засіб, що регулює обмін речовин. Внутрішньо препарати Г. к. б. вживають при носових, легеневих, гемороїдальних і маткових кровотечах, при захворюваннях дихальних шляхів і горла, в разі гострих і хронічних запальних процесів у сечовивідних шляхах (уретрит, цистит, пієлонефрит), при гострому та хронічному гломерулонефриті, диспепсичних розладах і безсонні. Як окремо, так і в поєднанні з іншими лікарськими рослинами Г. к. б. використовують для регулювання менструального циклу, при болісних менструаціях і дисменореї. Як зовнішній засіб настій квіток Г. к. б. використовують у дерматології (алергічні дерматити, екзема, свербіння, розтріскування шкіри, геморой, фурункули, виразки тощо), при ангіні й кровоточивому гінгівіті та при білях у жінок. Місцеве лікування проводять у поєднанні з внутрішнім прийманням настою квіток Г. к. б. для посилення терапевтичного ефекту.

Лікарські форми і застосування-
ВНУТРІШНЬО — настій квіток (1 столова ложка квіток на 200 мл окропу, настоюють до охолодження) по півсклянки 3—4 рази на день; свіжий *сік* рослини (прокип'ячений на водяній бані) по 2 столові ложки тричі на день при анемії, гепатиті та холециститі; одну столову ложку суміші квіток Г. к. б., трави приворотня *звичайного,* трави *деревію звичайного* і кореня *валеріани лікарської* у співвідношенні 5:2:1:2 на склянку окропу настоюють 30 хв і п'ють по півсклянки 3—4 рази на день для регулювання менструального циклу; одну столову ложку суміші квіток Г. к. б., трави приворотня звичайного, квіток *ромашка лікарської* і трави *гірчака перцевого* у співвідношенні 2:2:2:4 на 300 мл окропу варять 15 хв і п'ють по 1—3 склянки на день при болісних менструаціях і дисменореї. ЗОВНІШНЬО — *настій* (4—5 чайних ложок квіток на 200 мл окропу) для полоскань, обмивань, місцевих ванн, компресів та спринцювань.

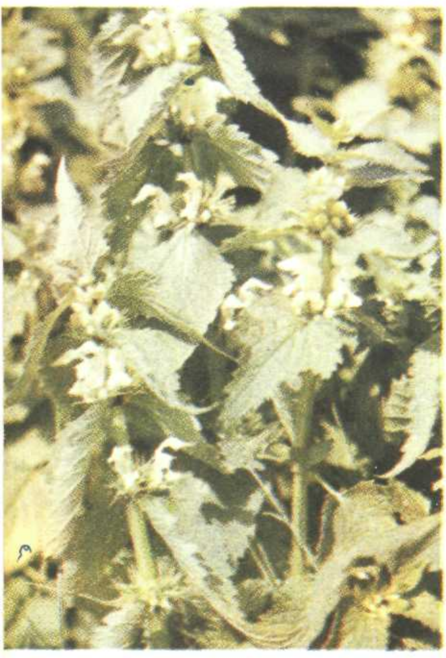

254

255

ГНІЗДО́ СОРО́ЧЕ —
трав'яниста жорстковолосиста з двічі або тричі перисторозсіченими листками рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *морква дика.*

256

ГНОЙОВИ́К ЧОРНИ́ЛЬНИЙ
навозник серый
Coprinus atramentarius —
гриб родини копринових. Шапинка 3—5 см у діаметрі, сіра або сіро-коричнева, борозенчаста, овальна, згодом дзвониковидна, конусовиднорозпростерта, у центрі — з коричневими або вохряно-коричневими притиснутими дрібними лусками. Пластинки білі, при достиганні гриба чорніють. Ніжка порожниста. М'якуш молодих плодових тіл білуватий, з приємним запахом.

Поширення. Росте негустими пучками біля пеньків і стовбурів листяних дерев, в удобрених садах, на вигонах і поблизу доріг по всій території України.

Сировина. Збирають молоді плодові тіла у травні — листопаді. Використовують свіжими.

Хімічний склад. Плодове тіло Г. ч. містить білок, цукри, мінеральні речовини, хімічну речовину коприн тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Використовують як

256

засіб, що спричинює відразу до горілки. Коприн, що міститься в плодових тілах гриба, зупиняє в організмі людини розклад алкоголю на стадії ацетальдегіду, і це спричинює отруєння, яке проявляється в сильній нудоті, проносі, серцебитті, сильному почервонінні шкіри. Через кілька годин потерпілий одужує, але при повторному вживанні горілки (навіть наступного дня) настає рецидив отруєння з такими самими симптомами. Молоді плодові тіла Г. ч. можна . варити, смажити, тушкувати, пам'ятаючи, що вживати їх разом з алкоголем не можна.

257

ГОЛОВАТЕНЬ ЗВИЧАЙНИЙ

мордовник обыкновенный
Echinopsis ritro — багаторічна трав'яниста білуватоповстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, здебільшого у верхній частині розгалужене, 30—80 см заввишки. *Листки* ланцетні, двічі перисторозсічені, з ланцетними або лінійно-ланцетними, пилчасто-колючими частками; нижні — черешкові, верхні — сидячі. *Квітки* двостатеві, трубчасті, сині, в одноквіткових *кошиках,* що утворюють кулясті головки. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте на степових та кам'янистих схилах на півдні Лісостепу, в Степу і в Криму.

Заготівля і зберігання. Використовують насіння. Збирають під час побуріння кошиків. Досушені кошики розбивають, а насіння відділяють на віялках. Строк придатності — 1 рік.

Хімічний склад. Насіння містить алкалоїд ехінопсин (1,5—2%), жирну олію (26—28 %) тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Виділений з насіння алкалоїд ехінопсин збуджує центральну нервову систему, тонізує діяльність серця, підвищує артеріальний тиск, активізує периферичну нервову систему, підвищує тонус м'язів судин, зменшує головний біль, втомленість, усуває загальну слабість, відновлює сон і апетит. При збільшенні дози препарат спричинює зниження артеріального тиску, спричинює судому. Препарат ехінопсин (Echinopsini nitras) застосовували при лікуванні різних неврологічних і терапевтичних захворювань (атрофія зорового нерва, парез і параліч, поліомієліт, радикуліт, гіпотонія, міопатія тощо). Останнім часом препарат знято з виробництва. Разом з тим продовжується розробка нових, досконаліших препаратів з насіння головатеню звичайного.

258

ГОЛОВАТЕНЬ КРУГЛОГОЛОВИЙ

мордовник шароголовый
Echinops sphaerocephalus — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, вгорі розгалужене, 50—150 см заввишки. *Листки* зверху — з клейкими залозками, зісподу — сіруватоповстисті; стеблові — яйцевидно-ланцетні, перисторoздільні, з видовженими або трикутно-ланцетними, здебільшого загостреними частками, які закінчуються шипиками. *Квітки* двостатеві, трубчасті, білувато-голубуваті, з темно-голубими пиляками, в одноквіткових *кошиках,* які утворюють кулясті головки. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на узліссях, по чагарниках, на схилах у Лісостепу і в Степу.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Головатень звичайний.*

257

258

259

ГОЛУБЕЦЬ — вічнозелений дуже галузистий сланкий *кущик* родини водянкових. Те саме, що й *водянка чорна*.

260

ГОНОБОБЕЛЬ — листопадний дуже розгалужений кущик родини брусничних. Те саме, що й буяхи.

261

ГОРДОВЛЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини мальвових. Те саме, що й *алтея лікарська*.

262

ГОРИЦВІТ ВЕСНЯНИЙ, жовтоцвіт весняний, заячий мак, купавник, польовий кріп, стародубка, чорногірка; горицвет весенний *Adonis vernalis* — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебла* численні, голі або злегка опушені, прості або розгалужені, 5—20 см заввишки. Низові *листки* бурі, лусковидні; серединні — сидячі, тричіперисторозсічені, з вузьколінійними частками. *Квітки* великі (4—5,5 см у діаметрі), правильні, одиничні, на верхівках стебел і гілок; пелюстки яскраво-жовті, видов женояйцевидні, в кількості 12—20. *Плід — сім'янка*. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Трапляється на Україні в лісостепових і степових районах, у Криму (на яйлах), зрідка — на півдні Полісся в степах, на схилах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують *траву* Г. в. (Herba Adonidis vernalis), яку заготовляють від початку цвітіння рослини і до осипання плодів, тобто з травня до початку липня. Найкращою є сировина, зібрана під час цвітіння рослини. Рослину зрізують на висоті 5—10 см від землі, вилучають побурілі частини і сушать у сушарках при температурі 40—50 °С, в добру погоду — на відкритому повітрі, під наметом або на горищі. Сухої сировини виходить 19—20 %. Строк придатності — до 1 року. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Трава містить серцеві глікозиди, головними з яких є адонітоксин, цимарин, К-строфантин-β, ацетиладонітоксин, адонітоксол та вернадигін. Крім того, трава містить геніни (β-строфантидин, строфадогенін, ацетил-строфадогенін та інші), флавоноїди (адоніверніт, вітексин, гомоадоніверніт, фітостерин, спирт адоніт тощо).

Фармакологічні властивості і використання. За характером дії препарати Г. в. належать до групи серцевих глікозидів і посідають проміжне місце між строфантом і наперстянкою. Г. в. має кардіотонічну дію, уповільнює ритм серця, подовжує діастолу, посилює систолу, збільшує ударний об'єм крові, помірно гальмує внутрішньосерцеву провідність. Дія Г. в. настає скоріше, але вона коротша і слабша за дію дигіталісу. Препарати Г. в. показані при серцевій недостатності, яка супроводиться порушенням провідності, бо дигіталіс у таких випадках може спричинити явища серцевої о блоку. Препарати Г. в., порівняно з іншими глікозидами, мають дужче виявлену седативну й діуретичну дію. Остання пов'язана зі вмістом у рослині цимарину, який має високу біологічну активність. Характер дії цимарину близький до строфантину, але він має дужче виражені кумулятивні властивості. Порівняно з наперстянкою кумулятивні властивості глікозидів Г. в. значно менші. Г. в. застосовується при функціональних неврозах серця, вегетодистонії, інфекційних захворюваннях, що проходять з ослабленням серцевої діяльності, при нервово-психічних хворобах, ниркових захворюваннях з явищами недостатності серцево-судинної системи та при гострих приступах глаукоми. Г. в.— давній народний засіб лікування серцевих і ниркових захворювань. Його використовували при набряках серцевого походження, як заспокійливий засіб при судомі, кашлі, особливо при коклюші, як болетамувальний засіб — при ревматичних болях у суглобах і м'язах. Г. в. застосовували й при емфіземі, запаленні й туберкульозі легень, при лихоманці, водянці, жовтусі, тифі, грипі й скарлатині, а у вигляді присипок — при пораненнях.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *настій* трави '4—10 г трави на 200 мл окропу) 3—5 раз на день по 1 столовій ложці дорослим і по половині — одній чайній або десертній ложці — дітям; *екстракт* горицвіту сухий (Extractum Adonidis vernalis) для приготування настою (4,0 : 200,0—6,0 : : 200,0) і таблеток; адонізид (Adonisidum) 2—3 рази на день по 20—40 крапель дорослим, а дітям по стільки крапель, скільки їм років; адонізид сухий (Adonisidum siccum) призначають дорослим по 1 таблетці 2—4 рази на день; одну столову ложку суміші трави Г. в. (10 г), кореневища *валеріани лікарсько)* (20 г), трави *собачої кропиви п'ятилопатевої* (30 г) і листя меліси лікарської (40 г} настоюють 10 хв на склянці окропу і п'ють по чверті склянки вранці і ввечері при неврозах серця; одну столову ложку суміші трави Г. в. (40 г), листя *мучниці звичайної* (50 г), бруньок *берези пухнастої* (ЗО г) і трави *хвоща п ольового* (20 г) заливають 1 склянкою окропу, парять у духовці 2 години, кип'ятять на малому вогні 5—10 хв і п'ють щодня по 1 столовій ложці при набряках ниркового походження, дотримуючись безсольової дієти, постільного режиму і приймаючи через день теплі ванни. Г. в. входить до складу кардіовалену і мікстури Бехтерева. Препарати НЕ РЕКОМЕНДУЄТЬСЯ призначати хворим на виразкову хворобу шлунка і дванадцятипалої кишки, гастрит і ентероколіт. При вживанні їх можуть виникнути диспепсичні явища. Зважаючи на те, що Г. в.— сильнодіючий засіб, вживати його треба під контролем лікаря.

262

263

ГОРІХ ВІДЬМИН — невелике дерево або кущ родини гамамелідових. Те саме, що й *гамаілеліс віргінський.*

264

ГОРІХ ВОЛОСЬКИЙ,
горіх грецький;
орех грецкий
Juglans regia —

однодомна рослина родини горіхових. Могутнє [10—25 (35) м заввишки| дерево з розлогою *кроною* і товстим гіллястим стовбуром, вкритим ясно-сірою поздовжньотріщинуватою корою. Листки великі, чергові, непарноперисті, з трьома — п'ятьма парами видовженояйцевидних, загострених, зверху голих, зісподу — по кутах жилок волосистих листочків. *Квітка* одностатеві; тичинкові — у пониклих' рожево-зелених сережках, маточкові — верхівкові, одиничні або зібрані по 2—3. *Плід* — несправжня кістянка. Цвіте v квітні — травні, плоди достигають у вересні.

Поширення. В дикому стані росте в горах Малої Азії, на Кавказі і в Середній Азії. На території України розводять як плодове дерево.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folia Juglandis regiae), зелені *оплодні* (Cortex Juglandis regiae fructibus) і зелені, нестиглі плоди. Збирають листочки, відщипуючи їх від центрального черешка, в суху погоду і після того, як зникне роса, й відразу сушать, розстилаючи тонким шаром і час від часу перегортаючи. Почорнілі листочки відкидають. Сухої сировини виходить 23—25 % . Оплодні збирають при заготівлі плодів. Їх розрізають навпіл і сушать у теплих приміщеннях або в сушарках при температурі 30—40°. Сухої сировини виходить 20 % . Сухе листя і оплодні експортують. Аптеки таку сировину не відпускають. Зелені, недостиглі плоди збирають у період молочно-воскової стиглості, коли внутрішня оболонка ще легко розрізається ножем.

Хімічний склад. Листя і оплодні містять флавоноїди, дубильні речовини, алкалоїди, вітаміни B_1, Е, аскорбінову кислоту (до 3000 мг %), каротин (понад 30 мг %), ефірну олію (0,06%), кавову кислоту, мікроелементи, а також барвну речовину юглон (5-окси-1,4-нафтохінон). Ядро горіхів має 52—78 % жирної олії, 9—20 % білка, 13—20 % вуглеводів, дубильні й ароматичні речовини, вітаміни та сполуки заліза і кобальту.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з листя Г. в. мають протизапальні, ранозагоювальні, в'яжучі й глистогінні властивості, вони здатні знижувати рівень цукру в крові, збуджувати апетит, поліпшувати травлення і обмін речовин при хворобах шкіри. Внутрішньо настій листя вживають при золотусі, атеросклерозі, гастроентеритах, проносах і нерегулярних місячних, як загальнозміцнюючий засіб — при знесиленні, авітамінозах, скрофульозі й рахіті, як допоміжний засіб — при цукровому діабеті, а також при шкірних захворюваннях, що виникли внаслідок порушення обміну речовин (хронічна екзема, подагра тощо). Місцево настій або відвар листя використовують для полоскань при ангіні, стоматитах, гінгівітах, розпушенні ясен, пародонтозі й кандидозах, для спринцювань при білях у жінок, а також для ванн і обмивань при поліартриті, подагрі, рахіті, скрофульозі й хворобах шкіри (вугри, висипи, гнояки, лишаї, екземи, шкірний туберкульоз). Так само використовуються й препарати, виготовлені з зелених оплоднів. Слід лише пам'ятати, що препарати з листя і оплоднів підвищують згортання крові, а це деяким хворим протипоказано. Свіже подрібнене листя прикладають до ран і виразок для прискорення їхнього загоювання. Часто листя Г. в. використовують у поєднанні з іншими лікарськими рослинами. Ядро горіхів рекомендується хворим на атеросклероз, туберкульоз легень, гепатит і інші захворювання печінки. При туберкульозі легень корисно вживати горіхи з медом. Як дієтичний продукт горіхи вживають при гіпо- й авітамінозах, дефіциті солей заліза і кобальту, після виснажливих захворювань. При гіпертонії протягом 45 днів споживають щодня по 100 г ядра Г. в. з медом або без нього. Хворим з підвищеною кислотністю шлункового соку рекомендується з'їдати щодня по 25—100 г зерен горіха. Вживати горіхи в їжу ПРОТИПОКАЗАНО при хворобах кишечника. Лікувальне значення мають і лакуни («перегородки») горіхів. Так, 20 % -на настойка лакун виявилася ефективною при еутиреоїдній формі дифузного зобу й легкій формі тиреотоксикозу.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* (20 г листків або оплоднів на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день; настойку (30 дрібно порізаних зелених плодів на 1 л спирту або горілки, настоюють на сонці 14 днів, відціджують) по 1 чарці 3 рази на день при нестравності та болях у шлунку й кишках; настій на склянці окропу 1 столової ложки суміші листя Г. в.,

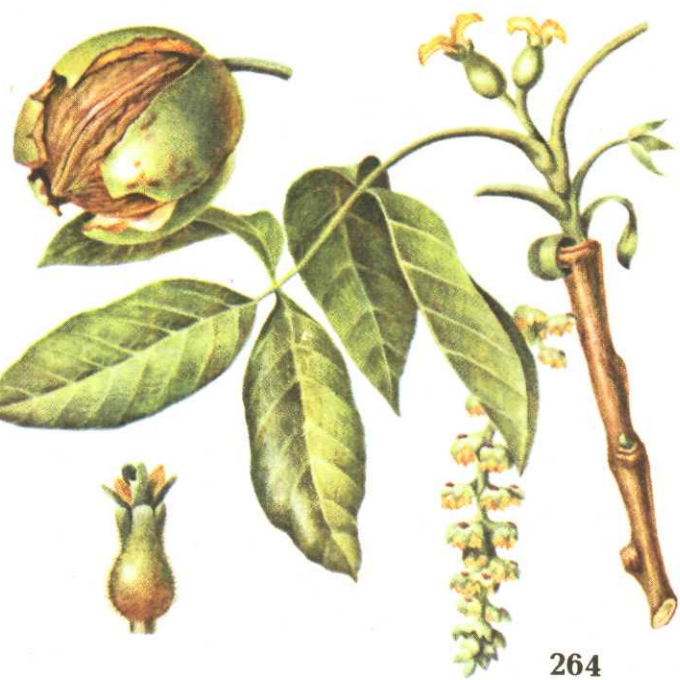

264

кореня *лопуха справжнього,* кореня *оману високого* і трави *звіробою звичайного,* взятих порівну, п'ють по 2—3 склянки на день при вуграх; 2 столові ложки суміші листя Г. в., коренів лопуха справжнього і трави *фіалки триколірної,* взятих порівну, заливають половиною літра окропу, варять 5 хв, охолоджують, відціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день при вираженому гнійному характері вугрів; при нічному потінні, при туберкульозі варять 1 столову ложку суміші зелених *оплоднів* Г. в., листя *шавлії лікарської,* коріння *валеріани лікарської* (по 25 г) і трави *хвоща польового* (50 г) в склянці води протягом 15 хв і п'ють по 3 склянки на день протягом 2—3 місяців; 1 чайну ложку суміші листя Г. в. (20 г), шишок *хмелю звичайного і* листя шавлії лікарської (по 40 г) заварюють склянкою окропу і п'ють по 2—3 склянки на день при надмірному виділенні молока у жінок-годувальниць.

ЗОВНІШНЬО — *відвар* листя (3—5 столових ложок листя на півлітра окропу) для полоскань і спринцювань; 250 г листя кип'ятять в 1 л води і додають до ванни або використовують для обмивань; 2 столові ложки суміші листя Г. в. (25 г), квіток *ромашки лікарської,* листя шавлії лікарської {по 15 г), кори *дуба звичайного* і квіток *калачиків лісових* (по 10 г) заварюють 1 л окропу і використовують для спринцювань, ванночок і піхвових тампончиків при запальних захворюваннях жіночих статевих органів, при білях; *мазь* для лікування ран: 15 г порізаних листків на 100 г соняшникової олії, настоюють 7 діб, кип'ятять на водяній бані 3 години, двічі проціджують через марлю, знову кип'ятять 30 хв на водяній бані, після чого додають 15 г жовтого воску.

265

ГОРІХ ГРЕЦЬКИЙ —

однодомна рослина родини горіхових. Те саме, що й *горіх волоський.*

266

ГОРІШНИК —

кущова, рідше деревна рослина родини березових. Те саме, що й *ліщина звичайна.*

267

ГОРЛЯНКА ЖЕНЕВСЬКА

живучка женевская

Ajuga genevensis —

багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* просте, 10—40 см заввишки, рівномірно опушене. Прикореневі *листки* видовженоеліптичні або майже лопатчасті, короткочерешкові або сидячі; верхівкові — трилопатеві, сидячі, синюваті. *Квітки* неправильні, сині, зрідка — рожеві або білі, зібрані в кільця, що утворюють рідкий *колос. Плід — горішок.* Цвіте у квітні — червні.

Поширення. Росте по всій території України (на півдні — рідко) на сухих луках і степових схилах, узліссях, по чагарниках, у лісах.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Г. ж. використовують як кровоспинний, протизапальний і пом'якшувальний засіб. Настій трави п'ють при захворюваннях легень, при бронхіті, болях у грудях, виразці шлунка, проносах, захворюваннях печінки і жовчного міхура, жіночих захворюваннях та ігри ревматизмі.

Лікарські форми І застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (6—8 г сировини на 200 мл окропу, настоюють до охолодження) по 1 столовій ложці 5 раз на день.

268

ГОРЛЯНКА ЛАКСМАНА,

косарське зілля;

живучка Лаксмана

Ajuga laxmanii —

багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Має потовщене гіллясте *кореневище. Стебла* численні, прямостоячі або висхідні, чотиригранні, волохато-волосисті, 20—50 см заввишки. *Листки* супротивні, видовжено- або овальноеліптичні, 35—55 мм завдовжки і 10—15 (30) мм завширшки, сидячі, цілокраї, лише на верхівці зрідка зарубчасті, сіруваті, покриті притиснутими волосками. *Квітки* неправильні, одиничні або по дві в пазухах листків; віночок жовтуватобрудноoливковий з темними смужками. *Плід* — з чотирьох *горішків.* Цвіте протягом травня — червня.

Поширення. Трапляється в лісостепових і північній частині степових районів на степових схилах, по степових чагарниках, крейдяних і вапнякових відслоненнях.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Сушать у затінку на відкритому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Строк придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад ще не вивчено.

Використання. Трава Г. л. є лікарською сировиною, яка входить до складу суміші для приготування мікстури за прописом М. Н. Здренко.

267

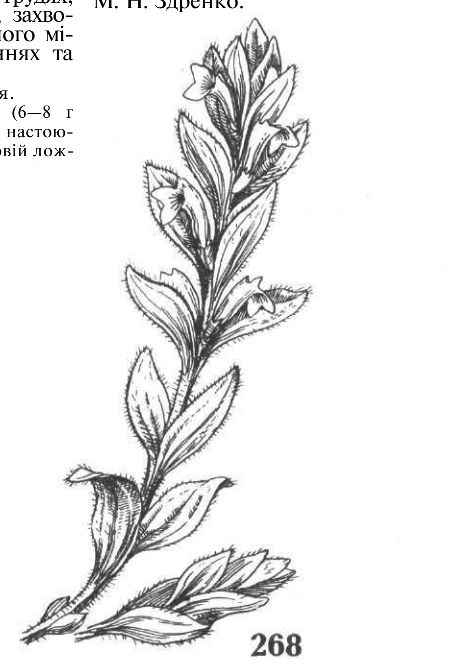

268

269

ГОРЛЯНКА ПОВЗУЧА,
дівоча краса;
живучка ползучая
Ajuga reptans —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Має повзуче кореневище і облистнені повзучі *пагона. Стебло* 10—35 см заввишки, прямостояче, одиничне, нерозгалужене, розсіяноволосисте лише по двох протилежних гранях, поперемінно від *меживузля* до меживузля. Прикореневі листки черешкові, оберненояйцевидні або овальні; стеблові — сидячі, зарубчасті. *Квітки* неправильні, голубі, рідко рожеві або білі, зібрані в кільця, що утворюють верхівкове волотисте суцвіття. *Плід — горішок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в лісових районах, у Лісостепу в мішаних і листяних лісах, на луках, галявинах, вирубках, серед чагарників.
Сировина. Використовують *траву* (Herba Ajugae) зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, сліди алкалоїдів і леткої олії.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має кровоспинні, потогінні, протизапальні й антисептичні властивості. Настій трави вживають при простуді, ревматизмі, туберкульозі легень, захворюваннях шлунка (зокрема, при виразковій хворобі), проносах, жовчнокам'яній хворобі, при запаленні придатків матки, а також як протималярійний засіб і як засіб, що поліпшує обмін речовин. Зовнішньо настій трави Г. п. використовують при опіках, виразках, ранах, захворюваннях ротової порожнини, при ангіні та для миття голови при випаданні волосся. Як зовнішній засіб використовують і свіже подрібнене листя або сік рослини.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—настій трави (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (5 столових ложок трави на 1 л окропу, настоюють 4 години).

269

270

270

ГОРОБЕЙНИК ЛІКАРСЬКИЙ
воробейник лекарственный
Lithospermum officinale —
багаторічна трав'яниста шерстистоопушена рослина родини шорстколистих. *Стебло* прямостояче, 30—60 см заввишки, розгалужене. *Листки* чергові, прості, цілокраї, вузьколанцетні, без *прилистків. Квітки* двостатеві, правильні, в улистнених завійках; віночок 4—6 мм завдовжки, жовтаво-білий. *Плід — горішок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте по всій території України на сухих відкритих місцях, на узліссях, по чагарниках і як бур'ян на полях, біля доріг.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Lithospermi officinalis), зібрану під час цвітіння рослини. Зрізують верхівки рослини до 30 см завдовжки. Сушать під наметом або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди (до 0,1 % |, дубильні речовини (до 7%), органічні кислоти (лимонна, яблучна, малеїнова, янтарна, фумарова) й аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально з'ясовано, що *екстракти* трави Г. л. мають контрацептивні властивості. Існує думка, що рослина здатна знижувати функцію щитовидної залози. В народній медицині Г. л. вважається антисептичним, протизапальним, жовчогінним і тонізуючим засобом. Рослину використовували при загальній слабкості, судомі, жовтяниці, кров'яних і простудних проносах, при надмірних і болісних менструаціях, як знеболюючий засіб при головних і шлункових болях, для знеболювання перейм при пологах. Настій трави з насінням вживали при хронічних запорах і нирковокам'яній хворобі. Як зовнішній засіб рослину використовували при стоматиті, молочниці, для усунення поганого запаху з рота і для загоєння ран. У вигляді припарок Г. л. використовували при грижі, пухлинах і артритах, прикладали до забитих місць.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сухої трави на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день; настойку трави (2 столові ложки свіжої трави на 200 мл горілки, настоюють 7 діб) по 20 крапель з водою 3—4 рази на день.

271

ГОРОБИНА ЗВИЧАЙНА
рябина обыкновенная
Sorbus aucuparia —
дерево родини розових, заввишки 3—15 /20/ м. Листки чергові, непарноперисті, з 7—15 довгастих або видовженоланцетних, пилчастих, зверху — матово-зелених, зісподу — сизих листочків. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, в густому багатоквітковому щитковидному *суцвітті. Плід* — яблуковидний, кулястий, яскраво-червоний або оранжевочервоний. Цвіте у травні, плоди достигають у вересні.

Поширення. Росте в лісовій та лісостеповій зонах республіки в лісах, по чагарниках, на схилах балок, вапняках, високих піскових і кам'янистих берегах річок. Широко вирощують як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують зрілі плоди (Fructus Sorbi aucupariae). В народній медицині використовують і квітки та, зрідка, листя. Плоди збирають до настання приморозків. Тривале зберігання плодів у свіжому вигляді можливе при температурі близько 0° і вологості повітря 80—85 % . Для такого зберігання плоди збирають разом з плодоніжками. Перед сушінням плоди звільняють від плодоніжок, а потім сушать у духовках або сушарках при температурі 60°, попередньо пров'яливши їх кілька годин при температурі 40°. У домашніх умовах плоди сушать у затінених теплих приміщеннях з доброю вентиляцією, розстилаючи їх тонким шаром і часто перемішуючи. Сухої сировини виходить 22—23 % . Строк придатності — 2 роки. Сухі плоди відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Плоди горобини — полівітамінна сировина. Вони містять фенольні сполуки (катехіни — 370 мг %, антоціани — 300—1600 мг % , флавоноли — 20—246 мг%), каротин (3—15 мг%), фолієву кислоту (0,18—0,25 мг %), вітаміни С (40—100 мг %), B_2 (0,05—0,07 мг%), К (0,4 мг%) і Е (0,8—5,1 мг %), органічні кислоти (яблучна, винна, янтарна, щавлева, сорбінова, парасорбінова), цукри (5,9—8 %), спирт сорбіт, пектинові (0,3—0,5 %) й дубільні речовини, мінеральні солі тощо. В листках знайдено значну кількість вітаміну С (200—220 мг %), каротиноїди й фенольні сполуки, а в квітках — кверцетин-3-глюкозид і кверцетин-3-софорозид.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди горобини використовують насамперед як полівітамінний засіб при авітамінозі. Вони входять до складу *вітамінного чаю.* Крім того, плоди мають в'яжучу, послаблюючу, сечогінну, жовчогінну, кровоспинну та естрогенну дію. Є також, дані про те, що препарати з горобини зменшують кількість холестерину в крові й жирів у печінці, що робить їх корисними при ожирінні (Obesitas). Вважається, що сечогінні та послаблюючі властивості притаманні й препаратам з квіток рослини. Настій, відвар або сік плодів вживають при розладах травлення, гепатиті, гепатохолециститі, утрудненому жовчовиділенні, при каменях у нирках і сечовому міхурі, при явищах старечої атонії товстої й тонкої кишок, при дизентерії, геморої, маткових кровотечах у клімактеричний період, при зупинці менструацій та як протизаплідний засіб. Свіжі плоди горобини корисно вживати при атеросклерозі, гіпертонії та нирковокам'яній хворобі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — свіжий сік по 50 мл 3—4 рази на день; *відвар* плодів (15 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; настойку із свіжих плодів (200 г подрібненої сировини на 1 л горілки, настоюють 12 днів, проціджують) по 1 чайній ложці 3 рази на день при порушеннях менструального циклу в клімактеричний період; *сироп* (1 кг соку зрілих плодів варять з 600 г цукру) по 1 столовій ложці 3 рази на день при ожирінні; настій молодих гілок (2 столові ложки подрібненої сировини на 400 мл окропу, кип'ятять 5 хв, проціджують) по півсклянки 4 рази на день при туберкульозі шкіри; **чай з листя** (ЗО г сировини заварюють у 3 склянках окропу) п'ють по 1 склянці 3 рази на день при нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах, а також при інших хворобах печінки; настій квіток (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють до охолодження) по півсклянки 3 рази на день. Треба пам'ятати, що плоди Г. з. ПРОТИПОКАЗАНІ при схильності до гіперкоагуляції крові.

271

272

272

ГОРОБИНА ЧОРНОПЛОДА,
аронія чорноплода;
арония черноплодная
Aronia melanocarpa —

листопадний густий *кущ* родини розових, заввишки 0,5—2 м. *Листки* чергові, черешкові, еліптичні або оберненояйцевидні, загострені, по краю пилчасті, зверху темно-зелені, зісподу — світліші. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі або рожеві, в щитковидних *суцвіттях. Плід* — яблуковидний, кулястий, чорний, соковитий, 6—15 мм у діаметрі. Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Походить з Північної Америки. На території України вирощують як плодову, лікарську й декоративну рослину,

Сировина. З лікувальною метою використовують плоди, які збирають у вересні — жовтні. Використовують свіжими або сушать, Сушіння проводять на відкритому повітрі або в сушарках при температурі 40—50°. Сушені плоди відпускають аптеки.

Хімічний склад. Плоди містять 5—6 % фенольних сполук (флавоноїди і фенолокислоти), до 2,5 % пектинових речовин, цукри (4,6—9,4 %), фенолкарбонові кислоти, фолієву кислоту, рибофлавін, нікотинову кислоту, токоферол, аскорбінову кислоту та мікроелементи (йод — 5—6 мкг/ 100 г, молібден, марганець, мідь, бор, кобальт і інші).

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має гіпотензивні, спазмолітичні, протизапальні, капілярозміцнюючі, сечогінні й жовчогінні властивості. Плоди або сік з них зумовлюють гіпотензивну та спазмолітичну дію як в умовах експериментальної гіпертонії, так і у хворих на гіпертонічну хворобу. Завдяки вмістові в плодах фенолкарбонових кислот і йоду їх застосовують у комплексній терапії тиреотоксикозу. В клінічних та експериментальних умовах встановлено, що плоди горобини виявляють помітний активізуючий вплив на систему гемостазу, тому їх застосовують при різноманітних патологічних зрушеннях у системі згортання крові, зокрема, при геморагічних діатезах, капіляротоксикозах і кровотечах різного походження. Ефективна Г. ч. при атеросклерозі, цукровому діабеті, гломерулонефритах, променевих ураженнях і алергічних станах, при порушеннях, зумовлених застосуванням антикоагулянтів. Останнім часом з'ясовано, що листя Г. ч. містить речовини, які мають здатність поліпшувати роботу печінки, сприяти утворенню й відтокові жовчі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* плодів (20 г сухих плодів на 200 мл окропу) по півсклянки 3—4 рази на день; свіжі плоди або *сік* приймають по 50—100 г тричі на день. Лікування соком і плодами Г. ч. ПРОТИПОКАЗАНЕ при схильності до гіперкоагуляції крові, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та при гіперацидному гастриті.

273

ГОРОХ ПОСІВНИЙ
горох посевной
Pisum sativum —

однорічна трав'яниста гола рослина родини бобових. *Стебло* чотиригранне, порожнисте, розпростерте або лазяче, 50—100 см завдовжки. *Листки* з 2—3 пар бокових листочків, закінчуються розгалуженими *вусиками;* листочки яйцевидні, цілокраї. *Квітки* двостатеві, неправильні; *віночок* білий, рідше крила рожеві. *Плід* — *біб.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Походить з південної Європи. Широко вирощують як зернобобову рослину.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини, і насіння. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Насіння Г. п. містить 26—27 % легкозасвоюваного білка, багатого на незамінні амінокислоти (цистин, лізин, триптофан, тирозин, метіонін та інші), крохмаль (бл. 50%), жири (0,6—1,5%), вітаміни А, B_1, B_2, Е, РР і С, каротин, інозит, холін та солі калію, фосфору і марганцю.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має сечогінні та гіпоглікемічні властивості й використовується при нирковокам'яній хворобі й цукровому діабеті. Зелений горошок корисно вживати хворим на анемію. З потовченого на борошно зеленого горошку готують маски для оздоровлення шкіри обличчя. Припарки з горохового борошна прикладають до наривів і чиряків. З сухого насіння приготовляють супи і каші; зелений горошок вживають свіжим, консервують, заморожують. ПРОТИПОКАЗАНО вживати горох при подагрі, гострих нефритах, загостренні запальних процесів шлунка і кишечника, при хронічній недостатності кровообігу.

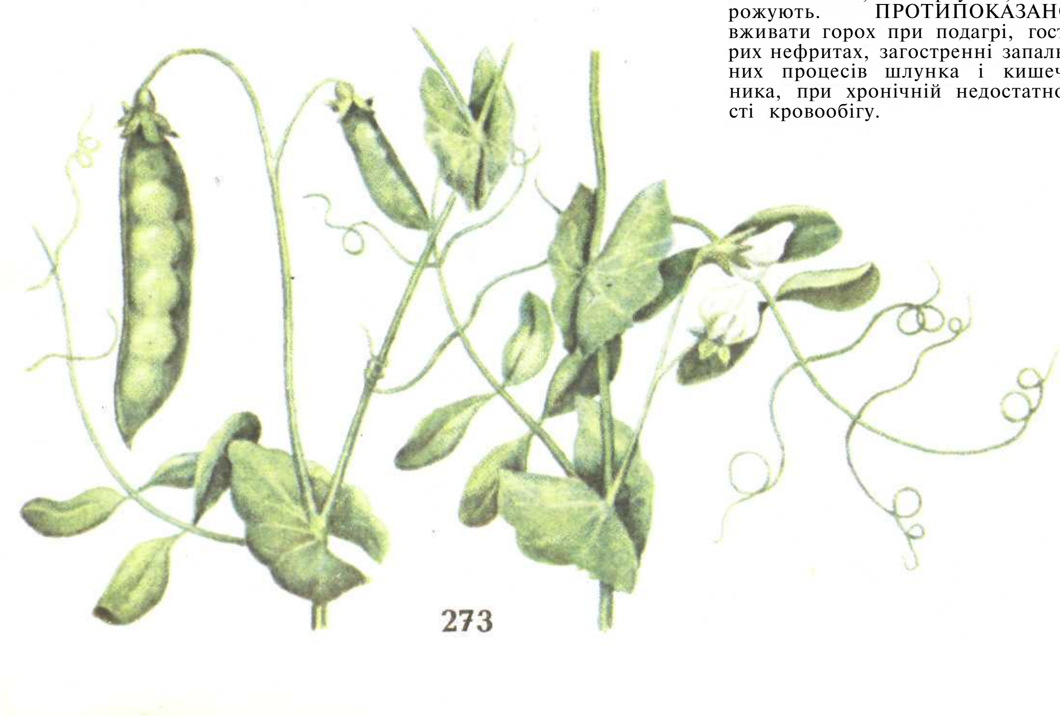

273

274

ГОРУШКА — дворічна трав'яниста рослина родини хрестоцвітих. Те саме, що й *сурiпиця звичайна*.

275

ГРАБЕЛЬКИ ЗВИЧАЙНІ, журавлині носики; аистник цикутовый *Erodium cicutarium* — однорічна трав'яниста розсіяно-волосиста рослина родини гераніевих. *Стебло* висхідне, 10—50 см заввишки, від основи розгалужене. *Листки* супротивні, довгасті, двічінепарно перисто-розсічені; нижні — у прикореневій розетці. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, у 6—8-квіткових *зонтиках: пелюстки* пурпурові, іноді з темними плямами. *Плід* сухий, з 5 однонасінних часток, які при достиганні плодів спірально скручуються. Цвіте у березні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України у степах, на відслоненнях, як бур'ян на полях, городах і засмічених місцях.

Сировина. Використовують *траву,* яку збирають під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні й гіркі речовини, флавоноїди, смоли, ацетилхолін, каротин, аскорбінову кислоту, вітамін К, цукри, органічні кислоти, кальцій та мікроелементи.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними й клінічними дослідженнями з'ясовано, що рослина має кровоспинні властивості. В народній медицині Г. з, використовують як в'яжучий, протизапальний, бактерицидний, кровоспинний і заспокійливий засіб. Настій трави вживають при простуді, запаленні легень, плевриті, стенокардії, судомі, захворюваннях шлунково-кишкового тракту, при внутрішніх і маткових кровотечах. Використовують його і для купання дітей при діатезі, для промивання ран і полоскань при хворобах горла.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сухої трави на 300 мл окропу, настоюють ніч, проціджують) по 50 г 4 рази на день; настій трави (1 столова ложка сухої трави на 200 мл окропу, настоюють 15 хв, проціджують) по 2 столові ложки 5—6 раз на день; настій трави (2 чайні ложки сухої трави на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють 8 годин) по 2—3 столові ложки 3—4 рази на день.

276

ГРАВІЛАТ МІСЬКИЙ гравилат городской *Geum urbanum* — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має багатоголове червонуватого кольору *кореневище,* яке за смаком і запахом схоже на гвоздику. *Стебло* прямостояче, м'яковолосисте, 40—60 см заввишки. Прикореневі листки ліровиднонересті, стеблові — трійчасті або трироздільні. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, яскраво-жовті, в щитковидних *суцвіттях. Плід* — збірний з горішковидних *сім'янок.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на засмічених місцях, у світлих лісах, по чагарниках.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Gei urbani) і кореневища з коренями (Radix Gei urbani). Траву заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи верхівки рослин завдовжки 30 см. У перший день зрізану сировину пров'ялюють на сонці, а потім досушують під наметом, на горищі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Корені копають восени, коли достигнуть плоди. Викопані корені миють і сушать на сонці, а при поганій погоді — в протоплених приміщеннях. Сухої трави виходить 22 % , коріння — 25 % . Зберігають готову сировину в сухих приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рос-

275

276

277

лини містять дубильні речовини, ефірну олію і смоли. Крім того, в коренях виявлено глікозид геїн, а в траві — гіркі речовини, слиз та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Г. м. мають протизапальні, відхаркувальні, протиблювотні, жовчогінні, знеболюючі, седативні, кровоспинні і ранозагоювальні властивості. Раніше в науковій медицині сухі кореневища з корінням під назвою «гвоздичний корінь» використовували як в'яжучий і закріплюючий засіб при шлунково-кишкових розладах. Тепер Г. м. використовують лише в народній медицині. Препарати кореневища з корінням рекомендують при катарі шлунково-кишкового тракту (особливо при такому, який супроводиться температурою), при порушенні травлення, метеоризмі, простих і кривавих проносах, дизентерії, кишкових коліках, блюванні, при захворюваннях печінки і жовчного міхура, при кашлі з інтенсивним виділенням мокротиння, астмі та як засіб, що зменшує потовиділення при нічному потінні, поліпшує загальний стан організму при знесиленні і заспокоює. Використовують рослину і як кровоспинний засіб (при кровохарканні, маткових, гемороїдальних та інших кровотечах). Як зовнішній засіб відвар коріння використовують для полоскання рота при ангіні, стоматиті й гінгівіті, для ванн при рахіті й скрофульозі та при білях у жінок. Препарати трави дають дещо слабший терапевтичний ефект і використовуються в основному при проносах, дизентерії, гарячці та як заспокійливий засіб. До лікувально-профілактичного раціону корисно включати салати з молодого листя Г. м.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хв) п'ють по 1—2 склянки на день ковтками; відвар коріння (1 чайна ложка на 200 мл окропу, варять 10 хв) п'ють по 1—2 склянки на день ковтками; *порошок* коріння по 1 г 3—4 рази на день з медом як відхаркувальний засіб; рідкий екстракт коріння (20—40 г подрібненої сировини на 300 мл окропу, варять до половинної кількості попереднього об'єму рідини) по 1 столовій ложці через 1/2—1 годину при маткових кровотечах; *настойку* коріння (1 : 10) по 1 столовій ложці 3 рази на день при кислих катарах шлунка, що супроводяться печією.

ЗОВНІШНЬО — олія (1 частину коріння настоюють 14 днів на 2 частинах олії) для змазування ясен, які кровоточать; відвар коріння для полоскань і ванн.
Салат з молодого листя - молоде листя Г. м. і зелену цибулю подрібнюють, зверху кладуть кусочки яйця, солять і поливають сметаною (на 50 г листя Г. м беруть 50 г зеленої цибулі, 1/2 яйця, 20 г сметани та сіль).

277

ГРАВІЛА́Т РІЧКОВИЙ
гравилат речной
Geum rivale —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має товсте повзуче *кореневище* бурого кольору. *Стебло* прямостояче, відхилено-волосисте, червоно-буре, 25—75 см заввишки. *Листки* з обох боків притиснутоволосисті; прикореневі — ліровиднопересторозрізні, з великим верхівковим нирковидним листочком і маленькими округло-яйцевидними боковими; стеблові — трироздільні. *Квітки* правильні, 5-пелюсткові, поникло, блідо-жовті, з оранжево-червоними жилками, в щитковидних *суцвіттях*. *Плід* — збірний, з горішковидних *сім'янок*. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Росте розсіяно майже по всій території України на вологих луках, заболочених місцях, у вільшняках.

Заготівля і зберігання — як у статті *Гравілат міський. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Корені містять алкалоїди, дубильні речовини (до 23%), барвник та ефірну олію (0,1 %). В листках є каротин (до 137 мг %) і аскорбінова кислота (до 117 мг %).

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Г. р. відомий як тонізуючий, кровоспинний, в'яжучий, протизапальний, антисептичний, знеболюючий і слабкий снотворний засіб. *Настій* коренів і кореневищ вживають при проносі, малярії, при маткових і гемороїдальних кровотечах, цинзі, мігрені, безсонні, укусах отруйних змій, алергії, а також після тяжких захворювань як загальнозміцнюючий засіб. Зовнішньо настій коріння Г. р. використовують для полоскання горла при ангіні, а у вигляді ванн — при захворюваннях суглобів і м'язів. Свіже подрібнене кореневище прикладають до мозолів.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (2 чайні ложки кореневищ з коренями на 1 склянку окропу, настоюють 1 годину) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день до їди.
ЗОВНІШНЬО — *настій* (2 столові ложки кореневищ з коренями на 2 склянки окропу) для місцевих ванн, обмивань і полоскань.

278

ГРАНА́Т —
невелике (3—5 м заввишки) дерево або кущ родини гранатових. Те саме, що й *гранатник звичайний.*

279

ГРАНА́ТНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ,
гранат;
гранат обыкновенный
Punica granatum —
невелике (3—5 м заввишки) дерево або *кущ* родини гранатникових. Гілки кутасті, часто — колючі. *Листки* супротивні, короткочерешкові, шкірясті, цілокраї, видовженоланцетні. Квітки правильні, одиничні або в пучках, яскравочервоні, рідко — білі або жовтаві, 2—3 см в діаметрі. *Плоди* несправжні, ягодоподібні, до 8 (18) см у діаметрі. Цвіте у травні — серпні. Плоди достигають у вересні — жовтні.

Поширення. Походить із Закавказзя, Малої й Середньої Азії. На Україні (в Південному Криму) розводять як плодову та декоративну рослини.

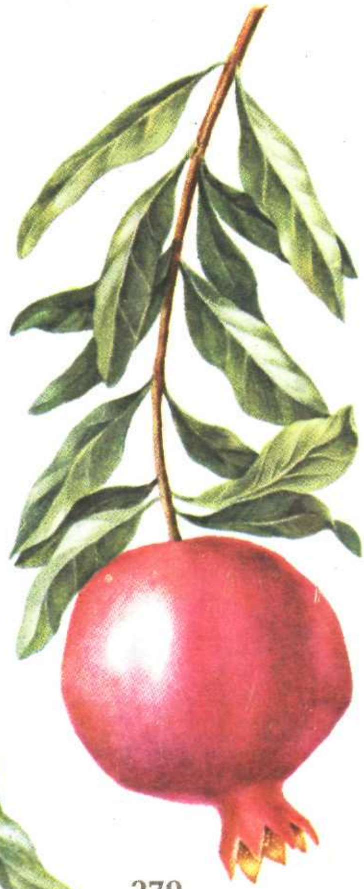

279

Сировина. З лікувальною метою використовують кору рослини, квітки, а також шкірку і сік плодів; придатна й кора коріння, стовбура й гілок.
Хімічний склад. *Кора* містить алкалоїди (пельт'єрин, ізопельт'єрин та інші); шкірка плодів — дубильні речовини (до 28 %), урсолову кислоту (0,6%); у соку плодів є цукри (до *2 %),* органічні кислоти (переважно лимонна і яблучна), вітамін С і таніни; у квітках — барвник пуніцин.
Фармакологічні властивості і використання. Препарати кори гранатника виявляють глистогінну дію й використовуються проти стьожкових гельмінтів. Лікування препаратами кори потребує спеціальної підготовки хворого (див. *Дріоптерис чоловічий)* і проводиться обов'язково під наглядом лікаря для усунення тяжких отруєнь. Передозування препаратів Г. з. спричинює подразнення шлунково-кишкового тракту, загальну слабість, запаморочення, порушення зору (відомі випадки повної його втрати), нудоту, блювання й судому. Глистогінна дія препаратів кори гранатника порівняно невисока й тому їх призначають тим хворим, яким препарати дріоптериса чоловічого протипоказані. Шкірка плодів служить сировиною для виробництва медичного таніну, а її настій (так само, як і настій квіток) використовується в народній медицині як в'яжучий засіб при шлунково-кишкових розладах. Свіжі плоди або *сік* з них рекомендується як загальнозміцнюючий засіб після виснажливих інфекційних захворювань або операцій, при простуді тощо. Сік плодів є надійним протицинготним засобом, він збуджує апетит, регулює діяльність шлунково-кишкового тракту, має сечогінну, жовчогінну, знеболюючу, протизапальну й антисептичну властивості. Клінічні випробування свідчать про високу ефективність соку при лікуванні опіків (обпечені місця спочатку змочують розведеним 10—15 % -ним соком, а потім присипають порошок із шкірки плодів).
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — при гельмінтозах 40—50 г кори заливають двома склянками води, настоюють 6 годин, згущують до половини, проціджують, охолоджують і випивають одержані 200 мл розчину протягом однієї години ковтками, а через 30 хв після останньої порції приймають проносне; *настій* (1 чайна ложка шкірки плодів або квіток на 1 склянку окропу, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці 3 рази на день; сік п'ють по чверті склянки 4 рази на день за 20 хв до їди.

280

ГРАЦІОЛА — багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Те саме, що й *авран лікарський.*

281

ГРЕЙПФРУТ,
пампельмус гроновидний; грейпфрут
Citrus paradisii —
вічнозелене дерево роду цитрус родини рутових, заввишки до 15 м. Має компактну, добре облистнену крону. *Листки* великі, шкірясті, видовжені, тупі або загострені, з крилатими черешками. *Квітки* білі, в *китицях* по 3—20 або одиничні в пазухах листків. *Плоди* ягодоподібні, жовті, приплюснутокулясті, до 15 см у діаметрі, одиничні або в гронах, з соковитим великозернистим запашним м'якушем жовтого або сірувато-зеленого, іноді рожевого кольору. Цвіте у травні. Плоди достигають у листопаді — грудні.
Поширення. У дикому стані грейпфрут невідомий. В СРСР вирощують у субтропічних районах.
Сировина. Споживають (свіжими або консервованими) плоди, вони добре зберігаються в свіжому вигляді.

Хімічний склад. Плоди містять (у 100 г їстівного продукту): білок —0,7—0,9 г; жир —0,2—0,5 г; вуглеводи—9,8—10,6 г; клітковину —0,3—0,5 г; мінеральні речовини — натрій —2,0 мг, калій — 181,0 мг, кальцій — і 2,0—20,0 мг, залізо—0,25—0,30 мг, фосфор — 15,0—17,0 мг, магній —6,0 мг; лимонну кислоту —5,3 г; (β-каротин — 0,02 г; тіамін — 0,037 — 0,053 мг; рибофлавін —0,031 — 0,045 мг; піридоксин —0,045 мг, нікотинамід **—0,23—0,30** мг; аскорбінову кислоту —45,0 мг (в кожурі —265,0 мг). Для соку ці показники дещо нижчі. Незначна гіркота зумовлюється наявністю глікозиду **нарингіну.** Сорти з розовим м'якушем мають це забарвлення не від антоціанів, а від пігментів пластид (каротину і лікопіну). Калорійність 100 г м'якоті —30—40 ккал.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди грейпфрута мають антисклеротичні і тонізуючі властивості, збуджують апетит, поліпшують травлення, підвищують діурез. Їх рекомендують вживати в дієтичному харчуванні, при гіпокінезії, авітамінозах, при деяких захворюваннях шлунково-кишкового тракту, після виснажливих інфекційних захворювань і операцій, при фізичній і розумовій перевтомі, у разі хронічних інтоксикацій, гіпертонії і уратного уролітіазу, при підвищеній температурі тіла та після перенесеного інфаркту міокарда. Використовують грейпфрути свіжими і переробленими (сік, варення, компоти тощо). Протипоказано вживати грейпфрути при значному підвищенні кислотності шлункового соку.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — свіжий сік. грейпфрута по 150—300 г три рази на день до їди, підсолоджуючи на смак медом або цукром (хворим на діабет не підсолоджувати!).

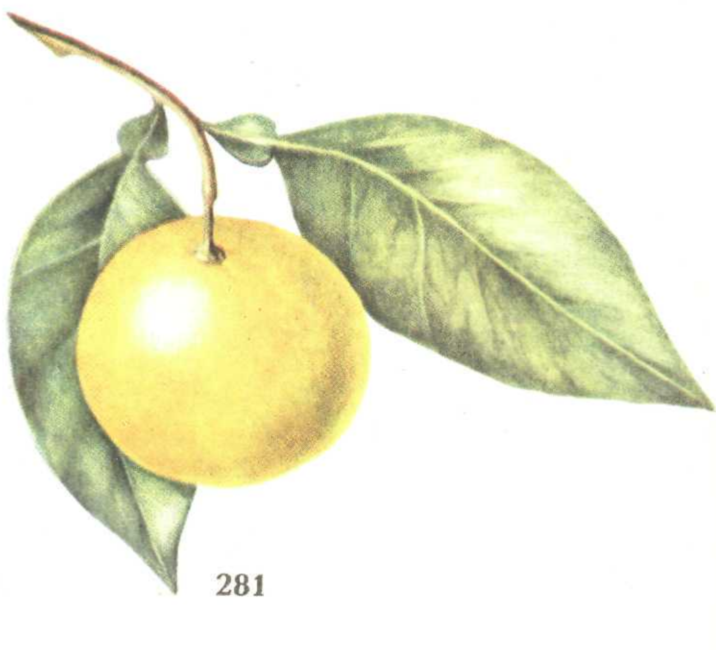

281

282

ГРЕЧКА ЗВИЧАЙНА
гречиха посевная
Fagopyrum sagittatum —
однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. *Стебло* ребристе, прямостояче, розгалужене, голе, червонувате, 30—70 см заввишки. Листки червоні, стріловидно-трикутні; нижні — довгочерешкові, верхні — майже сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, білі, блідорожеві, рожеві або червоні, в щитковидних суцвіттях. *Плід — горішок*. Цвіте у липні.

Поширення. Походить з Індії. Вирощують як круп'яну культуру переважно на Поліссі та в Лісостеповій зоні України.

Сировина. З лікувальною метою використовують насіння і *траву* (квітки разом з верхніми листками). Траву, як сировину для фармацевтичних заводів, збирають на початку цвітіння гречки, коли в рослині є найбільше рутину. Для виготовлення галенових *препаратів* використовують квітки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Гречані крупи містять до 20 % білків з високим вмістом лізину і триптофану, крохмаль (до 80 %), цукор (0,3—0,5%), органічні кислоти (яблучна, лимонна та інші), вітаміни (B_1, B_2, PP і P), макро- і мікроелементи (залізо, кальцій, фосфор, мідь, цинк, бор, йод, нікель, та кобальт). У траві гречки є багато (1,9—2,5%) рутину.

Фармакологічні властивості і використання. Гречані крупи — цінний дієтичний продукт. Приготовлені з них страви корисні людині будь-якого віку. Особливо корисним є вживання страв з гречаних крупів при шлунково-кишкових захворюваннях, недокрів'ї, розладах нервової системи, захворюваннях нирок. З трави Г. з. одержують рутин, який використовують для профілактики й лікування гіпо- й авітамінозу Р, при захворюваннях, що супроводяться порушеннями проникності судин (геморагічні діатези, капіляротоксикози, крововиливи в сітківку ока, гіпертонічна та променева хвороби, гломерулонефрит, ревматизм, септичний ендокардит тощо). На основі рутину одержують ряд інших препаратів (урутин, рутамін, аскорутин та інші). В народній медицині настій квіток (окремо або в поєднанні з іншими лікарськими рослинами) п'ють при кашлі. Добре розтерте й просіяне листя використовують для присипання запрілостей у дітей.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — рутин (Rutinum) по 2 таблетки 2—3 рази на день, курс лікування — 5—*6* тижнів (ПРОТИПОКАЗАНО вживати вітамін Р при підвищеному зсіданні крові); *настій* (40 г квіток на 1 л окропу) по 1 склянці 4—5 раз на день як відхаркувальний засіб; 50 г суміші квіток Г. з., *маку дикого, підбілу звичайного* (по 10 г), трави *медунки лікарської* (10 г) і квіток *калачиків лісових* (60 г) заливають 1 л окропу, настоюють ніч і п'ють по 1 склянці 5 раз на день при сухому кашлі; 40 г суміші квіток Г. з., підбілу звичайного, *бузини чорної, липи серцелистої* (по 20 г), квіток маку дикого, дивини скіпетровидної, калачиків лісових і трави медунки лікарської (по 30 г) заливають 1 л окропу, настоюють ніч, проціджують і п'ють по чверті склянки через 1 годину при бронхіті з сухим виснажливим кашлем

283

ГРИЖНИЦЯ БАГАТОШЛЮБНА —
багаторічна розпростерта трав'яниста зелена рослина родини гвоздикових. Те саме, що *остудник багатошлюбний*.

284

ГРИЖНИЦЯ ГОЛА —
багаторічна трав'яниста рослина родини гвоздикових. Те саме, що й остудник *голий*.

285

ГРИНДЕЛІЯ РОЗЧЕПІРЕНА
гринделия растопыренная
Grindelia squarrosa —
дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі або висхідні, розгалужені, 50—60 см заввишки. *Листки* довгасті, стеблообгортні, цілісні, по краю дрібногостропилчасті. *Квітки* жовті, в *кошиках,* що утворюють волотевидне або щитковидне суцвіття; крайові квітки язичкові, неплідні,

282

285

до 12 мм завдовжки; серединні — трубчасті, двостатеві, з коротко-5-зубчастим відгином. Кошики — до 3 см у діаметрі, з голою дуже клейкою багаторядною обгорткою, листочки у якої — з розчепіреними кінчиками. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Походить з Північної Америки. На території України росте як бур'ян на пасовищах і вздовж доріг у Харківській, Дніпропетровській, Кіровоградській та Миколаївській областях; поступово поширюється і в інші області.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують надземну частину (Herba Grindeliae) або лише кошики. Заготовляють під час цвітіння рослини. Зібрану сировину сушать у провітрюваному приміщенні, розкладаючи її тоненьким шаром, щоб не злипалася. Зберігають у бляшаних коробочках. *Рослина неофіцинальна* (входила до сьомого видання *Державної фармакопеї СРСР).*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить 10—12 % смоли, до складу якої входять дитерпенові кислоти з групи лабдану (гринделієва, гідроксигринделієва, оксогринделієва та епоксигринделієва), гіркоту гринделін (алкалоїд), глікозиди, сапоніни (2 %), вуглеводи, гринделол (стероловий спирт з групи фітостерину), ацетилові сполуки, органічні кислоти, флавоноїди, фітостерол, танін та сліди ефірної олії, в якій є борнеол і фенол.

Фармакологічні властивості і використання. Гринделія розчепірена виявляє спазмолітичну, антисептичну, відхаркувальну та протиалергічну дію. Вивчаються антибластичні властивості рослини. Препарати гринделії найефективніші при фарингіті, ларингіті, трахеїті та бронхіті (особливо у людей похилого віку і в дітей у станах, коли у верхніх дихальних шляхах збирається слиз, який важко виводиться). Як допоміжний засіб препарати гринделії використовують при емфіземі легень, силікозі та при кашлі у хворих на туберкульоз легень. Рослині властива й легка сечогінна дія, у зв'язку з чим її використовують при запаленнях сечового міхура. Раніше гринделію використовували при деяких розладах роботи серця, оскільки її препарати зменшують кількість серцевих скорочень, підвищують артеріальний тиск, ліквідують аритмію і больові відчуття в ділянці серця, покращують самопочуття. Зовнішньо препарати гринделії розчепіреної використовують як протиотруту при фітодерматозах, зумовлених деякими рослинами (Ruta graveolens, Toxicodendron radicans, Primula obconica, Primula chinensis), при алергічних висипах, іритах і кон'юнктивітах. Гринделія розчепірена є офіцинальною рослиною в Великобританії, Франції, Португалії, Іспанії, Індії, США, Венесуелі та Бразилії, де її використовують для виготовлення ряду препаратів (Astmin, Kelastmin, Melrosum, Colomba, Bronchicum).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — порошок із сухої трави приймають по 1 — 2 г зранку натщесерце і ввечері перед сном при запаленні сечового міхура; настойку трави (1 частина сировини на 5 частин 70 % -ного спирту, настоюють 3 доби) п'ють по 40—60 крапель на чарку води 3—6 раз на день при бронхіті. ЗОВНІШНЬО — для *компресів* використовують настойку (готують, як у попередньому прописі, перед застосуванням розводять кип'яченою водою у співвідношенні 1:3). Слід пам'ятати, що надмірне вживання (передозування) препаратів гринделії може зумовити гастрит та подразнення нирок і сечових шляхів. ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати гринделії при гострих запальних станах шлунково-кишкового тракту.

286

286

ГРИЦИКИ ЗВИЧАЙНІ,

калитник, мисочки, мішечки; пастушья сумка

Capsella bursa-pastoris — однорічна трав'яниста гола розсіяноопушена рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* прямостояче, просте або розгалужене, 10—50 см заввишки. *Листки* чергові; прикореневі — у розетці, черешкові, перисторозсічені, розділені на трикутні зубчасті частки; стеблові — сидячі, цілокраї, біля основи стріловидні і стеблообгортні. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, 4-пелюсткові, білі, у верхівкових *китицях. Плід — стручок.* Цвіте у квітні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України як бур'ян на полях, біля доріг та поблизу жител.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Bursae pastoris), зібрану під час цвітіння рослини, коли на ній починають утворюватися нижні плоди. Доцільно виривати рослини з коренем, який потім обрізують, залишаючи прикореневу розетку листків (при скошуванні розетки листків залишаються невикористаними і сировина буде нижчої якості). Сушать траву під наметом або на горищі, поки стебла не стануть ламкими. Сухої сировини виходить 20 % . Строк придатності — 3 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава містить флавоноїди (рутин, лютеолін-7-рутинозид, лютеолін-7-глюкозид), дубильні речовини, аміни (холін, ацетилхолін, тирамін та інші), сапоніни, органічні кислоти (фу-

марова, лимонна, яблучна, винна), аскорбінову кислоту, ефірну олію та сполуки калію. Наявність у траві вітаміну К деякі автори ставлять під сумнів.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Г. з. виявляють виражену кровоспинну дію, знижують кров'яний тиск, посилюють моторику шлунка і прискорюють перистальтику кишечника, стимулюють моторну функцію матки. Листки рослини проявляють високу фітонцидну активність. В акушерстві й гінекології препарати Г. з. використовують при післяпологових кровотечах, атонії матки, при тривалих і сильних місячних у клімактеричний період. Ефективним є й використання Г. з. при легеневих, шлунково-кишкових і ниркових кровотечах. У народній медицині, крім цього, настій трави п'ють при хворобах печінки, печінкових коліках, діареї, хворобах нирок і сечового міхура, при нирковокам'яній хворобі та гарячці. Траву Г. з. часто використовують у поєднанні з іншими лікарськими рослинами. Так, при ниркових кровотечах Г. з. корисно поєднувати з травою *хвоща польового,* а при маткових — з *калиною звичайною* або *гірчаком перцевим.* До лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя грициків.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (10 г або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 4—5 раз на день після їди як кровоспинний засіб; чотири столові ложки суміші трави Г. з. і хвоща польового (взятих порівну) заливать 3 склянками окропу, настоюють 2 години і п'ють по півсклянки тричі на день як кровоспинний засіб; рідкий екстракт грициків звичайних (Extractum Bursae pastoris fluidum) по 20 крапель 3 рази на день при атонії матки і маткових кровотечах; одну столову ложку суміші трави Г. з. і *спорищу звичайного* (по 15 г), трави омели білої (20 г) заливають склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють щодня ввечері при тривалих маткових кровотечах; настій трави грициків (40—50 г на 1 л окропу, настоюють 20—30 хв, проціджують) п'ють теплим по півсклянки тричі на день за 1 годину до їди як жовчогінний засіб; настій трави (3 столові ложки сухої або свіжої трави на 200 мл окропу, настоюють 15 хв, проціджують) п'ють по третині склянки тричі на день як гіпотензивний засіб; *сік* свіжої рослини по 40—50 крапель на прийом (вважається, що сік у всіх випадках діє ефективніше за настій); салат: молоде листя грициків подрібнюють і кладуть на кусочки огірків і помідорів, накривають зверху кружальцями вареного яйця і поливають вершками (на 100 г листя Г. з. беруть 60 г помідорів, 60 г огірків, 1 яйце, 40 г вершків та сіль).

ЗОВНІШНЬО— настій грициків (10 г трави на 200 мл окропу) для *компресів* на забиті місця і садна.

287

ГРОМОВИ́К —
одно-, дво- або багаторічна жорстковолосиста трав'яниста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й синяк звичайний.

288

ГРУ́ДНИК —
багаторічна трав'яниста з опушеним стеблом рослина родини розових. Те саме, що й *парило звичайне.*

289

ГРУ́ША ДИ́КА —
велике (20—30 м заввишки) листопадне дерево родини розових. Те саме, що й *груша звичайна.*

290

ГРУ́ША ЗВИЧА́ЙНА,
груша дика;
груша обыкновенная
Pyrus communis —
велике (20—30 м заввишки) листопадне дерево родини розових. Має бурувато-сірі, блискучі, часто з укороченими колючими пагонами гілки. *Листки* довгочерешкові, чергові, овальні або майже округлі, по краю дрібнопилчасті; молоді — густоповстистоопушені, старі — голі, темно-зелені, блискучі. *Квітки* правильні, двостатеві, білі або блідо-рожеві, в щиткових суцвіттях. *Плід* несправжній, грушовидний або округлий, соковитий, з великою кількістю кам'янистих клітин у м'якуші. Цвіте з другої половини квітня до початку травня. Плоди достигають у вересні — жовтні.

Поширення. Росте по всій території України (крім крайнього Степу) в світлих і мішаних лісах, по чагарниках, на узліссях. Часто розводять у садах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують плоди, які збирають після повного достигання, коли вони падають самі або легко обтрушуються. Свіжими їх можна використовувати 2—3 місяці, зберігаючи в прохолодному приміщенні. Про запас плоди сушать у сушарках, попередньо при температурі 82—84°, а потім — при 70°. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди містять дубильні й пектинові речовини, 0,1—0,2% органічних кислот (яблучна, лимонна та інші), аскорбінову кислоту (12—22 мг%), каротин, вітаміни В, і РР, цукри, ефірну олію та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині свіжі плоди або виготовлену з них наливку використовують як в'яжучий засіб при розладах шлунка і кишечника, *відвар* сушених плодів вживають при кашлі, проносі, як жарознижувальний та протигарячковий засіб, а грушевий сік — як сечогінний засіб при нирковокам'яній хворобі. Споживають плоди груші свіжими, сушеними, печеними, вареними і квашеними, їх переробляють на соки, повидло і квас. Свіжі плоди краще вживати після влежування, бо при цьому зменшується кількість дубильних речовин, знижується кислотність, а крохмаль частково переходить у цукор.

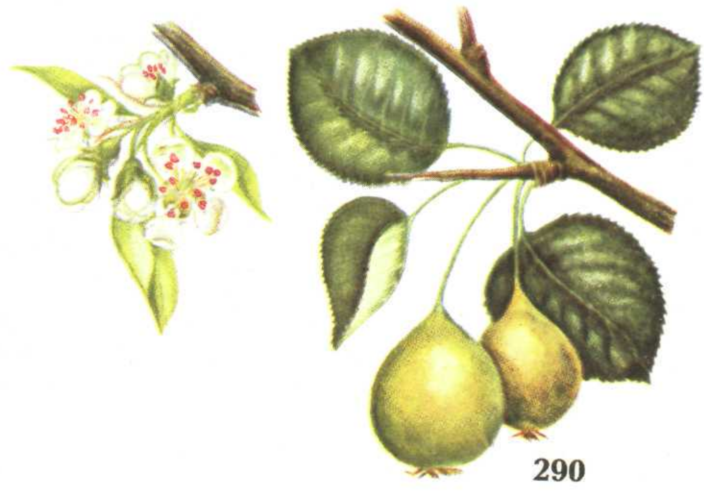

290

291

ГРУША МАСЛИНКОЛИСТА, кам'яничка;
груша лохолистная
Pyrus elaeagnifolia —
невелике (8—12 м заввишки) дерево або великий *кущ* родини розових. Гілки часто з колючками, в молодому віці густо опушені. *Листки* оберненоовальні, широколанцетні або майже лопатковидні, 4—8 см завдовжки і 1,5—4 см завширшки, цілокраї або лише на верхівці зарубчасто-зубчасті з обох боків білоповстисто-шерстисті. *Квітки* правильні, двостатеві, білі з рожевим відтінком, зібрані в багатоквіткові щитковидні *суцвіття*. *Плоди* несправжні, від кулястої до грушовидної форми, жовтаво-зелені, спочатку опушені, пізніше — майже голі. Цвіте в квітні — травні, плоди достигають у жовтні — листопаді.

Поширення. Трапляється в Криму на кам'янистих, вапнякових і глинистих схилах. Вирощують як фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Груша звичайна*.

292

ГРУШАНКА КРУГЛОЛИСТА
грушанка круглолистная
Pyrola rotundifolia —
багаторічна трав'яниста рослина родини грушанкових. *Стебло* 10—40 см заввишки, тупогранчасте, з 1—2 піхвовими *листками*. Прикореневі листки в розетці, округлі, нерівнозазубрені, довгочерешкові. *Квітки* правильні, широкодзвониковидні, у багатоквітковій верхівковій *китиці; віночок* білий, іноді біло-рожевий. *Плід — коробочка*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте розсіяно на Поліссі, у Карпатах, на Прикарпатті, зрідка — в Лісостепу на вологих луках, у соснових, мішаних і почасти листяних лісах, у горах.

Сировина. Використовують *траву*, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. У листках рослини знайдено глікозиди арбутин і емульсин, дубильні речовини (до 18 %), сахарозу та аскорбінову кислоту (60 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Г. к. рекомендуються в народній медицині як сечогінний, в'яжучий, протиспазматичний, протизапальний і антисептичний засіб. Їх використовують при катарах шлунково-кишкового тракту, хронічному запаленні нирок, сечового міхура (з наявністю гною в сечі) і передміхурової залози, при запальних захворюваннях жіночої статевої сфери, при водянці, спастичних шлунково-кишкових, головних і ревматичних болях, кровотечах (післяпологових, гемороїдальних тощо), при діабеті й цинзі. Настоєм трави полощуть ротову порожнину і горло при запаленні, промивають гнійні рани. Для лікування ран, які довго не гояться, використовують і свіжий *сік* рослини. В тібетській медицині рослину використовували при хворобах печінки, туберкульозі кісток та як жарознижуючий засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка трави на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1—2 столові ложки 3 рази на день; *настойку* (у співвідношенні 1 : 10, на горілці) по 20—25 крапель тричі на день.

ЗОВНІШНЬО — полоскання рота, горла, промивання ран настоєм; на рани накладають свіже потовчене листя.

291

292

294

293

ГУБА́НЯ ЖО́ВТА — багаторічна трав'яниста рідкоопушена рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *зеленчук жовтий.*

294

ГУНЬБА́ СІННА́
пажитник сенной
Trigonella foenum graecum — однорічна трав'яниста рослина родини бобових. Стебло прямостояче, розсіяноопушене, 10—50 см заввишки. *Листки* чергові, трійчасті, з зубчастих листочків. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* по 1—2 в пазухах листків; *віночок* блідо-жовтий. *Плід* — *біб.* Цвіте у червні.

Поширення. Походить із Середземномор'я. На Україні розводять як кормову або ефіроолійну рослину.

Сировина. Використовують насіння *{Semen Foeni graeci). Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Насіння містить алкалоїд тригонелін (0,38 %), нікотинову кислоту (3,5—18 мг%), сапоніни (діосгенін, тригогенін, гітогенін), слиз (30—38 %), холін (0,05%), рутин, гіркі речовини та ефірну олію (0,30 %).

Фармакологічні властивості і використання. Насіння Г. с вживають як тонізуючий засіб, який збуджує апетит. Його призначають при кахексії, захворюваннях легень, авітамінозі РР та як зовнішній засіб при екземі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — 1 чайну ложку розтертого на *порошок* насіння заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв і випивають за день.

ЗОВНІШНЬО — розтерте на порошок насіння варять 10 хв у невеликій кількості води (до одержання кашки), переносять на тканину і прикладають до хворого місця.

295

ГУСЯ́ТНИК — однорічна трав'яниста рослина з прямостоячими або лежачими облистненими стеблами родини гречкових. Те саме, що й *спориш звичайний.*

296

ГУ́СЯЧА ЛА́ПКА — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *перстач гусячий.*

297

ГУТАПЕ́РЧОВЕ ДЕ́РЕВО — дводомне листопадне дерево до 20(30) м заввишки родини евкомієвих. Те саме, що й *евкомія в'язолиста.*

300

298

ДА́ВНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *сідач коноплевий.*

299

ДАЛМА́ТСЬКА РОМА́ШКА — багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й *маруна цинераріелиста.*

300

ДЕЛЬФІНІЙ СІТЧАСТОПЛО́ДИЙ
живокость сетчастоплодная
Delphinium dictyocarpum — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебло* пряме, ребристе, 60—100 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові, округло-серцевидні, пальчасто розсічені на 5—7 ромбічних часток, голі, лише біля основи і на жилках є рідкі щетинки. *Квітки* неправильні, на тонких *квітконіжках,* зібрані в густу багатоквіткову китицю завдовжки 20—35 см; *оцвітина* проста, п'ятичленна, віночковидна, синя або темносиня; верхній листочок оцвітини з шпоркою. *Пелюстки*-нектарники і пелюстковидні стамінодії голубого або білуватого кольору. *Плід* складається з 3 багатонасінних листянок. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. В дикому стані рослина трапляється в горах на півдні Західного Сибіру і Східного Казахстану, на Південному Уралі. На Україні її культивують як лікарську рослину в радгоспах Союзлікроспрому.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють *траву* (Herba Delphinii), яка є сировиною для виробництва препарату мелліктину. Заготівлю проводять у фазі бутонізації і початку цвітіння рослини, зрізуючи верхню облистнену частину стебел. Сушать траву на сонці, але при сушінні в затінку або в сушарках одержують сировину вищої якості. Зберігають її в групі сильнодіючої сировини. Строк придатності — 2 роки. Дельфіній сітчастоплодий — **отруйна** рослина. Після роботи з ним треба старанно мити руки.

Хімічний склад. Трава рослини містить 0,34—1,23 % алкалоїдів (метиллікаконітин, дельсемін, антраноїллікоктонін, дельпірин, ельделін, ельделідин, лікоктонін, диктіокарпін, делектин, ізоболдин, диктизин, диктіонін, N-метиллауротетанін, N-ацетилделектин, О-ацетилделектин), органічні кислоти та мінеральні солі. Серед алкалоїдів переважає метиллікаконітин (до 0,65 %).

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд метиллікаконітин, який є основною діючою речовиною дельфінію сітчастоплодого, має курареподібні властивості і подібно до d-тубокурарину діє за конкурентним типом. Він гальмує передачу збудження з рухових нервів на м'язи, блокує н-холінореактивні системи скелетних м'язів і вегетативних гангліїв. Скелетні м'язи, таким чином, лишаються можливості взаємодіяти з ацетилхоліном — медіатором нервового збудження, яке утворюється в закінченнях рухових нервів. На відміну від d-тубокурарину, який впливає переважно на н-холінореактивні системи скелетних м'язів, метиллікаконітин сильніше блокує н-холінореактивні системи вегетативних вузлів, внаслідок чого значно знижується артеріальний тиск. Крім гангліоблокуючої дії, метиллікаконітин виявляє пригнічувальну дію на вищі відділи центральної нервової системи,зокрема на субкортикальні центри мозку. Препарат меліктин (гідройодид метиллікаконітину) ефективний при різних неврологічних захворюваннях, що супроводяться патологічно підвищеним м'язовим тонусом (при ураженні пірамідальної системи) і при інших розладах рухових функцій організму (гіперкінези, каталепсія), пов'язаних з патологією центральної нервової системи (паркінсонізм, спастичний травматичний параліч, розсіяний склероз), а також у випадках післяопераційних, травматичних та інфекційних уражень спинного мозку. Препарат **отруйний!** Лікування треба проводити тільки під наглядом лікаря. При підвищеній чутливості до меліктину або при передозуванні внутрішньовенно вводять антихолінестеразні речовини (прозерин, галантамін тощо), дають кисень, проводять штучне дихання.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — меліктин (Mellictinum) по 1 таблетці 1—5 раз на день (починають з 1 таблетки і поступово доводять до 5 таблеток на день) протягом 3—8 тижнів з повторенням курсу лікування після 3—4-місячної перерви. ПРОТИПОКАЗАНО призначати меліктин при міастенії й інших захворюваннях, що супроводяться зниженням тонусу м'язів, при тяжких порушеннях функції печінки і нирок, при декомпенсації серцевої діяльності.

301

ДЕНЬ-І-НІЧ —

однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина родини ранникових. Те саме, що й *перестріч гайовий.*

302

ДЕРЕВІЙ БЛАГОРО́ДНИЙ
тысячелистник благородный
Achillea nobilis —

багаторічна трав'яниста сірувато-повстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має вкорочене багатоголове, без повзучих *пагонів* кореневище. *Стебла* 30—50 см заввишки, прямостоячі, вгорі розгалужені, біля основи — здерев'янілі, виходять пучками по 3—10. *Листки* двічіперисторозсічені, видовженоеліптичні; кінцеві часточки листків лінійно-ланцетні; стрижень листка — з додатковими зубчастими частками між сегментами. *Квітки* зібрані в дрібні кошики, що утворюють складний *щиток;* крайові квітки маточкові, язичкові, білі або жовтавобілі, серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте на степах та на сухих схилах на півдні Полісся (зрідка|, в Лісостепу, Степу та в Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Деревій звичайний.*

302

303

ДЕРЕВІЙ ЗВИЧА́ЙНИЙ,
білоголовник;
тысячелистник обыкновенный
Achillea milletolium —

багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, 40—100 см заввишки, вгорі розгалужене, біля основи здерев'яніле. *Листки* ланцетні, двічіперисторозсічені, з численними віддалено розміщеними сегментами; стрижень листка (1—2 мм завширшки) крилатий, з кінцевими частками, без додаткових бічних часток, лише іноді з одиничними зубцями у верхній частині. *Квітки* зібрані в *кошики,* що утворюють щитковидне *суцвіття;* крайові квітки язичкові, маточкові, білі або рожевуваті; серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід* — сім'янка. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Деревій росте на луках, по узліссях, галявинах, біля доріг по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Millefolii) і квітки (Flores Millefolii). Заготівлю проводять від початку до середини цвітіння рослини. Зрізують верхівки стебел завдовжки 15 см, а на нижній, грубій частині стебла обривають листя. Заготовляючи квітки, зрізують лише суцвіття з квітоносами так, щоб довжина квітоносів не перевищувала 4 см. Сушать під наметами або на горищі, розкладаючи тонким (5—7 см) шаром і періодично перевертаючи. Сухої сировини виходить 30—33 %. Строк придатності — 5 років. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава містить ефірну олію (до 0,8 %), флавоноїди (лютеолін-7-глікозид, рутин), сесквітерпени (матрицин, мілефолід, балханолід), дубильні й гіркі речовини, ахілеїн, вітамін

К, органічні кислоти (оцтова, мурашина, ізовалеріанова) та інші речовини. До складу ефірної олії входять проазулен, α- і β-пінени, камфора, борнеол, туйон, цинеол, каріофілен тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Комплекс хімічних речовин, що є в рослині, забезпечують їй багатосторонні терапевтичні властивості. Насамперед, *галенові препарати* Д. з. виявляють ефективну кровоспинну дію й використовуються при легеневих, кишкових, геморої́дальних і носових кровотечах, при кровотечах з ясен і ран, а також при маткових кровотечах (при запальних процесах, фіброміомах, надмірних місячних). Використовуючи Д. з. як кровоспинний засіб, слід надавати перевагу препаратам з листя, бо квітки рослини такої дії не виявляють. Поряд з цим препарати Д. з. подразнюють закінчення смакових нервів і посилюють секреторну активність шлунка, розширюють жовчні протоки і збільшують жовчовиділення в дванадцятипалу кишку, підвищують діурез, купірують спастичний біль у кишечнику, й це зумовлює використання їх при зниженому апетиті, гіпоацидному гастриті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, виразкових спастичних колітах, метеоризмі, при хворобах печінки, нирок і сечового міхура. При зовнішньому використанні як кровоспинного, протизапального, бактерицидного та дерматонічного засобу препарати деревію звичайного дають ефект при гніздовому облисінні (Alopecia areata), надмірній жирності шкіри, вуграх, геморої й герпесі, сприяють загоюванню свіжих і нагноєних ран, виразок, фурункулів і лускатого лишаю, стимулюють ріст волосся. У народній медицині деревій використовують ще ширше. Крім усіх вищезазначених випадків, його вживають всередину як засіб, що регулює обмін речовин, при запамороченні, нудоті, головному болі, безсонні, істерії, хлорозі (бліда неміч), малярії й туберкульозі легень, при проносах, нирковокам'яній хворобі, нічному нетриманні сечі, нічних полюціях і білях, для регулювання менструацій і стимулювання виділення молока у матерів-годувальниць та як протиглисний засіб. Самостійно траву деревію застосовують рідко. Частіше її використовують у суміші з іншими лікарськими рослинами. Деревій звичайний входить до складу *проносного чаю, протигеморойного чаю, апетитних чаїв* та *шлункових чаїв*. До складу лікувально-профілактичного харчового раціону корисно включати салати, приготовані з доданням невеликої кількості молодих листочків деревію звичайного. Слід пам'ятати, що надмірне й тривале вживання його спричинює запаморочення та висипи на шкірі.

Лікарські форми і застосування

ВНУТРІШНЬО— *настій* трави (15 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) п'ють теплим по половині — третині склянки 2—3 рази на день при гастритах, виразковій хворобі та як кровоспинний засіб; *екстракт* деревію рідкий (Extractum Millefolii fluidum) приймають по 40—50 крапель 3 рази на день; свіжий сік рослини, підсолоджений медом, вживають по 1 чайній ложці три рази на день для збудження апетиту, покращення обміну речовин, при гепатохолециститах та гінекологічних хворобах (метрорагії); *настойку* трави (30 г сировини на 100 г горілки, настоюють 7 днів) по 20 крапель 3 рази на день перед їдою при дисменореї, стенокардії, кишкових спазмах; суміш 0,15 г *порошку* листя деревію звичайного і 0,15 г порошку листя *кропиви дводомної* приймають перед їдою три рази на день як кровоспинний і протизапальний засіб; дві столові ложки суміші трави деревію звичайного, *звіробою звичайного, золототисячника малого, рутки лікарської,* трави і кореня цикорію звичайного та листків *подорожника великого,* взятих порівну, варять 10 хвилин у 2 склянках води, настоюють півгодини і п'ють по півсклянки три рази на день за півгодини до їди протягом 1—2 місяців при гіпоацидному гастриті; дві столові ложки суміші трави деревію звичайного, кореневищ аїру *тростинового,* бруньок берези *повислої* та листя *мучниці звичайної* у співвідношенні 2:1:1:2 варять 5—7 ХВИЛИН у 500 мл води, настоюють ПІВГОДИНИ і випивають протягом дня за 4 рази при запаленні сечового міхура; салат: молоде листя деревію звичайного витримують 1 хвилину в окропі, подрібнюють, змішують з підготовленими для салату капустою і цибулею, солять і заправляють рослинною олією (на 150 г квашеної капусти беруть 25 г зеленої цибулі, 5 г листя деревію, 10 г олії та сіль).

ЗОВНІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настоюють одну годину) для обмивань, примочок, компресів (при вуграх, для лікування ран, виразок і фурункулів), місцевих ванн (при геморої, лускатому лишаї й короcті) і для втирань (1 раз на день для стимулювання росту волосся); настій квіткових кошиків (3 чайні ложки сиоовини на 200 мл окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують, охолоджують) для *компресів* при надмірній жирності шкіри обличчя; три чайні ложки суміші квіткових кошиків деревію звичайного, трави *фіалки триколірної* і шишок *хмелю звичайного,* взятих порівну, заливають склянкою окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують, охолоджують і застосовують цей настій так, як у попередньому прописі; *маска* на обличчя при надмірній жирності шкіри: настій квіткових кошиків деревію звичайного (3 чайні ложки на 200 мл окропу) змішують з порошком сухого молока, крохмалем або борошном і одержану кашку наносять на обличчя, а через 15—20 хвилин змивають (так само можна використовувати і наведений вище настій суміші квіткових кошиків деревію звичайного, трави фіалки триколірної і шишок хмелю звичайного); суміш свіжорозтертої трави деревію звичайного з прованською олією (у співвідношенні 1 : 10) для змащування уражених ділянок шкіри (при опіках, фурункулах і туберкульозі шкіри) і для втирань (1 раз на день при гніздовому облисінні).

303

304

ДЕРЕВІЙ ПАННОНСЬКИЙ
тисячелистник паннонский
Achillea pannonica — багаторічна трав'яниста волохато-повстиста (особливо в молодому віці) рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, прості, 30—80 см заввишки, часто трохи рожево-фіолетові. *Листки* лінійно-ланцетні, тричіперисторозсічені, листкові частки зближені; нижні листки черешкові, решта — сидячі, при основі — з вушками. Кінцеві частки листків ланцетні або лінійно-ланцетні, до 0,5—0,6 мм завширшки. *Квітки* зібрані в дрібні *кошики,* що утворюють негусті щитки; крайові квітки маточкові, язичкові, білі, жовтаві або рожевуваті, серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на відкритих місцях, схилах і галявинах по всій території України, крім Гірського Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Деревій звичайний.*

305

ДЕРЕВІЙ СТИСНУТИЙ
тисячелистник сдавленный
Achillea stricta — багаторічна трав'яниста розсіяно-опушена довгими м'якими волосками рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, прості, 20—70 см заввишки. *Листки* яйцевидно-довгасті, 3—25 см завдовжки і 1,5 см завширшки, тричіперисторозсічені; кінцеві частки листків ланцетні, 0,3—1 мм завширшки. Стрижень листка від середини або майже з основи — з проміжними перистонадрізаними або цілісними частками. *Квітки* зібрані в *кошики,* що утворюють стиснуте щитковидне *суцвіття;* крайові язичкові квітки маточкові, білі, серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Трапляється на галявинах у лісах на Закарпатті, в Карпатах і на Прикарпатті.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Деревій звичайний.*

306

ДЕРЕВІЙ ХРЯЩУВАТИЙ
тисячелистник хрящеватый
Achillea cartilaginea — багаторічна трав'яниста волосисто-опушена рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, розгалужені, 50—150 см заввишки. *Листки* чергові, цілісні, ланцетовидні, по краю двічіпилчастозубчасті, до 12 мм завширшки. *Квітки — в кошиках,* які утворюють щитковидне *суцвіття;* крайові — язичкові, маточкові, білі; серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Трапляється на Західному Поліссі на вологих луках, по чагарниках, біля берегів річок і озер.

Сировина. Використовують суцвіття (кошики), зібрані під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить ефірну олію, гіркі й дубильні речовини. До складу ефірної олії входять азулен, пінен, борнеол та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Д. х. використовують як протизапальний засіб та як засіб, що збуджує апетит. Настоєм рослини лікують рани, запальні процеси в ротовій порожнині тощо.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* кошиків (1 столова ложка кошиків на 300 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) по 2 столові ложки через кожні 2 години. ЗОВНІШНЬО — настій кошиків (готують, як у попередньому прописі) для полоскань і примочок.

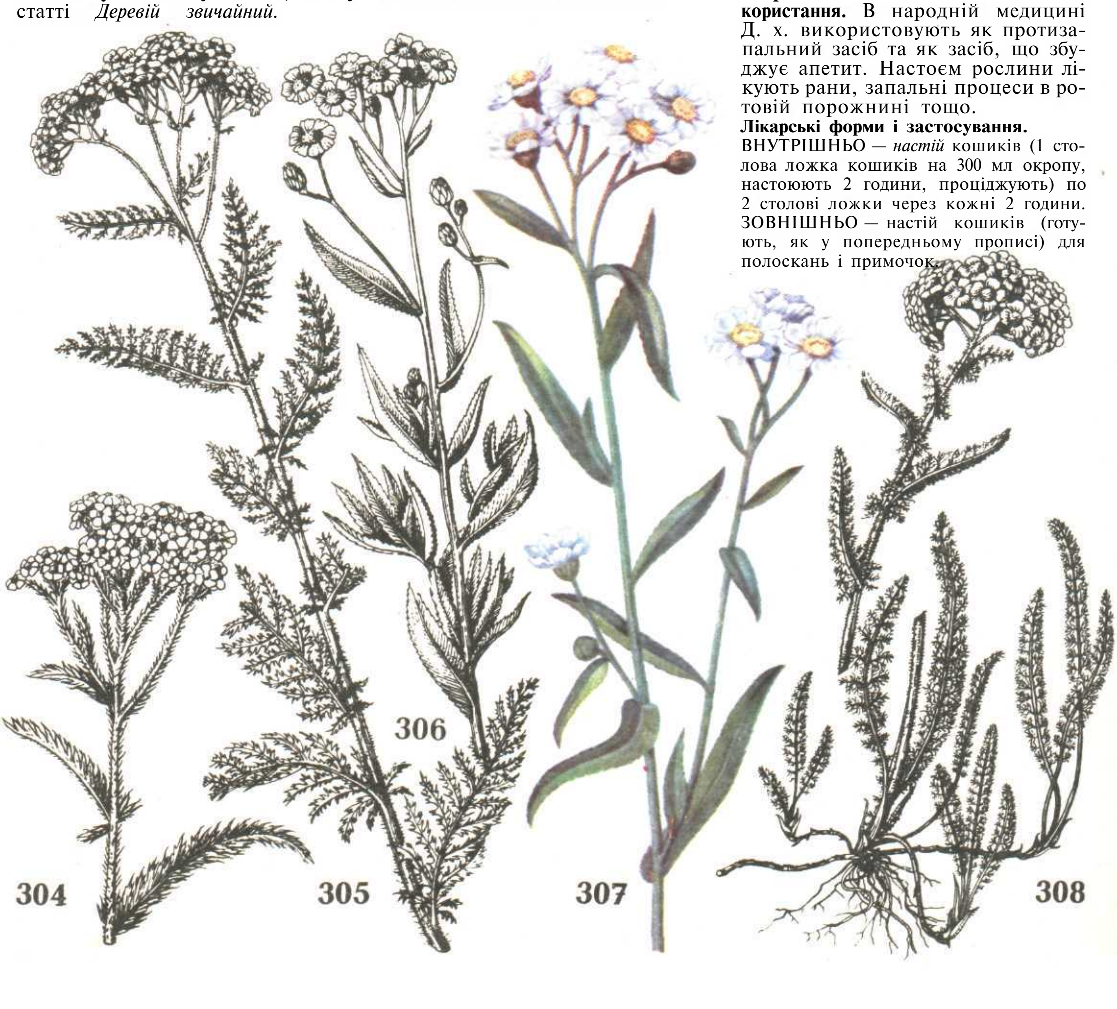

307

ДЕРЕВІЙ ЦІЛОЛИСТИЙ

тысячелистник цельнолистный
Achillea ptarmica —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* одиничні, прямостоячі, розгалужені, біля основи здерев'янілі, 30—120 см заввишки. *Листки* цілісні, голі або слабоопушені, сидячі, вузьколанцетні, двічіпилчасті, до 6 мм завширшки. *Квітки* зібрані в кошики, що утворюють негустий щиток; крайові квітки (їх 8—14) язичкові, маточкові, білі, серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте на вологих луках, по берегах річок і водойм на Прикарпатті і зрідка на Поліссі (в західній частині).

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. Зрізають верхівки стебел (без здерев'янілих частин). Сушать під наметом або на горищі. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кошики містять алкалоїд ахілін і ефірну олію, до складу якої входить стеароптен. У листках є значна кількість (до 90 мг%) аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина відома в народній медицині як кровоспинний, ранозагоювальний та знеболюючий засіб. Її використовували при виразковій хворобі шлунка, при туберкульозі легень, геморої, маткових кровотечах, зубному болі, для загоювання ран і виразок.

308

ДЕРЕВІЙ ЩЕТИНИСТИЙ

тысячелистник щетинистый
Achillea setacea —
багаторічна трав'яниста відлегловолохато-повстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, прості, 30—60 см заввишки. *Листки* лінійні або вузьколанцетні; прикореневі — короткочерешкові, всі інші — сидячі. Серединні стеблові листки 4—6 см завдовжки і 0,8—1,2 см завширшки, двічі перисто розсічені на вузькі нитковидні частки; сегменти першого порядку розташовані по центральній жилці на віддалі 2,2—4 мм. Кінцеві частки листків щетиновидно-лінійні, близько 0,2 мм завширшки. *Квітки* зібрані в дрібні *кошики, що* утворюють *щиток;* крайові маточкові квітки язичкові, білі або трохи жовтаві, серединні — трубчасті, двостатеві; язички крайових квіток 0,9—1,5 мм завдовжки і 1—2 мм завширшки, з трьома невеличкими тупими частками на верхівці. *Плід — сім'янка.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Росте на степах, суходільних луках, біля доріг по всій території України, але найбільше його в Степу і в Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Деревій звичайний.*

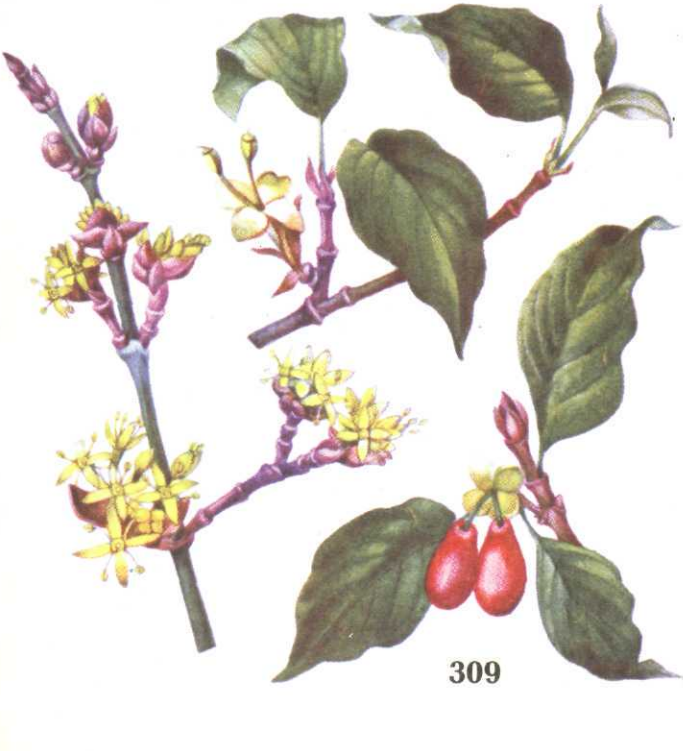

309

309

ДЕРЕН СПРАВЖНІЙ

кизил;
кизил обыкновенный
Cornus mas —
кущ або невелике (до 8 м заввишки) дерево родини деренових. *Листки* прості, великі, яйцевидні або ланцетні, цілісні, загострені. *Квітки* жовті, правильні, дрібні, зібрані в зонтиковидні *суцвіття. Плід* — циліндрична або грушовидна червона соковита *кістянка.* Цвіте протягом березня — квітня, до розпускання листя. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках у Криму, в західних лісостепових районах Карпат, на Прикарпатті й рідше — в деяких інших областях України, зокрема в Черкаській і Кіровоградській.

Сировина. З лікувальною метою використовують листя, плоди і кору. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди містять до 10 % цукрів, 2—3,5 % органічних кислот (яблучну, лимонну, янтарну), близько 55 мг% аскорбінової кислоти, ефірну олію, пектинові речовини; в корі є глікозид корнін і гіркоти. Всі частини рослини містять дубильні речовини (в корі і листках їх до 15 %).

Фармакологічні властивості і використання. Цілющі властивості дерену відомі давно. Ще Гіппократ рекомендував відвар листя при хворобах шлунка. *Відвар* кори і коріння вживали при малярії. Як зовнішній засіб кору використовували при фурункульозі. Плоди й тепер широко використовують у народній медицині. Свіжими або у вигляді відвару плоди дерену вживають як в'яжучий засіб при проносах, для підвищення апетиту, при цинзі, а також як тонізуючий і протигарячковий засіб. Свіжі плоди дерену корисно вживати хворим на цукровий діабет і особам, які мають до нього схильність, бо *сік* плодів має здатність знижувати рівень цукру й посилювати ферментативну секрецію підшлункової залози. Плоди сушать, маринують, переробляють на варення, повидло, пастилу і соки. На Кавказі з плодів готують високовітамінний продукт — лаваш. Для цього звільнені від кісточок плоди варять до одержання густої однорідної маси, яку тонким шаром розкладають на дошці й висушують на відкритому повітрі. Одержаний концентрат містить у собі до 40 % цукру і багато вітамінів. У роки першої світової війни лаваш використовували в російській армії як ефективний протицинготний засіб.

Лікарські форми і застосування. *Настій* плодів (5—10 г сухих плодів на склянку окропу) п'ють як чай при проносах і шлункових крововиливах.

310

ДЕРЖИДЕ́РЕВО ЗВИЧА́ЙНЕ
держидерево обыкновенное
Paliurus spina-christi —
густий колючий з кутасто-звивистими гілками *кущ* родини жостерових, 100—250 см заввишки. *Листки* прості, цілісні, чергові, 2—4 см завдовжки, оберненояйцевидні, нерівнобокі, з трьома жилками; *прилистки* видозмінені в колючки, одна з яких прямостояча, а друга — вигнута назад. *Квітки* двостатеві, 5-пелюсткові, жовтувато-зеленуваті, 3—4 мм у діаметрі, зібрані в невеликі зонтиковидні *суцвіття*. *Плід* сухий, нерозкривний, оточений крилом, 1,3—2,8 см у діаметрі, яскраво-жовтий або червоно-коричневий. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Держидерево звичайне трапляється на сухих схилах у Гірському й Південному Криму. Розводять як декоративний кущ, використовують у живоплотах.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують стиглі плоди. Їх сушать під накриттям на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 50 % . Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Плоди держидерева звичайного містять рамноглікозиди й дубильні речовини. У листі є аскорбінова кислота (до 176 мг%).
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині плоди держидерева використовують як відхаркувальний, в'яжучий та дезинфікуючий засіб. Відвар плодів вживають при кашлі, бронхіальній астмі, гіпертонічній хворобі, діареї й дизентерії та як «кровоочисний» засіб при екземах.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— відвар плодів (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, варять 10 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; 2 столові ложки суміші плодів держидерева звичайного (50 г), насіння льону *звичайного* (30 г), квіток лили *серцелистої й первоцвіту весняного* (по 20 г), листя *подорожника великого, шавлії лікарської, листовика сколопендрового* (по 30 г), трави *ефедри двоколосої і калачиків лісових* (по 30 г) заливають 500 мл окропу, настоюють 2 години і п'ють, підсолоджуючи медом, по півсклянки 4 рази на день до їди при гострому бронхіті. Вживаючи препарати держидерева, треба **остерігатися передозування.** Високі дози викликають подразнення травного каналу й нирок.

311

ДЗВО́НИКИ СКУ́ПЧЕНІ
колокольчик скученный
Campanula glomerata —
багаторічна трав'яниста гола або розсіяном'якоопушена рослина родини дзвоникових. *Стебло* прямостояче, просте, тупогранчасте, сірувато-зелене або червонувате, 25—80 см заввишки. *Листки* чергові, цілісні; нижні — довгочерешкові, видовженояйцевидні або видовженоланцетні, біля основи— серцевидні або округлі, верхні стеблові — сидячі, яйцевидноланцетні, трохи стеблообгортні, нерівномірнозарубчасто - пилчасті. *Квітки* правильні, двостатеві, зрослопелюсткові, сидячі, зібрані в пазухах верхніх листків у верхівкову головку, оточену біля основи яйцевидними листками; віночок дзвониковидний, фіолетовий, на третину розділений на частки. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на узліссях, у лісах, по чагарниках, на суходільних луках.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава містить алкалоїди, кверцетин, кемпферол, кавову і кумарову кислоти, каротин, аскорбінову кислоту. Наявність у траві алкалоїдів деякі автори ставлять під сумнів.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослина відома своїми антимікробними, протизапальними, заспокійливими й знеболюючими властивостями. Внутрішньо настій трави використовували при лихоманці, ломоті, кашлі, мігрені, атеросклерозі, гастралгії, жовтяниці, запорі, надмірних місячних, білях та при сифілісі, зовнішньо — при епілепсії (ванни), при бешихових запаленнях, грудниці, стоматитах, гінгівітах і ангіні (компреси, обмивання, полоскання). Порошком трави присипали панарицій і лишаї, а при укусах собак траву використовували для припарок.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 чайні ложки трави на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

311

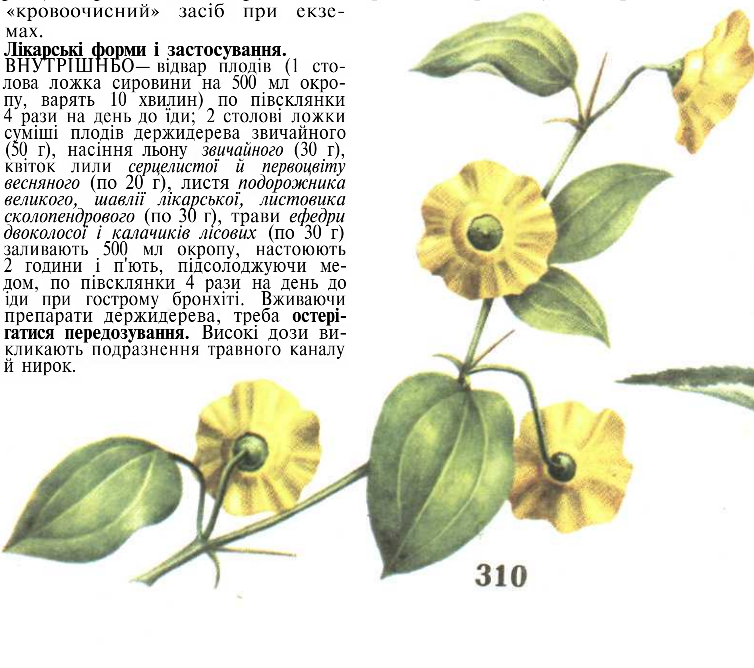

310

312

ДИВИНА ВЕДМЕЖА,
ведмеже вухо, царська свічка;
коровяк обыкновенный
Verbascum thapsus —
дво- або однорічна трав'яниста повстисто-опушена рослина родини ранникових. *Стебло* переважно просте, прямостояче, 30—120 см заввишки. Прикореневі листки видовженоеліптичні, тупозарубчасті, серединні — видовженояйцевидні, збігають на *меживузля* стебла. *Квітки* двостатеві, з віночком, надрізаним на 5 нерівних жовтих лопатей, зібрані в довге й густе колосовидне *суцвіття*. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на відкритих піскуватих місцях майже по всій території України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Дивина *густоквіткова*.

312

313

ДИВИНА ГУСТОКВІТКОВА,
дивина скіпетровидна, коров'як скіпетровидний;
коровяк густоцветковый
Verbascum *densiilorum,* синонім V. thapsiforme —
дворічна або однорічна повстисто-опушена рослина родини ранникових. *Стебло* просте або у верхній частині розгалужене, прямостояче, 50—180 см заввишки. *Листки* видовженоеліптичні, городчасті, загострені; стеблові збігають на *меживузля* стебла, утворюючи на ньому крила; верхні листки зменшені. *Квітки* двостатеві, неправильні, жовті, зібрані в густе переривчасте колосовидне *суцвіття. Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

313

Поширення. Росте на відкритих місцях, схилах, луках та піскуватих грунтах майже по всій території України.

Заготівля **і зберігання.** Для виготовлення ліків використовують квітки (Flores Verbasci). Збирають лише *віночки* з *тичинками,* висмикуючи їх із *чашечки.* Заготівлю проводять у сонячну погоду після того як спаде роса і, бажано, в першій половині дня, бо квітка тримається тільки один день. Надвечір віночок в'яне і стає непридатним до використання. Сушать квітки одразу після збирання в затінку на вільному повітрі, на горищі або в теплому приміщенні з доброю вентиляцією, розкладаючи їх тоненьким шаром на тканині або папері. Сухої сировини виходить 16—18 % . Зберігають у металевих коробочках або в скляному посуді з притертою пробкою. Строк придатності — 1 рік. До недавнього часу рослина входила до складу *Державної фармакопеї СРСР.*

Хімічний склад. Сировина містить до 2,5 % слизу, сапоніни, камедь, близько 11 % цукрів (у т. ч. 3,5 % глюкози), іридоїдний глікозид аукубін, флавоноїд гесперидин, каротиноїди (α-кроцетин і β-каротин), дубильні речовини, аскорбінову кислоту та сліди ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Д. г. виявляють пом'якшувальну, відхаркувальну, протиспазматичну та легку наркотичну дію. Вони тамують біль, зменшують судому, набряки тканин. Д. г., як обволікаючий, знеболюючий і відхаркувальний засіб, входить до фармакопей багатьох країн світу. Окремо або в поєднанні з подібними за дією рослинами Д. г. використовують при запаленнях слизових оболонок верхніх дихальних шляхів, кашлі, коклюші, бронхіті, бронхіальній астмі, емфіземі й запаленні легень, кровохарканні, при захворюваннях травного каналу, печінки та селезінки, у випадках патологічного схуднення або нервового виснаження. Місцево використовують: настойку квіток — для натирань при невралгії й болі в суглобах; порошок квіток — для присипань тріщин, саден і ран, попередньо змащених морквяним соком; припарки квіток разом з листям — до ран, запальних вогнищ та опіків; сидячі ванни з квіток або коріння — при защемленні гемороїдальних вузлів. Квітки Д. г. входять до складу *грудних чаїв.*

Лікарські форми і застосування. ВНУТРТШНЬО — *настій* квіток (1 столова ложка квіток на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці через кожні 3 години як пом'якшувальний і відхаркувальний засіб; 15 г суміші взятих порівну квіток Д. г. і коріння *алтеї лікарської* варять у 200 мл води 15—20 хв, проціджують, додають 200 г цукру, кип'ятять, поки не вийде *сироп* і дають пити дітям по 3—4 чайні ложки на день при кашлі; суміш 1 столової ложки квіток Д. г. і по 1 чайній ложці квіток *нагідок лікарських* і *ромашки лікарської* кип'ятять в 1 склянці води 5 хв, остуджують, проціджують, додають 1 столову ложку цукру і дають пити дітям замість риб'ячого жиру по 1 столовій ложці тричі на день при схудненні або нервовому виснаженні; одну чайну ложку суміші взятих порівну квіток *Д. г.*, *квіток калачиків лісових,* квіток *цмину піскового* і квіток алтеї лікарської заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 5 хв і п'ють по 1—2 склянки на день при кашлі у дорослих; одну столову ложку суміші взятих порівну квіток Д. г,, квіток калачиків лісових, квіток *бузини чорної,* квіток *липи серцелистої* й сушених ягід *малини* заливають у термосі 2 склянками окропу, парять півгодини й випивають гарячим на ніч як потогінний засіб. ЗОВНІШНЬО — чотири жмені квіток або подрібненого коріння Д. г. заварюють у 5 л окропу, настоюють до охолодження і одержаний настій використовують для сидячої 15-хвилинної холодної ванни при защемленні гемороїдальних вузлів, повторюючи процедуру через 2 дні.

314

314

ДИВИ́НА ЗАЛІЗНЯКОВИДНА
коровяк лекарственный
Verbascum phlomoides —
дво- або однорічна трав'яниста повстистоопушена рослина родини ранникових. *Стебло* просте, прямостояче, 50—200 см заввишки. Нижні *листки* поступово звужені в черешки, еліптично-ланцетні; серединні й верхні — яйцевидні, сидячі, трохи збігають на *меживузля* стебла. *Квітки* двостатеві, неправильні, жовті, зібрані пучками по 2—4 і утворюють переривчасте колосовидне *суцвіття*. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на відкритих місцях, на схилах, пісках та біля доріг переважно на Закарпатті.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Дивина густоквіткова.*

315

315

ДИВИ́НА ПРЕГА́РНА
коровяк великолепный
Verbascum speciosum —
дво- або однорічна трав'яниста короткоповстиста рослина родини ранникових. *Стебло* прямостояче, кутасте, розгалужене, 60—120 см заввишки. Листки видовжені, цілокраї, на кінцях поступово звужені; стеблові — з трохи серцевидною основою. *Квітки* двостатеві, неправильні, жовті, зібрані в пірамідально розгалужене *суцвіття. Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на кам'янистих місцях і горбах у басейні ріки Дністра.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Дивина густоквіткова.*

316

ДИВИ́НА СКІПЕТРОВИ́ДНА — дворічна або однорічна повстисто-опушена рослина родини ранникових. Те саме, що й *дивина густоквіткова.*

317

ДИ́ВНЕ ДЕ́РЕВО —
вічнозелене велике (50—70 м заввишки) дерево родини миртових. Те саме, що й *евкаліпт кулястий.*

318

ДИВОСИЛ —
багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й *оман високий.*

319

ДИ́КА ГОРОБИ́НКА —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *пижмо звичайне.*

320

ДИ́КА МА́ЛЬВА —
багаторічна повстистоопушена, з міцним розгалуженим кореневищем і м'ясистими довгими коренями рослина родини мальвових. Те саме, що й *алтея лікарська.*

321

ДИ́КА РУ́ТА —
однорічна трав'яниста гола сизувато-зелена рослина родини рутових. Те саме, що й *рутка лікарська.*

322

ДИ́МНИЦЯ —
однорічна трав'яниста гола сизувато-зелена рослина родини рутових. Те саме, що й *рутка лікарська.*

323

ДИНЯ ЗВИЧАЙНА —
однорічна трав'яниста шорстко-опушена рослина родини гарбузових. Те саме, що й *диня посівна.*

324

ДИ́НЯ ПОСІВНА́,
диня звичайна;
дыня обыкновенная
Melo sativus —
однорічна трав'яниста шорстко-опушена рослина родини гарбузових. *Стебло* невиразногранчасте, лазяче, до 3 м завдовжки. *Листки* чергові, округло-серцевидні, п'ятилопатеві, зубчасті, 6—20 см завдовжки. *Квітки* одностатеві, рідше — двостатеві; тичинкові — на коротких ніжках, зібрані негустими пазушними пучками; маточкові — одиничні. *Віночок* колесовидний, п'ятироздільний, ясно-жовтий. *Плід* ягодоподібний, багатонасінний, зеленуватий або жовтуватий, кулястий, овальний або видовжений. Цвіте у липні — серпні. Плодоносить у серпні — вересні.
Поширення. Походить з Південної Азії. На Україні широко вирощують, переважно в південних районах республіки.
Сировина. З лікувальною метою використовують плоди. Вживають плоди свіжими; про запас в'ялять, сушать, переробляють на цукати, варення, джеми, маринади тощо. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Плоди містять органічні кислоти, цукри (16—18 %), пектинові речовини, вітаміни (Е, С, B_6, B_2, каротин, нікотинову, пантотенову та фолієву кислоти), клітковину, азотисті й мінеральні речовини.
Фармакологічні властивості і використання. Плід Д. п. використовують як помірно послаблюючий, сечогінний та жовчогінний засіб при захворюваннях сечовивідних шляхів, серцево-судинної системи і жовчних шляхів, при порушенні обміну речовин (подагра, нирковокам'яна хвороба тощо), при геморої, хворобах горла й хронічному кашлі та від глистів. Ніжна клітковина посилює перистальтику кишок і сприяє виведенню холестерину. Завдяки наявності в дині великої кількості фолієвої кислоти її корисно вживати при малокрів'ї, захворюваннях печінки та при атеросклерозі. Надмірне вживання дині спричинює болі в животі, пронос. З косметичною метою *сік* Д. п. використовують для видалення пігментних плям, вугрів та ряботиння. Для цього готують динні маски: спочатку вмиваються теплою водою, подрібнений м'якуш плоду тонким шаром наносять на лице, через 10—15 хв м'якуш змивають, лице просушують і змазують поживним кремом.

325

ДІВО́ЧА КРАСА́ —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *горлянка повзуча.*

326

ДІОСКОРЕ́Я НІППО́НСЬКА
диоскорея ниппонская
Dioscorea nipponica, синонім — *D. polystachya —*
дводомна багаторічна трав'яниста ліана родини діоскорейних. Має горизонтальне розгалужене коричнювато-буре *кореневище,* від якого відходять тонкі жорсткі корені. *Стебло* витке, просте, голе, до 4—4,5 м завдовжки. *Листки* чергові, короткоопушені; нижні — 5—7-лопатеві, широкосерцевидні, верхні — цілісні, трикутні. Квітки одностатеві, дрібні, жовтаво-зелені, зібрані в прості колосовидні суцвіття. *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.
Поширення. Діоскорея ніппонська трапляється в зріджених широколистяних лісах, на узліссях, на спадистих схилах гір, по долинах річок на півдні Приморського краю. На Далекому Сході рослину вирощують.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища, їх заготовляють з кінця квітня і до глибокої осені. Викопані кореневища обтрушують від землі, звільняють від стебел і гнилих частин, ріжуть на куски завдовжки 7—8 см, миють у холодній воді й після попереднього пров'ялювання на сонці су-

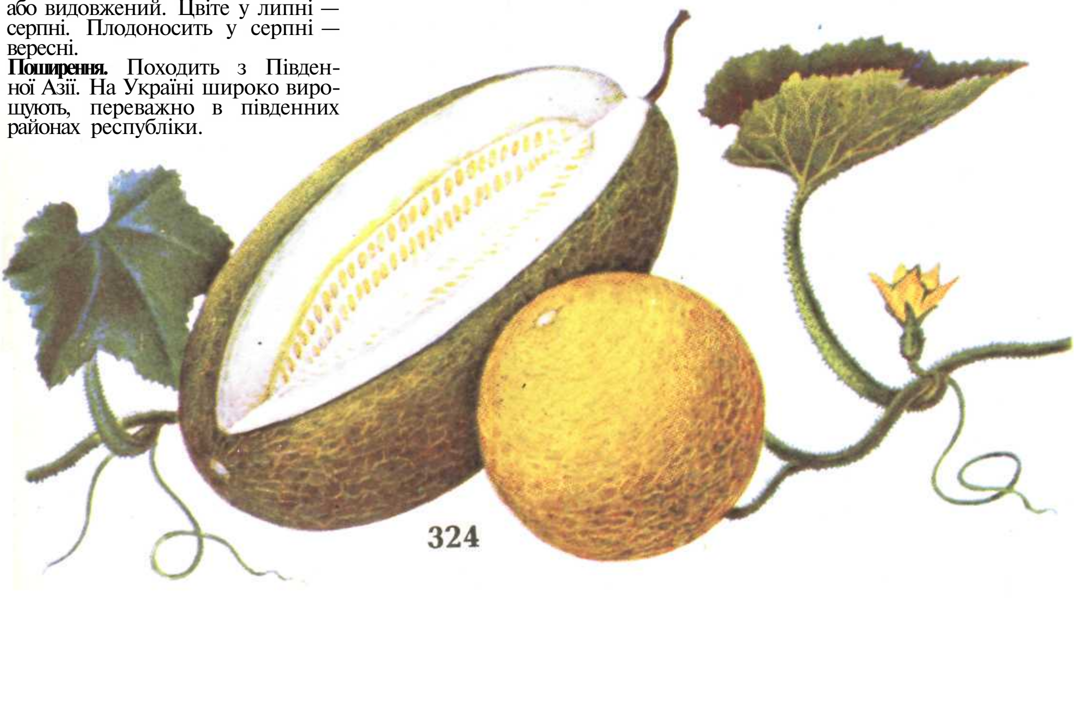

324

шать у сушарках при температурі 60—70°. Строк придатності — 1 рік. Сировина йде на виготовлення препарату поліспоніну, аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Кореневища цієї рослини містять 6—8 % сапонінів, серед яких найважливішим є стероїдний діосцин.

Фармакологічні властивості і використання. Одержаний з рослини неогаленовий препарат поліспонін має виражені антисклеротичні властивості. Він знижує кількість холестерину в крові, підвищує коефіцієнт лецитин/холестерин, що зменшує вірогідність відкладення холестерину в артеріальних судинах, знижує артеріальний тиск, покращує функцію серця, розширює периферичні судини, збільшує діурез. Основним показанням до призначення поліспоніну треба вважати атеросклероз (загальний, церебральний або коронарний), особливо, якщо він супроводиться гіпертонією чи стенокардією.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — поліспонін (Polysponinum) по 1 таблетці 2—3 рази на день після їди. Курс лікування 3—4 місяці 20— 30-денними циклами, між якими роблять перерви на 7—10 днів. При необхідності курс лікування повторюють після 4—6-місячної перерви.

327

ДОЛЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. Те саме, що й молодило *паросткове.*

328

ДРІБНОЦВІТ — одно- або багаторічна трав'яниста рослина родини маренових. Те саме, що й *підмаренник справжній.*

329

ДРІБЧАСТЕ ЗІЛЛЯЧКО — багаторічна трав'яниста гола або короткопухнаста кореневищна рослина родини . селерових (зонтичних). Те саме, що й *бедринець ломикаменевий.*

330

ДРІК КРАСИЛЬНИЙ, жовтило; дрок красильный *Genista tinctoria* — *кущ* родини бобових. *Стебла* прямостоячі, ребристі, 40—80 см заввишки. *Листки* чергові, коротко-черешкові, прості, цілісні, лінійно-ланцетні, загострені, голі або трохи опушені, з 2 шиловидними *прилистками. Квітки* великі, неправильні, яскраво-жовті, у верхівкових багатоквіткових *китицях. Плід — біб.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України (на півдні — рідко) в соснових і мішаних лісах, на узліссях, серед чагарників. Вирощують як фітомеліоративну й декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Використовують насіння і *траву* (Herba Genistae tinctoriae), яку заготовляють під час цвітіння рослини. Зрізають верхівки стебел до 15 см завдовжки. Сушать у затінку на відкритому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 20 %. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди {спартеїн, цитизин, метилцитизин та інші), флавонові глікозиди лютеолін і геністеїн, органічні кислоти, ефірну олію (0,02—0,03 %), барвник скопарин, тритерпенові сапоніни, гіркоти, слиз та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально з'ясовано, що препарати Д. к. ефективні при стійких маткових кровотечах. У народній медицині рослина відома як сечогінний, жовчогінний, судинозвужувальний, проносний, заспокійливий, кровоспинний та кровоочисний засіб. Препарати трави використовують при всіх видах жовтяниці, при серцевій недостатності зі зниженим тиском крові, водянці живота, геморої, при хворобах щитовидної залози (зоб, мікседема, гіпотиреоз), рахіті, при запаленнях нирок і сечового міхура та для лікування захворювань шкіри; насіння — при нирковокам'яній хворобі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар трави (1 столова ложка трави на склянку окропу, кип'ятять, поки не залишиться третина рідини, охолоджують і проціджують) п'ють при водянці живота і запорі по 2 столові ложки через кожні 2 години, поки не почне проносити й гнати сечу (такі прийоми повторюють через день); *настій* трави (3 столові ложки трави на склянку окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день при маткових кровотечах; настій 1 чайної ложки трави на склянці окропу випивають за день. ЗОВНІШНЬО — відвар 4 столових ложок трави в 1 л води додають до повної ванни для лікування лишаїв, наривів і золотухи. Рослина (особливо насіння) **отруйна!**

326

330

331

ДРІОПТЕРИС АВСТРІЙСЬКИЙ
щитовник австрийский
Dryopteris austriaca —
багаторічна трав'яниста спорова рослина родини щитникових, заввишки 30—150 см. Має товсте косе кореневище. *Листки* темнозелені, зісподу — з залозистими волосками, біля основи — 3—4-перисті, звисаючі; черешок листка густо вкритий двоколірними ясно-рудими, з темною смужкою плівками; всі частки першого порядку зближені або лише нижня пара відсунута; найнижчі передні частки другого порядку коротші за інші. Соруси округлі, прикриті округло-нирковидним, по краю залозисто-війчастим покривцем. Спороносить у липні — серпні.

Поширення. Росте в тінистих лісах у Карпатах, на Прикарпатті й Розточчі.

Заготівля і **зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування**—усе так, як у статті *Дріоптерис чоловічий,* але використовують цю рослину лише в народній медицині.

332

ДРІОПТЕРИС ОСТИСТИЙ — багаторічна трав'яниста спорова рослина родини щитникових. Те саме, що й *дріоптерис шартрський.*

333

ДРІОПТЕРИС ЧОЛОВІЧИЙ,
сорокозуб, чоловіча папороть, щитник чоловічий;
щитовник мужской
Dryopteris filix-mas —
багаторічна папороть родини щитникових (аспідієвих). Має коротке товсте горизонтальне або косе *кореневище,* густо вкрите залишками *черешків*. *Листки* (ваї) короткочерешкові (черешки товсті, еластичні, як і середня жилка листка, густо вкриті великими ланцетними бурими лусочками), 50—100 см завдовжки, зібрані біля кореневища в лійковидний пучок. Пластинки листків двоперисті, довгастоовальні; частки першого порядку лінійноланцетні або довгасті, короткочерешкові, глибокоперисторозсічені, з довгастими, тупими на верхівці, косозубчастими частками другого порядку. Соруси великі, округлі, зближені (але не зливаються), розміщені в 2 ряди по боках середньої жилки, прикриті голим, округлонирковидним покривальцем, у центрі вдавленим. Спороносить у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України в листяних і мішаних лісах, на узліссях вільшняків.

Заготівля і зберігання. Використовують кореневища (Rhizoma Dryopteris filicis-maris), які копають ранньою весною або восени, їх обтрушують від землі, очищають від корінців, лусочок, сухих черешків і змертвілих тканин (здорові тканини мають зеленуватий колір), не миючи розрізають уздовж і впоперек на кілька частин і сушать на горищі, в приміщенні, яке добре провітрюється, або в сушарці при температурі, не вищій за 40°. Сухої сировини виходить 30—33 %. Строк придатності — не більше 1 року.

Хімічний склад. Кореневище містить похідні флороглюцину, філіксонову та флаваспідову кислоти, філмарон, альбаспідин, аспідинол, дубильні й гіркі речовини, флавоноїди, крохмаль та ефірну олію.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* і *неогаленові препарати* Д. г. використовують для виганяння стьожкових глистів. Д. ч.— **отруйна** рослина. Для уникнення побічних шкідливих явищ лікування треба проводити тільки під наглядом лікаря і обов'язково після спеціальної підготовки хворого. Так, щоб вигнати солітера, проводять (за О. П. Поповим) такі процедури: за 1—2 дні до лікування призначають поживну, але таку, що легко засвоюється (рідку), їжу, бідну на жири (білий

331

333

хліб, сухарі, який-небудь куліш, свіже й кисле молоко, кисломолочний сир, рідкі молочні каші, варену свіжу рибу, киселі, каву, чай; дозволяється й цукор). Напередодні лікування на вечерю п'ють лише солодкий чай або каву з сухарями; на ніч вживають проносну сіль (30,0); перед сном рекомендується з'їсти кусочок оселедця з цибулею. Вранці, натщесерце, поступово, через кожні 15—20 хв, вживають готові або саморобні пілюлі з *екстракту* Д. ч. Через 30 хв після вживання останньої порції ліків хворому дають сольове проносне (рицинову олію чи інші жири вживати не можна!). Якщо за 3 години не буде випорожнення, то ставлять теплу клізму. Якщо паразит вийде без головки, то треба ще 1—3 рази поставити клізму. В народній медицині рослину використовують і як зовнішній засіб при захворюваннях суглобів, невралгіях, варикозному дерматиті, виразці гомілки та для загоювання ран.

Лікарські форми і застосування. З готових аптечних препаратів використовують *екстракт* Д. ч. густий (Extractum Filicis maris spissum) і філіксан (Filixanum). У домашніх умовах беруть 5 мл відвару (10 г кореневища на 200 мл окропу, упарюють до половини), змішують з медом і ділять на 10 пілюль, які замішують на борошні (приймають, як і аптечні препарати, під наглядом лікаря і після спеціальної підготовки хворого!). Для зовнішнього застосування готують *настойку* (1 частину подрібненого кореневища заливають на 14 днів 4 частинами спирту або міцної горілки), яку втирають у болісні місця по кілька разів на день, і відвар (1 кг кореневищ варять у 5 літрах води 2 години) для ванн, які приймають при варикозному дерматиті й виразці гомілки (для однієї ванни треба 1 л відвару; курс лікування — 30 ванн, тривалість процедури — 30 хв). Вживання препаратів Д. ч. ПРОТИПОКАЗАНЕ при серцевій недостатності, хворобах печінки й нирок, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при гострих шлунково-кишкових і гарячкових захворюваннях, при вагітності, різкому виснаженні, анемії й туберкульозі та дітям до 2 років.

334

ДРІОПТЕ́РИС ША́РТРСЬКИЙ

дріоптерис остистий; щитовник шартрский

Dryopteris carthusiana, синонім *D. spinulosa* —

багаторічна трав'яниста спорова рослина родини щитникових, заввишки 60—90 см. Має товсте косе *кореневище. Листки* ясно-зелені, голі, двічіпересті, прямостоячі; черешки вкриті одноколірними ясно-жовтими плівками; 1—2 пари нижніх часток першого порядку віддалені від інших, як правило не несуть сорусів; зубчики часток другого порядку гострі й переходять у тонке вістря. Соруси округлі, розташовані рядами, прикриті округлонирковидними голими або залозистими покривцями. Спороносить у липні — серпні.

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках по всій території України (в Степу та в Криму рідко),

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Дріоптерис чоловічий,* але ця рослина використовується лише в народній медицині.

334

335

ДУБ ЗВИЧА́ЙНИЙ

дуб обыкновенный

Quercus robur, синонім *Q. pedunculata* —

однодомна рослина родини букових. Дерево 20—50 м заввишки, з широкою неправильною *кроною.* Молоді гілки зеленувато-бурі або червонуваті, голі або ледве опушені. *Кора* на стовбурі і багаторічних гілках темно-сіра. *Листки* чергові, коротко-черешкові, видовженооберненояйцевидні, перистолопатеві, біля основи — з вушками. *Квітки* одностатеві; тичинкові — в пониклих *сережках* і складаються з 6—8-роздільної зеленуватої *оцвітини,* маточкові — дрібні, з редукованою оцвітиною, по 1—3. в пазухах верхніх листків, ніжки їхнього *суцвіття* при плодах довші за черешок листка. *Плід— горіх* (жолудь). Цвіте протягом квітня — травня; плодоносить у вересні — жовтні.

335

Поширення. Утворює чисті насадження або росте в суміші з іншими породами майже по всій території України (у Степу — головним чином по долинах річок).

Заготівля і зберігання. Використовують кору (Cortex Quercus), жолуді і *гали,* які утворюються на листках. Заготовляють кору напровесні під час сокоруху, знімаючи її з молодих гілок і тонких стовбурів (до 10 см у діаметрі). Для цього роблять кільцеподібні надрізи через кожні 30 см, які з'єднують поздовжніми розрізами, після чого кора легко знімається. Сушать кору під наметом або в приміщенні з доброю "вентиляцією. Сухої сировини виходить 50 %. Строк придатності — 5 років. Жолуді збирають восени, коли вони достигають і опадають, і відразу сушать, оскільки при тривалому зберіганні їх сирими в навколопл444днику з'являється пліснява. Гали збирають пізно влітку, сушать і зберігають у сухому місці. Кору відпускають аптеки.

Хімічний склад. Кора містить катехінові таніни (0,4 % }, вільну галову та елагову кислоти, галотаніни (10—20%), кверцетин, флобафен, смоли, пектинові речовини (6 %), цукри (левулін та інші), білки, слиз, крохмаль та мінеральні речовини. В жолудях є крохмаль (40 %), дубильні речовини (5—8 %), жирна олія (5%), цукри, ефірна олія, білки і кверцит. Гали містять чималу кількість таніну.

Фармакологічні властивості і використання. Кору Д. з. використовують як протизапальний, в'яжучий і протигнильний засіб при запаленнях слизової оболонки рота, глотки і гортані, при гінгівіті, стоматиті, пародонтозі, флюсі, гастриті, при шлункових кровотечах, проносі, ентериті й хворобах печінки та селезінки, при рахіті, випадінні прямої кишки й туберкульозі, при захворюваннях лімфатичних вузлів, захворюваннях шкіри (екзема, тріщини, відмороження, опіки тощо), а також при отруєнні грибами, алкалоїдами та солями міді, свинцю й олова. В гінекологічній практиці відвар кори використовують для спринцювань при шийкових і піхвових білях, вульвовагініті й виразковому кольпіті; внутрішньо приймають при надмірних місячних. Відваром галів лікують опіки. Жолуді використовують при захворюваннях травного каналу, а також як сурогат кави. Кору Д. з. широко використовують і у ветеринарії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій дубової кори (1 чайна ложка кори на 400 мл холодної кип'яченої води, настоюють 6—8 годин) по 2—3 столові ложки 3—4 рази на день; *відвар* кори (10 г або 1 столова ложка кори на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 2— 3 рази на день; настій кори (1 столова ложка кори на 200 мл окропу, кип'ятять 1 хв, настоюють 10 хв) по 2 склянки на день при отруєннях; жолудева кава (1 чайна ложка підсмажених до почервоніння і подрібнених жолудів на 1 склянку окропу) по 1 склянці на день (за три прийоми) при хронічних катарах кишечника (проносах).
ЗОВНІШНЬО — *відвар* кори (20 г кори на 200 мл окропу) для полоскань {*напаром* на цьому відварі листків *шавлії лікарської* полощуть рот при зубних флюсах); відвар кори (40 г кори на 200 мл окропу) для примочок при опіках; відвар галів (повна жменя галів на 2 л окропу, варять 10 хв) для примочок при опіках; відвар кори (20 г кори на 2 л окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують) для спринцювань; відвар кори (50—100 г кори на 1 л окропу) для місцевих ванн при надмірній пітливості ніг; відвар повної жмені кори в 2 л окропу додають до повної ванни, яку приймають при екземах або загальному ослабленні організму; мазь від пролежнів: 2 частини кори Д. з. і 1 частина бруньок *тополі чорної* на 7 частин коров'ячого масла (настоюють у теплому місці всю ніч, уранці закип'ятити на легкому вогні, видавити ще теплим і злити в банку).

336

ДУБ ПУХНÁТИЙ
дуб пушистый
Quercus pubescens — однодомна рослина родини букових. Дерево або великий *кущ,* 5—10 м заввишки. Молоді гілки густосіроповстисті, червонуваті; торішні — голі. *Листки* чергові, короткочерешкові, прості, видовженooберненояйцевидні, з 3—7 парами цілокраїх, на верхівці закруглених лопатей; молоді листки зісподу білувато-жовтуваті від опушення. *Квітки* одностатеві; тичинкові квітки — з 6—8-роздільною *оцвітиною,* зібрані пучечками, утворюючи сережковидне *суцвіття.* Маточкові квітки — з 6-роздільною оцвітиною, одиничні або зібрані по кілька, оточені обгортками (мисочкою). *Плід — горіх* (жолудь). Цвіте протягом квітня — травня.

Поширення. Росте в лісах, на узліссях, по схилах та кам'янистих місцях у Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Дуб звичайний.

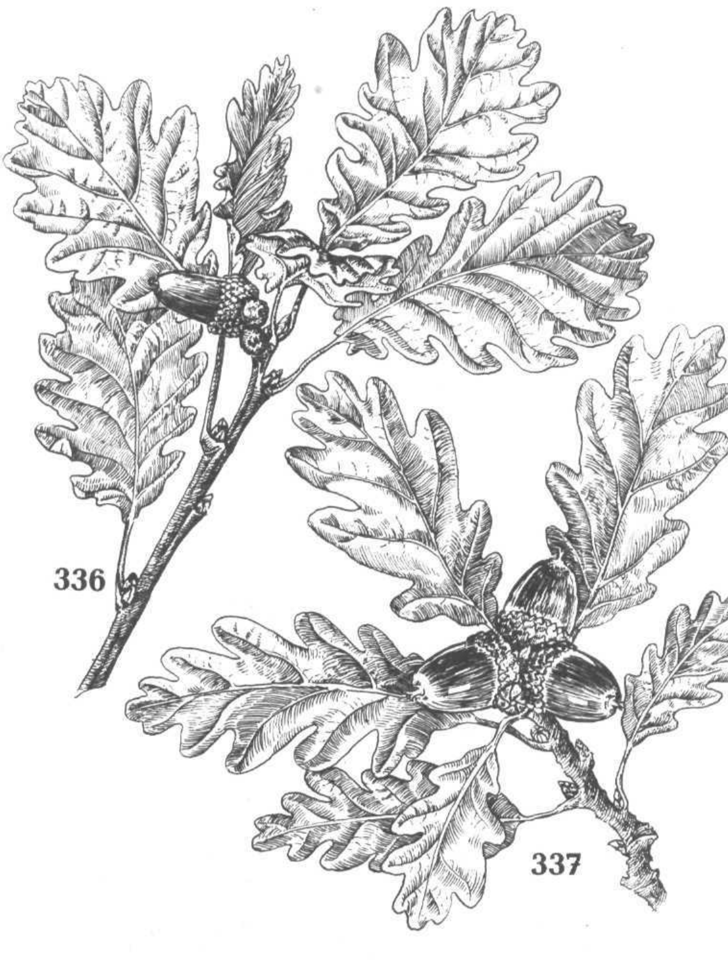
336
337

337

ДУБ СКЕЛЬНИЙ

дуб скальный

Quercus petraca — однодомна рослина родини букових. Дерево 20—30 м заввишки. Однорічні гілки буро-зелені, голі або спочатку трохи опушені. *Листки* залишаються на дереві сухими до весни, видовженооберненояйцевидні, з серцевидною, клиновидною або округлою основою, глибокозвивистолопатеві, зісподу по жилках — розсіяноволосисті; лопаті округлі або довгасті, їх по 5—7 пар. *Квітки* одностатеві; тичинкові — з 6—8-роздільною *оцвітиною,* в повислих *сережках,* маточкові — з 6-роздільною оцвітиною, в небагатоквіткових, прямостоячих сережках. Ніжки *суцвіття* при плодах коротші за черешок листка. *Плід — горіх* (жолудь|, оточений на половину — третину своєї довжини *мисочкою.* Цвіте протягом квітня — травня, плодоносить у вересні — жовтні.

Поширення. Росте в лісах, на вапняках у Гірському Криму; на південному заході Лісостепу і дуже рідко — на Поліссі (Житомирська область).

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Дуб *звичайний.*

338

ДУДНИК ЛІКАРСЬКИЙ

— дворічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *дягель лікарський.*

339

ДУДНИК ЛІСОВИЙ

дудник лесной

Angelica sylvestris — багаторічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Має коротке товсте *кореневище,* з якого при розламуванні виділяється білий сік. *Стебло* круглясте, дудчасте, гладеньке, вгорі розгалужене і трохи гранчасте, 100—200 см заввишки. *Листки* з дуже здутими мішковидними піхвами, двічі-тричіперисторозсічені, з видовженояйцевидними листочками; верхні бічні листочки — з широкою збігаючою основою. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, білі або блідорожеві, у складних щитковидних зонтиках з численними (до 3О), довгими (до 18 см) борошнистопухнастими променями; обгортки немає або вона складається з кількох опадних листочків; обгорточки багатолисті. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

339

Поширення. Дудник лісовий трапляється на вологих луках, у чагарниках, лісах, по берегах річок і ставків по всій території України, крім Криму.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища разом з *коренями* (Radix seu rhizoma Angelicae sylvestris), які заготовляють восени або рано навесні. Викопані кореневища старанно очищають від землі, миють у холодній воді, відрізують від стебла й сушать у приміщенні, яке добре провітрюється, на горищі, а при добрій погоді — в затінку на вільному повітрі. Зрідка заготовляють насіння (Fructus Angelicae sylvestris). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У траві дудника лісового є протеїн (11,5%), жир (7,4%), клітковина (19,1%), кальцій (1,6 %), фосфор (0,35 %), залізо (23,7 мг %), нікель (0,85 мг %), мідь (1,76 мг%), марганець (4,4 мг%), титан (0,14 мг%), бор (0,55 мг%), аскорбінова кислота (в листі — до 1154 мг%, у стеблах — до 384 мг %, в суцвіттях — до 420 мг%). Плоди містять до 17,3 % жирної олії. **Хімічний склад** коріння вивчено слабо, відомо лише, що в ньому є чимало ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Дудник лісовий виявляє відхаркувальну, потогінну, сечогінну та вітрогінну дію. Чай або настойку з кореневищ і коренів п'ють при нестравленні шлунка, млявому відходженні й затриманні сечі та при катарах легень. При здутті кишечника всередину вживають порошок з кореня (тричі на день на кінчику ножа). Сік з кореня рослини закапують у вухо або в дупло хворого зуба як болетамувальний засіб. Частіше рослину використовують у суміші з іншими лікарськими рослинами. Зовнішньо відвар коріння використовують для загальнозміцнюючих ванн при неврастенії, а *настойку* коріння — для натирань при подагрі, ревматизмі, болях у попереку тощо. Слід відзначити, що в усіх вищезазначених випадках дудник лісовий виступає як замінник *дягелю лікарського.* До складу лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодих пагонів дудника.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — 20 г подрібненого коріння заварюють 1 л окропу і п'ють по 1 склянці тричі на день як чай; *настойку* коріння (на 1 частину сировини беруть 5 частин 70%-ного спирту) по 20—30 крапель 3 рази на день; *відвар* з коріння дудника лісового, *аїру тростинового* й кори *дуба звичайного* у співвідношенні 1:1 (1 столова ложка суміші на 200 мл окропу) п'ють по 5 столових ложок за день при здутті кишок і коліках; *відвар* з коріння дудники і трави *хвоща*

польового у співвідношенні 1:1 (1 столова ложка суміші на 200 мл окропу) п'ють по 3 склянки за день при недостатній діяльності нирок для посилення сечовиділення; 25 г суміші трави *полину гіркого,* хвоща польового, *звіробою звичайного, золототисячника малого* І коріння дудника лісового (по 5 г) заливають 0,5 л червоного вина (кагору) , варять 15 хвилин, додають по 2 г трави м'яти холодної і коріння *валеріанилікарської,* настоюють30хвилин, охолоджують, проціджують і п'ють тричі на день як чай (2—4 столові ложки приготовленого відвару на склянку окропу) при стійких проносах; салат: яблука, корені селери і очищені від шкірки молоді пагони дудника подрібнюють на соломку, змішують, заправляють майонезом і спеціями, а зверху посипають кропом (на 60 г пагонів дудника беруть 40 г яблук, 40 г селери, 20 г майонезу, оцет, перець, сіль та кріп).

ЗОВНІШНЬО — настойку коріння дудника (у співвідношенні 1:5, на 70% -ному спирті) для натирань; відвар коріння (150 г сировини на 1 л окропу) для загальнозміцнювальної ванни (влити у ванну при температурі 36—37°); мазь (столову ложку коріння чемериці *білої* і чайну ложку насіння дудника розтирають на порошок і змішують з 50 г свинячого смальцю) для натирань тіла проти білизняних вошей Застосування мазі потребує **обережності** у зв'язку з **отруйністю** чемериці.

341

340

ДУРМАН ВОНЮЧИЙ — однорічна трав'яниста з неприємним запахом рослина родини пасльонових. Те саме, що й *дурман звичайний.*

341

ДУРМАН ЗВИЧАЙНИЙ, бодяк, біедерево, дурман вонючий;

дурман обыкновенный

Datura stramonium —

однорічна трав'яниста з неприємним запахом рослина родини пасльонових. *Стебло* прямостояче, 30—100 см заввишки, порожнисте, просте або вилчасто-розгалужене, внизу майже циліндричне, вгорі тупокутувате; гілки з внутрішнього боку коротко-опушені. *Листки* чергові, прості, яйцевидні, нерівномірно загострені, вищербленовеликозубчасті, з черешками, які у верхівкових листків зростаються з стеблом. *Квітки* двостатеві, правильні, великі, на коротких *квітконіжках,* одиничні, розміщені в розвилках стебла та гілок; *віночок* зрослопелюстковий, білий, лійкуватий, брижуватий, з 5-лопатевим відгином; лопаті його широкотрикутні, різко звужені в тонке вістря. *Плід* — яйцеподібна прямостояча вкрита шипиками *коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Дурман звичайний росте на засмічених місцях, пустирях, понад дорогами, поблизу жител, на городах, у садах по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовується листя (Folia Daturae stramonii) і насіння дурману (Semina Daturae stramonii). Листя дурману збирають від початку цвітіння рослини й до осінніх заморозків, відриваючи їх так, щоб залишки черешків не перевищували 2 см. Відібране листя негайно сушать на горищі, під укриттям на вільному повітрі або в сушарках при температурі до 40°. Сушіння припиняють, коли середня жилка листа стає ламкою. Сухої сировини виходить 13—14%. Строк придатності — 2 роки. Зберігають сировину в сухому місці (при зволоженні губить лікувальні властивості). Аптеками сировина не відпускається. Насіння дурману збирають восени цілком спіле і добре висушують. Використовують насіння лише в народній медицині. Дурман — **отруйна** рослина. Після роботи з ним треба старанно мити руки.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять гіосціамін, атропін, скополамін, датурин та інші алкалоїди тропанового ряду. В насінні, крім того, є **отруйна** жирна олія (16—25 %), а в листі — ефірна олія.

Фармакологічні властивості і використання. За фармакологічними властивостями дурман звичайний близький до *беладонни звичайної.* Для нього характерні загальні фармакологічні властивості атропіноподібних сполук, основною особливістю яких є здатність блокувати м-холінореактивні системи організму. Головною діючою речовиною дурману звичайного є гіосціамін. Він має наркотичні, снотворні, протиспазматичні, заспокійливі та знеболюючі властивості, розширює на тривалий час зіниці очей, зменшує секрецію слинних, шлункових, потових і підшлункової залоз та знижує тонус гладеньких м'язів. На відміну від атропіну гіосціамін виявляє виражену бронхорозширюючу дію, тонізує і збуджує дихальний центр, особливо коли останній пригнічений алкоголем або снотворними препаратами, а за силою холінолітичної дії гіосціамін значно перевершує атропін. У науковій медицині препарати дурма-

ну звичайного використовують при бронхіальній астмі, бронхітах, при судорожному кашлі. У народній медицині, крім того, препарати дурману звичайного використовують при невралгії, неврастенії, нервових і психічних хворобах, коклюші, при хворобливій сонливості, хореї, епілепсії, при постійній і тривалій гикавці, пріапізмі (хворобливому й тривалому напруженні статевого органа без статевого збудження), німфоманії (надмірному статевому потягу у жінок); місцево, у вигляді ванн, спринцювань, клізм — при хронічному ревматизмі, випадінні матки і прямої кишки.

Лікарські форми і застосування. ПЕРОРАЛЬНО — настойку (1 частина товченого насіння на 5 частин 70 % -ного спирту, настоюють 7 днів, відфільтровують) по 2 краплі на 2 столові ложки води 4—5 раз на день.

РЕСПІРАТОРНО — астматол (Asthmatolum) і астматин (Asthmatinum) застосовують у вигляді цигарок при бронхіальній астмі; *відвар* листя (20 г сировини на 200 мл окропу) або *настойку* насіння (у співвідношенні 1:5) вдихають через ніс 15—20 хвилин.

МІСЦЕВО — *відвар* листя (20 г сировини на відро води) при частковому випадінні матки і товстої кишки (сидячі ванни) та хронічному ревматизмі (повні ванни). Препарати дурману звичайного ПРОТИПОКАЗАНІ при глаукомі. Рослина **дуже отруйна** і користуватися нею та препаратами з неї треба тільки під наглядом лікаря.

342

ДУРМА́Н ІНДІ́ЙСЬКИЙ
дурман индийский
Datura innoxia —

багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. *Стебло* пряме, 70—150 см заввишки, порожнисте, вилчасторозгалужене, інколи при основі червонавофіолетове. *Листки* чергові, черешкові, великі, цілокраї, широкояйцевидної або видовженояйцевидної форми; верхні попарно зближені. *Квітки* двостатеві, правильні, великі, одиничні, розміщені в розвилках стебла; *віночок* зрослопелюстковим; білий, лійкуватий, з відгином, 15—20 см завдовжки. *Плід* — куляста поникла вкрита шипиками *коробочка.* Цвіте у липні — жовтні, плодоносить у серпні — жовтні.

Поширення. Батьківщина дурману індійського — Центральна і Південна Америка. В Криму вирощують як лікарську рослину.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують недозрілі плоди (насіння і окремо оплодні) та листя. Механізоване комбайнове збирання плодів проводять за один прийом на початку побуріння коробочок першого і другого розгалужень стебла. При ручному збиранні коробочки зрізують серпами двічі: на початку дозрівання коробочок першого розгалуження і в кінці вегетаційного періоду. Зібрану сировину негайно подрібнюють на соломорізках, сушать на сонці або в сушарці при температурі 40—50°, а потім за допомогою сит розділяють на дві фракції: насіння і подрібнені коробочки (оплодні). Строк придатності насіння — 2 роки, оплоднів — 1 рік. З насіння і оплоднів одержують алкалоїд скополамін. Листя заготовляють так само, як і з *дурману звичайного.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять скополамін, гіосціамін, атропін та інші алкалоїди тропанового ряду. Основним алкалоїдом рослини є скополамін, якого найбільше в плодах (0,38—0,41 %) і насінні (до 0,77%).

фармакологічні властивості і використання. Основною діючою речовиною дурману індійського є скополамін, який належить до активних периферичних м-холінолітичних засобів; виявляє він і центральну холінолітичну й седативну дію. Скополамін дає виражений, але нетривалий мідріатичний ефект, розслаблює тонус гладеньких м'язів, прискорює темп серцевих скорочень, сприяє зниженню секреторної функції залозистого апарату. Впливаючи на холінореактивні структури вищих відділів центральної нервової системи, скополамін заважає проходженню нервових імпульсів до рухових нейронів спинного мозку. Наслідком цього є заспокійлива, снотворна і така, що зменшує рухову активність, дія алкалоїду. Спостерігаються також його пригнічуючий вплив на функцію дихання, здатність посилювати снотворну дію наркотичних засобів та протисудомний ефект. Скополамін використовують у нервово-психіатричній практиці для лікування паркінсонізму, при захворюваннях з м'язовими гіперкінезами та як седативний засіб при маніакальних станах; в офтальмології — при іритах, іридоциклітах для розширення зіниць; у хірургічній практиці — для підготовки до наркозу (у поєднанні з морфіном та іншими анальгетиками). Листя дурману індійського разом з листям *блекоти чорної* та *беладонни звичайної* входить до складу протиастматичних цигарок. Скополамін вхо-

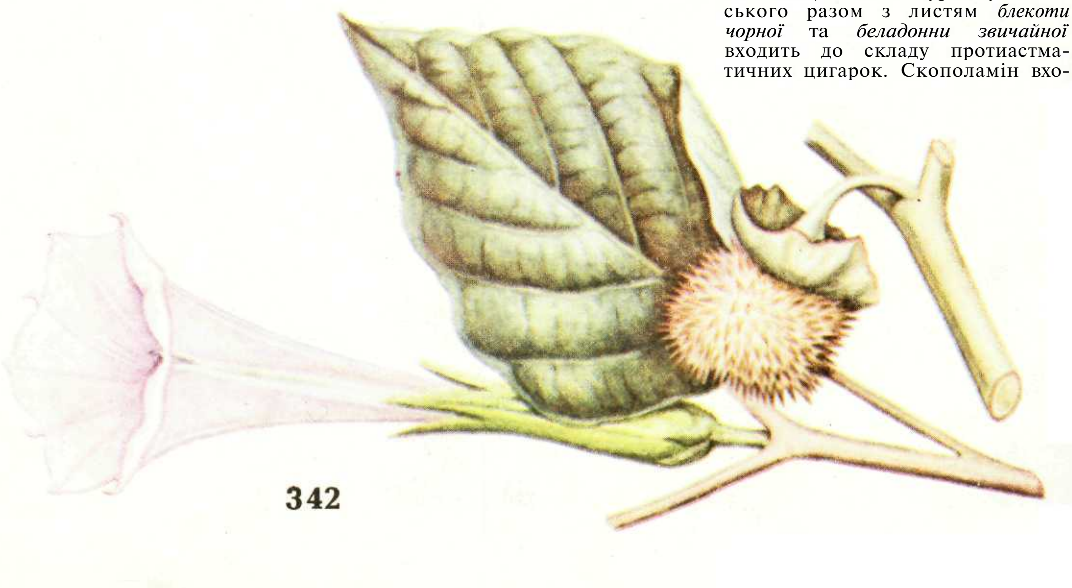

342

дить до складу таблеток «аерон», які використовують для профілактики й лікування морської і повітряної хвороб та приступів хвороби Меньєра, для зменшення виділення слини при стоматологічних операціях.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *таблетки* «аерон» (Tabulettae «Aeronum»| по 1 — 2 таблетці на прийом за 30—60 хвилин до поїздки і надалі при необхідності ще 1 таблетку через 6—12 годин; а при меньєрівському симптомокомплексі — по 1 таблетці 2—3 рази на день (вищі дози: для дорослих — разова 2 таблетки, добова — 4 таблетки; для дітей 7—9 років — відповідно 1 і 2 таблетки, 10—14 років — 1,5 і 3 таблетки, дітям до 7 років ці таблетки не призначають); скополаміну гідробромід (Scopolamini hydrobromidum) призначають перорально або підшкірно по 0,00025—0,0005 г або 0,5—1 мл 0,05% -ного розчину (вищі дози для дорослих всередину і під шкіру: разова 0,0005 г, добова — 0,0015 г). Передозування препаратів викликає сильне збудження, галюцинації, спрагу, сухість та інші побічні явища. Препарати дурману індійського ПРОТИПОКАЗАНІ при глаукомі. Рослина **дуже отруйна** і користуватися нею та препаратами з неї треба тільки під наглядом лікаря.

345

343

ДУША́НКА — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *материнка звичайна*.

344

ДУШИНКА — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *материнка звичайна*.

345

ДЯ́ГЕЛЬ ЛІКА́РСЬКИЙ

дудник лікарський;
дягиль лекарственный
Angelica archangelica, синоніми: ***Archangelica oiiicinalis, Archangelica norvegica*** — дворічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Мас вкорочене циліндричне *кореневище* до 5 см завтовшки й численні вертикальні *корені* до 1 см завтовшки і 30 см завдовжки. *Стебло* товсте, порожнисте, галузисте, 120—200 **см** заввишки, вгорі часто червонаве. *Листки* чергові, з великими здутими піхвами; прикореневі — великі (до 80 см завдовжки), довгочерешкові, трикутні, двічі-тричіперисторозсічені, з великими яйцевидними дво-трилопатевими великопилчастими листочками, стеблові — дрібніші, майже сидячі, не такі складні. *Квітки* дрібні, двостатеві, п'ятироздільні, зеленаві або зеленаво-білі, зібрані у великі (10—17 см у діаметрі), майже кулясті *зонтики* з багатьма (20—40) пухнастими променями; обгорток немає, обгорточки — багатолисткові. *Плід —двосім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Рослина трапляється у вільшняках, поблизу водойм, на лісових луках на Поліссі, в Лісостепу, рідко — в Степу (по долинах річок).

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища разом з коренями (Radix seu rhizoma Archangelicae). Сировину заготовляють восени (з рослин першого року життя), після того як зів'яне листя, або рано навесні (з рослин другого року життя). Викопане коріння обтрушують від землі, миють у холодній воді, звільняють від залишків стебел і сушать під накриттям на вільному повітрі, на горищі або в сушарках при температурі 30—35°. Товсті кореневища й корені перед сушінням розрізають уздовж. Сухої сировини виходить 20—22 % . Строк придатності — 2 роки. Зберігати сировину треба в добре закритих банках або бляшанках. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. У кореневищах і коренях дягелю лікарського є ефірна олія (до 1 %), кумарини (остхол, остенол, умбеліпренін, ксантотоксин, імператорин, ангеліцин, архангеліцин, умбеліферон та інші), дубильні речовини, фітостерини, органічні кислоти (переважно яблучна й ангелікова) тощо. До складу ефірної олії входять терпеноїди, феландрен, пінен, борнеол, цимол та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Виготовлені з підзе 1-них частин дягелю галенові лікарські форми мають протизапальні, спазмолітичні, сечогінні, потогінні й заспокійливі властивості. Вони підвищують жовчовиділення, секрецію шлункового й панкреатичного соку, посилюють моторну функцію кишечника, пригнічують процеси бродіння, збільшують утворення слизу у верхніх дихальних шляхах. У науковій медицині дягель лікарський призначають як засіб, що збуджує апетит, при функціональних розладах шлунково-кишкового тракту, порушеннях моторної функції кишечника, дискінезії жовчних шляхів, при гіпацидних гастритах, дуоденітах, інфекційних неспецифічних колітах, як відхаркувальний засіб при ларингітах, бронхітах і пневмоніях та при вегетативному неврозі. В народній медицині дягель лікарський застосовують так само, як і *дудник лісовий.* Перевагу треба віддавати препаратам дягелю, які мають дужче виражений терапевтичний ефект.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* коріння (10 г, або 3 столові ложки сировини на 200 мл окропу) п'ють гарячим по півсклянки 2—3 рази на день після їди як спазмолітичний, відхаркувальний, потогінний і як такий, що збуджує апетит, засіб.

346

ЕВКАЛІПТ КУЛЯСТИЙ,
дивне дерево;
эвкалипт шариковый
Eucalyptus globulus —
вічнозелене велике (50—70 м заввишки) дерево родини миртових. *Кора* стовбура і гілок ясно-сіра, гладенька. Молоді гілки чотиригранні, несуть супротивні, сидячі, часто стеблообгортні, яйцеподібні, з серцевидною основою *листки,* вкриті, як і гілки, сизим восковим нальотом. Пізніше гілки стають округлими, а листки — черговими, короткочерешковими, з вузьколанцетними, серповидно зігнутими, темно-зеленими пластинками. *Квітки* великі, двостатеві, одиничні, пазушні, з трубчастою чотиригранною чашечкою; *віночка* немає. *Плід* — напівкуляста *коробочка.* Цвіте восени, в три-, п'ятирічному віці. Поширення. Батьківщиною евка\іпта кулястого є Австралія і острів Тасманія. На Україні евкаліпт вирощують як декоративну га ефіроолійну рослину в Криму. Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Eucalypti) і одно- або трирічні пагони. Заготовляють листя цілий рік, особливо влітку. Молоде листя починають вбирати в листопаді, коли в ньому вже назбирається ефірна олія. Сушать сировину на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється, розстилаючи тонким шаром і періодично перемішуючи. Штучно сушать при температурі до 40°. Сухої сировини виходить 42—43 % . Листя евкаліпта, як ароматичну сировину, зберігають окремо від інших незапашних рослин у багатошарових пакетах. Свіжі одно- або трирічні *пагони* (разом з листям, бутонами і плодами), які заготовляють з жовтня по квітень, використовують як сировину для вироблення ефірної олії (Oleum Eucalypti). Листя і олію відпускають аптеки. З лікувальною метою використовують і *пилок* рослини.

Хімічний склад. У листі рослини є ефірна олія (до 3 %), флавоноїди, дубильні речовини, елагова кислота, смоли та віск. Ефірну олію містять і інші частини рослини. Головною складовою частиною ефірної олії є цинеолмоноциклічний терпен з інтенсивною окисною дією. Пилок евкаліпта містить білки, амінокислоти, вуглеводи, вітаміни (B_1, B_2, PP, C, біотин, фолієва кислота, рутин), антибіотики і стимулятор росту.

Фармакологічні властивості і використання. Головна терапевтична властивість евкаліпта — антисептична. Його препарати згубно діють на стрептококи і стафілококи, паличку черевного тифу і паратифів А і В, паличку дизентерії, кишкову паличку, гнійних і анаеробних збудників, пригнічують ріст дизентерійної амеби і трихомонад. Крім цього, рослина має виражені протизапальні властивості, сприяє швидкому гоєнню ран, виявляє болетамувальну, слабку седативну і незначну відхаркувальну дію. Евкаліптові приписують і загальнозміцнювальний ефект. З листя евкаліпта готують *настій,* відвар і настойку. Відвар і настойку приймають всередину як антисептичний і протизапальний засіб у разі гострих кишкових інфекцій і диспепсичних розладів та гострих респіраторних вірусних інфекцій, при запаленнях жовчного і сечового міхура. З листя евкаліпта виробляють протистафілококовий препарат хлорофіліпт. Його випускають у вигляді 0,25 % -ного або 1 % -ного спиртового чи 2 % -ного олійного розчинів. Використовують його як зовнішній засіб і внутрішньо (внутрішньовенно і перорально). Зовнішньо *галенові препарати* евкаліпта застосовують у вигляді обмивань, полоскань, примочок, вологих тампонів і спринцювань. У хірургічній практиці їх використовують для лікування наривів, флегмон, фурункулів, остеомієліту, гнійних маститів, відкритих переломів, опіків та обморожень; у стоматології — при стоматиті, гангренозному пульпіті, запаленні слизової оболонки ротової порожнини; в оториноларингології — при ангіні, хронічному риніті й фарингіті, зовнішньому отиті, дерматиті й екземі зовнішнього слухового проходу тощо; в гінекологічній практиці — при кольпіті, білях та дисплазії шийки матки; в дерматології — при гноячкових висипах на шкірі; в офтальмології — при блефариті. У вигляді інгаляцій галенові препарати евкаліпта використовують при гострих респіраторних захворюваннях, трахеїтах і ларингітах. Широко використовують у медичній практиці евкаліптову олію. Її використовують для лікування фурункульозу, флегмон, ерозивно-виразкових уражень слизових оболонок, для інгаляцій (при нежиті, бронхіті, ангіні), полоскання (при захворюваннях верхніх дихальних шляхів), розтирання (як відтяжний засіб при міозитах, радикулітах і плекситах) і як антипаразитарний засіб (при педикульозі, для відлякування комарів, москітів та мурашок). Евкаліптова олія входить до складу комбінованих препаратів евкатолу, ефкамону, інгакамфу, камфомену та пектусину (про застосування їх див. у статті *М'ята перцева).* Пилок евкаліпта

346

має жарознижувальні, антибіотичні і тонізуючі властивості, стимулює діяльність шлунка.
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* листя (10 г або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) п'ють теплим по чверті склянки 3 рази на день після їди (для *інгаляцій* 1 столову ложку відвару розводять 1 склянкою води); *настойку* листя (на 1 частину сировини беруть 5 частин 70 % -ного спирту) приймають по 15—20 крапель 3 рази на день після їди (для інгаляцій беруть 10—20 крапель настойки на 1 склянку води); евкаліптову олію призначають по 10—20 крапель на 1 склянку води для інгаляцій; хлорофіліпт (Chlorophylliptum) приймають всередину у вигляді 1 % -ного спиртового розчину по 3—5 мл 4 рази на добу в 30 мл води за 40 хвилин до їди при носінні стафілококів у кишечнику [при стафілококовому сепсисі, перитоніті, плевриті, пневмонії 0,25 % -ний спиртовий розчин хлорофіліпту впорскують **(повільно!)** внутрішньовенно по 2—4 мл 2—4 рази на добу, попередньо розвівши його стерильним ізотонічним розчином натрію хлориду у співвідношенні 1:20]. ЗОВНІШНЬО — настойку листя (готують, як у попередньому прописі) розводять у кип'яченій воді (1—2 чайні ложки настойки на 1 л води) і застосовують для спринцювань; відвар листя (15 г сировини на 200 мл окропу, кип'ятять 3—4 хвилини, кілька разів відстоюють, проціджують) розводять у кип'яченій воді (1 столова ложка відвару на 1 склянку води) і застосовують для полоскання, примочок, обмивання і спринцювання; хлорофіліпт застосовують місцево при опіках, флегмонах, трофічних виразках (змащування 2 % -ним олійним розчином або 1 % -ним спиртовим розчином хлорофіліпту, розведеним 0,25 % -ним розчином новокаїну у співвідношенні 1:5) і при ерозіях шийки матки (змащування або введення тампонів, змочених 2 % -ним олійним і 1 %-ним спиртовим розчинами чи спринцювання розчином, приготовленим шляхом розведення 1 столової ложки 1 % -ного спиртового розчину в 1 л води); олію евкаліпта, розведену соняшниковою олією у співвідношенні **1:50,** застосовують для лікування фурункульозу, флегмон, кольпіту, дисплазії шийки матки (змащування), як відтяжний засіб при міозитах, радикулітах, плекситах та інших хворобах (розтирання); інгаліпт (Inhalyptum) — комбінований препарат в аерозольній упаковці для зрошувань ротової порожнини при тонзилітах, фарингітах, ларингітах, афтозних і **виразкових** стоматитах (зрошення по 1—2 секунди 3—4 рази на добу з затримкою препарату в ротовій порожнині 5—7 хвилин); *порошок* проти укусів комах (складається з 2,5 **г** евкаліптової олії, 5 г тальку і 32,5 г крохмалю), яким посипають відкриті частини тіла або втирають у шкіру. ПРОТИПОКАЗАНО застосовувати інгаліпт при підвищеній чутливості до сульфаніламідів і ефірних олій. Перед застосуванням хлорофіліпту треба перевіряти індивідуальну чутливість хворого до препарату. **Можливі алергічні реакції!**

347

ЕВКАЛІ́ПТ ПОПЕЛЯ́СТИЙ

эвкалипт серо-пепельный

Eucalyptus cinerea — невисоке (до 15—20 м) вічнозелене дерево родини миртових. *Кора* стовбура і скелетних гілок червоно-коричнювата, на молодих пагонах — червонувато-білувата. *Ластки* сріблясто-сірі, гетероморфні: молоді — супротивні, сидячі, яйцевидні або майже округлі, при основі серцевидні, 3—4 см завдовжки і 3—5 см завширшки; дорослі — супротивні або чергові, майже сидячі, від широкояйцевидних до широко- або вузьколанцетних, шкірясті, 5—10 см завдовжки і 1—3 см завширшки. *Квітки* двостатеві, дрібні, зібрані по 3 в пазушні *зонтики*. *Плід* — коробочка. Цвіте у листопаді — грудні.
Поширення, заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Евкаліпт кулястий.*

348

ЕВКАЛІ́ПТ ПРУТОВИДНИЙ

эвкалипт прутьевидный

Eucalyptus viminalis — вічнозелене дерево родини миртових, заввишки 40—50 м. *Кора* жовтаво-біла, відлущується довгими стрічками. *Листки* блідо-зелені, різноманітної форми: молоді — супротивні, сидячі або стеблообгортні, 5—10 см завдовжки і до 3 см завширшки; проміжні — чергові, черешкові, ланцетовидні або широколанцетовидні, 8—27 см завдовжки і 4—5 см завширшки; дорослі — чергові, черешкові, ланцетовидні або вузьколанцетовидні, 11—18 см завдовжки і до 2 см завширшки. *Квітки* дрібні, двостатеві, сидячі або на коротких *квітконіжках,* зібрані по 3 в пазушні *зонтики. Плід — коробочка.* Цвіте восени.
Поширення, заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Евкаліпт кулястий.*

347

348

349

ЕВКО́МІЯ В'ЯЗОЛИ́СТА, гутаперчове дерево, китайське дерево;
эвкоммия вязолистная
Eucommia ulmoides — дводомне листопадне до 20/30/м. заввишки *дерево* родини евкомієвих. *Листки* чергові, черешкові, еліптичні, до основи тупо звужені, на верхівці — загострені, зверху голі, зісподу — опушені, по краю — дрібнозубчасті, зубці пластинки зігнуті в напрямі до верхівки. *Квітки* одностатеві, без *оцвітини,* в пазухах *приквітків* при основі молодих *пагонів;* тичинкові — зібрані в пучки по 4—10; маточкові — одиничні. *Плід* — крилатий приплюснутий видовженоеліптичний однонасінний *горішок.*

Поширення. Дико росте в гірських районах Китаю. На території України — переважно в південних районах зрідка трапляється в парках і лісосмугах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *кору* (Cortex Eucommiae), яку заготовляють напровесні під час сокоруху. Кору здирають з порослевих пагонів і гілок, роблячи на них на віддалі 25—30 см один від одного кільцеві надрізи (до деревини) і сполучаючи їх повздовжніми розрізами. Зняту півтрубками кору сушать на відкритому повітрі або в приміщенні яке добре провітрюється. Сушіння припиняють, коли кора стає ламкою.

Строк придатності сировини — 2 роки.

Хімічний склад. У корі евкомії в'язолистої є хлорогенова кислота, іридоїдний глікозид аукубін, танін, смолисті речовини й гутаперча.

Фармакологічні властивості і використання. Основна терапевтична якість евкомії в'язолистої полягає в її здатності знижувати кров'яний тиск. Ця властивість її зумовлена в основному пригніченням бульварних судинорухових центрів. Поряд з цим рослина виявляє седативну й діуретичну дію. Препарати евкомії малотоксичні, не спричинюють побічних явищ. Поєднання цих якостей робить цю рослину досить ефективною при лікуванні гіпертонічної хвороби. В народній медицині й лікарській практиці минулих століть препарати кори евкомії в'язолистої вживали всередину при хворобах печінки, нирок і селезінки, при переломах кісток, подагрі, як загальнозміцнюючий засіб, місцево — для загоювання ран.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *екстракт* евкомії рідкий (Extractum Eucommiae fluidi) по 15—30 крапель на чарку води 3 рази на день; *настойку* кори (на 1 частину сировини беруть 5 частин 30 % -ного спирту) по 20 крапель 3 рази на день; *відвар* кори (10 або 20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

350

ЕЛЕУТЕРОКО́К КОЛЮ́ЧИЙ
элеутерококк колючий
Eleutherococcus senticosus — високий [2—2,5(5) м] гіллястий *кущ* родини аралієвих. Коренева система дуже розгалужена, до ЗО м завдовжки. *Пагони* прямі, густо вкриті спрямованими косо і вниз численними тонкими шипами. *Листки* довгочерешкові, п'ятипальчастороздільні; *листочки* еліптичні, з клиновидною основою, по краю дрібнопилчасті. *Квітки* дрібні, на довгих тонких *квітконіжках,* зібрані в майже кулясті зонтичні *суцвіття;* тичинкові і двостатеві квітки блідофіолетові, маточкові — жовтаві. *Плід* — чорна куляста *кістянка.* Цвіте у липні — серпні (в умовах Києва — у червні — липні).

Поширення. Рослина трапляється в мішаних лісах Далекого Сходу. На Україні вирощують у деяких ботанічних садах. Трапляється на ділянках аматорів.

349

350

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *кореневища* і *корені* рослини (Rhizoma et radix Eleutherococci), які збирають восени. Корені висмикують з грунту, обтрушують від землі, миють і розкладають для попереднього пров'ялювання на вільному повітрі. Після видалення ушкоджених частин корені розрубують на куски, товсті розщеплюють уздовж і сушать на горищах під залізним дахом або в сушарках при температурі 70—80 °. Сушіння припиняють, коли корені стають ламкими. Аптеками сировина не відпускається.
Хімічний склад. Кореневища й корені елеутерокока містять 8 елеутерозидів (A, B, B,, C, D, E, F, G), похідні кумарину, флавоноїди, ефірну олію (0,8%), рослинний віск (1 %), смоли, крохмаль тощо.
Фармакологічні властивості і використання. Елеутерокок колючий відносять до рослин — стимуляторів центральної нервової системи. Його препарати підвищують розумову й фізичну працездатність, стійкість до несприятливих умов, посилюють гостроту зору, покращують обмін речовин і апетит, виявляють гонадотропну та гіпоглікемічну дію. Показаннями до призначення елеутерокока є фізична й розумова перевтома, неврастенія, психостенія, виснаження нервової системи, які супроводяться зниженням працездатності, дратівливістю та безсонням. Рекомендують елеутерокок і при вегетоневрозах, ангіоспазмі, аритмії й гіпотонії функціонального характеру, при початкових формах атеросклерозу й гіпертонічної хвороби, після тяжких операцій, а в поєднанні з іншими засобами — при гострій і хронічній променевій хворобі та при легких формах цукрового діабету. В гінекологічній практиці елеутерокок призначають при статевому інфантилізмі, порушеннях менструального циклу та неплідності, зумовленій недорозвиненням статевих органів, та при патологічному клімаксі. Препарати елеутерокока колючого ПРОТИПОКАЗАНІ при інфаркті міокарда, гіпертонічних кризах, гарячкових станах і гострих інфекційних захворюваннях.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *екстракт* елеутерокока рідкий (Extractum Eleutherococci fluidum) готують на 40 % -ному спирті у співвідношенні 1:1, приймають по 25—30 крапель за 30 хвилин до їди.

351

ЕНОТЕ́РА ДВОРІ́ЧНА,
нічна свічка;
ослинник двулетний
Oenothera biennis, синонім — *Onagra biennis* —
дворічна або однорічна трав'яниста шерстистоопушена рослина родини онагрових. *Стебло* прямостояче, просте або трохи розгалужене, густооблистнене, 50—70 см заввишки. *Листки* прикореневої розетки, що розвивається в перший рік життя або восени, видовжено оберненояйцевидні, цілокраї або виїмчастозубчасті; стеблові — видовженоланцетні, віддаленодрібнозубчасті. *Квітки* двостатеві, великі, 4-пелюсткові, жовті, сидячі, одиничні, в пазухах верхівкових листків. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — вересні.
Поширення. Рослина трапляється на піщаних і глинистих місцях, на лісових галявинах, берегах річок, озер і канав по всій території України. Адвентивна рослина, завезена з Північної Америки.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* або окремо квітки, які заготовляють під час цвітіння рослини, і річні корені, які копають восени. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Листя енотери дворічної містить флавоноїди (кемпферол, кверцетин та їхні похідні), цериловий спирт, пентозани, інвертазу і флобафени та дубильні, смолисті й слизисті речовини. У квітках є жовта барвна речовина, а в корінні — слиз і інвертні цукри. Всі частини рослин містять ситостерин.
Фармакологічні властивості і використання. Енотеру дворічну використовують всередину у вигляді *настою* або настойки трави в основному як в'яжучий засіб при виснажливих проносах, які зневоднюють організм, особливо у маленьких дітей. Поряд з цим настій трави п'ють при кашлі, коклюші, спастичній астмі й нирковокам'яній хворобі та як засіб, що стимулює роботу шлунка, печінки й селезінки, заспокійливо діє при невралгічних захворюваннях серця. *Відвар* коріння вживають при туберкульозі легень, болях у грудях і нирковокам'яній хворобі. Настій приймають при запаленні нирок, використовують для промивання ран. У гомеопатії траву використовують при проносах. Зібрані ранньої весни й очищені від шкірки річні корені рослини їдять сирими з сіллю або використовують для приготування салатів. З молодого розеткового листя готують юшки.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку трави (1 частина сировини на 5 частин горілки) по 20—30 крапель 3—4 рази на день при проносах; 2 чайні ложки трави настоюють на склянці окропу й випивають за день рівними порціями при проносах.

351

352

ЕСПАРЦЕ́Т ПІЩА́НИЙ

заячий горох;
эспарцет песчаный
Onobrychis arenaria — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебла* численні, прямостоячі, 30—70 см заввишки. *Листки* складноперисті, нижні — з 6—12 пар еліптичних або довгасто-лінійних листочків. Квітки двостатеві, неправильні, в довгих *китицях. Віночок* яскраво-фіолетовий, з темними смужками, 8—10 мм завдовжки. *Плід— біб,* сітчасто-зморшкуватий. Цвіте у червні—липні.

Поширення. Росте в західній частині Лісостепу на сухих луках, узліссях, по чагарниках.
Сировина. Використовують усю надземну частину і коріння. Траву збирають під час цвітіння рослини; коріння — восени. Не заготовляється і аптеками не відпускається.
Хімічний склад ще слабо вивчено. Рослина містить вуглеводи (9,6%), білки (4,4%), жир (1,5%), клітковину (5,4%), вітаміни, зольні речовини (4,6 %) тощо.
Використання. В народній медицині *настій* та *відвар* трави або коріння вживають при статевій слабості у чоловіків.

352

353

ЕФЕ́ДРА ГІРСЬКА́ —

дводомна високогірна рослина родини ефедрових. Те саме, що *ефедра хвощова.*

354

ЕФЕ́ДРА ДВОКОЛО́СА,

кузьмичева трава, ставчак звичайний, степова малина, хвойник;

эфедра двуколосковая.
Ephedra distachya — дводомна рослина родини ефедрових. Низький (5—15 см заввишки), дуже гіллястий, ясно-зелений *кущ* з вузькоборозенчастими й трохи шорсткими стеблом і гілками, що відходять від *стебла* по одній або пучками. *Листки* супротивні, дуже дрібні, перетинчасті, зрослі в двозубчасті піхви. *Квітки* одностатеві дрібні, зібрані колосками. Плід — двонасінна червона, куляста м'ясиста *шишкоягода.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рослина трапляється на кам'янистих місцях, пісках, особливо на приморських і степових схилах на півдні Лісостепу, в Степу і Криму.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Ephedrae), яку збирають під час цвітіння і плодоношення рослини. Сушити можна на сонці. Сухої сировини виходить 20—25 %. Сировину треба зберігати в добре й щільно закритих банках чи бляшанках у сухому темному місці. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. У траві ефедри двоколосої є 0,2—0,5 % алкалоїдів (псевдоефедрин, ефедрин, метилефедрин), дубильні речовини, пірокатехіни, смоли, аскорбінова кислота (240—371 мг %) та інші речовини.
Фармакологічні властивості і використання. Раніше з трави ефедри двоколосої виробляли препарат ефедрин. Останнім часом рослину використовують лише в народній медицині як засіб, що збуджує нервову систему, стимулює кровообіг, підвищує кров'яний тиск, розслаблює гладенькі м'язи бронхів, підвищує потовиділення, знижує температуру тіла при гарячкових захворюваннях, тамує болі. Внутрішньо відвар або чай з трави ефедри вживають при бронхіальній астмі, сінній гарячці, алергодерматозах, хронічному бронхіті, емфіземі й туберкульозі легень, проти кашлю при коклюші, при хворобах органів травлення (проноси, виразкова хвороба шлунка), ревматизмі, подагрі, для підвищення кров'яного тиску, як протиотрута при отруєнні опієм, скополаміном і наркотиками. Місцево відвар трави ефедри двоколосої використовують при сверблячих дерматозах.
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар трави (15—22 г сировини на 2—3 склянки окропу, уварюють до половини) по 1 столовій ложці 2—3 рази на день; одну чайну ложку трави заварюють 2 склянками окропу як чай і п'ють по півсклянки 2—3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — відвар трави (1 столову ложку сировини варять 5 хвилин у 400 мл води) для змазування ділянок шкіри, уражених сверблячими дерматозами.
Ефедра двоколоса — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне.**

354

355

ЕФЕДРА ПУСТЕЛЬНА — дуже розгалужена дводомна кущова рослина родини ефедрових. Те саме, що й *ефедра середня*.

356

ЕФЕДРА СЕРЕДНЯ
ефедра пустельна;
эфедра промежуточная
Ephedra intermedia —
дуже розгалужена дводомна кущова рослина родини ефедрових, заввишки до 1 м. Однорічні гілочки сизо-зелені, прямі, гладенькі або шорсткі, поздовжньо-борозенчасті, членисті, з *меживузлями* від 2 до 6 см; нижні гілочки розміщені кільцем, верхні — супротивні. Листки супротивні, редуковані у вигляді лусок, трикутні. *Квітка* дрібні, одностатеві, зібрані колосками; чоловічі колоски — в кулевидних *суцвіття*. *Плід* — двонасінна червона м'ясиста куляста *шишкоягода*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Ефедра середня трапляється на рівнинах, у нижньому поясі гір Середньої Азії й Сибіру.

Заготівля і зберігання — усе так, як у статті *Ефедра хвощова*.

Хімічний склад. Тонкі зелені пагони ефедри середньої містять алкалоїди (0,5—2,2%), дубильні (до 8 %) і барвні речовини та флавоноїди. Серед алкалоїдів є псевдоефедрин (70—75%), ефедрин та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Ефедра хвощова*.

356

357

ЕФЕДРА ХВОЩОВА,
ефедра гірська;
эфедра хвощевая
Ephedra equisetina —
дводомна високогірна рослина родини ефедрових. Густогіллястий *кущ* або деревце до 1,5—2,5 м заввишки. Однорічні зелені гілочки прямі, гладенькі, поздовжньоборозенчасті, членисті, з *меживузлями* до 4 см, розміщені кільцем або супротивно. *Листки* супротивні, редуковані, плівчасті, червоно-коричневі, 1—2,5 мм завдовжки. *Квітки* дрібні, одностатеві, зібрані колосками; жіночі колоски одноквіткові, чоловічі — 2—4-квіткові, одиничні або зібрані по 2—3. *Плід* — однонасінна червона м'ясиста куляста *шишкоягода*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Ефедра хвощова трапляється в гірських районах Середньої і Центральної Азії на відкритих скелястих схилах, щебеневих осипах на висоті 1000—1800 м над рівнем моря. На Україні є в колекціях деяких ботанічних садів.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують зелені нездерев'янілі пагони рослини (Herba Ephedrae). Заготовляти сировину починають у квітні й закінчують пізно восени, припиняючи її лише на період росту нових гілочок (приблизно з середини травня і до кінця червня). Сушать сировину прямо на полі, складаючи стіжками завширшки і м, заввишки 1—1,5 м довільної довжини. Сухої сировини виходить 50—60 %. Строк придатності — 1 рік. Трава ефедри є сировиною для промислового виробництва алкалоїду ефедрину, аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Зелені пагони рослини містять алкалоїди (до 3,5 %), дубильні (до 14 %) і барвні речовини, аскорбінову кислоту (до 660 мг %). До складу алкалоїдів входять ефедрин (до 90%), псевдоефедрин та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використаная. Терапевтична активність рослини зумовлена наявністю в ній алкалоїду ефедрину, який належить до симпатоміметичних засобів; він спричинює звуження судин, підвищення артеріального тиску, сприяє розширенню бронхів, гальмує перистальтику кишок, трохи збільшує вміст цукру в крові. Крім того, ефедрин стимулює центральну нервову систему, збуджує дихальний центр. Порівняно з адреналіном ефедрин діє слабше, але довше. Застосування ефедрину показане при зниженому артеріальному тиску, колапсі, бронхіальній астмі, коклюші, сінній гарячці, кропив'янці, морській хворобі, при отруєнні наркотиками і снотворними речовинами. Його використовують і коли необхідно розширювати зіниці та звужувати судини в офтальмологічній та оториноларингологічній практиці. Ефедрин входить до складу комплексного протиастматичного засобу теофедрину. Ефедрин має здатність (особливо при передозуванні) спричинювати ряд небажаних токсичних явищ, а саме: нудоту; блювання, запаморочення, серцебиття, артеріальну гіпертензію, нервове збудження, безсоння, тремтіння кінцівок, анурію, гіпергідроз та висипи на шкірі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — ефедрину гідрохлорид (Ephedrini hydrochloridum) призначають по 1 таблетці 2—3 рази на день до їди, а для купірування приступу бронхіальної астми вводять підшкірно по 0,5—1 мл 0,5 %-ного розчину. ПРОТИПОКАЗАНО застосовувати ефедрин при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, інфаркті міокарда, кардіосклерозі, гіпертиреозі та цукровому діабеті.

357

358

ЕХІНАЦЕ́Я ПУРПУРО́ВА
эхинацея пурпурная
Echinacea purpurea — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, 50—150 см заввишки. *Листки* прості, овально- або лінійно-ланцетні, по краю зарубчасто-зубчасті; нижні — довгочерешкові, верхні — майже сидячі. *Квітки* дрібні, у великих, розміщених поодиноко на кінцях стебел та гілок *кошиках;* крайові — довгоязичкові, неплідні, пурпурові, темно-червоні або жовті; серединні — трубчасті, двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте у серпні — жовтні.

Поширення. Походить із східної частини США. На Україні, переважно в південних районах, розводять як декоративну рослину.

Сировина. Використовують коріння, заготовлене восени або рано навесні, і суцвіття (кошики), які збирають під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Корені рослини містять глікозид, ехінокозид, бетаїн, фітостерини і смоли, до складу яких входять пальмітинова, лінолева, циротинова та інші кислоти. Всі частини рослини містять ефірну олію, сполуки калію, магнію, заліза й алюмінію.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати Е. п. роблять стимулюючий вплив на центральну нервову систему, посилюють сексуальну потенцію, сприяють загоюванню ран, опіків та виразок. Використання Е.п. ефективне при загальному сепсисі, параметритах, різних формах запального стану внутрішніх органів, при станах психічної депресії, явищах фізичного і нервового виснаження, при гострих і хронічних інфекційних захворюваннях. Слід відзначити, що навіть при тривалому вживанні препарати Е.п. не доводять до пригнічення нервової системи, що спостерігається, наприклад, при прийманні препаратів лимонника китайського.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настойку* коріння **(1:10,** на 70 %-ному спирті) по 20—30 крапель 3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — 20—60 крапель настойки розводять 100 мл ізотонічного розчину хлориду натрію й застосовують у вигляді вологих *компресів* (проводять у поєднанні з внутрішнім прийманням настойки для посилення терапевтичного ефекту).

359

ЕХІНОПА́НАКС ВИСО́КИЙ — листопадний колючий кущ заввишки 0,5—1(3) м родини аралієвих. Те саме, що й *заманиха висока.*

360

ЖАБНИ́К ПОЛЬОВИ́Й
жабник полевой
Filago arvensis — однорічна густошерстистоповстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, вилчасто розгалужене облистнене, 15—30 см заввишки. *Листки* чергові, ланцетні, загострені, притиснуті до стебла і спрямовані вгору, 1—2 см завдовжки. *Квітки — в кошиках,* які зібрані по 3—7 у пучках і утворюють волотевидне *суцвіття;* крайові квітки — маточкові, ниткувидно-трубчасті, жовтаво-білі; серединні — двостатеві, трубчасті. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте на піщаних місцях, на полях, схилах, у соснових, рідше — в мішаних лісах по всій території України.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить сапоніни і сліди алкалоїдів.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Ж.п. мають протизапальні, жарознижуючі, протимікробні, гіпотензивні та заспокійливі властивості. Відвар трави п'ють при виразковій хворобі шлунка, при звичайних і кривавих проносах, надмірних місячних, при гіпертонічній хворобі, стенокардії, підвищеній нервовій збудливості. Зовнішньо, у вигляді настою, Ж.п. використовують при золотусі, корості, гноячкових ураженнях шкіри, для обмивань гнійних виразок та для полоскань ротової порожнини і горла при ангіні й зубному болі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* трави (3 столові ложки сировини на 2 склянки окропу) по 1 столовій ложці 6 раз на день. ЗОВНІШНЬО — настій трави (10—15 г сировини на 300 мл окропу, настоюють 30 хв, проціджують) для обмивань і спринцювань (для полоскань ротової порожнини і горла готують настій підвищеної концентрації).

358

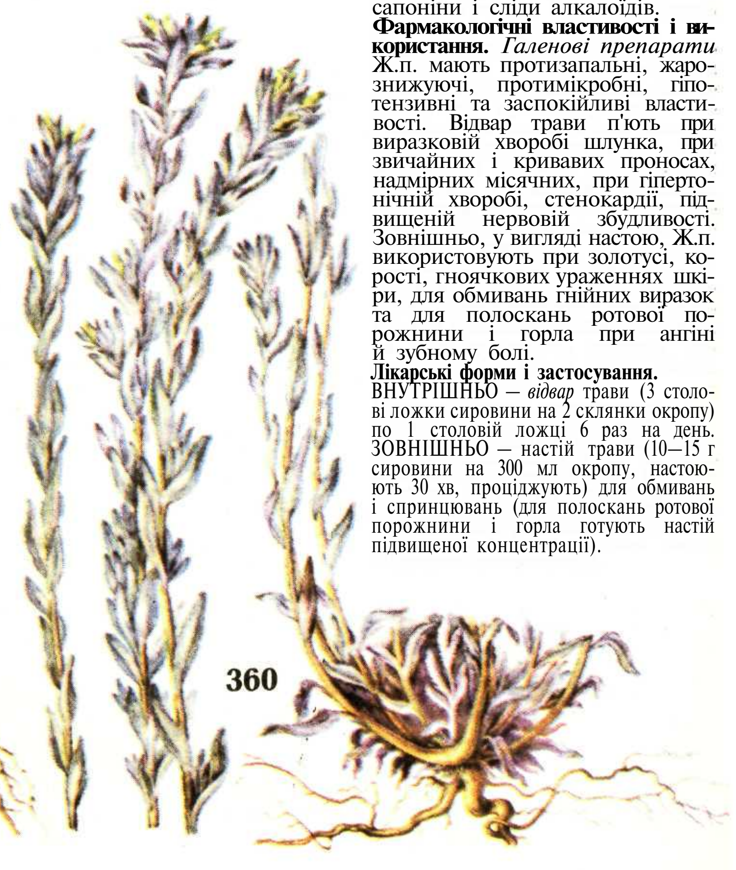

360

361

ЖАБРІЙ ЗВИЧА́ЙНИЙ

пикульник обыкновенный

Galeopsis tetrahit — однорічна трав'яниста щетинистозалозиста рослина родини губоцвітих. *Стебло* чотиригранне, прямостояче, розгалужене, під вузлами потовщене, 10—60 см заввишки. Листки супротивні, прості, черешкові, яйцевидно-ланцетні, з округлою основою й загостреною верхівкою, по краю великозубчасті, з 4—12 зубцями на кожному боці. *Квітки* двостатеві, з двогубим пурпуровим *віночком,* зібрані в несправжні кільця, які утворюють головчасті *суцвіття. Плід* — з 4 *горішків.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Жабрій звичайний росте в лісах, серед чагарників, на забур'янених місцях, переважно в правобережних лісових і лісостепових районах України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують траву (Herba Galeopsidis tetrahitis). Збирають облистнену частину рослин під час цвітіння. Сушать під накриттям на відкритому повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Сухої сировини виходить 20 %. Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава жабрію звичайного містить кремнієву кислоту (до 10%), дубильні (5—10%), гіркі, смолисті та восковидні речовини, сапоніни, ефірну олію та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Найбільше значення жабрій звичайний має як відхаркувальний засіб. Зважаючи на це, його використовують при бронхіальному катарі з густим харкотинням, при кашлі та бронхіальній астмі. Окремо або в суміші з хвощем *польовим* жабрій використовують для лікування туберкульозу легень. Вважається, що жабрій, завдяки тому, що в ньому багато силікатів, зумовлює активну проліферацію сполучної тканини і збільшує опірність організму. Є відомості про добрий терапевтичний ефект при лікуванні жабрієм нирковокам'яної хвороби (лікують і запобігають її виникненню), запалень у сечовивідних шляхах та анемії. В болгарській народній медицині препарати жабрію п'ють при злоякісній анемії (лейкемії). Як зовнішній засіб рослину використовують при панариції (Panaritium) та інших запальних захворюваннях шкіри.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, варять 5 хвилин, охолоджують, проціджують) по півсклянки 4 рази на день; 3 столові ложки суміші трави жабрію звичайного, хвоща польового, *споришу звичайного* й коріння *первоцвіту весняного* (по 20 г} настоюють 15 хвилин на 500 мл окропу, проціджують і випивають ковтками за 1 день при туберкульозі легень. Тривале й особливо надмірне вживання препаратів жабрію звичайного може спричинити інтоксикацію організму, яка проявляється болями в м'язах.

362

ЖАБУ́РНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ

водокрас (лягушечник) обыкновенный

Hydrocharis morsus-ranae — багаторічна плаваюча дводомна рослина родини жабурникових, заввишки 15—30 см. *Стебла* ниткоподібні, занурені, з бічними *пагонами,* на верхівках яких утворюються зимуючі бруньки. Листки плаваючі, довгочерешкові, округлосерцевидні, 5—7 см завдовжки, з двома великими плівчастими *прилистками.*

Квітки одностатеві, правильні, з простою *оцвітиною* із 6 листочків, з яких три внутрішні — пелюстковидні, білі, з жовтуватою основою; тичинкові квітки зібрані по кілька в одному покривалі, маточкові — одиничні, на довгих ніжках. *Плід* багатонасінний, з шкірястим *оплоднем.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Жабурник звичайний росте розсіяно по всій території України в прісних стоячих і повільно текучих водах.

Сировина. Для лікарських потреб використовують висушену *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави жабурника звичайного має в'яжучі, протизапальні й заспокійливі властивості. Застосування настою трави показане при проносах, білях, частих полюціях, надмірному статевому бажанні, неспокійному сні. Подрібнене листя прикладають до запалених ділянок тіла.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години, проціджують) по 1—2 столові ложки 3 рази на день.

361

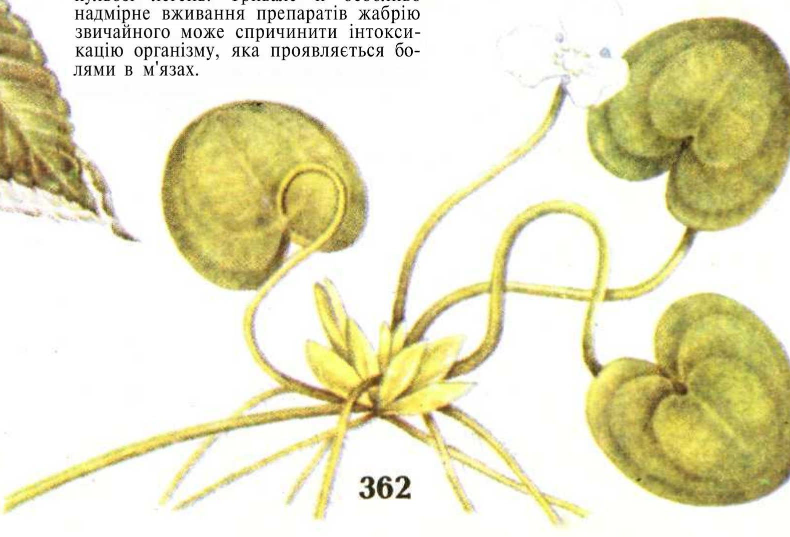

362

363

ЖА́Б'ЯЧЕ ЗІ́ЛЛЯ — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *анемона жовтецева*.

364

ЖА́Б'ЯЧІ ОГІРО́ЧКИ — багаторічна трав'яниста болотна рослина родини бобівникових. Те саме, що й *бобівник трилистий*.

365

ЖЕНЬШЕ́НЬ,
корінь життя, людина-корінь; женьшень
Panax ginseng, синоніми:
P. schin-seng, P. chin-seng — багаторічна трав'яниста рослина родини аралієвих. Коренева система женьшеня складається з короткого вертикального *кореневища* (так званої шийки) і власне кореня; *корінь* жовтувато-білий, товстий, м'ясистий, малогалузистий, часто буває схожий на фігуру людини (звідси й друга назва рослини). *Стебло* тонке, прямостояче, гладеньке, всередині порожнє, 30—70 см заввишки, на верхівці увінчане розеткою з 2—5, а інколи й 6 листків. *Листки* черешкові, пальчастоп'ятискладні; листочки оберненоовальні, по краю — пилчасті. *Квітки* двостатеві, білі, іноді ніжно-рожеві, зібрані у верхівковий одиничний *зонтик. Плід* — соковита яскраво-червона *кістянка.* Цвіте у червні. Плоди достигають у серпні.

Поширення. В дикому стані женьшень трапляється у глухій тайзі на Далекому Сході. Садоводи-аматори з успіхом вирощують женьшень не грядках. Рослину занесено до Червоної книги СРСР.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують корінь женьшеня. Найсприятливішим періодом збирання женьшеня є перша половина серпня, коли його легко знайти за достиглими червоними плодами. Після достигання плодів корінь стає твердішим і витривалішим для зберігання в сирому стані. Зібрані в цей час корені і в терапевтичному відношенні вважаються найповноціннішими. Викопують їх за допомогою дерев'яних, металевих або кістяних паличок, слідкуючи за тим, щоб не відірвати від кореня «шийку» і не ушкодити бічні й додаткові корені. Викопаний корінь старанно очищають м'якою сухою щіточкою від землі (мити не можна), відрізають надземну частину, кладуть в обкладену мохом середньої вологості коробочку з кори, засипають землею, яку беруть з того місця, де ріс женьшень, і в такому вигляді доставляють на приймальний пункт. Самовільна заготівля дикорослого женьшеня **заборонена!** Зберігати коріння в сирому стані можна не більше як 5 діб. Для тривалого зберігання корені сушать на сонці, одержуючи таким чином сировину під назвою «біле коріння». Товсті корені перед сушінням розрізують на пластинки. Якщо перед сушінням корені витримати 1 годину над киплячою водою, то таку сировину називають «червоним корінням». Вважається, що в червоному корінні біологічно активних речовин міститься майже вдвоє більше. Зберігають сировину в щільно закритих банках або поліетиленових торбах у сухому місці.

Хімічний склад. У коренях женьшеня містяться тритерпенові глікозиди (панаксозиди А, В, С, Д, Е, F, G), ефірна олія (0,05—0,25 %), вітаміни С, B_1 і B_2, пектинові речовини, крохмаль, сахароза, жирні кислоти, макро- та мікроелементи (залізо, фосфор, сірка, марганець, алюміній, кремній і ще деякі) та інші речовини.

Фармакологічні властивості й використання. Вважається, що носієм фармакологічної дії женьшеня є складний комплекс близьких за своїми властивостями глікозидів. Незважаючи на те, що женьшень застосовують широко і з давніх давен, докладне вивчення різних його препаратів на різних видах лабораторних тварин було проведено лише за останні 50 років. Встановлено, що женьшень діє як синергіст відомих стимуляторів і є фізіологічним антагоністом деяких наркотиків (барбітуратів, хлоралгідрату, етилового спирту). *Галенові препарати* рослини посилюють процеси збудження в нейронах кори та в стовбурових відділах головного мозку й покращують рефлекторну діяльність тварин. В експерименті встановлено, що препарати посилюють працездатність і зменшують втому при великих фізичних навантаженнях і стресі. Ефект женьшеня на організм значною мірою залежить від дози, яка використовується. В малих дозах він посилює збудження і знижує

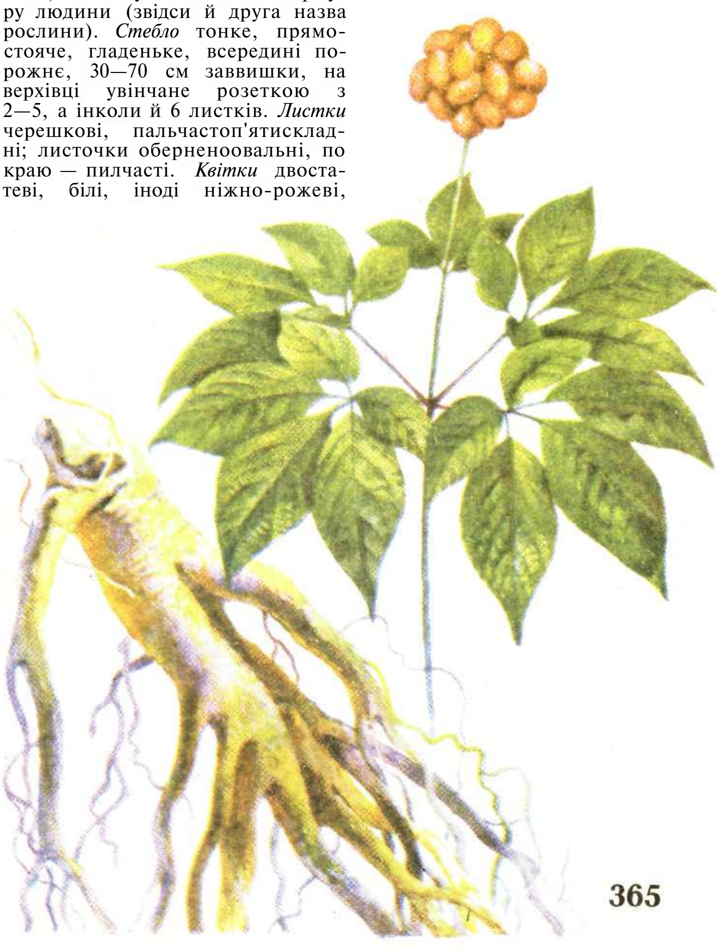

365

гальмівні процеси, а в великих — навпаки: посилює гальмівні процеси. Препарати женьшеня в експерименті стимулюють синтез ядерних рибонуклеїнових кислот і РНК-полімерази печінки, збільшують синтез дезоксирибонуклеїнової кислоти, білка, рибонуклеїнової кислоти і ліпідів у клітинах кісткового мозку, підвищують рівень у АМФ у надниркових залозах і вміст оксикортикостероїдів у плазмі крові — і взагалі мають широкий загальнофармакологічний вплив на різні обмінні процеси у тварин.

Женьшень виявляє широку загальнофармакологічну дію на організм людини. В клінічних умовах його застосовують для лікування і профілактики різних захворювань центральної нервової системи, для підвищення рівня працездатності організму і його опірності щодо стресових ситуацій. Женьшень — це адаптогенний тонізуючий засіб. Його використовують при нервовому й фізичному виснаженні, анемії, неврастенії, істерії, астенічних станах, зумовлених різними захворюваннями (діабетом, туберкульозом, малярією тощо), в період одужання після різних складних хірургічних втручань, при підвищеному і зниженому тиску, для поліпшення діяльності серцево-судинної системи, як імуностимулятор при вірусному гепатиті та як засіб, що знижує вміст цукру в організмі при діабеті, для лікування статевих розладів, атеросклерозу та гастритів різного походження. При використанні препаратів женьшеня помічено певну сезонність його дії. Використання його восени і взимку дає найбільший ефект.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настойку* женьшеня (Tinctura ginsengi) по 15—25 крапель 3 рази на день до їди; *порошки* або *таблетки,* вкриті оболонкою, по **0,15—0,3** г 3 рази на день; настойку домашнього приготування (10—15 г сухого подрібненого коріння на 500 мл горілки, настоюють 2 тижні) по 1 столовій ложці 2—3 рази на день. При тривалому вживанні женьшеня й передозуванні у хворих з'являються побічні явища: безсоння, головний біль, серцебиття та біль у ділянках серця, депресія і зниження статевої активності. Тому необхідно дозу добирати індивідуально. В останні роки дослідники описали синдром абстиненції, який з'являється приблизно у 10 % людей при тривалому використанні настойки женьшеня. Причину цих явищ не зовсім з'ясовано, однак безсумнівно, що використання женьшеня та інших адаптогенів рослинного походження потребує лікарського нагляду. Не рекомендується застосовувати женьшень при гострих інфекційних захворюваннях.

366

ЖЕРДЕ́ЛЯ — листопадне дерево, рідше — кущ родини розових. Те саме, що й *абрикос звичайний*.

367

ЖЕРУ́ХА **ГІРКА**
сердечник горький
Cardamine amara —
багаторічна трав'яниста гола або внизу трохи опушена рослина родини хрестоцвітих. Має наземні повзучі *пагони. Стебло* гранчасто-борозенчасте, 20—30 см заввишки. Листки чергові, перисті, з 3—4 парами бокових листочків і більших розмірів непарним листочком; листочки на нижніх листках майже сидячі, рідше — звужені в короткий *черешок,* округлояйцевидні, на стеблових листках довгасті, всі кутувато-зубчасті. *Квітки* двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, у щитковидних китицях; *пелюстки* 6—9 мм завдовжки, білі, вдвоє-втроє довші за *чашечку;* пиляки тичинок фіолетові. *Плід— стручок,* прямостоячий, 20—40 мм завдовжки, на ніжці, з тонким шиловидним носиком. Цвіте у квітні — червні.

Поширення. Жеруха гірка росте переважно на Поліссі та північній частині Лісостепу на вологих луках, по болотах, у вільшняках, поблизу берегів річок.

Сировина. З лікувальною метою використовують листя і свіжий сік рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У листі жерухи є гірчичний глікозид кохлеарин, гіркі речовини, ефірна олія та аскорбінова кислота.

Фармакологічні властивості і використання. Застосовують жеруху гірку у вигляді свіжого соку або салатів з молодого листя. Вживають їх для покращення травлення, при вуграх і анемії, як сечогінний, «кровоочисний» і стимулюючий засоби. У ранньовесняний період рослина є багатим джерелом вітаміну С,

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — свіжий сік рослини по 25—100 г на прийом; салат з молодого листя (приготування див. у статті *Жеруха лучна).*

368

ЖЕРУ́ХА ЛУЧНА́
сердечник луговой
Cardamine pratensis —
багаторічна трав'яниста гола, іноді розсіяноопушена рослина родини хрестоцвітих. *Стебло* прямостояче, округле, порожнисте, 20—30 см заввишки. *Листки* перисті; листочки верхніх стеблових листків вузько-видовжені або лінійні, нижніх стеблових і прикореневих (зібраних у розетку) — здебільшого округло-нирковидні. *Квітки* двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, у верхівкових *китицях; пелюстки* 10—12 мм завдовжки, лілово-рожеві, рідше білі, з темніше забарвленими жилками, втричі довші за *чашолистки;* пиляки *тичинок* жовті. *Плід* — стручок. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Жеруха лучна росте переважно в північних районах Полісся на узбережжях озер, ставків, річок і струмків, біля боліт, на заливних луках, у вологих лісах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують свіжу *траву* (верхівки стебел з квітками). *Рослина неофіцинальна.*

367

Хімічний склад. Трава жерухи містить глікозид глюкокохлеарин, аскорбінову кислоту (160—313 мг %) та інші сполуки. В квітках є глюконастурцин і фермент мірозин.

Фармакологічні властивості і використання. Жеруха лучна має діуретичні, жовчогінні, заспокійливі й глистогінні властивості. У народі цю рослину використовують при водянці, жовтяниці, від простуди, при пневмонії й катарі верхніх дихальних шляхів, при нервових захворюваннях, що супроводяться судомою та істеричними припадками. До лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого прикореневого листя рослин. Висушене листя використовують для заправки супів і замість перцю. Про запас листя солять і маринують.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка свіжої трави на 200 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) по чверті склянки 4 рази на день; салат: порізану на частини варену картоплю посипають помитим подрібненим листям жерухи і цибулею, додають спеції, перемішують і заправляють вершками (на 100 г молодого листя жерухи беруть 100 г картоплі, 20 г ріпчастої цибулі, 20 г вершків або майонезу, сіль, оцет і перець).

369

ЖИВИ́ЛЬНА ТРАВА́ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *жовтозілля широколисте.*

370

ЖИ́ВОКІСТ КАВКА́ЗЬКИЙ
окопник кавказский
Symphytum caucasicum — багаторічна трав'яниста волохато-пухнаста рослина родини шорстколистих. *Стебло* розгалужене, 40—60 см заввишки. *Листки* чергові, видовженояйцевидні; прикореневі — довгочерешкові; стеблові — сидячі, зубчасті. *Квітки* правильні, двостатеві, у небагатоквіткових *завійках; віночок* дзвониковидний, голубий. *Плід* — з 4 *горішків.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Рослина занесена. Трапляється в Криму, в Києві (парки міста).

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Живокіст лікарський.*

368

371

ЖИВОКІ́СТ ЛІКА́РСЬКИЙ
окопник лекарственный
Symphytum officinale — багаторічна трав'яниста шорсткощетиниста рослина родини шорстколистих. Має коротке *кореневище* з грубим (угорі — до 2 см завтовшки) м'ясистим гілчастим чорно-бурим коренем. *Стебло* прямостояче, 50—100 см заввишки, розгалужене, внизу гранчасте, вгорі — крилате від збіжного листя. *Листки* чергові, на нижній поверхні вкриті сіткою жилок; приземні й нижні стеблові листки — з черешками, яйцевидно-ланцетні або видовженоланцетні; решта стеблових листків — сидячі, ланцетні, гострі, збіжні. *Квітки* правильні, пониклі, зібрані *завійками* на верхівці стебла та гілок; *віночок* фіалковий або брудно-пурпуровий, рідко — білий, трубчасто-дзвониковидний, з 5 короткими лопатями на краю. *Плід* сухий, розпадається на 4 *горішки.* Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Росте у вільшняках, на берегах річок, вологих луках по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують корені рослини (Radix Symphyti). Збирають їх восени, добре очищають від землі, ріжуть на куски 15—20 см і миють. Після видалення ушкоджених частин корені розщеплюють уздовж, іще раз споліскують водою і сушать під накриттям на вільному повітрі, на горищі або в сушарці при температурі 30—40°. При повільному сушінні корені всередині буріють і стають непридатними до вживання. Сухої сировини виходить 18 %. Строк придатності — 3 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Коріння живокосту лікарського містить 0,2—0,8 % алкалоїдів (лазіокарпін, циноглосин, алантоїн), дигалову кислоту, дубильні й слизисті речовини, аспарагін (1—3 %), холін, крохмаль, цукри, ефірну олію, невивчений глікозид та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Основними діючими речовинами кореня живокосту лікарського є алантоїн, слизисті й дубильні речовини. Вони зумовлюють протизапальний, обволікаючий і такий, що стимулює проліферацію клітин, вплив на організм. Є відомості про антипухлинну активність рослини. В минулому офіцинальна вітчизняна медицина використовувала живокіст лікарський при шлунково-кишкових розладах та як пом'якшувальний засіб при кашлі. В народній медицині рослину використовують при переломі кісток і пораненнях, виразці гомілки,

при запальних процесах у шлунку й кишках, виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки, хворобах нирок, туберкульозі легень, кашлі, бронхіті й тривкій діареї, для поліпшення обміну речовин, при фурункулах, виразках і абсцесах. Зовнішньо рослину використовують у всіх випадках, коли треба прискорити загоєння: при стоматиті, інфекційних тріщинах куточків рота, гнійничкових висипах (Impetigo contagiosa), запрілості (Intertrigo), тріщинах шкіри (Rhagades), трофічних виразках тощо.

Лікарські форми й застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар коріння (10 г сировини на 200 мл окропу) по десертній ложці через кожні 2 години; настій коріння (2 чайні ложки сировини настоюють 8 годин на 300 мл холодної кип'яченої води, одержаний настій зливають, сировину вдруге заливають 200 мл окропу, через 10 хвилин проціджують і змішують обидві порції) по 500 мл за день, ковтками; *настойку* коріння (1 частина сировини на 5 частин 40 %-ного спирту) по 20—40 крапель 4—5 раз на день; дві столові ложки суміші коріння живокосту лікарського, листя м'яти *перцевої* (по 50 г), коріння *солодки голої, валеріана лікарської,* трави хвоща *польового* й листя *меліси лікарсько)* (по 25 г) настоюють 1 годину на двох склянках окропу, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день при виразці дванадцятипалої кишки; дві столові ложки суміші коріння живокосту лікарського й *цикорію дикого,* трави *звіробою звичайного,* хвоща польового, нагідок лікарських і *споришу звичайного,* ЛИСТЯ *подорожника великого* (по 40 г) варять у 500 мл ВОДИ 5 ХВИЛИН, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день при виразці шлунка.

ЗОВНІШНЬО — настій коріння (10 г сировини на 200 мл окропу, варять 10 хвилин, охолоджують, проціджують) для полоскання, промивання, примочок і спринцювань; свіжий *сік* або *мазь* із коріння (свіжий потовчений корінь змішують з розігрітим свинячим жиром у рівних частинах) для змащування уражених ділянок шкіри. Щодо отруйності рослини існують дві протилежні думки.

372

ЖИВОКІСТ ШОРСТКИЙ

окопник шероховатый

Symphytum asperum — багаторічна трав'яниста густо вкрита гачкуватими щетинками рослина родини шорстколистих. *Стебло* галузисте, 30—100 см заввишки. *Листки* чергові, видовженояйцевидні або довгастоовальні, загострені; прикореневі — довгочерешкові; стеблові — сидячі, збігаючі. *Квітки* правильні, двостатеві, у небагатоквіткових *завійках; віночок* дзвониковидний, спочатку рожево-пурпуровий, потім — голубий. *Плід* — з 4 *горішків.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Рослина занесена. Трапляється в Лісостепу (Київська і Полтавська області).

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Живокіст лікарський.*

371

370

372

373

ЖИВОРО́ДКА — багаторічна трав'яниста сукулентна рослина родини товстолистих. Те саме, що й *каланхое Дайгремонта*.

374

ЖИ́МОЛОСТЬ ГОЛУБА́
жимолость голубая
Lonicera caerulea — невисокий (до 35 см заввишки) дуже розгалужений прямостоячий *кущ* родини жимолостевих. *Листки* супротивні, цілісні, цілокраї, видовженоеліптичні або яйцевидно-довгасті, загострені або тупуваті, закруглені біля основи, розсіяноволосисті. Молоді гілки і *квітконіжки* також опушені. *Квітки* двостатеві, п'ятироздільні, неправильні, з трубчасто-лійковидним *віночком* жовтувато-білого кольору. *Плід* — ягода, голубувато-чорний, з сизою поволокою, їстівний. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Росте на верхній межі лісу в Карпатах. Іноді вирощують як декоративну рослину.
Сировина. З лікувальною метою використовують стиглі ягоди. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Ягоди містять органічні кислоти (яблучна, лимонна та інші), флавоноїди, аскорбінову кислоту, пектини, цукри та мінеральні солі.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині ягоди використовують при гіпертонії, розладах шлунково-кишкового тракту, проти малярії. Інколи застосовують при водянці. Споживають ягоди свіжими, з них також варять варення, кисіль або просто додають їх до чаю.

375

ЖИ́МОЛОСТЬ КОЗОЛИ́СТА
жимолость душистая
Lonicera caprifolium — кущ родини жимолостевих. *Стебла* виткі, 2—4 м завдовжки. *Лдстки* супротивні, цілісні, цілокраї, округло-овальні, зісподу сизуваті; верхні на квітучих пагонах зрослися широкими основами. *Квітки* двостатеві, неправильні, по 3—5 у пазухах зрослих листків, запашні; *віночок* — з довгою трубочкою і губоподібним відгином, рожевий або жовтувато-білий. *Плід — ягода,* оранжево-червоний, неїстівний. Цвіте у травні—червні.

Поширення. У дикому стані росте на Кавказі. На території України вирощують як декоративну рослину.
Сировина. З лікувальною метою використовують надземну частину рослини (листя, стебла й квітки). Заготовляють під час цвітіння. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад ще не вивчено. Відомо лише, що квітки містять 0,7 % ефірної олії.
Фармакологічні властивості і використання. Рослина має сечогінні, антисептичні, ранозагоюювальні та знеболюючі властивості. Настій або відвар з листя й стебел використовують як сечогінний засіб, при гострих шлункових і кишкових болях, ними миють голову при випаданні волосся. Водний настій квіток у вигляді примочок використовують при захворюванні очей. Настоєм листя полощуть горло при ангіні. Подрібнене свіже листя прикладають до ран для скорішого загоювання.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 чайна ложка сировини на склянку окропу, настоюють 30 хв, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

374

375

376

ЖИ́ТНІ РІЖКИ́ — отруйний паразитичний гриб родини ріжкових (клавіцепсових). Те саме, що й *ріжки.*

377

ЖИ́ТО ПОСІВНЕ́
рожь посевная
Secale cereale —
однорічна трав'яниста рослина родини злакових. *Стебел* звичайно кілька, вони прямі, голі, 60—200 см заввишки, з добре виявленими вузлами («колінцями») і порожнистими *меживузлями. Листки* лінійні, голі, голубувато-зелені. *Суцвіття* — густий дворядний колос, з майже голою, після достигання неламкою віссю. *Колоски* двоквіткові, з зачатком третьої квітки; колоскові луски лінійно-шиловидні, без остюка або з остюком, значно коротшим за саму луску; нижня квіткова луска — з війчастим кілем, з 3—5 жилками, вгорі поступово звужена на остюк. *Плід — зернівка.* Квітує у червні.

Поширення. Вирощується по всій території України як зернова культура.

Сировина. З лікувальною метою використовують житній хліб і висівки.

Хімічний склад. Зернівки жита посівного містять білок (до 11 %), вуглеводи (67,4 %), клітковину (3,5 %), від 0,6 до 1, 6 % мінеральних речовин (фосфор, кальцій, мідь, марганець, цинк, фтор), тіамін, рибофлавін, піридоксин, нікотинову кислоту й жири, які складаються переважно з тригліцеридів олеїнової, пальмітинової і стеаринової жирних кислот. Вважається, що за амінокислотним складом білки жита повноцінніші за білки пшениці.

Фармакологічні властивості і використаная. Житній хліб належить до сильних збудників шлункової секреції. Затримуючись у шлунку 3—4 години, він є його механічним і хімічним подразником. Житній хліб виявляє легку послаблюючу дію і особливо корисний при тривалих запорах. Розмочений у гарячому молоці житній хліб або тепле житнє тісто прикладають до наривів і твердих болісних пухлин для прискорення їхнього «визрівання», розм'якшення та розсмоктування. Відвар житніх висівок вживають як пом'якшувальний та відхаркувальний засіб і при проносах. До негативних якостей слід віднести здатність житнього хліба спричинювати метеоризм.

378

ЖО́ВТА ВОДЯНА́ ЛІЛІЯ — багаторічна водяна трав'яниста рослина родини лататтєвих. Те саме, що й *глечики жовті.*

379

ЖОВТЕ́ЦЬ БАГАТОКВІТКО́ВИЙ
лютик многоцветковый
Ranunculus polyanthemus —
багаторічна трав'яниста рідкоопушена рослина родини жовтецевих, *Стебло* прямостояче, розгалужене, 25—80 см заввишки. *Листки* округло-серцевидні, глибокопальчасторозсічені, з сегментами, глибоко розсіченими на лінійно-ланцетні або ланцетні, у верхній частині зубчасті частки; прикореневі — на довгих *черешках,* верхні стеблові — сидячі. *Квітки* двостатеві, одиничні, на кінцях галузок, з широкооберненояйцевидними, на верхівці — зубчастими жовтими *пелюстками. Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте на луках, трав'янистих схилах, узліссях та в чагарниках по всій території України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить органічні кислоти, алкалоїди, кумарини (умбеліферон і скополетин), флавоноїди, отруйну летку речовину протоанемонін, аскорбінову кислоту (170 мг %) і каротин (12 мг %); плоди—жирну олію (14,1 %).

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має антимікробні властивості. В народній медицині водний *настій* свіжої трави використовують всередину як тонізуючий, болетамувальний і послаблюючий засіб, при жовтяниці й грижі.

ЗОВНІШНЬО свіжу траву використовують при невралгічних болях, ревматизмі й подагрі, для лікування ран і фурункулів.

377

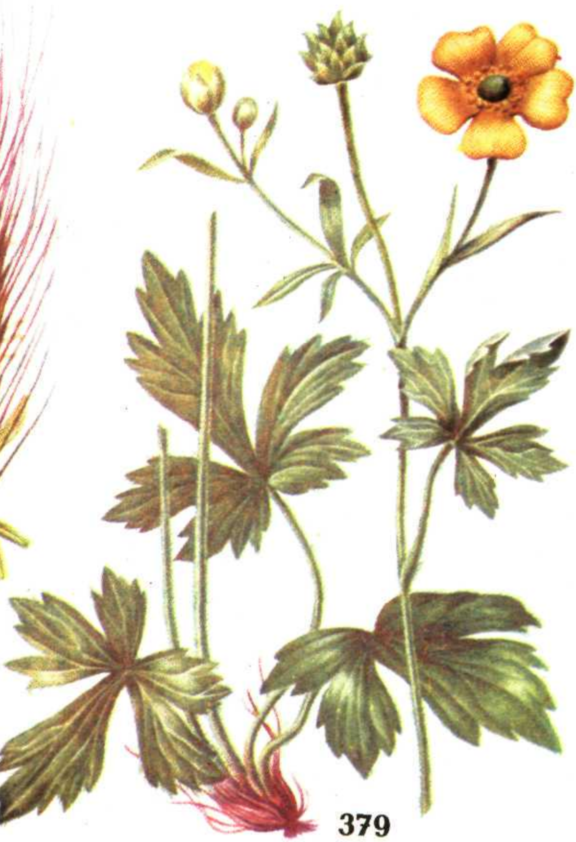

379

380

ЖОВТЕЦЬ ЇДКИЙ

лютик едкий

Ranunculus acris, синонім *R. acer* —

багаторічна трав'яниста притиснутоволосиста рослина родини жовтецевих. *Стебло* одиничне, прямостояче, розгалужене, 25—75 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові *листки* — черешкові, п'ятикутні, пальчастороздільні, з видовженоромбічними частками, цілокраї або зубчасті; верхні листки — сидячі, трироздільні. *Квітки* одиничні, двостатеві, правильні, п'ятироздільні, з золотаво-жовтими *блискучими пелюстками. Плід* — збірний, із сім'янок, головчастий. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Росте на луках, лісових галявинах і узліссях майже по всій території України, крім південної частини Степу.

Сировина. З лікувальною метою використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди (0,1 % |, дубильні речовини (2, 6 %), γ-лактони (ранункулін, анемонін, протоанемонін), вітаміни (аскорбінова кислота — 170 мг%, каротин— 12 мг%), флавонові та серцеві глікозиди.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями та клінічними спостереженнями з'ясовано, що рослина має антибактеріальні, антивірусні, антитоксичні, епітелізуючі та протитуберкульозні властивості. Використовують жовтець в основному як зовнішній засіб для лікування ран, інфікованих дерматозів та туберкульозу шкіри. *Маззю* з квіток на свинячому смальці натираються при простуді. Внутрішньо, в невеликих дозах, *відвар* квіток використовували при захворюваннях печінки. Рослина **отруйна!**

381

ЖОВТЕЦЬ ПОВЗУЧИЙ

лютик ползучий

Ranunculus repens —

багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебло* висхідне, 15—75 см заввишки, при основі — з довгими надземними пагонами, які по вузлах укорінюються. *Листки,* крім верхівкових,— черешкові, трійчасто- або двічі трійчасторозсічені, з тричірозділеними на гострозубчасті частки *сегментами. Квітки* правильні, двостатеві, п'ятироздільні, з жовтими, блискучими, оберненояйцевидними пелюстками. *Плід* — збірний, із *сім'янок,* кулястий. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте на вологих місцях по всій території України, крім полинового Степу.

Сировина. З лікувальною метою використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, алкалоїди (0,1 %), кумарини (умбеліферон, скополетин), флавоноїди (вітексин, сапонаретин, неовітексин), аскорбінову кислоту, хінони, сапоніни та γ -лактони (ранункулін і протоанемонін).

Фармакологічні властивості і використання. У зв'язку з **великою отруйністю** цю рослину використовують в основному зовнішньо як ранозагоювальний, витяжний та бактерицидний засіб при золотусі (для прискорення дозрівання наривів) та фурункульозі. Застосовують свіже добре зім'яте листя, накладаючи на рани. В тібетській медицині рослину використовували при головних болях, водянці, набряках та жіночих хворобах.

380

381

382

382

ЖОВТИЙ ОСОТ ГОРОДНІЙ
осот огородный
Sonchus oleraceus —
однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Рослина при пораненні виділяє молочно-білий сік. *Стебло* прямостояче, порожнисте, гладеньке, 40—120 см заввишки. *Листки* чергові, матові, голі, струговидно-перистонадрізані або нерівномірноколючозубчасті; нижні — черешкові, серединні й верхні — з стеблообгортною серцевидною основою і гострими вушками. *Кошики* — в розгалуженому *суцвітті*, на потовщених ніжках. Квітки язичкові, жовті, рідше — бліді, з червоними смужками на відгині. *Плід — сім'янка.* Цвіте з червня по жовтень.

Поширення. Росте як бур'ян на городах, по засмічених місцях майже по всій території України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану під час цвітіння осоту. *Рослина неофіци пальна.*

Хімічний склад вивчено ще недостатньо. Відомо, що рослина містить дубильні речовини, каротин і каучук.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє сечогінні, жовчогінні, легкі послаблюючі, молокогінні, кровоспинні та протизапальні властивості. В народній медицині настій трави приймають при простудах, жовтяниці, кровохарканні, болях у сечовому міхурі (зокрема, при каменях), проти глистів та як засіб, що підсилює процес молокоутворення у матерів-годувальниць. Свіжий молочний сік рослини використовували для лікування хвороб печінки, а всю рослину — для лікування подагри. Свіже потовчене листя прикладають до ран, які кровоточать. До лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя рослини.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— настій трави осоту (1 столова ложка сировини на склянку окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; салат: помите молоде листя рослини вимочують 40 хв у 10 % -ному сольовому розчині, обсушують, подрібнюють, кладуть на кружальця солоних огірків, додають тертого хрону і заправляють сметаною (на 100 г листя беруть 50 г солоних огірків, 25 г тертого хрону, 20 г сметани, сіль і перець).
ЗОВНІШНЬО - настій трави осоту (одна повна жменя сировини на 1 л окропу, кип'ятять 5 хв, проціджують) для сидячої прохолодної ванни при геморої (тривалість процедури — 15—20 хв, приймають тричі на тиждень),

383

ЖОВТИЛО —
кущова рослина родини бобових Те саме, що й *дрік красильний.*

384

ЖОВТНИЦЯ —
кущ або невелике (2—3 м заввишки) дерево родини сумахових. Те саме, що й *скумпія звичайна.*

385

ЖОВТОЗІЛЛЯ ЗВИЧАЙНЕ,
будяк жовтоцвітий;
крестовник обыкновенный
Senecio vulgaris —
однорічна або дворічна павутинисто-волосиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло прямостояче, просте або розгалужене, ребристе, 15—50 см заввишки. Листки перистолопатеві або перистороздільні, з видовженими *сегментами,* по краю нерівновиїмчасто-зубчасті або війчасто-лопатеві. *Квітки* трубчасті, жовті, зібрані в *кошики,* що утворюють негусте волотисто-щитковидне *суцвіття. Плід — сім'янка.* Цвіте у квітні — листопаді.

Поширення. Росте як бур'ян біля шляхів, поблизу жител, на полях і городах по всій території України.

Сировина. З лікувальною метою використовують *траву,* заготовляють її з травня по серпень. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава жовтозілля містить алкалоїди (листки — 0,49—3,5 % ; стебла — 0,2—1,2 % ; квітки — близько 3 %) **платифілін,** сенецифілін, сарацин, ретрорсин і сенеціонін, аскорбінову кислоту, рутин, барвник, інулін та мінеральні солі. В листках знайдено 54—61 мг% каротину.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має ранозагоювальні, протизапальні, спазмолітичні, гіпотензивні та кровоспинні властивості, в малих дозах збуджує, а у великих пригнічує центральну нервову систему, виявляє дію, подібну до дії атропіну. В народній медицині препарати з рослини використовують як засіб, що регулює й зумовлює менструації, застосовують при загостренні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки, запаленні товстої кишки і жовчного міхура, при гострих шлункових і кишкових спазмах, гіперацидному гастриті, маткових і різних внутрішніх кровотечах, при бронхіальній астмі й стенокардії. При судомі ефективний тільки сік.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО - *настойку* трави (10 г сировини на 40 г спирту) по 30 —40 крапель 3 рази на день; настій (1 чайна ложка трави на 2 склянки окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по 1 столовій ложці 2—3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — розтерту з соняшниковою олією траву застосовують при **затвердінні** залоз, при геморої та фурункульозі.

385

386

ЖОВТОЗІ́ЛЛЯ ШИРОКОЛИСТЕ,
живильна трава, паличник, хрещата трава;
крестовник широколистный *Adenostyles platyphylloides,* синонім *Senecio platyphylloides* — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має товсте горизонтальне *кореневище,* від якого відходять униз тонкі численні корінці. *Стебло* тонке, пряме, ребристе, опушене, у верхній частині розгалужене, 75—150 (200) см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові *листки* великі (до 50 см завширшки), довгочерешкові, нирковидно-серцевидні, загострені, при основі глибоковиїмчасті, по краю нерівнозубчасті. Серединні стеблові листки мають трикутну або стріловидно-трикутну форму, короткочерешкові; черешки ширококрилаті, з стеблообгортними великими «вушками». Верхні листки сидячі, ланцетовидні, майже цілокраї. *Квітки* трубчасті, яскраво-жовті, у 10—15-квіткових циліндричних *кошиках,* зібраних густими *щитками. Плід — сім'янка.* Цвіте у серпні.

Поширення. *Ендем* Кавказу. Росте на луках, узліссях гірських лісів, у глибоких тінистих ущелинах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Senecionis platyphylloides), зібрану під час цвітіння рослини, а також кореневища з коренями (Rhizoma cum radicibus Senecionis platyphylloides), які заготовляють одночасно з травою, або восени, коли в них найбільше алкалоїдів. Зібрану сировину сушать на відкритому повітрі, укриваючи її на ніч, або в сушарках при температурі 45—50°. Строк придатності коренів — 1 рік, трави — 2 роки.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди (платифілін, сенецифілін, сарацин, неоплатифілін і сенеціонін). Загальна кількість алкалоїдів становить: у листі — 0,49—3,5 %, у стеблах — 0,2—1,2 %, в кореневищах з коренями — 2,2—4 %, в насінні — до 5 %.

Фармакологічні властивості і використання. В медичній практиці використовують алкалоїд платифілін. За фармакологічною дією він близький до атропіну, але поступається йому за силою дії. З другого боку, платифілін має перевагу над атропіном, бо значно менш токсичний. Платифілін виявляє холінолітичну й спазмолітичну дію значно дужче за атропін, пригнічує холінореактивні системи вегетативних вузлів, заспокійливо діє на центральну нервову систему, особливо на судинорухові центри. Його призначають як спазмолітичний засіб при гострих шлункових і кишкових спазмах, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, холециститах, печінкових і ниркових коліках, бронхіальній астмі, стенокардії тощо, а при лікуванні очних хвороб — як засіб, що розширює зіницю. Використовують виннокам'яну сіль платифіліну — платифіліну гідротартрат. Платифіліну гідротартрат входить до складу плавефіну, палюфіну, тепафіліну та інших комбінованих препаратів. Алкалоїд сенецифілін використовують як вихідну сировину для синтезу препарату диплацину, який застосовують у хірургічній практиці для розслаблення скелетних м'язів.

Лікарські форми і застосування. Для курсового лікування (10—15—20 днів) платифіліну гідротартрат (Platyphyllini hydrotartras) призначають всередину в *порошку* по 0,003—0,005 г або по 10—15 крапель 0,5 %-ного розчину 2—3 рази на день, у свічках вводять по 0,01 г 2 рази на день, у мікроклізмах — по 20 крапель 0,5—1 %-ного розчину 2—3 рази на день. Для купірування гострих виразкових болів, а також кишкових, печінкових і ниркових колік платифілін вводять під шкіру по 1—2 мл 0,2 %-ного розчину 2—3 рази на день. Платифілін ПРОТИПОКАЗАНИЙ при глаукомі та при органічних захворюваннях серцево-судинної системи, печінки і нирок.

387

ЖОВТОЦВІТ ВЕСНЯ́НИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *горицвіт весняний.*

388

ЖОВТУ́ШНИК РОЗЛО́ГИЙ — одно- або дворічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Те саме, що й *жовтушник сіруватий.*

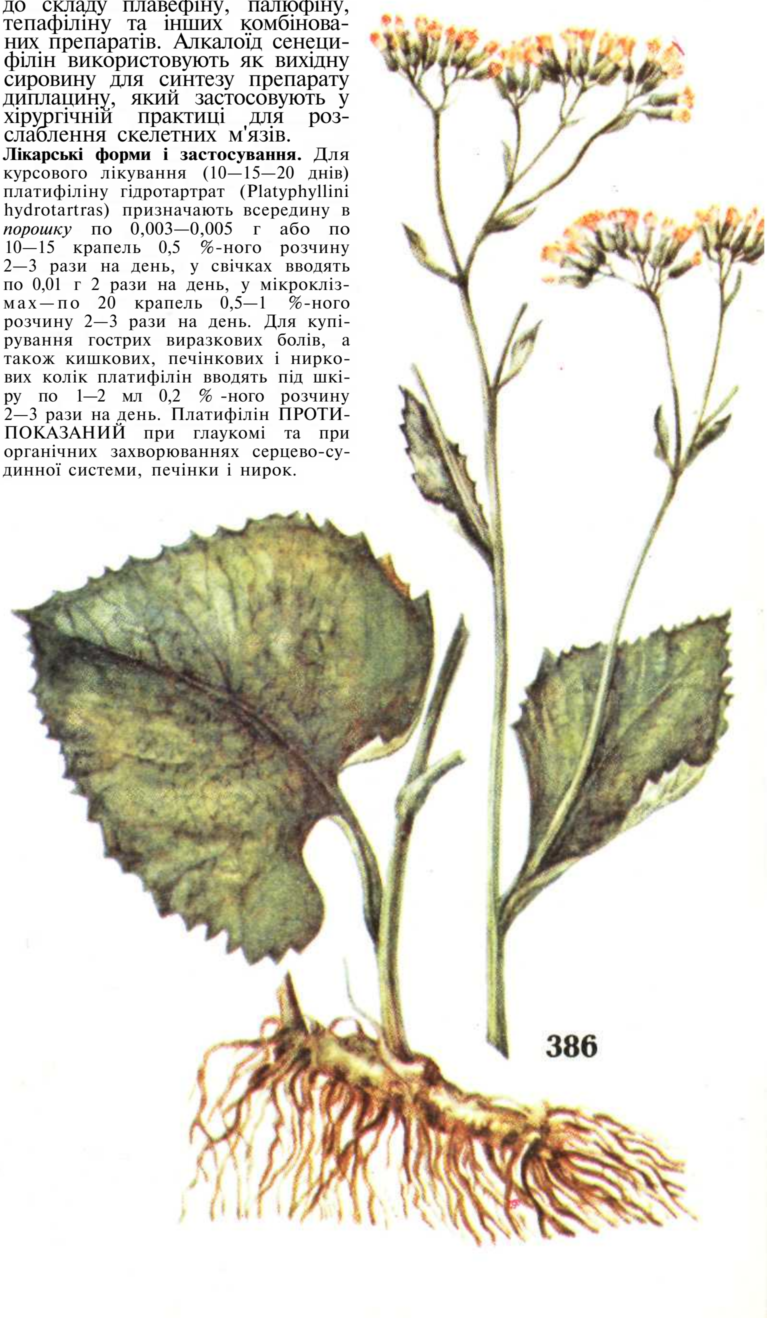

386

389

ЖОВТУШНИК СІРУВАТИЙ, жовтушник розлогий; желтушник раскидистый *Erysimum diffusum,* синонім E. *canescens* — однорічна або дворічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебла* одиничні або їх по кілька, вони розгалужені, по 30—90 см заввишки. *Листки* довгасті або лінійні, цілокраї; нижні — черешкові, решта — сидячі. *Квітки* двостатеві, чотирироздільні, жовті, зібрані у верхівкові китицевидні *суцвіття. Плід* — чотиригранний *стручок.* Цвіте у травні — червні. Плоди дозрівають у червні — липні.

Поширення. Жовтушник сіруватий трапляється на степах, схилах, відслоненнях різних порід по всій території України, крім Карпат.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують траву (Herba Erysimi canescentis). *Траву* заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи на висоті 10—15 см від поверхні грунту. Її використовують свіжою для одержання соку або сушать. Сухої сировини виходить 20—25 %. Строк придатності — 2 роки. Аптеками сировина не відпускається.

Хімічний склад. Трава і насіння містять серцеві глікозиди еризимін і еризимозид (у насінні й квітках 2—6 %, листках — 1—1,5 %, стеблі — 0,5—0,7 %), органічні кислоти (лимонна, виннокам'яна, яблучна). Крім цього, в насінні знайдено інші серцеві глікозиди, а також жирну олію, до складу якої входять лінолева, олеїнова, пальметинова та ерукова кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічна активність цієї рослини залежить від вмісту в її траві глікозидів — еризиміну та еризимозиду. Клінічними та фармакологічними дослідженнями встановлено важливе значення Ж. с як активного серцевого засобу. За характером дії препарати з нього наближаються до строфанту, відрізняючись від нього тим, що діють вони швидше, але менш тривало, швидко виводяться з серцевого м'яза. Крім цього, препарати виявляють відхаркувальні й сечогінні властивості, заспокійливо діють на центральну нервову систему. Препарати призначають при гострій і хронічній недостатності серцево-судинної системи з тяжкими порушеннями кровообігу, при гіпертонії, стенокардії й кардіосклерозі, при всіх легеневих і грудних хворобах, зокрема, від хрипоти та при водянці. Хоч **препарати** рослини й не кумулюються в організмі, проте, зважаючи на їхню високу біологічну активність, призначати їх слід **обережно.**

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО— настойку трави (20 г сировини на 100 г спирту) по 10 крапель 3 рази на день; настій трави (1 чайна ложка сировини на 150 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Готовий комплексний препарат кардіовален (Cardiovalenum) призначають по 15—20 крапель 1—2 рази на день при ревматичних пороках серця, вегетативних неврозах та стенокардії.

390

ЖОВТЯНИЦЯ ЧЕРГОВОЛИСТА

селезеночник очереднолистный *Chrysosplenum alternifolium* — багаторічна трав'яниста блідозелена розсіяноволосиста рослина родини ломикаменевих. *Стебло* соковите, гранчасте, 5—15 см заввишки. *Листки* округло-нирковидні, зубчасті; прикореневі — довгочерешкові, в розетці; стеблові — чергові, короткочерешкові. *Квітки* правильні, дуже дрібні, утворюють верхівкові суцвіття у вигляді плоского півзонтика, оточеного жовтувато-зеленими верхівковими листочками, які відіграють роль пелюсток. ПЛІД — одногнізда *коробочка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в листяних лісах, на вологих місцях, біля канав, по берегах струмків і боліт у лісових і лісостепових районах.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. Внутрішньо траву Ж. ч. використовують при кашлі, захворюваннях сечового міхура (зокрема, при затриманні сечі), при жовтяниці та як в'яжучий засіб. Як зовнішній засіб настій трави використовують при кровотечах та для загоювання ран і виразок.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на 1 склянку окропу) по чверті склянки тричі на день. ЗОВНІШНЬО — настій трави для промивань і примочок.

389

390

391

ЖОВЧИ́НЕЦЬ ЛІКА́РСЬКИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Те саме, що й *авран лікарський.*

392

ЖО́СТІР ПРОНО́СНИЙ,
чорноягідник;
жостер слабительный
Rhamnus cathartica —
дуже галузистий *кущ* або невелике (1—3 м заввишки) деревце родини жостерових. Кора на стовбурі чорна, гілки супротивногалузисті, на кінцях — з колючками. *Листки* супротивні, черешкові, еліптичні або яйцевидноеліптичні, дрібнозубчасті, з 3—4 парами зісподу випнутих бокових жилок. *Квітка* одностатеві, дводомні, чотирироздільні, вузькодзвоникуваті, з дуже дрібними, часом зовсім нерозвиненими зеленуватими *пелюстками,* зібрані по 10—15 у пазушні пучки. *Плід* кістянковидний, чорний. Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у серпні — вересні.

392

Поширення. Росте по всій території України у лісах, на узліссях, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують достиглі плоди без *плодоніжок* (Fructus Rhamni catharticae). Плоди сушать у теплих приміщеннях або в сушарках при температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 14—15 %. Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 4 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Плоди містять дубильні речовини, вільні і зв'язані глікозиди (0,75 %) групи антрахінону (франгулаемодин, рамноксантин, рамнокатартин, жостерин), флавоноїди (рамноцитрин, ксанторамнетин, кемпферол), органічні кислоти, пектинові речовини, камедь, барвники, аскорбінову кислоту, цукор, слиз та гіркоти.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині плоди Ж. п. використовують як проносний засіб, особливо при хронічних, атонічних і спастичних запорах; у народній медицині — при водянці, кашлі, задусі, гастритах, жовтяниці, геморої та подагрі, як глистогінний засіб та при хронічних захворюваннях шкіри. Плоди Ж. п. входять до складу *проносного чаю.* Есенцію з свіжих плодів використовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* плодів (20 г **плодів** на 200 мл окропу) по півсклянки на ніч; настій плодів (столова ложка плодів на 200—300 мл окропу, настоюють 8 годин) по столовій ложці 3—4 рази на день або по півсклянки на ніч; сік плодів п'ють по 1 столовій ложці (діти — по 1 чайній ложці) як послаблюючий і сечогінний засіб та при хронічних хворобах шкіри; свіжі плоди вживають натщесерце по 10—20 штук на прийом. У великих дозах плодя Ж. п. спричинюють блювоту і запалення шлунково-кишкового тракту.

393

ЖУРАВЛИ́НА ЗВИЧА́ЙНА — вічнозелений сланкий *кущик* родини вересових. Те саме, що й *журавлина чотирипелюсткова.*

394

ЖУРАВЛИ́НА ЧОТИРИПЕЛЮСТКО́ВА,
журавлина звичайна;
клюква четырёхлепестная
Oxycoccus palustris, синонім О. *quadripetalus* —
вічнозелений сланкий *кущик* родини вересових. *Стебло* 15—60 см завдовжки, тонконитковидне, з відлегло розміщеними червоними *листками.* Пластинки листків яйцевидно-ланцетні, шкірясті, з загнутими донизу цілісними краями. *Квітки* — на кінцях торішніх гілок, по 1—4; *квітконіжки* довгі, з двома лінійними *приквітками. Віночок* 4-пелюстковий, блідо-рожевий. Плід — куляста темно-червона соковита *ягода.* Цвіте у травні — червні. ПЛОДИ достигають у вересні — жовтні.

Поширення. Трапляється на Поліссі, в Карпатах, на Прикарпатті на болотах, у заболочених соснових і мішаних лісах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують стиглі ягоди, які збирають з настанням перших приморозків і до утворення снігового покриву, а поновлюють збирання після танення снігу. Збирають обережно, не ушкоджуючи їх, бо деформовані швидко псуються. Зберігають свіжі ягоди при температурі близько 0° або засипають у діжки й заливають водою. Зберігаються ягоди тривалий період, майже не змінюючи своїх якостей. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Ягоди містять дубильні речовини, флавоноїди, глікозиди (вакциніїн та інші), пектини, 3—4 % органічних кислот (урсолова, хінна, лимонна, бензойна та інші), 10—22 мг% аскорбінової кислоти, барвники, 2,3—4 % цукрів (глюкоза і фруктоза), мікро- і макроелементи, серед яких є йод, мідь, марганець, молібден, залізо та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Ягоди мають тонізуючу, освіжаючу та підбадьорливу властивості, поліпшують розумову й фізичну працездатність, підвищують секрецію панкреатичного і шлункового соку. Разом з цим їх використовують як протигарячковий та вітамінний засіб, особливо при гіпо- й авітамінозах. Як засіб з сечогінними й антимікробними властивостями журавлину використовують для профілактики й лікування захворювань нирок, сечовидних шляхів і сечового міхура, при гіпо-

ацидних гастритах, при початкових формах панкреатитів. Ягоди споживають свіжими або переробленими на *соки, сиропи, напої, екстракти,* квас, желе, мармелад, варення тощо. Розведений водою сік вживають як засіб, що вгамовує спрагу при лихоманкових станах, а сік з медом — при кашлі, ангіні, ревматизмі та гіпертонії. ПРОТИПОКАЗАНО вживати Ж. ч. хворим з виразковою хворобою та гострим запальним процесом шлунково-кишкового тракту.

395

ЖУРАВЛИ́НІ НО́СИКИ — однорічна трав'яниста розсіяноволосиста рослина родини геранієвих. Те саме, що й *грабельки звичайні.*

394

396

ЖУРАВЛИ́НІ СТРУЧКИ́ — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *купина запашна.*

397

ЗАЙЦЕГУ́Б П'ЯНКИ́Й
зайцегуб опьяняющий
Lagochilus inebrians —
колючий напівкущ родини губоцвітих. *Стебла* численні, 20—60 см заввишки, прямі або висхідні, галузисті, біля основи дерев'янисті, у верхній, трав'янистій, частині — чотиригранні й густо опушені шорсткими волосками. *Листки* супротивні, широкояйцевидні, біля основи — клиновидні, 3—5-роздільні. *Квітки* сидячі, блідо-рожеві або білі з двома коричневими жилками, зібрані на верхівці стебла в колосовидне *суцвіття. Плід — горішок.* Цвіте з травня до вересня.

Поширення. Трапляється в Середній Азії (Узбекистан і Таджикистан) на підгірних рівнинах та низинах передгір'я, глинистих і кам'янистих схилах, по сухих руслахариків.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують квітки і листки, які заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи всю її надземну частину на висоті 5 см від кореневої шийки. Зібрану сировину розкладають тонким шаром у затінку або в приміщенні, яке добре провітрюється, і сушать 5—6 днів, після цього обмолочують, щоб обсипались квітки і листя, а стебла викидають. Зберігають у сухому приміщенні. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Сировина містить лагохілін (дитерпеновий спирт), дубильні речовини (11—14 %), ефірну олію (0,03 %), органічні кислоти, каротин (7—10 мг%), аскорбінову кислоту (77—100 мг%), вітамін K, смоли й цукри та великий набір (близько 20) мікроелементів, у тому числі кобальт, стронцій, титан, золото та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати виявляють ефективну гемостатичну, болетамувальну та протисудомну дію. Розширюючи судини, вони знижують кров'яний тиск, а завдяки підвищенню загальної й вільної кислотності збільшують травну спроможність шлунка. В основі механізму гемостатичної дії рослини лежить процес прискорення згортання крові і зменшення проникності судинних стінок. Препарати зайцегуба використовують при легеневих, носових, геморoїдальних, маткових і травматичних кровотечах, для запобігання кровотечам при хірургічних операціях. Крім цього, використання їх ефективне при функціональних захворюваннях центральної нервової системи, при гіпертонії, алергічних захворюваннях шкіри, при глаукомі та виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки. Тривале застосування З. п. підвищує зсідання крові, спричинює пронос, прискорює пульс і посилює серцебиття. В разі підвищеної здатності до зсідання крові (інфаркти, тромбози, тромбофлебіти) препарати зайцегуба вживати не можна.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій квіток і листя (1 столова ложка сировини на склянку окропу, настоюють 4—6 годин) дорослі п'ють по 1 столовій ложці 3—6 разів на день; *настойку* квіток і листя (готують на 70°-ному спирті у співвідношенні 1 : 10) по 1 чайній ложці в чверті склянки води, 3—5 раз на день; *таблетки* (Tabulettae extracti Lagochili), що містять по 0,2 г сухого екстракту рослини, призначають по 1 шт 3—4 рази на день як кровоспинний і седативний засіб.

ЗОВНІШНЬО — зволожені в настої салфетки з марлі прикладають на 2—5 хв до ран, що кровоточать.

397

398

ЗАЛІЗНЯ́К БУЛЬБИСТИЙ
зопник клубненосный
Phlomis tuberosa —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* прямостояче, 30—100 см заввишки, голе, фіолетово-пурпурове, чотиригранне, вгорі розгалужене, з нечисленними спрямованими вгору гілками. *Листки* супротивні; прикореневі й нижні стеблові — черешкові, трикутно-серцевидні, великозарубчасті, зісподу сірувато-опушені; верхні — сидячі, яйцевидно-ланцетні, розсіяноопушені або майже голі. Квітки неправильні, брудно-рожеві, зібрані в 10—16-квіткові кільця. *Плід* — з чотирьох *горішків*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України (крім гірських районів та Північного Полісся) на лісових галявинах, узліссях, степових схилах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Трава містить алкалоїди, дубильні речовини, аскорбінову кислоту, ефірну олію, мікро- й макроелементи (залізо, магній, цинк, мідь, марганець, нікель, титан). У кореневих бульбах є сапоніни.

Фармакологічні властивості і використання та **Лікарські форми і застосування** — так, як у статті *Залізняк колючий*.

Кореневі бульби — корисний і поживний харчовий продукт. Їх споживають вареними, печеними і смаженими. Зберігають бульби сирими, як картоплю, або сушать. З сухих бульб одержують борошно, придатне для млинців, оладок тощо.

398

400

399

ЗАЛІЗНЯ́К ГОСТРОКІНЦЕ́ВИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *залізняк колючий*.

400

ЗАЛІЗНЯ́К КОЛЮ́ЧИЙ,
козачий залізняк, залізняк гострокінцевий;
зопник колючий
Phlomis pungens —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* трав'янисте, чотиригранне, прямостояче, білоповстисте, галузисте, 30—80 см заввишки. *Листки* супротивні, видовженоланцетні або видовженояйцевидні, зісподу — тонкосіроповстисті; нижні — довгочерешкові, верхні — сидячі. *Квітки* неправильні, рожеві, зібрані в три — десятиквіткові кільця. *Плід* — з чотирьох *горішків*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте на степових місцях і кам'янистих відслоненнях у південній частині Лісостепу і в Степу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану під час цвітіння залізняка. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад потребує вивчення. Відомо, що трава містить ефірну олію.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально доведено, що настій трави З. к. викликає значне звуження судин. Токсичної дії рослини не виявлено. Як свідчить М. І. Соломченко на підставі клінічних спостережень, при тривалому вживанні настою залізняка хворими на хронічний гастрит у них нормалізується кислотність шлункового соку (при секреторній недостатності кислотність соку підвищується, а підвищена кислотність знижується), зникають згага і біль. У народній медицині рослину використовують при бронхітах, запаленні й туберкульозі легень, недокрів'ї, набряках і водянці, геморої й малярії та при судомі у дітей.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — наст/й трави (2—4 столові ложки трави на 400 мл окропу) по півсклянки тричі на день; настойку трави (10 г сировини на 100 г горілки, настоюють 8—10 днів) по 1 столовій ложці тричі на день; траву З. к. томлять з водою до утворення густої маси, яку розводять наполовину молоком і п'ють з цукром при туберкульозі легень.

401

ЗАМАНИХА ВИСО́КА,
оплопанакс високий, ехінопанакс високий;
заманиха высокая
Oplopanax elatus, синонім — *Echinopanax elatus* —
листопадний колючий кущ родини аралієвих, заввишки 0,5—1/3/ м. Має товсте довге горизонтальне *кореневище,* розміщене близько від поверхні грунту. *Стебла* прямі, мало розгалужені, вкриті голчастими колючками. *Листки* чергові, довгочерешкові, великі, 5—7-лопатеві, по краю — двозубчасті й колючі, розміщені на річних *пагонах;* на вегетативних пагонах їх по 1—4, на генеративних — по 5. *Квітки* дрібні, двостатеві, зеленаві, в невеликих простих *зонтиках,* що утворюють китицевидне або волотевидне *суцвіття. Плід* — м'ясиста жовто-червона синкарпна кістянка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Заманиха висока дико росте в гірських лісах на Далекому Сході. На території України трапляється в ботанічних садах, на ділянках у окремих садоводів-аматорів.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище з коренями (Rhizoma cum radicibus Echinopanasis), заготовляють восени, після достигання плодів. Викопані кореневища обтрушують від землі, миють у холодній воді, розрубують на куски по 35 см (товсті кореневища розрізують ще і вздовж), підв'ялюють на повітрі й сушать у приміщенні, яке добре провітрюється. Зберігають при кімнатній температурі в місці, захищеному від сонячного проміння. Строк придатності — 3 роки. Сировина використовується заводами для виготовлення настойки, аптеками не відпускається.

Хімічний склад. Кореневища і корені рослини містять ефірну олію (1,8 %), тритерпенові глікозиди, алкалоїд аралін, фенольні сполуки та мінеральні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. При експериментальному вивченні настойки коріння заманихи було встановлено загальнозбуджуючу дію препарату, яка виявилася в підвищенні рівня поведінкових реакцій, рухової активності й рефлекторної збудливості. Виявлено й помітну пробудну дію на фоні введення снотворних доз барбітуратів. Крім настойки, вивчали й окремі її компоненти — глікозиди та ефірну олію. Встановлено, що обидва компоненти виявляли збуджуючу дію, причому в ефірної олії ця дія спостерігалася як при підшкірному, так і при інгаляційному введенні. На підставі цих досліджень можна вважати, що збуджуюча тонізуюча дія настойки зумовлена всім комплексом речовин рослини. Настойка заманихи виявляє сечогінну дію, збуджує дихання, посилює силу скорочень серця, уповільнює їхній ритм, нормалізує кров'яний тиск, підвищує загальну опірність організму до вірусів і мікробів, до несприятливих умов зовнішнього середовища (коливання атмосферного тиску, температури повітря тощо). Показаннями до призначення настойки з коріння заманихи є депресивні та астенічні стани, розумова й фізична перевтома, серцева недостатність, гіпотонія, статеве безсилля у чоловіків і клімактеричні неврози у жінок та легкі форми цукрового діабету. При вживанні настойки у хворих зменшуються головні болі, болі в ділянці серця, зникають неприємні об'єктивні відчуття в різних частинах тіла, втома і дратливість, покращується сон, з'являється почуття бадьорості, відновлюється працездатність. Побічних несприятливих явищ настойка не спричинює.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настойку заманихи на 40 %-йому спирті у співвідношенні 1 : 5 (Tinctura Echinopanacis) вживають по 30—40 крапель 2—3 рази на день до їди протягом 25—30 діб як тонізуючий засіб.

402

ЗА́ЯЧА КАПУ́СТА ВЕЛИ́КА — багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. Те саме, що й очиток *великий.*

403

ЗА́ЯЧА КАПУ́СТА ЇДКА́ — невеличка (5—15 см заввишки) багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. Те саме, що й очиток *їдкий.*

404

ЗА́ЯЧА КОНЮШИ́НА БАГАТОЛИ́СТА
язвенник многолистный
Anthyllis polyphylla —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче або висхідне, розгалужене, внизу відстовбурченоволосисте, 15—60 см заввишки. *Листки* непарноперисті; прикореневі — з 1—2 (4) парами невеликих бокових листочків і значно більшим яйцевидним верхівковим листочком; стеблових листків частіше 3—6. *Квітки* неправильні, зібрані у верхівкові багатоквіткові голов-

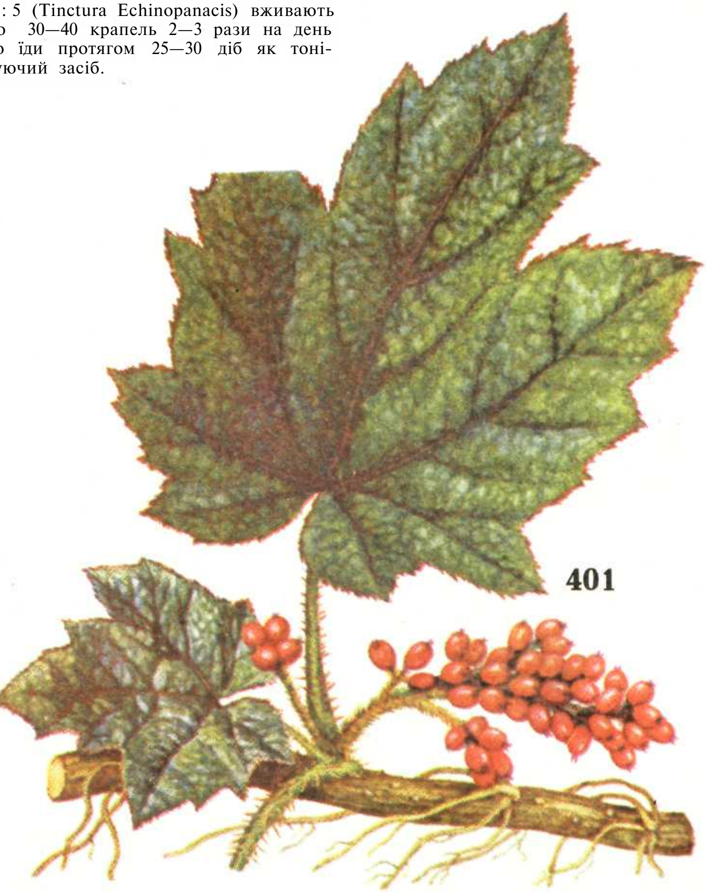

401

ки; *віночок* жовтий, рідше — жовтогарячий. *Плід — біб.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Трапляється в Лісостепу, рідше — на Поліссі та в Степу на узліссях, по чагарниках, лісових галявинах, суходільних луках і степових схилах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Anthyllidis), зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* містить флавоноїди, дубильні речовини, аскорбінову кислоту (191 мг%) та інші цінні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослина відома як така, що має заспокійливі, в'яжучі, сечогінні, загальнозміцнюючі та ранозагоювальні властивості. Настій трави п'ють при безсонні, виразковій хворобі шлунка, захворюваннях нирок і сечового міхура, діабеті, при захворюваннях, спричинених фізичною перенапругою, а також як загальнозміцнюючий засіб після виснажливих хвороб. Дітей напувають настоєм при переляку й епілепсії. У вигляді компресів і примочок настій використовують для лікування ран, виразок, для розсмоктування доброякісних пухлин, при укусах бджіл. Ним полощуть ротову порожнину при запальних процесах. Подрібнену свіжу траву прикладають до наривів і ран для прискорення загоювання їх.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — настій трави (2 столові ложки трави на півсклянки окропу, настоюють 30 хв; проціджують) для *компресів, примочок* і полоскань.

404

405

ЗА́ЯЧА КРІ́ВЦЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини звіробійних. Те саме, що й *звіробій звичайний.*

406

ЗА́ЯЧА РУ́ТКА — багаторічна трав'яниста з приємним запахом рослина родини селерових (зонтичних): Те саме, що й *смовдь гірська.*

407

ЗА́ЯЧИЙ ГОРО́Х — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *еспарцет піщаний.*

408

ЗА́ЯЧИЙ КВАС — багаторічна трав'яниста безстебла рослина родини квасеницевих. Те саме, що й *квасениця звичайна.*

409

ЗА́ЯЧИЙ МАК — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *горицвіт весняний.*

410

ЗА́ЯЧИЙ ЩАВЕ́ЛЬ — багаторічна трав'яниста безстебла рослина родини квасеницевих. Те саме, що й квасениця *звичайна.*

411

ЗА́ЯЧІ БУРЯЧКИ́ — дворічна шорстковолосиста трав'яниста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й *синяк звичайний.*

412

ЗА́ЯЧІ ВУ́ШКА — однорічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *сокирки польові.*

413

ЗВІРОБІ́Й ВИ́ТЯГНУТИЙ
зверобой вытянутый
Hypericum elongatum — багаторічна трав'яниста гола зелена рослина родини звіробійних. *Стебло* 20—40 см заввишки, пряме, циліндричне, з двома невиразними видовженими лініями, вгорі розгалужене. *Листки* супротивні, цілокраї, короткочерешкові, видовжені, видовженолінійні або широколінійні, тупуваті, з просвітчастими крапчастими залозками, по краях загорнуті. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані у вузьку рідку витягнуту китицю 12—20 см завдовжки, яка складається з 1—5-квіткових півзонтиків; *пелюстки* видовженооберненояйцевидні, в 3—4 рази довші за чашечку, тупі, нерівнобокі, по краях з залозками — чорними, головчастими, на ніжках і з білуватими залозистими рисочками на поверхні. *Чашолистки* яйцевидні, акраю з рідкими чорними майже сидячими головчастими залозками. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Звіробій витягнутий трапляється на сухих схилах у Гірському Криму (Кримське заповідно-мисливське господарство).

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Звіробій звичайний.*

414

ЗВІРОБІЙ ЗВИЧАЙНИЙ,
божа крівця, заяча крівця, кривавник, стокрівця;
зверобой продырявленный
Hypericum perforatum —
багаторічна трав'яниста рослина родини звіробійних. *Стебло* прямостояче, голе, вгорі розгалужене, кругляcте або з двома підвищеними лініями, 30—60 см заввишки. *Листки* супротивні, сидячі, цілокраї, видовженоовальні, тупі, з просвітчастими крапчастими залозками. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в щитковидну *волоть* або нещільну *китицю; пелюстки* золотавожовті видовженоовальні, з чорними крапками. *Плід* — коробочка. Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Рослина трапляється по всій території України на відкритих сухих місцях, на схилах, по чагарниках.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Hyperici perforati), зібрану на початку цвітіння рослини. Зрізують вкриті листям верхівки стебел з *суцвіттями,* які потім зв'язують невеликими пучками і сушать, розвісивши їх у закритих від сонця приміщеннях або на горищі. Штучне сушіння проводять при температурі до 40°. Сушіння вважається закінченим, коли стебла стають ламкими. Сухої сировини виходить 28—29 % . Зберігають у сухому, захищеному від світла приміщенні. Строк придатності — 3 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава рослини містить дубильні речовини (10—12%), флавоноїди (гіперозид, рутин, кверцитрин, мірицетин, лейкоантоціани), сапоніни, барвники (гіперицин — 0,1—0,4 % , псевдогіперицин, гіперин, франгулаемодинантранол), ефірну олію (0,2—0,3 %), смолисті речовини (17 %), каротин і аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Найчастіше звіробій звичайний використовують при хворобах травного тракту. Пояснюється це тим, що його препарати зменшують спазми кишок та жовчних шляхів, нормалізують видільну функцію шлункових залоз, розширюють кровоносні судини, посилюють кровообіг, виявляють протизапальну дію на слизові оболонки травного тракту, в'яжучу та бактеріостатичну дію. Застосування звіробою звичайного показане і дає добрий терапевтичний ефект при дискінезіях жовчних шляхів, гепатитах, застої жовчі в жовчному міхурі, холециститах, жовчнокам'яній хворобі (у початковій стадії), гіпоацидному гастриті, метеоризмі, гострих і хронічних колітах, простих і кривавих проносах та геморої. Як сечогінний засіб звіробій використовують при нирковокам'яній хворобі (у початковій стадії) та при зниженні фільтраційної здатності нирок. Настойка трави звіробою виявилася ефективною при інвазії гостриками (гіменолепідоз і ентеробіоз). Препарати звіробою знімають спазм кровоносних судин (особливо капілярів), поліпшують венозний кровообіг і кровопостачання деяких внутрішніх органів, виявляють капілярозміцнюючу дію. В ряді випадків звіробій призначають при порушеннях периферичного кровообігу з явищами застою, при мікроциркуляторних розладах. Особливістю цієї рослини є її здатність підвищувати чутливість шкіри до ультрафіолетового проміння. Фотосенсибілізуючі властивості рослини пов'язують з наявністю в ній гіперицину й використовують при лікуванні вітиліго. Препарати звіробою ефективні й при розладах нервової системи, нейродистонії, мігрені та при нічному нетриманні сечі у дітей. При місцевому застосуванні звіробою з особливою силою проявляється його протизапальна, в'яжуча і бактеріостатична властивості. Так, звіробійну олію з успіхом використовують при опіках, гінгівітах, пітиріазі обличчя (Pityriasis simplex faciei), виразці гомілки та для гоєння ран. У стоматології настій і настойку трави звіробою використовують для полоскання ротової порожнини і змазувань ясен при неприєм-

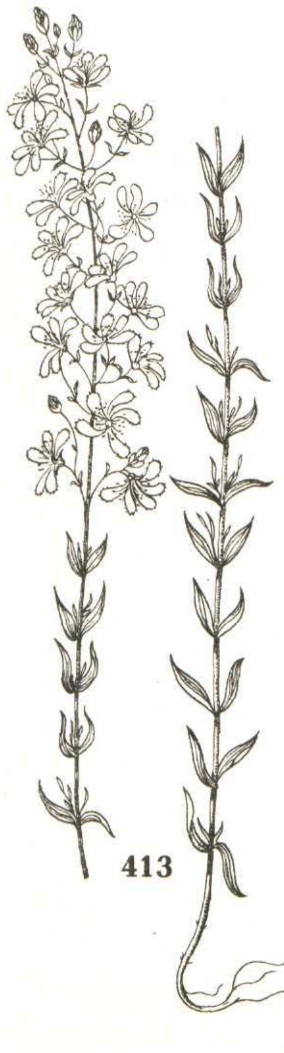

413

414

ному запаху з рота, гінгівітах і стоматитах. У гінекологічній практиці настій трави використовують для спринцювань при запальних захворюваннях піхви, а звіробійну олію (у вигляді тампонів) — для лікування ерозії шийки матки. У народній медицині, крім усіх вищезазначених випадків, звіробій використовують при поліартриті, ішіасі, подагрі, туберкульозі легень з кровохарканням, мастопатії, різних запальних процесах, фурункулах тощо. Антибактеріальний препарат трави звіробою новоіманін (Novoimaninum) використовують для лікування опіків і різних гнійних процесів в оториноларингології. В Болгарії із звіробою звичайного виробляють препарат пефлавіт (Peflavit C), який використовують при капіляротоксикозах, гострих гломерулонефритах, атеросклерозі тощо.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *відвар* трави (10 г, або півтори столової ложки сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди; настойку трави (у співвідношенні 1 : 5, на 40 % -ному спирті) по 40—50 крапель 3—4 рази на день; *настій* трави для виганяння глистів (15 г сировини на 100 мл окропу) по 90—150 мл 3 рази на день протягом трьох днів (дітям від одного до семи років), в останній день дають проносну сіль, а всього проводять три такі цикли з проміжками 10—12 днів; *напар* однієї столової ложки суміші трави звіробою звичайного, *деревію звичайного* і коріння *дягелю лікарського* (порівну) на склянці окропу випивають за півгодини перед сном при розумовій перевтомі, нервовому перенапруженні та безсонні.

ЗОВНІШНЬО — звіробійна олія (20 г свіжих суцвіть на 200 мл соняшникової олії, настоюють 14 днів, проціджують) для змащування хворих місць; настойку трави (у співвідношенні 1 : 5, на 40 % -ному спирті) по 30—40 крапель на півсклянки води для полоскань; настій трави (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують) для спринцювань (перед використанням розводять теплою кип'яченою водою у співвідношенні 1:5); суміш трави звіробою звичайного, кори *дуба звичайного,* коріння *кропиви дводомної,* пелюсток троянди *білої,* суцвіть *цмину піскового,* трави *грициків звичайних, омели білої,* кори *верби білої,* насіння *льону звичайного,* коренів *живокосту лікарського, алтеї лікарської,* трави *гірчака перцевого* і квіток *нагідок лікарських* (порівну) готують як відвар (4 столові ложки суміші на 2—3 л окропу, кип'ятять 20 хвилин, негайно проціджують) і використовують теплим для спринцювань двічі на день (вранці і ввечері) при білях.

4 1 5

ЗЕЛЕНЧУ́К ЖО́ВТИЙ,

губаня жовта, земляний ладан; зеленчук жёлтый

Galeobdolon luteum — багаторічна трав'яниста рідкоопушена рослина родини губоцвітих. *Стебла* висхідні, прості, зрідка — розгалужені, біля основи — червонуваті, 15—50 см заввишки. *Листки* прості, цілісні, супротивні, черешкові, яйцевидні, подвійнозубчасті, часто з сріблястими білими плямами. *Квітки* — у шестиквіткових кільцях. *Віночок* двогубий, жовтий; верхня *губа* довговійчаста, лопаті нижньої губи яйцевидні, середня лопать більша за бічні. *Плід* — з чотирьох *горішків.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в листяних лісах і в чагарниках по всій території України, крім Степу і Криму.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. Зривають верхівки стебел (суцвіття разом з листками). Сушатр під наметом або в приміщенні з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще слабо вивчено. Відомо, що рослина містить водорозчинні сполуки кремнію.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині зеленчук використовують як засіб, що має сечогінну та протизапальну властивості. Настій трави з рослини вживають при гострих і хронічних циститах, гломерулонефритах і уретритах, при пієлонефриті, аденомі передміхурової залози, при нетриманні сечі у людей похилого віку внаслідок зниження тонусу сфінктерів сечового міхура.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — наст/й трави (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хв, проціджують) п'ють теплим по 2—3 склянки на день ковтками; чотири столові ложки суміші квіток зеленчука жовтого (20 г), трави *звіробою звичайного* і листя *мучниці звичайної* (по 40 г), трави *хвоща польового* (3О г), бруньок *берези пухнастої,* стовпчиків *кукурудзи звичайної,* трави *споришу звичайного,* квіток *материнки звичайної* (по 20 г), і квіток *ромашки лікарської* (15 г) настоюють 12 годин на 1 л води, кип'ятять 10 хв, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день через 1 годину після їди при гострому і хронічному гломерулонефритах.

415

418

416

ЗЕМЛЯНИЙ ЛАДАН — багаторічна трав'яниста рідкоопушена рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *зеленчук жовтий*.

417

ЗЕНЗІВЕР — одно- або дворічна (дуже рідко — багаторічна) трав'яниста рослина родини мальвових. Те саме, що й калачики *лісові*.

418

ЗИГАДЕНУС СИБІРСЬКИЙ
зигаденус сибирский
Zygadenus sibiricus —
багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. Має видовженояйцевидну цибулину, з чорно-бурими залишками листків. *Стебло* прямостояче, просте, 20—80 см заввишки. *Листки* лінійні, загострені, до основи звужені, скупчені в нижній частині стебла. Квітки двостатеві, правильні, білувато-зеленаві, зібрані в нещільну китицевидну волоть. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні.

Поширення. Росте по рідколіссю, чагарниках, по сухих луках на сході Європейської частини СРСР.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* яку заготовляють у червні — липні. Зрізають усю надземну частину рослини і сушать під наметом на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить понад 0,1 % алкалоїдів (зигаденін та інші).

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїди рослини виявляють виражений вплив на центральну нервову систему, мають інсектицидні властивості. Мазь використовують як знеболюючий засіб при невралгіях і ревматизмі. Настойку або настій використовують як протипаразитарний засіб проти головних і лобкових вошей. Інсектицидні властивості рослини використовують у боротьбі з шкідниками сільськогосподарських рослин (з гусінню білянок, кільчастого шовкопряда тощо) і паразитами сільськогосподарських тварин (наприклад, з личинками шкірного гедзя).

Лікарські **форми** і **застосування.**
ЗОВНІШНЬО — мазь (20 г подрібненої трави розтирають з 50 г смальцю) для розтирань; *настойку* (50 г трави на 100 мл спирту) для витирання тіла; *настій* (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу) для витирання і миття голови. Рослина отруйна, використання потребує обережності.

419

ЗИЗИФУС СПРАВЖНІЙ,
китайський фінік, унабі, ююба;
зизифус настоящий
Ziziphus jujuba —
колючий розлогий кущ або невелике (до 3 м заввишки) дерево родини жостерових. *Листки* чергові, короткочерешкові, шкірясті, широколанцетні або видовженояйцевидні, по краю тупопилчасті. Квітки двостатеві, дрібні, зеленуваті, п'ятичленні, пазушні, в пучках. *Плід* — куляста або видовжена кістянка, з червоно-коричневою або жовтою глянцевою шкіркою, з м'ясистим солодким білим або світло-зеленим мезокарпієм і кам'янистим ядром. Цвіте у травні — липні. Плоди достигають у серпні — жовтні.

Поширення. Зизифус справжній дико росте в Середній Азії; в Криму трапляється в колекціях науково-дослідних установ, на ділянках садоводів-аматорів.

Сировина. Для лікарських потреб використовують зрілі плоди (Fructus jujubae) і листя, яке збирають під час плодоношення рослини і сушать у затінку. Плоди вживають свіжими, сушеними, в'яленими, використовують у кондитерському і консервному виробництвах. Сушать плоди після інактивації ферментів шляхом витримування їх протягом 1—2 хвилин в окропі. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У плодах і листі зизифуса справжнього є дубильні і смолисті речовини, флавоноїди, аскорбінова кислота, каротин, кумарини, цукри, органічні кислоти, ефірна олія. Поряд з цим плоди містять пектини, жирну олію, солі калію і фосфору, а листя — анестезуючі речовини. Вміст аскорбінової кислоти становить: у свіжих плодах — 700—900 мг% , у висушених з інактивацією ферментів плодах— 1500—2000 мг% , у висушених без інактивації ферментів плодах — 5—10 мг% .

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічними і клінічними дослідженнями підтверджено діуретичні властивості плодів і листя зизифуса (застосовували 10 % -ний *настій).* За даними клінічних спостережень, плоди мають і гіпотензивні властивості. Встановлено, що оптимальний гіпотензивний ефект викликає 10-процентний відвар плодів у дозі 60 мл 4—6 разів на день, а також свіжі плоди чи цукати по 8—10 штук 3—4 рази на день. Зменшення дози викликає менш помітний гіпотензивний ефект, а збільшення її на 25 і 50 % не приводить до достовірного збільшення депресорної дії. Найвиразнішу антигіпертензивну дію зумовлює відвар, значно меншу — свіжі й сушені плоди. Активніший фармакодинамічний ефект відвару, можливо, був зумовлений тим, що лікарська форма відвару з фармакологічного погляду є оптимальнішою для прояву його резорбтивної дії. Особливо виразний гіпотензивний, гемодинамічний ефект плодів зизифуса спостерігається у хворих з гіпокінетичним типом кровообігу. Поряд з гіпотензивним і гемодинамічним ефектом, фітолікування плодами зизифуса сприятливо діяло і на загально-

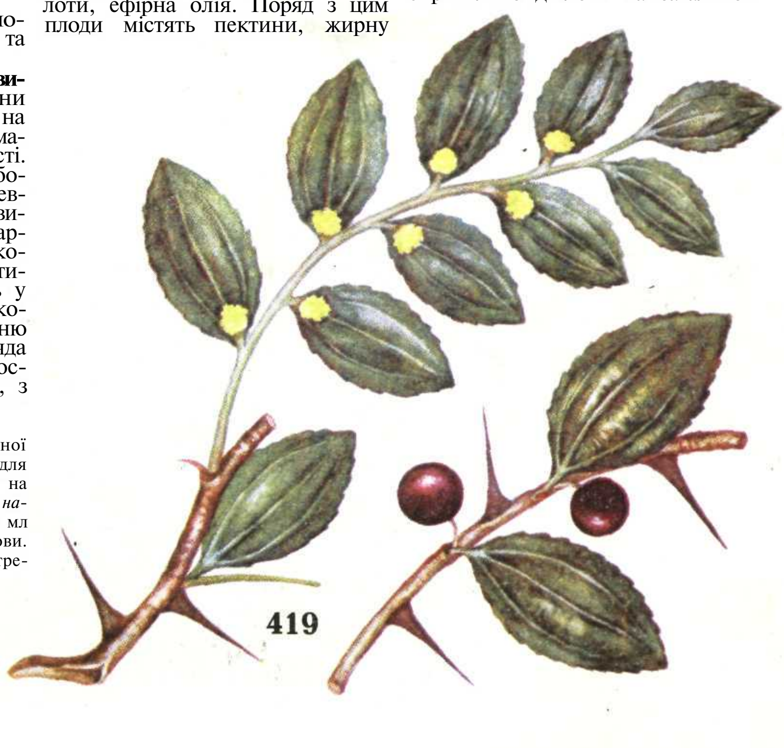

419

клінічні прояви хвороби. В процесі лікування у більшості хворих зменшуються або зовсім зникають головні болі, запаморочення голови, шум у вухах, серцебиття, поліпшуються сон, загальне самопочуття, працездатність і настрій. Крім того, відвар плодів зумовлює помірний седативний ефект. Побічних негативних реакцій у відповідь на застосування плодів зизифуса не виявлено. У народній медицині плоди використовують у вигляді відвару при анемії, як пом'якшувальний і протизапальний засіб при катарі верхніх дихальних шляхів і гарячці, при виразці кишечника й кишкових інфекціях. Недозрілі плоди рекомендуються при проносі й дизентерії, стиглі — при запорах. Привертає увагу властивість листя знімати (тимчасово, на 5—10 хвилин) відчуття солодкого й гіркого смаку, не впливаючи, при цьому, на больові відчуття.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* сушених плодів (20 г сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 4—6 раз на день протягом 15 днів як гіпотензивний засіб; свіжі плоди або цукати по 8—10 штук на прийом 3—4 рази на день протягом 15 днів як гіпотензивний засіб.

420

ЗИМОЛЮБКА ЗОНТИЧНА
зимолюбка зонтичная
Chimaphilla umbellata — багаторічна трав'яниста гола рослина родини грушанкових. Має повзуче *кореневище* й невелике (8—10 см заввишки) розгалужене дерев'яніюче в нижній частині *стебло. Листки* вічнозелені, короткочерешкові, цупкі, шкірясті, блискучі, видовженооберненоклиновидні, по краю пилчастозазублені, зближені в кільця. *Квітки* — середнього розміру, правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, рожеві, зібрані на верхівці стебла в зонтиковидну *китицю. Плід — коробочка.* Цвіте у червні—липні.
Поширення. Росте розсіяно в лісах Полісся, Лівобережного Лісостепу та Гірського Криму.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herbae Chimaphiliae umbellate), зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава містить арбутин, гомоарбутин, гіперозид, авікулярин, кемпферол, гірку речовину урсон, амірин (0,21%), ериколін, дубильні речовини (близько 5 %), органічні кислоти, смоли, камедь, слиз та інші речовини.
Фармакологічні властивості і використання. У вітчизняній народній медицині зимолюбка відома як засіб, що підвищує діурез, дезинфікує сечові шляхи, підвищує виділення з організму азотистих і хлористих солей, знижує вміст цукру в крові, збуджує апетит, покращує травлення, регулює менструації. Настій трави вживають при хронічних захворюваннях нирок (альбумінурія, гематурія, нефрит), при запальних процесах і піску в сечовому міхурі, хронічному гонорейному уретриті, звуженні уретри, при захворюваннях передміхурової залози, при набряках і водянці, захворюванні суглобів і подагрі, діабеті та диспепсії. Як в'яжучий засіб настій п'ють при запаленнях шлунково-кишкового тракту та при катарі верхніх дихальних шляхів; як загальнозміцнюючий і тонізуючий засіб — при внутрішніх захворюваннях, зумовлених надмірним фізичним напруженням. Місцево у вигляді настою або припарок з трави лікують хронічні хвороби шкіри, карциному, різні тверді пухлини. Відомі випадки успішного лікування раку молочної залози. В деяких зарубіжних країнах (США, Англії) рослину використовують у науковій медицині.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день; столову ложку суміші трави зимолюбки (40 г) і листя *мучниці звичайної* (60 г} заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і п'ють 3 рази на день по 1 склянці при захворюванні нирок, сечовому піску, катарі сечового міхура та при ревматизмі.

420

422

421

ЗИМОЦВІТ — невелике дерево або кущ родини гамамелідових. Те саме, що й *гамамеліс віргінський*.

422

ЗІНОВАТЬ РУСЬКА, рокитнячок руський; ракитник русский *Chamaecytisus ruthenicus,* синонім Cytisus *ruthenicus* — невеликий (60—180 см заввишки), короткосіруватопритиснутоопушений кущ родини бобових. *Пагони* прямостоячі, прутоподібні, мало облистнені. *Листки* чергові, черешкові, трійчасті; листочки еліптично-ланцетні, цілокраї, зісподу сріблясто-сірі. *Квітки* двостатеві, неправильні, розміщені по (1) 3—5 у пазухах листків і зібрані в багатоквіткові безлисті колосоподібні *суцвіття; віночок* метеликовий, роздільнопелюстковий, золотаво-жовтий. *Плід* — довгасто-лінійний притиснутоволосистий біб. Цвіте у травні—липні.

Поширення. Зіновать руська росте по всій території України, крім високогір'я і полинового Степу, на степових і кам'янистих схилах.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (трав'янисті верхівки пагонів), яку заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди (головним є цитизин).
Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд цитизин зумовлює рефлекторне збудження дихального центру, стимулює судинорухoвий центр, симпатичні ганглії й надниркові залози, що призводить до підвищення артеріального тиску. У народній медицині настій трави п'ють при туберкульозі легень, жовтяниці, болях у ділянці серця і попереку, при головних болях.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайну ложку сировини настоюють 1 годину в 700 мл холодної кип'яченої води, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день після їди. Зіновать руська — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!**

423

ЗІРОЧКИ ЖОВТІ, цибулька гусяча, часник жовтий; гусиный лук жёлтый *Gagea lutea* — невелика (10—30 см заввишки) багаторічна цибулинна гола рослина родини лілійних. *Цибулина* одна, видовжено-яйцевидна, з бурувато-сіруватими оболонками. *Стебло* прямостояче, вгорі розгалужене, між основою й *суцвіттям* безлисте. Прикореневий листок одиничний, широколінійний, плоский, 6—12 мм завширшки, на верхівці різко відтягнутозагострений, з ковпачком. *Квітки* двостатеві, правильні, у зонтиковидному з 3—7 (рідше з 10—12) квіток суцвітті з двома майже супротивними, по краю павутинистоопушеними *листками* при основі; *оцвітина* проста, віночковидна, шестичленна, жовто-зеленого забарвлення. *Плід* — куляста *коробочка*. Цвіте у квітні.

Поширення. Зірочки жовті трапляються по всій території України в лісах, серед чагарників.
Сировина. З лікувальною метою використовують свіжі цибулинки. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад вивчено недостатньо. Відомо, що вся рослина містить часникову ефірну олію, в складі якої є сірка.
Фармакологічні властивості і використання. У народі відвар цибулинок вживають від астми, водянки й жовтяниці. Невелику кількість відвару цибулинок у молоці дають дітям при спазмофілії. Для гоєння ран використовують подрібнені свіжі цибулинки. Цибулинки зірочок жовтих їстівні. Листки рослини використовують для приготування ранньовесняних салатів.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар цибулинок (1 столова ложка свіжих цибулинок на 300 мл окропу, варять 5 хвилин, настоюють 1—2 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

424

ЗІРОЧНИК СЕРЕДНІЙ, мокрець; звездчатка средняя *Stellaria media* — одно- або дворічна трав'яниста рослина родини гвоздикових. *Стебло* лежаче (10—30 см завдовжки), циліндричне, дуже розгалужене, має ряд волосків з одного боку *меживузлів*. *Листки* супротивні, цілісні, цілокраї, яйцевидні, короткозагострені, біля основи війчасті; нижні — черешкові, верхні — сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, дрібні, на довгих *квітконіжках; пелюстки* білі, глибокодвічироздільні, коротші за *чашолистки*. *Плід* — коробочка. Цвіте з березня по жовтень.

Поширення. Росте по всій території України на засмічених місцях, біля жител, як бур'ян у садах і на городах.

423

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Stellariae mediae), яку збирають з квітучих стебел протягом усього часу цвітіння рослини. Зібрану траву 4—5 годин пров'ялюють на сонці, а потім досушують під наметом або в теплому приміщенні. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить сапоніни, аскорбінову кислоту (до 65 мг%), каротин (понад 23 мг%), токоферол, флавоноїди, дубильні та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина відома в народній медицині багатьох країн. Вважають, що рослина поліпшує діяльність серця і стан нервової системи, зменшує різні больові відчуття, спиняє кровотечу, загоює гнійні рани й розсмоктує пухлини різного походження, виявляє протизапальну, антисептичну та протицинготну дію. Настій трави або сік свіжої рослини вживають при захворюваннях печінки і жовчного міхура, легень (особливо при кровохарканні), при кривавому блюванні, геморої, а також при тиреотоксикозі. В східних республіках СРСР настоєм трави промивають очі при запаленнях і лікують початкові стадії помутніння рогівки (катаракта). Зовнішньо міцний настій у вигляді *примочок* використовують при хворобах шкіри (вугри, порізи, висипи, гнійні рани), у вигляді ванн — при набряках ніг і нервовому збудженні. До лікувально-профілактичного харчового раціону (особливо при хворобах легень, серця, печінки та нирок) включають салати з молодого свіжого листя і *пагонів.* Про запас рослину квасять і маринують.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *сік* свіжої рослини, змішаний з невеликою кількістю меду, по 1 чайній ложці 4—6 раз на день; *настій* трави (1 столова ложка сировини на склянку окропу, настоюють у термосі 8 годин, проціджують) по чверті склянки 4 рази на день; салат: траву З. с і зелену цибулю подрібнюють, солять, заправляють вершками, прикрашають кусочками круто звареного яйця і посипають кропом (на 100 г трави З. с беруть 100 г зеленої цибулі, 20 г вершків, половинку вареного яйця та спеції). ЗОВНІШНЬО — *настій* свіжої трави (10 столових ложок сировини на 1 л окропу, кип'ятять 5 хв, настоюють 4 години) для *компресів* і промивань.

424

425

ЗЛАТОЦВІ́Т РОЖЕ́ВИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна рожева.*

426

ЗЛАТОЦВІТ ЧЕРВО́НИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна червона.*

427

ЗЛИ́НКА КАНА́ДСЬКА
мелколепестник канадский
Erigeron canadensis —

однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* жорстковолосисте, прямостояче, ребристе, 30—100 см заввишки, у верхній частині — розгалужене. *Листки* чергові, лінійноланцетні, довгозагострені, шорсткі; нижні — короткочерешкові, рідкозубчасті; верхні — сидячі, цілокраї. *Квітки* — в дрібних *кошиках,* які утворюють розгалужені верхівкові *суцвіття;* крайові квітки маточкові, вузькоязичкові, білуваті; серединні — двостатеві, трубчасті, блідо-жовті. *Плід* — *сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на смітниках, полях, городах, біля доріг, на залізничних насипах, у лісосмугах. Походить з Північної Америки.

Сировина. Використовують *траву* (Herba Erigeroni), зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, флавоноїди, холін та ефірну олію (0,3—0,6 %), до складу якої входять d-лимонен, дипентен, d-α-терпінеол.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має кровоспинні й протизапальні властивості й використовується при легеневих, кишкових, гемороїдальних, маткових і носових кровотечах, при запаленнях сечового міхура й передміхурової залози та як протидизентерійний засіб. Настоєм трави миють голову для зміцнення і стимулювання росту волосся.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сухої трави на 200 мл окропу, настоюють 15 хв, проціджують) по 2 столові ложки 5—6 раз на день; *настій* трави {2 столові ложки сухої трави на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють 8 годин, проціджують) по 2—3 столові ложки 3—4 рази на день.

428

ЗЛІ Я́ГОДИ — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *актея колосиста*.

429

ЗМІЄГОЛО́ВНИК МОЛДА́ВСЬКИЙ

змееголовник молдавский

Dracocephalum moldavica — однорічна трав'яниста розсіяно-коротковолосиста рослина родини губоцвітих. *Стебло* чотиригранне, пряме, розгалужене, 15—60 см заввишки. *Листки* супротивні, черешкові, довгасто-ланцетні, зарубчасто-пилчасті, верхні — ланцетні, пилчасті. *Квітки* — двостатеві, неправильні, по 4—6 у кільцях, що утворюють довге колосовидне *суцвіття; віночок* білий або блакитно-фіолетовий, 20—25 мм завдовжки, вдвоє або більше разів перевищує чашечку. *Плід* — з чотирьох горішків. Цвіте у липні—серпні.

Поширення. Змієголовник молдавський походить із Східної Азії. На Україні його вирощують як ефіроолійну й медоносну рослину, інколи він дичавіє.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Штучне сушіння проводять при температурі не вище 40°. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава рослини містить 0,08—0,2 % ефірної олії, у складі якої є цитраль (50%), гераніол (30 %), нерол (7 %), цитронелол (4 %), тимол (0,2 %), лімонен, сесквітерпен та інші активні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Змієголовник молдавський має седативні, протисудомні, болетамувальні та ранозагоювальні властивості й рекомендується народною медициною як замінник *меліси лікарської.* Основними терапевтичними показаннями до вживання змієголовника всередину є тахікардія, різні невралгії, легкі форми мігрені та ломота при простудних захворюваннях. Зовнішньо, у вигляді полоскання, компресів і *припарок,* рослину використовують як знеболюючий засіб при зубному болю, ревматизмі та забиттях. Для гоєння гнійних ран використовують свіже подрібнене листя. Змієголовник часто вживають і як засіб, що посилює апетит і поліпшує травлення.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 15 хвилин, проціджують, охолоджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 15 хвилин до їди.

ЗОВНІШНЬО — полоскання настоєм трави; знеболюючі *компреси* з розпареної сухої трави, загорнутої в марлю; на гнійні рани накладають свіже товчене листя.

430

ЗМІЙОВИ́К — багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *гірчак зміїний*.

431

ЗО́БНИК — однорічна трав'яниста опушена рослина родини складноцвітих. Те саме, що й *нетреба звичайна*.

432

ЗОЗУ́ЛИН ЦВІТ — багаторічна трав'яниста коротко-притиснутоопушена рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *коронарія зозуляча*.

427

429

433

ЗОЗУ́ЛИНЕЦЬ БЛОЩИ́ЧНИЙ
ятрышник клопоносный
Orchis coriophora —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* кулясті або яйцевидні, іноді (дуже рідко) довгасті. *Стебло* циліндричне або злегка гранчасте, 15—30(45) см заввишки, вкрите листками майже до *суцвіття. Листки* сизувато-зелені, досить численні (до 8—10), лінійні або лінійно-ланцетні, гострі, спрямовані вгору; нижні — до 8—9 мм завширшки; верхні — згорнуті навколо стебла. *Квітки* неправильні, брудно-бурувато-пурпурові, з запахом клопів, зібрані в багатоквітковий, густий, довгастий колос; шолом дзьобовидно-загострений; *губа* трилопатева, повисла; *шпорка* зігнута, конічна, повисла, вдвоє коротша за *зав'язь. Плід* — *коробочка.* Цвіте у червні—липні.
Поширення. Рідкісна рослина. Трапляється на заболочених луках, по вологих чагарниках і западинках у Лісостепу, розсіяно — в Карпатах, на Поліссі, на Розточчі-Опіллі й рідко — в Степу. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка *дволиста.*

434

ЗОЗУ́ЛИНЕЦЬ БОЛО́ТНИЙ
ятрышник болотный
Orchis palustris —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* овальні. *Стебло* порожнисте, 18—30 см заввишки. *Листків* 3—6, вони лінійно-ланцетні, жолобчасті, від основи до верхівки поступово звужені, гострі, спрямовані вгору. *Квітки* неправильні, бузково-пурпурові, зібрані в рідкий колос; листочки *оцвітини* довгасті, тупі, з трьома жилками, а бокові відхилені назад; *губа* трилопатева, бокові лопаті значно більші за середню (іноді губа дволопатева); шпорка пряма, циліндрична, коротша за зав'язь, горизонтальна або іноді косо спрямована вгору. *Плід* — *коробочка.* Цвіте у травні—червні.
Поширення. Рідкісна рослина. Трапляється на Закарпатті, в Гірському Криму, зрідка в Лісостепу й Степу на вологих трав'янистих місцях, на луках і болотах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

435

ЗОЗУ́ЛИНЕЦЬ ГОСТРОВЕ́РХИЙ —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *анакамптис пірамідальний.*

436

ЗОЗУ́ЛИНЕЦЬ МА́ВП'ЯЧИЙ
ятрышник обезьяний
Orchis simia —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* овальні або кулясті. *Стебло* 20—45 см заввишки. *Листки* видовженоланцетні, тупі, до основи звужені. *Квітки* двостатеві, неправильні, блідо-пурпурові, зібрані в густий яйцевидний *колос;* приквітки лусковидні, набагато коротші за *зав'язь;* середня лопать *губи* дволопатева, її частки довгі (до 1 см), вузьколінійні або лінійні з шиловидним зубцем між ними; бокові лопаті лінійні, до 7,5 см завдовжки. *Плід — коробочка.* Цвіте у квітні—травні.
Поширення. Рідкісна рослина. Зрідка трапляється в Гірському Криму та на околиці Феодосії по чагарниках, на лісових галявинах, гірських луках та на схилах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка *дволиста.*

433

434

436

437

437

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ОБПАЛЕНИЙ

ятрышник обожжённый

Orchis ustulata —

багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* кулясті або овальні. *Стебло* циліндричне, 10—40 см заввишки, облистнене на дві третини довжини. Нижні листки лінійно-довгасті, загострені; верхні — в 2—3 рази менші, згорнуті навколо стебла. *Квітки* двостатеві, неправильні, дрібні (до 4 мм), з медовим запахом, зібрані в густий багатоквітковий циліндричний колос. Листочки *оцвітини* майже до основи вільні; шолом кулястий, тупуватий, зовні чорно-пурпуровий; *губа* трироздільна, середня частка її дволопатева; шпора дуже коротка (1 мм), спрямована вниз. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Рідкісна, зникаюча рослина. Зрідка трапляється на Закарпатті, в Карпатах, на Розточчі-Опіллі, на Правобережному Поліссі, в Лісостепу, по Дніпру заходить у Степ. Росте на сухих луках, узліссях, переважно на вапняках. Занесена до Червоної книги *Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

438

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПЛЯМИСТИЙ—

багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й пальчатокорінник *плямистий.*

440

441

439

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ПУРПУРОВИЙ

ятрышник пурпурный

Orchis purpurea —

багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* видовженояйцевидні. *Стебло* пряме, 30—75см заввишки, товсте, вгорі пурпурово-забарвлене. *Листки* здебільшого зближені в нижній частині стебла, еліптично-ланцетні або довгасті, гострі, зверху блискучі, зісподу — блідіші й сизуваті; верхній листок — у вигляді довгої піхви, згорнутий навкруги стебла. *Квітки* двостатеві, неправильні, запашні, в густому циліндричному *колосі;* шолом яйцевидний, гострий, коричнювато-пурпуровий; губа ясно-рожева з темно-пурпуровими крапками, оберненояйцевидна, трироздільна; *шпорка* циліндрична, на кінці часто розширена і виїмчаста, в 2,5—3 рази коротша за *зав'язь. Плід* — коробочка. Цвіте у травні—червні.

Поширення. Рідкісна, зникаюча рослина. Трапляється в південно-східній частині Прикарпаття, на Розточчі-Опіллі, в західній частині Лісостепу й Гірському Криму на луках, по чагарниках, на узліссях і лісових галявинах, у гірських лісах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

439

440

ЗОЗУЛИНЕЦЬ РОЗМАЛЬОВАНИЙ

ятрышник раскрашенный

Orchis picta —

багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* яйцевидні або еліптичні. *Стебло* 14—35 (40) см заввишки. *Листки* зближені при основі стебла, видовженояйцевидні або вузько-ланцетні, тупі або тупозагострені, часто складені вздовж і дуговидно відігнуті. *Квітки* двостатеві, неправильні, яскраво-пурпурово-фіолетові, зібрані в рідкуватий циліндричний *колос;* губа в середині білувата, з темно-пурпуровими плямками, округло-нирковидна, спереду — неглибоко-трилопатева, з середньою тупою, напівквадратною, злегка виїмчастою лопаттю і тупими боковими; шпорка тупа, у півтора раза довша за губу. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні—червні.

Поширення. Трапляється дуже рідко на північ, узбережжі Чорного моря і в Гірському Криму по чагарниках, вологих западинках, на гірських луках і лісових галявинах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка *дволиста.*

441

ЗОЗУЛИНЕЦЬ САЛЕПОВИЙ

ятрышник дремлик

Orchis morio —

багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* кулясті. *Стебло* 20—30 см заввишки. *Листки* лінійно-довгасті; нижні — зближені, тупуваті; верхні — згорнуті навколо стебла, загострені. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані в колосовидне *суцвіття.* Зовнішні листочки *оцвітини* при основі зрослися краями; шолом тупий; *губа* трилопатева, при основі — біла з темно-пурпуровими цяточками, далі — фіолетова; шпорка циліндрично-булавовидна, горизонтальна або обернена вгору. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні—червні.

Поширення. Рідкісна, зникаюча рослина. Трапляється зрідка на Закарпатті, в Карпатах, на Розточчі-Опіллі, у південній частині Полісся, дуже рідко — в Степу та в Криму. Росте на сухих луках, гірських лучних схилах, лісових галявинах і узліссях. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка дволиста.

442

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ТРИЗУБЧАСТИЙ
ятрышник трёхзубчатый
Orchis tridentata —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* яйцевидні. *Стебло* 15—40 см заввишки. *Листки* видовжено-ланцетні або ланцетні, розміщені в нижній частині стебла. *Квітки* двостатеві, неправильні, в густому, майже кулястому *суцвітті; губа* рівна з іншими листочками *оцвітини* або довша за них, ясно-рожева або білувата, середня лопать її довша за бокові, оберненосерцевидна, на верхівці розширена на 2 лопаті з зубчиком між ними. *Приквітки* червонуваті, з зеленою жилкою. *Плід — коробочка.* Цвіте у квітні—червні.

Поширення. Рідкісна, зникаюча рослина. Трапляється лише в Криму (в горах і біля Феодосії) на луках і лісових галявинах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

443

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ФУКСА —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *пальчатокорінник Фукса.*

444

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ЧОЛОВІЧИЙ, твердостій;
ятрышник мужской
Orchis mascula —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* кулясті або овальні. *Стебло* 15—30 см заввишки. *Листки* лінійно-ланцетні, з пурпуровими крапками біля основи: нижні — зближені, тупуваті; верхні — згорнуті навколо стебла, загострені. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані в рідке колосовидне *суцвіття. Оцвітина* пурпурова; губа трилопатева, бархатиста, при основі — білувата, з темними плямами; середня частка губи виїмчаста, з зубчиком у виїмці. *Плід — коробочка.* Цвіте протягом квітня—травня.

Поширення. Рідкісна рослина. Росте в Гірському Криму по чагарниках і на лісових галявинах, переважно на вапняковому грунті. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

445

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ШИРОКОЛИСТИЙ —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *пальчатокорінник м'ясо-червоний.*

446

ЗОЗУЛИНЕЦЬ ШОЛОМОНОСНИЙ,
прямик;
ятрышник шлемоносный
Orchis militaris —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* яйцевидні. *Стебло* 15—40 см заввишки, злегка гранчасте, вгорі — фіолетове. *Листки* видовженоеліптичні: нижніх — 2—4, вони великі, зближені, жолобчасті, гострі; верхніх — 1—2, вони згорнуті навколо стебла. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані в густе колосовидне *суцвіття.* Шолом блідо-рожевий, гострий; *губа* трилопатева, пурпурова, середня її частка — з рожевими ворсинками і на верхівці вона розділена на дві овальні або довгасті лопаті (до 4 мм завдовжки), з зубцем між ними; шпорка тупа, вдвоє коротша за зав'язь. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні.

Поширення. Рідкісна, зникаюча рослина. Трапляється в Карпатах і на Прикарпатті, інколи — на Правобережному Поліссі та в Лісостепу, зрідка в Гірському Криму і дуже рідко — в Степу на вологих луках, по чагарниках, на лісових галявинах і узліссях. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка *дволиста.*

446

442

444

447

ЗОЛОТИЙ ДОЩ ЗВИЧАЙНИЙ

бобовник обыкновенный
Laburnum anagyroid.es, синонім — *Cytisus laburnum* — невелике дерево (2,5—5 м заввишки) або *кущ* родини бобових. Однорічні *пагони* повислі, сріблястоопушені. *Листки* трійчасті. Листочки яйцевидні або видовженояйцевидні, по 7 см завдовжки, на верхівці закруглені, з коротеньким вістрячком, зісподу притиснутосріблясто опушені. *Квітки* двостатеві, неправильні, золотисто-жовті, зібрані в густі повислі *китиці. Плід* — біб, лінійний, сріблястоопушений. Цвіте у квітні — червні.

Поширення. Походить з Південної Європи. Вирощують як декоративну рослину в садах і парках (частіше — в південних районах).

Заготівля і зберігання. Використовують насіння. Збирають боби, коли насіння повністю дозріє. Після попереднього досушування боби обмолочують і просівають через сито. З 10 кг сухих бобів одержують 1,5—2 кг насіння. Зберігають насіння в сухих приміщеннях.

Хімічний склад. Насіння містить алкалоїд цитизин (близько 3 %), білки (6 %), жирну олію (близько 11 %), пектин та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд цитизин зумовлює рефлекторне збуджування дихального центра, стимулює судиноруховий центр, симпатичні ганглії й надниркові залози, що приводить до підвищення артеріального тиску. 15 %-ний розчин цитизину, відомий під назвою «цититон», використовують при асфіксії, шоку, колапсі, зупинці дихання під час операцій, при травмах, наркозі, інтоксикації та отруєннях (задушливими отруйними речовинами, окисом вуглецю, морфіном, синильною кислотою). Цититон ПРОТИПОКАЗАНИЙ при гіпертонії, атеросклерозі, набряку легень, внутрішніх кровотечах і кровотечах з великих судин. *Таблетки* табекс, до складу яких входить 0,0015 г цитизину, використовують як засіб, що полегшує відвикання від куріння. Табекс ПРОТИПОКАЗАНИЙ при гіпертонії 2—3-ї стадії, атеросклерозі та загостренні виразкової хвороби.

Лікарські форми і застосування. Цититон **(Cytitonum)** — внутрішньовенно і внутрішньом'язово по 0,5—1 мл; найбільша **разова** доза — 1 мл, добова — 3 мл. Табекс (Tabex) — внутрішньо по 6 таблеток на день з поступовим зменшенням дози до 1—2 таблеток на день (на курс лікування — 100 таблеток за 25 днів).

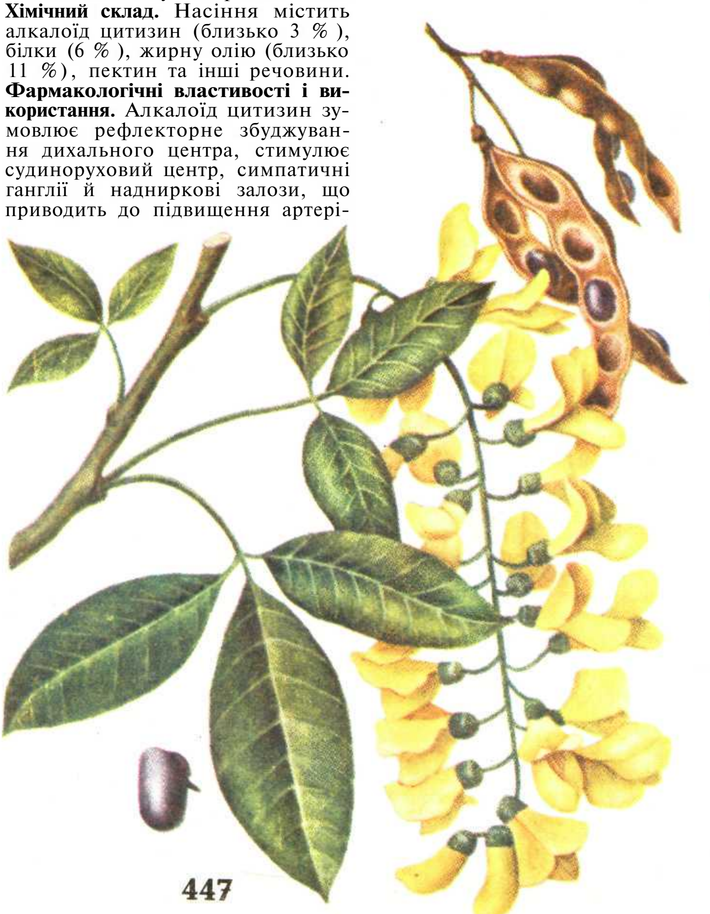

447

448

ЗОЛОТИЙ КОРІНЬ —

багаторічна дводомна рослина родини товстолистих. Те саме, що й *родіола рожева.*

449

ЗОЛОТОТИСЯЧНИК ГАРНИЙ

золототысячник красивый
Centaurium pulchellum — однорічна трав'яниста рослина родини тирличевих. Стебло прямостояче, чотиригранне, від основи розчепірено-розгалужене. 5—15 см заввишки. *Листки* супротивні, сидячі, цілокраї: нижні — оберненояйцевидні, не утворюють розетки, верхні — видовженоланцетні або ланцетні, загострені. Квітки двостатеві, правильні, зібрані напівзонтиками в розвилках стебла і на верхівках гілочок; *віночок* цвяшковидний, рожевий або білуватий. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте на вологих луках по всій території України, крім гірських районів і полинового Степу.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Золототисячник малий.*

449

450

ЗОЛОТОТИСЯЧНИК ЗОНТИЧНИЙ — дворічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. Те саме, що й *золототисячник малий.*

451

ЗОЛОТОТИСЯЧНИК МАЛИЙ, золототисячник зонтичний, центурія; золототысячник малый *Centaurium erythraea,* синоніми: *C. umbellatum, C. minus* — дворічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. *Стебло* пряме, чотиригранне, 15—30 см заввишки, у верхній частині вилчасто розгалужене. *Листки* супротивні, цілокраї; нижні — зібрані приземною розеткою, видовженооберненояйцевидні, тупі, з п'ятьма жилками, до 5 см завдовжки і 2,5 см завширшки, стеблові — напівстеблообгортні, довгастоовальні або лінійно-ланцетні. *Квітки* правильні двостатеві, зібрані у верхній частині стебла щитковидною *волоттю; віночок* рожевий, з тонкою циліндричною трубочкою і п'ятироздільним відгином. *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

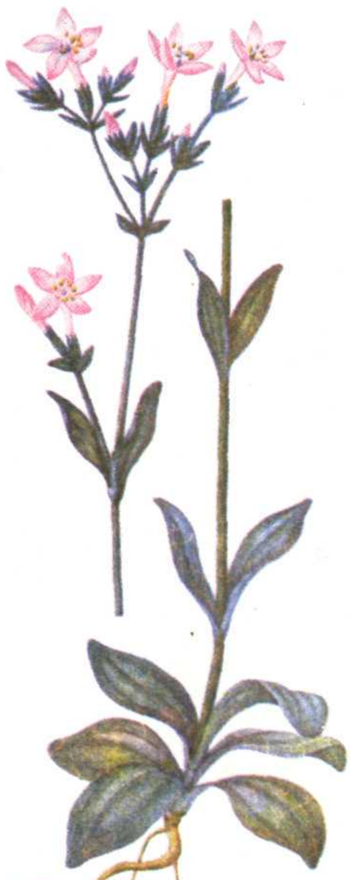

451

Поширення. Росте на сухих луках, лісових галявинах, узліссях і степових схилах по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Centaurii), яку збирають на початку цвітіння рослини. Зрізані під приземною розеткою листків стебла сушать у провітрюваному приміщенні або в затінку на відкритому повітрі. Сухої сировини виходить 25—26 % . Строк придатності — *2* роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Трава золототисячника малого містить 0,6—1 % алкалоїдів (переважно генціанін), гіркі глікозиди (еритаурин, еритроцентаурин та інші), флавоноїди (апіїн, лютеолін, космозеїн, апігенін, скутеляреїн, рутин, астрагалін, кверцимеритрин, кемпферол, кверцетин, хризоеріол та інші), тритерпеноїди (переважно олеанолова кислота), фітостерини та ефірну олію. У свіжій траві є аскорбінова кислота й каротиноїди, але при сушінні вони майже повністю руйнуються.

Фармакологічні властивості і використання. Золототисячник малий стимулює секрецію залоз травного тракту, підвищує жовчовиділення, посилює перистальтику кишок і скорочення м'язів матки, виявляє протизапальну, болетамувальну, слабку проносну і глистогінну дію. У науковій медицині золототисячник використовують як гіркоту для збудження апетиту, покращення травлення й посилення перистальтики кишок. Настій трави золототисячника виявляє терапевтичну активність при гіпацидному гастриті, деяких диспепсіях, метеоризмі, захворюваннях печінки, жовчного міхура **й** нирок та при глистах. В акушерсько-гінекологічній практиці препарати золототисячника призначають для прискорення скорочення матки в післяпологовий період, для зупинки маткової кровотечі після аборту, при запальних захворюваннях жіночих статевих органів. Настойку трави на прованській олії використовують, для лікування виразки гомілки (Ulcus cruris). Золототисячник використовують як народний засіб при зниженому апетиті, розладі травлення, особливо при підвищеній кислотності шлункового соку, печії, метеоризмі, шлунковій кровотечі та при хворобах печінки, жовчних шляхів і нирок, при геморої, туберкульозі легень і периферичних лімфатичних вузлів, цукровому діабеті й хворобах шкіри, проти алкоголізму, для поновлення сил після захворювань з тривалим тяжким гарячковим станом та при грипі. Трава золототисячника входить до складу *апетитних чаїв, шлункових чаїв* та гіркої настойки, для виготовлення якої беруть 60 частин трави З. м., 60 частин листя *бобівника трилистого, 30* частин кореневища *а'іру тростинового, 30* частин трави *полину гіркого,* 15 частин шкірки з плодів *мандарина* і 40 % -ний спирт у такій кількості, щоб можна було виготовити 1 л настойки. Побічної дії препарати золототисячника малого не виявляють, але передозування спричинює розлади травлення.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку трави гірку (Tinctura amara) по 10-20 крапель 2—3 рази на день за 15—20 хвилин до їди для підвищення апетиту й поліпшення травлення; *настій* трави (10 г сировини На 200 мм окропу) п'ють теплим по половині або третині склянки 2 —3 рази на день за 30 хвилин до їди для збудження апетиту й поліпшення травлення при зниженій функції шлунково-кишкового тракту; настій трави (1 столова ложка сировини на 1 л окропу) по півсклянки тричі на день за півгодини до їди при гіперацидному гастриті, що супроводиться печією; настій суміші 3 столових ложок трави золототисячника малого і 3 Столових ложок трави *звіробою звичайного* на 5 склянках окропу п'ють по півсклянки 4—5 раз на день при хронічному гіперацидному гастриті, що супроводиться розладом функції кишок; настій однієї столової ложки суміші трави золототисячника малого (25 г), *чистотілу звичайного* (25 г), *рутки лікарської* (25 г) і коріння *кульбаби лікарської* (25 г) на 1 склянці окропу п'ють по півсклянки 3—4 рази на день як жовчогінний засіб; настій трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по третині склянки тричі на день для прискорення скорочення матки в післяпологовий період, для зупинки маткової кровотечі після аборту, при запальних захворюваннях жіночих статевих органів; дві столові ложки суміші трави золототисячника малого (20 г), *шавлії лікарської* (20 г), *кропиви дводомної* (40 г) і *подорожника великого* (40 г) заливають 500 мл окропу, настоюють 2 години і п'ють по півсклянки тричі на день при післяпологових запальних захворюваннях (ендометрит, метроендометрит, сепсис); *відвар* 1 столової ложки суміші 4 частин золототисячника малого і 1 частини *полину звичайного* в 1 склянці окропу вживають по 1 столовій ложці тричі на день при алкоголізмі; при грипі 4 столові ложки суміші (порівну) трави золототисячника малого, листя бобівника трилистого і квіток *ромашки лікарської* заливають 3 склянками окропу, настоюють 10 хвилин і випивають за день, а ввечері випивають 100 г горілки, нагрітої з 1 ложкою меду.

ЗОВНІШНЬО — настойку трави на прованській олії у співвідношенні 1 : 10 (настоюють 20 діб) для змащувань виразки гомілки 1—2 рази на день.

452

ЗОЛОТУ́ШНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ

золотарник обыкновенный

Solidago virgaurea — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі або висхідні, переважно прості, 30—60 см заввишки. Прикореневі та нижні стеблові листки яйцевидні або еліптичні, тупі, по краю пилчасті, до основи звужені в крилаті *черешки;* серединні та верхні стеблові листки еліптичні або овальні, сидячі. *Квітки* — в *кошиках,* що утворюють волотевидне або китицевидне суцвіття; зовнішні квітки в кошику язичкові, маточкові, жовті; серединні — трубчасто-лійковидні, двостатеві, жовті. *Плід — сім'ямка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте на узліссях, у лісах, по чагарниках, кам'янистих відслоненнях по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Solidaginis virgaureae), зібрану під час цвітіння рослини. Зрізають верхівки рослини 25—30 см завдовжки. З незрізаної частини рослини збирають листя. Сушать під наметом або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сухої сировини виходить 25 % . Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить сапоніни, флавоноїди (астрагалін, кверцитрин, рутин), слизові, гіркі й дубильні речовини, смолу, органічні кислоти, ефірну олію, каротин, нікотинову й аскорбінову кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати З. з. мають сечогінні, жовчогінні, в'яжучі, антибактеріальні та протизапальні властивості, запобігають надмірній ламкості капілярів. Їх використовують при пієліті, ниркових каменях і піску, пієлонефриті, подагрі й поліартриті, при розладах сечовиділення у людей похилого віку (мимовільне сечовипускання або затримка сечі), при жовчнокам'яній хворобі, жовтяниці та хронічних запаленнях нирок і сечового міхура, при набряках, діареї, гематурії, бронхіальній астмі й туберкульозі легень. При захворюванні нирок і сечовивідних шляхів З. з часто використовують у поєднанні з іншими лікарськими рослинами, які мають сечогінні та дезинфікуючі властивості. Зовнішньо З, з. використовують як ранозагоювальний засіб.

Лікарські форми і **застосування.** ВНУТРІШНЬО— *настій* трави (20 г трави на 200 мл окропу) по чверті склянки 4 рази на день; настій (6 чайних ложок трави на 400 мл холодної кип'яченої води, настоюють 8 годин) по 2 склянки на день (пити протягом дня рівномірно, ковтками); суміш трави З. з., *хвоща польового* і *грижниці* голої та листя *мучниці звичайної,* взятих порівну, готують як настій (2 столові ложки суміші на 400 мл окропу) і п'ють по півсклянки 4 рази на день; суміш трави З. з., хвоща польового і грижниці голої, коріння любистку *лікарського* і *вовчуга колючого,* взятих порівну, готують як *настій* (2 столові ЛОЖКИ суміші на 500 мл окропу) і випивають протягом дня 500 мл за 3—4 прийоми; суміш трави З. з., *звіробою звичайного* і *фіалки триколірної,* коріння *живокосту лікарського* і квіток бузини *чорної,* взятих порівну, готують як настій (2 столові ложки суміші на 400 мл окропу) і п'ють по чверті склянки 3—4 рази на день; суміш трави З. з. (6 г), коріння оману *високого* (16 г), коріння *алтеї лікарської* (8 г), *кореневищ* з корінням *валеріани лікарської* (8 г), шишок *хмелю звичайного* (6 г), трави чебрецю *звичайного* (6 г), трави *маренки запашної* (6г), листя мучниці звичайної (12 г), насіння *льону звичайного* (6 г), насіння *конопель посівних* (5 г), плодоніжок *вишні звичайної* (5 г), трави *омели білої* (5 г), коріння щавлю *альпійського* (4 г), трави *льонку звичайного* (4 г), листя *ліщини звичайної* (4 г), кореневищ *пирію повзучого* (6 г) і насіння *гарбуза звичайного* (4 г) готують як настій (2 столові ложки суміші на 200 мл окропу, настоюють до охолодження) і п'ють по чверті склянки 3 рази на день при хронічному простатиті.

ЗОВНІШНЬО — свіже подрібнене листя або *порошок* із сухого листя для лікування ран і фурункулів; настій трави (2 чайні ложки трави на 200 мл окропу) для полоскання при ангіні, у випадку запалення і кровотеч з ясен, при неприємному запаху з рота. ПРОТИПОКАЗАНО вживати препарати З. з. при вагітності й гострому гломерулонефриті. Рослина **отруйна!**

453

ЗОЛОТУ́ШНИК КАНА́ДСЬКИЙ

золотарник канадский

Solidago canadensis — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло прямостояче, лише в *суцвітті* розгалужене, 60—120 см заввишки. *Листки* видовженоланцетні, по краю гостропилчасті і коротковійчасті, до верху поступово звужені й загострені, короткочерешкові і сидячі. *Квітки* в *кошиках,* що утворюють широковолотеве суцвіття, гілочки у якого довгі, донизу закручені. Всі квітки в кошику плідні, жовті; крайові — язичкові, серединні — трубчасті. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Походить з Північної Америки. На Україні вирощують як декоративну рослину. Часто дичавіє й забур'янює сади і городи.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Золотушник звичайний.* Рослина **отруйна.**

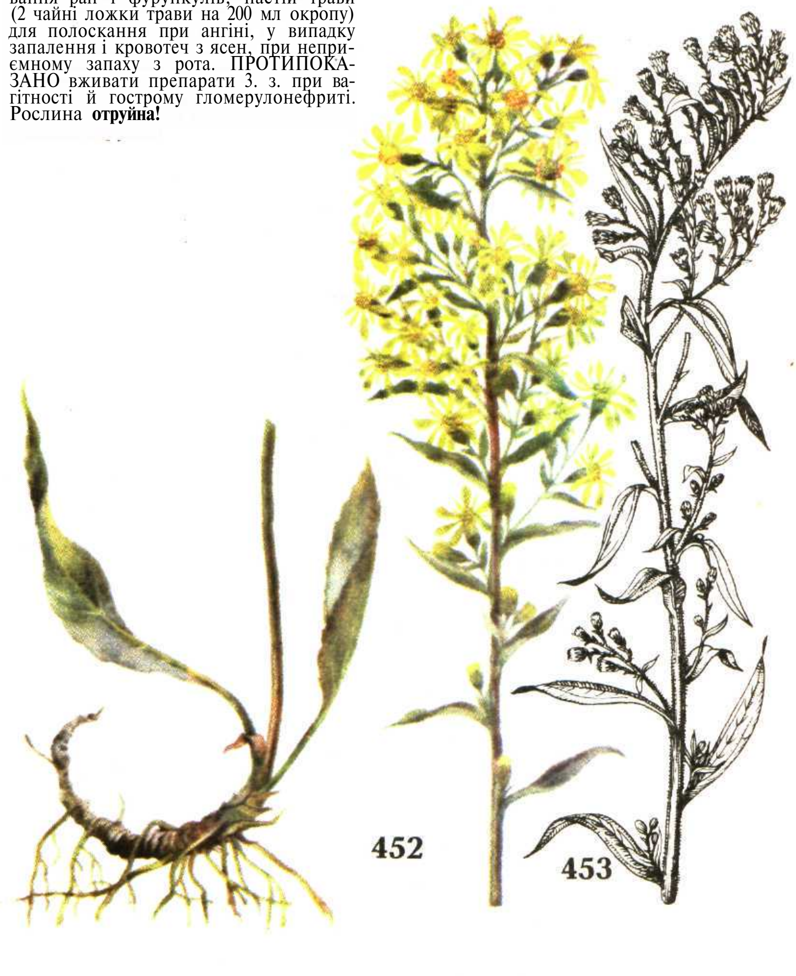

452

453

454

ЗРАДЗІ́ЛЛЯ —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *парило звичайне*.

455

ЗУБОВИ́К —
дворічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. Те саме, що й *блекота чорна*.

456

ІБЕРІ́ЙКА ГІРКА́
иберийка горькая
Iberis amara —
однорічна трав'яниста гола або вкрита рідкими волосками рослина родини хрестоцвітих. *Стебла* прямостоячі, 10—40 см заввишки, ребристі, вздовж ребер опушені з назад відхиленими волосками, вгорі майже голі. *Листки* чергові, довгасто-клиновидні, тупі; нижні — звужені в довгий черешок, верхні — сидячі, з стеблообгортною основою, спереду з 2—4 відхиленими тупими зубцями, зрідка майже цілокраї. *Квітки* двостатеві, 4-пелюсткові, зібрані в зонтиковидні волоті; пелюстки білі або блідо-фіолетові, нерівні (у крайових квіток у *суцвітті* зовнішні пелюстки значно довші за інші). *Плід* — округлий, стиснутий з боків *стручок*. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Дико росте в Середній і Південній Європі. На території України розводять у садах як декоративну рослину, інколи дичавіє.
Сировина. Для лікарських потреб використовують *траву* іберійки (заготовляють під час цвітіння рослини) і насіння. *Рослина неофіцинальна*.
Хімічний склад. Трава іберійки гіркої містить глюкозинолати (головним є глюкоіберин), кукурбітацин I, флавоноли (похідні кемпферолу і кверцетину); насіння — глюкоіберин (1,4 %), глюкохейролін та інші глюкозинолати, кукурбітаніни (кукурбітацин **E, I, J, K**).
Фармакологічні властивості і використання. Препарати з насіння іберійки виявляють чітку серцеву дію, викликаючи в значних дозах систолічну зупинку серця. В минулому *настойку* іберійки використовували при хворобах серця, зокрема при грудній жабі. Глюкозинолати насіння виявляють бактеріостатичну дію, а кукурбітаніни — цитотоксичну. Висока отруйність кукурбітанінів стримує використання їх з лікувальною метою. У зарубіжній народній медицині насіння і траву іберійки використовують у разі необхідності стимулювати виділення шлункового соку і жовчі. Частіше, особливо при захворюваннях печінки і жовчного міхура, спиртові витяжки іберійки застосовують у поєднанні з іншими лікарськими рослинами *(дудник лісовий, кмин звичайний, меліса лікарська, м'ята перцева, ромашка лікарська, солодка гола, чистотіл звичайний)*. Рослина містить сильнодіючі речовини і потребує **обережності** при застосуванні її.

457

ІВА́Н-І-МАРІ́Я —
однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина родини ранникових. Те саме, що й *перестріч гайовий*.

458

ІВАНО́К —
багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *айстра степова*.

459

ІВА́Н-ЧАЙ —
багаторічна трав'яниста рослина родини онагрових. Те саме, що й *хамеріон вузьколистий*.

460

ІВА́СИК —
багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини бобових. Те саме, що й *конюшина лучна*.

461

ІНДІ́ЙСЬКИЙ ЧАЙ —
багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *ортосифон*.

462

ІНЖИ́Р —
плодове субтропічне дерево родини шовковицевих. Те саме, що й *смоковниця звичайна*.

456

463

ІРГА КАНАДСЬКА

ирга канадская

Amelanchier canadensis — невелике (3—10 м заввишки) дерево або кущ родини розових. *Листки* чергові, черешкові, оберненояйцевидні, еліптичні або довгасті, загострені, по краю гостропилчасті. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, білі, в негустих китицях, з'являються до розпускання листків. *Плоди* темно-пурпурові з сизуватою поволокою, на верхівці — з відігнутими *чашолистками.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Ірга канадська походить з Північної Америки. На Україні її вирощують у садах і парках як декоративну рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують плоди і квітки. *Рослина неофіціальна.*

Хімічний склад. Плоди ірги містять дубильні і барвні речовини, органічні кислоти (1,04 %), цукри (9,43%), аскорбінову кислоту (25,6 мг%), каротин (0,03 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. За смаковими і харчовими якостями плоди ірги канадської близькі до плодів ірги круглолистої і використовуються з ними нарівні. *Настойку* і *настій* з квіток ірги канадської використовують як гіпотензивний і кардіотонічний засіб.

464

ІРГА КРУГЛОЛИСТА

ирга круглолистная

Amelanchier ova/is, синонім — A. rotundifolia — слаборозгалужена кущова рослина родини розових, заввишки 50 — 200 см. Молоді *пагони* опушені, пізніше вони голі, пурпурно-коричневі. *Листки* чергові, черешкові, округлоовальні або округлояйцевидні, по краю зубчасті, зверху зелені, голі, знизу — білуваті, опушені; листкові пластинки на верхівці з невеликою виїмкою або загострені. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в густі 3—6 (8)-квіткові *китиці* на верхівках облистнених гілок; *пелюстки* лінійно-ланцетні, білі. *Плоди* кулясті, спочатку червоні, стиглі — чорні, з сизуватою поволокою, соковиті. Цвіте у квітні — травні. Плоди достигають у липні — серпні.

Поширення. Ірга круглолиста трапляється в Криму на відкритих кам'янистих місцях, осипах, у світлих лісах у середньому гірському поясі. По всій території України її вирощують у садах і парках як декоративну рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують стиглі плоди, кору і листя. Стиглі плоди не опадають, що дає змогу збирати їх до перших заморозків. Знімають плоди без плодоніжок. Використовують їх свіжими або сушать на сонці чи в плодово-ягідних сушарках. Листя заготовляють у травні — червні, кору — восени. Рослина *неофіціальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. Плоди ірги круглолистої містять дубильні речовини (0,5 % }, флавоноли (30 мг %), стерини, аскорбінову кислоту (38,7 мг %), провітамін А (0,2—1,0 мг%), органічні кислоти (переважно яблучну), цукри (понад 11%), мікроелементи (мідь, свинець і кобальт). У корі й листі є значна кількість дубильних речовин.

Фармакологічні властивості і використання. Як в'яжучий засіб свіжі плоди або *сік* ірги (часто в поєднанні з соками диких яблук і груш) використовують для лікування захворювань шлунково-кишкового тракту, пов'язаних з порушенням травлення. Завдяки наявності в плодах (β-ситостерину, який є антагоністом холестерину, їх вживають для профілактики атеросклерозу. Як полівітамінний засіб плоди ірги використовують для профілактики гіпо- та авітамінозів С і В. *Відвари* кори і листя мають в'яжучі й обволікаючі властивості й використовуються при шлунково-кишкових захворюваннях та для гоєння гнійних ран. Із свіжих плодів ірги виготовляють желе, варення, пастилу, компоти тощо. Сушені плоди використовують як замінник коринки.

463

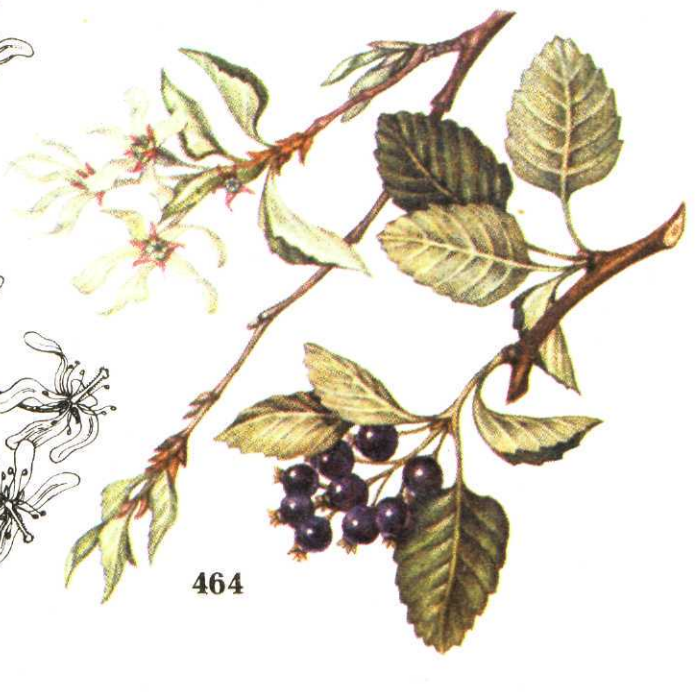

464

465

ІРНИЦЯ —
багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. Те саме, що й аір*тростиновий*.

466

ЇЖАЧНИК БЕЗЛИСТИЙ,
анабазис безлистий;
анабазис безлистный
Anabasis aphylla —
сукулентний напівкущ родини лободових, 20—70 см заввишки. *Пагони* голі, соковиті, ламкі, в нижній частині дерев'яніючі. *Листки* супротивні, недорозвинені, утворені двома зрослими лусками. *Квітки* двостатеві, маленькі, зібрані у волотевидні *суцвіття*. *Плід* соковитий, ягодоподібний. Цвіте у червні —липні.

Поширення. Росте в Середній Азії, на південному сході Європейської частини СРСР і на Закавказзі. На півдні Казахстану — в культурі.

Сировина. Використовують однорічні зелені пагони (Herba Anabasidis), зібрані в липні — вересні. Строк придатності сухої сировини — 2 роки.

Хімічний склад. Трава ї. б. містить до 12% алкалоїдів, у тому числі анабазин, лупінін, афілін, афілідин, оксіафілін, оксоафілідин та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїди І. б. використовують як вихідні продукти для синтезу речовин з лікувальними властивостями. Анабазин — основний алкалоїд рослини — діє на організм подібно до нікотину, тобто, належить до курареподібних отрут. У малих дозах він збуджує центральну нервову систему, а в великих пригнічує й паралізує. На основі анабазину одержують анабазин-гідрохлорид, нікотинову кислоту (вітамін PP), кордіамін, а також інсектицид анабазин-сульфат. Алкалоїд афілін виявляє анестезуючу дію. На основі лупініну одержували анестезуючий засіб лупікаїн хлористоводневий. За даними, які потребують перевірки, *відвар* коренів І. б. використовують у казахській народній медицині при туберкульозі легень.

Лікарські форми і застосування. Анабазин-гідрохлорид (Tabulettae Anabasini hydrochloridi) у вигляді *таблеток* по 0,003 г рекомендується курцям як засіб, що полегшує відвикання від тютюну. Лікування анабазин-гідрохлоридом ПРОТИПОКАЗАНЕ при атеросклерозі, кровотечах, підвищеному артеріальному тиску. І. б. **дуже отруйна** рослина. При проведенні заготівельних та інших робіт необхідно дотримуватися особливої **обережності.**

466

467

КАБАК —
однорічна однодомна трав'яниста сланка рослина родини гарбузових. Культивований різновид *гарбуза звичайного*.

468

КАВУН ЗВИЧАЙНИЙ
арбуз обыкновенный
Citrullus lanatus, синонім — *C. vulgaris* —
однорічна однодомна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини гарбузових. *Стебло* волохато-шорстке, лазяче (за допомогою дво-трироздільних вусиків), дуже розгалужене, п'ятигранне, 2—5 м завдовжки. *Листки* чергові, черешкові, до 20 см завдовжки, глибоко розділені на 3—5 вузеньких округлих часток, які в свою чергу надрізані на округлі часточки. *Квітки* одностатеві, одиничні; *віночок* — 5-роздільний, сірчасто-жовтий. *Плід* — велика, куляста або видовжена, зелена або білувата ягода, з соковитим червоним або жовтуватим м'якушем. Цвіте у червні — липні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Кавун звичайний походить з напівпустель та пустель Південної Африки. На Україні, переважно в південних районах, його широко вирощують як харчову рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують м'якуш і шкірку зрілих плодів, а також насіння. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. М'якуш кавуна містить до 8,7 % цукрів (переважно фруктоза), 0,1 % органічних кислот (яблучна, лимонна та інші), пектинові речовини (0,5%), клітковину (0,5%), фолієву кислоту (8 мкг/100) і незначну кількість інших вітамінів (С, B_1, B_2, B_6, нікотинову кислоту і β-каротин).

Фармакологічні властивості і використання. *Сік* і м'якуш кавуна мають сечогінні й жовчогінні властивості, добре гамують спрагу при гарячці. Ніжна клітковина кавунів збуджує перистальтику

468

кишок, прискорює виведення з організму холестерину, виявляє легку послаблюючу дію. При каменях у жовчному міхурі, циститах, нефритах, пієлонефритах і нирковокам'яній хворобі (уратний, кальцієвооксалатний і цистиновий уролітіаз з випадінням солей у кислому середовищі) рекомендується щодня вживати по 2—2,5 кг свіжих кавунів. Тривале вживання м'якуша кавуна виліковує хронічні гастрити, покращує стан хворих на атеросклероз і цукровий діабет. При хронічній недостатності кровообігу, гіпертонії, нефритах, пієлоциститах, подагрі, хворобах печінки і жовчного міхура призначають кавунні розвантажувальні дні, які, залежно від стану хворого, проводять два рази на тиждень або один раз на десять днів. У розвантажувальні дні хворий одержує лише 1,5 кг кавуна, з'їдає його за 5 прийомів. Розвантажувальні дні треба проводити під контролем лікаря. Як сечогінний засіб свіжий або квашений кавун корисний при ожирінні. Насінням кавуна виганяють глистів, а розтерте насіння з молоком вживають при маткових кровотечах. Як сечогінний засіб використовують і шкірку кавуна.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій сухих шкірок (80—100 г сировини на 500 мл окропу, настоюють до охолодження) по півсклянки 4—5 раз на день при гострих і хронічних запаленнях товстого кишечника; *відвар* шкірок (20 г сухих або свіжих шкірок на 200 мл окропу) по півсклянки 3—4 рази на день як сечогінний засіб.

469

КАВУ́Н КОЛОЦИ́НТ

арбуз колоцинт

Citrullus colocynthis — багаторічна однодомна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини гарбузових. *Стебло* коротковолосисте, лазяче (за допомогою дво-трироздільних вусиків), дуже розгалужене, округло-гранчасте, 2—3 м завдовжки. *Листки* чергові, черешкові, трикутно-яйцевидні, надрізані на виїмчасто-перисті лопаті. *Квітки* одностатеві, на коротеньких ніжках, одиничні; *віночок* 5-роздільний, блідо-жовтий. *Плід* — ягодоподібний, кулястий, жовтий, з сухим губчастим гірким м'якушем. Цвіте у червні — липні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Дико росте в сухих піщаних степах і напівпустелях північно-східної Африки. У невеликій кількості вирощується на півдні України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують м'якуш зрілих плодів (Colocynthi pulpa). Зібрані плоди старанно очищають ножем від щільної жовтої шкірки, ріжуть на кусочки і сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. М'якуш (пульпа) плодів містить глікозиди (до 2 %), смоли, пектинові та білкові речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Кавун колоцинт входив до 8-го видання *Державної фармакопеї СРСР.* Плоди рослини у вигляді *порошку* або *екстракту* використовували як сильний проносний засіб. Препарат акофіт, який раніше застосовували при радикуліті та ішалгії, мав у своєму складі *настойку* плодів колоцинту. Крім цього, колоцинт входить до складу препаратів, якими лікують водянку (Набряки). Пізніше, у зв'язку з **високою токсичністю** і нестачею сировини, колоцинт вилучили з Державної фармакопеї СРСР. Останнім часом рослина знову привернула увагу дослідників своєю протипухлинною активністю. Настойку сухих плодів колоцинту використовують у гомеопатії.

470

КАЛАНХО́Е ДАЙГРЕМО́НТА,

бріофілюм Дайгремонта, живородка Дайгремонта; каланхое Дайгремонта

Kalanchoë daigremontiana — багаторічна трав'яниста сукулентна рослина родини товстолистих. *Стебло* міцне, пряме, при основі часто дерев'яніє. *Листки* супротивні, черешкові, м'ясисті, темнозелені, блискучі, видовженотрикутні, на нижньому боці — з рожевувато-фіолетовими розводами, по краю зубчасті; на кінцях зубців утворюються т. з. «дітки» — маленькі рослинки з листочками і корінцями. *Квітки* великі, дзвониковидні, рожевувато-фіолетові. Цвіте взимку.

Поширення. Батьківщина рослини — південно-західна частина острова Мадагаскар, де вона росте на піщаних грунтах. В СРСР каланхое Дайгремонта розводять як кімнатну декоративну рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують сік або свіже подрібнене листя (кашку). *Рослина неофіципальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослина відома своїми кровоспинними, протизапальними і ранозагоювальними властивостями. Використовують нарівні з каланхое *перистим.* Крім того, сік або подрібнене листя застосовують при висипах на шкірі й екземах, для зупинення кровотеч при пораненнях. К. д. виявляє преципітуючу активність і з цього погляду є перспективним для використання в судовомедичній практиці. За допомогою екстрактів з листя рослини можна ідентифікувати кров і слину людини, материнське молоко. Вид крові вдається ідентифікувати навіть тоді, коли давність плям становить 5 років.

Розведений водою сік з листя каланхое закапують у ніс, і він викликає сильне чхання, коли є потреба прочистити гайморові порожнини, при простудах.

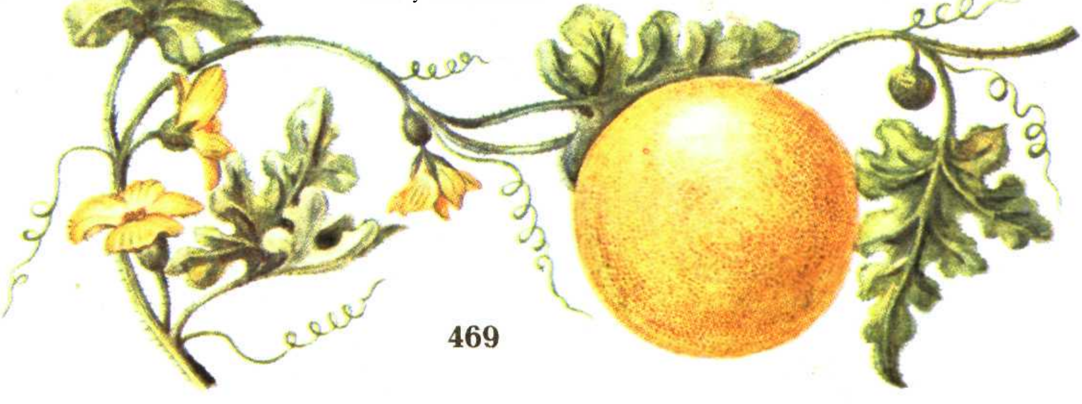

469

471

КАЛАНХОЕ ПЕРИСТЕ

каланхое перистое

Kalanchoë pinnata, синоніми: *Bryophyllum pinnatum, B. calycinum* — багаторічна трав'яниста вічнозелена сукулентна рослина родини товстолистих. *Стебло* міцне, м'ясисте, 50—150 см заввишки, при основі часто дерев'яніє. *Листки* супротивні, короткочерешкові, соковиті, товсті, ясно-зелені, з червонуватим відтінком; нижні — прості, еліптичні або яйцевидні, зарубчасто-зубчасті, верхні — складні, непарноперисті, з 3—5 листочками. *Квітки* двостатеві, трубчасті, зеленаво-біло-рожеві, прямостоячі, зібрані в верхівкове волотисте *суцвіття. Плід — листянка.* В умовах кімнатної культури цвіте тривалий час.

Поширення. Батьківщина каланхое перистого — тропічна Африка, Мадагаскар, острови Зеленого Мису, острів Реюньйон, Коморські острови. В СРСР каланхое розводять як кімнатну декоративну рослину. В умовах польової культури каланхое вирощують в Аджарській **АРСР.**

Сировина. У медичній практиці використовують сік рослини. Для одержання його використовують свіже листя разом з трав'янистою частиною стебел. Перед переробкою сировину витримують 7 діб (але не більше) у темному місці при температурі 5—10°.

Хімічний склад. У надземній частині рослини є полісахариди, флавоноїди, катехіни, дубильні речовини, органічні кислоти (яблучна, щавлева, лимонна, ізолимонна, оцтова), ферменти (дегідраза яблучної кислоти, карбоксилаза щавлевої і оцтової кислот), аскорбінова кислота, макро- і мікроелементи (алюміній, магній, кальцій, мідь, силіцій, марганець, залізо).

Фармакологічні властивості і використання. Сік каланхое має антисептичні й протизапальні властивості, низьку токсичність, сприяє швидкому очищенню ран і виразок від некротичних тканин, прискорює їхню епітелізацію. Експериментальними дослідженнями виявлено здатність соку загоювати рани й термічні опіки, пригнічувати утворення грануляційної тканини в проліферативній фазі запалення, гальмувати розвиток ексудативної фази запалення, спричиненої різними речовинами. Препарати каланхое (сік і мазь) широко застосовують у хірургічній, стоматологічній, акушерсько-гінекологічній, офтальмологічній та отоларингологічній практиці. В хірургічній практиці сік каланхое застосовують для лікування довгонезагоюваних ран, трофічних виразок гомілки, при пролежнях, гнійних процесах, що супроводяться відмиранням тканин. Рани і виразки спочатку обробляють (туалет рани), потім на навколишню неушкоджену шкіру наносять тонкий шар вазеліну або фурацилінової мазі, зрошують рану або виразку соком, закривають 3—4 шарами марлі, змоченої цим соком, і накладають пов'язку, проводячи процедуру щодня, а пізніше — через день. У разі інфікованих ран і виразок, при наявності гнійних виділень до соку 5—7 днів додають антибіотик, до якого чутлива мікрофлора. При лікуванні фурункульозу, панариціїв, флегмон, абсцесів та інфікованих ран застосовують мазь каланхое в поєднанні з олією звіробою, Спочатку застосовують пов'язки з олією звіробою, яка має виражені бактеріостатичні властивості, а після затухання запального процесу й появи грануляцій використовують мазь каланхое, яка стимулює репаративні процеси. При лікуванні великої ерозивної поверхні застосовують мазь каланхое з фуразолідоном, У стоматології сік каланхое використовують у вигляді аплікацій або аерозольних інгаляцій при гінгівітах, пародонтозі 2 і 3-го ступенів та при афтозних стоматитах. В акушерсько-гінекологічній практиці препарати каланхое (сік і мазь) застосовують для лікування ран промежини, ерозії шийки матки, розривів при пологах, ендоцервіцитів та тріщин сосків у годуючих матерів. Соком каланхое лікують і ураження очей (кератити різного походження, травматичні ушкодження рогівки та опіки очей), хронічні тонзиліти, гнійні запалення вуха,- риніт тощо. Ефективним є використання соку в комплексному лікуванні рожі, при тимпанопластиці. У народній медицині сік каланхое використовують місцево при різних запальних процесах, ранах і виразках, при кон'юнктивітах і опіках, а також закапують у ніс при нежиті. При опіках, виразках і гнійних ранах місцево застосовують і кашку з свіжого листя рослини.

Лікарські форми і застосування. З готових аптечних препаратів використовують *сік* каланхое (Succus Kalanchoës) і мазь каланхое (Unguentum Kaianchoës). Сік каланхое можна приготувати і в домашніх умовах. Для цього листя і трав'янисту частину стебел промивають у проточній воді, витримують 7 діб у темному місці при температурі 5—10°, пропускають через простерилізовану кип'ятінням м'ясорубку, відтискають через густу тканину, залишають на 1—3 доби при температурі 4—10° для відстоювання, добре фільтрують і додають для консервування хлороформ з розрахунку 0,5 %.

471

470

472

КАЛА́ЧИКИ ДРІБНЕ́НЬКІ,

калачики круглолисті;
просвирник круглолистный
Malva pusilla, синонім —
M. rotundifolia —

одно-, дво- або багаторічна трав'яниста розсіяношорстковолосиста рослина родини мальвових. *Стебло* лежаче або висхідне, від основи дуже розгалужене, 10—60 см заввишки. *Листки* чергові, довгочерешкові, з прилистками, округло-серцевидні, неглибоко надрізані на 5—7 широких заокруглених нерівнозарубчасто-зубчастих лопатей. Квітки правильні, двостатеві, по 2—10 у пазухах листків; *пелюстки* білі або злегка синюваті, на верхівці виїмчасті, дорівнюють довжині *чашечки* або трохи довші за неї. *Плід* розпадається на 8—12 плодиків-*сім'янок.* Цвіте у червні — жовтні.

Поширення, сировина, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Калачики непомітні.*

473

КАЛА́ЧИКИ КРУГЛОЛИ́СТІ —

одно-, дво- або багаторічна трав'яниста розсіяношорстковолосиста рослина родини мальвових. Те саме, що й калачики *дрібненькі.*

474

КАЛА́ЧИКИ ЛІСОВІ,

мальва лісова, зензівер;
просвирник лесной
Malva sylvestris, синонім —
M. grossheimii —

одно- або дворічна (дуже рідко — багаторічна) трав'яниста рослина родини мальвових. Стебло прямостояче або висхідне, 30—100 (120) см заввишки, галузисте, вкрите жорсткими відстовбурченими волосками. *Листки* чергові, круглувато-серцевидні, 5—7-лопатеві, зарубчасто-зубчасті, м'яковолосисті, на довгих *черешках,* вкритих відстовбурченими жорсткими волосками. *Квітки* 30—40 мм у діаметрі, правильні, двостатеві, на довгих *квітконіжках,* по 2—5 у пазухах листків; *віночок з 5* оберненояйцевидних, угорі — глибоковиїмчастих, яснорожевих, з малиново-червоними жилками *пелюсток,* у 3—4 рази довших за *чашечку. Плід* — з численних, розміщених кільцем плодиків-сім'янок. Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Калачики лісові трапляються в світлих лісах, серед чагарників, біля доріг, на полях, городах, засмічених місцях по всій території України, але частіше в лісових районах та на півночі Лісостепу.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують коріння (Radix Malvae silvestris), листя (Folia Malvae silvestris), квітки (Flores Malvae silvestris) або *траву* (Herba Malvae silvestris). Листя або всю надземну частину (траву) заготовляють під час цвітіння рослини. Листя обривають так, щоб залишки черешків не перевищували 2 см. Квітки обривають до розпукування, з чашечками, але без квітконіжок. Коріння копають восени. В перший день зібрану сировину пров'ялюють на сонці, а потім досушують її під укриттям. Сухого листя виходить 16—17%, квіток— 18%, трави — 22 % . Зберігають сировину в сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить багато слизистих і дубильних речовин, цукри, каротин та вітамін С. У квітках, крім цього, є барвні речовини (мальвін, мальвідин).

Фармакологічні властивості і використання. Калачики лісові виявляють пом'якшувальну, відхаркувальну, обволікаючу, заспокійливу та болетамувальну дію. Слиз має велику адсорбційну поверхню і діє антитоксично. Препарати калачиків лісових приймають всередину при захворюваннях дихаль-

472

474

них шляхів (бронхіт, сухий нестримний кашель, охриплість тощо), при запальних процесах у шлунку і кишечнику та при діареї. Для посилення терапевтичного ефекту квітки й листя калачиків лісових поєднують з квітками *гречки звичайної, підбілу звичайного* і *маку дикого* та з травою *медунки лікарської.* Зовнішньо у вигляді полоскань, обмивань, примочок і припарок калачики лісові використовують при гінгівітах, запальних станах верхніх дихальних шляхів, при ангіні й геморої та для лікування опіків, ран, виразок, різних форм дисгідрозів та інших захворювань шкіри. Часто калачики лісові використовують як замінник алтеї *лікарської.* До складу лікувально-профілактичного раціону включають салати з молодого листя калачиків.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій квіток або листя (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 3 рази на день до їди, підсолоджуючи медом; настій листя (2 чайні ложки сировини на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють 3—5 годин) п'ють ковтками по 1 склянці на день; *напар* суміші (порівну) квіток калачиків лісових, гречки звичайної, підбілу звичайного, маку дикого і трави медунки лікарської (50 г суміші на 1 л окропу, напарюють у термосі ніч) по 1 склянці 5 раз на день; салат — помите листя калачиків занурюють на 1 хвилину в окріп, подрібнюють, додають цибулі, хрону і солі, перемішують, заправляють вершками (на 100 г листя калачиків беруть 25 Г ріпчастої цибулі, 25 г тертого хрону, 20 г вершків та сіль).

ЗОВНІШНЬО — *відвар* суміші квіток і листя калачиків лісових (по 1 столовій ложці в 1 склянці води) для полоскання і примочок; настій суміші (порівну) квіток калачиків лісових, алтеї лікарської, бузини *чорної* і *дивини густоквіткової* (1—2 чайні ложки суміші на 200 мл окропу) для полоскання і примочок; теплий залишок після проціджування настою квіток або листя калачиків прикладають до опіків 2—3 рази на день у вигляді *припарок;* настій пелюсток калачиків (дві пучки на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) використовують ТеПЛИМ ДЛЯ КОМПреСІВ ПрИ; тріщині заднього проходу (Fissura ani); лосьйон —- 2 столові ложки листя калачиків лісових настоюють на 300 мл холодної кип'яченої води 1 годину і використовують для *компресів* (примочок) при надмірній жирності шкіри обличчя; суміш трави калачиків лісових (200 г), трави *полину звичайного,* квіток *ромашки лікарської,* зерна *вівса посівного* (по 150 г) заливають 5 л окропу, настоюють протягом дня, ввечері кип'ятять і додають до ванни, яку приймають на ніч при збільшенні селезінки (тривалість процедури — 20—30 хвилин).

475

КАЛА́ЧИКИ МАВРИТА́НСЬКІ,
мальва мавританська;
просвирник мавританский
Malva mauritiana —
дворічна трав'яниста розсіяноволосиста або майже гола рослина родини мальвових. *Стебло* прямостояче, циліндричне, просте або від основи розгалужене, 50—150 (250) см заввишки. Листки чергові, довгочерешкові, 5—7-лопатеві, округлі, при основі густоопушені, по краю зарубчасто-зубчасті. *Квітка* правильні, двостатеві, на довгих квітконіжках, по 2—5 у пазухах листків; *віночок* — з 5 великих, широкооберненояйцевидних, угорі злегка виїмчастих, фіолетово-пурпурових, з темними жилками *пелюсток,* у 4—5 раз довших за *чашечку. Плід* — з численних розміщених кільцем плодиків-сім'янок. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Калачики мавританські трапляються на засмічених місцях, біля тинів, на городах, у садах, по ярах, на луках по всій території України.

Заготівля і зберігання — усе так, як у статті *Калачики лісові.*

Хімічний склад. Усі частини рослини, особливо коріння, містять слизові речовини.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як **у** статті Калачики лісові. Коріння калачиків мавританських часто використовують як замінник коріння *алтеї лікарської.*

476

КАЛА́ЧИКИ НЕПОМІ́ТНІ
просвирник пренебрежённый
Malva neglecta —
одно-, дво- або багаторічна сірувата розсіяножорстковолосиста рослина родини мальвових. *Стебла* лежачі або висхідні, циліндричні, від основи дуже розгалужені, 10—45 см заввишки. Листки чергові, довгочерешкові, округлі до майже нирковидних, по краю дрібнозубчасті, при основі — виїмчасті, 5—7-лопатеві, з яйцевидно-ланцетними *прилистками. Квітки* правильні, двостатеві, блідо-рожеві, на циліндричних *квітконіжках,* по 3—4 або цілими пучками в пазухах *листків; пелюстки* яйцевидні, глибоковиїмчасті, в 2—3 рази довші за *чашечку. Плід* розпадається на 14 (12—16) плодиків-сім'янок. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Калачики непомітні трапляються всюди на подвір'ях, при дорогах, на засмічених місцях як звичайний бур'ян по всій території України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листя або всю надземну частину (траву), які заготовляють під час цвітіння рослини. Зібрану сировину попередньо пров'ялюють на сонці, а потім досушують під укриттям на вільному повітрі. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Уся рослина містить слизові й дубильні речовини; листя — аскорбінову кислоту (до 200 мг%), токоферол, каротин; насіння — жирну олію (до 17,7 %).

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — так, як у статті *Калачики лісові.*

475

476

477

КАЛГА́Н — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *перстач прямостоячий.*

478

КАЛЕ́НДУЛА — однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *нагідки лікарські.*

479

479

КАЛИНА ЗВИЧА́ЙНА
калина обыкновенная
Viburnum *opulus* —
гіллястий кущ або невелике (2—4 м заввишки) дерево родини жимолостевих. Молоді *пагони* зеленувато-сірі або жовто-бурі, голі, гладенькі, місцями з великими сочевичками. *Листки* супротивні, широкояйцевидні, 3—5-лопатеві, з яйцевидними вищербленозубчастими гострими лопатями, зверху голі, зісподу — бархатистоопушені, 5—10 см завдовжки, 5—8 см завширшки; *черешки* листків довгі, з булавчастими залозками при основі і з сидячими тарілчастими залозками вгорі при основі листкової пластинки. *Квітки* білі, в зонтиковидних волотях; віночок зрослопелюстковий, п'ятироздільний. Крайові квітки *суцвіття* неплідні, з коротким порівняно великим плоским віночком, з неоднаковими лопатями; віночок внутрішніх плідних квіток правильний, короткодзвониковидний. *Плід* — червона куляста *кістянка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Калина звичайна росте в лісах, між чагарниками та при берегах річок по всій території України. Широко вирощують її на присадибних ділянках.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб заготовляють кору (Cortex Viburni opuli), плоди (Fructus Viburni opuli) і квітки (Flores Viburni opuli). Кору здирають весною перед розгортанням листя: на молодих гілках роблять на віддалі 25—30 см один від одного кільцеві надрізи, сполучають їх двома поздовжніми розрізами, знімають кору двома півтрубками і сушать, не вкладаючи їх одну в одну, на сонці або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сушіння припиняють, коли кора стає ламкою. Сухої сировини виходить 38—40 %. Строк придатності —4 роки. Плоди збирають у вересні — жовтні, коли вони повністю достигнуть. Сушать їх у затінку на вільному повітрі або в сушарках при температурі 50—60°. Сухі плоди обмолочують, сортують, відділяючи гілочки і плодоніжки. Кора і плоди калини відпускаються аптеками. Квітки використовують лише в народній медицині. Збирають їх під час цвітіння рослини, звільняють від гілочок і квітконіжок, швидко сушать у затінку і зберігають у коробках, вистелених папером.

Хімічний склад. Кора калини містить суміш флавоноїдів, відому під назвою вібурніну, дубильні речовини, фітостерини, ефірну олію, спирт вібурніт, α-амірин і β-амірин та їхні похідні, понад 6 % смоли, до складу якої входять оцтова, мурашина, пальмітинова, валеріанова, ізовалеріанова, олеїнова, лінолева, капронова, каприлова і церотинова кислоти. У плодах є цукри, флавоноїди (астрагалін, кверцетин, кемпферол, пеонозид та інші), біфлавоноїд аментофлавон, дубильні, пектинові і барвні речовини, вітамін С, β-каротин, органічні кислоти й мікроелементи; у квітках — флавоноїди, органічні кислоти, вітамін С та ефірна олія.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* кори калини виявляють кровоспинну і слабку сечогінну дію, мають в'яжучі й заспокійливі властивості, посилюють тонус м'язів матки, збільшують тривалість дії снотворних засобів. Як кровоспинний засіб препарати кори калини використовують при маткових кровотечах, особливо в клімактеричний період, при альгоменореї, субінволюції матки в післяпологовий період, при кровотечах на грунті запальних захворювань жіночих статевих органів, а також при гемороїдальних кровотечах. Використовують кору і як запобіжний засіб проти випадкових та звичних абортів. Відваром кори промивають піхву при болісних маткових кровотечах і білях у жінок. Плоди калини (свіжі, протерті, з цукром, перероблені на джем, сік тощо) вживають

при нервовому збудженні, гіпертонічній хворобі, атеросклерозі й спазмах судин. Варені з медом плоди калини їдять при кашлі, охриплості, задишці, хворобах печінки, жовтяниці та діареї. *Сік* з плодів калини з медом використовували в народній медицині для лікування раку молочної залози, для профілактики раку шлунка при гіпоацидному гастриті. Вважається, що систематичне вживання плодів калини покращує самопочуття хворих на злоякісні пухлини органів травлення. Настій плодів калини п'ють проти фурункулів, карбункулів, екземи, різних висипів на тілі, як вітамінний, загальнозміцнюючий, потогінний і послаблюючий засіб. У дерматології й косметиці свіжий сік плодів є добрим засобом проти вугрів, висипів та пігментних плям на обличчі, для лікування ран і ураженої екземою шкіри. Настій квіток використовують у народній медицині при кашлі, простуді, задишці, склерозі, туберкульозі легень та при захворюваннях шлунка. Ним полощуть горло при ангінах і промивають рани.

Лікарські форми **і застосування.**
ВНУТРІШНЬО — *екстракт* калини рідкий (Extractum Viburni fluidum) готують на 50% -ному спирті у співвідношенні 1:1 і п'ють по 30—40 крапель 2—3 рази на день до їди; суміш (порівну) екстракту калини рідкого і екстракту *грициків звичайних* рідкого вживають по 30 крапель 3 рази на день при кровотечах з матки і надмірних болісних менструаціях; *відвар* кори (10 г, або столову ложку сировини на 200 мл окропу) приймають по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день після їди; *настій* плодів (10 г, або дві столові ложки сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3—4 разя на день; настій квіток (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) по 2 склянки на день; сирі розім'яті плоди вживають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 30 хвилин до їди при виразці шлунка, колітах і запорах.

ЗОВНІШНЬО— *відвар* кори (50 г сировини на 1 л окропу) для спринцювання; настій квіток (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) для промивання і полоскання.

480

КАЛИНКА — листопадна кущова рослина родини жимолостевих. Те саме, що й *бузина червона*.

481

КАЛИ́ТНИК — однорічна трав'яниста гола розсіяноопушена рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Те саме, що й *грицики звичайні*.

482

КАЛЮ́ЖНИЦЯ БОЛО́ТНА
калюжница болотная
Caltha palustris —
багаторічна трав'яниста гола рослина родини жовтецевих. *Стебло* м'ясисте, прямостояче або висхідне, просте або вгорі розгалужене, 15—50 см заввишки. *Листки* чергові, темно-зелені, блискучі, зарубчасті або зарубчасто-зубчасті, іноді цілісні; нижні — великі, округло-серцевидні, довгочерешкові; середні і верхні — менші, короткочерешкові або майже сидячі, напівстеблообгортні, з нирковидно-серцевидними або трикутно-нирковидними пластинками. *Квітки* двостатеві, великі (до 50 мм у діаметрі), правильні, на довгих *квітконіжках* у пазухах приквіткових листків; *оцвітина* пелюстковидна, з 5 або багатьох золотаво - жовтих листочків. *Плід — листянка*. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Калюжниця болотна трапляється по всій території України на болотах і вологих місцях.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* калюжниці (Herba Calthae palustris), яку заготовляють під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У надземній частині рослини є сапоніни, дубильні речовини (8,1 %), γ-лактони (анемонін, протоанемонін), флавоноїди, аскорбінова кислота (37 мг%), каротин (5,2 мг%), незначна кількість алкалоїдів.

Фармакологічні властивості і використання. Калюжниця болотна використовується в народній медицині і в гомеопатії. Найчастіше її використовують зовнішньо як протизапальний і знеболюючий засіб при опіках, ранах, забиттях, ревматизмі, нейродерматитах, екземі тощо. Особливістю калюжниці болотної є її здатність подразнювати шкіру і слизові оболонки. Свіжий *сік* рослини спричиняє на шкірі пухирці. Внутрішнє використання рослини обмежується її токсич-

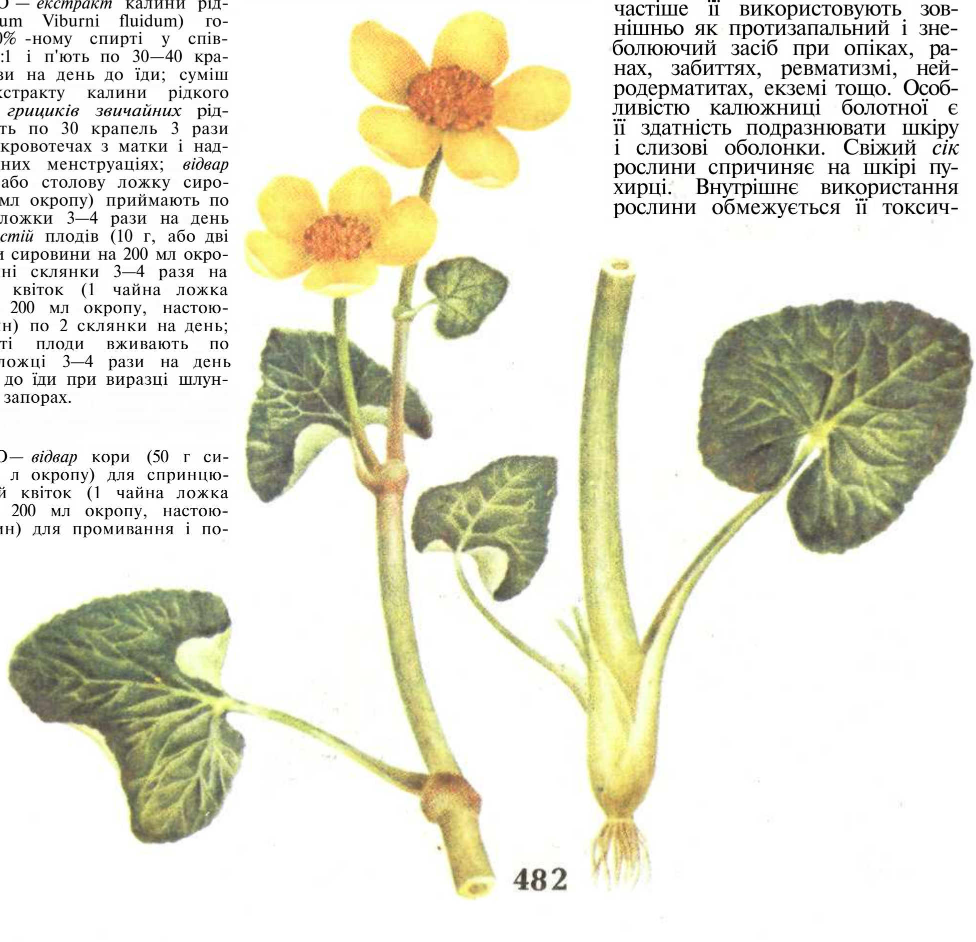

482

ністю. В невеликих дозах відвар або настій трави К. б. вживають усередину при гарячкових станах, коклюші, бронхітах, астмі, порушенні обміну речовин, діатезі, анемії, цинзі, болісних менструаціях і карциномі матки, а також як сечогінний засіб при водянці й захворюваннях сечовидільних органів. Препарати рослини проявляють антиандрогенну активність. Надмірне вживання рослини спричиняє нудоту, блювання, болі в животі, проноси та висипи на тілі. В гомеопатії калюжницю болотну використовують при кашлі, бронхіті, порушенні менструального циклу, при захворюваннях шкіри. Використовують К. б. і як їстівну рослину. Ошпарені окропом мариновані пуп'янки, відомі під назвою «німецькі каперси», відварені в солоній воді *пагони* і коріння використовують як приправу до м'ясних і рибних страв, у солянках, борщах, салатах тощо. Для використання в їжу пагони і листя слід збирати після початку цвітіння рослини, коли її токсичність зникає.

Лікарські форми і застосування. ЗОВНІШНЬО—2—3 столові ложки сухої трави загортають у марлю, занурюють в окріп і прикладають до уражених ділянок тіла.

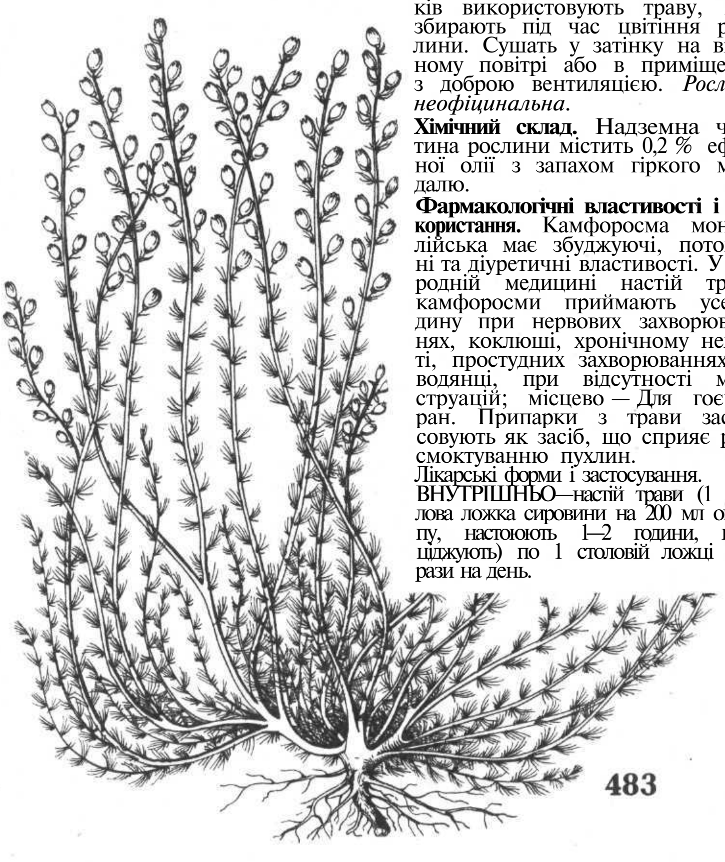

483

483

КАМФОРОСМА МОНПЕЛІЙСЬКА
камфоросма монпелийская
Camphorosma monspeliaca —
напівкущова, з камфорним запахом рослина родини лободових, заввишки 10—50 см. Утворює густу дернинку, з якої виходять однорічні білуваті або білоповстисті квітконосні пагони, розгалужені тільки в *суцвітті*. *Листки* чергові, нитковидно-шиловидні, кілюваті, волосисті, згодом майже голі. *Квітки* дрібні, двостатеві, одиничні, в пазухах приквіткових листків, утворюють густе колосовидне суцвіття. *Оцвітина* проста, овальна, чотирилиста, 3—3,5 мм завдовжки, густоволосиста; два бокові її зубці зелені, середні зубці — плівчасті. *Плід* — нерозкривний, з плівчастим *оплоднем;* насінина вертикальна, видовженоовальна, з розсіяними залозками. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Камфоросма монпелійська росте в Донецькому Лісостепу і в Степу, в Криму, особливо на Південному узбережжі; трапляється на південних степах на солонцях, особливо на піскових та щебенистих схилах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву, яку збирають під час цвітіння рослини. Сушать у затінку на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить 0,2 % ефірної олії з запахом гіркого мигдалю.

Фармакологічні властивості і використання. Камфоросма монпелійська має збуджуючі, потогінні та діуретичні властивості. У народній медицині настій трави камфоросми приймають усередину при нервових захворюваннях, коклюші, хронічному нежиті, простудних захворюваннях та водянці, при відсутності менструацій; місцево — Для гоєння ран. Припарки з трави застосовують як засіб, що сприяє розсмоктуванню пухлин.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

484

КАМ'ЯНИЧКА — невелике (8—12 м заввишки) дерево або великий кущ родини розових. Те саме, що й *груша маслинколиста*.

485

КАНАТНИК — однорічна трав'яниста рослина родини мальвових. Те саме, що й *абутилон Теофраста*.

486

КАНУФЕР— багаторічна трав'яниста з прямостоячими більш-менш розгалуженими стеблами рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна велика*.

487

КАПЕРЦІ КОЛЮЧІ — напівкущова рослина родини каперцевих. Те саме, що й *каперці трав'янисті*.

488

КАПЕРЦІ ТРАВ'ЯНИСТІ,
каперці колючі;
каперсы колючие
Capparis herbacea, синонім — *C. spinosa* —
напівкущова рослина родини каперцевих. *Стебла* голі або негусто опушені, сланкі, до 1,5 м завдовжки. *Листки* чергові, короткочерешкові, цілісні, еліптичні або овальні, на верхівці загострені, з прилистками у вигляді коротких прямих або зігнутих шипів. *Квітки* великі (5—7 см у діаметрі), білі або блідо-рожеві, чотиричленні, з численними тичинками, пазушні, одиничні, на довгих (5—6 см завдовжки) ніжках. *Плід* — ягодоподібний, м'ясистий. Цвітуть у травні — жовтні. Плоди достигають у червні — жовтні.

Поширення. Каперці трав'янисті ростуть у Криму на сухих кам'янистих схилах і приморських галечниках.

Сировина. Для лікарських потреб використовують стиглі плоди і кору *коренів*. З викопаного восени коріння здирають кору і сушать. Пуп'янки квіток, верхівки *пагонів* з бутонами, молоді плоди, мариновані в оцті, вживають під назвою «каперси» як приправу до їжі. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Плоди каперців містять тіоглікозиди, стероїдні сапоніни, рутин, аскорбінову кислоту (23—57 мг%), цукри (до 12 %), фермент мірозин, червоний барвник, ефірну і жирну олію та йод; у квітках і бутонах є сапоніни, рутин (до 0,32 %), кверцетин, аскорбінова кислота (до

150 мг%) і барвник. У коренях є глікозид капаридин.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині каперці трав'янисті (особливо свіжі частини рослини) відомі своїми в'яжучими, діуретичними, антисептичними та аналгетичними властивостями. Свіжу *кору* коренів або свіже листя жують при зубному болю, свіжу потовчену кору коренів прикладають до гнійних виразок. Плоди вживають при зубному болю, хворобах ясен і щитовидної залози та при геморої. В клінічних умовах одержано позитивні результати при лікуванні хвороб щитовидної залози консервованим соком із стиглих плодів каперців. Відвар з висушеної кори коренів приймають усередину при іпохондрії, істеричних припадках, паралічах, простудних і ревматичних ломотах, при жовтяниці й хворобах селезінки. Експериментальними спостереженнями встановлено, що відвар і спиртова *настойка* коріння каперців прискорюють процес згортання крові.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *відвар* із висушеної кори коренів (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

489

КАПУСТА ГОРОДНЯ

капуста огородная

Brassica oleracea — дворічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Протягом першого року життя утворюється низьке стебло і значна кількість *листків,* складених у щільну гладеньку головку; на другий рік розвивається квітуче стебло до 1,5 м заввишки. Листки великі, чергові, м'ясисті, сизо-зелені або фіолетові. *Квітки* двостатеві, правильні, чотиричленні, зібрані в *китиці;* *пелюстки* блідо-жовті або білі. *Плід* — двогніздий *стручок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Капусту городню вирощують по всій території України як овочеву рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують листя рослини.

Хімічний склад. У листі капусти є білки (1,1—2,3%), органічні кислоти (яблучна, лимонна, глюкуронова, янтарна, хлорогенова, ферулова, кавова, тартронова, мурашина та інші), цукри (1,9—5,3%), вітаміни С, B_1, B_2, B_6, Н, Е, β-каротин, нікотинова, пантотенова і фолієва кислоти, жири, амінокислоти (триптофан, лізин, метіонін, тирозин, гістидин та інші), клітковина (0,6—1,6%), макро- і мікроелементи (калій — 185—375 мг% , фосфор — 31 — 78 мг% , сірка, натрій, кальцій, магній, залізо, срібло, олово, свинець, титан, молібден, нікель, ванадій тощо). Слід відмітити, що в капусті значна кількість вітаміну С перебуває у вигляді так званого аскорбігену. Ця форма аскорбінової кислоти майже не руйнується при подрібненні і переробці капусти.

Фармакологічні властивості і використання. Комплекс хімічних речовин, що містяться в капусті, забезпечують їй багатосторонні терапевтичні властивості. Експериментальні й клінічні випробування свідчать про високу ефективність свіжого соку капусти при лікуванні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки. Основною діючою речовиною в цьому випадку вважається вітамін U, який має антигістамінні й антисеротонінові властивості, поліпшує ліпідний обмін, обмін тіаміну і холіну та метаболізм слизової оболонки шлунка, підвищуючи її опірність до ушкоджуючих факторів і стимулюючи процес загоювання виразок. Під назвою «вітамін U» промисловість випускає активовану форму метіоніну — метилметіонінсульфонію хлорид. Його застосування показане і дає добрий терапевтичний ефект при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при ентеритах, колітах, захворюваннях шкіри (екзема, псоріаз, нейродерміт, поверхневий алергічний васкуліт) та при кардіосклерозі. Слід однак

488

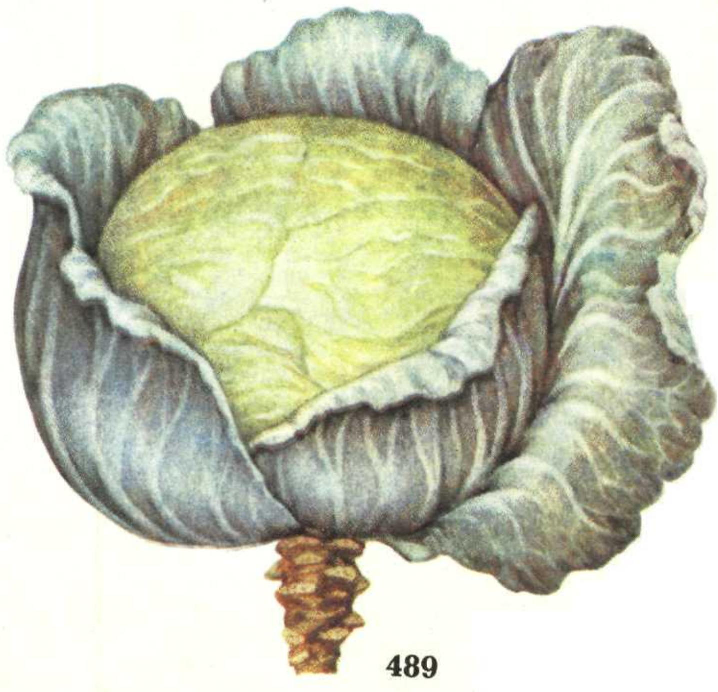

489

зауважити, що терапевтичний ефект натурального соку капусти значно вищий, оскільки він, на відміну від чистого метилметіонінсульфонію хлориду, має ще й бактерицидні, бактеріостатичні, фунгіцидні, фунгістатичні й фітонцидні властивості. Експериментально доведено, що свіжий *сік* капусти виявляє антибактеріальну дію навіть на золотистий стафілокок і мікробактерії туберкульозу. Крім цього, свіжий сік капусти має протикашлеві й відхаркувальні властивості. Майже повна відсутність у капусті пуринових основ робить її корисною в дієтичному харчуванні хворих на подагру і жовчнокам'яну хворобу. Сік, салати й інші страви з капусти показані при захворюваннях серця і нирок (діуретична здатність завдяки підвищеному вмісту солей калію), при атеросклерозі (наявність пектинів, спроможних виводити з організму токсичні речовини й холестерин, і клітковини, яка виводить холестерин і покращує моторну функцію кишечника), при ожирінні (тартронова кислота гальмує перетворення вуглеводів на жири і холестерин). З давніхдавен використовують капусту і в народній медицині. Її завжди вважали ефективним і разом з тим нешкідливим лікувальним засобом, який підвищує стійкість організму до різних захворювань. Народна медицина рекомендує вживати свіжу капусту або сік при безсонні, головних болях, жовтусі та хворобах селезінки. Свіжу і квашену капусту вживають у народі для підвищення апетиту, посилення секреторної діяльності залоз шлунка, регуляції діяльності кишечника, профілактики цинги і хронічної диспепсії, як сечогінний і легкий послаблюючий засіб. Квашену капусту або розсіл від неї вживають при діабеті, хворобах печінки, жовчного міхура холангіогепатитах; капустяний розсіл поліпшує травлення, сприяє відділенню жовчі, виявляє легку послаблюючу дію, особливо ефективну при геморої. Сік капусти і її відвар з медом вживають при ларингітах, бронхітах та інших запальних процесах дихальних шляхів. Як зовнішній засіб використовують свіже листя і сік капусти. Свіже листя прикладають до суглобів при подагрі. Для гоєння гнійних ран, виразок і опіків використовують подрібнене листя капусти, змішане наполовину з сирим яєчним білком. Свіжий сік капусти, розведений теплою водою у співвідношенні 1:1, використовують для полоскання при стоматитах і ангінах.

Лікарські форми і використання. ВНУТРІШНЬО — метилметіонінсульфонію хлорид (вітамін U) приймають після їди по 1—2 таблетки (0,05—0,1 г) 30—40 днів при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, хронічному гастриті з нормальною, зниженою і підвищеною секреторною функцією шлунка, при гастралгіях (при індивідуальному несприйманні вітаміну U можливі нудота, блювання та посилення болів, які зникають при зменшенні дози або відміні препарату); свіжий *сік* капусти п'ють теплим по півсклянки 2—3 рази на день до їди 3—4 тижні при виразковій хворобі, хворобах печінки і жовчного міхура, при холангіогепатитах і атеросклерозі (у зв'язку з можливістю посилення газоутворення пити сік хворим на інфаркт міокарда протипоказано); розсіл квашеної капусти приймають теплим по півсклянки 2—3 рази на день до їди при хворобах печінки, жовчного міхура й холангіогепатитах, а при геморої, особливо коли захворювання супроводиться запорами і кровотечами,— до 2 склянок на прийом.

490

КАПУЦИ́Н —
багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини красолевих. Те саме, що й *красоля велика*.

491

КАРТО́ПЛЯ
картофель
Solanum tuberosum —
однорічна (в культурі) та багаторічна (в дикому стані) трав'яниста бульбоутворююча рослина родини пасльонових. *Стебел* кілька, вони прямостоячі або висхідні, ребристі, розгалужені, 60—100 см заввишки. *Листки* переривчасто-непарноперисті, з 7—11 яйцевидними листочками. *Квітки* двостатеві, правильні, у верхівкових завійках; *віночок* зрослопелюстковий, білий, блідо-рожевий або фіолетовий. *Плід* — ягода. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Походить З Південної Америки. На Україні картоплю вирощують як цінну продовольчу, технічну та кормову культуру.

Сировина. З лікувальною метою використовують бульби червоних сортів картоплі. У народній медицині використовують і квітки рослини.

Хімічний склад. Бульби картоплі містять близько 25 % - сухої речовини, основними складовими частинами якої є крохмаль (80—85 %) і білок (до 3 %). Крім крохмалю, в бульбах є й інші

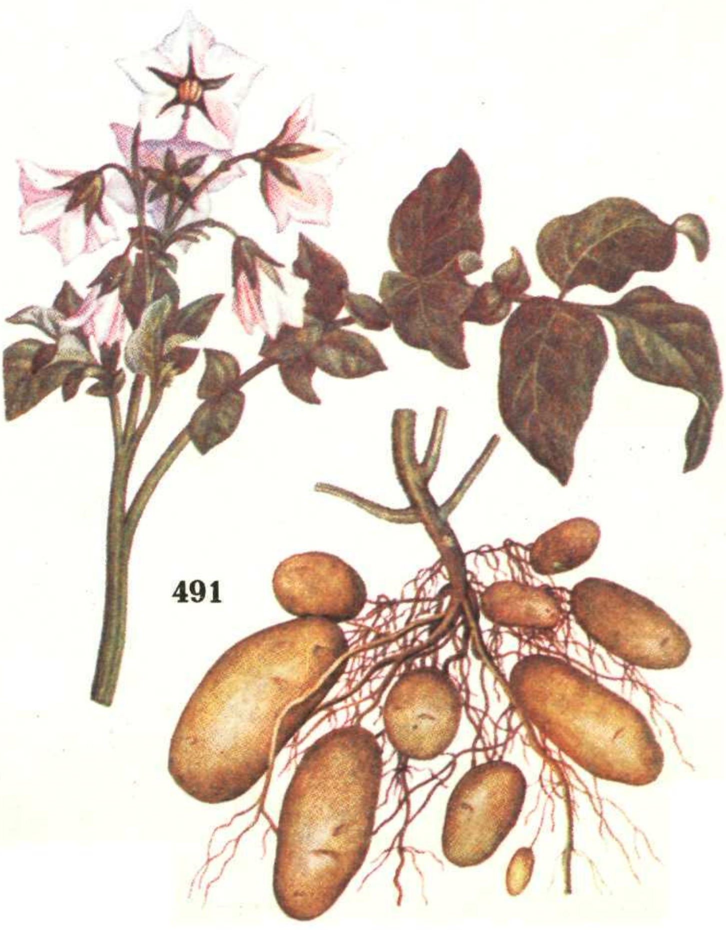

491

вуглеводи — клітковина, пектинові речовини, моно- і олігосахариди. Білок картоплі містить 14 із 20 незамінних амінокислот, а коефіцієнт його поживної цінності порівняно з білком курячого м'яса, який вважається найповноціннішим для харчування людини, становить 0,85. Багаті бульби картоплі і на вітаміни. В них є аскорбінова кислота (10—54 мг% |, майже весь комплекс вітаміну В (тіамін, рибофлавін, піридоксин, фолієва і нікотинова кислоти), каротиноїди, токофероли, нікотинамід, біотин та противиразковий фактор — вітамін U тощо. Близько 1 % сухої речовини припадає на долю мінеральних речовин — сполуки калію (до 568 мг%), фосфору (45—50 мг%), кальцію (12—15 мг%), заліза (1 мг%), сірки, марганцю, йоду, нікелю, кобальту, міді та ін. Крім того, в бульбах картоплі знайдено стерини (стигмастерин, кампестерин, ситостерин), ліпіди та органічні кислоти (кавову, хлорогенову, лимонну, щавлеву, яблучну). Вся надземна частина рослини і шкірка бульб містять глюкоалкалоїди, головними 3 яких є соланін і чаконін.

Фармакологічні властивості і використання. Сік із бульб картоплі має антиацидні, протизапальні, ранозагоювальні, спазмолітичні й сечогінні властивості; він сприяє зниженню артеріального тиску (дія ацетилхоліну), нормалізує функцію кишечника. Застосування картопляного соку показане і дає добрий терапевтичний ефект при гастритах і виразковій хворобі, які супроводяться підвищеною секрецією шлункового соку, при спастичних запорах і диспепсії та при стійких головних болях. Побічних явищ при лікуванні сирим картопляним соком не відмічено. Для одержання соку добре помиті й витерті насухо бульби, без ростків і позеленілих ділянок, які містять підвищену кількість соланіну, разом з лушпайками труть на тертці або пропускають через м'ясорубку, а одержану мезгу відтискають через 2 шари марлі. Перетерту сиру картоплю широко використовують у дерматології й косметиці: лікують гноячкову екзему, піодермію, дерматити, опіки, гнійні рани, виразку гомілки та інші виразкові хвороби шкіри. У випадку виразки гомілки на всю уражену поверхню кладуть шар тертої сирої картоплі завтовшки 0,5—1 см, накривають серветкою з 6—8 шарів марлі й залишають у такому стані на 4—5 годин, періодично зволожуючи пов'язку свіжим соком картоплі. За умови щоденного проведення процедури виразки епітелізуються приблизно за 3 тижні. В косметичній практиці перетерту сиру або зварену «в мундирі» картоплю вводять до складу живильних масок (при сухій шкірі, сонячних опіках тощо). При катарах верхніх дихальних шляхів вдихають пару гарячої подавленої картоплі, звареної «в мундирі». Як діуретичний засіб рекомендується науковою і народною медициною картопляна дієта. Печену несолону картоплю вводять у раціон хворих на ниркові й серцево-судинні захворювання з набряками. Картопля є сировиною для одержання крохмалю, глюкози, спирту і молочної кислоти, які широко використовуються в лікувальній практиці. Крохмаль, зокрема, приймають всередину і в клізмах як обволікаючий засіб при отруєннях для захисту слизової оболонки шлунка. Застосовують його у вигляді киселю після звільнення шлунка. Останнім часом увагу дослідників привертає і надземна частина рослини як джерело для одержання алкалоїду соланіну, який за хімічною будовою близький до кортикостероїдів і серцевих глікозидів. У великих дозах соланін спричиняє тяжкі отруєння, а в малих зумовлює стійке й тривале зниження артеріального тиску, збільшує амплітуду і зменшує частоту серцевих скорочень, виявляє протизапальну, болетамувальну і протиалергічну дію. Це свідчить про те, що не випадково *настій* квіток картоплі використовують у народній медицині як засіб, що має гіпотензивні властивості і збуджує дихання.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — сирий сік картоплі п'ють по півсклянки 3 рази на день (натщесерце, перед обідом і перед вечерею) протягом 2—3 тижнів, повторюючи курс лікування після тижневої перерви. Під час лікування соком фізіотерапевтичні процедури, медикаментозне лікування припиняють, дотримуються щадної дієти. Восени і навесні, коли загострення виразкової хвороби найбільш вірогідне, рекомендується пити сирий сік картоплі протягом 2 тижнів з профілактичною метою (дозу можна зменшити наполовину).

492

КАСІЯ ВУЗЬКОЛИСТА,
сена індійська;
кассия узколистная
Cassia angustiiolia, синонім — *Senna otticinalis* —
невеликий (1,5—1,8 м заввишки) прямостоячий кущ родини цезальпінієвих. Нижні гілки підведені над землею. Листки чергові, парноперисті, з 4—5 парами синювато-зелених листочків завдовжки 2,5—6 і завширшки 1—2 см. *Квітки* великі, зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* золотаво-жовті, зібрані в пазушні китицевидні *суцвіття. Плід* — біб, серповиднозігнутий, темно-коричневий, з зеленим відтінком. Цвіте з липня до осені. Насіння визріває з вересня.

Поширення, заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування— усе так, як у статті *Касія гостролиста.*

492

493

КА́СІЯ ГОСТРОЛИСТА,
сена африканська;
кассия остролистная
Cassia acutifolia, синонім — *C. alexandrina* —
невеликий (60—90 см заввишки) розлогий *кущ* родини цезальпінієвих. Нижні стеблові гілки довгі, майже стеляться по землі. Листки чергові, парноперисті, з 4—5 парами синювато-зелених ланцетовидних листочків завдовжки 2—3 і завширшки 0,5—1 см. *Квітки* середньої величини (7—8 мм завдовжки), зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка),* жовті, зібрані в пазушні китицевидні *суцвіття. Плід* — біб завдовжки 3—5 і завширшки 1,5—2,5 см, слабозігнутий, зеленаво-коричневий. Цвіте з липня до осені. Насіння визріває з вересня.

493

Поширення. Касія гостролиста дико росте в Африці. В СРСР її вирощують у Середній Азії й Азербайджані як однорічну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Sennae), відоме під назвою александрійського листя, і плоди (Folliculi Sennae), які називають александрійськими стручками. Листя збирають 2—3 рази за вегетацію, обшморгуючи його з пагонів: перший раз — коли нижні листки пожовкнуть, вдруге — через 1—1,5 місяця, третій раз збирають листя, яке встигло відрости після другого збирання до заморозків. Плоди збирають у міру їхнього достигання, ознакою якого є їхнє побуріння й розтріскування. Зібрану сировину відразу сушать на відкритому повітрі, розстилаючи її тонким шаром на тканині. Строк придатності — 3 роки. Аптеки відпускають сировину.

Хімічний склад. Плоди і листя касії гостролистої містять антраглікозиди (сенозиди А і В, реїн, алое-емодин), флавоноїди, стерини, органічні кислоти (пальмітинова, лінолева, стеаринова та інші), сліди алкалоїдів. У листках, крім того, є смолисті речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Касія гостролиста має проносні властивості. Вона позитивно впливає на жовчовидільну й антитоксичну функції печінки. Проносна дія рослини зумовлена антраглікозидами, які посилюють моторну функцію кишечника, особливо товстого. Проносний ефект настає через 6—10 годин після прийняття препаратів касії. На відміну від препаратів алое, які діють лише в присутності жовчі в кишечнику, препарати касії ефективні й у разі порушення надходження жовчі в кишечник. Вони не змінюють нормальної функції тонких кишок (на відміну від рицинової олії), не спричинюють запору після послаблюючої дії (на відміну від ревеню), рідкого випорожнення і болів у кишечнику, як це спостерігається при використанні інших проносних засобів (кора крушини, корінь ревеню, сульфат магнію). Препарати касії використовують для регуляції функції кишечника (хронічні атонічні запори, запори у вагітних і в годуючих матерів та при порушенні моторики кишок у жінок у клімактеричний період, для розм'якшення випорожнення при тріщинах заднього проходу та при геморої). В хірургічній практиці касію використовують перед операціями і при післяопераційній атонії кишечника. Касія входить до складу *проносних чаїв* і *протигеморойних чаїв.* Сила проносної дії залежить від вибраної дози: малі дози (2—4 г) зумовлюють легке послаблення, підвищені (5 г) — проносний ефект. Щоб уникнути звикання до препаратів касії, їх доцільно чергувати з іншими проносними засобами. Слід уникати тривалого (до кількох років) вживання великих доз препаратів касії (як і інших проносних засобів), оскільки це може спричинити атрофію гладенької мускулатури товстої кишки й порушення її іннервації. Побічні явища (гурчання, метеоризм, біль у животі) спостерігаються дуже рідко і при припиненні приймання препарату відразу зникають. Смолисті речовини, які є в листі касії, зумовлюють спазми кишечника. Щоб позбутися смолистих речовин, настій після охолодження фільтрують. У плодах смолистих речовин немає, тому проносна дія настоїв з них ніжніша. В китайській медицині настій або *відвар* листя касії застосовують як апетитний засіб і для поліпшення травлення. Фармацевтична промисловість Індії виробляє з касії препарати сенаде (Senade) і глаксена (Glaxena), які імпортуються до СРСР. Німецька Демократична Республіка поставляє в СРСР препарат регулакс (Regulax) — аналог вітчизняного кафіолу (Cafiolum).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (8 г, або 2 столові ложки, сировини на 200 мл окропу) по половині чи третині склянки зранку і на ніч; *екстракт* сени сухий (Extractum Sennae siccum) по 1—2 таблетки на прийом 2—3 рази на день або 1—2 таблетки на ніч і зранку натщесерце; складний настій сени, або віденський напій (Infusum Sennae compositum) по 1—2 столові ложки на прийом — для дорослих і по 1 чайній або 1 десертній ложці—для дітей; лакричний *порошок* (Pulvis Glicirrhizae compositus) вживають розведеним водою по 1 чайній ложці 1—2 рази на день (дітям давати по чверті чайної ложки).

494

КАТАРА́НТУС РОЖЕ́ВИЙ — багаторічна вічнозелена напівкущова рослина родини барвінкових. Те саме, що й *барвінок рожевий*.

495

КАТРА́Н СТЕ́ВЕНА
катран Стевена
Crambe steveniana —
багаторічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* прямостояче, галузисте, 60—100 см заввишки. *Листки* тонкі, голі, двічіперистороздільні, з вузькими гострими частками. *Квітки* двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, зібрані в *китиці; пелюстки* білі, 5—5,5 мм завдовжки і близько 4 мм завширшки. *Плід* — чотиригранний *стручечок*. Цвіте у травні, червні.
Поширення. В дикому стані росте на степах і глинистих схилах у передгірних районах Криму і на Керченському півострові. На півдні республіки вирощують як овочеву рослину.
Заготівля і зберігання. Використовують (свіжими або консервованими) корені рослини, які копають у кінці першої (якщо вони досягли більше 2 см у діаметрі) або другої вегетації. На третій рік рослина утворює квітконосний *пагін* і після дозрівання насіння відмирає з коренем. Зберігають корені в холодильниках, траншеях, підвалах, овочесховищах; заморожені корені після відтаювання зберігають свої смакові якості.
Хімічний склад. Корені містять крохмаль і цукри та гірчичні глікозиди.
Фармакологічні властивості і використання. *Корені* катрану мають фітонцидні властивості, підвищують апетит, покращують травлення. В народній медицині їх використовують при розладі шлунка, як протицинготний засіб та як замінник гірчичників. Вживають корені катрану свіжими і переробленими (салати, соуси, як пряні добавки в соліннях і маринадах).

496

КАЧИ́М ВОЛОТИ́СТИЙ — багаторічна трав'яниста з виглядом кулястого куща рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *лещиця волотиста*.

497

КАШТА́Н КІ́НСЬКИЙ — високе (до 25 м заввишки) листопадне дерево родини гіркокаштанових. Те саме, що й *гіркокаштан звичайний*.

495

498

КВАСЕНИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА,
заячий квас, заячий щавель;
кислица обыкновенная
Oxalis acetosella —
багаторічна трав'яниста безстеблa рослина родини квасеницевих. Має тонке розгалужене повзуче *кореневище,* на кінці якого розвиваються безлисті квітконосні *пагони* 6—12 см заввишки. *Листки* довгочерешкові, трійчасті, в пучках; листочки оберненосерцевидні. *Квітки* правильні, двостатеві п'ятичленні, одиничні; *пелюстки* оберненояйцевидні, білі, з рожевими або ліловими жилками, 12—15 мм завдовжки і 6—8 мм завширшки. *Плід — коробочка*. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Квасениця звичайна трапляється у вологих тінистих, переважно листяних лісах, по чагарниках у лісових районах та в західній частині Правобережного Лісостепу.
Сировина. З лікувальною метою використовують свіжу або суху *траву* (Herba Oxalidis acetosella), зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна*.
Хімічний склад. У траві квасениці звичайної є аскорбінова кислота (до 150 мг%), каротин, рутин, вільні органічні кислоти (щавлева —0,08—0,84% , яблучна, янтарна та інші) та їхні солі, а також флавоноїд орієнтин.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині квасениця звичайна дуже популярна. її використовують як

498

протицинготний, протизапальний, антисептичний, в'яжучий, жовчогінний, сечогінний і протиглисний засіб. Вживають рослину переважно свіжою. Листя рослини додають до салатів, ним посипають яєшню, бутерброди з ковбасою, паштетами, сиром тощо. Це не тільки надає стравам приємного кислуватого присмаку, а й робить їх кориснішими рано навесні, коли організм перебуває в стані гіповітамінозу, при атеросклерозі, захворюваннях шкіри внаслідок порушення обміну речовин, при печії, порушеннях травлення, жовтяниці, нефриті, хворобах сечового міхура, надмірних місячних, при отруєнні важкими металами. Свіже подрібнене листя прикладають до фурункулів, гнійних ран, наривів, золотушних та інших виразок. Свіжий сік рослини або настій трави використовують у тих самих випадках, що й свіже листя, але значно рідше. Є вказівки на терапевтичний ефект свіжого соку рослини при карциноматозних виразках, при раку губи, раку шлунка (в першому і другому випадках місцеве лікування поєднували з прийманням соку всередину). Свіжа трава, зібрана в період квітування рослини, використовується в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 столова ложка свіжого подрібненого листя на 400 мл окропу, настоюють 2 години) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій подвійної міцності для полоскань, обмивань і *примочок.* Надмірне і тривале вживання квасениці звичайної може спричинити подразнення нирок. Рекомендується обмежувати вживання трави квасениці хворим на щавлевокислий діатез та з підвищеним протитромбіновим індексом, при схильності до судоми.

499

КВАСНИ́ЦЯ — гілляста листопадна колюча кущова рослина родини барбарисових. Те саме, що й *барбарис звичайний.*

500

КВАСО́ЛЯ ЗВИЧА́ЙНА
фасоль обыкновенная
Phaseolus vulgaris —
однорічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, невитке, 30—80 см заввишки (кущова форма). *Листки* довгочерешкові, трійчасті. Квітки білі, рожеві або лілові, в пазушних китицях. Плід — біб. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. ПОХОДИТЬ З Південної або Центральної Америки. На Україні вирощують як харчову рослину.

Сировина. Використовують лушпиння («стручки») — стиглі пожовтілі *оплодні* (Cortex fructus Phaseoli vulgaris). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Оплодні містять бетаїн, аргінін, лізин, триптофан, тирозин, лейцин, аспарагін, холін, геміцелюлозу (45—50%) та макро- і мікроелементи (кремній, мідь, кобальт, нікель). У стиглому насінні (зерні) є білок (20—30%), вуглеводи (50—60%), жири (до 3,6%), клітковина, вітаміни групи В, аскорбінова кислота, калій, фосфор, мідь, цинк тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з квасолевого лушпиння мають дермотонічні, сечогінні, антибіотичні та гіпоглікемічні властивості й використовуються для лікування хронінних дерматозів, гіпертонії, ревматизму, запалень нирок, легких форм цукрового діабету та набряків, спричинюваних захворюваннями нирок. Страви з К. з. (особливо у вигляді пюре) корисно вживати при гіпацидних гастритах, атеросклерозі й порушеннях ритму серцевої діяльності.

Лікарські форми I застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар лушпиння (15—20 г подрібненого сухого лушпиння на 1 л води, кип'ятять 3—4 години) — добова доза 500 мл, пити ковтками. При сечових каменях суміш квасолевого лушпиння, листя *чорниці звичайної,* квіток *терну звичайного,* трави *деревію звичайного,* хвоща *польового* та *звіробою звичайного* у співвідношенні 3:3:3:3:6:6 готують як настій (1 столова ложка на 1 склянку холодної води, настоюють 6 годин, доводять до кипіння) і вживають протягом дня 1 склянку за кілька разів. При цукровому діабеті: суміш лушпиння квасолі, листя чорниці, соломи *вівса звичайного* і сім'я *льону звичайного* у співвідношенні 2:2:2:1 готують як відвар (3 столові ложки на 3 склянки окропу, варити 20 хв) і п'ють по 3 столові ложки тричі на день; суміш листя чорниці звичайної і *кропиви дводомної,* квасолевого лушпиння і коріння *кульбаби лікарської* у співвідношенні 1:1:1:1 готують як відвар (1 столова ложка на 1 склянку окропу, варять 20 хв, настоюють 20 хв, проціджують) і приймають по 1 склянці 3—4 рази на день перед їдою; суміш лушпиння квасолі, листя *м'яти перцевої* та кукурудзяних стовпчиків з приймочками у співвідношенні 7:1:2 готують як настій (3 столові ложки на 3 склянки окропу, варять 5—7 хв, настоюють 10 хв, проціджують) і приймають по півсклянки тричі на день; суміш квасолевого лушпиння, коренів *лопуха справжнього* й листя чорниці звичайної у співвідношенні 1:1:1 готують як настій (60 г на 1 л води, настоюють 12 годин, кип'ятять 5 хв, настоюють ще 1 годину, проціджують) і приймають по три чверті склянки 5 раз на день через 30 хв після їди.

500

501

КВІТОВЕ ДЕРЕВО —
невелике дерево підродини яблуневих родини розових. Те саме, що й *айва довгаста.*

502

КЁЛА —
трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *амі зубна.*

503

КЕНДИ́Р КОНОПЛЯ́НИЙ
кендырь коноплёвий
Trachomitum cannabinum —
багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини барвінкових. *Стебла* прямі, зелені або вишнево-червоні, 60—100 см заввишки. *Листки* супротивні, зрідка чергові, короткочерешкові, від ланцетних до видовженояйцевидних, цілокраї. *Квітки* білі або рожеві, в волотевидному суцвітті. *Плід — листянка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Походить з Північної Америки. В СРСР культивується в Московській області.
Сировина. Використовують кореневища з корінням. Заготовляють восени. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. У коренях К. к. містяться серцеві глікозиди (цимарин, апоканозид, циноканозид, К-строфантин-β, жирні кислоти (пальмітинова, стеаринова, ліноленова, олеїнова), тритерпенові сполуки, танін, каучук та сліди алкалоїдів.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині коріння К. к. у вигляді *відвару* здавна використовуються як сечогінний засіб при захворюваннях нирок, при серцевих хворобах та водянці. В науковій медицині К. к. використовували як кардіотонічний засіб. Фармацевтичною промисловістю виготовлялися препарати цимарин і кендозид. Випуск цих препаратів припинено у зв'язку з наявністю ефективніших засобів з подібною дією.

504

КЕРМЕ́К ГМЕ́ЛІНА
кермек Гмелина
Limonium gmelinii —
багаторічна трав'яниста гола рослина родини кермекових. *Стебло* розгалужене, кругле, 20—60 см заввишки. *Листки* еліптичні або оберненояйцевидні, всі в прикореневій розетці. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, з 5-пелюстковими фіолетово-синіми *віночками,* в коротких і щільних колосах, що утворюють малорозгалужене щитковидно-пірамідальне *суцвіття. Плід* — однонасінний нерозкривний. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте у Лівобережному Лісостепу, в Степу та на півночі Криму на солончаках і засолених луках.
Сировина, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Кермек широколистий.*

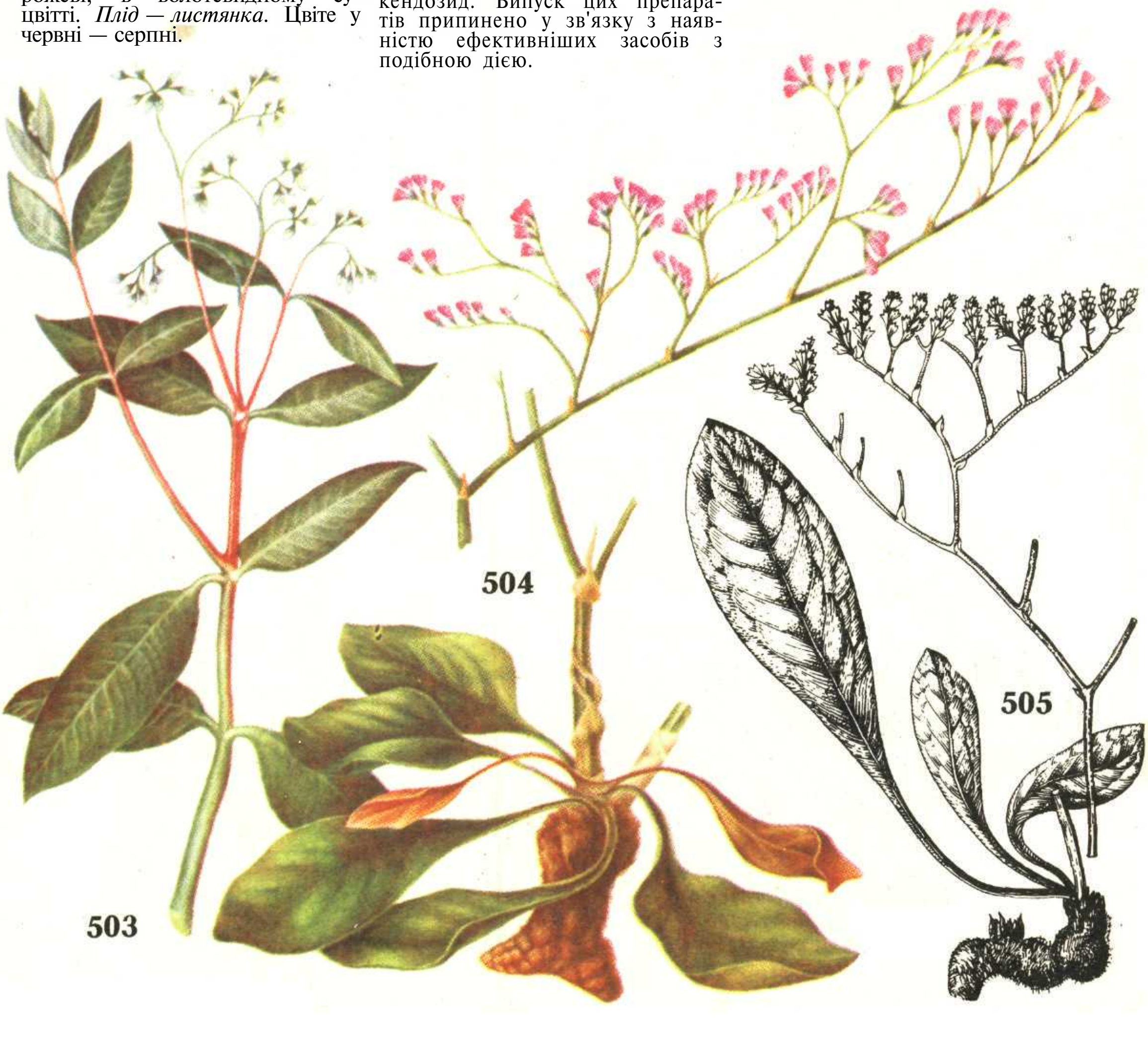

505

КЕРМЕ́К ШИРОКОЛИ́СТИЙ
кермек широколистный
Limonium plalyphyllum, синонім — *L. latifolia* —
багаторічна трав'яниста рослина родини кермекових. *Стебло* розгалужене, круглясте, 50—100 см заввишки. *Листки* всі в прикореневій розетці, великі (15—60 см завдовжки і 3,5—12 см завширшки), еліптичні або видовженоеліптичні, на верхівці — тупі або заокруглені, з обох боків густоопушені пучкуватими волосками, розміщеними на горбочках. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, з 5-пелюстковими фіолетово-синіми *віночками,* у рідких колосах, що утворюють велике розлоге щитковидне *суцвіття. Плід* — однонасінний, нерозкривний. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте на півдні Лісостепу, в Степу, в східній частині Гірського Криму та в Південному Криму по степових чагарниках, на узліссях та сухих солонцях.

Сировина. Використовують корені, зібрані восени або рано навесні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Корені містять дубильні речовини (9—19%), галову і елагову кислоти і барвники, виявляють фітонцидну активність.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина має в'яжучі й кровоспинні властивості. При вживанні відвару коренів К. ш. хворими на гострі шлунково-кишкові захворювання зникають диспептичні явища, припиняються проноси, поліпшується апетит. У народній медицині К. ш. використовують при катарах шлунка з підвищеною кислотністю, при опущенні шлунка, дизентерії, проносах та як кровоспинний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар коренів (20—40 г сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3—4 рази на день; *настойку* із 100 г коренів К. ш. і 100 г *звіробою звичайного* на 1,5 л горілки п'ють при виразковій хворобі шлунка по 1—2 столові ложки до їди протягом двох місяців.

506

КИЗИЛ —
кущ або невелике (до 8 м заввишки) дерево родини деренових. Те саме, що й *дерен справжній.*

507

КИЗИ́ЛЬНИК ЧОРНОПЛО́ДИЙ
кизильник черноплодный
Cotoneaster melanocarpa —
невеликий (80—200 см заввишки) кущ родини розових. *Листки* чергові, яйцевидні або еліптичні, цілокраї, на верхівці округлі, тупі; зверху темно-зелені, розсіяно-волосисті; зісподу — густобілоповстисті. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, по 5—15 у китице- або щитковидних *суцвіттях*; п*елюстки* округлі, 3—4 мм завдовжки, білі, наприкінці цвітіння блідо-рожеві. *Плоди* несправжні (яблуковидні), яйцевиднокулясті, 6—7 мм у діаметрі, чорні, з білуватою поволокою. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Кизильник чорноплодий росте розсіяно майже по всій території України (крім Криму) на кам'янистих схилах, серед чагарників.

Сировина. Для лікарських потреб використовують *траву* (пагінці разом з листям) і плоди. Заготовляють траву під час цвітіння рослини. Плоди вживають свіжими. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листя рослини містить флавоноїди, глікозид, аскорбінову кислоту (230—250 мг%). У плодах є алкалоїди, кумарини, флавоноїди, аскорбінова кислота (50 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Кизильник чорноплодий має діуретичні, жовчогінні і в'яжучі властивості. У народі настій трави вживають при водянці, жовтяниці й проносах різного походження. Плоди їдять для покращення обміну речовин.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години, проціджують) по чверті склянки 3—4 рази на день.

508

КИ́НЗА —
однорічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *коріандр посівний.*

509

КИПАРИ́С ВІЧНОЗЕЛЕ́НИЙ
кипарис вечнозелёный
Cupressus sempervirens —
однодомна вічнозелена голонасінна деревна рослина родини кипарисових, з пірамідальною або розлогою кроною, до 30 м заввишки. Листки лусковидні, перехреснопарні, темно- або ясно-зелені, інколи з синюватим відтінком (на молодих екземплярах — голчасті). *Мікростробіли* (чоловічі шишки) дрібні, видовжені, з 2—6 *мікроспорангіями* на нижньому боці лусок, одиничні, на кінцях *пагонів.* Жіночі шишки великі (до 3 см завдовжки), майже кулясті, біля основи приплюснуті, сірі або сірувато-коричневі, блискучі, дерев'янисті, достигають на другий рік, складаються з 4—6 пар щитковидних багатогранних лусок з обов'язковим шипиком.

509

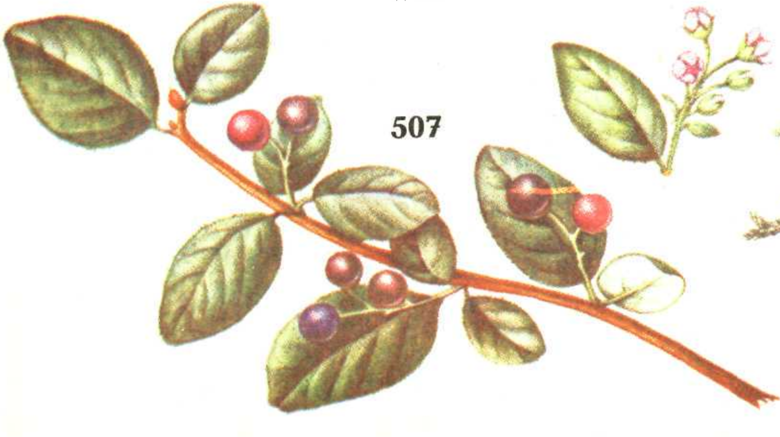
507

Поширення. Батьківщина кипариса вічнозеленого — Північний Іран, Мала Азія, острови Егейського моря, Кріт і Кіпр. У Криму його вирощують як декоративну рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують повністю достиглі шишки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кипарис вічнозелений містить 0,2—0,5 % ефірної олії, основними компонентами якої є α-пінен (22—55 %), й-3-карен (12—32%), лимонен (3—5%), терпінолен (1,5—6%), β-пінен (1,5—5%) і камфен (0,5—4%).

Фармакологічні властивості і використання. В зелених насадженнях Криму кипарис вічнозелений виконує естетичну, санітарну та гігієнічну функції, збагачує повітря біологічно активними речовинами. Леткі фітонциди кипариса знезаражують повітря від шкідливих мікроорганізмів (на 40—56%), особливо від збудників запальних захворювань дихальних шляхів, виявляють позитивну терапевтичну дію на хворих з хронічними неспецифічними захворюваннями легень. Ароматерапія вдало доповнюється елементами рефлекторної естетотерапії за рахунок краси самих рослин, незвичайної форми листя і гами кольорів, які благотворно впливають на центральну і вегетативну нервові системи. Поєднання високих декоративних якостей з антимікробною активністю летких виділень робить цю рослину невід'ємною належністю зелених насаджень знаменитих приморських здравниць Криму. *Відвар* шишок використовують у народній медицині для місцевих ванн при подагрі.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — беруть третину відра шишок, доливають доверху водою, кип'ятять 15—20 хвилин, охолоджують до температури 30—40° і використовують для місцевих ванн при подагрі (процедуру закінчують, коли температура відвару стане кімнатною).

510

КИ́СЛЕ ДЕ́РЕВО —
гілляста листопадна колюча кущова рослина родини барбарисових. Те саме, що й *барбарис звичайний.*

511

КИСЛИ́Ч ЗВИЧА́ЙНИЙ —
гілляста листопадна колюча кущова рослина родини барбарисових. Те саме, що й *барбарис звичайний.*

512

КИСЛЯ́НКА —
гілляста листопадна колюча кущова рослина родини барбарисових. Те саме, що й *барбарис звичайний.*

513

КИТА́ЙСЬКЕ ДЕ́РЕВО —
дводомне листопадне дерево родини евкомієвих, до 20(30) м заввишки. Те саме, що й евкомія *в'язолиста.*

514

КИТА́ЙСЬКИЙ РАПО́НТИК —
багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, шо й *ревіньтангутський.*

515

КИТА́ЙСЬКИЙ ФІ́НІК —
колючий розлогий кущ або невелике (до 3 м заввишки) дерево родини жостерових. Те саме, що й *зизифус справжній.*

516

КИТА́ЙСЬКИЙ Я́СЕН —
листопадне дерево родини симарубових. Те саме, що й *айлант найвищий.*

517

517

КИТЯ́ТКИ ВЕЛИ́КІ
истод большой
***Polygala major* —**
багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. *Стебла* численні, прості, підведені, густо облистнені, 40—50 см заввишки. *Листки* чергові, цілокраї, оберненояйцевидні до ланцетних або лінійних; нижні листки не зібрані в розетку, вони менші або такі самі, як верхні листки. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані в багатоквіткові (до 30—50 квіток) верхівкові *китиці; віночок* рожевий, синій до фіолетового або білий, 14—15 мм завдовжки. *Плід* — сплюснута з боків двогнізда коробочка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Китятки великі трапляються в Криму на вапняках.

Сировина, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Китятки *гіркуваті.*

518

518

КИТЯ́ТКИ ГІРКУВА́ТІ
истод горьковатый
Polygala amarella —
багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. *Стебло* біля самої основи розгалужене, з висхідними гілками, 5—20 см заввишки. Листки чергові, прості, цілокраї; приземні листки трохи більші, оберненояйцевидні, тупі, зібрані розеткою; стеблові — довгасті, гоструваті, біля основи клиноподібно звужені. *Квітки* двостатеві, неправильні, на коротких квітконіжках, блакитні або білі, 3,5—4 мм завдовжки, зібрані верхівковими китицями; при основі *квітконіжок* є 3 *приквітки,* з яких середній довший за два бокові. *Плід* — оберненояйцевидна сплюснута коробочка. Цвітуть у травні — червні.

Поширення. Китятки гіркуваті ростуть на Поліссі й зрідка в північній частині Лісостепу на вологих і вогкуватих луках, болотяних місцях і торфовищах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують усю рослину (Herba Polygalae, синонім — Herba Amarellae). Збирають її на початку цвітіння разом з *корінням.* Сушать сировину на вільному повітрі (у затінку чи на сонці) або в приміщенні, яке добре провітрюється. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить сапонінові речовини (сенегін, полігалову кислоту), глікозид гальтерин, таніни, жирну та ефірну олії.

Фармакологічні властивості і використання. Китятки гіркуваті використовують як ефективний відхаркувальний засіб при гострих і хронічних захворюваннях легень і верхніх дихальних шляхів (ларингіт, бронхіт, бронхіальна астма, туберкульоз, емфізема та запалення легень). Крім того, рослину використовують при відсутності апетиту, катарі шлунково-кишкового тракту, при слизистих *проносах* з виділенням *слизу* і як засіб, що сприяє збільшенню кількості молока у жінок-годувальниць. Як зовнішній засіб китятки використовують для лікування наривів та екземи.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— настій (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, настояти 2 години, процідити) по півсклянки *4* рази на день до їди.
ЗОВНІШНЬО — одержану після проціджування настою кашкоподібну масу використовують для *припарок.* Препарати китяток гіркуватих не токсичні, без побічної дії.

519

КИТЯ́ТКИ ЗВИЧА́ЙНІ
истод обыкновенный
Polygala vulgaris —
багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. Стебел багато, вони прості або у верхній частині розгалужені, майже голі, біля основи висхідні, 15—30 см заввишки. *Листки* чергові, прості, цілокраї; нижні — яйцевидні або округлояйцевидні, 0,5—2 см завдовжки, при основі — звужені в *черешок,* тупуваті, інші — лінійно-ланцетні, сидячі, гострі, довші за нижні. Квітки двостатеві, неправильні, 5-пелюсткові, сині, в рідких *китицях; приквітки* не перевищують довжину квіткових *бруньок* і не утворюють на верхівці *суцвіття* чубок. *Плід* — коробочка. Цвітуть у червні — липні.

Поширення. Ростуть на вологих луках у Карпатах, рідше — на Розточчі-Опіллі і на Поліссі.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини, і корені, які копають восени. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить значну кількість сапонінів.

Фармакологічні властивості і використання. Відвар трави з коренями використовують як відхаркувальний засіб при гострих і хронічних катарах гортані, бронхів і легень.

Лікарські форми і застосування.
Відвар (5—10 г подрібнених коренів і трави на 300 мл окропу) по 1 столовій ложці *4* рази на день.

519

520

КИТЯ́ТКИ СИБІ́РСЬКІ,
сибірська сенега;
истод сибирский
Polygala sibirica —
багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. Мають невелике багатоголове *кореневище,* яке переходить у стрижневий, малорозгалужений *корінь. Стебла* численні, притиснутоопушені, слабо розгалужені, 10—25 см заввишки. *Листки* чергові, цілісні, цілокраї, *черешкові,* еліптичноланцетні, зверху коротко опушені, знизу — голі, завдовжки 15—*35* мм, завширшки 9—10 мм. *Квітки* двостатеві, неправильні, блідо-фіолетові або синюваті, на пониклих *квітконіжках,* зібрані в однобічні пазушні, рідше верхівкові китиці. Плід — двогнізда, сплюснута округло-серцевидна коробочка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Китятки сибірські ростуть на вапнякових сухих

520

521

кам'янистих схилах, крейдяних та глинистих відслоненнях у Лісостепу (по Дністру і його притоках), на південному сході в басейні Дінця і на півдні Донецької області (вододіл річок Кальміусу та Міусу).
Заготівля **і зберігання.** Для виготовлення ліків використовують кореневища з коренями (Radix Polygalae sibiricae). Перед в'яненням надземної частини корені викопують, старанно очищають від землі (мити у воді не можна) і сушать на вільному повітрі (у затінку чи на сонці) або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сухої сировини виходить 30—32 % . Строк придатності — 4 роки. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад — як у китяток гіркуватих.
Фармакологічні властивості і використання. Китятки сибірські використовують як ефективний відхаркувальний засіб при гострих і хронічних захворюваннях легень і верхніх дихальних шляхів (див. статтю *Китятки гіркуваті).* Поряд з цим рослину використовують при проносах, запаленнях сечового міхура, як гіркоту для поліпшення апетиту, а зовнішньо — як ранозагоювальний засіб.
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* коренів (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 4—5 раз на день. Препарати з китяток не токсичні, без побічної дії.

521

КИТЯТКИ ЧУБАТІ
истод хохлатый
Polygala comosa —
багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. *Стебел* багато, вони прості, майже голі, біля основи висхідні, 10—25 см заввишки. *Листки* чергові, прості, цілокраї, 3—3,5 см завдовжки і 4—5 мм завширшки; нижні — яйцевидно-еліптичнодовгасті, стеблові — лінійно-ланцетні. *Квітки* двостатеві, неправильні, 5-пелюсткові, синьо-фіолетові або рожеві, іноді в багатоквіткових *китицях; приквітки* перевищують довжину квіткових *бруньок* і утворюють на верхівці *суцвіття* чубок. *Плід — коробочка.* Цвітуть у травні — червні.
Поширення. Ростуть на суходільних луках, узліссях, лісових галявинах, у степових западинах на Поліссі і в Лісостепу, рідше — в передгір'ях Карпат і в степовій зоні.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе **так,** як у статті *Китятки звичайні.*

522

КІНСЬКА ГРИВА —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *сідач коноплевий.*

523

КІНСЬКИЙ ЧАСНИК ЧЕРЕШКОВИЙ,
часникова трава;
чесночница лекарственная
Allaria petiolata, синонім — *A. officinalis* —
дворічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* 25—100 см заввишки, прямостояче, малорозгалужене, голе, внизу — маловолосисте. *Листки* з сизуватою поволокою, цілісні; прикореневі — яйцевидно-серцевидні; верхні — яйцевидно-трикутні, короткочерешкові. *Квітки* двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, білі, у верхівкових китицевидних *суцвіттях. Плід — стручок.* Цвіте у квітні — червні.
Поширення. Росте по всій території України в листяних та мішаних лісах, по чагарниках, як бур'ян у садах і парках.
Сировина. Використовують насіння і листя, зібране під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Листки містять глікозид синігрин, аскорбінову кислоту, флавоноїди, смоли тощо. Насіння містить близько 30 % гірчичної олії.
Фармакологічні властивості і використання. Настій трави вживають при бронхіальній астмі, проносах та як глистогінний засіб. Товчене насіння іноді використовують замість гірчичників.
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настій трави (1 чайна ложка *трави* на 200 мл окропу, настоюють до охолодження) по 1 столовій ложці 4—5 раз на день.

524

КЛЕН ГОСТРОЛИСТИЙ —
дерево з густою розлогою кроною родини кленових. Те саме, що й *клен звичайний.*

525

КЛЕН ЗВИЧАЙНИЙ,
клен гостролистий;
клён остролистный
Acer platanoides —
дерево з густою розлогою кроною родини кленових. Стовбур колоновидний з поздовжньо-тріщинуватою темно-сірою *корою,* 25—30 м заввишки. *Листки* супротивні, 5—7-лопатеві, з обох боків зелені, основа серцевидна; лопаті тонкозагострені, з 1—3 зубцями, виїмки між ними заокруглені. При зриванні листків з черешків виділяється молочний сік. *Квітки* дрібні, правильні, в прямостоячих щитковидних *суцвіттях. Віночок* зеленаво-жовтий. *Плід* — подвійна *крилатка.* Цвіте у квітні — травні.

523

Поширення. Росте по всій території України в листяних і мішаних лісах. Вирощують його у парках і вуличних насадженнях.

Сировина. Використовують сік і молоде листя. Ця сировина не заготовляється і аптеками не відпускається.

Хімічний склад ще недостатньо вивчено. Сік містить цукор (1,4 %) і каучук (1,1%), листки — дубильні речовини, каучук, алкалоїди, каротин (13,2 мг%), аскорбінову кислоту (до 268 мг%) тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати К. з. використовують лише в народній медицині. Вони виявляють антисептичні, протизапальні, знеболювальні, ранозагоювальні, сечогінні та жовчогінні властивості. Свіжий *сік* п'ють як загальнозміцнюючий засіб, при радикулітах, з нього приготовляють квас та інші напої. Настій або *відвар* молодого листя вживають як тонізуючий засіб, при жовтяниці, нирковокам'яній хворобі та для лікування цинги, а в німецькій народній медицині — як засіб, що посилює статеву діяльність у чоловіків.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 столова ложка свіжого або сухого листя на склянку окропу), пити охолодженим по чверті склянки 3—4 рази на день; *настойку* листя (20 г листя на 100 мл 40 % -ного спирту) по 20—30 крапель 3 рази на день перед їдою.

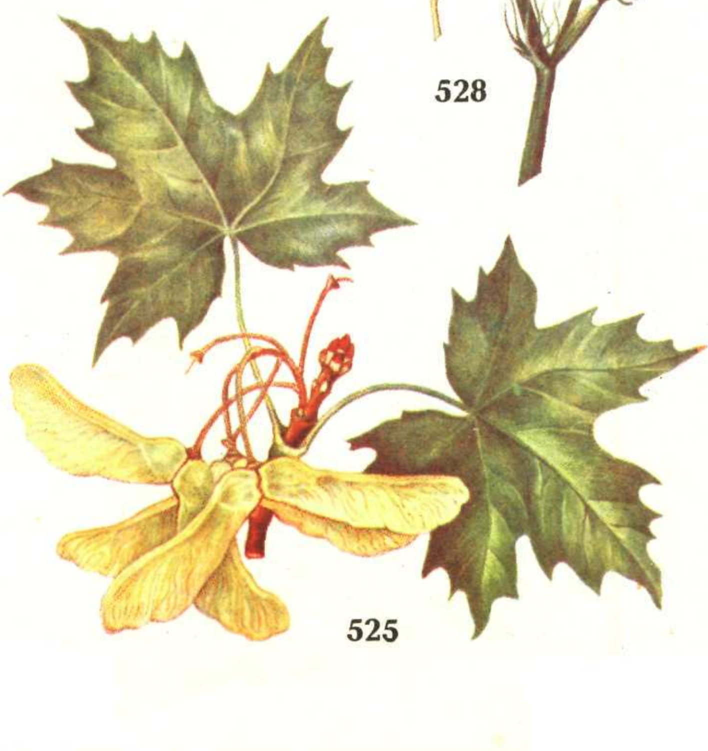

525

526

КЛОПОГОН ДАУРСЬКИЙ — багаторічна трав'яниста полікарпічна дводомна рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *цимицифуга даурська*.

527

КЛЮЧИКИ — багаторічна ранньовесняна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний*.

528

528

КМИН ЗВИЧАЙНИЙ

тмин обыкновенный

Carum carvi —

дворічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* голе, від середини розгалужене, 30—80 см заввишки. *Листки* чергові, довгасті, 2—3-перисті, кінцеві частки у них лінійні, закінчуються коротким м'яким зістрям. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, білі або рожеві, у складних зонтиках. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у червні — липні. ПЛОДИ дозрівають у липні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на луках, узліссях, лісових галявинах, по балках. Вирощується як ефіроолійна рослина.

Заготівля і зберігання. Використовують плоди (Fructus Carvi), зібрані, коли плоди перших зонтиків уже побуріли, а решта ще зелені. Заготівлю краще проводити зранку або ввечері, щоб запобігти обсипанню зрілих плодів. Зрізані рослини зв'язують у снопики і ставлять під намет для достигання. Потім їх обмолочують і відділяють плоди на віялках або решетах. Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Плоди К. з. містять флавоноїди (кверцетин і кемпферол), жирну олію, дубильні речовини та 3—7 % ефірної олії, до складу якої входять карвон, лимонен, карвакрол, дигідрокарвон, дигідрокарвеол та інші терпеноїди.

Фармакологічні **властивості і використання.** Плоди К. з. виявляють бактерицидну, спазмолітичну, анестезуючу, відхаркувальну, проносну і жовчогінну дію, вони збільшують потовиділення й діурез. Використовують К. з. для поліпшення травлення, при атонічних запорах, метеоризмі, хронічних холециститах, як знеболюючий засіб при альгоменореї та як засіб, що сприяє виділенню молока у матерів-годувальниць. Плоди К. з. входять до складу *вітрогінного чаю, шлункового чаю* та *заспокійливого чаю.* Всю рослину використовують у їжу.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — кминна олія (Oleum Carvi) по 1—3 краплі на грудочці цукру тричі на день; кминна вода (Aqua Carvi) по 1 чайній ложці при кишкових кольках у дітей; *настій* насіння (20 г подрібненого насіння на 200 мл окропу) по половині — третині склянки 2—3 рази на день до їди (як вітрогінний засіб приймають після їди). ЗОВНІШНЬО — розчин кминної олії в соняшниковій олії (2:100) для розтирання грудей при простудних захворюваннях і проти шкірних паразитів.

529

КНІК БЕНЕДИКТИНСЬКИЙ,
хрестовий корінь;
кник бенедиктинский
Cnicus benedictus, синонім — *Carduus benedictus* —
однорічна, рідше дворічна павутинистоволохата трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, колюче, липкозалозисте, 30—50 см заввишки, з полеглими гілками. *Листки* сірувато-зелені, перистороздільні або зубчастолопатеві, з колючками на зубчиках; прикореневі листки до основи звужені в крилатий *черешок,* стеблові — чергові, сидячі. *Квітки* дрібні, трубчасті, жовтаві, зібрані одиничними *кошиками* на верхівці стебла й кінцях гілок; обгортка з жовтавих колючих листочків. Плід — сім'янка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Дико росте на Кавказі і в Середній Азії. На Україні рослину розводять у садах. Інколи дичавіє.

529

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Cnici benedicti, синонім — Herba Cardui benedicti), яку заготовляють під час цвітіння рослини. Збирають верхівки стебел і прикореневі листки. Сушать на вільному повітрі в затінку або в сушарках при температурі, не вищій за 45°. Сухої сировини виходить 20—25 % . Зберігають у сухому приміщенні. Хімічний склад. Трава кніку бенедиктинського містить сесквітерпеновий лактон кніцин (0,2 %), гіркі й дубильні речовини, смоли (5%), стерини, слиз, ефірну олію, аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості **і використання.** В науковій медицині настій трави рослини використовують як засіб, що збуджує апетит і поліпшує травлення. Ці властивості рослини зумовлені наявністю в ній глікозиду кніцину, який у терапевтичних дозах підвищує чутливість до смакових подразників, стимулює виділення шлункового соку і зменшує ферментацію в кишках; великі дози спричинюють печіння, блювання, коліки і пронос. У народній медицині рослину використовують при подагрі, жовтяниці, запорах, атонії шлунково-кишкового тракту після запальних процесів, при бронхіальній астмі, катарах дихальних шляхів і як засіб, що стимулює нервову систему і регулює менструальний цикл. Суміш потовченої свіжої трави з хлористим амонієм використовують для лікування раку шкіри.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 4 рази на день до їди; чай з трави рослини (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) п'ють по 1 склянці вранці натщесерце і ввечері як загальнозміцнюючий засіб після тривалої виснажливої хвороби; одну столову ложку суміші трави кніку (20 г), *полину гіркого* і *золототисячника малого* (по 10 г) настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по півсклянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди для збудження апетиту; одну столову ложку суміші (порівну) трави кніку, плодів *барбарису звичайного,* бруньок *берези бородавчастої,* листків *горіха волоського,* трави *звіробою звичайного* і *деревію звичайного* настоюють 10 хвилин на склянці окропу і випивають протягом дня за 2—3 прийоми при гепатиті; столову ложку суміші (порівну) трави кніку, кори *крушини ламкої,* плодів *кмину звичайного,* трави звіробою звичайного і деревію звичайного настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по 2—3 склянки на день при цирозі печінки. Вживати препарати кніку при захворюваннях нирок ПРОТИПОКАЗАНО.

530

КОЗА́ЧИЙ ЗАЛІЗНЯ́К —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *залізняк колючий.*

531

КОЗЕЛЬЦІ́ ЛУЧНІ́
козлобородник луговой
Tragopogon pratensis —
дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, розгалужене, 30—120 см заввишки. *Листки* чергові, сидячі, лінійні або ланцетні, тонкозагострені, цілокраї, до основи розширені. *Квітки* язичкові, яскраво-жовті, з чорно-фіолетовими пиляками, в *кошиках;* квітконоси під кошиками трохи потовщені, листочки обгортки дорівнюють крайовим квіткам і коротші за сім'янки. *Плід — сім'янка* з довгим носиком або без нього; на верхівці є чубок, складений з нерівних перистих щетинок, при основі зрослих у кільце. Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Козельці лучні ростуть на луках у Карпатах.

Сировина. З лікувальною метою використовують коріння і листя. Коріння заготовляють восени або рано навесні, викопуючи лише однорічні рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад слабо вивчено. Відомо, що в коренях є крохмаль, інулін та білки. Всі частини рослини містять гіркий молочний сік.

Фармакологічні властивості і використання. Козельці лучні використовують як діуретичний, антисептичний, протизапальний і ранозагоювальний засіб. Відвар коріння п'ють при кашлі, жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах, золотусі, свербячці та інших захворюваннях шкіри. Для гоєння гнійних ран і виразок використовують свіже подрібнене листя рослини. Цінують козельці і як їстівну рослину. Для їжі придатне молоде листя і коріння. З листя готують салати (як протицинготний засіб), а очищене від шкірки варене коріння використовують для вінегретів або готують, як цвітну капусту. Щоб зменшити гіркоту коріння, його вимочують півгодини в солоній воді. *Порошок* з листя козельців використовують узимку для заправки супів (1 чайна ложка на порцію супу).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар коріння (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, варять 10 хвилин, настоюють 2 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; салат: молоде листя козельців замочують на 30 хвилин у солоній воді, виймають, підсушують на рушнику чи

салфетці, додають зеленої цибулі, дрібно січуть, солять і заправляють вершками (на 200 г листя козельців беруть 50 г зеленої цибулі, 40 г вершків та сіль).

531

532

КОЗЛИКИ —
багаторічна трав'яниста гола або короткопухнаста кореневищна рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *бедринець ломикаменевий*.

533

КОЗЛЯ́ТНИК ЛІКА́РСЬКИЙ,
чокабук;
козлятник лекарственный
Galega officinalis —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* висхідне, розгалужене, голе або розсіяно-волосисте, 40—80 см заввишки. *Листки* непарноперисті, з 4—10 пар бокових довгасто-лінійних або лінійно-ланцетних листочків. *Квітки* неправильні, ясно-голубі, зрідка білі, в щільних багатоквіткових пазушних китицях. *Плід* — біб. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте на берегах річок, по чагарниках, на вологих місцях і узліссях у горах Криму, на плавневих солонцях у пониззі Дніпра, зрідка — на півдні Лісостепу і в степових районах Правобережжя.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Galegae). Збирають під час цвітіння рослини, зрізуючи верхні трав'янисті частини. Сушать під наметом або в сушарці при температурі до 40°. З 4 кг сирої трави виходить 1 кг сухої. Зберігають у сухому місці. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить сапоніни, алкалоїд галегін, глікозид галютеолін, дубильні й гіркі речовини тощо.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині К. л. використовують як сечогінний і потогінний засіб, при легких формах діабету, порушеннях обміну речовин, для підвищення секреції молока у матерів-годувальниць, при укусах змій. Зовнішньо *відвар* трави К. л. використовують при захворюваннях шкіри (екзема, лишай).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка на 1 склянку окропу) по 1 столовій ложці 4—5 раз на день.

534

КО́КИШ —
дворічна трав'яниста сіро-зелена з молочним соком рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й латук дикий.

535

КОЛЮ́ЧКА —
багаторічна сірувато-зелена рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й миколайчики польові.

533

536

КОМО́ННИКЛУЧНИ́Й,
лизун;
сивец луговой
Succisa pratensis —
багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини черсакових. *Стебло* прямостояче, просте, волосисте, 40—80 см заввишки, з двома супротивними квітконосними *пагонами* на верхівці. *Листки* супротивні, цілокраї; прикореневі — довгочерешкові, яйцевидно-еліптичні; стеблові — ланцетні, зростаються з *черешками* в коротку піхву. *Квітки* дрібні, зібрані в щільну головку; *віночок* чотирилопатевий, ліловий або синьо-ліловий. *Плід* — *сім'янка*. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в лісових, лісостепових і зрідка в степових районах України.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини, і *кореневище* з *коренями,* які копають восени або навесні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить сапоніни, дубильні речовини і невивчений глікозид.

Фармакологічні властивості і використання. Кореневище з коренями використовують як сечогінний засіб при набряках та як глистогінний засіб. Відвар трави має сечогінні й відхаркувальні властивості. Зовнішньо відвар рослини використовують для загоювання ран та в боротьбі з коростою.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *порошок* кореневища з коренями, змішаний з цукром, приймають по 1 чайній ложці при болях у шлунку й проти глистів; *відвар* трави (1 столова ложка на 300 мл окропу) п'ють при головних болях, бронхіті й шлункових коліках.
ЗОВНІШНЬО — відвар (готують, як у попередньому прописі) для обмивань та *примочок.*

537

КОНВА́ЛІЯ ЗВИЧА́ЙНА,
кукуричка, маївка;
ландыш майский
Convallaria majalis —
багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних, заввишки 20—30 см. Має довге повзуче розгалужене *кореневище.* Квітконосне *стебло* прямостояче, просте, голе, безлисте, коротше за листки. *Листки* (їх 2, рідше 1 або 3) прикореневі, видовженоланцетні або еліптично-ланцетні, загострені, звужені в *черешок. Квітки* дзвониковидні, білі, запашні, в однобічній 6—10-квітковій пониклій *китиці. Плід* — червона куляста *ягода.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Конвалія звичайна росте по всій території України у світлих мішаних і листяних лісах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують 3 види сировини: свіжі й сушені квітки (Flores Convallariae), які збирають і сушать або цілими суцвіттями або окремо, листя (Folia Convallariae) і всю надземну частину, або *траву* (Herba Convallariae). Квітки, як і траву, заготовляють на початку цвітіння рослини. Суцвіття рекомендується зрізувати якнайближче до нижньої квітки, а траву — на рівні нижніх плівкових листків (3—5 см від поверхні ґрунту). Пожовклі квітки збирати не можна. Збирати листя починають за 1—2 тижні до початку цвітіння рослин, а закінчують, коли рослини відцвітуть. Сушити сировину треба в день збирання, в затінку, розкладаючи її дуже тонким шаром і час від часу перемішуючи. Штучне сушіння проводять при температурі 50—60°. Сухої трави виходить 20—23 %, листя — 20 %, квіток — 14 %. Висушені квітки зберігають у ящиках (у домашніх умовах — у добре закупорених банках), а листя і траву — в мішках. Строк придатності — 1 рік.

536

537

Хімічний склад. Надземні частини конвалії звичайної містять серцеві глікозиди (конвалятоксин, конвалозид, дезглюкохейротоксин, валаротоксин та ін.), сапонін конвалярин, флавоноїди (3-глікозиди ізорамнетину, квертецину і кемпферолу), яблучну і лимонну кислоти. В квітках, крім того, є ефірна олія.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати конвалії звичайної регулюють діяльність і підвищують тонус серця, заспокійливо діють на центральну нервову систему, збільшують діурез. За характером дії вони подібні до строфантину: при внутрішньовенному введенні їхня дія на організм настає через 3—10 хвилин, досягає максимуму через 1—2 години і триває одну добу. З другого боку, препарати конвалії відзначаються майже повною відсутністю кумулятивних властивостей (повністю виводяться з організму за 3 доби) і дужче вираженою брадикардичною дією на серце. Ефективність препаратів конвалії при пероральному введенні в організм знижується і на перший план виступає їхня седативна дія. В науковій медицині настойку конвалії й новогаленовий препарат корглікон призначають при гострій і хронічній серцевій недостатності, кардіосклерозі, пороках і неврозах серця. Сумарний флавоноїдний препарат конвафлавін, який виробляють з трави конвалії, застосовують як жовчогінний засіб при холециститах і холангітах.

Значно ширше використовує конвалію народна медицина. Всередину настойку квіток вживають як сечогінний засіб при різних хворобах сечостатевих органів та при набряках, при хворобах шлунка та при кишкових коліках. Розведеною настойкою (у співвідношенні 1:10) промивають очі при кон'юнктивітах. Настій трави конвалії застосовують як серцевий і снотворний засіб. У поєднанні з іншими лікарськими рослинами *(валеріана лікарська, собача кропива п'ятилопатева, глід криваво-червоний, м'ята перцева, меліса лікарська* та ін.) її застосовують при тиреотоксикозі, епілепсії, атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, для збільшення сечовиділення, при серцевій недостатності, при різних нервових станах, безсонні тощо. Препарати конвалії протипоказані при органічних змінах у серці і судинах, гострому міокардиті, ендокардиті та при різко вираженому кардіосклерозі. Крім усіх вищезазначених випадків, неочищені від сапонінів препарати конвалії ПРОТИПОКАЗАНІ при катарі шлунково-кишкового тракту та при гострих захворюваннях печінки і нирок.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настойку* конвалії (Tinctura Convallariae) на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1:10 призначають по 15—20 крапель, дітям по 1—12 крапель 2—3 рази на день; корглікон (Corglyconum) вводять внутрішньовенно **(повільно!)** 1—2 рази на добу з проміжком 8—10 годин (дорослим — по 0,5—1 мл, дітям від 2 до 5 років — по 0,2—0,5 мл, від 6 до 12 років — по 0,5—0,75 мл в 10—20 мл 20 % -ного або 40 % -ного розчину глюкози); конвафлавін (Convaflavinum) по 2 таблетки (0,02 г) 3 рази на день до їди протягом 3—4 тижнів (при виникненні алергічного сипу, головокружінні та інших побічних явищах приймання препарату припиняють); *настій* трави (чайна ложка сировини на 200 мл окропу) по столовій ложці 3—4 рази на день як серцевий і снотворний засіб; столову ложку суміші квіток конвалії звичайної (10 г), листя меліси лікарської (20 г), трави *перстачу гусячого* і *рути садової* (по 30 г) настоюють на 1 склянці холодної води 3 години, кип'ятять 5 хвилин, напарюють 15 хвилин і випивають ковтками за день при атеросклерозі й гіпертонічній хворобі; столову ложку суміші трави конвалії звичайної (10 г), насіння фенхелю *звичайного* (20 г), листя м'яти перцевої (30 г), коріння валеріани лікарської (40 г) настоюють 15 хвилин на склянці окропу, проціджують і приймають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день при хронічному міокардиті, базедовій хворобі й епілепсії та як сечогінний засіб при водянці серцевого походження; 30—35 крапель настойки квіток конвалії додають до півсклянки напару *собачої кропиви п'ятилопатевої* (1 столова ложка трави на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) і одержану суміш випивають протягом дня за 5 разів при неврозах серця, безсонні, пригніченому стані, болях і стисканні в ділянці серця. Конвалія — **отруйна** рослина! Користуватися нею треба після попередньої консультації з лікарем.

538

КОНОПЕЛЬНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й сідач *коноплевий*.

539

КОНОПЛІ ВОДЯНІ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й сідач *коноплевий*.

540

КОНОПЛІ ПОСІВНІ
конопля посевная
Cannabis sativa —
однорічна трав'яниста здебільшого дводомна рослина родини коноплевих. *Стебло* прямостояче, просте, рідше — розгалужене, біля основи округле, до верхівки ребристе, заввишки до 2 м і більше. *Листки* шорсткі, супротивні (вгорі чергові), довгочереш-

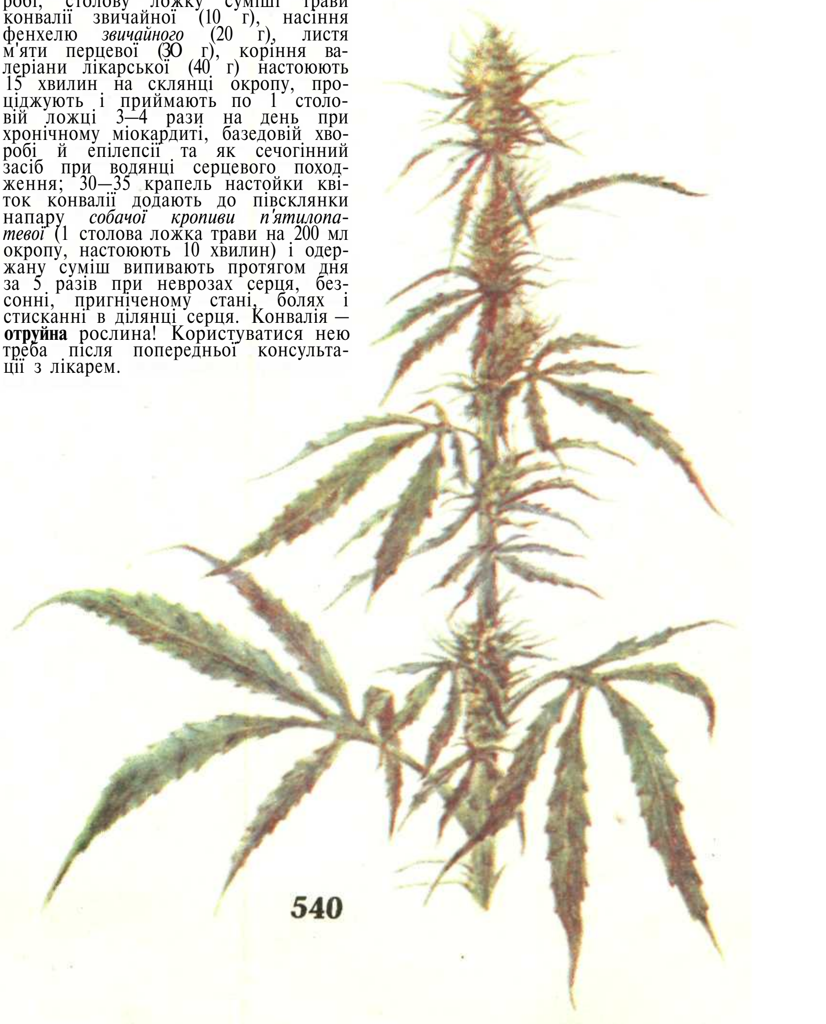

540

кові, пальчастороздільні, з 5—9 довголанцетними, дрібнозазубреними частками. *Квітки* одностатеві; тичинкові — з простою *оцвітиною* з 5 білих або жовтуватих часток у *китицях,* зібраних у волотисте *суцвіття;* маточкові — дрібні, сидячі, з оцвітиною у вигляді облямівки, в пазушних колосовидних суцвіттях. *Плід — горішок*. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. На території України коноплі посівні культивують як текстильну й олійну рослину; вони часто дичавіють.

Сировина. Для лікарських потреб використовують плоди (Semen Cannabinis sativae), які частіше називають конопляним сім'ям, і верхівки стебел (з квітками й листочками) з жіночих екземплярів рослини (з матірки). Коноплі входили до VIII видання *Державноїфармакопеї СРСР*.

Хімічний склад. Конопляне сім'я містить жирну олію (30—35 %), білки (15 %), фітин (4—5 %), глікозид канабін (сліди), вітамін К і холін. У траві конопель є глікозид канабін, алкалоїди, смолисті речовини, ефірна олія, каротин та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави конопель використовують у народній медицині як седативний, болетамувальний та снотворний засіб. Препарати з плодів конопель (у вигляді настою, або так званого конопляного молока) використовують як очисний, сечогінний, пом'якшувальний, обволікаючий та загальнозміцнюючий засіб. Їх призначають при запаленнях травного тракту та сечостатевих шляхів (гонорея, олігурія, катар сечового міхура, альбумінурія, запалення передміхурової залози), при геморої, водянці, золотусі, туберкульозі легень, нервовому виснаженні й гіпогалактії. Підсмажене конопляне сім'я з сіллю рекомендується народною медициною як засіб, що посилює статеву діяльність. У вигляді припарок або примочок (як пом'якшувальний і болетамувальний засіб) конопляне сім'я застосовують при маститі, хронічному ревматизмі, чиряках, наривах, опіках, потертостях тощо. *Есенцію* з свіжозібраної трави конопель (верхівки стебел з квітками й листочками) застосовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка подрібнених плодів на 500 мл окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 4 рази на день до їди, підсолоджуючи медом; настій з верхівок стебел матірки (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 2—4 години) по дві склянки на день ковтками, підсолоджуючи медом; конопляне молоко (50 г плодів промивають гарячою водою, висипають у череп'яну посудину, додають 1 столову ложку цукру і розтирають, поступово підливаючи півтори склянки окропу; одержану *емульсію* проціджують і віджимають через марлю) п'ють по кілька склянок на день, поліпшуючи смакові якості додаванням фруктового соку, цукру, какао або чорної кави; 2 склянки суміші (порівну) конопляного сім'я і гарбузового насіння розтирають у череп'яній, посудині, поступово підливаючи 3 склянки окропу, проціджують і віджимають через марлю і одержану емульсію випивають за день, підсолоджуючи цукром або медом, при нирковокам'яній хворобі, що супроводиться гематурією і затримкою сечі внаслідок спазматичних явищ (курс лікування тривалий).

ЗОВНІШНЬО — *припарки* або *примочки* з м'ятого сім'я; гаряче конопляне молоко (2 частини сім'я на 1 частину окропу) змішують з кашкоподібною масою зіскобленого свіжого зеленого м'якуша (камбію) *бузини чорної* або *терну звичайного* і прикладають до запалених місць при бешисі (підсохлі пов'язки замінюють свіжими, доки не зникне запалення).

541

КОНОПЛІ СОБАЧІ —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *сідач коноплевий.*

542

КОНОТОПЦІ —
дводомна багаторічна трав'яниста білоповстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *котячі лапки дводомні.*

544

543

КОНЮШИНА БІЛА —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *конюшина повзуча.*

544

КОНЮШИНА ГІРСЬКА
клевер горный
Trifolium montanum —
багаторічна трав'яниста притиснутоволосиста рослина родини бобових. Квітконосні *стебла* прямостоячі, біля основи висхідні, нерозгалужені, 20—70 см заввишки. *Листки* трійчасті; листочки видовженоеліптичні або ланцетні, жорсткі, з дуже виразними жилками, дрібно- і гостропилчасті, знизу волосисті. *Квітки* дрібні, неправильні, білі, у багатоквіткових щільних одиничних (або їх дві) головках. *Плід — біб.* Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України в світлих лісах по узліссях, серед чагарників, на сухих луках, схилах балок, по лучних степах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Trifolii montani) або окремо *суцвіття* (Flores Trifolii montani). Заготівлю проводять під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить глікозиди, трифолін, ізотрифолін, ефірну олію, жирну олію, вітамін С (в листках близько 200 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослина відома як засіб, що виявляє відхаркувальну, сечогінну та протизапальну дію. Використовується у вигляді настою або відвару трави при захворюванні бронхів і легень, при набряках різного походження, як шлунковий засіб, при болях у животі. Міцний відвар трави п'ють натщесерце при грижі. Суцвіття заварюють як чай і п'ють при білях у жінок та при геморої. Зовнішньо у вигляді *припарок* відвар квіток використовують при наривах і опіках, а у вигляді сидячих ванн — при геморої.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка трави на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години) по третині склянки 3 рази на день; відвар трави (1 столова ложка трави на 200 мл окропу, кип'ятять 5 хв, настоюють 30—40 хв) по третині склянки 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — відвар квіток (готують, як у попередньому прописі) для припарок і місцевих ванн.

545

КОНЮШИНА ЛУЧНА

івасик, конюшина червона, око козине;
клевер луговой
Trifolium pratense —
багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини бобових. *Стебла* численні, висхідні, дуговиднозігнуті, розгалужені, 20—60 см заввишки. *Листки* трійчасті; листочки широкояйцевидні або видовжені, цілокраї, часто з виїмкою на верхівці. *Прилистки* яйцевидні, плівчасті, на дві третини прирослі до черешка, різко звужені в тоненьке вістря. *Квітки* дрібні, неправильні, сидячі, рожеві, червоні або пурпурові, у головчастих *суцвіттях* на верхівках пагонів; чашечка з 10 жилками, зовні волохатоопушена. *Плід — біб.* Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Конюшина лучна трапляється на узліссях, серед чагарників, по тальвегах балок, на заплавних луках по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують головки-суцвіття (Flores Trifolii pratensis). Збирають їх разом з верхівковими листочками під час повного цвітіння рослини. Після попереднього пров'ялювання на сонці сировину досушують під накриттям або в приміщенні, яке добре провітрюється, стежачи за тим, щоб головки не пересохли і не обсипалися. Сухої сировини виходить 20 %. *Рослина неофіцинальна.* В довоєнні роки сировину експортували в досить великій кількості за кордон.

Хімічний склад. Суцвіття конюшини лучної містять глікозиди трифолін та ізотрифолін, дубильні речовини, ефірну і жирну олії, саліцилову кислоту та інші органічні кислоти, каротин, вітаміни С, Е, B_1, B_2, К та інші корисні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Конюшина лучна має відхаркувальну, сечогінну, потогінну, протизапальну та бактерицидну властивості. Найчастіше її застосовують як відхаркувальний засіб при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів. Є вказівки на добрий терапевтичний ефект при лікуванні конюшиною лучною бронхіальної астми, анемії, циститу, дисменореї та хронічного ревматизму. Настойку суцвіть вживають при атеросклерозі, який супроводиться головними болями і шумом у вухах, але з нормальним артеріальним тиском. Як сечогінний засіб рослину використовують при набряках серцевого і ниркового походження. Місцево, у вигляді припарок, настій або відвар суцвіть конюшини використовують при абсцесах, опіках і болях у суглобах. Свіже подрібнене листя прикладають до гнійних ран і виразок, а свіжим соком рослини лікують алергічні ураження очей.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій суцвіть (3 чайні ложки сировини на 1 склянку окропу, настоюють 1 годину) по чверті склянки 4 рази на день за 20 хвилин до їди; настойка суцвіть (40 г сировини на 500 мл 40 %-ного спирту, настоюють 10 діб) по 20 мл перед обідом або перед сном при атеросклерозі (курс лікувпння — її місяці з перервою на 10 днів. При необхідності курс лікування повторюють через 6 місяців); столову ложку суміші (порівну) суцвіть конюшини лучної, листя м'яти перцевої і трави *золототисячника малого* заливають 300 мл окропу, настоюють до охолодження і п'ють по півсклянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди для покращення травлення; 3 столові ложки суцвіть конюшини лучної заварюють у склянці окропу, настоюють до охолодження і п'ють як чай при болісних менструаціях і маткових кровотечах.
ЗОВНІШНЬО — відвар суцвіть (20 г сировини на 200 мл окропу) для *примочок* і *припарок*.

545

546

КОНЮШИНА ПОВЗУЧА

конюшина біла;
клевер ползучий
Trifolium repens —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Має повзучі *пагони,* які по вузлах укорінюються. Стебло голе, сланке або висхідне, розгалужене, часто порожнисте, 10—35 см заввишки. Листки довгочерешкові, трійчасті; листочки оберненояйцевидні, дрібнозубчасті. *Квітки* дрібні, неправильні, білі, блідо-рожеві або блідо-жовті, у головчастих кулястих суцвіттях на довгих квітконосах. *Плід— біб.* Цвіте у травні — вересені.

Поширення. Росте по всій території України на луках, схилах, по степах переважно в западинах і на подах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* яку збирають під час повного цвітіння рослини. Сушать під наметом або в теплому приміщенні, стежачи за тим, щоб суцвіття (головки) не пересохли і не обсипалися. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* містить алкалоїди, дубильні речовини, вітаміни [Е, С, каротин (провітамін А) та інші] й естрагенний ізофлавон куместрол.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослина відома як тонізуючий, знеболюючий, ранозагоювальний і антитоксичний засіб. Настій трави п'ють при простудних захворюваннях, задусі, туберкульозі легень, отруєннях, жіночих хворобах, зокрема, при маткових кровотечах, при порушеннях сольового обміну та при втраті сил внаслідок виснажливих захворювань. Настоєм обмивають рани, щоб вони швидше гоїлися.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (3 чайні ложки трави на склянку окропу, настоюють 1 годину) по чверті склянки 4 рази на день.

546

547

КОНЮШИ́НА ПОЛЬОВА́
клевер пашенный
Triiolium arvense —
однорічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебло* тонке, прямостояче, іноді висхідне, одиничне, розгалужене, 10—20 см заввишки. *Листки* трійчасті, стеблові, нижні рано відмирають; листочки лінійно-довгасті, дрібнозубчасті, іноді виїмчасті, до 20 мм завдовжки і до 4 мм завширшки. *Квітки* дрібні, неправильні, сидячі, блідо-рожеві, у головчастих *суцвіттях;* головки м'яковолохаті, щільні, видовженоциліндричні, на ніжках, що виходять з пазух листків. Цвіте у травні — вересні. *Плід — біб.*
Поширення. Конюшина польова трапляється на луках, узліссях, переважно на піщаних грунтах по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. Після попереднього пров'ялювання на сонці сировину досушують під накриттям або в приміщенні, яке добре провітрюється. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава конюшини польової містить глікозид трифолін, дубильні речовини (до 5%), ефірну олію, кверцетин, вітаміни С і Е, смолисті речовини, незначну кількість алкалоїдів та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина проявляє протизапальні, обволікаючі, болетамувальні, антисептичні, сечогінні та гіпоглікемічні властивості. Настій трави п'ють при кашлі, бронхітах, трахеїтах, туберкульозі легень, при гіперацидних гастритах, дизентерії, захворюваннях нирок і сечового міхура, при цукровому діабеті, мігрені та нервових розладах. Зовнішньо, у вигляді припарок, траву конюшини польової використовують як болетамувальний засіб при ревматизмі та для гоєння ран.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (3 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 30 хв) по чверті склянки 4 рази на день за 20 хв до їди.
ЗОВНІШНЬО — три столові ложки трави загортають у марлю, занурюють в окріп, виймають і прикладають до хворої ділянки тіла.

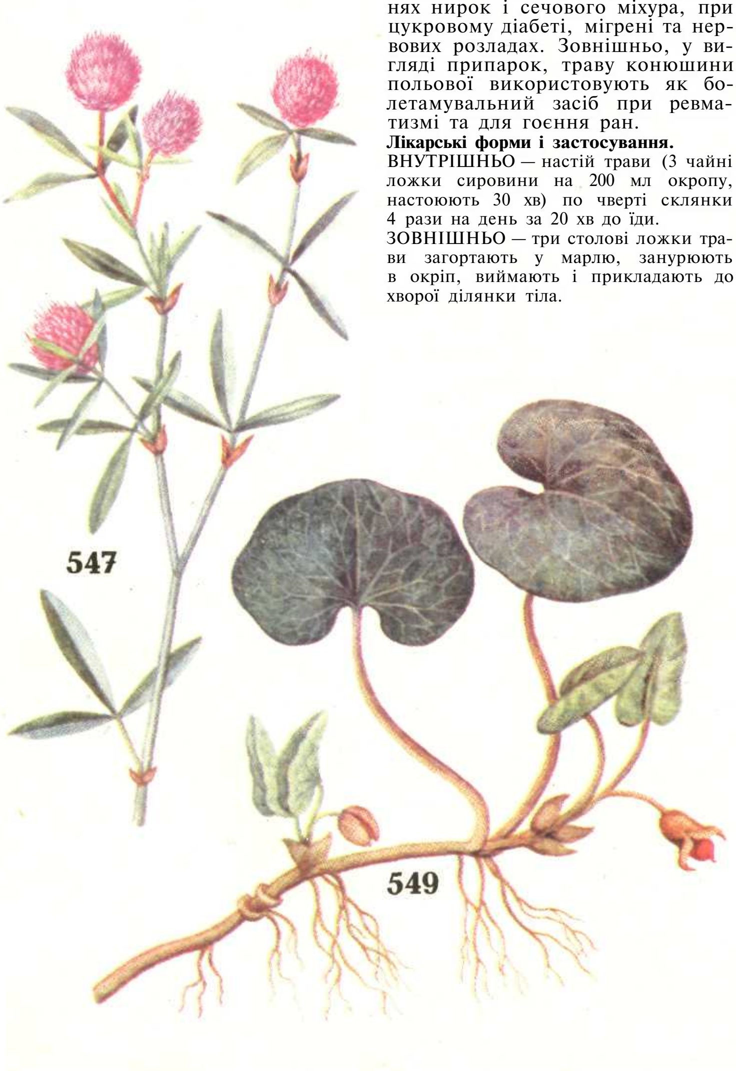

548

КОНЮШИ́НА ЧЕРВО́НА — багаторічна трав'яниста розсіяноопушена рослина родини бобових. Те саме, що й *конюшина лучна.*

549

КОПИТНЯ́К ЄВРОПЕ́ЙСЬКИЙ,
копито кінське, підлистень;
копытень европейский
Asarum europaeum —
багаторічна коротковолосиста рослина родини хвилівникових, заввишки 5—10 см. Має повзуче розгалужене *кореневище.* Стебло коротке, лежаче. *Листки* прикореневі, довгочерешкові, нирковидно-серцевидні, цілокраї, шкірясті, зимуючі. *Квітки* двостатеві, правильні, одиничні, на коротких пониклих *квітконіжках,* розміщені між листками біля поверхні грунту; *віночок* трипелюстковий, зрослий, дзвониковидний, зовні буруватий, усередині червоно-бурий. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — травні.

Поширення. Копитняк європейський росте в широколистяних та мішаних лісах по всій території України, крім Криму.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *кореневища* з *коренями* (Rhizoma et radix Asari) і листя (Folia Asari). Листя збирають під час цвітіння рослини, а коріння — восени. Сушать сировину у затінку або в приміщенні, яке добре провітрюється. Зберігають у сухому приміщенні окремо від іншої сировини (рослина **отруйна!).** Строк придатності — 1 рік.

Хімічний склад. Коріння рослини містить ефірну олію (1%) і алкалоїди (наявність останніх деякі автори заперечують). Основними складовими частинами ефірної олії є азарон (30—50 %), метилевгенол (15—20%), 1-борнілацетат (12—13%), трициклічний сесквітерпен $C_{15}H_{24}$ (10—12 %), сесквітерпеновий вуглевод, сесквітерпеновий спирт, діазарон, транс-ізоазарон, транс-метилізоевгенол, азароновий альдегід (2—3 %), азаронова кислота (дві останні сполуки дають ту саму якісну реакцію, що й алкалоїди). Листя копитняка містить алкалоїди, флавоноїди (кемпферол, кверцетин), стероїд ситостерин, фенолкарбонові кислоти (кавова, ферулова, п-кумарова).

Фармакологічні властивості і використання. Найчастіше копитняк використовують як блювотний та відхаркувальний засіб. Особливо виражену блювотну дію виявляють корінь і свіже листя рослини (механізм дії — рефлекторний). Сухе листя цю здатність втрачає і набуває проносних властивостей. Корені отруйніші

за листя і здатні і в сухому вигляді спричинювати блювання (при дозі до 5 г порошку на прийом). Крім того, копитняк поліпшує серцеву діяльність, звужує артеріальні судини, підвищує тонус венозних судин і кров'яний тиск, виявляє жовчогінну, сечогінну, протиглистяну, протизапальну і седативну дію, регулює функцію шлунка та менструації. Інотропну дію рослини доведено експериментально. Застосування копитняка показане і дає добрий терапевтичний ефект при виразковій хворобі шлунка, при захворюваннях печінки і жовчного міхура, при хронічних шкірних захворюваннях, особливо при екземах нервового походження. Поряд з цим копитняк вживають при мізерних та нерегулярних менструаціях, як відхаркувальний засіб при бронхіті, проти глистів, від алкоголізму, як сечогінний засіб при водянці. Як зовнішній засіб рослину використовують для гоєння ран, лікування корости.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* коріння (2 г сировини на 200 мл окропу) по столовій ложці 3 рази на день як відхаркувальний засіб; настойку коріння (20 г сировини на 200 мл спирту) по 15—25 крапель 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб; настій листя (1 г сировини на 200 мл окропу) по столовій ложці 3—4 рази на день при зниженому тиску крові; *відвар* коріння (4—5 г сировини на 200 мл води або молока) по столовій ложці через кожні 2 години як сечогінний і послаблюючий засіб; відвар коріння (2 г сировини на 200 мл окропу, кип'ятять 10 хвилин, охолоджують) по 1 чайній ложці 3 рази на день до їди при мізерних і нерегулярних менструаціях; *порошок* коріння приймають натщесерце по 0,2—0,5 г з молоком 1 раз на добу при мізерних і нерегулярних менструаціях (доза ефективна й при гарячці, глистах, мігрені та істерії); столову ложку відвару коріння (5 г сировини на 200 мл окропу) непомітно змішують з 100 мл горілки і дають випити хворому на алкоголізм (суміш спричинює блювання; курс лікування — кілька днів, до виникнення стійкої відрази до спиртного); настій столової ложки суміші (порівну) листя копитняка європейського і квіток цмину *піскового* на склянці окропу п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день при жовтяниці; столову ложку суміші (порівну) листя копитняка європейського і *розхідника звичайного* та трави *нетреби звичайної* настоюють 10—15 хвилин на склянці окропу, відціджують і п'ють по півсклянки 4—5 раз на день як відхаркувальний засіб при бронхіті.

ЗОВНІШНЬО — свіже потовчене листя накладають на уражені ділянки шкіри. **Протипоказано** вживати препарати копитняка вагітним і при грудній жабі!

КОПИТО КІНСЬКЕ — багаторічна коротковолосиста рослина родини хвилівникових. Те саме, що й *копитняк європейський*.

551

КОПРІЙ — однорічна трав'яниста з синюватою поволокою рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й кріп запашний.

552

552

КОРІАНДР ПОСІВНИЙ,
кинза, троян;
кориандр посевной
Coriandrum sativum —
однорічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* пряме, розгалужене, ребристе, 40—150 см заввишки, голе. Нижні *листки* черешкові, перисторозсічені, з округлими надрізанопилчастими частками; верхні — сидячі або короткочерешкові, двічіперисторозсічені, з перистороздільними частками й лінійними часточками. *Квітки* дрібні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в складні три-, шестипроменеві *зонтики,* які не мають обгорток і обгорточок; *пелюстки* білі або червонуваті, зовнішня пелюстка крайових квіток 3—4 мм завдовжки, глибокодволопатева. Плоди — буро-жовті, майже кулясті двосім'янки. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Батьківщина коріандру — східні області Середземномор'я. На Україні вирощують як ефіроносну, лікарську і пряну рослину.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують плоди (Fructus Coriandri). Коли дозріє половина плодів, рослини скошують, досушують у снопах або валках, обмолочують і очищають від домішок. Зберігають у сухому прохолодному приміщенні. Строк придатності — 4 роки. Аптеки плоди не відпускають.

Хімічний склад. Плоди коріандру містять жирну олію, білкові й дубильні речовини, смолисті сполуки, холін, флавони, від 0,7 до 1,5% ефірної олії, до складу якої входять ліналоол (60—80 %), пінен, лимонен, терпінен, мірцен, феландрен, цимол, гераніол, борнеол тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Коріандр посівний має спазмолітичні й антибактеріальні властивості, посилює секрецію залоз травного тракту, стимулює регенерацію ушкоджених тканин. Настій плодів коріандру вживають для збудження апетиту й покращення травлення, як жовчогінний засіб при захворюваннях печінки і жовчного міхура, при метеоризмі, як відхаркувальний і протигеморойний засіб. Як антисептичний і болетамувальний засіб настій плодів п'ють при гастритах, виразці шлунка і дванадцятипалої кишки. Плоди коріандру входять до складу *протигеморойного чаю, жовчогінного чаю, послаблюючого чаю* та інших зборів лікарських рослин. У народній медицині коріандр використовують при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, при простудних захворюваннях, як заспокійливий засіб при істерії й судомі, для стимулювання виділення молока у матерів-годувальниць та як протиглисний засіб; зовнішньо — як ранозагойний, болетамувальний і антисептичний засіб. В аптечній справі плоди коріандру використовують для поліпшення смаку і запаху ліків. Як пряність плоди використовують у хлібопекарському і кондитерському виробництві. Ефірну олію використовують у парфюмерії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій насіння (1 столова ложка подрібненої сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину) по чверті склянки 4 рази на день до їди; настій насіння холодний (1 чайна ложка подрібненої сировини на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють 10—12 годин) по 2 столові ложки через 2 години; 7—10 плодів коріандру подрібнюють на *порошок* і приймають за півтори години до їди як жовчогінний засіб; *настойку* плодів (у співвідношенні 1:5, на 70%-ному спирті) по 20 крапель 3 рази на день за півтори години до їди; настій 1 столової ложки суміші плодів коріандру (15 г), листя м'яги перцевої (20 г), кори *крушини ламкої* (20 г), трави *чистотілу звичайного* (15 г) і *звіробою звичайного* (30 г), листя *рути садової* (10 г) на 1 склянці окропу п'ють по чверті склянки 3 рази на день за 15—20 хвилин до їди при хронічному холециститі.

553

КО́РІНЬ ЖИТТЯ́ —
багаторічна трав'яниста рослина родини аралієвих. Те саме, що й *женьшень.*

554

КОРОВА́Й —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *пижмо звичайне.*

555

КОРОВ'ЯК СКІПЕТРОВИ́ДНИЙ —
дворічна або однорічна повстисто-опушена рослина родини ранникових. Те саме, що й *дивина густоквіткова.*

556

КОРОЛИ́ЦЯ ЗВИЧА́ЙНА,
невісточки;
нивяник обыкновенный
Leucanthemum vulgare, синонім — *Chrysanthemum leucanthemum* —
багаторічна трав'яниста гола або кучерявоволосиста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, біля основи висхідне, просте або вгорі розгалужене, борозенчасте, 15—80 (100) см заввишки. *Листки* чергові, цілісні або надрізанозубчасті, 2—4 см завдовжки; нижні — в прикореневій розетці, довгочерешкові, оберненояйцевидно-лопатовидні; стеблові — сидячі, довгасті або лінійно-довгасті. *Квітки* — у великих (3—6 см у діаметрі) одиничних *кошиках,* розміщених на кінцях стебел та гілок; крайові квітки несправжньоязичкові, білі; серединні — двостатеві, трубчасті, жовті. *Плід — сім'янка.* Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Росте по всій території України на сухих луках, узліссях, по чагарниках і як бур'ян на полях.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* містить алкалоїди, інулін, невелику кількість аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє протиспазматичну, сечогінну, болетамувальну і глистогінну дію. Настій трави п'ють при простудних захворюваннях, при гарячкових станах різного походження, трахеїтах, бронхітах, запаленнях легень, туберкульозі, при шлункових захворюваннях, як послаблюючий засіб, при нетриманні сечі, запаленнях жіночої статевої сфери, маткових кровотечах, в'ялому скороченні матки після пологів, при відсутності менструації та як засіб, що заспокоює нервову систему. Зовнішньо використовують для ванн при спазмах кишечника й судомі у дітей, а у вигляді *мазі* — при деяких хворобах шкіри (висипи, лишаї, виразки). З молодих стебел готують *салати.*

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки трави на 200 мл окропу, настоюють 4 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.
Для зовнішнього використання готують настій трави подвійної міцності і мазь (подрібнену траву розтирають з рівною кількістю вершкового масла, зберігають у холодильнику).

556

557

КОРОНА́РІЯ ЗОЗУ́ЛЯЧА,
зозулин цвіт;
горицвет кукушкин
Coronaria flos-cuculi, синонім — *Lychnis flos-cuculi* — багаторічна трав'яниста коротко-притиснутоопушена рослина родини гвоздикових. *Стебло* борозенчасте, прямостояче, 30—90 см заввишки, вгорі розгалужене. *Листки* супротивні, цілісні, цілокраї, голі, шорсткуваті; нижні — в прикореневій розетці, довгастолопатковидні, гострі, біля основи звужені в короткий черешок; верхні — вузьколанцетні, сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, 6-пелюсткові, в рідкому волотистому суцвітті; пелюстки рожеві, рідко — білі, з чотириглибокопальчастороздільною пластинкою. Плід — коробочка. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Трапляється по всій території України на вологих луках, по краях боліт, на узліссях, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Зрізають траву ножем або серпом і сушать під наметом або на горищі, розстилаючи її тонким шаром (3—5 см) на папері або тканині. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить сапоніноподібну речовину ліхнідин (до 1 %), маловивчений глікозид, сліди алкалоїдів та аскорбінову кислоту (у листі — 0,1 %).

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє кровоспинну і антисептичну дію. Експериментально з'ясовано ефективність дії свіжого соку трави й її настоїв на золотистий стафілокок, вульгарний протей і сінну паличку. В науковій медицині рослину використовували при післяпологових кровотечах у вигляді екстракту з трави і новогаленового препарату — флокулену. В народній медицині траву К. з. використовують при жовтяниці, болях у ділянці нирок, бронхітах з великою кількістю мокротиння, при маткових та інших кровотечах, як потогінний і протиревматичний засіб. При неплідності траву К. з. заварюють і п'ють як чай. Зовнішньо настій трави використовують для промивання ран і для *компресів* при корості, чиряках, виразках і наривах.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (40 г трави на 1 л окропу) для промивань і *компресів.*

558

КОРСА́ТКА ВОЛОСИ́СТА — багаторічна опушена трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й *нечуйвітер волохатенький.*

559

КОСА́РИКИ ЧЕРЕПИ́ЧАСТІ
шпажник черепичатый
Gladiolus imbricatus — багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Має подвійну бульбоцибулину, оточену тонковолокнистою з паралельними волокнами оболонкою. Стебло прямостояче, просте, облистнене, 55—120 см заввишки. Нижні *листки* — піхвові, лусковидні; стеблові — лінійно-мечовидні, на верхівці загострені, 5—20 мм завширшки, в кількості 4—5, з яких 1—3 верхівкові вкорочені; нижній — найширший, часто — тупий. *Квітки* в кількості 5—12 зібрані в однобічний негустий колос; *оцвітина* шестироздільна, неправильна, 25—35 мм завдовжки, рожево-лілова з синюватим відтінком. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте в Лісостепу і на Поліссі в листяних і мішаних лісах, у рідколіссях, на галявинах, на вологих та заболочених луках.

Сировина. З лікувальною метою використовують листя і бульбоцибулини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад потребує вивчення. Відомо лише, що листки містять значну кількість аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослину використовують як болетамувальний, високовітамінний та лактогенний засіб. Як вітамінний засіб вживають настій листя, а приготовленою з нього *настойкою* розтираються при ревматизмі. Настій бульб п'ють при золотусі, алергії, при захворюваннях нирок і сечовивідних шляхів (зокрема, при каменях у нирках) та для стимулювання виділення молока у матерів-годувальниць. Подрібнені бульби прикладають до ран і виразок.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій бульб (2 чайні ложки подрібненої сировини на 300 мл окропу, настоюють 1 годину) по 1 стоковій ложці 3—4 рази на день.

557

559

560

КОСА́РСЬКЕ ЗІЛЛЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *горлянка Лаксмана.*

561

КОСТЯНИЦЯ

костяника каменистая
Rubus saxatilis —
багаторічна трав'яниста волохато-опушена, з нечисленними тонкими шипиками рослина родини розових. Має міцне галузисте *кореневище,* лежачі вегетативні й прямостоячі (10—30 см заввишки) — плідні *пагони.* *Листки* черешкові, трійчасті, зверху розсіяно-, зісподу — густоволохаті; листочки по краю подвійнонадрізанозубчасті, бічні — майже сидячі, кінцівки — з коротким черешком. *Квітки* дрібні, правильні, 5-пелюсткові, по 3—10 у зонтиковидних або китицевидних *суцвіттях; пелюстки* білі, лінійно-довгасті, 6—7 мм завдовжки. *Плід* — збірна соковита *кістянка,* складена 2—4 (6) яскраво-червоними кістяночками. Цвіте у травні — липні.

561

563

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках у всіх лісових районах, рідше — в лісостепових і дуже рідко (лише по долинах річок) — у Степу.
Сировина. З лікувальною метою використовують спілі плоди і *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Плоди містять флавоноїди (1%), аскорбінову кислоту (до 50 мг%), токоферол, пектинові й дубильні речовини, органічні кислоти та цукри; трава — алкалоїди, флавоноїди, дубильні речовини, рутин і аскорбінову кислоту.
Фармакологічні властивості і використання. *Сік* з плодів костяниці виявляє протистоцидну і протистостатичну дію на найпростіших (Paramaebum sandatum, Balantidium coli і Trichomonas hominis), причому вони гинуть миттєво або за одну хвилину. В народній медицині К. використовують як протицинготний і шлунковий засіб, при недокрів'ї, порушенні обміну речовин, запаленні суглобів, нирковокам'яній хворобі та при геморої. *Відвар* трави п'ють при простуді й подагрі, а також при себореї.
Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — 500 г суміші трави з кореневищем костяниці, гілок з листками *омели білої,* «трави» рунянка звичайної (Polytrichum commune) і трави осоки стрункої (Carex acuta), взятих порівну, заливають 10 л окропу, напарюють у духовці 2—3 години, проціджують і використовують для миття голови при себореї й випаданні волосся.

562

КО́ТИКИ — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *астрагал шерстистоквітковий.*

563

КОТЯ́ЧА М'ЯТА СПРА́ВЖНЯ

котовник лимонный
Nepeta cataria —
багаторічна трав'яниста коротко-густосіруватопухнаста рослина родини губоцвітих. *Стебло* чотиригранне, прямостояче, 35—100 см заввишки. *Листки* супротивні, довгочерешкові, трикутно-яйцевидні, великозарубчасто-зубчасті. *Квітки* неправильні, в кільцях, що утворюють густе циліндричне *суцвіття; віночок* двогубий, білуватий. *Плід* — з чотирьох горішків. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на галявинах, схилах, засмічених місцях, по узбіччях доріг, серед чагарників. У Криму зрідка вирощують як ефіроолійну рослину.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Nepetae catariae), зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава містить ефірну олію (до 0,7 %), дубильні й гіркі речовини, глікозиди, сапоніни та вітамін С.
Фармакологічні властивості і використання. Експериментальні дослідження на тваринах свідчать, що настій трави К. м. с зумовлює збільшення амплітуди серцевих скорочень на 40 %. Часто збільшення амплітуди скорочень супроводиться прискоренням серцевого ритму. Рослина відома і як засіб з жовчогінною й антимікробною дією. Настій трави п'ють при неврозах серця, поганому апетиті, гастритах зі зниженою кислотністю шлункового соку, атонії кишечника, що супроводиться запорами, при застійних явищах у жовчному міхурі й жовчовивідних шляхах, при різних захворюваннях дихальних шляхів (кашель, задишка, бронхіти тощо), при істерії, депресивних станах і при нерегулярних місячних та як засіб, що «очищає» кров при фурункульозі. Зовнішньо використовують при лікуванні гнійних процесів на шкірі.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 2 години) п'ють по півсклянки 3 рази на день.

564

КОТЯ́ЧИЙ ГОРО́Х — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *астрагал шерстистоквітковий.*

565

КОТЯ́ЧІ ВУ́СА — багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *ортосифон.*

566

КОТЯ́ЧІ ЛА́ПКИ ДВОДО́МНІ, конотопці; кошачьи лапки двудомные *Antennaria dioica* — дводомна багаторічна трав'яниста білоповстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має тонке *кореневище* з численними укороченими лежачими неплідними *пагонами* з розеткою листків. Квітконосні стебла прямі, 6—20 см заввишки, розгалужені лише в *суцвітті. Листки* цілісні, черешкові, цілокраї; прикореневі — оберненояйцевидні, *тупі, звужені* в довгий *черешок;* стеблові — лінійні, сидячі. *Квітки* — в *кошиках,* що утворюють китицевидно-волотевидне суцвіття; на одних екземплярах рослин квітки лише маточкові, плідні, з нитковидно-трубчастим яснočервоним віночком і з чубком нитковидних непотовщених при основі зрослих волосків, на інших — квітки лише тичинкові, з недорозвиненою зав'яззю, неплідні, з широкотрубчастим або трубчасто-лійковидним, білим або червонуватим віночком і з чубком волосків, на кінцях буловидноПотовщених. *Плід* — сім'янка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Ростуть по всій території України (в Степу — рідко) в соснових і мішаних лісах, на узліссях, на схилах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Antennariae dioicae) або окремо квітки (Flores Antennariae dioicae), заготовляють на початку цвітіння рослини, щоб запобігти обсипанню квіток. Сушать у затінку на відкритому повітрі або в приміщеннях з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні й смолисті речовини, сапоніни, вітамін К та фітостерин.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними випробуваннями доведено, що рослина виявляє кровоспинну та жовчогінну дію. Кровоспинна дія К. л. д. перевищує дію адреналіну і хлористого кальцію. Настій трави використовують при різних видах кровотеч (шлункові, кишкові, носові, маткові та інші), а відвар квіток (кошиків) — як жовчогінний засіб при гепатитах і холециститах, а також при гіпертонії, кашлі й проносах. Як внутрішній і зовнішній засіб рослина використовується в дерматології.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (10 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці через 1—2 години як кровоспинний засіб; *відвар* квіток (8 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день як жовчогінний засіб; дві чайні ложки трави заливають склянкою окропу, настоюють 15—30 хв, проціджують і випивають за день ковтками при кропивниці.

ЗОВНІШНЬО — теплий залишок після проціджування настою використовують для *припарок* (2—3 рази на день) при опіках і алергічних дерматитах.

566

567

КРАСА́ВКА — багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Те саме, що й *беладонна звичайна.*

568

КРАСО́ЛЯ ВЕЛИ́КА, капуцин, настурка; настурция большая *Tropaeolum majus* — багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини красолевих, заввишки 10—50 см. *Стебла* гладенькі, м'ясисті, дуже галузисті, простерті або лежачі. *Листки* чергові, цілісні, довгочерешкові, щитовидні, округлонерівнобокі, з 10 тупуватими жилками. *Квітки* неправильні, двостатеві, на довгих ніжках, одиничні, у пазухах листків; *пелюстки* 2,5—4 см завдовжки, передні три — при основі пластинки війчасті, оранжеві, з криваво-червоними смужками; шпорка — до 2,5 см завдовжки, трохи зігнута і поступово загострена. Плід розпадається на 3 односінні плодики, у яких м'ясистий зморшкуватий оплодень. Цвіте у червні — жовтні.

Поширення. Красоля велика походить з Південної Америки. По всій території України її розводять як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують *траву* (Herba Tropaeoli maji) і насіння (Semen Tropaeoli maji). Траву збирають 2—3 рази за вегетацію, зрізуючи облистнені квітуючі стебла. Сушать під укриттям на вільному повітрі або в приміщеннях, які добре провітрюються, розстилаючи тонким шаром. Сухої сировини виходить 20 %. Плоди збирають у міру дозрівання, досушують їх на повітрі або в сушарках при температурі до 40°, а потім вилущують насіння. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять глікозид глікотропеолін. При порушенні структури сировини глікотропеолін, ферментуючись, перетворюється на бензилізотіоцинатан, який є основною складовою частиною ефірної олії. Крім цього, в насінні є високоактивний, але нестійкий антибіотик; у надземній частині (траві) є алкалоїди (0,11 %), дубильні речовини, слиз, аскорбінова кислота (до 500 мг %), ізокверцитрин, кемпферол, сульфат калію.

Фармакологічні властивості і використання. Красоля велика має протицинготні, діуретичні й депуративні властивості. Дослідами й клінічними спостереженнями встановлено, що тропеолін (одна

з фракцій ефірної олії красолі) проявляє інотропну дію на серце, покращує вінцеву течію крові. У хворих з хронічною серцевою недостатністю, зумовленою атеросклерозом, приступ стейокардії знімався через 2—3 хвилини після прийому 5—10 крапель тропеоліну. Виділена з рослини бензилгірчична олія має цитотоксичні властивості. У народній медицині настій трави красолі вживають всередину при лікуванні цинги, анемії, бронхіту й нирковокам'яної хвороби та при висипі на шкірі. Як загальнозміцнюючий і протицинготний засіб рекомендують свіже листя і квітки у вигляді салату. Настій трави, підсолоджений медом, використовують для полоскання при дитячій хворобі пліснявці та при інших захворюваннях ротової порожнини. Особливої уваги заслуговує здатність цієї рослини стимулювати ріст волосся. Бутони й зелені плоди красолі маринують і вживають замість каперсів.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (20 г сировини на 200 мл окропу, варять 5 хвилин, настоюють 30 хвилин) по 3 столові ложки 3 рази на день; *сік* із свіжого листя приймають по 10—12 г на день при хронічному катарі бронхів; потовчене насіння з цукром (гранульоване) приймають по 1—2 г 3—5 раз на день при гострих і хронічних інфекційних запаленнях сечових шляхів, при бронхіальних запаленнях і грипі; 2 столові ложки суміші трави красолі великої (40 г) і трави *звіробою звичайного* (15 г) заливають 1 склянкою окропу, кип'ятять 5 хвилин, настоюють 20 хвилин, проціджують і п'ють по третині склянки 3 рази на день при нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах; салат: до порізаної кусочками вареної картоплі додають подрібнене листя красолі і *кропу запашного,* солять, змішують, заправляють вершками і зверху прикрашають кусочками вареного яйця (на 200 г картоплі беруть 100 г листя красолі, 10 г кропу, двоє яєць, 30 г вершків та сіль),

ЗОВНІШНЬО — сік із свіжого листя красолі або настойку (100 г свіжого листя красолі, 100 г свіжого листя *кропиви жалкої* і 10 г подрібненого на *порошок* сухого коріння *перстачу гусячого* змішують і добре розтирають, заливають 500 мл 90 % -ного спирту, настоюють, збовтуючи, 15 днів, проціджують) використовують для втирань через день у попередньо помиту волосисту частину голови при випаданні волосся, не допускаючи попадання рідини в очі.

568

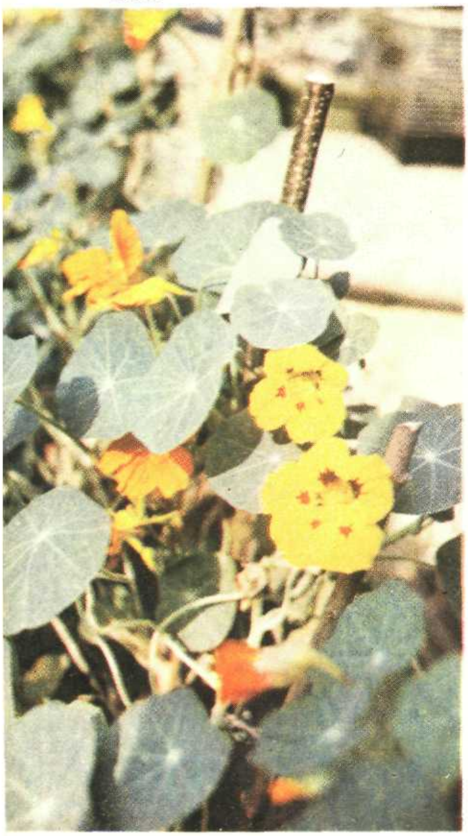

569

КРЕМЕНА БІЛА
белокопытник белый
Pefasifes albus —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має м'ясисте рівномірно потовщене *кореневище. Стебло* квітконосне, тонке, білоповстисто-волосисте, 30—60 см заввишки, з лусковидними, видовженояйцевидними, по краях і у верхній частині павутинисто-білоповстистими загостреними *листками.* Прикореневі листки округло-серцевидні, великозубчасті, зісподу — білуваті, м'якоклочкуватоповстисті. *Квітки* трубчасті, жовтаво-білі, в *кошиках,* що утворюють нещільне, на початку цвітіння майже щитковидне, пізніше — колосовидно-волотисте *суцвіття. Плід — сім'янка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Трапляється в Карпатах, на Закарпатті й Прикарпатті по вологих лісах і ярах, по берегах річок і озер.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Кремена гібридна.* Не рекомендується заготовляти листя К. б. для приготування мікстури за прописом М. Н. Здренко. *Рослина неофіцинальна.*

570

КРЕМЕНА ГІБРИДНА,
кремена лікарська;
белокопытник гибридный
Petasites hybridus, синонім — *P. officinalis* —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має м'ясисте бульбовидно-потовщене повзуче *кореневище. Стебло* квітконосне, товсте, 30 — 60 см заввишки, білопавутинисто-опушене, з лусковидними стеблообгортними листками; нижні стеблові листки широкояйцевидні; верхні — ланцетні. Прикореневі *листки* довгочерешкові, округлотрикутні, при основі серцевидні, з боків — з 2—3 лопатями, по краю — дрібнонерівнозубчасті, зісподу — сіруватоповстистоопушені. *Квітки* трубчасті, запашні, брудно-пурпурові, в *кошиках,* що утворюють густе колосовидне *суцвіття* на верхівці *пагонів.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Трапляється в основному в поліських і лісостепових районах, розсіяно — в Карпатах і Гірському Криму на вологих місцях, по берегах річок і озер, де утворює монодомінінтні зарості.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folia Petasitis officinalis) і кореневища (Rhizoma Peta$itis officinalis). Листя збирають у червні — липні, до появи на яьому іржавих плям, зрізаючи листкові пластинки без *черешків.* Сушать під наметом або на горищі до тих пір, поки не стануть ламкими найтовщі жилки пластинки. Сухої сировини виходить 14—15%. Строк придатності — 3 роки. Кореневища копають восени. Їх миють і сушать на відкритому місці, під наметом або в теплих приміщеннях. Сухої сировини виходить 20 % . Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Кореневища містять тритерпенові сапоніни (6,7 — 7,6 %), дубильні речовини (понад 5%), ефірну олію (0,1—0,18%), сліди алкалоїдів, флавоноїди (0,23—0,34 %), смолисті речовини, петазол, петазин, інулін і значну кількість марганцю. У листках є такі самі речовини, але в менших кількостях. Натомість флавоноїдів у надземній частині (особливо в суцвіттях) майже вдвоє більше.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально доведено, що препарати з кореневищ К. г. виявляють спазмолітичну дію. Листя рослини входить до складу суміші для приготування мікстури за прописом М. Н. Здренко, яку використовують при лікуванні папіломатозу сечового міхура й анацидних гастритів. У народній медицині настій листя або відвар кореневищ вживають

при сухому кашлі як відхаркувальний засіб, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, нервових спазмах, задишці, істеричних припадках, метеоризмі та при запорах. Зовнішньо свіже листя використовують для загоювання ран і зменшення набряків, припарки з листя — для зменшення подагричного й ревматичного болю.

Лікарські форми І застосування.

ВНУТРІШНЬО— *настій* листя (2 чайні ложки листя на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *відвар* кореневищ (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу) п'ють по 2 склянки на день, ковтками; відвар кореневищ (2 чайні ложки кореневищ на 200 мл відвару ячмінних або перлових крупів, кип'ятять 10 хв на малому вогні) п'ють з медом по 1 столовій ложці 3 рази на день; суміш кореневищ К. г. (25 г) і *пирію повзучого* (20 г), трави *вероніки лікарської* (20 г) і фіалки триколірної (30 г) готують як настій (2 столові ложки суміші на 1 л окропу, кип'ятять 15 хв) і п'ють після їди при подагрі; відвар кореневищ К. г. (25 г кореневищ на 1 л окропу) п'ють теплим по чверті склянки 3 рази на день протягом 2—6 місяців при виразковій хворобі.

ЗОВНІШНЬО — *припарки* з свіжого або сухого листя.

571

КРЕМЕНА́ ЛІКА́РСЬКА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й кремена *гібридна*.

572

КРЕС-САЛА́Т — трав'яниста рослина родини хрестоцвітих. Те саме, що й *хрінниця посівна*.

573

КРИВА́ВНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини звіробійних. Те саме, що й звіробій *звичайний*.

574

КРИВОРО́Т — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *пижмо звичайне*.

575

КРІП ЗАПАШНИ́Й,
копрій;
укроп душистый
Anethum graveolens — однорічна трав'яниста з синюватою поволокою рослина родини селерових (зонтичних). Стебло прямостояче, круглясте, посмуговане, галузисте, 40—100 см заввишки. *Листки* чергові, яйцевидні, 2—3-перистороздільні, з лінійними нитковидними кінцевими частками; нижні — черешкові; верхні — сидячі, з білооблямованими піхвами і зменшеними пластинками. *Квітки* дрібні, двостатеві, жовті, у складних 20—50-променевих зонтиках, без обгортки. Плід — плеската коричнева *двосім'янка*. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Кріп запашний розводять на городах як пряно-

569

570

575

смакову рослину, іноді він дичавіє і росте як бур'ян. Походить з Персії і Східної Індії.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують плоди кропу (Fructus Anethi) і свіже листя. Збирають плоди кропу, коли половина з них дозріє: зривають або зрізують цілі рослини з плодами, зв'язують у снопики й залишають достигати, а потім обмолочують. При необхідності плоди досушують. Сухі плоди зберігають у добре закритих банках. Строк придатності — 2 роки. Плоди відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Плоди кропу містять ефірну олію (2—4%), флавоноїди, каротин, до 20 % жирної олії. В листі кропу знайдено ефірну олію (1,5%), флавоноїди (кверцетин, ізорамнетин, кемпферол), вітамін С (135 мг%), каротин (до 12 мг%), фолієву, нікотинову і пантотенову кислоти, солі калію, кальцію, фосфору і заліза. Головними складовими частинами ефірної олії є кетон карвон, терпеноїди феландрен, дилапіол, терпінен і лимонен.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині настій плодів застосовують як відхаркувальний і вітрогінний засіб. У народі настій або порошок насіння кропу вживають всередину для профілактики приступів грудної жаби, при гіпертонічній хворобі 1 і 2-го ступенів, хронічній коронарній недостатності, безсонні, при спастичних станах м'язів органів черевної порожнини, алергічному дерматиті, сверблячці (Pruritus), виразці гомілки, геморої, як сечогінний, проносний і молокогінний засіб та як засіб, що збуджує й поліпшує апетит і травлення, заспокоює коліки й судому. Часто плоди кропу використовують у сумішах з іншими лікарськими рослинами. Свіже листя кропу корисно вживати при гіпохромній анемії й серцевій астмі. Як зовнішній засіб настій насіння застосовують у вигляді *примочок* при хворобах очей і при гноячкових ураженнях шкіри. Молоде листя й стебла використовують як ароматичну приправу для страв, а на початку утворення насіння — як спеції при солінні огірків і помідорів. З насіння добувають ефірну олію, яку використовують у парфюмерній, кондитерській і консервній промисловості.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій плодів (1 чайна ложка подрібненої сировини на 300 мл окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки тричі на день; *порошок* плодів кропу приймають по 1 г тричі на день, запиваючи водою.

576

КРОКІС — однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *нагідки лікарські.*

577

КРОПИВА́ ВЕЛИ́КА — дводомна багаторічна трав'яниста вкрита жалкими волосками рослина родини кропивових. Те саме, що й *кропива дводомна.*

578

КРОПИВА́ ДВОДО́МНА,
кропива велика;
крапива двудомная
Urtica dioica —
дводомна багаторічна трав'яниста вкрита жалкими волосками рослина родини кропивових. *Стебло* прямостояче, тупочотиригранне, 50—150 см заввишки, розгалужене. *Листки* супротивні, черешкові, серцевидно-яйцевидні, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, 7—14 см завдовжки, 2—4 см завширшки, загострені, зубчасто-пилчасті, з загнутими до верхівки великими зубцями. *Квітки* жовто-зелені, дрібні, одностатеві, у розгалужених колосовидних *суцвіттях,* трохи довших за *черешки* листків, у пазухах яких вони містяться; *оцвітина* чотирироздільна. *Плід—сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Кропива дводомна росте по всій території України на трохи вологих місцях серед чагарників, у лісах, біля парканів, уздовж доріг, по засмічених місцях, де багато нітратів.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують листя (Folia Urticae dioicae), коріння (Radix Urticae dioicae) і насіння (Semen Urticae dioicae). Листя збирають під час цвітіння рослини, відокремлюючи його від стебла, і сушать обов'язково в затінку, по змозі швидко. Сушіння припиняють, коли центральні жилки стають ламкими, Сухої сировини виходить 18 %. Зберігають у приміщеннях, що не мають прямого сонячного освітлення. Строк придатності — 2 роки. Листя кропиви дводомної відпускається аптеками. Коріння копають восени. Помивши і звільнивши від наземної частини, його розстилають на відкритих майданчиках і сушать. При несприятливих погодних умовах сушіння проводять під укриттям або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухого коріння виходить 25 %. Насіння заготовляють у період повної стиглості, зрізуючи цілі рослини, які після досушування обмолочують, а насіння просівають через сито. Коріння і насіння в науковій медицині не використовують.

Хімічний склад. Листя кропиви дводомної містить глікозид уртицин, дубильні речовини (понад 2 %), каротиноїди (каротин, ксантофіл, ксантофілепоксид, віолаксантин), хлорофіл (до 5%), вітаміни С, B_2, B_3, органічні кислоти, мікро- і макроелементи (кремній, залізо — 41 мг%, мідь — 1,3 мг%, марганець — 8,2 мг%, бор — 4,3 мг%, титан — 2,7 мг%, нікель — 0,03 мг%). У свіжому листі, крім того, є значна кількість вітаміну K|, який при сушінні сировини руйнується. В корінні кропиви є таніни, алкалоїд нікотин і вітамін С; в насінні — жирна олія (16—33 %), головною складовою частиною якої є лінолева кислота (73,6%).

Фармакологічні властивості і використання. Кропива дводомна має кровоспинні, сечогінні та загальнозміцнюючі властивості, виявляє слабку жовчогінну дію. Гемостатичні властивості пов'язані з наявністю в рослині значної кількості філохінону (вітамін K_1), який впливає на синтез протромбіну в печінці. Діуретичний ефект залежить від флаво-

578

ноїдів та органічних кислот (гліколова і гліцеринова). Загальнозміцнюючі властивості пояснюються наявністю значної кількості хлорофілу, який, як встановлено експериментально, виявляє стимулюючу й тонізуючу дію, активізує основний обмін речовин, посилює діяльність серцево-судинної системи і дихального центру, стимулює грануляцію та епітелізацію уражених тканин. Крім того, препарати з кропиви дводомної збільшують кількість еритроцитів і нормалізують склад крові (кровотворна дія заліза), зменшують кількість цукру в крові, виявляють протизапальну дію, підвищують регенерацію слизових оболонок шлунково-кишкового тракту, мають судинозвужувальний вплив, сприяють нормалізації порушеного менструального циклу. Хімічний склад кропиви дає змогу віднести її й до вітамінних засобів. Застосовують кропиву переважно як кровоспинний засіб (при легеневих, кишкових, маткових, геморoїдальних та інших кровотечах). Поряд з цим препарати з листя кропиви є ефективним засобом при атеросклерозі, залізодефіцитній анемії, холециститах, гастритах, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, розладах травлення, цукровому діабеті, гіповітамінозі та гіпогалактії. Як сечогінний засіб препарати кропиви показані при нирковокам'яній хворобі, асциті, набряках і ревматизмі. Кропива дводомна входить до складу *шлункових чаїв, проносних чаїв і вітамінних чаїв,* до складу препарату алахол, який використовують при гепатитах, холециститах і хронічних запорах. До складу лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя рослини. Препарати з кропиви дводомної застосовують у дерматології й косметиці. Всередину настій з листя кропиви вживають при комплексному лікуванні вугрів. Відваром листя на розведеному водою оцті (приготування див. у статті *Кропива жалко)* миють голову при круговій або гніздовій плішивості, себореї, облисінні, передчасному посивінні. В разі облисіння й передчасного посивіння терапевтичний ефект можна посилити одночасним прийманням всередину настою з листя кропиви. Свіжим соком лікують рани, варикозні виразки й запрілості (див. статтю *Кропива жалка).*

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настій* листя кропиви (10 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по половині або чверті склянки 3—5 раз на день до їди; *екстракт* кропиви рідкий (Extractum Urticae fluidum) по 25—30 *крапель* 3 рази на день за 30 хв до їди; свіжий сік кропиви по 1 чайній ложці 3 рази на день; відвар суміші (порівну) коріння і насіння кропиви (40—50 г суміші на 400 мл окропу, варити, поки не залишиться половина рідини) по 3 столові ложки 4—5 раз на день; *порошок* з насіння кропиви приймають по 2—3 г на прийом (запиваючи водою) 3 рази на день; столову ложку суміші кори *крушини ламкої* (60 г), листя *кропиви дводомної* (20 г) і трави *деревію звичайного* (20 г) варять 10 хвилин у двох склянках води і п'ють по половині чи одній склянці на ніч для поліпшення травлення; столову ложку суміші листя кропиви дводомної (50 г), коріння кропиви дводомної і *солодки голої* (по 30 г) настоюють 15—20 хвилин на склянці окропу і п'ють по 1 склянці 2 рази на день при хронічному запаленні нирок; розтерту на порошок суміш насіння кропиви дводомної (50 г), спор *плауна булавовидного* (20 г) і цукру (30 г) приймають по 1 чайній ложці 3 рази на день при нирковокам'яній хворобі; розтерту на порошок суміш (порівну) листя кропиви дводомної, *шавлії лікарської* і *подорожника ланцетолистого* вживають по 1 чайній ложці 3 рази на день при хронічному гепатохолециститі; салат: помите молоде листя кропиви дводомної занурюють на 5 хвилин в окріп, відкидають на сито, подрібнюють, додають оцту, прикрашають кусочками вареного яйця і заправляють вершками (на 150 г кропиви беруть одне яйце, 20 г вершків, сіль та оцет).

ЗОВНІШНЬО — при м'язовому і суглобовому ревматизмі нажалюють болісні місця кропивою. Вживання препаратів кропиви дводомної всередину протипоказане при гінекологічних кровотечах у хворих з поліпами і різними пухлинними захворюваннями яєчників і матки. Існує думка (експериментально підтверджена), що гемостатичні властивості має свіже листя кропиви або сік, сухе ж листя кровоспинної дії не виявляє (Акопов, 1981).

579

КРОПИВА́ ЖАЛКА́,
кропива мала;
крапива жгучая
Urtica urens —

однодомна однорічна трав'яниста, вкрита жалкими волосками, рослина родини кропивових. *Стебло* прямостояче, чотиригранне, 15—60 см заввишки. *Ластки* супротивні, цілісні, еліптичні або яйцевидні, гострі, по краю гострозубчасті, 4—5 см завдовжки. Квітки світло-зелені, дрібні, одностатеві, зібрані в переривчасті пазушні волоті *(суцвіття* не довші за *черешки* листків, у пазухах яких вони містяться); *оцвітина* чотирироздільна. *Плід — сім'янка.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Кропива жалка росте по всій території України на берегах річок, як бур'ян по городах, у садах, поблизу житла, серед чагарників.

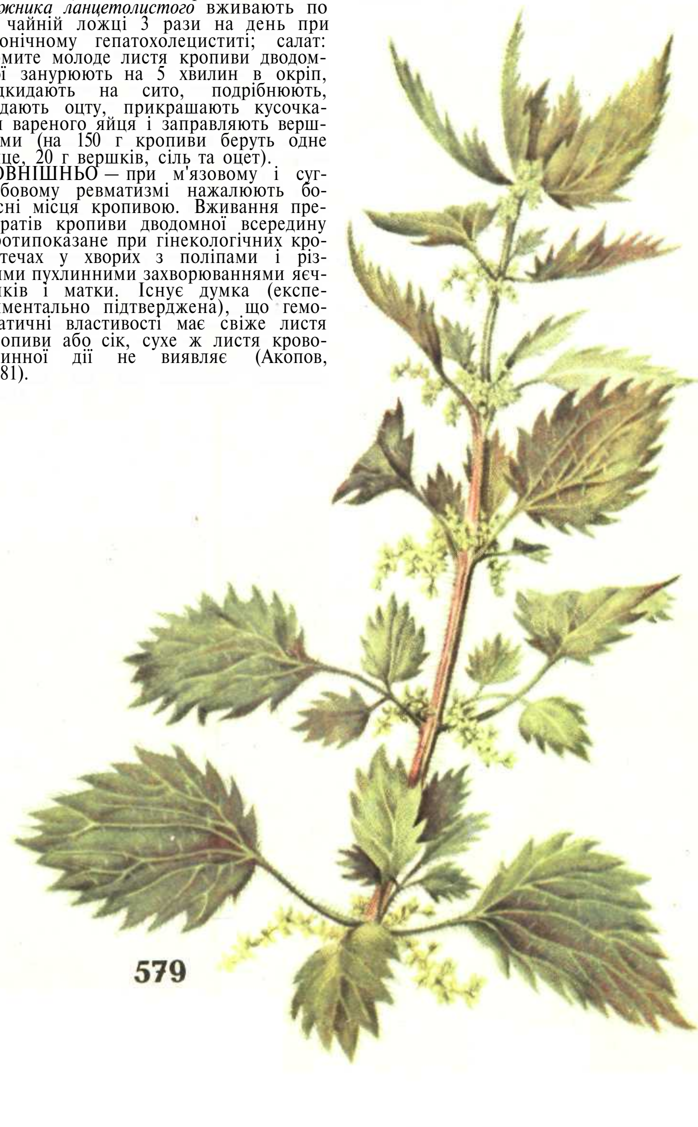

579

Заготівля і зберігання. Для лікування використовують листя кропиви (Folia Urticae urensis), яке збирають під час цвітіння рослини, відокремлюючи його від стебла, і сушать обов'язково в затінку, по змозі швидко. Сушіння припиняють, коли центральні жилки стають ламкими. Сухої сировини виходить 22—23 % . Строк придатності — 2 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. За якісним складом листя кропиви жалкої схоже з листям *кропиви дводомної*.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині кропиву жалку використовують нарівні з кропивою дводомною, а іноді навіть віддають їй перевагу. Настій листя кропиви жалкої використовують як кровоспинний (при легеневих, кишкових, маткових, гемороїдальних та інших кровотечах), сечогінний (при набряках) та загальнозміцнюючий засіб. Вживання настою показане й при нервових розладах, ревматизмі, алергії й анемії, при звичних запорах, диспепсіях і шлункових коліках. Широко використовують препарати кропиви жалкої в дерматології й косметиці: всередину — при екземі, сверблячці, кропив'янці; місцево — при себореї голови, круговій або гніздовій плішивості, запрілості. Цінують кропиву жалку і як продукт харчування: з молодого листя готують салати (про приготування див. у статті *Кропива дводомна),* приправи до м'ясних страв і зелений борщ.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій листя (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; дві чайні ложки суміші (порівну) листя кропиви жалкої і *ожини сизої* напарюють 2 години на склянці окропу і п'ють по півсклянки 3 рази на день для регулювання функціональної діяльності шлунка та від дизентерії; свіжий *сік* з листя кропиви жалкої вживають по 1 чайній ложці 3 рази на день як кровоспинний засіб.

ЗОВНІШНЬО — відвар листя (100 г сировини кип'ятять 30 хвилин в 1 л оцту, розведеного водою у співвідношенні 1:1) для миття голови при себореї та круговій або гніздовій плішивості (мити ввечері перед сном, без мила); насичені свіжим соком кропиви стерильні тампони прикладають до запрілостей, ран і варикозних виразок. Протипоказання див. у статті *Кропива дводомна.*

580

КРОПИВА́ МАЛА́ — однодомна однорічна трав'яниста, вкрита жалкими волосками рослина родини кропивових. Те саме, що й *кропива жалка.*

581

КРУШИ́НА ВІЛЬХОВИ́ДНА — розгалужений кущ або невелике (3—3,5 м заввишки) дерево родини жостерових. Те саме, що й *крушина ламка*

582

КРУШИ́НА ЛАМКА́,
крушина вільховидна;
крушина ольховидная
Frangula alnus, синонім — *Rhamnus frangula* —
розгалужений кущ або невелике, 3—3,5 м заввишки, дерево родини жостерових. *Кора* у верхній частині стовбура і на молодих гілках гладенька, червоно-бура, вкрита ланцетними білими сочевичками. *Листки* чергові, еліптичні або яйцевидні, коротко-черешкові, цілокраї, з 6—8 паралельними бічними жилками. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні. 5-пелюсткові, зібрані пучками по 2—6 у пазухах листків; пелюстки всередині білі, зовні зеленуваті. *Плід* — куляста, спочатку червона, потім чорна *кістянка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Крушина ламка росте майже по всій території України (в Степу — рідко, в долинах річок, у Криму — в горах) у лісах і між чагарниками, на вологих луках, по берегах боліт, річок та озер.

Заготівля і зберігання. Лікувальне значення має кора крушини (Cortex Frangulae). Збирають її весною до розпускання листків з молодих частин стовбура та молодих гілок, роблячи на відстані 10—15 см один від одного кільцеві надрізи (до деревини) і з'єднуючи їх поздовжніми розрізами. Не можна заготовляти кору, покриту мохом і лишайниками. Сушать кору на відкритому повітрі, на горищі або в приміщенні з доброю вентиляцією, розстеливши тонким (5—7 см) шаром на папері чи тканині й час від часу перемішуючи. Сушіння припиняють, коли кора стає ламкою. Сухої сировини виходить 43—45 % . Строк придатності — 5 років. Зберігають у сухому приміщенні, яке добре провітрюється. Сировина відпускається аптеками. Свіжозібрана і висушена кора спричинює нудоту і блювання, але при тривалому її зберіганні побічна дія зникає. Через це кору крушини вживають не раніше, як через рік після збирання. Придатність кори до вживання можна прискорити, витримавши її в сушильній шафі при температурі 100° протягом 1 години. В народній медицині використовують і плоди крушини (також не раніше, як через рік після збирання).

Хімічний склад. Кора крушини містить антраглікозиди (8%), геніни (емодин, ізоемодин, хризофанол), вільні антраноли, тритерпенові глікозиди, смолисті речовини та сліди дубильних речовин. Головним глікозидом свіжозібраної сировини є франгулорозид, який в процесі сушіння і зберігання окислюється до франгуліну.

Фармакологічні властивості і використання. *Кора* крушини виявляє м'яку послаблюючу дію, яка проявляється через 8—12 годин після вживання ліків. Механізм дії полягає в здатності препаратів крушини посилювати перистальтику товстої кишки, не по-

582

дразнюючи її слизової оболонки і не впливаючи на тонкий кишечник, і розріджувати калові маси. Застосовують кору крушини при атонії кишечника, звичайних хронічних запорах, а в народній медицині, крім того,— при захворюваннях печінки, при водянці, геморої, подагрі та гарячці. Міцним відваром кори миють тіло при корості, а відвар плодів використовують для компресів і промивань при висипах на шкірі, фурункулах, гнояках і струпах. Порошок плодів вживають усередину при анемії, проносі, водянці й надмірних місячних. Щоб запобігти звиканню до препаратів крушини, їх доцільно чергувати з іншими проносними засобами. Якщо звикання все-таки станеться, що спостерігається при тривалому призначенні крушини, доцільно збільшити дозу. Кора крушини входить до складу *шлункових чаїв* і *проносних чаїв,* використовується при виготовленні препаратів вікаліну і вікаїру. Передозування препаратів крушини може спричинити відчуття дискомфорту, тенезми, колікоподібні болі в животі та ін. Вагітним жінкам і жінкам, які годують груддю, препарати крушини протипоказані.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* кори (20 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по півсклянки на ніч; *екстракт* крушини рідкий (Extractum Frangulae fluidum) по 20—40 крапель на прийом; екстракт крушини сухий (Extractum Frangulae siccum) по 1—2 таблетки перед сном; рамніл (Rhamnilum) по 0,2 г на ніч; *порошок* з плодів крушини по 0,2—0,5 г тричі на день; одну столову ложку суміші кори крушини ламкої (50 г), листків *бобівника трилистого,* трави *буркуну лікарського* (по 20 г) і плодів кмину *звичайного* (10 г) настоюють 20 хвилин на склянці окропу і п'ють по півсклянки на ніч при хронічних запорах; дві чайні ложки суміші кори крушини ламкої (30 г) і листків *м'яти перцевої* (40 г) заливають склянкою окропу, кип'ятять 20 хвилин, проціджують і п'ють по 1 склянці ввечері для підтримки регулярного випорожнення при гепатиті; одну столову ложку суміші кори крушини ламкої, квіток *бузини чорної,* плодів *фенхелю звичайного* (по 20 г) і плодів *анісу звичайного* (10 г) заливають склянкою окропу, кип'ятять 20 хвилин і п'ють по 1 склянці двічі на день (після обіду і ввечері) при запорах; одну столову ложку суміші кори крушини ламкої (60 г), трави *фіалки триколірної,* приймочок *кукурудзи звичайної,* трави *деревію звичайного,* плодів кмину звичайного і квіток *терну звичайного* (по 10 г) заливають склянкою окропу, кип'ятять 20 хвилин і п'ють по 2 склянки двічі на день при ожирінні.

583

КУДРЯ́ВЕЦЬ СОФІЇ
кудрявец Софии
Deskurainia sophia —
однорічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* пряме, розгалужене, 15—80 см заввишки. *Листки* сидячі, дво-триперисті, з довгасто-лінійними частками, опушені галузистими волосками. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, блідо-жовті, у китицях. *Плід — стручок.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України як бур'ян біля житла, на пустищах, уздовж доріг, у посівах.

Сировина. Використовують насіння і *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листки містять аскорбінову кислоту (до 80 мг%) і каротин (38,5 мг%); у насінні є глікозиди (5,6%).

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині настій трави або відвар насіння К. с використовують як кровоспинний, потогінний, жарознижувальний і в'яжучий засіб. Препарати цієї рослини вживають при кровохарканні, маткових крврвотечах, гарячці, малярії, проносах, дизентерії та білях, а також при зниженні артеріального тиску у зв'язку з ослабленням серцевої діяльності. Відвар насіння рекомендують і як тонізуючий, послаблюючий та відхаркувальний засіб, а також як сечогінний засіб при водянці, ниркових коліках і нирковокам'яній хворобі. Настій трави вважається ефективним засобом при істеричних припадках. Свіжим соком трави промивають виразки і гнійні рани.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на 300 мл окропу, настоюють до охолодження) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *відвар* насіння (1—2 столові ложки на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

584

КУЗЬМИЧЕ́ВА ТРАВА́ —
дводомна рослина родини ефедрових. Те саме, що й *ефедра двоколоса.*

585

КУКІ́ЛЬ ЗВИЧА́ЙНИЙ
куколь обыкновенный
Agrostemma githago —
однорічна трав'яниста рослина родини гвоздикових. Уся рослина вкрита довгими м'якими волосками. *Стебло* прямостояче, просте або розгалужене, 30—80 см заввишки. *Листки* супротивні, цілісні, цілокраї, лінійні або лінійноланцетні. *Квітки* великі, правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, темно-рожеві, зрідка білі, одиничні. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте як бур'ян у посівах ярих і озимих культур по всій території України. У зв'язку з поліпшенням агротехніки вирощування сільськогосподарських культур майже зникає.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Agrostemmae). Заготовляють її під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або на горищі. З 3 кг сирої трави виходить 1 кг сухої. *Рослина неофіцинальна.*

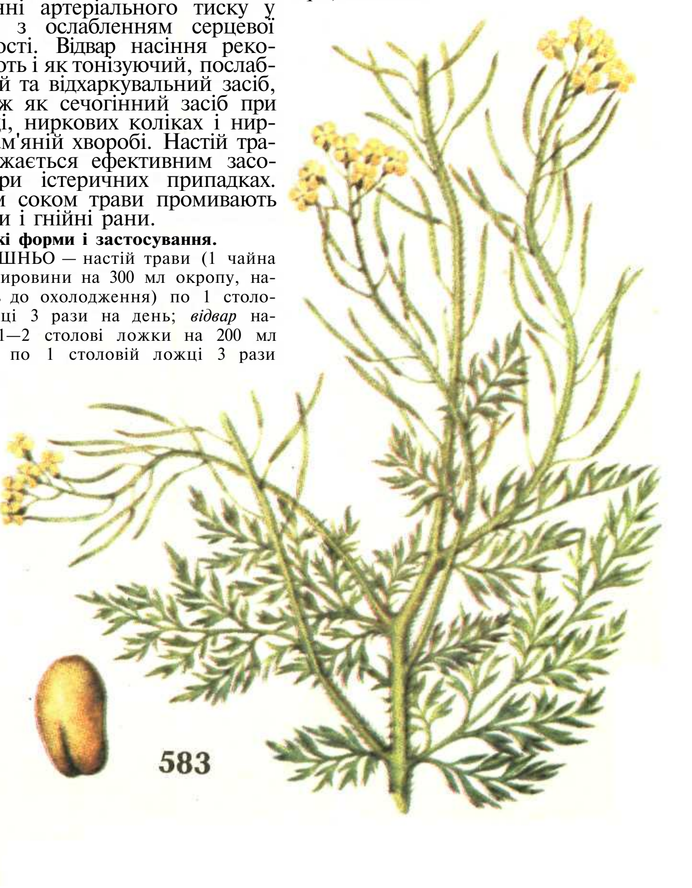

583

Хімічний склад. У траві К. з. знайдено тритерпенові сапоніни, флавоноїди, фенолкарбонові кислоти, значну кількість неконституційних амінокислот — орцилаланіну (в листках — 0,053 % , у квітках — *0,096 % }* та алантоїну, кумарини (в квітках). В насінні є стероїди (3,42 %), тритерпенові сапоніни (2—6 %), жирна олія (5,8—6,8 %).
Фармакологічні властивості і використання. Препаратам з трави К. з. властива антимікробна, протистоцидна й снотворна активність, їх використовували при простуді, бешихових запаленнях, бронхіті, шлункових коліках. Препарати з насіння виявляють антигельмінтну, діуретичну, кровоспинну та відхаркувальну дію. Використовують їх при коклюші, маткових кровотечах тощо. В Англії та Німеччині їх використовували для лікування пухлин різного походження. Болгарська фітотерапія використовує траву й насіння К. з. при лікуванні фурункульозу, геморою й дерматозів (найчастіше — у вигляді ***припарок*** або ***компресів*** із свіжого листя). Слід пам'ятати, що К. з.— **отруйна** рослина, особливо насіння. Застосовувати препарати з куколю треба лише за призначенням і під наглядом лікаря.

586

КУКО́ЛИЦЯ БІ́ЛА

дрёма белая

Melandrium album, синоніми: *Lychnis alba, Silene alba —*
дворічна дводомна волохатоопушена трав'яниста рослина родини гвоздикових. *Стебло* висхідне, вгорі розгалужене, 40—100 см заввишки. *Листки* супротивні, цілісні, цілокраї, еліптичні, 4—8 см завдовжки; нижні — звужені в короткий широкий черешок, верхні — сидячі. *Квітки* одностатеві, у верхівкових розвилках; *пелюстки* білі, пластинка у них більш як до половини двороздільна. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні — жовтні.

Поширення. Росте на луках, по узліссях, чагарниках, як бур'ян у посівах, на городах і в садах по всій території України.
Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини, і коріння, яке копають восени. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава містить тритерпеноїди, сліди алкалоїдів, аскорбінову кислоту (80 мг %), у корінні є тритерпенові сапоніни.
Фармакологічні властивості і використання. Рослина має протизапальні, пом'якшувальні, знеболюючі, кровоспинні, заспокійливі та снотворні властивості. В народній медицині настій трави вживають при безсонні, коліках у шлунку та інших внутрішніх органах, а відвар коріння — при серцебитті, суглобному ревматизмі та захворюваннях нирок.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— настій (1 столова ложка сухої трави на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день при різних коліках або по півсклянки на ніч при безсонні.

587

КУКУРИ́ЧКА —
багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *конвалія звичайна.*

588

КУКУРУ́ДЗА ЗВИЧА́ЙНА,

маїс;

кукуруза обыкновенная

Zea mays —
однорічна однодомна трав'яниста рослина родини злакових.
Стебло пряме, з добре виявленими вузлами і заповненими рихлою паренхімною тканиною *міжвузлями,* заввишки від 50 см до 7 м. *Листки* чергові, широколанцетні, з хвилястим краєм. Квітки одностатеві, зібрані в окремі *суцвіття,* що значно різняться за своїм зовнішнім виглядом: тичинкові — в розлогій *волоті* на верхівці стебла, маточкові — в пазушних товстих качанах (початках), обгорнутих листовидними піхвами, з яких висуваються численні довгі нитковидні стовпчики. *Плід — зернівка.* Цвіте у липні — вересні.
Поширення. Походить з Центральної і Південної Америки. По всій території України вирощують як одну з найважливіших зернових і силосних культур.

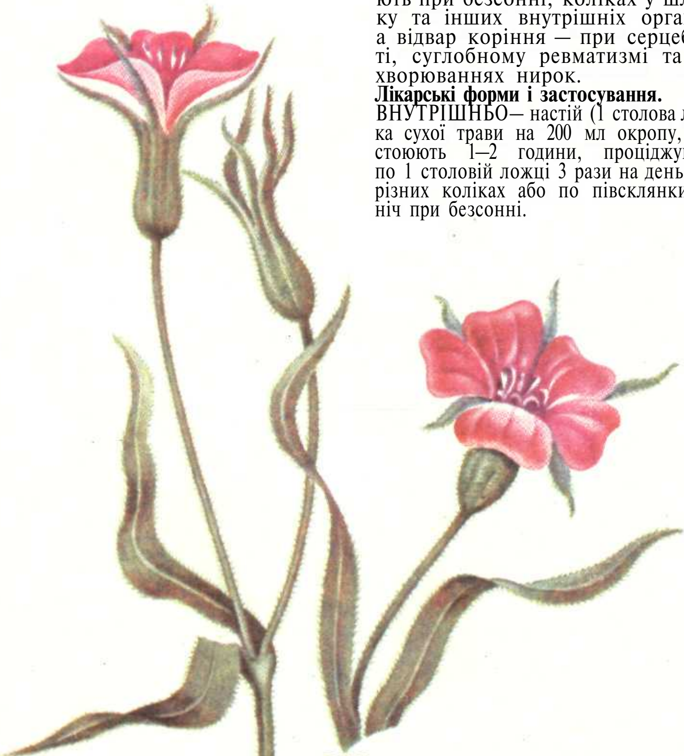

585

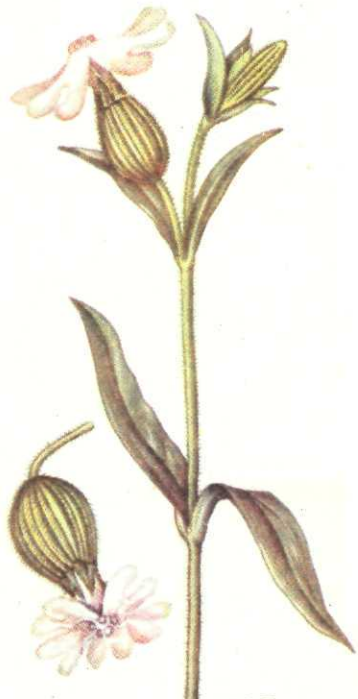

586

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують стовпчики з приймочками, які звичайно називають кукурудзяними приймочками (Stigmata Maydis). Заготівлю приймочок проводять в період молочно-воскової стиглості початків. Сушать на відкритих майданчиках або в приміщенні, яке добре провітрюється, розклавши тонким (1—2 см завтовшки) шаром на тканині чи папері. Штучне сушіння проводять при температурі 40°. Сухої сировини виходить 22—25 %. Строк придатності — 3 роки. Зберігають у сухому приміщенні (сировина дуже гігроскопічна!). Аптеки відпускають сировину.

Хімічний склад. Кукурудзяні приймочки містять сапоніни (до 3,18%), дубильні речовини, гіркі глікозиди (до 1,5%), флавоноїди, алкалоїди (до 0,5%), ефірну (до 0,12%) і жирну (до 2,5%) олію, стерини (стигмастерол, ситостерол), вітамін К, (1600 біологічних одиниць на 1 г), аскорбінову і пантотенову кислоти, спирт інозит, мікроелементи та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з приймочок кукурудзи мають жовчогінні, діуретичні, кровоспинні й гіпоглікемічні властивості. Вони збільшують секрецію й поліпшують відтік жовчі, змінюють її фізико-хімічні властивості (знижуються в'язкість, питома вага, кількість білірубіну). Кровоспинна дія кукурудзи грунтується на її здатності прискорювати процес зсідання крові за рахунок впливу на синтез протромбіну в печінці та збільшення кількості тромбоцитів. Як жовчогінний засіб препарати з приймочок кукурудзи показані при жовчнокам'яній хворобі, гепатитах, холециститах і холангітах, як кровоспинний засіб — при геморагічних діатезах і маткових кровотечах різного походження. Крім того, препарати з приймочок кукурудзи дають добрі результати при лікуванні циститів, нирковокам'яної хвороби, набряків, пов'язаних з порушенням серцевої діяльності, та ожиріння. Кукурудзяні приймочки входять до складу жовчогінних чаїв і *сечогінних чаїв.* Кукурудзяну олію використовують для профілактики й лікування атеросклерозу та при гіпертонії. При появі нудоти та діареї вживання кукурудзяної олії тимчасово (на 7—10 днів) припиняють, а потім відновлюють, але дозу зменшують удвоє. Відварена в початках і здобрена вершковим маслом кукурудза корисна при запорах, хворобах печінки, подагрі, нефриті та при захворюваннях серцево-судинної системи. Кукурудзяне борошно використовують для видалення комедонів (Comedones faciei). Для цього 2 столові ложки борошна змішують з попередньо збитим білком (досить одного курячого яйця) і одержану суміш наносять на обличчя; після висихання знімають з обличчя сухим бавовняним рушником, обличчя миють холодною водою і витирають.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* кукурудзяних приймочок (10 г, або 3 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки через кожні 3—4 години до їди; *екстракт* кукурудзяних приймочок рідкий (Extractum Stigmatis maydis (luidum) готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1 : 1 і п'ють по 30 — 40 крапель 2—3 рази на день перед їдою; кукурудзяну олію приймають по 1 столовій ложці 3 рази на день протягом 3 тижнів, після чого роблять перерву на 3—4 тижні (за рік проводять 3—4 курси лікування).

588

589

КУЛЬБА́БА ЛІКА́РСЬКА,
літучки, пустодуй, солдатики, плішивець;
одуванчик лекарственный
Taraxacum officinale —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має вертикальний, зовні червонувато-бурий, всередині — білий корінь, який угорі переходить у коротке розгалужене *кореневище.* Квіткові стебла (стрілки) дудчасті, круглі, безлисті, вгорі павутинисті й закінчуються одиничними *кошиками,* 10—40 см заввишки. Всі листки — у прикореневій розетці, притиснуті до землі або косо стоять угору, довгасто-обернено-ланцетні, вищерблено-зубчасті або глибоко-вищерблено-перисто-надрізані, з трикутними, іноді зубчастими і спрямованими вниз лопатями. Всі *квітки* язичкові, яскраво-жовті, двостатеві. *Плоди*—сім'янки, з довгим дзьобиком, що має чубок з простих волосків. Цвіте з травня до осені.

Поширення. Кульбаба лікарська росте по всій території України на луках, серед чагарників, як бур'ян у садах, на городах, уздовж доріг.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують коріння (Radix Taraxaci), *траву* (Herba Taraxaci) і листя (Folia Taraxaci). Коріння кульбаби треба збирати восени, коли зів'яне листя. Помивши у холодній воді, коріння сушать на сонці або в теплому, з доброю вентиляцією, приміщенні, розіклавши тонким шаром (3—5 см) на тканині або папері. Штучне сушіння проводять при температурі 40—50°. Сухого коріння виходить 20 %. Строк придатності — 5 років. Сушене коріння відпускається аптеками. Траву заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать її під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої трави виходить 12—13 %. Листя кульбаби використовують свіжим для приготування салатів (придатне лише молоде листя, зібране до початку цвітіння рослини).

Хімічний склад. Коріння кульбаби лікарської містить гірку речовину тараксацин (до 10%), тритерпенові сполуки (тараксерол, тараксастерол, андростерол та інші), стерини ((5-ситостерин, стигмастерин), флавоноїди (космозіїн, лютеолін-7-глюкозид), нікотинову кислоту, інулін (до 24%), каучук (до 3%), жирну олію, слиз тощо. У суцвіттях і листі рослини є каротиноїди тараксантин і флавоксантин, тритерпенові спирти арнідіол і фарадіол, флавоноїди, аскорбінова кислота (до 50 мг%), рибофлавін

та сполуки заліза, кальцію і фосфору.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині препарати кульбаби лікарської застосовують як засіб, що підвищує апетит і покращує травлення. Механізм дії полягає в спроможності біологічно активних речовин кульбаби подразнювати смакові рецептори порожнини рота, зумовлюючи тим самим рефлекторне посилення виділення шлункового соку та виділень з інших травних залоз. Крім цього, кульбаба посилює жовчотворення, тонізуюче впливає на жовчний міхур, виявляє сечогінні, спазмолітичні й проносні властивості, у зв'язку з чим застосування цієї рослини показане і дає добрий терапевтичний ефект при холециститах, гепатохолециститах, анацидних гастритах, ускладнених патологією гепатобіліарної системи та хронічними запорами. Коріння кульбаби лікарської входить до складу *апетитних чаїв, жовчогінних чаїв* і *сечогінних чаїв. Галенові препарати* кульбаби ефективні в профілактиці загального атеросклерозу. Як окремо, так і в сумішах з листям *чорниці звичайної, кропиви дводомної* і стручків (лушпиння) *квасолі звичайної* кульбабу призначають при цукровому діабеті {на початкових стадіях). У дерматології й косметиці настій коріння рекомендується вживати всередину при вуграх, фурункулах та медикаментозному дерматиті і як зовнішній засіб для знищення ластовиння. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині, крім усіх вищезазначених випадків, коріння і траву кульбаби лікарської застосовують як відхаркувальний засіб при легеневих хворобах, як заспокійливий і снотворний засіб, при водянці, хворобах селезінки з млявим перебігом, нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах, жовтяниці, при хронічних запорах і геморої, при запаленні лімфатичних вузлів, проти глистів і як лактогенний засіб. Салати з молодого листя вживають при недокрів'ї, загальній слабості, як сечогінний, відхаркувальний, жовчогінний та «кровоочисний» засіб. Екстракт кульбаби густий (Extractum Taraxaci spissum) використовують як constituens при виготовленні пілюль. Молоді квіткові пуп'янки кульбаби маринують і вживають замість каперсів, а підсмажене в духовці коріння використовують як сурогат кави.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настій* коріння (10 г, або 1 столову ложку сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3—4 рази на день за 15 хвилин до їди як апетитний і жовчогінний засіб; настій трави (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; дві столові ложки суміші (порівну) коріння кульбаби і *лопуха справжнього* заливають на ніч холодною водою, вранці кип'ятять 10 хвилин, настоюють 20 хвилин і п'ють по півсклянки 3 рази на день при екземі (для посилення терапевтичного ефекту місця, уражені екземою, змазують маззю, яку готують, змішуючи порівну борошно коріння кульбаби з медом; змивають мазь теплою сироваткою з молока); дві столові ложки суміші (порівну) трави кульбаби, листя *кропиви жалкої* і квіток *терну звичайного* настоюють 4 години в 2 склянках окропу і п'ють по півсклянки 4 рази на день протягом 2 тижнів як «кровоочисний» засіб при висипаннях на тілі, фурункулах та екземі, дотримуючись дієти без м'яса і яєць; столову ложку суміші коріння кульбаби (20 г), трави *деревію звичайного* (40 г) і трави *полину гіркого* (40 г) настоюють 20 хвилин у склянці окропу і п'ють по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 15 хвилин до їди для збудження апетиту і пожвавлення травлення; столову ложку суміші (порівну) коріння кульбаби, кореневищ *пирію повзучого,* коріння *мильнянки лікарської* і трави деревію звичайного настоюють 30 хвилин у склянці окропу і п'ють щодня по 1 склянці вранці і ввечері при атеросклерозі (лікування тривале); столову ложку суміші (порівну) коріння кульбаби і *вовчуга польового;* кори *крушини ламкої* і листя *м'яти перцевої* напарюють 10 хвилин у склянці окропу і п'ють по 2—3 склянки на день як жовчогінний засіб; столову ложку суміші (порівну) коріння кульбаби і *цикорію дикого* та квіток *цмину піскового* варять 5 хвилин у склянці окропу і випивають за 3 рази протягом дня як жовчогінний засіб; столову ложку суміші (порівну) коріння кульбаби, листя чорниці і кропиви дводомної, стручків квасолі звичайної, трави *козлятника лікарського* настоюють 20 хвилин у склянці окропу і п'ють по 1 склянці 3—4 рази на день при діабеті, дотримуючись, при цьому відповідної дієти; салат: свіже молоде листя кульбаби занурюють на 30 хвилин у холодну підсолену воду, подрібнюють, додають подрібненої зеленої цибулі і петрушки, заправляють олією, сіллю і оцтом, перемішують і посипають кропом (на 100 г листя кульбаби беруть 50 г зеленої цибулі, 25 г петрушки, 15 г олії, сіль, оцет і кріп).

ЗОВНІШНЬО — відваром коріння (2 столові ложки сировини на 300 мл окропу, кип'ятять 15 хвилин, охолоджують) миють обличчя, щоб позбутися ластовиння.

589

590

590

КУНЖУ́Т СХІ́ДНИЙ

кунжут индийский,
Sesamum indicum, синонім — S. *orientate* —
однорічна трав'яниста рослина родини кунжутових. *Стебла* опушені, прямостоячі, чотири-, восьмигранні, розгалужені, 80—110 см заввишки. *Листки* довгочерешкові, чергові або супротивні, цілокраї або зубчасті, 10—30 см завдовжки: нижні — округлі; серединні — ланцетні, еліптичні або видовженояйцевидні, надрізані або глибокопальчастороздільні; верхні — вузькі. *Квітки* великі, на короткій *квітконіжці,* по 1—3 в пазухах листків; *віночок* двогубий, опушений, фіолетовий або рожевий, рідко — білий. Плід — видовжена багатонасінна *коробочка.* Цвіте у червні — липні. **Поширення.** Кунжут східний походить з південно-західної Африки. На півдні України кунжут вирощують як олійну рослину. **Сировина.** З лікувальною метою використовують насіння (Semen Sesami), кунжутову олію (Oleum Sesami) та *сік* із свіжого листя. **Хімічний склад.** Насіння рослини містить жирну олію (близько 55%), білок (до 20%), вуглеводи (16 %), лігнани (сезамін, сезамолін), фітостерин, вітамін Е, амінокислоти (гістидин, триптофан) та значну кількість фосфору і кальцію. *

Фармакологічні властивості і використання. Кунжутова олія має здатність збільшувати кількість тромбоцитів у крові й прискорювати її зсідання. Це робить її ефективною при лікуванні тромбопенічної пурпури, есенціальної тромбопенії та геморагічних діатезів. У фармацевтичній практиці олію використовують як основу для приготування *мазей,* лініментів, пластирів, олійних емульсій та розчинів жиророзчинних препаратів для ін'єкцій. У поєднанні з соком алое і виноградним соком кунжутову олію приймають усередину при бронхіальній астмі й сверблячих дерматозах. Кунжутову олію використовують і в харчовій промисловості. В народній медицині порошок з насіння кунжуту використовують як тонізуючий, антисептичний і протизапальний (зовнішньо) засіб, а сік із свіжого листя втирають у шкіру голови при сухій себореї. Насіння використовують ще й для виготовлення цукерок, халви та інших східних солодощів. Кунжутова макуха, одержана при холодному пресуванні насіння, йде на виготовлення кондитерських виробів, а в суміші з пшеничним борошном її використовують для виготовлення дієтичних хлібців. **Лікарські форми і застосування.** ВНУТРІШНЬО — кунжутову олію п'ють по 1 столовій ложці, а діти — по 1 чайній ложці 3 рази на день до їди; порошок з насіння приймають по 15—20 г (з водою) 3 рази на день до їди.

591

КУПА́ВНИК —

багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *горицвіт весняний.*

592

КУПИНА́ БАГАТОКВІТКО́ВА

купёна многоцветковая
Polygonatum multiflorum —
багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Має потовщене м'ясисте *кореневище. Стебло* голе, округле, 30—70 см заввишки, облистнене, поникле. *Листки* чергові, розміщені в 2 ряди, обернені в один бік, довгасті або еліптичні, тупуваті, голі, сидячі або короткочерешкові, зверху зелені, зісподу — сірувато-зелені, 8 — 12 см завдовжки, 3—7 см завширшки. *Квітки* двостатеві, правильні, білуваті, по 3—5 у пазухах листків; квітконіжки голі. *Плід* - синювато-чорна *ягода.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в листяних, рідше — в мішаних лісах по чагарниках по всій території України. **Сировина, хімічний склад, фармакологічні властивості і використания, лікарські форми і застосування** — усе так, як у статті *Купина запашна.*

592

593

КУПИНА ЗАПАШНА,

купина лікарська, журавлині стручки, соломонова печать; купёна душистая

Polygonatum odoratum, синонім — *P. officinale* — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Має м'ясисте потовщене *кореневище*. *Стебло* гранчасте, голе, поникле, 20 — 50 см заввишки. *Листки* чергові, розміщені в 2 ряди, обернені в один бік, видовженоеліптичні, 10—12 см завдовжки, 2—5 см завширшки; зверху зелені, зісподу — сірувато-зелені, з напівстеблообгортною основою. *Квітки* двостатеві, правильні, білуваті, по одній — дві у пазухах листків; *квітконіжки* голі. *Плід* — синюваточорна *ягода*. Цвіте у травні.

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках по всій території України (крім високогір'я Карпат та півдня Степу).

Сировина. Використовують свіжі, рідше сухі кореневища, які заготовляють улітку або восени. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кореневища містять алкалоїди, сапоніни, слизисті речовини, крохмаль, цукри тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Відвар кореневищ вживають усередину при кашлі, гострому бронхіті й запаленні легень, водянці, цукровому діабеті, при статевому безсиллі та як глистогінний засіб. Ефективність дії К. з. при діабеті болгарські вчені ставлять під сумнів. У тібетській медицині кореневища К. з. використовують при шлунково-кишкових захворюваннях (очевидно, у зв'язку з наявністю в них значної кількості слизистих речовин).

Зовнішньо відвар кореневищ використовують як знеболюючий засіб при люмбаго, радикуліті, ревматизмі, подагрі, геморої та як засіб, що сприяє розсмоктуванню синців. Як болетамувальний засіб використовують і настойку кореневищ. Відваром кореневищ умивають обличчя для зменшення загару, а свіжим соком виводять на обличчі плями і веснянки (сильне натирання може спричинити виразки!).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* кореневищ (15 г сировини на 400 мл окропу або молока) п'ють по 1 чайній ложці за день рівними невеликими порціями; відвар кореневищ (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — відвар кореневищ (40—50 г сировини на 500 мл окропу) для *примочок* та вмивань; *настойку* (1 частина кореневищ на 2 частини спирту) для розтирань. Рослина **отруйна!**

594

КУПИНА КІЛЬЧАСТА

купёна мутовчатая

Polygonatum verticillatum — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Має потовщене м'ясисте *кореневище*. *Стебло* пряме, гранчасте, голе, облистнене, 30—60 см заввишки. *Листки* видовжено-ланцетні або лінійноланцетні, вздовж жилок і по краю короткошорсткі, розміщені кільцями. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, білуваті, по 2—5 у пазухах листків. *Плід* — фіолетовочервона *ягода*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте в тінистих лісах у Карпатах, на Прикарпатті, на крайньому заході Лісостепу.

Сировина, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Купина запашна*.

593

594

596

595

КУПИНА́ ЛІКА́РСЬКА — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *купина запашна*.

596

КУПИНА́ ШИРОКОЛИ́СТА
купена широколистная
Polygonatum latifolium — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Має потовщене м'ясисте *кореневище*. *Стебло* гранчасте, 30—50 см заввишки, облистнене, поникле, вгорі опушене. *Листки* чергові, розміщені в 2 ряди, обернені в один бік, еліптичні, яйцевидно-еліптичні або видовженоеліптичні, коротко-загострені, звужені в короткий черешок; зверху голі або трохи опушені; знизу — вздовж жилок густо- і короткоопушені, 10—12 см завдовжки, 5—7 см завширшки. *Квітки* двостатеві, правильні, білуваті, одиничні або по 2—4 в пазухах листків; *квітконіжки* опушені. *Плід* — синьо-чорна *ягода*. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Росте в лісах, по чагарниках на Закарпатті, Розточчі-Опіллі, в Правобережному Лісостепу, Гірському Криму.
Сировина, хімічний **склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування** — усе так, як у статті *Купина запашна*.

597

КУ́РЯЧА ТРАВА́ — переважно однорічна трав'яниста, іноді напівкущова рослина родини гречкових. Те саме, що й *спориш звичайний*.

598

КУ́РЯЧІ О́ЧКА ПОЛЬОВІ́,
огничок нивовий, польові зірки;
очный цвет пашенный
Anagallis arvensis — невеличка (8—25 см заввишки) трав'яниста гола рослина родини первоцвітах. *Стебло* чотиригранне, розпростерте. *Листки* супротивні, сидячі, яйцевидні або видовженояйцевидні, цілокраї, тупуваті; зісподу — з чорними крапками. *Квітки* правильні, двостатеві, одиничні, в пазухах листків, з подвійною, п'ятичленною зрослопелюстковою *оцвітиною; віночок* яскраво-червоний, з яйцевидними тупими по краю тонкозалозисто-війчастими *пелюстками. Плід* — коробочка. Цвіте з квітня по серпень.
Поширення. Росте по всій території України як бур'ян на полях, у садах, біля шляхів і доріг.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* квітуючих рослин (Herba Anagallidis arvensis|. Сушать під наметом або в приміщеннях з доброю вентиляцією. Сухої сировини виходить 25 % . *Рослина неофіцинальна*.
Хімічний склад. Трава містить сапоніни, глікозид цикламін, флавоноїди, дубильні й гіркі речовини, пептонізуючий ензим примве285разу та інші корисні речовини.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослину використовують як сечогінний, заспокійливий, протизапальний і загальнозміцнюючий засіб. Препарати К. о. п. сприяють розчиненню каменів і піску в сечових органах, послаблюють і регулюють менструації. Настій трави вживають при хворобах печінки й жовчовивідних шляхів, жовтяниці різного походження, нирковокам'яній хворобі, туберкульозі легень, набряках, епілепсії й задишці та при психічних захворюваннях. Місцево настій використовують при різних хворобах шкіри: при лишаях, висипах і запальних процесах, які супроводяться сверблячкою. Порошком трави присипають довгонезагоювані гнійні рани. Траву у вигляді *припарок* прикладають до хворих місць при поліартриті й простудних хворобах. Примочки з свіжого соку рослини прикладають до очей при запаленні, а суміш свіжого *соку* з медом — при початковій формі катаракти.
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (20 г сировини на 1 л окропу, настоюють 2 години, охолоджують, проціджують) по одній склянці тричі на день. При хронічних запорах настій використовують для клізм. Рослина **отруйна,** передозування препаратів **небезпечне!**

599

КУЧЕРЯ́ВИЙ ГОРОШОК — багаторічна трав'яниста гола або щетинисто-волосиста рослина родини бобових. Те саме, що й *в'язіль барвистий*.

598

600

ЛАВА́НДА КОЛОСКОВА

лаванда колосковая

Lavandula angustifolia, синоніми: *L. spicata, L. vera, L. officinalis* —

вічнозелена сірувато-зірчасто-опушена рослина родини губоцвітих. *Півкущик* з численними розгалуженими стеблами, 20 — 60 см заввишки. Листки супротивні, сидячі, лінійні або лінійно-ланцетні, з загорнутими вниз краями. Квітки неправильні, зібрані в 6—10-квіткові кільця, що утворюють верхівкові переривчасті колосовидні *суцвіття; віночок* голубий або фіолетовий, рідше — білий або рожевий. *Плід* — з чотирьох *горішків.* Цвіте у липні — серпні.

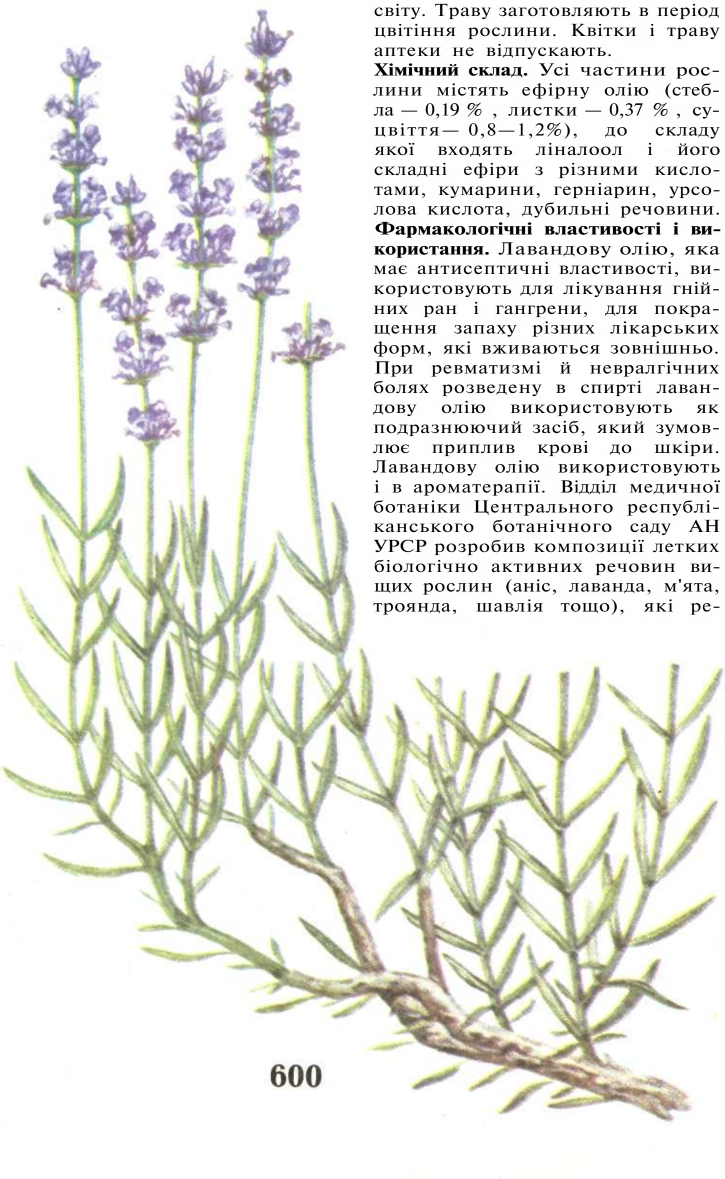

600

Поширення. Лаванда колоскова походить з Середземномор'я. На території України, переважно в Криму, її культивують як ефіроолійну, рідше — як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують квітки (Flores Lavandulae), рідше *траву* (Herba Lavandulae). Суцвіття зрізають через 1—1,5 тижня після початку цвітіння, зв'язують у снопики, швидко сушать і обмолочують (відділяють квітки від стебел). Вихід сухих квіток становить 14—15 % . Із свіжозібраних суцвіть одержують лавандову олію (Oleum Lavandulae). Квітки й суцвіття, як сировина для одержання лавандової олії, входять до фармакопей 16 країн світу. Траву заготовляють в період цвітіння рослини. Квітки і траву аптеки не відпускають.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять ефірну олію (стебла — 0,19 % , листки — 0,37 % , суцвіття— 0,8—1,2%), до складу якої входять ліналоол і його складні ефіри з різними кислотами, кумарини, герніарин, урсолова кислота, дубильні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Лавандову олію, яка має антисептичні властивості, використовують для лікування гнійних ран і гангрени, для покращення запаху різних лікарських форм, які вживаються зовнішньо. При ревматизмі й невралгічних болях розведену в спирті лавандову олію використовують як подразнюючий засіб, який зумовлює приплив крові до шкіри. Лавандову олію використовують і в ароматерапії. Відділ медичної ботаніки Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР розробив композиції летких біологічно активних речовин вищих рослин (аніс, лаванда, м'ята, троянда, шавлія тощо), які рекомендуються для застосування з метою оптимізації середовища закритих приміщень і підвищення працездатності людей, робота яких пов'язана з постійним нервово-емоційним напруженням. Дозоване введення в повітря приладом «Фітон» (авторське свідоцтво № 1028336, що належить ЦРБС АН УРСР) високоактивних фітонцидних композицій зумовлює загибель дифтерійних бактерій, стрептококів і гноєтворних стафілококів на 80—97 % , забезпечує поліпшення функціонування нервової й серцево-судинної системи, зменшує стомлення, підвищує реактивність організму людини. Ароматерапію можна розглядати як складову частину нового наукового напряму *фітодизайну.* Лавандова олія широко використовується в фармацевтичній та парфюмерній промисловості. Квітки й траву лаванди використовують у народній медицині як слабозаспокійливий і спазмолітичний засіб при мігрені, неврастенії, нервовому серцебитті, болях у ділянці шлунково-кишкового тракту, як діуретичний і такий, що розріджує жовч, засіб. Квітки входять до складу сумішей, які застосовують для лікування нервових, серцево-судинних, шлункових, ниркових та інших захворювань. Сухі суцвіття рослини використовують у побуті як засіб, що відлякує міль.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій квіток (20 г сировини на 400 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують) по півсклянки 3—4 рази на день; дві столові ложки суміші квіток лаванди, листя *м'яти перцевої* (по 20 г), квіток *ромашки лікарської* і *кореневищ* з коренями *валеріани лікарської* (по 30 г) настоюють 15 хвилин на склянці окропу й випивають за день при безсонні; одну столову ложку суміші квіток лаванди, листя м'яти перцевої і *розмарину справжнього,* коріння *первоцвіту весняного,* кореневищ з коренями валеріани лікарської (по 20 г) заварюють склянкою окропу, настоюють до охолодження і п'ють по 2 склянки на день при мігрені.

ЗОВНІШНЬО — настій на олії (1 частина квіток на 5 частин соняшникової олії, настоюють 1—2 місяці) для втирань при вивихах і забиттях (як болетамувальний засіб); *настій* трьох столових ложок суміші квіток лаванди (10 г), трави чебрецю звичайного (30 г), листя розмарину справжнього (10 г), квіток ромашки лікарської (30 г) в 0,5 л окропу використовують для примочок при екземі; 200—300 г суміші *трави* лаванди, чебрецю повзучого і шавлії *лікарської,* листя м'яти перцевої, квіток ромашки лікарської, кореневищ *аїру тростинового* у співвідношенні 2:8:5:5:5:5 настояти 15 хвилин на 2—3 л окропу, процідити і вилити в ванну (температура води 32—40°, тривалість процедури — 30 хвилин; діє заспокійливо, дезинфікує і тонізує шкіру).

601

ЛАВАТЕ́РА ТЮРІ́НГСЬКА,
хатьма тюрінгська;
хатьма тюрингская (Lavatera thuringiaca) —

багаторічна трав'яниста сіроповстиста рослина родини мальвових. *Стебло* пряме, просте або у верхній частині розгалужене, 50—200 см заввишки. *Листки* довгочерешкові, чергові; нижні — кутасто-п'ятилопатеві, верхні — 3—7-лопатеві. *Квітка* великі, 5-пелюсткові, в китицевидноволотевому *суцвітті;* пелюстки яскраво-рожеві, оберненотрикутні, на третину вирізані. *Плід* — з численних, розміщених кільцем, плодиків — сім'янок. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Леватера тюрінгська росте по всій території України на схилах і горбах, у лісах, на відкритих місцях і по чагарниках, та як бур'ян — у садах і городах.

601

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листя, зібране в період цвітіння рослини, і коріння, яке заготовляють восени. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад потребує вивчення. Відомо лише, що корені містять значну кількість слизистих речовин, а листя — аскорбінову кислоту (до 205,9 мг %).

Фармакологічні властивості і використання. За фармакологічними властивостями лаватера тюрінгська близька до алтеї *лікарської.* Вона має обволікаючу і протизапальну властивість. У народній медицині відвар коріння приймають всередину при простуді, кашлі, охриплості голосу, проносах та інших шлунково-кишкових захворюваннях. Холодний настій коріння лаватери використовують у медичній косметиці як протизапальний засіб при себорейному дерматиті обличчя й запалених вуграх. При ревматичних і невралгічних болях натираються маззю з сухого листя рослини. Свіже подрібнене листя прикладають до фурункулів, виразок, лишаїв, гнійничкових уражень шкіри.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* коріння (8 г сировини на склянку окропу) по столовій (дітям — по чайній) ложці через кожні 3—4 години.

ЗОВНІШНЬО — *настій* коріння (6 г сировини на склянку холодної кип'яченої води, настоюють ніч) для *примочок; мазь* (2 столові ложки розтертого на *порошок* листя змішують з рівною кількістю свіжого вершкового масла або вазеліну) для натирання; порошок коріння розводять теплою водою так, щоб він набув вигляду рідкої сметани, проціджують і використовують для промивання слизових оболонок носа, рота, статевих органів.

602

ЛАВР БЛАГОРО́ДНИЙ
лавр благородный
Laurus nobilis —

невисоке (8—10 м заввишки) вічнозелене дводомне дерево або кущ родини лаврових. Має густу пірамідальну *крону;* кора бура, гладенька. *Листки* чергові прості, короткочерешкові, шкірясті, ланцетні, цілокраї, загострені. *Квітки* одностатеві, дрібні, білі, в 4—6-квіткових зонтиковидних *суцвіттях,* розміщених по 1—3 в пазухах листків; *оцвітина* чотирилиста. *Плід* — синьо-чорна, однонасінна *кістянко.* Цвіте у квітні. Плоди достигають у жовтні — листопаді.

Поширення. Лавр благородний розводять у Південному Криму як ефіроолійну, пряну і декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують листя (Folia Lauri) і зрілі плоди (Fructus Lauri). Листя збирають у зимовий період (з середини листопада до середини лютого), зрізуючи ножами або секаторами тоненькі облистнені гілочки, і сушать під укриттям на вільному повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях. Зберігати лавровий лист треба в щільно закритих банках, бо його запах нерідко спричинює головний біль. Плоди збирають у жовтні — листопаді, пров'ялюють на сонці й сушать при температурі, не вищій за 40°. Плоди лавра входили в першу *Державну фармакопею СРСР.*

602

Хімічний склад. Листя рослини містить ефірну олію (0,5—4,5%), катехіни (1,62—2,54%), флавоноїди (рутин, кемпферол, кверцетин), антоціани, сесквітерпенові лактони. До складу ефірної олії входять камфен, карвон, лимонен, мірцен, α-пінен, β-пінен, сабінен, α-феландрен, β-феландрен, терпінолен, терпінілформіат, евгенол, метилевгенол, ацетилевгенол, ліналоол, п-цимол, 1,8-цинеол, а-терпінеол, терпінен-4-ол. Плоди лавра містять ефірну (3,9—4,1 %) і жирну (26,3—44 %) олію, дубильні речовини та інші сполуки. У складі ефірної олії плодів є цинеол, α-пінен, β-піненцитраль, корична кислота й її ефіри, вільні спирти, феноли, сесквітерпени тощо.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* з листя рослини приймають усередину при діабеті (гіпоглікемічні властивості), псоріазі й малярії. Настоєм сухого листя на олії натирають болючі місця при артритах, міозитах і невралгіях. Використовують листя і як приправу до страв. Раніше з плодів лавра добували жирну олію (Oleum Lauri), яку використовували як відтяжний засіб при ревматизмі, паралічах і простудних захворюваннях та для лікування корости. У домашніх умовах виготовляють мазь з листя лавра і хвої *ялівцю звичайного,* яку використовують як заспокійливий і знеболюючий засіб при ревматичних і простудних болях і судомах. У зелених насадженнях Криму лавр виконує естетичну, санітарну й гігієнічну функції, збагачує повітря біологічно активними речовинами, здатними знезаражувати повітря від шкідливих мікроорганізмів. Експериментальними спостереженнями встановлено, що леткі фітонциди рослини пригноблюють розвиток мікобактерій — збудників туберкульозу. Поєднання декоративних якостей з антимікробною активністю летких виділень робить лавр благородний невід'ємною належністю зелених насаджень курортної зони Криму.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (10 листків заливають трьома склянками окропу, настоюють 2—3 години) по півсклянки 3 рази на день при діабеті; 20 сухих листків заливають двома склянками окропу, кип'ятять 10 хвилин, проціджують і випивають протягом дня за 3 рази при псоріазі (курс лікування — 5—7 днів).

ЗОВНІШНЬО — настій листя на соняшниковій олії (30 г сировини на 200 г олії, настоюють 10 днів) та *мазь* (порошок з листя і хвої ялівцю звичайного змішують з вершковим маслом у співвідношенні 6:1: 12 і розтирають) для втирання.

603

ЛАКОНОС АМЕРИКАНСЬКИЙ
лаконос американский
Phytolacca americana — багаторічна трав'яниста гола рослина родини лаконосових. Має багатоголове *кореневище* і товстий веретеноподібний *корінь. Стебла* товсті, соковиті, зелені або червонувато-зелені, прямостоячі, у верхній частині розгалужені, 1—3 м заввишки. *Листки* чергові, короткочерешкові, еліптичні або яйцеподібні, цілокраї, на верхівці загострені, 10—20 см завдовжки і 3—6 см завширшки, нерідко червонуваті. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, в довгих *китицях; оцвітина* з п'яти трав'янистих або білуватих, пізніше червоніючих листочків. *Плід* соковитий, ягодоподібний, чорно-фіолетовий, сплюснуто-кулястий. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Батьківщина лаконоса американського — Північна Америка. На території України лаконос розводять у садах і парках як декоративну рослину, іноді дичавіє і трапляється на засмічених місцях.

Сировина. Для лікарських потреб використовують коріння (Radix Phytolaccae americanae), заготівлю якого проводять восени. Використовують його свіжим або сушать. Рослина офіцинальна в Японії, НДР, ФРН, Англії, США.

Хімічний склад. Коріння лаконоса американського містить алкалоїди (0,16 %), тритерпенові сапоніни групи (β-амірину, ефірну олію (0,08 %), отруйну речовину фітолакотоксин, вуглеводи (сахароза, крохмаль).

Фармакологічні властивості і використання. Раніше свіже коріння і висушене листя рослини використовували як сировину для приготування настойки, яка входила до складу препаратів, що застосовувалися при лікуванні радикулітів, плекситів, тонзилітів, фарингітів тощо. У народній медицині настій або відвар коріння лаконоса використовують як послаблюючий, сечогінний, блювотний і протиглисний засіб. Застосування препаратів лаконоса показане і дає хороший терапевтичний ефект при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, у разі запорів, при захворюваннях нирок. В дерматології рослина користується репутацією засобу, що активно впливає на обмін речовин. В гомеопатії препарати із свіжого коріння застосовують при дифтерії, фолікулярній ангіні, ларингіті, ревматизмі, ішіасі, радикуліті.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій коріння (5 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день як діуретичний засіб. Препарати лаконоса мають здатність (особливо при передозуванні) викликати небажані токсичні явища.

603

604

ЛАКРИ́ЦЯ —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *солодка гола*.

605

ЛАКФІО́ЛЬ САДО́ВА
лакфиоль (жёлтофиоль) садовая
Cheiranthus cheiri —
багаторічна (в культурі — одно- або дворічна) трав'яниста рослина родини хрестоцвітих. *Стебло* пряме, просте або розгалужене, при основі дерев'яніюче, вкрите, як і вся рослина, притиснутими двороздільними волосками, 40—100 см заввишки. *Листки* чергові, ланцетні, гострокінцеві, цілокраї або мають по краях 1—2 зубчики. *Квітки* двостатеві, правильні, запашні, 4-пелюсткові, зібрані в китицевидні *суцвіття; пелюстки* золотисто-жовті, темно-жовті або червоно-бурі, 15—30 мм завдовжки. *Плід — стручок*. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Дико росте в Середземномор'ї, здичавіло — в Криму. Вирощують у кімнатах і квітниках як декоративну рослину.

Сировина. Для лікарських потреб використовують свіжі або висушені квітки і листя та насіння. Листя збирають в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Квітки лакфіолі містять ефірну олію (0,06 %), флавоноїди (кверцетин, ізорамнетин), фермент мірозин. У листі й насінні є серцеві глікозиди хейротоксин і хейрозид (у насінні — 0,015%). В насінні, крім того, є жирна олія (20—26 %) і тіоглікозид глікопейролін (1,5 %), при гідролізі якого вдіяляється гірчична олія.

Фармакологічні властивості і використання. Випробувано застосування настойки з свіжого листя і насіння лакфіолі садової при серцевій недостатності. З'ясовано, що хейротоксин має здатність збільшувати амплітуду скорочень серця й сповільнювати його ритм. Квітки рослини виявляють сечогінну, жовчогінну, проносну, болетамувальну й протисудомну дію. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині *настій* квіток вживають усередину при водянці, жовтяниці й хронічному запорі, для профілактики апоплектичного інсульту й паралічу; настій квіток і листя — при порушенні діяльності серця, як протисудомний і знеболюючий засіб, як засіб, що зумовлює і посилює менструації. При ревматичних і подагричних болях застосовують припарки з квіток і листя та натирання настоєм свіжих квіток на соняшниковій олії. Настоєм квіток промивають очі при кон'юнктивітах і сльозотечах, миють обличчя, щоб знищити ластовиння. Міленький *порошок* із сухих квіток, змішаний у рівних кількостях з цукровою пудрою, вдувають в очі для розсмоктування більм.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій квіток (1 чайну ложку свіжих квіток на 200 мл окропу настоюють 20 хв, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

605

606

ЛАМІНА́РІЯ ЦУКРИ́СТА,
морська капуста;
ламинария сахаристая
Laminaria saccharina —
багаторічна морська бура водорість родини ламінарієвих. До кам'янистого грунту морського дна водорість прикріплюється за допомогою ризоїдів. *Слань* ламінарії цукристої являє собою стрічкоподібну, м'яку, слизисту, зеленувато-буру гладеньку або сітчастозморшкувату, різної ширини пластинку завдовжки до 7 м, яка в нижній частині звужується в стеблоподібне утворення завдовжки до 1 м і діаметром в 1 см. Вся слань ламінарії живе кілька

606

років, а пластинка змінюється щороку. Восени, після завершення виходу спор, пластинчаста частина слані повністю руйнується. Одночасно або трохи пізніше в інтеркалярній зоні росту, яка займає основу пластинки і верхівку стеблоподібного утворення, з'являється нова пластинка, ріст якої продовжується до кінця весни.

Поширення. Ареал ламінарії займає всю прибережну зону західної половини акваторії Північного Льодовитого океану. Росте в субліторалі на глибині до 20 м.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують пластинчасту частину слані ламінарії. Заготовляють сировину в червні — серпні. Виловлюють водорості довгими граблями з човна. Відірвані від дна і викинуті на берег під час шторму слані рослини також придатні до використання. Сушать сировину на сонці на сітках або вішалах, оберігаючи від дощу і роси. Штучне сушіння проводять при температурі 55—60°. Сухої сировини виходить 10—12 % . Строк придатності — 3 роки. Порошок із слані ламінарії відпускається аптеками.

Хімічний склад. У сухій масі ламінарії є солі альгінової кислоти (до 25%), ламінарин (до 20%), маніт (до 30%), 1-фруктоза (до 4 %), клітковина (5—6 %), білкові речовини (близько 9 %), вітаміни (A, B_1, B_2, B_{12}, C і D), макро- і мікроелементи (йод — 2,7—3 % , бром — 0,02—0,9 % , калій, натрій, кальцій, марганець, мідь, кобальт, бор і миш'як).

Фармакологічні властивості і використання. Терапевтична активність ламінарії зумовлена високим вмістом у ній йоду. Її використовують для лікування гіпертиреозу, легких форм базедової хвороби, для профілактики ендемічного зобу й атеросклерозу. Поряд з цим ламінарія ефективна при хронічних атонічних запорах, хронічних і гострих ентероколітах і проктитах. Послаблююча дія ламінарії зумовлена здатністю полісахаридів набухати. Збільшуючи свій об'єм, вони подразнюють рецептори слизової оболонки кишечника і сприяють його спорожненню. Ламінарія цукриста протипоказана при нефриті, геморагічних діатезах, туберкульозі легень, схильності до кровотечі, під час вагітності та в інших випадках, коли не можна вживати йод.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *порошок* ламінарії (Pulvis Laminariae) приймають по 0,5—1 чайній ложці на ніч, запиваючи водою (як проносний засіб — один раз, при дисфункції щитовидної залози — протягом 15—30 днів).

607

ЛАСКА́ВЕЦЬ ЗОЛОТИ́СТИЙ,
вовчий зуб;
володушка золотистая
Bupleurum aureum —
багаторічна трав'яниста гола сизувата рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* пряме, розлоге, 30—150 см заввишки. *Листки* чергові, цілісні, цілокраї: прикореневі й нижні стеблові — видовженозворотнояйцевидні, при основі звужені в *черешок;* серединні й верхні стеблові — довгі, сидячі, при основі серцевидні або стеблообгортні. *Квітки* двостатеві, 5-пелюсткові, у складних 10—20-промёневих зонтиках, біля основи яких є *обгортка* з 3—5 великих, яйцевидних, здебільшого жовтих, нерівних листочків, а біля основи зонтичків — чашовидна, з еліптичних або майже округлих листочків обгорточка; *пелюстки* золотаво-жовті, з загнутою всередину і відтягнутою у вигляді язичка верхівкою, на спинці — з сосочками. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Ласкавець золотистий росте в Карпатах на гірських луках, серед чагарників, у лісах.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву,* зібрану в період цвітіння рослини. Сушать сировину під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією, розстеляючи її тонким шаром. Штучне сушіння проводять при температурі 50—70°. Строк придатності — 5 років. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава рослини містить флавоноїди (рутин, кверцетин, ізокверцитрин, ізорамнетин, рутинозид), сапоніни, алкалоїди, дубильні речовини, ефірну олію та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати ласкавця золотистого активізують виділення жовчі, посилюють секрецію шлункового і панкреатичного соку. У виділеній жовчі збільшується вміст пігментних речовин, кислот і холестерину. В цілому дія трави ласкавця золотистого схожа на дію *цмину піскового.* У народній медицині рослина користується репутацією ефективного засобу при захворюваннях печінки і жовчного міхура, шлунково-кишкового тракту і підшлункової залози. Основними ж показаннями до призначення є холецистит, ангіохоліт і гепатит. Місцеве застосування ласкавця показане при ураженні шкіри гнояками і при сверблячці. Застосовують ласкавець у вигляді настою, причому перевагу віддають настоям із свіжозірваної рослини. Не рекомендується призначати препарати ласкавця всередину при жовчнокам'яній хворобі, виразці шлунка і дванадцятипалої кишки та при гіперацидному гастриті.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій свіжозірваної або сухої трави (3 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 4 години, проціджують) по півсклянки 3 рази на день до їди протягом 20—25 днів.
ЗОВНІШНЬО — настій трави (готують, як у попередньому прописі) для обмивання шкіри.

607

608

ЛА́СТОВЕНЬ ЛІКА́РСЬКИЙ;
ластовень лекарственный
Vincetoxicum hirundinaria, синонім — V. *officinale* —
багаторічна трав'яниста, з повзучим кореневищем рослина родини ластівневих. *Стебло* 20—150 см заввишки, прямостояче, просте або розгалужене, вгорі трохи витке. *Листки* короткочерешкові, супротивні, яйцевидні, 6—10 см завдовжки і 3—5 см завширшки; верхівка загострена, основа серцевидна або округла. *Квітки* правильні, двостатеві, дрібні, білі, в небагатоквіткових зонтиковидних *волотях. Плід* — багатонасінна *листянка.* Цвіте у червні — липні.
Поширення. Росте по всій території України у лісах, на узліссях, по чагарниках, у степах, на степових схилах, на крейдяних відслоненнях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *кореневища* з коренями, які заготовляють восени, коли стебла побуріють і засохнуть. Їх миють, прив'ялюють 1 — 2 дні на відкритому повітрі, а потім досушують у теплих приміщеннях. Зберігають у сухому місці окремо від іншої сировини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кореневище містить серцеві глікозиди (вінцетоксин, асклепіадин), сапоніноподібну асклепінову кислоту та інші речовини.
Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє сечогінну, потогінну, послаблюючу і блювотну дію. На серце глікозиди Л. л. діють подібно до дії наперстянки і строфанту. Настій кореневищ з коренями п'ють при серцебитті, підвищеному тиску крові, як потогінний і проносний засіб та як засіб, що регулює менструації. Завдяки блювотній дії, препарати Л. л. ефективні при отруєннях. Препарати Л. л. не роблять помітного шкідливого впливу на шлунково-кишковий тракт, як це спостерігається при вживанніипекакуани. Як сечогінний засіб Л. л. використовують при водянці та при набряках, пов'язаних з захворюванням нирок. Зовнішньо настій кореневищ Л. л. використовують для обмивання ран і виразок. Для прискорення загоювання ран використовують і свіже подрібнене листя.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій кореневищ (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 30 хв, проціджують} по чверті склянки 3 рази на день; *відвар* 1 чайної ложки суміші кореневищ Л. л. (20 г), ягід ялівцю *звичайного* (10 г), коренів *любистку лікарського* (15 г), листя берези *пухнастої* (39 г) і коренів *вовчуга польового* (25 г) на 2 склянках води п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день при серцевих набряках.
Передозування препаратів Л. л. спричинює **отруєння!**

608

609

ЛАСТОВИ́ННЕ ЗІ́ЛЛЯ —
багаторічна трав'яниста рослина родини макових. Те саме, що й *чистотілзвичайний*.

610

ЛАТА́ТТЯ БІ́ЛЕ,
лілія водяна біла;
кувшинка белая
Nymphaea alba —
багаторічна водяна трав'яниста кореневищна рослина родини лататтєвих. *Листки* довгочерешкові, цілокраї, плаваючі, серцевидноовальні, 12—20 (30) см завдовжки. *Квітки* двостатеві, правильні, великі (12—16 см у діаметрі), з округлою основою чашечки, багатопелюсткові; *пелюстки* білі, трохи довші за чашолистки, поступово переходять у *тичинки; приймочка* з 16—22 променями. Плід ягодоподібний, зелений, багатонасінний, його поверхня вкрита рубцями. Цвіте у червні — серпні. Плоди достигають у серпні — вересні.
Поширення. Трапляється по всій території України в стоячих та повільно текучих водах.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища, квітки й листя. Листя збирають під час цвітіння рослини, кореневища — від початку цвітіння рослини і до похолодання, вириваючи їх баграми або руками з попереднім підрізуванням ножем. Після того, як обріжуть листки, коріння і гнилі частини кореневища миють, ріжуть на тонкі (3—5 мм завтовшки) пластинки, які в свою чергу подрібнюють на кусочки завдовжки 1 —1,5 см, розстилають тонким шаром на папері або мішковині, пров'ялюють на сонці, а потім досушують під наметом, на горищі або в сушарках при температурі до 60°. Строк придатності сухих кореневищ — 2 роки. Аптеками сировина не відпускається.

Хімічний склад. Кореневища містять алкалоїд- німфеїн, дубильні речовини (до 10 %), крохмаль (до 20 %); листя — флавоноїди (8—С — В — D — глюкопіранозид лютеоліну, мірицитрин), дубильні речовини, щавлеву кислоту; пелюстки квіток —- флавоноїди (глікозиди кемпферолу і кверцетину), карденолід німфалін; насіння — дубильні речовини (1,1 %), карденолід німфалін, крохмаль (до 47 %), жирну олію.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині кореневища використовують як сировину для приготування мікстури за прописом Здренко, яку вживають при папіломатозі сечового міхура, анацидному гастриті та виразці шлунку. В народній медицині рослину використовують для лікування різних захворювань, у тому числі й пухлин різної етіології. Відвар кореневищ п'ють при хворобах нирок і сечового міхура, як кровоспинний, в'яжучий та гіпотензивний засіб, а при випаданні волосся ним миють голову. Подрібнене свіже кореневище використовують замість гірчичників при невралгії та міалгії. *Порошком* з кореневищ присипають гнійні рани; всередину його приймають при проносах. Настойку з листя вживають при нирковокам'яній хворобі, а свіже листя (попередньо подрібнене) прикладають до запальних вогнищ на шкірі. Широко використовують препарати з квіток рослини. Всередину настій пелюсток приймають при лихоманці, безсонні, підвищеній нервовій і статевій збудливості, болісних полюціях, маткових кровотечах і білях, а настойку вживають при недокрів'ї, нервових і серцевих захворюваннях. Настойку пелюсток використовують і для розтирань при бронхіальній астмі, радикуліті та ревматизмі. *Припарки* з пелюсток використовують як болетамувальний засіб при невралгіях і міалгіях. Підсмажене насіння відоме як сурогат кави. З сухих кореневищ одержують борошно, яке після вимочування у воді й дальшого сушіння використовують для приготування різних страв і хлібобулочних виробів. Свіжі, вимочені у воді кореневища можна їсти вареними або смаженими.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — суміш взятих порівну пелюсток латаття білого і квіток *глоду криваво-червоного* готують як *настій* (4 столові ложки суміші на 200 мл окропу) і п'ють по одній столовій ложці через 2 години при серцевій слабості. ЗОВНІШНЬО — настій свіжих пелюсток (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, кип'ятять 15 хвилин, настоюють 8 годин, проціджують) для обмивання лиця при вуграх, ластовинні та як засіб від загару; три столові ложки сухих або свіжих пелюсток загортають у марлю, занурюють в окріп, виймають і прикладають до хворої ділянки тіла (як болетамувальний засіб при невралгіях і міалгіях). Латаття біле —- **отруйна** рослина. Передозування при вживанні всередину **небезпечне!**

611

ЛАТАТТЯ ДРІБНОКВІТКОВЕ
кувшинка мелкоцветковая
Nymphaea minoriflora — багаторічна водяна трав'яниста кореневищна рослина родини лататтєвих. *Листки* довгочерешкові, цілокраї, плаваючі, округлоовальні або майже округлі, 6—10 см завдовжки. *Квітки* двостатеві, правильні, багатопелюсткові, з майже округлою основою чашечки; *пелюстки* білі, дещо довші за *чашолистки,* поступово переходять у тичинки; *приймочка* — з 10—13 променями. *Плід* ягодоподібний, зелений, багатонасінний, його поверхня вкрита рубцями. Цвіте у червні — серпні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Латаття дрібноквіткове трапляється в стоячих водах на Поліссі і в північній частині Лісостепу.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування—усе так, як у статті *Латаття біле.*

610

612

ЛАТА́ТТЯ ЖО́ВТЕ — багаторічна водяна трав'яниста рослина родини лататтєвих. Те саме, що й *глечики жовті.*

613

ЛАТА́ТТЯ СНІЖНО-БІЛЕ

кувшинка чисто-белая

Nymphaea Candida —

багаторічна водяна трав'яниста кореневищна рослина родини лататтєвих. Листки довгочерешкові, плаваючі, цілокраї, округлоовальні, 8—16 см завдовжки; їхні лопаті часто налягають одна на одну. *Квітки* двостатеві, правильні, великі, з чотирикутною основою *чашечки,* багатопелюсткові; *пелюстки* білі; трохи довші за *чашолистки,* поступово переходять у *тичинки; приймочка* дуже вдавлена, пурпурова, рідше — жовта, з довгим конічним центральним відростком *квітколожа. Плід* ягодоподібний, зелений, багатонасінний, його поверхня вкрита рубцями. Цвіте у червні — серпні; плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Рослина трапляється в стоячих і повільно текучих водах на Поліссі і в Лісостепу.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Латаття біле.

613

614

ЛАТУ́К ДИКИЙ,

кокиш, латук компасний;

латук дикий

Laciuca serriola, синонім — L. *scariola* —

дворічна трав'яниста сіро-зелена з молочним соком рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, борозенчасте, білуватожовтувате, голе або внизу вкрите жорсткими щетинками, 60—120 см заввишки. *Листки* сидячі, зі стрілковидною основою, виїмчасто-перисторозсічені, з оберненими назад частками, по краю дрібноколючозубчасті, знизу по середній жилці щетинисті, спрямовані вгору. *Квітки* язичкові, двостатеві, блідо-жовті, в численних дрібних небагатоквіткових *кошиках,* що утворюють волотевидне *суцвіття. Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Латук дикий росте як бур'ян на городах, у садах по всій території України.

Сировина. З лікувальною метою використовують листя рослини (Folia Lactucae) і затверділий молочний сік, так званий лактукарій (Lactucarium). Листя збирають перед початком розпускання кошиків. Сушити його треба по можливості швидко. Щоб одержати лактукарій, зрізують верхівку розквітлої рослини, а молочний сік, що витікає з рани, збирають ножем у чашку, де він і засихає. Цю операцію повторюють кілька разів на день, роблячи щоразу новий зріз трохи нижче попереднього зрізу. *Рослина неофіцинальна.* Хімічний **склад.** Усі частини рослини містять молочний сік, до складу якого входять гіркоти лактуцерин, лактуцин і лактуциктин, алкалоїди, смоли та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Латук дикий виявляє седативну, спазмолітичну й сечогінну дію. Настій листя і лактукарій застосовують при нервовому безсонні, підвищеній рефлекторній збудливості, болях, бронхітах, ларингітах, коклюші, бронхіальній астмі та як допоміжний засіб при лікуванні епілепсії. Як діуретичний засіб латук рекомендують при подагрі, захворюваннях сечового міхура і при водянці.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настій листя (1 чайна ложка сировини на 3 склянки окропу, настоюють 4 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день до їди. **Рослина отруйна. Передозування небезпечне!**

615

ЛАТУ́К КО́МПАСНИЙ — дворічна трав'яниста сіро-зелена з молочним соком рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й латук *дикий.*

616

ЛАТУ́К ПОСІВНИ́Й,

салат;

салат посевной

Lactuca sativa —

однорічна трав'яниста овочева рослина родини айстрових (складноцвітих). Розрізняють кілька різновидів латуку посівного: Л. п. листковий, Л. п. головчастий і ромен-салат. У Л. п. листкового спочатку розвивається *розетка* прикореневих сидячих *листків,* а у Л. п. головчастого — різної щільності головки. Згодом у рослин утворюються прямі, облистнені волотисто розгалужені *стебла* заввишки 30—120 см; стеблові листки цілісні, яйцевидні, до майже круглих, з серцевидною основою, голі, на верхівці тупі, товстуваті. *Квітки* дрібні, двостатеві, білі або блі-

614

до-жовто-зелені, зібрані в кошики, що утворюють волотисто-щитковидне, з розчепіреними тонкуватими гілками *суцвіття*. *Плід* — сім'янка. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. В дикому вигляді рослина не зустрічається. Введена в культуру в Середземномор'ї. На території України латук посівний культивують як салатну рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують свіже листя і плоди. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. В листі є білкові речовини (до 0,2%), цукри (0,1 — 2,3 %), до 0,1—0,2 % органічних кислот (яблучна, лимонна, щавлева, янтарна та інші), β-каротин (1,75 мг%), вітамін Е (0,66 мг%), вітамін B_6 (0,18 мг%), аскорбінова (15 мг%), нікотинова (0,65 мг%), пантотенова (0,1 мг%) і фолієва кислоти, біотин, рибофлавін, тіамін, гіркота лактуцин, солі заліза (600 мкг/100 г), калію, кальцію, магнію, йоду, кобальту, міді і цинку.

Фармакологічні властивості і використання. Латук посівний збуджує апетит, покращує травлення, має легкі проносні й сечогінні властивості. У вигляді салату рослину корисно вживати при ожирінні, особливо, коли воно супроводиться діабетом, при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, при нормо- і гіпохромних анеміях та при туберкульозі, вагітним жінкам і виснаженим хворим. Настій свіжого листя застосовують як заспокійливий, протиспазматичний, анестезуючий і снотворний засіб, а настій плодів — як засіб, що підвищує секрецію молока у матерів-годувальниць. Свіжим соком лікують тиреоїдит і тиреотоксикоз. У гомеопатії препарати з *соку* латуку посівного призначають при захворюваннях серцево-судинної системи. Протипоказано вживати салат при подагрі й нирковокам'яній хворобі (при уратних і оксалатних каменях), при загостренні гострих і хронічних колітів та ентероколітів з вираженими порушеннями травлення (диспептичні явища).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій свіжого подрібненого листя (20 г або столову ложку сировини на 200 мл окропу, настоювати до охолодження) по півсклянки 2 рази на день або по 1 склянці за одну-півтори години до сну; настій насіння (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоювати 4 години) по третині склянки тричі на день до їди.

617

ЛЕВЗЕ́Я —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *великоголовник сафлоровидний*.

618

ЛЕВУ́РДА —
багаторічна дикоросла трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *цибуля ведмежа*.

619

ЛЕПЕ́ХА ЗВИЧА́ЙНА —
багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. Те саме, що й *аїр тростиновий*.

620

ЛЕТЮ́ЧКИ —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *кульбаба лікарська*.

616

621

621

ЛЕЩИЦЯ ВОЛОТИСТА
качим волотистий;
качим метельчатый
Gipsophila paniculata —
багаторічна трав'яниста, з виглядом кулястого куща, рослина родини гвоздикових, заввишки 40—100 см. *Стебло* від основи дуже розгалужене, голе або частіше у нижній частині залозисто-опушене. *Листки* супротивні, сидячі, з восковим нальотом; нижні — видовженояйцевидні (рано засихають); стеблові — лінійно-ланцетні, загострені. Квітки дрібні, правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, на тонких ніжках, зібрані у волотевидні *суцвіття; пелюстки* білі, цілокраї, вдвоє довші за *чашечку*. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Лещиця волотиста росте на Поліссі, в Лісостепу, Степу і в Північному Криму на пісках і вапнякових схилах.
Сировина. З лікувальною метою використовують коріння і *траву*. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Коріння рослини містить 2,5—2,9 % тритерпенових сапонінів (головним є гіпсозид), флавоноїди (апігенін, лютеолін, качимозид, орієнтин, гомоорієнтин, адоніверніт), галактозиди сахарози (2,26 %). У надземній частині є флавоноїди, сапоніни, сліди алкалоїдів, фенолкарбонові кислоти (кавова, 3-кофеїлхінна, 4-кофеїлхінна тощо) і їхні похідні, вуглеводи та аскорбінова кислота.
Фармакологічні властивості і використання. Подібно до коріння мильнянки *лікарської*, коріння лещиці волотистої використовують як відхаркувальний засіб та як сурогат мила. Крім цього, коріння рослини має проносні і блювотні властивості. Настій трави вживають при захворюваннях печінки і як проносний засіб. Експериментально доведено його антимікробні властивості. Використовують рослину і як інсектицидний засіб для знищення мух. Коріння рослини використовують як сировину для виготовлення порошків для гоління, шампуней тощо. Притаманні рослині токсичні властивості змушують бути обережними при застосуванні препаратів з неї.

622

ЛИЗУН —
багаторічна трав'яниста рослина родини черсакових. Те саме, що й *комонник лучний*.

623

ЛИМОН,
цитрина;
лимон
Citrus limon —
невелике (3—5 м заввишки) вічнозелене плодове дерево родини рутових. Молоді гілки червонуватофіолетові. *Листки* шкірясті, чергові, яйцевидні або еліптичні, загострені, зчленовані з черешками. *Квітки* двостатеві, в пазухах листків, одиничні або парні, на кінцях гілок іноді в *китицях; пелюстки* білі, зовні блідо-рожеві, дуже відігнуті.
Плід ягодоподібний, яйцевидний або овальний, з носиком на верхівці, ясно-жовтий. Цвіте у березні — квітні.
Поширення. В дикому стані невідомий. На Україні культивують як оранжерейну плодову рослину.
Сировина. З лікувальною метою використовують плоди рослини.
Хімічний склад. У м'якоті плодів є лимонна кислота (6—8 %), цукри (до 3,5%), аскорбінова кислота (до 90 мг%), вітаміни А, B_1 і B_2, флавоноїди, похідні кумарину, сесквітерпени, пектини, солі калію й міді та інші речовини. Шкірка плодів містить ефірну олію (до 0,6 %) і флавоноїди. Головними складовими частинами ефірної олії є терпен лимонен (до 90 %) і альдегід цитраль (3—6 %).
Фармакологічні властивості і використання. Лікувальні властивості лимонів зумовлені наявністю в них значної кількості вітамінів. Вживання лимонів (у натуральному вигляді, з чаєм, у вигляді соку, розведеного водою) показане при гіповітамінозах С і В, гарячкових станах, порушенні мінерального обміну, нирковокам'яній хворобі, подагрі та ревматизмі. Як зовнішній засіб розведений водою сік використовують для полоскання при запаленні ротової порожнини і глотки. При блюванні у вагітних свіжорозрізаний лимон прикладають до ямки під грудьми (як відтяжний засіб). Свіжим натуральним соком (кусочком лимона) протирають лице для видалення комедонів (Comedones faciei); для посилення ефекту спочатку приймають парову ванночку. Ефірну олію, яку добувають із шкірки плодів, використовують як засіб, що покращує смак і запах ліків, у харчовій і кондитерській промисловості та в парфюмерії. У зв'язку з високим вмістом лимонної кислоти, вживання лимонів необхідно обмежувати або виключати їх з раціону зовсім при хворобах шлунка, кишок, печінки, жовчного міхура, жовчовивідних шляхів та підшлункової залози (гострі й хронічні панкреатити). Слід особливо підкреслити, що надмірне й нераціональне вживання лимонів може завдати шкоди навіть здоровій людині.
Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — *маска* для обличчя при себореї: білок одного яйця збивають з 1 чайною ложкою лимонного соку, наносять на обличчя, через 25—30 хвилин змивають теплою водою (процедуру проводять 1—2 рази на тиждень).

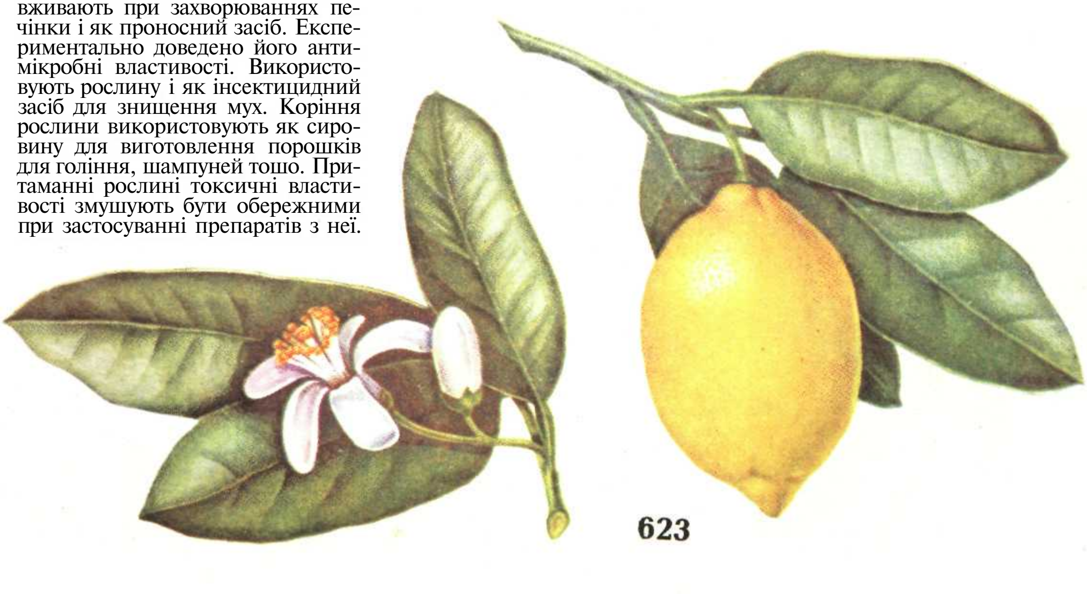

623

624

ЛИМО́ННА М'Я́ТА — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *меліса лікарська*.

625

ЛИМО́ННА ТРАВА́ — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *меліса лікарська*.

626

ЛИМО́ННИК КИТА́ЙСЬКИЙ
лимонник китайский
Schizandra chinensis — одно- або дводомна дерев'яниста листопадна зі специфічним запахом лимона *ліана* родини лимонникових, завдовжки 4—8 (15) м. *Листки* чергові, оберненояйцевидні або загострено-еліптичні, цілокраї чи слабо зазубрені, з червоними *черешками*. *Квітки* одностатеві, рідко — двостатеві, білі або рожево-білі, ароматні, з воскоподібними членами *оцвітини*, по 3—5 у пазухах листків. *Плід* — соковита багатолистянка, що складається з численних червоних ягодоподібних одно- або двонасінних плодиків. Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у вересні.

Поширення. Лимонник китайський дико росте на Далекому Сході. На території України трапляється в колекціях науково-дослідних установ, на ділянках садоводів-любителів як декоративна, харчова і лікарська рослина.

626

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб заготовляють зрілі плоди (Fructus Schizandrae) і насіння лимонника (Semen Schizandrae). Зібрані плоди 2—3 дні пров'ялюють під укриттям на вільному повітрі, а потім проводять штучне досушування в сушарках, починаючи при температурі 35—40° і закінчують при температурі 60°. Насіння виділяють із вичавків, які залишаються після переробки плодів на сік. Сушать насіння при температурі, не вищій за 50°. Готову сировину зберігають у полотняних мішках у сухому затіненому приміщенні, яке добре провітрюється.

Хімічний склад. Плоди лимонника китайського містять до 20 % органічних кислот (лимонна, яблучна, винна та інші), флавоноїди, сапоніни, антрахінони, цукри, значну кількість вітаміну С (в сухих плодах до 500 мг%), лігнани дибензоциклооктадієнового ряду (схізандрин, схізандрол, γ-схізандрин) та ефірну олію. В насінні є ефірна (до 2 %) і жирна (до 33 %) олії. До складу останньої входять гліцериди ненасичених жирних кислот (лінолевої, олеїнової, ліноленової та інших), вітамін Е, схізандрин, схізандрол і γ-схізандрин.

Фармакологічні властивості і використання. Лимонник китайський відносять до рослин — стимуляторів центральної нервової системи. *Галенові препарати* лимонника підвищують розумову й фізичну працездатність, стійкість до несприятливих умов, регулюють кровообіг, збуджують дихання, посилюють гостроту зору, прискорюють звикання очей до темноти, активізують моторну й секреторну функції органів травлення, покращують обмін речовин, зменшують концентрацію цукру в крові при діабеті, стимулюють регенеративні процеси та імуно-біологічні реакції й тонізують діяльність матки. Показаннями до призначення лимонника китайського є фізична й розумова перевтома, підвищена сонливість, гіпотонія, астенічні й депресивні стани у психічних і нервових хворих, загальне виснаження у зв'язку з хронічними інфекційними захворюваннями та інтоксикаціями, в'ялогранулюючі рани і трофічні виразки. В акушерстві й гінекології препарати лимонника показані при ранніх токсикозах і гіпотензії вагітних, при астенії після патологічних пологів і порожнинних операцій та в клімактеричний період за умови нормального артеріального тиску. Протипоказано вживати препарати лимонника при безсонні, гіпертонії, нервовому збудженні та органічних.захворюваннях серцево-судинної системи. При передозуванні можливе перезбудження нервової й серцево-судинної системи. Приймати препарати лимонника рекомендується натщесерце або через 4 години після їди. Дія настає через 30—40 хвилин і триває 4—6 годин. Курс лікування — 20—25 днів.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настойку* з плодів лимонника (Tinctura fructuum Schizandrae) готують на 95 % -ному спирті у співвідношенні 1 : 5, приймають по 20—30 крапель 2—3 рази на день; спиртовий *екстракт* із насіння лимонника готують на 70 % -ному спирті (у співвідношенні 1 : 3), приймають по 20—30 крапель 2—3 рази на день; *порошок* із насіння лимонника (Pulvis Schizandrae) по 0,5—1 г два або три рази на день; свіжий *сік* плодів приймають по 1 столовій ложці 2—3 рази на день; настій із свіжих або сушених плодів (1 столова ложка сировини на склянку окропу, настоюють 2 години) по 2 столові ложки 4 рази на день.

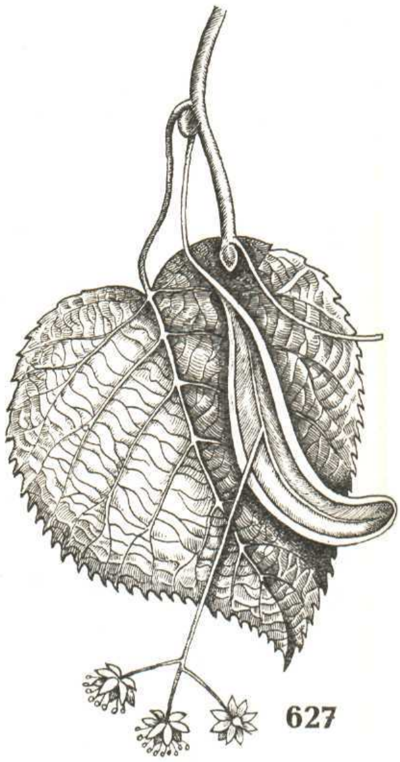

627

627

ЛИ́ПА КАВКА́ЗЬКА
липа кавказская
Tilia begoniifolia, синонім — *T. caucasica* —
високе (до 30 м заввишки) дерево родини липових. *Листки* чергові, яйцевидні, яснонерівнобокі, біля основи більш-менш зрізані, по краю гострозубчасті, зубці поступово витягнуті в довгий гострячок. *Квітка* правильні, в півзонтиках, *пелюстки* жовті, на верхівці дещо зубчасті. *Плід — горішок,* кулевидної або видовженої форми. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Трапляється в Гірському Криму в лісах. Культивують у парках Південного берега Криму, в ботанічних садах.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Липа серцелиста.*

628

ЛИПА ПУХНА́СТА
липа пушистая
Tilia tomentosa, синонім — *T. argentea* —
високе (до 30 м заввишки) дерево родини липових. Молоді гілки і бруньки опушені. *Листки* чергові, серцевидні, по краю гостропилчасті, зверху — темно-зелені, зісподу — тонкобілоповстисті від зірчастих волосків. *Квітки* правильні, ясно-жовті, зібрані по 5—10 у півзонтики; *квітконіжки* густоопушені. *Плід — горішок,* з дерев'янистим *оплоднем.* Цвіте у червні — липні.
Поширення. Росте в широколистяних лісах, по чагарниках на Закарпатті та в Одеській області. Вирощують у садах і парках.
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Липа серцелиста.*

629

ЛИ́ПА СЕРЦЕЛИ́СТА
липа сердцелистная
Tilia cordata —
високе (до 25 м заввишки) дерево родини липових. *Листки* чергові, округлі або довгасті, з серцевидною основою і відтягнуто загостреною верхівкою, по краю зарубчасто-пилчасті; зверху — блискучі і ясно-зелені; зісподу — сизі, з борідками рижих волосків у кутах жилок; *черешок* дорівнює або довший за половину довжини пластинки. *Квітки* правильні, двостатеві, п'ятичленні, в пазушних 3—15-квіткових щитковидних півзонтиках; *пелюстки* жовто-білі, оберненояйцевидні. *Плід* — яйцевидно-кулястий, невиразногранчастий, опушений, з крихким оплоднем *горішок.* Цвіте у червні — липні.
Поширення. Липа серцелиста росте майже по всій території України в лісах, по чагарниках. Як декоративну рослину її культивують у садах і парках та на вулицях міст.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *суцвіття* разом з *приквітками,* відомі під назвою «липовий цвіт» (Flores Tiliae), а також *бруньки* і плоди. Збирають липовий цвіт, коли більшість квіток розкриється, а решта перебуває у стадії бутонізації. Сушать його в затінку на відкритому повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях, розкладаючи тонким (3—5 см завтовшки) шаром і слідкуючи, щоб сировина не пересохла (на

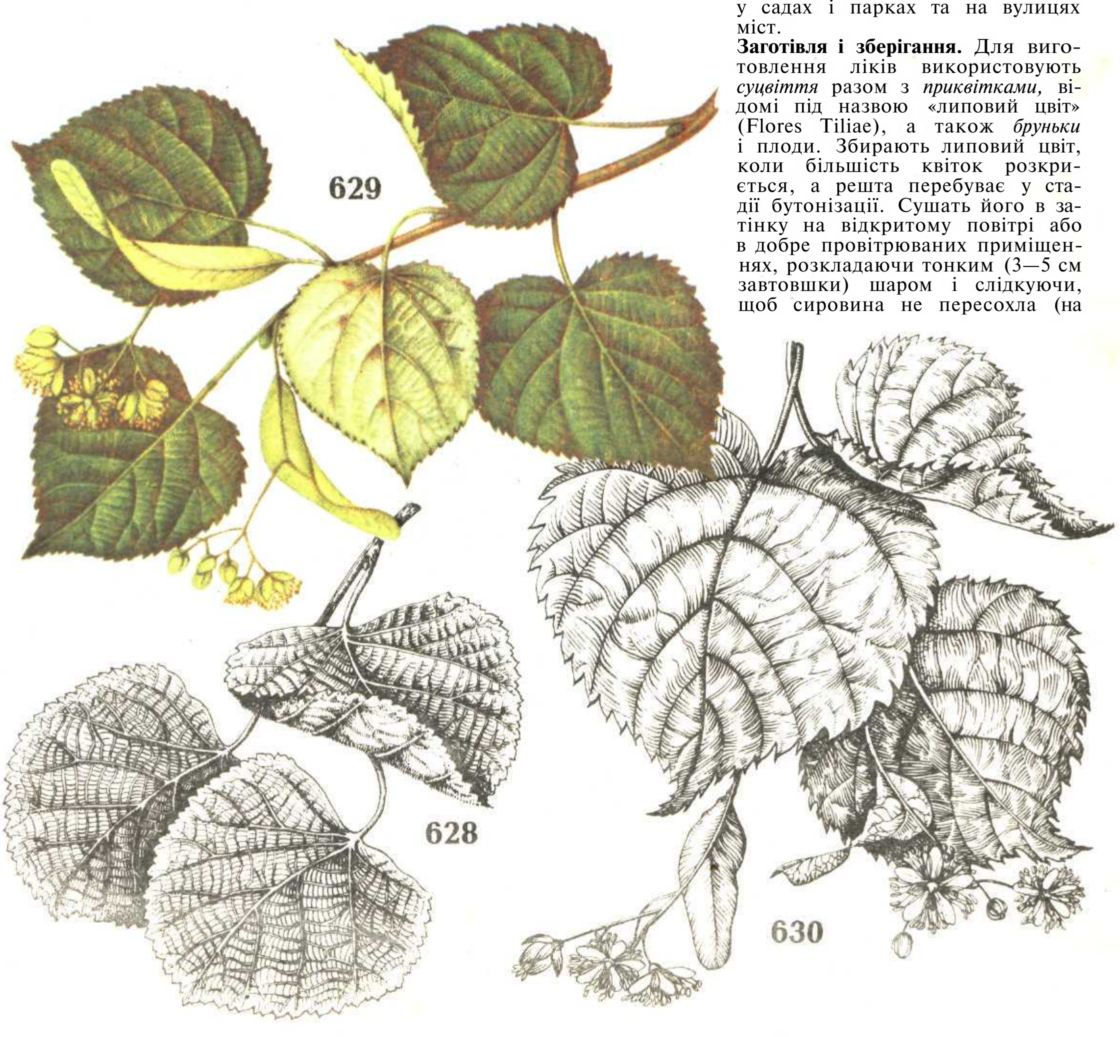

пересушених суцвіттях квітки обсипаються, внаслідок чого знижується якість сировини). Штучне сушіння проводять при температурі 40—45°. Сухої сировини виходить 30—31 %. Зберігають у сухому приміщенні, яке добре провітрюється. Строк придатності — 2 роки. Липовий цвіт відпускається аптеками.

Хімічний склад. Квітки липи містять ефірну олію (0,05 %), глікозиди гесперидин і тиліацин, кумарин фраксин, сапоніни, дубильні речовини, слиз, каротин, аскорбінову кислоту, цукри та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Приготовлені з липового цвіту *галенові препарати* підвищують потовиділення і діурез, активізують виділення шлункового соку, збільшують секрецію і поліпшують відтік жовчі, виявляють протизапальну та м'яку заспокійливу дію. Настій з липового цвіту (Infusum florum Tiliae) застосовують при гарячкових і простудних захворюваннях (грип, катар бронхів), запаленні нирок і сечового міхура та при підвищеному нервовому збудженні у хворих молодшого і похилого віку. В народній медицині липовий цвіт використовують при непритомності, головному болі, істерії та епілепсії, а також при кашлі, болях у шлунку й кишкових коліках. Місцево настій липового цвіту використовують для полоскання при запаленнях слизової оболонки рота і дихальних шляхів (стоматит, гінгівіт, ангіна, ларингіт), а у вигляді припарок і примочок — при опіках, виразках, запаленні гемороїдальних вузлів, ревматичних і подагричних болях у суглобах. При нервових захворюваннях приймають ванни з липового цвіту. Липовий цвіт входить до складу *потогінних чаїв і чаїв для полоскання горла,* до складу сумішей, якими лікують хвороби шлунка, печінки, кишок, нирок і сечового міхура, нирковокам'яну хворобу, запальні захворювання жіночих статевих органів та ін. Розім'яті до консистенції тіста бруньки липи прикладають до опіків, на гемороїдальні вузли і абсцеси, використовують для *компресів* при маститі й подагрі. *Порошком* з плодів спиняють кровотечі з носа (в лежачому положенні) і з ран. Плоди липи їстівні, за смаком подібні до горіхів. З бруньок і молодих зморщених листочків готують весняні вітамінні салати.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настій* липового цвіту (10 г або 3 столові ложки сировини на 200 мл окропу) п'ють гарячим по 1—2 склянки 2—3 рази на день після їди; настій столової ложки суміші (порівну) липового цвіту, насіння *льону звичайного,* коріння *солодки голої* й *аїру тростинового,* листя *м'яти перцевої* та *фенхелю звичайного* на склянці окропу п'ють по 2—3 склянки на день до їди при підвищеній кислотності шлункового соку; настій 2 чайних ложок суміші липового цвіту (40 г), плодів фенхелю звичайного (20 г) і квіток *ромашки лікарської* (20 г) на склянці окропу п'ють по 1—3 склянки на день до їди при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки; настій столової ложки суміші (порівну) липового цвіту, квіток ромашки лікарської і *бузини чорної,* трави *звіробою звичайного* та листя *ожини сизої* на склянці окропу (проціджують охолодженим) п'ють на ніч по 2 склянки при запальних захворюваннях нирок і сечовивідних шляхів; салат: очищені від лусочок бруньки або молоді листочки липи миють у холодній воді, подрібнюють (бруньки розрізають навпіл), поливають приготовленим з круто зварених посічених яєць, вершків, оцту та гірчиці соусом, солять і посипають дрібно нарізаним листям петрушки і кропу (на 500 г бруньок і листя беруть двоє яєць, склянку вершків, столову ложку гірчиці й оцту та сіль).

ЗОВНІШНЬО — настій липового цвіту (20 г сировини на 200 мл окропу) для полоскання ротової порожнини і горла та протирання обличчя при жирній шкірі; 4 столові ложки суміші липового цвіту (40 г) і квіток ромашки лікарської (60 г) настоюють 15—20 хвилин на склянці окропу, проціджують і використовують для спринцювань зранку і ввечері при запальних захворюваннях жіночих статевих органів; відвар липового цвіту (100 г сировини на 2 л окропу, кип'ятять 5 хвилин) для лікувальної загальної ванни.

630

ЛИПА ШИРОКОЛИ́СТА

липа крупнолистная

Tilia platyphyllos — високе (до 35 м заввишки) дерево родини липових. Молоді гілки волосисті, *бруньки* мохнасті. *Листки* чергові, округлі або яйцевидно-округлі, серцевидні, по краю гострозубчасті, зісподу — з борідками білих волосків у кутах жилок; черешки листків волосисті. *Квітки* правильні, ясно-жовті, зібрані по 2—5 у півзонтики. *Плід* — *горішок,* грушовидний, з п'ятьма випнутими гранями. Цвіте у червні.

Поширення. Росте в мішаних і широколистяних лісах у західних областях України. Культивують у садах і парках.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Липа серцелиста.*

632

631

ЛИ́ПКА —
дворічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *буркун лікарський.*

632

ЛИСТОВИ́К СКОЛОПЕ́НДРОВИЙ,
турецький язик;
листовик сколопендровый
Phyllitis scolopendrium —
багаторічна папороть родини аспленійових. *Листки* шкірясті, цілісні, видовжено-ланцетні, з серцевидною основою і коротким черешком, 30—80 см завдовжки. *Соруси* лінійні, зближені парами, розміщені косо впоперек пластинки листка, по обидва боки жилки. Спороносить у липні — вересні.
Поширення. Росте по затінених кам'янистих місцях у Карпатах, Криму, на Поліссі, в Західному Лісостепу.

Заготівля і зберігання. Використовують листки, які збирають з липня по серпень. Сушать на горищах, у приміщеннях, що добре провітрюються, або в сушарках при температурі 45°. Зберігають у сухих приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листки містять гормоноподібну й слизисті речовини, амінокислоти (γ-метил-γ-оксиглютамінову і γ-метилглютамінову), леукодельфінідин.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині Л. с використовують як відхаркувальний, потогінний, сечогінний, в'яжучий та кровоспинний засіб. Настій листя п'ють при захворюваннях легень, кашлі, гастроентеритах, проносах, дизентерії, при хворобах печінки і селезінки, нирковокам'яній хворобі. В поєднанні з іншими лікарськими рослинами Л. с використовують у дерматології.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину) по 100 мл 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — 3 столові ложки суміші листя листовика і трави *васильків справжніх,* узятих порівну, кип'ятять 5 хв у 500 мл окропу і використовують для теплих ванн при дерматомікозах (по 20 хв щодня).

633

ЛИХОМА́НКОВА ТРАВА́ —
багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Те саме, що й *авран лікарський.*

634

ЛИХОМА́ННИК —
багаторічна трав'яниста рослина родини тирличевих. Те саме, що й *тирлич хрещатий.*

635

ЛІ́ЛІЯ БІ́ЛА
лилия белая
Lilium candidum —
багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. *Стебло* прямостояче, просте, облистнене, 60—120 см заввишки. *Листки* чергові, оберненоланцетні, хвилясті; верхні — ланцетні, гострі. *Квітки* правильні, двостатеві, великі, білі, запашні, догори або косо догори спрямовані, зібрані в коротку *китицю. Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.
Поширення. Походить з Середземномор'я. Розводять її в садах і квітниках як декоративну рослину.
Сировина. З лікувальною метою використовують цибулини, листя і квітки. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослину використовують як сечогінний і знеболюючий засіб. Спиртову *настойку* цибулин вживають при водянці, а також як відхаркувальне при захворюваннях дихальних шляхів, що супроводяться застоєм великої кількості харкотиння. Спиртову настойку квіток вживають як тонізуючий засіб, нею натираються при ревматизмі й радикуліті та змащують рани. Зовнішньо подрібнені цибулини прикладають до місць, де йде запальний процес, для зняття запального набряку, а відварені в молоці квітки прикладають до наривів. Олію білої лілії використовують для натирання при болях і судомах, лікування опіків і ран. Воду, перегнану з квітками лілії, використовують з косметичною метою для відбілювання обличчя. Щоб видалити ластовиння, використовують мазь, для приготування якої беруть *відвар* квіток, мед і гірчичне борошно (порівну).
Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — мазь для лікування ран і опіків: 5 квіток лілії білої заливають соняшниковою або іншою рослинною олією так, щоб вони були повністю вкриті рідиною, настоюють 10 днів; мазь для натирань при болях і судомах: 6 столових ложок подрібненого листя, квіток і цибулин (взятих порівну) заливають двома третинами склянки соняшникової олії й настоюють 3 тижні на сонці.

636

ЛІ́ЛІЯ ВОДЯНА́ БІ́ЛА —
багаторічна водяна трав'яниста кореневищна рослина родини лататтєвих. Те саме, що й латаття біле.

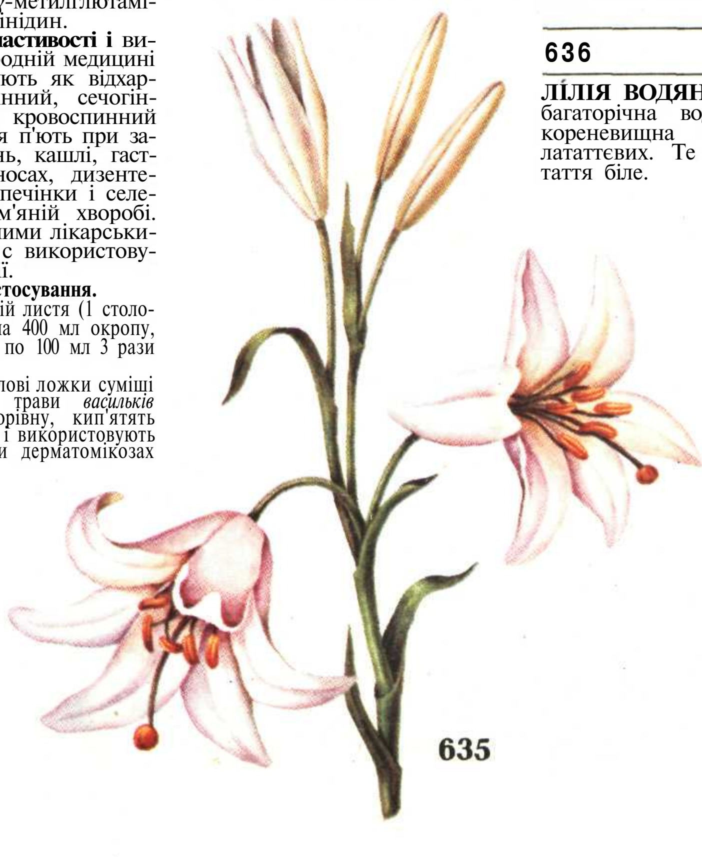

635

637

ЛІЛІЯ КРАСИВА — багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. Те саме, що й *лілія ланцетолиста.*

638

ЛІЛІЯ ЛАНЦЕТОЛИСТА, лілія тигрова, лілія красива; лилия ланцетолистная
Lilium lancifolium, синонім — *L. tiqrinum* — багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. *Цибулина* конічна, біла, дуже щільна, з широкими лусками. *Стебло* прямостояче, нерозгалужене, до 2 м заввишки. *Листки* цілокраї, еліптично-ланцетні. В пазухах листків містяться бульбочки. *Квітки* правильні, двостатеві, великі (до 10 см у діаметрі), чалмовидні, оранжево-червоні, з пурпурово-чорними крапками, зібрані в пірамідальні *суцвіття. Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Походить з Далекого Сходу і Японії. На Україні вирощують як декоративну рослину у відкритому грунті або як кімнатну культуру.

Сировина. З лікувальною метою використовують квітки і цибулину. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Надземна частина містить сапоніни, цибулина — невелику кількість алкалоїдів,

Фармакологічні властивості і використання. Рослину використовують у народній медицині та в гомеопатії. В народній медицині лілія відома як болетамувальна, сечогінна, кровоспинна й ранозагоювальна рослина. Зварену з молоком цибулину загортають у марлю й прикладають до наривів для прискорення їхнього визрівання. Щоб видалити **ластовиння,** використовують мазь, для приготування якої беруть відвар квіток, мед і гірчичне борошно (порівну). Всередину легкий відвар цибулини вживають як сечогінний, тонізуючий, відхаркувальний, матковий болетамувальний і кровоспинний, регулюючий менструації засіб. В гомеопатичній практиці препарати з свіжих квіток використовують як матковий засіб.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар цибулин (15 г цибулин на 200 мл окропу, кип'ятити 3—5 хв) по 1 столовій ложці 3 рази на день.

639

ЛІЛІЯ ЛІСОВА
лилия лесная
Lilium martagon — багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. *Цибулина* яйцевидна, жовтаво-кремова, складається з багатьох м'ясистих лусок. *Стебло* прямостояче, нерозгалужене, зелене або з червонуватими крапками, голе або опушене, 50—150 см заввишки. *Листки* цілокраї, еліптично-ланцетовидні; верхні й нижні — чергові, середні — зібрані по 5—8 у кільце, більші за нижніх і верхніх.
Квітки правильні, двостатеві, великі, ясно-пурпурові, з темно-фіолетовими плямами, зібрані у верхівкові рідкі *китиці. Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рідкісна рослина. Занесена до *Червоної книги Української РСР.* Культивується як декоративна.

Сировина. З лікувальною метою використовують квітки, листки і цибулини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині рослину використовують як сечогінний, болетамувальний і ранозагоювальний засіб та при жовтяниці. Цибулини їстівні. Їх їдять свіжими або печеними, про запас сушать. Сушені цибулини перемелюють на борошно, з якого готують поживну корисну молочну кашу.

638

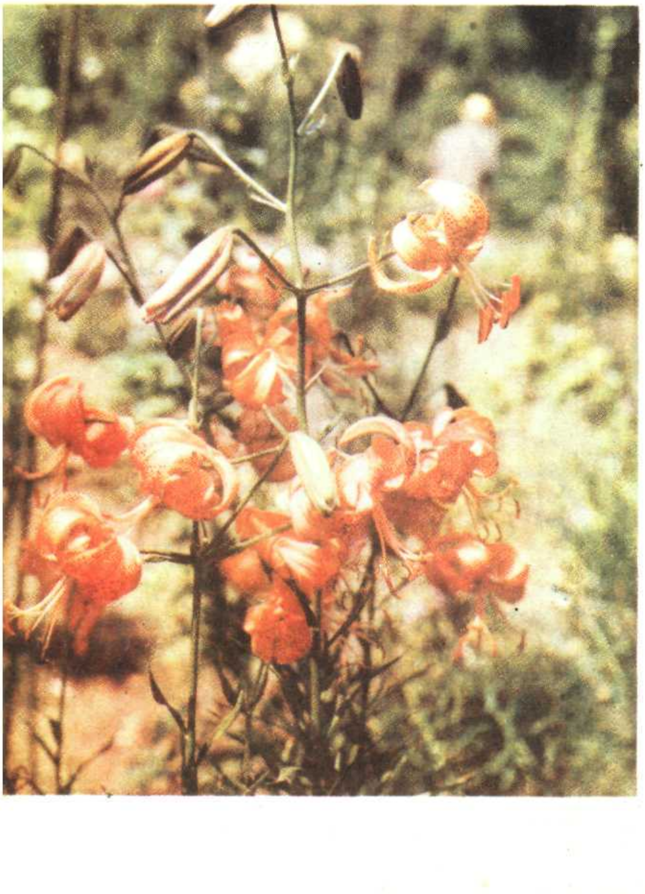

639

640

ЛІЛІЯ ТИГРОВА — багаторічна цибулинна рослина родини лілійних. Те саме, що й *лілія ланцетолиста.*

641

ЛІСОВЕ ЗІЛЛЯ — ранньовесняна багаторічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

642

ЛІЩИНА ЗВИЧАЙНА,
горішник;
лещина обыкновенная
Corylus avellana —
однодомна кущова, 2—4 м заввишки рослина родини березових. *Листки* чергові, округлі або оберненояйцевидні, з коротким загостренням на вершку і нерівномірнозубчастими краями; в молодому віці опушені; зверху — темно-зелені, зісподу — світліші. *Квітки* одностатеві; тичинкові — зібрані в звислі циліндричні *сережки,* завдовжки 3—8 см; маточкові — у двоквіткових розвилках, що розміщені в пазусі покривної луски і приховані в черепичастій кулястій *бруньці,* з якої виступають червонуваті *приймочки. Плід — горіх,* оточений листковидною, по краю надрізаною обгорткою. Цвіте у березні — квітні. Плоди достигають у серпні.

Поширення. Ліщина звичайна росте по всій території України, крім крайнього півдня, у світлих мішаних і широколистяних лісах як підлісок та на узліссях.

Сировина. Для лікарських потреб використовують плоди (Fructus Coryli avellanae), кору (Cortex Coryli avellanae) і листя (Folia Coryli avellanae). Кору заготовляють напровесні під час сокоруху, коли вона легко відокремлюється від деревини. Сушать на вільному повітрі. Сухої кори виходить . 33 % . Листя збирають у травні. Сушать під наметом або в приміщенні. Сухого листя виходить 25 % . Плоди збирають у стадії повної стиглості. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кора і листя ліщини містять дубильні речовини (відповідно 2,5—10,8 і 7,7—11,6%) і ефірну олію. До складу дубильних речовин входять флобафени і таніни. Крім того, у листі ліщини є флавоноїди, альдегіди, алкалоїди, пальмітинова кислота, вітамін С і каротин; у корі — тритерпеноїд бетулін.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати ліщини мають судинозвужувальні властивості. Зважаючи на це, вживання їх всередину показане при розширених венах, перифлебітах, виразках гомілки та капілярних геморагіях. Крім зазначених випадків, препарати ліщини широко використовують при запаленні простати, захворюваннях печінки і нирок та як засіб, що збуджує апетит. Плоди ліщини корисно вживати при анемії, діабеті, гіпертонії, атеросклерозі, нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар кори (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, кип'ятити 10 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; настій листя (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настоювати 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди.

642

643

ЛОБОДА БІЛА
марь белая
Chenopodium album —
однорічна трав'яниста сіро-зелена, вкрита борошнистою поволокою рослина родини лободових. *Стебло* прямостояче, дуже розгалужене, борозенчастосмугасте, 10—100 см заввишки. *Листки* чергові, прості, довгочерешкові, ромбовидно-яйцевидні, рідше — ланцетні, неправильнозубчасті або цілокраї, тонкі. Квітки двостатеві, 5-членні, дрібні, малопомітні, зібрані в волотевидне *суцвіття;* листочки *оцвітини* зеленуваті, з борошнистою поволокою, овальні, на спинці — з кілем. *Плід* — однонасінний *горішок* з тонким плівчастим *оплоднем;* насінини горизонтальні, сочевицеподібні, чорні. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Лобода біла трапляється в посівах, на городах, засмічених місцях, біля доріг по всій території України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Chenopodii albi), зібрану в період цвітіння рослини, і насіння (Semen Chenopodii albi). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* лободи білої містить алкалоїди, бетаїн, сапоніни, флавоноїди, вітаміни (B_1, B_2, С, Е, каротин), барвник, стероїд ситостерин, ліпіди, ефірну олію, щавлеву кислоту, фенолкарбонові кислоти (ванілінова і ферулова). У насінні є жирна олія (4,2—9,1%), тритерпенові сапоніни і незначна кількість алкалоїдів.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально доведено, що лобода біла має антибактеріальні і естрогенні властивості. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині рослину використовують як протизапальний, болетамувальний, седативний, відхаркувальний, проносний, сечогінний і протиглисний засіб. Всередину настій трави приймають при кашлі, бронхітах, туберкульозі легень, гастралгії, виразковій хворобі, запаленні і спазмах органів травлення, метеоризмі, хворобах печінки і селезінки, при неврастенії, істерії, мігрені, паралічах, судомі, гіпергідрозі та золотусі. Зовнішньо настій трави використовують при карієсі зубів, для лікування ран, спричинених укусами комах, дерматитів та інших захворювань шкіри. Припарки з трави рекомендуються як болетамувальний засіб при ревматизмі й радикуліті, при мозолях тощо. Порошком із сухого листя присипають запрілості у дітей. Сік трави пили при істерії і при тепловому ударі. Свіже листя

вживали як ефективний протицинготний засіб. До лікувально-профілактичного харчового раціону рекомендується включати салати з молодого листя рослини (рецепт приготування салату див. у статті *Лутига розлога).* Молоді пагони і листя додають до супів, використовують для приготування пюре, соусів тощо. Насіння рослини використовують при хворобах печінки й селезінки та проти глистів. У переробленому вигляді (крупи, борошно) насіння використовують і в їжу, але при цьому слід пам'ятати, що тривале вживання його спричинює виведення з організму надмірної кількості азоту, захворювання нервової системи і органів травлення, менорагію та аборти.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 2 години) по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день при шлунково-кишкових захворюваннях.
ЗОВНІШНЬО — настій трави (готують як у попередньому прописі) для полоскань і *примочок;* три столові ложки трави загортають у марлю, занурюють в окріп, виймають і прикладають до хворої ділянки тіла при ревматизмі, радикуліті, люмбаго та мозолях.

643

644

ЛОБОДА́ ДО́БРОГО ГЕ́НРІХА
марь доброго Генриха
Chenopodium bonus-henricus — багаторічна трав'яниста з розсіяною борошнистою поволокою рослина родини лободових. *Стебел* кілька, вони прості або з короткими небагатьма гілочками, 15—60 см заввишки. Нижні та серединні *листки* великі, трикутно-списовидні, довгочерешкові, цілокраї, злегка хвилясті, гострі або загострені. *Квітки* двостатеві, п'ятичленні, бокові — три-чотиричленні, зібрані в густе колосовидно-волотисте *суцвіття,* яке тільки внизу вкрите листям; листочки *оцвітини* вузькоплівчасті, вгорі зрізані, нерівномірно зазублені, на спинці без кіля. *Плід* — однонасінний *горішок* з тонким плівчастим *оплоднем;* насінина вертикальна, висунута з оцвітини. Цвіте у липні — серпні.

644

Поширення. Лобода доброго Генріха трапляється на забур'янених місцях, у садах і на городах у західних районах України.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Chenopodii boni henrici) і коріння (Radix Chenopodii boni henrici). *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава рослини містить сапонін хеноподин, флавоноїд кемпферол, фенолкарбонові кислоти (кавова, ферулова). В плодах є ефірна олія.
Фармакологічні властивості і використання. Рослина має протизапальні, болетамувальні, антимікробні, протипаразитарні й проносні властивості. Внутрішньо настій трави використовують як проносний і антигельмінтний засіб, місцево — при грибкових захворюваннях шкіри і запаленні очей. Свіжу подрібнену траву прикладають до ран, а припарки з трави використовують як болетамувальний засіб при подагрі й ревматизмі. Для лікування корости, лишаїв, дерматитів та висипів на шкірі, геморою тощо використовують мазь, яку готують з подрібненої свіжої трави або з її соку на свинячому смальці або вершковому маслі. При захворюваннях шкіри використовують і *відвар* коріння рослини. В літературі є відомості про спроби лікування доброякісних і злоякісних пухлин свіжим *соком* трави та відваром коренів, але про ефективність такого лікування не повідомляється. До лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя рослини (рецепт приготування салату див. у статті *Лутига розлога).*

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (І столова ложка сировини на 300 мл окропу, настоюють 1 годину) по 1 столовій ложці 3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — три столові ложки свіжої або сухої трави загортають у марлю, занурюють в окріп, виймають і прикладають до хворої ділянки тіла (як болетамувальний засіб при подагрі й ревматизмі); настій трави (3 чайні ложки на 200 мл окропу настоюють 30 хвилин, проціджують, охолоджують) для *компресів* при надмірній жирності шкіри обличчя (Hypersteatosis cutis); три чайні ложки суміші трави лободи, трави *фіалки триколірної,* шишок *хмелю звичайного,* взятих порівну, заливають склянкою окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують, охолоджують і застосовують цей настій так, як у попередньому прописі; *маска* для обличчя при надмірній жирності шкіри: *настій* трави лободи (3 чайні ложки на 200 мл окропу) змішують з порошком сухого молока, крохмалем або борошном і одержану кашку наносять на обличчя, а через 15—20 хвилин змивають (так само можна використовувати й наведений вище настій суміші трави лободи доброго Генріха, фіалки триколірної і шишок хмелю звичайного).

645

ЛОБОДА́ ЗАПАШНА́
марь душистая
Chenopodium botrys — однорічна трав'яниста жовтувато-зелена з приємним ароматним запахом рослина родини лободових. *Стебло* пряме, здебільшого гіллясте, з видовженими нижніми гілками, 15—60 см заввишки. Нижні та серединні *листки* довгасті, тупі, матові, перистолопатеві; лопаті овальні або яйцевидні; верхні листки лінійні, цілокраї. Квітки п'ятичленні, рідко — чотиричленні, двостатеві, в розгалужених пазушних суцвіттях, які в цілому утворюють пухку пірамідальну волоть; листочки *оцвітини* густо вкриті залозистими волосками, закінчуються вістрями. *Плід* — однонасінний *горішок* з тонким плівчастим оплоднем; насінини круглясті, легко стиснені. Цвіте в липні — вересні.

Поширення. Рослина трапляється на кам'янистих місцях, вапняках, пісках, уздовж доріг, як бур'ян на полях та городах по всій території України, крім півдня Степу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Chenopodii botrydis), зібрану в період цвітіння рослини. Сухої сировини виходить 22—23 % . Зберігають окремо від інших лікарських рослин. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить ефірну олію (до 1,6%), тритерпенові сапоніни, алкалоїди (0,18%), бетаїн (1,52%), триацетонамін, феноли (1 %), флавоноїди (0,66 %), вітамін Е, каротин, щавлеву кислоту (1,5%).

Фармакологічні властивості і використання. Основна терапевтична властивість лободи запашної — антигельмінтна. Крім цього, рослина має антибактеріальні, протистоцидні, фунгіцидні і фітонцидні властивості. *Настій* трави приймають всередину при запамороченні, мігрені, безсонні, для посилення роботи серця, при шлунково-кишкових розладах, як протигарячковий, сечогінний, протиастматичний та гіпотензивний засіб. ЗОВНІШНЬО настій трави використовують для лікування захворювань шкіри. З листя одержують ефірну олію, яка використовується в парфюмерії, миловарінні та як антигельмінтний засіб у медицині. Порошок з сухого листя застосовують як інсектицидний засіб.

646

ЛОБОДА́ ОСТИ́СТА
марь остистая
Chenopodium aristatum — однорічна трав'яниста рослина родини лободових. Рослина зеленого кольору, але восени часто червоніє. *Стебло* пряме, від основи вилчастогалузисте, гіллясте, короткоопушене, 5—30 см заввишки. *Листки* чергові, ланцетні або лінійні, цілокраї, тупуваті, до основи звужені. *Квітки* сидячі, 5-членні, одиничні, розміщені в розгалуженнях *суцвіття,* кінцеві гілочки якого закінчуються колючковидним вістрям; у нижній частині суцвіття двостатеві, у верхній — маточкові; оцвітина — з еліптичних, голих на верхівці тупих листочків. *Плід* — однонасінний горішок з тонким плівчастим *оплоднем;* насінина куляста. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Рослина трапляється на кам'янистих відслоненнях, на пісках та на забур'янених місцях на південному сході України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* лободи остистої містить сапоніни і алкалоїди (0,02—0,08%). У насінні є флавоноїди. Є дані й про те, що в рослині містяться карденоліди, але деякі автори вважають їх сумнівними.

Фармакологічні властивості і використання. За фармакологічними властивостями лобода остиста вважається близькою до *лободи білої.* Відоме використання цієї рослини при неврастенії, гіпергідрозі, кашлі, туберкульозі легень, маткових кровотечах і зупинці менструацій та як засобу з протитрихомонадними й антивірусними властивостями.

647

ЛОБОДА́ СМЕРДЮ́ЧА
марь вонючая
Chenopodium vulvaria — однорічна трав'яниста з борошнистою поволокою рослина родини лободових. *Стебло* висхідне або розпростерте, від основи гіллясте, 10—60 см заввишки. *Листки* чергові, довгочерешкові, яйцевидні, ромбовидно-яйцевидні або дельтовидно-яйцевидні, тупуваті, цілокраї. *Квітки* двостатеві, 5-членні, зібрані на кінці стебла й гілок та в пазухах верхніх листків у короткі й густі колосовидні *суцвіття;* листочки *оцвітини* тупі, вище середини — зрослі. *Плід — горішок.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Рослина трапляється по забур'янених та смітних місцях, на схилах по всій території України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава лободи смердючої містить ефірну олію, алкалоїди, бетаїн (1,14%), триметиламін, холін, дубильні речовини та барвник.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині лободу смердючу використовують як протиглисний, протигарячковий, болетамувальний і матковий засіб. Вона використовується і як замінник валеріани (седативний засіб). Настій трави цієї лободи вживають при істерії, мігрені, ревматизмі й різних судомах, а настойку трави — при простуді й жіночих хворобах. Зовнішньо настоєм трави користуються при кропивниці й корості.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу настоюють 30 хвилин) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 10—15 хвилин до їди.

648

ЛОБОДА́ ЧЕРВО́НА
марь красная
Chenopodium rubrum, синонім — *Blitum rubrum* —
однорічна трав'яниста гола раночервоніюча рослина родини лободових. *Стебло* пряме, гіллясте, з поздовжніми смугами, борозенчасте, 10—100 см заввишки; нижні гілки видовжені, висхідні. *Листки* черешкові, з обох боків зелені, різноманітні за формою: яйцевидно-дельтовидні, ромбовидно-яйцевидні, видовженояйцевидні, при основі часто стріловидні, загострені, рідше — тупуваті, неправильноглибоковиїмчасто-лопатеві або надрізанозубчасті, верхні — вужчі і видовжено-загострені. *Квітки* дрібні, двостатеві, зібрані клубочками у кінцеві та пазушні колосовидні суцвіття, які утворюють пірамідальну *волоть:* квітки бокових суцвіть тричленні, рідко — двочленні, верхівкових — чотири-п'ятичленні; листочки оцвітини жовто-зелені, голі, горбочкуваті. *Плід* — однонасінний *горішок* з тонким плівчастим оплоднем; насінини круглі, з носиком (з верхівкових квіток — горизонтальні, з решти — вертикальні). Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Рослина трапляється по всій території України на забур'янених місцях, городах і засолених грунтах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Chenopodii rubri), зібрану в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У траві містяться алкалоїди, сапоніни і флавоноїди.

Фармакологічні властивості і використання. Лободу червону використовують як протизапальний, заспокійливий, пом'якшувальний, відхаркувальний, легкий проносний і сечогінний засіб. Є спроби лікування цією рослиною злоякісних пухлин. Настій трави приймають всередину при істерії, мігрені, астмі, судомі, паралічах, при простудних захворюваннях, ангіні, кашлі, захриплості, для розрідження харкотиння в дихальних шляхах, при частих запорах. Препарати із свіжої або сухої трави використовують як болетамувальний засіб при подагрі, ревматизмі й геморої та як ранозагоювальний засіб. Свіжим розтертим листям лікують коросту, а *порошок* із сухого листя використовують як інсектицидний засіб. До лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя рослини (рецепт приготування салату див. у статті *Лутига розлога).*

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по одній столовій ложці 3—4 рази на день при простудних захворюваннях і як легкий проносний засіб.
ЗОВНІШНЬО — три столові ложки свіжої або сухої трави загортають у марлю, занурюють в окріп, виймають і прикладають до хворої ділянки тіла (при подагрі, ревматизмі, геморої тощо).

649

ЛОЗА́ —
дводомна рослина родини вербових. Те саме, що й *верба біла.*

650

ЛОМИ́НІС ЛОЗЯ́НИЙ
ломонос виноградолистный
Clematis vitalba —
багаторічна *ліана* родини жовтецевих. *Стебло* дерев'янисте, витке, до 10 м завдовжки, у верхній частині трав'янисте. *Листки* супротивні, непарноперисті, з яйцевидними, при основі — серцевидними, глибокозубчастими, рідше — цілокраїми частками. Квітки правильні, двостатеві, одиничні; *оцвітина* проста, з 4 пелюстковидних тупих, з обох боків опушених, білуватих опадаючих листочків 10—13 мм завдовжки. *Плід* — збірний, з численних сім'янок. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рослина трапляється серед чагарників, на галявинах, кам'яних схилах у Криму і зрідка — на Закарпатті.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Clematis vitalbae) зібрану в період цвітіння рослини Заготовляють її в суху сонячну погоду. Зрізають трав'янисті верхівки пагонів до 30 см завдовжки. Сушать у затінку на відкритому повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сухої сировини виходить 20 %. Зберігають у сухому приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава ломиноса лозяного містить алкалоїд клематин, дубильні речовини (до 2,6 %), тритерпенові й стероїдні сапоніни, фенолкарбонові кислоти (кавова, хлорогенова, дигідроксикорична), вітамін Е, каротин і до 0,12% ефірної олії (у квітках).

648

650

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальні дані свідчать про бактерицидні й фунгіцидні властивості листя і квіток ломиноса лозяного. Проте антимікробної дії по відношенню до Staphylococcus aureus, Escherichia coli, Shigella sonnei, Bacillus subtilis ні нативні форми, ні спиртові витяжки рослини не виявляють. У народній медицині рослина відома як потогінний, діуретичний та гіпотензивний засіб. Настій трави приймають всередину при гіпертонії, мігрені, набряках серцевого походження, водянці, виразковій хворобі шлунка, запаленнях сечового міхура, як засіб проти венеричних захворювань, кісткових пухлин для збудження апетиту. Зовнішньо настій трави ломиноса лозяного використовують для лікування корости і захворювань шкіри інфекційного характеру, таких, як піодермії, мікози, інфекційні грибкові тріщини куточків рота, фурункули, інфіковані рани тощо. Лікування проводять шляхом змащування настоєм трави уражених ділянок тіла 2—3 рази на день (для посилення терапевтичного ефекту одночасно з місцевим лікуванням настій приймають і всередину). В гомеопатії ломиніс лозяний використовують у вигляді спиртової витяжки при малярії, запаленні очей, запальних процесах сечового міхура, при злоякісних висипах на шкірі та при лишаях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на 500 мл окропу, настоюють 1 годину, охолоджують, проціджують) по чверті склянки 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (готують, як у попередньому прописі) для змащувань уражених ділянок тіла. Свіжа рослина **отруйна!** Відносно сухої сировини єдиної думки немає. Деякі автори вважають, що при сушінні токсичність рослини зникає, все ж треба бути обережним.

651

ЛОМИНІС ПРЯМИЙ
ломонос прямой
Clematis recta, синонім — *C. lathyrifolia* —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебло* пряме, розгалужене, ребристе, опушене, 80—150 см заввишки. *Листки* супротивні, непарноперисті, з 2—4 парами великих (до 9 см завдовжки), яйцевидних або ланцетовидних цілокраїх листочків. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані у верхівкові волотевидні *суцвіття; оцвітина* проста, з 4—8 пелюстковидних білих, рідше — жовтуватих опадаючих листочків 8—12 мм завдовжки. *Плід* — з численних сім'янок. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Рослина трапляється в соснових і мішаних лісах на узліссях, по чагарниках у лісових і лісостепових районах, рідше — на півдні.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* або листя, зібрані під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава ломиноса містить алкалоїди, сапоніни, анемонін, клематитол, близько 0,08 % ефірної олії (в квітках).

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічні властивості й показання для призначення ломиноса збігаються з показаннями для *ломиноса лозяного.* Слід однак зазначити, що деякі автори рекомендують використовувати ломиніс лозяний тільки місцево, мотивуючи це тим, що рослина **дуже отруйна.** Такої думки дотримується, наприклад, болгарський фітотерапевт П. К. Чуролинов.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на 500 мл окропу, настоюють 1 годину, охолоджують, проціджують) по чверті склянки 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО—настій трави (готують, як у попередньому прописі) або настій листя на олії (потовчене листя змішують з олією і настоюють 8 годин) для змащувань уражених ділянок тіла; *порошок* із сухого листя для лікування екзем, лишаїв, корости й інших захворювань шкіри.

652

ЛОПУХ ДІБРОВНИЙ
лопух лесной
Arctium nemorosum, синонім — *Lappa nemorosa* —
дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, 10—250 см заввишки, **павутинистоопушене,** з довгими, дуговидно донизу відігнутими **гілками.** *Листки* яйцевидно-серцевидні, короткозагострені, зісподу сіруватопавутинисті. *Квітки* двостатеві, трубчасті, пурпурові, в майже кулястих кошиках, що утворюють китицевидне *суцвіття:* кошики — на дуже коротких залозистих ніжках. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення, Росте в лісах на Закарпатті, Розточчі-Опіллі, на Поліссі, в Лісостепу і в Гірському Криму.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Лопух справжній.*

652

651

653

ЛОПУ́Х МАЛИ́Й
лопух малый
Arctium minus, синонім — *Lappa minor* —
дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, розчепіреногалузисте, поздовжньо-борозенчасте, павутинисто-опушене, 50—125 см заввишки. *Листки* яйцевидно-серцевидні, короткозагострені, сіроповстисті. *Квітки* двостатеві, трубчасті, лілово-пурпурові, в майже кулястих *кошиках,* що утворюють китицевидне *суцвіття',* верхні кошики скупчені, сидячі, інші — на коротких ніжках. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення, заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Лопух справжній.* У народній медицині, крім того, *відвар* листя лопуха малого п'ють як чай при злоякісних пухлинах та захворюваннях печінки, від наривів, ран, бородавок тощо.

653

654

ЛОПУ́Х ПАВУТИ́НИСТИЙ
лопух войлочный
Arctium tomentosum, синонім — *Lappa tomentosa* —
дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, борозенчасте, розчепірено-розгалужене, з догори спрямованими гілками, зелене або пурпурове, павутинисто-опушене, 50—150 см заввишки. *Листки* великі, черешкові, серцевидно-яйцевидні або яйцевидно-довгасті, знизу — сіруватопавутинисто-повстисті. Квітки двостатеві, темно-пурпурові, трубчасті, в майже кулястих *кошиках,* що утворюють щитковидне суцвіття; кошики — на довгих ніжках; обгортка щільнопавутиниста, внутрішні листочки її плоскорозширені, тупі, з прямим коротким вістрям, плівчасті, пурпурові. *Плід* — сім'янка. Цвіте протягом липня — вересня.

Поширення. Росте на лісових галявинах, вирубках, луках, біля доріг і полів по всій території України.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Лопух справжній.*

654

655

ЛОПУ́Х СПРА́ВЖНІЙ
лопух большой
Arctium lappa, синонім —*Lappa major* —
дворічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має розгалужений м'ясистий веретеновидний *корінь* завдовжки до 60 см. *Стебло* пряме, 75—150 см заввишки, борозенчасте, червонувате, шерстисте, розгалужене, з косо вгору спрямованими гілками. *Листки* чергові, черешкові, великі (до 50 см завдовжки), серцевидно-яйцевидні, зісподу тонкосіроповстисті; верхні листки яйцевидні, загострені, здебільшого з закругленою основою, значно менші за прикореневі. *Квітки* двостатеві, трубчасті, пурпурові, в кулястих великих (3—4 см у діаметрі) розміщених щитком кошиках; КОШИКИ на видовжених ніжках. *Плід — сім'янка.* Цвіте з липня до середини вересня.

Поширення. Лопух справжній росте по всій території України на городах, у садах, по смітниках, поблизу житла, біля доріг, по берегах річок і струмків, у лісах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують коріння (Radix Bardanae, синонім — R. Arctii lappae), рідше — листя (Folia Arctii lappae) і плоди (Fructus Arctii lappae). Коріння заготовляють з рослин, які ще не цвіли, миють у холодній воді, чистять від зовнішньої частини кори, розрізують на куски 10—15 см завдовжки, при необхідності розчахують ще вздовж і сушать на сонці, у теплому приміщенні, яке добре провітрюється, або на горищі. Штучне сушіння проводять при температурі до 50°. Сухого коріння виходить 26—28 %. Листя збирають після цвітіння рослини. Його звільняють від черешків (залишки черешків не повинні перевищувати 2 см) і сушать під укриттям на свіжому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухого листя виходить 12—13%. Строк придатності коріння —5 років, листя — 1 рік. Плоди збирають у серпні — вересні. Аптеки сировину лопуха справжнього не відпускають.

Хімічний склад. Коріння лопуха справжнього містить дубильні й гіркі речовини, слиз, флавоноїди ситостерин і стигмастерин, ефірну (до 0,17%) і жирну олії, інулін (до 45%), органічні кислоти (кавова, лимонна, яблучна), глікозид арктиїн, який при гідролізі розщеплюється на лактон арктигенін і глюкозу; листя — флавоноїди, антоціани, органічні кислоти, ефірну олію, дубильні речовини, слизи, аскор-

бінову кислоту (до 350 мг%); плоди — глікозид арктиїн, сесквітерпенові лактони та жирну олію.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати коріння лопуха мають діуретичні, жовчогінні, дезинфікуючі й потогінні властивості; вони стимулюють утворення протеолітичних ферментів і поліпшують інсуліноутворюючу функцію підшлункової залози, збільшують кількість глікогену в печінці, активно впливають на обмін речовин. Усередину відвар коріння лопуха дають при хворобах обміну речовин (подагра, суглобовий ревматизм, ниркові й жовчні камені, цукровий діабет); при захворюваннях шкіри (нагноєння й шкірні висипи на грунті скрофульозу, фурункули, свербячка, вугри); при гастритах і виразковій хворобі шлунка, хронічних запорах, геморої, набряках, рахіті й затримці менструацій. Порошок кореня лопуха приймають усередину при подагрі. Корінь лопуха входить до складу потогінних чаїв. Настій листя лопуха п'ють при порушенні функціональної діяльності шлунка та при гарячкових станах, а настій плодів — при запорах. Широко застосовують лопух і як зовнішній засіб. Настій коріння на прованській олії (Oleum Bardanae) використовують під назвою «реп'яхова олія» для лікування кругової або гніздової плішивості (уражені ділянки змащують на ніч), висівковидного лишаю обличчя (вогнища лишаю змащують 1 раз на день протягом двох тижнів), себореї, облисіння (проводять щоденні втирання), для стимулювання росту волосся (залежно від жирності шкіри і волосся втирання проводять через день або 1—2 рази на день). Настойкою коріння на міцній горілці змащують ділянки тіла, уражені круговою або гніздовою плішивістю та червоними вуграми (запалення сальних залоз). Відвар коріння застосовують для компресів при себореї (збільшене виділення сальних залоз), а настій листя — для компресів при екземі, лишаях, виразках та гнійних ранах. У разі запалення сальних залоз і себореї терапевтичний ефект можна посилити одночасним прийманням відвару коріння лопуха всередину. Потовчене свіже листя лопуха прикладають до ран, твердих пухлин і подагричних вузлів. Свіжим *соком* із листя лікують рани і рак шкіри. Свіже коріння лопуха використовують у гомеопатії. До складу лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя лопуха. Молоде листя кладуть і в борщ як овочі, а зварені й очищені від шкірки черешки листя — у салати і вінегрети. Їстівним є й молоде коріння лопуха. Його споживають печеним або підсмаженим як замінник картоплі. Використовують коріння лопуха і як сурогат кави. Для цього його ріжуть на маленькі кусочки, сушать і підсмажують у духовці.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *відвар* коріння лопуха (10 г або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) приймають теплим по півсклянки 2—3 рази на день (як потогінний засіб приймають склянку відвару відразу); настій листя лопуха (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 2—3 години) по одній столовій ложці 4—6 раз на день через I годину після їди; *порошок* коріння лопуха (Pulvis radicis Arctii lappae) по 0,5 г 2—3 рази на день; настій плодів лопуха (20 г сировини на 200 мл окропу, настоюють 20 хвилин) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; столову ложку суміші (порівну) коріння лопуха, лушпиння *квасолі звичайної,* листя чорниці *звичайної* й горіха волоського настоюють кілька годин на 1 склянці холодної кип'яченої води, варять 5—7 хвилин і п'ють після їди 5—6 склянок за день при цукровому діабеті; столову ложку суміші (порівну) коріння лопуха, *кореневищ пирію повзучого,* трави *череди трироздільної, вероніки лікарської* і *фіалки триколірної* варять 15 хвилин у 200 мл води і п'ють по півсклянки 3 рази на день при виразці шлунка, порушенні обміну речовин та при сверблячці; 2 столові ложки суміші коріння лопуха (50 г), трави фіалки триколірної (50 г) і *парила звичайного* (100 г) та листя горіха волоського (50 г) варять 5 хвилин у 500 мл води, охолоджують, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день до їди при гнійному характері вугрів і при запаленні сальних залоз (одночасно проводять змащування цим же розчином); салат: помите молоде листя лопуха занурюють на 1—2 хвилини в окріп, виймають, підсушують на рушнику чи салфетці, додають зеленої цибулі, дрібно січуть, солять, додають тертого хрону і заправляють вершками (на 150 г листя лопуха беруть 50 г зеленої цибулі, 30 г хрону, 20 г вершків та сіль).

ЗОВНІШНЬО — настій коріння лопуха (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють протягом ночі, проціджують) вживають для *примочок, компресів* та для змащування; відвар коріння лопуха (20 г сировини на 500 мл окропу, кип'ятять 15 хвилин, охолоджують, проціджують) втирають у волосисту частину голови ввечері через кожні 2 дні для стимулювання росту волосся (після процедури волосся споліскують чистою водою); *настойку* коріння лопуха (готують на міцній горілці у співвідношенні 1 : 10) використовують для змащування; фітокрем (3 столові ложки коріння лопуха варять 15 хвилин у 300 мл води, проціджують, додають 9 столових ложок свинячого внутрішнього жиру, ставлять на 2—3 години в духовку; після охолодження воду, що залишилася, зливають) втирають щодня у волосисту частину голови для стимулювання росту волосся; настій коріння лопуха на олії (40 г свіжого коріння на 100 г прованської або соняшникової олії, настоюють 10 діб, варять 15 хвилин, віджимають і проціджують) застосовують для втирання

655

і змащування; суміш коріння лопуха, квіток *нагідок лікарських* і шишок *хмелю звичайного* у співвідношенні 2 : 1 : 1,5 готують як відвар (45 г суміші на 1 л окропу) і застосовують для миття голови 2 рази на тиждень при випаданні волосся і лупі; суміш коріння лопуха, трави *вересу звичайного,* листя *кропиви жалкої і* шишок хмелю звичайного у співвідношенні 2:2:2:1 готують як відвар (7 столових ложок суміші на 1 л окропу) і вживають для миття голови 3 рази на тиждень при випаданні волосся і лупі; *мазь* (відвар однієї столової ложки коріння лопуха на склянці окропу згущують варінням до половини і змішують з вершковим маслом у співвідношенні 1 :4) для лікування опіків; *відвар* суміші (порівну) коріння лопуха і *кропиви дводомної,* трави вересу звичайного і *багна звичайного,* листя *брусниці* і *розмарину справжнього* (500 г на 8—10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують) використовують для лікувальної загальної ванни при ревматизмі, артритах, виразках, лишаях та екземі (температура води — 36—38°, тривалість процедури — 15—20 хвилин).

Спосіб лікування застарілої екземи за методом О. П. Попова (1970). За цим методом місцеве лікування проводять у поєднанні з пероральним. Всередину приймають відвар коріння лопуха (15 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 4 рази на день перед їдою. Для зовнішнього лікування беруть 4—5 столових ложок подрібненого коріння на відро води, кип'ятять і дають вичахнути до середньої температури. В цьому ще теплому відварі намочують вчетверо складене простирадло, завширшки таке, щоб було на весь тулуб від пахов до кісточок на ногах, віджимають його, але не зовсім і швидко й тісно укутують ним хворого. Причому, між ногами у хворого прокладають частину простирадла, щоб голі ноги не доторкалися одна до одної. Не давши простирадлу вихолонути, хворого треба так само укутати й сухим прости* радлом, а потім тонкою вовняною ковдрою. Простирадло й ковдру закріплюють булавками й залишають хворого на півтори-дві години в ліжку. Якщо він засне, то не будять його й не розкутують, аж поки він не проснеться. Лікування цим способом рекомендується застосовувати лише раз на добу (краще на ніч) і через 6 днів треба робити перерву на добу. Ці компреси треба ставити доти, поки на тілі, яке вже очистилося від екземи, не з'явиться легкий висип. Через 1—2 дні цей висип зникне, й лікування можна вважати закінченим. Тривалість лікування — 2— 3 тижні. Таким способом лікують і рецидивуючий ревматизм,

656

ЛОХ ВУЗЬКОЛИСТИЙ — багаторічне колюче дерево **завввишки** до 7 м і **більше** родини маслинкових. Те саме, що й *маслинка вузьколиста.*

657

ЛОХИ́НА — листопадний дуже розгалужений кущик родини брусницевих. Те саме, що й *буяхи.*

658

ЛУНА́РІЯ ОЖИВА́ЮЧА
лунник многолетний
Lunaria rediviva —
багаторічна трав'яниста рослина родини хрестоцвітих. *Стебло* пряме, стояче або висхідне, округле, опушене, 40— 100 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові, великі, глибокосерцевидні, довгозагострені, зубчасті, коротковолосисті. Квітки двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, запашні, зібрані в щитковидні *китиці; пелюстки* фіолетові, 15—20 мм завдовжки. *Плоди* — звислі, зовсім плоскі еліптичні, на верхівці й при основі гострі *стручечки* завдовжки 30 —90 мм і завширшки 15—35 мм; насіння велике, темно-червоне. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Лунарія оживаюча росте в тінистих листяних лісах на Закарпатті, в Карпатах, на Прикарпатті, рідше на Розточчі-Опіллі та в Західному Лісостепу і дуже рідко — в Лівобережному Лісостепу. Культивують як декоративну рослину.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують насіння. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. Настій насіння лунарії оживаючої має седативні й діуретичні властивості. Його призначають при епілепсії й спазмофілії та як сечогінний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (4 чайні ложки подрібненого насіння на 200 мл окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують) по 1 столовій ложці 4 рази на день до їди; дітям — по 1 чайній ложці 2—3 рази на день до їди.

659

ЛУТИ́ГА РОЗЛО́ГА
лебеда раскидистая
Atriplex patula —
однорічна однодомна трав'яниста з борошнистою поволокою, рідше — гола рослина родини лободових. *Стебло* прямостояче, з супротивними висхідними гілками, 30—90 см заввишки. *Листки* видовженоромбічні, з списовидною основою і вушками, спрямованими вперед, або ланцетні з клиновидною основою; нижні — супротивні, пониклі, верхні — чергові. *Квітки* одностатеві, рідше — з домішкою двостатевих, дрібні, малопомітні, в густих колосовидних суцвіттях; тичинкові — з трип'ятироздільною оцвітиною, маточкові — без оцвітини. *Плід* — *горішок.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Лутига розлога трапляється на засмічених місцях, рідше — як бур'ян на городах по всій території України.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* зібрану в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

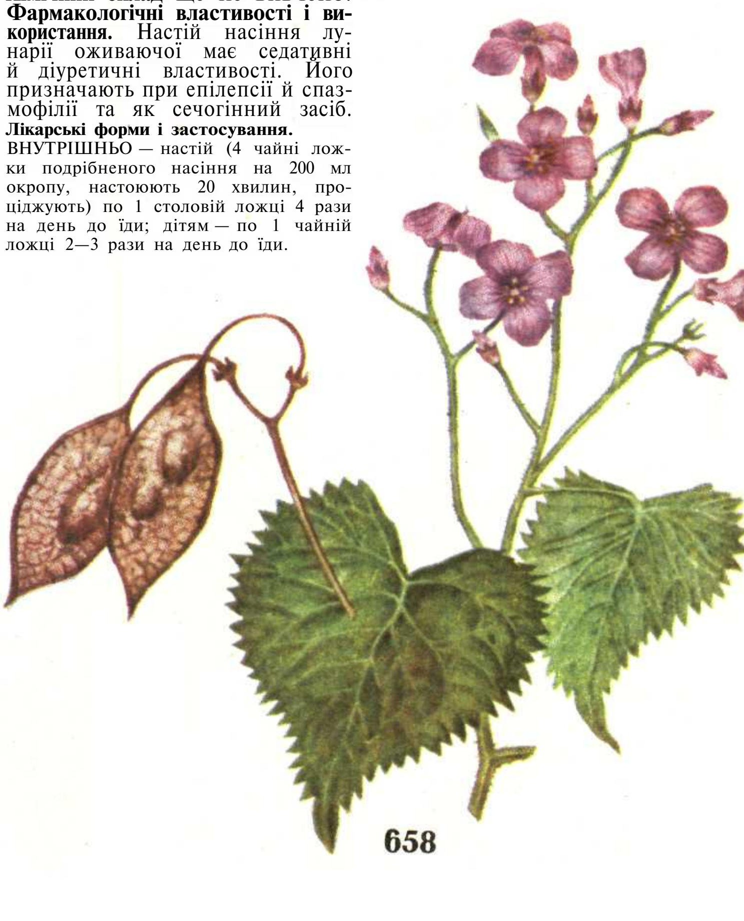

658

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить сапоніни, бетаїн (1,22%), аскорбінову кислоту, каротин; насіння — фосфоліпіди (0,4 %).

Фармакологічні властивості і використаная. В народній медицині рослину використовують як загальнозміцнюючий, протизапальний, відхаркувальний і сечогінний засіб. Настій трави приймають всередину при сухому кашлі, жовтяниці, геморої та подагрі. В акушерсько-гінекологічній практиці настій трави вживають при білях, мізерних місячних і при пологах для прискорення відходження дитячого місця. Салат із свіжого молодого листя рекомендують вживати при істерії, захворюваннях легень, припиненні менструацій та як вітамінний засіб. Свіже подрібнене листя прикладають до ран. Насіння лутиги використовували як блювотний і проносний засіб. Молоді, зібрані до цвітіння рослини, пагінці використовують для здобрення супів, приготування салатів. Про запас *пагони* квасять.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день як відхаркувальний **та** загальнозміцнюючий засіб; салат: листя лутиги і щавлю кислого занурюють на 1—2 хвилини в окріп, подрібнюють, кладуть на кусочки охолодженої вареної картоплі, солять, заправляють олією, хроном, оцтом і прикрашають кусочками вареного яйця (на 150 г молодого листя лутиги розлогої беруть 75 г картоплі, 3О г щавлю, 3О г тертого хрону, 10 г олії, 1 яйце, сіль та оцет).

660

ЛЮБИСТОК ЛІКА́РСЬКИЙ
любисток лекарственный
Levisticum officinale — багаторічна гола трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* кругле, трубчасте, вгорі розгалужене, 100—200 см заввишки. *Листки* блискучі, перисто- або двічіперисторозсічені, з великими оберненояйцевидними або округлоромбічними, на верхівці надрізано-зубчастими сегментами, при дотику прохолодні. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, 5-пелюсткові, світло-жовті, зібрані у верхівкові круглі складні зонтики, які біля основи оточені багатолистими обгортками. *Плід* — жовто-бура *двосім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Любисток лікарський походить з гірських областей Південної Європи. На території України його розводять у садах, палісадниках і на городах як декоративну і пряну рослину.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують коріння (Radix Levistici), рідше — *траву* (Herba Levistici) і плоди (Fructus Levistici). Траву заготовляють під час цвітіння рослини, плоди — в період повної їх стиглості. Коріння викопують восени у рослин 3—4-річного віку. Сушать сировину в затінку на відкритому повітрі або у теплому приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі 40°. Готову сировину, яка дуже гігроскопічна, зберігають у щільно закритих банках чи бляшанках у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.* Коріння любистку

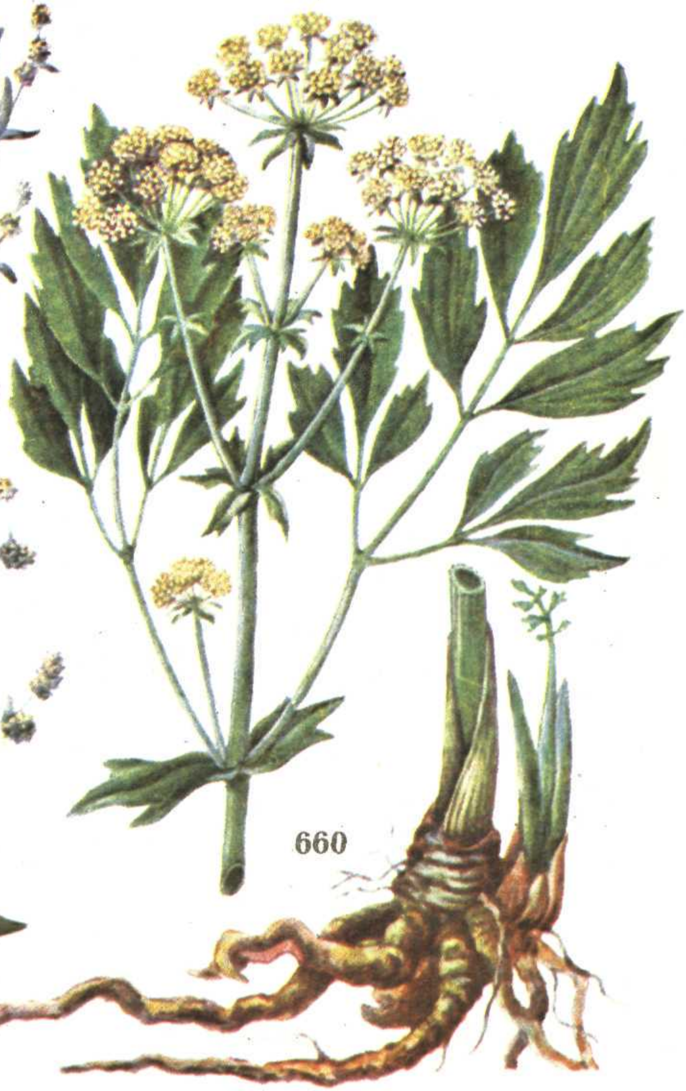

660

659

входить у деякі зарубіжні фармакопеї як складова частина сечогінних зборів.

Хімічний склад. Коріння рослини містить фурокумарини (псорален, бергаптен), лецитин (0,9%), смоли, камедь, крохмаль, яблучну та ангелікову кислоти, дубильні речовини й мінеральні солі. У листі є значна кількість аскорбіновоГ кислоти. Всі частини рослини містять ефірну олію (0,5—1 %), до складу якої входять d-α-терпінеол, цинеол, карвакрол, сесквітерпени, бутиліденфталід, лігустилід, оцтова, ізовалеріанова, олійна та бензойна кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Любисток лікарський діє як сечогінний, відхаркувальний, заспокійливий і болетамувальний засіб, тонізуюче впливає на серцевий м'яз, посилює кишковий тонус, зменшує метеоризм, зумовлює збільшення кровонаповнення органів малого таза. Найчастіше ця рослина використовується як сечогінний засіб при набряках серцевого походження, асциті, хронічних запальних процесах у нирках та сольових діатезах. Крім застосування любистку як діуретичного засобу, його використовують при нервових захворюваннях, анемії, хронічних бронхітах, запаленні легень, метеоризмі і млявій перистальтиці кишок, болісних і мізерних менструаціях, як полегшувальний засіб під час родів, а також проти глистів. Вживання ліків з любистку ПРОТИПОКАЗАНЕ при гострому гломерулонефриті та пієлонефриті і вагітним. Настій коріння любистку з успіхом застосовують у дерматології й косметиці для видалення ластовиння (зволоженим ватним тампоном протирають пігментні плями 2 рази на день протягом 2 тижнів, краще до настання сонячних весняних днів), для лікування інфекційних тріщин куточків рота (настій наносять піпеткою на куточки рота 2 рази на день) та гноячкових висипів на тілі (застосовують компреси і заразом п'ють теплий настій по 1 склянці за день). Настоєм коріння двічі на тиждень миють голову (без мила) при випаданні волосся і при лупі. Пом'яте свіже листя любистку прикладають до чола при головних болях різного походження. Листя і коріння любистку використовують і як приправу до страв.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій коріння (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 4 рази на день до їди; *порошок* з коріння любистку приймають по половині чайної ложки 3 рази на день до їди; 1—2 столові ложки порошку з коріння любистку змішують з 3 століловими ложками меду і приймають натщесерце як засіб проти гостриків; *відвар* плодів любистку (1 чайна ложка сировини на 150 мл окропу, варять 8—10 хвилин, настоюють) по 1 столовій ложці 3 рази на день як засіб проти глистів; столову ложку суміші (порівну) коріння любистку, *пирію повзучого, вовчуга польового* і *бедринцю ломикаменевого,* листя *берези бородавчастої* і *мучниці звичайної,* плодів *шипшини травневої* і *петрушки кучерявої* та квіток *калачиків лісових* заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження і п'ють по 2—3 склянки за день при нефриті; *відвар* столової ложки суміші (порівну), коріння любистку, трави *фіалки триколірної* і плодів *ялівцю звичайного* на склянці окропу п'ють по 1—2 склянки за день при захворюваннях сечового міхура (цистит, бактеріурія); столову ложку суміші коріння любистку (10 г), трави *вересу звичайного* (20 г), *хвоща польового* (20 г) і *золотушника звичайного* (10 г), плодів петрушки кучерявої (20 г), лушпиння *квасолі звичайної* (10 г) та шишок хмелю звичайного (10 г) заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження і одержаний настій випивають за день ковтками при ніктурії; суміш порошку плодів (30 г) та коріння (20 г) любистку лікарського, коріння *кульбаби лікарської* (5 г) і *алтеї лікарської* (15 г) заливають 0,5 л горілки, додають півсклянки меду, настоюють 9 діб у теплому місці, проціджують і п'ють по 2 столові ложки вранці й увечері при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки. ЗОВНІШНЬО — настій коріння любистку (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють до охолодження) для протирання, *компресів* і *примочок;* настій коріння любистку (1 столова ложка сировини на 1 л окропу, настоюють 10—15 хвилин) для миття голови.

661

ЛЮБКА ДВОЛИСТА
любка двулистная
Platanthera bifolia - багаторічна трав'яниста рослина з довгастими цілісними бульбами родини зозулинцевих (орхідних). *Стебло* прямостояче, голе, ребристе, біля основи — з бурими піхвами, 20—50 см заввишки. Прикореневі *листки* великі, майже супротивні, еліптичні, голі, звужені в крилатий *черешок;* стеблові — чергові, дрібні, ланцетні. *Квітки* неправильні, двостатеві, великі, білі, запашні, у рідких верхівкових китицях; оцвітина віночковидна, з 6 листочків: 3 листочки сходяться шоломом, 2 бічні неоднакові між собою і 1 утворює лінійну цілісну губу з тонким зігнутим на кінці зеленуватим шоломом. *Плід— коробочка.* Цвіте у червні—липні.

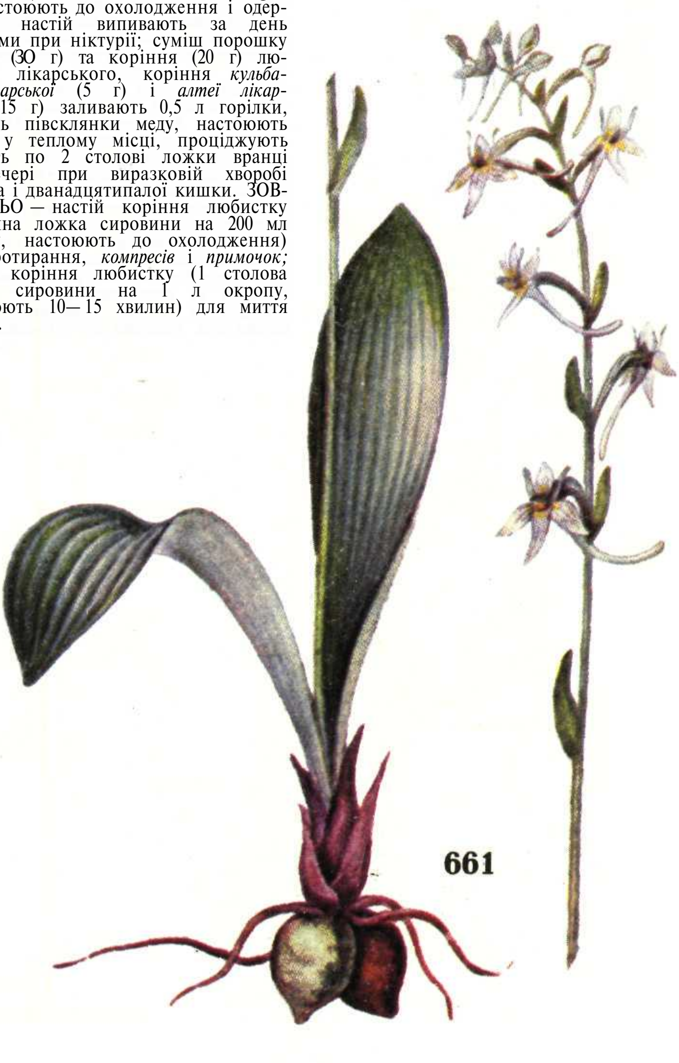

661

Поширення. Рідкісна рослина. Трапляється здебільшого на Закарпатті, в Карпатах, на Прикарпатті, Розточчі-Опіллі, рідше — на Поліссі, зовсім рідко — в Лісостепу і Степу в світлих лісах, на галявинах, узліссях та по чагарниках. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання. Заготовляти в місцях зростання категорично заборонено. З лікувальною метою використовують вирощені на плантації бульбокорені, які збирають одразу після цвітіння рослини. Заготовляють лише молоді, дочірні бульби, старі бульби викидають. Зібрані бульби добре миють, на 4—5 хв занурюють у киплячу воду, а після цього сушать на відкритому повітрі, під наметом або в сушарці при температурі 50—55°. Одержана таким чином сировина називається «бульби салеп» (Tubera Salep). З 10 кг сирих бульб одержують 1 кг сухих. Зберігають у невологих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 6 років. Аптеки салеп не відпускають.

Хімічний склад. Бульбокорені містять слиз (до 50 %), крохмаль (до 27%), декстрин, пентозани, сахарозу тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Салеп — добрий обволікаючий, протизапальний і загальнозміцнюючий засіб. Він перешкоджає всмоктуванню шкідливих речовин з шлунково-кишкового тракту. Як обволікаючий і протизапальний засіб салеп призначають при гострих і хронічних захворюваннях дихальних шляхів та при запаленні шлунково-кишкового тракту. Ефективним є використання салепу при бронхітах, гастроентеритах, колітах і виразковій хворобі. Слиз салепу п'ють при отруєнні, щоб затримати всмоктування отрути. Застосовують у вигляді слизу перорально і в клізмах. Дійовим засобом вважається салеп при загальному виснаженні організму, зумовленому тривалими кровотечами, фізичною і розумовою перевтомою й туберкульозом та при імпотенції. *Порошок* старих бульб вважався абортивним і протизаплідним засобом, а також засобом, що регулює місячні. Настій трави любки вважався сечогінним, потогінним і гіпотензивним засобом. Насіння використовували при епілепсії.

Лікарські форми **і застосування.** *Слиз* (Mucilago Salepi) — 2 г порошку салепу ошпарюють 200 мл окропу, збовтують 10—15 хв і приймають по 1 чайній або десертній ложці 2—3 рази на день. Приготовлений слиз зберігають у холодильнику.

662

ЛЮБКА ЗЕЛЕНОЦВІТА
любка зеленоцветная
Platanthera chlorantha — багаторічна трав'яниста рослина з довгасто-овальними бульбами родини зозулинцевих (орхідних). Стебло 30—65 см заввишки, прямостояче, гранчасте, при основі — з 1—3 перетинчастими ланцетними піхвами. Прикореневі *листки* еліптичні, зближені, тупі, звужені в короткий черешок; стеблові — дрібні, ланцетні, гострі. *Квітки* неправильні, двостатеві, зеленаво-білі, без запаху, в рідких верхівкових китицях; губа лінійна, тупа, шпорка тонка, на кінці булавовидно-потовщена, удвоє довша за зав'язь. Плід — *коробочка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Рідкісна рослина. Трапляється здебільшого в Гірському Криму, досить часто — в Карпатах, на Розточчі-Опіллі, рідше — на Поліссі і в Лісостепу, дуже рідко — в Степу в соснових, листяних і мішаних лісах по чагарниках. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка *дволиста.*

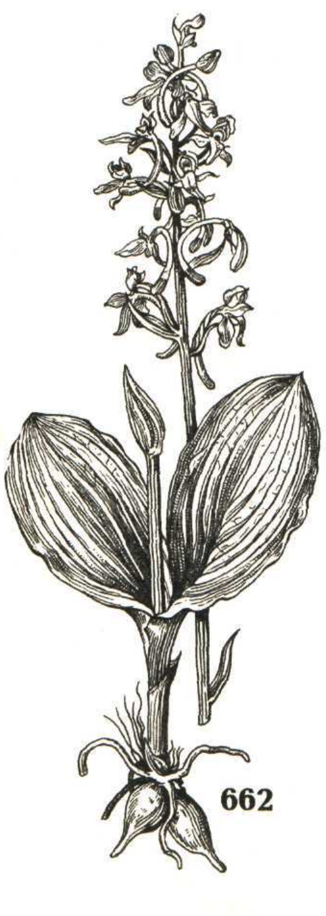

662

663

ЛЮДИНА-КОРІНЬ — багаторічна трав'яниста рослина родини аралієвих. Те саме, що й *женьшень.*

664

ЛЮЛЬНИК — дворічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. Те саме, що й блекота *чорна.*

665

ЛЬОН ЗВИЧАЙНИЙ
лён обыкновенный
Linum usitatissimum — однорічна трав'яниста рослина родини льонових. *Стебло* пряме, циліндричне, вгорі розгалужене, 70—100 см заввишки. Листки чергові, сидячі, вузьколанцетні, по краю гладенькі. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в розлогі щитковидні суцвіття; *пелюстки* голубі, з темно-синіми

665

прожилками, на верхівці — цілокраї або трохи зарубчасті. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Льон звичайний культивують як прядивну і олійну рослину.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб заготовляють насіння льону (Semen Lini). Сім'я льону відпускається аптеками. Строк придатності — 3 роки. У народній медицині використовують і *траву,* яку заготовляють в період цвітіння рослини.

Хімічний склад. У насінні льону звичайного є *слиз* (до 12 % }, вуглеводи, глікозид лінамарин та жирна олія (30—48 %), до складу якої входять гліцериди ліноленової (35—40%), лінолевої (25—35 %), олеїнової (15—20 %), пальмітинової і стеаринової кислот.

Фармакологічні властивості і використання. Насіння льону належить до м'якодіючих проносних засобів. Набухаючи в шлунково-кишковому тракті, воно подразнює слизову оболонку кишок і цим посилює перистальтику. Швидкому просуванню кишкового вмісту сприяє й жирна олія, що є в насінні. Поряд з цим препарати з насіння льону мають обволікаючі й протизапальні властивості, зумовлені наявністю в ньому значної кількості слизу. Найдоцільніша форма застосування насіння льону — у вигляді слизу *(Mucilaginis seminis Lini).* Всередину його дають при запаленні слизової оболонки дихальних шляхів, травного каналу і органів сечовиділення, при загостренні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки, при харчовому отруєнні та у випадку запорів. Лікувальні властивості має і лляна олія (Oleum Lini). Її приймають усередину при спастичних запорах, дизентерії, геморої, нирковокам'яній і жовчнокам'яній хворобах, у разі порушень жирового обміну та при атеросклерозі. Настій сухої трави рослини використовують як сечогінний засіб при захворюванні нирок і сечового міхура. Свіжопотовчене лляне насіння використовують у вигляді припарок при фурункулах і наривах як засіб, що прискорює наривання їх. Лляну олію застосовують для гоєння ран і опіків (в останньому випадку її змішують з сирим яйцем). З неї виготовляють препарат лінетол, який використовують для профілактики й лікування атеросклерозу. Проводять 4—5 курсів лікування з перервами між, ними на 2—4 тижні. Тривалість курсу лікування— 1 — 1,5 місяця. Лінетол ПРОТИПОКАЗАНИЙ при гострих порушеннях функції кишечника (проноси) та при посиленні болів при холециститі. Як зовнішній засіб лінетол застосовують при опіках і променевих ураженнях шкіри.

Лікарські форми і **застосування.**
ВНУТРІШНЬО — *настій* сухої трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3-4 рази на день; слиз насіння льону (1 частино цілого насіння на 30 частин окропу, збовтують 15 хвилин, проціджують і віджимають) по чверті склянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди, готуючи безпосередньо перед вживанням (курс лікування—2—3 тижні); свіжу лляну олію вживають по 1 столовій ложці 4—5 раз на день; лінетол (Linaetholum) приймають уранці безпосередньо перед їдою або під час їди по 20 мл (півтори столової ложки) 1 раз на день; столову ложку суміші лляного сім'я (20 г), плодів *ялівцю звичайного* (20 г), листя *чорниці звичайної* (40 г). і трави *приворотня звичайного* (10 г) настоюють 6 годин на склянці холодної води, кип'ятять 15 хвилин, проціджують і п'ють по 1 склянці 2—3 рази на день при діабеті. ЗОВНІШНЬО — суміш (порівну) лляної олії і вапняної води або суміш ретельно змішаних у пляшці 1 склянки лляної олії і 4 сирих яєць для лікування опіків.

666

666

ЛЬОН ПРОНОСНИЙ
лён слабительный
Linum catharticum —

одно- або дворічна трав'яниста рослина родини льонових. *Стебла* прості або вилчасторозгалужені, тонкі, густооблистнєні, 5—30 см заввишки. Листки супротивні (лише верхні — часом чергові) цілісні, сидячі, з однією жилкою; нижні — оберненояйцевидні, тупуваті; верхні — видовженоланцетні, по краю шорсткі. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані по 15—60 на верхівках стебла у волотисті *суцвіття; пелюстки* 4—5 мм завдовжки, білі, з жовтавим нігтиком, довші за *чашечку.* Плід — 10-гнізда куляста коробочка. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Льон проносний росте майже по всій території України (крім Степу) на вологих луках, серед чагарників, у світлих лісах, іноді як бур'ян на полях.

Сировина. Для лікарських потреб використовують *траву* (Herba Lini cathartici), зібрану під час цвітіння рослин. Сушать траву в затінку на відкритому повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава льону проносного містить гірку речовину ліній (0,5 %), глікозид лінамарин, смолисті речовини (2 %) та ефірну олію (0,15%).

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині льон проносний відомий своїми проносними і сечогінними властивостями. Зважаючи на це, настій трави його використовують при запорах, водянці, нирковокам'яній хворобі. Слід пам'ятати, що тривале, а особливо надмірне вживання препаратів цієї рослини може спричинити **отруєння.**

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 чайні ложки сировини на 400 мл окропу) п'ють по 2 склянки на день ковтками; *порошок* трави приймають по 2 г на день за 2—3 рази.

667

ЛЬОНО́К ЗВИЧА́ЙНИЙ,
чистик пісковий,
льнянка обыкновенная
Linaria vulgaris —
багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. *Стебло* прямостояче, просте або розгалужене, густо облистнене, 30—90 см заввишки. *Листки* прості, цілокраї, лінійно-ланцетні або майже лінійні, гострі, при основі звужені, сидячі, 2—6 см завдовжки, з загорнутими краями. *Квітки* двостатеві, неправильні, в густих Верхівкових *китицях; віночок* — з довгою шпоркою, блідо-жовтий, двогубий, з червонувато-оранжевою волосистою випуклістю на нижній губі. *Плід* — довгаста вдвоє довша за чашечку коробочка. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Льонок звичайний трапляється по всій території України (крім півдня Степу і Північного Криму) як бур'ян на полях, по межах, біля доріг, на схилах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* льонку (Herba Linariae), яку збирають в період цвітіння рослини, зрізуючи облистнену частину стебла, і сушать у затінку на відкритому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 20 %. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава льонку містить алкалоїд d,l-пеганін, флавоноїдні глікозиди лінарин, пектолінарин, неолінарин, ацетилпектолінарин, ціанідиновий глікозид антиренінхлорид, іридоїд аукубін, пектинові й смолисті речовини, слиз, фітостерин, холін, каротин (18 мг%) та аскорбінову (у свіжому листі — до 170 мг%), фолієву, лимонну і яблучну органічні кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Комплекс хімічних речовин, що містяться в льонку звичайному, забезпечує йому багатобічні терапевтичні властивості. Експериментальними спостереженнями встановлено, що алкалоїд пеганін знижує артеріальний тиск, збільшує наповнення пульсу, уповільнює серцеві скорочення, підвищує тонус і збільшує амплітуду скорочень гладеньких м'язів кишечника і матки та виявляє жовчогінну й послаблюючу дію. Застосування пеганіну в клінічних умовах дає позитивні наслідки при лікуванні хворих з атонією, парезами й паралітичною кишковою непрохідністю, розвиненою внаслідок тяжких оперативних втручань, та хворих на прогресуючу м'язову дистрофію й міопатію. Рідкий спиртовий екстракт льонку має легкі проносні властивості й дає добрий терапевтичний ефект при атонії кишок, метеоризмі й тривалих запорах. Спиртовий екстракт виявляє й сечогінні властивості. У побуті льонок звичайний приймають усередину у вигляді настою при задишці, головному болі з блюванням (симптомокомплекс Меньєра), при жовтяниці різного походження, запаленні жовчних шляхів, метеоризмі, запорах, хронічному коліті й геморої, від глистів, для лікування енурезу й запалень сечового міхура, у разі запалення й гіпертрофії простати, при затримці менструацій та при хронічних шкірних хворобах. Місцево відвар льонку звичайного застосовують при геморої, фурункульозі, виразках, вуграх, гноячках і висипах. Виготовлену з трави льонку мазь використовують для лікування геморою (змащений маззю кусок марлі вводять у задній прохід на 4—5 годин), екземи та лишаїв. У гомеопатії льонок звичайний застосовують у вигляді есенції при діареї та енурезі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столову ложку сировини настоюють 2 години на двох склянках окропу) по пів склянки 3 рази на день до їди; *екстракт* льонку рідкий готують на 40 %-ному спирті у співвідношенні 1 : 1, приймають по 1—3 чайні ложки на ніч як проносний легкий засіб; столову ложку суміші трави льонку звичайного, квіток *цмину піскового* і приймочок *кукурудзи звичайної* у співвідношенні 1,5 : 1,5 : 1 настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по чверті склянки 3 рази на день при жовтяниці. ЗОВНІШНЬО — відвар трави (20 г сировини на 500 мл води або молока, кип'ятити 20—25 хвилин) для обмивань і *компресів; відвар* трави (10 г сировини на 200 мл окропу) для клізм при свербінні в задньопрохідному отворі; *мазі* для лікування геморою та шкірних хвороб: а) 2 частини сухої трави льонку звичайного обприскують 1 частиною 70%-ного спирту, витримують кілька годин у закритій посудині в теплому місці, додають 10 частин свинячого смальцю, нагрівають у відкритій посудині на водяній бані, поки весь спирт не випарується, проціджують і віджимають; б) 2 частини свіжої трави нагрівають з 5 частинами свинячого смальцю до повного випаровування води, проціджують і відтискують. Притаманні льонкові звичайному токсичні властивості змушують бути обережними при вживанні його всередину.

667

668

МАГНО́ЛІЯ ВЕЛИКОКВІТКО́ВА
магнолия крупноцветковая
Magnolia grandiflora — вічнозелене, до 30 м заввишки *дерево* родини магнолієвих. *Листки* черешкові, чергові, шкірясті, еліптичні або обернено-яйцевидні, цілокраї, зверху голі, блискучі, зісподу — короткоіржавоопушені. *Квітки* двостатеві, великі (до 20 см у діаметрі), запашні, одиничні, верхівкові; пелюстковидні листочки оцвітини кремово-білі, розміщені колами. *Плід* — шишковидна багатолистянка; насінини великі, червоні, звисають із плодиків на нитках. Цвіте з травня до вересня.

Поширення. Походить з Північної Америки. В Південному Криму вирощують у парках як декоративну рослину.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують листя (Folia Magnoliae grandiflorae), яке заготовляють протягом усього періоду цвітіння рослини і сушать у затінку на відкритому повітрі. Штучне сушіння проводять при температурі до 60°. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. У листі магнолії великоквіткової є алкалоїди (до 0,14%), рутин і інші флавонові глікозиди (0,24 %), ефірна олія (до 0,6 %), до складу якої входять ефіри, спирти, феноли, цинеол, цитраль і суміш сесквітерпенів.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* магнолії великоквіткової мають виражені гіпотензивні властивості, пов'язані з наявністю в рослині алкалоїдів та ефірної олії. Зниження артеріального тиску супроводиться сповільненням ритму серця, зменшенням болів у ділянці серця, покращенням загального самопочуття хворих. Препарати ефективні при лікуванні гіпертонічної хвороби в початковій стадії. Внутрішнє застосування магнолії потребує обережності (рослина **отруйна).** Як зовнішній засіб настій листя магнолії використовують у народній медицині для миття голови при випаданні волосся.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — екстракт із листя (готують на спирті у співвідношенні 1:1, настоюють 7 днів, проціджують) по 20—30 крапель 3 рази на день протягом 3—4 тижнів (повторний курс лікування проводять через 1—2 місяці).
ЗОВНІШНЬО — настій листя (3 столові ложки сировини на 1 л окропу, настоюють 1 добу в закритій посудині, проціджують) для миття голови 1 раз на тиждень.

669

МАЇВКА — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *конвалія звичайна*.

670

МАЇС — однорічна трав'яниста однодомна рослина родини злакових. Те саме, що й *кукурудза звичайна*.

668

671

671

МАЙОРА́Н САДО́ВИЙ
майоран садовый
Majorana hortensis —
багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста, густо вкрита сріблясто-сірими волосками рослина родини губоцвітих. *Стебло* прямостояче, галузисте, 20—50 см заввишки, біля основи дерев'яніюче. *Листки* черешкові, дрібні, супротивні, еліптичні або лопатковидні, цілокраї, з численними залозками. *Квітки* дрібні, неправильні, двостатеві, зібрані в довгасті колосовидні пучки, розміщені по 3—5 на кінцях головного стебла або його гілок; *віночок* невиразнодвогубий, білий, блідо-ліловий або рожевий. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Походить з Південно-Західної Азії та Північної Африки. На території України вирощують як ефіроолійну, лікарську і городню рослину.

Заготівля **і зберігання.** Для лікарських потреб використовують *траву* майорану (Herba Majoranae). Заготовляють сировину під час цвітіння рослини, зрізуючи облистнену частину стебел. Зібрану траву зв'язують у пучки й розвішують для сушіння в провітрюваному приміщенні або у затінку на відкритому повітрі. Штучне сушіння проводять при температурі 35—40°. Після сушіння листя і *суцвіття* відокремлюють від стеблових частин і зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Сухої сировини виходить 10 %. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава майорану містить ефірну олію ((15—0,70%), дубильні речовини (0,9%), рутин (127 мг%), каротин (до 5,5 мг%), аскорбінову кислоту (до 44 мг%), пектин, пентозани, слиз та гіркоти. Головними складовими частинами ефірної олії є терпінен, пінен, сабінен, терпінеол, терпіненол та борнеол.

Фармакологічні властивості і використання. Майоран садовий заспокійливо діє на центральну нервову систему, стимулює діяльність шлунка і кишечника, зменшує спазми при колітах, виявляє жовчогінну та діуретичну дії. Всередину настій трави майорану приймають при різних неврозах, мігрені, нервовому безсонні, при ахілії, блюванні, болях у шлунку, кишковій коліці та при метеоризмі, для збудження апетиту та як засіб, що регулює менструації. Зовнішньо, у вигляді ванн, майоран вживають при сверблячці та кропив'янці. В останньому випадку заразом проводять і пероральне лікування. У болгарській народній медицині майоран садовий використовують нарівні з *материнкою звичайною.* Майоран вживають і як приправу в кулінарії та консервному виробництві, для виготовлення лікерів і наливок та як сировину для добування запашної ефірної олії (Oleum Majoranae). Препарати майорану протипоказані при вагітності.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; 2 чайні ложки суміші (порівну) трави майорану садового, листя *шавлії лікарської* і *м'яти перцевої* та квіток *лаванди колоскової* настоюють 20 хвилин на склянці окропу й випивають за один раз увечері після їди при гастро-кардіальному симптомокомплексі.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (100—200 г сировини на 2—3 л окропу) для лікувальної загальної ванни.

673

672

МАК ВОРОНІ́Й — одно- або дворічна трав'яниста рослина родини макових. Те саме, що й *мачок жовтий.*

673

МАК ДИ́КИЙ,
мак-самосійка;
мак-самосейка
Papaver rhoeas —
однорічна трав'яниста відстовбурченоволосиста рослина родини макових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 25—80 см заввишки. *Листки* чергові, перисторозсічені, з видовженоланцетними, надрізанозубчастими частками, з яких верхівкові довші за бічні. *Квітки* великі (3—5 см у діаметрі), двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, одиничні на вершку стебла й гілок; *пелюстки* яскравочервоні, рідше — рожеві або білі, здебільшого з чорною плямою біля основи, в ширину більші; ніж у довжину. *Плід* — ширококоеліпсоїдна *коробочка,* при основі звужена в добре помітну ніжку. Цвіте з другої половини червня по серпень.

Поширення. Мак дикий росте розсіяно по всій території України як бур'ян на полях, на межах і засмічених місцях, уздовж доріг, на кам'янистих схилах.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб заготовляють пелюстки (Flores Rhoeados) і макові головки (плоди). Пелюстки збирають у суху сонячну погоду з повністю розкритих квіток і швидко висушують у затінку, розстелюючи дуже тонким (1—2 см завтовшки) шаром. Сухих пелюсток виходить 10—11 % . Макові головки зрізують у період неповного достигання (у липні), коли вони починають набувати солом'яно-жовтого кольору. Сушать їх у затінку або в теп-

ломy приміщенні з доброю вентиляцією. Штучне сушіння пелюсток проводять при температурі до 35 °С, головок — при температурі до 70 °С. Готову сировину зберігають у добре закупорених банках у сухому **місці,** захищеному від прямого сонячного проміння.

Рослина неофіцинольна. Пелюстки офіцинальні в 12 країнах світу. Раніше вони входили і до складу вітчизняної фармакопеї (І —III видання).

Хімічний склад. Квітки маку містять близько 0,05 % алкалоїдів (коптизин, реадин, реагенін, хлорид N-метилстилопіну, глауцин та ін.), вітамін С, антоціани (похідні пеларгонідину й ціанідину, 3-біозид пеларгонідину та нудикаулін), *слиз,* пектин, смолисті речовини та солі заліза і магнію. В головках є алкалоїди (коптизин, реадин, сангвінарин, папаверрубіни), вітамін Е, вищі жирні кислоти (пальмітинова, стеаринова, лінолева).

Фармакологічні властивості і використання. Мак дикий заспокійливо діє на центральну нервову систему, має легкі снотворні й болетамувальні властивості, виявляє пом'якшувальну, обволікаючу, мокротовидільну, потогінну та кровоспинну дію. Настій пелюсток використовують проти кашлю, при бронхітах, трахеїтах і ларингітах, від безсоння, у випадку серцебиття, для лікування діареї й дизентерії, при болях у черевній порожнині та у разі мимовільного сечовипускання. Для місцевого лікування пелюстки маку використовують у вигляді *порошку* (як кровоспинний засіб) або лосьйону. Відвар головок найчастіше вживають при гострому кашлі (особливо у дітей), серцебитті, болях в черевній порожнині та у випадку нерегулярних і мізерних місячних. Заслуговують на увагу антибластичні властивості маку. Протипухлинну дію виявляють *екстракти* з насіння цієї рослини, про що свідчать експериментальні й клінічні спостереження японських вчених. У деяких країнах (Японія, Єгипет, Чілі, Марокко) плоди маку застосовують при онкологічних захворюваннях органів черевної порожнини, при саркомі, кондиломі та при зовнішніх формах раку.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій пелюсток (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, варять 10 хвилин) по чверті склянки 4 рази на день до їди; відвар головок (1 чайна ложка сировини на 500 мл окропу, варять 10 хвилин) по чверті склянки 4 рази на день до їди; *настій* 1 столової ложки суміші (порівну) пелюсток маку дикого, трави *вероніки лікарської,* листя *підбілу звичайного* і квіток калачиків *лісових* на 2 склянках окропу приймають по 1 столовій ложці 5—6 разів на день при **коклюші** і бронхіті; 15 г суміші пелюсток маку дикого і коріння *бедринцю ломикаменевого у* співвідношенні 2 : 1 заливають у термосі 2 склянками окропу, настоюють ніч, а вдень п'ють по великому ковтку щогодини як засіб, що заспокоює кашель; 40 г суміші пелюсток маку дикого, квіток *бузини чорної, липи серцелистої, дивини густоквіткової,* калачиків лісових, підбілу звичайного і *гречки звичайної* та трави *медунки лікарської у* співвідношенні 3 : 2 : 2 : : 3 : 3 : 2 : 2 : 3 заливають у термосі 1 л окропу, настоюють ніч, а вдень п'ють по чверті склянки щогодини при сильному простудному кашлі та як сильний потогінний засіб; сироп із пелюсток маку (50 г сировини заливають 2 склянками окропу, додають 1 г виннокам'яної або лимонної кислоти, витримують 4 години, фільтрують, розчиняють у фільтраті 650 г цукру і варять сироп) дають дітям по 1 чайній ложці 5—6 раз на день при кашлі.

ЗОВНІШНЬО — спорошковані пелюстки для присипання ран, які кровоточать; настій пелюсток (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 1 годину, охолоджують, проціджують) використовують як лосьйон для протирань обличчя при сухій шкірі та зморшках.
Мак дикий — отруйна рослина. Передозування **небезпечне!**

674

674

МАК СНОТВО́РНИЙ

мак снотворный

Papaver somniferum — однорічна трав'яниста гола або розсіянощетиниста рослина родини макових. *Стебло* прямостояче, просте або вгорі розгалужене, 50—120 см заввишки. *Ластки,* крім найнижчих, стеблообгортні, цілісні, великозубчасті або надрізанолопатеві, дуже сизі. *Квітки* великі, двостатеві, 4-пелюсткові, одиничні, на довгих кінцевих квітконосах; *пелюстки* білі, фіолетові або пурпурові, з білою, фіолетовою або жовтавою плямою при основі. *Плід* — куляста або барильцеподібна коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Мак снотворний вирощують по всій території України як лікарську, олійну й декоративну рослину; іноді трапляється здичавіло на забур'янених місцях. У дикому стані невідомий.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують коробочки олійних сортів маку снотворного з залишками верхньої частини стебел завдовжки до 10 см (Capita Papaveris), які заготовляють у період повної стиглості, коли вони набувають жовто-бурого забарвлення, при стисканні в руці ламаються, а при струшуванні в них чути шурхіт від пересипання насіння. Збирають коробочки за допомогою спеціально обладнаних комбайнів. Обмолочені коробочки досушують на відкритому повітрі, розстелюючи тонким (3—5 см завтовшки) шаром на брезенті. Після досушування коробочки на зерноочисних машинах остаточно звільнюють від залишків насіння, пакують у мішки і зберігають у сухому окремому приміщенні як **отруйну** сировину. Строк придатності — 3 роки. Використовують коробочки маку снотворного як сировину для добування алкалоїдів.

Хімічний склад. Мак снотворний містить 26 алкалоїдів ізохінолінової структури, кількість яких у сухих головках становить 1—2,5 %. Практичне значення мають алкалоїди морфін, кодеїн і папаверин. Крім алкалоїдів, у сировині є тритерпеновий спирт циклолауденол, меконін, β-ситостєрин та органічні кислоти (хелідонова, оксицинхонінова, кавова, ванілінова, п-кумарова, меконова та інші).

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічні властивості маку снотворного зумовлені наявністю в ньому алкалоїдів, найголовнішими серед яких є морфін, кодеїн і папаверин.

Морфін є основним представником групи наркотичних анальгетиків. Він блокує передачу больових імпульсів до кори головного мозку, пригнічує дихальний, кашлевий і блювотний центри, гальмує секреторну активність і рухову функцію шлунково-кишкового тракту, посилює дію наркотичних, снотворних і місцевоанестезуючих засобів, зумовлює виражену ейфорію. Використовують морфін як знеболюючий засіб при травмах, у доопераційному й післяопераційному періодах, при сильних болях, пов'язаних з патологією внутрішніх органів (злоякісні новоутворення, інфаркт міокарда, кишкові й ниркові коліки, різні запальні процеси тощо), у разі безсоння, зумовленого сильними больовими відчуттями. Рідше його призначають при сильному кашлі й задишці, пов'язаній з гострою серцевою недостатністю. В рентгенологічній практиці морфін використовують при дослідженні шлунка, дванадцятипалої кишки і жовчного міхура. При багаторазовому, тривалому прийманні морфіну розвивається хвороблива пристрасть до нього організму (морфінізм), яка супроводиться глибокими психічними розладами й виникненням певної патології, внутрішніх органів. Побічні ефекти морфіну (нудота, блювання, запор, порушення ритму серцевої діяльності та функцій травлення) усувають одноразовим прийманням холінолітичних засобів (атропін, метацин та інші). Аналогічні показання до призначення має і препарат омнопон, який являє собою суміш гідрохлоридів алкалоїдів опію (48—50 % морфіну і 32—35 % інших алкалоїдів).

До групи наркотичних анальгетиків належить і кодеїн, але болетамувальні властивості у нього виражені слабше. В терапевтичних дозах він не пригнічує дихання, серцевої діяльності та функції шлунково-кишкового тракту. Разом з тим у нього значно сильніше, ніж у морфіну, виражена здатність зменшувати збудливість кашлевого центру, що й зумовлює його застосування для заспокоєння кашлю. За характером дії й показаннями до призначення близькими до кодеїну є етилморфіну гідрохлорид і кодеїну фосфат. На відміну від кодеїну етилморфіну гідро хлорид використовується ширше (як протикашлевий і болетамувальний засіб, в офтальмології), а кодеїну фосфат відзначається меншою токсичністю. Кодеїн входить до складу таблеток «кодтерпін» і «таблеток від кашлю», які призначають для тамування кашлю, **та** як відхаркувальний засіб, і до складу мікстури Бехтерева, яка має заспокійливі властивості. В поєднанні з ненаркотичними анальгетиками (аналгін, амідопірин), кофеїном і фенобарбітолом кодеїн застосовують при головних болях, невралгіях тощо. Папаверин належить до міотропних спазмолітичних засобів. Він зумовлює зменшення тонусу і розслаблення гладеньких м'язів, заспокійливо діє на центральну нервову систему. Зважаючи на це, папаверин використовують при спазмах кровоносних судин (гіпертензія, стенокардія, мігрень) і гладеньких м'язів органів черевної порожнини (пілороспазм, холецистит, коліт, спазм сечовивідних шляхів) та при спазмах бронхів. Папаверин входить до складу таблеток «андипал», «бепасал», «дипасалін», «келатрин», «келіверин», «люпаверин», «ніковерин», «палюфин», «папазол», «пафілін», «теоверин» та «тепафілін».

Лікарські форми і застосування. Морфіну гідрохлорид (Morphini hydrochloridum) дорослим призначають усередину по 0,01—0,02 г в *порошках* або під шкіру по 1 мл 1 %-ного *розчину,* дітям — по 0,001—0,005 г порошку на прийом залежно від віку (дітям до 2 років морфін не призначають зовсім); вищі дози для дорослих (усередину і під шкіру): разова — 0,02 г, добова — 0,05 г. Омнопон (Omnoponum) дорослим призначають усередину по 0,01—0,02 г в порошках або під шкіру по 1 мл 1 %-ного чи 2 %-ного розчину, дітям понад 2 роки — по 0,001—0,0075 г на прийом залежно від віку; вищі дози для дорослих (усередину і під шкіру): разова — 0,03 г, добова — 0,1 г. Кодеїн (Codeinum) призначають усередину в порошках, таблетках і розчинах дорослим по 0,01—0,02 г на прийом, дітям понад 2 роки — по 0,001—0,0075 г на прийом залежно від віку. Кодеїну фосфат (Codeini phosphas) призначають усередину дорослим по 0,01—0,02 г на прийом, дітям понад 6 місяців — по 0,002—0,01 г на прийом залежно від віку; вищі дози для дорослих усередину: разова — 0,1 г, добова — 0,3 г. Папаверину гідрохлорид (Papaverini hydrochloridum) дорослим призначають усередину по 0,04 г 3—4 рази на день у таблетках або під шкіру по 1—2 мл 1—2% -ного розчину, дітям понад 6 місяців — по 0,003—0,03 г на прийом залежно від віку; вищі дози для дорослих усередину: разова — 0,2 г, добова — 0,6 г; парентерально; разова — 0,1 г, добова — 0,3 г (внутрішньовенно треба вводити дуже **повільно!).** Наркотичні анальгетики (зокрема морфін) протипоказані людям похилого віку і дітям до 2 років, при сильному загальному виснаженні, недостатності дихального центру, брадикардії та при хворобах печінки.

675

МАКЛЕ́Я ДРІБНОПЛО́ДА

маклея мелкоплодная

Macleaya тістосаіра — багаторічна трав'яниста з оранжевим молочним соком і неприємним запахом рослина родини макових. *Стебла* прямостоячі, до 2,5 м заввишки. Листки довгочерешкові, чергові, пальчасто-лопатеві, великі (20—30 см завдовжки), зверху сизо-зелені, зісподу — майже білі, з виступаючими жилками. *Квітки* рожеві, з приємним запахом, зібрані в довгі (30—40 см завдовжки) верхівкові *волоті*. *Плід* — *коробочка*. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Маклея дрібноплода дико росте в Центральному Китаї. В СРСР її вирощують як лікарську рослину.

Сировина. Надземну частину рослини використовують як сировину для виробництва алкалоїдів.

Хімічний склад. *Трава* маклеї дрібноплодої містить 0,78—1,28 % суми алкалоїдів, у тому числі сангвінарин, хелеритрин, протопін, алокриптопін та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Біологічна активність маклеї пояснюється наявністю в рослині суми алкалоїдів. Найактивніша терапевтична роль належить алкалоїдам сангвінариновi і хелеритриновi. Суму бісульфатів цих близьких за будовою алкалоїдів використовують як лікарський препарат, відомий під назвою сангвіритрин. Він виявляє антимікробну активність по відношенню до .. грампозитивних і грамнегативних бактерій та до патогенних грибів, згубно впливає на трихомонади. Зважаючи на це, застосування препарату показане і дає добрий терапевтичний ефект при лікуванні уражень шкіри і слизових оболонок, спричинених дріжджовидними грибами і мішаною флорою, та в разі важкозагоюваних інфікованих ран і виразок. При місцевому застосуванні сангвіритрину можливе відчуття паління. Щоб уникнути цього побічного явища, препарат розводять або додають до нього 0,5% -ний розчин новокаїну. Сангвіритрин виявляє й антихолінестеразну активність. Його призначають при дитячих церебральних паралічах, міопатіях, спастичних парезах лицьового нерва, при прогресуючій м'язовій дистрофії та іншій неврологічній патології. При прийманні препарату всередину можливі нудота, блювання та болі в шлунку. У такому випадку вживання препарату припиняють. Сангвіритрин протипоказаний при епілепсії, гіперкінезах, бронхіальній астмі, стенокардії та хворобах печінки і нирок.

Лікарські форми і застосування. Сангвіритрин (Sanguiritrinum) приймають усередину по 0,005—0,01 г 2 рази на день після їди в *таблетках* (до 3 таблеток на день). Тривалість курсу лікування — 20 днів. Дітям сангвіритрин призначають за наведеною вище схемою, але в менших дозах (не більше як 0,001 г на 1 рік життя на добу за 2 прийоми). Зовнішньо сангвіритрин застосовують у вигляді 1 % -ного лініменту (нанесення на виразки і рани при перев'язуваннях щодня або через 1—2 дні; аплікації при стоматитах різного походження 2—3 рази на день; змащування уражених ділянок тіла 1—2 рази на день при шкірних захворюваннях) та у вигляді 0,2% -ного спиртового або 1% -ного водного розчинів (промивання, змочування *тампонів* при отитах, пародонтозі та ін.|.

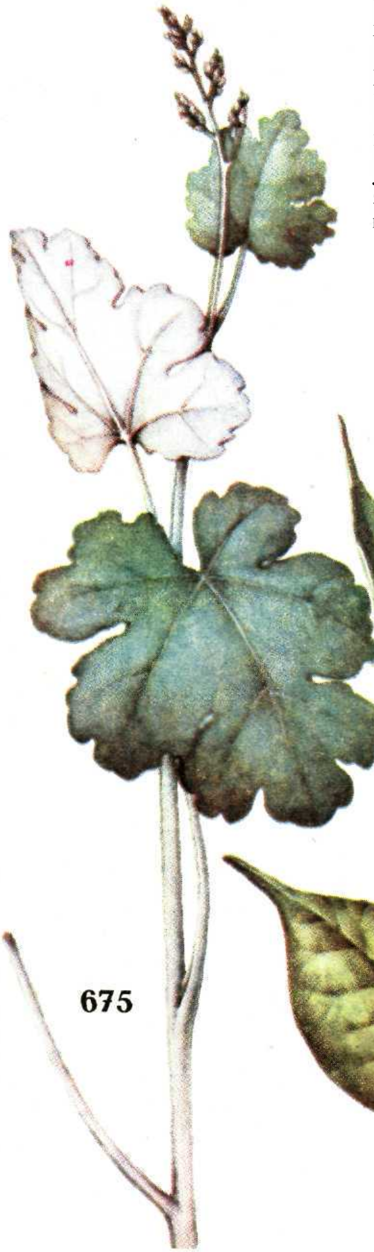

675

676

МАКЛЮ́РА ОРА́НЖЕВА

маклюра апельсиновидная

Madura pomifera, синонім — M. *aurantiaca* — дводомне *дерево* родини шовковицевих. Гілки — з тонкими гострими колючками в листкових пазухах. *Листки* чергові, прості, цілокраї, яйцевидні, до 15 см завдовжки. *Квітки* дрібні, зелені: *тичинкові* — в жовтуватих *сережках,* маточкові — кулясті. *Плоди* дрібні, ясно-бурі занурені в м'якуш великого м'ясистого кулястого (схожого на апельсин) зморшкуватого жовто-зеленого *супліддя*. Цвіте у червні.

Поширення. Походить з Північної Америки. На Україні вирощують на півдні республіки.

Сировина. Використовують свіжі зрілі супліддя. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад потребує вивчення.

Використання. В народній медицині використовують як засіб, що прискорює загоювання ран.

Лікарські форми і застосування.

ЗОВНІШНЬО — *настойку* (1:1, на горілці) для змазування ран.

676

677

МАКОВИ́НЕЦЬ — одно- або дворічна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини макових. Те саме, що й *мачок рогатий.*

678

МАК-САМОСІ́ЙКА — однорічна трав'яниста відстовбурченоволосиста рослина родини макових. Те саме, що й *мак дикий.*

679

МАЛИ́НА
малина обыкновенная
Rubus idaeus —
напівкущова рослина родини розових. Має річні вегетуючі *пагони* і здерев'янілі дворічні *стебла,* які утворюють вкорочені квітконосні гілочки. Однорічні пагони трав'янисті, сизуваті, вкриті численними тонкими червонаво-коричневими *шипами,* з пониклою верхівкою; восени вони дерев'яніють, а наступного року зацвітають і дають плоди. *Листки* чергові, трійчасті або непарноперисті, з 3—5(7) листочків, по краю нерівнопилчастих, зверху майже голих, темно-зелених, зісподу — білоповстистих, середній листочок — на довгому *черешку,* бічні — сидячі. *Квітки* двостатеві, 5-пелюсткові, білі, в щитковидно-волотистому *суцвітті* і в пазушних малоквіткових *китицях. Плід* — складна, червона або жовта соковита *кістянка.* Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у липні.

Поширення. Дикоросла малина росте в усіх лісових районах і в північній частині Лісостепу (крім Донецького) в лісах, по чагарниках, на лісових заплавних луках.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють цілком стиглі плоди (Fructus Rubi idaei), квітки (Flores Rubi idaei) і листя (Folia Rubi idaei). Зібрані для сушіння плоди сортують (видаляють сторонні домішки і перестиглі та ушкоджені плоди), очищають від квіткових ніжок і квітколожа, прив'ялюють на сонці і сушать у вогневих сушарках або в духовці при температурі не вищій за 50° (краще при 35—40°). Готової сировини виходить 16—18 %. Строк придатності сушених плодів — 2 роки. Квітки і листя малини збирають у травні — червні і сушать під укриттям на вільному повітрі. Рекомендується заготовляти листя з річних вегетуючих пагонів, обшморгуючи листочки з грубого загального черешка. Сухого листя виходить 25 %. Готову сировину (плоди, квітки, листя) зберігають у сухому провітрюваному приміщенні. Сушені плоди відпускаються аптеками.

Хімічний склад. Свіжі плоди малини містять 3,6—5,7 % цукрів (глюкоза, фруктоза, сахароза), 1,36—2,09 % органічних кислот (яблучна, лимонна, винна, саліцилова, мурашина), пектинові речовини (0,45—0,71 %), каротин (0,3—0,6 мг%), вітамін B_2 (0,012 мг%), аскорбінову (12—45 мг%), нікотинову (0,6 мг%) і фолієву (0,18 мг%) кислоти, 42—85 мг% флавоноїдів (гіперозид, ізокверцитрин, астрагалін, кемпферол-рамнозид та ін.), слизисті й дубильні речовини, ефірну олію, β-ситостерин та інші фітостерини, мікро- і макроелементи (калій, залізо, марганець, цинк, кобальт та інші). У квітках і листі малини є дубильні речовини, флавони, органічні кислоти, цукри, вітамін С та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині використовують свіжі й сушені плоди малини. Із свіжих плодів виготовляють малиновий сироп (Syrupus Rubi idaei), який використовують для поліпшення смаку ліків. Чай із сушених плодів призначають як потогінний і протизапальний засіб при різних простудних захворюваннях. Протипростудні властивості плодів малини пояснюються наявністю в них саліцилової кислоти. Сушені плоди входять до складу *потогінних чаїв.* Як дієтичний продукт плоди малини споживають у натуральному вигляді при анеміях, атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, цукровому діабеті, для збудження апетиту й поліпшення травлення та при екземі. Слід, однак, пам'ятати, що при нефритах і подагрі вживання плодів малини протипоказане. Значно ширше використовує малину народна медицина. Так, для заварювання потогінного чаю використовують не тільки сушені плоди, а й продукти їхньої переробки (варення, желе, мармелад, сік, тощо). Взимку пагони малини використовують як заварку до чаю, який п'ють при простуді, грипі, знесиленні після тривалої хвороби та як жарознижуючий засіб. З досвіду народної медицини відомо, що листя малини характеризується в'яжучими, протизапальними, антитоксичними, кровоспинними і кровоочисними властивостями, а квітки — протизапальними і антитоксичними. Настій листя п'ють при хворобах органів дихання, кашлі й гарячці, при проносах і ентероколітах, при шлункових кровотечах і геморої, при надмірних менструаціях та проти висипів на тілі, вугрів і екземи. Зовнішньо — настій листя застосовують для полоскання при стоматитах, фарингітах і ангінах, для примочок і зрошування при шкірних захворюваннях. Сушене лис-

679

тя малини входить до складу сумішей трав для приготування гігієнічних ванн, а сік із свіжого листя використовують для виготовлення мазі, яку застосовують при вуграх і висипах на тілі. Настій квіток приймають усередину при геморої та від гарячки, а зовнішньо його застосовують для примочок при кон'юнктивітах, блефаритах і бешихових запаленнях та для промивання обличчя при вуграх. Настоєм квіток на прованській олії (настоюють 20 днів) лікують дерматози, зумовлені укусами комах.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій сушених плодів (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 15--20 хвилин, проціджують) по 2 склянки за 1 раз як потогінний засіб (пити гарячим); *настій* квіток (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; настій листя (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настоюють 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; 1 столову ложку суміші (порівну) плодів малини та *анісу звичайного, кори верби білої,* квіток *липи серцелистої* і листя *підбілу звичайного* заливають 2 склянками окропу, кип'ятять 5—10 хвилин, проціджують і п'ють гарячим по 1—2 склянки за один раз як потогінний засіб; 1 столову ложку суміші листя малини (20 г) і *м'яти перцевої* (30 г), квіток *ромашки лікарської* (50 г) і *нагідок лікарських* (20 г) та трави *материнки звичайної* (50 г) заливають склянкою окропу, кип'ятять 5 хвилин, проціджують і випивають гарячим за один раз з медом при гострому тонзиліті й катаральній ангіні; столову ложку суміші (порівну) листя малини і *суниць лісових,* трави *деревію звичайного* і *перстачу гусячого* та кори *дуба звичайного* заливають склянкою холодної кип'яченої води, витримують 4—9 годин, кип'ятять 5 хвилин, відразу проціджують, охолоджують і п'ють по одній склянці в день при надмірних менструаціях і катарі кишечника. ЗОВНІШНЬО — настій квіток або листя (10 г сировини на 200 мл окропу, настоюють до охолодження) для полоскання, зрошування та *примочок; мазь* (1 частина соку із свіжого листя на 4 частини масла вершкового або вазеліну); 3 чайні ложки суміші листя малини (20 г), *шавлії лікарської* (30 г), підбілу звичайного (25 г) і калачиків *лісових* (25 г) заварюють склянкою окропу, настоюють 15—20 хвилин і використовують для полоскання при ларингіті й фарингіті; гігієнічна ванна для жінок (очищає шкіру від продуктів обміну, надає їй еластичності і пружності, ліквідує неприємний запах): 500 г суміші листя малини і *берези бородавчастої,* трави м'яти перцевої, ромашки лікарської і *конюшини лучної,* взятих у співвідношенні 4 : 4 : 2 : 4 : 4, заливають 10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і вливають у ванну (температура води 36—39°, тривалість процедури — до 20 хвилин, приймають 1—2 рази на тиждень).

680

МАЛЬВА ЛІСОВА — одно- або дворічна (дуже рідко — багаторічна) трав'яниста рослина родини мальвових. Те саме, що й *калачики лісові.*

681

МАЛЬВА МАВРИТАНСЬКА — дворічна трав'яниста розсіяноволосиста або майже гола рослина родини мальвових. Те саме, що й *калачики мавританські.*

682

МАНДАРИН
мандарин
Citrus unshiu —
невелике (2—3,5 м заввишки) вічнозелене плодове *дерево* родини рутових. Молоді гілки зелені. *Листки* шкірясті, чергові, ланцетні, притуплені, зчленовані з *черешками. Квітки* двостатеві, одиничні або по 2 в пазухах листків; *пелюстки* білі, помітно відігнуті. *Плід* ягодоподібний, округло сплюснутий, на верхівці вдавлений, оранжево-жовтий. Цвіте у березні—квітні.

Поширення. В дикому стані невідомий. На Україні вирощують як оранжерейну плодову рослину.
Сировина. З лікувальною метою використовують плоди рослини.
Хімічний склад. У м'якуші плодів є цукри (до 10,5%), вітамін С (до 40 мг%), тіамін, органічні кислоти (0,6—1,1 %). Шкірка плодів містить ефірну олію (1,9—2,5%), флавоноїдні глікозиди, гіркі речовини та барвники. Головними складовими частинами ефірної олії є α-лимонен, α-пінен, цитраль, мірцен, n-цимол, терпінолен, каприловий та інші альдегіди, метиловий ефір антранілової кислоти та спирти.

Фармакологічні властивості і використання. В натуральному вигляді мандарини вживають як загальнозміцнювальний засіб. Настойку із шкірки плодів використовують як засіб, що збуджує апетит, поліпшує травлення, пом'якшує кашель, сприяє кращому відділенню мокрот. Шкірка плодів входить до складу гіркої настойки (див. статтю *Золототисячник малий*). СВІЖИМ натуральним *соком* (часточкою мандарина), якому притаманні фунгіцидні властивості, натирають ділянки шкіри, уражені мікроспорією або трихофітією.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку (2 столові ложки свіжої шкірки настоюють 7 днів на 250 мл спирту або горілки) по 20 крапель з водою три рази на день за 30 хвилин до їди.

683

«МАНЬЧЖУРСЬКИЙ ГРИБ» — культура мікроорганізмів; *симбіоз* дріжджів та оцтовокислих бактерій. Те саме, що й *«чайний гриб».*

684

МАРАЛОВА ТРАВА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *великоголовник сафлоровидний.*

685

МАРАЛОВИЙ КОРІНЬ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *великоголовник сафлоровидний.*

682

686

МАРЕ́НА КРАСИ́ЛЬНА
марена красильная
Rubia tinctorum —
багаторічна трав'яниста рослина родини маренових. *Стебла* прямостоячі або підведені, галузисті, чотиригранні, 30—120 см завдовжки, по ребрах вкриті колючими, на кінці вниз загнутими шипиками. *Листки* видовженоеліптичні або яйцевидно-ланцетні, загострені, по краю і зісподу по центральній жилці з колючими щетинками; нижні листки супротивні, решта — в кільцях по 4—6. Квітки двостатеві, дрібні, в пазушних і верхівкових півзонтиках; *віночок* зеленаво-жовтий, зрослолистий, з 5-лопатевим відгином. *Плоди* ягодоподібні, чорні. Цвіте у червні—липні.

Поширення. Марена красильна дико росте в Південній Європі, Передній Азії, на Кавказі. На Півдні України її вирощують як лікарську рослину; часом дичавіє.
Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують кореневище з *коренями* (Rhizoma et radix Rubiae). Збирають сировину пізно восени або рано навесні. Викопані кореневища з корінням добре очищають від землі, прив'ялюють на сонці і сушать, розстеливши тонким (3—5 см завтовшки) шаром на тканині в добре провітрюваному приміщенні або під укриттям на вільному повітрі й періодично перемішуючи. Штучне сушіння проводять при температурі 45—50°. Сухої сировини виходить 25—30 %. Її зберігають у сухому провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 2 роки. Сировина надходить на заводи для виготовлення галенових *препаратів,* аптеками не відпускається.
Хімічний склад. Кореневища і корені марени красильної містять оксіантрахінони і оксиметилантрахінони та їхні похідні (5—7,7 %) — руберитринову кислоту, рубіадин-глюкозид, рубіадин, луцидин, пурпурин, ксантопурпурин, псевдопурпурин, галіозин іберицин, а також вільний алізарин. Крім того, у кореневищах і коренях є органічні кислоти (лимонна, яблучна, винна та ін.), цукри (до 15%), пектинові речовини та солі калію і кальцію.
Фармакологічні властивості і використання. Властивістю галенових препаратів марени є їхня здатність розчиняти і сприяти швидкому виведенню з організму фосфатів, оксалатів і уратів. Поряд з цим вони мають сечогінні, жовчогінні, в'яжучі і спазмолітичні властивості. Показаннями до застосування марени є нирковокам'яна та жовчнокам'яна хвороби, запальні захворювання шлунково-кишкового тракту, жовтяниця, запор, нефропієліт, цистит, ніктурія, поліартрит і подагра. Є дані про успішне застосування марени як додаткового засобу при лікуванні кісткового туберкульозу, рахіту й кісткового карієсу. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині настій кореневищ використовують при запаленні селезінки, затримці менструацій, як сечогінний і проносний засоби. В суміші з медом кореневища вживають при жовтяниці та втраті пам'яті. Використовують кореневища марени і в гомеопатії. З готових аптечних препаратів використовують *екстракт* марени красильної сухий і комплексний препарат цистенал (виробляють в ЧССР). Препарати марени красильної протипоказані при гострому і хронічному гломерулонефриті, нирковокам'яній хворобі з порушенням функції нирок та при виразковій хворобі шлунка. Передозування препаратів марени може спричинити болі й загострення хронічних запальних урологічних захворювань. Деякі автори рекомендують приймати препарати марени через 40—60 хвилин після їди, мотивуючи це їхньою здатністю подразнювати кишечник.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО - відвар коріння (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, варити 10 хвилин, процідити) по півсклянки 3 рази на день; порошок з коріння по 1—5 г тричі на день, запиваючи невеликою кількістю води; *екстракт* марени красильної сухий (Extractum Rubiae tinctorum siccum) по 2—3 таблетки 3 рази на день при нирковокам'яній хворобі (перед прийманням *таблетки* розчиняють 100 мл теплої води; курс лікування — 20—30 днів, при необхідності його повторюють через 4—6 тижнів); цистенал (Cystenal) по 3—4 краплі на цукрі за 30 хвилин до їди при нирковокам'яній хворобі (при виникненні печії приймають під час їди або після їди; при приступі колік приймають одноразово 20 крапель, а хворим з частими приступами колік призначають по 10 крапель 3 рази на день).

686

687

МАРЕ́НКА ЗАПАШНА́
ясменник душистый
Asperula odorata —

багаторічна трав'яниста з запахом кумарину рослина родини маренових. *Стебло* чотиригранне, пряме, нерозгалужене, 10—40 см заввишки, гладеньке, голе, лише біля основи листків — з кільцем *волосків. Листки* сидячі, по краях шорсткі від спрямованих вперед шипиків; нижні листки лопатчасті, зібрані 4—6-членними кільцями, верхні — ланцетні, гострі, по 8 у кільці. *Квітки* правильні, дрібні, зібрані на верхівці стебла трьома півзонтиками, що утворюють щитковидну *волоть; віночок* білий, лійкуватий, до середини чотирироздільний. *Плід* сухий, вкритий гачкувато-загнутими щетинками; розпадається на 2 горішки. Цвіте у травні—липні.

687

Поширення. Маренка запашна росте в широколистяних лісах у Карпатах, на Розточчі-Опіллі, на Західному і Правобережному Поліссі, в лісостепових районах, у Лівобережному Степу та в Гірському Криму.

Заготівля **і** зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* маренки (Herba Asperulae odoratae), яку зрізають в період бутонізації та на початку цвітіння рослини і швидко сушать під укриттям на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Сухої сировини виходить 30 — 33 % . Зберігають у сухому місці (сировина гігроскопічна). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава маренки запашної містить флавоноїди (0,61 %), кумарин (0,18 %), лактон асперулозид (до 0,15 %), щавлеву, винну, катехінову, яблучну й водорозчинну кремнієву кислоти, вітамін С (59,5—87 мг%), смолисті (4,12 %), дубильні і гіркі речовини та сліди ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати маренки запашної активно впливають на обмін речовин, заспокійливо діють на центральну нервову систему, уповільнюють скорочення і регулюють роботу серця, стимулюють виділення сечі, жовчі і поту, мають легкі послаблюючі, антисептичні, ранозагоювальні та болетамувальні властивості. Настій трави маренки запашної приймають усередину від серцебиття, при ангіоневрозах, неврастенії, істеричних приступах, безсонні, невралгії, при жовтяниці, жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах, при запорах, проносах і гострих катарах кишечника, водянці і набряках, дисменореї та як пом'якшувальний засіб при кашлі. Як зовнішній засіб настій трави маренки запашної використовують для лікування ран, виразок, фурункулів, наривів та гноячкових висипів.

Лікарські **форми** і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мг окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 4 рази на день до їди; 2 чайні ложки суміші трави маренки запашної (40 г), листя *горіха волоського* (10 г) і суцвіть *липи серцелистої* (50 г) настоюють 20 хвилин на склянці окропу і п'ють по 1—2 склянки на день при схильності до шкірних хвороб.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (готують як у попередньому прописі) для обмивань, *примочок* і *компресів.* Маренка запашна — отруйна рослина. Передозування небезпечне!

688

МАРИ́МУХА —

гриб родини мухоморових. Те саме, що й *мухомор червоний.*

689

МА́Р'ЇН КО́РІНЬ —

багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *півонія незвичайна.*

690

МАРУ́НА ВЕЛИ́КА,
кануфер;
ромашник большой
Pyrethrum majus —

багаторічна трав'яниста білуватоповстиста з приємним запахом рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі або підведені, прості або у верхній частині розгалужені, 50—120 см заввишки. *Листки* шкірясті, цілісні, видовженоеліптичні, тупі, по краю зарубчасто-зубчасті; нижні й середні — *черешкові,* верхні — сидячі. *Квітки* трубчасті, жовті, у невеликих (до 7 мм у діаметрі) *кошиках,* які утворюють негустий щиток. Інколи спостерігається утворення і язичкових квіток, вони білого кольору. *Плід — сім'янка.* Цвіте у серпні—вересні.

Поширення. Походить з Південної Європи. На території України вирощують як овочеву рослину; часом дичавіє.

Заготівля **і** зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* маруни, яку зрізають під час цвітіння рослини на висоті 12—15 см від поверхні грунту і сушать під укриттям на вільному повітрі. Зберігають у щільнозакритих банках чи бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава маруни великої містить до 0,4 % ефірної олії, основними складовими частинами якої є парафін та різні кетони.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави маруни великої використовують як седативний, спазмолітичний (при болісних менструаціях), протисудомний, вітрогінний, дезинфікуючий, антигельмінтний і як такий, що стимулює виділення шлункового соку, засіб. Свого часу видатний природознавець К. Лінней вважав маруну радикальним засобом, який знешкоджує наркотичну дію опію. Зовнішньо, як антисептичний засіб, настій трави маруни великої використовують для компресів при травматичних ушкодженнях шкіри. Рослину використовують як інсектицидний засіб для знищення комах і побутових паразитів. Використовують маруну і як пряну приправу до страв, для ароматизації харчових продуктів, у соліннях і овочевих консервах.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (6—10 г сировини на 200 мл окропу) по 150 мл чотири рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій трави подвійної міцності (20 г сировини на 200 мл окропу) для *компресів.*

691

МАРУ́НА РОЖЕ́ВА,
златоцвіт рожевий, піретрум рожевий, ромашка кавказька, ромашка перська, ромашка рожева;
пиретрум розовый
Pyrethrum roseurn, синонім — P. *carneum* —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебла численні, прямостоячі, слабо розгалужені. 50—70 см заввишки, біля основи дерев'яніючі, густооблистнені. *Листки* чергові, перисторозсічені, з видовженоланцетними, по краю пилчастими або великозубчастими частками; прикореневі і нижні стеблові листки довгочерешкові, решта — сидячі. *Квітки* в *кошиках* з черепичастою обгорткою, листочки якої мають по краю вузеньку перетинчасту чорну облямівку; крайові квітки (їх до 30) язичкові, світло-рожеві, інколи — білі, на верхівці — тричізубчасті, серединні квітки трубчасті, жовті. *Плід* — сім'янка. Цвіте у червні—липні.

Поширення. Маруна рожева дико росте в гірських районах Кавказу. На території України її вирощують як лікарську (інсектицидну) рослину.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Маруна цинерарієлиста.*

692

МАРУ́НА ЦИНЕРАРІЄЛИ́СТА,
далматська ромашка, піретрум цинерарієлистий;
ромашка далматская
Pyrethrum cinerariifolium —
багаторічна трав'яниста шовковисто-сіроповстиста дуже ароматична рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* численні, прямостоячі, ребристі, прості або майже від основи розгалужені, зі стрункими, довгими, вгорі необлистненими гілками. *Листки* чергові, широкояйцевидні, двічітричіперисторозсічені, їхні частки — з тупими зубчиками; прикореневі листки довгочерешкові, верхні — сидячі. *Квітки* — в *кошиках,* що утворюють негустий щиток; крайові квітки (їх 18—24) язичкові, білі, з 4 добре помітними поздовжніми жилками, на верхівці тричізубчасті, серединні квітки — трубчасті, жовті. *Плід* — *сім'янка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Маруна цинерарієлиста дико росте в Югославії, Албанії та Греції. В південних районах України її вирощують як лікарську (інсектицидну) рослину, часом дичавіє.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують сушені квіткові кошики маруни (Flores Pyrethri insecticidi). Заготовляють їх під час повного цвітіння рослини, коли у більшості кошиків розкриється близько половини трубчастих квіток, за допомогою збиральних машин або вручну, зриваючи руками чи зрізуючи ножицями так, щоб залишки стебел не перевищували 2 см. Зібраний матеріал того ж дня розстилають тонким шаром для сушіння на вільному повітрі (дозволяється на сонці), в приміщенні, яке добре провітрюється, або в спеціальних сушарках при температурі, що не перевищує 70—80°. Висушений матеріал зберігають у сухому приміщенні в щільно закритій тарі. Строк придатності — 1 рік.

Хімічний склад. Надземна частина рослини, особливо кошики, містить піретрини (І і II), цинерини (І і II), ефірну олію, флавонові глікозиди, фітостерини, сесквітерпенові лактони та жирні кислоти. Піретрини — складні ефіри кетоспирту піретролону і хризантемових кислот, а цинерини — складні ефіри кетоспирту цинеролону і хризантемових кислот.

Фармакологічні властивості і використання. Маруну цинерарієлисту використовують як інсектицидний засіб. Інсектицидні властивості зумовлені наявністю в рослині піретринів і цинеринів, які є отрутою контактної дії. Для рослин, теплокровних тварин і людини вони не шкідливі. *Порошок* із квіткових кошиків (піретрум) і уайтспіритову настойку (фліцид) застосовують у боротьбі проти клопів, бліх, вошей, тарганів, мух, комарів, шкідників овочевих і плодово-ягідних культур та проти паразитів тварин.

691

692

Лікарські форми і застосування. Піретрум, фліцид, *мазь* (1 частина піретруму на 3—5 частин вазелінової олії), *2% -ний екстракт* піретруму (розчин діючих речовин у трансформаторній олії) і водна *суспензія* піретруму (100—300 г порошку настоюють 24 години в 10 л води; перед використанням у суспензії розчиняють 30—40 г мила) для обробки місць скупчення комах.

693

МАРУ́НА ЧЕРВО́НА,
златоцвіт червоний, піретрум червоний, ромашка червона;
пиретрум красный
Pyrethrum coccineum —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* численні, прямостоячі, майже не розгалужені, слабо облистнені, 50—70 см заввишки. *Листки* чергові, двічіперисторозсічені, з лінійними частками другого порядку; прикореневі і нижні стеблові листки *черешкові,* решта сидячі. *Квітки* — в *кошиках* з черепичастою обгорткою, листочки якої мають по краю широку перетинчасту темно-буру облямівку; крайові квітки (їх до 30) язичкові, темно-рожеві або червоні, серединні квітки трубчасті, жовті. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення, заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості й використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Маруна цинераріелиста.*

694

МАСЛИ́НА ЄВРОПЕ́ЙСЬКА
маслина европейская
Olea europaea —
вічнозелене дерево родини маслинових. *Листки* супротивні, майже сидячі, цілісні, ланцетні або видовжено-яйцевидні, цілокраї, 5—10 см завдовжки, зверху темно-зелені, зісподу залозисто-сріблясті. *Квітки* правильні, дво- або одностатеві, в китицях, які розміщені супротивно в пазухах листків; *віночок* білуватий, зрослолистий, з довгою трубочкою і чотирироздільним відгином. *Плід* — кістянка. Цвіте у травні—червні. Плоди достигають у вересні—жовтні.

Поширення. Маслина європейська походить із Східного Середземномор'я. На півдні Криму її вирощують як плодову і декоративну рослину.

Сировина. Для лікарських потреб заготовляють стиглі плоди (Fructus Oleae) і листя (Folia Oleae). Листя використовують свіжим або сушать.

693

Хімічний склад. Плоди маслини європейської містять жирну олію (до 70 %), антоціани, фенолкарбонові кислоти (кавова, пірокатехінова), пектинові речовини, катехіни, каротиноїди, токофероли та інші речовини. До складу жирної олії входять гліцериди олеїнової (до 80%), пальмітинової (до 10%), стеаринової (5—8%), лінолевої, арахінової та інших кислот. У листі є глікозиди, органічні кислоти, маніт, гіркі й дубильні речовини, флавоноїди, ефірна олія та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. З плодів маслини європейської добувають медичну, харчову і технічну олію. Прованська олія (Oleum Olivarum) застосовується при гіперацидному гастриті, виразковій хворобі шлунка, жовчнокам'яній хворобі, при отруєннях (вживають поперемінно з теплою водою і з теплим молоком), як легкий проносний засіб при запорах, як основа для *лініментів* та інших *галенових препаратів* та як розчинник для препаратів, які використовують у вигляді *ін'єкцій* (камфора, препарати статевих гормонів та їхніх аналогів тощо). Як зовнішній засіб олію використовують при потертостях, укусах бджіл, ос і джмелів. Прованська олія має високі харчосмакові якості, вживається в їжу і для виготовлення особливо цінних консервів. Технічну олію використовують у миловарінні тощо. Плоди споживаюсь консервованими і засоленими. В народній медицині настої з свіжого або сухого листя рослини користуються репутацією ефективного гіпотензивного засобу. Настій із свіжого листя діє ефективніше, ніж із сухого. Гіпотензивні властивості *екстрактів* із листя маслини підтверджено експериментальними спостереженнями. Введення екстракту всередину зумовлює у дослідних тварин зниження артеріального тиску, підвищення діурезу, уповільнення перистальтики кишечника, порідшання і поглиблення дихання. З готових аптечних препаратів використовують цистенал (див. статтю *Марена красильна),* холагол (виробляють в ЧССР) і оліметин. Останній застосовують як жовчо- і сечогінний, спазмолітичний та протизапальний засоби при лікуванні і для профілактики нирковокам'яної і жовчнокам'яної хвороби.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — прованську олію по 60 мл на прийом для видалення каменів із жовчного міхура; настій (100 листків маслини прив'ялюють, подрібнюють, заварюють 1,5 л окропу, настоюють 1 добу, проціджують) по третині склянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди як гіпотензивний засіб (курс лікування — 2—3 тижні): одну ча-

стину (за об'ємом) подрібненого листя заливають у термосі 2 частинами окропу, напарюють ніч, проціджують і п'ють по півсклянки або по склянці 3 рази на день за 30 хвилин до їди як гіпотензивний засіб (вживання напару припиняють після настання ефекту); холагол (Cholagolum) по 5 крапель на цукрі 3 рази на день за 30 хвилин до їди як жовчогінний і спазмолітичний засіб при жовчнокам'яній хворобі, холециститах і гепатохолециститах (при наявності диспепсичних явищ приймають під час їди або після їди; при приступах жовчної коліки приймають одноразово 20 крапель); оліметин (Olimetinum) при наявності конкрементів приймають по 2 *капсули* 3—5 разів на день (до їди; при печії — після їди), а для профілактики (після відходження конкрементів) — по 1 капсулі в день протягом тривалого періоду.

695

МАСЛИ́НКА ВУЗЬКОЛИ́СТА,
лох вузьколистий;
лох узколистный
Elaeagnus angustifolia —
кущ або невелике (3—8 м заввишки) дерево з колючими гілками родини маслинкових. Молоді пагони сріблясто-білі від зірчастих *волосків*. *Листки* чергові, лінійно або видовженоланцетні, цілокраї, сріблясті. *Квітки* двостатеві, запашні, по 1—3 в пазухах листків, *оцвітина* 4-лопатева, дзвоникувата, всередині жовта, зовні — срібляста. *Плід* — кістянкоподібний, жовтий, борошнистий. Цвіте у червні, плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Маслинка вузьколиста дико росте на Кавказі і в Середній Азії. По всій території України, особливо у Степу і Лісостепу, її вирощують як фітомеліоративну і декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують плоди (Fructus Elaeagni), рідше — квітки (Flores Elaeagni) і листя (Folia Elaeagni). Квітки збирають, коли вони повністю розпустяться; листя — у червні — серпні; плоди — з моменту повної стиглості і аж до настання морозів. Плоди споживають свіжими або сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди маслинки містять дубильні й слизисті речовини, до 40 % вуглеводів (фруктоза — 20%, сахароза, глюкоза), органічні кислоти, білки (до 10 %), солі калію і фосфору. У листі є таніди і аскорбінова кислота (140—350 мг%), а в квітках — ефірна олія (близько 0,3 %).

Фармакологічні властивості і використання. Натуральні плоди або виготовлені з них препарати (відвар, порошок) і страви (узвар, кисіль) використовують як в'яжучі й протизапальні засоби при проносах і катарах шлунково-кишкового тракту. Відвар плодів, крім того, вживають при хворобах дихальних шляхів, від глистів та як сечогінний засіб при водянці. Настій квіток п'ють при простудних захворюваннях та як засіб, що поліпшує роботу серця. Препарати з сухого листя рослини застосовують як болетамувальний засіб при подагрі й ревматизмі, а подрібнене свіже листя прикладають до гнійних ран. Настойку з свіжих дозрілих плодів застосовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар плодів (50 г сировини на 300 мл окропу) по 2—3 столові ложки 2—4 рази на день до їди або під час їди; настій квіток (2 чайні ложки сировини настоюють 1 годину на склянці окропу) по 1 столовій ложці 2—4 рази на день; *порошок* плодів (розмелюють шкірку і борошнисту частину плодів) по 2—3 столові ложки на прийом 2—4 рази на день до їди або під час їди (дітям дають по 1 чайній ложці 3—4 рази на день).
ЗОВНІШНЬО — розпарене листя загортають у марлю і прикладають до хворих місць для зменшення подагричних і ревматичних болів.

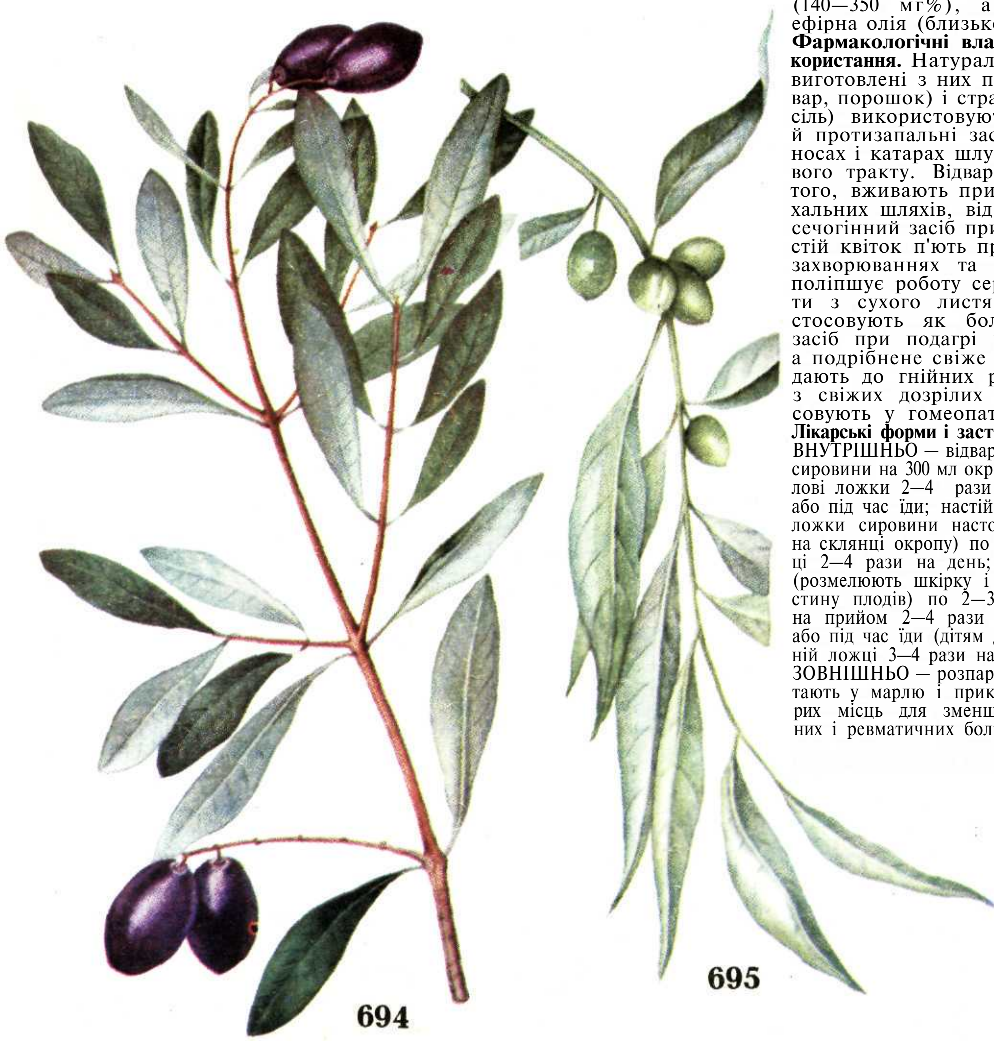

694

695

696

МАТЕРИ́НКА ЗВИЧА́ЙНА, душанка, душинка; душица обыкновенная *Origanum vulgare* — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* прямостояче або висхідне, чотиригранне, розгалужене, 30—90 см заввишки. *Листки* черешкові, супротивні, довгасто-яйцевидні, цілокраї або віддалено-дрібнозубчасті, тупі або загострені. *Квітки* дрібні, неправильні, двостатеві або маточкові, розміщені поодинці в пазухах здрібнених і щільно зближених верхівкових листків, утворюючи щитковидно-волотисті *суцвіття; віночок* невиразно двогубий, лілово-рожевий, рідше — білуватий, з вищербленою верхньою і трилопатевою нижньою губою. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Материнка звичайна росте по всій Україні в розріджених хвойних і березових лісах, на узліссях, серед чагарників, на степових і кам'янистих схилах.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* материнки (Herba Origani vulgaris), яку заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи облистнені верхівки стебел завдовжки 20—30 см. Зібрану траву зав'язують у пучки і сушать, розвішуючи в провітрюваному приміщенні, на горищі або під укриттям на вільному повітрі. Після сушіння квітки і листя відокремлюють від стеблових частин (обмолочують у мішку або протирають крізь решето з великими отворами) і зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 1 рік. Сушена трава материнки є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Трава материнки містить ефірну олію (до 1,2%), флавоноїди, дубильні речовини, аскорбінову кислоту (до 500 мг%). Головними складовими частинами ефірної олії є тимол і карвакрол, сумарний вміст яких досягає 44 % . Крім того, у складі ефірної олії виявлено сесквітерпени, вільні спирти, геранілацетат та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Материнка звичайна заспокійливо діє на центральну нервову систему, посилює секрецію травних, бронхіальних і потових залоз, посилює перистальтику і тонус кишечника, тонізуюче впливає на скорочення гладенької мускулатури матки, стимулює секрецію жовчі, підвищує діурез, регулює менструальний цикл, виявляє протизапальну, болетамувальну, протиглистяну й антимікробну дію. Застосування материнки показане при гострому й хронічному бронхіті, коклюші, при зниженому апетиті й поганому травленні, особливо при секреторній недостатності шлунково-кишкового тракту, при холециститах і дискінезії жовчовивідних шляхів, при ентероколітах, які супроводяться запорами і метеоризмом, при первинній і вторинній аменореї, альгоменореї, підвищеній нервовій і статевій збудливості, пригніченому настрої та при безсонні. Трава материнки входить до складу *грудного чаю, потогінних чаїв, вітрогінного чаю* і суміші для полоскання горла. Протипоказано приймати настій трави материнки всередину при вагітності і підвищеній секреції шлунка. Як зовнішній засіб материнку вживають для компресів на нариви, набряки, фурункули та висипи; для полоскання горла і ротової порожнини при ангінах, стоматитах, гінгівітах та для промивання ран; для спринцювання вагіни при сверблячці, білях і хронічному кольпіті; для миття голови при мігрені, безсонні, випаданні волосся і лупі; для ванн при сверблячих екземах, скрофульозі й рахіті у дітей. Від нежитю і головного болю, при знепритомленні дають нюхати *порошок з* трави материнки. *Екстракт* трави материнки входить до складу препарату уролесану (див. статтю *Морква дика).* У побуті материнку використовують як інсектицидну рослину (висушеною травою перекладають одяг, щоб уберегти його від молі). Застосовують материнку і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (10 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 2 рази на день за 15 хвилин до їди (приймати **теплим!**); настій трави (10 г сировини на 300 мл окропу) по півсклянки 3 рази на день за 15 хвилин до їди при епілепсії (курс лікування — 3 роки); 2 чайні ложки суміші трави материнки звичайної, листя *підбілу звичайного* і коріння *алтеї лікарської,* взятих у співвідношенні 1 : 2:2, настоюють 15—20 хвилин на склянці окропу, проціджують і п'ють теплим по півсклянки 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб у випадках гострого чи загострення хронічного бронхіту; 1 столову ложку суміші трави материнки звичайної, *маренки запашної,* листя *меліси лікарської* і *суниць лісових,* взятих у співвідношенні 1:2:2:3, настоюють 15—20 хвилин на 300 мл окропу, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день при шлунково-кишковому катарі.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (10 г сировини на 200 мл окропу) для *компресів,* полоскання та обмивань; настій трави (20—30 г сировини на 2—3 л окропу, настоюють до охолодження, проціджують) для спринцювань (вживати **теплим);** настій трави (50 г сировини на 10 л води) для ванн.

696

697

МА́ТИ-Й-МА́ЧУХА — багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й *підбіл звичайний.*

698

МА́ТКА — отруйний паразитичний гриб родини ріжкових (клавіцепсових). Те саме, що й *ріжки.*

699

МА́ТКОВІ РІЖКИ́ — отруйний паразитичний гриб родини ріжкових (клавіцепсових). Те саме, що й *ріжки.*

700

МА́ТОЧНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й меліса лікарська.

701

МА́ТОЧНИК БІ́ЛИЙ — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини білозерових. Те саме, що й *білозір болотний.*

702

МАЧО́К ЖО́ВТИЙ,
мак вороній;
мачок жёлтый
Glaucium flavum —

одно- або дворічна трав'яниста рослина родини макових. *Стебло* голе, розгалужене, 20—50 см заввишки; вся рослина сиза. Стеблові *листки* густо опушені, решта — голі. Прикореневі листки ланцетні, трикутні або яйцевидні, верхні — яйцевидні, виїмчастолопатеві. Всі листки більш-менш цупкі, шкірясті синьо-зелені. *Квітки* правильні, *пелюсток* — 4, вони завдовжки 3—4 см, лимонно-, золотисто- або оранжево-жовті, зрідка — кавово-червоні з жовтуватою основою. *Плід* — двогнізда стручковидна коробочка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте в літоральній смузі по берегах Чорного моря в Криму (від Євпаторії до Керчі), на галечниках і схилах. Раніше М. ж. був поширений і по узбережжі Азовського моря. Введений у культуру.

Заготівля і зберігання. Збирають надземну частину під час цвітіння рослини (Herba Glaucii flavi), зрізуючи серпом або ножем, уникаючи виривання рослини з коренем, особливо на піскуватих місцях. Сушать, розстеливши тонким шаром, у приміщенні з доброю вентиляцією або на сонці, коли сировина ще досить волога. На ніч траву ховають у примгщення. Штучне сушіння проводять при температурі 55—70°. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають у сухих провітрюваних приміщеннях без доступу прямого сонячного проміння. Рослина є сировиною для одержання алкалоїду глауцину. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Трава мачку містить алкалоїди глауцин, магнофлорин, протопін, ауротензин, глауфлорин, сангвінарин, коридин, хелідонін, хелеритрин, хелірубін та інші, а також *гіркоту* (глаукопікрин), слиз, смоли, фумарову і діоксималеїнову кислоти та мінеральні солі. Вміст основної сполуки глауцину коливається залежно від якості сировини від 0,1 % до 2,3 % , у культурних рослин — близько 1,7%. Глауцин є тільки в надземних органах, домінуючим алкалоїдом коренів є протопін. В коренях є й алкалоїди хелеритрин, алокриптопін, сангвінарин та інші.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині використовували траву мачку як сечогінний засіб при літіазах, а також як відхаркувальний, заспокійливий і протидіабетний засіб. Зовнішньо застосовували для загоювання гнійних ран. Фармакологічні дослідження показали, що глауцин, виділений з трави М. ж., виявляє виразну гіпотензивну, спазмолітичну та протикашлеву, а також незначну знеболювальну дію. Протикашлева його дія подібна до дії кодеїну, але глауцин менш токсичний, не тамує дихання, не закріплює й не спричинює наркотичних станів, тому особливо придатний у педіатрії. В клінічних умовах глауцин показує добру дію при лікуванні бронхіту, фарингіту й крупозної пневмонії, при абсцесі легень та при інших хворобах органів дихання. Насіння М. ж. містить до 35 % жирної олії, яка придатна в їжу і для виробництва мила.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — глауцину гідрохлорид (Glaucini hydrochloridum): дорослим по 50 мг 2—3 рази на день після їди, дітям — по 10—30 мг. В Болгарії з трави М. ж. виробляють препарати главент, глаутерпін і бронхолітин, а в Польщі — тусиглауцин. Препарати з М. ж. ПРОТИПОКАЗАНІ при зниженому тиску крові.

702

703

МАЧО́К РОГА́ТИЙ,
маковинець, рогомак;
мачок рогатый
Giaucium *corniculatum* —

одно- або дворічна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини макових. *Стебло* прямостояче або висхідне, просте або галузисте, 15—40 см заввишки. Прикореневі *листки* довгасті, з коротким черешком, стеблові — видовженояйцевидні, сидячі. *Квітки* правильні, *пелюстки* — оранжеві, жовті або яскраво-червоні, з темною плямою біля основи. *Плід* — коробочка, завдовжки 10—25 см. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Росте на полях, у посівах, при дорогах, по крейдяних відслоненнях, на щебенистих схилах здебільшого в Лісостепу, Степу та в Криму; заноситься в південні райони Полісся.

Заготівля і зберігання — так, як у статті *Мачок жовтий.*

Хімічний склад. *Трава* (Herba Glaucii corniculatae) містить близько 0,5 % алкалоїдів (коридин, коптизин, берберин, протопін, сангвінарин, хелідонін та інші). В коренях є алкалоїди протопін, хелеритрин і сангвінарин та гіркота глаукопікрин.

Фармакологічні властивості і використання. Трава виявляє седативну та сечогінну дію. Були спроби використовувати її при діабеті й неврастенії. В народній медицині листя, квітки та сік, змішані з борошном і медом, використовувалися для обробки гнійних ран, а насіння — як послаблюючий засіб.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — 1 столову ложку насіння натщесерце в невеликій кількості води.

703

704

МЕДВЕ́ЖЕ ВУ́ХО — невеликий вічнозелений кущик родини вересових. Те саме, що й *мучниця звичайна*.

705

МЕДІ́ВНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини маренових. Те саме, що й *підмаренник справжній*.

706

МЕДО́ВА ТРАВА́ — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й меліса *лікарська*.

707

МЕДУ́НКА ЛІКА́РСЬКА, смоктунчики, щемелина звичайна;
медуница лекарственная
Pulmonaria officinalis — багаторічна трав'яниста рослина родини шорстколистих. *Стебло* ребристе, 10—40 см заввишки, прямостояче, вкрите жорсткими залозистими *волосками*. Прикореневі листки, зібрані в розетку, серцевидно-яйцевидні, на довгих *черешках*, загострені, вкриті білуватими плямами. Стеблові листки дрібніші, середні та верхні — сидячі, напівстеблообгортні. *Квітки* зібрані завійками на верхівках стебел, чашечка п'ятироздільна, дзвониковидна. *Віночок* трубчастий, спочатку червоний, потім фіолетовий, після запилення — блакитний. Плід складається з 4 кулястих *горішків*. Цвіте у березні — червні.

Поширення. Західноєвропейський вид, може трапитися на крайньому заході України, але певні місцезнаходження на території СРСР не відомі.

Заготівля і зберігання. Зрізують надземну частину під час цвітіння рослини. Збирають і здорові прикореневі листки (після одцвітання). Заготовляють сировину в сонячну погоду. Зібрану траву уберігають від злежування, бо вона легко запарюється і чорніє. Сушити слід зразу ж після заготівлі. Для цього сировину розстилають тонким шаром на решітках у провітрюваному приміщенні, часто перевертаючи. В сушарнях температура не повинна перевищувати 50°. Занадто повільне сушіння веде до почорніння зілля. При зберіганні суху сировину треба добре провітрювати. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Молоді прикореневі листки містять каротин і до 30 мг% вітаміну С. Трава (Herba Pulmonariae maculosae) містить до 5 % кремнекислоти (половина з цієї кількості — у розчинній у воді формі), дубильні речовини (6—10%), алантоїн (до 1%), сапонін, органічні кислоти, синильну кислоту, цукор, слиз, борнезит, кверцетин, кемпферол та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє протизапальну, відхаркуючу, в'яжучу, сечогінну, пом'якшуючу, кровотворну та метаболічну дію; є вказівки на можливу протиканцерогенну дію. Витяжки з сировини діють корисно на слизові оболонки дихальних шляхів та на процес звапнення туберкульозного вогнища, зменшують запалення і збільшують опірність на дію шкідливих летких речовин і пилу, полегшують розріджування виділень, які залягають у верхніх дихальних шляхах. Препарати з медунки застосовують як допоміжні ліки при захворюваннях легень, вони ефективні особливо тоді, коли є такі симптоми, як катар горла і бронхів, утруднене відхаркування, хрипота й сухий кашель. Сировина, як правило, вживається в сумішах з іншими лікарськими рослинами (споришем, хвощем, кропивою, деревієм, підбілом, солодкою тощо). Медунка входить до складу відхаркувальних препаратів, які випускаються в Австрії і ФРН. *Рослина офіцинальна* у ФРН. Молоде прикореневе листя використовують на салати.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО - відвар трави (1 столова ложка *трави* на 1 склянку води, варити 10 хвилин) пити по півсклянки 2 рази на день як відхаркувальний засіб; відвар (по 10 г трави медунки, листя *подорожника великого* і *підбілу звичайного* на 1 л води, повільно довести до кипіння, варити 3 хвилини, настояти 10 хвилин, додати *меду)* пити по півсклянки через регулярні інтервали як допоміжний засіб при грипі, бронхіті, фарингіті й охриплості.

707

708

МЕДУ́НКА М'ЯКЕ́НЬКА
медуница мягкая
Pulmonaria mollis, синоніми: *P. dacica, P. mollissima* — багаторічна трав'яниста рослина родини шорстколистих. Уся рослина бархатисто опушена, у верхній частині клейка від залозистих *волосинок. Стебла* 15—50 см заввишки, прямостоячі, іноді вгорі розгалужені. *Листки* прикореневі видовженоеліптичні, звужені в крилаті черешки, стеблові — яйцевидно-ланцетні, сидячі. Квітки — в негустих завійках, зібраних на верхівці стебел щитком Чашечка дзвониковидна, віночок лійковидний, голубувато-фіолетовий, його відгин надрізаний на широкі лопаті. Плід — *горішок.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в лісах, на узліссях у Карпатах та в лісових і лісостепових районах Правобережжя, в Степу — дуже рідко.

Заготівля і зберігання — так, як у статті *Медунка лікарська. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад близький до хімічного складу медунки лікарської та медунки темної. З'ясовано, що медунка м'якенька інтенсивно нагромаджує марганець (до 11 % від ваги золи), в золі є й калій, залізо та мідь.

Фармакологічні властивості і використання. Дія рослини близька до дії медунки лікарської. Марганець є активатором і складовою частиною окислюючих ферментів, бере участь у реакціях декарбоксиляції, гідролізу, сприяє засвоєнню деяких вітамінів, утворенню еритроцитів. У народній медицині рослину широко використовують від кашлю (жменя трави на півлітра води, у вигляді *настою),* листя прикладають до ран, а соком промивають рани; *порошком з* листя засипають різні рани. За успішне лікування ран у деяких місцевостях М. м. називають йодтравою. Прикореневі листки придатні до їжі (салати, супи).

Лікарські форми і застосування — так як у статті Медунка лікарська.

708

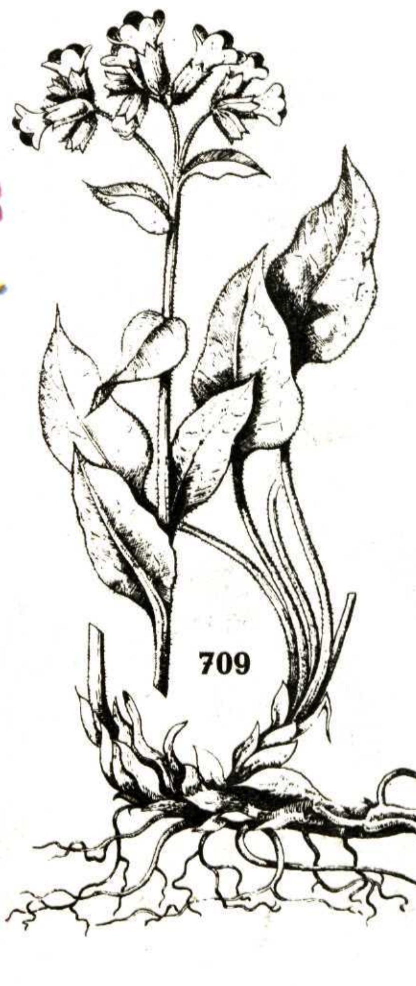

709

709

МЕДУ́НКА ТЕ́МНА
медуница **тёмная**
***Pulmonaria obscura* —** багаторічна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини шорстколистих. *Стебло* прямостояче, 15—30 см заввишки, біля основи — з великими коричневими лусками. *Листки* чергові, прості, цілокраї; прикореневі — широкояйцевидні, 5—21 см завдовжки, загострені, біля основи звужені в ширококрилаті *черешки;* стеблові — сидячі. *Квітки* двостатеві, правильні, поникл, у верхівкових небагатоквіткових *завійках; віночок* лійковидний, спочатку рожевий, потім — пурпурово-фіолетовий або синій. *Плід* сухий, з 4 *горішків.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте в листяних і мішаних лісах, по чагарниках у лісових і лісостепових районах, зрідка — в Степу.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить дубильні речовини, рутин, слиз, каротин, аскорбінову кислоту, сполуки марганцю, заліза, міді, ванадію, титану, срібла, нікелю, стронцію тощо.

Фармакологічні властивості 1 використання. Препарати трави медунки мають протизапальні, кровоспинні, ранозагоювальні, в'яжучі й пом'якшувальні властивості, позитивно впливають на процеси кровотворення. Настій трави вживають при гемороїдальних, носових та інших кровотечах, геморагічному діатезі, недокрів'ї, захворюваннях дихальних шляхів, запаленнях шлунка і кишечника, при проносах. Як зовнішній засіб настій трави рослини використовують для промивання гнійних ран і наривів та для спринцювань при білях у жінок.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— настій (1 столова ложка трави на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настій (готують, як у попередньому прописі) для промивань, компресів, примочок і спринцювань.

710

МЕДЯ́НИК — багаторічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

711

МЕЛІСА ЛІКА́РСЬКА, маточник, медова трава, роївник, лимонна трава; мелисса лекарственная *Melissa ofiicinalis* — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебла* чотиригранні, до 1 м заввишки, дуже розгалужені. *Листки* темнозелені й голі зверху, ясно-зелені та опушені знизу, яйцевидні, на верхівці загострені. *Квітки* дрібні, в пазушних *суцвіттях* верхніх листків. *Чашечка* двогуба трубчасто-дзвониковидна. Віночок двогубий, спочатку жовтий, потім стає білим або блідо-ліловим. *Плід* сухий, розпадається на 4 однонасінні *горішки*. Вся рослина до цвітіння має приємний лимонний запах, який після цвітіння послаблюється, стає навіть дещо неприємним. Цвіте в червні — серпні.

Поширення. Росте в середземноморських і центрально-європейських країнах; у нас лише в культурі, але нерідко дичавіє, особливо в Криму, де трапляється на лісових галявинах, по берегах річок та біля доріг.

Заготівля і зберігання. Заготовляють листя (Folia Melissae). Час збирання визначається залежно від призначення сировини — якщо з листя треба одержати ефірну олію, то збирають його обов'язково до цвітіння рослини, коли вміст олії в ньому найвищий. Вдруге листя можна зрізувати через 20—25 днів; якщо осінь волога і тепла, то можливо збирати сировину і втретє. Збирати листя краще опівдні, в суху похмуру погоду — щоб зменшити втрати ефірної олії. Зібрану мелісу розстилають тонким шаром і сушать при температурі до 35°; під час сушіння сировину не треба ворушити. Сухого листя виходить 20 %. Зберігають у бляшаних коробках у приміщеннях, у які не проникає сонячне світло. В СРСР рослина була офіцинальною. Тепер вона офіцинальна в багатьох західноєвропейських країнах.

Хімічний склад. Листя містить від 0,05 до 0,33 % ефірної олії (в її складі є цитраль, ліналоол, гераніол, цитронелал, мірцен, альдегіди), до 5 % дубильних речовин, гіркоту, *слиз,* янтарну, кавову, хлорогенову, олеанолову та урсолову кислоти, цукри (стахіозу) й мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. *Екстракти* з листя виявляють ефективну седативну дію, особливо у людей похилого віку. Це дає змогу зменшити дозу синтетичних препаратів або взагалі відмовитися від них. Сировина діє і протиспастично, зменшує напруження гладеньких м'язів кишечника, збуджує виділення травних соків, має протизапальні, бактеріостатичні й противірусні властивості. Експериментально підтверджено цитостатичну дію водних екстрактів з меліси. Рослина використовується при станах загального нервового збудження, при судинно-вегетативній дистонії, безсонні, порушеннях ритму серця, змінах тиску крові під впливом емоційних збудників, а також при розладах, які їх супроводять: при порушеннях травлення, епігастричних болях, вегетативному неврозі, гастриті та коліті. Діє тонізуюче на мозок, серце, матку, органи травлення. Листя меліси саме застосовується рідко, частіше в сумішах з м'ятою, ромашкою, кмином, гісопом, валеріаною, лавандою, глодом та ін. До складу лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя рослини. Зовнішньо мелісу використовують для ванн, *компресів* та в косметиці.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій листя (3 чайні ложки листя на склянку окропу, настоювати 15 хвилин) випити ковтками теплим перед сном, як заспокійливий засіб; відвар (із суміші рівних частин листя меліси лікарської, квітів і плодів *глоду криваво-червоного,* трави *хвоща польового,* листя *горіха волоського* і *омели білої* взяти 2 столові ложки і відварити в 0,6 л води 3—5 хвилин, настояти 10 хв) пити двічі на день по 1 склянці при гіпертонії; ароматичний вітамінний салат — на 1 пучок редьки взяти 1 морквину, півголовки капусти, невелику цибулину, олії й солі і посипати подрібненим листям меліси лікарської.

ЗОВНІШНЬО — відвар (трави М. л. 75 г, суцвіть *ромашки лікарської* 30 г, листя *м'яти перцевої* 75 г; відварити 5 хвилин у 3 л води) вилити у ванну (при вегетативному неврозі).

713

711

715

712

МЕРТВА КРОПИВА — багаторічна трав'яниста кореневищна м'якоопушена рослина родини губоцвітих. Те саме, що й глуха *кропива біла*.

713

МИГДАЛЬ ЗВИЧАЙНИЙ
миндаль обыкновенный
Amygdalus communis —
гіллястий *кущ* або невелике (4—8 м заввишки) *дерево* родини розових. Має *пагони* двох типів: видовжені вегетативні і вкорочені генеративні. *Кора* на однорічних пагонах червонувато-коричнева, на гілках — сіро-бура, на стовбурі — сіро-чорна. *Листки* чергові, ланцетні, залозисто-пилчасті, загострені. *Квітки* правильні, 5-пелюсткові, двостатеві, майже сидячі, одиничні або розміщені попарно; *пелюстки* білі або світло-рожеві. *Плід — кістянка;* кісточка дірчасто-ямчаста, стисла, овальна, з поверхні гладенька. Цвіте у лютому — березні, до розпускання листя. Існують дві форми мигдалю звичайного, які морфологічно не розрізняються: з солодким ядром (var. sativa, синонім — var. dulcis) і з гірким (var. amara).

Поширення. Гіркомигдальні дерева дико ростуть у горах Копетдагу (Туркменія), у західному Тянь-Шані та в південній Вірменії. На Україні, переважно в Криму, мигдаль вирощують. У культурі переважно сорти з солодким ядром.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують ядра плодів (Semina Amygdali excorticate) і листя (Folia Amygdali). Плоди - збирають повністю стиглими, коли вони починають жовтіти і випадати з оплодня. Досушують їх на сонці або в приміщенні, яке добре провітрюється. Готову сировину зберігають у сухому місці, стежачи, щоб її не ушкоджували гризуни. Строк зберігання — 4 роки.

Хімічний склад. Насіння солодкого мигдалю (Semen Amygdalae dulces) містить жирну олію (30—62%), білок (до 20%), сахарозу (10%), глюкозу, гумоподібні речовини (2—3 %), слиз (3 %), емульсин, ліпазу та інші ферменти, вітаміни В, (0,15—0,22 мг%), B_2 (0,62 мг%), B_5, B_6, PP (4,8 мг%), С (6—18 мг%), каротин (0,02—0,17 мг%), дубильні речовини (0,17—1,39 %), аспарагін та холін, 18 макро- і мікроелементів (до 3 %) — кальцій, магній, натрій, залізо, марганець, мідь, барій та інші. Насіння гіркого мигдалю (Semen Amygdalae amarae) відрізняється меншим вмістом цукрів (3—5 %) і жирної олії (35—38 %) та наявністю глікозиду синильної кислоти амигдаліну (1,5—8%). Жирна олія солодкого та гіркого різновидів мигдалю складається з олеїнової (понад 70 %), лінолевої (20 %) та пальмітинової (3 %) кислот, фітостерину (0,3 %) та гліцеридів насичених жирних кислот (до 5 %).

Фармакологічні властивості і використання. Солодкий мигдаль рекомендують вживати при недокрів'ї, астенії, після перенесених виснажливих хвороб, при затримці росту у дітей та як ліки від судомного кашлю, при підвищеній кислотності шлункового соку, виразці шлунку, особливо у завзятих курців (тамує епігастральний біль). Гіркий мигдаль для їжі непридатний. Він містить амигдалін, який під дією соляної кислоти шлунку та ферменту емульсину (є в самому мигдалі) розкладається на глюкозу, бензойний альдегід і **дуже отруйну** синильну кислоту. З одного плоду гіркого мигдалю може надійти в організм близько 1 мг синильної кислоти. Вважається, що для дорослої людини смертельною дозою є 30—60 плодів гіркого мигдалю, а для дитини — 7—15. Розтовкуючи ядро солодкого мигдалю з водою або молоком, одержують мигдальне молоко (Emulsio Amygdalarum), яке застосовують при опіках і інших ушкодженнях шкіри, при сверблячці, як косметичний засіб при дифузному облисінні та для догляду за шкірою всіх типів. Мигдалева олія (Oleum Amygdalarum), яку добувають холодним пресуванням ядер солодкого й гіркого мигдалю, застосовується при гастриті, колітах, як проносний засіб при запорах (особливо у немовлят) і як основа для *лініментів* та інших *галенових препаратів,* а також як розчинник для препаратів, які використовують у вигляді ін'єкцій. Як зовнішній засіб мигдалеву олію використовують при сверблячці і пролежнях. Рафінована мигдалева олія, одержана гарячим пресуванням, використовується як харчовий продукт і в парфюмерній промисловості, а нерафінована — у миловарінні. З макухи солодкого мигдалю виготовляють мигдалеві висівки (Furfur Amygdalarum), які використовують у косметиці як засіб, що пом'якшує і очищає шкіру. З макухи гіркого мигдалю шляхом переганяння з водяною парою одержують гіркомигдалеву воду (Aqua Amygdalarum amararum). Для цього макуху подрібнюють на порошок, заливають водою у співвідношенні 1 : 7, залишають кілька годин для бродіння, а після цього проводять переганяння. Одержана таким чином гіркомигдалева вода містить до 0,25 % синильної кислоти і використовується як ефективний седативний засіб при бронхіальній астмі, катаральному бронхіті, гастралгії, кашлі, безсонні та від нестримного блювання; місцево — як знеболюючий засіб (способи застосування гіркомигдалевої води див. у статті Мигдаль *степовий).* У гомеопатії настойка гіркого мигдалю використовується при астмі, епілепсії, дифтерії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — ***настій*** сухого листя (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 4 рази на день між прийомами їжі як протикашлевий засіб; мигдалеву олію п'ють натщесерце (дорослим — 3 столові ложки, дітям і людям похилого віку — 1) як проносний засіб; 30 г ядер солодкого мигдалю і одне ядро гіркого розтовкти, змішати з 100 г молока і 50 г вершків і прийняти за день за 2 рази при виразці шлунка (приймати за 30 хвилин до іди); настій на олії (100 г солодкого мигдалю тонко подрібнити, змішати з 2 столовими ложками *порошку* з листя *розмарину справжнього,* додати 800 г маслинової олії, настояти один місяць, процідити) по 1 столовій ложці через кожні 2 години при гострому запаленні тонкого кишечника з діареєю; мигдалеве молоко (100 г солодкого мигдалю розтовкти з невеликою кількістю води і цукру, додати 2 л води, в якій було розчинено 100 г цукру, добре розмішати) по півсклянки 3 рази на день до іди як пом'якшувальний засіб при кашлі й гастриті; солодкий мигдаль вживати по 10 штук три рази на день до іди протягом 3 днів, а наступний тиждень — тільки вранці по 20 штук при підвищеній кислотності шлункового соку. ЗОВНІШНЬО — мигдалеве молоко (потрібну кількість мигдалю розтерти з молоком у співвідношенні 1 : 10 до стану кашки) і мигдалеву олію застосовувати для змащування.

714

МИГДАЛЬ НИЗЬКИЙ — декоративний ранноквітуючий кущ родини розових. Те саме, що й *мигдаль степовий.*

715

МИГДАЛЬ СТЕПОВИЙ,
бобчук, мигдаль низький;
миндаль степной
Amygdalus nana —
невеликий (30—100 см заввишки) *кущ* родини розових. *Кора* на однорічних *пагонах* білувата, на багаторічних — червонаво-сіра. *Ластки* чергові, ланцетні, гостропилчасті, на верхівці загострені, на вкорочених пагонах, які часто перетворюються на колючки, сидять пучками, на ростових — частіше одиничні; *пелюстки* яскраво-рожеві, у деяких культурних форм — білі. *Плід* — яйцевидноокругла, трохи сплюснута, вкрита повстю *кістянка;* кісточка косо-яйцевидно-округла, майже гладенька. Цвіте у березні — травні, одночасно з появою листя.

Поширення. Мигдаль степовий росте в Лісостепу (переважно на півдні), в Степу і в Криму на степах, схилах, серед чагарників. Вирощують як декоративну рослину.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють плоди рослини (Semen Amygdali nanae). Правила збору і сушіння див. у статті *Мигдаль звичайний. Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. У ядрі кісточок є жирна (20 %) і ефірна олії, глікозид амигдалін (2,5—3,5%), білок (20%), крохмаль, слиз, холін, аспарагін, вітаміни групи В, аскорбінова кислота, каротин та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди мигдалю степового використовують як сировину для виробництва гіркомигдалевої води й жирної олії. Фармакологічні властивості і використання гіркомигдалевої води такі самі, як і у гіркомигдалевої води, одержаної з мигдалю звичайного. Жирна олія, яку добувають холодним пресуванням, придатна для їжі, вважається доброю приправою до салатів.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— гіркомигдалеву воду по 10—20 крапель на пінсклянки води кілька разів на день вживають як протикашлевий засіб і при гастралгії (найбільша разова доза — 2 г, найбільша добова — 6 г).
ЗОВНІШНЬО — суміш (порівну) гіркомигдалевої води, вапнистої води і гліцерину для *примочок* і обмивання застосовують від кропивниці і пролежнів (як седативний місцевий засіб).

716

МИКОЛА́ЙКА — багаторічна гола рослина родини зонтичних. Те саме, що й миколайчики плоскі.

717

МИКОЛА́ЙЧИКИ ПЛО́СКІ, миколайка, миколайчики сині, синьоголов, перенос-зілля; синеголовник плосколистный *Eryngium planum* — багаторічна гола рослина родини зонтичних. *Стебло* 30—80 см заввишки, у верхній частині розгалужене, синювате. *Листки* шкірясті, прикореневі — довгочерешкові, цілісні, колючі, нижні стеблові — короткочерешкові, цілісні, або більш-менш роздільні, верхні — сидячі, 3—5-роздільні, поділені на колючі частки. Квіткові головки яйцевидні, розміщені на кінцях гілок, листочки обгортки — з колючими зубцями. *Пелюстки* голубі. *Плід — двосім'янка,* вкрита лусочками. Цвіте у червні — вересні.
Поширення. Росте на більшій частині України, крім Карпат та Криму, по степах, перелогах, пісках, по заплавних луках, біля шляхів.

Заготівля і зберігання. Збирають *траву* (Herba Eryngii plani) під час цвітіння рослини, зрізуючи її серпом. Рослина *неофіцинальна.*
Хімічний **склад.** *Трава* містить ефірну олію (0,1—0,2%), сапонін (0,5%), таніди (до 1,5%), яблучну, лимонну, малонову, щавлеву та гліколеву кислоти і поліацетиленові сполуки. Корені мають близький до трави вміст хімічних речовин.

Фармакологічні властивості і використання. Рослина виявляє сечогінну і протиспастичну дію. Вживають її як ефективний засіб від кашлю, особливо у дітей. У народній медицині цю рослину використовують при водянці, статевих розладах, від шлункового й серцевого болю, при безсонні, ревматизмі, зубному болі й карієсі та при бронхіальній астмі. Корені вважались протиотрутою* при отруєнні грибами. Зовнішньо миколайчики застосовують для ванн при фітодерматозах і артриті. В їжу використовують, як і *миколайчики польові.*
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки сировини на 2 склянки окропу, настояти 15 хвилин), випити до їди за 4 прийоми як протиспастичний засіб; *настій* трави з коренем М. п., *подорожника великого, чебрецю звичайного* (по 1 столовій ложці кожного на 0,3 л окропу) випити за день у 3—4 прийоми як засіб проти кашлю та бронхіту.
ЗОВНІШНЬО — відвар (200 г трави або коренів, варити 10 хвилин у 3 л води) вилити у ванну або використати для *компресів* при фітодерматозах.

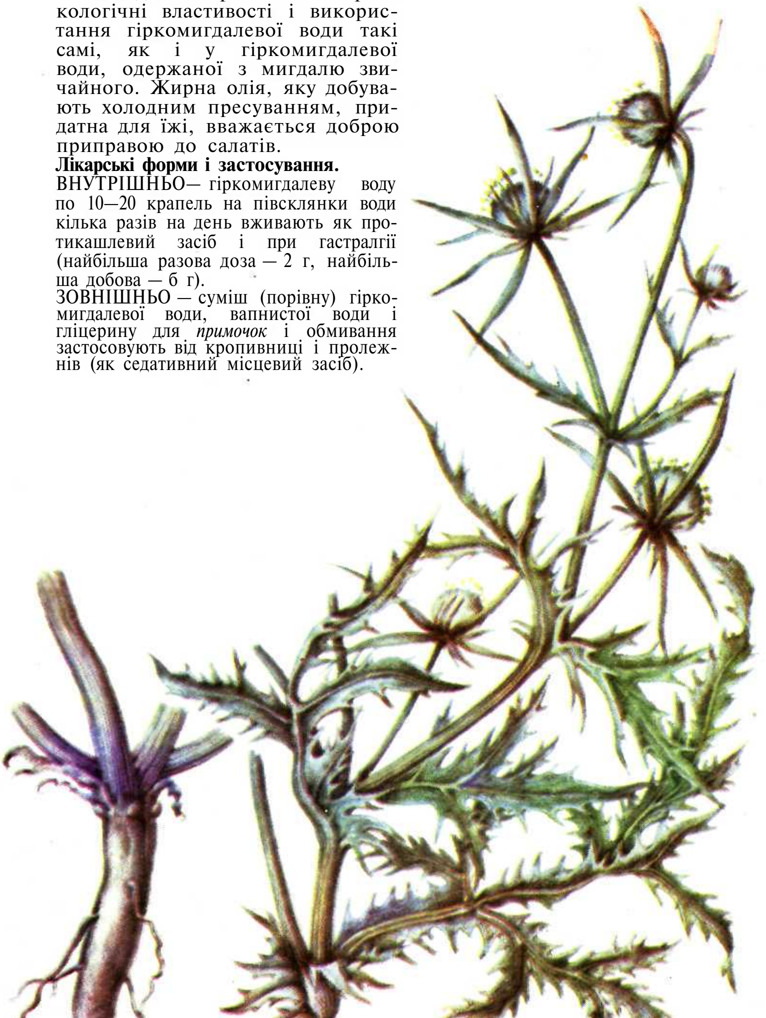

718

718

МИКОЛА́ЙЧИКИ ПОЛЬОВІ́, перекотиполе, переполошник, колючка;
синеголовник полевой
Eryngium campestre — багаторічна сірувато-зелена колюча рослина родини зонтичних. *Корінь* веретеновидний, довгий. *Стебла* до 60 см заввишки, розгалужені. *Листки* жорсткошкірясті, нижні — *черешкові,* верхні — сидячі, трійчасті, з глибокоперистороздільними сегментами. *Суцвіття* рідке, зонтиковидне; зубці чашечки закінчуються довгим колючим вістрям, *пелюстки* білу-

ваті. Плід — двосім'янка, еліпсовидна, по ребрах з гострими лусочками. Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Ростуть на степових схилах, біля шляхів або як бур'ян на полях. У Степу, Лісостепу та в Криму — звичайна рослина, на Поліссі трапляються рідко.

Заготівля і зберігання. Використовують коріння {Radix Eryngii campestris), яке викопують рано навесні або восени, після визрівання насіння, бажано після дощу, коли грунт м'який. Помиті корені нарізують кусочками по 8—10 см, розрізують уздовж і сушать при температурі до 50°. Сухої сировини виходить 25 % . Сировину треба берегти від гризунів, яких вона приваблює. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Корені містять сапоніни, сахарозу, невелику кількість дубильних речовин, сліди алкалоїду, близько 0,1 % ефірної олії та яблучну, лимонну, малонову, оксалову, розмаринову, гліколову і хлорогенову кислоти, до 160 мг% вітаміну С. Надземна частина має близький до коренів хімічний склад, але в інших співвідношеннях. Насіння містить до 0,6 % ефірної олії з запахом амбри і мускусу.

Фармакологічні властивості і використання. Коріння виявляє сечогінну та спазмолітичну дію. Застосовують його проти коклюшу, при нефритах, водянці, статевій слабості, простатиті, для підвищення апетиту, при запаленні середнього вуха.

В народній медицині коріння і *траву* (Herba Eryngii campestris) використовують як ліки при шкірних хворобах, туберкульозі, скрофульозі, набряках ніг, сказі, за тримці менструації, пародонтозі гастралгії, виразці шлунку та гнійних катарах верхніх, дихальних шляхів, сік з трави або коріння — проти сухот, шкірних хвороб та як сечогінний засіб — при літіазі. Зовнішньо препарати з миколайчиків використовують для компресів при запаленнях очей і підвищеній вразливості їх на світло. Молоді пагони придатні на салати, а молоде листя — для маринадів (збуджує апетит); можна їсти й корені — зацукрені або відварені (як домішку до салатів). Трава входить до складу *галенового препарату* нірон (ФРН).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар коріння (25 г коріння на 0,5 л води, варити 10 хвилин) пити 4 рази на день до їди; свіжий сік з трави або коріння п'ють по 1 столовій ложці на півсклянки води з додаванням меду, 3 рази на день.

719

МИКОЛА́ЙЧИКИ ПРИМО́РСЬКІ

синеголовник приморский

Eryngium maritimum — багаторічна або дворічна гола синювато-сіра рослина родини зонтичних. *Корінь* дуже довгий, маловолокнистий, вузлуватий. *Стебло* 40—70 см заввишки, міцне, галузисте. *Листки* шкірясті, ясно-зелені, колючі, прикореневі — з черешками, верхні — стеблообгортні. *Суцвіття* — кулясті головки з КОЛЮЧИМИ тричінадрізаними приквітками, пелюстки голубуваті. *Плід* — сплюснуто-куляста двосім'янка, вкрита майже колючими лусочками. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте в літоральній смузі Чорного й Азовського морів на піскуватих і кам'янистих місцях.

Заготівля і зберігання — так, як у статтях *Миколайчики польові* та *Миколайчики плоскі. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад близький до хімічного складу миколайчиків польових.

Фармакологічні властивості і використання. *Трава* і корінь (Herba et Radix Eryngii maritimi) виявляють дію, близьку до дії миколайчиків польових. У народній медицині рослина вважається кровоочисним засобом і ліками від усяких застійних явищ в організмі. Зменшує секрецію молока. Вважається добрим засобом при літіазах і для підвищення функцій статевих залоз. Використовуються в гомеопатії. Корінь був офіцинальним у Великобританії. В їжу використовують так, як і миколайчики польові.

Лікарські форми і застосування — так, як у статті Миколайчики польові.

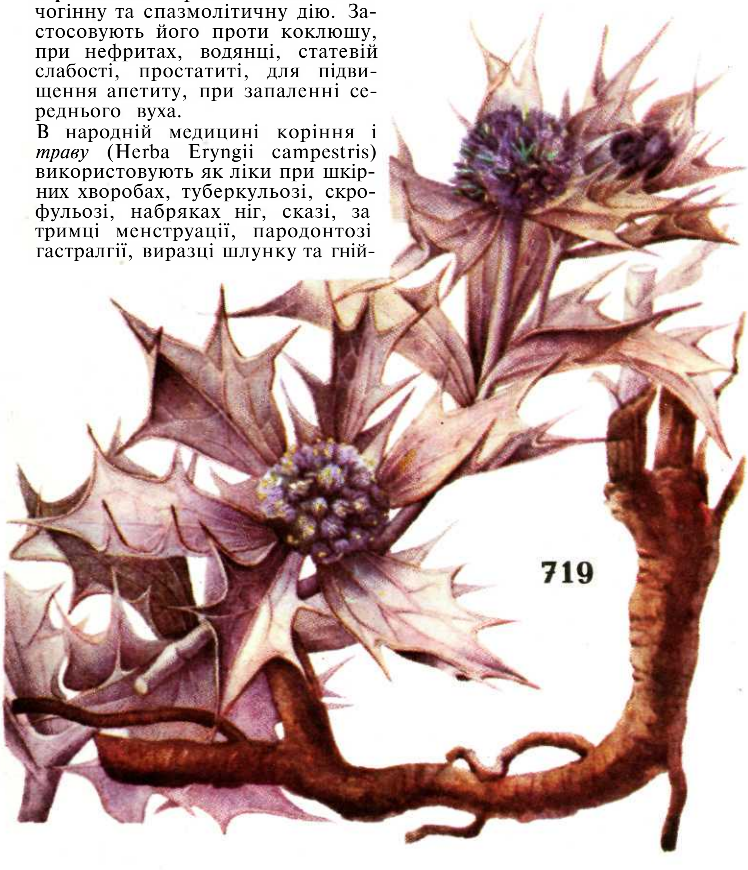

719

717

720

МИ́ЛЬНА ТРАВА — багаторічна трав'яниста гола або короткошорсткувата рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *мильнянка лікарська.*

721

МИ́ЛЬНИЙ КО́РІНЬ — багаторічна трав'яниста гола або короткошорсткувата рослина родини гвоздикових- Те саме, що й мильнянка *лікарська.*

722

МИЛЬНЯ́НКА ЛІ́КАРСЬКА, МИЛЬНИЙ корінь, собаче мило, мильна трава; мыльнянка лекарственная *Saponaria officinalis* — багаторічна трав'яниста гола або короткошорсткувата рослина родини гвоздикових. Має повзуче гіллясте червонувате *кореневище. Стебла* численні, прямі, прості або вгорі розгалужені, 30—70 см заввишки. *Листки* супротивні, при основі звужені в короткий черешок, видовжені або еліптичні, з трьома жилками і з гостро-шорстким краєм. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, запашні, в щитковидно-волотистому *суцвітті; пелюстки* білі або блідорожеві, виїмчасті, з пазурцями і з додатком на межі пластинок та пазурців. *Плід — коробочка.* Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Мильнянка лікарська росте по всій території України на піскуватих луках, узліссях, серед чагарників, особливо в долинах річок, біля будинків і шляхів.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють кореневища (Rhizoma Saponariae officinalis) і *траву* (Herba Saponariae officinalis) мильнянки. Кореневища викопують рано навесні або восени, обтрушують від землі, звільняють від надземної частини, миють у холодній воді, ріжуть на куски завдовжки 10—20 см і сушать на вільному повітрі (можна й на сонці), розкладаючи тонким (3—5 см завтовшки) шаром на тканині чи папері. Штучне сушіння проводять при температурі до 50°. Траву збирають під час цвітіння рослини, зрізаючи верхні 30 см її; на невідрізаній частині стебла обривають листя. Сушать траву під укриттям на вільному повітрі. Штучне сушіння трави проводять при температурі до 40°. Сухих кореневищ виходить 22 % , трави — 12 % . Зберігають сировину в сухих прохолодних приміщеннях. При маніпуляціях з сировиною треба захищати очі й ніс від пороху, який дуже подразнює слизові оболонки і спричинює сльозотечу та чхання. Рослина офіцінальна у Франції, ФРН, Нідерландах, Фінляндії та Португалії.

Хімічний склад. Коріння мильнянки містить до 20 % тритерпенових сапонінів, у тому числі сапонізиди А, В, С і D, агліконами яких є гіпсогенін або гіпсогенінова кислота. У листі рослини є флавоновий глікозид сапонарин і аскорбінова кислота (до 1%).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати мильнянки лікарської посилюють видільні функції слизових оболонок верхніх дихальних шляхів і травного каналу, розріджують густе мокротиння і слизисті виділення, полегшують відхаркування, виявляють потогінну, жовчогінну й діуретичну дії, сприяють виведенню з організму токсичних продуктів обміну (як тих, що утворюються під час нормальних метаболічних процесів, так і тих, що утворюються при хворобливих змінах у різних органах), тобто виявляють кровоочисну дію (термін «кровоочисна дія», або латинською мовою haemodepurativum, запозичений з народної медицини, наукова медицина не визнає, але в галузі фітотерапії користується ним за відсутністю кращого). Крім того, препарати мильнянки зв'язують холестерол і тим протидіють утворенню каменів жовчного міхура, полегшують всмоктування в травному каналі багатьох складових їжі й лікарських речовин завдяки зниженню поверхневого натягу травних соків та прискоренню емульгації жирів, мають протинабрякові властивості, прискорюють процес гоєння післяопераційних ран. Застосування мильнянки лікарської показане при хронічних катарах верхніх дихальних шляхів, особливо при запаленнях трахеї та при бронхітах коли є сухий кашель і утруднене відкашлювання. Як допоміжний засіб її використовують при бронхіальній астмі, силікозі, інтоксикації організму внаслідок бактеріальної інфекції, літіазах, жовтяниці, захворюваннях селезінки дерматозах та подагрі. Слід пам'ятати, що препарати мильнянки протипоказані при кровотечах з травного каналу, при гострих катарах шлунка і кишечника, безпосередньо після операцій на кишечнику, жовчних і сечових шляхах. Передозування препаратів спричинює подразнення шлунка і кишечника, озноб, сухість у роті, частковий параліч язика, нудоту, блювання, сонливість, кривавий пронос, непритомність і судинний колапс. Як зовнішній засіб рослину використовують при себореї, лупі та випаданні волосся. В гомеопатії мильнянку використовують дуже рідко (при апатії, відчутті натиснення на око, повільному пульсі).

Лікарські форми *і* застосування. ВНУТРІШНЬО — столову ложку коріння мильнянки настоюють 8 годин на 250 мл холодної кип'яченої води і випивають за день ковтками як відхаркувальний засіб; відвар коріння мильнянки (20 г сировини на 500 мл окропу, варити 5 хвилин, відразу процідити) по три чверті склянки 3 рази на день (першу порцію — натщесерце) при хворобах печінки, екземі та герпесі; *відвар* трави (30 г сировини на 1 л окропу, випити рівними порціями за день) при жовтяниці; столову ложку *суміші* коренів мильнянки лікарської (25 г), трави *чистотілу звичайного* (15 г) і *звіробою звичайного* (50 г) настоюють 30 хвилин на 250 мл окропу, відразу проціджують і п'ють по 2—3 склянки на день при холелітіазі, набряках печінки, здутті живота й нудоті; 30 г суміші коріння мильнянки лікарської і *пирію повзучого* у співвідношенні 1 : 2 варять 30 хвилин у 500 мл окропу і випивають за день за три прийоми при екземах.

ЗОВНІШНЬО — 30 г суміші коріння мильнянки лікарської і листя *шавлії лікарської* у співвідношенні 1 : 2 варять 5 хвилин у 250 мл окропу і використовують цей відвар теплим для полоскання горла при ангінах; відвар коріння мильнянки (40 г сировини на 500 мл окропу, варити 5 хвилин) для обмивання при герпесі.

722

723

МИРТ ЗВИЧА́ЙНИЙ,
мирт обыкновенный
Myrfus *communis* —
вічнозелений кущ родини миртових, 40—80 см заввишки. *Листки* супротивні, ланцетні, при розтиранні пахнуть. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, розміщені поодиноко або по кілька в пазухах листків. *Плід* — синювато-чорна *ягода*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Походить з Середземномор'я. В УРСР в Пд. Криму розводять як декоративну та ефіроолійну рослину.
Сировина. Використовують листя, зібране під час цвітіння мирта. *Рослинанеофіцинальна*.
Хімічний склад. Рослина містить ефірну олію.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* М. з. мають антимікробні властивості. У вигляді відвару або настойки їх вживають при лікуванні ангіни, бронхіту, туберкульозу легень та грипозних захворювань. У стародавній медицині настій плодів на вині вживали як *еліксир,* що надає людині здоров'я, продовжує життя.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настойку листя (у співвідношенні 1 : 5, на 70 % -ному спирті) по 25—30 крапель 3 рази на день протягом 5—7 днів (при необхідності курс лікування повторюють після 5-денної перерви).

724

МИСОЧКИ—
однорічна трав'яниста гола розсіяноопушена рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Те саме, що й *грицики звичайні*.

725

МИША́ТНИК —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *термопсисланцетовидний*.

726

МИША́ЧЕ ВУ́ШКО —
багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й нечуйвітер *волохатенький*.

727

МІХУ́РНИК ДЕРЕВОВИ́ДНИЙ,
хлопушка;
пузырник древовидный
Colutea arborescens, синонім — С. *vesicaria* —
гіллястий листопадний, до 5 м заввишки *кущ* родини бобових. *Листки* непарноперисті, з 3—6 парами довгастих або овальних листочків. *Квітки* двостатеві, неправильні, яскраво-жовті, до 2 см завдовжки, в пазушних 3—6-квіткових китицях. Плід — багатонасінний, пухирчасто здутий, плівчастий біб, 5—8 см завдовжки і 2—3 см завширшки. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Походить з Середземномор'я. На Україні, переважно в південних районах, міхурник вирощують як декоративну рослину. Легко дичавіє.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Coluteae), яке заготовляють протягом усього вегетаційного періоду. Сушать його під наметом, розстилаючи тонким шаром і час від часу перемішуючи. Сухої сировини виходить 25 %. Рослина *неофіцинальна*.

ХІМІЧНИЙ склад. Листя міхурника містить дубильні й гіркі речовини, колютеву кислоту, сліди ефірної олії, аскорбінову кислоту та мінеральні солі.
Фармакологічні властивості і використання. Міхурник здавна використовують як замінник касії гостролистої. Його препарати мають проносні властивості, але за силою дії поступаються перед препаратами касії. Сила проносної дії залежить від дози: малі дози зумовлюють легке послаблення, великі — проносний ефект. Рослина виявляє й незначну сечогінну та жовчогінну дію. В народній медицині міхурник використовували і як кровоочисний засіб. Недоліком препаратів міхурника є їхній неприємний смак і запах. Щоб позбутися цього, в препарати міхурника додають меду або коріння солодки голої, які не лише виправляють смак ліків, а й посилюють проносну дію. Проведені в СРСР експериментальні й клінічні випробування препаратів з листя міхурника довели відсутність токсичних явищ.
Лікарські форми і використання.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (20—50 г сировини на 1 л окропу, настоюють 5 хвилин) по одній склянці перед сном як проносний або послаблюючий засіб (відрегулювати дозою); складний настій (10 г листя міхурника і 15 г меленої кави настоюють 15 хвилин на 150 мл окропу, проціджують і додають 15 г гіркої солі й 30 г малинового сиропу) для хворих з слабим серцем як проносний і жовчогінний засіб.

723

727

728

МІШЕ́ЧКИ — однорічна трав'яниста гола розсіяноопушена рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Те саме, що й *грицики звичайні.*

729

МОГИЛЬНИК — вічнозелений півкущик родини барвінкових. Те саме, що й *барвінок малий.*

730

МОГИ́ЛЬНИК СТЕПОВИ́Й — багаторічна трав'яниста гола рослина родини паролистових. Те саме, що й *гармала звичайна.*

731

МОКРЕ́ЦЬ — трав'яниста рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *зірочник середній,*

732

МОЛОДИ́ЛО ПАРОСТКО́ВЕ, доля; молодило отприсковое *Jovibarba sobolifera,* синонім — Sempervivum soboliferum — багаторічна трав'яниста м'ясиста рослина родини товстолистих. Стебло прямостояче, залозисто-опушене, облистнене, 10—25 (40) см заввишки, з розеткою листків біля основи; неплідні *пагони* — у вигляді щільних кулястих розеток листків. *Листки* розетки видовжено-клиноподібні, гострі, голі, з країв війчасті. *Квітки* актиноморфні (див. статтю *Актиноморфна квітка),* двостатеві, 6-членні, дзвониковидні, у щитковидних *суцвіттях; пелюстки* блідо-жовті або зеленаві, більше як удвоє довші за чашечку, по краю війчасті. *Плід — листянка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Молодило паросткове росте на Поліссі в соснових лісах, на піщаних місцях.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують свіже листя молодила, яке збирають у липні — серпні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У листі молодила є органічні кислоти, серед яких найбільше яблучної.

Фармакологічні властивості і використання. При серцевій недостатності вживають свіже молоде листя з медом або цукром. До ран, які довго не гояться, прикладають свіжу потовчену *траву,* змішану з свинячим смальцем.

733

МОЛОДИ́ЛО ПОКРІВЕ́ЛЬНЕ молодило кровельное Sempervivum *tectorum* — багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. *Стебло* пряме, залозисто-опушене, облистнене, 24—45 см заввишки, з розеткою листків біля основи; неплідні *пагони* — у вигляді щільних кулястих розеток листків. *Листки* розетки з обох боків голі, лише з країв коротковійчасті, довгасті або оберненояйцевидні, з загостреною червонястою верхівкою. *Квітки* актиноморфні (див. *Актиноморфна квітка),* двостатеві, 12-членні, зірчасті, у щитковидних *суцвіттях; пелюстки* рожево-фіолетові, лінійно-ланцетні, загострені, волохаті, вдвоє довші за чашечку. *Плід — листянка.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Молодило покрівельне походить з гір Середньої Європи. На території України його вирощують як декоративну рослину; іноді воно трапляється здичавіло на мурах, дахах і на кам'янистих місцях.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують свіже листя молодила, яке збирають у липні — вересні. Інколи використовують і сухе листя. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У листі молодила є дубильні речовини, смоли, органічні кислоти й седогептоза.

732

733

Фармакологічні властивості і використання. Відвар свіжого листя приймають усередину при виразковій хворобі шлунка, проносі, альгоменореї й метрорагії, а холодний настій — при гарячкових станах і запаленнях органів дихання. Застосовують молодило і як зовнішній засіб. Відвар листя використовують як полоскання при ангінах і як натирання при тривалому загорянні на сонці. Свіжим соком виводять бородавки і мозолі, лікують рани і опухи. Для лікування ран і опухів можна використовувати і свіже подрібнене листя. Подрібнене листя або сік, змішані з рослинною олією або смальцем, застосовують при бородавках, ластовинні, синяках, опіках, різних запаленнях шкіри, афтах тощо.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар листя (4 г сировини на 200 мл окропу, варити 9 хвилин) по три чверті склянки 2—3 рази на день; 2—3 подрібнені листки рослини заливають холодною кип'яченою водою, настоюють ніч і випивають протягом дня за 2—3 прийоми.

ЗОВНІШНЬО — відвар листя (12 г сировини на 200 мл окропу, варити 9 хвилин) для полоскання або натирання.

734

734

МОЛОЧА́Й ГОРО́ДНІЙ

молочай огородный
Euphorbia peplus —
однорічна трав'яниста гола рослина родини молочайних. *Стебла* підведені або, рідше, прямостоячі, розгалужені, 10—25 см заввишки. *Листки* чергові, обернено-яйцевидні, тупі. *Квітки* різностатеві, однодомні, без *оцвітини:* одна маточкова квітка та 10—12 тичинкових квіток оточені чашечковидним покривальцем і утворюють невеличкі *суцвіття,* подібні до квітки. Головних променів суцвіття три. *Плід* — трилопатевий тригорішок; насінини шестигранні, по двох гранях борозенчасті, по чотирьох — ямчасті. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Молочай городній росте розсіяно в степових і лісостепових районах України як бур'ян на полях та біля доріг.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* і коріння. Заготовляють сировину під час цвітіння рослини. Вживають траву й коріння рослини (так само, як і молочний сік) свіжими або сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Молочай городній містить їдкий молочний сік (евфорбій), смолу, каучук, солі яблучної кислоти та мінеральні речовини. Основною діючою речовиною молочного соку є евфорбон, до складу якого входять евфол, α-евфорбол, тараксерол, тритерпеновий спирт резинеферол і β-амірин. У насінні рослини є жирна олія, смола, евфорбіостероїд та сліди алкалоїдів.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави, молочний сік (свіжий чи сухий розведений) і відвар цілої рослини використовують у дерматології і косметиці (див. статтю Молочай *кипарисовидний).* При виведенні веснянок і плям обличчя змащують спочатку молочним соком, а потім — риб'ячим жиром. Свіжий молочний сік рослини використовують і для боротьби з блощицями. Останнім часом увагу дослідників привертають повідомлення про антибластичні властивості молочаїв і можливості синтезу статевих гормонів і вітаміну D з евфорбіостероїду.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — *відвар* із свіжої рослини (дві рослини з корінням на 10 л окропу) у вигляді ванночок для лікування корости. Молочай городній — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!**

735

МОЛОЧА́Й КИПАРИСОВИ́ДНИЙ

молочай кипарисовидный
Euphorbia cyparissias —
багаторічна трав'яниста сірувато-зелена, з білим молочним соком рослина родини молочайних. Стебла численні, прямостоячі, 10—40 см заввишки, голі або в нижній частині короткопухнасті, з неплідними густооблистненими гілочками. Стеблові *листки* вузьколінійні, сидячі, до основи звужені, тупі, одножилкові; верхівкові — нитковидні. Квітки різностатеві, однодомні, без *оцвітини;* одна маточкова квітка та 10—12 тичинкових квіток оточені дзвониковидним покривальцем і утворюють невеличкі *суцвіття,* подібні до квітки. Головних променів суцвіття 10—15. *Плід* — густодрібнобородавчастий трилопатевий тригорішок. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Молочай кипарисовидний росте майже по всій території України (крім Донецького Лісостепу і Степу) на степових схилах, відкритих піщаних місцях, як бур'ян на полях та біля доріг.

735

Сировина. Див. статтю *Молочай городній.*

ХІМІЧНИЙ склад молочаю кипарисовидного близький до хімічного складу молочаю городнього.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* молочаю кипарисовидного мають сечогінні, проносні, глистогінні, потогінні та болетамувальні властивості. Великі дози рослини спричинюють блювання. Молочний сік, при нанесенні його на шкіру, виявляє місцеву подразнюючу дію. Водний настій трави або коріння молочаю вживають при катарах шлунка, захворюваннях нирок, як послаблюючий, блювотний та протиглисний засіб. У дерматології й косметиці настій трави або молочний сік рослини (свіжий чи сухий розведений) використовують для виведення веснянок і плям на обличчі, видалення мозолів і бородавок та для лікування лишаїв. Як засіб від корости застосовують відвар цілої рослини (див. статтю Молочай *городній).*

Лікарські форми **і застосування.**
ВНУТРІШНЬО — настій (1 чайна ложка трави або коріння на 200 мл окропу, настояти 20 хвилин) по 1 столовій ложці з водою 3 рази на день до їди. Молочай кипарисовидний — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!**

736

МОЛОЧА́Й СТЕПОВИЙ

молочай степной

Euphorbia stepposa — багаторічна трав'яниста рослина родини молочайних. *Стебло* прямостояче, голе, сизувате, 30—60 см заввишки. *Листки* цілісні, чергові, широколанцетні, з 3—5 жилками, шкірясті, тупі, з невеличким верхівковим вістрям. *Квітки* різностатеві, однодомні, без *оцвітини;* одна маточкова квітка та 10—12 тичинкових квіток оточені чашечковидним покривальцем і утворюють невеличкі *суцвіття,* подібні до квітки. Головних променів суцвіття 7—13. *Плід* — трилопатевий тригорішок. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Молочай степовий росте в Лісостепу й Степу на відслоненнях, степах і степових схилах.

Сировина. Див. статтю *Молочай городній.*

Хімічний склад молочаю степового близький до хімічного складу *молочаю городнього.*

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині молочай степовий використовують як послаблюючий, сечогінний і глистогінний засіб. Є відомості про застосування його у народній медицині при ракових пухлинах. Як зовнішнім засобом препаратами молочаю степового лікують хвороби шкіри. Соком рослини виводять бородавки, мозолі та плями на обличчі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* (2 г сухого коріння на 200 мл окропу) або *настій* (4—5 г сухої або 6—8 г свіжої трави на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 2—4 рази на день як сечогінний засіб. ЗОВНІШНЬО — настій трави або відвар коріння у вигляді ванночок для лікування екземи. Молочай степовий — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!**

737

МОЛО́ЧКА ПРИМО́РСЬКА

глаукс приморский

Glaux maritima — багаторічна трав'яниста ясно-зелена м'ясиста рослина родини первоцвітих, заввишки 5—20 см. *Стебла* прямостоячі або простягнуті, з густо облиствленими гілками. *Листки* сидячі, еліптичні або видовженоланцетні, цілокраї, загострені, з розсіяними бурими крапчастими ямками; нижні — супротивні, верхні — чергові. *Квітки* двостатеві, одиничні, сидячі або на коротких *квітконіжках* у пазухах листків; *оцвітина* проста, блідо-рожева, 5-лопатева (складається з самої чашечки). *Плід — коробочка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Молочка приморська росте на солонцях і засолених луках у південній частині Лісостепу і в Степу.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву,* яку заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать сировину під укриттям на вільному повітрі. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині настій трави молочки вважається засобом, що сприяє підвищенню секреції молока у матерів-годувальниць.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столову ложку сировини настоюють 1 годину на склянці окропу, проціджують) по чверті склянки 3—4 рази на день до їди.

736

737

738

МОРЕ́ЛЯ — листопадне дерево, рідше — *кущ*, родини розових. Те саме, що й *абрикос звичайний*.

739

МОРІЖО́К — однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *спориш звичайний*.

740

МО́РКВА ГАДЮ́ЧА — багаторічна трав'яниста з приємним запахом рослина родини селерових. Те саме, що й *смовдь гірська*.

741

741

МО́РКВА ДИ́КА,
гніздо сороче;
морковь дикая
Daucus carota —

дворічна трав'яниста жорстково-лосиста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* прямостояче, гранчасто-борозенчасте, угорі розгалужене, 25—80 см заввишки. *Листки* двічі-тричі перисторозсічені, з довгастими або лінійними, надрізанозубчастими частками. *Квітки* правильні, дрібні, 5-пелюсткові, білі, зібрані у складні великі зонтики, біля основи яких є обгортка, утворена перистороздільними листочками; центральна квітка зонтика часто неплідна, темно-червона, на довгій *квітконіжці*. *Плід* — двосім'янка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Морква дика росте як бур'ян на полях і відкритих місцях по всій території України.

Сировина. Для медичних потреб використовують плоди рослини (Fructus Dauci carotae). Заготовляють плоди під час повної стиглості (зрізані зонтики підсушують і обмолочують). Сухі плоди зберігають у щільно закритих коробках. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. У насінні моркви дикої є ефірна олія (1,6 %), алкалоїди (1,4 %), дубильні речовини (0,2 %), органічні кислоти, цукри та понад 20 мікроелементів.

Фармакологічні властивості і використання. Насіння моркви дикої використовують як засіб, що має сечогінні, холеретичні, солерозчинні, спазмолітичні, протизапальні та антимікробні властивості. В науковій медицині плоди моркви дикої використовують як сировину для виготовлення спиртового екстракту, який входить до складу препарату уролесану. Уролесан призначають при лікуванні нефролітіазу, жовчнокам'яної хвороби, гострого та хронічного калькульозного холециститу, пієлонефриту, ниркових і печінкових колік та сольових діатезів. У народній медицині порошок з плодів моркви дикої вживають як вітрогінний, глистогінний і проносний засіб та при нетравленні шлунка. При нирковокам'яній хворобі п'ють настій плодів, дотримуючись при цьому дієти, як при нефриті.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — уролесан (Urolesanura) по 8—10 крапель на грудочці цукру 3 рази на день перед їдою (курс лікування — від 5 днів до 1 місяця), а в разі ниркових і печінкових колік — по 15—20 крапель на прийом; *порошки* з плодів по 1 г на прийом, 3 рази на день; настій плодів (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настояти у термосі протягом ночі) по одній склянці 3 рази на день (пити **гарячим!**).

742

МО́РКВА ЇСТІВНА́ — дворічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *морква посівна*.

743

МО́РКВА ПОСІВНА́,
морква їстівна;
морковь посевная
Daucus *sativus* —

дворічна трав'яниста жорстково-лосиста рослина родини селерових (зонтичних). У перший рік утворює розетку *листків* і м'ясистий *коренеплід* червоно-оранжевого, жовтого або білого кольору, на другий — розетку листків, квіткові *стебла* й *плоди*. Стебло прямостояче, 30—100 см заввишки. Листки чергові, черешкові, двічі або тричі перисторозсічені, трикутні. *Квітки* правильні, дрібні, білі, червонуваті або жовтуваті, зібрані в складні *зонтики*. *Плід — двосім'янка*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Моркву посівну вирощують по всій території України як овочеву і кормову рослину.

Сировина. Для медичних потреб використовують плоди (Fructus Dauci sativi), коренеплоди (Radix Dauci recens) і зрідка листя рослини (Folia Dauci sativi). Листя збирають під час цвітіння рослини і сушать у затінку на вільному повітрі. Плоди заготовляють під час повної стиглості (зрізані зонтики підсушують і обмолочують). Готову сировину зберігають у закритих коробках. Коренеплоди споживають свіжими або варять.

Хімічний склад. Коренеплоди моркви містять β-каротин (до 24 мг%) та інші каротиноїди, нікотинову (0,55—1,47 мг%), пантотенову (0,26 мг%) і фолієву кислоти та інші вітаміни (Е — 0,63 мг% , С, B_1, B_2, B_6, біотин), флавоноїди (22—60 мг%), фосфоліпіди, лецитин, стероли, інозит (48 мг%), цукри (3,4—12,0 %), пектинові речовини (0,3—0,8 %), клітковину (0,7—2,0 %) і макро- та мікроелементи (калій, магній, фосфор, хлор, йод, алюміній, бор, ванадій, залізо, кобальт, мідь, марганець, цинк). У насінні є жирна й ефірна олії, флавоноїди та кумарини. Із листя виділено піролідин і дауцин.

Фармакологічні властивості і використання. Коренеплоди моркви вживають не лише як продукт харчування, а й як цінний лікувальний засіб. Як джерело каротину сиру моркву або свіжий морквяний сік призначають хворим на гіпо- й авітаміноз А (при хворій печінці і зниженій функції щитовидної залози лікування авітамінозу А малоефективне!), вагітним жінкам і матерям-годувальницям (підвищується секреція молока),

людям, професія яких пов'язана з напругою зору, при інфаркті міокарда, як допоміжний лікувальний засіб при кон'юнктивітах, кератитах, блефаритах, гемералопії (куряча сліпота) і стомленні сітківки. Як легкий проносний засіб морква використовується при хронічних запорах і геморої, як сечогінний — при хворобах нирок. Наявністю значної кількості йоду (5 мкг/100 г сирої маси) пояснюється застосування моркви при зниженій функції щитовидної залози. Заслуговують на увагу й повідомлення про ефективне застосування моркви при захворюваннях, пов'язаних з порушенням мінерального обміну {хронічні обмінні поліартрити, остеохондроз, жовчнокам'яна і нирковокам'яна хвороби). Морквяний сік з медом використовують у народній медицині при простуді, розладах травлення, статевому безсиллі (по столовій ложці кілька разів на день). У дитячій практиці морквяний сік дають як легкий проносний, протизолотушний і глистогінний (особливо проти гостриків) засіб та як засіб, що підвищує стійкість організму до простудних і шкірних захворювань, сприяє ростові й розвиткові дитини. При загостренні виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки, запальних процесах тонкого й товстого відділів кишечника вживати моркву всередину протипоказано. Зовнішньо як болетамувальний, протизапальний і антисептичний засіб терту моркву застосовують для гоєння ран, опіків, відморожень, золотушних і цинготних виразок та при панариції. Свіжим соком полощуть рот при стоматитах, змащують ротову порожнину у дітей при пліснявці. В дерматології терту сиру моркву застосовують місцево для лікування сонячного дерматиту, а в косметиці — для накладання масок при сухості шкіри обличчя. Коренеплоди моркви використовують і як сировину для промислового виробництва каротину, олійний розчин якого застосовують у вигляді *примочок, компресів, емульсій* при лікуванні хронічних захворювань шкіри, гнійних ран, опіків, відморожень та уражень слизових оболонок, носа і глотки. Насіння моркви використовують як засіб, що має сечогінні, холеретичні, солерозчинні, вітрогінні та протиглистяні властивості. Сушене листя моркви заварюють як чай і п'ють при геморої.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій плодів (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настояти у термосі протягом ночі) по півсклянки 5—6 раз на день до їди при нирковокам'яній хворобі й метеоризмі (пити **гарячим!);** свіжий *сік* по 1 столовій ложці 4—5 раз на день, додаючи безпосередньо перед вживанням мед або цукор на смак (дітям дають по 1 столовій ложці 2 рази на день зранку і ввечері натщесерце як глистогінний засіб і при проносі).
ЗОВНІШНЬО — дві стерті морквини змішують з одним попередньо збитим білком і чайною ложкою провансської олії або молока і невеликою кількістю крохмалю, наносять одержану суміш на обличчя і через 30 хвилин змивають теплою водою.

743

744

МОРСЬКА́ КАПУ́СТА — багаторічна морська бура водорість родини ламінарієвих. Те саме, що й *ламінарія цукриста.*

745

МОХ БІ́ЛИЙ
рід багаторічних трав'янистих рослин родини сфагнових. Те саме, що й *сфагн.*

746

«МОХ» ДУБО́ВИЙ
лентец крупитчатый
Evernia prunastri —
багаторічний кущистий лишайник родини уснеєвих. *Слань* лишайника прямостояча або звисла, м'яка, 10—20 см завдовжки. Лопаті слані вилчасторозгалужені, досить широкі, морщинисті, складчастохвилясті чи бородавчасті, зверху жовтуваті або сіро-зелені, зісподу — бліді, місцями світлорожеві, з загорнутими донизу краями. Органи вегетативного розмноження (соредії) розміщені на загорнутих краях лопатей, мають вигляд дрібних білих цяток. Плодові тіла (апотеції) 2—10 мм у діаметрі, коричневі або червоно-коричневі, матові, розміщені розріджено на верхній частині слані або на закінченнях лопатей.
Поширення. «Мох» дубовий як *епіфіт* росте в лісових і на півночі лісостепових районів України в старих тінистих лісах на стовбурах і товстих гілках різних дерев (дуб, клен, липа, ясен тощо).
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують слань лишайника (Lichen quercus). Заготовляють слань увесь рік, але найкраще влітку,' коли є змога швидко і якісно сушити зібрану сировину. Слань знімають з гілок руками або зшкрібають ножем, очищають від сторонніх домішок, розстилають тонким (5—7 см завтовшки) шаром на папері або тканині й сушать проти сонця або в теплому приміщенні, періодично помішуючи. Можна сушити в сушарках при температурі, не вищій за 60°. Сухої сировини виходить 76—77 % . Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Слань лишайника містить евернієву кислоту та її ефіри, уснінову кислоту, смоли, віск, жири та слизисті речовини.
Фармакологічні властивості і використання. «Мох» дубовий має пом'якшувальні, антимікробні, протизапальні й легкі проносні властивості, збуджує апетит. Настій слані «моху» дубового п'ють при кашлі, астмі, хронічному запорі, в разі відсутності апетиту. «Мох» дубовий широко використовують у парфюмерному виробництві.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, варити 5 хвилин, процідити) по півсклянки 4 рази на день до їди.

747

МОХ СФА́ГНОВИЙ —
рід багаторічних трав'янистих рослин родини сфагнових. Те саме, що й *сфагн*.

748

МОХ ТОРФО́ВИЙ —
рід багаторічних трав'янистих рослин родини сфагнових. Те саме, що й *сфагн*.

749

МУ́ДНИК —
багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини білозерових. Те саме, що й *білозір болотний*.

750

МУХОЛО́ВКА —
багаторічна трав'яниста рослина родини росичкових. Те саме, що й *росичка круглолиста*.

746

751

751

МУХОМО́Р ЧЕРВО́НИЙ,
маримуха;
мухомор красный
Amanita muscaria —
гриб родини мухоморових. Шапинка 5—15 см у діаметрі, у молодих грибів майже куляста, у зрілих — опукло- або плоскорозпростерта, з тонким рубчастим краєм, яскраво-червона або оранжева, з численними білими або жовтуватими пластівцями, які після дощу часом зникають; пластинки густі, тонкі, вільні, білі. Спорова маса біла. Ніжка циліндрична, з великою бульбою, щільна, пізніше з порожниною, 5—13 (18) см заввишки і 1—3 (4) см завтовшки, з широким білим (по краю жовтим) кільцем у верхній частині; піхва приросла, має вигляд концентричних, бородавчасто-лускатих смуг. М'якуш білий, під шкіркою шапинки — жовтуватий, без виразного запаху.

Поширена. Мухомор червоний росте по всій території України у хвойних і листяних лісах з липня по листопад.

Сировина. Використовують свіже плодове тіло гриба.

Хімічний склад. У плодовому тілі мухомора є алкалоїди мусказон і мускімол, іботенова кислота й мікоатропін.

Фармакологічні властивості і використаная. У народній медицині настойку гриба на горілці використовують для розтирання при ревматизмі. В гомеопатії з мухомора червоного приготовляють препарат Agaricus muscarius, який застосовують при спазмах судин, епілептичному і хореатичному станах, множинному склерозі й ангіні та при функціональних порушеннях діяльності спинного мозку й тяжкому перебігу клімаксу. В побуті мухомор червоний використовують як інсектицидний засіб. Для знищення мух готують міцний відвар, невелику кількість якого наливають у неглибоку тарілку й підсолоджують цукром, а зверху кладуть фільтрувальний папір так, щоб він дещо виступав за краї тарілки. Замість відвару в тарілку можна насипати дрібненькі кусочки гриба, залити їх невеликою кількістю підсолодженої води або молока, а зверху так само покласти фільтрувальний папір. Споживаючи розчини, мухи гинуть. Свіжим соком або вареним грибом (у вигляді кашкоподібної маси) змащують місця скупчення клопів.

Мухомор червоний — **смертельно отруйний гриб.** При маніпуляціях з ним слід бути обережним, а розставляючи приманки для мух, треба слідкувати, щоб до них не мали доступу діти.

752

МУ́ЧНИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА, медвеже вухо; толокнянка обыкновенная *Arctoslaphylos uva-ursi,* синонім — *Arbutus uva-ursi* — невеликий вічнозелений кущик родини вересових. *Стебла* лежачі, 0,3—1 (2) м завдовжки, дуже розгалужені, з висхідними квітконосними гілочками. *Листки* чергові, шкірясті, довгасто-обернено-яйцевидні, тупі, з трохи загнутими донизу і злегка потовщеними цільними краями, зверху темнозелені, з полиском, з ясно помітними сітчасто розташованими вдавленими жилками, зісподу світліші, матові, з ясно виступаючою середньою жилкою. *Квітки* двостатеві, правильні, на коротких *квітконіжках,* у поникли китицях на кінцях гілочок; *віночок* глечиковидний, білий або блідорожевий, на верхівці з п'ятьма зубчиками. Плід — червона ягодоподібна куляста борошниста *кістянка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Мучниця звичайна трапляється невеличкими острівками на Поліссі в соснових лісах, на сухих піщаних грунтах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя мучниці (Folia Uvae ursi). Заготовляють сировину у два строки: навесні, перед цвітінням або на його початку, і восени, від початку достигання плодів і до першого снігу. Зрізані гілочки зв'язують у пучки й розвішують для сушіння під наметами або в провітрюваному приміщенні. Після сушіння листки відокремлюють від стеблових частин і зберігають у коробках у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності сирови ни — 5 років. Листя мучниці відпускають аптеки.

Хімічний склад. Листя мучниці містить фенолові глікозиди арбутин (8—16 %) і метиларбутин, вільний гідрохінон, дубильні речовини пірогалової групи (30—35 %), органічні кислоти (галова, елагова, хінна, мурашина, урсолова), флавоноїди гіперозид, кверцетин, кверцитрин, ізокверцитрин, мірицетин, мірицитрин, тритерпен уваол, віск і смолу та сліди ефірної олії й мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Основними діючими речовинами листя мучниці є фенолові глікозиди, флавоноїди й дубильні речовини. Арбутин і метиларбутин розщеплюються в організмі до гідрохінону, який має подразні й антибактеріальні властивості, внаслідок чого підвищується діурез, а сечовивідні шляхи очищаються від бактеріальної флори. Протибактеріальна дія мучниці проявляється лише за умови лужної реакції сечі, оскільки при кислій реакції сечі гідроліз глікозидів не відбувається. Антисептичний ефект проявляють і дубильні речовини мучниці. Він зумовлений їхньою здатністю утворювати комплексні сполуки з мікробними білками й від реакції сечі не залежить. Поряд з цим дубильні речовини мучниці виявляють протизапальну дію. Флавоноїди, що містяться в рослині, виявляють салуретичну дію (підвищення діурезу з одночасним посиленням виведення з організму іонів натрію і хлору). Одночасна наявність сечогінних, антимікробних і протизапальних властивостей робить цю рослину цінним засобом для лікування запальних процесів у сечовивідних шляхах та ниркової недостатності з порушенням водного й мінерального обміну. У народній медицині, крім того, препарати мучниці приймають при нефролітіазі, гематурії, затримці сечі, мимовільному сечовиділенні, ніктурії, сперматореї, малярії, туберкульозі легень, діареї й атонії кишок та при цукровому діабеті. Мучниця звичайна входить до складу *сечогінного чаю.* Вживають мучницю у вигляді настою, відвару або порошків з листя. Натомість болгарські вчені вважають, *що* найкраща лікарська форма мучниці — настій, і пояснюють це тим, що при кип'ятінні екстрагується значна кількість дубильних речовин, які подразнюють слизову оболонку шлунково-кишкового тракту. При надмірному й тривалому вживанні препарати мучниці можуть спричиняти блювання, пронос, подразнення нирок, викидень у вагітних. У разі необхідності тривалого вживання мучниці її використовують у суміші з іншими лікарськими рослинами, які мають сечогінні та протизапальні властивості. Окремі автори рекомендують при вживанні мучниці одночасно приймати 1 чайну ложку натрію гідрокарбонату для створення лужної реакції сечі. Зовнішньо настій листя рослини застосовують для гоєння виразок і гнійних ран.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — холодний настій (І столову ложку сировини заливають двома склянками кип'яченої води кімнатної температури, настоюють 6—8 годин, проціджують) по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день; *настій* (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по півсклянки або по третині склянки 3—5 раз на день через 40 хвилин після їди; *відвар* (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—5 раз на день через 40 хвилин після їди; *порошок* з листя по 1 г двічі на день; 10 г суміші листя мучниці звичайної і *полину звичайного,* трави *хвоща польового,* насіння *моркви дикої* і *кропу запашного,* взятих у співвідношенні 3:2:2: 1:2, заливають двома склянками окропу, настоюють 12 годин у духовці, кип'ятять 5 хвилин і п'ють по півсклянки 4 рази на день через 1 годину після їди при нирковокам'яній хворобі; столову ложку суміші (порівну) листя мучниці звичайної і трави *собачої кропиви п'ятилопатевої* заливають 3 склянками окропу, кип'ятять, поки не википить третина рідини, проціджують і п'ють протягом дня за 3 рази при нервовому збудженні й атонії кишок.

ЗОВНІШНЬО — настій або *відвар* (готують, як у попередньому прописі) для обмивань і комлресів.

752

753

МУШМУЛА́ ЗВИЧА́ЙНА
мушмула обыкновенная
Mespilus germanica —
колючий *кущ* або невисоке (1,5—5 м заввишки) дерево родини розових. Гілки червонаво-бурі, в молодому стані опушені, пізніше — голі. Листки чергові, короткочерешкові, прості, суцільні, видовженоланцетні або видовженоеліптичні, до 12 см завдовжки і 4 см завширшки, цілокраї або дрібнозубчасті (на кінцях зубчиків є червонаві залозки), в молодому віці з обох боків опушені, згодом — зверху темно-зелені, розсіяноволосисті або зовсім голі, зісподу — ясно-зелені, білуватопухнасті. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, 3—5 см у діаметрі, одиничні на кінцях вкорочених пагонів; пелюстки оберненояйцевидні, білі. *Плід* — несправжня приплюснуто-куляста бурувата кістянка з (4) 5 кісточками, зовсім зануреними у м'якуш. Цвіте у травні.

Поширення. Мушмула звичайна росте в Криму у світлих мішаних і хвойних лісах. У південних районах республіки її вирощують як декоративну і плодову рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують плоди і листя рослини. Листя заготовляють з травня по серпень, плоди — восени (у стадії повної стиглості). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди і листя рослини містять значну кількість дубильних речовин. У плодах, крім того, є цукри (до 17 %), 0,2—0,9 % органічних кислот (в основному яблучна), до 16 мг% вітаміну С.

Фармакологічні властивості і використання. Відвари і настої плодів та листя мушмули або плоди в натуральному вигляді користуються репутацією ефективного в'яжучого засобу. Всередину їх дають при звичайних і кривавих проносах, для збудження апетиту; зовнішньо як протизапальний засіб використовують для полоскання горла при ангіні. Плоди мушмули їстівні. Споживають їх після влежування або після перших осінніх приморозків — тоді вони гублять терпкий смак. Про запас плоди консервують у цукровому сиропі. Лікувальні властивості в таких плодів не втрачаються.

Лікарські форми і застосування. ЗОВНІШНЬО — настій листя (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) для полоскання.

753

754

М'Я́ТА БЛОШИ́НА
мята блошная
Mentha pulegium —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* підведене, чотиригранне, розгалужене, вгорі коротковолосисте, 15—50 см заввишки. Листки супротивні, черешкові, овальні або яйцевидні, зубчасті, при основі клиновидні, притиснутоопушені. *Квітки* дрібні, в густих, майже кулястих кільцях; чашечка двогуба, з війчастими з країв зубцями, *віночок* майже правильний, з 4-лопатевим відгином, рожево-ліловий з білуватою трубочкою, зовні розсіяноволосистий. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. М'ята блошина росте спорадично в західних областях України і на півдні Кримської області по берегах водойм, на заплавних луках.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* м'яти блошиної (Herba Menthae pulegii), яку заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи в першій половині дня облистнені частини стебел. Зібрану *траву* сушать під укриттям на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 25 %. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 1 рік. Рослина *неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. Сушена трава М'ЯТИ блошиної містить ефірну олію (1—2 %), дубильні речовини, сапонін і флавановий глікозид гесперидин. Головними складовими частинами ефірної олії є пулегон (75—90 %), азулен, лимонен, дипентен і ментон. Ментолу в ефірній олії м'яти блошиної немає.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині м'ята блошина має аналогічне з *м'ятою перцевою* застосування. Рослина відома своїми спазмолітичними, болетамувальними, протизапальними, жовчогінними і дезинфікуючими властивостями, здатністю рефлекторно розширювати вінцеві судини, збуджувати секрецію залоз шлунково-кишкового тракту й підвищувати апетит. Настій трави п'ють при шлунково-кишкових розладах, при болях і спазмах у шлунку й кишечнику, при метеоризмі, проносах, нудоті та блюванні, при жовчнокам'яній хворобі й жовтяниці, для стимулювання серцевої діяльності й заспокоєння головних болів та від безсоння. Зовнішньо настій трави застосовують при сверблячці шкіри (обмивання), запаленні ясен (полоскання) та нервовому збудженні (ванни).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 1 годину) по півсклянки 4 рази на день до їди **(пити теплим!).** ЗОВНІШНЬО — обмивання і полоскання вищезазначеним настоєм, ванни з настою (50 г трави заливають 2 л окропу, підігрівають в добре закритій посудині 10—15 хвилин, охолоджують, проціджують, віджимають і додають до ванни).

755

М'ЯТА ВОДЯНА

мята водяная

Mentha aquatica — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* висхідне, чотиригранне, опушене або майже голе, галузисте. 20—80 см заввишки. *Листки* супротивні, черешкові, яйцевидні або довгастояйцевидні, при основі округлоабо широко-клиновидні, на верхівці тупувато-загострені, пилчасті, голі або опушені. *Квітки* дрібні, волосисті, у кільцях, які розміщені у пазухах приквіткових листків, що не перевищують кілець, і утворюють на верхівці стебла *суцвіття* у вигляді кулястих або овальних головок; *чашечка* правильна, віночок рожевий або рожево-ліловий, майже правильний, лійковидний, з 4-лопатевим відгином. *Плід* складається з 4 односінних горішковидних часток. Цвіте з липня по вересень.

Поширення. М'ята водяна росте по всій території України (в Криму рідко) на берегах водойм і у воді на мулуватих грунтах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* м'яти водяної (Herba Menthae aquaticae), яку заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи в першій половині дня облистнені частини стебла. Зібрану траву сушать під укриттям на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 14—15 %. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 1 рік. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Сушена трава м'яти водяної містить ефірну олію (до 1 %), дубильні речовини (7 %), ліноленову, лінолову, масляну, міристинову, пальмітинову та інші кислоти й нітрат калію. Головними складовими частинами ефірної олії є вільний ліналоол (бл. 36 %), ліналілацетат (бл. 10 %), карвон та сесквітерпени. Ментолу в ефірній олії м'яти водяної немає.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині м'ята водяна застосовується майже так само, як і *м'ята перцева*. Найчастіше настій трави м'яти водяної вживають як жовчогінний засіб, при шлунково-кишкових розладах, при болях і спазмах у шлунку й кишечнику, при метеоризмі й проносах та при серцебиттях. При болях у шлунку м'ята водяна вважається ефективнішою за м'яту перцеву. Зовнішньо, у вигляді мазі, м'яту використовують для гоєння ран та лікування ерозій шийки матки (спосіб приготування мазі див. у статті *М'ята польова).*

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по 1 склянці на день ковтками (пити **теплим!).**

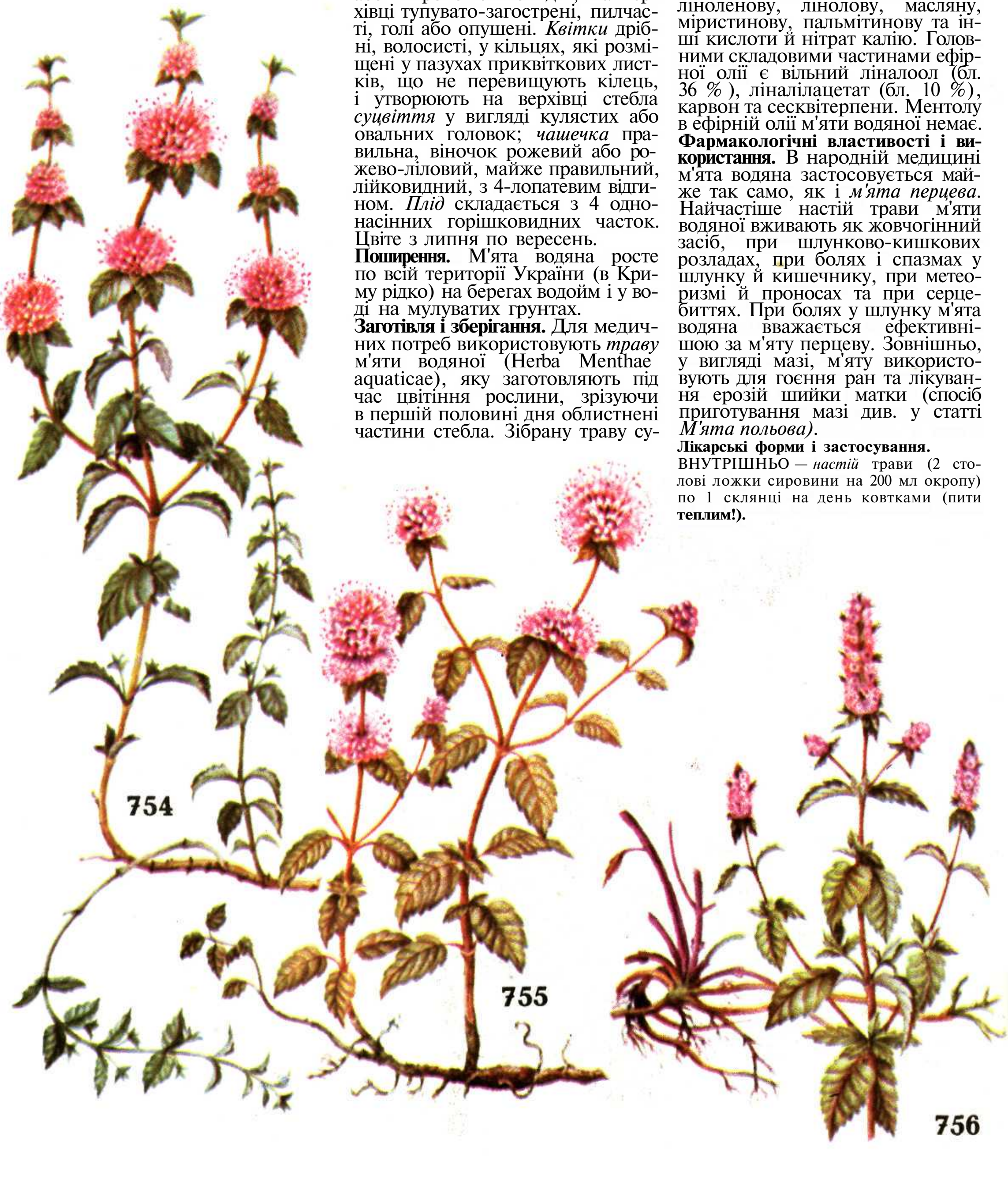

756

М'ЯТА ПЕРЦЕВА,
м'ята холодна;
мята перечная
Mentha piperita —

багаторічна трав'яниста опушена рослина родини губоцвітих. *Стебло* підведене, чотиригранне, галузисте, часто червонувате, 30—55 см заввишки. *Листки* супротивні, короткочерешкові, яйцевидно-довгасті або ланцетні, нерівно-гостропилчасті, зісподу по жилках коротковолосисті. *Квітки* дрібні, майже стерильні (плоди утворюються дуже рідко), зібрані на верхівці *стебла* в кільця, що утворюють густе, перерване лише при основі, колосовидне *суцвіття; чашечка* правильна, п'ятизубчаста, з десятьма поздовжніми жилками; *віночок* майже правильний, з тупим чотири- або п'ятилопатевим відгином, червоно-фіолетовий з білуватою трубочкою. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у червні — липні.

Поширення. М'ята перцева в дикому стані не росте. Являє собою гібрид, одержаний від схрещування м'яти водяної (Mentha aquatica) з м'ятою колосковою (Mentha spicata) або зеленою (Mentha viridis). У лісостепових районах України її вирощують як ефіроолійну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Menthae piperitael і листя (Folia Menthae piperitae) м'яти перцевої. Заготовляють сировину, коли половина квіток у суцвітті вже розпуститься, а решта ще перебуває в стадії бутонізації. Свіжу або сушену траву використовують як сировину для добування ефірної олії. Щоб одержати листя, яке використовують для виготовлення галенових *препаратів,* сушену траву обмолочують і стебла відкидають. Сухого листя виходить 7—8 %. Зберігають його у щільно закритих банках чи бляшанках у сухому темному місці. Строк придатності — 2 роки. Сировина є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Листя м'яти перцевої містить до 2,75 % ефірної олії, у складі якої є ментол (вільний і у вигляді складних ефірів оцтової і валеріанової кислот), пінени, лимонен, феландрен, цинеол, дипентен, пулегон та інші терпеноїди. Крім того, у листі м'яти перцевої є флавоноїди, урсолова і олеанолова кислоти, бетаїн, каротин, гесперидин, дубільні речовини й мікроелементи (мідь, марганець, стронцій та інші).

Фармакологічні властивості і використання. Терапевтична активність м'яти перцевої зумовлена комплексом біологічно активних речовин, серед яких першочергове значення має ментол, який належить до групи терпенів і має притаманні цій групі речовин подразні, антисептичні й анестезуючі властивості. Подразна дія ментолу вибіркова. В першу чергу подразнюються терморецептори слизових оболонок і шкіри, й це зумовлює відчуття охолодження, яке супроводиться рефлекторним звуженням судин, а потім розвивається паління, слідом за яким настає легка анестезія. Як зовнішній засіб настій м'яти перцевої вживають для полоскання ротової порожнини при поганому запаху з рота, для ванн, обмивань і компресів при сверблячці, нейродерміті та екземі. Терапевтичний ефект можна в цих випадках значно посилити одночасним пероральним застосуванням настою (по півсклянки 4 рази на день). При поганому запаху з рота болгарські лікарі рекомендують полоскати ротову порожнину настоєм м'яти на червоному вині й одночасно приймати цей настій усередину по 1 столовій ложці 2—3 рази на день. Свіже листя м'яти прикладають до лоба при сильному головному болі, а сік із свіжого листя використовують для змащування ділянок шкіри, уражених поверхневими неускладненими мікозами. Широко використовується м'ята і для перорального застосування. При прийманні всередину препарати м'яти підсилюють секрецію травних залоз, збуджують апетит, прискорюють евакуацію шлункового та кишкового вмісту (посилюють перистальтику), пригнічують процеси гниття й бродіння в травному каналі (діють вітрогінно), знижують тонус гладеньких м'язів кишечника, жовчно- та сечовивідних шляхів (діють спазмолітично), посилюють жовчотворну функцію печінки і виділення жовчі у дванадцятипалу кишку (цікаво, що жовчогінні властивості ментолу значно поступаються перед жовчогінними властивостями еквівалентної кількості листя м'яти), виявляють седативну і слабку гіпотензивну дію. Пероральне лікування препаратами м'яти перцевої показане при захворюваннях шлунково-кишкового тракту (нудота різного походження, блювання у вагітних, кишкові коліки, метеоризм, катаральні стани травного каналу, нестравність жирів та інші захворювання, які супроводяться спазмами) і печінки (холецистит, гепатит і холангіт різного походження, жовчнокам'яна хвороба і жовтяниця), при нервовому збудженні, безсонні та різних невротичних станах. Ментол використовують як легкий рефлекторний судинорозширювальний засіб при стенокардії й хворобах, пов'язаних зі спазмами судин головного мозку. Листя м'яти входить до складу *вітрогінних чаїв, потогінного чаю, жовчогінного чаю, заспокійливих ча'їв, шлункового чаю.* М'ятну олію і ментол використовують per se або у складі фітопрепаратів і комплексних лікувальних засобів. Слід пам'ятати, що передозування ментолу або інших препаратів м'яти може спричинити шкідливі побічні явища місцевого і загальнорезорбтивного характеру. Протипоказано змащувати ментолом слизові оболонки носа і носоглотки у дітей, оскільки можливі рефлекторне пригнічення і зупинка дихання. З віком загроза отруєння ментолом зменшується.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* із листя (5 г, або половина столової ложки сировини на 200 мл окропу) по половині або третині склянки 2—3 рази на день за 15 хвилин до їди; олію м'яти перцевої (Oleum Menthae piperitae) по 1—3 краплі на прийом як вітрогінний засіб; *таблетки* м'ятні (Tabulettae olei Menthae) по 1—2 таблетки на прийом під язик як заспокійливий і спазмолітичний засіб при нудоті і блюванні, спазмах гладеньких м'язів; м'ятні *краплі* (Tinctura Menthae piperitae) по 10—15 крапель на прийом при невралгічних болях; ментол (Mentholum) по 2—3 краплі 5 %-ного спиртового *розчину* на грудочці цукру під язик при стенокардії та як заспокійливий засіб; таблетки «Пектусин» (Tabulettae «Pectusinum») призначають при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів (тримають у роті до повного розсмоктування); валідол (Validolum) по 4—5 крапель на грудочці цукру або по 1 таблетці при стенокардії, неврозах, істерії та як протиблювотний засіб при морській і повітряній хворобі (тримають у роті до повного розсмоктування); оліметин (Olimetinum) призначають при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобі (див. статтю *Маслина європейська);* «краплі Зеленіна» по 20—25 крапель 2—3 рази на день при неврозах серця, що супроводяться брадикардією; корвалол (Corvalotum) призначають при неврозах з підвищеною збудливістю, нерізко виражених спазмах коронарних судин, тахікардії, безсонні й гіпертонічній хворобі в початковій стадії та при спазмах кишечника (див. статтю *Валеріана лікарська).*

ЗОВНІШНЬО — ванни з *відвару* (50 г листя на 1 відро води); полоскання настоєм листя на червоному вині (готують у співвідношенні 1 : 10); *компреси,* обмивання і полоскання настоєм листя на воді (1 столова ложка сировини на 0,5 л окропу, настоюють 1 годину, проціджують): олія м'яти перцевої як освіжаючий та антисептичний засіб входить до складу полоскань, зубних порошків і паст; м'ятна вода (Aqua Menthae piperitae) для полоскання ротової порожнини; краплі зубні — по 2— 3 краплі на кусочку вати вкладають у дупло хворого зуба; ментол застосовують як болетамувальний (відтяжний) засіб при невралгіях, міалгіях і артралгіях (розтирання 2 %-ним спиртовим розчином або 10 %-ною олійною *суспензією),* при сверблячих дерматозах (натирання 0,5 %-ним спиртовим розчином або 1 %-ною ланоліново-вазеліновою маззю), при мігрені (нати-

рають скроні ментоловим олівцем) та як протизапальний засіб при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів (змащування, *інгаляції,* закапування у ніс); боронментол (Borromentholum) застосовують як антисептичний і болетамувальний засіб для змащування шкіри при сверблячці, невралгії та для змащування слизової оболонки носа при ринітах; краплі «евкатол» (Guttae Eucatolum) для полоскання при запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів (5—10 крапель на склянку води); меновазин (Menovasinum) для розтирань (2—3 рази на день) при невралгіях, міалгіях, артралгіях, сверблячих дерматозах; аерозоль «камфомен» (Aerosolum «Camphomenum») для лікування запальних захворювань верхніх дихальних шляхів, головним чином гострих ринітів і фарингітів (інгаляції проводять 3—4 рази на добу після їди; дітям до 5 років і хворим, які працюють в умовах підвищеного запилення повітря, призначати препарат не рекомендується); інгакамф (кишеньковий інгалятор) застосовують для інгаляцій при гострих ринітах: *мазь* «Ефкамон» (Unguentum «Efcamonum») для розтирань при артритах, міозитах, невралгіях тощо (втирають у шкіру по 2—3 г 2—3 рази на день і покривають теплою пов'язкою); валідол використовують у вигляді 5—10 % -ного спиртового розчину для заспокоєння свербежу шкіри; мазь «Гевкамен» (Unguentum «Geucamenum») для розтирань при невралгіях, міалгіях тощо.

757

М'Я́ТА ПОЛЬОВА́
мята полевая
Mentha arvensis —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* висхідне або прямостояче, розгалужене, голе або опушене, 15—60 см заввишки. *Листка* супротивні, прості, яйцевидні або видовженоеліптичні, волосисті, пилчасті, на верхівці — гострі, короткочерешкові; верхні — сидячі. *Квітки* зигоморфні (див. статтю *Зигоморфна квітка),* дрібні, лілові або рожево-лілові, у щільних розсунутих кільцях. *Плід — горішок.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте на берегах водойм, у заплавних лісах і на луках по всій території України (в Криму — рідко).

Заготівля і зберігання. Використовують листя, зібране на початку цвітіння рослини. Зрізують усю надземну частину, потім обривають листя, розкладають тонким шаром і сушать. Зберігати в щільно закритій тарі. Строк придатності — 2 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листки містять ефірну олію, гесперидин, рамнозу, глюкозу, бетаїн, каротин тощо. До складу ефірної олії входить ментол.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати М. п. мають спазмолітичні, знеболювальні й антисептичні властивості. Настій листя використовують у народній медицині як заспокійливий, протисудомний, потогінний і сечогінний засіб, при простуді, нудотах, болях у шлунку та проносі, для поліпшення апетиту, а місцево — при свербінні.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 20 хв, проціджують) по 1/2—1 склянці 3 рази на день за 15 хв до їди. ЗОВНІШНЬО — олія (10 %-ну *настойку* листя М. п. змішують у рівних кількостях з прованською або соняшниковою олією і випарюють спирт на водяній бані) для лікування ран і ерозій шийки матки.

758

М'Я́ТА ХОЛО́ДНА —
багаторічна трав'яниста опушена рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *м'ята перцева.*

759

М'Я́ТОЧНИК ЧО́РНИЙ
белокудренник чёрный
Ballota nigra, синонім — B. *ruderalis* —
багаторічна трав'яниста коротковолосиста рослина родини губоцвітих. *Стебло* висхідне, розгалужене, 50—120 см заввишки. *Листки* супротивні, короткочерешкові, прості, яйцевидні, по краю зарубчасто-пилчасті, зморшкуваті. *Квітки* з лінійно-шиловидними *приквітками,* двостатеві, неправильні, в пазушних півзонтиках, що утворюють несправжні кільця, які на кінцях стебла та гілок зближ-

757

759

760

жені; *віночок* бруднувато-рожевий, зрідка білий, волосистий, з трубочкою, не довшою за чашечку, двогубий; верхня *губа* довгаста, трохи шоломовидна, дволопатева, виїмчаста, нижня — трилопатева, з великою, обернено-серцевидною лопаттю. Чашечка з 10 жилками, 7—10 мм завдовжки; зубці її ланцетні, 2—4 мм завдовжки, відтягнуто-загострені, відстовбурчені, з жорстким вістрям, у 2—2,5 рази коротші за трубочку. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часточок. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. М'яточник чорний росте майже по всій території України на засмічених місцях, біля доріг, по ярах, на схилах.

Сировина. Для лікарських потреб використовують траву м'яточника (Herba Ballotae), яку заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать сировину під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава м'яточника містить ефірну олію, гіркі й дубильні речовини, пектини та яблучну кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Показання до призначення м'яточника чорного збігаються з показаннями для шандри *звичайної* або *меліси лікарської,* але з фармацевтичною метою змішувати або заміняти одну рослину іншою не можна. Найчастіше м'яточник використовують як седативний, спазмолітичний і тонізуючий засіб. Настій трави або порошок вживають при станах надмірного нервового збудження, іпохондрії, безсонні, зумовленому нервовим напруженням та нав'язливими думками, при спазмах шлунка і шлункового тракту, болісних менструаціях, вазомоторних розладах. Зовнішньо, як болетамувальний засіб, траву м'яточника використовують для ванн при ломоті в суглобах і м'язах, для *припарок* при ревматизмі, ішіасі тощо.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (10 г сировини настоюють 20 хвилин на склянці окропу) по три чверті склянки 2—4 рази на день; *порошок* з трави приймають по 1 г з водою 2—4 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — розпарену траву загортають у марлю і прикладають до хворих місць; відвар трави (100 г сировини на 2 л окропу, варити 5—10 хвилин) для лікувальної загальної ванни (температура води 36—39°, тривалість процедури 15—20 хвилин, приймати 2—3 рази на тиждень до настання терапевтичного ефекту).

НАГІДКИ ЛІКАРСЬКІ,
крокіс, календула;
ноготки лекарственные
Calendula officinalis —

однорічна трав'яниста з сильним своєрідним запахом рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* округле, прямостояче, розгалужене, 30—60 см заввишки. *Листки* чергові, нижні видовженooберненояйцевидні, черешкові; верхні — ланцетовидні, сидячі. *Квітки* золотаво-жовті або оранжеві, зібрані у верхівкові *кошики;* крайові квітки язичкові, маточкові, розміщені в 2—3 ряди, плідні; серединні — трубчасті, двостатеві, безплідні. *Плід— сім'янка.* Цвіте у червні — жовтні.

Поширення. Нагідки лікарські походять з Центральної і Південної Європи. По всій території України їх розводять у садах і на городах як декоративну рослину, часом вони дичавіють. Для лікарських потреб вирощують у спеціалізованих радгоспах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують квіткові *кошики* нагідок (Flores Calendulae), зібрані, коли вони вже повністю розкрилися. Після попереднього пров'ялювання на сонці сировину сушать у затінку на вільному повітрі або у провітрюваному приміщенні, розстилаючи тонким шаром і час від часу перемішуючи. Штучне сушіння проводять при температурі 40—45°. Сухих кошиків виходить 14—15 %. Сировина відпускається аптеками. Строк придатності — 1 рік.

Хімічний склад. Квітки нагідок містять близько 3 % каротиноїдів (каротин, лікопін, віолаксантин, цитраксантин, рубіксантин, флавохром), флавоноїди (нарцисин, рамнетин, ізорамнетин-3-триглюкозид, ізокверцитрин та інші), ефірну олію (близько 0,02 %), сапоніни, гірку речовину календен, смолисті (до 3,44 %) і дубильні речовини, слиз (до 2,5%), інулін, органічні кислоти (яблучну, саліцилову, пентадецилову), фітостерини, ферменти, вітамін С, алкалоїди та тритерпендіоли (арнідіол, фарадіол).

Фармакологічні властивості і використання. Нагідки лікарські мають протизапальні, бактерицидні, ранозагоювальні, спазмолітичні, гіпотензивні, кардіотонічні й седативні властивості, підвищують метаболічну функцію печінки (підвищується секреторна і видільна функції, зменшується концентрація білірубіну і холестерину в жовчі). Широка терапевтична активність нагідок пояснюється наявністю в них значної кількості каротиноїдів, флавоноїдів і саліцилової кислоти, вітамінів та інших сполук. Особливо широко використовують нагідки для місцевого лікування. При тріщинах шкіри й герпесі у стадії висипання пухирців і утворення виразок використовують 10 %-ний настій квіткових кошиків на рослинній

760

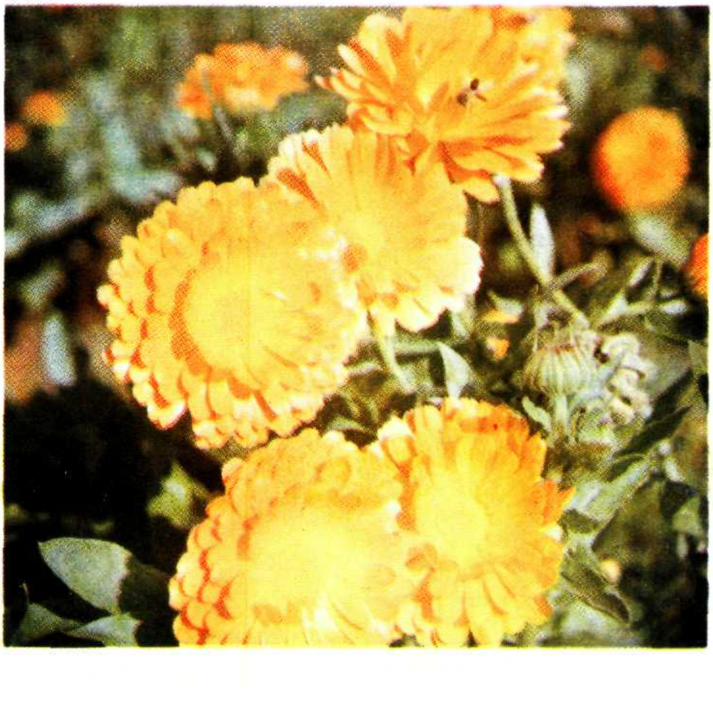

олії, а при вуграх та інфекційній тріщині в куточках рота — 20 % - ний настій. Розведеною настойкою (1 чайна ложка настойки на склянку перевареної води) лікують виразку гомілки, висівковидний лишай і жирну себорею обличчя, екзему, гноячкові висипи на шкірі та відмороження, полощуть ротову порожнину і горло (через кожні півтори — дві години) при афтозних стоматитах, гінгівітах, піореї, запально-дистрофічних формах пародонтозу, тонзилітах і ангінах, спринцюються при ерозії шийки матки і трихомонадному кольпіті, роблять ванночки і мікроклізми (до і після випорожнення) при проктиті, парапроктиті й тріщинах відхідника, компреси і ванночки для очей при блефаритах, кон'юнктивітах і ячмінцях {в очній практиці використовують розчин подвійної міцності — 1 чайна ложка настойки на півсклянки перевареної води). Для полоскання ротової порожнини і горла, мікроклізм і спринцювань можна використовувати й 10— 20 % -ний водний настій квіткових кошиків (для спринцювання настій розводять перевареною водою у співвідношенні 1 : 5). При лікуванні ангін препарати нагідок застосовують як самостійні засоби або в поєднанні з сульфаніламідними препаратами та антибіотиками. Терапевтичний ефект при місцевому лікуванні виразки гомілки, тріщин шкіри і гноячкових висипів на шкірі можна значно посилити одночасним прийманням усередину настойки або настою нагідок. Ластовиння на обличчі і руках виводять щоденним дворазовим (вранці і ввечері) змащуванням уражених місць *соком* із свіжого листя нагідток, змішаним порівну з соком лимона, ягід порічок і мигдалевою олією. З готових аптечних препаратів, крім зазначеної вище настойки, для місцевих процедур використовують мазь каріофіленову (протизапальний засіб, що сприяє усуненню сверблячки і зменшенню інфільтрації при дерматитах, екземі, трофічних виразках) і мазь «календула». При ряді захворювань проводять пероральне лікування нагідками. Застосування нагідок показане і дає, в цьому випадку, добрий терапевтичний ефект при гастритах, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, колітах, ентероколітах, захворюваннях печінки і жовчних шляхів. Особливо добрий терапевтичний ефект спостерігається при використанні нагідок у суміші з *ромашкою лікарською* і *деревієм звичайним.* З успіхом застосовують нагідки при серцево-судинних захворюваннях, що супроводяться серцебиттям, задишкою і набряками. В акушерстві й гінекології настій або настойку нагідок дають усередину при неспинному блюванні у вагітних (п'ють перед їдою протягом 2—3 тижнів), дисменореї (п'ють 3 рази на день за 5—7 днів до початку менструації), при гіпертонічній хворобі та безсонні в період клімаксу. В народній медицині, крім усіх вищезазначених випадків, настій і настойку квіткових кошиків нагідок дають усередину при афтозі, бронхіті, скрофульозі, рахіті, жовтяниці, хворобах сечового міхура (утворення каменів і піску) і селезінки, нервовій гарячці та запамороченні. З готових препаратів застосовують таблетки «каферид», запропоновані для лікування анемії, і калефлон — протизапальний засіб, що стимулює й репаративні процеси при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та при хронічних гастритах у фазі загострення. Широко використовують нагідки і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настойку* (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1 : 10) по 15—20 крапель 3—4 рази на день; настій (2 столові ложки сировини настоюють 2 години на 400 мл окропу, проціджують, охолоджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; калефлон (Caleflonum) по 0,1—0,2 г три рази на день після їди протягом 3—4 (6) тижнів; таблетки «каферид» (Tabulettae «Caferidum») по 1 таблетці 2—3 рази на день після їди. ЗОВНІШНЬО — настій квіткових кошиків на рослинній олії (готують у співвідношенні 1 : 5 або 1 : 10, настоюючи на сонці 2 тижні| для змащування уражених ділянок тіла; *розчин* (1 чайна ложка настойки на склянку переварної води) для полоскання, *компресів,* промивання, *примочок,* ванночок, клізм і спринцювання; настій квіткових кошиків (20—40 г сировини на 200 мл окропу) для полоскання, компресів, промивання, примочок, клізм і спринцювання (в останньому випадку настій перед вживанням розводять переваренюю водою у співвідношенні 1 : 5); настій квіткових кошиків (3 чайні ложки на 200 мл окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують, охолоджують) для компресів при надмірній жирності шкіри обличчя: три чайні ложки суміші квіткових кошиків нагідок, трави *лободи доброго Генріха* і шишок *хмелю звичайного* (взятих порівну) заливають склянкою окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують, охолоджують і застосовують так, як у попередньому прописі; маска для обличчя при надмірній жирності шкіри: настій квіткових кошиків нагідок (3 чайні ложки на 20 мл окропу) змішують з *порошком* сухого молока, крохмалем або борошном і одержану кашку наносять на обличчя, а через 15— 20 хвилин змивають (так само можна використовувати і наведений вище настій суміші квіткових кошиків нагідок, *трави* лободи доброго Генріха і шишок хмелю **звичайного**); *мазь* «календула» (Unguentum «Calendula») для змащування при порізах, опіках тощо; мазь карофіленова (Unguentum Carophyleni 5 % aut 10 %) для змащування уражених ділянок 1—2 рази на день протягом 1 — 2 тижнів (при трофічних виразках — 2—6 тижнів).

761

761

НАПЕРСТЯ́НКА ВЕЛИКО-КВІТКО́ВА

наперстянка крупноцветковая
Digitalis granditlora —
багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. *Стебло* пряме, просте, 40—100 см заввишки. *Листки* чергові, великі (5—20 см завдовжки і 2—5 см завширшки), видовженоеліптичні або яйцевидно-ланцетовидні, дрібнопилковиднозубчасті; прикореневі — при основі звужені в короткий *черешок,* стеблові — напівстеблообгортні, сидячі, по головній жилці залозисто-пухнасті. *Квітки* двостатеві, трохи неправильні, горизонтально відхилені або поniклі, зібрані в довге однобічне гроно; *віночок* трубчасто-дзвониковидний короткодвогубий, 3—4 см завдовжки, блідо-жовтий, усередині — з буруватими жилками, зовні — разом з чашечкою залозисто-пухнастий, майже в 4 рази більший за *чашечку. Плід* — двогнізда *коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Наперстянка великоквіткова росте на Поліссі, в північній частині Лісостепу та в Карпатах у мішаних і листяних лісах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя наперстянки (Folium Digitalis grandiflorae). Заготовляють стеблові (у рослин другого і наступних років життя) і прикореневі (у рослин першого року життя) листки відповідно у червні — липні та в серпні — вересні. Відразу після збирання листки сушать у затінку на протязі або в сушарках при температурі 55—60 °. Сухого листя виходить 19—20 % . Готову сировину треба зберігати в сухому! приміщенні без доступу світла. Строк придатності — 2 роки (підлягає щорічному переконтролю!).

Хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Наперстянка пурпурова.*

762

762

НАПЕРСТЯ́НКА ПУРПУРО́ВА

наперстянка пурпурная
Digitalis purpurea—
дворічна трав'яниста рослина родини ранникових. *Стебло* пряме, мало розгалужене, рідше просте, сіроповстисте, 50—150 см заввишки. *Листки* прості, по краю зубчасто-зарубчасті, зморшкуваті, з обох боків вкриті м'якими волосками; прикореневі листки на довгих крилатих черешках, яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, гострі, 12—20(30) см завдовжки і 3—7 см завширшки, зібрані в розетку; стеблові листки — чергові; нижні — черешкові, верхні — сидячі і поступово переходять у *приквітки. Квітки* двостатеві, неправильні, пониклі, сидять у пазухах приквіткових листків по одній і утворюють однобічне *гроно* завдовжки 50—80 см і більше. *Віночок* двогубий, трубчастодзвониковидний, 4—5 см завдовжки і 2—3 см завширшки, зовні пурпуровий, рідше — рожевий або білий, на внутрішній поверхні має темно-червоні плями з білою облямівкою; верхня губа широка, коротка, закруглена, цілісна або трохи виїмчаста, нижня — трилопатева (середня лопать витягнута, з внутрішнього боку — з пучком густих довгих волосків). *Плід* — двогнізда *коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Наперстянку пурпурову вирощують у спеціалізованих радгоспах як лікарську рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя наперстянки (Folium Digitalis purpureae). Збирають сировину (обов'язково без черешків) двічі на рік: у рослин першого року вегетації — в кінці літа (коли листки досягнуть стандартної довжини 20 см) і восени (не пізніше вересня), а у рослин другого року вегетації — у фазі утворення пагонів і у фазі масового цвітіння. Зібране листя швидко сушать у сушарках спочатку при температурі 55—60 ° (30 хвилин), а потім досушують при температурі 40 °. Сухого листя виходить 20—22 % . Готову сировину треба зберігати в сухому (!) приміщенні (при зволоженні біологічна активність сировини знижується) без доступу світла. Строк придатності — 2 роки (підлягає щорічному переконтролю!).

Хімічний склад. Листя наперстянки пурпурової містить серцеві глікозиди (пурпуреаглікозиди А і В, які в процесі сушіння і зберігання від дії ферментів перетворюються відповідно на дигітоксин і гітоксин), стероїдні сапоніни (дигітонін, дигонін, гітонін), флавоноїди (лютеолін, 7-

гікозидлютеолін), холін, органічні кислоти та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Діючими речовинами наперстянки пурпурової є глікозиди серцевої дії. Найактивніша терапевтична роль належить дигітоксину й гітоксину. Особливістю глікозидів наперстянки пурпурової (рівною мірою це стосується й інших видів наперстянки) є їхня здатність посилювати скорочення серцевого м'яза, одночасно зменшуючи їх кількість, що сприяє, з одного боку, кращому відпочинку серця, а з другого — більшому його кровонаповненню. Це зумовлює збільшення об'єму крові, що виштовхується в аорту, прискорення течії крові, зниження венозного тиску. Внаслідок нормалізації гемодинаміки й розширення ниркових судин відчутно збільшується сечовиділення, що приводить до зникнення або зменшення набряків. За фізико-хімічними властивостями глікозиди наперстянки належать до групи ліпофільних глікозидів. Вони добре всмоктуються і не руйнуються в шлунково-кишковому тракті, швидко вступають у взаємодію з білками плазми, отже є досить ефективними при прийманні всередину (у разі неможливості введення у шлунок, наприклад, при блюванні, їх вводять ректально), їхня дія починає проявлятися через 2—4 години, досягає максимуму через 8—12 годин, а повністю припиняється через 14—21 день. Порушення видільної функції нирок мало впливає на екскрецію глікозидів, оскільки з сечею вони виділяються в незначній кількості. Після всмоктування в кишечнику значна кількість їх надходить у печінку й виділяється з жовчю, а потім знову реабсорбується в шлунково-кишковому тракті. Одночасна наявність відмічених властивостей дає повне право називати наперстянку «королем серцевих засобів». Показаннями до призначення препаратів є хронічна серцева недостатність різного походження, пароксизмальна тахікардія. Слід пам'ятати, що препарати наперстянки мають високу кумулятивну здатність і токсичність, а тому приймати їх можна тільки за призначенням лікаря.

Лікарські форми і застосування.

Порошок з листя наперстянки пурпурової (Pulvis foliorum Digitalis) призначають усередину дорослим по 0,05—0,1 г на прийом 3—4 рази на день (після досягнення необхідного ефекту — сповільнення пульсу, збільшення сечовиділення, зменшення задишки — призначають підтримуючу дозу, яку добирають індивідуально). Дітям призначають від 0,005 до 0,06 г на прийом залежно від віку: до 1 року — по 0,005—0,01 г; від 2 до 5 років — по 0,02—0,03 г; від 6 до 12 років — по 0,03—0,06 г на прийом. Найвищі дози для дорослих: разова 0,1 г, добова 0,5.

Найвищі дози для дітей: віком до 6 місяців — разова 0,005 г добова — 0,02 г; від 6 місяців до 1 року — разова 0,01 г, добова — 0,04 г; віком 2 роки — разова 0,02 г, добова — 0,08 г; 3—4 роки — разова 0,03 г, добова — 0,12 г; 5—6 років — разова 0,04 г, добова — 0,16 г; 7—9 років — разова 0,05 г, добова —0,2 г; 10—14 років — разова 0,05—0,075 г, добова—0,2—0,3 г. У разі неможливості перорального прийому препарат призначають ректально в свічках.

Настій із листя наперстянки (Infusum foliorum Digitalis) — 0,5—1 г сировини на 180 мл води, призначають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Настій для дітей готують з розрахунку 0,1—0,4 г листя на 100 мл води і дають по 1 чайній — 1 десертній ложці 3—4 рази на день. У разі неможливості перорального прийому настій призначають ректально в клізмах.

Дигітоксин (Digitoxinum) призначають усередину у вигляді таблеток, що містять по 0,1 мг препарату. У зв'язку з високою кумулятивною здатністю дигітоксину лікування цим препаратом здійснюють з урахуванням індивідуальних особливостей кожного хворого. Разом з тим існують і загальноприйняті схеми застосування дигітоксину. Найуживаніша з них така: в 1-й день — 6—8 таблеток по 0,1 мг (4 таблетки відразу і по 1—2 таблетки через кожні 6—8 годин), у 2-й і 3-й дні — по 4—5 таблеток. Після досягнення необхідного ефекту (сповільнення пульсу, збільшення сечовиділення, зменшення задишки) призначають підтримуючу дозу (1 таблетку на день або чергують: один день — 2 таблетки, другий день — 1 таблетку). Хворим з явищами диспепсії або застою у ворітній вені дигітоксин призначають у свічках (Suppositoria Digitoxini 0,00015). Вводять у пряму кишку по 1—2 свічки 1—2 рази на день протягом перших 2—5 днів з наступним зменшенням дози до 1 —2 свічок на день (дозу треба добирати індивідуально!). Найвищі дози дигітоксину для дорослих усередину: разова — 0,5 мг, добова — 1 мг.

Гітоксин (Gitoxinum) призначають усередину, починаючи з 0,0002—0,0004 г на добу з наступним зменшенням дози до 0,0002—0,0001 г на добу. Після досягнення необхідного ефекту добирають індивідуальну підтримуючу дозу. Кордигіт (Cordigitum) призначають усередину по 1/2—1 таблетці 2—4 рази на день або по 1 свічці 1—2 рази на день. Кумулятивний ефект кордигіту значно менший, ніж у дигітоксину.

Приймати препарати наперстянки протипоказано при органічних змінах у серці, зокрема в разі переродження серцевого м'яза та вираженого атеросклерозу, а також при ендокардиті зі схильністю до емболії.

763

НАПЕРСТЯНКА ШЕРСТИСТА

наперстянка шерстистая

Digitalis lanata —

багаторічна (в культурі — дворічна) трав'яниста рослина родини ранникових. *Стебло* пряме, мало розгалужене, здебільшого темнолілове, 60—150 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові листки 5—12 (20) см завдовжки і 1,5—3,5 см завширшки, видовженояйцевидні, вкриті, як і верхні стеблові листки, залозистими волосками, здебільшого цілокраї, рідше по краю трохи хвилясті або дрібнозубчасті; верхні стеблові листки ланцетні, 4—10 см завдовжки, сидячі, гострі, поступово зменшуються і переходять у *приквітки*. *Квітки* двостатеві, неправильні, на коротких *квітконіжках* у пазухах видовженоланцетних приквітків, зібрані в пірамідальне, довге, густе, різнобічне гроно. Віночок трубчасто-дзвониковидний, 20—30 мм завдовжки, коротко-двогубий; трубочка віночка кулясто здута, буро-жовта, з ліловими жилками; верхня губа неглибоко розсічена на дві трикутні, відігнуті догори лопаті, нижня губа — з маленькими, трикутни-

763

ми, боковими, відігнутими назовні лопатями, з великою білою або рудуватою лопатовидною середньою лопаттю, майже дорівнює трубочці віночка. *Плід* — двогнізда *коробочка*. Цвіте у липні — серпні. **Поширення.** Наперстянку шерстистуту вирощують у спеціалізованих радгоспах як лікарську рослину. **Заготівля і зберігання.** Див. статтю *Наперстянкапурпурова*. **Хімічний склад.** Листя наперстянки шерстистої містить 0,5—1 % серцевих глікозидів, серед яких головними є ланатозиди А, В і С {в процесі сушіння і зберігання від дії ферментів ланатозиди А, В і С перетворюються на вторинні, стійкіші глікозиди — дигітоксин, гітоксин і дигоксин). В незначній кількості листя містить і інші глікозиди: ланатозиди D і Е, строспезид, одорозид, гіторин, глюкогіторин, databse верододоксин тощо. Крім того, у листі є стероїдні сапоніни дигітонін і тигонін. **Фармакологічні властивості і використання.** Діючими речовинами наперстянки є глікозиди серцевої дії. З індивідуальних глікозидів у медичній практиці застосовують дигоксин, ланатозид С (целанід) і ацетилдигітоксин, а новогаленовий препарат лантозид являє собою спиртовий розчин суми глікозидів, виділених із листя рослини. За фізіологічною дією глікозиди наперстянки шерстистої близькі до глікозидів наперстянки пурпурової; їхня головна відмінність полягає в дещо швидшому всмоктуванні, меншому кумулятивному ефекті, виразнішій діуретичній дії. Через **отруйність** наперстянки шерстистої лікування нею провадить лікар.

Самолікування небезпечне!

Лікарські форми і застосування. Дигоксин {Digoxinum) призначають перорально і парентерально (внутрішньовенно) для купірування приступів пароксизмальної тахікардії й при тяжких формах порушення кровообігу. Всередину дигоксин дають у 1-й день по 0,25 мг (1 *таблетку)* 4 —5 раз через рівні проміжки часу (1 —1,25 мг на добу), а в наступні дні — по 0,25 мг 3—1 раз на добу. Дозу уточнюють щодня, керуючись показниками електрокардіограм, дихання та діурезу. Залежно від ефекту дозу повторюють або поступово зменшують її. Після досягнення необхідного терапевтичного ефекту переходять на лікування підтримуючими дозами: 0,5—0,25—0,125 мг на день. Дози для дітей треба добирати строго індивідуально. Орієнтовно для «насичення» препарат використовують з розрахунку 0,05—0,08 мг/кг і цю кількість вводять за 1—2 дні (метод швидкої дигіталізації) або за 3—5 днів, а при повільному «насиченні» — за 6—7 днів. Внутрішньовенно дигоксин дорослим призначають у дозі 0,25—0,5 мг (вводять повільно в 10—20 мл 20 % -ного чи 40 % -ного розчину глюкози або ізотонічного розчину натрій-хлориду). В перші дні впорскують 1—2 рази на день, у наступні 4—5 днів — по 1 разу на день, після чого переходять на приймання препарату всередину в підтримуючих дозах. Найвища добова доза дигоксину для дорослих— 1,5 мг. У хворих з нирковою недостатністю дозу дигоксину зменшують приблизно в два рази.

Целанід (Celanidum) призначають перорально і внутрішньовенно при гострій і хронічній недостатності кровообігу 2-го і 3-го ступенів, тахісистолічній формі миготіння передсердь та при суправентрикулярній формі пароксизмальної тахікардії. Всередину дають, почінаючи з 0,25—0,5 мг (1—2 таблетки) або 10— 25 крапель 0,05 % -ного *розчину* 3—4 рази на добу. Після досягнення терапевтичного ефекту (на 2—3-й день при внутрішньовенному введенні або на 3— 5-й день при прийомі всередину) добову дозу зменшують до підтримуючої: 0,4—0,2 мг (2—1 мл 0,02 %-ного розчину) внутрішньовенно або 0,5—0,25 мг (2—1 таблетку) чи 40—20—10 крапель 0,05 % -ного розчину всередину. При тривалій підтримуючій терапії призначають усередину по півтаблетки двічі на день. Найвищі дози для дорослих усередину: разова — 0,0005 (0,5 мг), добова— 0,001 г (1 мг); у вену: разова — 0,0004 г (0,4 мг), добова — 0,0008 г (0,8 мг).

Ацетилдигітоксин (Acetyldigitoxinum) призначають перорально і внутрішньовенно при тих самих захворюваннях, що й целанід. Усередину дають у перші 3—5 днів по 0,4—0,8 мг (2—4 таблетки по 0,2 мг) на добу, потім дозу зменшують (залежно від ефекту) до 0,3—0,2—0,1 мг на добу. Внутрішньовенно впорскують по 2—4 мл 0,01 % -ного розчину (вводять повільно в 10 мл ізотонічного розчину хлориду натрію або крапельно в 5%-ному розчині глюкози). Після одержання терапевтичного ефекту переходять на приймання препарату всередину.

Лантозид (Lantosidum) застосовують головним чином в амбулаторній практиці для підтримуючої терапії при хронічній недостатності кровообігу 1, 2 і 3-го ступенів, що супроводиться тахікардією, тахіаритмією і миготінням передсердь. Усередину дають по 15—20 крапель 2—3 рази на день. У разі неможливості перорального прийому (при виникненні диспепсичних явищ) препарат призначають ректально в клізмах (20—30 крапель у 20 мл ізотонічного розчину хлориду натрію). Найвищі дози для дорослих усередину: разова — 25 крапель, добова — 75 крапель. Протипоказання для препаратів наперстянки шерстистої такі самі, як і для препаратів наперстянки пурпурової.

764

НАСТУ́РКА — багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини красолевих. Те саме, що й *красоля велика*.

765

НАСТУ́РЦІЯ ЛІКА́РСЬКА
жеруха лекарственная
Nasturtium officinale — багаторічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих) заввишки 10—60 см. *Стебла* висхідні, порожнисті, гранчасто-борозенчасті, розгалужені. *Листки* чергові, перистороздільні, з двома — трьома (у нижніх) або двома — п'ятьма (у верхніх) парами бокових сегментів; бокові сегменти еліптичні, сидячі, а верхівковий — яйцевидний, овальний або округлий, при основі серцевидний, з окремим *черешком*. *Квітки*

765

двостатеві, правильні, 4-пелюсткові, білі, в короткій *китиці* на верхівці стебла. *Плід — стручок.* Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Настурція лікарська росте в Карпатах, на Розточчі-Опіллі, на заході Лісостепу та південному заході Степу, в Гірському та в Південному Криму. Росте вона у стоячій воді на болотах, біля струмків і озер.

Сировина. Для лікарських потреб заготовляють *траву* настурції (Herba Nasturtii aquaticae). Збирають квітуючі рослини й використовують у свіжому вигляді, оскільки висушена трава втрачає значну частину своїх цілющих властивостей. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Свіжа трава настурції містить ефірну олію, глюкозид глюконастурцин, калієву сіль глюконастурцієвої кислоти $C_{15}H_{20}O_9S_2K$, роданову сполуку, таніни, цукри, каротин, аскорбінову кислоту (до 210 мг%), провітамін А, вітаміни B_1 B_2 і Е, з хімічних елементів — йод (5 мг%), калій, залізо і миш'як.

Фармакологічні властивості і використання. Настурція лікарська має протизапальні, діуретичні, легкі проносні та протиалергічні властивості. Дослідами доведено, що рослина має і глистогінні властивості. Завдяки наявності гірчичної ефірної олії, значної кількості вітамінів і хімічних елементів, особливо йоду, калію і миш'яку, вживання настурції показано при шкірних захворюваннях (хронічні висипи, сверблячі екземи тощо), при захворюваннях щитовидної залози, які супроводяться гіпофункцією, при лікуванні бронхітів з сильним виділенням гнійного харкотиння, при гастритах, гострих і хронічних нефритах, жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах, жовтяниці, при скорбуті й анемії. Найдоцільніша форма застосування настурції — салат з молодого листя або свіжий сік з її трави. Як кровоочисний засіб при хворобах шкіри дозволяється вживати і настій із свіжої трави. Свіжий сік трави настурції використовують для виготовлення мазі, якою користуються при опіках.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — свіже листя у формі салату по 1—2 пригорщі в день протягом 3—4 тижнів; свіжий *сік* з цілої рослини по 1 чайній ложці 3 рази на день; *настій* із свіжої рослини (20—40 г на 1 л окропу) по 1 склянці 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — **мазь** (1—2 столові ложки свіжого соку на 50 г вершкового масла, старанно розтерти) для лікування опіків.

766

НЕВІСТОЧКИ — багаторічна трав'яниста гола або кучерявоволосиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *королиця звичайна.*

767

НЕЗАБУДКА ПОЛЬОВА
незабудка полевая
Myosotis arvensis —
дворічна, іноді однорічна трав'яниста сірувата густоопушена м'якими і довгими волосками рослина родини шорсткол-истих. *Стебла* прямостоячі, 10—60 см заввишки. *Листки* чергові, прості, цілокраї; прикореневі листки в розетці, довгастоеліптичні, до основи звужені в крилаті *черешки;* стеблові — довгастоланцетні, сидячі. *Квітки* двостатеві, правильні, в рідкоцвітих необлистнених *завійках,* які розміщені на верхівках стебел; *квітконіжки* майже вдвоє довші за чашечку. Віночок голубий, 5-лопатевий, з трубочкою, вдвоє коротшою за чашечку. *Плід* сухий, розпадається на 4 *горішки.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Незабудка польова росте по всій території України як бур'ян на полях, серед чагарників, у гаях.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують траву незабудки, яку заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать її зразу після збирання на вільному повітрі у затінку або в теплому приміщенні, розстилаючи тонким шаром. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. Рослину використовують виключно в народній медицині як засіб, що має протизапальні і кровоспинні властивості, зменшує виділення поту. Настій трави дають усередину при хронічному бронхіті, кашлі, кровохарканні й туберкульозі легень, що супроводиться підвищеним нічним потовиділенням і схудненням, та при туберкульозі кишечника. Як зовнішній засіб настій трави незабудки застосовують для обмивання, примочок або ванн при шкірних висипах і сухій екземі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють у термосі 4 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настій трави (4 столові ложки сировини на 400 мл окропу, кип'ятити 10 хвилин, настоювати 2 години, процідити) для обмивання і *примочок.*

767

768

НЕОТІАНТА КАПТУРУВАТА
неоттианта клобучковая
Neottianthe cucullata —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* нирковидні, знизу виїмчасті, вкриті короткими сосочками. *Стебло* просте, тонке, гранчасте, 10—30 см заввишки. Листків 3—4; з них 2 зближені, загострені, з кількома поздовжніми жилками, сполученими поперечними жилками; верхні — 1—2 листки невеликі, лінійно-ланцетні, гострі. *Квітки* двостатеві, неправильні, шестироздільні, рожево-лілові, без запаху, зібрані в щільний однобічний, 6—20 (24)-квітковий колос. Усі листочки *оцвітини* однакової довжини, зібрані шоломом; зовнішні — видовжено-ланцетні, загострені, 6—8 мм завдовжки; внутрішні — лінійні, вужчі за зовнішні. Губа 7—9 мм завдовжки, зверху рясно вкрита дрібними сосочками, глибокотрилопатева, з лінійними боковими та довшого і ширшою середньою лопаттю. Шпорка спрямована донизу, зігнута вперед, від ширшої основи поступово до кінця звужена і на кінці іноді кулевидно розширена, коротша за губу і зав'язь. *Плід* — коробочка. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Неотіанта каптурувата — рідкісна, зникаюча рослина. Трапляється на Розточчі — Опіллі, на Поліссі, дуже рідко — в Правобережному Лісостепу. Росте переважно в соснових і мішаних лісах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

768

769

НЕТРЕБА ЗВИЧАЙНА,
зобник, туриця;
дурнишник обыкновенный
Xanthium strumarium —
однорічна трав'яниста шорстка сірувато-зелена з неприємним запахом рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло прямостояче, розгалужене, бурувате, вгорі залозисте. *Листки* чергові, черешкові, округло-трикутні або яйцевидні, при основі серцевидні, надрізанозубчасті, часто 3—7-лопатеві. *Квітки* трубчасті, дрібні, зеленаві, одностатеві (рослини однодомні), зібрані в кошики, що розміщені в пазухах листків пучками; кошики з тичинковими квітками — багатоквіткові, оточені обгорткою з однакових незрослих листочків; з маточковими — двоквіткові, їхня обгортка зрослолиста. *Обгортка* плодів сіро-зелена, овальна до основи і до верхівки звужена, 10—15 мм завдовжки і 5—9 мм завширшки, на верхівці — з двома прямими розставленими або зближеними колючками, рідко вкрита шипиками, які не доходять до верхівки обгортки. *Плід* — сім'янка. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Нетреба звичайна росте по всій території України на засмічених місцях, на полях, у садах.

Сировина. Для медичних потреб заготовляють *траву* нетреби, зрізуючи облистнену частину стебел під час цвітіння рослини. Зібрану сировину використовують свіжою або сушать під укриттям на вільному повітрі. Рослина *неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. Трава рослини містить значну кількість йоду, алкалоїди, глікозид ксантострумарин, аскорбінову кислоту та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. З досвіду вітчизняної і зарубіжної народної медицини відомо, що трава нетреби звичайної має антимікробні, потогінні, жарознижуючі та седативні властивості. Найчастіше настій трави нетреби п'ють при діареї, дизентерії, при хворобах простудного характеру, при шкірних захворюваннях та хворобах щитовидної залози. Свіжий сік рослини вважається ефективним засобом від кропив'янки. Як зовнішній засіб використовують свіжий сік і настій трави нетреби. Ними змащують уражені місця при шкірних захворюваннях (екзема, лишаї, скрофульозні струпи, рак шкіри, вугри, висипи, грибкові ураження тощо). Нетребу звичайну використовують у **гомеопатії.**

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка висушеної трави на 200 мл окропу, кип'ятити 10 хвилин) по 1 склянці 2—3 рази на день; свіжий сік по 15—20 крапель на один раз (дітям — від 2 до 10 крапель на один раз залежно від віку).
ЗОВНІШНЬО — настій (готують, як у попередньому прописі) і свіжий сік для *примочок.*

Нетреба звичайна — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!** При місцевому лікуванні також треба дотримуватись обережності, оскільки настій з цієї рослини спричинює паління.

769

770

НЕТРЕ́БА КОЛЮ́ЧА,
страхополох;
дурнишник колючий
Xanthium spinosum —
однорічна трав'яниста шорстка рослина родини айстрових (складноцвітих), заввишки 30—50 см. *Стебло* прямостояче, тонкоребристе, дуже розгалужене, коротковолосисте, біля основи листків має одну або. дві трироздільні міцні жовті колючки. *Листки* чергові, короткочерешкові, глибоко три-, п'ятилопатеві, при основі клиновидні, зверху темно-зелені, зісподу — біло-повстисті. *Квітки* трубчасті, дрібні, жовтаві, одностатеві (рослини однодомні), зібрані в *кошики, що* розміщені по одному в пазухах листків; кошики з тичинковими квітками — багатоквіткові, з обгорткою з однакових вільних листочків; з маточковими — двоквіткові, зі зрослолистою обгорткою. Обгортка плодів жовтавобурувата, видовжено еліптична на верхівці — з 1—2 прямими тонкими колючками, густувато вкрита міцними колючими *шипами. Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення, сировина, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Нетреба звичайна.*
Молоде листя нетреби колючої їстівне. Його використовують на салати, для приготування зелених юшок.

771

НЕЧІПА́Й-ЗІ́ЛЛЯ —
багаторічна трав'яниста шорсткоопушена рослина родини гарбузових. Те саме, що й *переступень білий.*

772

НЕЧУЙВІТЕР ВОЛОХА́ТЕНЬКИЙ,
корсатка волосиста, усаня, мишаче вушко;
ястребинка волосистая
Hieraciam pilosella —
багаторічна трав'яниста волосистоопушена кореневищна рослина родини айстрових (складноцвітих). Має багаторічні повзучі *пагони.* Квітконосне *стебло* нерозгалужене, безлисте, 5—30 см заввишки. *Листки* — в прикореневій розетці, цілокраї, численні, оберненояйцевидно-ланцетні або ланцетні, тупуваті, до основи звужені в *черешок,* зверху голубуватозелені, зісподу — сірувато-повстисті. *Квітки* усі язичкові, двостатеві, ясно-жовті, з 5 зубчиками на верхівці, зібрані в одиничні кошики, що розміщені на верхівці стебла; крайові квітки в кошику зовні з червоними смужками. Цвіте у травні — червні, нерідко повторно восени.

Поширення. Нечуйвітер волохатенький росте по всій території України в соснових і мішаних лісах, на лісових галявинах, узліссях, вирубках, степових і піщаних схилах.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб збирають *траву* з коренням або без нього (Herba Hieracii piloselli) або окремо *кошика* (Flores Hieracii piloselli) під час цвітіння рослини. Зібрану сировину сушать, розстеливши її тонким шаром під укриттям на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 16—17 %. Готову сировину зберігають у коробках. В окремих випадках, наприклад при уремії, застосовують свіжу рослину. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава рослини містить дубильні й гіркі речовини, слиз, смолу, кумарин умбеліферон, флавон (у квітках), цукри та марганець.

Фармакологічні властивості і використання. З народного досвіду відомо, що нечуйвітер волохатенький має властивості спиняти кровотечі, підвищувати діурез, посилювати виділення шлункового соку при недостатній кислотності, виявляє протизапальну дію. Настій трави нечуйвітру дають усередину при маткових, легеневих і шлункових кровотечах, кровохарканні, геморагічних коліках, дизентерії та геморої, при набряках серцевого й ниркового походження та уремії, при гіпоацидному гастриті й відсутності апетиту, при опуханні печінки та при жовтяниці. Порошок з трави використовують для присипання гнійних ран, нюхають при сильному нежиті або приймають усередину при жовтяниці. Настоєм трави проводять спринцювання піхви при маткових кровотечах і білях у жінок, промивають гнійні рани, роблять примочки на фурункули. Нечуйвітер волохатенький використовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* сушеної трави (10 г сировини на 200 мл окропу) по 2 столові ложки 3 рази на день; настій свіжої трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по 2 столові ложки 3 рази на день при уремії; *порошок* з трави по 1 чайній ложці 3 рази на день при жовтяниці.
ЗОВНІШНЬО — настій сушеної **трави** (готують, як у попередньому прописі) для промивання, *примочок* і спринцювань (спринцювання проводять двічі на день гарячим настоєм, попередньо наполовину розведеним переvареною водою); порошок трави для присипання гнійних ран. Нечуйвітер волохатенький — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!**

770

772

773

НИРКОВИЙ ЧАЙ — багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *ортосифон*.

774

НІМИЦЯ — дворічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. Те саме, що й *блекота чорна*.

775

НІЧНА СВІЧКА — дво- або однорічна трав'яниста щерстистоопушена рослина родини онагрових. Те саме, що й *енотерадворічна*.

776

ОБВІЙНИК ГРЕЦЬКИЙ
обвойник греческий
Periploca graeca, синонім — *P. maculata* —
дерев'яниста ліана родини ластівневих. Стебло витке, 4—8 (12) м завдовжки, з червонавою *корою,* вкритою жовтаво-бурими сочевичками. *Листки* супротивні, прості, яйцевидні або овальні, цілокраї; 5—10 см завдовжки, короткочерешкові. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані в нещільні дво-шестиквіткові напівзонтики; *віночок* зеленаво-бурий або зеленаво-фіолетовий, зрослопелюстковий, з п'ятироздільним відгином, по краях волохатий. *Плід*— багатонасінна листянка; насінини з чубком. Цвіте з квітня по червень.

Поширення. Обвійник грецький трапляється в Південному Криму і зрідка в Одеській області (м. Вилкове) серед чагарників, по вологих прибережних місцях. На півдні республіки його іноді розводять як декоративну рослину, часом він дичавіє.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кору обвійника (Cortex Periplocae graecae). Заготовляють кору рано навесні під час сокоруху, здираючи її з заздалегідь зрізаних бокових гілок розрізаними вздовж трубками або жолобками, і сушать на відкритому повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях. Штучне сушіння проводять при температурі 60 °. Сухої кори виходить 36—40 % . Зберігати кору обвійника треба окремо від іншої лікарської сировини, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Кора обвійника грецького містить серцевий глікозид периплоцин, 4-метоксисаліциловий альдегід, дубильні речовини та цукри.

Фармакологічні властивості і використання. Основною діючою речовиною кори обвійника є глікозид периплоцин, який діє на серце подібно до серцевих глікозидів наперстянки і строфанту: поліпшує серцеву діяльність, уповільнює ритм серця, підвищує діурез, зменшує набряки й застійні явища у внутрішніх органах. Дослідами встановлено, що обвійник має всі властивості наперстянки, за винятком центральної дії на блукаючий нерв. На відміну від строфанту, обвійник має слабшу біологічну активність (у 3—4 рази), меншу токсичність і не кумулюється в організмі. Обвійник грецький призначають при серцево-судинній недостатності 1-го і 2-го ступенів та при органічних пороках мітрального клапана. При тяжких ураженнях міокарда, що супроводяться значними порушеннями кровообігу й різко вираженою гіпертонією, препарати обвійника не дають терапевтичного ефекту.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— настій кори (1 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; настойку (готують на 40 % -ному спирті у співвідношенні 1 : 10) по 5—10 крапель 2—3 рази на день.

Обвійник грецький — **отруйна** рослина. Лікування треба проводити під постійним наглядом лікаря.

777

ОБЕРНА ШИРОКОЛИСТА,
смілка широколиста;
оберна широколистная
Oberna behen, синоніми: *Silene latifolia, S. cucubalus* —
багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина родини гвоздикових. *Стебла* прямостоячі, вгорі розгалужені, 35—85 см заввишки. Листки супротивні, цілісні, цілокраї, ланцетні, загострені; нижні — короткочерешкові, інші — сидячі. *Квітки* правильні, різнорідні, зібрані напівзонтиком; *віночок* з 5 білих, угорі глибоко-двороздільних пелюсток; *чашечка* здута, з 20 жилками. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Оберна широколиста росте на сухих луках, по схилах, узліссях і чагарниках по всій території України.

Сировина. Використовують траву, зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* містить сапоніни, синапову, ферулову й аскорбінову (110 мг%) кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з трави оберни мають сечогінні, пом'якшуючі й заспокійливі властивості, знижують кислотність шлункового соку. Суху траву рослини заварюють як чай і вживають при хронічному бронхіті, гастриті й дизентерії, при захворюваннях нирок і сечового міхура та як седативний засіб. *Відваром* трави лікують лишаї. Свіжий сік рослини використовують при запаленні очей.

776

777

778

ОБЛІПИХА КРУШИНОВИДНА
облепиха крушиновая
Hippophaё rhamnoides — *кущ* або невелике (4—15 м заввишки) дерево родини маслинкових. *Дводомна рослина* з колючими гілками, вкритими сірою *корою*. *Листки* чергові, вузькі, лінійні або лінійно-ланцетні, майже сидячі, зверху темно-зелені, зісподу — сріблясті. *Квітки* одностатеві, буруваті, з дволопатевою *чашечкою,* в коротких пазушних *китицях*. *Плід* — овальна або майже куляста соковита несправжня *кістянка* жовтого, оранжевого або оранжево-червоного кольору. Цвіте у квітні — травні. Плоди достигають у вересні — жовтні.

Поширення. На території України обліпиха крушиновидна в дикому стані росте в дельті ріки Дунаю, створюючи на піщаних косах густі непрохідні зарості. Як декоративну і плодову рослину її вирощують по всій території України.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують плоди (Fructus Hippophaes), кору (Cortex Hippophaes) і листя (Folia Hippophaes) рослини. Плоди збирають у стадії повної стиглості, обриваючи їх спеціальним дротяним пінцетом, а після настання морозів їх струшують на підстелений під кущ брезент або іншу тканину. Зібрані плоди використовують для одержання обліпихової олії, споживають у сирому вигляді, сушать, переробляють на варення, повидло й желе, додають у кондитерські вироби, соки, настойки й лікери. Строк зберігання заморожених плодів — 6 місяців. Кору заготовляють рано навесні (техніку збирання і сушіння див. у статті *Крушина ламка),* листя — протягом *вегетаційного періоду*. Обліпихова олія є у продажу в аптеках, але її можна виготовляти і в домашніх умовах. Для цього подрібнені сухі плоди або висушені вичавки, що залишаються після одержання обліпихового соку, заливають рівною кількістю (за об'ємом) прованської або соняшникової олії (краще рафінованої), добре перемішують і одержану суміш витримують 24 години в нагрітій духовці або на водяній бані при температурі, не вищій за 60 °. Після цього суміш віджимають через капронову торбиночку, а одержану олію змішують з новою порцією подрібнених сухих плодів або висушених вичавок і так само нагрівають. Триразове повторення операції дає змогу одержати обліпихову олію високої якості. Після тижневого відстоювання олію фільтрують.

Хімічний склад. М'якуш плодів обліпихи містить жирну олію (від 1,7 до 10 % , найчастіше 3—4,5 %), до складу якої входять гліцериди лінолевої, олеїнової, пальмітинової, пальмітоолеїнової, стеаринової й інших жирних кислот; флавоноїди лейкоантоціани, катехіни і флавоноли (ізорамнетин, кверцетин, кемпферол) і флавони; каротиноїди (від 0,31 до 20 мг%), у складі яких є α-, β- і γ-каротини, лікопін, зеаксантин та інші споріднені сполуки; токофероли (2,9—18,4 мг%), (3-ситостерин; філохінон (0,8—1,5 мг%); фосфоліпіди; батаїн; аскорбінову кислоту; нікотинову кислоту; інозит; фолієву кислоту; тритерпенові кислоти (урсолова і олеанолова); алкалоїд серотонін, кумарини та органічні кислоти (яблучна, винна, щавлева, янтарна). У листі є кумарини, тритерпенові кислоти (урсолова і олеанова), вітаміни С, B_1, B_2, B_6, нікотинова кислота, інозит, фолієва кислота, речовини поліфенольного характеру (кемпферол, кверцетин, ізорамнетин, мірицетин, галова кислота тощо) й інші сполуки. Кора обліпихи містить значну кількість серотоніну (0,3—0,4 %).

Фармакологічні властивості і використання. Обліпихова олія має протизапальні, бактерицидні, епітелізуючі, гранулюючі та знеболюючі властивості, у зв'язку з чим її з успіхом використовують для лікування променевих уражень шкіри, опіків і відморожень, пролежнів, туберкульозу шкіри, екзем, лишаїв, трофічних виразок, флегмонозного акне, хвороби Дар'є, хейлітів, виразкового вовчака, хвороб очей (трахома, повзуча виразка рогівки тощо), носоглотки (гайморит, хронічний тонзиліт, фарингіт, риніт) і ротової порожнини (пульпіт, періодонтит), жіночих хвороб (кольпіт, ендоцервіцит, ектопія епітелію, ерозія шийки матки). В свічах обліпихова олія ефективна при ерозивно-виразкових проктитах, ерозивно-виразкових сфінктеритах, тріщинах заднього проходу, катаральному й атрофічному проктиті й при внутрішньому геморої у хворих на хронічний ентероколіт. Всередину обліпихову олію дають при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при променевій терапії раку стравоходу. Заслуговують уваги повідомлення про ефективне лікування обліпиховою олією хворих на атеросклероз. Гальмівний вплив обліпихи на розвиток атеросклеротичного характеру пояснюється наявністю в ній лінолевої та ліноленової кислот, токоферолів, каротиноїдів, фосфоліпідів і рослинних стеринів, які мають здатність сприяти зменшенню кількості загального холестерину, α-ліпопротеїдів і загальних ліпідів у сироватці крові. Окремі дослідники відмічають інгібіруючий

778

вплив обліпихової олії на секрецію шлункового соку, а в експериментах на щурах було доведено високу її ефективність при патологічних змінах печінки, спричинених алкогольною інтоксикацією та чотирихлористим вуглецем (дію обліпихової олії на клітинному та субклітинному рівнях на фоні гострої й хронічної інтоксикації пояснюють здатністю її підвищувати в печінці концентрацію нуклеїнових кислот і сприяти захистові клітинних і субклітинних мембран).

Із готових аптечних препаратів, до складу яких входить обліпихова олія, застосовують олазольком бінований препарат в аерозольному балончику як засіб, що лікує опіки, інфіковані рани, трофічні виразки, екземи й сверблячі дерматози.

Плоди обліпихи (свіжі або перероблені) широко використовуються в лікувально-дієтичному харчуванні, їх вживають при виразковій хворобі шлунка, при хворобах, спричинених нестачею вітамінів (гіпо- й авітамінози), як загальнозміцнюючий засіб для хворих, які перенесли інфекційні захворювання й тяжкі хірургічні операції. Соком із свіжих плодів обліпихи змащують ділянки шкіри з ураженнями ерозивного або виразкового характеру (в тому числі й з ураженнями, спричиненими рентгенівським промінням). Для посилення терапевтичного ефекту паралельно проводять пероральне лікування (до харчового раціону включають свіжі плоди обліпихи).

Цінні терапевтичні властивості має кора обліпихи. Спиртовий *екстракт* із кори має високу радіозахисну активність, затримує патологічний ріст тканин (дія серотоніну). Зважаючи на це, спиртовий екстракт із кори обліпихи рекомендується в комплексі з рентгенотерапією для лікування злоякісних пухлин.

У народній медицині відвар кори або настій листя дають усередину при поносі. Крім цього, листя використовують для ванн і для припарок при ревматичних і подагричних болях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— обліпихову олію (Oleum Hippophaës) по 1 чайній ложці 2—3 рази на день за 30—40 хвилин до їди при виразковій хворобі шлунка, а при променевій терапії раку стравоходу — по половині столової ложки 2—3 рази на день протягом усього курсу лікування і по закінченні його — ще 2—3 тижні; *відвар* кори або *настій* листя (1 столова ложка сировини на склянку окропу) по 1 столовій ложці 4—5 разів на день при поносі.

ЗОВНІШНЬО — на очищену від некротичних тканин уражену ділянку шкіри наносять піпеткою обліпихову олію і накладають ватно-марлеву пов'язку, яку міняють через день; ватний *тампон,* змочений обліпиховою олією (5—10 мл на тампон), вкладають у піхву на 12—14 годин після попереднього її спринцювання і протирання (курс лікування — 2—3 тижні); інгаляції обліпиховою олією при хронічних запальних захворюваннях верхніх дихальних шляхів; лікувально-профілактична ванна (стимулює обмін речовин в організмі, виявляє загальнозміцнюючу дію): 500 г суміші трави *ромашки без'язичкової,* листя обліпихи крушиновидної, гілочок *калини звичайної,* трави *споришу звичайного,* трави *хвоща польового* і хвої *сосни звичайної,* взятих у співвідношенні 4 : 5 : 3 : 3 : 3 : 12, заливають 10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і вливають у ванну (температура води 36—39, тривалість процедури — до 20 хвилин, приймають 1—2 рази на тиждень); 2—3 столові ложки листя загортають у марлю, занурюють в окріп і прикладають до хворих місць.

780

779

ОВЕ́С ЗВИЧА́ЙНИЙ — однорічна трав'яниста рослина родини злакових. Те саме, що й *овес посівний.*

780

ОВЕ́С ПОСІВНИ́Й,
овес звичайний;
овёс посевной
Avena sativa —
однорічна трав'яниста рослина родини злакових. Стебло (соломина) прямостояче, 60—100 см заввишки, смугасте, гладеньке, з добре виявленими вузлами і порожнистими *меживузлями,* галузиться в нижній частині — вузлі кущіння. *Листки* чергові, дворядні, складаються з лінійної пластинки й довгої трубчастої піхви, на межі яких є плівчастий язичок. *Квітки* дрібні, двостатеві, зібрані по 2—3 в поникл колоски, що утворюють на верхівці стебла розлогу *волоть;* усі квітки в *колоску* не зчленовані з його віссю, через що вони при достиганні не осипаються. *Плід — зернівка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Овес посівний вирощують як важливу кормову і круп'яну рослину по всій території України, особливо на Поліссі та в північній частині Лісостепу.

Сировина. З лікувальною метою використовують неочищене зерно (Fructus Avenae), крупи (Fructus Avenae excorticati), борошно (Farina Avenae), солому (Stramentum Avenae) і траву — стебла і листя зелених рослин (Herba Avenae). Траву збирають під час цвітіння рослини і сушать, солому можна заготовляти під час жнив. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У зерні вівса є крохмаль (50—60 %), білкові речовини (14—16 %), жирна олія (6—9 %), вітаміни групи В, вітамін Е, холін, стерини (стигмастерин, β-ситостерин, холестерин та інші), стероїдні сапоніни (авенакозид А), органічні кислоти (щавлева, малонова й ерукова), кумарин скополетин, глюкозид ваніліну й мінеральні солі (фосфорні, кальцієві та інші).

Фармакологічні властивості і використання. Вівсяні крупи і борошно, які містять збалансовану кількість легкозасвоюваних, багатих на незамінні амінокислоти білків, вуглеводів, жирів і вітамінів групи В, широко використовують у дієтичному й дитячому харчуванні. Приготовлені з них страви (каші, слизисті відвари, супи) вживають як поживний дієтичний і обволікальний засіб при гострих запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту (гастрити, ентероколіти), при атонії кишечника, вірусному гепатиті, астенії, захворюваннях нервової системи, порушенні ритму серцевої діяльності та при залізодефіцитній анемії, спричиненій порушенням синтезу порфіринів. Вівсяний куліш рекомендують вживати при туберкульозі легень (як зміцнювальний засіб), дають дітям, хворим на золотуху. Настій з неочищеного зерна дають пити при діабеті. У клінічних умовах встановлено, що настойка зеленої висушеної рослини (трави) має заспокійливі й снотворні властивості. Такі самі властивості має й настій трави, але частіше його вживають при гарячкових станах, подагрі, при набряках, спричинених хворобами нирок, для збудження апетиту й підвищення загального тонусу організму, як вітрогінний засіб. Досвід індійської народної медицини, а також дослідні дані англійських вчених свідчать про ефективність вівса при лікуванні звикання до наркотиків і тютюну. Найкращі наслідки одержано при використанні спиртових екстрактів із свіжих молодих рослин. *Екстракти* із зерна показали трохи нижчу ефективність. Свіжовижатий сік рослини призначають усередину при безсонні, нервовому виснаженні, для збудження апетиту. Не менш широко застосовують овес і як зовнішній засіб. Борошно і вівсяні пластівці використовують для косметичних масок, а відвар трави або соломи — для ванн, примочок та обмивань при скрофульозі, рахіті, ревматизмі й гіпергідрозі ніг, обмороженнях і різних шкірних хворобах та для гарячих компресів на ділянку нирок як засіб, що полегшує проходження каменів (при нирковокам'яній хворобі). Використовують овес і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку (готують на 70 %-ному спирті у співвідношенні 1 : 5) по 20—30 крапель 3 рази на день; свіжий *сік* із молодих рослин по 20—30 крапель 3 рази на день; *настій* із неочищеного зерна (100 г сировини на 3 склянки окропу) по півсклянки 3—4 рази на день до їди; *відвар* трави або соломи (30—40 г сировини на 1 л окропу) по півсклянки 4—5 раз на день; слизистий відвар (100 г крупів або пластівців замочують на кілька годин у 1 л холодної води, потім варять, поки не загусне), п'ють без дозування; настій зерна (2 склянки сировини заварити 1 л окропу, настояти 20 хвилин, процідити, охолодити) по півсклянки 3 рази на день як жовчогінний засіб; відвар з медом (1 склянку крупів або пластівців вівса варять в 1 л води, поки рідина не випарується наполовину, проціджують, додають рівну кількість молока, знову варять, підсолоджують на смак медом, доводять ще раз до кипіння) п'ють теплим по 500 мл на день за 2—3 прийоми як зміцнювальний засіб після виснажливих хвороб; 1 столову ложку суміші (порівну) трави або соломи вівса, плодів *шипшини травневої,* трави чебрецю *звичайного, споришу звичайного,* трави та коренів *цикорію дикого* настоюють 4 години на 2 склянках окропу, проціджують і п'ють по півсклянки 1—2 рази на день при запальних захворюваннях органів сечовивідних шляхів; 3 столові ложки суміші (порівну) трави вівса, листя *чорниці звичайної,* насіння *льону звичайного* і лушпиння *квасолі звичайної* кип'ятять 10 хвилин у 3 склянках окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і п'ють по чверті склянки 6—8 раз на день при цукровому діабеті. ЗОВНІШНЬО—600 г суміші (порівну) трави або соломи вівса і кори *дуба звичайного* заливають 10 л окропу, кип'ятять 1 годину, проціджують і в одержаному відварі парять ноги при гіпергідрозі; відвар трави або соломи вівса (30 г сировини на 1 л окропу) для *примочок,* обмивань і *компресів;* 0,5—1 кг трави або соломи вівса варять 30 хвилин у 10 л води, проціджують, вливають у ванну і доводять кількість води в ній до потрібного об'єму (температура ванни 36—39°, тривалість процедури— 15—20 хвилин, приймати 2—3 рази на тиждень до настання терапевтичного ефекту); *маска* для видалення комедонів обличчя: збитий білок змішують з 2 ложками вівсяного борошна, одержану суміш наносять на обличчя, після висихання знімають сухим рушником, а обличчя миють холодною водою і витирають; маска при сухості шкіри обличчя: 2 столові ложки вівсяних пластівців варять 15 хвилин на молоці або воді, трохи охолоджують, додають ложку меду і одержану кашку теплою наносять на обличчя на 20 хвилин, після чого обличчя вмивають холодною водою і витирають.

781

ОГІРКО́ВА ТРАВА́ — однорічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й *огірочник лікарський.*

782

ОГІРО́К-ПИРСКА́Ч ПРУ́ЖНИЙ,
скажений огірок;
бешеный огурец
Ecballium elaterium —
однорічна трав'яниста рослина родини гарбузових. *Стебло* сланке, 25—70 см завдовжки, шорстковолосе, без вусиків. *Листки* чергові, серцевидні, невиразнолопатеві, зарубчасто-зубчасті, 8—20 см завдовжки, зісподу сіроповстисті, зморшкуваті. *Квітки* одностатеві (рослини однодомні), правильні, блідо-жовті; тичинкові — з п'ятироздільною чашечкою і п'ятироздільним *віночком,* до 2 см завдовжки, зібрані в бічні малоквіткові *китиці;* маточкові — з трубчастою, п'ятироздільною чашечкою і п'ятироздільним віночком, 1,5—2 см завдовжки, одиничні, на довгих квітконіжках у пазухах листків. *Плід* ягодоподібний, довгастий, 5—10 см завдовжки, зеленуватий, шорсткощетинистий; по достиганні плід під великим тиском рідини, що в ньому міститься, відокремлюється від ніжки, а через утворений отвір з силою випорскується насіння на віддаль 1—2 м від рослини. Цвіте у липні — вересні. Плоди достигають у вересні — жовтні.

Поширення. Огірок-пирскач пружний росте на засмічених місцях у приморській смузі.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують недозрілі плоди рослин (Fructus Ecballii elaterii). Вживають їх свіжими (у вигляді соку) або сушать на сонці чи в теплому приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі до 45 °. Сухих плодів виходить 8—9 %. Зберігають їх окремо від іншої сировини (вони **отруйні**). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди рослини містять α- і β-елатерин, елатерицин А і В, елатеразу, органічні кислоти, білкові речовини, сліди алкалоїдів.

Фармакологічні властивості і використання. В невеликих, строго визначених дозах огірок-пирскач пружний призначають як сильний проносний засіб при набряках різного походження, зокрема при водянці. Поряд з цим застосування цієї рослини показане і дає добрий терапевтичний ефект при жовтяниці й вірусному гепатиті. У процесі експериментальних досліджень встановлено антибластичну властивість рослини. Протипух-

линну активність виявили елатерицин А і В, α- і β-елатерени, кислота $C_{24}H_{44}O_5$. Настойку плодів вживають для натирання при ревматизмі, ішіасі та невралгії. В гомеопатії огірок-пирскач застосовують при проносі й дитячій хореї.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО—настойку плодів (готують на міцній горілці у співвідношенні 1 : 20) використовують для натирання. Огірок-пирскач пружний — **дуже отруйна** рослина. Прийняті всередину 0,6 г свіжого соку плодів можуть спричинити **смертельне отруєння.** Вживати огірок-пирскач усередину дозволяється тільки за призначенням і під контролем лікаря. Потребує обережності й зовнішнє застосування рослини (можливе подразнення шкіри, виникнення пухирців і навіть виразок).

782

783

ОГІРОК ПОСІВНИЙ
огурец посевной
Cucumis sativus — однорічна однодомна шорстковолосиста трав'яниста рослина родини гарбузових. *Стебло* лежаче або лазяче за допомогою простих вусиків, розгалужене, завдовжки до 3 м. *Листки* чергові, серцевидні, 3—5-лопатеві. *Квітки* одностатеві, жовті; тичинкові зібрані пучками в пазухах листків, маточкові — одиничні, на коротеньких ніжках. *Плід* — несправжня ягода (гарбузина). Цвіте у травні — липні.

Поширення. Походять огірки з Індії. По всій території України їх вирощують як цінну овочеву рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують плоди і насіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Плоди огірків містять цукри (1,07—2,70 %), пектинові речовини (0,4 %), крохмаль (0,1 %), клітковину (0,7 %), органічні кислоти (яблучна, лимонна, щавлева), стероїдні сапоніни кукурбітацини, вітаміни (B_3, B_5 та інші), макро- і мікроелементи (калій — 141 мг%, фосфор — 42 мг%, магній, кальцій, хлор, залізо — 0,6 мг%, алюміній — 0,43 %, йод, фтор, цинк, марганець, мідь, молібден та інші).

Фармакологічні властивості і використання. Огірки мають сечогінні, жовчогінні й м'які послаблюючі властивості, збуджують апетит, посилюють виділення шлункового соку (особливо квашені й мариновані), сприяють засвоєнню жирів і білків. Споживання свіжих огірків показане при захворюваннях серцево-судинної системи і нирок, при запорах і атонії кишечника та при ожирінні. Хворим на гіпертонічну хворобу, сечокислий діатез і ожиріння призначають огіркові розвантажувальні дні, які проводять раз на тиждень. У розвантажувальні дні хворий одержує лише 2 кг свіжих огірків. Розвантажувальні дні треба проводити під контролем лікаря. Свіжий огірковий сік п'ють при кашлі й хронічних катарах дихальних шляхів, при болях у шлунку і кишечнику. Широкою популярністю фітотерапевтичного засобу користуються огірки в дерматології й косметиці. Огіркові креми, лосьйони, маски, пудра або просто свіжий сік виявляють відбілюючу, освіжаючу і тонізуючу дію на шкіру обличчя. Огірковим соком виводять веснянки (змащують пігментні плями — 2—3 рази на день).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — свіжий огірковий сік по 2—3 столові ложки 2 рази на день, підсолоджуючи медом або цукром; огіркове пюре по 100 г натщесерце при спастичних колітах.

ЗОВНІШНЬО — маска для обличчя при сухій шкірі та зморшках: свіжий огірок труть на дрібній тертці, додають кілька крапель лимонного соку і одержану кашку наносять на обличчя і шию, а через 20 хвилин знімають рушником, не вдаючись до миття обличчя водою; маска для обличчя при надмірній жирності шкіри: свіжі огірки і яблука труть на дрібній тертці, змішують у рівних кількостях і одержану суміш наносять на обличчя, а через 20 хвилин змивають теплою водою; лосьйон для обличчя при надмірній жирності шкіри: 4 столові ложки подрібнених свіжих огірків настоюють 4 години на 2 склянках окропу і застосовують для обмивань і примочок при вуграх, веснянках, висипах на шкірі тощо; суміш свіжого огіркового соку з товченим огірковим насінням і рисовим борошном висушують на сонці, розтирають і одержаним порошком пудрять обличчя на ніч. При гострих і хронічних нефритах (у стадії загострення), хронічній нирковій недостатності, нирковокам'яній хворобі та при пієлоциститах з лужною реакцією сечі вживати свіжі огірки протипоказано. Обмежують вживання свіжих огірків і при загостренні виразкової хвороби шлунка й дванадцятипалої кишки, при гострих і хронічних гастритах з нормальною й підвищеною секрецією шлункового соку, при загостренні гастритів зі зниженою секрецією соку, при гострих і хронічних ентеритах, ентероколітах і колітах. Квашені й мариновані огірки протипоказані при гострих гепатитах і холециститах, загостренні хронічних гепатитів, холециститів і жовчнокам'яної хвороби, при гострих і при загостренні хронічних запальних процесів шлунка і товстого кишечника, а при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі й інших захворюваннях серцево-судинної системи вживання їх треба обмежувати.

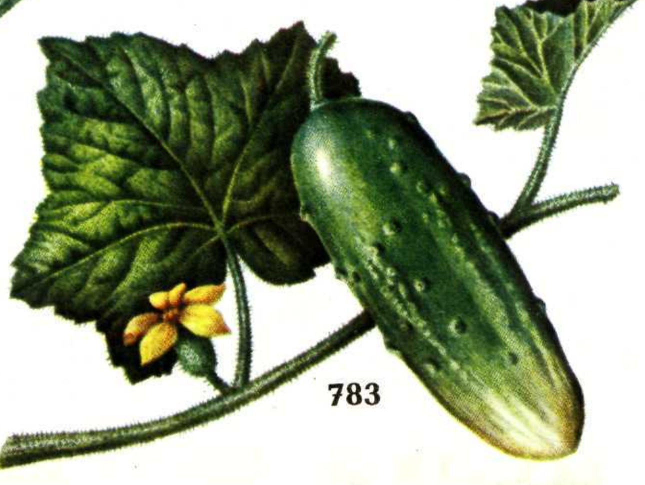
783

784

ОГІРО́ЧНИК ЛІКА́РСЬКИЙ,
огіркова трава;
огуречник лекарственный
Borago officinalis —
однорічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини шорстколистих. *Стебла* прямі або висхідні, товсті, всередині порожнисті, розгалужені, 30—60 см заввишки. *Листки* великі, м'ясисті, чергові, прості, з гострим і сильним запахом свіжих огірків; прикореневі й нижні стеблові — еліптичні або овальні, на верхівці — тупі, до основи звужені в *черешки;* верхні стеблові — видовженояйцевидні, сидячі, стеблообгортні. Квітки двостатеві, правильні, в небагатоквіткових *завійках,* які складають щитковидно-волотевидне *суцвіття; віночок* зрослопелюстковий, темно-голубий, рідше — білуватий, 2,5—3 см у діаметрі, з короткою трубочкою і п'ятилопатевим відгином. *Плід* сухий, розпадається на 4 *горішки.* Цвіте з червня по серпень.

784

Поширення. Огірочник лікарський розсіяно росте майже по всій території України на городах і забур'янених місцях.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують *траву* (Herba Boraginis) або квітки (Flores Boraginis) огірочника. Заготовляють сировину під час цвітіння рослини. Сушать її під укриттям на вільному повітрі або у провітрюваному приміщенні, розкладаючи тонким шаром. Сухої трави виходить 20 % . Готову сировину зберігають у коробках або в невеликих торбах. Свіже листя вживають у їжу як салат. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У траві огірочника є до 30 % слизистих речовин (полісахариди), сапоніни, дубильні речовини (до 3 %), ефірна олія (сліди), органічні кислоти (яблучна, лимонна), смоли, флавоноїди, алантоїн, каротин (3,4 мг%), вітамін С (до 17 мг%), розчинна кремнієва кислота, солі магнію і марганцю, нітрат калію та ін.

Фармакологічні властивості і використання. Народна медицина визнає огірочник лікарський як засіб, що має сечогінні, потогінні, протизапальні, пом'якшувальні та легкі послаблюючі властивості, він позитивно впливає на обмін речовин, регулює роботу серця, зміцнює нервову систему, збуджує апетит. Вживання настою з квіток або трави огірочника показане при запаленнях сечових шляхів, при гарячкових станах, кашлі, плевриті, при ревматичних болях і болях у шлунку, при слабкій серцевій діяльності та кардіоневрозі, нервових захворюваннях, подагрі й шкірних хворобах. Салати із свіжого листя огірочника вживають як «кровоочисний», вітамінний та як такий, що запобігає виникненню запальних процесів у нирках і кишечнику, засіб, у випадках підвищеного нервового збудження, роздратованості. В гомеопатії застосовують есенцію із свіжого листя рослини.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка трави або 1 чайна ложка **квіток на** 200 мл **окропу,** настоюють до охолодження) по чверті склянки 4 рази на день, підсолоджуючи цукром; столову ложку суміші (порівну) трави огірочника лікарського, *хвоща польового* та *споришу звичайного* настоюють 30 **хвилин** на склянці окропу, проціджують і вживають по чверті склянки 3—4 рази на день як сечогінний засіб; салат: порізану дрібними кусочками варену картоплю посипають пошаткованим листям огірочника і цибулі, солять, перемішують, заправляють вершками (на одну варену картоплину беруть 100 г огірочника,40 г зеленої цибулі і 20 г вершків; сіль — на смак).

785

ОГНИЧОК НИВОВИЙ —
невеличка (8—25 см заввишки) трав'яниста гола рослина родини первоцвітах. Те саме, що й *курячі очка польові.*

786

ОЖИ́НА ЗВИЧА́ЙНА —
напівкущова рослина родини розових. Те саме, що й *ожина сиза.*

787

ОЖИ́НА НЕ́СІЙСЬКА,
ведмежина;
ежевика несская
Rubus nessensis —
кущ родини розових. Річні *пагони* майже прямостоячі, 0,5—2,5 м заввишки, гранчасті, з коротенькими прямими чорно-пурпуровими шипами на ребрах. *Листки* пальчасті, зубчасті, з 3—5 (7) листочками, зверху голі, зісподу по жилках коротковолосисті. *Квітка* великі, правильні, двостатеві, білі, у 6—12-квітковому щитковидному *суцвітті.* *Плід* — збірна *кістянка* (плодики червонаво-чорні, блискучі, без сизого нальоту). Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте в усіх лісових районах, рідше — в Лісостепу, по берегах річок, у чагарниках, на узліссях, у лісах.

787

Сировина. Використовують усю рослину: коріння, пагони, листя і плоди. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Плоди містять дубильні й ароматичні речовини, аскорбінову кислоту, токоферол, каротин, глюкозу (до 3,6 %), фруктозу (до 3,2 %), сахарозу (до 0,6 %), органічні кислоти (до 2,2 %) тощо. Листки багаті на аскорбінову кислоту (80—272 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині настій листя вживають як кровоспинний засіб, при кашлі, проносах, гастритах, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при захворюваннях печінки. Відвар коріння використовують як сечогінний засіб, а відвар пагонів — при неврозах. Плоди вживають як в'яжучий засіб при розладах шлунка.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — 10 г сухого листя заварюють 0,5 л окропу і п'ють як чай; *відвар* коріння (10 г на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці через кожні 2—3 години.

788

788

ОЖИ́НА СИ́ЗА,
ожина звичайна;
ежевика сизая
Rubus caesius —
напівкущова, 50—150 см заввишки рослина родини розових з річними вегетуючими *пагонами* і здерев'янілими дворічними *стеблами,* на яких утворюються квітконосні гілочки. Річні пагони трав'янисті, сизуваті, циліндричні, в молодому віці прямостоячі, пізніше — дугоподібно вигнуті, здебільшого голі або розсіянозалозисто-волосисті, густо вкриті різної довжини прямими або відігнутими щетинковидними шипиками; восени вони дерев'яніють, а наступного року зацвітають і дають плоди, після чого відмирають. *Листки* чергові, черешкові, трійчасті, з обох боків розсіяноволосисті, з широколанцетними *прилистками;* листочки зверху й зісподу зелені, по краю неправильної адрізанозубчасті. *Квітки* двостатеві, 5-пелюсткові, білі, зібрані в негусті щитки; квітконоси довгі, тонкі. *Плід* — складна кістянка; кістяночки численні, великі, тьмяно-чорні, вкриті сизою поволокою. Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Ожина сиза росте по всій території України в лісах, ярах, на берегах річок, по чагарниках, у садах і парках.
Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують цілком стиглі плоди (Fructus Rubi fruticosi), листя (Folia Rubi fruticosi) і коріння (Radix Rubi fruticosi). Плоди вживають свіжими або сушать. Для сушіння плоди сортують (видаляють сторонні домішки, перестиглі та ушкоджені плоди), очищають від квіткових ніжок і частково від *квітколожа* (відривають разом з його верхньою частиною) і сушать на сонці чи в духовці спочатку при температурі 30—40°, а закінчують при температурі 60°. Листя збирають повністю розвиненим протягом усього літа (зрізують чи обривають так, щоб залишок загального черешка не перевищував 2—3 см) і сушать під укриттям на вільному повітрі. Сухого листя виходить 30—33 % . Коріння копають восени, миють, ріжуть кусками 10—15 см і сушать. Готову сировину (плоди, листя, коріння) зберігають у сухому приміщенні, яке треба провітрювати. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Свіжі плоди ожини містять 4,53 % цукрів (глюкоза, фруктоза, сахароза), 0,96 % органічних кислот (яблучна, винна, лимонна, саліцилова), пектини (0,37—0,56 %), 0,18 % дубильних і барвних речовин, солі калію, міді і марганцю та вітаміни (в мг%): провітамін А — 0,5—0,8, нікотинову кислоту— 1,6; аскорбінову кислоту — 5,0—38,0; тіамін — 0,033; рибофлавін —0,03; вітамін К — 0,5. У листі ожини є дубильні речовини (до 14 %), флавоноїди, інозитол, аскорбінова кислота, органічні кислоти (цитринова, ізоцитринова), слизисті речовини та ефірна олія (сліди); у корінні є значна кількість таніну і крохмаль.
Фармакологічні властивості і використання. З лікувальною метою ожину використовують дуже широко. У народі добре відомі її в'яжучі, протизапальні, бактерицидні, потогінні й сечогінні властивості, здатність заспокійливо діяти на центральну нервову систему, зменшувати у хворих на цукровий діабет кількість цукру в крові. Експериментами доведено, що водні витяжки із листя ожини мають противірусну активність і цитотоксичні властивості. Настій із сушених плодів або листя визнають за корисний засіб при проносі, дизентерії й катарі шлунково-кишкового тракту, при гострих респіраторних захворюваннях і пневмонії, у випадку підвищеної нервової збудженості, особливо при істеричних припадках, патологічного клімаксу (часті приливи крові до голови, безсоння, неврастенія, невроз) та при нефропатії. Настій із листя, крім того, допомагає при кровохарканні, шлункових крововиливах, гіперполіменореї, апендициті, водянці й цукровому діабеті. Часто листя ожини застосовують у суміші з *нагідками лікарськими, маренкою запашною, сухоцвітом багновим, собачою кропивою п'ятилопатевою, глодом криваво-червоним* тощо. Свіжі плоди рослини вживають як загальнозміцнюючий, заспокійливий і жарознижуючий засіб. Перестиглі плоди виявляють легку послаблюючу дію. Для місцевого лікування використовують настій із листя рослини. Його вживають при гінгівітах, афтах і захворюваннях горла, при екземі, лишаях, виразках і гнійних ранах, при білях та хронічних запаленнях піхви (кандидоз, трихомоноз та ін.). Коріння ожини використовують значно рідше. У вигляді відвару його приймають усередину при діареї, дизентерії, кровохарканні, гіперполіменореї, апендициті, водянці й розширенні вен. Зовнішньо відвар коріння використовують як протизапальний засіб для полоскання ротової порожнини і горла.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; відвар коріння (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, варити 10 хвилин, процідити) по півсклянки 4 рази на день до їди; настій сушених плодів (2 столові

ложки сировини на 200 мл окропу, настоюють 15—20 хвилин) по 2—3 склянки протягом 1—2 годин як потогінний засіб; спорошковані сушені плоди по половині чайної ложки 3 рази на день при проносі у дітей, підсолоджуючи цукром; 4 чайні ложки суміші листя ожини сизої і квіток нагідок лікарських, взятих у співвідношенні 2 : 1, настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по чверті склянки 4 рази на день до їди як протигнильний, депуративний і такий, що покращує перистальтику кишок, усуває печію і лікує катари кишок, засіб; 1 столову ложку суміші листя ожини сизої, трави *звіробою звичайного* і квіток *глухої кропиви* білої, взятих у співвідношенні 2:3:2, настоюють 3 години на склянці окропу і п'ють по 3 склянки на день при недокрів'ї; 1 столову ложку суміші листя ожини сизої, трави маренки запашної, *чебрецю звичайного,* собачої кропиви п'ятилопатевої і сухоцвіту багнового, взятих у співвідношенні 2,5 : 2 : 1 : 2 : 1,5, настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по 3 склянки на день при підвищеній нервовій збудливості, особливо при істеричних припадках; 1 столову ложку суміші листя ожини сизої, трави маренки запашної, собачої кропиви п'ятилопатевої, сухоцвіту багнового і квіток глоду криваво-червоного, взятих у співвідношенні 2,5 : 2 : 2 : 1,5 : 1, настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по чверті склянки 4 рази на день при патологічному клімаксі; 1 столову ложку суміші листя ожини сизої, трави маренки запашної, собачої кропиви п'ятилопатевої, сухоцвіту багнового, квіток глоду криваво-червоного і молодих гілок з листям *омели біло),* взятих у співвідношенні 2,5 : 2 : 2 : 1,5 : 1 : 1,5, настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють протягом тривалого часу по 3—4 склянки на день при гіпертонічній хворобі, ускладненій атеросклерозом.

ЗОВНІШНЬО — полоскання, *примочки* і спринцювання настоєм із листя (50 г сировини на 1 л окропу).

789

ОЖИНА ТАВРІЙСЬКА

ежевика таврическая

Rubus tauricus —

кущова, 2—3 м заввишки рослина родини розових з річними вегетуючими *пагонами* і здерев'янілими дворічними стеблами, на яких утворюються квітконосні гілочки. Річні пагони здебільшого дуговидно вигнуті, міцні; зовсім голі, без поволоки, гранчасті, 7—10 мм у діаметрі, з прямими, злегка відхиленими або серповидно зігнутими *шипами* на ребрах; наступного року вони зацвітають і дають *плоди,* після чого відмирають. Квітконосні пагони розсіяно- або густоволосисті, з великими, серповидно зігнутими або гачкуватими, при основі дуже розширеними шипами. *Листки* чергові, черешкові, п'ятірні (на вегетуючих пагонах) або трійчасті (на квітконосних пагонах}, з вузьколінійно-ланцетними прилистками; листочки майже шкірясті, зверху голі або по жилках волосисті, зісподу — сірувато-повстисті, по краю — нерівномірно пилчасто-зубчасті; кінцевий листочок у листків річних пагонів широкий, при основі — серцевидний. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, білі, до 3 см у діаметрі, в багатоквітковому широкому волотевидному *суцвітті. Плід* — складна *кістянка* кулястої форми і чорного забарвлення. Цвіте у червні — липні.

Поширення. *Ендем* Криму. Росте в Південному та Гірському Криму на галявинах, узліссях і схилах.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Ожина сиза.*

Хімічний склад. Ожина таврійська має близький до ожини сизої хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів у ньому.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Ожина сиза.

789

790

ОКО КОЗИНЕ —

багаторічна трав'яниста розсіяно-опушена рослина родини бобових. Те саме, що й *конюшина лучна.*

791

ОЛЕАНДР ЗВИЧАЙНИЙ

олеандр обыкновенный

Nerium oleander —

кущ або невелике (3—4 м заввишки) *дерево* родини барвінкових. *Стебла* розгалужені, з гладенькою світло-сірою корою. *Листки* вічнозелені, шкірясті, цілокраї, зісподу опушені. *Квітки* правильні, двостатеві, на довгих повстистоопушених *квітконіжках,* зібрані у верхівкові півзонтики; віночок рожевий, рідше білий, • зрослопелюстковий, з п'ятилопатевим відгином і зубчастими виростами в зіві. *Плід* складається з двох *листянок.* Цвіте з червня по серпень.

Поширення. Олеандр звичайний походить з Середземномор'я. В Південному Криму його широко розводять у відкритому грунті як декоративну рослину. Вирощують його і як кімнатну квіткову рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують цілком розвинуте листя олеандра (Folia Nerii oleandri; Folia Nerii, Folia Oleandri), яке заготовляють у жовтні — листопаді або у квітні (до початку активного росту *пагонів).* Перевагу віддають весняному строку заготівлі. Листя обшморгують руками **(в захисних рукавицях!)** з обрізаних при декоративному формуванні кущів па-

791

гонів і швидко сушать під укриттям на вільному повітрі або в теплих кімнатах, розстеливши тонким (2—3 см завтовшки) шаром на тканині чи папері. Штучне сушіння проводять при температурі 50°. Сушіння припиняють, коли *черешки* стають ламкими. Зберігають олеандр окремо від іншої сировини, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Для місцевого лікування частіше використовують свіжі або сушені квітки з листям (вершки квітучих гілок).

Хімічний склад. Листя олеандра містить карденоліди олеандрин (0,08—0,15 *%),* дигіталін, дезацетилолеандрин і одинерин, діуретично діючу субстанцію нериїн, флавоноїди (рутин, кемпферол-3-рамноглюкозид і ін.), сапонін карабін, урсолову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Олеандр звичайний ефективний кардіотонічний засіб, за своєю дією схожий на серцеві засоби наперстянки. У процесі експериментальних досліджень встановлено, що препарати олеандра покращують серцеву діяльність, сповільнюють ритм серця, підвищують діурез, розширюють вінцеві судини, знижують артеріальний тиск. На відміну від глікозидів наперстянки, глікозиди олеандра діють швидше і м'якше, швидше виводяться з організму. Крім кардіотонічної дії, водні екстракти олеандра виявляють противірусну активність і мають цитотоксичні властивості. Олеандр звичайний призначають у випадку тахіаритмії, при легких формах серцевої недостатності та при стенокардії. У народній медицині настій листя олеандра п'ють при нервовому виснаженні, головних болях, епілепсії, апоплексії, безсонні, при м'язових спазмах, у разі діареї та як вітрогінний засіб. Як зовнішній засіб настій листя використовують для примочок і компресів при шкірних хворобах (мокнуча екзема, лишай тощо), для полоскання при зубному болю.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій із листя (1 чайна ложка сировини на 500 мл окропу, настоюють 1 годину) по 25—30 мл тричі на день до їди.

ЗОВНІШНЬО — натирання і *примочки* настоєм із сушених квіток і листя (100 г сировини на 1 л окропу, настоюють кілька годин) при корості і дерматитах, спричинених укусами комах; натирання *маззю* із свіжих квіток і листя (готують на смальці у співвідношенні 3 : 5, після старанного змішування нагрівають на водяній бані 15 хвилин) при корості. Олеандр звичайний містить сильнодіючі речовини, тому ліки з нього треба суворо дозувати, а лікуватися — з дозволу і під контролем лікаря.

792

ОЛЕ́НЯЧА ТРАВА́ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *великоголовник сафлоровидний.*

793

ОЛЕ́НЯЧИЙ КО́РІНЬ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *великоголовник сафлоровидний.*

794

ОЛІ́ЙНЕ ДЕ́РЕВО — однодомна і дводомна деревна листопадна або вічнозелена рослина родини молочаєвих. Те саме, що й *тунг.*

795

795

ОМА́Н БРИТА́НСЬКИЙ,

пожарки;

девясил британский

Inula britannica —

багаторічна трав'яниста сіро-зелена або зеленувата рослина родини айстрових (складноцвітих). Має тонке косо повзуче кореневище. *Стебла* висхідні або прямостоячі, густо облистнені, 15—18 см заввишки, вгорі розгалужені й під кошиками білоповстисті, внизу розсіяном'якоопушені. *Листки* чергові, цілісні, видовжено- або шир코ланцетні, коротко загострені, по краю дрібнозубчасті, рідше цілокраї, зверху голі або розсіяноволосисті, зісподу густіше вкриті прилеглими довгими тонкими білими волосками і, крім того, дрібними жовтими залозками; нижні — до основи поступово звужені в крилаті *черешки,* серединні і верхні — сидячі, напівстеблообгортні, нерідко з вушками. Квітки блідо-жовті, зібрані в невеликі (2,5—3 см у діаметрі) кошики, що утворюють на верхівці стебла нещільне щитковидне суцвіття; крайові язичкові квітки — жіночі, голі, гладенькі, на верхівці — тризубчасті, серединні — двостатеві, трубчасті. *Плід* — сім'янка. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Оман британський росте по всій території України (крім високогір'їв Криму і Карпат) на берегах річок і канав, на луках, як бур'ян уздовж доріг, на засмічених місцях, рідше — на полях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище з корінням (див. статтю *Оман високий)* і листя оману. Збирають листя під час цвітіння рослини і сушать у затінку на відкритому повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Почорнілі листки і листки з плямами викидають. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кореневища і корені оману британського містять інулін (30—40 %), алкалоїди (0,063—0,075%), ефірну олію (до 3%), до складу якої входять алантолактон, незначна кількість ізоалантолактону і деякі інші сполуки. У листі оману є ефірна олія, флавоноїди, каротин, дубильні речовини, британін та інші сесквітерпенові лактони й аскорбінова кислота (до 45 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічні властивості і показання до призначення препаратів з підземних органів оману британського і оману високого збігаються, проте перевагу треба віддавати оману високому, препарати якого мають більше виражений терапевтичний ефект. Настій із листя оману британського дають усередину при скрофульозі, ревматизмі й ради-

куліті, від кашлю, як спазмолітичний засіб при шлунково-кишкових захворюваннях, зокрема при гастралгії, коліках і проносі, як послаблюючий засіб при геморої та як засіб, що має потогінні, відхаркувальні й сечогінні властивості. Зовнішньо, як антибактеріальний і в'яжучий засіб, настій листя використовують у вигляді компресів, примочок, обмивань і полоскань при гнійних ранах, виразках, лишаях і хворобах горла. Свіже потовчене листя прикладають до виразок, гнійних ран і ран, що кровоточать.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій із листя (1 столову ложку сировини настоюють 1—2 години на склянці окропу, проціджують) по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день.

ЗОВНІШНЬО— *компреси, примочки,* обмивання і полоскання настоєм із листя (готують, як у попередньому прописі).

796

796

ОМА́Н ВИСО́КИЙ,
дивосил;
девясил высокий
Inula helenium —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має товсте, м'ясисте *кореневище* з численними довгими *коренями. Стебла* міцні, прямі, рубчасті, 1—2 м заввишки, у верхній частині розгалужені, внизу розсіяно-, вгорі — густожорстковолосисті. *Листки* чергові, цілісні, нерівномірнозубчасті, великі (до 50 см завдовжки і 18—25 см завширшки), зверху жорстковолосисті, знизу — сіроповстисті; прикореневі — черешкові, еліптично-видовжені; стеблові — сидячі, видовженояйцевидні, загострені, з серцевидною, напівстеблообгортною основою. *Квітки* жовті, зібрані у великі (6—8 см у діаметрі) *кошики,* що утворюють на верхівці стебла щитковидне *суцвіття;* крайові язичкові квітки — жіночі, з вузьколінійним тризубчастим язичком; серединні — двостатеві, трубчасті. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні (іноді — у вересні).

Поширення. Оман високий росте розсіяно майже по всій території України. Полюбляє узлісся, чагарники, лісові луки, береги річок, вологі місця.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище і корені (Rhizoma cum radicibus Inulae helenii) оману. Заготовляють їх восени, залишаючи на кожні 10 $м^2$ по одній добре розвиненій рослині для відновлення заростей. Викопані кореневища і корені одмивають від землі, розрізають на куски завдовжки 10—15 см, розщеплюють при необхідності вздовж, пров'ялюють 2—3 дні на вільному повітрі, а в сиру погоду — під укриттям, після чого досушують у добре провітрюваних приміщеннях або в сушарках при температурі, не вищій за 40°. Сировину можна сушити й на сонці. Сухої сировини виходить 29—30 %. Строк придатності — 3 роки. Сировина є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Кореневище і корені оману високого містять інулін (до 44 %) та інші полісахариди (псевдоінулін, інуленін), смоли, камедь, сліди алкалоїдів, сапоніни, органічні кислоти й ефірну олію (до 4,3 %), у складі якої є біциклічні сесквітерпенові лактони (алантолактон, ізоалантолактон, дигідроалантолактон), алантол, проазулен і а-токоферол.

Фармакологічні властивості і використання. Галенові *препарати* оману високого розріджують мокротиння, полегшують відхаркування і зменшують надмірне виділення з слизових оболонок дихальних шляхів, збуджують апетит і поліпшують травлення, зменшують секреторну активність кишечника і регулюють його моторику, виявляють стимулюючу дію на процес утворення жовчі і на вихід її у дванадцятипалу кишку, нормалізують загальний обмін речовин в організмі, сприятливо впливають на хворих з туберкульозом легень (зменшується кількість харкотиння, заспокоюється кашель, припиняється виділення бацил Коха, зменшуються катаральні явища, збільшується вага і кращає загальне самопочуття хворих), виявляють збудний вплив на дихання, дещо підвищують діурез і потовиділення, мають глистогінні й антимікробні властивості, регулюють місячні. Застосування галенових препаратів оману показане і дає добрий терапевтичний ефект при гострих і хронічних захворюваннях дихальних шляхів (бронхіти, трахеїти, катари верхніх дихальних шляхів, кашель з виділенням мокротиння) і при грипі, при хворобах шлунково-кишкового тракту (гастрити, ентероколіти, проноси неінфекційного походження, відсутність апетиту, мляве травлення, погане й часте відригування, метеоризм, геморой), печінки і нирок, при глистяній інвазії та гіпоменструальному синдромі. Широко використовують препарати оману високого і в народній медицині. Крім усіх вищезазначених випадків, їх дають усередину при гіпертонії, бронхіальній астмі, туберкульозі легень, жовтяниці, водянці, нирковокам'яній хворобі, легких формах цукрового діабету, ревматизмі, радикуліті, золотусі, простатиті й маткових кровотечах, як засіб, що допомагає уникнути передчасних родів, та як депуративний засіб при захворюваннях шкіри. З готових аптечних препаратів застосовують алантон, запропонований для лікування виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки. Застосовують оман і як зовнішній засіб. Мазі або настій на олії застосовують при короcті, екземі й нейродермітах. Відваром полощуть ротову порожнину і горло при запальних процесах, промивають рани, які довго не загоюються (але не мокнуть!). У гомеопатії оман високий застосовують як матковий засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ і коренів (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) приймають теплим по півсклянки 2—3 рази на день за 1 годину до їди; алантон (Allantonum) по 0,1 г тричі на день після їди протягом 6—8 тижнів; *настойку* (готують на 70 %-ному спирті у співвідношенні 1:4) по 25 крапель 3 рази на день до їди; вино оманове (100 г сировини на 1 л червоного вина, настоюють 8 днів,

проціджують) по чверті склянки перед їдою як загальнозміцнюючий і як такий, що збуджує апетит, засіб; 1 чайну ложку суміші (порівну) кореня оману високого і трави чебрецю *плазкого* заварюють як чай в 1 склянці окропу і приймають по 1 чайній ложці через кожні 2 години при коклюші; 20 г суміші (порівну) *коріння* оману високого і *лопуха справжнього* настоюють 1 годину на склянці окропу, проціджують і п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день при ревматизмі; *настій* суміші (порівну) коріння оману високого і *тирличу жовтого,* трави *деревію звичайного* (3 чайні ложки суміші на 500 мл окропу, варити 10 хвилин) приймають по 2 склянки на день ковтками при анемії та хлорозі. ЗОВНІШНЬО — *мазі* для змащування уражених ділянок тіла: а) суміш (порівну) свинячого сала, вазеліну і риб'ячого жиру змішують з *порошком* із коріння оману у співвідношенні 2:1; б) 50 г подрібненого коріння оману варять 20 хвилин в 100 мл води, проціджують і одержаний відвар змішують з 50 г свинячого сала; в) подрібнене коріння оману змішують з свинячим салом у співвідношенні 1 : 10, варять 15 хвилин, проціджують; настій на рослинній олії (готують у співвідношенні 1 ; 10, настоюють на сонці 2 тижні); відвар (готують, як у попередньому прописі) для *компресів,* промивання, примочок і полоскання.

797

797

ОМЕ́Г ВОДЯНИ́Й
омежник **водяной**
***Oenanthe aquatica* —**
багаторічна трав'яниста кореневищна болотна або водяна рослина родини зонтичних. *Стебло* біля основи потовщене, порожнисте, дуже розгалужене, борозенчасте, 50—150 см заввишки. Занурені у воду *листки* двічі-тричі перисторозсічені, з нитковидними кінцевими частками; надводні — двічі-тричі перисторозсічені з колінчасто відігнутою донизу пластинкою і яйцевидними перистонадрізаними частками. Нижні листки довгочерешкові, верхні — короткочерешкові або сидячі. *Квітки* білі, дрібні, правильні, у складних *зонтиках* без *обгортки.* Крайові квітки в зонтичку часто тичинкові. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України на болотах і вологих луках, по берегах річок, ставків та озер.

Сировина. Використовують спілі плоди свіжими (Semen Phelandri). *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У плодах омегу водяного є смоли, до складу яких входить енантотоксин, воскові речовини (2,3 %), близько 20 % жирної олії, галактани, маналін, андрол, фенадрол, 1—2,5 % леткої олії, яка на 80 % складається з феландрену.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати омегу водяного виявляють потогінну, відхаркувальну, сечогінну та дезинфікуючу дію, зменшують бродіння і метеоризм. Раніше в аптеках з плодів омегу водяного готували *екстракти, сиропи* та спиртову *настойку,* які використовували як відхаркувальний засіб при катарах і туберкульозі. В народній медицині омег водяний використовують при хронічному циститі, каменях нирок та сечового міхура.

Лікарські форми і застосування. Протягом дня 1—3 г *порошку* з плодів омегу водяного приймають усередину невеличкими порціями з медом; *настій* плодів (5—10 г на 1 л води) п'ють по пізсклянки 6 раз на день. Уся рослина **отруйна! Особливо небезпечні** корені.

798

ОМЕЛА́ БІ́ЛА
омела белая
***Viscum album* —**
багаторічний напівпаразитичний вічнозелений кулястої форми *кущик* родини омелових. Гілки голі, зеленаво-жовті, циліндричні, дерев'янисті, вилчасторозгалужені, у вузлах потовщені і дуже крихкі. *Листки* супротивні, шкірясті, цілокраї, еліптичновидовжені, сидячі, жовте-зелені. *Квітки* одностатеві (рослини дводомні), жовті, сидячі, зібрані по 3—6 у головчасті *суцвіття* в розвилках гілок. *Плоди* ягодоподібні, білі, кулясті або короткоовальні, з трохи вдавленою верхівкою. Цвіте у березні — квітні.

Поширення. Омела біла паразитує на листяних (тополя, клен, береза, верба, липа, дуб, в'яз, груша, яблуня), рідко — хвойних породах, закріплюючись на них присосками, через які живиться за рахунок дерева, на якому оселилася. Трапляється в лісостепових районах, на Поліссі, зрідка на півночі Степу та в Криму.

Заготівля **і зберігання.** Для виготовлення ліків використовують молоді гілки з листям (Stipites Visci cum foliis). Заготовляють сировину пізно восени і взимку, використовуючи для цього секатори або гачки. Сушать сировину під наметами або в теплих провітрюваних приміщеннях, розстилаючи її тонким (3—5 см завтовшки) шаром на тканині або папері. Штучне сушіння проводять при температурі 40—50 °. Сухої сировини виходить 37—39 %. Зберігають у щільно закритих банках чи бляшанках у сухому темному місці.

Хімічний склад. Омела біла містить 0,03—0,10 % віскотоксину (біла аморфна речовина, що складається з великої кількості амінокислот і цукрів), а- і р-віскол, вісцерин, олеанолову і урсолову кислоти, холін і його похідні (ацетилхолін, пропіонілхолін), аміни (віскалін, віскальбін, тирамін та ін.), спирти (пініт, квебрахіт та ін.), флавоноїди (кверцетин, рамнетин, ізорамнетин, рамназин-3-глюкозид, флавоядоринін А і В, гомофлавоядоринін В тощо), жирну олію, аскорбінову кислоту, каротин, смолисті речовини й мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* омели мають гіпотензивні, седативні, в'яжучі, кровоспинні **й** глистогінні властивості, посилюють діурез і виділення продуктів азотистого обміну. За експериментальними даними очищений *екстракт* омели виявляє цитолітичну дію. В науковій медицині настій трави омели дають пити при гіпертонічній хворобі 1—2-ї стадій,

атонії кишок, при легеневих, носових і тривалих маткових кровотечах, особливо у хворих з артеріальною гіпертензією в клімактеричний період. Очищений екстракт омели (у вигляді ін'єкцій) запропоновано як цитолітичний засіб при неоперабельних формах раку. В народній медицині омелу здавна використовують при шлунково-кишкових, менструальних і гемороїдальних кровотечах, проти епілепсії, еклампсії й істерії та при болях у животі. Чай з омели рекомендують як загальнозміцнюючий засіб для підвищення тонусу життя, ослаблим людям похилого віку та при запамороченні. Зовнішньо настій і порошок з трави омели використовують як пом'якшувальний і знеболюючий засіб при абсцесах та інших шкірних хворобах. Для промивання піхви при кольпіті і білях використовують настій із трави омели і *деревію звичайного.* Використовують омелу і в гомеопатії. Слід пам'ятати, що при тривалому вживанні препарати омели можуть спричинити отруєння.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави омели (15 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день; чай із трави омели (1 чайну ложку сировини на 1 склянку холодної перевареної води, настоюють ніч) по третині склянки 3 рази на день; *настойку* із трави омели (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1 : 5) по 50 крапель 3 рази на день; для вигнання круглих глистів вживають *порошок* омели і коренів *валеріани лікарської,* взятих у співвідношенні 1 : 2, по 1 чайній ложці щодня протягом трьох днів, запиваючи водою й заїдаючи великою кількістю свіжої тертої моркви.
ЗОВНІШНЬО — дві столові ложки суміші (порівну) трави омели і деревію звичайного заварюють в 1 л окропу, настоюють до охолодження, проціджують і використовують для спринцювання при кольпіті і білях.

799

ОПЛІТКА — багаторічна трав'яниста витка рослина родини березкових. Те саме, що й *березка польова.*

800

ОПЛОПА́НАКС ВИСО́КИЙ — листопадний колючий кущ заввишки 0,5—1 (3) м родини аралієвих. Те саме, що й *заманиха висока.*

801

ÓРЛИКИ ЗВИЧАЙНІ
водосбор обыкновенный
Aquilegia vulgarls —
багаторічна трав'яниста гола або незалозистоопушена рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче, 30—80 см заввишки, у верхній частині розгалужене. Листки черешкові, двічітрійчастороздільні, з трилопатевими, по краях зарубчастими або цілокраїми частками. *Квітки* 4—5 см в діаметрі, на довгих ніжках, одиничні, в пазухах листків, з 5 яскраво забарвленими великими *чашолистками* і 5 лійковидними, при основі видовженими в шпорку *пелюстками* різного забарвлення — сині, лілові, рідше — червоні, рожеві та білі. *Плід* — збірна листянка. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Орлики звичайні зрідка трапляються в лісових і правобережних лісостепових районах та в Криму в лісах і по чагарниках. Вирощують як декоративну рослину.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Aquilegiae), яку заготовляють під час цвітіння рослини, зрізуючи на висоті 8—10 см від поверхні грунту. Зібрану сировину сушать під наметами або на горищі. Зберігають у сухому добре провітрюваному приміщенні окремо від іншої сировини (рослина **отруйна!).**
Хімічний склад. Трава орликів звичайних містить алкалоїди (0,008—0,054 %), ціаногенні сполуки й аскорбінову кислоту (у свіжому листі).
Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* орликів звичайних мають сечогінні, жовчогінні, потогінні, знеболюючі, заспокійливі, послаблюючі **й** антисептичні властивості. Всередину препарати орликів вживають при альгоменореї, імпотенції, шлункових коліках, кровотечах, жовтяниці різного походження, при застійних явищах у селезінці, печінці й жовчному міхурі, в разі початкової стадії водянки. Гарячим настоєм трави полощуть рот при запаленнях і норицях, лікують висипи на шкірі.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 2 склянки окропу) по столовій ложці 2—3 рази на день; чай з трави орликів (20—25 г сировини на 1 л окропу, настоюють 10 хвилин) п'ють зранку і ввечері по 500 мл ковтками; *сік* свіжої рослини п'ють двічі на день по 15—20 крапель.

798

801

802

ОРТОСИФОН,
індійський чай, котячі вуса, нирковий чай, яванський чай;
почечный чай
Orthosiphon stamineus — багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста волохата рослина родини губоцвітих. *Стебло* галузисте, чотиригранне, внизу темно-фіолетове, вгорі — зелене, 50—70 см заввишки. *Листки* супротивні, майже ромбовидні, з великозубчастим краєм. Квітки блідо-лілові, в китицевидному *суцвітті. Тичинки* — з довгими нитками (звідси народна назва «котячі вуса»). *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Походить з тропічної Південно-Східної Азії. В СРСР, у т. ч. на Україні,— в культурі (в Криму, на Чорноморському узбережжі Кавказу).

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (молоді верхівкові *пагони* з двома парами листків і верхівковою *брунькою* — флеші, а також зелене листя). Збирають урожай 3—4 рази на літо. При останньому зборі заготовляють флеші і все зелене листя. Зібрану сировину розстилають товстим шаром і пров'ялюють у затінку протягом 24—36 годин, а потім швидко сушать на сонці або в сушарці при температурі 30 — 35°С. Сировина гігроскопічна, тому її слід зберігати в сухому приміщенні. Строк придатності — 4 роки. Рослина відпускається аптеками (Folium Orthosiphoni).

Хімічний склад. З листя ортосифону виділено тритерпенові сапоніни, гіркий глікозид ортосифонін (0,01 %), ефірну олію (0,2—0,6%), жирну олію (2,7%), дубильні речовини (5—6%), сліди алкалоїдів та органічні кислоти: винну (1,5%), лимонну, фенолкарбонову і розмаринову.

Фармакологічні властивості і використання. Настій ортосифону виявляє діуретичну і холеретичну дію. Сечогінний ефект супроводиться виведенням з організму сечовини, сечової кислоти і хлоридів, посиленням секреції шлункових залоз і збільшенням вмісту вільної соляної кислоти в шлунковому соку, збільшенням виділення жовчі та антиспастичною дією на органи з гладенькими м'язами. В науковій і народній медицині настій трави ортосифону використовують при запаленнях жовчного й сечового міхурів, при поліартриті, подагрі та при каменях у нирках і жовчному міхурі. Ефективне застосування ортосифону при цукровому діабеті, гострих і хронічних захворюваннях нирок та при набряках різного походження (в т. ч. й при серцевій недостатності). Крім того, наукова медицина рекомендує ортосифон при церебральному атеросклерозі та гіпертонії, яка супроводиться порушенням функції печінки та нирок.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *настій* листя ортосифону (Infusum folii Orthosiphoni staminei): 3,5 г трави на 200 мл окропу, п'ють теплим по півсклянки двічі на день до їди протягом 4—6 місяців з перервами щомісяця на 5—6 днів (при холециститах вживають так само, але після їди); суміш трави ортосифону і *брусниці* та коріння *бузини чорної* у співвідношенні 3:5:10 готують як настій (1 чайну ложку на 200 мл окропу) і вживають теплим по півсклянки 4 рази на день; суміш коріння *марени красильної,* трави *вовчуга польового,* ортосифону і хвоща *польового,* листя берези, квіток *ромашки лікарської,* насіння *кропу запашного* у співвідношенні 2:1,5:1,5:1:1:1,5:1,5 готують як настій (10 г на 200 мл окропу) і вживають по 1/2—3/4 склянки 3—4 рази на день при нирковокам'яній хворобі.

802

803

ОСИКА,
тополя тремтяча;
осина обыкновенная
Populus tremula — високе (20—30 м заввишки) листопадне дводомне дерево родини вербових. Має округлу крону і циліндричний стовбур, укритий гладенькою світло-зеленою корою; в нижній частині стовбура, особливо у старих дерев, кора чорна, глибокотріщинувата. *Листки* чергові, шкірясті, майже округлі або округло-ромбічні, нерівномірно виїмчасто-зубчасті, зверху жовто-зелені, зісподу — сизуваті, на довгих сплюснутих черешках. *Квітки* одностатеві, у пониклих пурпурових *сережках. Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Росте осика по всій території України як домішка у хвойних і широколистяних лісах, по торфовищах та у плавнях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *кору, бруньки* і листя рослини. Заготовляють кору напровесні під час сокоруху, здираючи її з молодих гілок і тонких стовбурів. Для цього роблять кільцевидні надрізи через кожні 30 см, які з'єднують поздовжніми розрізами, після чого кора легко знімається. Сушать кору під наметом або в провітрюваному приміщенні. Бруньки осики збирають на початку цвітіння дерев, відламуючи

803

їх від гілок. Зібрані бруньки сушать у затінку на протязі або в теплому провітрюваному приміщенні, розкладаючи їх тонким (1 — 2 см завтовшки) шаром на тканині або папері й періодично перемішуючи. Молоде повністю розвинене листя використовують свіжим або сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини (кора, бруньки, листя) містять глікозиди (саліцин, саліцилпопулозид, популін та ін.), ефірну олію, органічні кислоти, дубильні, гіркі й інші речовини. У свіжому листі є значна кількість аскорбінової кислоти (471,3 мг%) і каротину (43,1 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати осики мають потогінні, жарознижуючі, протизапальні, знеболюючі, пом'якшувальні, в'яжучі й сечогінні властивості. Настій або відвар бруньок дають усередину при поліартриті, подагрі, ревматизмі, геморої, гострому й хронічному запаленні сечового міхура, мимовільному і болючому (особливо під час вагітності й після операцій) сечовипусканні, у разі збільшення простати і як жарознижуючий засіб при гарячці. При гастритах, циститах, геморої й дизентерії бруньки можна вживати й у вигляді настойки. Для місцевого лікування бруньки осики застосовують у вигляді мазі й настойки: мазь використовують для гоєння ран, хронічних виразок і опіків, для розм'якшування гемороїдальних вузлів, для розтирання при подагрі й ревматизмі; настойку — як протизапальний і антисептичний засіб. Відвар кори рекомендують при гастриті, диспепсії й проносі, як засіб, що збуджує апетит і поліпшує травлення. Подрібнене свіже або сухе листя використовують для *припарок* при ревматизмі, подагричному та гемороїдальному болі, а вижатим із листя соком змазують лишаї та бородавки.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — дві чайні ложки подрібнених бруньок заливають двома склянками окропу, настоюють 15 хвилин, проціджують і випивають усю дозу за день; згущений відвар бруньок або кори (45 г подрібненої сировини варять у 500 мл води, поки рідина не випарується наполовину, проціджують, підсолоджують на смак медом або цукром) по чверті склянки 3 рази на день; *настойку* бруньок (готують на 40 % -ному спирті або горілці у співвідношенні 1:10) по 20— 30 крапель 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — *мазь* (1 частина сировини у вигляді *порошку* на 4 частини коров'ячого масла або вазеліну) і настойку (готують на 40 % -ному спирті або горілці у співвідношенні 1:5) із бруньок та *компреси* з розпареного листя (2—3 ложки подрібненого листя загортають у марлю, занурюють в окріп і прикладають до уражених ділянок тіла).

804

ОСОКА́ ПА́РВСЬКА
осока парвская
Carex brevicollis —
багаторічна трав'яниста зимовозелена щільно- (на відкритих місцях) або пухкодерниста (в лісах) рослина родини осокових. Має косе, міцне, розгалужене *кореневище,* вкрите шорсткими лусками. *Стебла* сплюснуто-тригранні, 30—45 см заввишки, у верхній частині шорсткі, в нижній третині — облистнені, при основі одягнені бурими розщепленими на волокна листковими піхвами. *Листки* трирядні, лінійні (5—7 см завширшки і 40—50 см завдовжки), зелені з сизуватим відтінком, жолобчасті, з двома жилками і загорнутими наспід краями. *Квітки* одностатеві (рослини однодомні), без *оцвітини,* зібрані в 2—3 розсунуті *колоски.* Верхній колосок тичинковий, коричневий, булавовидний, 1,5—2 см завдовжки. Нижні колоски маточкові, зеленаво-коричневі, яйцевидні, 1,5—2,5 см завдовжки, на прямих міцних шорстких ніжках, що виходять з пазух приквіткових листків; покривні луски з шиловидним вістрям, каштанові, посередині зелені, з трьома жилками. *Плід — горішок,* що міститься в оберненояйцевидному, круглястому (до 5 мм завдовжки), жовтаво-зеленому, з невиразними жилками, вкритому негустими щетинками мішечку, звуженому на верхівці в короткий іржавий, з шорстким краєм носик. Цвіте у квітні.

Поширення. Осока парвська росте в листяних лісах Західного, Правобережного і Лівобережного Лісостепу України.

Заготівля і зберігання. До 1983 року *траву* осоки парвської використовували в науковій медицині як сировину для виготовлення препарату бревіколіну. В народній медицині з лікувальною метою використовують сушені кореневища і коріння рослини, які заготовляють пізно восени.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди бревіколін (у корінні — 50 % і в листі — 95 %), бревікарин (відповідно 45 і 4 %) і гарман (5 % і 1 %).

Фармакологічні властивості і використання. Головною діючою речовиною осоки парвської є алкалоїд бревіколін, який виявляє спазмолітичну й гіпотензивну дію, підвищує тонус і посилює скорочення матки й кишечника, стимулює дихання, здійснює фармакологічну денервацію органів (не впливаючи на виконавчі органи безпосередньо, зменшує надходження до них нервових імпульсів по симпатичних і парасимпатичних нервах). Бревіколіну гідрохлорид застосовували (у 1983 році препарат виключено з Державного реєстру лікарських засобів) для стимулювання родової діяльності та при маткових кровотечах після аборту і пологів. Рідше його використовували для лікування гіпертонічної хвороби, лівошлуночкової недостатності, бронхіальної астми та облітераційного ендартеріїту. В народній медицині препарати осоки парвської використовують при гіпертонічній хворобі, бронхіті, різних висипах, фурункульозі, алергії, подагрі й ревматизмі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій кореневищ з корінням (2 чайні ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 8 годин, проціджують) по півсклянки 3 рази на день; згущений відвар кореневищ з корінням (30 г сировини на 650 мл води, варять у закритій посудині доти, поки не випарується третина рідини, одержаний відвар настоюють ще 2 години, проціджують) по чверті склянки 3 рази на день.

804

805

ОСОКА́ ПІЩА́НА

осока песчаная

Carex arenaria —

багаторічна трав'яниста рослина родини осокових. *Кореневище* довге, повзуче, 2—5 мм завтовшки. *Стебло* пряме, тригранне, вгорі шорстке, 15—40 см заввишки. *Листки* довгозагострені, жорсткі, жолобчасті, такої самої довжини, як і стебло, або трохи довші за нього. Квітки в колосках, скупчені в верхній частині стебла і утворюють колосовидне суцвіття. У верхніх колосках квітки тичинкові, в нижніх — маточкові, а в середніх — і ті й другі. *Плід — горішок*. Цвіте у травні.

Поширення. Росте на узбережжі Балтійського моря.

Сировина. Використовують висушені кореневища. *Рослини неофіцинальна*.

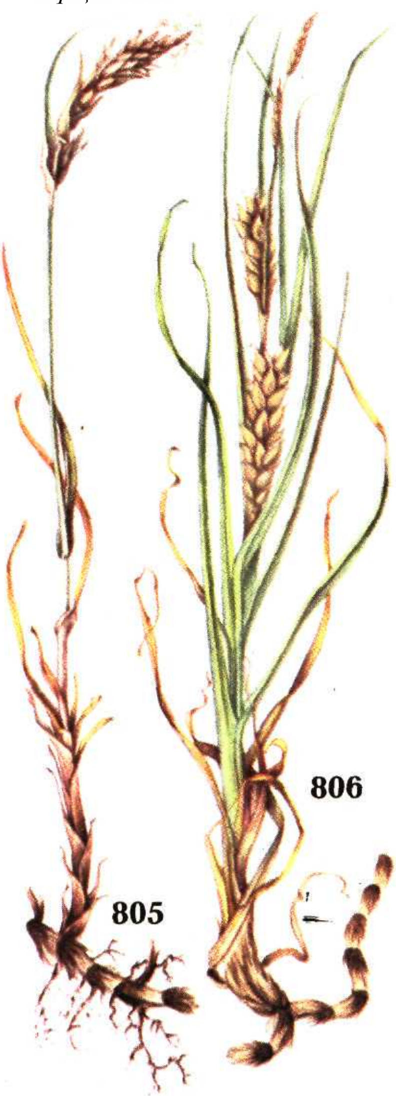

806

805

Хімічний склад слабо вивчено. Кореневища містять ефірну олію, смолу та дубильні й слизисті речовини.

Фармакологічні властивості **і використання.** Раніше осоку піщану використовували як замінник кореня південноамериканської рослини сарсапариль (Smilax medica), яка використовується при лікуванні золотухи, подагри, ревматизму, сифілісу та різних захворювань шкіри. Препарати осоки піщаної виявляють сечогінну, потогінну, знеболюючу й легку послаблюючу дію і використовуються в народній медицині при циститі, пієліті й ревматизмі, як засіб, що зумовлює загальне поліпшення функцій шкіри.

лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ {20 г кореневищ на 0,8 л води варять у закритій посудині, поки вода не википить до половини, настоюють 2 години, проціджують) по 50 мл 4 рази на день; настій: 2 чайні ложки кореневища заварюють 2 склянками окропу, настоюють 30 хв, проціджують і випивають протягом дня рівними порціями.

806

ОСОКА́ ШЕРША́ВА

осока мохнатая

Catex hirta —

багаторічна трав'яниста сіро-зелена рослина родини осокових. Має довгі (іноді довші за 1 м) дерев'янисті *кореневища*. *Стебло* тригранне, гладеньке, 10—60 см заввишки. *Листки* лінійні, 2—5 мм завширшки, довші за стебло, зісподу густоволосисті. *Квітки* одностатеві, без оцвітини, зібрані в колоски; ТИЧИНКОВІ колоски вузькоциліндричні, світло-коричневі, 15—30 мм завдовжки; маточкові — короткоциліндричні, на прямих тонких ніжках, 15—40 мм завдовжки. *Плід — горішок*. Цвіте у травні.

Поширення. Росте по всій території України.

Сировина. Використовують кореневище з корінням. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Кореневища містять дубильні, смолисті й слизисті речовини, сапоніни, кумарин та сліди ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально доведено, що препарати з кореневищ осоки мають відхаркувальні властивості. В народній медицині настій кореневищ з корінням п'ють при бронхіті та нервових захворюваннях.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — холодний настій (1 чайна ложка сировини на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють 8—10 годин, проціджують) по 1 столовій ложці через кожні 2 години; гарячий настій (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) по півсклянки 4 рази на день.

807

ОСОКІ́Р —

листопадна дводомна рослина родини вербових. Те саме, що й *тополя чорна*.

808

ОСТУ́ДНИК БАГАТОШЛЮ́БНИЙ,

грижниця багатошлюбна; грыжник многобрачный

Herniaria polygama,

синонім — *H. odorata* —

однорічна розпростерта зелена рослина родини гвоздикових. *Стебла* розгалужені, лежачі або висхідні, густокороткоопушені, 5—25 см завдовжки. *Листки* дрібні, цілісні, супротивні, овальні або довгастоеліптичні, до основи клиновидно звужені в короткий черешок, по краю щетинисто-війчасті, з білоплівчастими ланцетними *прилистками*. Квітки дрібні, двостатеві й одностатеві, з зеленою чашечкою і нитковидними *пелюстками,* зібрані в щільні пазушні клубочки; *чашолистків* і *тичинок* по 4. *Плід* — сухоплівчастий кулястий однонасінний *горішок*. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Остудник багатошлюбний росте по всій території України (на Поліссі рідко) на відкритих, переважно піщаних місцях, кам'янистих відслоненнях і як бур'ян на полях і дорогах.

Заготівля і зберігання — див. у статті Остудник *голий.*

ХІМІЧНИЙ склад потребує дальшого вивчення. Відомо, що трава містить кумарини (умбеліферон, герніарин і скополетин).

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Остудник голий.

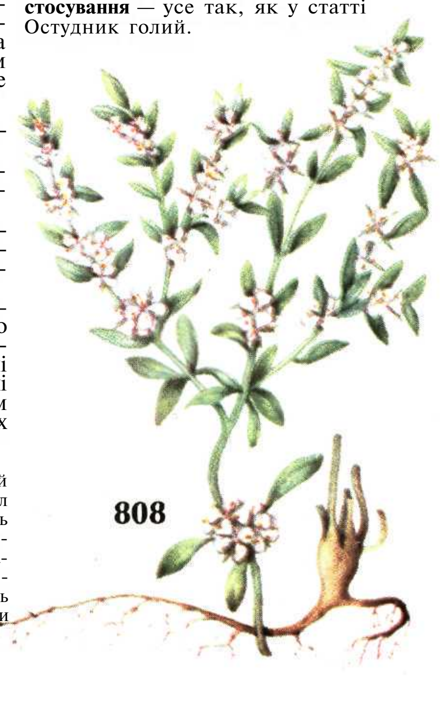

808

809

ОСТУ́ДНИК ГО́ЛИЙ,
грижниця гола, польове мило, собаче мило;
грыжник голый
Herniaria glabra —
багаторічна розпростерта жовтаво-зелена рослина родини гвоздикових. Стебла разгалужені, коротковопушені або майже голі, лежачі або висхідні, 10— 30 см завдовжки. *Листки* цілокраї, голі, супротивні, еліптичні або довгасті, 6—7 мм завдовжки, з яйцевидними перетинчастими війчастими *прилистками. Квітки* дрібні, двостатеві, з жовтаво-зеленою чашечкою і нитковидними *пелюстками,* зібрані в щільні пазушні клубочки; *чашолистків* і *тичинок* по 5. *Плід* — сухоплівчастий кулястий однонасінний *горішок.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Остудник голий росте по всій території України на відкритих місцях, галявинах та при дорогах як бур'ян.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Herniariae), яку збирають під час цвітіння рослини. Зібрану траву швидко сушать у затінку на свіжому повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється, розкладаючи її на тканині або папері шаром завтовшки 3—4 см і часто перемішуючи. Сухої сировини виходить 23—25 % . Зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 2 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава остудника містить 0,43—0,84 % кумаринів (герніарин, умбеліферон), флавоноїди (0,12—0,4 %), дубильні речовини (3,16 %), тритерпенові сапоніни (5,37—16,25 %), фенолкарбонові кислоти (саліцилова, ферулова, кавова, ванілінова, протокатехінова, п-кумарова та п-гідроксибензойна), алантоїн, ефірну олію (до 0,6 %), вітамін С, каротин і вуглеводи. У складі флавоноїдів є кверцетин, арабінозид кверцетину, 3-триглюкозид кверцетину, 3-триглікозид кверцетину, 3-триглікозид ізорамнетину, галактозид кверцетину, нарцисин і рутин.

Фармакологічні властивості **і використання.** Остудник голий має сечогінні, в'яжучі, спазмолітичні й антибактеріальні властивості, виявляє слабку жовчогінну дію, нормалізує порушений мінеральний обмін в організмі. Препарати рослини використовуються при серцевій недостатності, пов'язаній з декомпенсацією серцевої діяльності, при гострому й хронічному катарі сечового міхура, пієліті, мимовільному сечовипусканні, нирковокам'яній хворобі, пієлонефриті, стійкій альбумінурії, ревматизмі, подагрі, артриті, гонорейних запаленнях сечовивідних шляхів, жовтяниці та у випадку катару дихальних шляхів і при болях у м'язах після важкої фізичної праці. Зовнішньо настій трави використовують при діатезі й хворобах шкіри та для гоєння ран. Побічного впливу препаратів остудника голого на організм хворих не виявлено.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— *настій* трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; свіжий *сік* рослини приймають по 2 столові ложки 3—4 рази на день; 3 столові ложки суміші трави остудника голого, листя *мучниці звичайної,* плодів *ялівцю звичайного* (по 50 г) і коріння марени *красильної* (200 г) варять в 1 л води 15 хвилин, проціджують і п'ють по півсклянки до їди і після їди 3 рази на день при нирковокам'яній хворобі; 1 столову ложку з верхом суміші трави остудника голого, плодів петрушки городньої (по 20 г) і листя мучниці звичайної (60 г) настоюють на склянці холодної води протягом 6 годин, кип'ятять 15 хвилин і випивають за день рівними порціями при циститі та бактеріурії (збір ефективний при лужній сечі).

810

ОСТУ́ДНИК ШОРСТКИ́Й
грыжник шершавый
Herniaria hirsuta —
однорічна сіро-зелена розпростерта рослина родини гвоздикових. *Стебла* розгалужені, лежачі, короткоопушені, 5—15 см завдовжки. *Листки* дрібні, видовжено-лінійні або еліптичні, до основи звужені, майже сидячі, густоопушені, по краю щетинисто-війчасті. *Квітки* дрібні, двостатеві, з зеленою *чашечкою* з п'яти *чашолистків* і з нитковидними *пелюстками,* зібрані в щільні пазушні клубочки; чашолистки закінчуються щетинкою; *тичинок* 2—3, рідко 5. *Плід* — сухоплівчастий кулястий однонасінний *горішок*. Цвіте у травні — серпні.

Поширення. Остудник шорсткий росте на сухих піщаних грунтах західних областей України.

Заготівля і зберігання — див. у статті *Остудник голий.*

Хімічний склад. Трава рослини містить тритерпенові сапоніни (10,2 %), 0,63 % кумаринів (герніарин, умбеліферон, скополетин), 0,35 % флавоноїдів (кемпферол, кверцетин), фенолкарбонові кислоти, ефірну олію та вуглеводи.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Остудник голий.

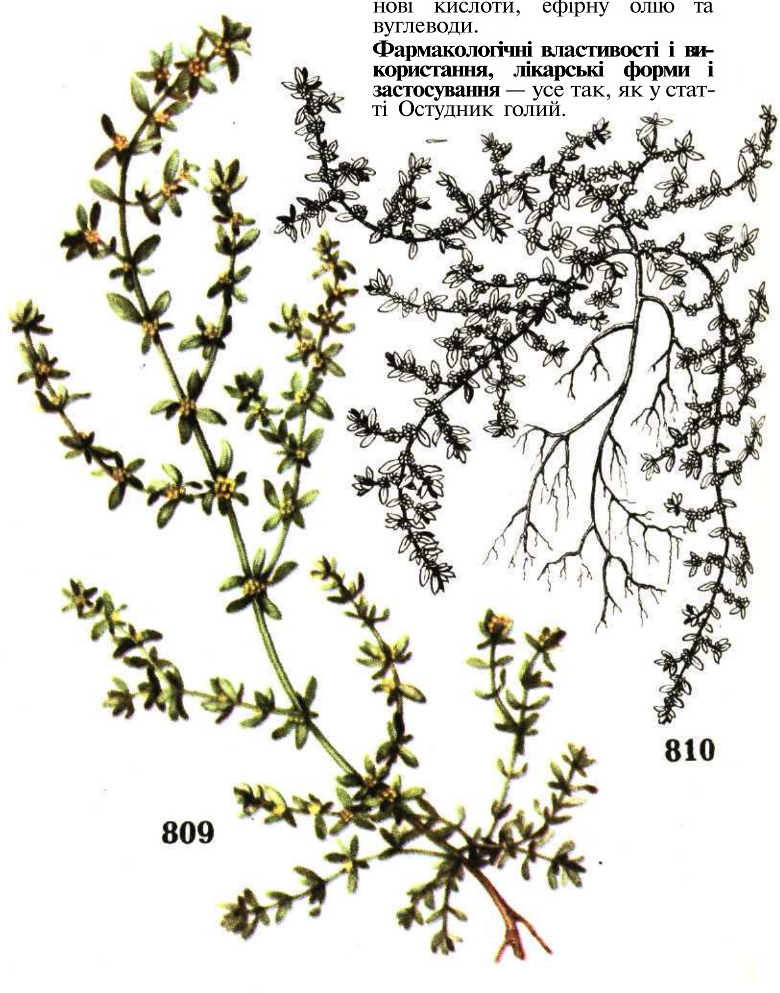

810

809

811

ОТРУЙНИЦЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Те саме, що й *беладонна звичайна.*

812

ОФРИС БДЖОЛОНОСНА
офрис пчелоносная
Ophrys apifera —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульба* майже кулясті або еліпсовидні, до 1 см у діаметрі. Стебло просте, 20—45 см заввишки. Листків 4—7; нижні листки широколанцетні, загострені, 5—10 см завдовжки і 1,5—2,8 см завширшки, верхні — дрібніші, при основі обгортають стебло. Квітки неправильні, двостатеві, шестироздільні, зібрані в нещільний, 3—8-квітковий колос; листочки оцвітини розходяться, зовнішні голі, видовженоеліптичні, тупі, з п'ятьма жилками, яскраво-рожеві або білувато-рожеві, внутрішні короткі, з трьома жилками, бархатисто-опушені, тупуваті, зеленуваті або блідо-рожеві. Губа опукла, бархатиста, широкоовальна, трилопатева, темно-пурпурова з широкою квадратною жовтаво-коричнюватою плямою при основі; бокові лопаті губи яйцевидно-трикутні, донизу загнуті, середня лопать губи велика (7—8 мм завдовжки і 8—10 мм завширшки), широкоромбовидна, на кінці з довгим ланцетним загостренням і також загнутим і притиснутим до нижньої поверхні губи придатком завдовжки до 3 мм. *Плід* — коробочка. Цвіте у травні — червні.

Поширеная. Офрис бджолоносна — рідкісна зникаюча рослина. Трапляється дуже рідко в Південному Криму. Росте переважно в світлих лісах, чагарниках та на узліссях. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка дволиста.

813

ОФРИС КОМАХОНОСНА,
офрис мухоносна;
офрис мухоносная
Ophrys insektifera, синонім — *O.muscifera* —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* кулясті або еліптичні. *Стебло* просте, 20—35 см заввишки, у нижній частині з 2—5 листками. Листки видовженоланцетні або видовжені, гострі або тупуваті; сизувато-зелені; верхній згорнутий навколо стебла у вигляді піхви. *Квітки* двостатеві, неправильні, шестироздільні, зібрані в рідкий, 2—10-квітковий колос; листочки оцвітини розходяться, зовнішні видовженояйцевидні, ясно-зелені, з трьома жилками, внутрішні бокові значно коротші, лінійні, з відігнутими назад краями, з однією жилкою, дрібноопушені, червоно-бурі. *Губа* без шпорки, більш-менш опукла, видовженооберненояйцевидна, трилопатева, з двома маленькими боковими лопатями і середньою більшою, на кінці виїмчастою лопаттю, пурпурово-бура, бархатиста, з квадратною голубуватою голою плямою посередині. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні.

Поширення. Офрис комахоносна — рідкісна зникаюча рослина. Трапляється дуже рідко на Прикарпатті у світлих лісах, по чагарниках, на гірських схилах, переважно на вапнистому грунті. Занесена до Червоної книги Української *РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Любка дволиста.

814 ~

ОФРИС КРИМСЬКА
офрис крымская
Ophrys taurica —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Бульби майже кулевидні, до 2 см у діаметрі. Стебло просте, 25 (30 — 60 см) заввишки, при основі з перетинчастою піхвою; вище листків, які скупчені в нижній частині стебла, є 2—3 загострені, зеленаві піхви. Листки видовженоланцетні, нижні інколи майже еліптичні, тупі, до 9 см завдовжки і 2—3 см завширшки, до основи звужені. Квітки двостатеві, неправильні, шестироздільні, зібрані в рідкий, 3—8-квітковий колос; середній зовнішній листочок *оцвітини* довгастий, тупий, зовні зеленавий, усередині зеленавий з коричнювато-рожевими краями; бокові зовнішні листочки нерівнобокі, з трьома жилками, зовні зеленаві, всередині вздовж двоко-

812

813

814

лірні (в нижній половині рожевуваті, в верхній, вужчій,— зелені); внутрішні листочки оцвітини язичковидні, з однією жилкою, жовтаві або буруваті, майже голі. *Губа* без шпорки, 10—15 мм завдовжки і 9—11 мм завширшки, бархатиста, округло-яйцевидна, опукла, цілісна, при основі з двома великими (2,5— 3 мм) волосистими сосочковидними пагорбками, на кінці з маленьким (0,5 мм) трикутним зеленим придатком, темно-фіолетово-бура, з голубим голим знаком у вигляді двох поздовжніх ліній, знизу рожева, з зеленими краями. *Плід — коробочка.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Офрис кримська — рідкісна зникаюча рослина. Зрідка трапляється в Гірському Криму (крім яйли) та на Південному березі Криму. Росте здебільшого у світлих лісах, на кам'янистих схилах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

816

815

О́ФРИС МУХОНО́СНА — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *офрис комахоносна.*

816

О́ФРИС ОВОДОНО́СНА

офрис оводоносная

Ophrys oestrilera — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* майже кулясті або еліпсоїдні, 0,8—1,8 см у діаметрі. *Стебло* просте, 20—45 см заввишки. Нижні *листки* (їх 2—5) видовжені, тупі або тупо-загострені, 5—10 см завдовжки і до 2 см завширшки, скупчені біля основи стебла; верхні (їх 2) — загострені, зелені, у вигляді піхов, що обгортають стебло. *Квітки* двостатеві, неправильні, шестироздільні, зібрані в рідкий, 3—8-квітковий *колос;* зовнішні листочки *оцвітини* тупі, бузкові, з трьома зеленими жилками; середній — видовженооберненояйцевидний; бокові — видовжені, нерівнобокі; два верхні внутрішні листочки оцвітини — овально-ланцетні, тупі, з однією жилкою, лілові, на внутрішньому боці бархатисті. *Губа* трилопатева, бархатиста, чорно-коричнева, з малюнком із синювато-фіолетових плям з жовтою облямівкою; бокові лопаті язичковидні, пригнуті, тупі, зверху несуть по одному тонкому густоволосистому коричневому, з зеленою верхівкою, довгому (5—8 мм) рогу; середня лопать майже округла, велика, на кінці з загнутим догори невеликим тупувато-загостреним придатком завдовжки до 2 мм. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — травні.

Поширення. Офрис оводоносна — рідкісна зникаюча рослина. Трапляється досить рідко в Гірському (крім яйли) та Південному Криму. Росте у світлих лісах, на кам'янистих схилах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

817

ОЧА́НКА ПРЯМОСТО́ЯЧА,

очанка стиснута;

очанка прямостоячая

Euphrasia stricta, синонім — *E. condensata* — однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина родини ранникових. *Стебло* розгалужене, рідше — просте, червонаво-буре, опушене, 5—50 см заввишки. *Листки* прості, супротивні, голі, яйцевидні, по краю — з 3—5 довгозагостреними зубцями з кожного боку. *Квітки* двостатеві, неправильні, пазушні, у верхівкових колосовидних облистнених *суцвіттях; віночок* блідо-фіолетовий, з жовтими цятками і темно-фіолетовими жилками на нижній *губі. Плід — коробочка.* Цвіте у червні — вересні.

817

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках, на луках майже по всій території України (немає в Криму).

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Сухої сировини виходить 20 %. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить глікозид аукубін, смоли, гіркі й дубильні речовини, ефірну олію, барвники тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Галенові *препарати* рослини мають протизапальні, в'яжучі й гіпотензивні властивості. В народній медицині настій трави п'ють при простуді, гарячці, а також, як зовнішній засіб при захворюваннях очей, діатезі, дитячих екземах та для покращення росту волосся.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* (1 столова ложка трави на 400 мл окропу, настоюють до охолодження) по півсклянки 4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настій (готують, як у попередньому прописі) для промивань, примочок, миття голови тощо.

818

ОЧА́НКА СТИ́СНУТА —

однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина родини ранникових. Те саме, що й очанка *прямостояча.*

819

820

819

ОЧИТОК ВЕЛИ́КИЙ,

заяча капуста велика;
очиток большой
Sedum maximum —

багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. Має веретеновидні корені, які поступово переходять у тонкий кінчик. *Стебла* всі квітконосні, прямостоячі, вгорі розгалужені, 40—80 см заввишки. Листки прості, супротивні, сидячі, м'ясисті, плоскі, видовженоеліптичні, нестеблообгортні, 5—13 см завдовжки, 2—5 см завширшки, темно-зелені, з країв невійчасті, невиразновиїмчасті. Квітки двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, в густих щитковидно-волосистих *суцвіттях; пелюстки* 3—4 мм завдовжки, втроє довші за чашечку, білувато-рожеві, крапчасті, у верхній частині відстовбурчені; пиляки жовті. *Плід* — збірна *листянка.* Цвіте у липні.

Поширення. Очиток великий росте в лісах і серед чагарників розсіяно на Поліссі та **в** Лісостепу, переважно на захід від Дніпра.

Сировина. Для лікарських потреб використовують свіжу або суху *траву* чи листя очитку, які заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать на вільному повітрі. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Трава очитку великого містить флавонові глікозиди, сліди алкалоїдів, органічні кислоти (лимонна, щавлева, яблучна), вітамін С, цукри, слиз та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. З очитку великого виробляють препарат біосед (Biossedum), який за фармакологічною дією належить до біогенних стимуляторів. Використовують його як допоміжний засіб, що стимулює процеси обміну й регенерацію тканини в офтальмології, терапії, хірургії й стоматології. Застосування біоседу протипоказане при злоякісних пухлинах, при гастриті й виразковій хворобі, які супроводяться ахілією. У дітей раннього віку препарат зумовлює місцеві алергічні реакції. У народній медицині очиток великий використовують при маткових кровотечах і як загальнозміцнюючий засіб. Свіже товчене листя прикладають до мозолів, опіків і гнійних ран. Припарки з свіжої або сухої розпареної трави тамують біль у суглобах при ревматизмі й простудних захворюваннях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій свіжого листя (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 4 години, проціджують) по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — 3 столові ложки свіжої або сухої трави загортають у марлю, занурюють в окріп і використовують для знеболюючих *припарок.*

820

ОЧИТОК ЇДКИЙ,

заяча капуста їдка;
очиток едкий
Sedum acre —

невеличка (5—15 см заввишки) багаторічна трав'яниста рослина родини товстолистих. *Стебла* численні, соковиті; квітконосні — висхідні; вегетативні — часто лежачі. *Листки* дрібні, сидячі, м'ясисті, широкояйцевидні; на безквіткових пагонах розміщені черепичасто в 5—6 рядів, на квітконосних — рідше. *Квітки* двостатеві, правильні, з подвійною п'ятичленною *оцвітиною,* в розгалужених щитковидних суцвіттях; *пелюстки* золотаво-жовті, в 2—3 рази, довші за *чашечку. Плід* — збірна листянка. Цвіте у травні — липні.

Поширення. Очиток їдкий росте по всій території України на сухих відкритих піщаних і кам'янистих місцях, на луках, у світлих лісах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують

траву очитку їдкого (Herba Sedi acris), яку заготовляють під час цвітіння рослини. При збиранні треба бути обережним, бо свіжий сік рослини спричинює на шкірі запалення й пухирі. Сушать траву у затінку на відкритому повітрі або в сушарці при температурі до 40°. Перед цим траву на 1—2 хвилини занурюють в окріп. Сухої сировини виходить 10 % . Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Надземна частина рослини містить близько 0,2 % алкалоїдів (седамін, нікотин, седридин, ізопельт'єрин, сединін, сединон та інші), дубильні речовини, глікозиди, аскорбінову кислоту, рутин, органічні кислоти (яблучна, щавлева, янтарна, молочна), цукри, віск, слиз тощо.
Фармакологічні властивості і використання. Експериментально встановлено, що препарати з очитку їдкого посилюють моторну діяльність кишок, активізують дихання, мають гіпотензивні й загальнотонізуючі властивості. У народній медицині препарати з очитку їдкого вживають усередину при епілепсії, недокрів'ї, атеросклерозі, жовтяниці, геморої, як протималярійний, проносний і сечогінний засіб. У поєднанні з *омелою білою* і *глодом криваво-червоним* очиток використовують при гіпертонічній хворобі. Зовнішньо, у вигляді мазі, рослину застосовують при різних шкірних хворобах і опіках, а припарки із свіжої товченої трави вважаються ефективним засобом при новоутвореннях.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настояти 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; *настій* однієї чайної ложки суміші (порівну) трави очитку їдкого, листя омели білої і квіток глоду криваво-червоного на склянці окропу п'ють по третині склянки 3 рази на день через півгодини після їди як гіпотензивний засіб.
ЗОВНІШНЬО — *мазь* (1 частина *порошку* трави на 4 частини масла вершкового або вазеліну) від мозолів, бородавок, гнійних ран і виразок.

821

ÓЧКИ ЦАРÍВНИ —
багаторічна трав'яниста комахоїдна рослина родини росичкових. Те саме, що й *росичка круглолиста*.

822

ПÁДУБ ГОСТРОЛИСТИЙ
падуб остролистный
Ilex aquifolium —
кущ або невелике деревце родини падубових. *Листки* вічнозелені, шкірясті, прості, чергові, виїмчасто-зубчасті; нижні — з колючими зубцями. *Квітки* здебільшого одностатеві, зібрані в зонтиковидні щитки в пазухах листків; *віночок* колесовидний, 4-пелюстковий, білий. *Плід* — м'ясиста червона *кістянка*. Цвіте у червні.
Поширення. Дико росте в Південній і Західній Європі, Малій Азії та на Закавказзі. На Україні культивують у садах і парках як декоративну рослину.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують листя (Folia Aquifolii). *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Листки містять глікозид ілицин, ілексантин, ілексову кислоту і таніни.
Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині П. г. використовують як протигарячковий і сечогінний засіб, при простуді, ревматизмі та водянці.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар (10 г сухого подрібненого листя на 0,5 л окропу, кип'ятити, поки не википить половина води) п'ють по 1—2 склянки в день рівними порціями.

822

823

ПÁЛИЧНИК —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *жовтозілля широколисте*.

824

ПАЛЬЧАТОКОРÍННИК М'ЯСО-ЧЕРВÓНИЙ,
зозулинець широколистий; пальчатокоренник мясо-красный
Dactylorhiza incarnata, синонім — *Orchis latifolia* —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* стиснуті, дво-, чотирироздільні. *Стебло* порожнисте, просте, 20—60 см заввишки. *Листки* ясно-зелені, видовженоланцетні або лінійно-ланцетні, з башличкоподібною тупуватою верхівкою. *Квітки* двостатеві, неправильні, шестироздільні, зібрані в густий багатоквітковий *колос.* Листочки *оцвітини* фіолетові або бузковорожеві, видовженояйцевидні, тупуваті. *Губа* — з темнішим, пурпурово-фіолетовим малюнком, видовженоромбічна, суцільна або невиразно трилопатева. *Плід* — *коробочка.* Цвіте у червні — липні.
Поширення. Рідкісна рослина. Зустрічається спорадично в лісових і лісостепових районах та в Гірському Криму на мохових болотах, вологих луках, лісових галявинах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста*.

824

825

ПАЛЬЧАТОКОРІ́ННИК ПЛЯМИ́СТИЙ,
зозулинець плямистий;
пальчатокоренник пятнистый
Dactylorhiza maculata, синонім — ***Orchis maculata*** —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* стиснуті, дво- чотирилопатеві. *Стебло* виповнене або з вузькою порожниною, просте, 20—65 см заввишки. Листки зверху темно-зелені, з бурими плямами, зісподу — сизуваті; нижні довгасті, тупі; середні — видовженоланцетні, гострі; верхні — зменшені, лінійно-ланцетні, загострені, схожі на *приквітки. Квітки* двостатеві, неправильні, шестироздільні, зібрані в циліндричний, густий, багатоквітковий колос, листочки *оцвітини* ясно-лілові, видовженояйцевидні, тупі. *Губа* — з фіолетовим малюнком з плямочок, трилопатева, з меншою середньою лопаттю. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Рідкісна рослина. Дуже рідко трапляється на Закарпатті, в Карпатах, на Розточчі-Опіллі на болотах, вологих галявинах, по чагарниках, у заболочених мохових лісах. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

826

ПАЛЬЧАТОКОРІ́ННИК ФУ́КСА,
зозулинець Фукса;
пальчатокоренник Фукса
Dactylorhiza tuchsii, синонім — ***Orchis luchsii*** —
багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). *Бульби* 2—4-лопатеві, стиснуті. *Стебло* (15) 25—65 см заввишки і до 7 мм завтовшки біля основи. *Листки* зверху темно-зелені, з фіолетово-брунатними плямами, зісподу одноколірні, сизувато-зелені; нижній листок оберненояйцевидний або видовженоланцетний, тупий, два дальші листки видовженоланцетні, тупувато-загострені; верхні — вузьколінійно-ланцетні, загострені, приквітковидні. *Квітки* двостатеві, неправильні, рожевувато-лілово-фіолетові, зібрані в густий циліндричний колос; *губа* — з фіолетовим малюнком з плямочок, округлоромбічна, з трьома лопатями (бокові лопаті трохи ширші за середню); зовнішні листочки *оцвітини* ланцетні, тупуваті; шпорка циліндрична, пряма, трохи коротша за зав'язь. *Плід*—коробочка. Цвіте протягом червня — липня.
Поширення. Рідкісна рослина. Трапляється на Закарпатті, в Карпатах, на Прикарпатті, зрідка на Розточчі-Опіллі, на Поліссі, в північній частині Лісостепу, дуже рідко — в Степу на вологих луках, по чагарниках, у листяних лісах, на галявинах. Занесена до Червоної *книги Української РСР.*
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Любка дволиста.*

825

826

827

ПА́ННА —
гриб родини веселкових. Те саме, що й веселка *звичайна.*

828

ПАПУ́РНИК —
багаторічна повстистоопушена, з міцним розгалуженим кореневищем і м'ясистими довгими коренями рослина родини мальвових. Те саме, що й *алтея лікарська.*

829

ПАРИКО́ВЕ ДЕ́РЕВО —
кущ або невелике (2—3 м заввишки) дерево родини сумахових. Те саме, що й *скумпія звичайна.*

830

ПАРИ́ЛО ВОЛОСИ́СТЕ
репейничек волосистый
Agrimonia pilosa —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має більш-менш слабке горизонтальне кореневище з численними додатковими коренями на ньому. *Стебло* 25—150 см заввишки, прямостояче, просте або вгорі трохи розгалужене, борозенчасте, вкрите, як і черешки листків, довгими рідкими відхиленими волосками, що сидять на буруватих горбочках. *Листки* чергові, перервано непарноперисті, зверху темно-зелені, голі або розсіянокоротковолосисті, зісподу ясно-зелені, по жилках волосисті й на всій поверхні більш-менш залозисті; нижні та серединні листки черешкові, верхівкові — сидячі; листочки (їх 5—7, рідше 9) сидячі, видовженоромбічні, ромбічно - оберненояйцеподібні або майже ланцетні, до основи клиновидно звужені й цілокраї, від середини до верху з (3)4—5(7) великими загостреними або тупуватими зубцями й такою самою кількістю жилок з кожного боку та одним трохи більшим за бокові загостроним або тупуватим кінцевим зубцем; проміжні часточки, що є між листочками, видовженояйцевидні, частіше цілокраї. *Прилистки* майже цілокраї, напівсерцевидні й стеблообгортні. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані колосовидною *китицею* на верхівці стебла; пелюстки видовжені, блідо-жовті. *Плід* складається з 1—2 горішків, вміщених у *гіпантії',* гіпантій дзвоникуватий, з глибокими борозенками, що доходять майже до його основи, розсіяноволосистий, угорі під чашечкою з багаторядним колом догори спрямованих і зближених над плодом у вигляді конуса гачковидно зігнутих шипиків. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Парило волосисте росте в Карпатах, на Поліссі і в Лісостепу по лісах, узліссях, галявинах, серед чагарників, на луках, берегах річок, схилах балок.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Парило звичайне.*

Хімічний склад. Парило волосисте має близький до парила звичайного хімічний склад, але відрізняється трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Парило звичайне.

831

ПАРИ́ЛО ЗВИЧА́ЙНЕ, глекопар, грудник, зрад-зілля, реп'ях жовтий, серпник, яблун; репейничек обыкновенный *Адтітопіа eupatoria* — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має більш-менш міцне повзуче просте або розгалужене *кореневище*. *Стебло* 30—85 (100) см заввишки, прямостояче, просте або вгорі трохи розгалужене, густо вкрите, як і *черешки* листків, довгими жорсткими горизонтально відхиленими та короткими тонкими більш-менш кучерявими білуватими або рудуватими волосками. *Листки* чергові, перервано непарноперисті, зверху темно-зелені, розсіянoприлегловолосисті, зісподу — білуваті від густого шовковисто-бархатистого опушення й розсіянозалозисті; нижні та серединні листки розетковидно зближені при основі стебла, черешкові; верхні — віддалені один від одного, сидячі; листочки (їх від 3 до 13) сидячі, еліптичні, видовженояйцевидні або ромбовидні, до основи зубчаті, з 9—21 великим загостреним зубцем і з такою ж кількістю бокових жилок; проміжні часточки (їх по 2—3 пари в кожному проміжку між листочками) яйцевидні, цілокраї або з 2—3 зубцями на верхівці. *Прилистки* косояйцевидні, по верхівці загострені, при основі напівсерцевидні, по краю з кількома гострими зубцями. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, запашні, зібрані колосовидною *китицею* на верхівці стебла; *пелюстки* видовженояйцевидні, оранжево-жовті. *Плід* складається з 1—2 горішків, вміщених у *гіпантій;* гіпантій дзвоникуватий, з глибокими борозенками, що доходять майже до його основи, густоволосистий, угорі під чашечкою з багаторядним колом прямостоячих гачковидно зігнутих шипиків. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Парило звичайне росте по всій території України у світлих лісах, на узліссях, серед чагарників, на схилах, край доріг.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують траву парила (Herba Agrimoniae), яку заготовляють під час цвітіння рослини. Зрізують верхівки стебел завдовжки 30—40 см, а з нижніх здерев'янілих частин стебел обривають лише листя. Зібрану сировину сушать на вільному повітрі в тіні або у провітрюваному приміщенні, розкладаючи тонким шаром. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава парила звичайного містить до 5 % дубильних речовин, ефірну олію (біля 0,2 %), стероїдні сапоніни, кумарини, гіркоти, органічні кислоти (яблучна, лимонна), холін, вітамін С, нікотинову кислоту,

830

831

вітаміни групи В, сліди алкалоїдів та значну кількість кремнезему.
Фармакологічні властивості і використання. Галенові *препарати* парила звичайного мають в'яжучі й сечогінні властивості, збуджують апетит і рефлекторно посилюють секрецію травних залоз, сприяють нормалізації обміну речовин, виявляють кровоспинні й слабкі жовчогінні властивості. На дослідах in vitro виявлено, що водні витяжки з рослини виявляють пригнічуючу дію на вірус герпесу, а спиртові витяжки пригнічують розвиток золотистого стафілокока й α-гемолітичного стрептокока. Експериментально підтверджено й глистогінні властивості рослини. Найдоцільніша форма застосування парила звичайного — настій. Усередину його рекомендують при хворобах печінки і жовчного міхура (гепатит, жовтяниця, жовчнокам'яна хвороба), як шлунковий засіб і протиотруту при алкалоїдних отруєннях, проти проносів і глистів, від геморою та бородавок (Verrucae vulgaris), для зупинки внутрішніх кровотеч (кровохаркання, ниркові й маткові кровотечі), у випадку стійкого запалення сечового міхура, олігурії й нічного нетримання сечі та при застійних явищах і набряках. При захворюваннях печінки і жовчного міхура настій парила доцільно застосувати в суміші з іншими, сильнішими жовчогінними засобами рослинного походження. В суміші з іншими рослинами парило застосовують і при нирковокам'яній хворобі. Зовнішньо настій трави парила вживають при запальних процесах порожнини рота і верхніх дихальних шляхів, для лікування ран, пролежнів і виразок, при фурункулах і дерматитах, для спинення паренхіматозних кровотеч, при геморої, для промивання піхви при білях та для ножних ванн при відчутті втоми після тривалої мандрівки. Використовують парило звичайне і в гомеопатії.

Лікарські форми **і застосуванні.**
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настояти 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; настій (20 г сировини на 300 мл окропу) по 1 столовій ложці через кожні 2 години при кровохарканні; *відвар* трави (20—30 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці кожної години при проносах; згущений відвар (30 г сировини на 360 мл окропу, уварити до половини) по 1 столовій ложці через кожні 3 години при маткових кровотечах. ЗОВНІШНЬО — настій (5 столових ложок сировини на 400 мл окропу, настояти 15 хвилин, процідити) для полоскання, *компресів, примочок,* спринцювань і ванн для ніг,

832

ПАРОЛИ́СТ ЗВИЧА́ЙНИЙ
парнолистник бобовый
Zygophyllum fabago — багаторічна трав'яниста гола рослина родини паролистових. *Стебла* численні, 48—80 см заввишки, біля основи нерідко здерев'янілі. *Листки* супротивні, з однією парою м'ясистих косих видовжено-оберненояйцевидних листочків. Квітки двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, розміщені по 2 в пазухах листків; *пелюстки* білі, біля основи оранжеві. *Плід* — коробочка. Цвіте у травні — серпні.
Поширення. Зустрічається в Криму та в південних районах Степу по приморських берегах, на піскуватих і солончакуватих місцях, рідше — як бур'ян по засмічених місцях, коло жител.
Сировина. Використовують корені і листя. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Листя містить алкалоїди, зокрема зигофабагін, сапоніни, дубильні речовини, аскорбінову кислоту.
Фармакологічні властивості і використання. Препарати трави П. з. мають бактерицидні властивості. Чай, приготовлений з листя рослини, вживають при занепаді сил, ослабленні серцево! діяльності, а також як глистогінний засіб. Подрібнене свіже листя прикладають до фурункулів і ран. Як ранозагоювальний засіб використовують корінь, розтертий зі смальцем.

Лікарські форма і застосування.
ВНУТРІШНЬО — подрібнене листя заварюють як чай (1 чайна ложка на 200 мл окропу) і п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день.
Рослина **отруйна!**

833

ПАСИФЛО́РА ІНКАРНА́ТНА —
багаторічна трав'яниста ліана родини страстоцвітих. Те саме, що й *пасифлора м'ясо-червона.*

834

ПАСИФЛО́РА М'ЯСО-ЧЕРВО́НА,
пасифлора інкарнатна, страстоцвіт м'ясо-червоний; пассифлора мясо-красная
Passiflora incarnata — багаторічна трав'яниста ліана родини страстоцвітих. Стебло лазяче за допомогою вусиків або сланке (при відсутності опори), гладеньке, круглясте, облистнене, при основі дерев'яніюче, до 6 м завдовжки. Листки прості, чергові, глибокотрироздільні, шкірясті, зверху зелені, зісподу сіруваті, по краю дрібнопилчасті, на довгих черешках. Квітки правильні, двостатеві, великі (близько 5 см і більше в діаметрі), складаються з п'ятилигтої чашечки і п'ятилистого віночка, а поміж віночком і тичинками розташовані 2 кільця довгих ниткоподібних бузкових торочок, що надає квіткам неповторної краси. *Плід* ягодоподібний, овальний, соковитий, їстівний, жовто-оранжевого кольору. В умовах Аджарської АРСР цвіте у липні — вересні.

Поширення. Батьківщина пасифлори — Бразилія. В СРСР її культивують як лікарську рослину на Чорноморському узбережжі Кавказу.

832

834

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують сушену *траву* (Herba Passiflorae incarnatae) пасифлори, яку збирають кілька разів протягом *вегетаційного періоду:* у фазі бутонізації, цвітіння і початку плодоношення рослини. Готова сировина — це суміш трав'янистих *пагонів,* листя, квіток і недозрілих плодів. Строк придатності — 2 роки. Зберігають у сухому приміщенні, яке треба провітрювати. **Хімічний склад.** Трава пасифлори містить до 0,05 % алкалоїдів, основними серед яких є похідні індолу гарман, гармін і гармол. Крім алкалоїдів, у траві є фенольні сполуки (флавоноїди, кумарини, хінони), пектинові речовини, сапоніни й аскорбінова кислота.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати пасифлори використовують як седативний засіб при неврастенії, безсонні, хронічному алкоголізмі, гіперкінезах, постгрипозних арахноїдитах, клімактеричних порушеннях та іншій патології центральної нервової системи. При інфаркті міокарда, стенокардії й атеросклерозі судин мозку і серця препарати пасифлори протипоказані. **Лікарські форми 1** застосування. ВНУТРІШНЬО—екстракт пасифлори рідкий (Extractum Passiflorae fluidum) — по 20—30 крапель 3 рази на день (курс лікування — 20—30 днів); пасит (Passit) — комбінований препарат (містить екстракти пасифлори, *валеріани лікарської, звіробою звичайного, глоду криваво-червоного і хмелю звичайного)* виробництва Чехословацької Соціалістичної Республіки. Приймають як заспокійливий засіб по 1 чайній ложці 3—4 рази на день; перед сном — по 2 чайні ложки.

836

835

ПАСЛІН-ГЛИСНИК — напівкущова рослина родини пасльонових. Те саме, що й *паслін солодко-гіркий.*

836

ПАСЛІ́Н СО́ЛОДКО-ГІРКИ́Й, паслін-глисник, підтинник; паслён сладко-горький *Solanum dulcamara* — напівкущова, з повзучим кореневищем рослина родини пасльонових. *Стебла* висхідні, виткі, 1—3 м завдовжки, розгалужені, голі або негусто опушені. *Листки* чергові, черешкові, видовженояйцевидні, цілокраї, на верхівці загострені, при основі здебільшого серцевидні, з обох боків розсіяноволосисті; верхні листки — при основі з частками по боках. *Квітки* двостатеві, правильні, зібрані півзонтиками, які утворюють у свою чергу волотевидне *суцвіття; віночок* фіолетовий, п'ятироздільний, з довгастими частками, при основі яких є по 1—2 зеленаві плямочки. *Плід* — яйцевидна червона ягода. Цвіте з травня по серпень. **Поширення.** Паслін солодко-гіркий росте по вологих місцях, серед чагарників, по берегах річок і струмків.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* (Herba Dulcamarae) — трав'янисті верхівки стебел з листям, рідше одно-трирічні пагони завтовшки 4—8 мм (Stipites Dulcamarae). Траву заготовляють на початку або під час цвітіння рослини і використовують свіжою або сушать, розкладаючи тонким шаром на вільному повітрі в затінку або у провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі до 40°. Пагони збирають восени після відпадання листя або весною, коли листя ще не розвинулося, ріжуть на куски 10—15 см завдовжки і сушать. Готову сировину треба зберігати в окремому місці у щільно закритих банках чи бляшанках, дотримуючись правил зберігання отруйних рослин. Як офіцинальний засіб траву пасльону солодко-гіркого використовують в НДР і Франції. В СРСР *рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить стероїдні алкалоїди солацеїн, соланеїн, соламаргін, соласонін та інші, агліконами яких є соланідин, томатидин і соласодин; дубильні речовини (8,5—11,5%), сапонінові кислоти (дулкамаретинова і дулмаринова) і глікозидну гірку речовину дулкамарин. **Фармакологічні властивості і використання.** У народній медицині відомі потогінні, протизапальні, відхаркувальні, діуретичні, жовчогінні, знеболюючі, слабкі наркотичні й проносні властивості рослини, її здатність поліпшувати обмін речовин, послаблювати статеву збудливість (анафродіазична дія) та виганяти глистів. Усередину препарати пасльону солодко-гіркого вживають при захворюваннях шкіри (сверблячка, дерматити, кропив'янка, екзантема, хронічні екземи, лишай, псоріаз, ексудативний діатез, золотуха, запальні процеси й різні висипи на шкірі), при подагрі, ревматизмі, астмі, грипі, хронічних бронхітах і коклюші, при ускладненнях після простудних захворювань (невралгії, біль у вухах, проноси, запалення сечового міхура, нерегулярні місячні тощо), у випадку жовтяниці і водянки та від глистів. При шкірних захворюваннях для посилення терапевтичного ефекту заразом проводять і місцеве лікування (компреси, примочки, обмивання і ванночки з настою трави). В гомеопатії рослину використовують при катарах та слабості сечового міхура, при гострих і хронічних захворюваннях шкіри, м'язових і суглобних ревматизмах, при невралгії, грипі й катарі органів дихання та при кашлі. **Лікарські форми і** застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* пагонів (3 г сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день після їди, підсолоджуючи цукром або медом; *настойку* пагонів (готують у співвідношенні 1:10) по 10 крапель 2—3 рази на день; настій пагонів (10 г сировини на 150 мл окропу, настояти 6 годин, процідити, додати 10 г цукру) по чверті склянки 2 рази на день; настій трави (3 г, або 1 чайну ложку подрібненої на порошок сировини на 500 мл окропу, настояти одну годину) по 1 чарці (30 мл) 3 рази на день до їди; подрібнену на порошок

траву приймають 3 рази на день протягом тижня на кінчику ножа (0,10 г) при шкірних захворюваннях; настій столової ложки суміші (порівну) пагонів пасльону солодко-гіркого, квіток *арніки гірської* і *глоду криваво-червоного,* трави *фіалки триколірної* і хвоща *польового,* листя *копитняка європейського,* трави з коренем *чистотілу звичайного* й кори *крушини ламкої* на склянці окропу приймають по третині склянки 3 рази на день при ревматизмі й поліартриті; 4 столові ложки суміші пагонів пасльону солодко-гіркого, пелюсток *маку дикого,* квіток *гречки звичайної* (по 30 г), листя *підбілу звичайного,* квіток *дивини густоквіткової* й *калачиків лісових,* трави *медунки лікарської* і *звіробою звичайного* (по 40 г), квіток *бузини чорної, липи серцелистої* й *первоцвіту весняного* (по 20 г) заливають 1 л окропу, настоюють у термосі ніч, проціджують і приймають по 1 столовій ложці 4 рази на день як відхаркувальний засіб.
ЗОВНІШНЬО — *настій* трави (10 г сировини на 200 мл окропу) для ванночок, обмивань, компресів і примочок; настій трави на олії (1 частина товченої свіжої трави на 10 частин олії, настоюють 3 тижні) для змащування ран, фурункулів, гемороїдальних вузлів, вивихів тощо. Притаманні рослині токсичні властивості вимагають обережності при використанні її. Тривале вживання і надмірне вживання **небезпечні.**

837

837

ПАСЛІН ЧОРНИЙ,
слинник;
паслён чёрный
Solarium nigrum —
однорічна трав'яниста розсіяноопушена або майже гола рослина родини пасльонових. *Стебло* висхідне, розгалужене, гранчасте, 20—80 см заввишки. *Листки* чергові, короткочерешкові, яйцевидні або яйцевидно-трикутні, по краях виїмчасто-зубчасті, рідше майже цілокраї. *Квітки* двостатеві, правильні, зібрані зонтиковидними завійками, супротивними листкам; *віночок* майже вдвоє довший за чашечку, до середини п'ятилопатевий, з загостреними яйцевидно-ланцетними лопатями, білий або білуватий з фіолетовим відтінком. *Плід* — чорна, рідше — біла, жовтувата, червонувата або зеленувата куляста повисла ягода. Цвіте з червня по вересень.
Поширення. Паслін чорний росте на забур'янених місцях по всій території України.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* (Herba Solani nigri), плоди (Fructus Solani nigri) і квітки (Flores Solani nigri) пасльону. Траву заготовляють в період цвітіння рослини й використовують свіжою або сушать, розкладаючи тонким шаром на вільному повітрі в тіні або у провітрюваному приміщенні. Готову сировину треба зберігати в окремому місці у щільно закритих банках чи бляшанках, дотримуючись правил зберігання отруйних рослин. Квітки також використовують сушеними. Плоди збирають, коли вони повністю достигнуть (недозрілі плоди — **отруйні)** і використовують свіжими. Як офіцинальний засіб траву пасльону чорного використовують в Англії, Франції, Туреччині, Португалії й Венесуелі. В СРСР *рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава пасльону чорного містить глікоалкалоїди (солацеїн, соланеїн), алкалоїд соланін, рутин, аспарагін, солангустин, ситостерин, дубильні речовини (7—10%), сапоніни, лимонну кислоту (у листі до 4,95 %), вітамін С (24—184 мг%) і каротин. У зрілих плодах є дубильні речовини, антоціани, вітамін С (до 1630 мг%), органічні кислоти й цукри.
Фармакологічні властивості і використання. Настій трави пасльону чорного використовують як седативний, спазмолітичний, болетамувальний, діуретичний, пом'якшувальний і протизапальний засіб. Лікування настоєм трави показане при неврозах, схильності до припадків, головних болях, спастичному кашлі, бронхіальній астмі, коліках у шлунку й кишечнику, спазмах сечового міхура, геморої, подагричних і ревматичних болях, нерегулярних місячних та як сечогінний засіб. Свіжі плоди, які виявляють гіпотензивну й холінолітичну дію, вживають при гіпертонії та атеросклерозі, при нічних полюціях, геморої й ревматизмі, як легкий послаблюючий засіб та від глистів у дітей. Настій квіток рекомендують при ревматизмі, як сечогінний та відхаркувальний засіб. Зовнішньо паслін використовують для полоскання при запаленні слизової оболонки рота, гнояткових захворюваннях ясен, ангіні, для ванн при зовнішньому геморої, як засіб, що діє протизапально і заспокоює свербіння при екземах, псоріазі та в ділянці анального отвору. В гомеопатії рослину використовують при отруєнні *ріжками* та при судомі.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (3 г, або 1 чайну ложку, подрібненої на порошок сировини на 150 мл окропу, варити 10 хвилин) по 1 чайній ложці двічі на день; подрібнену на порошок траву приймають 3 рази на день протягом тижня на кінчику ножа (0,10 г) при шкірних захворюваннях; свіжі плоди по 5—6 г на добу при гіпертонічній хворобі та атеросклерозі, відвар плодів (2—3 столові ложки сировини відварюють у 200 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) по чверті склянки 4 рази на день при геморої, ревматизмі та як легкий послаблюючий засіб; настій квіток (1 чайну ложку сировини настояти 2 години на склянці окропу, процідити) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день при ревматизмі як сечогінний та відхаркувальний засіб.

ЗОВНІШНЬО — полоскання розведеним соком плодів (3 столові ложки соку на півсклянки холодної кип'яченої води); настій трави (8 столових ложок сировини на 2 л окропу, настояти 3—4 години) для сидячих ванн при геморої; компреси, *примочки,* полоскання і обмивання настоєм трави (3 г сировини на 150 мл окропу, варити 10 хвилин); потовчену свіжу рослину (траву разом з плодами) змішати з рослинною олією і прикладати на гнійні рани. Рослина містить сильнодіючі речовини й потребує обережності при використанні її. Тривале вживання і надмірне вживання **небезпечні!**

838

ПАСТЕРНА́К ПОСІВНИ́Й
пастернак посевной
Pastinaca sativa —
дворічна трав'яниста гола рослина родини селерових (зонтичних). У перший рік утворює розетку *листків* і м'ясистий соковитий веретеновидний округлостиснутий або конусовидний коренеплід, на другий — прямостояче розгалужене гранчасто-борозенчасте стебло заввишки 100—170 см. Стеблові листки чергові, сидячі, перисторозсічені, з 3—7 парами видовженояйцевидних зарубчастопилчастих і часто надрізанолопатевих сегментів. *Квітки* правильні, двостатеві або частково тичинкові, 5-пелюсткові, зібрані в складні *зонтики; пелюстки* жовті, округло-яйцевидні, трохи виїмчасті, у виїмці з загнутою всередину часточкою. *Плід* — двосім'янка. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Широко культивують як овочеву та лікарську рослину.

838

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують плоди (Fructus Pastinacae sativae), *траву* (Herba Pastinacae sativae) і коренеплоди (Radix Pastinacae sativae) пастернаку. Траву збирають під час цвітіння рослини й використовують свіжою або розстилають тонким шаром на папері чи мішковині й сушать у затінку на вільному повітрі. Заготівлю плодів проводять в період повної їх стиглості (зрізані зонтики підсушують і обмолочують). Строк придатності насіння — 3 роки. Коренеплоди використовують свіжими або ріжуть тонкими (3—5 мм завтовшки) пластинками, які в свою чергу подрібнюють на кусочки завдовжки 1—1,5 см, і сушать у духовці при температурі 50°. Сухих коренеплодів виходить 14—15%. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Свіжі коренеплоди пастернаку містять жирну олію (близько 0,5 %), уронові кислоти й пектинові речовини (7,3 %), крохмаль (до 4 %), 8,6—10,6 % вуглеводів (арабіноза, галактоза, ксилоза, маноза, рамноза, сахароза, фруктоза), аскорбінову (5—40 мг%), нікотинову (0,94 мг%) і пантотенову (0,50 мг%) кислоти, рибофлавін, тіамін, каротин (0,03 мг%), мінеральні солі (калій — 342 мг% , фосфор — 69 мг% та інші). У плодах є 0,66—1,45% фурокумаринів (бергаптен, ксантотоксин, ксантотоксол, сфондин, імператорин, алоімператорин, ізопімпінелін), флавоноїдні глікозиди (пастернозид, дезглюкопастернозид, гіперозид, рутин та інші) й жирна олія (10%), до складу якої входять гліцериди гептилової, капронової й масляної кислот. У свіжій траві пастернаку є каротин (2,4 — 12,2 мг%), аскорбінова (до 108 мг%) і фолієва кислоти, тіамін, рибофлавін і фурокумарини. Всі частини рослини містять ефірну олію (в коренеплодах 0,7—3,5 % , в плодах 1,5—3,6 %), до складу якої входять октиловий ефір масляної кислоти, гептилова, каприлова, пропіонова й інші кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. В нативному вигляді пастернак посівний використовують лише в народній медицині. *Галенові препарати* рослини вживають для збудження апетиту, як болетамувальний засіб при шлункових, печінкових і ниркових коліках, при простудній гарячці та від кашлю (відхаркувальна дія), при водянці й нирковокам'яній хворобі (діуретична і спазмолітична дія). Настій коренеплодів з цукром п'ють як загальнозміцнюючий і як такий, що збуджує статеву функцію, засіб. У науковій медицині використовують препарати пастинацин і бероксан, які виготовляють з плодів пастернаку. Пастинацин (суміш одинометоксильних та ізомерних фурокумаринів) розширює периферичні судини й вінцеві судини серця, знімає спазми бронхів і гладеньких м'язів черевної порожнини, виявляє помірну седативну дію. Пастинацин показаний при стенокардії, кардіоневрозах і неврозах з явищами спазму судин, а також при спазмах шлунково-кишкового тракту, жовчовивідних шляхів, нирок і сечоводів. Бероксан (суміш двох фурокумаринів — бергаптену і ксантотоксину) має фотосенсибілізуючі властивості, стимулює ріст волосся і в поєднанні з дозованим ультрафіолетовим опроміненням використовується для лікування псоріазу, вітиліго й гніздової плішивості. Його призначають усередину у вигляді таблеток і зовнішньо у вигляді розчину для втирання. Можливий побічний вплив препарату на організм хворих, наслідком якого є головний біль, серцебиття, болі в ділянці серця та диспепсичні явища. При зниженні дози або тимчасовій перерві в лікуванні побічний вплив зменшується або зникає зовсім. Бероксан протипоказаний при гострих шлунково-кишкових захворюваннях, гепатиті, цирозі печінки, гострому й хронічному нефриті, діабеті, кахексії й гіпертонічній хворобі та виражених ендокринопатіях, при туберкульозі, захворюваннях крові, серця й центральної нервової системи, при злоякісних і доброякісних новоутвореннях та при вагітності. Його не рекомендують приймати дітям до 5 років і хворим похилого (понад 60 років) віку. Під час лікування в денні години рекомендується носити світлозахисні окуляри. Лікування бероксаном проводять під наглядом лікаря, суворо дотримуючись призначеного режиму опромінювання (при поєднанні опромінення уражених ділянок тіла ртутнокварцовою лампою й дії сонячної радіації можливий розвиток бульозного дерматиту!). Кращий ефект при лікуванні бероксаном спостерігається у хворих молодшого віку, при невеликій давності захворювання, у брюнетів і в людей, схильних до загоряння. Курс лікування складається з 4—6 циклів з перервами між ними 15—20 днів. Загальна доза на курс лікування становить для дорослих 250—300 таблеток, для дітей віком понад 5 років—1/3—1/2 курсу дорослих, залежно від віку. При відсутності необхідного ефекту курс лікування повторюють через півтора — два місяці.

Лікарські форми **і застосування.**
ВНУТРІШНЬО — настій сушеної трави (1 столову ложку сировини варять 10 хвилин у двох склянках води, настоюють 2 години) по 0,3—0,5 склянки 3 рази на день за 20—30 хвилин до їди; відвар свіжої трави (1,5—2 столові ложки сировини варять 15 хвилин у склянці води) по чверті склянки 3—4 рази на день; відвар плодів (пів чайної ложки подрібненої сировини варять 15 хвилин у склянці води) по чверті склянки 3—4 рази на день; настій сушених коренеплодів (1 десертну ложку сировини на 2 склянки окропу, варити 15 хвилин, настояти до охолодження) по 1 столовій ложці через кожні 4 години; настій свіжих коренеплодів (2 столові ложки подрібненої сировини і 3 столові ложки цукру на склянку окропу, варити 15 хвилин, настояти 8 годин) по 1 столовій ложці 4 рази на день за 30 хвилин до їди; пастинацин (Pastinacinum) по 1 таблетці (0,02 г) 2—3 рази на день до їди (курс лікування — 2—4 тижні); бероксан (Beroxanum) приймають по 1 таблетці (0,02 г) від 1 до 4 раз (залежно від індивідуальної чутливості й сезону року) за 4—3—2 і 1 годину до ультрафіолетового опромінювання. Одночасно 0,5 % -ний розчин бероксану втирають в уражені ділянки тіла спочатку за 12 і 8 годин до ультрафіолетового опромінювання, а в наступні цикли — за 4—2 і 1 годину до ультрафіолетового опромінювання. Змащені ділянки тіла дозволяється мити водою лише після опромінення. При виявленні підвищеної чутливості шкіри до 0,5 % -ного розчину бероксану його розводять 70 % -ним спиртом у співвідношенні 1:3, 1:4 і т. д. Всього протягом циклу проводять 10—20 втирань і опромінень. Режим опромінення хворого ртутно-кварцовою лампою встановлюють, виходячи з даних попереднього визначення біодози.

839

ПАХУ́ЧКА ЗВИЧА́ЙНА.

пахучка обыкновенная
Clinopodium vulgare, синонім — *Calamintha clinopodium* —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* чотиригранне, пряме, малорозгалужене, волосисте, 30—70 см заввишки. Листки супротивні, дрібні, яйцевидні або видовженояйцевидні, дрібнозарубчасто-пилчасті, волохато-волосисті. Квітки неправильні (віночок двогубий, пурпуровий, вдвоє довший за *чашечку),* дрібні, з щетиновидно-лінійними, такої самої довжини, як і чашечка, густовійчастими приквітками, в 15—40-квіткових кільцях, що створюють півкулясті кінцеві *суцвіття;* чашечка трубчаста, двогуба, з 13 жилками, густоопушена, з шиловидними зубцями. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Пахучка звичайна росте по всій території України (крім півдня Степу) на узліссях листяних і мішаних лісів, серед чагарників.

Сировина. Для медичних потреб використовують *траву* пахучки. Збирають і сушать квітуючі рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад пахучки потребує вивчення. Відомо лише, що трава рослини містить запашну ефірну олію й дубильні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. З досвіду народної медицини відомо, що пахучка звичайна допомагає від головного болю, ядухи, кашлю й захворювань дихальних шляхів та від проносу. Розпарену траву прикладають до опухів як протизапальний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настояти 30 хвилин у термосі} по 2 столові ложки 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — *припарки* (2—3 столові ложки трави загортають у марлю, розпарюють в окропі) до опухів.

840

ПЕНІЦИ́Л

пеницилл
Penicillium —
рід багатоклітинних міцеліальних мікроорганізмів класу незавершених грибів. Тіло П. (талом, слань) має вигляд розгалужених ниток *{гіфів),* що пронизують субстрат (головним чином рослинного походження), а також розвиваються на його поверхні. П. спричинюють пліснявіння фруктів, овочів, м'ясних, молочних та інших продуктів, псування різних кормів тощо. Розмножуються П. здебільшого нестатевими спорами — *конідіями.* Окремі види пеніцилів мають здатність продукувати й виділяти в середовище біологічно активні речовини. Відібрані високопродуктивні штами P. notatum і P. chrysogenum культивують у штучних умовах на спеціально підібраних живильних середовищах, з яких потім одержують природний антибіотик пеніцилін. Хімічним шляхом одержано ряд напівсинтетичних пеніцилінів — похідних 6-амінопеніциланової кислоти. Всі препарати групи пеніциліну (бензилпеніциліну натрієва сіль, бензилпеніциліну калієва сіль, бензилпеніциліну новокаїнова сіль, новоцин, біцилін-1, біцилін-3, біцилін-5, феноксиметилпеніцилін, метициліну натрієва сіль, диклоксациліну натрієва сіль, ампіцилін, ампіциліну тригідрат, ампіциліну натрієва сіль, ампіокс, карбеніциліну динатрієва сіль) пригнічують ріст коків — грампозитивних (стафіло-, стрепто- і пневмококів) і грамнегативних (менінго- і гонококів), спірохет, збудників дифтерії, газової гангрени і правця. По відношенню до вірусів (збудників грипу, поліомієліту, віспи та ін.), мікобактерій туберкульозу, збудника амебної дизентерії, рикетсій, грибів і більшості патогенних грамнегативних мікробів препарати групи пеніциліну неефективні. З культуральної рідини P. vitale одержують антибіотик мікроцид, який діє на грампозитивні й грамнегативні мікроби.

839

840

841

ПЕ́РВЕНЕЦЬ — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний.*

842

ПЕРВОЦВІ́Т БЕЗСТЕ́БЛИЙ
первоцвет обыкновенный
Primula vulgaris, синонім — *P. acaulis* —
багаторічна трав'яниста рослина родини первоцвітих заввишки 5—15 см. Має коротке *кореневище* з великою кількістю бурих товстуватих шнуровидних *коренів.* Квіткова стрілка не розвинена. *Листки* зібрані приземною розеткою, видовженооберненояйцевидні, довгасті або яйцевидні, неправильнотупозубчасті або зарубчасті, до основи звужені в короткий *черешок,* з нижнього боку тільки по жилках, іноді по всій поверхні, шершаві. *Квітки* двостатеві, правильні, численні, на квітконіжках виходять прямо з кореневища і трохи більші за листки; *чашечка* трубчаста, гранчаста, *віночок* лійкуватий, світло-жовтий з оранжевими плямами в зіві, з широким п'ятилопатевим відгином, частки якого дворoздільні. *Плід* — яйцевидна коробочка, коротша за чашечку. Цвіте у березні — квітні.
Поширення. Первоцвіт безстеблий зустрічається в Гірському Криму, зрідка в Карпатах і дуже рідко — на Поліссі на лісових галявинах.
Заготівля і зберігання. Див. статтю *Первоцвіт весняний. Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Первоцвіт безстеблий має близький до первоцвіту весняного хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.
Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Первоцвіт весняний.

843

ПЕРВОЦВІТ ВЕЛИКОЧА́ШЕЧКОВИЙ
первоцвет крупночашечный
Primula macrocalyx —
багаторічна трав'яниста коротко-опушена рослина родини первоцвітих. Має косе *кореневище* з великою кількістю буруватих або білуватих шнуровидних коренів. Квіткова стрілка безлиста, 10—40 см заввишки. *Листки* зібрані приземною розеткою, яйцевидно-довгасті, неясно дрібнозарубчастозубчасті, зморщені, поступово, рідше — раптово звужені в крилатий черешок, що дорівнює за довжиною пластинці або коротший за неї. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані на верхівці стебла в зонтиковидне суцвіття з 3—15 квітками, пониклими в один бік; чашечка здута, широкодзвониковидна; *віночок* лійкуватий, з п'ятилопатевим відгином, частки якого майже округлі, на верхівці виїмчасті, жовтий, усередині з оранжевими плямами при основі часток відгину. *Плід* — овальна коробочка, коротша за чашечку майже в 2 рази. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Первоцвіт великочашечковий росте в передгір'ї і в горах Криму серед чагарників, на узліссях, у лісах.
Заготівля і зберігання. Див. статтю *Первоцвіт весняний.*
Хімічний склад. Первоцвіт великочашечковий має близький до первоцвіту весняного хімічний склад, але відрізняється трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.
Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Первоцвіт весняний.

843

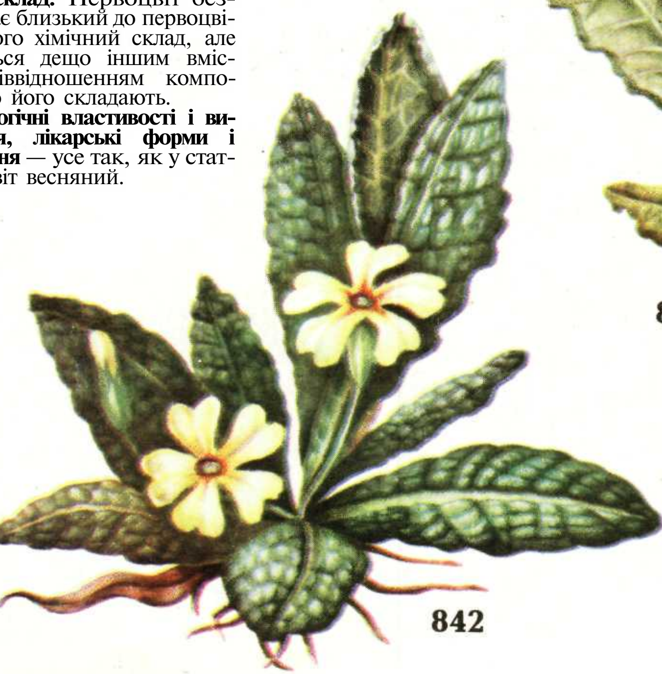

842

844

ПЕРВОЦВІ́Т ВЕСНЯ́НИЙ,
аптечна скороспілка, баранчики, веснівка, весняник лікарський, ключики, лісове зілля, медяник, первенець, первоцвіт лікарський, примула;
первоцвет весенний
Primula veris, синонім — *P. officinalis* —

багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Квіткова стрілка пряма, безлиста, 5—20 см заввишки. *Листки* зібрані приземною розеткою, яйцевидні або яйцевидно-видовжені, хвилястозубчастовиїмчасті, зморщені, зісподу вкриті сіруватим пушком, звужені в крилатий *черешок. Квітки* правильні, двостатеві, зібрані на вершечку стебла в зонтиковидне *суцвіття* з 5—13 квітками, пониклими в один бік; чашечка трубчаста, п'ятигранна; *віночок* лійкуватий, з коротким п'ятилопатевим відгином, яскраво-жовтий, усередині з жовтогарячими цятками при основі часток відгину. *Плід* — яйцевидна *коробочка* такої самої довжини, як і чашечка. Цвіте з середини квітня до червня.

Поширення. Первоцвіт весняний росте в лісових і лісостепових районах, рідше в північно-східних районах Степу в лісах, на узліссях, серед чагарників.

844

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб заготовляють *кореневище* з корінням (Rhizoma et radix Primulae), квітки з чашечкою (Flores Primulae cum calyce), рідше тільки віночок (Flores Primulae sine calyce) і листя (Folia Primulae). Коріння первоцвіту копають весною до цвітіння рослини або восени, коли зів'яне листя; його старанно відмивають від землі і сушать на сонці або в теплому приміщенні, розстеливши тонким шаром на папері чи тканині й час від часу перемішуючи. Сухого коріння виходить 28—30 % . Квітки і листя збирають на початку цвітіння рослини, зриваючи їх руками або зрізуючи ножами. Половину листя на кожній рослині треба залишати, щоб не зашкодити цвітінню і плодоношенню. Сушити листя треба швидко і бажано при високій (90—100°) температурі, що дає змогу одержувати сировину з високим вмістом аскорбінової кислоти. Сухого листя виходить 22—23 % . Свіже листя використовують на салати. Квітки зрізують або зривають цілими суцвіттями і з частиною (2—3 см) квітконосної стрілки. Попередньо їх прив'ялюють на сонці, а потім досушують під укриттям на вільному повітрі, а при несприятливих погодних умовах — у теплому приміщенні. Сухих квіток виходить 15—16%. Зберігати їх треба в добре закритих банках або бляшанках, бо вони дуже гігроскопічні. Штучне сушіння квіток і коріння проводять при температурі 40°. Строк придатності сировини — 2 роки.

Хімічний склад. Коріння первоцвіту містить до 10 % тритерпенових сапонінів, аглікони яких є примулагеніни A, D і SD, глікозиди (примулаверин, примверин), ефірну олію (0,08 %) і каротин. У листі є сапоніни (до 2 %), флавоноїди, каротин (до 3 мг%); у квітках — сапоніни, флавоноїди й ефірна олія. Всі частини рослини містять значну кількість аскорбінової кислоти. У листі її, наприклад, до 5,9 % (на суху масу).

Фармакологічні властивості і використання. Первоцвіт весняний використовують в основному як добрий відхаркувальний засіб при захворюваннях легень і дихальних шляхів. *Галенові препарати* первоцвіту посилюють секрецію слизової оболонки бронхів і верхніх дихальних шляхів, підвищують активність війкового епітелію, прискорюють евакуацію секрету з дихальних шляхів, виявляють слабку спазмолітичну дію. Як відхаркувальний засіб вживають настій коріння первоцвіту (Infusum radicis et rhizome Primulae). Його призначають при катарах верхніх дихальних шляхів, хронічних трахеїтах і бронхітах, бронхопневмоніях. Окремі автори (О. П. Попов, 1970) рекомендують відвар коріння і листя первоцвіту ще й як болетамувальний (при ревматизмі) та сечогінний засіб (при хворобах нирок і сечового міхура). Натомість інші автори (Ф. Стари, В. Ірасек, 1982) вважають такі рекомендації безпідставними. В народній медицині настій коріння первоцвіту використовують як відхаркувальний і як такий, що прискорює розсмоктування зовнішніх крововиливів, засіб. У зв'язку з наявністю в листках великої кількості аскорбінової кислоти і каротину первоцвіт використовують у вигляді салатів і настоїв (відповідно із свіжого і сушеного листя) при авітамінозах C і A. Часто при захворюваннях органів дихання первоцвіт призначають у поєднанні з іншими лікарськими рослинами: *ромашкою лікарською, анісом звичайним, подорожником великим, підбілом звичайним* тощо. Квітки первоцвіту використовують переважно в народній медицині. Настій квіток п'ють при гарячці, запаленні горла і легень, при різних головних болях, зокрема при мігрені, при неврозах і безсонні, прискореному серцебитті, як «кровоочисний» засіб при подагрі, фурункулах, виразках і шкірних висипах. Зовнішньо настій використовують для промивання носа при нежиті.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій коріння (10 г, або 1 столова ложка, сировини на 200 мл окропу) по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день до їди; 10 г квіток настоюють 15 хвилин на склянці окропу, проціджують і випивають за день рівними порціями; настій листя (10 г сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки 4 рази на день як вітаміновмісний засіб; столову ложку суміші квіток первоцвіту, трави *хвоща ПОЛЬОВОГО,* листя підбілу звичайного і подорожника великого, взятих у співвідношенні 4:3:1:2, настоюють 2 години на склянці холодної кип'яченої води, варять 5 хвилин, охолоджують, проціджують і п'ють теплим по 1 склянці на день за кілька прийомів при кашлі, трахеобронхіті, хронічному бронхіті й сухому бронхіті; салат: подрібнене листя первоцвіту і цибулі змішати, покласти на кусочки вареного буряка, посолити й заправити вершками (на 100 г листя первоцвіту беруть 80 г вареного буряка, 25 г зеленої цибулі і 20 г вершків; сіль — на смак; перед вживанням салат охолоджують).

845

ПЕРВОЦВІТ ВИСОКИЙ
первоцвет высокий
Primula elatior —
багаторічна трав'яниста опушена рослина родини первоцвітих. Має косе *кореневище* з великою кількістю буруватих шнуровидних *коренів*. Квіткові стрілки прямі, безлисті, 10—40 см заввишки. *Листки* зібрані, приземною *розеткою,* яйцевидні, еліптичні, видовжені або округлі, зарубчастодрібнозубчасті, по краю зморшкуваті, з виступаючими знизу і вдавленими зверху жилками, раптово звужені в крилатий *черешок,* що майже дорівнює за довжиною пластинці. *Квітки* двостатеві, правильні, зібрані на вершечку стебла в непоникле зонтиковидне *суцвіття* з 5—15 квітками; чашечка трубчаста, з п'ятьма ребрами, *віночок* лійкуватий, з широким п'ятилопатевим відгином, частки якого оберненояйцевидні, світло-жовтий, усередині з темнішою плямою при основі часток відгину. *Плід* — короткоциліндрична коробочка, довша за чашечку. Цвіте у травні.

Поширення. Первоцвіт високий росте в Карпатах і на Прикарпатті, зрідка зустрічається в Західному Лісостепу в лісах, на узліссях, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Первоцвіт весняний.*

Хімічний склад. Первоцвіт високий має близький до первоцвіту весняного хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Первоцвіт весняний.

846

ПЕРВОЦВІТ ЛІКАРСЬКИЙ —
багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що *первоцвіт весняний.*

847

ПЕРВОЦВІТ ПОЛОНИНСЬКИЙ
первоцвет полонинский
Primula poloninensis —
багаторічна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Квіткові стрілки прямі, 10—22 (25) см заввишки, опушені довгими білими й густими волосками. *Листки* зібрані приземною розеткою, видовженоеліптичні або яйцевидно-еліптичні, зарубчасто-зубчасті, густосітчасто-жилчасті, з боковими жилками, які відходять від середньої жилки майже під прямим кутом, зісподу по жилках опушені довгими шорсткими волосками, поступово відтягнуті в ширококрилатий черешок, що не перевищує за довжиною пластинку. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані на вершечку *стебла* в непоникле зонтиковидне суцвіття з 5—10 квітками; чашечка здуто-дзвониковидна, *віночок* лійкуватий, з п'ятилопатевим відгином, частки якого неглибоковиїмчасті, жовтий. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні.

Поширення. Первоцвіт полонинський зустрічається в субальпійській смузі Карпат на гірських кам'янистих схилах і луках.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Первоцвіт весняний. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Первоцвіт полонинський має близький до первоцвіту весняного хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і **застосування** — усе так, як *у* статті Первоцвіт весняний.

845

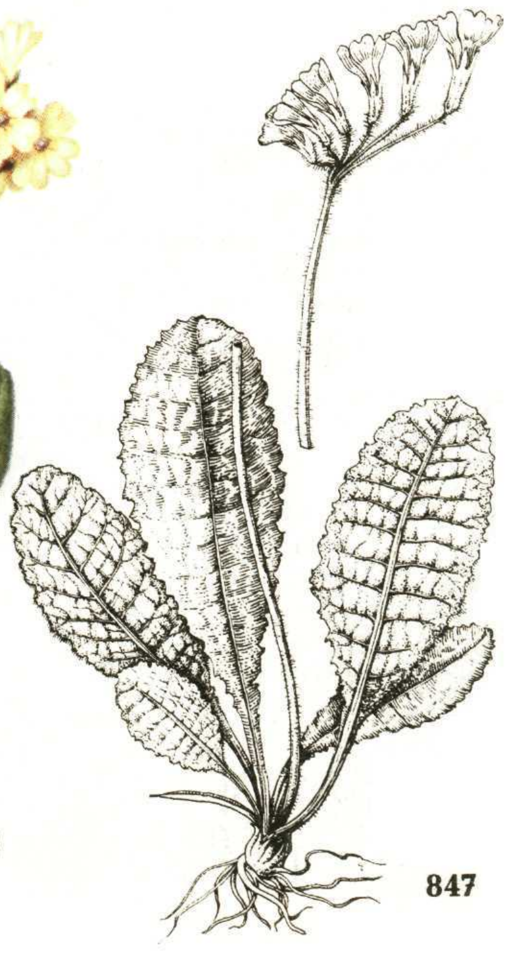
847

848

ПЕРЕКОТИ́ПО́ЛЕ — багаторічна сірувато-зелена колюча рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *миколайчики польові.*

849

ПЕРЕЛЁТ — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *астрагал шерстистоквітковий.*

850

ПЕРЕЛЕ́Т ПО́ЛЬСЬКИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *астрагал шерстистоквітковий.*

851

ПЕРЕНО́С-ЗІЛЛЯ — багаторічна гола рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *миколайчики плоскі.*

852

ПЕРЕПОЛО́ШНИК — багаторічна сірувато-зелена колюча рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *миколайчики польові.*

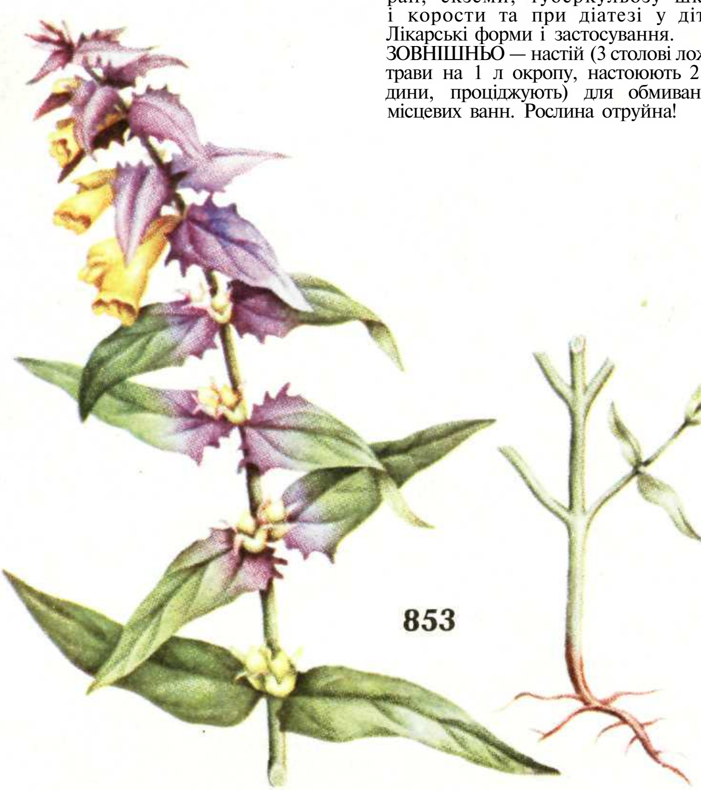

853

853

ПЕРЕСТРІЧ ГАЙОВИЙ, день-і-ніч, іван-і-марія, сестрички;
марьянник дубравный
Melampyrum nemorosum — однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина родини ранникових. Стебло прямостояче, 15—60 см заввишки, опушене білуватими волосками. Листки прості, супротивні, короткочерешкові, яйцевидноланцетні або з вушками. *Квітки* двостатеві, неправильні, золотаво-жовті, трохи поникли, в пазухах великих *приквітків,* зібрані в однобічні колосовидно-китицевидні *суцвіття;* верхні приквітки під час цвітіння яскраво-фіолетові. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте в мішаних лісах, по чагарниках на Поліссі та в Лісостепу.

Сировина. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить глікозид аукубін, дульцит і алкалоїди.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави вживають всередину при захворюваннях серця і шлунка та при алергії. Як зовнішній засіб настій трави використовують для лікування ран, екземи, туберкульозу шкіри і корости та при діатезі у дітей.

Лікарські форми і застосування.

ЗОВНІШНЬО — настій (3 столові ложки трави на 1 л окропу, настоюють 2 години, проціджують) для обмивань і місцевих ванн. Рослина отруйна!

854

ПЕРЕ́СТУПЕНЬ БІ́ЛИЙ, нечіпай-зілля, переступень чорноягідний;
переступень белый
Bronia alba — багаторічна трав'яниста шорстко-опушена рослина родини гарбузових. *Корінь* ріповидно потовщений, 50—70 см завдовжки і 3—4 см завтовшки, м'ясистий, білувато-жовтий, з білим молочним соком. *Стебла* лазячі за допомогою нерозгалужених вусиків, до 4 м завдовжки. *Листки* черешкові, чергові, яйцевидні, п'ятилопатеві, великозубчасті, з серцевидною основою. *Квітки* одностатеві (рослини однодомні), правильні, в пазушних суцвіттях; тичинкові зібрані гронами, маточкові — щитком; віночок зрослопелюстковий, жовтаво-білий, з п'ятироздільним, розправленим відгином. *Чашечка* жіночих квіток майже дорівнює віночкові. *Плід* ягодоподібний, кулястий, чорний, 8—10 мм у діаметрі. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Переступень білий росте майже по всій території України (частіше в лісових і лісостепових районах) по чагарниках, у лісах, біля парканів.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб вживають коріння переступня (Radix Bryoniae). Перевагу віддають кореням з 2—3-річних рослин. Заготовляють сировину восени. Викопане коріння старанно відмивають від землі й використовують свіжим або ріжуть кружечками, нанизують на нитку і сушать. Сухої сировини виходить 15—16 % . Зберігають окремо від іншої сировини, дотримуючись правил зберігання отруйних рослин. Свіже коріння можна зберігати всю зиму в льоху так само, як, наприклад, моркву чи редьку.

Хімічний склад. Коріння рослини містить алкалоїд бріоніцин, глікозиди (бріонін, бріонідин, бріонол, бріозид, бреїн), бріонолову кислоту, олеїнову, пальмітинову та інші (всього 23) вільні жирні кислоти, ефірну олію, гіркі речовини — кукурбітацини B, D, E, L та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Переступень білий має проносні, сечогінні, відхаркувальні, болетамувальні, кровоспинні й місцеві подразні властивості, в невеликих дозах пригнічує центральну нервову систему. Як лікувальний засіб цю рослину широко використовують у народній медицині. Як протиревматичний і проносний засіб рослину визнає й наукова медицина. В невеликих дозах препарати переступня дають усередину як сильний проносний засіб, при набряках різного походження і болях у ділянці серця, при мігрені, підвищеній

нервовій збудливості та епілепсії, для заспокоєння кашлю, у випадку маткових кровотеч і мізерних менструацій та як антигельмінтний засіб при круглих глистах. Є дані про ефективне застосування переступня при гіпертонічній хворобі (курс лікування — 3—4 тижні). При ревматичних і подагричних болях, міжреберній невралгії у болючі місця втирають свіжий сік, мазь або настойку. Для цього, а також для лікування ознобишів використовують настій свіжого коріння на прованській чи соняшниковій олії.

Із свіжого коріння готують і гомеопатичні ліки. Треба пам'ятати, що переступень належить до **отруйних** рослин, тому ліки з нього треба суворо дозувати. При передозуванні спостерігається нудота, блювання, кривавий пронос, запалення нирок, ураження центральної нервової системи. При **тяжких отруєннях** настає смерть від паралічу дихального центра. Потребує **обережності** і зовнішнє застосування рослини. При натираннях треба обробляти якомога обмеженіші ділянки тіла.

Лікарські форми і застосуванні. ВНУТРІШНЬО — *настій* сухого коріння (1 чайна ложка сировини на 600 мл окропу) по 25—30 мл тричі на день до їди; *настойку* з сухого коріння (готують у співвідношенні 1:10) по 20—30 крапель 3 рази на день; півсклянки настою (1 столова ложка сухого коріння на 200 мл окропу) п'ють натщесерце як сильний проносний засіб; *порошки* з коріння приймають по 0,5 г тричі на день як проносний засіб; свіжовижатий *сік* із коріння по 4—8 г з водою 1—2 рази на день (не більше 10 г на прийом) або настойку із 30 г коріння на 700 г вина по 1 столовій ложці кілька разів на день як сечогінний засіб при водянці.

ЗОВНІШНЬО — розтирання свіжим *соком* (до появи водянистих пухирців), настойкою із сушеного коріння (готують у співвідношенні 1:10), *емульсією* (1 чайна ложка розтертого свіжого коріння на 100 мл олії) або *маззю* (2 чайні ложки 30 % -ної настойки коріння змішують з чвертю склянки несоленого сала чи вершкового масла або свіжий сік змішують з вершковим маслом чи вазеліном у співвідношенні 1:4).

855

854

855

ПЕРЕ́СТУПЕНЬ ДВОДО́МНИЙ
переступень двудомный
***Bryonia dioica* —**
багаторічна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини гарбузових. *Корінь* видовжений, товстий, соковитий. *Стебла* 2—3 м завдовжки, лазячі за допомогою нерозгалужених вусиків. *Листки* черешкові, чергові, широкосерцевидні, 5—7-лопатеві, хвилястозубчасті, 15—17 см завдовжки. *Квітки* одностатеві (рослини дводомні), правильні, п'ятичленні, в пазушних суцвіттях; чоловічі зібрані гронами, жіночі — щитком; *віночок* зрослопелюстковий, жовто-білий. *Чашечка* жіночих квіток удвоє коротша за віночок. *Плід* ягодоподібний, кулястий, червоний або жовтий. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Переступень дводомний росте переважно в західних лісових та лісостепових районах України серед чагарників, біля парканів найімовірніше як здичавіла рослина.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Переступень білий. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Корені рослини містять глікозиди (бріомарид, бріодулькозид, бріобіозид, бріонол), тритерпенову оксимонокарбонову кислоту, стерин, дубильні речовини, смоли, цукри та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Переступень білий.

856

ПЕРЕ́СТУПЕНЬ ЧОРНОЯ́ГІДНИЙ —
багаторічна трав'яниста шорсткоопушена рослина родини гарбузових. Те саме, що й *переступень білий*.

857

ПЕ́РЕЦЬ СТРУЧКО́ВИЙ ОДНОРІЧНИЙ,

перчиця;
красный перец однолетний
Capsicum annuum —
багаторічна (в культурі — однорічна) трав'яниста рослина родини пасльонових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 30—100 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові, цілокраї, ланцетні, яйцевидноланцетні, яйцевидні або видовжено-яйцевидні, 2—14 см завдовжки, загострені, при основі клиновидні. *Квітки* правильні, двостатеві, одиничні або по 2—3 в розвилках стебла; *віночок* колесовидний, до середини п'ятироздільний, білий або жовтуватий, рідко — червонуватий або фіолетовий. *Плід* — повисла суха ягода, яскраво-червоного, рідше — зеленого або жовтуватого кольору. Цвіте у червні—серпні, плодоносить у серпні—вересні.

Поширення. Походить з Центральної Америки. По всій території України культивують як овочеву рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують стиглі висушені плоди гірких сортів перцю (Fructus Capsici). Збирають плоди перцю в міру їхнього достигання й сушать на сонці. Готову сировину зберігають у сухих провітрюваних ізольованих приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Плоди перцю містять алкалоїд капсаїцин (0,03—0,2%), аскорбінову кислоту (до 400 мг%), каротиноїди (Р-каротин, нео-р-каротин, псевдо-а-каротин, р-каротин-епоксид, цитроксантин, криптоксантин, зеаксантин, антераксантин, віолаксантин, капсантин тощо), флавоноїди, глюкоалкалоїд соланін, кумарин скополетин, ефірну (понад 1 %) і жирну (4—16 %) олію, сірку, хлор і кремнезем, солі калію, натрію, кальцію, заліза, алюмінію та фосфору.

Фармакологічні властивості і використання. Настойку плодів перцю призначають усередину для збудження апетиту й покращення травлення. Зовнішньо, у вигляді розтирання, настойку використовують при ревматичному і м'язовому болі, радикуліті, невралгії та ознобишах.

Настойка перцю входить до складу мазі від обмороження, складно-перцевої мазі, перцево-аміачного і перцево-камфорного лініментів тощо, а *екстракт* перцю густий — до складу перцевого пластиру.

Вживання перцю **протипоказане** при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при гострих і хронічних гастритах, ентеритах і колітах, гострих і хронічних гепатитах і холециститах (у стадії загострення) та при захворюваннях нирок.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настойку* плодів (готують на 90% -ному спирті у співвідношенні 1 : 10) по 10—15 крапель у чарці води 3 рази на день за 30 хвилин до їди.

ЗОВНІШНЬО — розтирання настойкою (готують, як у попередньому прописі); мазь від обмороження (Unguentum contra congelationem) втирають у відкриті частини шкіри для профілактики обморожень; капситрин (Capsitrinum), *лінімент* перцево-аміачний і лінімент перцево-камфорний використовують для розтирання при невралгіях, міозитах тощо; пластир перцевий (Emplastrum Capsici) використовують як відволікальний і болетамувальний засіб при радикулітах, невралгіях, міозитах, люмбаго тощо (перед накладанням пластиру шкіру знежирюють спиртом, ефіром або одеколоном і протирають насухо); капсин (Capsinum) для розтирання при суглобовому і м'язовому ревматизмі, артритах та ексудативному плевриті; камфоцин (Camphocinum) для розтирання при ревматизмі й артритах; настойку перцю змішують з подвійною кількістю рослинної олії й використовують для розтирання при радикуліті, ревматичних болях у суглобах та при міозиті.

858

ПЕРСЕ́Я АМЕРИКА́НСЬКА — вічнозелена тропічна рослина родини лаврових. Те саме, що й *авокадо.*

859

ПЕ́РСИК ЗВИЧА́ЙНИЙ
персик обыкновенный
(Persica vulgaris) —
дерево заввишки 3—6 м або *кущ* родини розових. Кора жовтувата або червонувато-коричнева. Листки ланцетні, гостропилчасті, з короткими черешками, які несуть по 3—5 червоно-бурих залозок. Квітки актиноморфні (див. статтю *Актиноморфна квітка),* двостатеві, рожеві, одиничні, зрідка їх по дві. *Плід* — кістянка. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Походить із Східної Азії. Розводять як плодову рослину в південних районах України.

Сировина. Використовують плоди.
Хімічний склад. Плоди містять цукри (до 15 %), аскорбінову кислоту, вітаміни групи В, каротин, органічні кислоти (яблучну, лимонну, хінну та винну), ефірну олію, сполуки калію і заліза; в насінні є жирна (до 57 %) і ефірна олія.

857

859

Фармакологічні властивості і використання. Плоди персика рекомендуються хворим з порушенням серцевого ритму, при гіпохромній анемії, пов'язаній з аліментарним фактором або гіпацидним гастритом, як засіб, що стимулює шлункову секрецію і покращує травлення, та як сечогінний засіб. ПРОТИПОКАЗАНО вживати персики хворим на діабет і ожиріння. М'якуш плодів використовують і як фітотерапевтичний засіб у косметиці. З насіння одержують персикову олію, яка є цінною сировиною для фармацевтичної і парфюмерної промисловості.

Лікарські форми і застосування. ЗОВНІШНЬО: *маска* на обличчя при сухості шкіри (Hyposteatosis cutis) — м'якуш спілого персика змішують з відваром *ромашки лікарської* і одержану кашку наносять на обличчя, через 20 хв змивають теплою водою.

860

860

ПЕРСТАЧ БІЛИЙ,
п'ятиперсник;
лапчатка белая
Potentilla alba —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має здерев'яніле товсте косе *кореневище,* що закінчується пучком листків, зібраних у прикореневу розетку. Прикореневі *листки* — з довгими *черешками,* пальчастороздільні, зверху темно-зелені, голі, зісподу — сріблястоволосисті; листочки (їх 5) видовженоланцетні, з дрібними зубцями на верхівці. Квітконосні *стебла* тонкі, висхідні, з 1—3 трійчастими листками, виходять з пазух прикореневих листків. *Квітки* двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, зібрані по 2—4 в рідкі *півзонтики; пелюстки* білі, широкооберненояйцевидні, виїмчасті. *Плід* складається з горішковидних *сім'янок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Перстач білий росте по лісах, чагарниках і узліссях на Поліссі, в Лісостепу та передгір'ях Карпат.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують траву або цілу рослину *(траву* з кореневищем) перстачу. Збирають квітуючі рослини і сушать, розстилаючи тонким шаром, на рамках у затінку або в сухому провітрюваному приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Перстач білий містить дубильні речовини (поліфеноли й конденсовані таніни), елементарний йод, аніон йодистої кислоти $(JO_3)^-$, сапоніни та різні елементи, а саме: натрій, кальцій, алюміній, нікель, вісмут, лантан, молібден, літій, кобальт, мідь, срібло, цинк, залізо і марганець. Більшим вмістом біологічно активних речовин відрізняється коренева система рослини.

Фармакологічні властивості і використання. Дослідами, проведеними в клінічних умовах, встановлено, що водний настій рослини є досить ефективним засобом для лікування захворювань тиреотоксикозу. Курс лікування — один місяць. При необхідності його повторюють після двомісячної перерви.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настій (10 г сировини на 200 мл окропу) приймають залежно від стадії хвороби і стану серця хворого від 1 столової ложки до третини склянки 2—3 рази на день **(індивідуальну дозу підбирає лікар!).**

861

ПЕРСТАЧ ГУСЯЧИЙ,
гусяча лапка, рябинник дорожній;
лапчатка гусиная
Potentilla anserina, синонім — *Argentina anserina* —
багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини розових. Головне *стебло* вкорочене, з розеткою прикореневих листків, із пазух яких виходять довгі (15—40 см завдовжки) повзучі укорінювані в вузлах *пагони. Листки* непарноперисті, короткочерешкові, овальні або видовжені; листочки (їх 6—11 пар) видовженооберненояйцевидні або видовженоеліптичні, глибокопилчасті, зісподу сріблясто-шовковисті, зверху зелені або прилегловолосисті й сіруваті. *Квітки* правильні, двостатеві, 1—2 см у діаметрі, золотаво-жовті, одиничні, на довгих квітконіжках, що виходять з прикореневої *розетки* або з повзучих пагонів; *чашолистків* і пелюсток по 5. *Плід* складається з горішковидних сім'янок; *зав'язь* і сім'янки голі. Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Перстач гусячий росте по всій території України на берегах річок, по вологих місцях на луках і особливо на випасах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* (Herba Anserinae), *кореневище* (Rhizoma Anserinae) і зрідка плоди (Fructus Anserinae) перстачу. Траву заготовляють під час цвітіння рослини; кореневища — весною, поки немає листя, або восени, коли листя зів'яне; плоди — восени в стадії повної стиглості. Зібрану траву використовують свіжою (у вигляді соку) або сушать, розстеливши тонким шаром у затінку на протязі або в добре провітрюваному приміщенні. Кореневища викопують із землі, добре обмивають водою, обрізують гнилі та ушкоджені частини, очищають від корінців і після пров'ялювання на повітрі сушать на горищі, під наметом чи в теплій кімнаті. Зібрані плоди при потребі досушують. Готову сировину зберігають у коробках або в паперових мішечках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кореневища і трава містять 10—18 % дубильних речовин, значну кількість аскорбінової кислоти (у листі — 220—297, у кореневищах — до 105,6 мг%); у кореневищах, крім того, є тритерпеновий сапонін торментол, хінна кислота, барвники та крохмаль; у траві — ефірна олія (0,28 %), гіркоти, флавоноїди (кверцетин, кемпферол, мірицетин, дельфінідин та ціанідин), р-кумарова, ферулова й елагова кислоти та смоли.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині

лікування перстачем гусячим дуже популярне. Використовують його болетамувальні, в'яжучі, кровоспинні й «кровоочисні» властивості, здатність підвищувати діурез, стимулювати виділення шлункового соку і жовчі, регулювати функціональну діяльність товстої кишки й запобігати запорам. Спазмолітичні властивості рослини відомі не лише з досвіду народної медицини, а й підтверджені фармакологічними дослідами. Характерно, що розслаблюючий вплив препаратів перстачу поширюється в першу чергу на гладенькі м'язи травного тракту і матки, дещо менше — на жовчовивідні шляхи і зовсім не поширюється на органи сечовивідної системи і кровоносні судини. Особливістю цієї рослини є те, що діє вона повільно і терапевтичний ефект настає після тривалого вживання препаратів. Застосування препаратів перстачу показане при судомі різного характеру і навіть при правці, при спазматичних шлункових болях, при поносах, що супроводяться кишковими коліками, при альгоменореї й субінволюції матки, при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах, при різних внутрішніх кровотечах, у разі мігрені, бронхіту, грудної жаби й дизентерії. Єдиної думки щодо дії окремих частин рослини не існує. Більшість дослідників у згаданих вище випадках рекомендують застосовувати траву, вважаючи препарати з кореневищ ефективними лише при катарах шлунка і кишечника, при виразковій хворобі шлунка, проносах, дизентерії та внутрішніх кровотечах. При сильних маткових болях і при болісних менструаціях найефективнішим засобом вважається настій плодів на молоці в поєднанні з компресом з настою трави на нижню частину живота. Настій трави на козиному кип'яченому молоці рекомендується народною медициною як сильний сечогінний засіб, що не подразнює нирок. Свіжий *сік* з перстачу гусячого в суміші з свіжим соком *жита посівного* вживають при жовчнокам'яній хворобі та при хворобах печінки. Салати з молодого листя перстачу вживають як джерело вітаміну С і для профілактики судоми. Для місцевого лікування використовують свіжий сік і настій трави перстачу: соком промивають рани і роблять примочки на гнійні виразки; настоєм полощуть рот при гінгівітах і стоматитах, при кровоточивості ясен, тріщинах і виразках на язиці, при болі зубів, роблять місцеві ванни, обмивання і примочки при висипах на шкірі. Трава перстачу гусячого входить до складу сумішей, з яких готують лікувально-профілактичні ванни для дітей і дорослих.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2—4 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по 1/3 склянки 3 рази на день до їди; відвар кореневищ (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 2 столові ложки 4 рази на день до їди; настій насіння (1 чайна ложка сировини на 200 мл води або кип'яченого молока, кип'ятити 5 хв) по півсклянки вранці і ввечері; суміш (порівну) свіжого соку перстачу гусячого з свіжим соком жита посівного по 1 столовій ложці 3 рази на день; столову ложку суміші трави перстачу гусячого, гірчака перцевого і листя *меліси лікарської,* взятих у співвідношенні 3 : 2 : 1, настоюють 10 хвилин на 200 мл окропу і п'ють по три склянки на день при болісних менструаціях; столову ложку суміші (порівну) трави перстачу гусячого, листя меліси лікарської й коріння валеріани *лікарської* настоюють 10 ХВИЛИН на 200 мл окропу і п'ють по третині склянки 3 рази на день при спазмах кишечника, грудній жабі та при менструальних болях; 2 столові ложки суміші трави перстачу гусячого, *рути садово)* і *полину гіркого,* плодів *глівцю звичайного,* взятих у співвідношенні 2 : 2 : 3 : 3, заливають 500 мл води, кип'ятять 5 хвилин, проціджують, охолоджують і п'ють по 400 мл протягом 5 днів з першого дня місячних при гіпоменструальному синдромі; 2 чайні ложки суміші (порівну) трави перстачу гусячого і *деревію звичайного,* коріння валеріани лікарської настоюють до охолодження на склянці окропу, проціджують і п'ють по 400 мл на день з першого дня менструації до її закінчення при гіперполіменореї; столову ложку суміші (порівну) трави перстачу гусячого, деревію звичайного і *чистотілу звичайного* та квіток *ромашки лікарської* настоюють до охолодження на 200 мл окропу, проціджують і п'ють по 1 склянці двічі на день при патологічному клімаксі; салат: подрібнене листя перстачу гусячого, щавлю й цибулі посолити, додати оцту, змішати, заправити вершками, присипати подрібненим листям кропу (на 150 г молодого листя перстачу беруть 50 г щавлю, 25 г зеленої цибулі та 20 г вершків, а сіль, оцет і кріп — на смак).

ЗОВНІШНЬО — місцеві ванни, обмивання, примочки і полоскання настоєм трави (4 столові ложки сировини на 600 мл води, кип'ятити 5 хвилин, настояти 2—4 години, процідити); 2 столові ложки суміші (порівну) трави перстачу гусячого і квіток ромашки лікарської настоюють 20 хвилин на 1 л окропу, проціджують і використовують для спринцювань і ванночок при вульвовагініті; змащування ран і тріщин маззю (1 столову ложку кореневищ змішують з 1 склянкою вершкового масла, доводять до кипіння на слабому вогні, кип'ятять 5 хвилин і проціджують, не охолоджуючи); лікувально-профілактична ванна для дітей (дезинфікує, заспокоює, стимулює обмін речовин, лікує різні алергічні захворювання, особливо ексудативний діатез, виявляє загальнозміцнюючу дію): 150—200 г суміші трави перстачу гусячого, *материнки звичайної, череди трироздільної* і *медунки лікарської* та листя берези *бородавчастої і кропиви дводомної,* взятих у співвідношенні 5 : 3 : 5 : 5 : 3 : 5, заливають 5 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і вливають у ванну (температура води 36—38°, тривалість процедури — 10—20 хвилин, приймають 1—2 рази на тиждень); лікувально-профілактична ванна для дорослих (стимулює й регулює обмін речовин в організмі, виявляє загальнозміцнюючу дію): 250 г суміші (порівну) трави перстачу гусячого, кропиви дводомної, вівса посівного, череди трироздільної і материнки звичайної та листя берези бородавчастої, коріння з молодим листям *лопуха справжнього* й коріння з молодим листям *кульбаби лікарсько)* змішують з 250 г сінної потерті, заливають 10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і вливають у ванну (температура води 36—39°, тривалість процедури — до 20 хвилин, приймають 1—2 рази на тиждень).

861

862

ПЕРСТАЧ ПОВЗУ́ЧИЙ

лапчатка ползучая
Potentilla reptans —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. *Стебло* лежаче, з повзучими або сланкими пагонами, 10—70 см завдовжки. *Листки* довгочерешкові,пальчасті, округлояйцевидні, з 5—7 листочками, зверху голі, зісподу притиснутоволосисті. *Квітки* двостатеві, правильні, 18—25 мм у діаметрі, жовті, одиничні, зрідка по 2 на довгих (3,5—8,5 см завдовжки) прямостоячих *квітконіжках,* більших за *черешки* стеблових листків; *чашолистків* і *пелюсток* по п'ять. *Плід* складається з горішковидних *сім'янок; зав'язь* і сім'янки голі. Цвіте у червні—липні.
Поширення. Перстач повзучий росте по всій території України в долинах річок, на луках, на вологих місцях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* з корінням, тобто Цілу рослину (Herba et radix Potentillae reptantis). Копають з корінням квітуючі рослини і сушать, розстилаючи тонким шаром, на рамках у затінку або в сухому провітрюваному приміщенні. Сухої сировини виходить 20 %. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Рослина містить значну кількість флавоноїдів і дубильних речовин.
Фармакологічні властивості і використання. Перстач повзучий використовують як засіб, що має в'яжучі, кровоспинні, протизапальні й слабкі болетамувальні властивості. Форма застосування — настій. Його дають усередину при різних кровотечах, проносах і дизентерії. Зовнішньо настій використовують як полоскання при кровоточенні ясен.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій із цілої рослини (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — полоскання настоєм (готують, як у попередньому прописі).

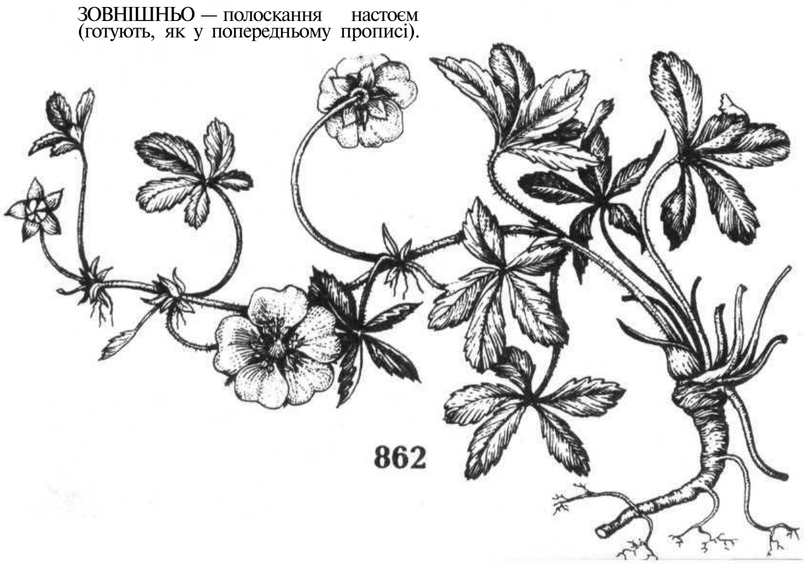
862

863

ПЕРСТА́Ч ПРЯМОСТОЯ́ЧИЙ,

калган;
лапчатка прямостоячая
Potentilla etecta, синоніми: *P. silvestris, P. tormentilla, Tormentilla erecta* —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має товсте циліндричне шишкоподібне дерев'янисте *кореневище. Стебла* висхідні або прямостоячі, вилчасто розгалужені, 10—40 см заввишки, з рідкими притиснененими волосками. *Листки* стиснуто-опушені, з обох боків зелені (зісподу трохи блідіші); прикореневі листки черешкові, з трьох, рідше — з п'яти кругглясто-оберненояйцевидних, спереду надрізанозарубчастих листочків, які швидко засихають і під час цвітіння їх уже немає, стеблові — сидячі, з великими зеленими клиновидно-оберненояйцевидними, 3—7-надрізаними прилистками і з трьома видовженоклиновидними, надрізанопилчастими листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, 4-пелюсткові, одиничні, на довгих *квітконіжках,* що виходять з пазух верхніх листків: *пелюстки* оберненояйцевидні, золотисто-жовті. *Плід* збірний з 8—15 горішковидних *сім'янок.* Цвіте у червні — вересні.
Поширення. Перстач прямостоячий росте по вологих луках та лісах, по краях боліт на Поліссі, в Карпатах і на Закарпатті, в північній частині Лісостепу, зрідка в Степу.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища рослини (Rhizoma Tormentillae), які заготовляють восени або рано навесні. Викопані кореневища очищають від корінців і решток стебел, добре миють у холодній воді від землі і сушать на вільному повітрі (на сонці чи під наметом) або в добре провітрюваному приміщенні, розстеливши тонким (2—3 см завтовшки) шаром на папері чи тканині. Штучне сушіння (після попереднього пров'ялювання на відкритому повітрі) проводять при температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 28—32 % . Її зберігають у сухому добре провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 6 років. Сушені кореневища перстачу є в продажу в аптеках. У народній медицині, зокрема при виготовленні мазі, використовують і свіжі кореневища.

Хімічний склад. В кореневищах перстачу прямостоячого є дубильні речовини (до 31 %), флобафени, кристалічний ефір торментол, тритерпенові сапоніни (похідні а-амірину і торментолу), хінна і елагова кислоти, крохмаль, віск, смолисті речовини й сліди ефірної олії та мінеральні речовини (6 %).

Фармакологічні властивості і використання. Перстач прямостоячий використовують як в'яжучий, протизапальний і кровоспинний засіб. В експерименті in vitro водні витяжки рослини виявляють цитотоксичну дію, згубно діють на вірус герпесу. Застосування перстачу показане при різних запальних захворюваннях травного каналу (ентерит, ентероколіт, диспепсія); при лікуванні проносів дизентерійного характеру і проносів при туберкульозі; при шлункових і кишкових кровотечах, гіперменореї, маткових кровотечах, пов'язаних з запальними захворюваннями жіночих статевих органів. У народній медицині, крім зазначених вище захворювань, відвар кореневищ перстачу дають усередину при ахілії шлунка, гастриті, виразці шлунка, при захворюваннях печінки, жовтяниці різного походження, ревматизмі та подагрі. Використовують перстач і як зовнішній засіб. Відвар кореневищ використовують для лікування кровоточивих ран, виразок і забитих місць, опіків, різних висипів на тілі, мокнучих екзем, геморою, кольпіту і вульвовагініту різної етіології та для лікування справжньої ерозії шийки матки, а також для полоскання ротової порожнини і горла при афтозі, стоматиті, гінгівіті та ангіні. Порошком з розтертого кореневища присипають обпечені місця. Мазь застосовують від тріщин на шкірі ніг, рук і на губах.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—5 раз на день до їди; суміш 1 столової ложки кореневищ перстачу і 1 чайної ложки насіння *льону звичайного* заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хвилин, охолоджують і п'ють по 1 столовій ложці через кожні 2 години при крово-

течі з шлунка і кишок; столову ложку суміші кореневищ перстачу прямостоячого, плодів кмину *звичайного*, листя шавлії *лікарської* та квіток *цмину піскового*, взятих у співвідношенні 1:1:5:2, кип'ятять в 1 склянці води 5—7 хвилин, проціджують і п'ють по чверті склянки за 30 хвилин до їди при хворобах печінки, що супроводяться жовтяницею.

ЗОВНІШНЬО — змащування маззю (5 г дрібно посічених свіжозібраних кореневищ варять 5 хвилин у склянці коров'ячого масла, проціджують); присипання порошком з кореневищ; обмивання, *примочки, компреси і* спринцювання відваром кореневищ (спринцюються двічі на добу теплим розчином, який готують розведенням відвару кореневищ кип'яченою водою у співвідношенні 1 : 4).

863

864

ПЕРСТА́Ч СРІБЛЯ́СТИЙ,
розтопир;
лапчатка серебристая
Potentilla argentea —
багаторічна кореневищна трав'яниста з густим повстистим опушенням рослина родини розових. *Стебло* прямостояче, тонке, 10—30 см заввишки; *Листки* пальчасто-п'ятироздільні (верхні — трійчасті), зверху голі чи розсіяноволосисті, яскраво-зелені, з полиском, зісподу — білуватоповстисті; прикореневі листки — на довгих черешках, у період цвітіння рослини вони в'януть і відмирають; стеблові — численні, короткочерешкові, малозубчасті, з неоднаковими, по краю загорнутими зубцями; верхні — сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, 9—12 мм у діаметрі, світло-жовті, в розчепіреному волотисто-щитковидному *суцвітті; чашолистків* і *пелюсток* по 5. *Плід* складається 3 горвшковидних *сім'янок; зав'язь* і сім'янки голі. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Перстач сріблястий росте по всій території України, крім крайнього Степу, на лісових галявинах, уздовж просік, на луках і лісових пасовищах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* перстачу. Збирають її під час цвітіння рослини, зрізуючи стебла без грубих прикореневих частин, і сушать під укриттям на вільному повітрі або в добре провітрюваних приміщеннях, розстеливши тонким шаром на папері чи тканині. Готову сировину зберігають у сухому приміщенні, яке треба провітрювати. Строк придатності — 3 роки.

Хімічний склад. Трава перстачу містить значну кількість дубильних речовин та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Перстач сріблястий має добре виражені в'яжучі, кровоспинні, протизапальні та бактерицидні властивості. Зважаючи на це, настій трави перстачу дають пити при анацидному гастриті, проносі, дизентерії, геморої й гематурії, при простудних захворюваннях, ревматизмі й міозиті та як протиглисний засіб. Трава перстачу входить до складу мікстури Здренко, яку використовують як симптоматичний засіб при папіломатозі сечового міхура й анацидних гастритах. Використовують перстач і для місцевого лікування: для полоскання ротової порожнини і горла при запаленнях слизової оболонки, кровоточенні ясен і при ангіні та для компресів при запаленні повік.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настояти у термосі 2 години, процідити) по чверті склянки 4 рази на день за 30 хвилин до їди.

ЗОВНІШНЬО — використовують настій трави (готують, як у попередньому прописі) для полоскання і *компресів.*

864

865

ПЕРСТЕНЕ́ЦЬ —
однорічна безхлорофільна паразитна рослина родини повитицевих. Те саме, що й *повитиця європейська.*

866

ПЕРЧИ́ЦЯ —
однорічна трав'яниста рослина з голими, здебільшого розгалуженими стеблами і яйцевидноланцетними цілокраїми листками, родини пасльонових. Те саме, що й *перець стручковий однорічний.*

867

ПЕТРО́ВІ БАТОГИ́ —
багаторічна трав'яниста з довгим стрижневим коренем рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *цикорій дикий.*

868

ПЕТРУ́ШКА ГОРО́ДНЯ — однорічна трав'яниста пряноовочева рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *петрушкакучерява*.

869

ПЕТРУ́ШКА КУЧЕРЯ́ВА, петрушка городня, петрушка польова, петрушка посівна; петрушка кудрявая *Petroselinum crispum,* синонім — *P. sativum* — дворічна трав'яниста гола рослина родини селерових (зонтичних). У перший рік утворює розетку листків і потовщений веретеноподібний *корінь,* на другий — прямостояче кругласте вздовж штриховане, від середини розгалужене (гілки супротивні або кільчасті) стебло заввишки 30—100 см. *Листки* трикутні, темнозелені, зверху з полиском; прикореневі й нижні стеблові листки довгочерешкові, двічіперисторозсічені, з оберненояйцевидними, при основі клиновидними, тричінадрізаними або глибокозубчастими листочками (зубці тупуваті, з дрібним білуватим вістрям); верхні—трироздільні, з ланцетно-лінійними частками. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в складні *зонтики; пелюстки* окрукруглі, при основі серцевидні, виїмчасті, у виїмці — з загнутою всередину часточкою, жовтуватозелені або білуваті, часто з червонуватим відтінком. *Плід* — двосім'янка. Цвіте у червні — липні.

869

Поширення. Петрушка кучерява походить з гірських районів Середземномор'я. По всій території України її культивують як пряну рослину, часом вона дичавіє.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують плоди (Fructus Petroselini), рідше — листя (Folia Petroselini) і коренеплоди (Radix Petroselini) петрушки. Заготовляють листя в перший рік вегетації рослини й використовують свіжим (у вигляді соку чи подрібненим як приправу до їжі) або розстилають тонким шаром на папері чи мішковині й сушать у затінку на вільному повітрі або у приміщенні з доброю вентиляцією. Після припинення сушіння грубий спільний *черешок* відокремлюють від пластинок і відкидають. Сухого листя виходить 16% . Плоди збирають у період воскової стиглості (зрізані зонтики підсушують і обмолочують). *Коренеплоди* копають у кінці першого року вегетації (восени) чи навесні наступного року й використовують свіжими, зберігаючи тривалий час у льоху, або розрізають уздовж на кілька частин і сушать у затінку на вільному повітрі. Сухих коренеплодів виходить 18 % . Готову сировину зберігають у щільно закритих банках чи бляшанках у сухому темному місці. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять ефірну олію (у плодах до 7 %) і флавоноїди (апіїн, лютеолін-7-апіоглюкозид, кверцетин, кемпферол, хризоеріол-7-апіофуранозидоглюкквзид, ізорамнетин-3,7-диглюкозид, вербіозид та нарингенін). До складу ефірної олії входять апіол, міристицин, апіолова кислота, алілтетраметоксибензол, пінен тощо. Крім того, у плодах є фурокумарин бергаптен і жирна олія (17—22%), яка складається в основному з гліцеридів петрозелінової кислоти; у листі — аскорбінова кислота (58—290 мг%), β-каротин (1,7 мг%), токофероли (1,8 мг%) та інші вітаміни, а також білки й цукри (переважно глюкоза і фруктоза); у коренеплодах — нікотинова кислота (1,0 мг%), піридоксин (0,6 мг%), аскорбінова кислота (20—35 %) й інші вітаміни та білки і цукри (переважно сахароза).

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* петрушки посилюють діурез, підвищують тонус гладенької мускулатури матки, кишечника і сечового міхура, збуджують апетит і поліпшують травлення, пригнічують процеси бродіння в кишечнику, розчиняють камені й пісок у сечовивідних шляхах, регулюють менструації, сприяють виділенню молока у матерів-годувальниць, виявляють жовчогінну, спазмолітичну і потогінну дію.

Застосування препаратів петрушки показане і дає добрий терапевтичний ефект при набряках серцевого походження, водянці, нирковокам'яній хворобі, запальних процесах у сечовому міхурі, простатиті, при функціональних порушеннях травлення, диспепсії, метеоризмі, кишкових коліках, при гіпотонічних маткових кровотечах у післяродовий період, при лікуванні гіпоменструального синдрому, у випадку гарячки та при декомпенсованих пороках серця. Протипоказано приймати препарати петрушки всередину при нефриті, гострому циститі й подагрі. **Надмірне вживання препаратів петрушки може спричинити аборті** Досить широко використовують петрушку і як зовнішній засіб. Свіжим соком лікують дерматити від укусів комах (знеболююча дія), виводять ластовиння і темні пігментні плями. Відваром із кореневищ миють обличчя проти загару. Кашку, яка залишається після проціджування настою з листя або коренеплодів, прикладають до фурункулів. Мазь із плодів застосовують при педикульозі.

Лікарські форми І застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; настій коренеплодів (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; настій плодів (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; свіжий *сік* рослини по 1 столовій ложці 3 рази на день до їди; *порошок* із плодів по 0,5 г 2—3 рази на день за ЗО хвилин до їди; відвар плодів (3—4 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, варити 7—10 хвилин, процідити) по 1 столовій ложці 5 раз на день при гіпоменореї; 3 г суміші плодів петрушки і трави *рути садова),* взятих у співвідношенні 2 : 1, варять 7—10 хвилин у 300 мл води, проціджують і випивають усе за день ковтками при припиненні менструацій; одну — півтори столової ложки *суміші* плодів петрушки, ялівцю звичайного і фенхелю *звичайного* (по 5 г), квіток конвалії *звичайної і* листя *берези бородавчастої* (по 30 г) настоюють на склянці окропу і п'ють по третині склянки 3 рази на день як сечогінний засіб.

ЗОВНІШНЬО — обмивання свіжіш соком; змащування *маззю* із плодів (1 частина сировини на 4 частини мазевої основи).

870

ПЕТРУШКА ПОЛЬОВА — дворічна трав'яниста пряноовочева рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *петрушка кучерява*.

871

ПЕТРУШКА ПОСІВНА — дворічна трав'яниста пряноовочева рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *петрушка кучерява*.

872

ПЕЧЕРИЦЯ ЗВИЧАЙНА,
печериця степова, печерка, стернівка;
шампиньон обыкновенный
Agaricus campestris, синонім — *Psalliota campestris* —
гриб родини агарикових. Шапинка 4—8 см у діаметрі, у молодих грибів куляста, пізніше опукло- або плоскорозпростерта, шовковисто-біла, у дозрілих грибів — з коричнюватим відтінком, гола або з малопомітними притиснутими лусочками; пластинки вільні, спочатку рожеві, потім довго зберігають м'ясочервоний колір, у старих грибів — шоколадно-коричневі й навіть чорні. Спорова маса пурпурово-коричнева. Ніжка щільна, кольору шапинки, 3—7 см заввишки і 1—1,5 см завтовшки, з тонким білим нестійким кільцем у верхній частині. М'якуш білий, з приємним запахом свіжоспиляного дерева, при розрізуванні рожевіє, особливо у верхній частині ніжки.

Поширення. Печериця звичайна росте по всій території України на пасовищах і луках, у садах, на полях та в цілинних степах. Селекційні сорти культивують у спеціалізованих господарствах, продається як їстівний гриб.

Заготівля і зберігання. Збирають печерицю в червні — жовтні. Використовують свіжою, про запас сушать, солять і маринують.

Хімічний склад. М'якуш свіжого гриба містить антибіотик кампестрин, близько 6 % білків, у т. ч. близько 5 % засвоюваних, вуглеводи, фібрин та мінеральні сполуки (до 1 %).

Фармакологічні властивості і використання. Печериця звичайна має дезинфікуючі властивості, а виділений з плодового тіла гриба кампестрин згубно діє на золотистий стафілокок, тифозну й паратифозну палички. Кампестрин не токсичний і виявляє помітний терапевтичний ефект при лікуванні тифозних хворих.

873

ПЕЧЕРИЦЯ СТЕПОВА — гриб родини агарикових. Те саме, що й *печериця звичайна*.

874

ПЕЧЕРКА — гриб родини агарикових. Те саме, що й *печериця звичайна*.

875

ПЕЧІНОЧНИЦЯ ЗВИЧАЙНА
печёночница обыкновенная
Hepalica nobilis, синоніми: *H. triloba, Anemone hepatica* —
багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебла* у вигляді квітконосних стрілок; вони прямостоячі, 5—15 (20) см заввишки, опушені, одиничні, одноквіткові, виходять з пазух лусковидних листків *кореневища,* з покривалом з трьох цілісних зелених листочків, зібраних кільцем при основі квіток. *Листки* зібрані приземною розеткою, з'являються в кінці цвітіння й потім зимують (відмирають у наступному році), довгочерешкові, трилопатеві, при основі серцевидні, в молодому віці опушені, згодом майже голі; лопаті широкояйцевидні, цілокраї. *Квітки* правильні, двостатеві, з простою віночковидною вільнопелюстковою *оцвітиною;* листочки одноцвітини (їх 8—10) вузькояйцевидні, синювато-блакитні, рідше — білі або рожеві. *Плід* — збірна опушена сім'янка. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Печіночниця звичайна росте в листяних і мішаних лісах та серед чагарників західних районів республіки.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Anemonis hepaticae) або тільки саме листя (Folia Anemonis hepaticae) чи квітки (Flores Anemonis hepaticae) печіночниці. Збирають сировину в період цвітіння рослини й сушать, по можливості швидко, в затінку або в теплому приміщенні, яке треба

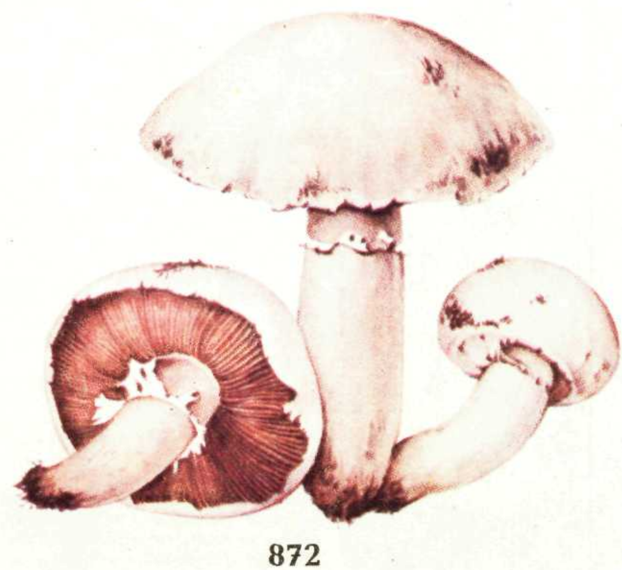

872

875

провітрювати. Листя використовують іноді й свіжим. Збираючи рослину, треба слідкувати, щоб їдкий сік рослини, який спричинює виникнення на шкірі пухирців, не потрапив на відкриті ділянки тіла, а особливо в очі. Після збирання треба старанно помити руки. Зберігають печіночницю окремо від іншої сировини, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Окремі автори вважають, що при сушінні печіночниці її отруйність зникає. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять кумарини. У листі, крім того, є сапоніни (хепатисапонін, хепатрилобін) і флавоноїди (3-глюкозид кверцетину, 7-глюкозид кверцетину і 3-глюкуронід кверцетину); у квітках — флавоноїди (3-глюкозид кемпферолу, 7-глюкозид кемпферолу, 3,7-диглюкозид кемпферолу, 3-глюкуронід кемпферолу).

Фармакологічні властивості і використання. Печіночницю звичайну використовують як засіб, що стимулює секрецію жовчі, підвищує діурез, має відхаркувальні й антисептичні властивості й позитивно впливає на обмін речовин. Настій трави або самого тільки листя чи квіток вживають при запаленнях печінки, жовчнокам'яній хворобі, запаленнях селезінки, нирок і сечового міхура, при бронхіті й трахеїті, запаленні глотки, ревматизмі, малярії, подагрі й гонореї. Як «кровоочисний» засіб при фурункулах, висипах на тілі та скрофульозі дають пити настій квіток печіночниці, Настойку рослини приймають усередину, щоб зняти біль у ділянці печінки й жовчного міхура, а зовнішньо її використовують для розтирання при поліартриті. Настоєм трави полощуть рот і горло, промивають гнійні рани, трофічні виразки, шкірні виразки та шкірні висипи. В гомеопатії печіночницю використовують при хронічних бронхітах, захворюваннях печінки й шкірних хвороб.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (4 г, або 1 чайна ложка, сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день до їди; настій листя (10 г свіжого або 2 г сухого листя на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють ніч) п'ють ковтками по 1 склянці на день; настій квіток (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) п'ють вранці і ввечері по 1 склянці, ковтками; настій столової ложки суміші (порівну) трави печіночниці звичайної і *рутки лікарської* та коріння *кульбаби лікарської* на склянці окропу п'ють по третині склянки 3 рази на день до їди як жовчогінний засіб; настойку (30 г трави або повну жменю квіток на 250 мл горілки, настоюють 2 тижні) по 20 крапель на цукрі або з невеликою кількістю води 3—4 рази на день. ЗОВНІШНЬО — використовують настій трави для полоскання, промивання і *примочок* або настойку для розтирання (готують, як у попередніх прописах). Печіночниця звичайна — **отруйна** рослина. Передозування **небезпечне!**

876

ПІГВА ЗВИЧАЙНА — невелике дерево підродини яблуневих родини розових. Те саме, що й айва *довгаста.*

878

877

ПИЖМАЧКА — багаторічна трав'яниста рослина родини адоксових. Те саме, що й *адокса мускусна.*

878

ПИЖМО ЗВИЧАЙНЕ,
дика горобинка, коровай, криворот, польова горобинка, райцвіт;
пижма обыкновенная
Tanacefum vulgare — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має міцне галузисте *кореневище,* з якого виростає кілька прямостоячих трохи здерев'янілих голих або розсіяноволосистих, у верхній частині гіллястих стебел 50—100 см заввишки. *Листки* чергові, двічіперистороздільні, поділені на ланцетні гребінчастозубчасті частки, видовженояйцевидні, зверху темно-зелені, зі споду — сірувато-зелені, з сильним камфороподібним запахом; нижні — черешкові, стеблові — сидячі. *Суцвіття* — півкулясті *кошики,* зібрані в щитки. *Квітки* дрібні, золотаво-жовті, всі з трубчасто-лійковидним *віночком;* крайові — маточкові, серединні — двостатеві. *Плід — сім'янка* з плівчастим окрайком на верхівці. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте майже по всій території України по берегах річок, серед чагарників, на сухих луках, узліссях, просіках, уздовж полезахисних лісових смуг та біля доріг.

Заготівля і зберігання. Використовують молоді суцвіття з квітконосами до 4 см завдовжки (Flores Tanaceti). Збирають на початку цвітіння рослини. Сушать під наметом або в сушарні при температурі 25—30°. Зберігають у сухих провітрюваних приміщеннях строком до 3 років. Сировина відпускається аптеками.

Хімічний склад. Квітки П. з. мають у своєму складі сесквітерпеновий лактон танацетин, флавоноїди (кверцитрин, лютеолін, лютеолін-7-глюкозид тощо), леткі алкалоїди (0,04%), галову, кавову, танацетову й хлорогенову кислоти, дубильні речовини та ефірну олію (0,1—0,3%). До складу останньої входять камфора, пінен, борнеол, туйол та біциклічний кетон туйон.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині П. з. використовують як глистогінний засіб та при захворюваннях шлунка (при гастриті зі зниженою кислотністю, ахілії), кишечника (при аліментарних ентероколітах і колітах іншого походження), як жовчогінний засіб при хворобах печінки і жов-

човивідних шляхів (при гепатитах, холециститах, ангіохолітах). У народній медицині внутрішньо у вигляді відвару приймають при інтоксикаціях, спричинених туберкульозом легень, при ревматизмі та інших видах поліартритів, при порушенні менструального циклу, нервовому виснаженні, запаленнях сечового міхура і нирок, від головного болю, для лікування епілепсії **та** нирковокам'яної хвороби. Зовнішньо настій квітів П. з. використовують для лікування гнійних ран, виразок, синців, ревматизму, корости, спазмів м'язів кінцівок та для миття голови при вошивості. Ванни з настою П. з. використовують для лікування подагри і ревматизму. При захворюваннях шкіри, укусах бджіл використовують мазі різної концентрації (від 5 до 50 %). Вважають, що П. з. відганяє мух, тому його доцільно садити біля тваринницьких приміщень.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* суцвіть (5—10 г сировини на 200 мл води) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 20 хвилин до їди; настій суцвіть (для дорослих — 3 столові ложки на 2 склянки **холодної!** води, для дітей — 1 чайна ложка на 1 склянку **холодної!** води; настоюють кілька годин) по 1 склянці вранці і ввечері при аскаридах і гостриках; настойку суцвіть (50 г на 200 мл мускатного вина, настоюють 8 днів при кімнатній температурі без доступу світла) по 30—40 мл вранці і в обід після їди; настойку суцвіть (25 г на 100 г 70 %-ного спирту) по 30—40 крапель 3 рази на день; порошок із квіток по 2—3 г на прийом 2—3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — настій суцвіть (1 столова ложка на 400 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) для миття голови при себореї (курс лікування — 10—12 процедур, через день). Передозування препаратів П. з. призводить до **отруєнь.** ПРОТИПОКАЗАНО вживати П. з. при вагітності!

879

ПИРІЙ ПОВЗУЧИЙ

пырей ползучий

Elytrigia repens, синонім — *Agropyrum repens* — багаторічна трав'яниста рослина родини злакових. Має повзуче гіллясте тонке циліндричне горизонтальне *кореневище,* 2—4 м завдовжки. *Стебло* (соломина), пряме, рідше висхідне, голе, гладеньке, 50—125 см заввишки. *Листки* чергові, голі, цілокраї, складаються з плоскої лінійної пластинки і довгої розщепленої піхви, на межі яких є короткий білий плівчастий язичок. *Квітки* дрібні, двостатеві, зелені, зібрані по 4—7 у сидячі колоски, що утворюють на верхівці стебла складний *колос.* Колоскові луски ланцетні або видовжені, гострі, з 5—7 жилками, при основі з поперечною борозенкою, гладенькі або шорсткі. Нижня квіткова луска ланцетна, гола, тупувата, загострена або з коротким остюком на верхівці та з 5 жилками на спинці. *Плід — зернівка.* Цвіте у червні — липні.

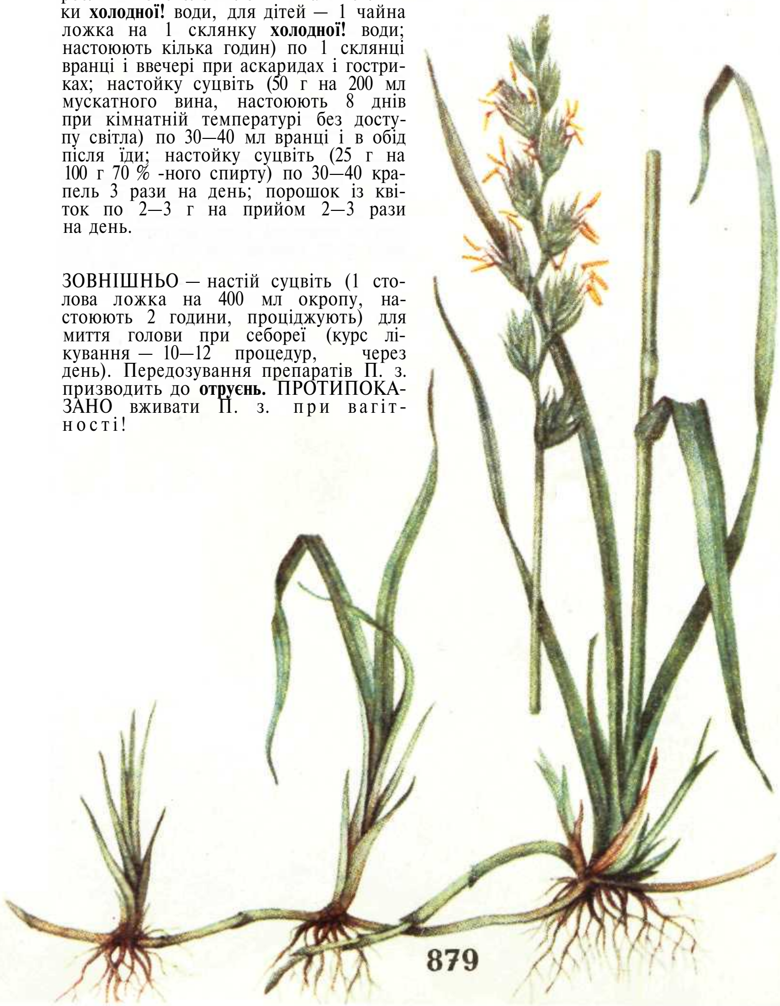

879

Поширення. Пирій повзучий росте по всій території України на луках, уздовж доріг, на степових схилах, серед чагарників, як злісний бур'ян на полях, городах і в садах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують кореневища пирію (Rhizoma Graminis). Заготовляють кореневища рано навесні або восени, обтрушуючи їх від землі, потім обрізують корінці і стебла, миють у холодній воді і сушать на вільному повітрі (на сонці або під наметом), розстеливши тонким (1—2 см завтовшки) шаром на тканині чи папері й час від часу перемішуючи. Сухих кореневищ виходить 33—34 %. Висушені кореневища ріжуть на дрібні (не більше 1 см) кусочки і зберігають у щільно закритих банках або бляшанках. Траву пирію (Herba Graminis) використовують свіжою, у вигляді соку. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кореневище пирію містить полісахарид тритицин (до 10 %), слизові речовини (до 10 %), фруктозу (до 4 %), маніт (до 3 %), мезоінозит, левульозу, фенольну сполуку авенін, жирну (1,5%) і ефірну олію, тритерпен, агронірен, яблучну кислоту; вітамін С (до 156 мг%), каротин (до 85 мг%), кремнієву кислоту та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* пирію виявляють відхаркувальну, протизапальну і сечогінну дію, сприяють відновленню порушеного обміну речовин. Застосування пирію показане при подагрі, ревматизмі, нирковокам'яній хворобі, циститах, запаленні передміхурової залози, каменях у жовчному міхурі, гастриті, ентероколіті та при набряках серцевого походження. Болетамувальні властивості пирію використовуються при подагричних ломотах, ревматизмі, люмбаго і наслідках артриту, а обволікаючі й пом'якшувальні — при кашлі. Препарати пирію вважаються ефективними й при рахіті, фурункульозі, золотусі, хронічній екземі та при інших шкірних захворюваннях (для посилення терапевтичного ефекту заразом 1—2 рази на тиждень приймають ванни з відваром кореневищ). Рідше відвар кореневищ вживають як м'який послаблюючий і потогінний засіб та при безплідді.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, варити 10 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; *сік* із свіжої трави по півсклянки 1—2 рази на день при каменях у жовчному міхурі.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару кореневищ (50 г сировини на 5—10 л води).

880

ПІВНИКИ БЛІДІ

касатик бледный

Iris pallida —

багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Має товсте повзуче *кореневище. Стебло* 30—60 см заввишки (значно перевищує листя), у верхній частині розгалужене. *Листки* дворядні, плоскі, широкомечовидні. Покривало з перетинчастими від основи листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, ясно-фіолетові, запашні, на коротких квітконіжках, у більш-менш багатоквітковому *суцвітті. Оцвітина* віночкоподібна, з трьома зовнішніми й трьома внутрішніми частками відгину і з трубочкою, яка за довжиною майже дорівнює *зав'язі;* зовнішні частки відгину широкооберненояйцевидні з жовтою борідкою, у верхній частині відігнуті; внутрішні— вгору спрямовані, за довжиною майже дорівнюють зовнішнім. *Плід* — довгаста тригранна коробочка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Півники бліді розводять у квітниках і парках, у Криму їх культивують як ефіроолійну рослину. В дикому стані на території СРСР їх немає.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Півники німецькі.*

Хімічний склад. Півники бліді мають близький до півників німецьких хімічний склад, але відрізняються дещо іншим вмістом і співвідношенням його компонентів.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Півники німецькі.

881

ПІВНИКИ БОЛОТНІ

касатик болотный

Iris pseudaorus —

багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Має товсте (до 2 см завтовшки) косе розгалужене ***кореневище. Стебло*** кругле, трохи сплющене, 0,6—1,5 м заввишки, вкрите листом, у верхній частині гілясте; гілки стебла прямостоячі, закінчуються квітками, нижні довші, інші поступово вкорочені. *Листки* дворядні плоскі, широко мечовидні, гострі; нижні листки такої ж довжини, як і стебло, верхні — короткі. Покривало дволисте (листочки трав'яні, з перетинчастими краями), з 2—3 квітками; *квітки* правильні, двостатеві, яскраво-жовті, одиничні. *Оцвітина* віночковидна, з трубочкою, вдвоє коротшою за зав'язь, і з трьома зовнішніми та трьома внутрішніми частками відгину; зовнішні частки відгину — з оберненояйцевидною, донизу відігнутою пластинкою, при основі звуженою в короткий нігтик, внутрішні — втроє коротші, оберненоланцетні, прямостоячі, менші за частки стовпчика; останні — з двома гострими, наверху зубчастими лопатями. *Плід — коробочка* (еліптична, тупотригранна, з вістрям). Цвіте у червні — липні.

Поширення. Півники болотні ростуть по всій території України (крім Полинового Стопу й Гірського Криму) на болотах, по берегах річок та озер.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Півники німецькі.*

Хімічний склад. Кореневища півників болотних містять ефірну олію, ізофлавоновий глікозид іридин, дубильні речовини, органічні кислоти (шикімову, хінну, яблучну, лимонну, фумарову і молочну), жирну олію та крохмаль. У складі ефірної олії є кетон ірон.

Фармакологічні властивості і використання. Півники болотні використовують як в'яжучий, відхаркувальний, протизапальний, сечогінний, кровоспинний і глистогінний засіб.

У науковій медицині півники застосовують як симптоматичний засіб (у складі збору за прописом Здренко) при лікуванні папіломатозу сечового міхура, анацидного гастриту і виразкової хвороби шлунка.

Значно ширше використовує півники народна медицина. Всередину (найчастіше у формі водного настою) півники дають при бронхітах, пневмонії, ангіні, болях у кишечнику, запальних захворюваннях селезінки, в разі водянки та від полюцій. При діареї, асциті, кровотечах, зобі й круглих глистах ефективними засобами вважаються свіжий сік, порошок і настойка кореневищ на червоному вині. Настойку кореневищ на 70% -ному спирті вживають при метрорагії. Як зовнішній засіб водний настій сушених кореневищ використовують для лікування опіків, гнійних ран, виразок, нориць і подразнень шкі-

881

880

ри, для полоскання ротової порожнини при хронічному і гострому гінгівітах та зубному болі. При геморої приймають сидячі ванни з настою свіжих кореневищ півників. Настій кореневищ на соняшниковій олії втирають у шкіру при запаленні сідничного нерва, захворюваннях м'язів та суглобів.

У гомеопатії есенцію із свіжих кореневищ застосовують при катаральному ентероколіті та випаданні волосся.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* із сухих кореневищ (1 столова ложка сировини на 150 мл окропу) по 1—2 столові ложки 3 рази на день; свіжий сік з кореневищ по 10—15 г на день; *порошок* з кореневищ по 1—2 г три рази на день до їди; настойку на вині (30 г сировини на 200 мл червоного вина) по 1 столовій ложці через кожні 2 години; *настойку* на 70% -ному спирті (готують у співвідношенні 1,5 : 20) по 2 столові ложки 4—6 раз на день.
ЗОВНІШНЬО — полоскання, *примочки* і обмивання настоєм із сухих кореневищ (1 чайна ложка сировини на склянку холодної води, настояти 8 годин); розтирання настоєм сухих кореневищ на соняшниковій олії (100—120 г сировини на 500 мл олії); сидячі ванни з настою (400 г натертих на тертці свіжих кореневищ варять 5 хвилин у 4 л води в закритій посудині, проціджують, охолоджують до 30—35°) тривалістю 5—10 хвилин протягом 4—6 днів.

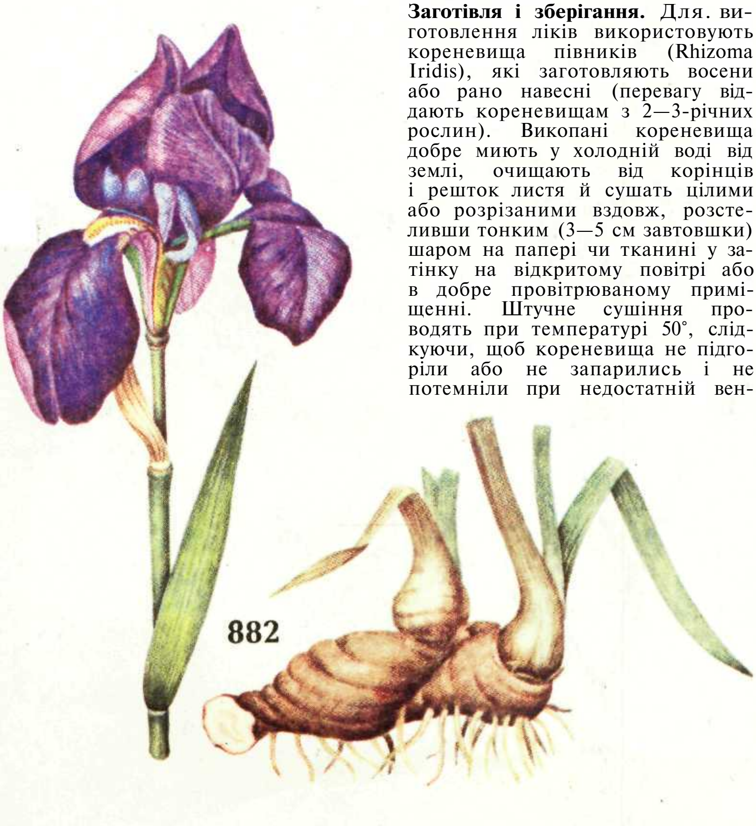
882

882

ПІВНИКИ НІМЕЦЬКІ,
півники садові;
касатик германский —
багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Має товсте, коротке, повзуче *кореневище. Стебло* прямостояче, 60—100 см заввишки (перевищує листя), розгалужене. *Листки* дворядні, плоскі, мечовидні, загострені, сизо-зелені. Покривало з видовжено-човниковидними перетинчастими від середини листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, розміщені на кінцях гілок і стебла. *Оцвітина* віночковидна, з трубочкою, вдвоє довшою за *зав'язь* і з трьома зовнішніми та трьома внутрішніми частками відгину; зовнішні частки оцвітини оберненояйцевидні, вертикальнозвислі, темно-фіолетові, при основі жовтаві, з буро-фіолетовими жилками і жовтою поздовжньою борідкою; внутрішні — прямостоячі, світло-сині, раптово звужені в нігтик, однакової довжини з зовнішніми. *Плід* — довгаста тупотригранна коробочка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. В дикому стані трапляються в Закарпатській області (м. Виноградів) на кам'янистих схилах, серед чагарників. По всій території України їх розводять як декоративну рослину, часом вони дичавіють.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневища півників (Rhizoma Iridis), які заготовляють восени або рано навесні (перевагу віддають кореневищам з 2—3-річних рослин). Викопані кореневища добре миють у холодній воді від землі, очищають від корінців і решток листя й сушать цілими або розрізаними вздовж, розстеливши тонким (3—5 см завтовшки) шаром на папері чи тканині у затінку на відкритому повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі 50°, слідкуючи, щоб кореневища не підгоріли або не запарились і не потемніли при недостатній вентиляції. Сухої сировини виходить 25 % . Зберігають сировину в сухому приміщенні, яке добре провітрюється. Строк придатності — 3 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У кореневищах півників є ефірна олія, ізофлавоновий глікозид іридин, дубильні речовини, органічні кислоти, жирна олія, крохмаль, слиз і смолисті речовини. До складу ефірної олії входять кетон ірон, бензойна, міристинова, тридецилова й ундецилова кислоти; n-дециловий, бензойний і ноніловий альдегіди.

Фармакологічні властивості і використання. Півники німецькі використовують як відхаркувальний, обволікаючий, болетамувальний і протизапальний засіб. Застосування їх показане при катарах верхніх дихальних шляхів, запаленні легень, хворобах печінки і жовчного міхура та при шлунково-кишкових колітах. Як зовнішній засіб півники застосовують для лікування невродермітів, інфікованих ран, виразок і нориць та для виведення ластовиння. Настоєм кореневищ полощуть рот при зубному болі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій кореневищ (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, настояти 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; столову ложку суміші квіток *дивини густоквіткової* (20 г), кореневищ півників німецьких (10 г), листя *підбілу звичайного* (40 г), плодів *анісу звичайного* (20 г), коріння *алтеї лікарської* (80 г) і *солодки голої* (30 г) заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і приймають по півсклянки через 3 години як відхаркувальний засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів; дві чайні ложки суміші (порівну) кореневищ півників німецьких, плодів анісу звичайного, квіток дивини скіпетровидної, коріння алтеї лікарської й солодки голої заливають склянкою холодної води, настоюють 8 годин, проціджують і випивають за день як відхаркувальний засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів; дві столові ложки суміші кореневищ півників німецьких (7,5 г), листя підбілу звичайного (30 г), квіток дивини скіпетровидної (15 г), трави чебрецю плазкого (22,5 г), плодів анісу звичайного (15 г), коріння алтеї лікарської (60 г) заварюють у 500 мл окропу, варять 5—10 хвилин, охолоджують, проціджують і п'ють по чверті склянки 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів.
ЗОВНІШНЬО — полоскання, *примочки* і обмивання настоєм (1 чайна ложка сировини на склянку холодної води, настояти 8 годин); присипки *порошком* з кореневищ при невродермітах.

883

ПІВНИКИ САДОВІ —
багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Те саме, що й *півники німецькі.*

884

ПІВНИКИ ФЛОРЕНТІЙСЬКІ
касатик флорентийский
Iris florentina —
багаторічна трав'яниста рослина родини півникових. Має товсте повзуче *кореневище. Стебло* до 60 см заввишки (значно перевищує листя), у верхній частині розгалужене, з 2—4 покривалами. Листки дворядні, плоскі, широкомечовидні. Покривало з ланцетно-човниковидними, вздовж середини трав'янистими, по краях широкоперетинчастими листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, білі, жовті, блідо-голубі, одиничні, на довгих *квітконіжках. Оцвітина* віночковидна, з трубочкою, трохи довшою за зав'язь і з трьома зовнішніми й трьома внутрішніми частками відгину; зовнішні частки відгину оберненояйцевидні, у верхній частині відігнуті, при основі — з бурими жилками і ясно-жовтою борідкою, внутрішні — видовжено-оберненояйцевидні, до основи звужені в нігтик. *Плід* — тригранна *коробочка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Півники флорентійські розводять у квітниках і парках, у Криму культивують як ефіроолійну рослину. В дикому стані на території СРСР відсутні

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Півники німецькі.*

Хімічний склад. Півники флорентійські мають близький до півників німецьких хімічний склад, але відрізняються дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів у ньому.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, **як** у статті Півники німецькі.

885

ПІВОНІЯ ВУЗЬКОЛИСТА,
воронець;
пион узколистный
Paeonia tenuifolia —
багаторічна трав'яниста рослина родини півонієвих. Має *кореневище* з потовщеними у вигляді довгастих шишок, що сидять на коротких ніжках, коренями. *Стебла* прості, голі, 20—50 см заввишки. *Листки* двічі або тричі перисто-розсічені на вузькі (1—2 мм завширшки), лінійно-нитковидні цілокраї частки. *Квітки* правильні, двостатеві, великі (до 8 см у діаметрі), одиничні на верхівці стебла; *пелюсток* 8—10, вони криваво-червоні. *Плід* складається з 2—5 багатонасінних повстистоопушених *листянок.* Цвіте у травні.

Поширення. Півонія вузьколиста — зникаюча рослина. Зрідка трапляється на півдні Лісостепу, в Степу та в Криму. Полюбляє степові схили та узлісся. Легко вирощується в культурі. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (зрізають під час цвітіння рослини) і кореневі шишки (копають восени) культивованих рослин. Сушать сировину на горищі або під укриттям на вільному повітрі. Готову сировину зберігають у щільно закритих банках чи бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять дубильні речовини. У квітках є флавоноїди (кверцетин, кемпферол, ранункулатин і флавесцетин). Свіже листя містить значну кількість аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. У зарубіжній і вітчизняній народній медицині настій кореневих шишок використовують при епілепсії, недокрів'ї, каїплі, нирковокам'яній хворобі, геморої, тріщинах заднього проходу, при мізерних і нерегулярних місячних та як засіб, що прискорює протверезжування п'яних. Настій трави п'ють при хворобах серця.

Лікарські форми і застосування,
ВНУТРІШНЬО — настій кореневих шишок (1 чайна ложка подрібненої сировини на 400 мл окропу, варити 5 хвилин, процідити) по півсклянки 3 рази на день до їди; настій трави (1 чайна ложка сировини на 3 склянки окропу, настояти 30 хвилин, процідити) по 1 столовій ложці 3 рази на день за 10—15 хвилин до їди. Притаманні рослині токсичні властивості вимагають **обережності** при застосуванні її. Передозування **небезпечне!**

886

ПІВОШЯ НЕЗВИЧАЙНА,
мар'їн корінь;
пион уклоняющийся
Paeonia anomala —
багаторічна трав'яниста рослина родини півонієвих. Має коротке багатоголове *кореневище,* від

884

885

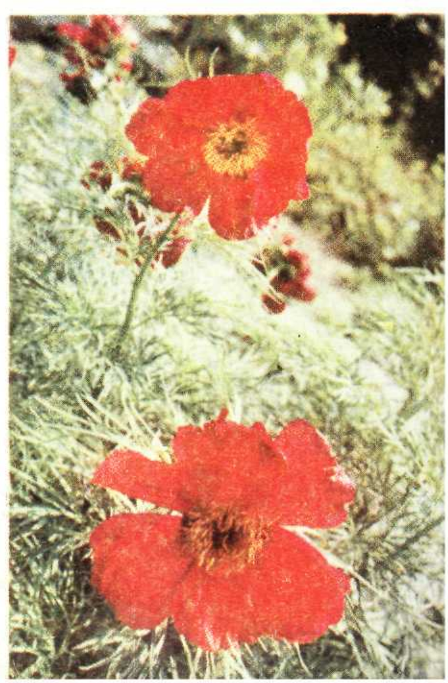

якого відходять веретеновидні м'ясисті сидячі (без звужень при основі) корені. *Стебла* прямостоячі, ребристі, прості, 60—100 см заввишки. Листки голі, чергові, черешкові, двічі або тричі перисторозсічені на вузькі (до 2,5 см завширшки), ланцетні частки. *Квітки* правильні, двостатеві, великі (8— 13 см у діаметрі), 5—6-пелюсткові, одиничні на верхівці стебла; *пелюстки* інтенсивно червоні, інколи блідорожеві, на верхівці вищерблені. *Плід* складається з (2) 3—5 багатонасінних голих листянок. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Основні райони поширення півонії незвичайної — райони Східного і Західного Сибіру, де вона росте в лісах, на галявинах і узліссях. На Україні зустрічається в ботанічних садах і парках.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище з корінням (Radix Paeoniae) і *траву* (Herba Paeoniae) півонії. Копати коріння можна протягом усього вегетаційного періоду, але доцільніше заготовляти коріння і траву одночасно, в період цвітіння рослини. Надземну частину (траву) відокремлюють від кореневищ. Коріння обтрушують від землі, звільняють від залишків стебел (їхня довжина не повинна перевищувати 3 см) і миють. Для відновлення заростей на ділянці, де проводять заготівлю сировини з викопуванням коріння, треба залишати не менше 35 % рослин, з яких дозволяється зрізати надземну частину, не ушкоджуючи при цьому бруньки відновлення. Повторну заготівлю сировини на тій самій ділянці проводять через 5 років. Зібрану сировину сушать на горищі або під укриттям на вільному повітрі. Штучне сушіння проводять при температурі 45—60° (перед сушінням сировину пров'ялюють). Готову сировину зберігають у сухому приміщенні, яке треба провітрювати. Строк її придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

886

Хімічний склад. Коріння півонії незвичайної містить дубильні речовини (8,8%), флавоноїди (1,39 %), до 31 % вуглеводів (крохмаль, глюкоза, сахароза), фенолглюкозид саліцин, саліцилову кислоту (0,07— 1,02%), метилсаліцилат (0,66 %) бензойну кислоту, ефірну олію (0,14— 1,59%), ситостерин та сліди алкалоїдів. У золі коріння виявлено велику кількість мікро- і макроелементів: стронцій (1%), хром, сурму, марганець, нікель, вісмут, молібден, вольфрам, титан, свинець, мідь, магній, натрій, кальцій та барій. Надземна частина рослини містить дубильні речовини, флавоноїди, сліди алкалоїдів та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині настойку півонії незвичайної використовують як седативний засіб при неврастенії з явищами підвищеної збудливості, при безсонні, церебральній вазопатії, фобічному й іпохондричному станах та при вегетативно-судинних порушеннях різного походження. Крім того, водні й спиртові витяжки коріння півонії мають знеболюючі властивості, зумовлюють підвищення кислотності шлункового соку. Суттєвого впливу препаратів рослини на функцію дихання і кров'яний тиск не відмічено. В народній медицині коріння півонії незвичайної вважається ефективним засобом при різних шлункових хворобах і поганому апетиті, від кашлю, ревматизму, при подагрі, епілепсії та при інших нервових захворюваннях і при жіночих хворобах (як засіб, що регулює місячні). Є відомості про використання народною медициною коріння півонії при злоякісних пухлинах шлунка, печінки і матки.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку (10 г суміші коріння і трави, взятих у співвідношенні 1:1, на 100 мл 40% -ного спирту, настоювати 7 днів) по 30—40 крапель (до 1 чайної ложки) 3 рази на день протягом 25—30 днів (при необхідності курс лікування повторюють після десятиденної перерви); *настій* (1 чайну ложку подрібненого коріння заливають трьома склянками окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день за 10—15 хвилин до їди. Притаманні рослині токсичні властивості вимагають **обережності** при застосуванні її. Передозування **небезпечне!**

887

ПІДБІЛ ЗВИЧАЙНИЙ.

мати-й-мачуха;
мать-и-мачеха

Tussilago farfara — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має повзуче гіллясте *кореневище.* Рано навесні з кореневищ виростають квіткові *стебла* 10—25 см заввишки, з яйцевидноланцетними, гострими, здебільшого пурпурно-фіалковими, лускуватими *листками.* Прикореневі листки, які розвиваються після цвітіння, зібрані *розеткою,* мають довгі, зверху злегка жолобчасті *черешки* і круглясто-серцевидну, кутасто - нерівномірнозубчасту *пластинку,* зверху ' голу, зісподу — білоповстяну. *Квітки* золотаво-жовті, численні, в одиничних пониклих *кошиках,* крайові — язичкові, маточкові, плідні, розміщені в кілька рядів, решта — трубчасто-дзвониковидні, двостатеві, на вершечку п'ятизубчасті, безплідні. *Плід* — сім'янка. Цвіте у березні — квітні.

Поширення. Підбіл звичайний росте по всій території України на глинистому грунті на схилах, у ярах і на стрімких берегах річок та як бур'ян на полях і городах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folia Farfarae) і квіткові кошики (Flores Farfarae| підбілу. Кошики збирають рано навесні на початку розпукування їх, зрізуючи або обриваючи біля самої основи, листя — у кінці травня і в червні, коли воно ще порівняно невелике і верхній бік листків майже голий, а нижній має густу повсть (залишки черешків не повинні перевищувати 5 см). Зібрану сировину сушать у добре провітрюваних приміщеннях, розстилаючи тонким шаром (листки розкладають по одному, білим боком догори). Почорнілі листки і листки з плямами відкидають. Сухого листя виходить 16—17 % , сухих кошиків — 14 % . Листя підбілу є в продажу в аптеках. Строк придатності — 3 роки. Рослина включена до фармакопей 15 країн світу.

Хімічний склад. Листя підбілу містить гіркі глікозиди (до 2,63%), флавоноїди (до 160 мг%), ситостерин, сапоніни, каротиноїди, органічні кислоти, дубильні речовини та вітамін С (до 250 мг%). У квіткових кошиках є тритерпени фарадіол і арнідіол, тетратерпен тараксантин, стигмастерин і ситостерин, вуглевод гептакозан і дубильні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Підбіл звичайний використовують як відхаркувальний, пом'якшувальний, протизапальний, легкий потогінний, жов-

чогінний та слабкий спазмолітичний засіб. У науковій медицині настій листя підбілу звичайного призначають при ларингітах, трахеїтах, хронічних бронхітах, бронхопневмонії, бронхіальній астмі, бронхоектатичній хворобі тощо. Листя підбілу входить до складу *грудних чаїв* і *потогінних чаїв.* У народній медицині, крім усіх вищезазначених випадків, настій листя підбілу п'ють при гарячці, катарах шлунка, кишок і сечового міхура, при запальних процесах у нирках, водянці, загальній слабості організму та як гіркоту для збудження апетиту й поліпшення травлення при хронічних ентероколітах. Сирий сік підбілу вважається добрим жовчогінним і потогінним засобом; його рекомендують пити при туберкульозі легень і скрофульозі. Зовнішньо підбіл використовують як протизапальний і ранозагоювальний засіб. Розім'яте свіже листя прикладають до наривів, інфікованих ран, виразок та фурункулів. Порошком з листя присипають ділянки шкіри, уражені бешихою, одночасно приймаючи всередину настій листя по 1 чайній ложці 3 рази на день. Настоєм листя полощуть горло при ангіні, обмивають виразки і рани, спринцюються при запальних захворюваннях піхви, що супроводяться білями (в останньому випадку для посилення терапевтичного ефекту одночасно приймають усередину по 1 столовій ложці настою листя 4—6 раз на день). Настоєм із суміші листя підбілу і *кропиви дводомної* миють голову при випаданні волосся та при лупі й свербінні шкіри. Цигарки з подрібненого листя курять при сильному кашлі зі спастичними явищами.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* листя (5 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по половині — третині склянки 2—3 рази на день за годину до їди (пити теплим!); сирий *сік* підбілу по 4—6 столових ложок на день; столову ложку суміші (порівну) листя підбілу звичайного, квіток *бузини чорної, дивини густоквіткової* і *липи серцелистої,* кореневищ *пирію повзучого* та коренів *живокосту лікарського* настоюють 8 годин на склянці окропу і п'ють при кашлі по чверті склянки 4 рази на день; столову ложку суміші квіткових кошиків підбілу звичайного, трави *рути садової і споришу звичайного,* взятих у співвідношенні 5 : 3 : 10, настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по 3 склянки на день при хворобах печінки, при висипах і плямах на тілі; настій 2 столових ложок суміші листя підбілу звичайного і *подорожника великого* та коріння *солодки голої,* взятих у співвідношенні 3 : 2 : 2, на 2 склянках окропу п'ють по півсклянки 3—4 рази на день як відхаркувальний і протикашлевий засіб.

ЗОВНІШНЬО — настій листя (готують, як у попередньому прописі) для полоскання, обмивань, примочок і компресів; настій листя (50 г сировини на 1 л окропу, кип'ятити 5 хвилин, процідити) для спринцювань; 8 столових ложок суміші (порівну) листя підбілу звичайного і кропиви дводомної заварюють у 1 л окропу і одержаним настоєм миють голову тричі на тиждень.

887

888

ПІДЛИСТЕНЬ — багаторічна коротковолосиста рослина родини хвилівникових. Те саме, що й *копитняк європейський.*

889

ПІДЛІСНИК ЄВРОПЕЙСЬКИЙ

подлесник европейский

Sanicula europaea —

багаторічна трав'яниста з повзучим кореневищем рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* прямостояче, просте, 20—50 см заввишки. Прикореневі *листки* довгочерешкові, пальчастороздільні, з 3—5 оберненояйцевидними дво-, тринадрізаними пилчастими частками з зубцями, що закінчуються щетинкою; стеблові — трироздільні короткочерешкові або сидячі, дрібні. *Квітки* дрібні, 5-пелюсткові, двостатеві (сидячі) і тичинкові (на *квітконіжках),* у головчастих *суцвіттях,* зібраних у 3—5-променевий зонтик, оточений обгорткою з ланцетних, зубчастих або перистороздільних листочків; *пелюстки* білі до блідо-рожевих, виїмчасті, з довгою увігнутою всередину верхівкою. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Підлісник європейський поширений у Карпатах і на Правобережжі (східна межа проходить через Київ — Житомир — Вінницю — Гайсин — Ольгопіль— Ямпіль), на лівобережному Поліссі (на вододілі Дніпра та Десни) і в Криму, де росте в тінистих лісах, найчастіше поодинокими екземплярами.

Сировина. Для медичних потреб використовують *траву* (Herba Saniculae) або кореневище підлісника (Rhizoma Saniculae). Траву збирають під час цвітіння рослини і сушать під укриттям на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 22—23 % . Кореневища заготовляють рано навесні або восени. Сушать їх у теплому провітрюваному приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять невивчені сапоніни. У траві, крім того, є дубильні й гіркі речовини, ефірна олія, органічні кислоти (яблучна, лимонна та інші) і вітамін С (72 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Підлісник європейський використовується народною медициною як кровоспинний, протизапальний, бактерицидний, болетамувальний; сечогінний і як такий, що зміцнює нервову систему, засіб. Найчастіше настій трави або відвар кореневищ вживають при кровотечах легень, шлунка, кишок

і нирок, при запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту та від кашлю. Настойка коріння вважається засобом, що посилює статеву діяльність у чоловіків. Зовнішньо настій трави або відвар коріння використовують для гоєння ран, полоскання горла і ротової порожнини, а порошок з листя — при фурункульозі.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО—*настій* трави або *відвар* коріння (1 столова ложка сировини на 2 склянки окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *настойку* коріння (готується на спирті або міцній горілці у співвідношенні 1 : 3) по 30 мл на прийом.

ЗОВНІШНЬО — обмивання і полоскання настоєм трави або відваром коріння (готують, як у попередньому прописі) та присипки *порошком* з листя.

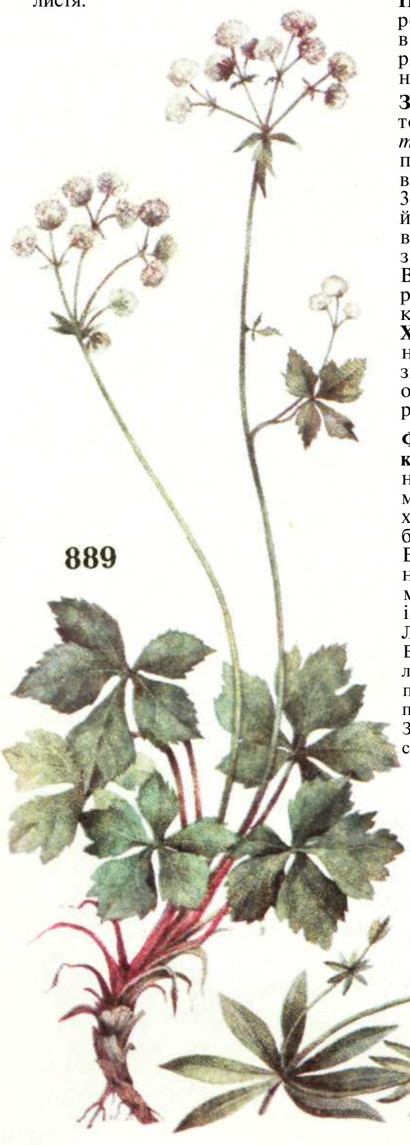

889

890

890

ПІДМАРЕННИК М'ЯКИЙ

подмаренник мягкий

Galium mollugo —

багаторічна трав'яниста рослина родини маренових. Має розгалужене дерев'янисте *кореневище*. *Стебло* висхідне, чотиригранне, розгалужене, голе, 50—100 см заввишки. *Листки* сидячі, цілокраї, лінійні або лінійно-довгасті, гострокінцеві, до основи звужені, з 1 жилкою, голі й гладенькі, у восьмичленних кільцях, часто з загорнутими краями. *Квітки* запашні, дрібні, правильні, зрослопелюсткові, чотиричленні, зібрані у велику розлогу верхівкову волоть; *віночок* колесовидний, білий, 2,5—3,5 мм у діаметрі. *Плід* — сухий *горішок*. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Підмаренник м'який росте в Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу на луках, по берегах річок, на узліссях, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* підмаренника, зібрану в період його цвітіння. Зрізують верхівки стебел завдовжки 20—30 см, в'яжуть у невеличкі пучки й розвішують для сушіння у провітрюваному приміщенні або в затінку на відкритому повітрі. Висушену траву зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава підмаренника містить глікозид асперулозид, дубильні речовини, ефірну олію, органічні кислоти й інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині настій трави підмаренника м'якого вживають при епілепсії, хворобах серця і печінки, при болях у шлунку та при подагрі. Ванни з відвару трави підмаренника діють заспокійливо. В гомеопатії застосовують есенцію із свіжої трави рослини.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару (50 г сировини на 10 л води).

891

ПІДМАРЕ́ННИК СПРА́ВЖНІЙ,

дрібноцвіт, медівник;

подмаренник настоящий

Galium verum —

багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини маренових. *Стебла* підведені, 30—125 см заввишки, округлочотиригранні, в нижній частині голі й гладенькі, у верхній опушені короткими відлеглими волосками або нерідко зовсім голі, дещо опушені лише під вузлами при основі *листків,* розгалужені в суцвітті, нижче якого з більш-менш розвиненими стерильними пазушними гілками. Листки сидячі, вузьколінійні до шиловидних або майже нитковидних, з однією поздовжньою жилкою й загорнутими наспід краями; серединні стеблові листки — в кільцях по 6(8) — 10(15), зверху темно-зелені, трохи з полиском, шорсткі від гострих горбочків або вкриті дрібними, вперед спрямованими щетинками, зісподу — блідо-зеленуваті або білуваті, на верхівці витягнуті в дуже коротеньке вістря; приквіткові листки спочатку в кільцях по 4—8, вище — паристі (супротивні) й одиничні, верхні — дрібні, по краю голі, з кінцевим коротеньким вістрям. *Квітки* запашні, дрібні, правильні, двостатеві, зрослопелюсткові, зібрані в довгасте досить густе волотисте суцвіття; *віночок* колесовидний, яскраво-жовтий, 3—4,5 мм у діаметрі, з чотирироздільним відгином. *Плід* — сухий *горішок.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Підмаренник справжній росте по всій території України на луках, узліссях, степових схилах і кам'янистих відслоненнях.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують свіжий сік (Succi Galii veri) і *траву* підмаренника (Herba Galii veri), зібрану в період його цвітіння. Зрізують верхівки стебел завдовжки 20—30 см, в'яжуть у невеличкі (із 7—8 рослин) снопики й розвішують для сушіння у провітрюваному приміщенні або в затінку на відкритому повітрі. Сухої трави виходить 20 %. Висушену траву зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава підмаренника справжнього містить глікозиди галіозин, рубіадин і асперулозид, дубильні речовини, лимонну кислоту, незначну кількість ефірної олії, флавоноїди, кумарини, сичужний фермент та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати підмаренника справжнього мають сечогінні, кровоспинні, протизапаль-

ні, антисептичні, знеболюючі й седативні властивості. Настій трави або свіжий сік рослини дають усередину при катарах шлунково-кишкового тракту, діареї, жовтяниці, захворюваннях печінки і нирок, набряках ниркового походження, як в'яжучий і кровоспинний засіб при ендометритах, геморої та менструальних і носових кровотечах, у разі нервових захворювань (епілепсія, істерія, конвульсії у дітей) і захворювань шкіри (болісні висипи, дерматози з больовим синдромом, екзема), при зупинці менструацій і ускладненнях після пологів. Широко використовують підмаренник і як зовнішній засіб. Міцним настоєм і свіжим соком промивають рани і нариви, зупиняють кровотечі з носа (втягують у ніздрі). У вигляді примочок свіжий сік використовують при раку шкіри (як знеболюючий засіб). Порошком із трави присипають рани, нариви та опіки і виразки, це прискорює їхнє гоєння. В гомеопатії застосовують есенцію із свіжої трави рослини.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; *сік* із свіжої трави по 2 чайні ложки 3 рази на день.

8 9 2

ПІДМАРЕ́ННИК ЧІПКИ́Й
подмаренник цепкий
Galium aparine —

однорічна трав'яниста рослина родини маренових. *Стебла* полеглі або лазячі, 50—200 см завдовжки, чотиригранні, по ребрах вкриті загнутими гачковидно вниз шипиками, розгалужені. *Листки* — в кільцях по 6—8, оберненояйцевидні (нижні) або клиновидно-ланцетні (серединні й верхні), по краю і зісподу по серединній жилці негусто вкриті відігнутими назад шипиками, зверху розсіянощетинисті, на верхівці — відтягнуті в тонке вістря. *Квітки* дрібні, правильні, полігамні (двостатеві й чоловічі), зрослопелюсткові, в пазушних півзонтиках, більших за листки; *віночок* до 2 мм у діаметрі, білуватий, колесовидний, з чотирироздільним відгином. *Плід*— сухий *горішок.* Цвіте у травні — вересні.

Поширення. Підмаренник чіпкий росте по всій території України як бур'ян на городах, у садах, рідше на полях.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують свіжий сік (Succi Galii aparinis) і *траву* підмаренника (Herba Galii aparinis), зібрану під час його цвітіння. Після попереднього пров'ялювання на сонці сировину сушать у затінку на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 25 % . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава підмаренника чіпкого містить глікозид асперулозид, дубильні речовини, сапоніни, органічні кислоти (лимонна, галова), червоний барвник та вітамін С (128 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині підмаренник чіпкий відомий своїми діуретичними, болетамувальними, кровоспинними й антимікробними властивостями. Найчастіше настій трави цієї рослини п'ють при нирковокам'яній хворобі, циститі, водянці, плевриті й хворобах печінки, при болях у шлунку й кишечнику, діареї, ревматизмі, зобі, епілепсії й скрофульозі та при гарячкових станах. У разі епілепсії краще вживати свіжий сік рослини. Зовнішньо, у вигляді мазі, підмаренник чіпкий використовують для лікування фурункулів, лишаїв, раку шкіри і висипів на шкірі (терапевтичний ефект можна в цих випадках значно посилити одночасним пероральним застосуванням настою або свіжого соку рослини). Порошком трави присипають рани і фурункули. Есенцію із свіжої трави підмаренника чіпкого використовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — свіжий *сік* рослини по 1 чайній ложці 5—6 раз на день; настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди.
ЗОВНІШНЬО — *мазь* із свіжого соку і смальцю (готують у співвідношенні 1 : 10).

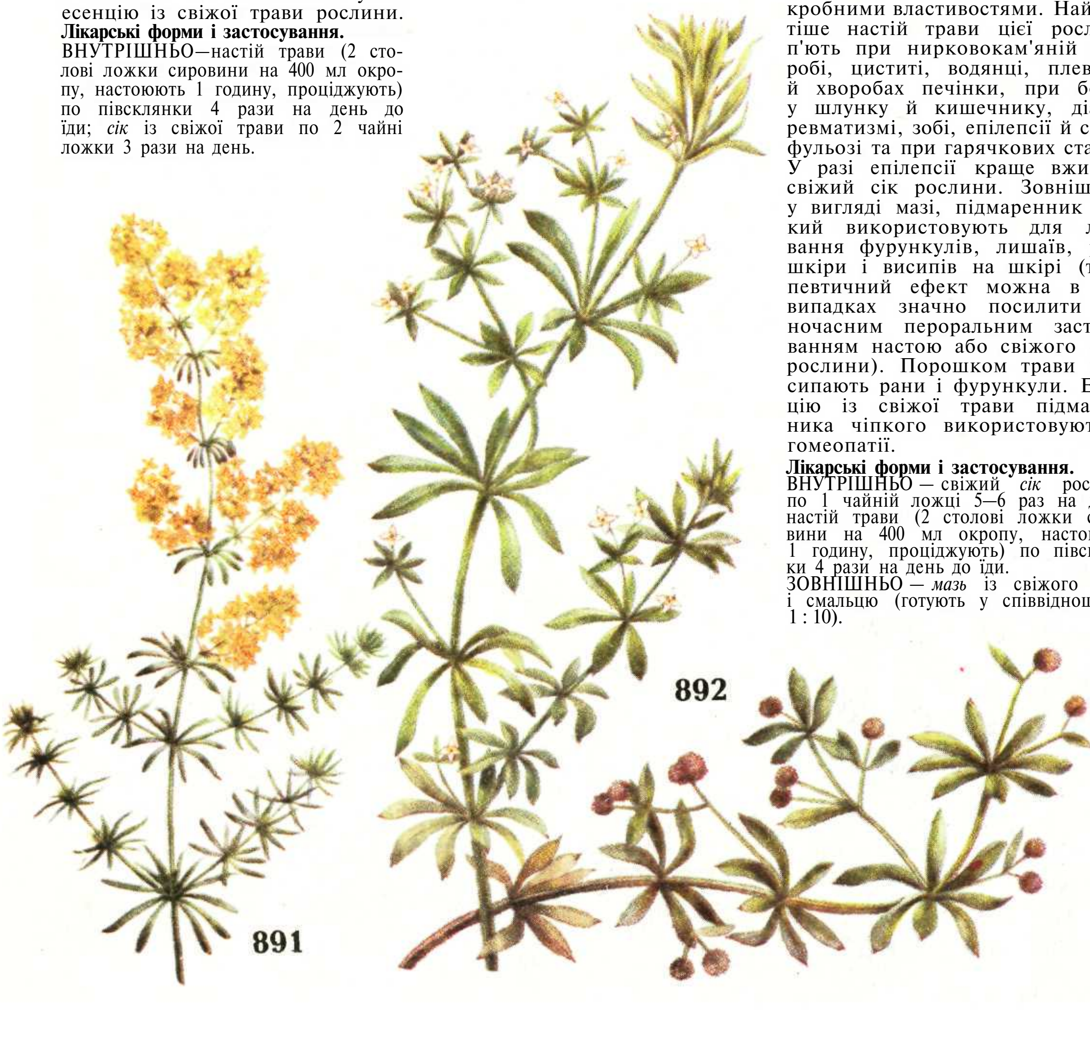

893

ПІДСНІЖНИК ВОРОНОВА

подснежник Воронова
Galanthus woronowii — багаторічна цибулинна рослина родини амарилісових. Цибулина 1—2 (3) см в діаметрі, біла, з жовтуватими оболонками. *Стебло* слаборебристе, 10—30 см заввишки, з однією звислою квіткою, що виходить з пазухи перетинчастого *приквітка. Листки* (їх два) широколінійні, 1,5—2 см завширшки, на верхівці — з потовщенням (ковпачком), під час цвітіння значно коротші за стебло. *Квітки* правильні, двостатеві, з віночковидною шестироздільною білою оцвітиною; зовнішні листочки оцвітини 15—20 мм завдовжки, видовженооберненояйцевидні; внутрішні — до 11 мм завдовжки, виїмчасті, з зеленою нирковидною плямою. *Плід— коробочка.* Цвіте у лютому — березні.

Поширення. Підсніжник Воронова — ендемічна рослина передгірських лісів Західного Закавказзя. Введений у культуру.

Сировина. Для медичних потреб використовують цибулини підсніжника (Bulbus Galanthi woronowii), з яких добувають алкалоїд галантамін. Заготовляють сировину в період цвітіння рослини.

Хімічний склад. Цибулини підсніжника містять алкалоїди галантамін (0,07—0,15%), галантин, галантамідин і мікорин.

Фармакологічні властивості і використаная. Основною діючою речовиною підсніжника є алкалоїд галантамін, який відносять до групи антихолінестеразних речовин (інактивує фермент холінестеразу й посилює чутливість нервово-м'язової системи до ацетилхоліну, має виразні периферичні м-холіноміметичні властивості: звужує зіниці, знижує внутрішньоочний тиск, стимулює секрецію слинних, слизових і потових залоз, підвищує скоротливість міометрію та гладеньких м'язів кишок). На відміну від інших антихолінестеразних засобів, галантамін виявляє повільнішу, але тривалішу загальнорезорбтивну дію. Галантаміну гідробромід призначають при міастенії, м'язовій прогресуючій дистрофії, при рухових і вразливих порушеннях, пов'язаних з невритами, поліневритами, радикулітами й радикулоневритами, при залишкових явищах після порушення мозкового кровообігу, при психогенній імпотенції та при іншій патології. В комплексі з іншими препаратами, лікувального гімнастикою й іншими фізіотерапевтичними процедурами його з успіхом використовують у відновному резидуальному періоді гострого поліомієліту і при дитячих церебральних паралічах. Рідше галантамін використовують при атонії кишечника і сечового міхура, як антагоніст курареподібних міорелаксантів (15—20—25 мг внутрішньовенно) і сукцинілхоліну (20—35 мг внутрішньовенно).

Лікарські форми і застосування. Застосовують галантаміну гідробромід (Galanthamini hydrobromidum) під шкіру у вигляді водного *розчину.* Дозу добирають індивідуально, залежно від віку хворого, характеру захворювання, ефективності лікування та індивідуальної чутливості хворого до препарату. Разова доза для дорослих становить від 0,0025 г (2,5 мг) до 0,01 г (10 мг), тобто 0,25—1 мл 1% -ного розчину. Вводять препарат 1—2 рази на добу, починаючи з меншої дози й поступово збільшуючи її за умови відсутності побічних явищ (слинотеча, паморочення, уповільнення ритму серця та ін.), пов'язаних з підвищеною індивідуальною чутливістю до препарату. Найбільші дози для дорослих під шкіру: разова 0,01 г (10 мг), добова— 0,02 г (20 мг). Дітям галантаміну гідробромід призначають залежно від віку:

у віці 1—2 роки — 0,25—0,5 мг (0,1—0,2 мл 0,25% -ного розчину),
3—5 **років** — 0,5—1 мг (0,2—0,4 мл 0,25% -ного розчину),
6—8 років — 0,75—2 мг (0,3—0,8 мл 0,25% -ного розчину),
9—11 років — 1,25—3 мг (0,5 мл 0,25% -ного розчину — 0,6 мл 0,5 % -ного розчину),
12—14 років—1,75—5 мг (0,7 мл 0,25% -ного розчину — 1 мл 0,5% -ного розчину),
15—16 років —2—7 мг (0,2—0,7 мл 1% -ного розчину).

Препарат вводять 1 раз, а при необхідності —2 рази на добу. Тривалість курсу лікування — 10 — 20 — 30 днів. При необхідності курс лікування повторюють. Застосування галантаміну протипоказане при епілепсії, гіперкінезах, бронхіальній астмі, стенокардії та брадикардії.

893

894

ПІДТИННИК —

напівкущова рослина родини пасльонових. Те саме, що й *паслін солодко-гіркий*.

895

ПІЗНЬОЦВІТ ОСІННІЙ

безвременник осенний
Colchicum autumnale — невелика (8—25 см заввишки) багаторічна бульбоцибулинна рослина родини лілійних. Бульбоцибулина яйцевидна, 2,5—6 см завдовжки, оточена темно-бурими шкірястими оболонками, витягнутими зверху в довгу шийку. *Стебло* дуже вкорочене, підземне. *Листки* (їх 3—4) видовженоланцетні, плоскі, паралельножилкові, тупі, 2—5 см завширшки, до часу цвітіння рослини зникають. *Квітки* на коротких квітконіжках, правильні, двостатеві, одиничні або по 2—3; *оцвітина* проста, віночковидна, рожево-бузкова, з довгою тригранною трубочкою й лійкуватим, шестироздільним відгином; частки відгину видовженоеліптичні, з 13—21 жилками. *Плід*—коричнева шкіряста довгастоовальна гостра тригнізда коробочка. Цвіте з вересня до листопада. Плоди достигають у червні — липні наступного після цвітіння року.

Поширення. Пізньоцвіт осінній зустрічається спорадично, окремими групами в Карпатах на вологих і заплавних луках уздовж річок і потоків та шосейних шляхів. Рідкісна зникаюча рослина. Занесена до *Червоної книги Української РСР*.

Заслуговує уваги позитивний досвід ботанічних садів по вирощуванню пізньоцвіту в культурі.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують бульбоцибулини (Bulbotuber Colchici), насіння (Semina Colchici) і квітки (Flores Colchici) пізньоцвіту. Бульбоцибулини збирають перед самим цвітінням рослини, їх звільняють від надземної частини і коріння, очищають від землі й використовують свіжими або висушеними (розрізують на частини і сушать на сонці або в печі). В цей же час заготовляють і квітки пізньоцвіту. Насіння збирають у період його повної стиглості і сушать у темному теплому місці, розсипаючи тонким шаром на тканині. Строк придатності сушеної сировини 1 рік, свіжих бульбоцибулин — 3 місяці. Зберігають пізньоцвіт окремо від іншої сировини, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять суму алкалоїдів, серед яких головними є колхіцин і колхамін. У бульбоцибулинах колхіцину міститься до 0,25% , у

квітках — до 0,8% , У насінні — до 1,2% . Крім алкалоїдів, у бульбоцибулинах є флавоноїд апігенін, органічні кислоти ароматичного ряду, фітостерини та вуглеводи; в насінні — жир, вуглеводи та дубильні й смолисті речовини. **Фармакологічні властивості і використання.** Основними діючими речовинами пізньоцвіту є алкалоїди колхіцин і колхамін. Терапевтичні властивості у них однакові, але практично використовують колхамін, який порівняно з колхіцином має значно меншу токсичність. Колхамін є сильним антибластичним засобом і використовується для лікування раку шкіри (екзофітних і ендофітних форм 1-ї і 2-ї стадій) та неоперабельних форм раку стравоходу (особливо при локалізації раку в нижній його третині) і високорозташованого раку шлунка. При раку шкіри на пухлину і 0,5—1 см навколишньої здорової шкіри щодня наносять 1 — 1,5 г колхамінової мазі, прикладають марлеву серветку і заклеюють лейкопластиром (кожного разу при заміні пов'язки залишки мазі від попереднього змащування і пухлинну тканину, що розклалася, ретельно видаляють, а навколо пухлини проводять туалет). Курс лікування триває 18—25 днів (при ендофітних формах — до 30—35 днів). Після припинення нанесення мазі накладають протягом 10—12 днів асептичну пов'язку і проводять ретельний туалет рани. При раку шкіри 3-ї і 4-ї стадій з метастазами застосування колхамінової мазі протипоказане. Не рекомендується наносити колхамінову мазь поблизу слизових оболонок. Проникаючи через шкіру і слизові оболонки, колхамін у великих дозах може спричинити лейкопенію й інші побічні явища, які можуть спостерігатися при прийманні колхаміну всередину. Зважаючи на це, застосовувати мазь треба **обережно:** уникати передозування (на одне змащування брати не більше 1,5 г мазі), систематично проводити аналіз крові й сечі. При перших ознаках токсичної дії лікування припиняють, призначають глюкозу, аскорбінову кислоту, лейкоген або інші стимулятори лейкопоезу, проводять (у разі необхідності) переливання крові. У випадку раку стравоходу колхамін призначають усередину в таблетках через день по 0,006—0,01 г (6—10 мг) за 2—3 рази протягом дня. Загальна курсова доза становить 0,05— 0,11 г (50—110 мг). Кращі результати спостерігаються при застосуванні колхаміну в поєднанні з сарколізином. Призначають обидва препарати одночасно 3 рази на тиждень; сарколізин — по 15 мг, рідше по 20—10 мг, колхамін — по 5 мг, рідше по 6 мг на прийом. Ослабленим хворим призначають по 10 мг сарколізину і 4 мг колхаміну. Таблетки колхаміну й сарколізину ретельно подрібнюють, змішують і приймають, запиваючи невеликою кількістю (1—2 ложки) киселю, що дає змогу збільшити тривалість місцевої дії препаратів на пухлину. Курс комбінованого лікування триває 4—5 тижнів (10—15 прийомів). Застосування колхаміну (per se або в поєднанні з іншими протипухлинними препаратами) при раку стравоходу протипоказане при загрозі перфорації в бронхи і при наявності такої перфорації, при різко вираженому пригніченні кістковомозкового кровотворення (кількість лейкоцитів нижча за 4000 і тромбоцитів — нижча за 100 000 в 1 мкл) та при анемії. Лікування колхаміном проводять під наглядом лікаря, часто контролюючи склад крові; при падінні кількості лейкоцитів нижче за 3000 і тромбоцитів — нижче за 100 000 в 1 мкл крові приймання препаратів припиняють до відновлення картини крові. При прийманні колхаміну можуть з'явитися нудота і блювання. При передозуванні можливе сильне пригнічення кровотворення. Заходи запобігання і лікування цих ускладнень такі самі, як і при застосуванні інших цитостатичних препаратів. При передозуванні може виникнути й пронос і тимчасове випадання волосся. При з'явленні домішок крові в блювотних масах і дьогтеподібного випорожнення лікування припиняють і проводять гемостатичну терапію. В процесі лікування, періодично треба проводити дослідження калу на приховану кров. У народній медицині настойку насіння пізньоцвіту дають усередину при деформуючому поліартриті, щоб втамувати біль. Місцево настойку насіння і мазь із суміші насіння, квіток і бульбоцибулин використовують як болетамувальні засоби при суглобному ревматизмі й подагрі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *таблетки* колхаміну (Tabulettae Colchamini) по 0,002 г (2 мг) 3—4 рази на день через день; *настойку* насіння (готують на 70% -ному спирті або міцній горілці у співвідношенні 1 : 10) по 15—20 крапель 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — *мазь* колхамінова (Unguentum Colchamini) по 1 — 1,5 г на уражену ділянку шкіри; настойку насіння (готують, як у попередньому прописі) для втирання при ревматизмі, подагрі й невралгії; 3 столові ложки суміші (порівну) насіння, бульб і квіток пізньоцвіту кип'ятять у достатній кількості води доти, поки не утвориться тягуча сіра маса, яку зливають ще в гарячому стані і змішують з однаковою кількістю якого-небудь тваринного **жиру** і одержану мазь втирають в уражені ділянки тіла в невеликій кількості (1—1,5 г) 1 раз на день. Слід пам'ятати, що всі частини пізньоцвіту **надзвичайно отруйні.** Зважаючи на це, всяке лікування препаратами цієї рослини треба проводити під наглядом лікаря.

895

896

ПІЛОКА́РПУС ПЕРИСТОЛИ́СТИЙ

пилокарпус перистолистный
Pilocarpus pennatifolius — вічнозелений кущ або невелике (3—4 м заввишки) дерево родини рутових. *Листки* чергові, черешкові, непарноперисті, з 7—9 листочками; листочки шкірясті, довгасті або ланцетні, цілокраї, з клиновидною основою і слабовиїмчастою верхівкою; вторинні жилки листочків зливаються по краю дугами. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в багатоквіткові довгі поникли верхівкові китиці; *пелюстки яйцевидно-ланцетні*, коричнювато-пурпурові. *Плід — коробочка.*

Поширення. Культивують на чорноморському узбережжі Кавказу як лікарську рослину.

Сировина. Для медичних потреб використовують сушене листя рослини (Folia Jaborandi), з якого одержують алкалоїд пілокарпін.

Хімічний склад. Листя пілокарпуса містить 0,2—0,3% алкалоїдів групи імідазолу, серед яких головними є пілокарпін та ізопілокарпін.

Фармакологічні властивості і використання. Пілокарпін належить до парасимпатоміметичних речовин, що вибірково збуджують м-холінореактивні системи організму. Його здатність звужувати зіниці, спричинювати спазм акомодації, знижувати внутрішньоочний тиск і покращувати живлення тканин ока широко використовують в офтальмологічній практиці (для зниження внутрішньоочного тиску при глаукомі, для поліпшення трофіки ока при тромбозі центральної вени сітківки, гострій непрохідності артерії сітківки, при атрофії зорового нерва, при крововиливах у скловидне тіло). Настойку з сухого листя пілокарпуса застосовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — пілокарпіну гідрохлорид (Pilocarpini hydrochloridum) призначають у вигляді очних крапель (1 %-ний або 2 %-ний водний *розчин)* по 1—2 краплі 2—3 рази на день (для посилення й подовження ефекту призначають 5—6 % -ний розчин або використовують пілокарпін у поєднанні з іншими лікарськими засобами: міотичними, адреноміметичними та іншими). Перед сном можна закладати за повіки 1—2% -ну очну полікарпінову мазь (Unguentum Pilocarpini hydrochloridi). При субкомпенсованій і некомпенсованій глаукомі застосовують пролонговані лікарські форми пілокарпіну (1% -ний розчин пілокарпіну з метилцелюлозою або 2 %-ний розчин пілокарпіну з натрій-карбоксиметилцелюлозою), які призначають по 1—2 краплі 1—3 рази на добу. Очну плівку (Membranullae ophthalmicae cum pilocarpini hidrochlorido) вкладають за допомогою очного пінцета за нижнє віко 1—2 рази на добу.

897

ПІРЕТРУМ РОЖЕВИЙ —

багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна рожева.*

898

ПІРЕ́ТРУМ ЦИНЕРАРІЄЛИ́СТИЙ —

багаторічна трав'яниста шовковисто-сіроповстиста дуже пахуча рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна цинераріелиста.*

899

ПІРЕ́ТРУМ ЧЕРВО́НИЙ —

багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна червона.*

900

ПЛАКУ́Н ВЕРБОЛИ́СТИЙ

дербенник иволистный
Lythrum salicaria — багаторічна кореневищна трав'яниста жорстковолосиста або майже повстиста рослина родини плакунових. *Стебло* прямостояче, чотиригранне, просте або вгорі розгалужене, 25—200 см заввишки. *Листки* сидячі, ланцетні або видовженоеліптичні, цілокраї, з серцевидною основою; нижні — супротивні або в кільцях по 3—4, верхні — чергові. *Квітки* правильні, двостатеві, по 1—2 у пазушних дихазіях, які складають верхівкове китицевидно-волотевидне *суцвіття; віночок* вільнопелюстковий, з шістьма малиновими *пелюстками. Плід* — видовженоовальна коробочка. Цвіте з червня по вересень.

Поширення. Плакун верболистий росте по всій території України в листяних лісах, вільшняках, на болотах, по берегах водойм.

Сировина. Для медичних потреб використовують траву плакуна (Herba Salicariae). Заготовляють її в період цвітіння рослини, зрізаючи верхівки стебел з квітками, і сушать на вільному повітрі в затінку. *Рослина неофіцинальна.*

896

900

Хімічний склад. Трава рослини містить дубильні речовини, глікозид салікарин, смолу, слиз, пектин і незначну кількість ефірної олії. У квітках є флавони.

Фармакологічні властивості і використання. Плакун верболистий має в'яжучі, протизапальні та кровоспинні властивості, прискорює гоєння ран. Настій трави дають усередину при проносах, дизентерії, хронічному катарі шлунка і кишечника, при кровотечах та при простудних захворюваннях і гарячкових станах. У народній медицині Азербайджану настій трави плакуна рекомендують при нервових хворобах. Вважають, що рослина має й загальнозміцнюючі та тонізуючі властивості. Зовнішньо як кровоспинний і ранозагоювальний засіб використовують настій трави (обмивання) і свіже подрібнене листя (*припарки).*

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2—3 повні з горою столові ложки сировини на 500 мл окропу) по третині склянки 3—4 рази на день до їди.

901

ПЛАУ́Н АЛЬПІ́ЙСЬКИЙ,
п'ядич альпійський;
плаун альпийский
Diphasiastrum alpinum,
синоніми: *Lycopodium alpinum, Diphasium alpinum* —

багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. *Стебло* повзуче, 20—60 см завдовжки, з прямостоячими сірозеленими багаторазово розгалуженими, зібраними у пучки гілочками заввишки 4—11 см. *Листки* стебла і гілок, що несуть стробіли (спороносні колоски), розміщені спірально. У безплідних сплющених гілок листки товстуваті й гострі, парносупротивні, притиснуті, розміщені в 4 ряди: крайові — яйцевидно-ланцетні, до середини зрослі між собою і з гілкою, а ті, що містяться на плоскому боці гілок,— довгасті. Стробіли 10—16 мм завдовжки, одиничні сидячі, з широкояйцевидними, загостреними, по краю вирізаними споролистками. Спороносить у серпні — вересні.

Поширення. Плаун альпійський росте в Карпатах на гірських луках і скелях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують спори плауна. Правила заготівлі і зберігання спор див. у статті *Плаун булавовидний.*

Хімічний склад. Спори плауна альпійського мають близький до спор плауна булавовидного хімічний склад, але відрізняються дещо іншим вмістом і співвідношенням його компонентів.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Плаун булавовидний.

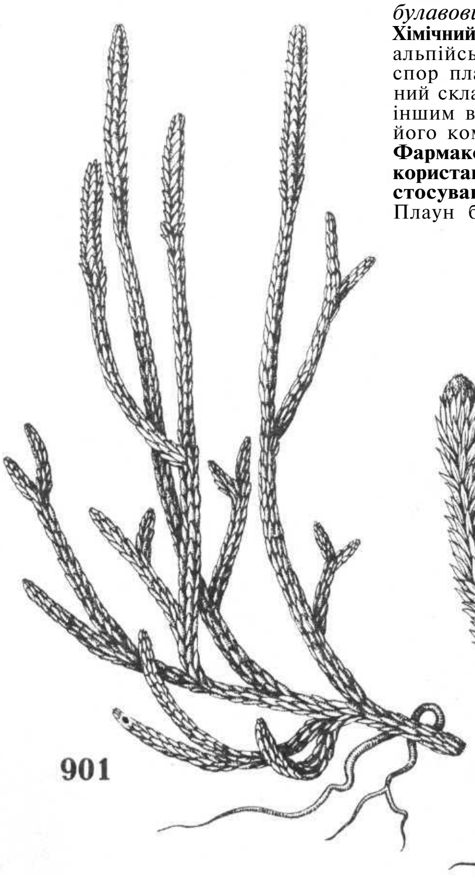

901

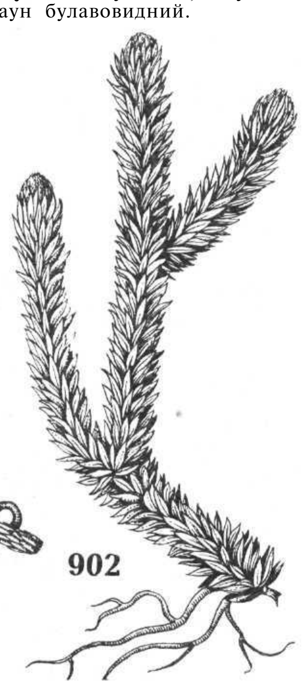

902

902

ПЛАУ́Н БАРАНЕ́ЦЬ,
п'ядич баранець;
баранец обыкновенный
Huperzia selago, синонім — *Lycopodium selago* —

багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини баранцевих. *Стебла* прямостоячі або висхідні, 5—25 см заввишки, вилчасто розгалужені, густо вкриті лінійно-ланцетними цілокраїми або дрібнопилчастими загостреними відстовбурченими або косо вгору спрямованими листками, розміщеними вісьмома поздовжніми рядами. Спороносні *колоски* не утворюються, спорангії розміщені в пазухах звичайних листків у середній або верхній частині стебла. Спороносить у червні. На верхівках стебел і *пагонів* розвиваються вкриті листочками *бруньки,* які восени відпадають.

Поширення. Плаун баранець росте в Карпатах і на Поліссі в тінистих лісах, на скелях. Рослині загрожує знищення, її занесено до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* рослини (Herba Lycopodii selaginis). Збирають траву у серпні — вересні, **зрізуючи!** її гострим ножем або серпом без прикореневих побурілих частин і обов'язково струшуючи на грунт зимуючі бруньки, що містяться в пазухах верхніх листочків стебла. **Виривати рослини з корінням категорично заборонено!** Зібрану сировину сушать у затінку на протязі, розсипаючи тонким (3—5 см завтовшки) шаром на папері або тканині. Сухої трави виходить 25—30% . Зберігають її окремо від іншої лікарської сировини (рослина **отруйна!).** Строк придатності —3 роки.

Хімічний склад. Трава плауна баранця містить 0,3—1,1 % алкалоїдів (селагін, лікоподин, псевдоселагін, акрифолін, алкалоїд (L-8), флавоноїди, смолисті речовини та понад 40 мікроелементів.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині плаун використовують для лікування хронічного алкоголізму. Суть лікування полягає у виробленні умовнорефлекторної огиди до алкоголю. Через 4 дні після останнього вживання спиртного хворому дають випити не натще, але на порожній шлунок (увечері) 80—100 мл свіжоприготованого відвару трави плауна баранця, а через 3—15 хвилин дають спочатку добре понюхати, а потім випити 3—5 мл горілки або вина. Через 10—15 хвилин (інколи аж через 1—3 години) настає блювання, яке може повторюватися до 5—8 раз. Перед настанням кож-

ного наступного блювання приймання алкоголю повторюють. Відраза до спиртного настає після 2—3 сеансів, що проводяться з проміжками в 5—7 днів. Успіх лікування залежить від ступеня прояву алкоголізму, індивідуальних особливостей і бажання хворого вилікуватися. В разі рецидиву лікування повторюють через 0,5—1—2 роки. У народній медицині траву плауна баранця використовують, крім того, як проносний і абортивний засіб, від глистів, при нервових і шкірних хворобах. Лікування відваром трави плауна баранця протипоказане при тиреотоксикозі й діабеті, при вираженому кардіосклерозі, атеросклерозі судин мозку, гіпертонії, бронхіальній астмі, туберкульозі легень, при хворобах печінки і нирок, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та людям у віці понад 60 років. Лікування цією рослиною треба проводити з **дозволу й під наглядом лікаря. Передозування й невміле застосування** препаратів плауна баранця може призвести **до тяжкого отруєння і навіть до смерті.**

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар трави (10 г сировини на 200 мл окропу, кип'ятити 10 хвилин на слабому вогні) по 80—100 мл на прийом при хронічному алкоголізмі.

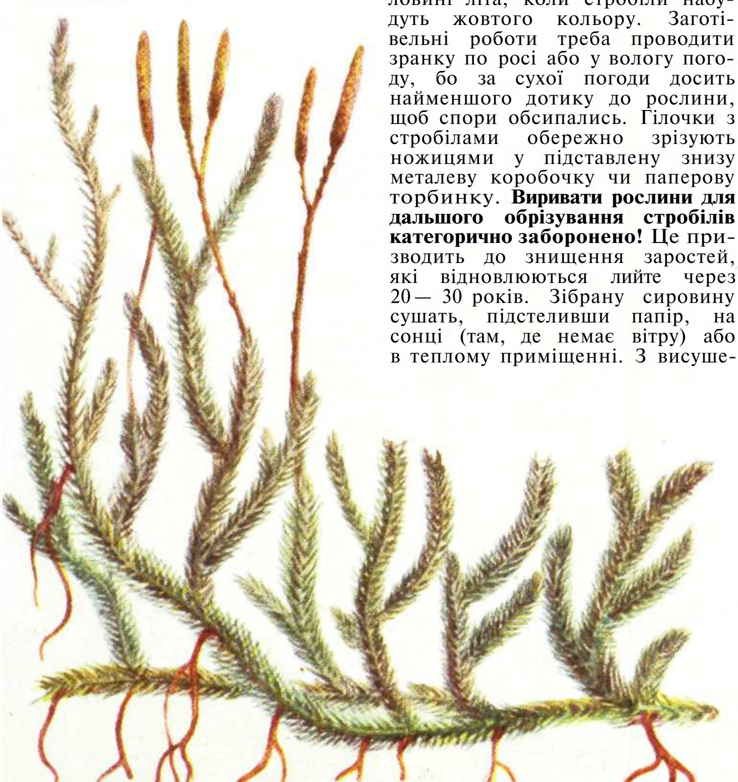

903

903

ПЛАУ́Н БУЛАВОВИ́ДНИЙ,

п'ядич булавовидний;
плаун булавовидный
Lycopodium clavatum — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових заввишки 30—50 см. *Стебло* повзуче, вилчасто розгалужене, округле, з висхідними розгалуженими гілочками, густо вкритими лінійно-ланцетними, майже цілокраїми, спрямованими косо вгору листками, загостреними в довгу білу щетинку; молоді висхідні гілочки продовжуються в довгу пряму ніжку, вкриту тісно прилеглими жовтуватими лінійно-ланцетними листочками, з 2 або 3—4 *стробілами* (спороносними колосками) на кінці. Стробіли циліндричні, 20—40 мм завдовжки, з тісно сидячими яйцевидними довгозагостреними листками, у пазухах яких містяться нирковидні мішечки — спорангії, наповнені спорами. Спороносять у липні—серпні.

Поширення. Плаун булавовидний росте в Карпатах, на Поліссі та в північній частині Лісостепу в соснових лісах на вологому піщаному грунті.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *спори* (Sporae Lycopodii) рослини. Заготівлю починають у другій половині літа, коли стробіли набудуть жовтого кольору. Заготівельні роботи треба проводити зранку по росі або у вологу погоду, бо за сухої погоди досить найменшого дотику до рослини, щоб спори обсипались. Гілочки з стробілами обережно зрізують ножицями у підставлену знизу металеву коробочку чи паперову торбинку. **Виривати рослини для дальшого обрізування стробілів категорично заборонено!** Це призводить до знищення заростей, які відновлюються лийте через 20— 30 років. Зібрану сировину сушать, підстеливши папір, на сонці (там, де немає вітру) або в теплому приміщенні. З висушеної сировини витрушують спори, відокремлюють їх, просіваючи крізь дрібне волосяне чи шовкове сито, від гілочок та інших сторонніх домішок і зсипають у пляшки, банки або подвійні паперові торбинки. З 15—20 кг сухих стробілів одержують 1 кг спор. Строк придатності спор необмежений. Сухі гілочки, що залишаються після відокремлення спор, зберігають окремо і використовують у народній медицині як лікарську сировину (Herba Lycopodii).

Хімічний склад. Спори плауна містять до 50% жирної олії, до складу якої входять гліцериди вищих жирних кислот — пальмітинової, стеаринової, арохінової, діоксистеаринової, олеїнової, лінолевої та міристинової, полімерний терпен споронін, фітостерин, гліцерин, протеїни, клітковину, цукри та мінеральні речовини. У траві рослини є до 0,12% алкалоїдів, у тому числі лікоподин, клаватин, клаватоксин і лікодин.

Фармакологічні властивості і використання. Спори плауна використовують як найкращу присипку для немовлят, для присипання запрілих місць, гострих і навіть мокнучих екзем, пролежнів, ран, опіків та відмороженъ і як присипку при сверблячці. У вигляді відвару спори використовують для обмивань і примочок при шкірних захворюваннях (короста, псоріаз, сверблячі висипи, гнояки, фурункули, товчені рани) та для місцевих ванн при судомі. Внутрішнє застосування спор зумовлене їхніми протизапальними, болетамувальними й сечогінними властивостями. Відвар спор п'ють, не проціджуючи, при запальних хворобах нирок і сечового міхура, затримці сечі в дітей, при печінкових і ниркових коліках, спазмах м'язів травного тракту, нервових і ревматичних болях та при хворобах дихальних шляхів. Замість відвару спор можна вживати *настій* плауна. В гомеопатії спори плауна застосовують при хворобах шлунково-кишкового тракту, печінки й дихальних органів (пневмонія, бронхіт та ін.), а у фармацевтиці — для обсипання пілюль.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— відвар спор (1 столова ложка сировини на 200 мл холодної води, варити, помішуючи ложечкою, 15 хвилин) по 1 столовій ложці через кожну годину; настій трави (половина чайної ложки сировини по 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) по 1 склянці на день ковтками; мед, посипаний спорами плауна, по 1 столовій ложці через кожні 2 години при хворобах сечового міхура.

ЗОВНІШНЬО — спори (Lycopodium) у формі присипок у чистому вигляді або в суміші (порівну) з крохмалем; примочки, обмивання й місцеві ванни з відвару спор (готують, як у попередньому прописі).

904

ПЛАУН ДВОГОСТРИЙ,
плаун сплющений, п'ядич двогострий;
плаун обоюдоострый
Diphasiastrum complanatum; Lycopodium anceps, синонім — *L. complanalum* —
багаторічна вічнозелена трав'яниста заввишки до 40 см рослина родини плаунових. *Стебла* довгі (до 1 м завдовжки), підземні, повзучі, з прямостоячими яскраво-зеленими віялоподібно зібраними, повторно розгалуженими гілками; плідні гілочки переходять у довгу, рідко обсаджену листками вилчасторозгалужену ніжку з 2—6 (рідко 4) *стробілами* (спороносними колосками) на кінці. Листки повзучого стебла і головних його гілок, що несуть стробіли, розміщені спірально, вони однакові. У безплідних сплющених гілок листки дрібні, попарносупротивні, притиснуті, розміщені в 4 ряди, за формою і величиною не однакові: крайові — трикутно-ланцетні, кулясті, дуже загострені, а **ті,** що містяться на плоскому боці гілочок — вужчі, майже шиловидні. Стробіли 25 мм завдовжки, циліндричні, з яйцевидними, по краю виїмчасто-зарубчастими споролистками, трохи довшими за спорангії. Спороносить у серпні — вересні.
Поширення. Плаун двогострий росте в північній частині Лісостепу, на Поліссі, зрідка в Карпатах у хвойних лісах.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують спори плауна двогострого. Правила заготівлі і зберігання спор див. у статті *Плаун булавовидний.*
Хімічний склад. Спори плауна двогострого мають близький до спор плауна булавовидного хімічний склад, але відрізняються дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Плаун булавовидний.

905

ПЛАУН ЗАПЛАВНИЙ,
п'ядич заплавний;
плаун заливаемый
Lycopodiella inundata, синонім — *Lycopodium inundaturn* —
багаторічна вічнозелена трав'яниста заввишки *5*—10 см рослина родини плаунових. *Стебло* повзуче, просте, рідше — вилчасто розгалужене, міцно прикріплене корінням до землі, завдовжки до 10, рідше до 15 см, густо вкрите м'якими лінійно-шиловидними цілокраїми, по краю вузькоперетинчастими *листками,* розміщеними спірально або в 4--8 рядів; плідні гілки короткі, прості, несуть довгі стробіли (спороносні колоски) без ніжок; спорангіальні листки майже не відрізняються від безплідних і тільки трохи частіші й довші, ніж останні. Спороносить у липні — вересні.
Поширення. Плаун заплавний росте на Поліссі, в північній частині Лісостепу, по річках заходить у Степ, де росте на вологих місцях, коло боліт.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують спори плауна заплавного. Правила заготівлі і зберігання спор див. у статті *Плаун булавовидний.*
Хімічний склад. Спори плауна заплавного мають близький до спор плауна булавовидного хімічний склад, але відрізняються трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.
Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Плаун булавовидний.

906

ПЛАУН КОЛЮЧИЙ,
п'ядич колючий;
плаун годичный
Lycopodium annotinum —
багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. *Стебло* повзуче, розгалужене, циліндричне, з угору стоячими вилчасторозгалуженими гілочками, вкритими лінійно-ланцетними дрібнопилчастими горизонтально або назад відігнутими колючо-загостреними листками, розміщеними п'ятьма поздовжніми рядами. Молоді, спрямовані вгору, гілочки закінчуються одиничними стробілами (спороносними колосками), що сидять безпосередньо на гілочках, без ніжок. Стробіли циліндричні, з тісно сидячими яйцевидними зубчастими короткозагостреними, по краю плівчастими листками, у пазухах яких містяться нирковидні торбочки-спорангії, наповнені *спорами.* Спороносить у серпні — вересні.
Поширення. Плаун колючий зустрічається в Карпатах, на Поліссі, в північній частині Лісостепу в лісах і на пісках. Рослина **потребує** охорони, її занесено до *Червоної книги Української РСР.*
Заготівля і зберігання. Для медчч них потреб використовують спори плауна колючого. Про заготівлю і зберігання спор див. у етапі *Плаун булавовидний.*
Хімічний склад. Спори плауна колючого мають близький до спор плауна булавовидного хімічний склад, але відрізняються трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.
Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування— усе так. як у статті Плаун булавовидний.

907

ПЛАУН СПЛЮЩЕНИЙ —
багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун двогострий.*

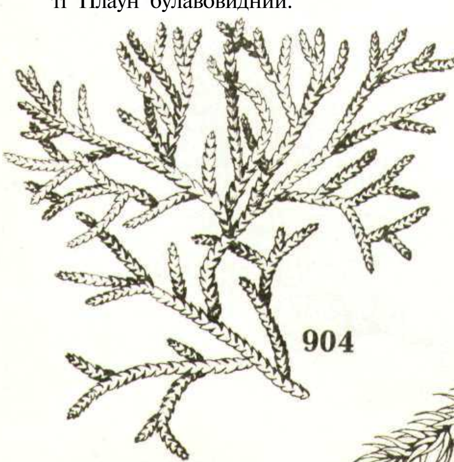

908

ПЛЕТУХА ЗВИЧАЙНА
повой заборный
Calystegia sepium, синонім — *Convolvulus sepium* —
багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини березкових. Стебло витке, гладеньке, до 3 м завдовжки. *Листки* чергові, прості, цілісні, трикутно-яйцевидні, з серцевидною основою й загостреним вершечком. *Квітки* правильні, великі, одиничні, пазушні, на *квітконіжках,* довших за листки; *чашечка* — з п'ятьма рівними лопатями; *віночок* зрослопелюстковий, лійковидно-дзвониковидний, білий, рідше — блідо-рожевий, **3,5—6** см завдовжки. *Плід* — *коробочка.* Цвіте **з** червня по серпень.

Поширення. Плетуха звичайна росте по всій території України на вологих місцях, по берегах річок і озер та серед чагарників.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* (Herba Calystegiae), або окремо листя (Folia Calystegiae), коріння (Radix Calystegiae) і квітки (Flores Calystegiae) плетухи. Траву, як і листя, заготовляють під час цвітіння рослини й використовують свіжою або сушать. Коріння, зібране рано навесні або восени, і квітки сушать. Рослина *неофіцинальна.*
Хімічний склад. Усі частини рослини містять дубильні речовини (до 8,5%), сапоніни і флавоноїди. У квітках є флавони.
Фармакологічні властивості і використання. Смолиста речовина, що міститься в рослині, має різко виражені проносні властивості. Поряд **з** цим рослина має діуретичні й глистогінні властивості, прискорює гоєння ран. Препарати трави або листя плетухи рекомендують при стійких запорах і водянці. Так само вживають і настойку з коріння. Настій квіток вважається ефективним засобом від простуди. Свіжовижатий сік рослини або настойку з свіжої трави використовують для компресів і примочок на рани. Притаманні рослині токсичні властивості змушують бути обережними при використанні її.
Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на півтори склянки окропу, настоюють 30 хвилин) по 1 столовій ложці 3 рази на день; настій листя (6 г, або дві чайні ложки, сировини на 200 мл окропу, настоюють 20 хвилин) по півсклянки 2 рази на день; настойку коріння (готують на 70% -ному спирті **у** співвідношенні 1 : 10, настоюють 7 днів) по 20—30 крапель на прийом; настій квіток (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настоюють 10 хвилин) по 1 склянці 3 рази на день, підсолоджуючи медом. ЗОВНІШНЬО—*компреси* і *примочки* із свіжого соку і настойки (1 частина свіжої трави на 2 частини 70% -ного спирту, настоюють 14 днів, проціджують; перед вживанням готують *розчин* з розрахунку 1 столова ложка настойки на півсклянки холодної кип'яченої води).

909

ПЛЕШИВЕЦЬ —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *кульбаба лікарська.*

910

ПЛЮЩ ЗВИЧАЙНИЙ,
прочитан;
плющ обыкновенный
Hedera helix, синонім —*H. caucasigena* —
вічнозелена рослина-ліана родини аралієвих. *Стебло* дерев'янисте, лазяче (прикріплюється до сторонніх предметів численними присосковидними додатковими корінцями), розгалужене, 10—20 (30) м завдовжки. *Листки* черешкові, чергові, шкірясті, блискучі; на безплідних пагонах — серцевидні, три-п'ятилопатеві; на квітконосних гілках — цілісні, яйцевидні або ромбічно-яйцевидні. *Квітки* дво- або одностатеві, правильні, п'ятичленні, жовтаво-зелені, в складних зонтиках, що утворюють китицю. *Плід* ягодоподібний, сферичний, спочатку зелений, потім — чорно-синій. Цвіте у вересні — жовтні.
Поширення. Плющ звичайний зустрічається в Карпатах та прилеглих районах, рідше — на Західному Поліссі та в Правобережному Лісостепу в тінистих лісах на вологих місцях.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують сушене листя плюща (Folia Hederae helicis). Заготівлю проводять під час цвітіння рослини. Сухого листя виходить 25% . *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Листя плюща містить сапонінові глікозиди (α- і [β-гедерин, гедеросапонін С, гедеросапонін-β), дубильні речовини, смоли, каротин, вітамін Е, хлорогенову, мурашину і яблучну кислоти, пектин і йод (у складі органічних сполук).

908

910

Фармакологічні властивості і використання. Плющ звичайний має протизапальні й ранозагоювальні властивості, підсилює секрецію бронхіальних залоз, підвищує діурез, розширює (малі дози) або звужує (великі дози) судини, виявляє загальнозміцнюючу й тонізуючу дію. Найдоцільніша форма застосування плюща — холодний настій. Його дають пити при хронічному бронхіті, при захворюваннях печінки і **жовчного** міхура, при подагрі й ревматизмі, після тривалих виснажливих хвороб або тяжких операцій та при надмірних місячних. Зовнішньо настій використовують для припарок при виведенні мозолів і бородавок, лікуванні ран і опіків. При білях у жінок настоєм промивають піхву і зовнішні статеві органи. Для стимулювання росту волосся ватним тампоном, попередньо насиченим настоєм плюща, змочують волосся і шкіру голови 1 раз на день (увечері) протягом 15—20 днів.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО - холодний настій (половина чайної ложки сировини на 200 мл холодної кип'яченої води, настоюють 8 годин) по чверті склянки 4 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — *припарки,* обмивання, зрошування настоєм із листя (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, варити 10 хвилин); припарки з розтертого листя на мозолі та бородавки. Рослина містить сильнодіючі речовини й потребує **обережності** при її застосуванні. При передозуванні можливе **отруєння!**

911

911

ПОВИТИЦЯ ЄВРОПЕЙСЬКА, перстенець, сплітачка, хмелинка;
повилика европейская
Cuscuta europaea —
однорічна безхлорофільна паразитна рослина родини повитицевих. *Стебло* нитковидне (до 1 мм завтовшки), витке, розгалужене, зеленаво-жовте до червонаво-жовтого, без листя і коріння (прикріплюється до інших рослин, з яких тягне поживні речовини, присосками — гаусторіями). *Квітки* дрібні, майже сидячі, правильні, двостатеві, п'ятичленні, зібрані в щільні головчасті *суцвіття; віночок* — з лійковидною трубочкою, рожевий або блідо-рожевий, лопаті його тупі, трохи коротші за трубочку. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Повитиця європейська росте по всій території України. Паразитує на багатьох культурних і дикорослих трав'янистих рослинах — на кропиві, хмелі, коноплях, конюшині, люцерні, виці, лаванді тощо, іноді — на кущах і молодих деревах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують сушену *траву* повитиці (Herba Cusculae europaeae). Заготовляють під час цвітіння рослини. Сухої трави виходить **14—15%** . *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава повитиці містить глікозид кускутин, дубильні речовини (до 6%), фітостерин, флавони, флобафени, лейкоантоціани, вуглеводи та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Відвар трави повитиці вживають як пургативний, діуретичний, болетамувальний та як такий, що збуджує виділення шлункового соку, засіб. Як в'яжучий засіб його призначають при колітах. П'ють відвар і при деяких жіночих хворобах, зокрема при мізерних менструаціях. У тібетській медицині рослина відома своїми кровоспинними властивостями. Зовнішньо, у вигляді ванн, повитицю використовують при шкірних захворюваннях. У гомеопатії препарати повитиці дають пити при висипах на шкірі, грипі, жіночих хворобах **та** в інших випадках.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО -*відвар* (5 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *настій* **(5—10** г сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 2 —3 рази на день при мізерних менструаціях.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару (50 г трави заливають 2 л окропу, підігрівають 20—25 хвилин, охолоджують, проціджують, віджимають і **додають** до ванни). Притаманні повитиці токсичні властивості змушують **бути** обережними при **внутрішньому** застосуванні її.

912

ПОВІЙКА —
багаторічна трав'яниста витка рослина родини березкових. Те саме, що й *березка польова.*

913

ПОДОРОЖНИК БЛОШИНИЙ
подорожник блошный
Plantago psyllium —
однорічна трав'яниста коротковолосиста рослина родини подорожникових. *Стебло* прямостояче, гіллясте, 10—40 см заввишки, з залозистим опушенням у верхній частині. *Листки* супротивні, лінійні, цілокраї або у верхній частині розставленозубчасті, з загостреною верхівкою. *Квітки* дрібні, двостатеві, в щільних яйцевидних або кулястих суцвіттях-головках, що сидять на довгих квітконосах у пазухах листків; *віночок* трубчастий, рожевувато-буруватий, плівчастий, волосистий, з чотирироздільним відгином. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — липні. Насіння дозріває у серпні — вересні.

Поширення. Подорожник блошиний у дикому стані росте на сухих схилах на Закавказзі. На Україні (в Сумській та Полтавській областях) подорожник блошиний культивують як лікарську рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують насіння (Semen Psyllii) і свіжу *траву* (Herba Plantaginis psyllii recens) подорожника. Траву заготовляють на початку цвітіння рослини. Зібрану сировину негайно відправляють на завод для переробки на *сік.* Для одержання насіння траву подорожника скошують (найкраще у фазі повної стиглості насіння в нижніх *суцвіттях),* досушують під укриттям на вільному повітрі і обмолочують. Зберігати насіння треба в сухому місці у щільно закритих банках чи бляшанках.

Хімічний склад. Насіння подорожника містить значну кількість слизу, жирну олію, білки, мінеральні солі та іридоїдний глікозид аукубін. У траві подорожника є слиз, аукубін, флавоноїди та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Насіння подорожника блошиного (ціле або потовчене) вживають як проносний засіб при хронічних запорах. Проносний ефект зумовлюється слизистими речовинами: при зіткненні з вологою, особливо в лужному середовищі кишечника, відбувається значне набухання насіння і як наслідок збільшується об'єм кишкового вмісту, що зумовлює посилену перистальтику внаслідок механічного подразнення слизової оболонки кишечника. Крім того, наявність у насінні великої кількості слизу зумов-

лює його обволікаючі, пом'якшувальні й протизапальні властивості, здатність адсорбувати бактерії. Експериментально доведено, що подорожник блошиний прискорює процес зсідання крові. Зважаючи на це, вживання відвару (Decoctum seminis Plantaginis psyllii) і слизу (Mucilaginis seminis Plantaginis psyllii) з насіння подорожника показане при виразкових ураженнях слизових оболонок шлунково-кишкового тракту і при хронічних запальних станах, ускладнених кровотечами. Місцево, у вигляді припарок з подрібненого насіння, розмоченого в гарячій воді, подорожник блошиний застосовують при запаленнях слизових оболонок очей, при хворобах шкіри (виразки, припухлості), для лікування тріщини соска грудної залози у матерів-годувальниць (припарки прикладають до тріщини після кожного годування). Готовий аптечний препарат «сік подорожника», який складається з суміші рівних об'ємів соку свіжозібраного листя *подорожника великого* і трави подорожника блошиного, призначають усередину як гіркоту при анацидних гастритах і хронічних колітах, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки без підвищеної кислотності й зовнішньо при ранах, порізах тощо. В поєднанні з антибіотиками й сульфаніламідними препаратами сік із свіжої трави подорожника блошиного застосовують при хронічній дизентерії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — одну столову ложку насіння потовкти й прийняти на ніч або вранці натщесерце, запиваючи водою; відвар насіння подорожника блошиного (10 г сировини заливають 200 мл окропу, кип'ятять 10 хвилин на водяній бані, охолоджують 10 хвилин і проціджують) по 1 столовій ложці 1 раз на день натщесерце (готують перед вживанням!); *слиз* насіння подорожника блошиного (2 столові ложки сировини промивають, заливають 200 мл окропу, охолоджують 10 хвилин) по 1 столовій ложці натщесерце (готують перед вживанням!); *сік* подорожника (Succus Plantaginis) по 1 столовій ложці 3 рази на день за 15—20 хвилин до їди протягом 30 днів (перед вживанням сік розводять у чверті склянки води). ЗОВНІШНЬО — *припарки* з потовченого насіння.

913 914

914

ПОДОРО́ЖНИК ВЕЛИ́КИЙ,
трипутник;
подорожник большой
Plantago major —

багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових. *Стебло* безлисте, тонкоборознисте, 10—60 см заввишки. *Листки* яйцевидні або еліптичні, цілокраї, голі або злегка опушені, звужені в широкий черешок, з 3—9 поздовжніми жилками, зібрані прикореневою *розеткою;* черешки коротші за пластинку або майже дорівнюють їй. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, сидячі, зібрані на верхівці стебла циліндричним колосом; *віночок* буруватий, з циліндричною трубочкою і чотирироздільним відгином. *Плід — коробочка.* Цвіте з червня по жовтень. Плоди достигають з липня.

Поширення. Подорожник великий росте на смітниках, городах, біля доріг і на вологих трав'янистих місцях по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Plantaginis majoris) і насіння (Semen Plantaginis majoris) подорожника. Листя заготовляють під час цвітіння рослини й використовують свіжим (для добування соку) або сушать, розстеливши тонким (3—5 см завтовшки) шаром на тканині чи папері в затінку на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні й час від часу перемішуючи. Штучне сушіння проводять при температурі 40—50°. Сушіння припиняють, коли черешки стають ламкими. Пожовкле й побуріле листя відкидають. Сухої сировини виходить 22—23% . Насіння подорожника заготовляють восени. Готову сировину зберігають у сухому місці в щільно закритих банках чи бляшанках. Строк придатності — 3 роки. Листя подорожника є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Листя містить глікозид аукубін, флавоноїди (гомоплантагінін, плантагінін, похідні байкалеїну і скутеляреїну тощо), гіркі, дубильні й пектинові речовини, слиз, оксикоричні кислоти (хлорогенова і неохлорогенова), фактор Т (бере участь у процесі зсідання крові), вітамін С і К, каротин, холін, аденін, сапоніни та сліди алкалоїдів. У насінні є значна кількість слизу, жирна олія, аукубін, олеанолова кислота, стероїдні сапоніни та вуглеводи.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* з листя подорожника виявляють багатосторонню терапевтичну дію: секретолітичну, протизапальну, знеболюючу, кровоспинну, ранозагоюювальну, бактеріостатичну, седативну (навіть снотворну), гіпотензивну та протиалергічну. Відвар із листя подорожника при-

значають при бронхітах, туберкульозі легень, коклюші, пневмосклерозі та інших захворюваннях дихальних органів, що супроводяться виділенням густих секретів, при катарах шлунка з недостатньою кислотністю, гострих шлунково-кишкових захворюваннях (гастрити, ентерити, ентероколіти), гострих і хронічних колітах, хронічних нефритах і виразковій хворобі. З готових аптечних препаратів використовують сік подорожника (див. статтю *Подорожник блошиний)* і плантаглюцид. Плантаглюцид застосовують як спазмолітичний і протизапальний засіб при гіпацидних гастритах, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки з нормальною і недостатньою кислотністю (в період загострення і для профілактики рецидивів). Тривалість лікування в період загострення — 3—4 тижні. Плантаглюцид і відвар листя подорожника протипоказані при гіперацидних гастритах і виразковій хворобі шлунка з підвищеною кислотністю. Листя подорожника входить до складу *грудного чаю.* В народній медицині відвар або настій листя подорожника п'ють і як «кровоочисний» засіб, від кропив'янки, при цинзі, гарячці й атеросклерозі, у випадку печії, відрижки, метеоризму, проносу й геморою, при запаленні сечового міхура, від нічного нетримання сечі й набряків, при раку шлунка і легень, злоякісних виразках шкіри та слоновості. Насіння подорожника великого має обволікаючі, пом'якшувальні й протизапальні властивості. Вживають його так само, як і насіння подорожника блошиного, Разом з тим відвар насіння подорожника великого п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день протягом 1—2 місяців при жіночому безплідді на грунті гормональної недостатності й при цукровому діабеті. Широко використовують подорожник і як зовнішній засіб. Свіже листя прикладають до фурункулів, ран, виразок, опіків, забиттів, порізів і наривів. Соком потовченого листя подорожника лікують дерматити від укусів комах. Порошок з листя використовують для присипання ран (кровоспинна дія) і для виготовлення мазі, яка є ефективним засобом для лікування гноячкових захворювань шкіри. Відваром листя промивають рани і виразки, полощуть рот при запаленні ясен, роблять примочки при запаленні очей і дерматитах. *Есенцію* із свіжої рослини використовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* листя (10 г, або 2 столові ложки, сировини на 200 мл окропу) по половині — третині склянки за 10—15 хвилин до їди 3-4 рази на день; плантаглюцид (Plantaglucidum) по 0,5—1 г (по 1/2 — 1 чайній ложці) 2—3 рази на день на 20—30 хвилин до їди в чверті склянки теплої води (для профілактики рецидивів приймають по 1 г 1—2 рази на день протягом 1-2 місяців); *сік* подорожника (дрібно порізане свіже листя подорожника змішують з рівною кількістю цукру і настоюють у теплому місці протягом 2 тижнів) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 20 хвилин до їди при раку шлунка; *настій 2* столових ложок суміші (порівну) листя подорожника великого і *шавлії лікарської* на двох склянках окропу приймають при виразковій хворобі 3 рази на день до їди по третині склянки в **перші** 10 днів, а потім — по півсклянки протягом 1—2 місяців.

ЗОВНІШНЬО — *компреси* з соку подорожника для лікування злоякісних пухлин; настій листя (50 г сировини на 200 мл окропу) для полоскання, обмивань, *примочок* і компресів; *мазь* (10 г порошку з листя на 90 г вазеліну) для лікування гноячкових захворювань шкіри.

915

916

915

ПОДОРО́ЖНИК ІНДІЙСЬКИЙ,
подорожник піщаний;
подорожник индийский
Plantago scabra, синоніми:
P. arenaria, P. indica—

однорічна трав'яниста шерстистоопушена рослина родини подорожникових. *Стебло* прямостояче, розгалужене, густооблистнене, 15—30 см заввишки. *Листки* прості, цілокраї, супротивні, сидячі, лінійні або вузьколінійні, 2—5 см завдовжки і 5 мм завширшки. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, зібрані в густі яйцевидні або довгасті *колоски,* які на верхівці рослини утворюють *зонтик; віночок* плівчастий, сухий. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — вересні. **Поширення.** Росте на сухих піщаних місцях, біля доріг, іноді — в посівах на Поліссі, в лісостепових і степових районах, у східних приморських районах Криму.

Заготівля і зберігання. Використовують насіння (Semen Psyllii) і сік із свіжого листя. Зрізані в період дозрівання плодів верхівки рослини досушують, обмолочують і просівають через сито. Одержане насіння зберігають у закритій посудині в сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Насіння містить слиз, жирну олію, білкові речовини тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Відвар насіння використовують як послаблюючий та обволікаючий засіб при запорах і хронічних колітах. При хронічних колітах вживають і свіжий сік рослини.

Лікарські форми і застосування. *Відвар* насіння (10 г насіння на 200 мл окропу) По 1 столовій ложці на день натщесерце.

916

ПОДОРО́ЖНИК ЛАНЦЕТОЛИ́СТИЙ,
поранник, порізник, собачі язички;
подорожник ланцетолистими
Plantago lanceolata —
багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових. *Стебло* (квіткова стрілка) просте, безлисте, прямостояче або висхідне, борозенчасте, слабоволосисте, 10—50 см заввишки. *Листки* ланцетні або вузьколанцетні, гострі, при основі звужені в *черешок*, цілокраї або злегка зубчасті, з 3—7 поздовжніми жилками, майже голі або вкриті більш-менш довгими волосками, зібрані прикореневою *розеткою;* черешки за довжиною дорівнюють пластинці. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, сидячі, зібрані на верхівці стебла коротким густим яйцевидним, видовженим або еліпсоїдно-циліндричним колосом; *віночок* буруватий, плівчастий, з циліндричною, злегка здутою, трубочкою і чотирироздільним відгином. *Плід — коробочка.* Цвіте з квітня по вересень.

Поширення. Подорожник ланцетолистий росте по всій території України в степах, на степових схилах, кам'янистих відслоненнях, луках і трав'янистих місцях та серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Подорожник великий. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Подорожник ланцетолистий має близький до подорожника великого хімічний склад, але відрізняється трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Подорожник великий.

917

ПОДОРО́ЖНИК ПІЩА́НИЙ — однорічна трав'яниста шерстистоопушена рослина родини подорожникових. Те саме, що й *подорожник індійський.*

918

ПОДОРО́ЖНИК СЕРЕДНІЙ
подорожник средний
Plantago media —
багаторічна трав'яниста шорсткоопушена рослина родини подорожникових. *Стебло* (квіткова стрілка) просте, безлисте, при основі висхідне, тонкоборозенчасте, 15—70 см заввишки. *Листки* еліптичні або яйцевидні, з 5 поздовжніми жилками, на верхівці пригострені, при основі ширококлиновидні, з обох боків волосисті, зібрані прикореневою *розеткою, черешки* в 4—10 раз коротші за *пластинку. Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, сидячі, зібрані на верхівці стебла густим циліндричним або видовженоциліндричним колосом; *віночок* сріблясто-білий, з циліндричною трубочкою і чотирироздільним відгином. *Плід — коробочка.* Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Подорожник середній росте по всій території України на сухих луках, степових схилах, трав'янистих місцях та узліссях.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Подорожник великий. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Подорожник середній має близький до подорожника великого хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Подорожник великий.

919

ПОДОФІ́Л ЩИТКОВИ́ДНИЙ
подофилл щитовидный
Podophyllum peltatum —
багаторічна трав'яниста рослина родини барбарисових. Має повзуче горизонтальне циліндричне колінчасте, просте або розгалужене, червонаво-коричневе *кореневище,* від потовщених вузлів якого відходять м'ясисті, шнуровидні додаткові *корені. Стебло* гладеньке, прямостояче 25—30 см заввишки, просте, на верхівці несе 2 супротивнорозміщені, довгочерешкові, пальчастоп'яти-семироздільні *листки,* між якими на короткій *квітконіжці* розвивається велика (до 5 см у діаметрі) поникла 6—9-пелюсткова біла квітка. *Плід* — соковита жовта їстівна кислувато-солодка запашна *ягода.* Цвіте на початку червня. Плоди достигають у серпні.

Поширення. В дикому стані подофіл щитковидний росте в Пів-

918

919

нічній Америці. В СРСР (Ленінградська і Московська області) його культивують як лікарську рослину.

Сировина. Для медичних потреб заготовляють кореневища подофілу (Rhizoma Podophylli), які використовують як сировину для виготовлення подофіліну.

Хімічний склад. У кореневищах подофілу є смолисті речовини невивченого складу і кристалічні сполуки, які за своєю природою належать до **лігнанів** і є похідними подофілотоксину або пельтатину.

Фармакологічні властивості і використання. Подофілін, який являє собою суміш смолистих речовин і лігнанів, виявляє цитостатичну активність і блокує мітози на стадії метафази. Крім того, препарат виявляє послаблюючу і жовчогінну дію, пригнічує діяльність центральної нервової системи. Використовують подофілін як допоміжний засіб при папіломатозі гортані й папіломах сечового міхура. Є дані про високу ефективність препарату при лікуванні лімфангіом.

Лікарські форми і застосування, Подофілін (Podophyllinum) — аморфний порошок від жовто-коричневого до жовто-зеленого кольору зі специфічним запахом. Застосовують у вигляді спиртових *розчинів* (при лікуванні папіломатозу гортані) і *суспензії* у вазеліновому маслі (при лікуванні папілом сечового міхура). При папіломатозі гортані у дітей спочатку видаляють папілому хірургічним шляхом, а потім 1 раз на 2 дні змащують ділянки слизової оболонки на місці видалення 15% -ним спиртовим розчином подофіліну. Курс лікування— 14—16 змащувань. У дітей віком до 1 року застосовувати препарат треба з обережністю. У дорослих змащують гортань 30% -ним спиртовим розчином подофіліну 10 раз, потім видаляють папіломи і знову змащують 20 раз. При відсутності запальної реакції змащують щодня при наявності запальної реакції — 1 раз на 2—3 дні. Суспензію подофіліну вводять у сечовий міхур при невеликих типових і атипових папілярних фіброепітеліомах. У поєднанні з електрокоагуляцією застосовують подофілін для профілактики рецидивів. У сечовий міхур вводять через катетер 1% -ну, 4% -ну, 8% -ну або 12% -ну суспензію подофіліну в вазеліновому маслі в кількості 100 мл на 30—40 хвилин або 1—2 години, з тижневою перервою. Після вливання хворий повинен деякий час лежати спочатку на одному боці, а потім на другому. При застосуванні подофіліну відчувається паління в сечовому міхурі, яке проходить після виведення препарату. Якщо при змащуванні гортані з'являються нудота, блювання, розлад шлунково-кишкового тракту, дальше застосування препарату припиняють. Подофілін подразнює слизові оболонки, особливо кон'юнктиву. Зважаючи на це, працювати з ним (готувати розчини, суспензії тощо) треба в окулярах.

920

ПОЖА́РКИ — багаторічна трав'яниста сіро-зелена або зеленувата рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *оман британський.*

921

ПОЛИН АВСТРІЙСЬКИЙ, полинок; полынь австрийская *Artemisia austriaca,* синонім — *A. repens* — багаторічна трав'яниста білувато-повстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебла підведені до майже прямостоячих, часто вигнуті, 15—70 см заввишки, при основі трохи здерев'янілі, нижче середини або й від основи розгалужені, з численними вкороченими пазушними гілочками під суцвіттям; неплідні *пагони,* що відходять від кореневища, набагато коротші за стебла, висхідні. *Листки* короткочерешкові (нижні) або сидячі, від 2—3-роздільних до двоперисторозсічених, почасти з 2—3-роздільними сегментами 2-го порядку (крім найнижчих віяловидних), яйцевидні або овальні, з більш-менш розвинутими, роздільними або перисторозсіченими вушками при основі; кінцеві частки вузьколінійні до лінійно-ланцетних, загострені; верхівкові листки при *кошиках* лінійні або вузьколінійні, тупі або тупуваті. *Квітки* різнорідні, в яйцевидних або майже кулястих дрібних, більш-менш пониклих кошиках, що утворюють волотисте суцвіття; крайові квітки (їх 5—7) жіночі, серединні (їх 7—8) — двостатеві, їхній *віночок* жовтуватий, рідко червонясто-жовтий, вузькоконічний, п'ятизубчастий, на верхівці мохнато-волосистий. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Полин австрійський росте по всій території України (крім Карпат і півночі Полісся) на степових схилах, відслоненнях і сухих луках, як бур'ян по відкритих місцях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* полину (стеблові вершечки разом з листям та квітками). Зрізані на початку цвітіння рослини верхівки стебел зв'язують у пучки й розвішують для сушіння у затінку на протязі або в провітрюваному приміщенні. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава полину австрійського містить ефірну олію, алкалоїди, органічні кислоти, каротин, вітамін С і смоли. До складу ефірної олії входять цинеол, кетон туйон, сесквітерпеновий спирт абсинтин і туйол.

Фармакологічні властивості і використання. Полин австрійський використовують як засіб, що стимулює секрецію шлункового соку і жовчі, підвищує діурез і виділення поту, виявляє жарознижуючу, кровоспинну, протисудомну, слабку снотворну й протиблювотну дію і має глистогінні властивості. Найчастіше настій трави полину австрійського призначають для поліпшення апетиту і травлення, при водянці, малярії, глистяній інвазії, хворобах печінки й селезінки **та** подагрі, а також як протисудомний і протиблювотний засіб. Свіжу траву рослини прикладають до лоба і висків при безсонні.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настій трави (1 чайну ложку сировини настотоготь до охолодження на двох склянках окропу, проціджують) по чверті склянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди, підсолоджуючи на смак. Препарати полину австрійського протипоказані при вагітності та при ожирінні у людей похилого віку.

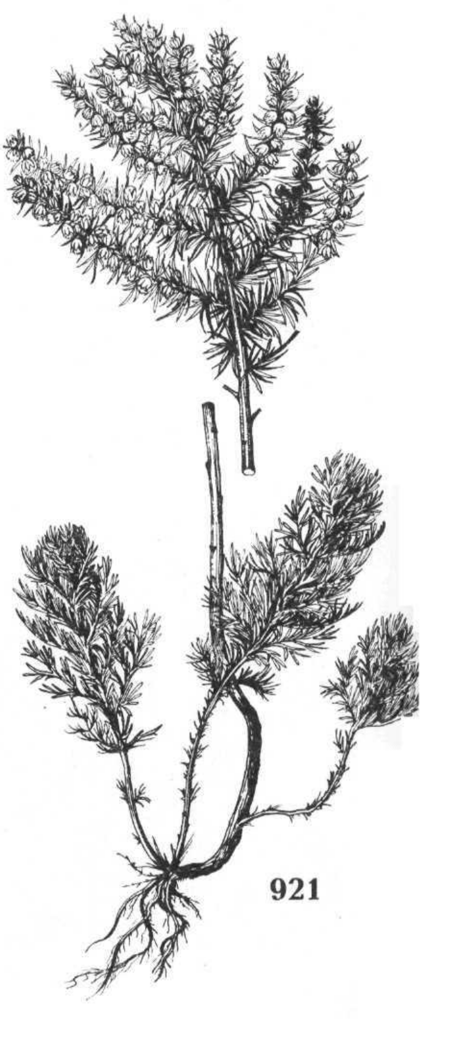
921

922

ПОЛИ́Н БО́ЖЕ ДЕ́РЕВО
полынь лечебная
Artemisia abrotanum —
високий (60—150 см заввишки) майже до верхівки здерев'янілий півкущ родини айстрових (складноцвітих). Має міцний цитриновий запах. *Стебла* підведені, в нижній частині — з бурою корою, в верхній вкриті воскового поволокою, голі, розгалужені, густо облистнені. *Листки* чергові, голубувато-зелені, зісподу сіруваті від дрібного опушення; стеблові — черешкові до сидячих, без вушок при основі, двічіперисторозсічені, з вузьколінійними загостреними кінцевими частками, верхівкові — трійчасті або суцільні, вузьколінійні. *Квітки* жовті, різнорідні, в майже кулястих дрібних, розташованих на помітних ніжках, більш-менш пониклих *кошиках,* що утворюють рідкувате густо облистнене, волотисте *суцвіття;* крайові квітки жіночі, решта — двостатеві. *Плід* — сім'янка. Цвіте з липня по жовтень.
Поширення. Полин боже дерево походить з Південної Європи і Малої Азії. На території УРСР (переважно в західних районах) його де-не-де культивують у садах та на городах як ароматичну рослину, іноді він трапляється в здичавілому стані.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують стеблові вершечки разом з листям та квітками (Herba Abrotani). Зібрані вершечки стебел зв'язують у пучки й розвішують для сушіння у затінку на протязі або в провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі до 40°. Сухої трави виходить 25—30% . Зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. *Трава* рослини містить ефірну олію, алкалоїд абротин та дубильні й гіркі речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Полин боже дерево використовують як засіб, що стимулює діяльність,травних органів і збуджує апетит, виявляє протиспазматичну, болетамувальну й кровоспинну дію та виганяє деякі види глистів. Вживають у вигляді настою. Для місцевого лікування використовують свіжий сік, розпарену траву й настій полину: свіжим соком лікують рани й нариви; *компреси* з розпареної трави рекомендують при запаленнях грудної залози і для прискорення визрівання наривів; настоєм полощуть рот при болі зубів, роблять місцеві ванни при потінні ніг. У гомеопатії рослину використовують для лікування анемії, золотухи, епілепсії й туберкульозного менінгіту.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (3О г сировини на 400 мл окропу) по три чверті склянки 3 рази на день.

923

ПОЛИ́Н ГІРКИ́Й,
полынь горькая
Artemisia absinthium —
багаторічна трав'яниста сріблясто-сіра рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, 50—125 см заввишки, слаборебристі, у верхній частині розгалужені. Листки чергові, зверху білувато-шовковисті, з просвітчастими крапчастими *залозками;* нижні — довгочерешкові, трикутно-серцевидні, тричіперисторозсічені; серединні — сидячі, двічіперистороздільні; верхні — сидячі, перистороздільні; лопаті листків лінійно-довгасті, притуплені. *Квітки* жовті, різнорідні, в майже

922

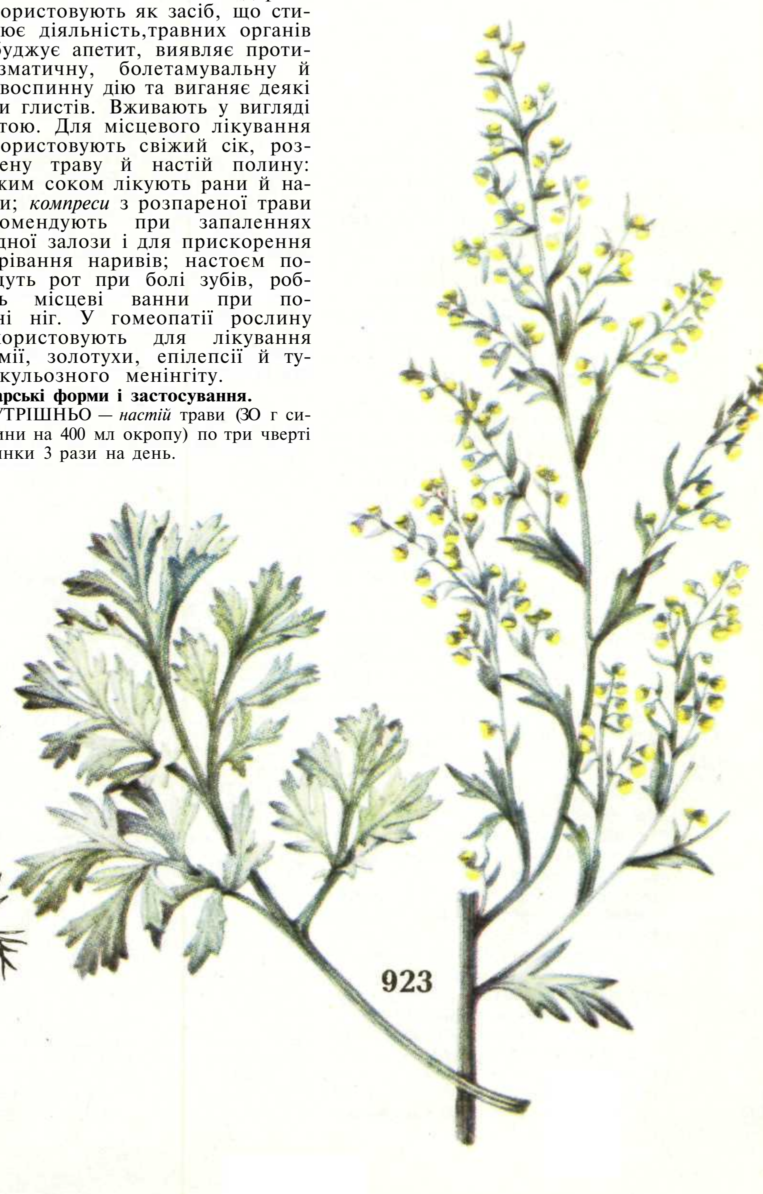

923

кулястих пониклих *кошиках,* зібраних гронами у волотисте *суцвіття;* крайові квітки — жіночі, решта — двостатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Полин гіркий росте по всій території України на полях і пустирях, біля доріг та поблизу жител.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Absinthii) і листя (Folia Absinthii) рослини. Листя полину збирають до цвітіння рослини (беруть добре розвинені прикореневі або стеблові листки, зриваючи їх без черешків). Траву заготовляють на початку цвітіння рослини, зрізуючи серпами або ножами нездерев'янілі верхівки стебел завдовжки 20—25 см. Зібрану сировину зразу ж сушать у затінку на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні, розкладаючи тонким (3—5 см завтовшки) шаром на тканині чи папері й час від часу переміщуючи. Штучне сушіння проводять при температурі 40—45°. Сухої сировини виходить 24—25% . Зберігають у щільно закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 2 роки. Трава полину є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Сировина полину гіркого має у своєму складі ефірну олію (0,5—2%), флавоноїди (артемізетин та інші), дубильні речовини, лігнани, органічні кислоти, каротин і вітамін С, B_6 та ін. До складу ефірної олії входять сесквітерпенові спирти (абсинтин, анабсинтин та артабсинтин), сесквітерпенові лактони, туїловий спирт, вуглеводні (бізаболени, пінен, кадинен, феландрен, каріофілен та сепінен), кетон туйон, моноциклічні кетолактони тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Полин гіркий є одним з представників гіркот: він збуджує апетит, рефлекторно стимулює діяльність залоз травного каналу, підвищує секрецію жовчі, панкреатичного й шлункового соку. В помірних дозах полин виявляє заспокійливу дію, а при дії великих доз спостерігається наростання явищ збудження з наступним пригніченням. Крім того, полин має протизапальні, антисептичні, противиразкові й глистогінні властивості. Полин гіркий прописують у вигляді густого екстракту, настою або настойки як гіркоту, що поліпшує апетит і збуджує діяльність травних органів, при гастритах як з підвищеною, так і з недостатньою кислотністю, при захворюваннях печінки і жовчного міхура, при всіх явищах фізіологічної слабості — загальному погіршенні живлення, після тривалих виснажливих хвороб, при анемії, скрофульозі й диспепсіях. Полин входить до складу інгредієнтів для виготовлення настойки гіркої (Tinctura amara), шлункових таблеток (Tabulettae Stomachicae cum extracto Belladonnae), *апетитних чаїв* та *жовчогінних чаїв.* Дуже популярне лікування полином гірким у народній медицині. Крім усіх вищезазначених випадків, усередину його дають при гарячці й малярії, туберкульозі й золотусі, при захворюваннях печінки, що супроводяться жовтяницею, хворобах селезінки, запальних процесах у нирках і сечовому міхурі, водянці, гемороі й холері (як дезинфікуючий засіб), при безсонні, постійному запамороченні, спазмах у животі й ядусі, при недостатніх і нерегулярних менструаціях та нічних полюціях. Для лікування алкоголізму застосовують настій із суміші трави полину гіркого і *чебрецю плазкого.* При зовнішньому застосуванні препарати полину діють знеболююче, антисептично, протизапально. Розведену кип'яченою водою у співвідношенні І : 10 настойку використовують для компресів і примочок при забиттях, саднах, ранах, хворобах очей та при укусах комах. Свіже потовчене листя з успіхом застосовують при крововиливах на тілі внаслідок травм, при вивихах і розтягу сухожилків. Настоєм трави полину, який застосовують у вигляді клізми (після випорожнення) з додаванням часнику (в 1 склянці настою відварюють середню головку часнику), виганяють гостриків. Клізму повторюють кілька днів підряд до повного зникнення глистів. Полоскання настоєм проводять при неприємному запаху з рота.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—екстракт полину густий (Extractum Absinthii spissum) по 10—20 *крапель* за 30—40 хвилин до їди 3 рази на день; *настойку* полину (готують на 70% -ному спирті у співвідношенні 1:5) по 15—20 крапель 3 рази на день за 15—20 хвилин до їди; *настій* трави (10 г або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди; настій трави (1 чайну ложку сировини на 200 мл окропу, настояти 10 хвилин) по 3 столові ложки протягом 10 днів натщесерце (вранці) і ввечері (перед сном) при аскаридозі (після кожного прийому настою з'їдають по півсклянки свіжонатертої моркви); 15 г суміші трави полину гіркого і чебрецю плазкого, взятих у співвідношенні 1 : 4, варять 5 хвилин у склянці окропу, охолоджують, відціджують і п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день протягом 2—3 місяців. ЗОВНІШНЬО — настій трави (1—2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу) для полоскання ротової порожнини 4—6 раз на день. Тривале надмірне вживання препаратів полину може спричинити **отруєння.** Не рекомендується вживати препарати полину вагітним жінкам.

924

ПОЛИ́Н ЕСТРАГО́Н,
тархун;
полынь эстрагон
Artemisia dracunculus, синонім — *Oligosporus dracunculus* —

багаторічна трав'яниста гола рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, 40—150 см заввишки, жовтаво-бурі, в *суцвітті* волотевидно розгалужені, нижче — з видовженими неплідними гілками. *Листки* чергові, суцільні (нижні іноді на верхівці надрізані, з 2—3 лопатями), лінійно- або видовженоланцетні, коротко й тупувато або відтягнуто загострені. *Квітки* блідо-жовті, різнорідні, в поникли, майже кулястих *кошиках,* що утворюють вузьке й густе волотисте *суцвіття;* крайові квітки маточкові, плідні, серединні — тичинкові, з редукованою *маточкою. Плід* — сім'янка. Цвіте у серпні — вересні.

Поширення. Полин естрагон росте розсіяно в Лісостепу і Степу по берегах річок та в степових балках, на пустищах. Культивують як пряну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують стеблові верхівки разом з листям та квітками (Herba Dracunculi). Зрізані верхівки стебел зв'язують у пучки й розвішують для сушін-

924

ня у затінку на протязі або в провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі до 40°. Сухої трави виходить 25% . Зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Трава* рослини містить ефірну олію (0,1—0,72%), каротин (15 мг%), аскорбінову кислоту (190 мг%) та гіркі й дубильні речовини. У складі ефірної олії є сабінен, мірцен, метилхавікол, естрагол та ін.

Фармакологічні властивості і використання. Полин естрагон використовують як засіб, що стимулює секрецію шлункового соку і жовчі, підвищує діурез, виявляє загальнозміцнюючу дію. Настій трави призначають для покращення апетиту і травлення, при катарах шлунка, зокрема при хронічних гастритах зі зниженою кислотністю шлункового соку, у разі водянки, метеоризму й глистяної інвазії та як протицинготний засіб. Траву полину естрагону вживають як пряну приправу до м'ясних страв, додають для запаху до м'ясних юшок, використовують для виготовлення безалкогольних напоїв і ароматично-пряного оцту, під час соління огірків і помідорів та квашення капусти, яблук і груш. Свіжим зіллям натирають сире м'ясо й дичину, щоб не сідали мухи.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (6 г сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день до їди. Вагітним жінкам вживати препарати полину естрагону **протипоказано.**

925

ПОЛИ́Н ЗВИЧА́ЙНИЙ,
чорнобиль;
полынь обыкновенная
Artemisia vulgaris — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямі або коло основи висхідні, гранчасті, здебільшого волотисторозгалужені і більш чи менш опушені, 0,5—1,5 м заввишки. *Листки* чергові, зверху темно-зелені, голі, знизу — біло-повстисті, з трохи загнутими донизу краями, перистороздільні, з еліптично-ланцетними або ланцетними, пилчастонадрізаними лопатями; нижні листки — з *черешками,* серединні і верхні — сидячі, верхівкові — 3—5-роздільні або цілі. *Квітки* різнорідні, червонуваті, в оберненояйцевидних або еліптичних кошиках, що утворюють волотисте *суцвіття;* крайові квітки жіночі, з вузькотрубчастим двозубчастим *віночком,* серединні —двостатеві, віночок у них лійковидно-трубчастий 5-зубчастий. *Плід* — сім'янка. Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Полин звичайний росте по всій території України, на луках, узліссях, лісових галявинах, біля доріг, у садах та серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують стеблові верхівки разом з листям і квітками (Herba Artemisiae vulgaris} і коріння (Radix Artemisiae vulgaris) полину. Зрізані на початку цвітіння рослини верхівки стебел зв'язують у пучки й розвішують для сушіння у затінку на протязі або в провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 23—24% . *Корені* викопують восени, відламують нездерев'янілі м'ясисті бокові частини, старанно очищають від землі щітками **(мити не можна!)** і швидко сушать (можна на сонці). Сухих коренів виходить 20% . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. *Трава* полину містить ефірну олію (0,1—0,6 %), алкалоїди, каротин, аскорбінову кислоту (у листі до 175 мг%) і вітаміни групи В, дубильні речовини, гіркі сесквітерпенові лактони (тауремізин та інші), слизисті й смолисті речовини. До складу ефірної олії трави входять цинеол, туйон, бронерол, парафін та альдегіди. У коренях є слизисті, смолисті й дубильні речовини, інулін та ефірна олія, до складу якої входять дигідроматрикаріє-вий ефір і кетон.

Фармакологічні властивості і використання. Галенові *препарати* полину звичайного заспокійливо діють на нервову систему, пригнічують судому, виявляють легку снотворну та потогінну дію, збуджують апетит і регулюють функціональну діяльність травного каналу, нормалізують менструальний цикл, виганяють деякі види глистів. Відвар трави полину показаний при зниженому апетиті, млявому травленні, при епілепсії, неврастенії й інших нервових захворюваннях та при нервовому безсонні.

В акушерстві й гінекології відвар трави полину призначають при аменореї й гіпоменструальному синдромі центрального генезу, при токсикозах вагітних та як засіб, що прискорює і знеболює пологи, а розведеним у воді відваром спринцюються при білях. Настій трави дають пити породіллям для посилення пологових виділень. При повній відсутності менструацій настій трави з корінням (2 столові ложки трави і 1 столова ложка, або 15 г, коріння, на 200 мл холодної води, настоюють добу) вживають по 1 столовій ложці через кожні 3 години до появи менструації. Якщо протягом тижня менструація не почнеться, то концентрацію настою збільшують (беруть по 30 г трави і коріння). Відвар коріння полину в білому сухому вині вживають при туберкульозі легень як тонізуючий засіб. При глистяній інвазії п'ють настій суміші трави полину звичайного, квіток *ромашки лікарської* і коріння *тирличу жовтого.* Для лікування алкоголізму застосовують настій із суміші трави полину звичайного і *чебрецю плазкого.* Трава полину

925

звичайного входить до складу суміші Здренко, яку використовують при лікуванні деяких гастритів і виразки шлунка. В гомеопатії траву й коріння полину звичайного застосовують при епілепсії та при різних жіночих хворобах. Цигарки з сухої трави полину палять при бронхіальній астмі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* трави (3 чайні ложки сировини на 300 мл окропу) по півсклянки 3 рази на день; настій трави (1 столова ложка сировини на 500 мл окропу, настоюють 10 хвилин) по півсклянки 3 рази на день; відвар коріння у вині (1 столову ложку з горою сировини на 200 мл вина, варять 10 хвилин, додаючи до відвару, який ще кипить, 1—2 чайні ложки меду, охолоджують) по півсклянки натщесерце; 1 столову ложку суміші (порівну) трави полину звичайного, квіток ромашки лікарської і коріння тирличу жовтого заварюють в 1 склянці окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують і п'ють по три чверті склянки вранці натщесерце і ввечері протягом 3 днів; 1 столову ложку з горою суміші трави полину звичайного і чебрецю плазкого, взятих у співвідношенні 1 : 4, варять 5 хвилин у склянці окропу, охолоджують, проціджують і п'ють по 1 столовій ложці 3 рази на день протягом 2—3 місяців (у багатьох хворих уже через 2 тижні вживання відвару з'являється байдужість до спиртних напоїв, а в декого навіть огида).

ЗОВНІШНЬО — спринцювання розчином відвару трави (для одного спринцювання 1 склянку відвару розводять в 1 л теплої кип'яченої води) при білях.

926

ПОЛИН ОДНОРІЧНИЙ

полынь однолетняя,
Artemisia annua —
однорічна трав'яниста темно-зелена, на час цвітіння зовсім гола рослина родини айстрових (складноцвітих). Має приємний запах. *Стебла* прямостоячі, 30—100 см заввишки, вгорі або нерідко й від основи розгалужені. *Листки* чергові; стеблові листки короткочерешкові (нижні) або сидячі двоперистороздільні з перистонадрізаними частками, яйцевидні; листки в суцвітті дрібніші й менш складні, до вузьколінійних при *кошиках. Квітки* жовті, різнорідні, в кошиках, що утворюють волотевидне суцвіття; крайові квітки жіночі, решта — двостатеві; спільне *квітколоже* кошика голе. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Полин однорічний розсіяно росте по всій території України як рудеральний бур'ян.
Сировина. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Artemisiae annuae) або молоде листя (Folia Artemisiae annuae) полину. Траву заготовляють в період цвітіння рослини. Сушать її в затінку на протязі або в добре провітрюваному приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава полину містить ефірну олію, до складу якої входять артемізіакетон, ізоартемізіакетон, 1-камфора, цинеол, пінен, борнеол, камфен, кадинен, каріофілен, спирти та оцтова і масляна кислоти.
Фармакологічні властивості і використання. Настій трави полину однорічного вживають як засіб, що збуджує апетит. Свіжим соком лікують коросту.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—*настій* трави для стимулювання діяльності травних органів і підвищення апетиту (разова доза — 3—8 г).

ЗОВНІШНЬО — свіжий *сік* із молодого листя для змащування уражених ділянок тіла двічі на день.

9 2 7

ПОЛИН ПОЛЬОВИЙ

полынь полевая
Artemisia campestris —
багаторічна трав'яниста, в молодому віці опушена, пізніше — гола рослина родини айстрових (складноцвітих). Має багатоголове дерев'янисте *кореневище,* від якого відходять квітконосні й короткі вегетативні *пагони.* Квітконосні *стебла* висхідні або прямостоячі, 30—60 см заввишки, бурі або червонаві, біля основи здерев'янілі. *Листки* чергові, голі або майже голі, лише молоді шовковистоволосисті, двічі-тричіперисторозсічені, з лінійними гострокінцевими частками; верхні — трироздільні або цілісні, лінійні; нижні — черешкові, решта — сидячі. *Квітки* жовті або червонаві, в яйцевидних, пониклих, зближених групами або клубочками кошиках, що утворюють вузькопірамідальну *волоть;* крайові квітки маточкові, нитковидно-трубчасті, двозубчасті, плідні, серединні — двостатеві, трубчасті, п'ятизубчасті, неплідні. *Плід — сім'янка.* Цвіте у липні — вересні.
Поширення. Росте в соснових, рідше — в мішаних лісах, на просіках, галявинах, річкових пісках, сухих луках, уздовж доріг по всій території України.
Сировина. Використовують *траву* (верхівки квітконосних пагонів), зібрану в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад ще слабо вивчено. Рослина містить ефірну олію.
Фармакологічні властивості і використання. *Відвар* трави п'ють при маткових кровотечах, запаленні сечового міхура, при болях у животі і «ломоті кісток». Ним полощуть рот при зубному болі. *Мазь* із свіжого подрібненого листя і свинячого смальцю використовують для лікування ран і наривів, для змащування ніг при надмірній пітливості.

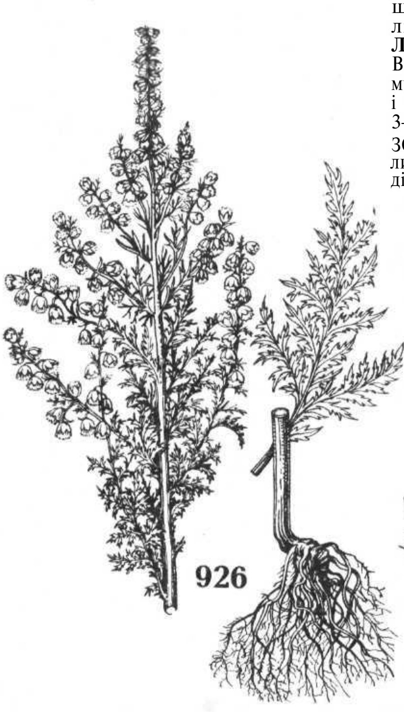
926

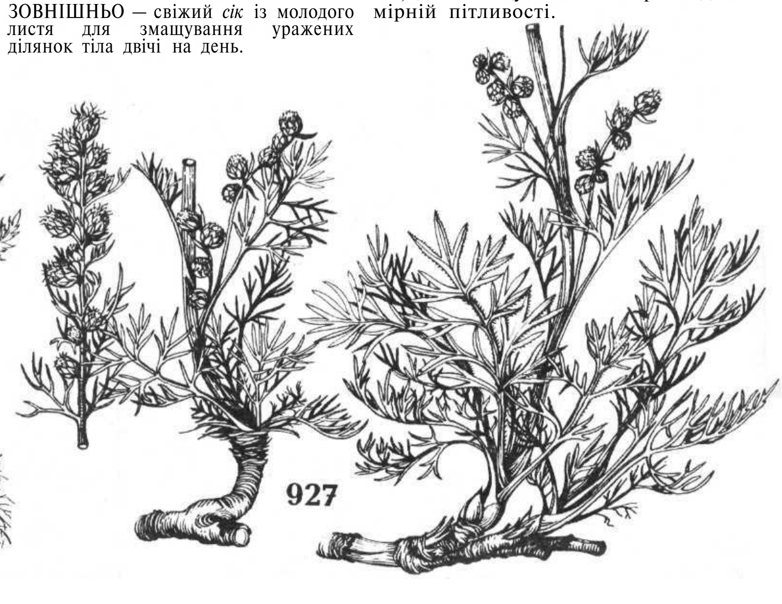
927

928

ПОЛИН ПРИМО́РСЬКИЙ
полынь приморская
Artemisia maritima —
павутинисто-повстистий півкущик родини айстрових (складноцвітих). Має міцний гострий запах. *Стебла* тонкі, 20—40 см заввишки, гіллясті, при основі підведені або майже прямостоячі, у нижній частині помітно здерев'янілі. *Листки* чергові; нижні — довгочерешкові, двічі або тричі перисторозсічені, кінцеві частки у них лінійні, плоскі, серединні стеблові — короткочерешкові або сидячі, одноразово або двічі перисторозсічені, верхні приквіткові часто більші за *китицю,* сидячі; покривні листочки при кошиках набагато коротші за самі КОШИКИ. *Квітки* двостатеві, трубчасто-дзвониковидні, жовті, зібрані по 7—10 у кошики, що утворюють розлогу волоть; гілки та гілочки *суцвіття,* як і самі кошики, звичайно більш-менш поникли. *Плід — сім'янка.* Цвіте у серпні — вересні.

Поширення. Полин приморський росте на солончакових грунтах по узбережжю Чорного та Азовського морів і Сиваша.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують кошики полину (Flores Artemisiae maritimae), які добре розвинулися, але ще не розпустилися. Зрізані вершки стебел швидко (щоб не розпустилися кошики) сушать, обмолочують і просівають через сито. Сухих кошиків виходить 10% . Зберігають їх у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіціальна.*

Хімічний склад. Кошики полину приморського містять сесквітерпеновий лактон сантонін (0,2—0,94%), глікозиди абсинтин і анабсинтин, до 1% ефірної олії, головною складовою частиною якої є туйол, дубильні речовини, хамазулен, каротин, вітамін С і B_6 та янтарну і яблучну кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Найчастіше полин приморський використовують як засіб, що має глистогінні властивості. Вживають його у вигляді настою або порошків з кошиків, змішаних з медом. Поряд з цим настій з кошиків дають всередину для стимулювання діяльності травних органів і підвищення апетиту, при туберкульозі легень та при мізерних і нерегулярних менструаціях. Припарки з кошиків полину прикладають на забиті місця і на ділянки ураження шкіри раком, до мозолів і бородавок.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— *порошки* з кошиків у суміші з медом (10 г сировини змішують з 100 г меду) при глистяній інвазії; настій кошиків (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують) по чверті склянки 3 рази на день за 30 хвилин до їди.
ЗОВНІШНЬО — *припарки* на уражені ділянки тіла 1—2 рази на день.

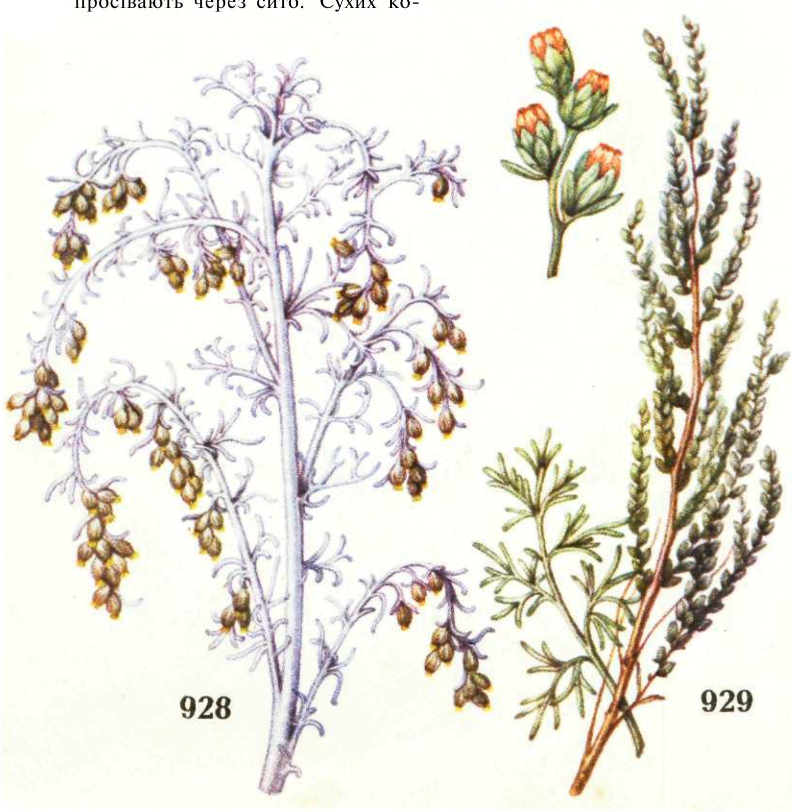
928 929

929

ПОЛИ́НЦИТВА́РНИЙ,
цитварне насіння, цитварні квітки,
полынь цитварная
Artemisia cina —
півкущик родини айстрових (складноцвітих). Має специфічний камфорний запах. Стебла прямостоячі, 30—50 см заввишки, у нижній частині помітно здерев'янілі, спочатку волосисті, згодом голі, гладенькі, з жовтуватою корою; гілочки тоненькі, відходять під гострим кутом. *Листки* чергові, в молодому віці павутинисто-волосисті, пізніше майже голі, сіро-зелені; нижні — довгочерешкові, двічіперисторозсічені, з довгими товстуватими тупими вузьколінійними частками, на час цвітіння відмирають, серединні стеблові — короткочерешкові або сидячі, трироздільні; верхні — сидячі, прості, лінійні; покривні листочки при *кошиках* коротші за них. *Квітки* двостатеві, трубчасто-дзвониковидні, жовті або пурпурові, зібрані по 3— 6 у прямостоячі кошики, що утворюють вузькопірамідальну *волоть. Плід* — сім'янка. Цвіте у вересні.

Поширення. Полин цитварний — ендемічна рослина Середньої Азії (Південний Казахстан, Таджикистан), де росте суцільними заростями в напівпустельних степах і по долинах річок.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кошики полину (Flores Cinae), які добре розвинулися, але ще не розпустилися. Зрізані вершки стебел швидко сушать, обмолочують і просівають через сито. Строк придатності — 3 роки. Зберігають у добре закритих банках або бляшанках, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Сировина продається в аптеках.

Хімічний склад. Кошики полину цитварного містять сесквітерпеновий лактон сантонін (до 7%), дубильні, гіркі і барвні речовини, яблучну і оцтову кислоти, бетаїн і холін та до 3% ефірної олії, головною складовою частиною якої є цинеол (70—80%).

Фармакологічні властивості і використання. Головною діючою речовиною полину є сантонін, який виявляє протиглистяну дію. Зважаючи на це, порошки з кошиків рослини застосовують як засіб, що виганяє круглих глистів, особливо аскарид і гостриків. Приймають кошики в суміші з цукром, медом, варенням чи сиропом після відповідної підготовки хворого. Настій кошиків має антисептичні, протизапальні та болетамувальні властивості. Його використовують для натирання при м'язовому і суглобовому ревматизмі, невралгіях і люмбаго.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *порошки* з кошиків («цитварне сім'я») в суміші з медом для виганяння круглих глистів (у перший день призначають дієту, на ніч — проносне, на другий і третій день дають «цитварне сім'я» 3 рази на день за півтори — дві години до їди в дозах: від 1 до 3 років — 0,25—0,75 г, від 4 до 6 років — 1—1,5 г, від 7 до 9 років — 1,75—2,25 г, від 10 до 14 років — 2,5—3.5 г, у віці 15 років — 4 г, дорослим — по 5 г на прийом; на ніч призначають проносне). Треба пам'ятати, що полин цитварний належить до **отруйних** рослин, тому ліки з нього треба **суворо дозувати.**

930

ПОЛИНО́К — багаторічна трав'яниста білувато-повстиста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *полин австрійський.*

931

ПОЛЬОВА́ ГОРОБИ́НКА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *пижмо звичайне.*

932

ПОЛЬОВЕ́ МИ́ЛО — однорічна розпростерта жовтаво-зелена рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *остудник голий.*

933

ПОЛЬОВИ́Й КРІП — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *горицвіт весняний.*

934

ПОЛЬОВІ́ ЗІРКИ́ — невеличка (8—25 см заввишки) трав'яниста гола рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *курячі очка польові*

935

ПОМПЕ́ЛЬМУС ГРОНОВИДНИЙ — вічнозелене дерево роду цитрус родини рутових. Те саме, що й *грейпфрут.*

936

ПОРА́ННИК — багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових. Те саме, що й *подорожник ланцетолистий.*

937

ПОРІ́ЗНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових. Те саме, що й *подорожник ланцетолистий.*

938

ПОРТУЛА́К ГОРО́ДНІЙ
портулак огородный
Portulaca oleraceae —
однорічна трав'яниста рослина родини портулакових. *Стебла* м'ясисті, простерті, 10—30 см завдовжки, від основи розгалужені. *Листки* сидячі, клиновидно-оберненояйцевидні, видовженоклиновидні, лопатковидні, тупі; нижні — розміщені спірально, верхні — супротивні. *Квітки* двостатеві, сидячі, 3—5-пелюсткові, жовті, зібрані по 1—3 в розвилках стебла або в пазухах листків. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Росте по всій території України як бур'ян.

Сировина. Використовують траву і насіння. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листки містять аскорбінову кислоту (до 300 мг%), каротин, органічні кислоти, цукри, глікозиди, алкалоїди (0,03%), смолисті і слизисті речовини, жир (0,4—0,5%), білки та мінеральні солі. В насінні є жирна олія, до складу якої входять гліцериди лінолевої, пальмітинової, стеаринової та інших жирних кислот.

Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині насіння і траву використовують як глистогінний засіб. Настій або відвар трави можна використовувати як замінник адреналіну. Експериментально доведено, що препарати рослини сприяють посиленню серцевого ритму, підвищенню артеріального тиску при значному звуженні судин. Значно ширше використовують П. г. в народній медицині. Свіжим соком рослини лікують хвороби очей, а свіжа трава у вигляді салатів — чудовий засіб проти цинги. Настій трави п'ють як сечогінний засіб, при хворобах печінки і нирок, при дизентерії та як антитоксичний засіб. У поєднанні з іншими рослинами траву портулака городнього використовують проти статевого безсилля у чоловіків. Зовнішньо свіжий сік або настій трави використовують як ранозагоювальний засіб, при трихомонадному кольпіті. Насіння використовують як засіб, що добре очищає організм, і при лікуванні лускатого лишаю.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка свіжої трави на 1 склянку окропу) по 1—2 столові ложки 4 рази на день.

938

939

ПО́РХАВКА ГІГА́НТСЬКА
дождевик гигантский
Calvatia gigantea, синоніми: *Lasiosphaera gigantea, Langermania gigantea* — гриб родини лікопердових. Плодове тіло кулясте або овально-кулясте, гладеньке, спочатку біле, пізніше буріє, 15—35 (50) см у діаметрі. М'якуш молодого гриба білий, пізніше стає бежуватим, пурпурово-бурим, чорно-бурим, порохнявим.

Поширення. Росте на пасовищах, у садах і листяних лісах по всій території України.

Заготівля і зберігання. Збирають порхавку гігантську у серпні — жовтні. Придатні для вживання лише молоді, з білим м'якушем гриби. Використовують свіжими і сушать про запас тільки в день збирання, поки м'якуш чисто-білий. Перед сушінням плодові тіла подрібнюють на тонкі скибочки.

Хімічний склад. М'якуш свіжого гриба містить антибіотик кальвацин, понад 5% білків, у т. ч. близько 4% засвоюваних.

Фармакологічні властивості і використання. Виділений з плодового тіла порхавки гігантської кальвацин має протипухлинні властивості. В народній медицині П. г. використовують як кровоспинний і дезинфікуючий засіб.

940

ПРИ́ВОРОТЕНЬ БЛИСКУ́ЧИЙ
манжетка сверкающая
Alchemilla gracilis, синонім — *A. micans* — багаторічна трав'яниста темно-зелена рослина родини розових. *Стебла* 5—20 см завдовжки, дугувато підведені або майже розпростерті, густо опушені. Прикореневі листки довгочерешкові, нирковидні або майже округлі, по краю густоволосисті, знизу опушені по головних жилках, трохи хвилясті або майже плоскі, з 9, рідше —з 11 напівяйцевидними або трикутними лопатями, зубці по краю лопатей порівняно великі, в кількості 11 або 19; стеблові листки дрібні, коротко-черешкові. *Квітки* дрібні, двостатеві, жовтаво-зеленаві, безпелюсткові, зібрані в пухкі клубочки, що утворюють щитковидно-волотевидне ***суцвіття.*** *Плід — сім'янка.* Цвіте у травні — липні.

Поширення. Росте на луках, узліссях, у гаях, у розріджених соснових і мішаних лісах на Прикарпатті, на Поліссі та в Лісостепу, у Степу — лише в північно-східній частині.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву,* зібрану під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають у сухому місці.
Рослина неофіцинальна.

Хімічний склад. Трава містить дубильні (6—8%) і гіркі речовини, аскорбінову кислоту та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави П. б. п'ють при проносах, шлункових коліках, ентероколіті, при дисменореї. Як зовнішній засіб настій трави використовують при білях у жінок, при нежиті і кровотечах з носа.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка подрібненого листя на 300 мл окропу, нагрівають до кипіння, настоюють 1 годину, проціджують) по 1 столовій ложці через кожні 2 години.
ЗОВНІШНЬО — настій (готують, як у попередньому прописі) для промивань та спринцювань.

941

ПРИ́ВОРОТЕНЬ ЗВИЧА́ЙНИЙ
манжетка обыкновенная
Alchemilla vulgaris — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. *Стебло* сланке, розгалужене, 10—30 см заввишки. Листки складчасті, по краю зазублені; прикореневі — довгочерешкові, нирковидні, глибоко розсічені на 7—9 лопатей, зібрані в розетку, стеблові — 5—6-лопатеві, майже сидячі. *Квітки* дрібні, жовто-зелені, безпелюсткові, зібрані в клубочки, що утворюють щитковидно-волотевидне *суцвіття. Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Росте по всій території України на луках, у гаях, на межах, по узліссях.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Alchemillae vulgaris), зібрану під час цвітіння рослини. Сушать під наметом або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 20% . Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіципальна.*

Хімічний склад. Листки містять дубильні речовини (0,8%), аскорбінову кислоту (до 210 мг%), фітостерин, смолисті речовини та цукри.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині траву П. з. використовують як

939

940

в'яжучий і сечогінний засіб: внутрішньо — при нестравленні шлунка, проносах, здутті кишечника і в'ялій перистальтиці кишок, при набряках та при діабеті; зовнішньо — як протизапальний і почасти антисептичний засіб, при хворобах жіночих статевих органів (білі, надмірні менструації, зниження функції яєчників), запаленні очей, укусах комах, нежиті і кровотечах з носа, а також для лікування чиряків і гнійних ран. До лікувально-профілактичного харчового раціону включають салати з молодого листя цієї рослини.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* трави (10 г сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки 4 рази на день; салат — помите молоде листя П. з. занурюють на 1 хв в окріп, прохолоджують, подрібнюють, змішують з подрібненими зеленою цибулею і хроном, солять, заправляють вершками (на 150 г листя П. з. беруть 25 г цибулі, 15 г хрону, 20 г вершків, сіль).

ЗОВНІШНЬО — відвар трави (готують, як у попередньому прописі) для промивань, компресів, примочок і спринцювань.

941

942

ПРИ́МУЛА — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини первоцвітих. Те саме, що й *первоцвіт весняний*.

943

ПРИЧЕ́ПА — однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *череда трироздільна*.

944

ПРОСКУРНЯ́К — багаторічна повстистоопушена з міцним розгалуженим кореневищем і м'ясистими довгими коренями рослина родини мальвових. Те саме, що й *алтея лікарська*.

945

ПРОЧИТА́Н — вічнозелена рослина-ліана родини аралієвих. Те саме, що й *плющ звичайний*.

946

ПРЯМИ́К — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *зозулинець шоломоносний*.

947

ПСОРАЛЁЯ КІСТЯ́НКОВА
псорален костянковая
Psoralea drupacea —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебла* численні, прямі, 40—150 (200) см заввишки, у верхній частині розгалужені, при основі дерев'яніючі, злегка ребристі, вкриті білуватими простими волосками і коричневими крапчастими залозками. *Листки* чергові, черешкові., прості або в нижній частині

947

стебла трійчасті, знизу волосисті, з обох боків з крапчастими залозками, клейкі. округлі або овальні, великозубчасті. *Квітки* двостатеві, неправильні, 4—7 **мм** завдовжки, зібрані в одиничні пазушні багатоквіткові колосовидні *китиці; віночок* метеликовий, білувато-ліловий. *Плід — біб.* Цвіте у червні — серпні. Плоди дозрівають у липні — вересні.

Поширення. Псоралея кістянкова росте в республіках **Середньої** Азії і в Південному Казахстані, головним чином на лесовій підгірній рівнині, в передгір'ях і низькогір'ях, де інколи утворює майже чисті зарості. Часто трапляється як бур'ян на незрошуваних полях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують плоди псоралеї (Fructus Psoraleae), які заготовляють з кінця червня до вересня (роботи по заготівлі проводять у захисних рукавицях, щоб уникнути опіків шкіри). Зібрані плоди відразу сушать на сонці на відкритих майданчиках. Готову сировину зберігають у сухих приміщеннях **з** доброю вентиляцією. Строк придатності — 3 роки. Використовують сировину для виготовлення препарату псоралену. В нативному вигляді рослину не використовують.

Хімічний склад. Плоди псоралеї містять фурокумарини псорален і ізопсорален (ангеліцин), ефірну і жирну олії, речовини з естрогенними властивостями (друпацин, друпанін).

Фармакологічні властивості і використання. Препарат псорален являє собою природну суміш фурокумаринів — псоралену та ізопсоралену і належить до фотосенсибілізуючих засобів. Застосування псоралену показане при гніздовому й тотальному облисінні та при вітиліго (альбінізм). Побічні явища і протипоказання такі самі, як і при застосуванні бероксану (див. статтю *Пастернак посівний).*

Лікарські форми і застосування. Псорален (Psoralenum) призначають усередину дорослим по 0,005; 0,01 або 0,02 г щодня 2—3 рази на день за 30 хвилин до їди. Добові дози: для дорослих 0,04—0,06 г; для дітей віком від 5 до 10 років — 0,01 г, від 10 до 13 років — 0,015 г, від 13 до 16 років — 0.02 г. Поряд з прийомом усередину **змащують** депігментовані або позбавлені волосся ділянки шкіри 0,1 %-ним розчином препарату щодня або через день, на ніч або **за** 2—3 години до опромінення ртутно-кварцокою лампою. Режим опромінення такий самий, як і при застосуванні бероксану. Влітку можлива **заміна** опромінення ртутно-кварцовою лампою сонячним світлом. Тривалість курсу лікування 3—3,5 місяця; при необхідності призначають повторні курси (2—3 курси) з інтервалами між ними один — півтора місяця.

948

ПУЕРА́РІЯ ЛОПАТЕ́ВА,
пуерарія шорстка;
пуэрария лопастная
Pueraria lobata, синонім — Р. *hirsuta* —

багаторічна рослина родини бобових. *Ліана* **з** дерев'янистими опушеними стеблами до 12 см у діаметрі і 1—3 м завдовжки. *Листки* трійчасті. Листочки 14—20 см завдовжки, на довгих **опушених** черешках; бокові — округлі, верхівкові — ромбічні. *Квітки* зигоморфні (див. *Зигоморфна квітка);* фіалково-рожеві, в багатоквіткових пазушних *китицях. Плід — біб.* Цвіте у липні — жовтні.

Поширення. В дикому стані росте **на** Далекому Сході. В Криму вирощують як декоративну рослину. Дичавіє.

Сировина. Використовують усю рослину: кореневище, листя, квітки, боби. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. *Кореневища* містять крохмаль, вуглеводи діадзин і діадзеїн, кумарини; у листках і бутонах є флавоноїди, аспарагін, аденін, масляна і глютамінова кислоти; в насінні — алкалоїди, гістидин, кемпферол і крохмаль (до 40 %).

Фармакологічні властивості і використання. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині П. л. широко використовують. Квітки і корені використовують як потогінний, протигарячковий і протипростудний засіб. Окрім згаданого, препарати квіток рекомендують як кровоспинний, спрагotамуючий і витверезжуючий засіб, при ентероколітах та злоякісних пухлинах, а препарати коренів — як відхаркувальний засіб при кашлі. Настій або відвар листя вважають ефективним протиблювотним і сечогінним засобом, вживають при головних болях у хворих на гіпертонію.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО настій (10 г подрібненої сировини заварюють склянкою окропу, **залишають** охолоджуватися, проціджують) по 1/3 склянки 3 рази на **день;** відвар 110 г подрібненої сировини на 200 мл окропу, кип'ятять 15 хв., настоюють 45 хв. і проціджують) по 2 столові ложки 3—4 рази на день. **ЗОВНІШНЬО** — відвар (готують, як у попередньому прописі} для лікування захворювань шкіри.

949

ПУЕРА́РІЯ ШОРСТКА́ —
багаторічна рослина родини бобових. Те саме, що й *пуерарія лопатева.*

950

ПУСТИ́РНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *собача кропива звичайна.*

951

ПУСТОДУ́Й —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *кульбаба лікарська.*

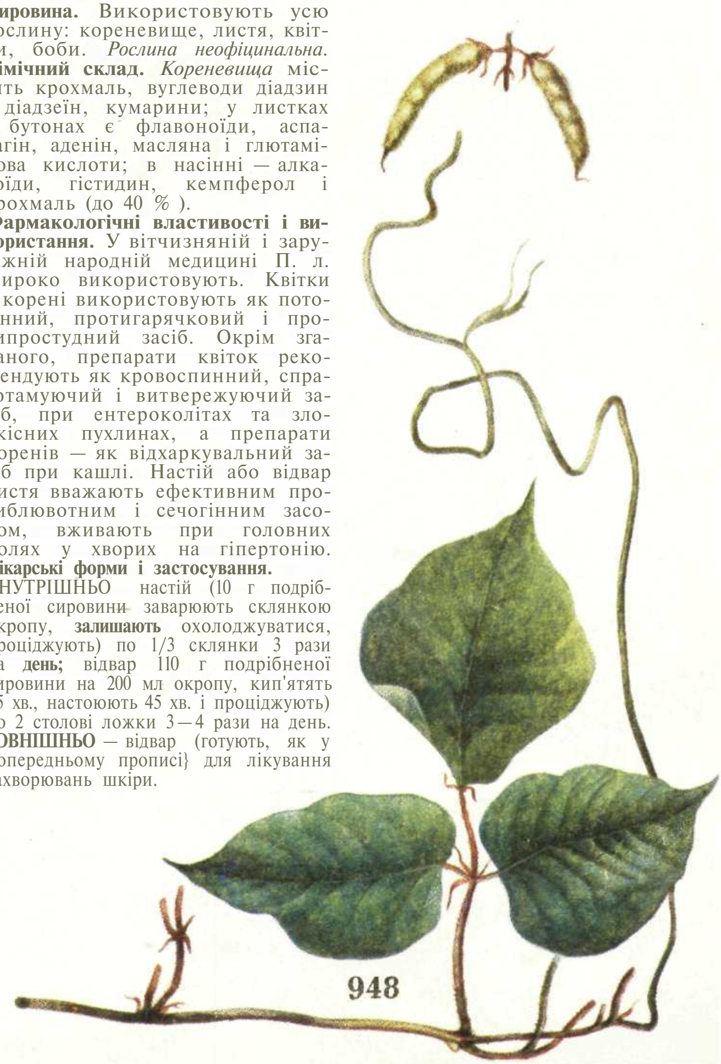

948

952

ПУХІВКА ШИРОКОЛИСТА

пушица широколистная
Eriophorum latifolium —
багаторічна трав'яниста рослина родини осокових. *Стебло* пряме, тупотригранне, 15—70 см заввишки. *Листки* лінійно-ланцетні, 3—8 мм завширшки, плоскі, трохи кілюваті, на верхівці — тригранні, з піхвами. *Квітки* двостатеві, в багатоквіткових яйцевидних, поникаючих після цвітіння колосках (їх 5—12), що утворюють на верхівці стебла зонтиковидне *суцвіття;* ніжки колосків округлі або тригранні, шорсткі. Колоскові луски довгасті, зеленаво-чорні, з однією жилкою. Оцвітинні **щетинки** численні, на кінці розгалужені, при плодах розростаються і утворюють пучки білих волосків — пухівки. *Плід* — тригранний *горішок.* Цвіте у травні - червні.

Поширення. Пухівка широколиста зустрічається переважно в Карпатах і на Поліссі, в Лісостепу — розсіяно. Росте на осоково-мохових болотах.

Сировина. Для медичних потреб використовують сушену *траву,* зібрану в період цвітіння рослини, і пухнасті колоски, які заготовляють у серпні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад пухівки широколистої ще не вивчено. Відомо лише, що в рослині є значна кількість кремнію.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави вживають як сечогінний і послаблюючий засіб при тривалих запорах і затримці сечі. Чай із пухнастих колосків вважається кровоочисним, потогінним, і відхаркувальним засобом. Його п'ють при простудах і кашлі, при проносах, катарах кишок і запаленні м'язів, при ревматизмі, подагрі та шкірних хворобах і використовують для промивання ран.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настояти 1 годину, процідити) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; настій колосків (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, настояти 10 хвилин, процідити) по 2 склянки на день ковтками.

953

ПШІНКА ВЕСНЯНА

чистяк весенний
Ficaria verna —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебло* 9—30 см заввишки, висхідне, просте або вгорі розгалужене, з пучком бульбовидно потовщених додаткових *коренів* при основі і з білими видовженими вивідковими *бруньками* в пазухах листків. *Листки* з полиском, цілісні, округло-серцевидні або яйцевидно-серцевидні, здебільшого виїмчасто-зарубчасті; нижні — довгочерешкові, середні й верхні — на коротших *черешках. Квітки* двостатеві, правильні, 2,5—3,5 см у діаметрі, по одній на верхівці стебла і гілок; *віночок* роздільнопелюстковий, з 8—10 видовженими оберненояйцевидними жовтими з полиском пелюстками, при основі яких є медова залозка, вкрита лусочкою. *Плід* — збірна *сім'янка.* Цвіте у **квітні** — травні.

952

Поширення. Пшінка весняна росте по всій території України в листяних і мішаних лісах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують надземну частину *(траву)* або всю рослину (трава разом з корінням). Заготовляють сировину в період цвітіння рослини; сушать під укриттям на вільному повітрі, на горищі або в добре провітрюваному приміщенні. Молоде листя споживають свіжим. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У свіжому листі рослини є сапонін, протоанемонін, анемонін (у висушеному листі), аскорбінова кислота (до 190 мг%), каротин (5,2 мг%). Кореневі бульби містять крохмаль (13,5 %), цукри (10 %).

Фармакологічні властивості і використання. Пшінку звичайну застосовують як сечогінний, легкий проносний, відхаркувальний, кровоочисний і ранозагоювальний засіб. Відвар трави з корінням п'ють при вуграх, шкірних висипах, золотусі, при запорах і геморої та від кашлю. Настоєм трави полощуть рот при гінгівітах і стоматитах, промивають рани і виразки. З молодого листя готують вітамінні «кровоочисні» салати, юшки, зелені та холодні борщі. Слід пам'ятати, що після цвітіння рослина стає отруйною і надмірне вживання її у вигляді салатів чи *галенових препаратів* може призвести до отруєнь.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар цілої рослини (1 столова ложка сировини на 2 склянки води або сироватки, нагрівати на водяній бані 2—3 години) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; вітамінні «кровоочисні» салати із пшінки: порізану кусочками варену картоплю посипають подрібненим листям пшінки, заправляють сіллю, олією, оцтом або гірчицею (на 200 г вареної картоплі беруть 100 г листя пшінки і 20 г олії,

953

сіль, оцет або гірчицю— на смак); свіжозібране листя пшінки бланшують 4—5 хвилин у киплячій воді, виймають, трохи підсушують, дрібно січуть, прикрашають кусочками варених яєць, додають оцет, солять, заправляють вершками (на 120 г листя пшінки беруть двоє яєць, 40 г вершків, сіль і оцет — на смак).

ЗОВНІШНЬО — полоскання і промивання настоєм трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, кип'ятити ,5 хвилин), змащування гемороїдальних вузлів маззю (розтерте до однорідної маси листя пшінки змішують з вершковим маслом у співвідношенні 1:1).

954

П'ЯДИЧ АЛЬПІЙСЬКИЙ — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун альпійський.*

955

П'ЯДИЧ БАРАНЕЦЬ — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун баранець.*

956

П'ЯДИЧ БУЛАВОВИДНИЙ — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун булавовидний.*

957

П'ЯДИЧ ДВОГОСТРИЙ — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун двогострий.*

958

П'ЯДИЧ ЗАПЛАВНИЙ — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун заплавний.*

959

П'ЯДИЧ КОЛЮЧИЙ — багаторічна вічнозелена трав'яниста рослина родини плаунових. Те саме, що й *плаун колючий.*

960

П'ЯТИПЕРСНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *перстач білий.*

961

РАБАРБАР — багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *ревінь тангутський.*

962

РАЙ-ДЕРЕВО — кущ або невелике (2—3 м заввишки) дерево родини сумахових. Те саме, що й *скумпія звичайна.*

963

РАЙ-ЦВІТ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *пижмо звичайне.*

964

РАК БЕРЕЗИ — багаторічний паразитичний гриб родини гіменохетових. Те саме, що й *березовий гриб.*

965

РАКОВІ ШИЙКИ — багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *гірчак зміїний.*

966

РАННИК ВУЗЛУВАТИЙ
норичник узловатый
Scrophularia nodosa — багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Має м'ясисте, бульбоподібно потовщене *кореневище. Стебло* прямостояче, просте, 40—100 см заввишки, гострочотиригранне, гладеньке, іноді на верхівці трохи залозисте. *Листки* супротивні, черешкові, видовжено-яйцевидно-довгасті або ланцетно-довгасті, пилчасті, гострі, 5—16 см завдовжки і 2—8 см завширшки. *Квітки* дрібні, двостатеві, неправильні, зібрані у довге волотисте *суцвіття; віночок* зеленаво-бурий, глечиковидно-дзвониковидний, з майже двогубим п'ятилопатевим відгином і з нижньою лопаттю, яка відігнута донизу, верхня частина

966

і спинка буро-червоні. *Чашечка* в 2,5—4 рази коротша за віночок. *Плід — коробочка.* Цвіте з травня до серпня.

Поширення. Ранник вузлуватий росте по всій території України (на півдні рідше) на луках, серед чагарників, у лісах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків, використовують *траву* (Herba Scrophulariae nodosae) і кореневище (Rhizoma Scrophulariae nodosae). Траву заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи верхівки стебел завдовжки 30 см. Кореневища копають восени. Зібрану сировину сушать у затінку на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають у щільно закритих банках або бляшанках, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У траві й кореневищах рослини є алкалоїди, **отруйний** сапонін, флавоноїд гесперидин, дубильні й смолисті речовини та органічні кислоти (масляна, корична, яблучна).

Фармакологічні властивості і використання. При призначенні всередину препарати ранника вузлуватого виявляють дермотонічну, протиалергічну, болетамувальну і протисвербцеву дію. Зважаючи на це, настій кореневищ п'ють при сверблячих висипах на шкірі й запаленні лімфатичних вузлів, а настій трави — при кропив'янці. Крім того, настій кореневищ рекомендується при скрофульозі, зобі, новоутвореннях і суглобовому ревматизмі. При зовнішньому застосуванні препарати ранника вузлуватого діють протизапально, тамують біль, заспокоюють свербіння, прискорюють гоєння ран. Настій кореневищ використовують для компресів (2—3 рази на день при фурункулах і свербінні шкіри), примочок (2—3 рази на день при геморої) і полоскання (при ангінах). Свіжу потовчену траву або порошок із сушеної трави використовують для гоєння ран. Припарки з сушеної трави застосовують при абсцесах, У гомеопатії використовують *есенцію* з свіжої трави.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — 1 чайну ложку кореневищ настоюють до охолодження на склянці окропу і одержаний настій випивають за день ковтками; 5 г трави настоюють до охолодження на склянці окропу і одержаний настій випивають протягом дня за 3 прийоми.
ЗОВНІШНЬО — полоскання, примочки і компреси з відвару кореневищ (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, варити 20 хвилин, процідити). Притаманні ранникові токсичні властивості потребують обережності при використанні його.

967

РАПО́НТИКУМ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *великоголовник сафлоровидний*.

968

РДЕ́СНИК ПЛАВУ́ЧИЙ, рдест плавающий
Potamogeton natans — багаторічна трав'яниста плавуча рослина родини рдесникових. *Стебло* циліндричне, слаборозгалужене, 50—120 см завдовжки. *Листки* чергові, цілокраї, на довгих *черешках;* плавучі — довгасті, занурені — ланцетні, непрозорі. *Квітки* правильні, двостатеві, чотиричленні, зеленаво-жовтаві, в густому циліндричному колосовидному *суцвітті* завдовжки 4—5 см; квітконос до 10 см завдовжки. *Плід* кістянковидний, 4—5 см завдовжки, обернено-яйцевидний, з тупуватим кілем на спинці. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Рдесник плавучий росте розсіяно по всій території України в стоячих і повільно текучих водах.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують сушену *траву* рдесника, яку заготовляють в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад вивчено ще недостатньо. Відомо лише, що листя рослини містить каротиноїд родоксантин і аскорбінову кислоту (49,8 мг%). У насінні є алкалоїди.

Фармакологічні властивості і використання. Рдесник плавучий виявляє протизапальну, в'яжучу і протисвербіжну дію. Всередину настій трави дають при кишкових коліках, проносі, сверблячих висипах на шкірі, при ранах і виразках, ускладнених запальними процесами. *Есенцію* з свіжої рослини використовували в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— настій трави (1 столову ложку сировини настоюють 2 години на склянці окропу, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

969

РЕ́ВІНЬ ПАЛЬЧА́СТИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *ревіньтангутський*.

968 970

970

РЕ́ВІНЬ ТАНГУ́ТСЬКИЙ,
ревінь пальчастий, рабарбар, китайський рапонтик;
ревень тангутский
Rheum palmatum —
багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Має коротке багатоголове, зверху темно-буре, на зломі яскраво-жовте *кореневище* з кількома товстими м'ясистими *коренями. Стебла* прямі, 150—250 см заввишки, порожнисті, борозенчасті, з червонавими цяточками і смужками. Прикореневі листки великі (до 75 см у діаметрі), широкояйцевидні, 5—7-лопатеві, зверху з розсіяними дрібними ворсинками, зісподу — по всій поверхні густо опушені довгими волосками, на довгих (до 30 см) циліндричних, часто червонавих *черешках,* зібрані розеткою; лопаті листків загострені, нерівновеликонадрізані. Стеблові листки чергові, дрібніші (до 10 см у діаметрі), з короткими черешками і округлими пальчасторозсіченими пластинками. Квітки двостатеві, правильні, в багатоквіткових волотистих *суцвіттях; оцвітина* проста, віночковидна, шестироздільна, білувато-рожева або червона. *Плід* — тригранний ширококрилатий коричнювато-червоний горішок. Цвіте у липні.

Поширення. Батьківщина ревеню тангутського — гірські ліси центрального Китаю. На території України його культивують як лікарську рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують коріння й кореневища ревеню (Radix Rhei). Збирають коріння у вересні, викопуючи чотирирічні рослини; з нього обтрушують землю, звільняють його від надземної частини, миють у холодній воді, очищають від ушкоджених частин, ріжуть на куски розміром 10—12 см, при необхідності розщеплюють уздовж і сушать. Штучне сушіння проводять при температурі 60° після попереднього пров'ялювання. Готову сировину зберігають у сухому провітрюваному приміщенні без доступу світла. Строк придатності — 5 років.

Хімічний склад. Коріння й кореневища ревеню тангутського містять антраглікозиди (понад 5 %) та їхні аглікони й первинні форми — антраноли, дубильні (до 12 %), смолисті й пектинові речовини, крохмаль, глюкозу, галову і коричну кислоти та значну кількість оксалату кальцію. До складу антраглікозидів входять глюко-реум-емодин (глюкозид реумемодину), хризофанеїн (глюкозид хризанолу), реохризин (глюкозид фісціону) і глюко-алое-емодин (глюкозид алое-емодину).

Фармакологічні властивості і використання. Головними діючими речовинами цієї рослини є антраглікозиди й дубильні речовини. Антраглікозиди, розщеплюючись у товстому кишечнику, утворюють реїн, реумемодин і хризофанову кислоту, які подразнюють нервові закінчення кишкової стінки і спричинюють проносну дію. Дубильні речовини виявляють в'яжучу й протизапальну дію. Біологічна дія ревеню залежить від дози: у великих дозах він діє як послаблюючий засіб (наслідок настає через 8—10 годин), при малих дозах спостерігається протипроносний ефект. Послаблююча і в'яжуча дії залежать і від того, який розчинник використовується при виготовленні препаратів: у водних препаратів переважає подразне діяння (антраглюкозиди добре розчинні у воді), у спиртових — в'яжуче (таноглюкозиди краще розчиняються у спирті). *Галенові препарати* ревеню мають і жовчогінні властивості. Призначається ревінь переважно хворим похилого віку і дітям як послаблюючий засіб при атонії кишечника, метеоризмі і при хронічних запорах. Дозу добирають індивідуально. В невеликих дозах (0,05—0,2 г) ревінь допомагає при диспепсії та катарі шлунка з недостатньою кислотністю. Вживання препаратів ревеню протипоказане при гострому апендициті й холециститі, гострому перитоніті, непрохідності кишок і кровотечах із шлунково-кишкового тракту та при вагітності. Слід уникати їх при подагрі, катарах сечового міхура й оксалурії. Тривале вживання ревеню веде до посилення запорів.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — таблетки ревеню (Tabulettae radicis Rhei) по 1—2 таблетки на прийом при запорах, на ніч після їди; екстракт ревеню сухий (Extractum Rhei siccum) від 0,1 до 1—2 г на прийом залежно від віку; настойку ревеню гірку (Tinctura Rhei amara) по $^1/_2$ — 1 чайній ложці 2 рази на день перед їдою при атонії кишечника, метеоризмі й хронічних запорах; сироп ревеню (Sirupus Rhei) дають головним чином дітям при розладах травлення, що супроводяться метеоризмом і схильністю до запорів, по $^1/_2$—1 чайній ложці (дозу добирають індивідуально) на прийом перед їдою 3 рази на день; настій коріння (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по третині склянки на ніч.

971

РЕДЬКА ПОСІВНА́ ЧО́РНА
редька посевная чёрная
Raphanus sativus var, niger —
овочева коренеплідна дворічна рослина родини капустяних (хрестоцвітих). У перший рік розвиває розетку лировидних, перистонадрізаних листків і *коренеплід,* на другий — квітконосне *стебло* і насіння. Стебло прямостояче, розгалужене, 20—100 см заввишки. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, білі або лілові, у китицях; *оцвітина* подвійна, чотиричленна. *Плід* — веретеновидний товстий роздутий стручок. Цвіте у квітні — травні. Плоди дозрівають у травні — червні.

Поширення. Редьку посівну вирощують на городах по всій території України.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують свіжі коренеплоди [Radix Raphani recentis] і насіння (Semen Raphani sativi). Зберігають коренеплоди у льоху в вологому піску.

Хімічний склад. Коренеплоди редьки містять цукри (до 6 %), білки, амінокислоти, клітковину, ферменти (діастаза, глюкозидаза, оксидаза, каталаза), вітаміни B_1 і С (до 56 мг%), антоціани, органічні кислоти, ліпіди, органічні

971

сполуки сірки (метилмеркаптан, глюкобертегоїн, синігрин та ін.), солі калію (до 1200 мг%), кальцію, заліза і магнію. В насінні є жирна і ефірна олії.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями встановлено, що свіжий сік редьки має жовчогінні й діуретичні властивості, посилює перистальтику кишок. Жовчогінні властивості редьки підтверджено й клінічними спостереженнями. Крім того, сік редьки підвищує толерантність організму до вуглеводів (при цукровому діабеті), має фітонцидні (пояснюються наявністю органічних сполук сірки) й відхаркувальні властивості, посилює секрецію залоз шлунка і кишок, збуджує апетит і виявляє подразнювальну дію (при місцевому застосуванні), подібну до дії гірчичників. Пероральне застосування соку редьки показане і дає добрий терапевтичний ефект при токсичних гепатитах, цирозах печінки, холециститах і жовчнокам'яній хворобі, при порушеннях серцевого ритму і кардіоневрозах, при гіпацидних гастритах, дуоденостазах і атонії кишечника. При бронхіті, захриплості, коклюші й кровохарканні редьковий сік вживають у поєднанні з медом. У народній медицині свіжий сік редьки дають цинготним хворим, п'ють при відсутності апетиту, метеоризмі, проносі, нирковокам'яній хворобі, затримці менструацій і як засіб, що сприяє збільшенню виділення молока у матерів-годувальниць. Редькою лікують параліч язика (її треба жувати). Терту редьку корисно вживати при атеросклерозі (сприяє виведенню з організму надлишкового холестерину). В суміші з буряком і морквою редька допомагає при анемії. При виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, гіперацидному гастриті й гострих запальних захворюваннях печінки, кишечника і нирок та при органічних захворюваннях серця вживати редьку протипоказано. Для місцевого лікування використовують сік і насіння редьки. Свіжим соком промивають гнійні рани і виразки, роблять розтирання при міжреберних невралгіях, міозитах, радикуліті й артралгіях. Соком редьки, змішаним з медом і горілкою, розтирають хворі суглоби, а розведеним пополам з водою — обмивають обморожені ділянки тіла. Насіння редьки, потовчене і змішане з невеликою кількістю води, застосовують у вигляді припарок як антибактеріальний і антимікотичний засіб при мікотичних екземах і ранах, які погано гояться.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — свіжий сік п'ють по 1 столовій ложці 2—3 рази на день як відхаркувальний і сечогінний засіб; свіжий сік, змішаний з медом у співвідношенні 1:1, п'ють по 1—2 столові ложки 2—3 рази на день; при захворюваннях печінки і жовчного міхура свіжий сік п'ють, починаючи з 100 мл на день і поступово збільшуючи дозу до 400 мл на день, протягом 5—8 тижнів (разова доза 50—100 мл; курс лікування рекомендується періодично повторювати); суміш (порівну) соку редьки, буряків і моркви наливають у темну пляшку, нещільно, щоб рідина могла випаровуватися, закривають, ставлять на 3 години у теплу духовку і після охолодження вживають по 1 столовій ложці 3 рази на день за 15 хвилин до їди (курс лікування — 2—3 місяці).

ЗОВНІШНЬО — три частини (за об'ємом) свіжого соку редьки змішують з двома частинами меду і однією частиною горілки і одержану суміш використовують для втирання у хворі суглоби; припарки з потовченого насіння при мікозах (1—2 рази на день, курс лікування — 7— 10 днів).

972

972

РЕЗЕДА́ ЖО́ВТА
резеда желтая
Reseda lutea —
одно- або дворічна трав'яниста рослина родини резедових. *Стебло* прямостояче або висхідне, жорстке, розгалужене, густооблистнене, 30—60 см заввишки. *Листки* чергові, з шорсткими краями; прикореневі листки нерідко цілісні, стеблові — тричі-п'ятиперистороздільні, з цілісними або дво-трироздільними частками, верхівкові — лінійні. *Квітки* двостатеві, неправильні, жовтаво-зелені, на *квітконіжках,* зібрані в густі колосовидні *китиці; пелюстки* (їх 6) незрослі, з розширеною нижньою частиною і глибокорозсіченою верхньою, неоднакові, верхні більші за інші. *Плід* — довгаста тригранна спрямована догори *коробочка* з трьома зубчиками на верхівці. Цвіте у травні — жовтні.

Поширення. Резеда жовта росте в лісостепових і степових районах, рідше — на півночі та північному заході України на полях, біля доріг, на схилах, вапняково-кам'янистих місцях та на відслоненнях вапняку і крейди.

Сировина. Для виготовлення ліків використовують сушену *траву* і свіже коріння резеди. Заготівлю сировини проводять під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Коріння резеди містить ізотіоціонати й алкалоїди, трава — алкалоїди, ефірну олію, фенолкарбонові кислоти (ванілінову, п-кумарову, п-гідроксибензойну}, флавоноїди, аскорбінову кислоту, токофероли і каротин.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави резеди застосовують як сечогінний і потогінний засіб. Настій свіжого коріння п'ють при хворобах серця.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій коріння (1 чайну ложку сировини настоюють 1 — 2 години на двох склянках окропу, проціджують) по 1 столовій ложці 2 рази на день, підсолоджуючи медом.

973

РЕП'ЯШО́К ПРЯМОРО́ГИЙ — однорічна трав'яниста шерстисто-волохата рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *реп'яшок язичковидний*.

974

РЕП'ЯШОК ЯЗИЧКОВИДНИЙ,
реп'яшок пряморогий;
рогоглавник язычковидный
Ceratocephala testiculata, синоніми: *C. reflexa, C. orthoceras*— однорічна трав'яниста шерстисто-волохата рослина родини жовтецевих. Квітконосні *стебла* заввишки 3—10 см, одноквіткові. *Листки* пальчастороздільні, зібрані в прикореневу *розетку*. *Квітки* двостатеві, актиноморфні (див. *Актиноморфна квітка)*, 5-пелюсткові, світло-жовті. *Плід* — *сім'янка.* Цвіте у березні — квітні.

Поширення. Росте в лісостепових і степових районах, рідше — в лісових районах і в Криму, на степах, степових схилах, підвищених відкритих місцях та по вигонах.

Сировина. Використовують свіжу траву або сік рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить алкалоїд анемонін.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментально доведено ранозагоювальні властивості препаратів Р. я. при фурункулах, виразках, піодермії тощо. Використання їх сприяє очищенню ран від гною, прискорює розсмоктування запальних набряків, грануляцію тканин і епітелізацію. В народній медицині Р. я. використовують як зовнішній засіб при екземі та інших захворюваннях шкіри.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — свіжий або консервований за допомогою 20 % -ного спирту сік для змащування уражених місць; свіжа подрібнена рослина для прикладань до уражених місць.
У свіжому вигляді рослина **отруйна.**

975

РИЦИНА ЗВИЧАЙНА
клещевина обыкновенная
Ricinus communis — багаторічна деревовидна (в культурі в країнах помірного клімату, зокрема на Україні,— однорічна трав'яниста) рослина родини молочайних. *Стебло* прямостояче, порожнисте, розгалужене, заввишки 0,8—3(5) м. *Листки* великі, чергові, пальчасторозсічені (на 5—11 лопатей), на довгих (20—60 см) черешках; лопаті яйцевидно-видовжені, загострені, нерівнозубчасті по краю. *Квітки* одностатеві, однодомні, зібрані в китицевидні *суцвіття* завдовжки до 70 см; *оцвітина* проста, непоказна, 3—5-роздільна, забарвлена залежно від форми і сорту. *Плід* — овально-куляста тригнізда коробочка, вкрита шипами або рідше без них. Цвіте у серпні.

Поширення. Рицина звичайна походить з Африки. На території України її культивують як олійну і як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують насіння рицини (Semen Ricini), з якого добувають рицинову олію. Збирають насіння в 3—4 прийоми, в міру достигання *китиць,* зрізуючи їх серпом або ножем і обмолочуючи. Сорти з коробочками, що не розтріскуються, збирають спеціальними комбайнами, з наступним обмолочуванням молотаркою і з додатковим очищенням на віялках. Зберігають насіння в сухих приміщеннях.

Хімічний склад. Насіння рицини містить до 55 % жирної невисихаючої олії, білкові речовини (понад 15 %), алкалоїд рицинін (0,1 — 1 %), безазотисті речовини (10—12 %), клітковину (бл. 18 %). У складі рицинової олії є однокислотний тригліцерид рицинолової кислоти (до 85 %), олеїнова (9%), лінолева (3%), стеаринова і діоксистеаринова кислоти, гліцерин та неомилювані речовини (до 0,4%). До складу білкових речовин входить мало вивчений токсальбумін-рицин — речовина надзвичайно отруйна (6 насінин рицини спричинюють **смертельне отруєння** у дітей, 20— у дорослих).

Фармакологічні властивості і використання. Рицинова олія — класичний проносний засіб. При надходженні у дванадцятипалу кишку вона частково гідролізується на гліцерин і рицинолову кислоту, яка спричинює посилену перистальтику внаслідок хімічного подразнення слизової оболонки кишечника солями цієї кислоти. Послаблюючий ефект настає через 5—6 годин. Як проносний засіб рицинову олію призначають усередину головним чином при ентероколіті, а також при хронічному запорі в поєднанні з геморoєм, проктитом та тріщиною відхідника. Її застосовують і при підготовці хворих до рентгенологічного дослідження органів черевної порожнини для видалення з кишок газів і вмісту. При прийманні рицинової олії спостерігається й рефлекторне скорочення м'язів матки.

975

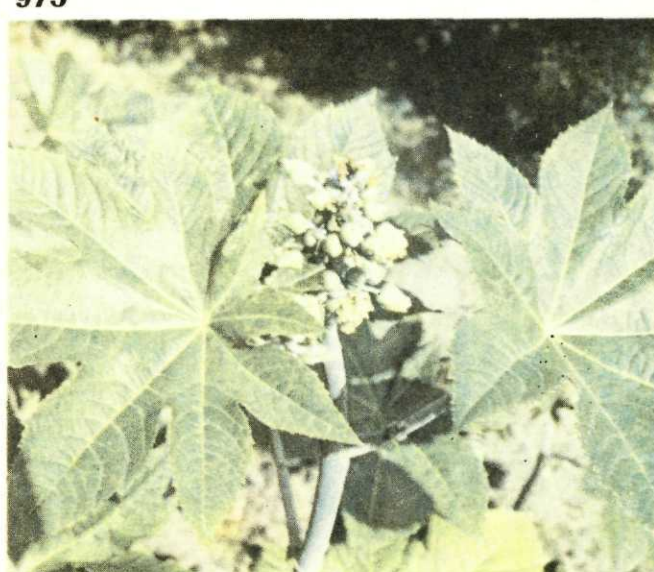

974

976

Зважаючи на це, в акушерській практиці рицинову олію застосовують як рододопоміжний засіб (призначають усередину по 40—50 г в поєднанні з хініном, пахікарпіном та іншими засобами). Застосування рицинової олії як послаблюючого засобу протипоказане при отруєнні жиророзчинними речовинами (фосфор, бензол та ін.), а також екстрактом *дріоптериса чоловічого.* Як зовнішній засіб (змащування, тампони) рицинову олію використовують для лікування запрілостей, атонічних виразок, радіодерматитів, себореї, виразки гомілки, дифузного випадання волосся, сквамозного блефариту й захворювань піхви і шийки матки. Рицинова олія входить до складу багатьох мазей і бальзамів для лікування опіків, виразок, ран тощо.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—рицинову олію [Oleum Ricini] дорослим призначають по 15—30 г, дітям — по 5—10—15 г (1 чайна, десертна або столова ложка) на прийом.

ЗОВНІШНЬО — суміш (порівну) рицинової олії і скипидару змішують з невеликою кількістю сульфату марганцю і використовують для втирання при себореї.

976

РІЖКИ́,
житні ріжки, матка, маткові ріжки, споринння;
спорынья пурпурная
Claviceps purpurea —
паразитичний гриб класу сумчастих грибів *(аскоміцетів),* що уражує зав'язь деяких злаків. Цикл розвитку гриба складається з трьох послідовних стадій: сумчастої, конідіальної і зимуючої. В колосі уражених рослин замість зерен утворюються *склероції,* що мають вид ріжків і становлять собою зимуючу стадію гриба. Склероції зимують у грунті, куди вони потрапляють при збиранні врожаю. Навесні з них виростають червонуваті булавовидні відростки — строми. По периферії головок стром формуються плодові тіла — перитеції, у яких утворюються особливі утвори — сумки, або аски, а вже в них розвиваються по 8 ниткоподібних аскоспор. Стиглі аскоспори викидаються з перитеціїв, підхоплюються вітром, переносяться на рослини і заражають їх (аскоспори проростають, і їхні росткові трубки проникають у зав'язь). У зав'язі з аскоспори розвивається багатоклітинний розгалужений *міцелій,* вкритий шаром конідієносців, які відчленовують величезну кількість конідій. Одночасно з відчленуванням конідій тіло гриба вкривається липкою, солодкою і смердючою рідиною (її утворює рослина в результаті зараження), яка приваблює комах, що нею живляться. Комахи переносять конідії на здорові колоски; відбувається вторинне зараження рослин. В обох випадках після зараження на місці зав'язей утворюються склероції.

Поширення. Ріжки паразитують на 170 культурних і дикорослих злаках, але найчастіше на житі. Останнім часом поширення хвороби у посівах зменшилось, тому в спеціалізованих господарствах по вирощуванню лікарських рослин ріжки почали розводити штучно (в культурі виведено ерготамінні й ерготоксинні штами ріжків).

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують ріжки, або склероції, гриба (Secale cornutum, синонім Fungus secalis). Заготовляють ріжки під час жнив, збираючи їх вручну безпосередньо в полі (це найчистіша і найвисокоякісніша сировина!) або на хлібоприймальних пунктах при очищенні насіння жита. На штучних плантаціях ріжки збирають шляхом прямого комбайнування переобладнаними зерновими комбайнами. Зібрані ріжки сушать під укриттям на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні, розстеливши рівним тонким (1—2 см завтовшки) шаром на папері або тканині. Штучне сушіння проводять при температурі 50°. Сухих ріжків виходить 70—80 %. Зберігають у сухих добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 2 роки.

Хімічний склад. Склероції ріжків містять алкалоїди, що є похідними лізергінової кислоти і поділяються на 3 групи: групу ерготоксину (ергокристин, ергокорнін, ергокриптин), групу ерготаміну і групу ергометрину. Всі алкалоїди названих груп мають свої правообертові фізіологічно неактивні стереоізомери (похідні ізолізергінової кислоти). Поряд з цим, склероції ріжків містять алкалоїд ергомонамін і алкалоїди групи клавіну: костаклавін, пенінклавін, ханаклавін, елімоклавін та ергоклавін. Склад і вміст алкалоїдів значною мірою залежать від раси гриба, рослини-хазяїна, на якій гриб розвивається, і зовнішніх факторів. Крім алкалоїдів, у ріжках є цукри (3—4 %), ергостерин і аміни: тирамін, гістамін, триметиламін, метиламін, агматин і гексиламін; амінокислоти: аспарагін, аланін, валін, лейцин і фенілаланін та інші азотовмісні сполуки: холін, ацетилхолін, бетаїн,ерготіоксин, ерготіонеїн, урацил і гуанозин; пігменти і значна кількість ліпідів.

Фармакологічні властивості і використання. Терапевтичний ефект ріжків зумовлений наявністю в них алкалоїдів, основними серед яких є ергометрин, ерготамін і ерготоксин. В терапевтичних дозах вони строго вибірково діють на матку, посилюючи її скорочення. При великих дозах настає спазм м'язів. Найбільш вираженою вибірковою дією на матку і найменшою токсичністю відзначається ергометрин, але за тривалістю ефекту на скоротливу здатність матки він поступається перед ерготоксином і ерготаміном. Особливо чутливі до ріжків м'язи матки під час вагітності й після родів. В акушерсько-гінекологічній практиці ріжки і виготовлені з них препарати широко використовують при атонії матки і пов'язаних з нею маткових кровотечах (кровоспинна дія пояснюється стисненням стінок судин при скороченні м'язів матки), у післяпологовий період, щоб прискорити скорочення матки, при менорагіях та при маткових кровотечах, не пов'язаних з порушенням менструального циклу. Застосування ріжків і виготовлених з них препаратів протипоказане при вагітності й під час родів (тонічне скорочення м'язів матки може спричинити асфіксію плода). Небезпечно застосовувати ріжки безпосередньо після народження дитини, якщо дитяче місце ще в порожнині матки (спазм м'язів може перешкодити відокремленню посліду). При надто тривалому застосуванні, а інколи при підвищеній чутливості до препаратів ріжків можливі явища ерготизму, пов'язані зі звуженням судин і порушенням живлення тканин (особливо кінцівок), а також психічні розлади. Явища ерготизму можуть виникнути і при вживанні хліба, випеченого з борошна, змеленого з неочищеного від ріжків зерна. Всі препарати ріжків, так само як і ріжки в нативній формі, надзвичайно **отруйні,** їх треба застосовувати лише з дозволу і під наглядом лікаря. Випадкове або навмисне отруєння великими дозами ріжків супроводиться нестерпними болями у шлунку й сильною судомою, **нерідко настає смерть.** Як маткові засоби використовують настій ріжків, препарат ерготал, що являє собою суму алкалоїдів ріжків, та індивідуальні алкалоїди — ергометрин, ерготамін і їхні похідні. Тією чи іншою мірою алкалоїди ріжків і їхні похідні стимулюють центральні дофамінові рецептори і в зв'язку з цим можуть пригнічувати секрецію пролактину [специфічним антагоністом дофамінових рецепторів є бромкриптин («Bromcriptinum») —напівсинтетичний препарат, одержуваний на основі алкалоїду ергокриптину]. Алкалоїди ерготамін і ерготоксин входять до складу ряду вітчизняних і зарубіжних комбінованих препаратів («Belloid», «Coffetaminum», «Cofergot», «Ergofein», «Ergoffin»). Гідровані алкалоїди ріжків втрачають вибіркову дію на матку, зате набувають виражених седативних і гіпотензивних властивостей і застосовуються при неврозах, спазмах судин, гіпертонічній хворобі та інших захворюваннях. Слід відмітити і флебодинамічні властивості гідрованих алкалоїдів ріжків (наприклад, дигідроергокристин входить до складу венотонічного препарату під назвою анавенол).

Лікарські форми і застосування.
Настій ріжків {6 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день при маткових кровотечах.

Ерготал(Ergotalum) застосовують при маткових кровотечах, спричинених атонією матки; для прискорення інволюції матки в післяпологовому періоді. Призначають всередину по 0,0005—0,001 г (0,5—1 мг) 2—3 рази на день або підшкірно і в м'язи по 0,5—1 мл (0,00025—0,0005 г ерготалу) 1 —2 рази на день. Форми випуску: таблетки, що містять по 0,001 г (1 мг) суми алкалоїдів, та у вигляді 0,05 % -ного *розчину* для ін'єкцій в ампулах по 1 мл.

Ергометрин (Ergometrini Maleas) застосовують в акушерській практиці при кровотечах після ручного видалення посліду, при ранніх післяпологових кровотечах, уповільненій Інволюції матки в післяпологовому періоді, при кровотечах після кесаревого розтину, при кров'янистих виділеннях після аборту та при кровотечах на грунті міом матки. Призначають усередину, в м'язи і внутрішньовенно; найшвидший і найсильніший ефект спостерігається при внутрішньовенному введенні. Разова доза при парентеральному введенні 0,0002 г (0,2 мг), при пероральному — 0,0002—0,0004 г (0,2—0,4 мг). В післяпологовому періоді призначають усередину по 0,2—0,4 мг 2—3 рази на день до зникнення загрози кровотечі — протягом 3 днів; при тривалій кровотечі вводять одноразово 0,2 мг внутрішньовенно або в м'язи, потім продовжують давати препарат усередину. Препарат протипоказаний під час вагітності, в 1-му і 2-му періодах родів. Форми випуску; таблетки, що містять по 0,0002 г (0,2 мг) ергометрину малеату, і в ампулах по 1 мл 0,02 % -ного розчину (0,2 мг).

Ерготамін (Ergotamini Hydrotartras) застосовують в акушерсько-гінекологічній практиці в ранньому післяпологовому періоді при гіпо- й атонічних кровотечах, під час і після кесаревого розтину, при субінволюції матки після родів і аборту та при сильних дисфункціональних маткових кровотечах і геморагіях, пов'язаних з міомами матки. Крім того, ерготамін застосовують при мігрені. Є підстави вважати його ефективним і при глаукомі. Призначають усередину по 10—15 крапель 0,1 % -ного розчину (або 40 крапель 0,025 % -ного розчину) або по 1 таблетці (драже) (0,001 г) 1—3 рази на день. Підшкірно і в м'язи вводять по 0,5—1 мл 0,05 % -ного розчину (0,25—0,5 мг). В термінових випадках вводять повільно у вену 0,5 мл 0,05 % -ного розчину. При мігрені призначають по 15—20 крапель 0,1 % -ного розчину за кілька годин до очікуваного приступу. На початку больової фази приступу можна прийняти 2—4 мг під язик, потім через 2 години — 2 мг до зменшення болю, але не більше як 10 мг на день. При тяжкому приступі мігрені вводять 0,5—1 мл 0,05 %-ного розчину в м'язи. Вищі дози при прийомі всередину: разова — 0,002 (2 мг), добова — 0,004 г (4 мг); під шкіру і в м'язи: разова — 0,0005 г (0,5 мг), добова — 0,002 г (2 мг). Тривале лікування ерготаміном не рекомендується (можливий розвиток ерготизму); після 7 днів застосування у випадках, що потребують тривалішого лікування, роблять перерву (на 3—4 дні). Препарат протипоказаний при стенокардії і звуженні периферичних судин, у пізніх стадіях атеросклерозу й гіпертонічної хвороби, при вагітності, септичних станах і при порушеннях функції печінки і нирок. Форми випуску: ампули по 1 мл 0,05 %-ного розчину (0,5 мг в 1 мл), флакони по 10 мл 0,1 % -ного розчину (1 мг в 1 мл), таблетки (драже) по 0,001 г (1 мг).

Белоїд (Belloid) приймають по 1—2 таблетки 3 рази на день при підвищеному збудженні, безсонні, вегетативних дистоніях, синдромі Мен'єра, неврогенних розладах, пов'язаних з порушенням менструального циклу, та при гіпертиреозі. Протипоказання ті самі, що й до застосування ерготаміну. Препарат виробляють в Угорській Народній Республіці.

Метилергометрин (Methylergometrinum) вводять під шкіру і в м'язи по 0,5—1 мл 0,02 % -ного розчину, в вену 0,25—1 мл (в 20 мл 40 %-ного розчину глюкози) при гіпотонії й атонії матки в ранньому післяпологовому періоді, при кесаревому розтині, кровотечах після аборту і внаслідок уповільненої інволюції матки. Препарат протипоказаний під час вагітності і родів. Виготовляється в Чехословацькій Соціалістичній Республіці.

Таблетки кофетаміну (Tabulletae «Coffetaminum») застосовують при мігрені (вазопаралітична форма), артеріальній гіпотонії та як засіб, що знижує внутрішньочерепний тиск при судинних, травматичних та інфекційних ураженнях центральної нервової системи. Призначають усередину по 1—2 таблетки на прийом під час приступу головного болю 2 рази на день, потім по 1 таблетці 2—3 рази на день протягом кількох днів (до 1 місяця). Аналогічний препарат виробляють за кордоном під назвами: «Cofergot», «Ergofein», «Ergoffin».

Дигідроерготамін (Dihydroergotamim Methansulfonas) приймають усередину по 10—20 крапель {в 0,5 склянки води) 1—3 рази на день при мігрені й хворобі Рейно. Препарат протипоказаний при гіпотонії, вираженому атеросклерозі, органічних ураженнях серця, стенокардії й при порушенні функцій нирок та в похилому віці. Виготовляється в Чехословацькій Соціалістичній Республіці.

977

РІПА
репа огородная
Brassica rapa —

овочева коренеплідна дворічна рослина родини капустяних (хрестоцвітих). У перший рік розвиває розетку *листків* і *коренеплід,* на другий — квітконосне *стебло* і насіння. Стебло прямостояче, облистнене, 30—100 см заввишки. Прикореневі листки ліровидні, жовтаво-зелені, вкриті щетинками. Стеблові листки сизуваті; нижні — лірозидні, верхні — стеблообгортні, сидячі, ланцетні. *Квітки* двостатеві, правильні, золотаво- або блідо-жовті, зібрані в щитковидне *суцвіття; оцвітина* подвійна, чотиричленна. *Плід* — багатонасінний *стручок* з шиловидним носиком. Цвіте з травня по серпень.

Поширення. Ріпу вирощують на городах по всій території України.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують свіжі *коренеплоди* ріпи. Зберігають їх у льоху в вологому піску.

Хімічний склад. Коренеплоди ріпи містять білки **(1,74 %**), вуглеводи (до 9 %), клітковину (1,41 %), стерини (β-ситостерин, кампестерин, брасикостерин), тіоглікозиди, ізотіоціанові сполуки, фосфатиди і жирні кислоти (лінолеву, ліноленову, пальмітинову, олеїнову), вітаміни B_1, B_2, B_5, аскорбінову (до 60 мг%) і пантотенову кислоти, каротиноїди (лікопін, γ-каротин, криптоксантин) і антоціани (рубробрасицин, рафанузин).

Фармакологічні властивості і використання. Ріпа має відхаркувальні, протизапальні, антисептичні й болетамувальні властивості, підвищує діурез, стимулює секрецію шлункового соку та посилює перистальтику кишечника. Відвар коренеплоде вживають при захриплості голосу, хронічному бронхіті, бронхіальній астмі **та** як засіб, що заспокоює серцебиття й покращує сон і як легкий послаблюючий засіб. У сирому вигляді ріпу призначають при хронічних запорах, **а** свіжий сік ріпи дають цинготним хворим, п'ють, підсолоджуючи медом або цукром, при простудних захворюваннях верхніх дихальних шляхів, що супроводяться сухим кашлем. У лікувальному харчуванні ріпу застосовують при гіпацидних гастритах, дискінезіях жовчовивідних шляхів за гіпокінетичним типом, при атонії кишечника й спастичних колітах та для профілактики гіпо- й авітамінозів (особливо в північних районах країни). Використовують ріпу і як зовнішній засіб: з кашки вареної ріпи роблять припарки при подагрі, а з протертої свіжої ріпи готують мазь для лікування відморожень.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар коренеплода (1—2 столові ложки подрібненої сировини на 200 мл окропу, варити 15 хвилин, процідити) по чверті склянки 4 рази на день або по 1 склянці на ніч; свіжий *сік* по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день, підсолоджуючи медом або цукром на смак.
ЗОВНІШНЬО — протерту свіжу ріпу змішують з гусячим жиром у співвідношенні 2:1 й використовують для змащування відморожених ділянок тіла; варену терту ріпу прикладають до хворих частин тіла при подагрі. Слід пам'ятати, що при виразковій хворобі шлунка й дванадцятипалої кишки та при гострих гастритах і ентероколітах вживати ріпу в сирому вигляді протипоказано.

977

978

РІП'ЯХ ЖОВТИЙ —

багаторічна трав'яниста, з опушеним стеблом рослина родини розових. Те саме, що й *парило звичайне.*

979

РОБІНІЯ ЗВИЧАЙНА,
біла акація;
робиния ложноакация
Robinia pseudoacacia —

листопадне, до 35 м заввишки дерево родини бобових. *Листки* чергові, непарноперисті, з 4—10 парами довгастих, видовжено-овальних або овальних листочків; листочки цілокраї, зверху зелені, зісподу — блідо-зелені, або сірувато-зелені, по жил трохи опушені, з округлою або трохи звуженою основою і тупою верхівкою, яка закінчується вістрям; *прилистки* видозмінені в колючки. *Квітки* двостатеві, неправильні, в поникли китицях; *віночок* метеликового типу, з п'яти вільних *пелюсток,* білий. *Плід — біб.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Робінія звичайна походить з Північної Америки. По всій території України її культивують як декоративну й фітомеліоративну рослину.

979

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують квітки (Flores Robiniae pseudoacaciae) і кору робінії (Cortex Robiniae pseudoacaciae). Квітки заготовляють на початку цвітіння рослини. Спочатку зривають руками або зрізують секаторами чи ножицями *суцвіття,потім* з суцвіть обшморгують квітки, розкладають їх в один шар на папері чи тканині й висушують на горищі або під укриттям на вільному повітрі. Сухих квіток виходить 15—18%. Строк придатності — 1 рік. Кору робінії збирають весною до розпускання листя з молодих гілок, здираючи її розрізаними вздовж трубками або жолобками, і сушать під укриттям на вільному повітрі, а при несприятливих погодних умовах — у теплому приміщенні, яке добре провітрюється.

Хімічний склад. Квітки робінії містять флавоноїди, ефірну олію, цукри та органічні кислоти. До складу ефірної олії входять метиловий ефір антранілової кислоти, індол, геліотропін, бензилалкоголь і складні ефіри саліцилової кислоти. У корі є дубильні речовини, токсальбумін — робін, ефірна олія, фітостерин і стигмастерин.

Фармакологічні властивості і використання. Квітки робінії використовують як сировину для виготовлення флароніну — препарату з гіпоазотемічною дією. В народній медицині настій квіток робінії використовують як відхаркувальний, жарознижуючий, протизапальний, спазмолітичний, кровоспинний, діуретичний і легкий послаблюючий засіб. Його дають усередину від кашлю і грипу, при болях у шлунку й кишечнику, при шлункових кровотечах і запальних процесах сечовивідних шляхів (пієлонефрит, нирковокам'яна хвороба, цистит). Настій кори п'ють при підвищеній кислотності шлункового соку, виразках у шлунку й кишечнику та при запорі. В гомеопатії застосовують ефірну олію робінії.

Лікарські **форми** і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій квіток (1 столова ложка сировини на 300 мл окропу, настояти 2 години) по півсклянки 3 рази на день до їди; дві столові ложки суміші квіток робінії звичайної і *нагідок лікарських* та кореневищ *пирію повзучого,* взятих у співвідношенні 1:0,5:2,. варять 5—7 хвилин у склянці окропу, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день при гострих і хронічних циститах; настій кори (половину чайної ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують) по третині або половині склянки 3 рази на день. Кора робінії отруйна. Користуватися нею треба обережно, не перебільшуючи рекомендованих доз.

980

РОГА́ТІ ВОЛО́ШКИ — однорічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *сокирки польові.*

981

РОГОМА́К — одно- або дворічна трав'яниста шорстковолосиста рослина родини макових. Те саме, що й мачок *рогатий.*

982

РОДІ́ОЛА РОЖЕ́ВА,
золотий корінь;
родиола розовая
Rhodiola rosea, синоніми: *Sedum roseum, S. rhodiola* — багаторічна трав'яниста сизо-зелена рослина родини товстолистих. Має веретеноподібний м'ясистий *корінь,* який переходить у дерев'янисте сторчове, переважно багатоголове, в сухому вигляді запашне кореневище, усаджене лусковидними буруватими трикутними листочками. *Стебла* прямостоячі, прості, 10—35 см заввишки. *Листки* чергові, у верхній частині стебла зближені, сидячі, м'ясисті, голі, вузьколанцетні, видовженоланцетні або оберненояйцевидно-видовжені, з клиновидною основою, гострі, як правило від середини або вище гострозубчасті, іноді цілокраї. *Квітки* правильні, одностатеві, дводомні, з чотири-, зрідка п'ятичленними квітковими колами, у верхівковому щитковидному багатоквітковому густому *суцвітті: пелюстки* видовжені або лінійні, жовті чи зеленаві, в чоловічих квітках 3—4 мм завдовжки (коротші за тичинки), в жіночих — недорозвинені. *Плід* — довгаста *листянка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Родіола рожева росте в Карпатах по берегах гірських річок, на скелях,

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують кореневище з коренями родіоли (Rhizoma cum radicibus Rhodiolae rosae), які викопують у період від кінця цвітіння рослини до завершення її вегетації. Не слід заготовляти молоді рослини з 1—2 стеблами. Для відновлення заростей на ділянці, де заготовляють сировину, треба залишати не менше як 40 % рослин, а повторно заготовляти сировину на цій ділянці дозволяється не раніше як через 10—15 років. Треба також враховувати, що чоловічі екземпляри мають більшу життєздатність, тому жіночих особин треба заготовляти менше. З зібраної сировини обтрушують землю, звільняють її від стебел, миють у проточній воді, очищають від старої бурої пробки й гнилих частин і пров'ялюють у затінку на вільному повітрі, а після цього ріжуть на кусочки 2—10 см завдовжки і досушують у сушарках при температурі 50—60° (у домашніх умовах можна досушувати на плиті або на печі). Готову сировину зберігають у сухому приміщенні, яке треба провітрювати. Строк придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Коріння родіоли містить дубильні речовини пірогалової групи (до 20%), ефірну олію (0,8—0,9%), цукри, білки, жири, віск, третинні спирти, β-ситостерин, флавоноїди (кемпферол, кверцетин, ізокверцетин, гіперозид), фенольний глікозид салідрозид (до 1%), антраглікозиди, до 0,15% органічних кислот (галова, яблучна, янтарна, лимонна, щавлева), мінеральні речовини (багато марганцю, сліди цинку, титану, кадмію, хрому та ін.).

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині європейських країн родіолу рожеву використовували мало —

982

лише як засіб від головного болю (наприклад, втирали у скроні настій кореневищ на олії садової троянди). Ескімоси Аляски вживали в їжу і кореневища, і молоді пагони (до цвітіння). На Алтаї рослину використовують від перевтоми, недокрів'я, при захворюванні шлунка, статевих розладах і як «ліки від усіх хвороб». У науковій медицині препарати родіоли рожевої призначають як стимулюючий засіб при перевтомі у практично здорових людей і хворих з астенічним станом після соматичних та інфекційних захворювань, при функціональних захворюваннях нервової системи (неврози, вегетативно-судинна дистонія, гіпотонія, імпотенція), використовують у психіатричній практиці (для зняття побічної неврологічної дії психофармакологічних засобів, у комплексній підтримуючій терапії хворих на шизофренію з ремісією за астенічним типом). Препарати родіоли мають і адаптогенні властивості: зумовлюють в організмі стан підвищеної опірності до несприятливих факторів зовнішнього середовища (переохолодження, перегрівання, кисневе голодування, різні стреси та ін.), Крім того, вони загострюють зір і слух, поліпшують травлення, збуджують апетит, знімають психічне напруження, прискорюють видужування після хірургічних операцій. Застосовують родіолу у вигляді екстракту (готовий аптечний препарат), а в домашніх умовах готують настойку або настій. Настій п'ють при простудній гарячці, різних нервових і шлунково-кишкових захворюваннях, метрорагії та серцевій слабості. Препарати родіоли протипоказані при різко вираженому збудженні, гіпертонічній кризі, гарячкових станах та при гіпотонії у клімактеричному періоді.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — екстракт родіоли рідкий (Extractum Rhodiolae fluidum) по 5—10 крапель 2—3 рази на день за 15—30 хвилин до їди протягом 10—20 днів (у психіатричній практиці призначають, починаючи з 10 крапель 2—3 рази на день, потім дозу поступово збільшують до 30—40 крапель на прийом; тривалість лікування — 1—2 місяці); *настойку* готують на 40 % -ному спирті у співвідношенні 1:5) по 15 крапель 3 рази на день за 15—20 хвилин до їди; настій (10 г сировини на 200 мл окропу, настояти 4 години, процідити) по півсклянки 2—3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — екстракт родіоли рідкий використовують для змащування ясен при піореї.

983

РОДОВИ́К ЛІКА́РСЬКИЙ,
стягникров, сухозлотиця; кровохлёбка аптечная
Sanguisorba officinalls, синонім — *S. glandulosa* —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має коротке, здерев'яніле розгалужене *кореневище* з міцними темно-коричневими товстими (понад 1 см у діаметрі) і довгими додатковими *коренями. Стебла* прямостоячі, 20—100 (150) см заввишки, ребристі, вгорі розгалужені, всередині порожні, як і *листки* зовсім голі, блискучі. Листки непарноперисті, з багатьма (7—17 у прикореневих і 3—5—у верхніх стеблових) видовжено-яйцевидними або еліптичними, серцевидними при основі й округлими на верхівці, пилчасто-зубчастими по краю, цупкими темно-зеленими зверху і сизуватими зісподу листочками; прикореневі листки зібрані розеткою, на довгих *черешках;* стеблові — черговї, черешкові, лише найверхніші сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, безпелюсткові, в яйцевидних, овальних або овально-циліндричних головках, на довгих прямих квітконосах; *чашолистки* (їх 4) пелюстковидні, темно-червоні або майже чорно-пурпурові, при достиганні плодів опадаючі. *Плід* — однонасінний горішок, вміщений у затверділий 4-гранний *гіпантій.* Цвіте з червня до вересня.

983

Поширення. Родовик лікарський росте на заливних луках, лучних степах, узліссях, берегах річок і краях боліт по всій території України (на півдні переважно по долинах річок).

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище з корінням (Rhizoma et radix Sanguisorbae) і надземну частину (Herba Sanguisorbae) родовика. Офіцинальну сировину, кореневища з корінням, заготовляють восени, коли надземна частина почне в'янути. Для відновлення заростей на ділянці, де заготовляють коріння, треба залишати 1—2 рослини на кожні 10 $м^2$ площі. З викопаного коріння обтрушують землю, звільняють його від стебел, миють у проточній воді, пров'ялюють 2—3 дні на сонці, після цього ріжуть на куски завдовжки 20 см і досушують у теплому приміщенні або в сушарці при температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 22—25 % . Строк придатності — 5 років. Сушене коріння є в продажу в аптеках. Траву заготовляють під час цвітіння рослини, відокремлюючи стебло від коріння під приземною розеткою листків. Після закінчення сушіння, яке проводять у затінку на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні, грубі частини стебел відкидають. Готову сировину зберігають у сухому захищеному від світла приміщенні.

Хімічний склад. Кореневища й корені родовика містять Дубильні речовини пірогалової групи (16—25%), галову й елагову кислоти, ефірну олію (1,0—1,8 %), до 4,5 % сапонінів (сангвісорбін, потерин, гентріаконтан), стерини (ситостерин, стигмастерин), гіркоти, флавоноїди (кверцетин, кемпферол та ін.), крохмаль (до 30%), цукри (0,9%), оксалат кальцію і вітамін С (30—60 мг%). У траві рослини є дубильні речовини, ефірна олія (1,5—1,8%), сапонін сангвісорбін (2,5—4,0%), барвні речовини, крохмаль, цукри, вітаміни С (у свіжому листі 360— 920 мг%) і К й каротин.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* родовика лікарського мають судинозвужувальні (при місцевому застосуванні), в'яжучі, протизапальні, болетамувальні й кровоспинні властивості, згубно впливають на найпростіші організми, кишкову, черевнотифозну, паратифозну й дизентерійну палички. Рідкий екстракт та відвар кореневищ і коріння родовика дають всередину при кровохарканнях, шлункових, гемороїдальних і післяабортних кровотечах, у випадку геморагічних метропатій, як засіб проти холециститів, ентероколітів і проносів різної етіології, хронічної дизентерії, при різній патології кишечника, що супроводиться метеоризмом. Не менш популярним є зовнішнє застосування родовика. Відвар кореневищ і коріння використовують при ангінах, гінгівітах, стоматитах, бактеріальному й трихомонадному кольпітах, при справжній ерозії шийки матки, вуграх, запальних процесах шкіри, флебіті й тромбофлебіті. Розварене подрібнене коріння використовують для припарок при фурункулах і виразці гомілки (в останньому випадку терапевтичний ефект можна значно посилити одночасним прийманням відвару коріння всередину). Значно рідше, переважно в народній медицині, як кровоспинний і ранозагоювальний засіб використовують настій трави родовика. Молоде листя рослини придатне для юшок і салатів.

Лікарські форми І застосування.

ВНУТРІШНЬО — екстракт родовика лікарського рідкий (Extractum Sanguisorbae fluidum) по 30—50 крапель 3—4 рази на день; відвар кореневищ і коріння (6 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 5—6 раз на день (у випадку лямбліозного холециститу відвар теплим вводять через зонд у дванадцятипалу кишку по 100 мл 3—8 раз на курс, а через 1—2 місяці курс лікування повторюють); настій трави (1—2 столові ложки сировини на 400 мл холодної кип'яченої води, настояти 8 годин, процідити) по чверті склянки 3 рази на день до їди; столову ложку суміші трави родовика лікарського, кореневищ *перстачу прямостоячого* і листя *шавлії лікарської*, взятих у співвідношенні 10:5:3, настоюють на склянці окропу і п'ють по півсклянки через кожні 3 години при тривалих проносах; столову ложку суміші (порівну) трави родовика лікарського і *грициків звичайних* настоюють на склянці окропу І п'ють по третині склянки через кожні 2 години при маткових кровотечах.

ЗОВНІШНЬО — полоскання, обмивання, примочки, компреси настоєм трави (50 г сировини на 1 л води) або відваром кореневищ і коріння (готують, як у попередньому прописі). Для спринцювання, які проводять 1—2 рази на день, відвар кореневищ і коріння розводять теплою кип'яченою водою (на 100 мл відвару беруть 900 мл води).

984

РОДОДЕ́НДРОН ЖО́ВТИЙ

рододендрон жёлтый
Rhododendron luteum, синонім — *Azalea pontica* — невеликий (1—2,5 м заввишки), з прямостоячими гілками кущ родини вересових. *Листки* чергові, еліптичні, ланцетовидні або оберненояйцевидні, з країв війчасті, на зиму опадають; молоді листки опушені, старі — голі. *Квітки* двостатеві, великі, запашні, зібрані в зонтиковидні *суцвіття* або одиничні; віночок жовтий або оранжевий, неправильнолійковидний, з вузькоциліндричною трубкою і злегка двогубим відгином. Чашечка маленька, глибокоп'ятироздільна. *Плід* — багатонасінна коробочка. Цвіте у травні.

Поширення. Рододендрон жовтий росте в основному в східній частині Західного Полісся (острівне місцезнаходження) у вологих і мокрих дубово-соснових лісах.

Заготівля і зберігання. З лікарською метою заготовляють листя (Folia Rhododendri lutei), яке збирають під час цвітіння рослини. Зібрану сировину сушать при температурі до 45°; якщо сушіння проводять на відкритому повітрі, то на ніч листя ховають у приміщення. Сухої сировини виходить 25 % . Зберігають у сухих і провітрюваних приміщеннях у темряві і з певною обережністю — як **отруйну** рослину. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний **склад.** Листя містить дубильні речовини (7—18 %), глікозиди (андромедотоксин, салідрозид, ериколін), ароматичний спирт рододендрин, флавоноїди (кверцетин, гіперозид), терпеноїди, урсолову, лимонну, хлорогенову і кавову кислоти, рутин, гідрохінон, фітостерин, арикулін та вітамін С (120—180 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати рододендрона жовтого мають в'яжучі, потогінні, ранозагоювальні, протизапальні та болетамувальні властивості. В дослідах над тваринами з'ясовано, що основна діюча речовина рододендрона жовтого — андромедотоксин — виявляє місцеву подразнювальну і загальну наркотичну дію, уражує слизові оболонки, спричинюючи запалення їх, діє паралізуюче, викликає брадикардію, знижує артеріальний тиск і пригнічує дихання. Ериколін має потогінні й наркотичні властивості. Комплекс діючих речовин рослини виявляє фармакологічну дію, подібну до дії глікозидів наперстянки. При передозуванні препарати рододендрона жовтого спричинюють порушення провідності, шлуночкову тахікардію, мерехтіння шлуночків та червоподібні рухи шлуночків серця. Терапевтичні дози не виявляють побічної дії, можливе лише подразнення шлунка. В народній медицині рослину використовують при поліартритах ревматичного й подагричного генезу, при артрозі, бурситі й радикулітах; у гомеопатії — при гіпертрофії простати й гострому простатиті.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій (2 чайні ложки листя залити 2 склянками окропу, настояти 15 хвилин) пити ковтками по 2 склянки на день при ревматизмі й подагрі.

ЗОВНІШНЬО — відвар (100 г листя на 5 л води, кип'ятити 20 хвилин, доповнити окропом до 10 л) для сидячої ванни при радикулітах.

984

985

РО́ЖА ГОРО́ДНЯ — багаторічна трав'яниста шерстисто-волосиста рослина родини мальвових. Те саме, що й *рожа рожева*.

986

РО́ЖА РОЖЕВА,
рожа городня;
шток-роза розовая
Alcea rosea, синонім — *Althaea rosea* —
багаторічна трав'яниста шерстисто-волосиста рослина родини мальвових. *Стебло* пряме, малогіллясте, 80—250 см заввишки. *Листки* чергові, 5—7-лопатеві, округлі або серцевидні, по краю — тупозубчасті; верхні — трилопатеві. *Квітки* великі (5—7 см у діаметрі), 5-пелюсткові, сидять у пазухах листків по одній або по дві на дуже коротких *квітконіжках* і утворюють на верхівці стебла колосовидне *суцвіття; пелюстки* майже округлі, їхня довжина дорівнює ширині, вони білі, рожеві, червоні до чорних. *Плід* — з численних, розміщених кільцем плодиків — *сім'янок*. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. В дикому стані росте в Південній Європі та в Малій Азії. На Україні широко культивують як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують квітки, зірвані з чашечкою (Flores Malvae arboreae cum calyce), або лише пелюстки (Flores Maivae arboreae sine calyce). Перевагу надають квіткам з темно-фіолетовим, майже чорним забарвленням. Заготовляють сировину протягом усього періоду квітування рослини (в міру розвитку окремих квіток). Зібрані квітки негайно сушать на відкритих майданчиках, на горищі або в приміщенні, яке добре провітрюється, попередньо прив'ялюючи на сонці. Рідше використовують коріння рослини, яке заготовляють так само, як і коріння *алтеї лікарської*. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Квітки рожі рожевої містять дубильні і барвні речовини та слиз. Значна кількість слизу є й у коренях.

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічні властивості і показання до призначення рожі рожевої збігаються з показаннями для алтеї лікарської. Барвна речовина, яка міститься в пелюстках, придатна для підфарбовування ліків, прохолоджуючих напоїв, кондитерських виробів тощо.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій квіток (10 г сировини на 200 мл окропу настоюють 15—20 хвилин) по 1 столовій ложці 3 рази на день; холодний настій (1 столова ложка подрібнених квіток або коріння на 500 мл холодної кип'яченої води, настоюють одну годину) по півсклянки 4 рази на день.

987

РОЗМАРИ́Н ЛІКА́РСЬКИЙ — невеликий (60—120 см заввишки) вічнозелений кущик родини губоцвітих. Те саме, що й *розмарин справжній*.

988

РОЗМАРИ́Н СПРА́ВЖНІЙ,
розмарин лікарський;
розмарин лекарственный
Rosmarinus officinalis —
невеликий (60—120 см заввишки) вічнозелений кущик родини губоцвітих. *Стебла* дерев'янисті, галузисті, з чотиригранними прямими, в ранньому віці опушеними гілками. *Листки* супротивні, сидячі, лінійні, шкірясті, цілокраї, з загнутими донизу краями, зверху темно-зелені, майже голі, зісподу — білуваті від густого опушення. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані по 5—10 у гроновидні *суцвіття* на вкорочених гілочках. *Віночок* синьо-фіолетовий, іноді білий, двогубий, з висунутою з чашечки трубочкою; верхня *губа* пряма, виїмчаста, нижня — трилопатева, з відігнутою зубчастою серединною і довгастими боковими лопатями. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте у березні — травні.

Поширення. Розмарин справжній походить з Середземномор'я. На території України, переважно в Криму, його вирощують як рослину ефіроолійну, а також з декоративною метою.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують листя розмарину (Folia Rosmarini

986 988

officinalis). Безпосередньо перед цвітінням або під час цвітіння рослини зрізують молоді пагони і сушать, розстеливши тонким шаром, у добре провітрюваному приміщенні або під укриттям на вільному повітрі. Коли сировина висохне, листя відокремлюють від стеблових частин і зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Щоб полегшити відокремлення листя, сировину перед обшморгуванням виносять на 1—2 години на сонце. Штучне сушіння проводять при температурі 35—40°. Сухого листя виходить 20 %. Тз свіжого листя виробляють розмаринову ефірну олію (Oleum Rosmarini). *Рослина офіцинальна* в багатьох європейських країнах.

Хімічний склад. Листя розмарину містить до 2,5 % ефірної олії, 0,5 % суми алкалоїдів (у тому числі розмарицин), гіркоту пікросальвін (1,2 %}, дубильні речовини (5—8 %), флавони, β-ситостерин, амірин, бетулін, холін, смолисті речовини, віск, нікотинамід, нікотинову, урсолову, розмаринову, гліколеву і кавову кислоти та мінеральні речовини (до 10%). У складі ефірної олії є пінени (30%), камфен (20%), цинеол (10 %), борнеол (10—17 %), камфора (7 %), каріофілен (до 8 %}, борнілацетат (2 %), лимонен, мірцен, пулегон, ментон, Ізоментон, цимол, терпінеол, ментол та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати розмарину справжнього знімають спазми гладенької мускулатури травного тракту, жовчних і сечовидільних шляхів та периферичних кровоносних судин (як наслідок відбувається невелике збільшення виділення сечі, слабке зниження артеріального тиску, поліпшення відтоку жовчі), посилюють жовчотворну функцію печінки, активізують виділення шлункового соку, виявляють тонізуючу дію (підтверджено клінічно на видужуючих хворих, які перенесли виснажливі захворювання й тяжкі хірургічні операції, та на людях похилого віку з порушенням мозкового кровообігу і старечими змінами серця), сприяють збільшенню молока у жінок, які годують грудью, мають еменагогічні властивості (відновлюють звичайний перебіг місячних, усувають хворобливі явища, які супроводили їх раніше). Прописувати їх особливо доречно при спазмах жовчних і сечовивідних шляхів, спастичному коліті, атонічній диспепсії, загальному занепаді сил, фізичній та розумовій перевтомі, серцевих неврозах, порушеннях менструального циклу та при нервових розладах у клімактеричному періоді. Позитивний терапевтичний ефект спостерігається й при безсонні, істерії, неврастенії, епілепсії, мігрені, запамороченні, вегетативній дистонії, гіпертонії, імпотенції, метеоризмі, астмі, хронічному бронхіті та грипі. При зовнішньому застосуванні настій листя розмарину вважається добрим засобом для лікування запалень ротової порожнини і зіву (полоскання), для гоєння ран і фурункулів (компреси), від облисіння (втирають у волосисту частину голови), при невритах і простудних захворюваннях (ванни), при білях у жінок (спринцювання). Розмаринову ефірну олію використовують для розтирань при ревматизмі. Розмарин входить до складу ряду зарубіжних комбінованих препаратів (балсофлетол, болдофлорин, депуратум, дивінал, долопакс, лікоактин, перубор, ромаринекс, артродинат, фітодолор, роймекс, тогал, дракодермалін, ровалінд, кардалеп, долексамед, динпресан та ін.). Слід пам'ятати, що вагітним жінкам розмарин протипоказаний (діє абортивно). При передозуванні препарати розмарину спричиняють блювання, гастроентерит, ожиріння печінки, подразнення нирок з альбумінурією, лейкоцитоз, маткову кровотечу і навіть смерть внаслідок набряку легень.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настоюють 2 години, проціджують) по півсклянки 3 рази на день до їди; настій листя на вині (40 г сировини на 1 л білого вина, настоюють 2 доби) по 1 столовій ложці до їди для відновлення і покращення зору.

ЗОВНІШНЬО — полоскання, *компреси* і спринцювання настоєм (готують, як у попередньому прописі); розтирання розчином розмаринової ефірної олії (розводять спиртом у співвідношенні 2:100); 1—2 столові ложки суміші листя розмарину справжнього, квіток *ромашки лікарської* і *дивини густоквіткової,* взятих у співвідношенні 1:2:2, варять 30 хвилин у 500 мл води, охолоджують, проціджують і застосовують для ванночок і компресів при гнійному запаленні пальця (панарицій); 200—300 г листя розмарину заливають 2— 3 л окропу, настоюють 15 хвилин і одержаний настій додають до повної ванни (температура води 32— 40°, тривалість процедури — до 30 хвилин; на ніч не приймати, не сприяє засинанню); 200 г суміші (порівну) листя розмарину справжнього і шавлії *лікарської,* трави *полину гіркого* та квіток *бузини чорної* варять 20 хвилин у 10 л води і одержаний *відвар* додають до повної ванни, що має тонізуючі властивості (температура води 34—36°, тривалість процедури — 10 хвилин; на ніч не приймати, не сприяє засинанню!).

989

РОЗРИ́В-ТРАВА́ ДРІБНОКВІТКО́ВА

недотрога мелкоцветковая
Impatens parviflora — однорічна трав'яниста рослина родини бальзамінових. *Стебло* прямостояче, 30—80 см заввишки. *Листки* еліптичні або яйцевидні, загострені, до основи клиновидно звужені, по краю — гостропилчастозубчасті, 8—17 см завдовжки, *Квітки* зигоморфні (див. статтю *Зигоморфна квітка),* 7—10 мм завдовжки, прямостоячі, блідо-жовті; шпорка пряма. *Плід — коробочка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Походить із Східної Азії. Росте по тінистих вологих місцях на Поліссі, в північній частині Лісостепу та в Карпатах.
Сировина. Використовують усю рослину. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава містить флавонові глікозиди (0,43%), алкалоїди (0,016%), аскорбінову кислоту, каротин, *n*-оксибензойну, ванілінову, гептизинову, ферулову, *n*-кумарову і кавову кислоти та 2-метокси—1,4—нафтохінон.
Фармакологічні властивості і використання. Експериментально з'ясовано, що препарати Р.-т. д. виявляють специфічну дію на нервово-м'язовий апарат матки (посилює скорочення, зупиняє кровотечі). В народній медицині Р.-т. д. використовують внутрішньо як засіб, що виявляє седативну, гіпотензивну й антитоксичну дію, регулює менструальний цикл, прискорює пологи й зупиняє маткові кровотечі, та застосовують при нирковокам'яній хворобі; зовнішньо — для лікування геморою і ран.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (10 г подрібненої трави з коренями на 200 мл окропу, настоюють 1—2 години, проціджують (по чверті склянки 3 рази на день).

989

990

РОЗТОПИ́Р — багаторічна кореневищна трав'яниста, з густим повстистим опушенням рослина родини розових. Те саме, що й *перстач сріблястий*.

991

РОЗХІДНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ, розхідник плющовидний; будра обыкновенная *Glechoma hederacea* — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* лежаче, вкорінене, з висхідними чотиригранними голими в нижній частині й розсіяно опушеними короткими волосками вгорі квітконосними гілочками, 10—40 см заввишки. *Листки* супротивні, черешкові, з нирковидною, серцевидно-трикутною або округло-серцевидною зарубчастою пластинкою, майже голі або розсіяно опушені короткими волосками. *Квітки* неправильні, різнорідні (жіночі і двостатеві), в пазушних 1—3-квіткових *дихазіях*. *Чашечка* трубчаста, неви-разнодвогуба, з п'ятьма трикутно-ланцетними гострокінцевими зубцями, в 3—4 рази коротшими за трубочку, зовні коротковолосиста. *Віночок* синьо-фіолетовий, двогубий, зовні коротко-пухнатий; верхня губа віночка до третини надрізана на півкруглі лопаті; середня лопать спідньої губи впоперек овальна, зазублена; бокові лопаті яйцевидні, в 2—3 рази вужчі за середню. *Плід* складається з чотирьох горішковидних часток. Цвіте з квітня по серпень.

Поширення. Розхідник звичайний росте по всій території України (в Криму порівняно рідкої по узліссях, серед чагарників, на вологих луках, берегах річок, озер і боліт, як бур'ян уздовж доріг, по канавах, у садках, на городах і полях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* розхідника (Herba Glechomae, синонім — Herba Hederae terrestris). Квітконосні гілочки зрізують під час цвітіння рослини (краще у квітні — травні) і використовують свіжими або сушать у затінку, розкладаючи їх тонким шаром. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій за 35°. Сухої трави виходить 20 %, Строк придатності сировини — 1 рік. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. У траві розхідника є ефірна олія (0,03—0,06 %), сапоніни, дубильні (5,9—7,5%) й гіркі (до 31 мг %) речовини, винна, оцтова, кавова, синапова, р-кумарова й ферулова кислоти, тритерпенові кислоти, холін, смоли і каротин (8,2 мг%), вітамін С (30 —80 мг%) та вільні амінокислоти (метіонін, цистеїн, серин).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати розхідника збуджують апетит, активізують травлення, стимулюють загальний обмін речовин в організмі, мають антисептичні, протизапальні, болетамувальні, кровоспинні, відхаркувальні й потогінні властивості, підвищують діурез, виявляють холеретичну, холекінетичну й протитоксичну дію. Настій трави розхідника дають усередину при захворюваннях органів дихання (фарингіти, ларингіти, коклюш, хронічні бронхіти, запалення легень, бронхіальна астма), від кровохаркання, для підвищення апетиту, як тонізуючий і вітрогінний засіб, при катарах шлунка і кишечника, захворюваннях жовчного міхура, печінки (особливо при неспецифічних хворобах печінки, що проявляються недостатнім виділенням жовчі, збільшенням кількості шкідливих продуктів обміну речовин у крові, нудотою, збільшенням печінки), селезінки й сечових шляхів (нирковокам'яна хвороба, гострий і хронічний цистит), як допоміжний засіб при хронічних захворюваннях, спричинених неправильним обміном речовин, та як профілактичний засіб проти отруєнь свинцем. У терапевтичних дозах розхідник не отруйний, але передозування може спричинити збільшену слинотечу, пітливість, порушення серцевого ритму і набряк легень. Зібрані навесні рослини придатні як додаток до вітамінних салатів та як спеція для ароматизації супів і соусів. Як зовнішній засіб настій розхідника використовують для примочок при сльозотечі та кон'юнктивіті, для промивання ран, виразок і опіків, для компресів при фурункулах, гнійних набряках, запаленні суглобів, вивихах і переломі кісток та для ванн після виснажливих хвороб (як тонізуючий і стимулюючий засіб). Міцною настойкою розхідника на оцті лікують коросту (2 рази на день натирають уражені ділянки шкіри). Потовчене свіже листя прикладають до наривів. Свіжий сік рослини використовують як засіб від мігрені (втягують в ніс).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій (1 чайна ложка сухої трави на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — компреси, примочки і промивання настоєм (1 столова ложка сухої трави на 200 мл окропу); ванни з відвару (100 г сухої трави на 2 л окропу).

992

РОЗХІДНИ́К ПЛЮЩОВИДНИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *розхідник звичайний*.

993

РОЇВНИ́К — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *меліса лікарська*.

994

РОКИТНЯЧО́К РУ́СЬКИЙ — невелика (60—180 см заввишки) короткосірувато притиснуто опушена кущова рослина родини бобових. Те саме, що й *зіновать руська*.

995

РОМАНЕ́ЦЬ — однорічна рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *ромашка лікарська*.

991

996

РОМА́ШКА АМЕРИКА́НСЬКА — однорічна дуже ароматична гола рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *ромашка без'язичкова*.

997

РОМА́ШКА БЕЗ'ЯЗИЧКО́ВА, ромашка американська, ромашка зелена, ромашка пахуча, рум'янка зелена; ромашка безъязычковая *Chamomilla suaveolens,* синоніми: *Santolina suaveolens, Artemisia matiicarioides, Chamomilla discoidea, Lepidotheca suaveolens, Matricaria discoidea, M. matricarioides* —
однорічна дуже ароматична гола рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі, 5 (15) — 30 (40) см заввишки, від основи дуже розгалужені, до самих *кошиків* густо облистнені. *Листки* двічі або тричі перисторозсічені на лінійно-ланцетні шиловидно загострені частки. *Квітки* трубчасті, двостатеві, зеленаво-жовті, з коротким 4-лопатевим відгином, зібрані на кінцях коротких угорі потовщених стебел та гілок у дрібні (5—8 мм у діаметрі) *кошики;* язичкових квіток у кошиках немає. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.
Поширення. Ромашка без'язичкова походить з Північної Америки. У нас поширена як адвентивна рослина. Росте по всій території України на засмічених місцях, вигонах, уздовж доріг, у посівах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *суцвіття* і *траву* рослини (Flores et Herba Matricariae discoideae). Збирати, сушити і зберігати так само, як і *ромашку лікарську.*
Хімічний склад. Суцвіття ромашки без'язичкової містять ефірну олію (0,15—0,50%), флавоноїди (кверциметрин, апігенін, лютеолін-7-глюкозид), холін, умбеліферон і його метиловий ефір герніарин, слиз, камедь, гіркоти, дубильні речовини та саліцилову й аскорбінові кислоти. У складі ефірної олії є бісаболол і сесквітерпени, але немає або дуже мало хамазулену.
Фармакологічні властивості і використання. Препарати ромашки без'язичкової використовують як спазмолітичний засіб при захворюваннях травного каналу і печінки, спастичному і хронічному коліті, що супроводиться бродінням у кишках, анацидному гастриті та як жовчогінний засіб. У народній медицині, крім усіх вищезазначених випадків, цю рослину використовують від простуди (протизапальна і потогінна дія), у разі мігрені й безсоння (заспокійлива дія), при порушенні менструального циклу і як ефективний засіб при гельмінтозах, особливо у дітей (знешкоджує аскариди, гострики та волосоголовці і на відміну від *пижма звичайного* є нетоксичним засобом). При зовнішньому застосуванні препарати ромашки без'язичкової виявляють дерматонічну й протизапальну дію і використовуються нарівні з ромашкою лікарською.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — столову ложку суцвіть настоюють 1 годину в закритій посудині на 300 мл окропу, проціджують і вживають *настій* по півсклянки 3 рази на день (при аскаридозі п'ють по 150 мл вранці і ввечері, поєднуючи вечірню дозу з *відваром* кори *крушини ламкої* або настоєм листя *касії гостролистої;* при гостриках одночасно робити клізми з 50—100 мл такого самого настою); столову ложку суміші (порівну) суцвіть ромашки без'язичкової, плодів *фенхелю звичайного* і листя *меліси лікарської* настоюють на склянці окропу і п'ють ковтками по 2 склянки на день протягом кількох днів при трихоцефальозі.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару трави ромашки (200 г сировини на 8 л води) при простуді й ревматизмі.

997

998

РОМА́ШКА ЗЕЛЕ́НА — однорічна дуже ароматична гола рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *ромашка без'язичкова.*

999

РОМА́ШКА КАВКА́ЗЬКА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна рожева.*

1000

РОМА́ШКА ЛІ́КАРСЬКА, рум'янка, романець; ромашка лекарственная *Chamomilla recutita,* синоніми: *Matricaria recutita,* M. *chamomilla* —
однорічна рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, циліндричне, голе, розгалужене, 15—50 см заввишки. *Листки* чергові, голі, сидячі, двічі або тричі перисторозсічені на тонкі, вузькі, нитковидні сегменти. *Квітки* дрібні, зібрані на кінцях стебла та його гілок в *кошики* (спільне *квітколоже* видовжено-конічне, голе, **порожнисте);** крайові квітки язичкові, маточкові, білі, серединні — двостатеві, трубчасті, жовті, зверху

п'ятилопатеві. *Плід — сім'янка.* Цвіте з травня до серпня.

Поширення. Ромашка лікарська росте невеликими заростями майже по всій території України як бур'ян на полях і городах, в садах, на пустирях, понад дорогами. Відносно великі масиви залишились лише в присиваській частині Кримської та причорноморській частині Херсонської області на засолених луках і перелогах, а також в посівах. У спеціалізованих господарствах ромашку культивують.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують сушені квіткові кошики ромашки. (Flores Chamomillae). Збирають кошики протягом усього періоду цвітіння рослини в суху погоду і не після дощу, зриваючи їх руками або спеціальними гребенями при самій основі або так, щоб залишки квітконосів були не довшими за 3 см. Придатні для збирання лише ті кошики, які тільки що почали цвісти (кошики, що перецвіли, при сушінні розсипаються; таку сировину бракують). Зібраний матеріал складають, не ущільнюючи, в козуби або мішки і того ж дня сушать, розсипаючи тонким (2—3 см) шаром на чистій підстилці в сухому добре провітрюваному приміщенні або під укриттям на вільному повітрі і періодично перемішуючи. Штучне сушіння проводять при температурі не вище 40°. Сухої сировини виходить 25—27 %. Зберігають її в сухому, провітрюваному приміщенні в паперових мішках або в картонних чи фанерних ящиках, вистелених папером. Строк придатності — 1 рік. Сировина є у продажу в аптеках. Суцвіття ромашки офіцинальні у 26 країнах світу.

Хімічний склад. Квітки ромашки лікарської містять до 0,8 % блакитно забарвленої ефірної олії, головними складовими частинами якої є специфічна біологічно активна речовина хамазулен, сесквітерпенові вуглеводні фарназен і кадинен, сесквітерпеновий спирт бісаболол та його оксиди, лактони матрицин (прохамазулен) і матрикарин, аліфатичний терпен, мірцен, каприлова, нонілова, ізовалеріанова і ін. кислоти. Крім ефірної олії у квітках ромашки присутні апігенінглікозиди (6—7 %), кумаринові сполуки (умбеліферон та його метиловий ефір герніарин), ситостерин, колін, вітамін С, β-каротин, органічні кислоти, полісахариди, мінеральні солі (12%). Слід відмітити, що ромашка лікарська має хімічні раси, наприклад, такі що не містять прохамазулену або бісабололу, тому високу якість сировини може гарантувати лише культивування сортів з підвищеним вмістом цих сполук.

Фармакологічні властивості і використання. Ромашка — одна з цінних лікарських рослин. Багатий хімічний склад рослини зумовлює широкий діапазон її терапевтичних властивостей. Препарати ромашки збільшують секреторну діяльність травних залоз, стимулюють жовчовиділення і збуджують апетит, знімають спазми органів черевної порожнини, зменшують утворення газів у кишечнику, виявляють дермотонічну, болетамувальну, протизапальну і антимікробну дію, заспокоюють свербіння, посилюють потовиділення, регулюють менструальну функцію, діють як протиалергічний засіб. Шкідливої побічної дії при вживанні препаратів ромашки не відмічено, але великі дози викликають головний біль, хрипоту, кашель, кон'юнктивіт, надмірні і болісні менструації і навіть психічні розлади (дратівливість, страх, галюцинації, маячні ідеї). Застосування ромашки найбільш ефективне при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, сечовивідних шляхів, які супроводжуються спазмами, при метеоризмі, захворюваннях печінки, особливо при жовчнокам'яній хворобі, при дитячих поносах, що супроводжуються болями, коліками і здуттям кишечника, при порушенні менструального циклу, болісних менструаціях і запальних захворюваннях жіночих статевих органів, нудотах у вагітних. Як допоміжний засіб ромашку використовують при підвищеній кислотності шлункового соку, виразці шлунка і дванадцятипалої кишки, виразковому запаленні кишечника, а в поєднанні з іншими лікарськими рослинами — при хронічному запаленні сечових шляхів, особливо ниркових клубочків і сечового міхура. Квітки ромашки входять до складу вітрогінного чаю, пом'якшувальних чаїв, суміші для полоскання горла. При зовнішньому застосуванні препарати ромашки виявляють протизапальну, знеболюючу, епітелізуючу, антимікробну, антимікотичну, протипаразитичну і протиалергічну дію. Відвар квіток ромашки вживають для полоскання (кілька разів на день) у разі афтозу, запалення слизових оболонок горла, ясен і рота, для обмивання гнійних ран, виразок і геморої́дних вузлів, для компресів і примочок при кон'юнктивіті, професійному дерматиті, запаленні шкіри і фурункулах, для спринцювань при кольпіті, вульвіті і ендоцервіциті. Кашкою із суцвіть ромашки лікують рак шкіри (роблять припарки на ділянки ураження). Настій суцвіть ромашки на олії використовують **(гарячим!)** для натирань при подагричних та ревматичних болях, для компресів на шию при втраті голосу. В аптеках є препарат ромазулан (Romasulan), який призначають при гастритах, колітах- і інших захворюваннях, що супроводжуються метеоризмом, а зовнішньо — при запальних захворюваннях ротової порожнини, зовнішнього вуха, при вагінітах, уретритах, циститах, запальних дерматозах, трофічних виразках. (Препарат виготовляється в Соціалістичній Республіці Румунії).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* суцвіть (10 г або 4 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по половині-третині склянки 2—3 рази на день після їди (грудним дітям — по чайній ложці); *настойку* суцвіть (готують на 70 %-ному спирті у співвідношенні 1:10) по 20—40 крапель 2—5 разів на день; *настій* суцвіть (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу) приймають по 1 склянці на ніч за годину до сну як снотворний засіб.

ЗОВНІШНЬО — *компреси, примочки,* обмивання і полоскання відваром (готують як у попередньому прописі); одну столову ложку суцвіть настоюють на 1 л окропу, проціджують і використовують теплим для спринцювання зранку і ввечері; настій суцвіть на олії (50 г сировини на 0,5 л оливкової або кукурудзяної олії, настоюють на сонці 2—3 доби, час від часу струшуючи, підігрівають 3 години на водяній бані, проціджують і відтискають) для розтирань і компресів; 3 столові ложки суміші суцвіть ромашки і листя *розмарину справжнього,* взятих у співвідношенні 2:1, настоюють 20 хвилин на 400 мл окропу і використовують для компресів при гнійному запаленні волосяного мішечка або сальної залози коло кореня вій (ячмінь); 100 г листя *кропиви дводомної* кип'ятять 20 хвилин в 500 мл дистильованої води, в одержаний відвар додають 25 г суцвіть ромашки, настоюють 8 годин, проціджують, додають 200 мл винного оцту і одержану суміш використовують для втирання у волосисту частину голови при облисінні.

1001

РОМА́ШКА ПАХУ́ЧА — однорічна дуже ароматична гола рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *ромашка без'язичкова.*

1002

РОМА́ШКА ПЕ́РСЬКА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна рожева.*

1003

РОМА́ШКА РОЖЕ́ВА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна рожева.*

1004

РОМА́ШКА ЧЕРВО́НА — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *маруна червона.*

1005

1006

1005

РОСИ́ЧКА АНГЛІ́ЙСЬКА
росянка английская
Drosera anglica — багаторічна трав'яниста комахоїдна рослина родини росичкових. *Стебла* квітконосні, прямі, 10—25 см заввишки, безлисті. Листки — в прикореневій розетці, довгочерешкові, лінійно-клиновидні, спрямовані вгору, зверху і з країв вкриті головчастими червоними залозистими волосками, з пластинками, які поступово переходять у черешок. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, в однобічних *китицях* на верхівці квітконосної стрілки. *Плід — коробочка* (гладенька, без борозенок). Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Росте в заболочених хвойних лісах, на сфагнових лісових болотах і на торфовищах на Поліссі, в північній частині Лісостепу, а також у північній частині Лівобережного Степу (зрідка). Рідкісна, зникаюча болотна рослина. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Росичка круглолиста.* Крім того, настій трави Р. а. вважається засобом, який збуджує статеві функції.

1006

РОСИ́ЧКА КРУГЛОЛИ́СТА,
мухоловка, очки царівни;
росянка круглолистная
Drosera rotundifolia — багаторічна трав'яниста комахоїдна рослина родини росичкових. *Стебло* квітконосне, прямостояче, іноді звивисте, 10—25 (30) см заввишки, безлисте, в кілька разів довше за *листки.* Листки в прикореневій *розетці,* простерті, з довгим *черешком* і з круглою або впоперек овальною пластинкою, зверху і з країв вкриті головчастими червоними волосками. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, в однобічній китицевидній завійці. *Плід* — коробочка (яйцевидна, довша за чашечку). Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Росте в північній частині України на торфових болотах.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* росички (Herba Droserae, синонім — Herba Rosellae), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Підземну частину рослини (з бодай двома листочками) треба залишати неушкодженою для відновлення заростей. Зібрану сировину використовують свіжою (у вигляді соку) або сушать, розкладаючи тонким шаром у затінку на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі до 40°. Сухої трави виходить 15 % . Зберігають її у добре закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 2 роки. Росичка круглолиста — рослина офіцинальна у Франції, Нідерландах, Португалії. В СРСР — *рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава росички містить нафтохінони (дрозерон, плюмбагін), флавоноїди (кверцетин, гіперозид, мірицетин, кемпферол), протеолітичний фермент, червоний і жовтий пігменти, органічні кислоти (цитринову, яблучну, винну, янтарну, бензойну), дубильні й смолисті речовини, жири, цукри (4,4%), сліди ефірної олії, вітамін С, до 5% мінеральних солей (багато кремнезему, сполуки заліза, магнію, фосфору, натрію, кальцію і марганцю).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати росички круглолистої виявляють спазмолітичну, антибактеріальну (особливо сильно діють проти стрептококів, стафілококів та збудників туберкульозу), болетамувальну, відхаркувальну, потогінну, сечогінну та„.седативну дію. Росичка є досить ефективним протиспастичним і відхаркувальним засобом при простудних за-

хворюваннях, що супроводяться кашлем, коклюші, фарингітах, ларингітах, бронхітах і бронхіальній астмі. У народній медицині, крім того, препарати росички використовують як седативний (при неврастенії та надмірній збудливості нервової системи), протисудомний (при епілепсії), гіпотензивний та кровоспинний (при кровохарканні) засіб, при атеросклерозі, цукровому діабеті, початковій стадії водянки, хронічних проносах і дизентерії. Великі дози росички можуть спричинити подразнення дихальних шляхів, кровотечу з носа, блювоту, пронос, подразнення або навіть вкривання виразками слизових оболонок ротової порожнини і шлунка. Протипоказано вживати росичку при гіпотонії. Слід пам'ятати, що препарати росички (навіть терапевтичні дози) забарвлюють сечу в темний колір. Свіжий *сік* рослини використовують як зовнішній засіб для лікування бородавок, мозолів і затверділостей шкіри, мікозів та закапують в очі з більмом.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столову ложку сировини настоюють 2 години на 400 мл окропу, проціджують) по півсклянки 3 рази на день до їди, підсолоджуючи медом або цукром; *настойку* (готують у співвідношенні 1:5) по 10—15 крапель 3—4 рази на день.

1007

РОСИЧКА ОБЕРНЕНОЯЙЦЕВИДНА
росянка обратнояйцевидная
Drosera obovata —
багаторічна трав'яниста комахоїдна рослина родини росичкових. *Стебла* квітконосні, прямі, вищі за листки. *Листки* — в прикореневій *розетці,* довгочерешкові, оберненояйцевидні, спрямовані вгору, зверху і з країв вкриті головчастими червоними залозистими волосками. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, в однобічних китицях на верхівці квітконосної стрілки. *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Трапляється зрідка на Львівщині, Волині, в околицях Києва і Харкова, в заболочених хвойних лісах, на сфагнових лісових болотах і на торфовищах.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Росичка круглолиста.*

1007

1009

1008

РОСИЧКА ПРОМІЖНА —
багаторічна трав'яниста комахоїдна рослина родини росичкових. Те саме, що й *росичка середня.*

1009

РОСИЧКА СЕРЕДНЯ,
росичка проміжна;
росянка промежуточная
Drosera intermedia —
багаторічна трав'яниста комахоїдна рослина родини росичкових. *Стебла* квітконосні, при основі здебільшого дуговидно зігнуті, висхідні, 3—12 см заввишки, безлисті, вищі за листки, *Листки* — в прикореневій *розетці,* довгочерешкові, клиновидно-оберненояйцевидні, спрямовані вгору, зверху і з країв вкриті головчастими червоними залозистими волосками. *Квітки* дрібні, двостатеві, правильні, 5-пелюсткові, білі, в однобічних *китицях* на верхівці квітконосної стрілки. *Плід — коробочка* (борозенчаста, грушовидна). Цвіте у червні — липні.

Поширення. Трапляється зрідка на Поліссі і в північній частині Лісостепу (переважно на Правобережжі), в заболочених хвойних лісах, на сфагнових лісових болотах і на торфовищах. Рідкісна, зникаюча болотна рослина. Занесена до *Червоної книги Української РСР.*
Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Росичка круглолиста.*

1010

РУМ'ЯНКА —
однорічна рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *ромашка лікарська.*

1011

РУМ'ЯНКА ЗЕЛЕНА —
однорічна дуже ароматична рослина родини айстрових. Те саме, що й *ромашка без'язичкова.*

1012

РУРЕГА —
листопадне дерево, рідше кущ родини розових. Те саме, що й *абрикос звичайний.*

1013

РУ́ТА ГОРО́ДНЯ — багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина родини рутових. Те саме, що й *рута садова.*

1014

РУ́ТА ЗАПАШНА́ — багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина родини рутових. Те саме, що й *рута садова.*

1015

РУ́ТА ПАХУ́ЧА — багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина родини рутових. Те саме, що й *рута садова.*

1016

1016

РУ́ТА САДО́ВА,
рута городня, рута запашна, рута пахуча;
рута душистая
Ruta graveolens —
багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина родини рутових. *Стебла* прямостоячі, 20—60 см заввишки, розгалужені, при основі дерев'яніючі. *Листки* чергові, залозисто-крапчасті, яйцевидно-трикутні, 2—3-перисторозсічені, з видовженооберненояйцевидними цілокраїми або дрібнозарубчастими тупуватими частками, з яких середня більша і часто з виїмкою на верхівці. *Квітки* правильні, двостатеві, у верхівковому щитковидному *суцвітті* (верхня квітка в суцвітті п'ятичленна, решта — чотиричленні); *пелюстки* жовті, на верхівці з шоломиком, до основи раптово звужені в нігтик, угорі цілокраї або зубчасті. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рута садова дико росте лише в Криму. В інших районах (переважно в південно-західній частині України) її культивують як декоративну, лікарську та ефіроносну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують свіжу або сушену *траву* рути (Herba Rutae graveolenis), зібрану в період цвітіння рослини. Збирати руту треба в гумових рукавицях, бо свіжий сік рослини подразнює шкіру і спричинює опіки у вигляді водянистих пухирців (перша допомога в цьому випадку — зробити *компрес* із свіжих розтертих квіток *нагідок лікарських)* і навіть набряки (алергічна реакція настає через 20—24 години). Сушать сировину під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій за 35°. Контролюючи хід сушіння, треба користуватися респіратором. Сухої трави виходить 20% • Готову сировину зберігають без доступу прямого сонячного проміння у добре закритих банках або бляшанках. Рослина офіцинальна у восьми країнах світу.

Хімічний склад. Особливістю хімічного складу рути садової є одночасна наявність алкалоїдів (0,2—1,4%) і ефірної олії (у сушеній траві до 0,7%), що в рослинному світі спостерігається не часто. Алкалоїди рути — похідні хіноліну, фурохіноліну та акрадину: скіміанін, кокусагінін, гравеолін-руталеїн, гравеолінін, фагарин, диктамнін, арборин, арборинін та ін. До складу ефірної олії входять кетони (метилгептилкетон, метилгексилкетон, метилоктилкетон, метилнонілкетон, α-нонанон та ін.), на які припадає 90 % від її загального складу, пінени, метилсаліцилат, α-нонілацетат, лимонен, цимол, бензальдегід, мірцен, елмол, ундеканон, цимен, цинеол, кумінальдегід, цитронелол, карвакрол, гваякол, линалоол, капронова, капралова, пальмітинова та анісова кислоти, ундециловий спирт та інші аліфатичні спирти. Крім алкалоїдів і ефірної олії, у траві рути є фурокумарини і кумарини (бергаптен, псорален, ксантотоксин, рутарин, рутамарин, рутаретин, ізоімператорин, ізопімпінелін, умбеліферон, герніарин, скополетин, рафноретин та ін.), флавоноїдний глікозид рутин, лігнан савінін, гравеоленова кислота, акроніцин, смолисті та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Рута садова — одна з популярних лікарських рослин. Багатий хімічний склад рослини зумовлює широкий спектр її лікувальних властивостей. Найважливішою властивістю рути є її здатність знімати спазми гладенької мускулатури травного тракту, жовчних і сечовивідних шляхів та периферичних кровоносних судин. Як наслідок знижується артеріальний тиск, уповільнюються серцеві скорочення, підвищується діурез, поліпшується відтік жовчі. Важливе терапевтичне значення має здатність рути ущільнювати стінки кровоносних судин, завдяки чому їхня резистентність та еластичність збільшуються, а ламкість і можливість ушкодження зменшуються. Відмічено слабку седативну дію рути. Гіркі ре-

човини, що є в рослині, збуджують виділення шлункового соку; фурокумарини підвищують чутливість шкіри до ультрафіолетового проміння; акроніцин виявляє протипухлинну активність. Показаннями до призначення рути (per se або в суміші з іншими лікарськими рослинами) є бронхіальна астма, захворювання шлунково-кишкового тракту, що супроводяться спазмами, жовчнокам'яна хвороба, головні болі, пов'язані зі спазмами судин, атеросклероз, серцеві неврози, варикозне розширення вен, істерія, епілепсія, нервові розлади в клімактеричному періоді, імпотенція та наявність глистів (Ascaris lumbricoides). Як еменагогічний засіб руту використовують при гіпоменструальному синдромі й альгоменореї. Найдоцільніша форма застосування — настойка, оскільки у спирті діючі речовини рути розчиняються краще. Крім настойки, часто використовують холодний настій рослини. Застосовують руту і як зовнішній засіб. Настій використовують при запаленні повік і висипах на шкірі, а настойку — при ревматизмі, подагрі, невралгії й люмбаго. В гомеопатії руту використовують при травмах м'язів, варикозних вузлах, запаленні очей та суглобовому ревматизмі.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку (1 частина подрібненої свіжої трави на 5 частин горілки, настояти 10 діб у темному місці) по 10 крапель 3 рази на день на ложці води; настій (1 чайна ложка сушеної трави на 400 мл холодної кип'яченої води, настояти 10 годин) по півсклянки 3–4 рази на день; 1 чайну ложку сушеної трави рути настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють як чай по 1 склянці вранці і ввечері при імпотенції та при нервових розладах у клімактеричному періоді.

ЗОВНІШНЬО — *компреси, примочки* і промивання настоєм (готують, як у попередньому прописі); розтирання настойкою (готують, як у попередньому прописі); *відвар* 60 г суміші (порівну) трави рути садової, насіння *гуньби сінної* і кореневищ *перстачу прямостоячого* на 1 л води використовують теплим для компресів 1—3 рази на день при мікозах (курс лікування — 20 днів). Рутою, яка належить до **отруйних** рослин, користуватися треба **обережно,** не перевищуючи допустимих доз. Препарати рути протипоказані при вагітності (діють **абортивно!),** при маткових кровотечах, гіпотонії, гіперацидному гастриті та виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки. При передозуванні препарати рути спричинюють подразнення слизових оболонок травного тракту, набряки язика і гортані, запаморочення, блювання, пронос, судому, загальне ослаблення та ушкодження нирок і печінки.

1017

РУ́ТВИЦЯ МАЛА́

василистник малый

Thalictrum minus — багаторічна трав'яниста гола рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче або висхідне, розгалужене, 50—100 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові, широкотрикутні, 3—4-перисті, з округло-яйцевидними спереду трилопатевими чи тричінадрізаними листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, пониклі, зібрані в розлогу *волоть; оцвітина* проста, чашечковидна, з 4 яйцевидних, зеленавих листочків; нитки тичинок тоненькі, жовтаві. *Плоди* — сидячі яйцевидні ребристі сім'янки. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Рутвиця мала росте по всій території України (переважно в Лісостепу і на півночі Степу) на узліссях і на лісових галявинах, степових луках, трав'янистих схилах та серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють *траву* рутвиці (Herba Thalictri minoris), зрізуючи під час цвітіння рослини верхівки стебел завдовжки 30—35 см. Зібрану сировину зв'язують у невеликі пучки й розвішують для сушіння в затінку на протязі або в провітрюваному приміщенні. Зберігають окремо від іншої сировини, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Строк придатності — 3 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить сапоніни (3,1%), до 1,1% алкалоїдів (тальмін, тальмідин, тальметин, 0-метилтальметин, талактамін, дегідроталікмін, талікмінін, β-алокриптопін, β-хлорметилат 1-канадину, берберин), ціаногенні сполуки, дубильні речовини, флавоноїди (1,64%), вищі аліфатичні вуглеводні та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Трава рутвиці малої входить до складу суміші Здренко, яку застосовують в онкологічній практиці як симптоматичний засіб. У народній медицині рослина відома своїми болетамувальними, сечогінними, відхаркувальними, седативними, гіпотензивними, кровоспинними, протизапальними й антисептичними властивостями. Настій трави дають всередину від кашлю (при туберкульозі легень та інших захворюваннях органів дихання), при простудних захворюваннях (як жарознижуючий засіб), захворюваннях травного каналу (пронос, запор), хворобах печінки і жовчних шляхів, при набряках різного походження, затримці сечовиділення і при нирковокам'яній хворобі, при різних кровотечах, при ревматизмі та болісних менструаціях, у випадку епілепсії, розладу нервової системи, при безсонні, гіпертонічній хворобі й стенокардії. Як зовнішній засіб рутвицю застосовують для лікування запрілості між пальцями стоп, гнійних ран та інших захворювань шкіри. В гомеопатії рослину застосовують при болісних менструаціях і як засіб, що покращує зір.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 2—3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — обмивання настоєм (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу); товчене листя прикладають до ураженої ділянки шкіри.

1017

1018

РУ́ТВИЦЯ ОРЛИКОЛИ́СТА, чортова м'ята; василистник водосборолистный

Thalictrum aquilegifolium — багаторічна трав'яниста гола рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче, розгалужене, 50—100 см заввишки. Листки чергові, з плівчастими прилистками і довгими жолобчастими черешками, трикутні, 2—3-перисті, з оберненояйцевидними, спереду зарубчасто-лопатевими сидячими або короткочерешковими листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, на ніжках, зібрані щитковидного *волоттю;* оцвітина проста, чашечковидна, з 4 яйцевидних зеленавих листочків; нитки тичинок угорі розширені, блідо-лілові. *Плоди* — повислі на плодоніжках, крилаті по ребрах *сім'янки.* Цвіте у травні, червні.

Поширення. Рутвиця орликолиста росте в Лісостепу, на Поліссі і в Карпатах по тінистих лісах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють *траву* рутвиці (Herba Thalictri aquilegifolii), зрізуючи під час цвітіння рослини верхівки стебел завдовжки 30—35 см. Зібрану сировину зв'язують у невеликі пучки й розвішують для сушіння у затінку на протязі або в провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі 40°. Сухої сировини виходить 20 % . Зберігають окремо від іншої сировини, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить 0,1—0,3% алкалоїдів (ізокоридин, тальмін, тальмідин, магнофлорин, берберин), кумарини, ціаногенні сполуки (лінамарин, n-глюкозилгідроксиманделонітрил, β-глюкозид n-глюкозилгідроксиманделонітрилу), флавоноїди (кемпферол, кверцетин, апігенін, лютеолін), фенолкарбонові кислоти (n-кумарова, ферулова, кавова, синапова).

Фармакологічні властивості і використання. Рутвиця орликолиста має антибактеріальні, протизапальні, кровоспинні, болетамувальні й сечогінні властивості. Використовується в народній медицині при жовтяниці, водянці, епілепсії, маткових кровотечах, малярії, дерматозах і ревматизмі. В деяких місцевостях рутвиця орликолиста використовувалась як приворотне зілля, що небезпечно — **рослина отруйна!** Свіже товчене листя рутвиці застосовують для лікування запрілостей між пальцями ніг, гнійних ран і нашкірних захворювань.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (1 чайна ложка сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 2 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — товчене листя прикладають до ураженої ділянки шкіри.

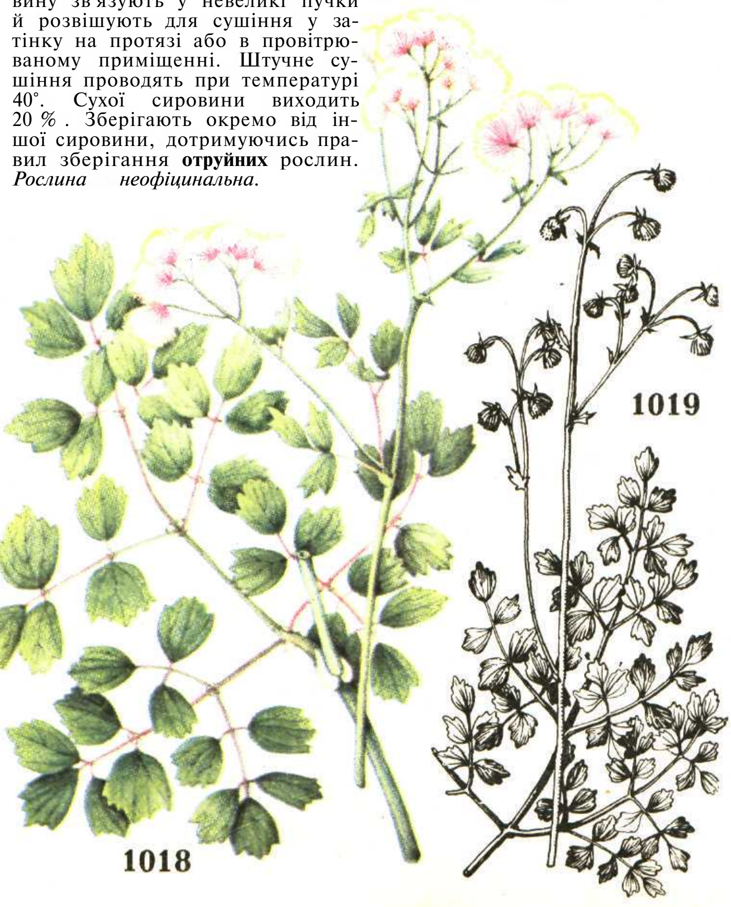

1019

1018

1019

РУ́ТВИЦЯ СМЕРДЮ́ЧА
василистник вонючий

Thalictrum foetidum — багаторічна трав'яниста коротко-залозистопухнаста рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче, 15—50 см заввишки. *Листки* чергові, широкотрикутні, 3—4-перисті, з дрібними округлояйцевидними, спереду трилопатевими листочками; нижні листки черешкові, верхні — майже сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, на ніжках, пониклі, зібрані В рідку розлогу *волоть; оцвітина* проста, чашечковидна, з 4 яйцевидних фіолетових листочків; нитки *тичинок* не розширені. *Плоди* — сидячі яйцевидні ребристі залозисто-пухнасті *сім'янки.* Цвіте у липні.

Поширення. Рутвиця смердюча росте на скелях і трав'янистих схилах на Розточчі-Опіллі та в Західному Лісостепу (поодинокі місцезнаходження).

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Рутвиця мала.*

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить тритерпенові сапоніни, до 2,2% алкалоїдів (берберин, фетидин, таліктринін, ізотетрандрин, бербамін), дубильні речовини (1,63—5,45 %), флавоноїди (рутин, глюкорамнін, кемпферол, кверцетин, флавесуетин. ранункулетин), карденоліди, ефірну олію та органічні кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині настойку трави рутвиці смердючої використовують як засіб, що розширює судини і знижує артеріальний тиск. Її вживають при лікуванні початкових стадій гіпертонічної хвороби й стенокардії та при порушенні кровообігу. У народній медицині рутвицю смердючу застосовують як седативний, бактерицидний, протизапальний, кровоспинний, сечогінний та протиблювотний засіб. Настій трави дають усередину при неврозах і судомних станах, перенапруженні, розладах травлення і проносах, захворюваннях печінки і жовчного міхура, набряках і водянці та при внутрішніх і зовнішніх кровотечах. Як зовнішній засіб настій трави застосовують для обмивання ран, виразок, гноячкових висипів тощо.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настойку (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1:10) по 20—40 крапель 2—4 рази на день протягом 3—4 тижнів; *настій* трави (10 г сировини на 200 мл окропу) по столовій ложці 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — обмивання настоєм (готують, як у попередньому прописі). Притаманні рослині токсичні властивості потребують **обережності** при її використанні.

1020

РУ́ТКА ЛІКА́РСЬКА,
дика рута, димниця;
дымянка лекарственная
Fumaria officinalis — однорічна трав'яниста гола сизувато-зелена рослина родини руткових. *Стебло* висхідне або прямостояче, гранчасто-борозенчасте, розгалужене, 20—30 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові, двічі перисто розсічені на вузькі довгасто-лінійні частки. *Квітки* двостатеві, неправильні, 7—9 мм завдовжки, в пазушних китицях; *віночок* з чотирьох пурпурових неоднакових *пелюсток,* з яких верхня має при основі коротку шпорку. *Плід* — приплюснутокулястий *горішок.* Цвіте з квітня до вересня.

Поширення. Рутка лікарська росте по всій території України як бур'ян на полях та городах, на засмічених місцях.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* (Herba Fumariae officinalis). Збирають її під час цвітіння рослини, зрізуючи всю надземну частину. Сушити траву треба відразу після збирання у затінку на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої сировини виходить 11—12%. Зберігають у сухому приміщенні. Рослина входила до складу I—III видань вітчизняної фармакопеї; офіцинальна у Франції і Бразилії. В СРСР заготовляють для експорту.

1020

Хімічний склад. У надземній частині рутки лікарської є алкалоїди (0,2—1,6 %), дубильні речовини (2,9 %), смоли (4,7 %), фумарова кислота, вітаміни C і K. До складу алкалоїдів входять протопін, сангвінарин, криптокавін, ауретензин, *d*, l-тетрагідрокоптизин, криптокарпін та ін.

Фармакологічні властивості і використання. Рутка лікарська має жовчогінні й спазмолітичні властивості, впливає на організм загальнотонізуюче (підвищує апетит, поліпшує процеси травлення, збільшуючи секрецію травних залоз і поліпшуючи всмоктування та обмін речовин). Рутку вживають усередину при жовчнокам'яній хворобі та інших захворюваннях печінки й жовчного міхура, при гіпоацидних гастритах, спастичних колітах, геморої, різних хронічних шкірних захворюваннях, як потогінний, сечогінний і вітрогінний засоби. Є вказівки про ефективне застосування рутки при іпохондрії та істерії. Свіжовижатим соком лікують лишаї, різні висипи на тілі, коросту. Побічних явищ при лікуванні руткою лікарською не встановлено, проте існує думка, що її діючі речовини здатні до кумуляції.

Лікарські форми і використання.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу) по 2 столові ложки 3—4 рази на день перед їдою як жовчогінний засіб; настій трави (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою для збудження апетиту і поліпшення діяльності шлунково-кишкового тракту; настій столової ложки суміші (порівну) трави рутки лікарської і *чистотілу звичайного,* листя *м'яти перцевої* і *бобівника трилистого,* коріння *копитняка європейського* і *кульбаби лікарської* на склянці окропу п'ють по 2 столові ложки 3—4 рази на день перед їдою як жовчогінний засіб; 2 чайні ложки трави рутки лікарської настоюють 8 годин на 400 мл холодної кип'яченої води, проціджують і випивають рівними порціями протягом дня при геморої; свіжовижатий *сік* у поєднанні з пивом або сироваткою (на 1 склянку пива або сироватки беруть 1—2 ложки соку) вживають по півсклянки 2—3 рази на день як кровоспинний і загальнозміцнюючий засіб.

1022

1021

РЯБИ́ННИК ДОРО́ЖНИЙ — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *перстач гусячий.*

1022

РЯ́СКА МАЛА́
ряска маленькая
Lemna minor — багаторічна трав'яниста рослина родини рясткових. Корінці ниткоподібні. *Стебло* має вигляд маленької (2—4,5 мм завдовжки і 2—3 мм завширшки) зеленої круглястої пластинки, що плаває на поверхні води. *Листки* не розвинені. *Квітки* дуже редуковані, одностатеві, в *суцвіттях* з двох тичинкових і однієї маточкової квіток, розташованих біля основи *пагонів* у бічній кишеньці або в ямці на поверхні пагона; маточкові квітки мають одну *маточку,* тичинкові — з однією *тичинкою.* Плід—горішковидний, однонасінний, нерозкривний. Цвіте дуже рідко (у травні — червні).

Поширення. Росте по всій території України в стоячих водах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують усю рослину. Заготовляють сировину протягом літа. Дрібною сіткою ряску притягують до берега і вичерпують невеличким сачком. Сушать під наметом або на горищі, яке добре провітрюється. Зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У рясці малій є флавоноїди, антоціани, мікро- і макроелементи — кальцій, фосфор, магній, кобальт, бром, мідь, нікель, титан, марганець, йод, цинк, ванадій тощо. У висушеному вигляді рослина містить 2—4 % протеїну. Аскорбінової кислоти в рослині майже немає.

Фармакологічні властивості і використання. Ряска мала виявляє жарознижуючі, сечогінні, десенсибілізуючі й антимікробні властивості. У вітчизняній і зарубіжній народній медицині препарати ряски малої приймають усередину при кропивниці, вітиліго, астмі, запаленнях слизової оболонки дихальних шляхів і набряках невротичного характеру, як протигрипозний і загальнозміцнюючий засіб. Зовнішньо, у вигляді припарок, рослину використовують при ревматизмі й подагрі (як болетамувальний засіб).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настойку* (1 чайна ложка сухої подрібненої сировини на 50 мл горілки) по 15—20 крапель 3 рази на день; порошок ряски (готують у вигляді пілюль, змішуючи з медом) по 1—2 г на 1 раз 3 рази на день.

1023

САЛА́Т —
однорічна трав'яниста овочева рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *латук посівний*.

1024

САМОСИ́Л БІЛОПОВСТИ́СТИЙ
дубровник белый
Teucrium polium —
невеликий (15—35 см) білувато-тонкоповстистий галузистий півкущик родини губоцвітих. *Листка* супротивні, видовженооберненояйцевидні або видовженолінійні, до основи клиновидно звужені, сидячі, з більш-менш загорнутими зубчасто-пилчастими краями; покривні листки видовженоланцетні або майже лінійні. *Квітки* двостатеві, неправильні, у малоквіткових несправжніх кільцях, скупчених на кінцях гілок в овальні головки, що утворюють складне волотистощитковидне *суцвіття: чашечка* дзвониковидна, зовні білуватоповстиста, при основі коса, з десятьма жилками і п'ятьма коротшими за трубочку видовженоланцетними зубцями; *віночок* двогубий, жовтувато-білий, удвоє довший за чашечку, з майже голою трубочкою і видовженою, зовні густоопушеною губою. Плід складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Самосил білоповстистий росте в південній частині Лісостепу (зрідка), в Степу і Криму на кам'янистих, переважно вапнякових і крейдяних відслоненнях, іноді на приморських черепашкових насипах.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* самосилу (Herba Teucrii polii), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Зібрану сировину сушать на вільному повітрі в затінку або в приміщенні, яке добре провітрюється. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій за 45°. Сухої трави виходить 25 % . *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Трава самосилу білоповстистого містить смолисті речовини (до 6 %), таніни, глікозиди, флавоноїди, гірку речовину пікрополін та ефірну олію, основною складовою частиною якої є борнілацетат.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави самосилу білоповстистого має в'яжучі й антимікробні властивості й з успіхом застосовується при геморої, діареї, болях у шлунку та кишечнику. В сумішах з іншими рослинами самосил застосовують при медикаментозному дерматиті й фурункульозі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настояти 1 годину, процідити) по півсклянки 4 рази на день до їди; дві столові ложки суміші (порівну) трави самосилу білоповстистого, *парила звичайного* і *хвоща польового*, пелюсток *троянди дамаської* та листя *подорожника ланцетолистого* настоюють одну годину на 500 мл окропу, проціджують, охолоджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день до їди при медикаментозному дерматиті; дві столові ложки суміші трави самосилу білоповстистого і парила звичайного (по 10 г) та коренів *лопуха справжнього* (50 г) варять 5 хвилин у 500 мл окропу, проціджують, охолоджують і приймають по півсклянки 4 рази на день до їди при фурункульозі

1025

САМОСИ́Л ГАЙОВИ́Й
дубровник обыкновенный
Teucrium chamaedrys —
невеликий півкущик родини губоцвітих. *Стебла* з висхідної основи прямі, чотиригранні, негусто опушені простими волосками, 10—35 см заввишки. *Листки* супротивні, надрізанозубчасті, з клиновидною основою, звуженою в короткий *черешок;* нижні — оберненояйцевидні, верхні — довгасті. *Квітки* двостатеві, неправильні, на коротких *квітконіжках,* у пазушних 2—6-квіткових несправжніх кільцях, що утворюють коротке китицевидне однобічне верхівкове *суцвіття; чашечка* червонувата, дзвониковидна, з десятьма жилками і п'ятьма зубцями (зубці трикутні, тонко загострені, коротші за трубочку), біля основи на нижньому боці трохи здута; *віночок* двогубий (бокові лопаті спідньої губи ланцетні), рожево-пурпуровий, у 2,5 рази довший за чашечку. Плід складається з чотирьох горішковидних часток. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Самосил гайовий росте по всій території України серед чагарників, на узліссях листяних лісів, степових схилах і кам'янистих відслоненнях, рідше на пісках.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* самосилу (Herba Teucrii chamaedrys, синонім — Herba Chamaedrys), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Зібрану сировину спочатку пров'ялюють на сонці, а потім досушують у затінку. Штучне сушіння про-

1024 1025

водять при температурі, не вищій за 40°. Сухої трави виходить 25 % . У гомеопатії використовують есенцію із свіжої трави самосилу.

Хімічний склад. Трава самосилу містить дубильні речовини, гіркі на смак фурандитерпенові лактони, значну кількість аскорбінової кислоти та ефірну олію, основною складовою частиною якої є каріофілен.

Фармакологічні властивості і використання. Самосил гайовий використовують як засіб, що збуджує апетит і поліпшує травлення, має в'яжучі, протизапальні, антимікробні, кровоспинні, дермотонічні, жовчотворні, сечогінні, загальнозміцнюючі й тонізуючі властивості. Настій трави самосилу дають усередину при болях у шлунку й кишечнику, від печії, метеоризму, проносу й дизентерії, при жовчнокам'яній хворобі й піску в нирках, ревматизмі, подагрі та висипах на шкірі, проти гарячки, кровохаркання, геморою, статевої слабості й надмірних менструацій. Як зовнішній засіб, який, крім зазначених вище властивостей, виявляє ще й епітелізуючий ефект, самосил використовують для лікування фурункулів, гнійних ран, запалення очей і геморою, при білях у жінок, ревматичних болях у суглобах та як кровоспинний засіб.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (4 чайні ложки сировини на 200 мл окропу, варити 5 хвилин) по чверті склянки 4 рази на день до їди.

ЗОВНІШНЬО — настій трави (готують, як у попередньому прописі) для ванн, компресів, примочок і спринцювань, а залишок після проціджування настою — для *припарок.*

1026

САМОСИ́Л ЧАСНИКО́ВИЙ

дубровник чесночный

Teucrium scordium — багаторічна трав'яниста блідо-зелена з запахом часнику рослина родини губоцвітих. *Стебла* з висхідної основи прямі, чотиригранні, прості або розгалужені, 15—50 см заввишки, вкриті відлеглими довгими волосками й стебельчастими залозками; іноді стебла на всій своїй довжині сіруватошерстисті. *Листки* супротивні, сидячі, довгасті, з круглястою основою й зарубчастопилчастими краями, на поверхні з обох боків притиснутокоротковолосисті, іноді відлегло-сіруватошерстисті; верхні стеблові листки й листки на гілках при основі звужені, приквіткові листки довші за *квітки.* Квітки двостатеві, неправильні, на квітконіжках, що майже дорівнюють чашечці, у пазушних 4—6-квіткових несправжніх розсунутих кільцях, які утворюють видовжене гроновидне однобічне *суцвіття;* чашечка дзвониковидна, з десятьма жилками і п'ятьма зубцями (зубці трикутно-ланцетні, трохи або майже вдвоє коротші за трубочку); *віночок* двогубий, ясно-карміново-червоний, з трохи вигнутою наперед трубочкою, втроє довший за чашечку. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте у липні—серпні.

Поширення. Самосил часниковий росте переважно в лісостепових і степових районах України на заплавних, нерідко солончакуватих луках, по берегах річок і боліт, серед чагарників, на солончакуватолучних місцях у приморській смузі.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Самосил гайовий.*

Хімічний склад потребує дальшого вивчення. Відомо, що у траві рослини є значна кількість дубильних речовин.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Самосил гайовий. У болгарській народній медицині, крім того, самосил часниковий використовують як зовнішній засіб для лікування туберкульозу шкіри.

1027

САМШИ́Т ВІЧНОЗЕЛЕ́НИЙ

самшит вечнозелёный

Baxus sempervirens — невеликий (до 1 м заввишки) вічнозелений кущ родини самшитових.

Листки супротивні, цілокраї, шкірясті, короткочерешкові, від яйцевидних до видовженоеліптичних, на верхівці тупі, іноді трохи виїмчасті, зверху темнозелені, зісподу ясніші. *Квітки* дрібні, одностатеві, однодомні, чотиричленні, з простою правильною *оцвітиною,* зеленаво-жовті, зібрані пучками в пазухах листків; численні чоловічі квітки зібрані в нижній частині пучка, жіночі (1, рідше 2—3) — на його верхівці. *Плід* — куляста *коробочка.* Цвіте (на півдні) у березні—квітні.

Поширення. Самшит вічнозелений походить з Середземномор'я. На території України його вирощують у садах і парках як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують свіже або сушене листя самшиту (Folia Buxi sempervirentis), яке заготовляють навесні і влітку. Сушать сировину в затінку. Штуч-

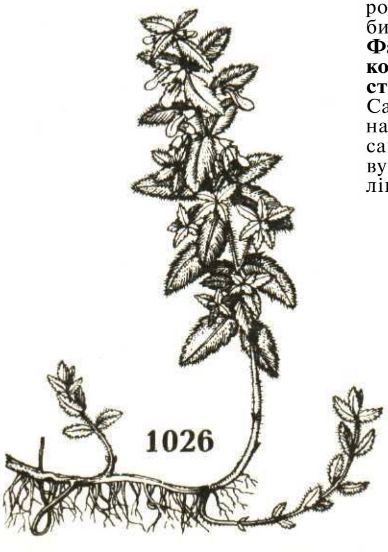

1026

1027

не сушіння проводять при температурі, не вищій за 45°. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листя самшиту містить алкалоїди (буксин та ін.), ефірну олію, дубильні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати самшиту виявляють гіпотензивну, жарознижувальну, антибактеріальну, сечогінну і жовчогінну дію. Найчастіше настій листя дають усередину при підвищеній температурі й запаленні жовчних і сечових шляхів. Як зовнішній засіб самшит використовують при облисінні й себореї голови.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (половину чайної ложки сушеного листя на склянку окропу) по третині склянки 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — 50 г свіжого листя настоюють 2 тижні на 0,5 л 45 % -ного спирту й використовують для втирання у волосисту частину голови; НО г суміші листя самшиту і трави чебрецю *плазкого,* взятих у співвідношенні 5:6, настоюють 2 тижні на 1 л 60 % -ного спирту й використовують для втирання у волосисту частину голови. Самшит містить сильнодіючі речовини і потребує **обережності** при використанні його. **Передозування небезпечне!**

1028

1028

САРОТАМНУС ВІНИКОВИЙ

жарновец метельчатый
Sarothamnus scoparius — невеликий (0,5—2 м заввишки) кущ родини бобових. Гілки ребристогранчасті, прутовидні, голі, зеленкуваті, в молодому віці опушені, дорослі гілки майже безлисті. *Листки* дуже редуковані. Нижні листки трійчасті, на коротких (10—15 мм) розсіяноволохатоволосистих черешках, з видовженооберненояйцевидних цілокраїх листочків, 5— 15 мм завдовжки, зісподу розсіянопритисненопухнатих, зверху — голих або майже голих; верхні листки прості, майже сидячі. *Квітки* двостатеві, неправильні, одиничні в пазухах листків, розміщені переважно в нижній частині гілок, на квітконіжках, більших за покривні листки; віночок ясно-жовтий, метеликовидний. *Плід — біб.* Цвіте у травні—червні.

Поширення. Саротамнус віниковий росте в лісових і лісостепових районах країни по хвойних, мішаних і широколистяних лісах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують молоді пагони з квітками і листям (Herba Sarothamni scoparii, синонім — Herba Spartii scoparii). Сушать сировину в затінку на вільному повітрі або в теплому приміщенні з доброю вентиляцією. Зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава саротамнуса містить алкалоїди спартеїн і геністеїн, флавон скопарин (у квітках), смолисті й інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд спартеїн діє на серце подібно до хініну (сповільнює й регулює серцеві скорочення, не впливаючи на кров'яний тиск і кровоносні судини). Вживання настою трави саротамнуса показане при тахікардії й аритміях, при базедовій хворобі, атеросклерозі, водянці серця (як слабий сечогінний засіб) та при хворобах нирок.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — половину чайної ложки трави заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження і випивають протягом доби рівними порціями. Саротамнус віниковий містить сильнодіючі речовини, тому застосовувати його треба лише з дозволу і під наглядом лікаря.

1029

САШИНА —

багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. Те саме, що й *аїр тростиновий.*

1030

СВЕРБІЖНИЦЯ ПОЛЬОВА

короставник полевой
Knautia arvensis, синонім — *Scabiosa arvensis* — багаторічна трав'яниста рослина родини черсакових. Має багатоголове *кореневище,* що розвиває восени зимуючу розетку *листків. Стебло* борозенчасте, прямостояче, 20—70 см заввишки, просте або у верхній частині розгалужене, білувате від короткого опу-

1030

шення і, крім того, з довшими шорсткими волосками. Листки супротивні, ланцетні, шорстко-волосисті; прикореневі й нижні стеблові листки черешкові, видовженоланцетні або перистонадрізані, з більшою верхньою часткою, по краях зубчасті, верхні стеблові — непарноперистороздільні, з цілісними або зубчастими частками, короткочерешкові або сидячі, рідше листки цілісні. *Квітки* двостатеві, неправильні, в приплюснутопівкулястих головках, оточених обгорткою з ланцетних загострених, по краю війчастих листочків; *чашечка* складається з дрібних неоднакового розміру *чашолистків,* розташованих двома кільцями (при основі й на верхівці *зав'язі); віночок* лійковидний, 4-лопатевий (лопаті видовженояйцевидні, до верхівки трохи звужені), у зовнішніх квіток у головці крупніший і більш неправильний. *Плід — сім'янка.* Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Свербіжниця польова росте по всій території України, крім південних районів Херсонської області й північних районів Кримської області, на полях, луках і серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* свербіжниці (Herba Knautiae), яку заготовляють під час цвітіння рослини. Сушать під укриттям на вільному повітрі. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава свербіжниці містить іридоїди, сапоніни, дубильні й гіркі речовини, каротин (у свіжому листі до 140 мг%) та цукри.

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави свербіжниці сприяє виведенню з організму токсичних продуктів обміну (як тих, що утворюються під час нормальних метаболічних процесів, так і тих, що утворюються при хворобливих змінах у різних органах), виявляє відхаркувальну, антисептичну, протизапальну й дермотонічну дію. Його приймають усередину при кашлі, бронхіті, запаленні сечового міхура, у випадку хронічних, затяжних алергічних дерматитів, тріщин заднього проходу та як засіб, що усуває сверблячку. При зовнішньому застосуванні міцний настій свербіжниці вважається ефективним засобом при різних шкірних захворюваннях, зокрема при корості. Порошок трави свербіжниці виявляє інсектицидну дію й використовується для знищення бліх.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (4 чайні ложки сировини на 400 мл окропу) по півсклянки 4 рази на день.

1031

СВИСТУ́ЛЯ — дворічна трав'яниста майже гола рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *болиголов плямистий.*

1032

СЕКУРИНЕ́ГА КУЩИ́СТА секуринега полукустарниковая *Securinega suffruticosa,* синонім — *S. romiflora* — розлогий, 1—2 м заввишки *кущ* родини молочайних. Молоді *пагони* ясно-жовті, голі. *Листки* чергові, короткочерешкові, еліптичні або овально-ланцетні. 1,5—7 см завдовжки, на верхівці заокруглені. *Квітка* одностатеві (рослини дводомні) з простою чашечковидною *оцвітиною,* зеленувато-жовті або зелені, пазушні; чоловічі квітки на коротеньких ніжках по 2—15 у пучку, жіночі — здебільшого одиничні, на довших (до 10 мм) ніжках. *Плід* — тригнізда *коробочка.* Цвіте у червні.

Поширення. Секуринега кущиста дико росте на Далекому Сході і в Східному Сибіру. На території України її вирощують у садах і парках як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують висушені молоді, слабоздерев'янілі верхівки пагонів секуринеги (Cormus Securinegae). Заготовляють пагони (з пуп'янками, квітками або плодами) з червня до вересня. Готову сировину пакують у тюки, обшиті тканиною, по 40—50 кг. Строк придатності — **4** роки.

Хімічний склад. Пагони секуринеги містять алкалоїди, головним серед яких є секуринін.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд секуринін за характером дії схожий на стрихнін: збуджує центральну нервову систему, підвищує рефлекторну збудливість спинного мозку. На відміну від стрихніну, секуринін має нижчу активність і, що важливо, меншу токсичність (у 8—10 раз). Застосування секуриніну показане при астенічних станах, парезах і паралічах, що виникли внаслідок перенесених інфекційних та інших захворювань, при гіпо- й астенічній формі неврастенії, при статевому безсиллі на грунті функціональних нервових розладів та ін. Секуринін протипоказаний при гіпертонічній хворобі, стенокардії, кардіосклерозі, бронхіальній астмі, базедовій хворобі, гострому й хронічному нефриті, при вагітності, гепатиті, епілепсії, тетанії, гострому поліомієліті, при наявності больового і менінгеального синдромів, схильності до утворення контрактур та при дихальних розладах.

Лікарські форми і застосування. Секуриніну нітрат (Securinini Nitras) приймають усередину у вигляді *таблеток* по 0,002 г (2 мг) два рази на день або у вигляді 0,5 % -ного *розчину* по 10—20 крапель 2 рази на день; під шкіру впорскують у вигляді 0,2 % -ного розчину по 1 мл (2 мг) один раз на день. Курс лікування — 20—30 днів. Найбільші дози для дорослих усередину: разова 0,005 г, добова **0,015 г;** під шкіру: разова 0,003 г, добова 0,005 г.

1033

СЕ́НА АФРИКА́НСЬКА — невеликий (60—90 см заввишки) розлогий кущ родини цезальпінієвих. Те саме, що й *касія гостролиста.*

1032

1034

СЕ́НА ІНДІ́ЙСЬКА — невеликий (1,5—1,8 м заввишки) прямостоячий кущ родини цезальпінієвих. Те саме, що й *касія вузьколиста*.

1035

1035

СЕРПІ́Й УВІ́НЧАНИЙ
серпуха венценосная
Serratula coronata —
багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі розгалужені, гранисті й ребристоборозенчасті, пурпуруваті, до 150 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові (нижні) або майже сидячі (верхні), перистороздільні до розсічених, з 3—7 парами яйцевидно- або видовженоланцетних бічних сегментів і більшим за них верхівковим; зверху голі, темно-зелені, зісподу — світліші; сегменти листків гострокінцеві, нерівнозубчасті, з відтягнутими на кінці в коротеньке білувате вістря зубцями, по всьому краю пилчасто-жорсткі. *Квітки* трубчасті, пурпурові, зібрані в *кошики*, розташовані на кінцях головних гілок по 1—2; крайові квітки більші, функціонально маточкові, з три-чотирироздільним відгином, серединні — двостатеві, з п'ятироздільним відгином. *Плід* — сім'янка. Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Серпій увінчаний росте в Лісостепу (за винятком Крайнього Заходу) і в північній частині Степу на сухих луках, по узліссях, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* серпію, яку заготовляють під час цвітіння рослини. Після сушіння грубі частини стебел відкидають. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. У траві серпію є алкалоїди (сліди) і значна кількість аскорбінової кислоти (у свіжому листі до 120 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині серпій увінчаний визнають як засіб, що має в'яжучі, протизапальні, жарознижувальні, жовчогінні, протиблювотні й седативні властивості. Настій трави дають усередину при хворобах шлунка, блюванні, проносі, жовтяниці, геморої, гарячці, недокрів'ї та психічних захворюваннях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки трави настояти 3—4 години на 300 мл окропу, процідити) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день до їди.

1036

СЕ́РПНИК — багаторічна трав'яниста, з опушеним стеблом рослина родини розових. Те саме, що й *парило звичайне*.

1037

СЕРПОРІ́З — дворічна щетинисто-волосиста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й *воловик лікарський*.

1038

СЕСТРИ́ЧКИ — однорічна трав'яниста напівпаразитна рослина родини раннikових. Те саме, що й *перестрічгайовий*.

1039

СИБІ́РСЬКА СЕНЕ́ГА — багаторічна трав'яниста рослина родини китяткових. Те саме, що й *китятки сибірські*.

1040

СИВЕ́РСІЯ ГІРСЬКА́,
чоловіча підойма;
сиверсия горная
Sieversia montana, синонім — *Geum montanum* —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має циліндричне, потовщене, густо вкрите лусками решток листків *кореневище*. *Стебло* волосисте, 5—15 см заввишки. *Листки* черешкові, в прикореневій розетці, переривчастоперисті, з великою кінцевою часткою; стеблові—дрібні, цілі або трилопатеві. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, жовті, одиничні, розміщені на верхівці стебла. Цвіте у травні—липні.

Поширення. Зустрічається в Карпатах на субальпійських і альпійських луках.

Заготівля і зберігання. Використовують корені, зібрані восени, Їх миють і сушать на сонці, а при поганій погоді — в протопленому, добре провітрюваному приміщенні. Зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Корені містять дубильні речовини, флавоноїди, сапоніни, летку олію та смоли.

Фармакологічні властивості і використання. Відвар коренів вживають при шлунково-кишкових захворюваннях (проносах, гаст-

рити) після 3-денного голодування, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при гострих і хронічних холециститах, циститах і цистопієлітах, при мено-олігореї та геморої. Як зовнішній засіб відвар використовують для полоскань при пародонтозі, гінгівітах і стоматитах та для компресів при геморої.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар коріння (1 столова ложка сировини на 200 мл окропу, кип'ятять 5 хв) по півсклянки тричі на день.

ЗОВНІШНЬО — відвар коріння для полоскань і *компресів.*

1040

1041

СИНЮХА ГОЛУБА́
синюха голубая
Polemonium coeruleum — багаторічна трав'яниста рослина родини синюхових. *Стебло* прямостояче, 40—100 см заввишки. *Листки* чергові, черешкові (лише верхні майже сидячі), непарноперисті; листочки (їх 17—21) яйцевидноланцетні або видовженоланцетні, при основі закруглені, на верхівці — загострені. *Квітки* двостатеві, правильні, зібрані верхівковими волотевидними *суцвіттями; віночок* голубий або темно-голубий, дзвониковидно-колесовидний, з коротенькою трубочкою, частки його закруглені, майже вдвоє довші за трубочку. *Плід — коробочка.* Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Синюха голуба росте на вологих луках, по чагарниках і на лісових галявинах у лісових районах, у Лісостепу, крім Покуття і Поділля, в північно-східній частині Степу.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують кореневище з коренями синюхи (Rhizoma cum radicibus Polemonii), які заготовляють восени або навесні в період утворення стебел. Викопують лише молоді рослини. Для відновлення заростей на ділянці, де заготовляють сировину, треба залишати 15—20 % рослин, насамперед старих, які дають сировину низької якості. На плантаціях рослини виорюють плугом у перший або в другий рік культури. З зібраної сировини обтрушують землю, звільняють її від стебел (залишки стебел не повинні перевищувати 1 см), розрізують уздовж на 2—4 частини, очищають від гнилих частин і швидко миють у холодній проточній воді. Сушити сировину можна на сонці, під укриттям або в сушарці при температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 19—20 %. Зберігають у сухому прохолодному приміщенні. Строк придатності — 3 роки.

Хімічний склад. *Кореневища* з *коренями* синюхи містять тритерпенові сапоніни (20—30%), смолисті речовини, органічні кислоти, ефірну олію (сліди), жири та крохмаль.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* синюхи голубої збільшують кількість харкотиння, полегшують відхаркування, зменшують катаральні явища, заспокійливо діють на центральну нервову систему, підвищують зсідання крові. За ефективністю відхаркувальної дії синюха не поступається перед сенегою, а за ефективністю седативної дії перевищує *валеріану лікарську* і собачу *кропиву звичайну* у 8—10 раз. Застосування препаратів синюхи, як відхаркувального засобу, показане при хронічних і гострих бронхітах, при крупозній пневмонії в стадії лізису та при туберкульозі легень, що супроводиться болісним кашлем. Як седативний і протисудомний засіб синюху вживають при безсонні, нервово-психічних потрясіннях, епілепсії й тетанії. В поєднанні з *сухоцвітом багновим* застосування синюхи показане і дає добрий терапевтичний ефект при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій із кореневищ з коренями (6 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—5 раз на день через 2 години після їди. При виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки за півтори години до їди вживають усередину настій трави сухоцвіту багнового (10 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці тричі на день, а через 2 години після їди — настій кореневищ з коренями синюхи (готують, як у попередньому прописі) також по 1 столовій ложці тричі на день (курс лікування — 3 тижні).

1041

1042

СИНЯ́К ЗВИЧА́ЙНИЙ,
громовик, заячі бурячки;
синяк обыкновенный
Echium vulgare —
дворічна трав'яниста відстовбурченожорстковолосиста й притиснутокороткоопушена рослина родини шорстколистих. Стебла прямостоячі, 30—100 см заввишки, від основи розгалужені, рідше прості, вкриті жорсткими відстовбурченими волосками, розміщеними на невеличких білуватих горбочках, коротко і м'яко опушені. *Листки* чергові, цілокраї, загострені, з однією поздовжньою жилкою, зісподу сизуваті від густого опушення, зверху — з білими або буруватими горбочками, на яких розміщені тонкі волоски; прикореневі листки видовженоланцетні, як і нижні стеблові звужені до основи в широкі черешки, розміщені густою розеткою, засихають під час цвітіння рослини, стеблові — лінійно-ланцетні або вузьколанцетні, середні та верхні — сидячі, біля основи округлі, поступово зменшені в напрямі до верхівки стебла. Квітки двостатеві, майже сидячі, в численних видовжено-лінійних простих завійках, зібраних у верхівкове вузьке волотисте *суцвіття; віночок* лійковидний, спочатку червонуватий, потім синій, трохи неправильний, у 2 рази довший за чашечку, з трубочкою, коротшою за чашечку, і широким косим нерівномірним п'ятилопатевим відгином (лопаті відгину округлі). *Плід* складається з чотирьох горішків. Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Синяк звичайний росте по всій території України на кам'янистих схилах, степах, сухих луках, як бур'ян уздовж доріг і в посівах на полях, на забур'янених місцях біля жител.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують сушену *траву* синяка (Herba Echii vulgaris), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Зберігають у добре закритих банках чи бляшанках, дотримуючись правил зберігання **отруйної** сировини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У траві синяка є сапоніни, алкалоїди (циноглосин, консолідин), холін та аскорбінова кислота (у свіжому листі до 120 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями встановлено, що *настій* трави синяка виявляє високу антигормональну активність. У народній медицині настій трави синяка звичайного використовують як відхаркувальний і заспокійливий засіб при кашлі й коклюші та як протисудомний і заспокійливий засіб при епілепсії. Як зовнішній засіб синяк використовують і при ревматичних болях у суглобах, розтягу сухожилків тощо.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар трави (10 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 4 рази на день. ЗОВНІШНЬО — відвар трави (готують, як у попередньому прописі) для *компресів,* а залишок після проціджування відвару — для *припарок.* Синяком, який належить до **отруйних** рослин, користуватися треба обережно, не перебільшуючи допустимих доз.

1042

1043

СИНЬОГОЛОВ —
багаторічна гола рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *миколайчики плоскі.*

1044

СИТНИ́К РОЗЛО́ГИЙ
ситник развесистый
Juncus effusus —
багаторічна трав'яниста рослина родини ситникових. Має густодернисте повзуче *кореневище. Стебла* циліндричні, міцні, гладенькі (в сухому стані тонкоборозенчасті), зелені, 50—120 см заввишки, при основі обгорнуті ясно-бурими безлистими піхвами, всередині суцільно виповнені (без перетинок), після маленької перемички витягнуті (без особливо помітного розширення) в довгий (15—25 см) гострий трубчастий приквітковий *листок. Квітки* правильні, одиничні, на видовжених квітконосах, зібрані **в** розлогу *волоть; оцвітина* віночковидна, з шести лінійноланцетних, гострих, зеленуватих, злегка іржасто-обведених, по краях вузькоперетинчастих листоч-

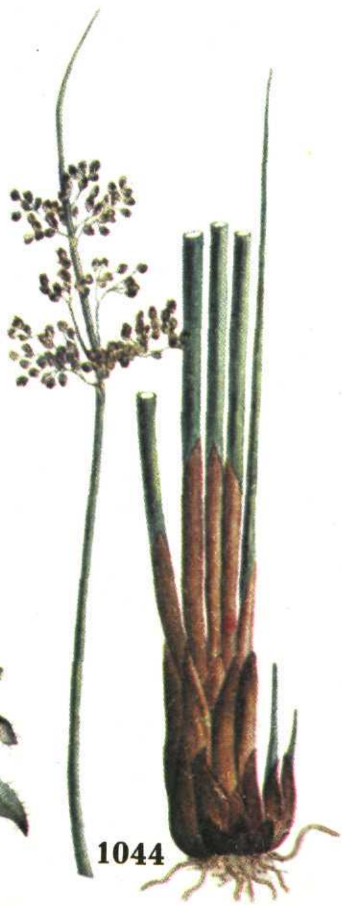
1044

ків, розміщених двома колами. *Плід* — оберненояйцевидна, бурувата, з полиском *коробочка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Ситник розлогий росте на Поліссі по болотах, болотистих лісах і луках, на берегах річок і водойм; у Лісостепу і Степу — по піскуватих терасах річок.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують кореневища рослини, які заготовляють восени й використовують свіжими (в гомеопатії) або сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У кореневищах рослини є дубильні речовини й розчинні силікати.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині ситник додають до чаїв, що рекомендуються при нирковокам'яній хворобі. В поєднанні з іншими лікарськими рослинами його використовують при запаленні сечового міхура. Як додатковий компонент ситник входить до складу деяких комплексних зарубіжних препаратів, використовуваних при розладах травлення, хворобах печінки і жовчного міхура. В гомеопатії із свіжих *кореневищ* одержують *есенцію,* яку додають до засобів, застосовуваних при утворенні каменів у сечових шляхах.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — столову ложку суміші (порівну) коріння ситнику розлогого й *солодки голої,* листя *берези бородавчастої* й мучниці *звичайної* і кукурудзяних стовпчиків замочують у 250 мл холодної води, додають на кінчику ножа питної соди, кип'ятять 30 хвилин, проціджують, охолоджують і п'ють по чверті склянки 5 раз на день.

1045

СІДА́Ч КОНОПЛЕ́ВИЙ, давник, кінська грива, конопельник, коноплі водяні, коноплі собачі;
посконник обыкновенный
Eupatorium cannabinum — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, просте або на верхівці розгалужене, коричнево-кармінове, 50—170 см заввишки. *Листки* супротивні, короткочерешкові (верхні — сидячі), трохи пухнасті, глибокорозсічені на 3—5 ланцетних, загострених, по краю нерівн-овеликозубчастих часток; верхні — цілокраї. *Квітки* двостатеві, з медовим запахом, у дрібних (6 мм завдовжки і 2 мм завширшки) 4—7-квіткових численних *кошиках,* що утворюють густе щитковидно-волотевидне *суцвіття; віночок* трубчастий, ліловий, брудно-рожевий або майже білий. *Плід — сім'янка.* Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Сідач коноплевий росте майже по всій території України на берегах річок і водойм, у вологих лісах і чагарниках.

1045

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Eupatorii cannabini, синонім — Herba Cannabis aquaticae) та коріння (Radix Eupatorii cannabini), рідше — листя (Folia Eupatorii cannabini). Траву (верхівки рослини завдовжки 30 см) і листя збирають в період цвітіння рослини. Сушать під наметом або в приміщеннях, які добре провітрюються. Сухої трави виходить 25 %. Коріння заготовляють восени або рано навесні. Готову сировину зберігають у сухому місці. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава рослини містить сесквітерпеновий лактон еупаторіопікрин, еупарин, α-лакгуцерол, 1-інозит, ефірну олію (до 0,3 %), рутин, гіперозид, дубильні речовини, сапоніни, вітамін С, смолу, холін, інулін, астрагалін, ізокверцитрин, кумарову й ферулову кислоти та ароматичні оксикислоти (кавова, хлорогенова, ізохлорогенова). В корінні є ефірна олія, еуперин та вуглеводи, серед яких є інулін.

Фармакологічні властивості і використання. Сідач коноплевий виявляє жовчогінну, послаблюючу, сечогінну, потогінну, холеретичну та ранозагоювальну дію, знижує артеріальний тиск і вміст холестерину в крові та збуджує апетит. Жовчогінну дію рослини підтверджено експериментально. Вважається також, що рослина є добрим кровоочисним і стимулюючим обмін речовин засобом.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій листя (25 г сировини на 1 л окропу, настояти 10 хвилин) по 1 склянці зранку натщесерце і ввечері перед сном для прискорення видужування після тяжкої хвороби; настій трави (3 столові ложки сировини на 600 мл окропу, настоюють ніч) по 1 склянці три рази на день до їди при гіпертонії, підвищеному вмісту холестерину в крові (холестеринемії) та як жовчогінний засіб при схильності до запорів; відвар коріння (60 г сировини на 1 л окропу, варити 10 хвилин) п'ють по одній склянці зранку до їди при гіпертонії і холестеринемії; настій коріння на вині (40 г свіжого коріння подрібнити, підсушити, залити 1 л червоного вина, настояти 12 годин, процідити) по 50 г після обіду протягом трьох тижнів як засіб, що знижує вміст холестерину у крові; *порошок* з коріння приймають по 5 г у невеликій кількості кип'яченої води перед сном як жовчогінний і послаблюючий засіб.

ЗОВНІШНЬО — свіже потовчене до стану кашки листя застосовують у вигляді компресів при розширенні капілярів носа і щік (процедуру повторюють через день).

1046

СІРЕ ЗІЛЛЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини макових. Те саме, що й *чистотіл звичайний.*

1047

СКАЖЕ́НИЙ ОГІРО́К — однорічна трав'яниста рослина родини гарбузових. Те саме, що й *огірок-пирскач пружний.*

1048

СКОПОЛІЯ КАРНІОЛІЙСЬКА
скополия карниолийская
Scopolia carniolica — багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Має повзуче *кореневище* до 12 см завдовжки і 3 см завтовшки. *Стебло* прямостояче, 20—50 см заввишки, вгорі вилчасто розгалужене. *Листки* чергові; нижні — лускуваті, безколірні, решта — еліптичні, звужені при основі в крилатий *черешок,* цілокраї або злегка вищерблені, голі, темнозелені, 12—18 см завдовжки і 4—9 см завширшки. *Квітки* правильні, двостатеві, 1—2,5 см завдовжки, одиничні, повислі на ніжках, що виходять з листкових пазух; *віночок* зрослопелюстковий, трубчасто-дзвониковидний, з 5 короткими круглястими лопатями, зовні бурий, лакований, усередині оливково - зелений, тьмяний. *Плід* — куляста, двогнізда *коробочка.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Скополія карніолійська трапляється зрідка в Карпатах, на Розточчі-Опіллі, в Західному Лісостепу та в західній частині Правобережного Лісостепу в широколистяних лісах, серед чагарників, на галявинах, по краях просік. Рідкісна зникаюча рослина, занесена до *Червоної книги Української РСР.*

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище (Rhizoma Scopoliae carniolicae) і *траву* скополії (Herba Scopoliae carniolicae). Кореневища заготовляють після плодоношення рослини. Їх викопують, миють від землі й сушать на відкритому повітрі (можна на сонці) або пров'ялюють 2—3 дні на сонці й досушують у спеціальних сушарках при температурі, не вищій за 60°. Сухих кореневищ виходить 30 % . Траву скополії збирають в період цвітіння рослини і сушать. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Усі частини рослини отруйні, при маніпуляціях з нею треба захищати очі, ніс, рот, після роботи мити руки. Збираючи кореневища, слід пам'ятати, що природні запаси скополії невеликі й рослину можна за короткий час зовсім винищити, якщо не виконувати правил, які передбачають повне забезпечення відновлення заростей, а саме: на місце кожної викопаної рослини закопувати відрізок (краще верхівку) кореневища довжиною 5—6 см, а повторне викопування кореневищ з однієї й тієї самої ділянки проводити не раніше, як через 10—15 років.

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди тропанової структури (в листі — 0,12—0,14 % , у стеблах — 0,15—0,21 % , у кореневищах з коренями — до 0,9%), найважливішими серед яких є L-гіосціамін, скополамін, тропін, кускгігрин та псевдоатропін. Крім того, в корінні скополії знайдено бетаїн, холін та похідні кумарину (скополін, скополетин).

Фармакологічні властивості і використання. Для скополії карніолійської характерні загальні фармакологічні властивості атропіноподібних сполук, основною особливістю яких є здатність блокувати м-холінореактивні системи організму. Атропіну сульфат (Atropini sulfas) використовують як спазмолітик і болетамувальний засіб, в очній практиці (лікування й діагностичні цілі), для лікування серцево-судинних захворювань (див. статтю *Беладонна звичайна).* Скополаміну гідробромід (Scopolamini hydrobromidum) призначають як заспокійливий засіб при гострому психічному збудженні, використовують у хірургічній практиці й офтальмології; камфорнокисла сіль скополаміну входить до складу таблеток аерон (див. статтю *Дурман індійський).* У народній медицині відвар кореневищ скополії на білому вині дають пити при хворобі Паркінсона, а настій трави — при низькому кров'яному тиску. В гомеопатії скополію застосовують як засіб від геморою.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ на вині (25 г подрібненої сировини варять 10 хвилин у 0,5 л білого сухого вина, охолоджують, проціджують) по 1 столовій ложці 3 рази на день; настій трави (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день. Скополія карніолійська містить сильнодіючі речовини і при використанні її потребує бути обережними.

1048

1049

СКОРЗОНЕ́РА НИЗЬКА́

козелец приземистый

Scorzonera humilis — багаторічна трав'яниста клочкасто-павутиниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* 5—50 см заввишки, просте або трохи розгалужене, при основі вкрите рудими піхвами відмерлих листків. Прикореневі *листки* довгочерешкові, еліптичні, видовженоланцетні або лінійно-ланцетні, загострені, цілокраї; стеблові (їх 2—3) — зменшені, сидячі. *Квітки* язичкові, золотисто-жовті, вдвоє довші за обгортку, в кошиках на кінцях стебла і гілок. *Плід — сім'янка.* Цвіте у травні—червні.

Поширення. Скорзонера низька росте у світлих лісах, на лісових галявинах, на луках у Лісостепу (переважно в західній частині) та на Поліссі.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують сушене коріння рослини, яке заготовляють восени або рано навесні. Сушать сировину під укриттям на вільному повітрі або в теплому приміщенні, яке добре провітрюється. *Рослина неофіцинальна.*

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині скорзонеру низьку використовують як засіб, що має діуретичні, жовчогінні, послаблюючі, потогінні, седативні й ранозагоювальні властивості. Відвар коріння вважається добрим засобом від кашлю, ядухи та інших хвороб дихальних органів, від захворювань печінки, запорів і подагри. Крім того, відвар коріння давали всередину як засіб, що знімає інтоксикацію, спричинену укусами гадюк.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — відвар коріння (1 столову ложку сировини варять 10 хвилин у склянці окропу, настоюють 2 години, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

1050

СКУ́МПІЯ ЗВИЧА́ЙНА,

жовтниця, парикове дерево, рай-дерево, шевське дерево; скумпия кожевенная

Cotinus coggygria, синонім — ***Rhus cotinus*** — кущ або невелике (2—3 м заввишки) дерево родини сумахових. *Листки* чергові, прості, оберненояйцевидні або еліптичні, цілокраї, зверху темно - зелені, зісподу — сизуваті, з характерним запахом. *Квітки* дрібні, зеленуваті, зібрані в розлогі волоті (більшу частину *суцвіття* становлять недорозвинені квітки, квітконіжки яких після цвітіння видовжуються до 15—30 мм і покриваються довгими червонуватими або зеленуватими волосками). *Плід* — зеленувата, згодом чорнувата *кістянка.* Цвіте у червні—липні.

Поширення. Скумпія звичайна трапляється в Лісостепу й Степу розсіяно, по всьому Гірському Криму й здебільшого в передгір'ях; на сухих кам'янистих схилах, вапнякових або крейдяних відслоненнях, у лісах, рідко на приморських пісках. Рослину вирощують як декоративний кущ, а також у полезахисних лісонасадженнях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листя (Folium Cotini coggygriae), заготівлю якого проводять у період від початку цвітіння рослини до утворення плодів. Збирають великі, добре розвинуті листки без черешків. Сушать їх на вільному повітрі у затінку або на сонці, розстеливши тонким шаром, чи в сушарці при температурі 40—50°. При сушінні треба уникати зволоження сировини (роса, дощ), бо вміст танінів від цього швидко зменшується. Сухої сировини виходить 33 % . Зберігають її в сухому приміщенні без доступу світла. Строк придатності — 2 роки. Аптеки сировину не відпускають, Її використовують для промислового виробництва таніну, а на його основі — препаратів тенсал і танальбін (Див. статтю Сумах *дубильний).*

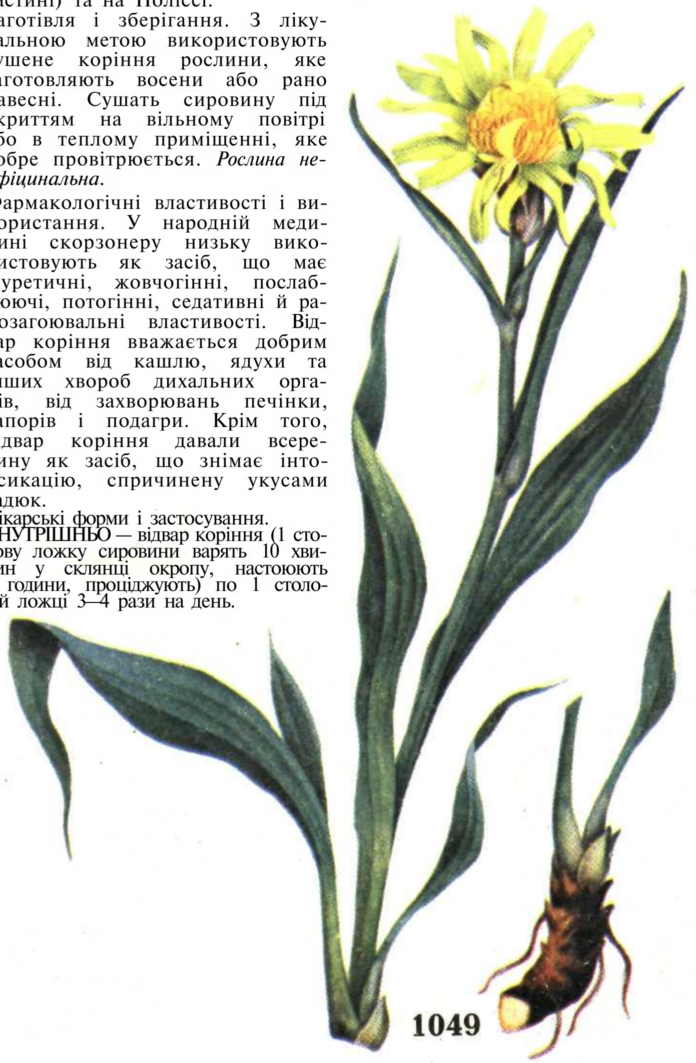

1049

1050

Хімічний склад. Листя скумпії містить галотанін (до *25%),* елагову й вільну галову кислоти, флавоноїди (кверцетин, фустин, фізетин, мерицитрин), силіцієву кислоту, метиловий ефір галової кислоти, галактозид, глікозидні сполуки та ефірну олію (0,1—0,2%). До складу ефірної олії входять камфен, мірцен, лимонен, α-пінен, ліналоол, l-терпінеол та флавон мірицетин.

Фармакологічні властивості і використання. Скумпія звичайна має в'яжучі, протизапальні й антисептичні властивості. Використовують її переважно як зовнішній засіб: для промивання гнійних ран, при зубному болі й запаленні ясен, вуграх, інфекційних тріщинах куточків рота, відмороженнях, дисгідрозі, гіпергідрозі, гноячкових висипах, виразці гомілки, геморої та при білях у жінок. Усередину скумпію прописують при діареї, дизентерії та як протиотруту при отруєнні алкалоїдами й солями важких металів.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — відвар листя (1 столова ложка сировини на 0,5 л окропу, кип'ятити 5 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди як протипроносний засіб.

ЗОВНІШНЬО — настій листя (100 г сировини на 1 л окропу, настоюють до охолодження) для промивання, полоскань, *компресів* і спринцювань.

1052

1051

СКУСІВНИ́К ГІРСЬКИ́Й — багаторічна трав'яниста залозисто-пухната рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *арніка гірська.*

1052

СЛИ́ВА ДОМА́ШНЯ,
слива звичайна;
слива обыкновенная
Prunus domestica —

дерево родини розових, заввишки 6—12 м. Гілки неколючі, голі, з гладенькою корою. *Листки* чергові, черешкові, еліптичні або оберненояйцевидні, темно-зелені, товсті, зісподу опушені, зарубчасто-пилчасті. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, одиничні або в пучках по 2—5; *пелюстки* білі або зеленуватобілі. *Плоди* — м'ясисті *кістянки* овальної, округлої чи яйцевидної форми, з чітко виявленою поздовжньою черевцевою борозенкою, різного (від зеленого й жовтого до червоного і синювато-чорного з восковим нальотом) забарвлення; кісточки сплюснуті, з гострими кінцями. Цвіте у квітні—травні.

Поширення. Батьківщина сливи домашньої — Мала Азія, Кавказ і Північний Іран. На Україні її вирощують в усіх плодових зонах, але найпоширеніша вона у Вінницькій, Хмельницькій, Харківській, Донецькій, Закарпатській та Чернівецькій областях.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують плоди (Fructus Pruni domesticae) і *кору* (Cortex Pruni domesticae) рослини. Плоди використовують свіжими або переробляють на чорнослив (сушені плоди), маринади, компоти, варення, повидло, мармелад, джеми, цукати тощо. Для переробки на чорнослив збирають плоди, які повністю достигли. Спочатку їх бланшують (витримують 1—2 хвилини в окропі), а потім сушать, розстеливши на сонці. Найстигліші й найсоковитіші плоди бланшують окремо у 0,5—1,0%-ному розчині питної соди протягом 20—30 секунд, щоб уникнути розтріскування. Штучно сушать плоди при температурі 50—55°, доводячи її в кінці сушіння до 75—85°. Сушених плодів виходить 22 %. Зберігають їх у мішках з нещільної тканини. Кору рослини використовують свіжою.

Хімічний склад. Свіжі сливи містять 6—17 % цукрів, до 1,6 % органічних кислот (яблучна, лимонна, щавлева, янтарна, хінна), дифенілізатин, пектинові речовини, флавоноли (кверцетин, ізокверцитрин), антоціани й лейкоантоціани, каротин (0,1—2,7 мг %), вітамін Е (0,63 мг%), аскорбінову кислоту, вітаміни групи В та сполуки калію (214 мг %), заліза, йоду, міді й цинку. Ядро кісточок містить до 42 % жирної олії, що за своїми властивостями не поступається перед олією з мигдалю (див. статтю *Мигдаль звичайний).*

Фармакологічні властивості і використання. Свіжі й сушені сливи, виготовлені з них компоти і сік з м'якушем виявляють ніжну послаблюючу дію й рекомендуються при запорах і атонії кишечника, особливо у дітей і в людей похилого віку, і для очищення кишечника при запальних його станах. При ожирінні й цукровому діабеті вживати сливи в зазначених випадках слід після спеціальної обробки, яка дає змогу позбавити їх цукру і кислот. Сливи позитивно впливають на печінку при неінфекційних гепатитах, поліпшують стан хворих на атеросклероз (сприяють виведенню з організму холестерину) і гіпертонію, прискорюють видалення з організму надлишків води і кухонної солі. Як і інші плоди, що містять пектини, сливи сприяють виведенню з організму радіоактивних речовин. М'якуш слив іде на виготовлення комбінованого препарату кафіолу (Cafiolum), який застосовують як

послаблюючий засіб. Свіжу кору сливи використовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — звільнені від кісточок плоди заливають на ніч холодною кип'яченою водою, зранку варять 2 години, періодично доливаючи кип'яченої води (гарячої), юшку зливають, а відварені сливи вживають по 10—20 штук на прийом до їди як послаблюючий засіб.

1053

СЛИ́ВА ЗВИЧА́ЙНА — дерево родини розових. Те саме, що й слива *домашня.*

1054

СЛИ́ЗНИК — багаторічна повстистоопушена, з міцним розгалуженим кореневищем і м'ясистими довгими коренями рослина родини мальвових. Те саме, що й *алтея лікарська.*

1055

СЛИННИК — однорічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Те саме, що й *паслін чорний.*

1056

СМЕРЕ́КА — однодомна вічнозелена рослина родини соснових. Те саме, що й *ялина звичайна.*

1057

СМІ́ЛКА ШИРОКОЛИ́СТА — багаторічна трав'яниста сизувато-зелена гола рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *обернашироколиста.*

1058

СМОВДЬ ГІРСЬКА́, заяча рутка, морква гадюча; горичник горный

Peucedanum oreoselinum, синонім — *Athamantha oreoselinum* —

багаторічна трав'яниста з приємним запахом рослина родини селерових (зонтичних). Стебло щільне, циліндричне, борозенчасте, трохи розгалужене, 30 — 100 см заввишки. *Листки* чергові, з обох боків зелені, колінчасто відігнуті вниз; прикореневі — тричіперисторозсічені, з яйцевидно-ланцетними перистонадрізаними сегментами на черешечках {*черешок* листка і його розгалуження зигзагоподібно зігнуті й розчепірені); верхні — сидячі, з слабкорозвиненою перистою пластинкою. *Квітки* дрібні, двостатеві, у складних 20—30-променевих *зонтиках,* біля основи яких є обгортка з 9—13 ланцетних, тонко загострених, по краю плівчастих листочків, а біля основи зонтичків — обгорточки з 7—9 ланцетно-шиловидних листочків; зубці *чашечки* короткі, часто непомітні; *пелюстки* білі, широкояйцевидні, на верхівці виїмчасті. *Плід* — округла *двосім'янка,* 4—5,5 мм завширшки. Цвіте у червні—липні.

1058

Поширення. Смовдь гірська росте на Поліссі і в Лісостепу (у хвойних і мішаних лісах, на пісках) і зрідка в Лівобережному Степу (на других терасах річок).

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують *траву* (Herba Oreoselini) і корені (Radix Oreoselini). Траву збирають протягом усього вегетаційного періоду, сушать у затінку на решетах. *Корені* копають після визрівання насіння або навесні — до початку вегетації. Сушать при температурі, не вищій за 30°. Сухої трави виходить 25 %, коренів — 16 %. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава рослини містить флавоноїди (кемпферол, кверцетин, лютеолін, апігенін), похідні кумарину (пеуцеданін, атамантин), валеріанову кислоту, ефірну олію, у складі якої є лимонен і сабінен. Хімічний склад коренів близький до хімічного складу надземної частини рослини.

Фармакологічні властивості і використання. Смовдь гірська виявляє сечогінну, потогінну і седативну дію. У народній медицині рослину використовували при болях у шлунку, в відварі її купали полохливих дітей, рекомендували як допоміжний засіб при венеричних хворобах. У гомеопатії використовують препарати з свіжої рослини.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — відвар (5 г трави або коріння на 200 мл окропу, варити 5 хвилин) по 1 столовій ложці 4—5 раз на день при недостатньому виділенні травних соків і при кишкових коліках, а також як допоміжний засіб при уролітіазі.

1059

СМОВДЬ КРИ́МСЬКА

горичник крымский

Peucedanum tauricum — багаторічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебла* часто численні, циліндричні, колінчастопокривлені, 40—80 см заввишки, у верхній частині трохи гілчасті. Прикореневі й нижні стеблові *листка* багаторазово трійчасторозсічені, з кінцевими частками лінійними, шорсткими, 1,5—4 см завдовжки. *Квітки* дрібні, двостатеві, у складних 17—21-променевих *зонтиках,* біля 'основи яких є обгортка з трьох зміщених на один бік лінійно-шиловидних листочків, що рано опадають, а біля основи зонтичків — *обгорточки* з 5—6 лінійно-нитковидних тонко загострених листочків; зубці чашечки дуже короткі; *пелюстки* світложовті, широкояйцевидні, без виїмки на верхівці. *Плід* —еліптична *двосім'янка,* близько 4—5 мм завдовжки. Цвіте у липні-серпні. В період плодоношення рослини стебла, листкові піхви, зонтики і плоди часто набувають фіолетового забарвлення.

Поширення. Смовдь кримська росте в Гірському та Південному Криму на сухих кам'янистих схилах.

Заготівля і зберігання.
Див. у статті *Смовдь руська.*

Хімічний склад. У корінні рослини є ефірна олія і фурокумарин пеуцеданін.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині відвар коріння смовді кримської вживають від кашлю, головного болю, при епілепсії та як засіб, що покращує травлення. Цим же відваром промивають гнійні рани, полощуть рот **при** зубному болі і неприємному запаху з рота.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО —відвар коріння (10 г сировини на 1 л окропу) по 1 столовій ложці 4—5 раз на день.

1060

СМОВДЬ ЛІКА́РСЬКА —

багаторічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *смовдь руська.*

1061

СМОВДЬ РУ́СЬКА

смовдь лікарська;
горичник русский
Peucedanum ruthenicum, синоніми: *P. ofiicinale, P. besserianum* —
багаторічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* щільне, циліндричне, дрібноборозенчасте, 60—120 см заввишки, малолисте, у верхній частині розгалужене. Прикореневі й нижні стеблові листки багаторазово трійчасті або трійчастоперисті; середні листки дрібніші, менш складні; верхні — без пластинки, у вигляді піхов. *Квітки* дрібні, двостатеві, у складних 10—20-променевих *зонтиках,* з малолистою спадною обгорткою або без неї; зубці чашечки короткі, часто непомітні; *пелюстки* світложовті, широкояйцевидні, на верхівці виїмчасті. *Плід* — видовженооберненояйцевидна *двосім'янка,* 6—8 мм завдовжки. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Смовдь руська росте на півдні Лісостепу і в Степу на схилах ярів і річкових долин, на солонцях, серед кущів, на лісових галявинах, уздовж доріг.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб заготовляють *коріння* рослини (Radix Peucedani ruthenici), яке копають одразу після визрівання насіння або рано навесні. Після попереднього пров'ялювання на відкритому повітрі коріння досушують на горищі або в сушарці при температурі, не вищій за 30°. Сухої сировини виходить 16 % . Строк придатності — 2 роки. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У корінні рослини є флавоноїди, ефірна олія, фурокумарин пеуцеданін.

Фармакологічні властивості і використання. З коріння смовді руської виробляли препарат пеуцеданін, який використовували в комплексному лікуванні злоякісних новоутворень. Останнім часом препарат знято з виробництва. У народній медицині настойку або відвар коріння рослин і застосовують як болетамувальний, протипростудний та відхаркувальний засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар (20 г коріння на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день; *настойку* (25 г коріння на 100 г спирту по 25 крапель 3 рази на день.

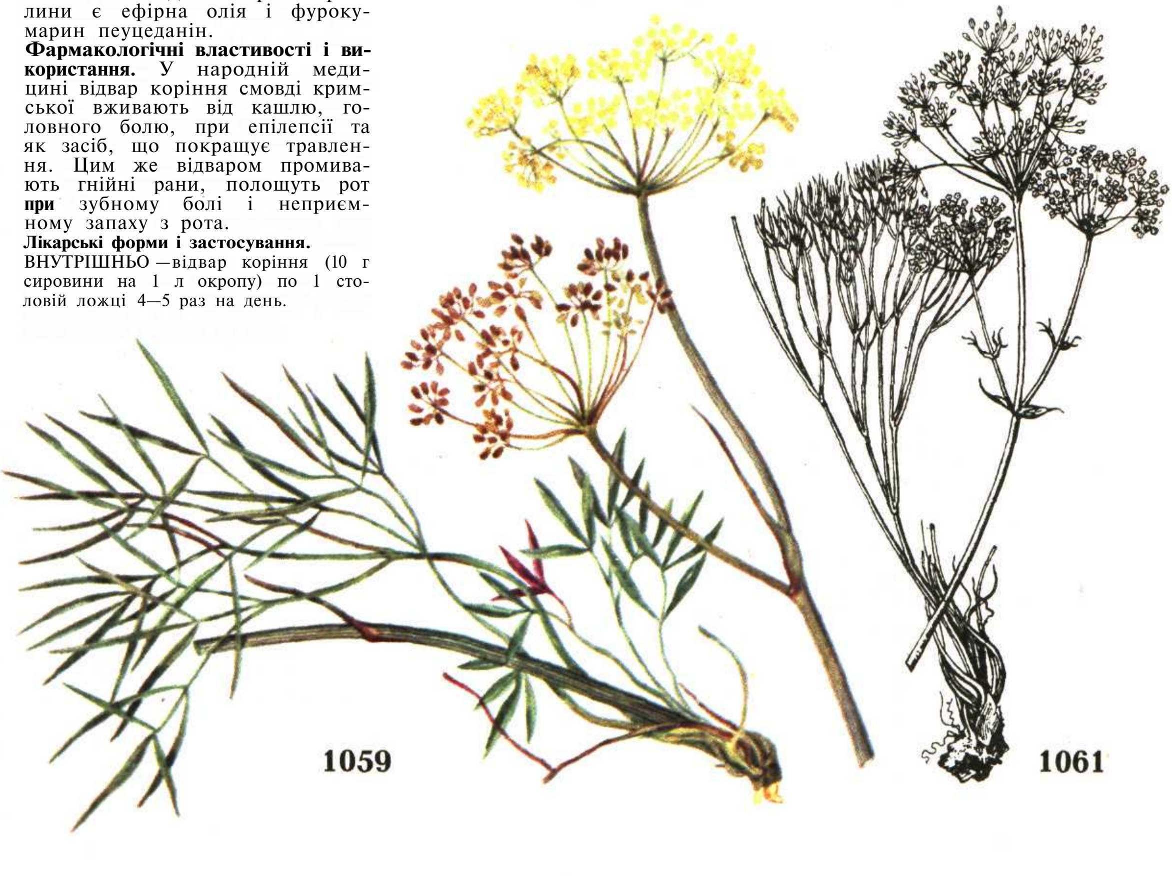

1059   1061

1062

СМОКО́ВНИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА, інжир, фігове дерево; инжир (Ficus carica) — одно- або дводомна листопадна субтропічна, з молочним соком рослина родини шовковицевих. В дикому стані смоковниця являє собою *кущ* або невисоке деревце, в культурі — велике дерево (до 15 м заввишки) з товстими, слабо розгалуженими гілками. *Ластки* великі, чергові, довгочерешкові, серцевидні, 3—5-лопатеві за формою (залежно від сорту листки можуть бути й іншої форми). *Квітки* маленькі, непоказні, розміщені всередині м'ясистого порожнистого суцвіття-сиконія з вузьким отвором зверху. Розрізняють 3 типи квіток: чоловічі (тичинкові), жіночі короткостовпчикові, так звані галові, і жіночі довгостовпчикові, що дають плоди. Довгостовпчикові квітки формуються в суцвіттях, які в процесі розвитку перетворюються на великі соковиті супліддя-фіги. Чоловічі й галові квітки формуються в суцвіттях, що мають менші розміри й завжди залишаються твердими (в них утворюється пилок і розвиваються оси бластофаги, дорослі жіночі особини яких запилюють довгостовпчикові квітки). У диких рослин смоковниці обидва типи суцвіть містяться на одному й тому самому дереві, у більшості культурних — на різних деревах. Існує багато сортів, у яких супліддя розвивається без запилення — партеногенетично. *Плоди* — *горішки,* що містяться всередині м'ясистого супліддя — фіги. Цвіте у квітні — травні. Плоди достигають у липні — серпні.

Поширення. В дикому стані смоковниця росте в Середземномор'ї, Малій та Південній Азії (в СРСР зустрічається на Кавказі і в Середній Азії). В Криму смоковницю культивують як плодову рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують *супліддя* (Fructus Fici caricae), які збирають у період повної стиглості і вживають свіжими або сушать, і листя смоковниці (Folia Fici caricae). Листя збирають без черешків у червні — липні й сушать у затінку, розстилаючи тонким шаром. Сухого листя виходить 20 % .

Хімічний склад. Сушені супліддя смоковниці містять 50—70 % цукрів, 5 % пектину, 4—6 % білків, жири (1,3%), органічні кислоти (до 1 %), антоціанові глікозиди, слиз, вітаміни B_1, B_2, B_6, С, РР, Пантотенову й фолієву кислоти, каротин, протеолітичний фермент фіцин та мінеральні речовини (калій, кальцій, магній, фосфор, залізо). У листках рослини є фурокумарини псорален і бергаптен, дубильні й смолисті речовини, органічні кислоти, рутин (0,1%), аскорбінова кислота (до 300 мг %) та ефірна олія.

Фармакологічні властивості і використання. Супліддя смоковниці виявляють легку послаблюючу дію й використовуються при хронічних запорах. Як дезинфікуючий і пом'якшувальний засіб супліддя застосовують при бронхіті, сильному кашлі й пневмонії; зовнішньо, у вигляді полоскань,— при ангіні й фарингіті. Як дієтичний продукт смоковницю рекомендують при тромбоемболічних захворюваннях і захворюваннях серцево-судинної системи, при анемії, для поліпшення травлення, ослабленим хворобою людям та в геріатричній практиці. Вживання смоковниці протипоказане хворим на цукровий діабет, при гострих запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, при сечокислому діатезі. Молочний сік рослини використовують у народній медицині від бородавок; в умовах експерименту він затримує ріст саркоми, згубно діє на гельмінтів. З листя смоковниці виготовляють препарат псоберан (Psoberanum), який призначають при вітиліго і гніздовій плішивості. У народній медицині настій листя дають усередину при кашлі, бронхіальній астмі, ентеритах і ентероколітах, при хворобах нирок.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій листя (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; відвар сухих суплідь на воді (50 г сировини на 1 л окропу, варити 30 хвилин) по півсклянки тричі на день до їди як послаблюючий засіб; відвар сухих суплідь на молоці (20 г сировини на 250 мл молока, варити 10 хвилин) п'ють гарячим при бронхіті.

ЗОВНІШНЬО — відвар сухих суплідь на молоці (готують, як у попередньому прописі) для примочок до наривів і для полоскання горла при ангіні й фарингіті.

1064

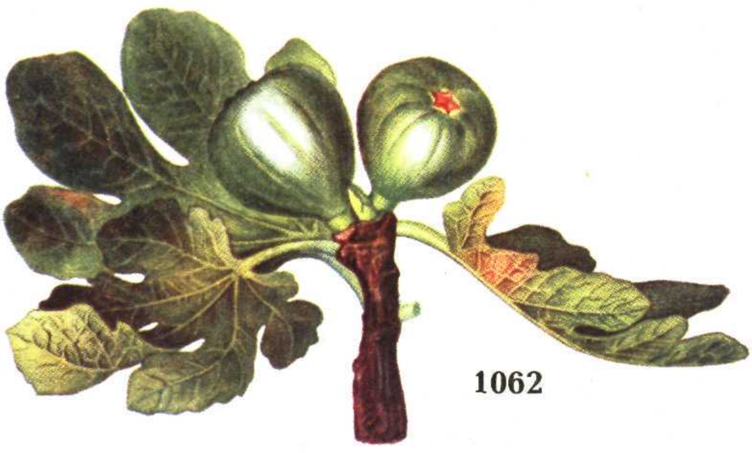

1062

1063

СМОКТУ́НЧИКИ —
багаторічна трав'яниста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й *медунка лікарська.*

1064

СМОРО́ДИНА ЧО́РНА
смородина чёрная
Ribes nigrum —
невелика (0,6—1,3 м заввишки) багаторічна кущова рослина родини ломикаменевих з характерним, дещо неприємним запахом. *Листки* черешкові, чергові, 3—5-лопатеві, по краю зарубчастозубчасті, зверху голі, зісподу — з жовтими залозками. *Квітки* двостатеві, правильні, дзвоникоподібні лілувато- або рожево-сірі, у пониклих 5—10-квіткових *китицях. Плід* — куляста чорна *ягода.* Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у липні.

Поширення. Смородина чорна в дикому стані на Україні росте в Карпатах, на Прикарпатті, Поліссі та в Лісостепу коло струмків і річок, у лісах та між чагарниками (на вологих місцях). Введена в культуру і є родоначальником культурних сортів, яких тепер налічується понад 100.

Заготівля і зберігання. З лікарською метою використовують листя (Folia Ribis nigri), рідше *бруньки* (Gemmae Ribis nigri), та ягоди (Fructus Ribis nigri). Бруньки збирають зимою та рано навесні, листя — влітку (червень — липень), ягоди — під час повної стиглості. Листя і бруньки сушать при температурі 35—40°, плоди споживають свіжими або сушать (починають від 35° і поступово доводять до 65°, не допускаючи пересушування). Сухої сировини виходить: бруньок — 20%, листя 16%, ягід — 14%. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У листі є дубильні речовини, до 0,75 % ефірної олії (містить цимол, сабінен), флавоноїди (кверцетин, ізокверцетин, кемпферол, рутин), фітостерол, пентозани, органічні кислоти, мінеральні солі, вітамін С та фермент емульсин. Бруньки мають хімічний склад, близький до хімічного складу листя. Ягоди містять до 16 % інвертних цукрів і сахарози, жирну олію, пігменти ціанідин і дельфінідин, близько 4 % органічних кислот (яблучна, винна, лимонна), пектини (0,2—0,8 %), емульсин, вітаміни С (120—400 мг %), К, Р, каротин, вітаміни групи В та мінеральні солі (бор, йод).

Фармакологічні властивості і використання. Всі види сировини мають сечогінні, потогінні, в'яжучі й тонізуючі властивості. Використовують їх як допоміжний засіб при ревматизмі, подагрі, артритах, гастриті, склерозі судин, при отосклерозі, уролітіазі, діареях, мігрені, простуді, коклюші, ангіні та при тонзиліті. Рослина використовується переважно в зборах. Свіжі або сушені ягоди корисно вживати при гіпохромній анемії, пародонтозі, захворюваннях шлунково-кишкового тракту, гломерулонефриті, • порушеннях ритму серцевої діяльності, при кардіоневрозах, геморагічному васкуліті, простудних та інфекційних захворюваннях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій листя (50 г сировини на 1 л окропу, настояти 4 години в закритій посудині) по півсклянки 4—5 раз на день при запаленні сечового міхура; настій на вині (20 свіжих листків на 1 л білого вина настояти 2 тижні) по 100 г до їди при гіпоацидному гастриті; 2 чайні ложки суміші (порівну) листя смородини чорної, листя *чорниці звичайної, малини* і *берези бородавчастої* заварюють склянкою окропу і п'ють як чай по 1 склянці зранку і ввечері як загальнозміцнюючий засіб після перенесеної тяжкої хвороби та при весняній слабості.

1065

СНІ́ТКА —
багаторічна трав'яниста гола кореневищна рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *бедринець великий.*

1066

СОБА́ЧА КРОПИВА́ ВОЛОСИСТА —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Те саме, що й *собача кропива п'ятилопатева.*

1067

СОБА́ЧА КРОПИВА́ ЗВИЧА́ЙНА,
пустирник звичайний;
пустырник сердечный
Leonurus cardiaca, синонім — *L. campestris* —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* прямостояче, 50—100 см заввишки, гілясте, чотиригранне, голе або на ребрах вкрите спрямованими донизу волосками. *Листки* навхрест супротивні, черешкові, зверху темно-зелені, зісподу світлозелені; нижні — округлі або яйцевидні, з серцевидною основою,

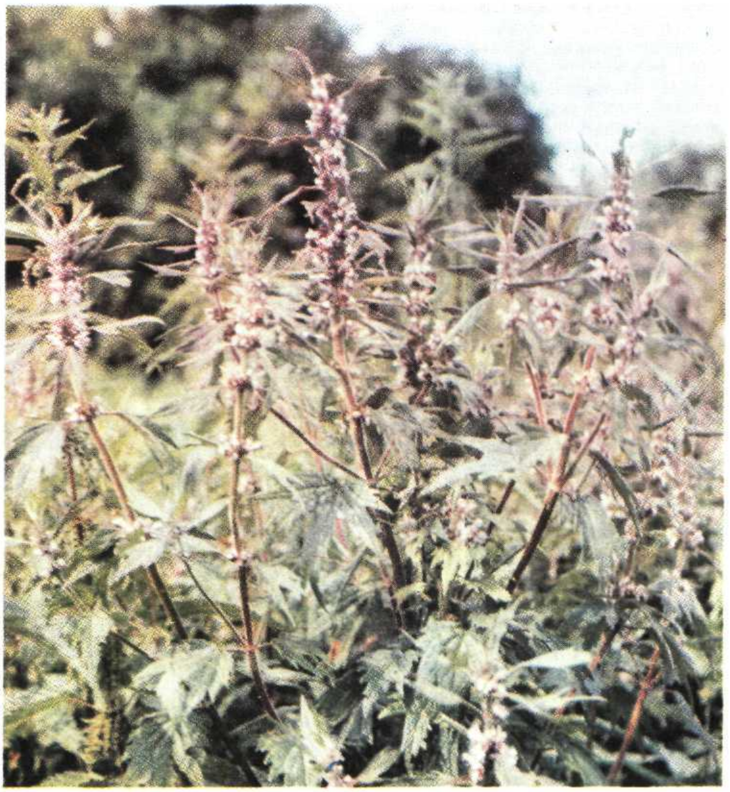

1067

5-лопатеві за формою, серединні — видовженоеліптичні або ланцетні, трироздільні або трилопатеві, з широкими довгастими зубчастими частками; верхівкові — трилопатеві або цілісні, з двома боковими, вперед спрямованими зубцями. *Квітки* неправильні, сидячі, в густих багатоквіткових кільцях на верхівках *пагонів; віночок* двогубий, яснорожевий, 8,5—9,5 мм завдовжки. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Собача кропива звичайна росте розсіяно в Лісостепу і Степу на засмічених місцях, лісових галявинах, вирубках. У спеціалізованих радгоспах рослину культивують.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* собачої кропиви (Herba Leonuri cardiacae), зібрану на початку цвітіння рослини. Зрізають верхівки рослин завдовжки до 40 см і завтовшки не більше 5 мм і сушать у затінку, розстилаючи тонким шаром і часто перегортаючи, щоб не почорніли. Штучне сушіння проводять при температурі 50—60°. Сухої сировини виходить 20—25% . Зберігають її в сухих приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Сушена трава собачої кропиви є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Трава собачої кропиви звичайної містить алкалоїди леонурин і леонуридин (разом до 0,4%), амін стахідрин, флавоноїди (квінквелозид, рутин, кверцитрин та інші), сапоніни, дубильні речовини (близько 5 %), ефірну олію (до 0,05 %), органічні кислоти (яблучна, винна, лимонна, урсолова, ванілінова, р-кумарова), гіркі й цукристі речовини, вітаміни (А, Е, С) та мінеральні солі (калій, кальцій, натрій, сірка).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати собачої кропиви звичайної за характером дії на організм людини близькі до препаратів *валеріани лікарської.* Вони мають спазмолітичні, седативні й гіпотензивні властивості, уповільнюють серцевий ритм, збільшують силу серцевих скорочень, виявляють слабку діуретичну дію, регулюють менструальний цикл і функції травного апарату. Їх застосовують при кардіосклерозі, підвищенні артеріального тиску, стенокардії, міокардиті, кардіоневрозі, надмірній нервовій збудливості, особливо коли вона пов'язана у жінок з клімактерієм, а у чоловіків — з гіпертрофією простати, у разі психастенії й неврастенії, що супроводиться безсонням, відчуттям напруженості й підвищеною реактивністю, та при вегетоневрозах. Препарати собачої кропиви показані й при епілепсії, гіпоменструальному синдромі, базедовій хворобі (уповільнюється серцебиття, зумовлене підвищеною діяльністю щитовидної залози, знижується нервове збудження), при шлунково-кишкових захворюваннях (спазм м'язів шлунка, хронічні запалення товстої кишки). Слід відзначити, що при серцево-судинних неврозах і деяких інших серцевих захворюваннях препарати з собачої кропиви діють ефективніше, ніж: препарати валеріани лікарської або *конвалії звичайної.* Трава собачої кропиви входить до складу *заспокійливого чаю,* який застосовують при збудженні нервової системи і безсонні. Використовують рослину і в гомеопатії. При зовнішньому використанні препарати собачої кропиви виявляють протизапальну, антибактеріальну і ранозагоювальну дію.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави— Infusum herbae Leonuri (15 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день до їди; *настойку* — Tinctura Leonuri (готувати на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1:5) по 30—50 крапель 3—4 рази на день; екстракт собачої кропиви рідкий — Extractum Leonuri fluidum по 15—20 крапель 3—4 рази на день; суміш трави собачої кропиви звичайної, *звіробою звичайного* і *деревію звичайного,* листя *м'яти перцевої* і *горіха волоського* та квіток *ромашки лікарської,* взятих у співвідношенні 2:2:1:1:1:1, готують як настій (півтори столової ложки суміші на 500 мл окропу) і п'ють по 1/2—3/4 склянки 2—3 рази на день за 30 хвилин до їди при вегетативній дистонії. ЗОВНІШНЬО — столову ложку суміші трави собачої кропиви звичайної, листя *подорожника великого* і *шавлії лікарської,* коріння *солодки голої,* квіток ромашки лікарської, взятих у співвідношенні 2:2:1:1:1, заливають 300 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують і використовують для обмивань і компресів при травматичних ушкодженнях шкіри і при опіках.

1068

СОБА́ЧА КРОПИВА́ П'ЯТИЛОПАТЕВА

собача кропива волосиста;
пустырник пятилопастный
Leonurus quinquelobatus, синонім — *L. villosus* —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебло* прямостояче, 25—100 см заввишки, розгалужене, чотиригранне, як і вся рослина опушене відстовбурченими волосками. *Листки* навхрест супротивні, черешкові; зверху яскраво-зелені, зісподу — білувато-повстисті; нижні — округлі або яйцевидні, майже до середини п'яти- семипальчасторозсічені, з серцевидною основою, верхні — довгасті, трироздільні або трилопатеві, з клиновидною основою. *Квітки* неправильні, сидячі, зібрані густими кільцями в пазухах листків на верхівках пагонів; віночок двогубий, блідо-рожевий. Плід з 4 однонасінних горішковидних часточок. Цвіте у червні — вересні.

Поширення. Собача кропива п'ятилопатева росте по всій території України на засмічених місцях, біля доріг, серед чагарників, на узліссях, лісових галявинах і вирубках.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Собача кропива звичайна.*

Хімічний склад. Собача кропива п'ятилопатева має близький до собачої кропиви звичайної хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Собача кропива звичайна.

1068

1069

СОБА́ЧЕ МИ́ЛО — однорічна розпростерта жовтувато-зелена рослина родини гвоздикових. Те саме, що й *остудник голий*.

1070

СОБА́ЧИЙ МАК — дворічна трав'яниста опушена рослина родини пасльонових. Те саме, що й *блекота чорна*.

1071

СОБА́ЧИЙ ПЕ́РЕЦЬ — однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *гірчак перцевий*.

1072

СОБА́ЧІ РЕП'ЯХИ́ — однорічна трав'яниста рослина родини складноцвітих. Те саме, що й череда *трироздільна*.

1073

СОБА́ЧІ ЯЗИЧКИ́ — багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових. Те саме, що й *подорожник ланцетолистий*.

1074

СОКИ́РКИ ПОЛЬОВІ́, заячі вушка, рогаті волошки; живокость полевая *Consolida iegalis,* синоніми: *C. arvensis, C. segetum, Delphinium consolida* — однорічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче, розчепірено-розгалужене, короткопритиснутоопушене, 20—60 см заввишки. *Листки* чергові, багаторазово розсічені на лінійні загострені частки; нижні — черешкові, верхні — сидячі. *Квітки* неправильні, з простою п'ятичленною яскраво-фіолетовою, рожевою або білою оцвітиною, зібрані в негусті *китиці,* що утворюють волотевидне суцвіття; верхній листочок оцвітини при основі видовжений у шпорку. *Плід — листянка.* Цвіте у червні — серпні.

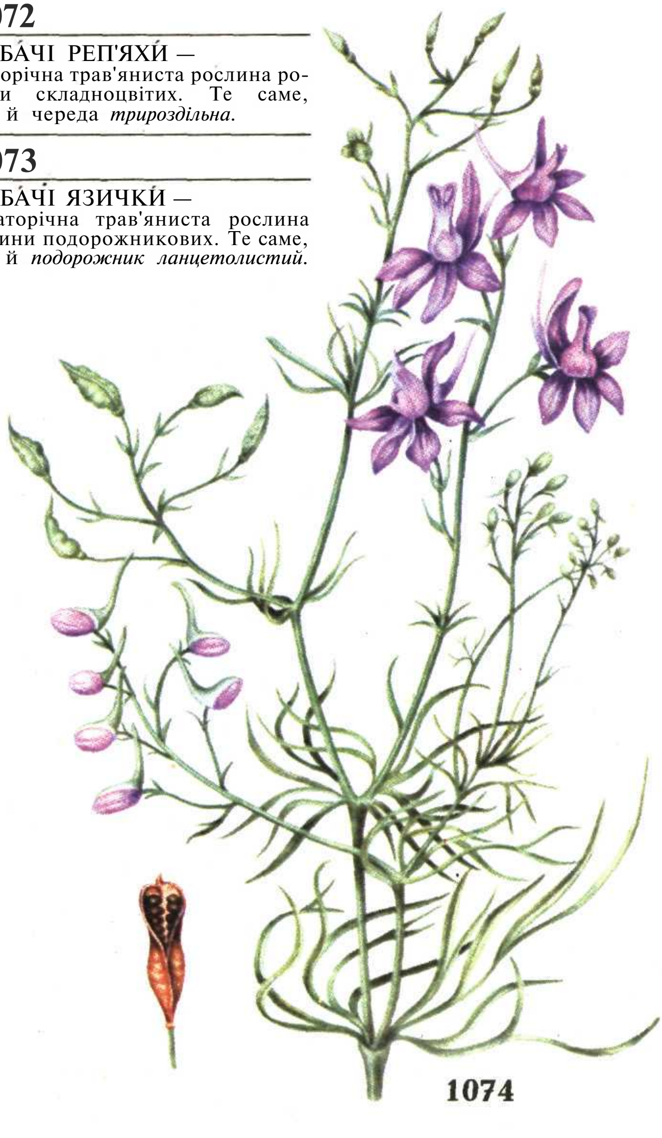

1074

Поширення. Сокирки польові ростуть по всій території України як бур'ян у посівах, біля доріг, у лісосмугах.

Заготівля 1 зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Consolidae arvensis), квітки (Flores Calcatrippae) і насіння (Semen Consolidae, син. Semen Calcatrippae). Траву і квітки збирають під час цвітіння рослини. Сушать їх під наметом або в приміщенні, яке добре провітрюється. Сухої трави виходить 25 % , квіток — 15 % . Насіння заготовляють, коли воно перебуває в стадії воскової стиглості: траву зв'язують у снопики, сушать і обмолочують. Насіння віють і досушують. Сухого насіння виходить 90 % . Готову сировину зберігають у сухих темних приміщеннях. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава містить алкалоїд калькатрипін, флавоноїди (кверцетин, кемпферол, ізорамнетин). У квітках є алкалоїди калькатрипін, магнофлорин, делькозин, антоціановий глікозид дельфіній, флавоноїди, маніт, аконітова кислота, пігменти. Насіння містить до 1 % алкалоїдів (дельсонін, делькозин, лікоктонін, консолідин), жирну олію (до 28%).

Фармакологічні властивості і використання. Трава сокирок польових виявляє сечогінну дію, квітки — протизапальну та відхаркувальну, насіння — інсектицидну. Рослина **отруйна,** особливо насіння. Алкалоїди її виявляють курареподібну дію, тобто паралізують дихальний центр і впливають на роботу серця. Проте в цілому сировина малотоксична, про що свідчить широке її використання в народній медицині: від головного болю, при циститі, дисменореї, кон'юнктивіті, від глистів, зубного болю, гіпертонії, при запаленнях легень і плевриті, захворюваннях шкіри і як кровоспинний засіб. У науковій медицині рослина сама по собі не вживається, але входить до складу сечогінного збору Hermes № 7 (ФРН) та послаблюючого Midro (Австрія), які аптеками в СРСР не відпускаються.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (20 г сировини на 1 л окропу, настоюють 1 годину) по 1 склянці 3 рази на день до їди.

ЗОВНІШНЬО — настій квіток (10 г сировини на 0,5 л окропу, настоювати 15 хвилин) для *примочок* при гнійному запаленні очей: мазь (порошок насіння змішують зі смальцем у співвідношенні 1:10) від корости (натирати тричі на день по 5 хвилин).

1075

СОЛДА́ТИКИ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *кульбаба лікарська*.

1076

СОЛОДЕ́ЦЬ ГО́ЛИЙ — багаторічна трав'яниста майже гола або розсіянокороткоопушена рослина родини бобових. Те саме, що й *солодка гола*.

1077

СОЛОДИ́ЦЯ ЛІСОВА́ — багаторічна зимуюча папороть родини багатоніжкових. Те саме, що й *багатоніжка звичайна*.

1078

1078

СОЛО́ДКА ГО́ЛА, вербець, солодець голий, солодковий корінь; солодка голая *Glycyrrhiza glabra* — багаторічна трав'яниста майже гола або розсіянокороткоопушена рослина родини бобових. *Стебла* прямостоячі, здебільшого розгалужені, 50—120 см заввишки. *Листки* чергові, непарноперисті, до 20 см завдовжки; листочки (їх 9—17) овальні або видовженояйцевидні, до 4 см завдовжки, на верхівці — з вістрячком, вкриті крапковими залозками (тому клейкі); прилистки ланцетно-шиловидні, рано опадають. *Квітки* двостатеві, неправильні, на довгих (до 7 см) пазушних квітконосах, зібрані *китицями; віночок* метеликовий, до 1 см завдовжки, білувато-лілуватий. *Плід* — видовжений, голий, 2—6-насінний біб. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Солодка гола росте по солончакуватих місцях і приморських схилах на півдні степової частини та в Криму.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують корені солодки (Radix Glycyrrhizae), які копають рано навесні або восени після того як надземні частини рослини починають в'янути. Для відновлення заростей на ділянці, де проводять заготівлю сировини, треба залишати не менше як 25 % рослин, повторну заготівлю сировини на цій ділянці дозволяється проводити не раніше як через 6—8 років. З зібраної сировини обтрушують землю, звільняють її від стебел і сушать. В результаті одержують так званий натуральний солодковий *корінь* (Radix Glycyrrhizae naturale). Очищений солодковий корінь (Radix Glycyrrhizae mundata) готують так само, але перед сушінням здирають кору. Сушать сировину на сонці, а при несприятливих погодних умовах — під укриттям на протязі або в сушарках при температурі, не вищій за 50°. Готову сировину зберігають у сухих прохолодних приміщеннях з доброю вентиляцією. Строк придатності — 10 років.

Хімічний склад. Корінь солодки містить сапонін гліциризин (до 23%), флавоноїди (ліквіритин, рамноліквіритин, рамноізоліквіритин, ліквіритозид, ізокверцитрин, рутин, сапонаретин, лікурозид, уралозид, астрагалін, гліцерол, нікітіфлорин, ізоглаброзид, неоліквіритин та інші, всього 27 флавоноїдів), стерини, аспарагін, вільну гліциретинову кислоту, кумарини (умбеліферон, герніарин), аскорбінову кислоту (10—30 мг%) та інші сполуки. Гліциризин являє собою суміш калієвої і кальцієвої солей гліциризинової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Солодка гола виявляє багатосторонню терапевтичну дію. Гліциризин зумовлює відхаркувальні, протизапальні, спазмолітичні, сечогінні та послаблюючі властивості. Сечогінні й спазмолітичні властивості мають також флавоноїди солодки. Наявністю флавоноїдів пояснюються антигістамінні й холінолітичні властивості солодки, а також її противиразкова активність. Гліциризинова і гліциритинова кислоти виявляють протизапальну, протиалергічну, антибіотичну і протипухлинну дію, регулюють водно-сольовий обмін в організмі (затримують іони натрію й підвищують виділення через нирки іонів калію). Тривале вживання солодки може спричинити порушення електролітно-водного балансу й призвести до утворення набряків. *Галенові препарати* солодки широко використовуються як відхаркувальний, обволікаючий і як такий, що пом'якшує кашель, засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів; дещо рідше — при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, при хронічних катаральних станах шлунково-кишкового тракту, особливо при підвищенні кислотності шлункового соку; як допоміжний засіб — при бронзовій хворобі й гіпофункції кори надниркових залоз. Для стимуляції кори надниркових залоз солодку застосовують при системному вовчаку, алергічних дерматитах, пухирчатці тощо. Корінь солодки входить до складу *грудних чаїв, шлункових чаїв, сечогінного чаю*, складнолакричного *порошку* (див. статтю *Касія гостролиста)*. Високо цінують солодку в емпіричній медицині Китаю, де вона входить до складу половини складних рецептів і використовується нарівні з женьшенем. Китайські лікарі відносять солодковий корінь до засобів, що омолоджують організм. У суміші з іншими лікарськими рослинами солодку використовують при ожирінні, хронічному алкоголізмі, гострому та хронічному пієлонефриті, виразковій хворобі шлунка тощо. З готових аптечних препаратів використовують гліцирам, гранули «Флакарбін», ліквіритон, *екстракт* солодкового кореня сухий, екстракт солодкового кореня густий, грудний еліксир (див. також статтю *Аніс звичайний)* та сироп солодкового кореня.

Лікарські форми і застосування.

1. *Настій* коріння солодки (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як відхаркувальний засіб.

2. Гліцирам (Glycyrramum) — дрібнокристалічний порошок кремового кольору. Застосовують при бронхіальній астмі, легких діенцефально-гіпофізарних формах аддісонової хвороби

(per se або в поєднанні з АКТТ), астенічних станах і гіпотонічному синдромі різного походження, гіпо функції кори надниркових залоз, зумовленій тривалою глюкокортикоїдною терапією, екземі й алергічних дерматитах, а також при захворюваннях, при яких показані препарати кори надниркових залоз, для усунення «синдрому відміни» при припиненні лікування глюкокортикоїдами або з метою зниження дози останніх. Призначають усередину по 0,05—0,1 г 2—4 рази на день за 30 хвилин до їди. Курс лікування — від 2 тижнів до 6 місяців. У тяжчих випадках разова доза препарату становить 0,1 г 3—6 разів на день. Дози препарату і тривалість лікування підбирають індивідуально залежно від того, як переноситься препарат, від характеру протікання захворювання, стану хворого і результатів лікування. Препарат протипоказаний при органічних ураженнях серця, порушеннях функції печінки і нирок. Форма випуску: в таблетках по 0,05 г. 3. *Еліксир* грудний (Elixir pectorale) по 20—40 крапель кілька разів на день як відхаркувальний засіб (дітям призначають на прийом стільки крапель, скільки дитині років). 4. Лікви́ритон (Liquiritonum) — жовто-бурий аморфний порошок. Застосовують як протизапальний, спазмолітичний і антисекреторний засіб при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки та гіперацидних гастритах. Призначають усередину по 0,1—0,2 г 3—4 рази на день за 30 хвилин до їди. Курс лікування — 20—30 днів, Форма випуску: *таблетки* по 0,1 г. 5. Гранули «Флакарбін» (Granulae «Flacarbinum») застосовують при виразковій хворобі шлунка і - дванадцятипалої кишки. Приймають усередину по половині чайної ложки 3 рази на день перед їдою, запиваючи теплою водою (1/3—1/2 склянки). Тривалість лікування —3—4 тижні (і більше), курси лікування повторюють. 6. Екстракт солодкового кореня густий (Extractum Glycyrrhizae spissum) застосовують як constituens для виготовлення пілюль. 7. *Сироп* солодкового кореня (Sirupus Glycyrrhizae) застосовують для виправлення смаку в мікстурах. 8. Столову ложку суміші (порівну) коріння солодки голої і *мильнянки лікарської*, трави *рутки лікарської* і *аврану лікарського* та плодів *анісу звичайного* кип'ятять 20 хвилин у двох склянках води і вживають по 1 склянці зранку натщесерце як засіб від ожиріння (при лікуванні дотримуються дієти!). 9. Столову ложку суміші коріння солодки голої, *алтеї лікарської* і *живокосту лікарського* та трави *чистотілу звичайного*, взятих у співвідношенні 2:2:2:1, варять 15 хвилин у склянці окропу і п'ють по 2—3 склянки на день при виразці шлунка. 10. *Відвар* суміші (порівну) коріння солодки голої і трави хвоща *польового* (100 г суміші на 3 л окропу) п'ють по 1 склянці 3 рази на день за 10—15 хвилин до їди при хронічному алкоголізмі.

1079

СОЛО́ДКЕ ЗІ́ЛЛЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *астрагал шерстистоквітковий.*

1080

СОЛО́ДКОВИЙ КО́РІНЬ — багаторічна трав'яниста майже гола або розсіянокороткоопушена рослина родини бобових. Те саме, що й *солодка гола*.

1081

СОЛОМО́НОВА ПЕЧА́ТЬ — багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *купина запашна.*

1082

СОН ГА́ЛЕРА — багаторічна трав'яниста відстовбурченоволохата кореневищна рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *сон таврійський.*

1083

СОН РОЗКРИ́ТИЙ, сон широколистий; прострел раскрытый *Pulsatilla patens,* синоніми: *P. latilolia, P. kioviensis* — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини жовтецевих. Квітконосне *стебло* прямостояче, безлисте, 10—20 (40) см заввишки, густом'якоопушене, одноквіткове, з дзвоникуватим покривалом з прямостоячих, лінійних, зрослих при основі листочків. *Листки* приземні, з *черешками,* з'являються наприкінці цвітіння, спочатку м'якопухнаті, згодом майже голі, напівкруглі або округлосерцевидні, трійчасторозсічені, з ромбічними, глибоко 2—3-роздільними сегментами, які в свою чергу глибоко 2—3-роздільні на лінійно-довгасті 2—3-зубчасті, рідше цілісні частки. Квітки одиничні, правильні, двостатеві, широкодзвониковидні, спочатку — пониклі, потім — майже прямостоячі; *оцвітина* віночковидна, з 6 прямих, еліптичних, 3—4 см завдовжки, фіолетових, лілових або синьо-фіолетових, зовні волосистих листочків. *Плід — багатогорішок.* Цвіте у квітні—травні.

Поширення. Сон розкритий росте по всій території України в соснових і мішаних лісах, по сухих сонячних схилах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* сону (Herba Pulsatillae), яку заготовляють в період цвітіння рослини і використовують

1083

свіжою або сушать, розстеливши тонким шаром на папері чи тканині у затінку на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Сушену траву використовують через 3—5 місяців після збирання. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава сону розкритого містить γ-лактон анемонін, сапоніни, кумарини (сліди). У квітках, крім того, є антоціани (глікозид дельфінідину).

Фармакологічні властивості і використання. Сон розкритий — дуже давній лікувальний засіб. Особливо ефективним є застосування сону як заспокійливого засобу при підвищеній нервовій збудливості (безсоння, запаморочення, головний біль, судома, невралгія, істерія, дисменорея) та спазмолітичного засобу при захворюваннях дихальних шляхів (коклюш, бронхіти, бронхіальна астма) і мігрені. Крім того, сон розкритий вважається добрим засобом від тахіаритмії, серцевої недостатності, що супроводиться ядухою, асцитом, від глаукоми, запорів, ниркових і печінкових колік. При родових потугах настій трави сону рекомендується вживати як засіб, що зменшує біль і прискорює роди. Препарати сону протипоказані при запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, печінки і нирок. При зовнішньому застосуванні препарати сону виявляють антимікробну антифунгальну, подразну й легку анестезуючу Дію. Настій трави використовують для промивання ран при перев'язках і для примочок при грибкових ураженнях шкіри, додають до ванн при лікуванні шкірних хвороб. При суглобових ревматичних болях натираються настойкою (див. статтю *Сон таврійський)* або свіжим соком рослини (свіжий сік подразнює шкіру і може спричинити опіки у вигляді водянистих, а то й кривавих пухирців!). У гомеопатії сон використовують при суглобовому ревматизмі й гінекологічних захворюваннях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій сушеної трави (2 чайні ложки сировини на 200 мл холодної води, настояти 12 годин процідити) по чверті склянки 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — настій сушеної трави (1 столова ложка сировини на 200 мл холодної води, настояти 12 годин, процідити) для обмивань, примочок і компресів; 4 столові ложки сушеної трави варять 3—5 хвилин в 1 л окропу, проціджують і додають до повної ванни. Соном розкритим, який належить до отруйних рослин, користуватися треба обережно, не перебільшуючи допустимі дози.

1084

СОН ТАВРІЙСЬКИЙ

сон Галера;
прострел таврический
Pulsatilla taurica, синоніми: *P. halleri, P. lithophilla* —
багаторічна трав'яниста відстовбурченоволохата кореневищна рослина родини жовтецевих. Квітконосне *стебло* пряме, безлисте, 10—20 см заввишки, одноквіткове, з дзвоникуватим покривалом з лінійних, зрослих при основі листочків. *Листки* приземні, з черешками, одноперисторозсічені, з п'ятироздільними сегментами і ланцетними або лінійно-ланцетними частками. *Квітки* одиничні, правильні, двостатеві, прямостоячі або трохи поникла, дзвоникові, 30—35 мм у діаметрі; *оцвітина* віночковидна, з 6 лілових, зовні пухнатих листочків. *Плід — багатогорішок.* Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Сон таврійський росте в Криму в соснових і дубових лісах і по кам'янистих місцях на яйлі.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Сон розкритий.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині настойку трави сону таврійського призначають усередину як седативний засіб при істерії, дисменореї, надмірній статевій збудливості. Зовнішньо настойку використовують як знеболюючий засіб при суглобовому ревматизмі. Протипоказання — див. у статті Сон розкритий.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настойку свіжої трави (готують у співвідношенні 1:5) по 10 крапель 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — натирання настойкою з сухої трави (готують на міцній горілці у співвідношенні 1 : 10). Притаманні рослині токсичні властивості вимагають обережності при її використанні.

1084

1085

СОН ЧОРНІЮЧИЙ,

прострел чернеющий
Pulsatilla nigricans —
багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини жовтецевих. Квітконосне *стебло* прямостояче, безлисте; 10—30 см заввишки, густом'якововолосисте, одноквіткове, з дзвоникуватим покривалом з лінійних м'якововолосистих, зрослих при основі листочків. *Листки* приземні, з *черешками,* з'являються до цвітіння або під час цвітіння, спочатку густоволосисті, згодом — майже голі, видовженояйцевидні трійчастоперисторозсічені, з лінійними або вузьколінійними загостреними сегментами. *Квітки* одиничні, правильні, двостатеві, поникла, мають вигляд видовженого вузенького дзвоника; *оцвітина* віночковидна, з 6 яйцевидних або широкояйцевидних, 2—3 см завдовжки, на верхівці назовні відігнутих чорно-фіолетових, зовні пухнатих листочків. *Плід* — багатогорішок. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Сон чорніючий росте по всій території України в соснових лісах, по сухих сонячних схилах і піщаних горбах.

1085

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Сон розкритий*.

Хімічний склад. Трава сону чорніючого містить γ-лактони (ранункулін, протоанемонін, анемонін), дубильні речовини (3,4—5,6 %), флавоноїди, алкалоїди (сліди) та органічні кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині *галенові препарати* сону чорніючого призначають усередину при гіпертонічній хворобі 1-ї і 2-ї стадій і глаукомі, для сповільнення серцевого ритму і стимуляції дихання, як седативний і снотворний засіб при психічних захворюваннях. У народній медицині цю рослину використовують нарівні з соном розкритим. Протипоказання — див. у статті Сон розкритий.

Ліхарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *настій* сушеної трави (40 г сировини на 200 мл окропу) приймають по 1 столовій ложці 3—5 раз на добу через рівні проміжки часу між прийомами їжі протягом 2—3 тижнів при гіпертонічній хворобі, по 2—3 столові ложки 3—4 рази на день протягом кількох тижнів при психічних захворюваннях, по 1—2 столові ложки 3 рази на день протягом 2—3 місяців при глаукомі. Сон чорніючий містите сильнодіючі речовини і потребує **обережності** при застосуванні його.

1086

СОН ШИРОКОЛИ́СТИЙ — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини жовтецевих. Те саме, що й сон *розкритий*.

1087

СОННИК —

багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових. Те саме, що й *беладонна звичайна*.

1088

СО́НЯШНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ — однорічна жорсткоопушена рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *соняшник однорічний*.

1089

СО́НЯШНИК ОДНОРІ́ЧНИЙ

соняшник звичайний;

подсолнечник однолетний

Helianthus annuus —

однорічна жорсткоопушена рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, просте, з боковими пазушними гілками, 1—2,5 м заввишки. *Листки* чергові, черешкові, серцевидні, по краю нерівнозарубчасто-зубчасті. *Квітки* жовті, у верхівкових пониклих великих [20—30 (70) см у діаметрі] *кошиках;* крайові квітки язичкові, неплідні; серединні — трубчасті, двостатеві, плодючі. *Плід — сім'янка*. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Соняшник однорічний культивують по всій території України як цінну олійну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують листя (Folium Helianthi annui), язичкові квітки (Flores Helianthi annui) і соняшникову олію (Oleum Helianthi annui). Листя заготовляють на початку цвітіння рослини, обриваючи руками так, щоб залишки черешків не перевищували 3 см. Зібраний матеріал сушать під укриттям на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні, розкладаючи в один шар на папері чи тканині або нанизуючи на шпагат. Язичкові квітки, які збирають у період повного цвітіння рослини, рекомендується сушити в затемненому приміщенні, розкладаючи тонким (1—2 см) шаром і час від часу перемішуючи. Сухого листя виходить 20 % , сухих квіток — 14 % . Строк придатності сухих квіток і листя — 2 роки. Олію добувають із сім'янок.

Хімічний склад. Листя і язичкові квітки соняшника містять бетаїн, холін, арнідіол, фарадіол, флавоноїди (кверциметрин і глікозид ціанідину), каротиноїди і пектин. Крім того, у листі є солантова, янтарна, фумарова і лимонна кислоти, смолисті речовини (до 3 %); у язичкових квітках — сапоніни, фенолкарбонові кислоти (хлорогенова, неохлорогенова, кавова, саліцилова). Соняшникова олія містить гліцериди олеїнової, пальмітинової, стеаринової, арахінової та лігноцеринової кислот і каротиноїди.

Фармакологічні властивості і використання. Соняшникову олію використовують як основу до мазей, пластирів і розтирань, вживають як жовчогінний засіб при хронічних захворюваннях печінки і жовчних шляхів (холецистит, холангіт, холангіогепатит, калькульозний холецистит). Крім того, вона входить до складу аерозолю «Лівіан» (Aerosolum «Livianum»), який застосовують для лікування опікових ран. Настойку або настій з язичкових квіток соняшнику дають усередину як жарознижувальний і спазмолітичний засіб при малярії, спазмі бронхів та при шлунково-кишкових коліках. Як гіркоту для збудження апетиту, у випадку малярії, грипу і катару верхніх дихальних шляхів, при висипах на шкірі й застарілих виразках п'ють настойку з суміші

1089

листя і язичкових квіток соняшнику.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настойку* квіток (готують на 10 % -ному спирті у співвідношенні 1:5) по 20 крапель на ложці води 3 рази на день; настій квіток (2 столові ложки сировини на 300 мл окропу, настоюють 2 години) по півсклянки 3 рази на день до їди; настойку з суміші (порівну) листя і квіток (1 частина суміші на 5 частин 70 % -ного спирту) по 30—40 крапель на ложці води 3—4 рази на день; чверть склянки очищеної соняшникової олії випивають зранку натщесерце і лягають на правий бік, щоб виділилася жовч; столову ложку суміші листя *кропиви дводомної,* язичкових квіток соняшнику однорічного, трави *бобівника трилистого* і коріння *солодки голої,* взятих у співвідношенні 5:5: 10:3, настоюють 30 хвилин на склянці окропу і п'ють по 1 склянці 3 рази на день при малярії; столову ложку суміші трави *золототисячника малого і полину гіркого,* квіток соняшнику однорічного і нагідок лікарських, взятих у співвідношенні 10:3:5:2, настоюють 10 хвилин на склянці окропу і п'ють по 2 склянки на день при малярії.

1090

СОРОКОЗУ́Б — багаторічна папороть родини щитникових (аспідієвих). Те саме, що й *дріоптерис чоловічий*.

1091

СОРО́ЧІ ЛА́ПКИ — однорічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й гірчак почечуйний.

1092

СО́СНА́ ЗВИЧА́ЙНА,
сосна лісова;
сосна обыкновенная
Pinus sylvestris —

високе (25—50 м) однодомне, з конусовидною або "пірамідальною *кроною* і моноподіальним кільчастим гілкуванням дерево родини соснових. *Листки* (хвоїнки) лінійно-голчасті, 4,5—7 см завдовжки, темно-зелені, зверху випуклі, знизу жолобчасті, загострені, розміщені на вкорочених пагонах по дві, тримаються 3—5 років. Чоловічі шишечки сіро-жовті, рідше червонуваті, яйцевидні, 3—7 мм завдовжки, зібрані колосовидно при основі молодих видовжених *пагонів*. Жіночі шишечки червонуваті, одиничні або їх по 2—3, розташовані у верхній частині пагонів; нестиглі шишки зелені, конічні, стиглі — сірувато-бурі, матові, яйцевидно-видовжені, 3—7 см завдовжки, обвислі; їхні луски дерев'яніючі, лопатчасті, з майже ромбічним потовщенням (щитком) і бугорчастим сосочком на його верхівці. Запилюється у травні.

Поширення. Сосна звичайна росте на Поліссі, в північній частині Лісостепу, зрідка на піщаних терасах рік північної частини Степу, де утворює чисті й мішані (переважно з дубом) ліси.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *бруньки* (Turiones Pini, синонім — Gemmae Pini), хвою, живицю (Terebinthina) і продукти її переробки та продукти переробки деревини. Бруньки становлять собою молоді пагони і—4 см завдовжки, розміщені «коронками» по 5—6 штук на верхівках стовбура й гілок. Зовні вони вкриті спірально розміщеними рожево-бурими бахромчастими лусочками, що склеєні між собою смолою і містять у своїх пазухах маленькі бруньки, з яких розвиваються дуже короткі гілочки з двома хвоїнками. Заготовляють бруньки до початку їхнього розпускання (лусочки на верхівці бруньок мають бути щільно замкнутими), найкраще під час рубок догляду, відрізуючи коронки від гілок так, щоб довжина гілки під коронкою не перевищувала 3 мм. Зібраний матеріал використовують свіжим або сушать у теплому приміщенні, а за сприятливих погодних умов — на сонці, розстеливши тонким (3—4 см) шаром на папері чи тканині й часто перемішуючи. Сухих бруньок виходить 38—40 % . Готову сировину зберігають у сухих добре провітрюваних приміщеннях без доступу світла. Строк придатності — 2 роки. Сушені бруньки є у продажу в аптеках. Хвою заготовляють під час рубок і використовують свіжою. Живицю (терпентин) заготовляють протягом усього літа шляхом підсочки: на стовбурі живого дерева роблять спеціальні косі надрізи, з яких у спеціальну посудину стікає прозора смола — живиця. З живиці одержують скипидар (Oleum Terebinthinae) і каніфоль (Colophonium), а з деревини сосни — дьоготь (Pix liquida Pini) і активоване вугілля (Carbo activatus).

Хімічний склад. Бруньки сосни містять ефірну олію (до 0,36%), дубильні речовини, гірку речовину пініпікрин, каротин, аскорбінову кислоту, метильні похідні флавоноїдів. До складу ефірної олії входять α- і β-пінен, карен, терпінеол, лимонен та інші терпеноїди. Хвоя сосни містить смолу (7—12%), каротин, аскорбінову кислоту (до 0,2 %), дубильні речовини, до 1 % ефірної олії, у скла-

1092

ді якої є пінен (до 40 %), лимонен (до 40 %), борнілацетат (до 10 %), борнеол, кадинен та інші терпени. Живиця (терпентин) становить собою розчин смоли (каніфолі) в ефірній олії (скипидарі). Очищений скипидар (Oleum Terebinthinae rectificatum) містить пінен (до 75%), карен, сильвестрен, кадинен, терпінеол та інші терпени, каніфоль — до 95 % смоляних кислот (декетропімарова, абієтинова, сапінова та ін.) і близько 5 % смол. У дьогті містяться різні феноли.

Фармакологічні властивості і використання. Галенові препарати з бруньок сосни мають відхаркувальні, дезинфікуючі, сечогінні та жовчогінні властивості. Відвар бруньок дають усередину при запаленнях верхніх дихальних шляхів, при бронхітах, хронічному запаленні легень, ревматизмі, подагрі, нирковокам'яній хворобі, водянці, запаленні жовчного міхура та як «кровоочисний» засіб. Соснові бруньки входять до складу грудного чаю. Приготовлений із свіжих бруньок сосновий «мед» вживають від кашлю і як джерело вітаміну С. При зовнішньому застосуванні препарати бруньок є ефективним засобом при запальних захворюваннях дихальних шляхів (інгаляції), при кольпітах і дисплазії шийки матки (ванночки та спринцювання), при ревматизмі й шкірних захворюваннях (ванни). Широта терапевтичного застосування хвої сосни незначна. Всередину настій хвої призначають як ефективний засіб для профілактики й лікування цинги. Трохи ширше використовують хвою як зовнішній засіб; екстракт — для лікувальних ванн (при функціональних захворюваннях нервової і серцево-судинної систем, при шкірних захворюваннях, як загальнозміцнювальний засіб); ефірна олія (спиртовий розчин) — для інгаляцій (при захворюваннях легень) та оздоровлення повітря в приміщеннях лікарень, шкіл тощо. Так званий звичайний терпентин (Terebinthina communis), який одержують шляхом очищення живиці від води і домішок, використовують для виготовлення пластирів. У народній медицині живицю (терпентин) застосовують при геморої й затяжному кашлі (щодня приймають по 1—2 кульки затверділої смоли розміром з сочевичне зерно). Очищений скипидар застосовують у мазях, ліміментах і різних сумішах, як місцевоподразнювальний і відтяжний засіб при ішіасі, люмбоішіалгії, невралгіях, міозитах і ревматизмі, а у вигляді інгаляцій — при захворюваннях дихальних шляхів. Каніфоль входить до складу липких і рідких пластирів. Дьоготь використовують для лікування шкірних захворювань (екзема, короста, псоріаз), входить він до складу мазей Вишневського і Вількінсона. Препарат пінабін застосовують при нирковокам'яній хворобі. Великі дози препарату можуть спричинити подразнення слизової оболонки шлунка і кишечника, гіпотензію й загальне пригнічення. Протипоказаний при нефритах і нефрозах.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *відвар* бруньок сосни (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по половині — третині склянки 2—3 рази на день після їди; терпінгідрат (Terpinum hydratum) застосовують як відхаркувальний засіб при бронхітах, дорослим 0,25—0,3 г, дітям — 0,025—0,25 г 2—3 рази на день; пінабін (Pinabinum) по 5 крапель на цукрі 3 рази на день за 15—20 хвилин до їди протягом 4—5 тижнів (при нирковій коліці застосовують одноразово до 20 крапель на цукрі); сосновий «мед» (1 частину свіжих бруньок заливають 2 частинами холодної води, доводять до кипіння, кип'ятять 15—20 хвилин доводять кип'яченою водою до початкового об'єму, охолоджують, додають 2 частини цукру і доводять до кипіння) по 1 столовій ложці на прийом; 30 г свіжої хвої промивають холодною кип'яченою водою, заливають склянкою окропу, кип'ятять 20 хвилин, охолоджують, проціджують, додають на смак цукор і випивають за день.

ЗОВНІШНЬО — олія терпентинна очищена, скипидар очищений (Oleum Terebinthinae rectificatum) для втирання у шкіру в суміші з вазеліном (у співвідношенні 1:2); лінімент скипидарний складний (Linimentum Olei Terebinthinae compositum) для втирания в суглоби при артритах та інших запальних процесах; відвар бруньок для спринцювань і ванночок (10 г сировини на 200 мл окропу, кип'ятити 2 хвилини, процідити); *настій* бруньок для інгаляцій (20 г сировини на 200 мл окропу); 500 г бруньок або посіченої хвої варять 30 хвилин у 5 л води і одержаний відвар додають до повної ванни, яку приймають тричі на тиждень.

1093

СО́СНА́ ЛІСОВА́ —
високе однодомне, з конусовидною або пірамідальною *кроною* і моноподільним кільчастим гілкуванням дерево родини соснових. Те саме, що й *сосна звичайна*

1094

СОФО́РА ТОВСТОПЛО́ДА
софора толстоплодная
Vexibia *pachycarpa,* синоніми: *Sophora pachycarpa, Pseudosophora pachycarpa, Goebelia pachycarpa —*
багаторічна трав'яниста сіро-зелена (від шовковистого опушення) рослина родини бобових. *Стебла* прямостоячі, від основи розгалужені, 30—60(80) см заввишки. Листки чергові, черешкові, непарнопересті, з 6—12(13) парами овальних або видовженоеліптичних листочків. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані в колосовидно видовжені верхівкові *китиці; віночок* метеликовий, кремовий або жовто-білий, до 15 мм завдовжки. *Плід* — товстий булавовидний біб. Цвіте у травні—червні.

Поширення. Софора товстоплода зустрічається на рівнинах і в передгір'ях Південного Казахстану, Узбекистану, Туркменії і Таджикистану. Злісний бур'ян богарних посівів і перелогів.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* софори (Herba Sophorae pachycarpae), яку заготовляють протягом усього вегетаційного періоду, зрізуючи надземну частину рослини серпом або скошуючи (у випадку чистих заростей) косою. Висушену на сонці траву у мішках або тюках відправляють на завод для переробки або зберігають у сухому приміщенні, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. Строк придатності — 2 роки. При збиранні й сушінні треба дотримуватись обережності, оскільки рослина **дуже отруйна.**

Хімічний склад. Трава софори товстоплодої містить суміш алкалоїдів (2—3%), головним серед яких є пахікарпін.

Фармакологічні властивості і використання. Діючою речовиною софори товстоплодої є алкалоїд пахікарпін, який має здатність блокувати h-холінорецептори вегетативних вузлів, внаслідок чого порушується віддання нервових імпульсів з прегангліонарних на постгангліонарні волокна вегетативної нервової системи. Разом з тим пахікарпін підвищує тонус і посилює скорочення мускулатури матки, поліпшує функціональну активність м'язової системи при міопатії. Застосування пахікарпіну показане при спазмах периферичних судин, гангліонітах і міопатії. В акушерсько-гінекологічній практиці його використовують для прискорення родової діяльності при слабких родових переймах або при ранньому відході плодових вод, у випадку слабких родових потуг, для бо-

ротьби з матковою кровотечею в післяродовому періоді.

Лікарські форми і застосування. Пахікарпіну гідройодид (Pachycarpini hydroiodidum) призначають усередину (до їди), під шкіру і в м'язи. При облітераційному ендартеріїті дають усередину по 0,05—0,1 г 2—3 рази на день; курс лікування — від 3 до 6 тижнів; через 2—3 місяці курс лікування при загостренні процесу можна повторити. При гангліонітах призначають усередину по 0,05—0,1 г 2 рази на день протягом 10—15 днів. При міопатії призначають усередину по 0,1 г 2 рази на день протягом 40—50 днів (курс лікування можна повторити 2—3 рази через 1—2—3 місяці). Для стимулювання родової діяльності призначають у м'язи або під шкіру по 2—4 мл 3 % -ного *розчину* (рідше — всередину по 0,1 — 0,15 г на прийом); через 1—2 години препарат можна ввести повторно. Стимулююча дія починає проявлятися через 5—30 хвилин після введення пахікарпіну. Для більшої ефективності можна призначати одночасно всередину хінін по 0,2 г через кожні 30 хвилин (усього 4 рази). При субінволюції матки в післяродовому періоді дають пахікарпін усередину по 0,1 г 2—3 рази на день. Найбільші дози для дорослих усередину: разова 0,2 г, добова 0,6 г; під шкіру; разова 0,15 г (5 мл 3 % -ного розчину), добова 0,45 г (15 мл 3 % -ного розчину). Препарат протипоказаний при вагітності, порушенні функцій печінки і нирок, при стенокардії й виражених розладах серцевої діяльності. Форми випуску: *порошок; таблетки* по 0,1 г; ампули по 2 мл 3 % -ного розчину; ректальні свічки, що містять 0,1 г пахікарпіну.

1094

1095

1095

СОФО́РА ЯПО́НСЬКА,
японська акація;
софора японская
Sophora japonica, синонім — *Styhnolobium japonicum* — листопадне, до 30 м заввишки, дерево родини бобових. *Листки* чергові, непарноперисті, з 3—8 парами листочків, на коротких відстовбурченоволосистих *черешках;* листочки видовженояйцевидні, притисненоволосисті, зверху темно-зелені, з полиском, зісподу — сизуваті. Квітки двостатеві, неправильні, у верхівкових гронах, зібраних великими *волотями; віночок* метеликового типу, ясно-жовтий. Плід — біб, на плодоніжці, нерозкривний, чотковидний, між насінинами з перетяжками, заповненими жовтавозеленим клейким соком. Цвіте у липні—серпні. Плоди дозрівають у жовтні і залишаються на дереві всю зиму.

Поширення. Софора японська походить з Китаю і Японії. На території України (переважно в південних районах) її культивують як декоративну і фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують пуп'янки квіток (Alabastra Sophorae japonicae) і плоди софори (Fructus Sophorae japonicae). Пуп'янки заготовляють у сонячну погоду в кінці бутонізації, коли нижні квітки в гронах починають розцвітати. Спочатку зривають руками або зрізують секаторами чи ножицями *суцвіття,* потім з суцвіть обшморгують пуп'янки, пров'ялюють їх протягом двох годин на сонці, після цього переносять під укриття або в приміщення для остаточного досушування. Штучне сушіння проводять при температурі 40—50°. Сухих пуп'янків виходить 20 % . Плоди софори збирають трохи недозрілими в суху погоду і сушать у провітрюваних приміщеннях або в сушарках при температурі 25—30°. *Оплодень* у момент заготівлі повинен бути світло-зеленим, м'ясистим і соковитим, а насіння — отверділим і темніючим. Готову сировину зберігають у паперових мішках у сухих провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 1 рік. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. У пуп'янках і молодих плодах софори міститься значна кількість рутину. Крім рутину, в плодах софори є кемпферол-3-софорозид, кверцетин-3-рутинозид, геністеїн-4-софорабіозид та інші флавоноїди.

Фармакологічні властивості і використання. Головною діючою речовиною препаратів софори є рутин, який має здатність (особливо в поєднанні з аскорбіновою кислотою) ущільнювати стінки судин і зменшувати їхню ламкість. Зважаючи на це, його застосовують для профілактики й лікування гіпо- і авітамінозу Р, при захворюваннях, що супроводяться підвищенням проникності судин (геморагічні діатези, крововиливи Б сітківку очей, капіляротоксикози, променева хвороба, септичний ендокардит, ревматизм, гломерулонефрози, гіпертонічна хвороба, алергічні захворювання, тромбопенічна пурпура), для профілактики й лікування уражень капілярів при застосуванні антикоагулянтів, саліцилатів та миш'яковистих препаратів. Для промислового виробництва рутину використовують пуп'янки софори й зелену масу *гречки звичайної.* Крім рутину, в науковій медицині використовують і настойку плодів софори (Tinctura Sophorae japonicae). У формі зрошувань, промивань і вологих пов'язок її застосовують при гнійних запальних процесах (рани, опіки, трофічні виразки). У народній медицині настойку з плодів або пуп'янків вживають усередину при внутрішніх кровотечах різного походження (для спинення або з профілактичною метою), при стенокардії, атеросклерозі,

цукровому діабеті, гіпертонічній хворобі, ревматизмі, геморагічному діатезі, капіляротоксикозі (отруєння миш'яковими сполуками, саліцилатами), сепсисі, тромбофлебіті, при захворюваннях шлунка і дванадцятипалої кишки, виразковому коліті, хворобах печінки, черевному тифі, геморої та інвазії гельмінтами. Як зовнішній засіб ці настойки застосовують при опіках і відмороженнях, туберкульозі шкіри, вовчаку, травматичних ураженнях, фурункулах, карбункулах, гаймориті, парапроктиті, маститі, трофічних виразках та псоріазі. П'яти- або десятипроцентний водний розчин настойки з пуп'янків використовують при випаданні волосся (втирають у волосисту частину голови), при ячмінцях на оці (роблять компреси), при болі зубів і запаленні ясен (полощуть рот), при нежиті (закапують у ніс), при грибкових захворюваннях шкіри й екземі (роблять ванночки).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — рутин (Rutinum) призначають дорослим по 0,02—0,05 г 2—3 рази на добу; *настойку* пуп'янків (готують на 70 % -йому спирті у співвідношенні 1:5) по 20—40 крапель 3 рази на день після їди; настойку плодів (готують на 56 % -ному спирті із свіжих плодів у співвідношенні 1:1, із сухих— 1:2) від 10 крапель до 1 чайної ложки 4—5 раз на день. Одночасно з препаратами софори рекомендується призначати аскорбінову кислоту.

ЗОВНІШНЬО — стерильні пов'язки на рани, *тампони,* змазування, промивання і зрошування настойкою з плодів або пуп'янків (готують, як у попередніх прописах).

1100

1096

СПА́РЖА — багаторічна дикоросла трав'яниста рослина родини лілійних. Те саме, що й *холодок лікарський.*

1097

СШРЕ́Я В'ЯЗОЛИ́СТА — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *гадючник в'язолистий.*

1098

СПЛІТА́ЧКА — однорічна безхлорофільна паразитична рослина родини повитицевих. Те саме, що й *повитиця європейська.*

1099

СПОРИ́ННЯ — паразитичний гриб класу сумчастих грибів (аскоміцетів). Те саме, що й *ріжки.*

1100

СПОРИ́Ш ЗВИЧА́ЙНИЙ,
гусятник, куряча трава, моріжок;
горец птичий
Polygonum aviculare —
однорічна рослина родини гречкових. *Стебло* здебільшого лежаче, розгалужене, 10—25 см завдовжки. *Листки* чергові, еліптичні або видовженоланцетні, цілокраї, з коротким *черешком* і з сріблясто-білими плівчастими *прилистками,* зрослими в розірвану вгорі і бахромчасту трубочку, що обгортає основу меживузля. Квітки дрібні, правильні, двостатеві, по 2—5 у пазухах листків, з простою п'ятироздільною зеленуватою, по краю рожевою або білою *оцвітиною. Плід — горішок.* Цвіте з липня до пізньої осені.
Поширення. Спориш звичайний росте по всій території України вздовж доріг, на подвір'ях, смітниках і полях.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* споришу (Herba Polygoni avicularis). Траву зрізують ножем або серпом, розкладають у затінку тонким шаром і сушать. Штучне сушіння проводять при температурі 40—50°. Сухої трави виходить 22—23 % . Готову сировину зберігають у сухому провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 3 роки. Трава споришу є у продажу в аптеках.
Хімічний склад. Трава спорришу звичайного містить дубильні речовини (0,19%), флавоноїди (авікулярин, ізорамнетин, кверцетин, кемпферол, кверцетин-3-арабінозид, лютеолін, мірицетин), ефірну олію (сліди), кумарини (скополетин, умбеліферон), сапоніни, леткий алкалоїд, вітамін С (57—450 мг%), каротин, пектин, сполуки кремнієвої кислоти, органічні кислоти, полісахаридний комплекс, залізо та інші речовини.
Фармакологічні властивості і використання. Багатий на біологічно активні речовини хімічний склад споришу зумовлює його різнобічні фармакологічні властивості. *Галенові препарати* рослини зменшують проникність стінок судин і підвищують здатність крові до зсідання (дія флавоноїдів, дубильних речовин і сполук кремнію), перешкоджають утворенню сечових каменів (дія розчинних сполук кремнієвої кислоти), підвищують діурез, виводять з сечею надлишок іонів натрію і хлору, збільшуючи фільтрацію в ниркових клубочках і зменшуючи зворотну резорбцію в ниркових канальцях, поглиблюють дихання, знижують артеріальний тиск, посилюють скорочення матки, виявляють антитоксичну дію. Завдяки дубильним речовинам, які мають антимікробні, протизапальні і в'яжучі властивості, галенові препарати споришу позитивно впливають на функцію шлунково-кишкового тракту. Найдоцільніша форма застосування — настій. Пероральне вживання настою показане при хронічних захворюваннях сечовивідних шляхів, ослаб-

ленні фільтраційної функції ниркових клубочків і появі в сечі великої кількості мінеральних солей, особливо солей щавлевої кислоти, при гастроентеритах, проносі різної етіології, при підвищеній проникності стінок судин і незначних діапедезних кровотечах із ушкоджених судин слизових оболонок шлунково-кишкового тракту, при функціональній недостатності печінки і при захворюваннях, пов'язаних з затримкою в організмі токсичних продуктів обміну.

Як допоміжний засіб настій трави споришу дають усередину на початкових стадіях нирковокам'яної хвороби, в післяопераційному періоді після видалення сечових каменів, при сечокислому діатезі та при деяких шкірних захворюваннях (вугри, фурункули, деякі дерматити). В акушерсько-гінекологічній практиці настій трави споришу призначають для прискорення післяродової інволюції матки, **при** гіперменореї, маткових кровотечах у післяродовий та післяабортний періоди і хворим з фіброміомою матки. Особливо ефективним є застосування настою при залізодефіцитній вторинній анемії, спричиненій тривалими ювенільними матковими кровотечами і кровотечами в післяродовий і клімактеричний періоди. У народній медицині, крім того, спориш використовують при захворюваннях дихальних шляхів, при набряках різного походження, малярії, кахексії, як загальнозміцнюючий і тонізуючий засіб при нервовому виснаженні, загальній слабкості після тяжких хвороб та слабкості в похилому віці. Як зовнішній засіб використовують ошпарену траву споришу (прикладають до заднього проходу при випаданні геморойних шишок і прямої кишки). Препарати споришу протипоказані при гострих запаленнях нирок і сечового міхура. У гомеопатії використовують есенцію з свіжої трави споришу.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (15 г або 3 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по половині —- третині склянки 2—3 рази на день перед їдою.
ЗОВНІШНЬО — лікувально-профілактична ванна для дітей (дезинфікує, заспокоює, стимулює обмін речовин, лікує різні алергічні захворювання, особливо ексудативний діатез, виявляє загальнозміцнюючу дію) 150—200 г суміші листя *берези бородавчастої, кропиви дводомної* і *смородини чорної,* трави багна *звичайного,* споришу звичайного, *чебрецю плазкого, фіалки триколірної, череди трироздільної* і *чистотілу звичайного,* гілочок *калини звичайної,* коріння *лопуха справжнього* та квіток *ромашки без'язичкової,* взятих у співвідношенні 3:3:4:4:5: 5:4:5:4:4:4:3, заливають 5 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і вливають у ванну (температура води 36—38°, тривалість процедури —10—20 хвилин, приймати 1—2 рази на тиждень); лікувально-профілактична ванна для дорослих (стимулює обмін речовин в організмі, виявляє заспокійливу і загальнозміцнюючу дію, показана при ожирінні) : 250 г суміші (порівну) трави споришу звичайного, *хвоща польового, собачої кропиви п'ятилопатевої* і чебрецю плазкого, кореневищ *пирію повзучого* та квіток ромашки без'язичкової змішують з 250 г сінної потерті, заливають 10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і вливають у ванну (температура води 36—39°, тривалість процедури — до 20 хвилин, приймати 1—2 рази на тиждень).

1101

СТАВЧА́К ЗВИЧА́ЙНИЙ — дводомна рослина родини ефедрових. Те саме, що й *ефедра двоколоса.*

1104

1102

СТАРОДУ́БКА — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *горицвіт весняний.*

1103

СТЕПОВА́ МАЛИ́НА — дводомна рослина родини ефедрових. Те саме, що й *ефедра двоколоса.*

1104

СТЕРКУ́ЛІЯ ПЛАТАНОЛИ́СТА,
фірміана проста, японське лакове дерево;
стеркулия платанолистная
Firmiana simplex, синоніми: *F. platanifolia, Sterculia platanifolia* —
листопадне швидкоростуче, заввишки 10—15(30) м дерево родини стеркулієвих. *Листки* великі, чергові, 3—5-лопатеві, світло-зелені, 15(35) см завдовжки, 20(45) см завширшки. *Квітки* одностатеві (рослини однодомні), дрібні, зеленувато-жовті, зібрані у волотеві *суцвіття* розміром 25—50 см; *оцвітина* проста, до 1 см завдовжки, з 3—5 довгастими назовні загорнутими листочками. *Плід* — збірна п'ятичленна листянка. Цвіте у липні—серпні.

Поширення. Батьківщина стеркулії платанолистої — субтропіки Китаю та Індокитаю. В СРСР її вирощують на Чорноморському узбережжі Кавказу, в Криму,

Туркменії, Узбекистані, Таджикистані.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують листя стеркулії (Folium Sterculiae), яке заготовляють у кінці вегетаційного періоду рослини до початку пожовкнення. Спочатку вибірково зрізують секаторами окремі гілки, з яких потім вручну обривають листки без черешків. Заготівлю сировини з одного й того самого дерева рекомендується проводити через рік. Зібраний матеріал сушать у провітрюваному приміщенні, розстилаючи тонким (до 5 см завтовшки) шаром на чистій підстилці й періодично перемішуючи. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій за 80°. Готову сировину запаковують у мішки по 15 кг або тюки по 50 кг і зберігають у сухому провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 1 рік.

Хімічний склад. Листя стеркулії містить дубильні речовини (3,6%), сліди алкалоїдів і глікозидів, ефірну олію (0,075 %), органічні кислоти (2,5 %) та вуглеводи. У насінні є невисихаюча жирна олія (до 28,5%), органічні кислоти (0,4 %), алкалоїди (кофеїн, теобромін).

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* стеркулії платанолистої виявляють кардіотонічну й таку, що стимулює центральну нервову систему, дію. Настойку з листя стеркулії (Tinctura Sterculiae) дають усередину як тонізуючий засіб при лікуванні астенічних і астеноневротичних станів після хронічних, виснажливих хвороб, при фізичній та розумовій перевтомі, при артеріальній гіпотонії, Насіння стеркулії їстівне, приємне на смак.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— настойку з листя (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1 :5) по 10—40 крапель 2—3 рази на день (курс лікування — 3—4 тижні). На ніч не приймати, не сприяє засинанню.

1105

СТЕРНІВКА — гриб родини агарикових. Те саме, що й *печериця звичайна.*

1106

СТЕФА́НІЯ ГЛАДЕ́НЬКА
стефания гладкая
Stephania glabra, синонім — S. *rotunda* —
багаторічна тропічна трав'яниста ліана родини меніспермових. Має кореневу систему у вигляді великої (на батьківщині до 30 кг) майже круглої *бульби,* з мичкуватими *коренями* при основі. *Стебло* округле, голе, біля основи дерев'яніюче, витке, довге (на батьківщині 10—15 м завдовжки). *Листки* чергові, довгочерешкові, цілісні, щитовидні, округлі, 15—20 см у діаметрі. *Квітки* дрібні, одностатеві (рослини дводомні), 6-пелгосткові, жовто-зелені, зібрані в зонтиковидні звисаючі *суцвіття,* що містяться в пазухах листків. *Плід* — червона куляста кістянка. Цвіте у червні—липні.

Поширення. Стефанія гладенька дико росте в горах Індії, Бірми, В'єтнаму, Південного Китаю та Японії. В СРСР її культивують як лікарську рослину в Аджарії.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують бульби з коренями стефанії (Tuber cum radicibus Stephaniae glabrae). Викопані восени бульби з коренями очищають від землі, ріжуть на куски завтовшки до 1 см (довжина може бути різна) І сушать у сушарках при температурі 60—80°. Зберігають у сухому провітрюваному приміщенні (сировина чутлива до вологи). Строк придатності — 2 роки.

Хімічний склад. Бульби і корені стефанії містять 6—8 % алкалоїдів: гіндарин, циклеанін, коридин, пальматин, стефаглабрин (стефарин) та інші.

Фармакологічні властивості і використання. Лікувальний ефект стефанії гладенької залежить головним чином від вмісту в бульбах і коренях алкалоїдів гіндарину і стефаглабрину. Гіндарин належить до засобів з помірною транквілізуючою дією. Він має седативні, легкі снотворні та гіпотензивні властивості. Показаннями до призначення гіндарину є функціональні розлади центральної нервової системи (неврастенія, невроз нав'язливих станів), залишкові явища травматичних уражень і судинних захворювань головного мозку, шизофренії, епілепсії (судомні припадки й епілептичний психоз) та хронічний алкоголізм. Застосування гіндарину дає добрий терапевтичний ефект при лікуванні дітей з невротичними станами. Протипоказань до застосування гіндарину не виявлено. На початку лікування можливі в'ялість і сонливість, які проходять у процесі лікування. При передозуванні можливі легкі явища рухового занепокоєння, які можна усунути прийманням коректорів (циклодол та ін.). Стефаглабрин виявляє антихолінестеразну активність. Його рекомендують при сирингомієлії, прогресуючій м'язовій дистрофії, бічному аміотрофічному склерозі, травматичних плекситах, полірадикулоневритах, при невритах лицьового нерва. Препарат протипоказаний при епілепсії, гіперкінезах, бронхіальній астмі, стенокардії та брадикардії.

Лікарські форми і застосування. Гіндарин (Hyndarinum) призначають усередину по 0,05—0,075 г на прийом 2—3 рази на день. Найбільша разова доза 0,1 г. Дітям призначають у менших дозах (0,0125—0,025 до 0,05 г). Під шкіру впорскують по 1—2 мл 1 % -ного розчину гіндарину 2—3 рази на день. Форми випуску: *таблетки* по 0,05 г і ампули (1—2 мл 1 % -ного розчину). Стефаглабрину сульфат (Stephaglabrini sulfas) призначають у м'язи по 1—2 мл 0,25 %-ного *розчину* 2 рази на день. Курс лікування — 20—30 днів. Форма випуску: у вигляді 0,25 % -ного розчину для *ін'єкцій* в ампулах по **1 мл.**

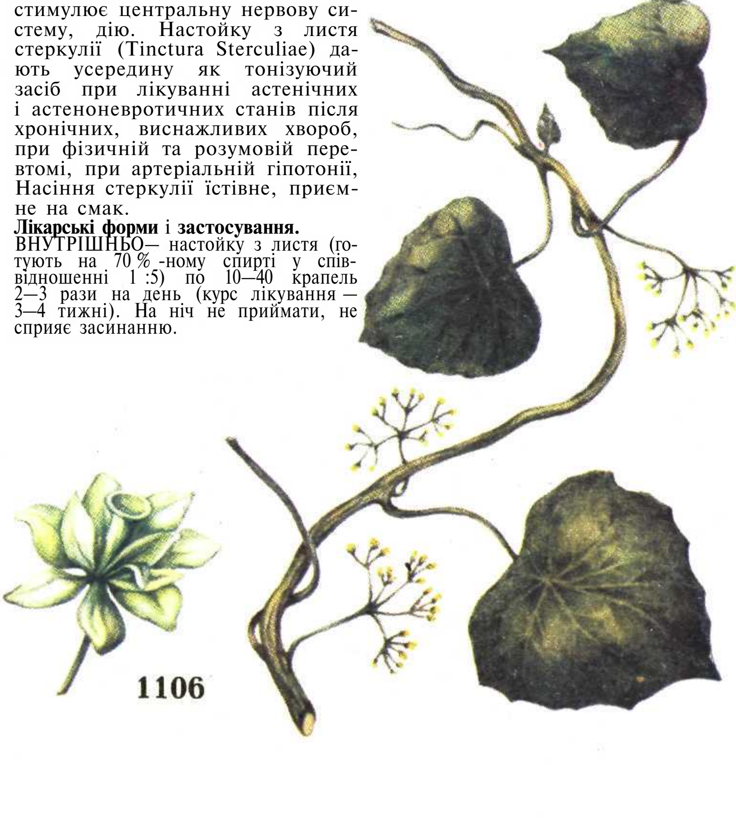

1106

1107

СТОКРОТКИ БАГАТОРІЧНІ маргаритка многолетняя *Bellis perennis* — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* (квіткові стрілки) прямостоячі, 6—24 см заввишки, безлисті, всередині порожнисті, під *кошиками* потовщені і густіше, ніж в іншій частині стебла, відстовбурченоволосисті. *Листки* в прикореневій розетці лопатчасто-яйцевидні, тупі, вгорі зарубчасто-зубчасті або майже цілокраї, до основи раптово звужені в довші за листкову пластинку *черешки,* з обох боків вкриті волосками; листкова пластинка з виразною середньою жилкою та 2—3 парами ледве помітних бокових жилок. *Квітки* дрібні, зібрані в кошики; крайові — язичкові, маточкові, однорядні, білі або рожеві; серединні — трубчасті, двостатеві, жовті. *Плід — сім'янка.* Цвіте з квітня до червня.

Поширення. Стокротки багаторічні ростуть на луках, у гаях, по схилах у лісових та лісостепових районах України. Як декоративну рослину їх розводять по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* дикорослих стокроток (Herba Bellidis perennis), яку заготовляють в період цвітіння рослини, відокремлюючи стебло від коріння під приземною розеткою листків. Зібрану траву розкладають тонким шаром на тканині чи папері під укриттям на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні і сушать. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава стокроток містить сапоніни, ефірну олію, флавони, глюкозид белідин, смолисті речовини, слиз, інулін та органічні кислоти (яблучну, винну, щавлеву).

Фармакологічні властивості і використання. Препарати стокроток регулюють загальний обмін речовин, діють як відхаркувальний, протизапальний, жарознижувальний і кровоспинний засіб, підвищують діурез, сприяють виділенню жовчі у дванадцятипалу кишку, мають властивість злегка проносити. Показаннями до призначення стокроток є катар верхніх дихальних шляхів і бронхіти з недостатнім відходженням мокротиння, бронхіальна астма, хвороби печінки, жовчного міхура, нирок і сечового міхура, жовтяниця, хронічні запори, легеневі й маткові кровотечі, подагра і ревматизм. При туберкульозі легень потовчену до пилоподібного стану шкаралупу двох яєць змішують 'з порошком із трави стокроток у співвідношенні 1 : 1 і випивають з молоком за 2 рази — вранці і ввечері. Використовують стокротки і як зовнішній засіб. Настоєм трави лікують рани, інфекційні ураження шкіри, мастит, виводять родимки. Застосовують стокротки і в гомеопатії. З молодого листя рослини готують салати, які позитивно впливають на обмін речовин в організмі людини.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (3 чайні ложки сировини настоюють 3—4 години на склянці води кімнатної температури, проціджують) по третині склянки 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — *компреси, примочки* і промивання настоєм (6 чайних ложок сировини настоюють 3—4 години на склянці води кімнатної температури, проціджують); 50 г суміші кори *дуба звичайного,* листя *кропиви дводомної,* трави стокроток багаторічних, омели *білої, грициків звичайних* і *гірчака перцевого,* взятих у співвідношенні 2:2:2:2:1:1, настоюють 2—3 години на 1 л окропу і використовують для спринцювання при запальних процесах жіночих статевих органів, для компресів при маститі, ранах і виразках, ревматизмі й подагрі.

1107

1108

СТОКРІВЦЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини звіробійних. Те саме, що й *звіробій звичайний.*

1109

СТОЛІТНИК — багаторічна вічнозелена рослина родини лілійних. Те саме, що й *алое деревовидне.*

1110

СТРАСТОЦВІТ М'ЯСО-ЧЕРВОНИЙ — багаторічна трав'яниста *ліана* родини страстоцвітих. Те саме, що й *пасифлора м'ясо-червона.*

1111

СТРАХОПОЛОХ — однорічна трав'яниста шорстка рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *нетреба колюча.*

1112

СТЯГНИКРОВ — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *родовик лікарський.*

1113

СУГА́ЙНИК ОТРУ́ЙНИЙ
доронникум ядовитый
Doronicum pardalianches — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Має повзуче потовщене на вузлах кореневище. *Стебла* прості або розгалужені, залозисто-опушені, 50—120 см заввишки. Прикореневі листки (їх два) і нижні стеблові — з довгими крилатими *черешками,* глибокосерцевидні, цілокраї, опушені; серединні стеблові — короткочерешкові, майже яйцевидні, з двома вушками при основі, по краю виїмчасто-зубчасті; верхні листки — сидячі, серцевидностеблообгортні, яйцевидно-ланцетні, опушені. *Квітки* дрібні, зібрані в *кошики* (кошиків кілька, рідше вони одиничні); крайові квітки розміщені в один ряд, маточкові, язичкові, золотисто-жовті; серединні — трубчасті, двостатеві, численні. *Плід* — сім'янка. Цвіте з липня до вересня.
Поширення. Сугайник отруйний росте в Карпатах по лісах, прибережних чагарниках, біля струмків.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують квіткові кошики сугайника, які заготовляють на початку цвітіння рослини, коли язичкові квітки спрямовані вгору. Зібрані кошики розкладають в один шар на папері чи тканині під укриттям на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні і сушать. Готову сировину зберігають у щільно закритих банках чи бляшанках у сухому темному місці. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Квіткові кошики сугайника містять ефірну олію, гіркі речовини, барвник ксантофіл і невивчену речовину з подразними властивостями.
Фармакологічні властивості і використання. Настій кошиків сугайника отруйного дають усередину в тих самих випадках, що й настій квіткових кошиків *арніки гірської.* Зовнішньо настій кошиків сугайника використовують при невралгіях і ревматизмі.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—настій кошиків (3 г сировини на 200 мл окропу, настоювати 20—25 хвилин) по третині склянки 2—3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — як відтяжний засіб використовують міцний настій кошиків (12 г сировини на 200 мл окропу, настоювати 20—25 хвилин).

1114

СУМА́Х ДУБИ́ЛЬНИЙ
сумах дубильный
Rhus coriaria — кущ або невелике (2—3 м заввишки) дерево родини сумахових. *Стовбур* тоненький, вкритий коричневою поздовжньотріщинуватою корою. *Пагони* жовтувато- або сірувато-коричневі, вкриті жорсткими волосками. *Листки* чергові, черешкові, непарноперисті; листочки (їх 9—17) сидячі, супротивні, яйцевидні або ланцетні, великозубчасті, опушені, зверху темно-зелені, зісподу — світло-зелені. *Квітки* дрібні, одностатеві (рослини однодомні), зеленувато-білі, 5-пелюсткові, в кінцевих або пазушних видовжено-конічних *китицях. Плід — кістянка.* Цвіте у червні — липні.
Поширення. Сумах дубильний росте в південному Криму на сухих, кам'янистих схилах, на сланцях. У степових і лісостепових районах України його культивують як декоративну і фітомеліоративну рослину.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують листя сумаху (Folia Rhus coriariae), яке заготовляють від початку цвітіння рослини і до утворення на ній зелених плодів. Зібраний матеріал розкладають тонким шаром на тканині чи папері і сушать. Можна сушити й на сонці. Готову сировину зберігають у сухому приміщенні, яке добре провітрюється. Строк придатності — 3 роки.
Хімічний склад. Листя сумаху містить дубильні речовини (13—25%), мірицитин та інші флавоноїди, ефірну олію (до 0,01 %) та аскорбінову кислоту (близько 112 мг%). До складу дубильних речовин входять танін (до 15%), вільна галова кислота та її метиловий ефір.
Фармакологічні властивості і використання. Сушене листя використовують як сировину для добування медичного таніну та його препаратів (танальбін, тансал, антисептична рідина Новикова). Танін використовують як в'яжучий і протизапальний засіб при запальних процесах ротової порожнини, носа, зіва і глотки (полоскання 1—2 % -ним водним або гліцериновим розчином і змащування 5—10 % -ним розчином), при опіках, виразках, тріщинах і пролежнях (3—5—10 % -ні мазі й розчини), при отруєнні солями алкалоїдів і важких металів (промивають шлунок 0,5 % -ним водним розчином). Настойку листя використовують у гомеопатії при проносі, ревматизмі, подагрі й паралічах. У народній медицині настій листя п'ють при кровотечах, захворюваннях жовчних шляхів, проносах у зв'язку з ентеритом і колітом, при ревматизмі, подагрі й паралічах.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 чайну ложку свіжого листя настоюють 1 годину на склянці окропу, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; танальбін (Tannalbinum) по 0,3—0,5—1 г на прийом (дітям по 0,1—0,5 г залежно від віку) при гострих і хронічних захворюваннях кишечника (проносах); *таблетки* «Тансал» (Tabulettae «Tansalum») по 1 таблетці 3—4 рази на день при запальних захворюваннях кишечника (коліти, ентерити).

1115

СУНИЦІ ЛІСОВІ

земляника лесная

Fragaria vesca — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Має коротке горизонтальне або косе *кореневище* і довгі повзучі *пагони,* що укорінюються у вузлах. *Стебла* прямостоячі або висхідні, 5—20 (30) см заввишки, мало перевищують прикореневі листки, вкриті знизу відстовбурченими, вгорі — притиснутими волосками. *Листки* трійчасті, прикореневі — на довгих, відхиленоволосистих черешках; листочки сидячі, майже овально-ромбічні, зверху темно-зелені, розсіяно притиснутоволосисті, знизу ясно-зелені, густо вкриті притиснутими шовковистими волосками, по краю з великими трикутними або округлими зубцями, що закінчуються короткими червонуватими вістрячками. *Квітки* правильні, двостатеві, на тонких довгих, притиснутоволосистих *квітконіжках,* у щитковидному небагатоквітковому *суцвітті; пелюстки* (їх 5) білі, яйцевидні або округлі, з коротеньким нігтиком. Плоди ягодоподібні, поникли, конічні, яйцевидні або кулясті, яскраво-червоні, до основи вкриті сім'янками. Цвітуть у травні — червні.

Поширення. Суниці лісові ростуть у хвойних і мішаних лісах, на лісових галявинах, узліссях, серед чагарників, на сухих луках і трав'янистих схилах у лісових районах і північній та середній частинах Лісостепу; далі на південь трапляються рідше.

Заготівля і зберігання. Для лікарських потреб використовують свіжі й сушені плоди (Fructus Fragariae vescae) і сушене листя суниць (Folia Fragariae vescae). Листя заготовляють в період цвітіння рослини. Його обривають або зрізують ножицями без черешків, притримуючи черешок другою рукою (в противному випадку рослини будуть вириватися з кореневищем). З кожної рослини треба брати лише частину листків, щоб дати їй можливість відплодоносити. Зібране листя розстилають тонким шаром на брезенті або мішковині в затінку на відкритому повітрі або в добре провітрюваному приміщенні і сушать, час від часу перемішуючи. Сухого листя виходить 20 %. Зберігають його в сухих прохолодних приміщеннях без доступу сонячного світла. Строк придатності — 1 рік. Стиглі плоди суниці збирають уранці, коли зійде роса, або в кінці дня до появи роси. Зібрані плоди перебирають (очищають від чашолистків і плодоніжок, відкидають перезрілі, м'яті й ушкоджені), розкладають тонким шаром на ситах, решетах або обтягнутих марлею рамах, прив'ялюють протягом одного дня на сонці, після чого досушують у плодоовочевих сушарках при температурі 45—65°. Сушіння вважається закінченим, якщо плоди при стисканні в кулаці не склеюються і не забарвлюють долоню. Сухих плодів виходить 12,5 %. Висушені плоди зберігають у мішках у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Плоди і листя є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Листя суниці містить дубильні речовини, флавоноїди, алкалоїди (сліди), аскорбінову кислоту (у свіжому листі до 280 мг%). Свіжі плоди суниці містять каротин (0,5 %), вітамін С (до 50 мг%), вітамін B_1 (сліди), флавоноїди (галактозид пеларгонідину, ціанідиновий глікозид), яблучну й саліцилову кислоти, дубильні (до 0,4 %) і пектинові (до 1,5 %) речовини, цукри (до 9,5 %), ароматичні сполуки та солі заліза, фосфору, кальцію, марганцю і кобальту.

Фармакологічні властивості і використання. Популярність плодів суниці як дієтичного і лікувального засобу пояснюється їхніми смаковими якостями, які поєднуються з широким діапазоном лікувальної дії. Плоди суниці тамують спрагу, збуджують апетит, покращують травлення, виявляють сечогінну й жовчогінну дію, мають антимікробні, протизапальні й потогінні властивості, діють як гіпоглікемічний і антитиреоїдний засіб. Особливо корисно споживати їх у свіжому вигляді. Позитивний терапевтичний ефект спостерігається при гіпертонічній хворобі, атеросклерозі, гастриті, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, коліті, атонічному запорі, жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах, захворюваннях селезінки, подагрі, цукровому діабеті та гіпохромній анемії. При жовчнокам'яній і нирковокам'яній хворобах та подагрі ефективнішим вважається приймання соку плодів по 4—6 столових ложок натщесерце. Настій сушених плодів п'ють при авітамінозі С та інших авітамінозах, ниркових і печінкових каменях, подагрі, цукровому діабеті, гіпохромній анемії, гастриті, коліті, проносі у дітей, метрорагії та простудних захворюваннях. Натомість вживання суниць протипоказане при тривалих печінкових коліках, гастритах з підвищеною кислотністю шлункового соку, хронічному апендициті та ідіосинкразії до суниць. Широко використовують плоди суниць і як зовнішній засіб. Свіжий сік або *настій* із сушених плодів використовують як протизапальний та дезодоруючий засіб для полоскання ротоглотки, як антимікробний засіб для лікування дрібних ран і порізів, у дерматології й косметиці (виводять веснянки, плями на обличчі, лікують вугри, лишаї та екземи). Для догляду за шкірою

1115

обличчя використовують свіжий сік, пом'яті плоди (роблять примочки або живильні маски перед сном) і настій свіжих плодів на міцній горілці (використовують як лосьйон). При такому догляді шкіра стає свіжою, чистою і пружною, зникають дрібні зморшки. Не меншою популярністю користуються *галенові препарати*, виготовлені з листя суниці. Вони розширюють периферичні судини, знижують артеріальний тиск, уповільнюють ритм і посилюють амплітуду серцевих скорочень, підвищують тонус і посилюють скорочення матки, сприяють виведенню солей з організму, мають сечогінні, жовчогінні, потогінні, протизапальні та гіпоглікемічні властивості. Настій листя дають усередину при гіпертонії, атеросклерозі, для покращення роботи серця, від набряків, неврастенії, безсоння і бронхіальної астми, при каменях у печінці й нирках, висипах на шкірі, цукровому діабеті, подагрі та інших проявах порушеного сольового обміну в організмі, у випадку простудних захворювань, що протікають з високою температурою і кашлем, від гепатиту, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, гастритах, атонічних запорах, діареї, хворобах селезінки, авітамінозах, анемії та профузному нічному потовиділенні. Використовують настій з листя і для місцевого лікування (компреси при мокнучих і кровоточивих ранах, полоскання при гнійних запаленнях рота і горла та для дезодорації ротової порожнини).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* сушених плодів (2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 3—4 рази на день; настій з листя (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день; столову ложку листя заливають склянкою окропу, настоюють 45 хвилин, проціджують і п'ють по 1 склянці 2 рази на день (вранці і ввечері); столову ложку суміші (порівну) листя і сушених плодів суниці заварюють у склянці окропу і п'ють як чай по 1 склянці 3 рази на день; столову ложку суміші листя *чорниці звичайної* і суниць лісових, квіток лили *серцелистої* і *дивини густоквіткової*, взятих у співвідношенні 10 : 6 : 4 : 3, настоюють на склянці окропу, проціджують і п'ють по третині склянки 3 рази на день при цукровому діабеті; дві столові ложки суміші трави *хвоща польового* і *споришу звичайного*, листя суниць лісових, взятих у співвідношенні 10: 10:5, настоюють 20 хвилин на 2 склянках окропу, проціджують і п'ють по півсклянки 4 рази на день при цукровому діабеті.

ЗОВНІШНЬО—1 склянку свіжих плодів суниці настоюють 30 днів на 300 мл міцної горілки, проціджують і використовують для змащування шкіри обличчя (перед вживанням розводять водою у співвідношенні 1:1).

1116

СУРІ́ПИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА,
горушка;
сурепка обыкновенная
Barbarea vulgaris —
дворічна трав'яниста рослина родини хрестоцвітих. *Стебло* голе, вгорі розгалужене, 40—60 см заввишки. *Листки* чергові, ліровидноперисті, прикореневі і нижні стеблові — на черешках, верхні стеблові — сидячі. *Квітки* двостатеві, правильні, жовті, 4-пелюсткові, зібрані в китицю. *Плід* — стручок (чотиригранний, на ніжці). Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Росте на луках, пасовищах, у посівах на більшій частині території України (крім південних районів).

Сировина. Використовують траву. Заготовляють під час цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.* Хімічний склад ще недостатньо вивчено. Листки містять значну кількість аскорбінової кислоти, насіння — 25—36 % жирної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Суріпиця звичайна — стародавня лікарська рослина, вона виявляє сечогінну, збуджуючу та ранозагоювальну дію. В народній медицині її використовували для лікування інсульту, цинги, епілепсії й набряків та як засіб, що підсилює статеву діяльність і сприяє продукуванню сперми. У тібетській народній медицині олією з насіння С. з. лікували проказу. Салати з молодого листя С. з. посідають чільне місце в лікувальному харчовому раціоні. Використовують для салатів молоді розеткові листки. Збирають їх пізньої осені, взимку з-під снігу або рано навесні. Можна вирощувати С. з. і на підвіконні. Для цього насіння С. з. висівають на фільтрувальний папір або крихкий картон, поливають. Через 8—9 днів збирають зелені паростки, кришать і додають до борщів, юшок або посипають м'ясні страви, бутерброди.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка свіжої або сухої трави на 200 мл окропу, настоювати 2—3 години, процідити) по чверті склянки 4 рази на день протягом 2—3 тижнів.

1117

СУХА́ НЕ́ХВОРОЩ — багаторічна трав'яниста шорсткоопушена рослина родини вербенових. Те саме, що й *вербена лікарська*.

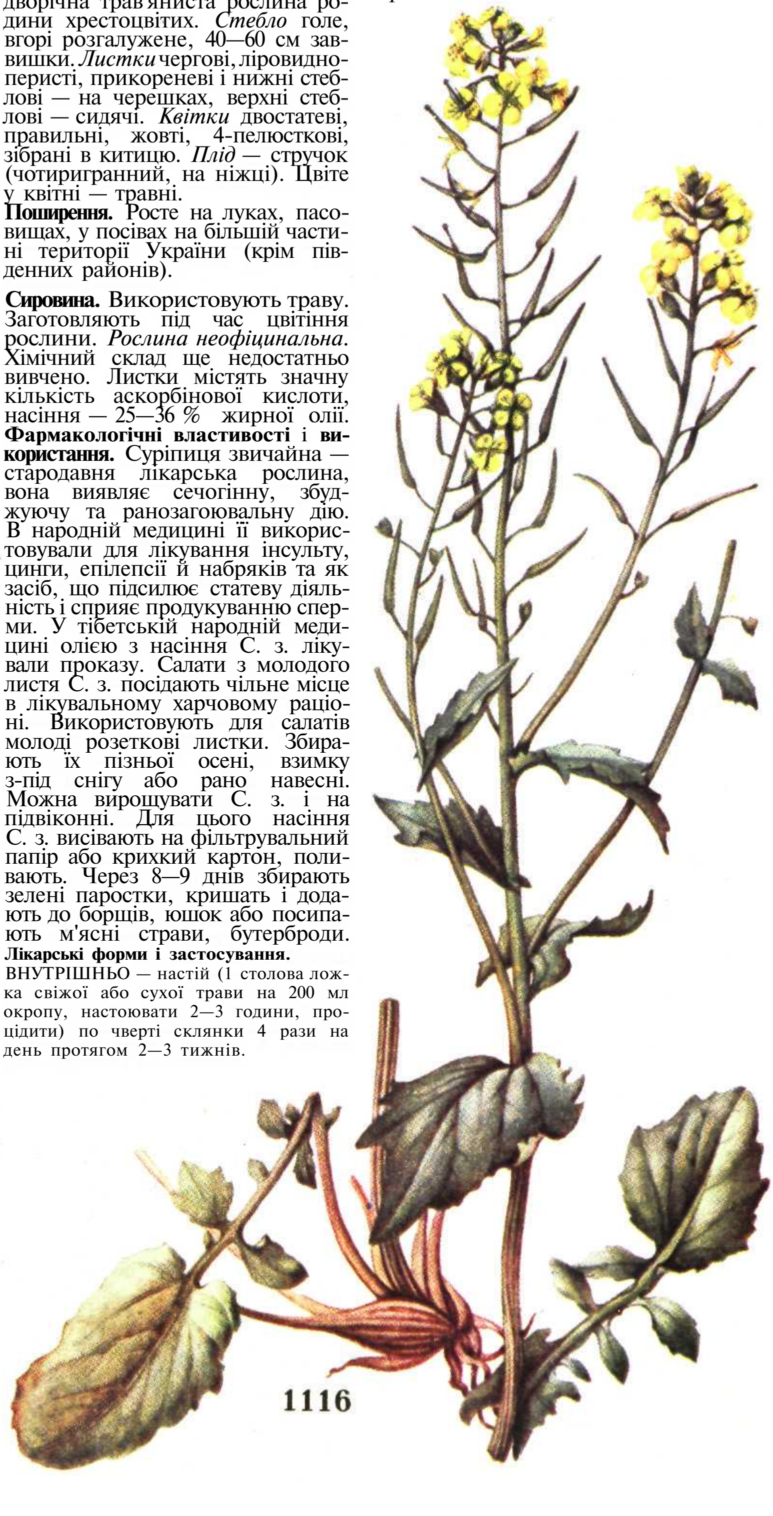

1116

1118

СУХОВЕ́РШКИ ЗВИЧА́ЙНІ
Черноголовка обыкновенная *Prunella vulgaris,* синонім *Brunella vulgaris* —
одно-дво- та багаторічна рослина родини губоцвітих. *Стебла* висхідні, чотиригранні, нерідко червонуваті, 10—40(60} см заввишки, в нижній частині голі, вище, переважно по ребрах, розсіяноволосисті, вгорі здебільшого білуватошерстисті. *Листки* супротивні, прості, черешкові, видовженояйцевидні або майже ланцетні, з клиновидною основою і тупою верхівкою; верхня пара стеблових листків майже сидяча, щільно притиснута до *суцвіття. Квітки* двостатеві, неправильні, у пазушних 6-квіткових несправжніх кільцях, що утворюють колосовидну яйцевидну або довгасту головку. *Чашечка* з 10 жилками, двогуба, з плоскою тризубчастою верхньою і двороздільною нижньою губами. *Віночок* фіолетово-синій, синій або білий, в півтора—два рази довший за чашечку, двогубий; верхня *губа* цілісна, шоломовидна, нижня — трилопатева, з широкою зубчастою середньою часткою. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Суховершки звичайні ростуть майже по всій території України по берегах річок, на луках, узліссях і лісових галявинах, як бур'ян уздовж шляхів, на парових полях, у посівах.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* суховершків (Herba Prunellae), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Сушать траву в затінку на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. *Рослина неофіцинальна*.
Хімічний склад. Трава суховершків містить дубильні (до 1 %), гіркі й смолисті речовини, ефірну олію (0,5 %), каротин (6 мг%), вітамін К, аскорбінову кислоту (30 мг%), рутин, гіперозид, тритерпеновий сапонін, аглікон якого — олеанолева кислота, та урсолову кислоту (у листі 0,56%). Основними складовими частинами ефірної олії є камфора і фенхон.
Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині суховершки звичайні використовують як засіб, що має в'яжучі, антимікробні, жарознижуючі, спазмолітичні й гіпотензивні властивості, підвищує діурез, спиняє кровотечі. Настій трави приймають при запаленнях верхніх дихальних шляхів і горла, від кашлю, при туберкульозі горла, гіпертонії, від тиреотоксичного зобу, ревматичного поліартриту, ексудативного діатезу й туберкульозу шкіри та як засіб, що тамує біль у шлунку, при проносі, набряках, хворобах серця, епілепсії й жіночих хворобах. Використовують суховершки і як зовнішній засіб. Настоєм трави змивають пролежні, промивають рани при перев'язках, лікують шкірні захворювання (роблять примочки або приймають ванни), полощуть рот і горло при інфекційних і запальних ураженнях їх, миють голову, щоб позбутися лупи. Розпареною травою обкладають горло при ангіні. В гомеопатії суховершки звичайні використовують при захворюваннях горла.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайну ложку сировини настоюють 2 години на склянці окропу, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день (при проносах колітного, дизентерійного та іншого походження приймають гарячим по півсклянки 3 рази на день).
ЗОВНІШНЬО— 1 столову ложку з горою сировини кип'ятять 5 хвилин, настоюють 1 годину, проціджують і одержаний настій використовують теплим для полоскання, обмивання, примочок і ванн. Окремі автори вважають **суховершки отруйною рослиною і застерігають від вживання великих доз.**

1119

СУХОЗЛО́ТИЦЯ —
багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *родовик лікарський*.

1118

1120

1120

СУХОРЕ́БРИК ЛІКА́РСЬКИЙ
гулявник лекарственный
Sisymbrium officinale — однорічна жорстковолосиста рослина родини хрестоцвітих. *Стебло* прямостояче, розчепірено-розгалужене, 30—60 см заввишки. *Листки* чергові; нижні — на *черешках,* струговидно-роздільні, з 4— 6 довгастими надрізанозубчастими боковими частками, верхня частка більша за бокові, списовидна; верхівкові — сидячі, при основі списовидні, зубчасті або майже цілокраї. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, у видовжених безлистих китицях; *пелюстки* (їх 4) з нігтиком, жовті. *Плід — стручок.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Сухоребрик лікарський росте по всій території України як бур'ян на полях, уздовж доріг та поблизу жител.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують свіжу (у вигляді соку або салатів) або сушену *траву* сухоребрику (Herba Sisymbrii). Перевагу треба віддати свіжій рослині, зібраній під час цвітіння, оскільки при зберіганні сухоребрик частково втрачає свої лікувальні властивості. Сушену траву зберігають у щільно закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 1 рік. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава сухоребрику містить глюкозид типу синігрину і ензим мірозин, які при взаємодії утворюють ефірну гірчичну олію, каротин (у свіжому листі 76 мг%) та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Цілющі якості сухоребрику були відомі ще лікарям Стародавньої Греції. Його й тепер цінують як засіб, що діє на залози верхніх дихальних шляхів, збільшуючи кількість харкотиння і розріджуючи його, що полегшує відхаркування. Зважаючи на це, основним показанням до призначення сухоребрику треба вважати запалення верхніх дихальних шляхів. У Франції сухоребрик називають травою співаків і рекомендують його педагогам, артистам та іншим особам, які за професією напружують голос, як засіб, що пом'якшує болісні відчуття й запальний стан верхніх дихальних шляхів, зменшує хриплість. Крім того, сухоребрик використовують як сечогінний (набряки, ниркова недостатність), в'яжучий (пронос, дизентерія) та протицинготний засіб (ефективним протицинготним засобом вважається настойка з свіжого листя сухоребрику). Молоде листя єсухоребрику їстівне, його використовують для приготування вітамінних салатів, вінегретів, юшок та зеленого борщу.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — свіже молоде листя рослини по 10—20 г на прийом 1 раз на день; подрібнене свіже листя змішують з рівною кількістю води, віджимають через марлю і одержаний *сік* п'ють ковтками по 50—100 г на день; столову ложку свіжої або сушеної трави заварюють склянкою окропу, настоюють 1—2 години, проціджують і п'ють по 1 столовій ложці 4—5 раз на день, підсолоджуючи на смак медом; *настойку* (50 г свіжої трави на 200 мл 70 % -ного спирту) по чверті склянки 3—4 рази на день при гострому ларингіті та як протицинготний засіб. Вітамінні салати: дрібно посічене листя сухоребрику і зеленої цибулі змішують з нарізаним тонкими смужками свіжим огірком, солять, заправляють вершками або майонезом і прикрашають кусочками яйця (на 100 г огірків беруть по 50 г листя сухоребрику і цибулі, 40 г вершків або майонезу, 1 яйце, сіль на смак); листя сухоребрику і зеленої цибулі дрібно шинкують, солять, заправляють вершками і посипають дрібними кусочками вареного яйця (на 150 г цибулі беруть 25 г молодого листя сухоребрику, 20 г вершків, 1 яйце, сіль на смак); кусочки вареної картоплі посипають подрібненим листям цибулі і сухоребрику, заправляють олією (на 200 г картоплі беруть по 25 г листя сухоребрику і цибулі, 5—10 г олії, сіль і перець на смак). Листя сухоребрику перед використанням занурюють на 3—5 хвилин в окріп.

1121

СУХОЦВІ́Т БАГНО́ВИЙ
сушеница топяная
Gnaphalium ulignosum — однорічна трав'яниста сірувато-зелена, сіра або білувата від нерівноклочкуватошерстистого опушення рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* (5) 10—20 (30) см заввишки, від самої основи розгалужене, з простертими, рідше спрямованими вгору гілками. *Листки* чергові, цілісні, видовжено-лінійні або видовжено-лопатковидні, 1—5 см завдовжки, (2) 3—6 (8) мм завширшки, тупуваті або з коротеньким вістрячком на верхівці, до основи трохи звужені; верхні стеблові листки дрібніші за нижні та середні, оточують суцвіття й помітно довші за нього. *Квітки* дрібні, в *кошиках,* зібраних по 3—10 у клубочки; крайові квітки (їх до 75) маточкові, з прозорим або жовтуватим, на верхівці коричнюватим трубчасто-нитковидним віночком, розміщені в кілька рядів; серединні (їх 8—10) —двостатеві, з жовтуватою циліндричною трубочкою й п'ятизубчастим відгином (зубці відгину трикутні, коричневі). *Плід — сім'янка.* Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Сухоцвіт багновий росте на вологих, болотистих місцях, по берегах річок і озер, у канавах у лісових і північних лісостепових районах України.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* сухоцвіту (Herba Gnaphalii uliginosi), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Для відновлення заростей на ділянці, де заготовляють сировину, треба залишати на 1 м^2 по 2—4 рослини. З вирваних з коренем рослин об-

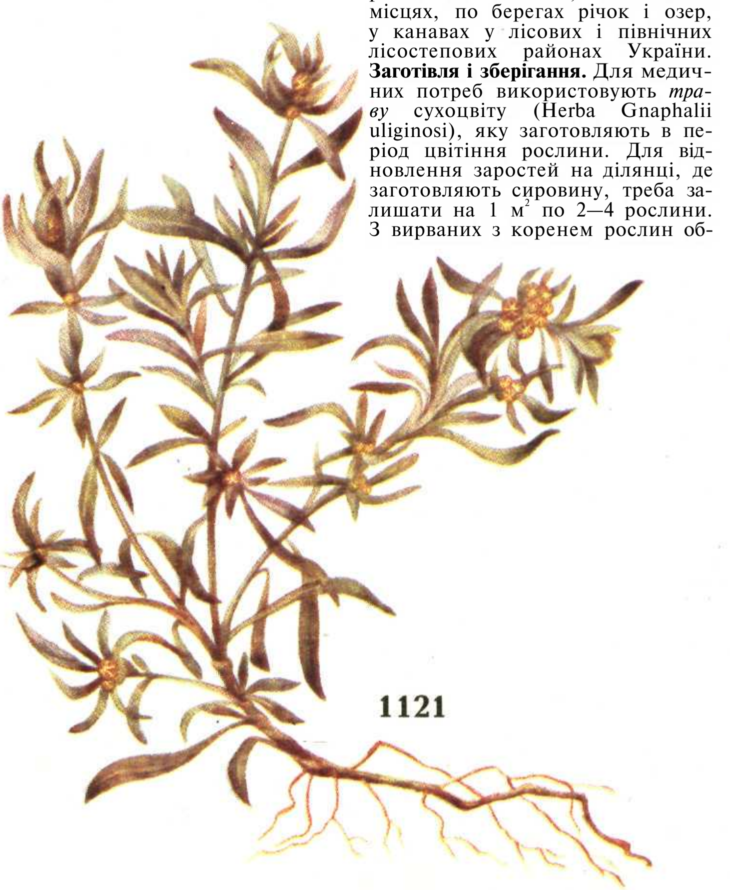

1121

трушують землю і сушать їх на сонці або під укриттям, якщо погодні умови несприятливі. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій за 40°. Сухої трави виходить 25—30 %. Готову сировину запаковують у полотняні мішки і зберігають на стелажах у сухому провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 3 роки. Трава сухоцвіту є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Трава сухоцвіту містить флавоноїди, ефірну олію (0,05 %), дубильні (до 4 %) і смолисті (до 16 %) речовини, алкалоїди (сліди), фітостерини, каротин (12—55 мг%), тіамін та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями і клінічними спостереженнями доведено, що *галенові препарати* сухоцвіту розширюють периферичні судини, знижують артеріальний тиск, уповільнюють ритм серця, посилюють перистальтику кишечника, прискорюють зсідання крові, мають протизапальні, в'яжучі, антибактеріальні, спазмолітичні і заспокійливі властивості. Масляні екстракти сухоцвіту посилюють репаративні процеси в тканинах. Застосування сухоцвіту показане при гіпертонічній хворобі (у початковій стадії), безсонні, стенокардії. При лікуванні гіпертонічної хвороби терапевтичний ефект можна посилити одночасним прийманням ножних ванн з напаром сухоцвіту. Настій сухоцвіту є ефективним засобом для лікування виразкової хвороби шлунка і дванадцятипалої кишки (зникають болі і симптоми ніші, покращується загальне самопочуття, хворі набирають ваги). Ефективність лікування виразкової хвороби можна підвищити, якщо сухоцвіт використовувати в поєднанні з синюхою голубою (див. статтю *Синюха голуба).* Як зовнішній засіб препарати сухоцвіту (мазь, настої на воді та олії) використовують для лікування ран, що погано гояться, і опіків. Застосовують сухоцвіт і в гомеопати.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* трави сухоцвіту (10 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по половині — третині склянки 2—3 рази на день після їди. ЗОВНІШНЬО — настій трави для пов'язок і зрошувань (готують, як у попередньому прописі); ножні ванни з настою трави (50 г сировини на 1 л окропу, кип'ятять 5 хвилин, настоюють і розводять 10 л води з температурою 35—37°) тривалістю 30 хвилин; *мазь* для змащування уражених ділянок шкіри (5—10 г подрібненої на порошок сировини на 50 г мазевої основи); настій на олії (50 г сировини на 1 л лляної олії, настоюють 2 тижні) для змащування уражених ділянок шкіри.

1122

СФАГН,
мох сфагновий, мох білий, мох торфовий;
сфагнум
Sphagnum —
рід багаторічних трав'янистих рослин родини сфагнових. Білувато-зелені, бурі до червонуватих мохи, що ростуть більш чи менш густими дернинками. *Стебло* тонке, в'яле, до 10—20 см, часом довше, з необмеженим угорі ростом, внизу поступово відмирає (внаслідок постійного відмирання стебла знизу відбувається утворення торфу), вкрите короткими гілочками, які у верхній частині стебла густо зібрані в головку. *Листки* без жилки, сидячі; стеблові листки одиничні, гілочкові — черепичасто розміщені. Розмджується сфагн за допомогою паростків і спорами. Спори утворюються у липні — серпні.

Поширення. Росте сфагн переважно в лісовій зоні у вологих і заболочених, більш або менш кислих місцях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб придатні, по суті, всі види сфагну (у флорі УРСР їх 30), проте кращими (в сухому стані не такі крихкі, стебла — не менше як 7 см завдовжки) • вважаються сфагн магелланський, сфагн бурий, сфагн центральний, сфагн болотний, сфагн гостролистий, сфагн гострокінцевий та деякі інші. Заготовляють сировину з травня по вересень у суху погоду, висмикуючи всю живу, зелену частину дернини. Добутий сфагн віджимають, видаляють нижні побурілі частини, очищають від сторонніх домішок і зразу сушать на сонці, на вітрі, розстеливши його тонким шаром на тканині. Сушіння вважають закінченим, коли зелені частини сфагну побіліють. Сухої сировини виходить 9—11 %. Оптимальна вологість висушеного сфагну має бути 25—30 %. При пересушуванні він стає ламким і мало придатним для використання. Строк придатності — 1 рік..

Хімічний склад. Рослина містить фенолоподібну речовину сфагнол, клітковину, білки та мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Завдяки наявності сфагнолу рослина діє як активний антисептик, прискорює гоєння ран. До позитивних якостей сфагну слід віднести й його здатність добре всмоктувати вологу. Всмоктувальні властивості у нього набагато кращі, ніж у гігроскопічної вати. Одночасна наявність антимікробних властивостей і високої вологоємності робить сфагн цінним перев'язочним матеріалом при лікуванні вогнепальних, променевих і гнійних ран. Безпосередньо на рану класти сфагн не можна, попередньо його треба обшити одним шаром марлі і простерилізувати.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — стерильні сфагновомарлеві пов'язки (перед застосуванням зволожити фізіологічним розчином). У випадку експедицій, туристичних походів та інших незвичайних ситуацій допускається використання і нестерилізованого сфагну.

1122

1123

1123

СФЕРОФІЗА СОЛОНЦЕВА

сферофиза солонцовая

Sphaerophysa salsula — багаторічна трав'яниста, вкрита короткими притиснутими волосками рослина родини бобових. *Стебло* прямостояче, 25—100 см заввишки, у верхній частині розгалужене. *Листки* чергові, непарноперисті, з 6—10 парами видовженоеліптичнихлисточків. *Квітки* двостатеві, неправильні, у верхівкових китицях; *віночок* метеликовий, червоний, 16 мм завдовжки. *Плід* — б/б. Цвіте з травня до липня.

Поширення. Сферофіза солонцева росте на Кавказі, в Середній Азії, в Казахстані, південній частині Сибіру на берегах і по долинах річок, на вологих, часто засолених місцях, як бур'ян на бавовникових плантаціях і на полях люцерни.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* сферофізи (Herba Sphaerophysae salsolae), яку заготовляють від початку цвітіння рослини до початку утворення плодів, зрізуючи всю надземну частину рослини серпом або косою. Висушену на сонці траву обмолочують ціпами. Грубі частини стебел відкидають, а подрібнену масу, що складається з квіток, листя і тоненьких пагінців, використовують як сировину для добування сферофізину. Зберігають сировину в сухих приміщеннях. Строк придатності — 2 роки.

Хімічний склад. Трава сферофізи містить суму алкалоїдів (0,12—0,4 %), головним серед яких є сферофізин.

Фармакологічні властивості і використання. Алкалоїд сферофізин виявляє гіпотензивну дію, тонізує й посилює скорочення мускулатури матки. Його використовують при гіпертонічній хворобі 1-ї і 2-ї стадій, у випадку слабкої пологової діяльності й кровотечі після пологів та як засіб, що скорочує м'язи матки в післяпологовий період. Як матковий засіб сферофізин поступається перед іншими препаратами, зате його можна застосовувати у породіль з гіпертонічною хворобою й атеросклерозом, коли призначення інших препаратів (пітуїтрин та інші) протипоказані.

Лікарські форми і застосування. Сферофізин (Sphaerophysinum) призначають усередину по 0,03 г 2—3 рази на день, під шкіру і в м'язи по 1 мл 1 % -ного *розчину* (також 2—3 рази на день). Для стимулювання родової діяльності вводять під шкіру або у м'язи по 1 мл 1 % -ний розчин повторно через 1 годину; всього 6 впорскувань. Усередину призначають по 0,03 г повторно через 2 години. Найбільші дози для дорослих усередину: разова 0,05 г, добова — 0,1 г.

1124

ТАВОЛГА В'ЯЗОЛИСТА

— багаторічна трав'яниста рослина род. розових. Те саме, що й *гадючник в'язолистий*.

1125

ТАЛАБАН ПОЛЬОВИЙ

ярутка полевая

Thlaspi arvense — однорічна трав'яниста рослина родини хрестоцвітих з запахом часнику. Стебло прямостояче, голе, угорі розгалужене, 20—50 см заввишки. *Листки* чергові: стеблові — сидячі, видовжено-ланцетні, зубчасті, біля основи стріловидні, нижні — в прикореневій розетці, довгасто-овальні або оберненояйцеподібні, великозубчасті, звужені біля основи в черешок, рано відмирають. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, білі чотирипелюсткові, зібрані в *китицю. Плід — стручечок.* Цвіте у квітні — липні.

Поширення. По всій території України росте як бур'ян у посівах, біля шляхів і жител.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* і плоди. Заготовляють траву під час цвітіння. Сушать під наметом або на горищі. Зберігають у щільно закритій тарі. Рослина *неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листки містять аскорбінову кислоту (85,6—477 мг%), насіння — глікозид синигрин, жирну олію (30—34 %), лецитин, синигрозид, мирозин, аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з трави талабану польового мають кровоспинну, сечогінну, потогінну, відхаркувальну, в'яжучу, антимікробну, протизапальну, ранозагоювальну властивості. Насіння проявляє тонізуючу, стимулюючу та зміцнюючу дії. Використовується талабан польовий лише в народній медицині: настій трави — при венеричних захворюваннях, зокрема сифілісі, при запаленнях яєчників і ракові матки, для виведення токсичних речовин з організму з потом, лікування стенокардії, жовтяниці, віспи і скарлатини, як засіб, що знижує кислотність шлункового соку, збуджує і стимулює статеву функцію у чоловіків, прискорює і активізує менструальний цикл у жінок. Зовнішньо настій трави або свіже подрібнене листя використовують для лікування ран і виразок. Молоді розеткові листки талабану польового — як у чистому вигляді, так і в суміші з іншими рослинами — використовують для приготування вітамінних протицинготних салатів, м'ясних юшок, борщів, окрошки, соусів тощо. Сік трави талабану польового використовували від волосатика та як засіб, що прискорює загоювання ран і видаляє бородавки. Насіння талабану польового народна медицина рекомендує при гіпертонії, атеросклерозі, міокардиті, запорі, цукровому діабеті, для стимуляції статевої функції у чоловіків. В китайській медицині, крім цього, насіння використовують при запаленні очей.

Лікарські форми і застосування. Настій 11—1,5 столової ложки трави на 200 мл окропу, настоюють 4 години в закритій посудині, проціджують) по 1 чайній ложці 4—5 раз на день. Порошок листків і плодів з насінням приймають усередину по 0,3 г 4 рази на день. Вітамінний салат. 200 г листків талабану польового, 200 г картоплі, 30 г майонезу або салатної заправки, сіль за смаком. Варену картоплю нарізати кусочками, зверху покласти подрібнені листки талабану польового, посолити і залити сметаною або майонезом. *Відвар* трави діє **абортивно!**

1125

1126

ТА́МУС ЗВИЧА́ЙНИЙ
тамус обыкновенный
Tamus communis —
багаторічна трав'яниста дводомна рослина (ліана) родини діоскорейних. Має товсте бульбовидне *кореневище* до 1 м завдовжки. *Стебло* витке, 2—4 м завдовжки. *Листки* чергові, довгочерешкові, 8—14 см завдовжки, цілокраї або зрідка майже трилопатеві, з глибокосерцевидною основою і відтягненозагостреною верхівкою та добре помітним дуговидним жилкуванням. *Квітки* дрібні, одностатеві, з простою шестироздільною жовтувато-зеленуватою *оцвітиною,* зібрані в пазушні *китиці. Плід* — червона *ягода.* Цвіте з квітня до червня.

Поширення. Тамус звичайний зустрічається в Південному Криму в лісах, рідше по чагарниках.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють кореневища тамуса (Rhizoma Tami communis). Викопані восени кореневища відмивають від землі і використовують свіжими або сушать. Сухих кореневищ виходить 22 % . *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Кореневища тамуса містять глікозиди, сапоніни, алкалоїдоподібні й дубильні речовини, мурашину й щавлеву кислоти. Наявність дубильних речовин у кореневищах тамуса деякі автори ставлять під сумнів. Усі частини рослини **отруйні.**

Фармакологічні властивості і використання. Особливої уваги заслуговує зовнішнє застосування тамуса при ревматизмі, артриті, радикуліті, ішіасі тощо як засобу, що зумовлює гіперемію. Крім того, терапевтичний ефект виявлено при лікуванні кругової або гніздової плішивості та ознобишів. При вживанні всередину препарати тамуса спричинюють запалення слизової оболонки шлунково-кишкового тракту, блювання та пронос.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — змащування або розтирання уражених ділянок тіла 1—2 рази на день свіжим соком чи настоєм свіжих кореневищ на прованській олії (200 г подрібненої сировини на 1 л олії, настояти 20 днів); присипання ран *порошком* із сушених кореневищ.

1127

ТАРХУ́Н —
багаторічна трав'яниста гола рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *полин естрагон.*

1126

1128

ТАТА́РНИК ЗВИЧА́ЙНИЙ,
татарник колючий, чортополох;
татарник обыкновенный
Onopordum acanthium, синонім — *Onopordon acanthium* —
дворічна колюча трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* пряме, 50—200 см заввишки, павутинисто-шерстисте, розгалужене, з 2—3 широкими (до 1,5 см завширшки) колючозубчастими крилами. *Листки* з обох боків сіропавутинисті, рідше — майже голі, великі, 12—30 (45) см завдовжки, до верхівки стебла поступово зменшуються в розмірі; прикореневі листки короткочерешкові, перистонадрізані або перисторозсічені, з колючозубчастими частками; стеблові — чергові, сидячі, часто надрізані, з колючими лопатями; колючки та зубці листків міцні, жовті. *Квітки* двостатеві, у великих (2—3 см завширшки), одиничних *кошиках; віночок* зрослопелюстковим, правильний, трубчастий, пурпуровий, з 5 зубчиками на верхівці. Обгортка черепичаста, павутиниста; її листочки яйцевидні або видовженояйцевидні, витягнуті в міцну зеленувату колючку. *Плід — сім'янка.* Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Татарник звичайний росте по всій території України на полях і засмічених місцях, уздовж шляхів, біля жител.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують квіткові кошики (Flores Onopordonis acanthii) або всю надземну частину рослини без нижньої, грубої частини стебла (Herba Onopordonis acanthii). Зібрану в період цвітіння рослини сировину використовують свіжою (у вигляді соку) або сушать, розстеливши тонким шаром на листках паперу чи на іншій підстилці в затінку на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках у сухому провітрюваному приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листя татарника містить алкалоїди (0,05 %), сапоніни, гіркий сесквітерпеновий лактон аркціопікрин, вітамін С (47,4—93,2 мг%), вітамін K, цукри (1,58 %), смоли (1,6 %), дубильні та інші речовини. У квіткових кошиках є сапоніни, інулін, барвник, вітамін С та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати татарника колючого виявляють сечогінну, в'яжучу, дермотонічну, кровоспинну й антимікробну дію, тонізують серцеву діяльність, збільшують силу серцевих скорочень, звужують периферичні кровонос-

ні судини, підвищують артеріальний тиск, стимулюють секрецію травних залоз, збуджують (у малих дозах) або пригнічують (у великих дозах) центральну нервову систему. В експериментах встановлено, що препарати татарника малотоксичні й навіть при тривалому вживанні не виявляють побічного впливу на організм. Усередину препарати татарника дають при запальних захворюваннях сечового міхура, подагрі, ревматизмі й слабості серця, від набряків, стійкого спастичного кашлю і астми, як протисудомний засіб при правці, у випадку простудних захворювань, при злоякісних пухлинах, зокрема при раку матки, для профілактики метастазів після видалення злоякісних пухлин, як «кровоочисний» засіб та як засіб, що усуває пригнічений стан хворого й надає йому бадьорості. Широко використовують татарник і як зовнішній засіб. Свіжим *соком* рослин лікують (1 раз на день змащують уражені ділянки тіла) рак шкіри, гноячкові висипи при імпетиго, фурункули, гнійні рани, інфекційні тріщини куточків рота, лишаї, зокрема вовчий лишай, та коросту. Настоєм трави 2—3 рази на день полощуть рот при афтозі, лікують інфекційні тріщини куточків рота (змащують 2—3 рази на день), роблять обмивання, примочки і компреси при гнійних ранах, фурункулах і набряках запального походження. Настій квіткових кошиків використовують для примочок при захворюваннях очей. *Настойку* із свіжої трави татарника застосовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — 2 столові ложки подрібненої трави варять 10 хвилин у 500 мл води, охолоджують, проціджують і одержаний настій випивають за день кількома рівними порціями; 3 подрібнені квіткові кошики настоюють 1 годину на 400 мл окропу, проціджують і вживають по чверті склянки 4 рази на день до їди; *порошок* з листя (без колючок) по 1 чайній ложці 3 рази на день, запиваючи водою; сік із свіжого листя по 1 чайній ложці 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — *компреси, примочки* і обмивання настоєм (20 г сировини на 200 мл окропу); змащування свіжим соком.

1128

1129

ТАТАРНИК КОЛЮЧИЙ — дворічна колюча трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *татарник звичайний.*

1130

ТАТАРСЬКЕ ЗІЛЛЯ — багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. Те саме, що й *аїртростиновий.*

1131

ТВЕРДОСТІЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини зозулинцевих (орхідних). Те саме, що й *зозулинець чоловічий.*

1132

ТЕРЕН ЗВИЧАЙНИЙ, терновник; тёрн колючий

Primus spinosa, синоніми: P. stepposa, P. moldavica — колючий, відстовбурчено-розгалужений кущ або невелике (1—4 м заввишки) дерево родини розових. *Листки* чергові, прості, видовжені або видовженооберненояйцевидні, при основі клиновидні, городчасто-пилчасті (зубчики залозисті), в молодому віці з обох боків опушені, пізніше — зверху голі. *Квітки* правильні, двостатеві, одиничні, рідше по 2—3, на коротких голих *квітконіжках; віночок* білий або зеленуватий, з п'ятьма видовженими тупими *пелюстками*. *Плід* — куляста або округлоконічна соковита чорна, з восковою поволокою *кістянка*. Цвіте у квітні — травні. Плоди достигають у вересні.

Поширення. Терен звичайний росте по всій території України на узліссях, по чагарниках, балках, долинах річок.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують квітки (Flores Pruni spinosae), листя (Folia Pruni spinosae), плоди (Fructus Pruni spinosae), кору гілок (Cortex Pruni spinosae) і коріння (Radix Pruni spinosae) терну. Квітки заготовляють в період повного цвітіння рослини. Як тільки рослина відцвіте, одразу приступають до заготівлі листя. Зібрану сировину розкладають тонким шаром на папір чи тканину й висушують під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Плоди збирають восени у зрілому стані й використовують свіжими (перебрані плоди зсипають у дерев'яні діжки, накривають зверху вологою тканиною і зберігають у погребі), переробляють на киселі, компоти, повидло, настойки на вині чи го-

рілці або сушать на сонці, під наметами чи в сушарках при температурі 45—50°. Сухих плодів виходить 25 % . Коріння терну також заготовляють восени. Його викопують, обтрушують з нього землю, миють у холодній воді, розрізують на куски і, розстеливши тонким шаром у теплому провітрюваному приміщенні, сушать (щоб прискорити сушіння, товще коріння розщеплюють уздовж). Кору збирають навесні, з молодих бокових гілок (правила заготівлі й сушіння див. у статті *Дуб звичайний)*. Готову сировину зберігають у сухому провітрюваному приміщенні. *Рослино неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди терну містять дубильні (1,7 %) й ароматичні речовини, пектини (до 1 %), яблучну кислоту (3,3 %), вітамін С (32,6 мг%), цукри (5,5—8,8 %), глікозид пруназин, червоний барвник та мінеральні солі; квітки — ефірну олію, ціаногенний глікозид, флавоновий глікозид кемпферин і його аглікон кемпферол, віск та мінеральні солі; листя — дубильні речовини (3,42 %), вітамін С (108,5—157,9 мг%), яблучну кислоту, пектини та глікозид пруназин. У корі є значна кількість дубильних речовин (3—5 %), а в корінні знайдено флавоноїди.

Фармакологічні властивості і використання. Фармакологічна дія різних частин рослини не однакова й залежить від кількісного і якісного складу тих біологічно активних речовин, що в них є. Плоди терну (свіжі, перероблені на киселі, компоти, повидло і настойки, у вигляді відвару або екстракту) виявляють в'яжучу дію й рекомендуються для вживання при розладах шлунка і кишок: неспецифічних виразкових колітах, дизентерії, харчових токсикоінфекціях і кандидозах. Лікувальним напоєм при кишкових інфекційних захворюваннях вважається і тернове вино. Свіжий сік плодів корисно пити при жовтяниці. Препарати з квіток регулюють перистальтику кишок, діють як сечогінний, потогінний і гіпотензивний засіб, поліпшують, як і препарати з плодів терну, обмін речовин і показані при гастриті, спастичному коліті внаслідок атонії кишок, циститі, набряках, нирковокам'яній хворобі, ревматизмі, при фурункулах та інших гноячкових захворюваннях шкіри, при запаленні слизових оболонок рота, горла і стравоходу. Застосовують квітки терну і в гомеопатії. Чай з листя терну має легку проносну властивість, підвищує діурез, поліпшує обмін речовин, діє як відхаркувальний засіб. Його п'ють при хронічних запорах, нефролітіазі, циститі, аденомі простати й висипах на шкірі. Чай з листя вважається корисним для людей, які ведуть сидячий спосіб життя. Кору й коріння, що мають потогінні й жарознижувальні властивості, вживають у вигляді відвару при підвищеній температури тіла. Зовнішньо відвар кори або коріння застосовують як протизапальний засіб для спринцювань при білях.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій плодів (2 столові ложки сушених плодів на 500 мл окропу, варити 10 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; 6—8 сушених плодів заливають склянкою окропу, варять до зменшення води на одну третину, проціджують і одержаний *екстракт* випивають за день за 3—4 прийоми; настій квіток (2 столові ложки сировини настоюють 1 годину на 400 мл окропу, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; холодний настій (2 чайні ложки квіток настоюють 8 годин на склянці холодної кип'яченої води, проціджують) по третині склянки 3 рази на день; столову ложку суміші (порівну) квіток терну звичайного, трави *звіробою звичайного* і кореневищ з корінням *валеріани лікарської* настоюють на склянці окропу до охолодження, проціджують і випивають перед сном при олігоменореї центрального генезу; столову ложку суміші квіток терну колючого, коріння *ревеню тангутського* й *оману високого,* кори *крушини ламкої* і листя *м'яти перцевої,* взятих у співвідношенні 2:2:2:3:2, кип'ятять 10 хвилин у 300 мл води, проціджують і одержаний настій п'ють по півсклянки 3 рази на день при спастичному коліті; сушене листя терну заварюють і п'ють як чай; відвар кори або коріння (5 г сировини на 200 мл окропу, кип'ятити 15 хвилин) п'ють ковтками не дозуючи.

ЗОВНІШНЬО — спринцювання відваром кори або коріння (готують, як у попередньому прописі).

1132

1133

ТЕРМО́ПСИС ЛАНЦЕТОВИ́ДНИЙ,

мишатник;
термопсис ланцетовидный
Thermopsis lanceolata — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. *Стебла* прямі, 10—40 см заввишки, прості або розгалужені, трохи борозенчасті, вкриті білуватими волосками. *Листки* чергові, черешкові, трійчасті (крім нижніх), з двома великими яйцевидно-ланцетними або довгастими *прилистками;* листочки довгасті, широкооберненоланцетні або видовженоеліптичні, цілокраї, злегка загострені або тупі, зверху майже голі, зелені, зісподу — ясніші, густо вкриті притисненими волосками. *Квітки* двостатеві неправильні, в пазухах видовженояйцевидних верхівкових листків, зібрані кільцями, що утворюють негусту верхівкову *китицю; віночок* 5-пелюстковий, метеликовий, жовтий. Плід — видовжено-лінійний *біб.* Цвіте у червні — липні. Плоди достигають у серпні — вересні.
Поширення. Термопсис ланцетовидний росте в степовій і лісостеповій зонах Західного і Східного Сибіру та Північного Казахстану і в горах Тянь-Шаню у солонцюватих степах, по долинах річок і берегах озер та як бур'ян у посівах.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* (Herba Thermopsidis) і насіння (Semen Thermopsidis) термопсису. Траву заготовляють у період від бутонізації до утворення перших дрібних плодів, зрізуючи стебла на висоті 3—5 см від поверхні грунту. Зібрану сировину сушать на сонці, а при несприятливих погодних умовах — під укриттям. Штучне сушіння (в сушарках) проводять при температурі 50—60°. Насіння заготовляють у серпні — вересні, коли боби легко обламуються. Зібрані боби досушують на сонці, обмолочують, а насіння одвіюють на віялці або на вітрі. Траву упаковують у тюки, а насіння зсипають у мішки. Зберігають окремо від іншої лікарської сировини. Строк придатності — 2 роки. Термопсис ланцетовидний — дуже **отруйна** рослина. Заготівлю, сушіння, упаковку та інші операції треба виконувати в марлевих пов'язках або респіраторах, а після роботи старанно мити руки і вмивати обличчя.
Хімічний склад. Трава термопсису містить алкалоїди (0,5—3,6 %) термопсин, гомотермопсин, метилцитизин, пахікарпін і анагірин, глікозид термопсиланцин, сапоніни, дубильні речовини, смоли, слиз, аскорбінову кислоту та сліди ефірної олії. В насінні термопсису є 2—3 % алкалоїдів, серед яких переважає цитизин.
Фармакологічні властивості і використання. Заслуга запровадження термопсису в широку медичну практику належить М. М. Варлакову, який відкрив його відхаркувальні властивості. Особливо ефективним є застосування препаратів термопсису при хронічних трахеїтах, бронхітах і бронхопневмоніях та у випадку катаральних явищ верхніх дихальних шляхів і ротоглотки. Застосовують термопсис у вигляді порошку, настою, таблеток і сухого екстракту, виготовлених з його трави. У великих дозах препарати термопсису викликають блювання. Трава термопсису входить до складу таблеток від кашлю (Tabulettae contra tussim), а сухий екстракт входить до складу сухої мікстури від кашлю для дорослих (Mixtura sicca contra tussim pro adultis). З насіння термопсису виробляють препарат цититон (див. статтю *Золотий дощ звичайний).*
Лікарські форми і застосування. Порошок призначають дорослим по **0,01—0,05 г** 2—3 рази на день, *настій* (0,6—1 г сировини на 180—200 мл окропу) — по 1 столовій ложці 3—4 рази на день. Дітям віком до 2 років призначають по 1/2—1 чайній ложці настою з 0,12 г на 100 мл, дітям старшого віку — по 1 чайній — 1 десертній ложці настою з 0,2 г на 100 мл 3—5 раз на день. Найвищі дози трави термопсису для дорослих: разова - 0,1 г, добова — 0,3 г. Найвищі дози для дітей віком до 6 місяців і від 6 місяців до 1 року: разова — 0,005 г, добова —0,015 г; віком 2 роки: разова — 0,01 г, добова - - 0,03 г; віком 3—4 роки: разова — 0,015 г, добова — 0,045 г; 5—6 років: разова — 0,02 г, добова — 0,06 г; 7—9 років: разова — 0,025 г, добова — 0,075 г; 10—14 років: разова — 0,03 г, добова — 0,1 г. *Екстракт* термопсису сухий (Extractum Thermopsidi siccum) призначають дорослим по 1 таблетці 2—3 рази на день. Форма випуску: *порошок* і *таблетки* по 0,05 г.

1134

ТЕРНО́ВНИК —

колючий відстовбурчено-розгалужений кущ або невелике (1—4 м заввишки) дерево родини розових. Те саме, що й *терен звичайний.*

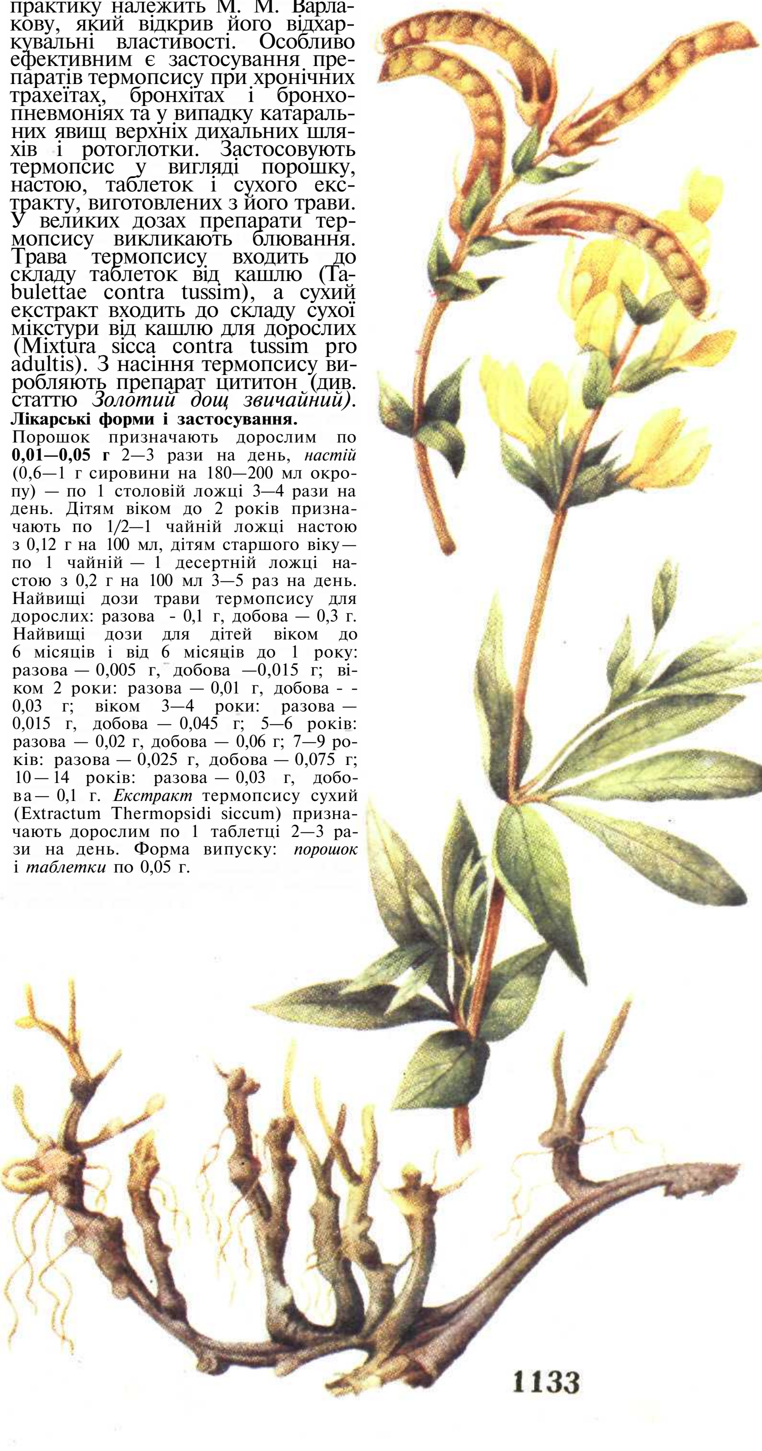

1133

1135

ТИРЛИ́Ч ВАТОЧНИКОВИДНИЙ
горечавка ластовневая
Gentiana asclepiadea — багаторічна трав'яниста рослина родини тирличевих. Стебло прямостояче, просте, 30—60 см заввишки, густо улистнене. *Листки* супротивні, яйцевидні або серцевидно-ланцетні, цілокраї, 5—8 см завдовжки і 3—5 см завширшки, з 5 (7) виразними поздовжніми жилками, на верхівці довгозагострені; нижні листки короткочерешкові, верхні — сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, одиничні або по 2—3 в пазухах верхніх листків; чашечка дзвониковидна, майже в 3 рази коротша за *віночок,* з вузьколанцетними або лінійними зубцями; віночок дзвониковидний, синій з темнішими плямочками, до основи звужений, 35— 50 мм завдовжки, з п'ятилопатевим відгином (лопаті трикутно-яйцевидно-ланцетні, загострені). *Плід* — видовжена коробочка. Цвіте у серпні — вересні.

Поширення. Тирлич ваточниковидний росте в Карпатах і зрідка на Розточчі-Опіллі на луках, узліссях, у лісах та серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують коріння (див. статтю *Тирлич жовтий*; і траву (див. статтю *Тирлич хрещатий*) тирличу ваточниковидного. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад коріння тирличу ваточниковидного подібний до хімічного складу коріння тирличу жовтого. Трава тирличу ваточниковидного містить ті самі речовини, але в меншій кількості.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тирлич жовтий. В аналогічних випадках використовують і настій сушеної трави тирличу ваточниковидного (1 столову ложку сировини настоюють 2 години в 500 мл окропу і п'ють по півсклянки 4 рази на день до їди). Крім того, настій сушеної трави тирличу ваточниковидного дають усередину при запаленні й піску в нирках і сечовому міхурі, при мізерних і болісних місячних, істерії, кашлі, загальній слабості, запамороченні, туберкульозі, кровохарканні, геморої, золотусі й подагрі та як засіб, що сприяє збільшенню молока у жінок, які годують груддю. У вигляді примочок настій трави застосовують для лікування ран, опіків і гнояків. Для лікування ран і гнояків використовують і настойку (1 частина свіжої трави на 10 частин міцної горілки).

1136

ТИРЛИ́Ч ГОЛУБИ́Й — багаторічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. Те саме, що **й** ***тирлич звичайний.***

1137

ТИРЛИЧ ЖО́ВТИЙ,
горечавка жёлтая
Gentiana lutea — багаторічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. *Стебло* прямостояче, просте, 50—120 см заввишки. *Листки* супротивні, еліптичні або широкоеліптичні, цілокраї, до 30 см завдовжки і до 15 см завширшки, **з** 5—7 поздовжніми жилками; нижні листки короткочерешкові, верхні — сидячі, напівстеблообгортні. *Квітки* правильні, двостатеві, на довгих ніжках, зібрані в пазушні напівзонтики по 3—11 квіток; чашечка плівчаста, коричнювато-жовтувата, дво-, п'ятизубчаста, з одного боку майже до основи надрізана; *віночок* колесовидний, глибоко розщеплений, 6—7 см завдовжки, жовтий, **з** коротенькою трубочкою і 5—6 вузьколанцетними, загостреними, в кілька разів довшими за трубочку лопатями. *Плід* — видовжена коробочка. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Тирлич жовтий — дуже рідкісна, зникаюча рослина. Росте в Карпатах на полонинах,

1135

1137

у заростях криволісся з вільхи зеленої. Занесена до *Червоної книги Української РСР.* Заслуговує на увагу позитивний досвід ботанічних садів по введенню тирличу в культуру.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують коріння тирличу (Radix Gentianae), яке заготовляють рано навесні або восени, викопуючи рослини віком не менше як 4 роки (на плантаціях коріння тирличу викопують на п'ятому або шостому році культури). З зібраної сировини обтрушують землю, звільняють її від стебел, миють у холодній воді, ріжуть на куски завдовжки 15 см, при необхідності розщеплюють навпіл і сушать на сонці, а при несприятливих погодних умовах — у теплому приміщенні або в сушарці при температурі 50—60 °. Сушити сировину треба якомога швидше, бо при повільному сушінні (ферментації) відбувається трансформація гірких глікозидів, і сировина втрачає свої лікувальні властивості. Готову сировину зберігають у сухих прохолодних приміщеннях з доброю вентиляцією. Строк придатності — 5 років.

Хімічний склад. Коріння тирличу містить гіркі глікозиди (генціопікрин, амарогентин), жовтий барвник гентизин, алкалоїди, трисахарид генціанозу, дисахарид генціобіозу, жирну олію, смолисті й пектинові речовини та аскорбінову кислоту.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати тирличу жовтого поліпшують функціональну діяльність травних органів (збуджують апетит, стимулюють секрецію шлункових залоз, дещо посилюють моторику травного каналу), мають протизапальні й антисептичні властивості, виявляють глистогінну дію на Toxocara canis. Есприментальними дослідженнями встановлено й жовчогінну та жовчотворну властивості препаратів тирличу, їхню здатність підсилювати скорочення серця. Особливо ефективним є застосування тирличу жовтого при порушеннях травлення, що супроводяться відсутністю апетиту, ахілією й диспепсичними явищами, та при анемії й золотусі. Крім того, тирлич жовтий є ефективним загальнозміцнювальним засобом для реконвалесцентних хворих. У народній медицині тирлич жовтий вживають для загального зміцнення організму, стимулювання діяльності печінки і жовчного міхура, при блідій немочі у недостатньо розвинених дівчат, при цинзі й артриті різного походження, хворобах селезінки, жовтяниці, печії, відригуванні й катарі шлунка, від метеоризму, дизентерії та запорів і як жарознижувальний засіб при простудних захворюваннях органів дихання та як засіб, що сприяє довголіттю. Часто тирлич жовтий застосовують у комбінації з іншими лікарськими рослинами, що поліпшують травлення. При зовнішньому застосуванні препарати тирличу є ефективним засобом при смердючому потінні ніг, сприяють загоюванню гнійних ран.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *відвар* коріння (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день за 30—40 хвилин до їди; настій коріння (половину чайної ложки сировини настоюють 8 годин на 400 мл холодної кип'яченої води, проціджують) по півсклянки 3—4 рази на день за 30 — 60 хвилин до їди; 3 чайні ложки суміші (порівну) коріння тирличу жовтого, трави *деревію звичайного* і *золототисячника малого* заливають 3 склянками холодної води, кип'ятять 10 хвилин і одержаний відвар випивають протягом дня при відсутності апетиту, при хлорозі, гастриті, ахілії шлунка, спастичному коліті та діареї; столову ложку суміші коріння тирличу жовтого, трави *звіробою звичайного, грициків звичайних* та *перстачу гусячого,* взятих у співвідношенні 1:1:3:3, настоюють 20 хвилин на 250 мл окропу і п'ють по 2—3 склянки на день при нецукровому діабеті.

ЗОВНІШНЬО — гнійні рани обмивають відваром коріння (готують, як у попередньому прописі) або посипають *порошком* з коріння тирличу жовтого, змішаним порівну з порошком квіток *ромашки лікарсько);* ножні ванни у гарячому відварі (5 столових ложок суміші коріння тирличу жовтого і кори *дуба звичайного,* взятих у співвідношенні 1 : 3, на 1 л окропу) приймають щодня перед сном при смердючому потінні ніг. Треба пам'ятати, що великі дози тирличу жовтого можуть спричинювати блювання і погіршання діяльності травних органів.

1138

ТИРЛИ́Ч ЗВИЧА́ЙНИЙ, тирлич голубий; горечавка лёгочная *Gentiana pneumonanthe,* синонім — *Pneumonanthe vulgaris*— багаторічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. *Стебла* прямостоячі або висхідні, 15—40 см заввишки, тупогранчасті, часто не розгалужені. *Листки* супротивні, лінійно-ланцетні або лінійні, тупуваті, 4 — 10 см завдовжки, з однією жилкою й загнутими донизу цілісними краями. *Квітки* правильні, двостатеві, прямостоячі на ніжках до 5 см завдовжки, одиничні, в пазухах листків, утворюють 5—10-квіткове гроно, яке іноді розгалужується; *чашечка* дзвониковидна, 1,5—2 см завдовжки, 5-зубчаста (зубці лінійні, за довжиною дорівнюють трубочці або довші за неї); *віночок* дзвониковидно-лійковидний, 3—5 см завдовжки, з 5-лопатевим відгином (лопаті яйцевидні, з проміжними трикутними складками), яскраво-синій, з зеленуватими смужками зовні і крапинками всередині. *Плід* — довгасто-ланцетна *коробочка.* Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Тирлич звичайний росте по всій території України, крім Криму, на вологих луках, узліссях, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Див. у статті Тирлич *жовтий. Рослина неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад подібний до хімічного складу тирличу жовтого.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тирлич жовтий.

1138

1139

ТИРЛИ́Ч КРАПЧА́СТИЙ
горечавка точечная
Gentiana punctata —
багаторічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. *Стебло* прямостояче, просте, 30—60 см заввишки, при основі — з коротенькими (до 2 см) листками. Стеблові *листки* супротивні, еліптичні, яйцевидні або оберненояйцевидні, загострені, цілокраї; нижні листки короткочерешкові, середні й верхні — сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, майже сидячі, розміщені по 4—5 у пазухах верхніх листків і на верхівці стебла; чашечка дзвониковидна, 0,7 — 1,5 см завдовжки, до третини надрізана, з прямостоячими ланцетними зубцями; *віночок* дзвониковидний, шестироздільний, 25—30 мм завдовжки, жовтий або жовтувато-білий, з темними крапками. *Плід* — яйцевидна *коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Тирлич крапчастий росте в субальпійському поясі Карпат на трав'янистих схилах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Тирлич жовтий. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад подібний до хімічного складу тирличу жовтого.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тирлич жовтий.

1139

1140

ТИРЛИ́Ч ХРЕЩА́ТИЙ,
лихоманник;
горечавка крестовидная
Gentiana cruciata, синонім — *Tretorhiza cruciata* —
багаторічна трав'яниста рослина родини тирличевих. *Стебла* прямостоячі або висхідні, прості, голі, 40—60 см заввишки. *Листки* супротивні, видовжено-ланцетні, тупуваті, цілокраї, до 10 см завдовжки, з трьома, рідше п'ятьма поздовжніми жилками, зрослі своїми основами в піхви; нижчі листки зібрані розеткою. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані в пазушні і верхівкові кільця, дуже рідко — одиничні; *чашечка* коротко-яйцевидна, не довша за третину довжини *віночка,* плівчаста, з чотирма лінійно-ланцетними частками, з яких 2 супротивні довші за інші; віночок булаво-видно-дзвониковидний, з великими симетричними складками, 20—25 мм завдовжки, зовні брудновато-блакитний або сіро-зелений, усередині — блакитний, з 4 яйцевидними частками, у виїмках між якими розвинені 4 дрібненькі ланцетні лопаті. *Плід — коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

1140

Поширення. Тирлич хрещатий росте у південній частині лісових районів, у Лісостепу і в Криму на сухих луках і схилах, серед чагарників та по узліссях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують коріння (див. статтю *Тирлич жовтий)* і траву тирличу хрещатого. Траву заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи облистнені верхівки стебел, і використовують свіжою або зв'язують у невеликі (по 8—10 рослин) пучки і сушать, розвісивши на вірьовках у затінку на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Сухого коріння виходить 20 %, сухої трави — 22—23 %. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Хімічний склад коріння тирличу хрещатого подібний до хімічного складу коріння тирличу жовтого. Трава тирличу хрещатого містить ті самі речовини, але в меншій кількості.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *Тирлич жовтий.* В аналогічних випадках використовують і настій сушеної трави тирличу хрещатого (1 столову ложку сировини настоюють 2 години в 500 мл окропу і п'ють по півсклянки 4 рази на день до їди). Крім того, настій сушеної трави тирличу хрещатого дають усередину при запаленні й піску в нирках і сечовому міхурі, при мізерних і болісних місячних, істерії, кашлі, загальній слабості, запамороченні, туберкульозі, кровохарканні, геморої, золотусі й подагрі та як засіб, що сприяє збільшенню молока у жінок, які годують груддю. У вигляді примочок настій трави застосовують для лікування ран, опіків і гнояків. Для лікування ран і гнояків використовують і *настойку* (1 частина свіжої трави на 10 частин міцної горілки).

Використовують тирлич хрещатий і в гомеопатії.

1141

ТОКСИКОДЕ́НДРОН ВИСО́КИЙ —
листопадне дерево родини симарубових. Те саме, що й *айлант найвищий.*

1142

ТОПО́ЛЯ БАЛЬЗАМІ́ЧНА, тополя пахуча; тополь бальзамический *Populus balsamilera* — високе, 20—35 м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Має широкояйцевидну малогіллясту *крону* і циліндричний стовбур, укритий гладенькою сірувато-зеленою *корою;* в нижній частині стовбура, особливо у старих дерев, кора темно-сіра, тріщинувата. *Бруньки* голі, клейкі. *Листки* чергові, разом з *черешком* голі, яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, 5—12 см завдовжки і 2,5—7 см завширшки, в основі круглясті, до верхівки поступово звужені в довгий кінчик, по краю зарубчасто-пилчасті; зверху темно-зелені з полиском, зісподу — білуваті або іржаві, з крапчастими залозками, на довгих циліндричних тонких черешках. *Квітки* одностатеві, в пониклих *сережках;* сережки — на довгій ніжці, чоловічі до 7 см завдовжки, жіночі — до 15 см завдовжки; *приймочки* пурпурові. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Батьківщина тополі бальзамічної — Північна Америка. По всій території України її культивують як декоративну і фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Тополя чорна. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад подібний до хімічного складу тополі чорної.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тополя чорна.

1143

ТОПО́ЛЯ БІ́ЛА, тополь белый *Populus alba* — високе, 15—25 (35) м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Має широку наметовидну *крону* і циліндричний стовбур, укритий гладенькою світло-оливковою корою; в нижній частині стовбура, особливо у старих дерев, кора темно-сіра, глибоко тріщинувата. *Бруньки* білоповстисті. *Листки* чергові, круглясто-яйцевидні, 10—12 см завдовжки і 5—10 см завширшки, в основі злегка серцевидні, кутастовеликозубчасті або виїмчасто-3 — 5-лопатеві, зверху темні, глянцеві зісподу — білоповстисті, на круглих черешках, що в 2—4 рази коротші за пластинку. *Квітки* одностатеві, в пониклих *сережках; пиляки* пурпурові, на коротких нитках; *приймочки* двороздільні, яскраво-зелені, блідо-жовті або темні. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Тополя біла росте по всій території України в заплавних лісах і гаях у долинах річок, по западинах між пісками. Як декоративну рослину її часто розводять у садах і парках.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Тополя чорна. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Бруньки тополі білої містять фенолглюкозиди (5—9%), дубильні речовини (3,35%) та інші сполуки. У складі фенолглюкозидів є саліцин і популін.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тополя чорна.

1144

ТОПО́ЛЯ ДЕЛЬТОЛИ́СТА, тополя трикутнолиста, тополя канадська; тополь дельтовидный *Populus deltoides,* синонім — P. *canadensis* — високе, до 45 м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Має широку розлогу *крону* і циліндричний стовбур, укритий попелясто-сірою *корою;* в нижній частині стовбура, особливо у старих дерев, кора темно-сіра, глибокотріщинувата. *Бруньки* голі, клейкі. *Листки* чергові, голі, 3—8 см завдовжки і 3—6 см завширшки, круглясто-трикутні або широкоромбічні з ширококлиновидною або зрізаною основою, нерівномірнозубчасті (зубчики залозисті), на довгих голих сплюснутих червонуватих черешках, з двома залозками при основі; жилки листків розходяться пальчасто. *Квітки* одностатеві, у пониклих сережках; чоловічі сережки сидячі, товсті, до 8 см завдовжки, жіночі — при плодах до 15—20 см завдовжки. *Плід* — коробочка. Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Батьківщина тополі дельтолистої — Північна Америка. По всій території України її культивують як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Тополя чорна. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад подібний до хімічного складу тополі чорної.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тополя чорна.

1142

1143

1144

1145

ТОПО́ЛЯ ІТАЛІ́ЙСЬКА — високе, до 40 м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Те саме, що й *тополя пірамідальна.*

1146

ТОПО́ЛЯ КАНА́ДСЬКА — високе, до 45 м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Те саме, що й *тополя дельтолиста.*

1147

ТОПО́ЛЯ ПАХУ́ЧА — високе, 20—35 м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Те саме, що й *тополя бальзамічна.*

1148

ТОПО́ЛЯ ПІРАМІДА́ЛЬНА,
тополя італійська;
тополь пирамидальный
Populus italica, синонім —
P. pyramidalis —
високе, до 40 м заввишки, листопадне, дводомне дерево родини вербових. Має вузькопірамідальну компактну *крону* і циліндричний стовбур, укритий гладенькою сірою корою; в нижній частині стовбура, особливо у старих дерев, кора сірувато-коричнева, тріщинувата. *Бруньки* дрібні, ясно-бурі, з полиском; лусочки бруньок не клейкі. *Листки* чергові, ромбічні, з пластинчасто-сплюснутими *черешками.* Квітки одностатеві, у пониклих сережках; пиляки пурпурові; *приймочки* жовті, дволопатеві, відігнуті. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Батьківщина тополі пірамідальної — гори Середньої Азії (Гімалаї, Афганістан). По всій території України її культивують як декоративну і фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Тополя чорна. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад подібний до хімічного складу тополі чорної.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Тополя чорна.

1149

ТОПО́ЛЯ ТРЕМТЯ́ЧА — високе листопадне дводомне дерево родини вербових. Те саме, що й *осика.*

1150

ТОПО́ЛЯ ТРИКУТНОЛИ́СТА — високе, до 45 м заввишки, листопадне дводомне дерево родини вербових. Те саме, що й *тополя дельтолиста.*

1151

ТОПО́ЛЯ ЧО́РНА,
осокір;
тополь чёрный
Populus nigra, синонім —
P. sosnowskyi —
високе (25—30 м заввишки) листопадне дводомне дерево родини вербових. Має розлогу крону й циліндричний стовбур, укритий ясно- й сіро-попелястою корою; в нижній частині стовбура, особливо у старих дерев, *кора* майже чорна, глибокотріщинувата. *Бруньки* голі, клейкі. *Листки* чергові, на довгих голих сплюснутих черешках, яйцевидно-трикутні або майже ромбічні, при основі від ширококлиновидних до майже прямообрізаних, на верхівці витягнуті в довгий гострячок, по краю залозисто-пилчасті, з обох боків голі, знизу — ясні. *Квітки* одностатеві, в пониклих *сережках; пиляки* пурпурові; *приймочки* жовті, дволопатеві, відігнуті. *Плід — коробочка.* Цвіте у березні — квітні, до появи листя.

Поширення. Тополя чорна росте по всій території України, крім Карпат, по долинах і берегах річок, у заплавах, по берегах стариць і озер, нерідко утворюючи чисті лісостани. Часто її культивують як декоративну й фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують листкові бруньки тополі (Gemmae populi), які заготовляють в період цвітіння дерев, відламуючи їх від гілок, зрізаних секаторами або пилками під час рубок догляду. Зібрані бруньки сушать у затінку на протязі або в теплому провітрюваному приміщенні, розкладаючи їх тонким (2—3 см завтовшки) шаром на тканині чи папері й час від часу перемішуючи. Сухих бруньок виходить 20 %. Готову сировину зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях.

Хімічний склад. Бруньки тополі чорної містять фенолглюкозиди саліцин і популін; флавоноїди (8,05 %) апігенін, галангін і генкванін, 3-метиловий ефір галангіну, ізальпінін, кверцетин, кемпферол, 3-метиловий ефір кемпферолу, піностробін, піноцембрин, рамноцитрин, рамнетин, ізорамнетин,

1148

1151

рамназин, хризин і тектохризин; органічні кислоти: бензойну, коричну, галову, кавову, ферулову і яблучну; до 0,7 % ефірної олії, у складі якої є гумулен, а-каріофілен, цинеол і неідентифіковані сесквітерпеноїди; вітамін С, жирну олію та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати тополі мають діуретичні, антисептичні й потогінні властивості. Найчастіше їх використовують при захворюваннях нирок, циститах, нетриманні сечі, болісному сечовипусканні, особливо при вагітності й після операцій, та при гіпертрофії простати. Крім того, препарати тополі використовують при неврозах, різних видах невралгії, артритних захворюваннях, геморої, атонії кишечника, діареї, простудних захворюваннях, грипі, збудженні статевих органів (сперматореї) та як засіб, що регулює менструації. Як антисептичний і такий, що сприяє розрідженню харкотиння, засіб тополю використовують для лікування гострих запальних процесів дихальних шляхів та хронічного бронхіту з гнійним мокротинням. Важливо підкреслити, що препарати тополі навіть при тривалому вживанні не виявляють побічного впливу на організм. При зовнішньому застосуванні препарати тополі виявляють протизапальну, антимікробну, кровоспинну й легку анестезуючу дію. Зважаючи на це, препарати з тополиних бруньок (мазь, настій на олії, рідше — настойку) використовують для лікування ран, виразок, опіків, порізів, забитих місць і геморою, як засіб проти випадання волосся, при свербежі шкіри й дерматиті, для розтирання при подагрі й ревматизмі. Настойка, крім того, вважається добрим засобом для лікування трихомонадного кольпіту.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — 2 чайні ложки подрібненої сировини настоюють 15 хвилин на 1—2 склянках окропу, проціджують і одержаний настій випивають за день за 3—4 прийоми; настойку з бруньок (1 —2 чайні ложки подрібненої сировини на 100 мл горілки, настояти 7 днів) по 20 крапель 3 рази на день. ЗОВНІШНЬО — сидячі ванни з настою (3 столові ложки подрібнених бруньок кип'ятять 5 хвилин у 4 склянках води, настоюють 4 години, проціджують і додають до ванни) при геморої: *мазь* (1 частина *порошку* бруньок на 4 частини мазевої основи); настій на олії (1 частина подрібненої сировини на 5 частин олії, кип'ятити 30 хвилин, настояти 15 днів, процідити) або настойку {готують, як у попередньому прописі) для змащування чи розтирання уражених ділянок тіла; комбіновану настойку з рівних частин бруньок тополі чорної і *берези бородавчастої* (готують на горілці у співвідношенні 1 : 10) для змащування ділянок шкіри, уражених мікозом.

1152

ТРАВА́ БАРА́НЯ — багаторічна трав'яниста залозисто-пухната рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *арніка гірська*.

1153

ТРИЛИ́СНИК — багаторічна трав'яниста болотна рослина родини бобівникових. Те саме, що й *бобівник трилистий*.

1154

ТРИПУ́ТНИК — багаторічна трав'яниста рослина родини подорожникових. Те саме, що й *подорожник великий*.

1155

ТРИФО́ЛІН — багаторічна трав'яниста болотна рослина родини бобівникових. Те саме, що й *бобівник трилистий*.

1156

ТРОЯ́Н — однорічна трав'яниста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *коріандр посівний*.

1157

ТРОЯ́НДА БІ́ЛА
роза белая
Rosa alba — кущова, понад 2 м заввишки, рослина родини розових. *Стебла* прямостоячі, укриті (зрідка) загнутими, немов кігті у орла, еліпсовидними при основі шипами, жовтувато-зеленими на молодих і сивими — на старих пагонах. *Листки* чергові, непарноперисті; листочки (їх 3—5, рідше 7) яйцевидно-ланцетовидні, пилчасті, загострені, зверху голі, зісподу опушені. *Квітки* махрові, дуже запашні, у щитковидному *суцвітті; пелюстки* численні (до 3О), білі або кремові. *Чашолистки* (їх 5) виразноперисті, після цвітіння відхилені донизу. *Плід — гіпантій,* видовжено-яйцевидний, оранжевий. Цвіте у червні.

Поширення. Культивують в південних і західних степових районах України.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Троянда дамаська*.

Хімічний склад. Троянда біла має близький до троянди дамаської хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування— усе так, як у статті Троянда дамаська.

1157

1158

ТРОЯ́НДА ДАМА́СЬКА
роза дамасская
Rosa *damascena* —
кущова, 1,5—2 м заввишки, рослина родини розових. *Стебла* прямостоячі або трохи відхилені, розгалужені, густо вкриті однаковими міцними прямими сплющеними червонуватими шипами. *Листки* чергові, 12—15 см завдовжки, непарноперисті; листочки (їх 3—5, рідше 7) яйцевидно-ланцетовидні, зарубчасто-пилчасті, зверху блискучі, зісподу — опушені, тупуваті, до 4 см завдовжки. *Квітки* махрові, дуже запашні, у щитковидному або щитковидно-волотистому *суцвітті; пелюстки* численні (до 30), широкооберненояйцевидні, на верхівці з неглибокою виїмкою, до основи звужені в короткий нігтик, рожеві, або блідо-червоні. Чашолистки (їх 5) виразноперисті, після цвітіння відхилені донизу. *Плід — гіпантій,* овальний або грушовидний, червоний. Цвіте у червні.

Поширення. В дикому стані троянда дамаська не зустрічається. Як ефіроолійну рослину її вирощують у Кримській, Запорізькій та Одеській областях. Багато форм використовують у декоративному садівництві по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують пелюстки троянди (Flores Rosae). Збирають їх за сухої погоди і як зійде роса. Робити це треба якомога швидше, оскільки пелюстки, зібрані в полуденні години, містять ефірної олії на 20—30 % менше, ніж зібрані зранку. Сушать сировину в затінку на вільному повітрі або в провітрюваному сухому приміщенні. Сухих пелюсток виходить 12—13 %. Готову сировину зберігають у добре і щільно закритих банках чи бляшанках. Свіжі пелюстки використовують як сировину для добування трояндової олії (Oleum Rosae).

Хімічний склад. Пелюстки троянди містять ефірну олію (0,02—0,04 %), дубильні, гіркі й смолисті речовини, барвник цианін та інші сполуки. Головними компонентами ефірної олії є гераніол (50—60 %), цитронелол (до 22,6 %), нерол, евгенол, фенілетиловий спирт, цитраль, ноніловий, коричний та інші альдегіди і стеароптен.

Фармакологічні властивості і використання. Трояндова олія має спазмолітичні, протизапальні, протиалергічні, жовчогінні й жовчотворні властивості, розширює судини, покращує роботу серця, діє заспокійливо, а при зовнішньому застосуванні виявляє антимікробну й знеболюючу дію. Болгарський препарат розанол (желатинові капсули, що містять по 34,4 мг трояндової олії) показаний при жовчнокам'яній хворобі, дискінезіях жовчних шляхів після видалення жовчного міхура і при нирковокам'яній хворобі. Ефективним виявився препарат і при бронхіальній астмі. При тяжких ураженнях паренхіматозних органів, гострих запальних процесах у жовчовивідних і сечовивідних шляхах приймати розанол протипоказано. Як зовнішній засіб трояндову олію використовують для лікування гінгівітів (змащують ясна). Трояндова вода (Aqua Rosae), яку одержують при дистиляції трояндової олії, має виражені антисептичні властивості й застосовується при кон'юнктивітах, блефаритах, гінгівітах і геморагічних формах пародонтозу. Настій пелюсток заслуговує на увагу як засіб, що має послаблюючі, кровоспинні, протизапальні, протиалергічні, заспокійливі та глистогінні властивості. Всередину його вживають як ніжне послаблююче, придатне навіть для вагітних і тяжких хворих, при нервових захворюваннях, кровохарканні, полінозі (сінна гарячка) та ентеробіозі. В суміші з іншими лікарськими рослинами троянду дамаську застосовують при медикаментозних дерматитах (див. статтю *Самосил білоповстистий*). Зовнішньо настій пелюсток використовують у вигляді примочок і полоскань при запаленнях повік, гінгівітах тощо.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — розанол (Rosanol) приймають по 2—3 капсули 3 рази на день протягом 3—4 тижнів; настій пелюсток (2—3 столових ложки сировини на 400 мл окропу, настояти 1 годину, процідити) по півсклянки (дітям — по чверті склянки) 4 рази на день до їди.

ЗОВНІШНЬО — обмивання, *примочки* і полоскання настоєм (готують, як у попередньому прописі); *інгаляції* з пелюсток (освіжають шкіру обличчя): на дно друшляка, вміщеного в посудину з киплячою водою, кладуть шар пелюсток троянди і тримають обличчя над парою 15 хвилин.

1159

ТУНГ КИТА́ЙСЬКИЙ,
тунг Форда, олійне дерево; тунг китайский
Aleurites tordii —
листопадне, 8—10 м заввишки дерево родини молочаєвих. *Листки* чергові, довгочерешкові, трилопатеві або цілісні, широкояйцевидні, до 30 см завширшки. *Квітки* правильні, одностатеві (рослина однодомна), до 3 см у діаметрі, в нещільних *китицях; віночок* п'ятипелюстковий, білий з кремовим або рожевим відтінком. *Плід* — кістянкоподібний. Цвіте у березні — квітні, плоди достигають у жовтні — листопаді.

Поширення. Тунг китайський дико росте в Центральному і Північному Китаї. В СРСР його культивують на Закавказзі.

Сировина. Для медичних потреб використовують насіння, з якого добувають жирну швидковисихаючу олію.

Хімічний склад. До складу олії тунга китайського входять елеостеаринова (до 80 %), стеаринова, пальмітинова і олеїнова кислоти, оксикислоти, гліцерин та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. В медицині Китаю і країн Індокитаю олія тунга китайського застосовується як блювотний і проносний засіб, входить до складу мазей від наривів і опіків. Виготовлені з олії тунга високоякісні емалі і фарби, лаки використовують для покриття медичної апаратури (як стійкий антикорозійний засіб).

1158

1160

ТУНГ ФО́РДА — листопадне, 8—10 м заввишки дерево родини молочаєвих. Те саме, що й *тунг китайський.*

1161

ТУРЕЦЬКИЙ ЯЗИ́К — багаторічна папороть родини аспленійових. Те саме, що й *листовик сколопендровий.*

1162

ТУРИ́ЦЯ — однорічна трав'яниста шорстка сірувато-зелена з неприємним запахом рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *нетребазвичайна.*

1159

1163

ТУ́Я ЗАХІДНА
туя западная
Thuja occidentalis — вічнозелене однодомне, до 30 м заввишки, дерево родини кипарисових. *Крона* густа, пірамідальна. *Кора* стовбура темно-бура або сірувато-коричнева, повздовжньо-борозенчаста, однорічних пагонів — зелена, при основі — червоно-коричнева. *Листки* лусковидні (у ювенільних рослин — голковидні), розміщені супротивно. Чоловічі шишечки (мікростробіли) приверхівкові, в пазухах листків, майже сидячі, дрібні (до 2 мм у діаметрі), округлі, жовтаві. Жіночі шишечки (мегастробіли) овально-яйцевидні, світло-зелені, розміщені на кінцях укорочених охвоєних гілочок. Стиглі *шишки* донизу відігнуті, світло-коричневі або коричнево-бурі, видовженоовальні, їхні луски шкірясто-дерев'янисті, черепичасто налягають одна на одну. Запилюється у першій половині квітня. Насіння достигає у рік запилення.

Поширення. Батьківщина туї західної — Північна Америка. Майже по всій території України її культивують як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують молоді охвоєні *пагони* (Turiones Thujae occidentalis) туї. Заготовляють їх у квітні — травні і використовують свіжими або сушать.

Хімічний склад. Пагони туї містять ефірну олію (0,12 %), аромадендрин, токсифолін, пініпікрин, пілен, пінін, туш, дубильні речовини і смолу. У складі ефірної олії є туйон, пінен, каріофілен, відрен, цедрол та інші речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Останнім часом у науковій медицині тую західну не використовують. Раніше настойку свіжих пагонів туї використовували для приготування комплексних препаратів акофіту і мерифіту. Акофіт застосовували при гострих радикулітах, радикуло-ішалгіях і фунікуло-невритах, що виникають на грунті гострих інфекцій, при люмбаго, плекситах і нейроміотозах. Мерифіт використовували при лікуванні хронічних тонзилітів і хронічних фарингітів. У гомеопатії препарати із свіжих пагонів туї вживають при хронічному запаленні волосяних мішечків (сикоз), від бородавок, як протиревматичний засіб і в оториноларингології. У народній медицині тую західну використовують як діуретичний, жовчогінний, відхаркувальний, потогінний, кровоспинний, антисептичний і такий, що викликає гіперемію, засіб. Усередину настій пагінців приймають при кровохарканні, кишкових і маткових кровотечах, бронхіальній астмі, при хворобах сечового міхура, нирок і печінки, при нирковокам'яній та жовчнокам'яній хворобах, при подагрі, ревматизмі, водянці, простатиті й аденомі простати, гонореї, сифілісі й аскаридозі. Вагітним жінкам препарати туї протипоказані (діють абортивно). При зовнішньому застосуванні позитивний терапевтичний ефект спостерігається при лікуванні запалення волосяних мішечків шкіри (обмивання настоєм), червоного вовчака і ознобишів (змащування настойкою), при виведенні бородавок (посипання порошком, змащування свіжим соком або настойкою).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* із сушених пагонів (20 г сировини на 1 л окропу) по 1 склянці 3 рази на день; 20 г суміші (порівну) пагонів туї західної, листя *мучниці звичайної,* трави *остудника голого* та бруньок *берези бородавчастої* кип'ятять 5—7 хвилин у 1 л води, проціджують і одержаний настій випивають за день добре підігрітим при захворюваннях сечового міхура; 45 г суміші пагонів туї західної, квіток *цмину піскового,* кори *крушини ламкої,* трави *споришу звичайного, цикорію дикого* і *звіробою звичайного,* взятих у співвідношенні 0,5 : 1 : 1 : 1 : : 0,5 : 0,5, кип'ятять 5—7 хвилин у 1 л води, проціджують і одержаний настій випивають за день (натщесерце 1 склянку, решту — протягом дня за 4 прийоми і кожен раз через годину після їди) при захворюваннях печінки, жовчнокам'яній хворобі.

ЗОВНІШНЬО — 1 раз на день посипання *порошком,* обмивання настоєм із свіжих пагонів (1 столова ложка сировини на 300 мл окропу), змащування *настойкою* із свіжих пагонів (готують на міцній горілці або спирті у співвідношенні 1 : 10). Туєю західною, яка належить до **отруйних** рослин, користуватися треба **обережно,** не перевищуючи допустимих доз.

1163

1164

УНА́БІ — колючий розлогий кущ або невелике (до 3 м заввишки) дерево родини жостерових. Те саме, що й *зизифус справжній*.

1165

УСА́НЯ — багаторічна трав'яниста волосисто-опушена кореневищна рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *нечуйвітер волохатенький*.

1166

ФЕЙХО́А СЕ́ЛЛОВА
фейхоа Селлова
Feijoa sellowiana — кущ або невелике (2—5 м заввишки) дерево родини миртових. *Листки* вічнозелені, товстуваті, шкірясті, супротивні, еліптичні, цілокраї, зверху темно-зелені, зісподу — білуваті від повстистого опушення. *Квітки* правильні, двостатеві, великі (до 4 см у діаметрі), по 1—5 у пазухах листків; *пелюстки* (їх 4) білі, всередині — темно-рожеві, яйцевидні, м'ясисті. *Плід* — жовтувата, часто з червонуватим боком і шорсткуватою поверхнею *ягода*. Цвіте у червні — липні. Плоди дозрівають з жовтня до зими.

Поширення. Батьківщина фейхоа — тропічні й субтропічні райони Південної Америки. В Південному Криму розводять як декоративну і харчову плодову рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують зрілі плоди фейхоа. Плоди вживають свіжими або переробляють на варення, джеми, желе, вино тощо. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Плоди фейхоа містять значну кількість водорозчинних солей йоду (0,7—1,0 мг%), цукри (5—14 %), органічні кислоти (1,5—3,5 %), пектинові речовини (1,3 %), вітамін С (близько 50 мг%), ефірну олію.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди фейхоа корисно вживати при хронічних гастритах зі зниженою секреторною функцією шлунку, хронічних ентеритах і колітах, пієлонефритах, порушеннях функції щитовидної залози та при атеросклерозі. Ефірну олію плодів використовують у дерматологічній практиці як протизапальний засіб.

1167

ФЕ́НХЕЛЬ ЗВИЧА́ЙНИЙ
фенхель обыкновенный
Foeniculum vulgare — багаторічна або дворічна гола сиза рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* прямостояче, до 200 см заввишки, кругласте, тонкоребристе, дуже галузисте. *Листки* чергові яйцевидно-трикутні, 3—4-перисторозсічені на ниткови́дні частки; нижні листки черешкові, верхні — сидять на розширених піхвах; піхви листків на кінці загострені й тонко хрящуваті, вузько-довгасті, по краю плівчасті, догори трохи розширені і тут капюшоноподібно відтягнуті. *Квітки* правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, зібрані в складні

1166

1167

1168

зонтики: пелюстки широкояйцевидні, жовті, на верхівці виїмчасті, у виїмці — з тупою увігнутою часточкою. *Плід — двосім'янка.* Цвіте у липні — серпні. Плоди достигають з вересня.

Поширення. Батьківщина фенхелю звичайного — країни Середземномор'я і Західна Азія. На території України його культивують як ефіроолійну, лікарську, пряносмакову рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують плоди фенхелю (Fructus Foeniculi). Коли плоди в центральних зонтиках набудуть зеленувато-буруватого забарвлення, а самі зонтики стануть сірувато-попелястими, рослини скошують, досушують у снопах або валках, обмолочують і очищають від домішок. Готову сировину зберігають у сухому прохолодному приміщенні. Строк придатності — 3 роки. Плоди фенхелю є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Плоди фенхелю містять ефірну олію (3—6,5 %), жирну олію, білкові речовини, кумарин умбеліферон, флавоноїди (кверцетин, кверцетин-3-арабінозид, ізорамнетин). У складі ефірної олії є анетол (до 60 %), фенхон (10—12 %), метилхавікол, α-пінен, α-феландрен, анісовий альдегід, анісова кислота й інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати фенхелю звичайного мають секретолітичні, спазмолітичні, вітрогінні й слабкі сечогінні властивості. Прописувати їх доречно при захворюваннях шлунково-кишкового тракту, що супроводяться спазмами кишечника, метеоризмом і диспепсією, болями в кишечнику (спастичні коліти, кишкова коліка у дітей тощо), при жовчнокам'яній та нирковокам'яній хворобах, при бронхітах і коклюші, при гіпогалактії, альгоменореї й статевому інфантилізмі. Внутрішнє застосування фенхелю в поєднанні з зовнішнім дає добрий терапевтичний ефект при мікозах. Плоди фенхелю входять до складу *вітрогінних чаїв, проносного чаю* й заспокійливого чаю.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* ПЛОДІВ (10 г або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 3—4 рази на день; олія фенхелева (Oleum Foeniculi) по 2—3 краплі дітям і по 5—10 крапель дорослим на грудочці цукру; кропову воду (Aqua Foeniculi) по 1 чайній ложці дітям і по 1 столовій ложці дорослим 3—6 раз на день.
ЗОВНІШНЬО — обмивання настоєм плодів {готують, як у попередньому прописі) ділянок тіла, уражених мікозом, 2 рази на день.

ФІАЛКА ЗАПАШНА
фиалка душистая
Viola odorata —

багаторічна трав'яниста, без розвиненого надземного стебла рослина родини фіалкових. Має повзуче *кореневище* і вкорінені гони, що зацвітають тільки на другий рік. *Листки* в прикореневій розетці, прості, округло- або яйцевидно-серцевидні, короткоопушені, по краю зубчасто-зарубчасті, з яйцевидними, рідше ланцетними, гостроватими або іноді шиловидно загострениими, торочкуватими *прилистками;* торочки не перевищують 1/2 ширини прилистків, іноді дрібновійчасті. *Квітки* пазушні, двостатеві, неправильні, дуже запашні, на довгих ніжках, з п'ятипелюстковим *віночком; пелюстки* фіолетові, при самій основі білуваті, вгорі нерідко виїмчасті; шпорка тупа. *Плід — коробочка.* Цвіте з квітня до половини травня.

Поширення. Фіалка запашна росте по всій території України в лісах, серед чагарників.

Заготівля і зберігання. Для лікувальних потреб заготовляють квітуючі рослини разом з кореневищами і коренями. Зібрану сировину сушать під укриттям на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні, розстеливши на тканині чи папері тонким шаром. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять ефірну олію, сапоніни, алкалоїди, флавоноїди, саліцилову й інші фенолкарбонові кислоти та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Фіалка запашна заслуговує на увагу як засіб, що має відхаркувальні, антисептичні, протизапальні, сечогінні, проносні й слабкі гіпотензивні властивості. У великих дозах препарати фіалки спричинюють блювання. Як відхаркувальний і секретолітичний засіб препарати фіалки вживають при коклюші, гострому й хронічному бронхіті та при туберкульозі легень. Діуретичні й солегінні властивості використовуються при нирковокам'яній хворобі, подагрі, поліартриті, при деяких серцевих захворюваннях, що супроводяться набряками. Для посилення терапевтичного ефекту фіалку часто використовують у суміші з іншими лікарськими рослинами, що мають сечогінні властивості. Позитивний терапевтичний ефект спостерігається й при істерії, серцебитті, нервовому збудженні та безсонні (заспокійлива дія). Особливої уваги заслуговують повідомлення про випадки успішного лікування настоєм з листя фіалки деяких онкологічних захворювань (раку язика, гортані, горла і шлунка). Як зовнішній засіб настій фіалки є ефективним засобом при герпесі звичайному (змащування пухирців) та у випадку катаральних явищ ротоглотки (полоскання).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій на холодній воді (2 чайні ложки сировини настояти 8 годин на 200 мл холодної кип'яченої води, процідити) по чверті склянки 4 рази на день; гарячий настій (2 столові ложки сировини настояти 2 години на 400 мл окропу, процідити) по півсклянки 4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — змащування й полоскання настоєм (готують, як у попередньому прописі). Притаманні фіалці запашній токсичні властивості змушують бути обережним при використанні її.

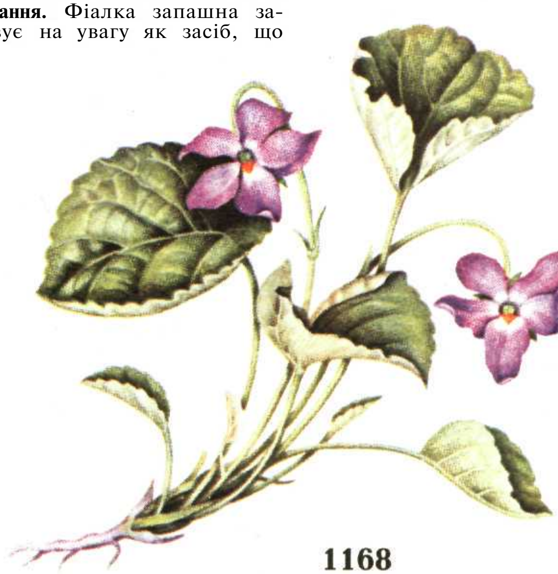

1168

1169

ФІА́ЛКА КИТА́ЙБЕЛЕВА,
братки китайбелеві;
фиалка китайбе́лева
Viola kitaibeliana — однорічна 5—30 (40) см заввишки рослина родини фіалкових. *Стебла* прямостоячі або висхідні до майже лежачих, прості або від основи розгалужені, сіруваті від густого опушення. *Листки* чергові, прості, по краю зубчасті або майже цілокраї (примордіальні), з пальчастороздільними *прилистками;* примордіальні листочки дрібні, широколопатковидні, з *черешком,* довшим за пластинку; нижні стеблові листки округло- або широкояйцевидні, з черешком, не коротшим або довшим за пластинку, верхні — видовжено- або лінійно-ланцетні, розвиваються лише під кінець цвітіння. *Квітки* всі пазушні, двостатеві неправильні, п'ятипелюсткові, на довгих (22—75 мм) ніжках; *віночок* увігнутий, дещо коротший за чашечку, білувато-жовтуватий, іноді з синюватими верхніми *пелюстками. Плід* — коробочка. Цвіте з квітня до червня.

Поширення. Фіалка китайбе́лева росте по степах, степових та кам'янистих схилах переважно в Злаковому, рідше в Злаково-Лучному степу.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Фіалка триколірна.*

Хімічний склад. Фіалка китайбелева має близький до фіалки триколірної хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Фіалка триколірна.

1169

1170

ФІА́ЛКА ПОЛЬОВА́,
братки польові;
фиалка полевая
Viola arvensis — однорічна або дворічна розсіяно-коротковолосиста рослина родини фіалкових. *Стебла* прямостоячі або підведені, 5—50 см заввишки, прості або від основи розгалужені, з висхідними нижніми гілками. *Листки* чергові, прості, по краю зарубчасті або пилчасто-зарубчасті (верхні), з перистороздільними прилистками (бічних внутрішніх часток 3, зовнішніх — до 6, кінцева частка збільшена і часто листовидна); нижні листки коротко-яйцевидні або округло-овальні, іноді з дрібновиїмчастою основою пластинки, з черешками, не коротшими за пластинку; середні — видовженояйцевидні або видовженоеліптичні, з клиновидною основою, що збігає на коротенький черешок; верхні — видовженоланцетні, з малопомітним черешком. Квітки всі пазушні, двостатеві, неправильні, п'ятипелюсткові, на довгих (25—115 мм) ніжках; *віночок* увігнутий, помітно коротший за чашечку, ясно-жовтий, з блідішими верхніми пелюстками. *Плід* — коробочка. Цвіте з квітня до вересня.

Поширення. Фіалка польова росте по всій території України по піскуватих берегах річок, як бур'ян по відкритих місцях, біля доріг, на полях та городах.

Заготівля і зберігання. Див. у статті Фіалка *триколірна.*

Хімічний склад. Фіалка польова має близький до фіалки триколірної хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Фіалка триколірна.

1170

1171

ФІА́ЛКА ТРИКО́ЛІРНА,
братки триколірні;
фиалка трёхцветная
Viola tricolor — однорічна або дворічна темно-зелена рослина родини фіалкових. *Стебла* прямостоячі або частіше підведені, 10—45 см заввишки, прості або розгалужені, опушені короткими донизу відігнутими волосками. *Листки* чергові, прості, по краю зубчасті або пилчасті (верхні), з перисто-роздільними *прилистками* (бічних внутрішніх часток 0—3, зовнішніх — 3—6,

1171

кінцева частка листовидна і збільшена); нижні листки широкояйцевидні, яйцевидно-трикутні або видовженояйцевидні, з округлою основою і довшими за пластинку *черешками,* серединні — видовженояйцевидні і довгастояйцевидно-ланцетні, з клиновидною основою і коротким черешком, верхні — видовженоланцетні, тупувато-загострені, до основи повільно звужені, майже сидячі. *Квітки* пазушні, двостатеві, неправильні, на довгих ніжках, зі строкатим п'ятипелюстковим віночком; верхні *пелюстки* здебільшого темно-синьо-фіолетові, рідше блідо-фіолетові; бічні — такого самого кольору, як і верхні, або ясніші, при основі з 1—3 темнішими нектарними смужками; нижня пелюстка при основі завжди жовта, з 5—7 темними смужками, по краю фіолетова, часто бліда; шпорка синювата, рідше синьо-фіолетова. *Плід* — коробочка. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Фіалка триколірна росте по всій території України на сухих луках і узліссях, серед чагарників, як бур'ян у посівах. **Заготівля і зберігання.** Для виготовлення ліків використовують *траву* фіалки (Herba Violae tricoloris). Траву зрізають серпом або ножем, розкладають під навісом або в добре провітрюваному приміщенні шаром 5—7 см на тканині чи папері і сушать, періодично перемішуючи. Сухої трави виходить 20—22 % . Строк придатності — півтора року. Трава фіалки є у продажу в аптеках. **Хімічний склад.** Трава фіалки триколірної містить флавоноїди (2,1%); рутин, віолантин, вітексин, ізовітексин, орієнтин, ізоорієнтин, віценін, ізокверцитрин, лейкоантоціанідин, віоланін, сапонаретин та ін.; антоціанові глікозиди (у квітках); віоланін, 3-глікозид дельфінідину, 3-глікозид, пеонідину; каротиноїди: β-каротин, віолоксантин, зеаксантин, ауроксантин, флавоксантин; сапоніни (14,8%), урсолову кислоту (до 6,2%), слизисті й дубильні речовини, вітамін С, ефірну олію (0,01%), та інші сполуки. У складі ефірної олії є метиловий ефір саліцилової кислоти. **Фармакологічні властивості і використання.** Лікування фіалкою триколірною дуже популярне. Пояснюється це виключно широким діапазоном цілющих властивостей цієї рослини. В ній поєднуються антисептичні, протизапальні, бронхолітичні, відхаркувальні, діуретичні, слабкі жовчогінні й спазмолітичні властивості. Зважаючи на це, настій трави фіалки триколірної призначають при гострих респіраторних захворюваннях, хронічних бронхітах і бронхопневмоніях, при коклюші, в разі запальних захворювань шлунково-кишкового тракту, нирок і сечового міхура, при нирковокам'яній хворобі, від подагри й поліартриту. Дермотонічні, гіпосенсибілізуючі, протизапальні, антимікробні, антисклеротичні, болезаспокійливі й протисверблячі властивості виправдовують терапевтичне застосування фіалки триколірної в дерматологічній практиці. Пероральне застосування настою трави фіалки показане і дає добрий терапевтичний ефект при свербцю, кропивниці, мляво гранулюючих ранах, трофічних виразках, вуграх, фурункулах, авітамінозах з висипами на шкірі, псоріазі та екземі. Для місцевого лікування орального і генітального афтозу, гноячкових висипів при імпетиго, герпесних висипів та корости застосовують *сік,* видавлений із свіжозібраної трави фіалки. В акушерській практиці настій трави фіалки дають усередину як засіб, що сприяє скороченню матки в післяродовий період. Часто фіалку використовують у сумішах з іншими лікарськими рослинами. Препарати фіалки не виявляють побічного впливу на організм, але надмірне вживання їх може спричинити діарею і блювання.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настояти 2 години, процідити) по півсклянки 4 рази на день до їди; Аверин чай (столову ложку суміші трави фіалки триколірної, *череди трироздільної* й *пасльону солодко-гіркого,* взятих у співвідношенні 4:4: 1, заварюють у склянці окропу) дають дітям в охолодженому вигляді по 1 столовій ложці 3—4 рази на день як протизолотушний засіб; столову ложку суміші трави фіалки триколірної, *золототисячника* малого, *рутки лікарської,* пасльону солодко-гіркого, багна *звичайного* і листя *копитняка європейського,* взятих у співвідношенні 2:2:1:1:1:1, настоюють на склянці окропу і вживають по третині склянки 3 рази на день при хронічній екземі, псоріазі й дерматиті; 2 столові ложки суміші (порівну) трави фіалки триколірної і череди трироздільної, листя *горіха волоського* і *суниць лісових* настоюють до охолодження на склянці окропу, проціджують і вживають по третині склянки 3 рази на день як засіб, що сприяє скороченню матки в післяродовий і післяабортний періоди та при надмірних менструаціях, пов'язаних з запальними захворюваннями матки.

ЗОВНІШНЬО — змащування свіжим соком.

1172

ФІГОВЕ ДЕРЕВО — одно- або дводомна листопадна субтропічна, з молочним соком рослина родини шовковицевих. Те саме, що й *смоковниця звичайна.*

1173

ФІЗАЛІС ЗВИЧАЙНИЙ
физалис обыкновенный
Physalis alkekengi — дворічна або багаторічна розсіяно-опушена рослина родини пасльонових. *Стебло* прямостояче, 30—60 см заввишки, тупогранчасте, просте або розгалужене. *Листки* чергові, черешкові, цілісні, яйцевидні, неглибоковиїмчасто-зубчасті, при основі заокруглені, на верхівці загострені; верхні листки зближені попарно. *Квітки* двостатеві, правильні, одиничні, на пониклих *квітконіжках* між попарно зближеними верхівковими листками; *віночок* колесовидний, зрослолистий, п'ятироздільний, білуватий, лопаті його гостротрикутні. *Плід* — округло оранжева *ягода,* захована в червоній розрослій чашечці. Цвіте у червні — липні, плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Фізаліс звичайний росте по всій території України

1173

(на Поліссі — по південному його краю) у лісах, серед чагарників.
Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують стиглі плоди фізаліса (Fructus Physalis alkekengi). Використовують їх свіжими або сушать, звільнивши від чашечки, яка вважається отруйною. Сушать сировину на сонці, а при несприятливих погодних умовах — під укриттям на вільному повітрі або в теплому провітрюваному приміщенні. Сухих плодів виходить 16—17% . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Плоди фізаліса містять органічні кислоти: лимонну, яблучну, винну, янтарну, кавову, ферулову й синапову; барвники: криптотоксин, зеаксантин; кверцетин, дубильні речовини, каротиноїд, вітамін С (46 мг%), гірку речовину фізалін, пектин, слиз, цукри й жирну олію (в насінні). У червоних розрослих чашечках є стероїди: фізалін А і фізалін В.
Фармакологічні властивості і використання. В науковій медицині фізаліс звичайний не використовують, хоч свого часу рослина була об'єктом фармакологічного вивчення. Було запропоновано використовувати плоди як сечогінний засіб, а настої розрослих чашечок на олії — як засіб, що активізує епітелізацію тканин. У народній медицині плоди фізаліса відомі своїми сечогінними, протизапальними і болезаспокійливими властивостями. Свіжі плоди, сік або настій плодів вживають при нирковокам'яній хворобі, гнійних запаленнях сечових органів, подагрі, суглобовому ревматизмі, при одному з проявів деформуючого артрозу (так званих шпорах), при захворюваннях печінки, що супроводяться жовтяницею й асцитом, при болях у шлунку й кишечнику, від геморою, в разі переміжної гарячки та при крововиливах. Есенцію з свіжих плодів використовують у гомеопатії.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* сушених плодів (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, варити 5 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; свіжі плоди вживати щодня по 10—15 шт.; *сік* свіжих плодів пити щодня по 20 г.

1174

ФІРМІАНА ПРОСТА —
листопадне швидкоростуче, заввишки 10—15 (30) м дерево родини стеркулієвих. Те саме, що й *стеркулія платанолиста.*

1175

ХАМЕНЕРІЙ ВУЗЬКОЛИСТИЙ —
багаторічна трав'яниста рослина родини онагрових. Те саме, що й *хамеріон вузьколистий.*

1176

ХАМЕРІОН ВУЗЬКОЛИСТИЙ,
хаменерій вузьколистий, іван-чай;
хамерион узколистный
Chamerion angustifolium, синонім — *Chamaenerium angustifolium* —
багаторічна трав'яниста рослина родини онагрових. *Стебло* прямостояче, 50—150 (200) см заввишки, круглясте, просте або трохи розгалужене, голе, густо облистнене. *Листки* чергові, сидячі, рідше з дуже коротенькими черешками, цілісні, видовжено- або лінійно-ланцетні, загострені, до основи клиновидно звужені, інколи майже округлі, по краю дрібнозалозисто-зубчасті або цілокраї, зверху темнозелені, з полиском, зісподу — сизо-зелені, з густою сіткою добре помітних бічних жилок, що відходять від головної майже під прямим кутом, голі. *Квітки* двостатеві, трохи неправильні, у кінцевих багатоквіткових гронах 10—40 (45) см завдовжки; *пелюстки* (їх 4) горизонтально розхилені, пурпурово-червоні, рідше блідо-рожеві або білі, оберненояйцевидні, на верхівці закруглені, рідко — з мілкою виїмкою, до основи звужені в нігтик. *Плід* — стручковидна *коробочка.* Цвіте з червня до серпня.
Поширення. Хамеріон вузьколистий росте по всій території України по сухих піщаних місцях у світлих лісах, по насипах залізниць, біля посівів.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* або тільки листя хамеріону. І траву, і листя заготовляють в період цвітіння рослини. Зібрану сировину швидко сушать під укриттям на вільному повітрі, розстилаючи тонким шаром на тканині чи папері. У минулому листя хамеріону вживали як сурогат чаю (копорський чай). Для цього зібране листя прив'ялюють (підсушують на повітрі), перетирають і в щільно закритих ящиках піддають ферментації, після якої його остаточно висушують. Одержане таким чином чайне листя заварюють так само, як і натуральний чай. Готову си-

ровину зберігають у добре закритих банках або бляшанках.

Хімічний склад. Листя хамеріону містить вуглеводи: слиз —15%, пектин; тритерпеноїди (1,3—1,9%): олеанолову, урсолову, 2α-гідроксиурсолову, 2α-гідроксиолеанолову кислоти; фенолкарбонові кислоти (в гідролізаті): кавову, n-кумарову, елагову; флавоноїди: сексангуларетин, кемпферол, кверцетин, мірицетин, 3-О-глюкозид кверцетину, 3-О-рамнозид кверцетину, 3-О-арабінозид кверцетину, 3-0-глюкозид мірицетину, 3-О-арабінозид мірицетину, 3-О-рамнозид кемпферолу, в гідролізаті — кверцетин, кемпферол; дубильні речовини (5,65—20%), алкалоїди (0,1—1%), аскорбінову кислоту (до 338 мг%), каротин, мінеральні солі заліза (23 мг%), міді (2,3 мг%), марганцю (16 мг%), нікелю (1,3 мг%), титану (1,3 мг%), молібдену (0,44 мг%) і бору (6 мг%). У стеблах рослини є 4—6% дубильних речовин; у квітках — дубильні речовини, алкалоїди (сліди), аскорбінова кислота, антоціани (у пелюстках).

Фармакологічні властивості і використання. В результаті багаторічних комплексних досліджень, проведених лабораторією хімії природних сполук Всесоюзного онкологічного наукового центру Академії медичних наук СРСР, із суцвіть хамеріону виділено високомолекулярну сполуку ханерол, яка виявляє своєрідну протипухлинну активність, має відносно низьку токсичність і широкий спектр дії на перещеплені пухлини. Препарат ханерол проходить клінічні випробування. Наявність великої кількості слизистих і дубильних речовин забезпечує протизапальні й знеболюючі властивості хамеріону. Зважаючи на це, настій або відвар хамеріону (листя або трави) призначають усередину при виразковій хворобі шлунка, гастритах і колітах, місцево — для полоскань при запальних станах верхніх дихальних шляхів і для примочок на виразки і рани. У народній медицині, крім того, настій або відвар хамеріону дають усередину при мігрені, безсонні та олігоменореї.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій або відвар (15 г трави або листя на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою.
ЗОВНІШНЬО — *примочки* і полоскання настоєм або відваром (готують, як у попередньому прописі).

1177

ХАТЬМА́ ТЮРІ́НГСЬКА — багаторічна трав'яниста сіроповстиста рослина родини мальвових. Те саме, що й лаватера *тюрінгська.*

1178

1178

ХВИЛІВНИ́К ЗВИЧА́ЙНИЙ
кирказон ломоносовидный
Aristolochia clematitis — багаторічна трав'яниста ясно-зелена гола, з неприємним запахом рослина родини хвилівникових. *Стебло* просте, 30—60 см і більше заввишки, гранчасто-борозенчасте, часто — звивисте. *Листки* довгочерешкові, яйцевидно-нирковидні, тупі або на верхівці виїмчасті, з шорсткими цілісними краями, зверху ясно-зелені, зісподу — блідіші, розташовані двома рядами. *Квітки* двостатеві, неправильні, жовтуваті, здебільшого по 3—5 у пазухах листків на коротких ніжках або майже сидячі. *Оцвітина* зрослолиста, проста, віночковидна, з прямою трубочкою і косим одногубим відгином; *губа* яйцевидно-ланцетна, тупа. *Плід* — шестигнізда грушовидна повисла коробочка. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Хвилівник звичайний росте майже по всій території України по лісах, особливо по заплавах, серед чагарників, по балках, у садах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують коріння (Radix Aristolochiae clematitis) і *траву* (Herba Aristolochiae clematitis) хвилівника. Траву заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи верхівки стебел завдовжки 30 см. Зібрану траву використовують свіжою (у вигляді потовченого листя) або сушать, розстеливши тонким шаром на листках паперу чи на іншій підстилці в затінку на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Сухої трави виходить 25%. Коріння заготовляють восени, після достигання насіння. Викопане коріння обтрушують від землі, звільняють від стебел, миють у холодній воді і сушать на сонці, а за несприятливих погодних умов — у теплому приміщенні, яке добре провітрюєть-

ся. Сухого коріння виходить 20% . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Коріння хвилівника містить алкалоїди магнофлорин і аристолохін, ситостерин, багатоядерні ароматичні сполуки: аристолохієву кислоту I, аристолохієву кислоту II, аристолохієву кислоту III, аристолохієву кислоту IIIa, дві невідомі кислоти (близькі до аристолохієвих кислот I і II) і два їхні метилові ефіри. У траві хвилівника є алкалоїд аристолохін, аристолохієва кислота, фенолкарбонові кислоти і їхні похідні, флавоноїди, пініт та інші речовини. Всі частини рослини містять ефірну олію, до складу якої входять α-пінен, кадинен, борнеол, α-терпинеол, ліналілпропіонат, коричний спирт, метилнонілкетон.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями встановлено, що *галенові препарати* хвилівника стимулюють роботу серця, розширюють кровоносні судини, збуджують дихання, виявляють сечогінну й відхаркувальну дії, посилюють менструації. Науково підтверджено також гранулюючу, епітелізуючу й антимікробну дію хвилівника, його болезаспокійливі й протисверблячі властивості. Особливо ефективним є зовнішнє застосування хвилівника. Відвари з коріння або трави рослини використовують для промивання ран від укусів отруйних гадюк і комах, для компресів при нашкірних висипах, сверблячці й запрілостях шкіри, фурункулах, гнійних ранах, виразках та екземах. Для гоєння ран з успіхом використовують і розтерте свіже листя рослини. Всередину препарати хвилівника дають при гіпертонічній хворобі (на ранніх стадіях), подагрі, водянці, хронічному кашлі, туберкульозі легень (на початковій стадії), простудних захворюваннях, атонії шлунка та аменореї.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—настій (1 чайну ложку коріння або трави настояти 2 години на 300 мл окропу, процідити) по чверті склянки 3 рази на день до їди; настойку (3 г трави настояти 7 днів на 100 мл горілки, процідити) по 20 крапель 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО— відвар (1 чайна ложка коріння або 2 столові ложки трави на 200 мл окропу, варити 30 хвилин) для *компресів* та промивань. Хвилівником, який належить до отруйних рослин, користуватися треба обережно, не перевищуючи допустимих доз (високі дози викликають геморагічний нефрит, гастроентерит, менорагії, а при вагітності можуть спричинити аборт).

1179

ХВОЙНИК —
дводомна рослина родини ефедрових. Те саме, що й *ефедра двоколоса.*

1180

ХВОЩ ПОЛЬОВИЙ
хвощ полевой
Equisetum arvense —
багаторічна трав'яниста, 15—40 см заввишки рослина родини хвощевих. Має бурувато-чорне розгалужене *кореневище,* у вузлах якого утворюються кулясті бульбочки. *Стебла* двох типів: весняні — спороносні і літні — безплідні. Спороносні *пагони* рожево-бурі, соковиті, членисті, нерозгалужені, з'являються напровесні і несуть на верхівках яйцевидно-циліндричні колоски з спорофілами, у спорангіях яких утворюються *спори.* Після висипання спор спороносні пагони відмирають і рослина розвиває яскраво-зелені кільчасторозгалужені безплідні стебла з 6—12 ребрами і косо догори спрямованими багатогранними, здебільшого нерозгалуженими гілочками. *Листки* лусковидні, розміщені кільцями, зростаються у піхви; піхви листків на спороносних стеблах дзвониковидно потовщені, з 8—12 чорно-бурими зубцями, на безплідних — вузькодзвониковидні, знизу світло-зелені, зверху — з темно-бурими трикутноланцетними зубцями і білою облямівкою на них (зубці піхов на бічних гілочках у кількості 4—5, відігнуті). Спороносить у березні — квітні.

Поширення. Хвощ польовий росте по всій території України як бур'ян на полях, луках, лісових розсадниках, лісосіках.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* хвоща (Herba Equiseti), яку заготовляють влітку (червень— серпень), зриваючи її руками, зрізуючи ножем чи серпом або скошуючи косою, якщо зарості суцільні (в останньому випадку сировину перед сушінням перебирають, відкидаючи домішки, в тому числі й нелікарські види хвоща). Сушать траву в затінку на вільному повітрі, розстилаючи тонким (5—7 см) шаром на папері або тканині. Сухої трави виходить 20% . Готову, сировину зберігають у сухому добре провітрюваному приміщенні. Строк придатності —4 роки. Трава хвоща є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Трава хвоща містить до 25% кремнієвої кислоти (як у вільному вигляді, так і у вигляді водорозчинних солей), флавоноїди: еквізетрин, лютеолін-7-глюкозид, ізокверцитрин, лютеолін, кемпферол-7-диглікозид, кемпферол-3-глікозид; сапонін еквізетонін (близько 5%), алкалоїди (сліди), дубильні, смолисті й гіркі речовини, ситостерол, диметилсульфон, органічні кислоти (аконітова, щавлева, яблучна, лінолева), вітамін С (до 190 мг%) і каротин (до 4,7 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* хвоща польового виявляють багатобічну терапевтичну дію: сечогінну, кровоспинну, протизапальну та ремінералізуючу. Завдяки великій кількості силікатів у хвощі польовому він викликає активну проліферацію сполучної тканини, стимулює процеси петрифікації туберкульозних вогнищ, особливо у легеневій та нирковій тканинах, утримує в сечі рівновагу між колоїдами та кристалоїдами і тим самим заважає утворенню сечових каменів. Як сечогінний засіб хвощ польовий застосовують per se або у складі сечогінних чаїв при застійних явищах серцевого походження (пороки серця, серцева недостатність), при захворюваннях сечовивідних шляхів (пієліти, цистити, уретрити) та при ексудативному плевриті. Добрий терапевтичний ефект одержують при лікуванні атеросклерозу судин серця і головного мозку, сечокам'яної хвороби, уражень капілярних судин, а також туберкульозу легень і шкіри в процесі їхньої хіміотерапії. Як ремінералізуючий засіб хвощ польовий призначають людям похило-

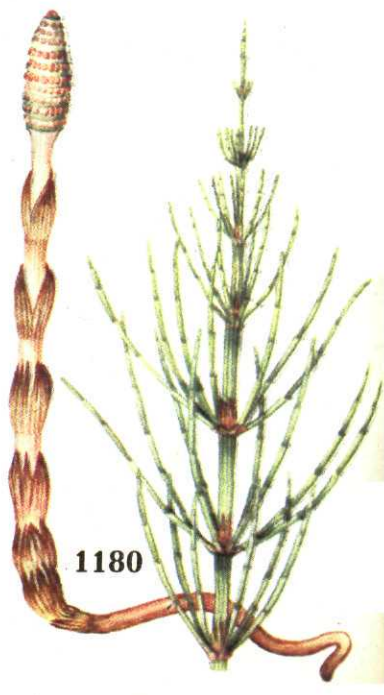

1180

го віку (кількість кремнію в організмі зменшується прямопропорційно старінню). Важливе значення має хвощ польовий і як кровоспинний засіб. Застосування його як кровоспинного засобу показане і дає добрий терапевтичний ефект при маткових, легеневих, носових і геморoїдальних кровотечах. Позитивний терапевтичний ефект спостерігається й при кровотечах з сечових шляхів, зумовлених механічними факторами {пісок, камені). Успішно застосовують препарати хвоща при гострому і хронічному отруєнні свинцем (дезинтоксикаційну дію хвоща доведено експериментально) та при дизентерії, Заслуговують на увагу й відомості про те, що хвощ стимулює функцію кори надниркових залоз і тому його корисно вживати при аддісоновій хворобі. Широко використовують препарати хвоща польового і в народній медицині. Крім усіх вищезазначених випадків, їх вживають і при жовчнокам'яній хворобі, подагрі, ревматизмі, запаленні сідничого нерва, підвищеному тиску крові, при легких і середніх формах цукрового діабету. Не менше цінують хвощ польовий і як зовнішній засіб, застосовуючи його у формі настою: полоскання при стоматитах і тонзилітах; втягування вранці у ніздрі при озені; спринцювання піхви при білях у жінок; примочки при хворобах шкіри (стригучий і сверблячий лишай, екзема), на гнійні рани і фурункули; ванни і припарки при виразці гомілки; сидячі ванни при нирковокам'яній хворобі і болях у ділянці сечового міхура; примочки і протирання обличчя при жирній і пористій шкірі. Настій з трави хвоща польового входить до складу інгредієнтів для приготування протиастматичної мікстури за Трасковим (Mixture antiasthmatica Trascovi). Траву хвоща польового використовують і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—відвар трави (20 г, або 4 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по половині чи третині склянки 2—3 рази на день через 1 годину після їди; рідкий *екстракт* хвоща польового (Extractum Equiseti arvensis fluidi) по половині чайної ложки 3—4 рази на день; свіжий *сік* по 1 столовій ложці 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — полоскання, протирання, *компреси, примочки,* спринцювання настоєм (2 столові ложки сировини заливають двома склянками окропу і настоюють у термосі ніч); сидячі ванни, до яких додають відвар 4 ложок трави в 1 л води. Не можна вживати хвощ польовий при нефритах і нефрозах.

1181

ХЛОПУ́ШКА — гіллястий листопадний кущ родини бобових. Те саме, що й *міхурник деревовидний.*

1182

ХМЕЛИ́НКА — однорічна безхлорофільна паразитна рослина родини повитицевих. Те саме, що й *повитиця європейська.*

1183

ХМІЛЬ ЗВИЧА́ЙНИЙ
хмель обыкновенный
Humulus lupulus —
багаторічна трав'яниста рослина родини шовковицевих. *Стебло* витке, гранчасте, горбкувато-шорстке, 3—6 м завдовжки. *Листки* черешкові, супротивні, зверху темно-зелені, гострогорбкуватошорсткі, зісподу блідіші, з жовтими залозками і розсіяними волосками по жилках; нижні листки округлі або яйцевидні, з серцевидною основою, лапчасто-3-5-лопатеві або надрізані, з яйцевидними, загостреними, великопилчастими лопатями, верхні — цілі і на гілках з жіночими суцвіттями чергові. *Квітки* одностатеві, дводомні, в *дихазіях,* зібраних у чоловічих особин волотюватими, а в жіночих — головчастими колосовидними *суцвіттями;* жіночі колоси яйцевидні або видовжені, ясно-зелені, 2—3 см завдовжки, на ніжках, одиничні або частіше зібрані гроном, поniклі або звислі. *Оцвітина* чоловічих квіток жовтувато-зелена, п'ятироздільна, з видовженими відстовбурченими або відігнутими частками. Оцвітина жіночих квіток малопомітна, дзвоникувата, після цвітіння однобічно-плівчасто-розросла і основою охоплює *плід,* з яким разом і опадає. Плід — яйцевидний стиснений, білувато-сірий, по краю кілюватий *горішок*. Цвіте з червня до серпня, плоди дозрівають у вересні.

Поширення. Хміль звичайний росте по всій території України на більш-менш вологих місцях, по берегах боліт, на узліссях, серед чагарників. У спеціалізованих господарствах, переважно в пів-

1183

нічній частині України, його культивують як технічну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують жіночі суцвіття — «шишки» (Strobuli Humuli lupuli, синонім — Strobuli Lupuli) і лупулін (Lupulinum, синонім — Glandulae Lupuli). Останній являє собою залозки у вигляді ясно-жовтого порошку, що міститься на внутрішній поверхні лусочок жіночих суцвіть — «шишок». Ці залозки, які називаються ще хмельовим борошном, на час вистигання плодів легко осипаються. Супліддя «шишки» заготовляють у середині серпня, коли вони набувають зеленаво-жовтого забарвлення (пізніше вони стають буруватими, сухими і після сушіння розсипаються), зриваючи їх разом з плодоніжками руками, і швидко сушать у затінку на вільному повітрі, розстеливши тонким шаром на папері чи тканині. Сухих суплідь виходить 20% . Готову сировину пакують у паперові мішки і зберігають у сухих прохолодних приміщеннях.

Хімічний склад. «Шишки» хмелю містять ефірну оЛію (0,2—1,7%), від 5 до 20% гірких речовин (гумулон, лупулон та ін.), холін, аспарагін, органічні кислоти (валеріанова, ізовалеріанова, р-амінобензойна), лейкоантоціанідини та естрогеннодіючі речовини. Лупулін містить ефірну олію (1—3%), гіркі (близько 5%) і смолисті (50—70%) речовини, жовтий пігмент, холін, гіпоксантин, аденін, дитерпен когумулон, цератинову й ізопропілакрилову кислоти та алкалоїдоподібну речовину з наркотичною дією. У складі ефірної олії є сесквітерпен гумулен (15—20%), сесквітерпеновий спирт лупаренол, кетон лупарон, від 30 до 50% аліфатичних терпенів (мірцен, фарнезен та ін.), складні ефіри спирту мірцєнолу (30 —40%), аліфатичні терпенові спирти гераніол і ліналоол та лупанон-феноловий ефір, який при гідролізі дає ізовалеріанову кислоту і фенол.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* хмелю заспокоюють нерЕову систему, підвищують діурез, мають протизапальні, противиразкові, капіляроміцнюючі, гіпосенсибілізуючі і болетамувальні властивості, регулюють жировий, мінеральний і водний обмін в організмі, збуджують апетит і поліпшують травлення, активно впливають на процеси регенерації в епідермісі шкіри, в слизових оболонках, покращують життєдіяльність волосяних луковиць, виявляють бактерицидну й фунгіцидну дію, мають естрогенну активність. Прописувати їх доречно у разі безсоння, нервового виснаження, вегетосудинної дистонії, клімактеричних розладів, аменореї, гіпоменструального синдрому на грунті естрогенної недостатності яєчників, альгодисменореї та гіпергалактії (для припинення лактації). Позитивний терапевтичний ефект спостерігається й при лікуванні пієлонефриту і циститу (особливо при поєднанні хмелю з іншими лікарськими рослинами), при хворобах печінки, що супроводяться жовтяницею, й селезінки (як болезаспокійливий засіб). У народній медицині, крім того, препарати хмелю з успіхом застосовують як засіб, що поліпшує серцево-судинну діяльність, особливо при міокардиті, як гіркий ароматичний засіб для підвищення апетиту й поліпшення травлення, при нирковокам'яній хворобі, простатиті, скрофульозі, виразці гомілки (в останньому випадку терапевтичний ефект можна посилити одночасним місцевим застосуванням настою «шишок» у вигляді вологих компресів). «Шишки» хмелю входять до складу інгредієнтів для приготування *заспокійливого чаю.* Спиртовий екстракт «шишок» хмелю є складовою частиною препарату уролесану (див. статтю *Морква дика),* настойка — валоседану (виробляють у ЧССР), ефірна олія — валокордину (виробляють в НДР). Використовують хміль і як зовнішній засіб. Мазь вживається для лікування болісних виразок, які погано загоюються, лишаїв, раку шкіри, при ревматизмі, різних захворюваннях суглобів та при ушибах. Настій «шишок» застосовують для компресів на забиті місця і при надмірній жирності шкіри, для миття голови при облисінні. «Шишки» хмелю використовують і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій «шишок» (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настояти 2 години, процідити) по півсклянки 4 рази на день до їди; *настойку* «шишок» (готують на 40% -ному спирті або горілці у співвідношенні 1:4) по 5—7 крапель зранку і ввечері до їди; лупулін по 0,1—0,2 г 2—3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — *мазь* з подрібнених на порошок «шишок» для змащування уражених ділянок тіла (готують на смальці у співвідношенні 1:4); настій для компресів і обмивань (3 чайні ложки подрібнених «шишок» на 200 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують). Хмелем, який належить до **отруйних** рослин, користуватися треба **обережно,** не перевищуючи допустимих доз. При передозуванні галенових препаратів хмелю можливі побічні явища: нудота, блювання, болі в ділянці живота, головний біль, відчуття загальної втоми і слабості.

1184

ХОЛОДОК ЛІКАРСЬКИЙ,
спаржа;
спаржа лекарственная
Asparagus officinalis —

дводомна багаторічна трав'яниста рослина родини аспарагусових. *Стебло* циліндричне, голе, гладеньке, пряме або вгорі нерідко поникле, 30—125(150) см заввишки, з багатьма косо догори спрямованими гілками. *Листки* спіральні, лускаті, при основі — з короткою шпоркою, з голчастими або шиловидними (1—3 см завдовжки), так званими *кладодіями,* зібраними пучками по 3—6, у пазухах. *Квітки* одностатеві, різновеликі (жіночі удвоє менші за чоловічі), розміщені поодинці або по дві в пазухах листків на довгих (5—12 см) звислих *квітконіжках,* які посередині або вище мають зчленування; *оцвітина* проста, правильна, білувата чи жовтаво-зелена, зрослопелюсткова, дзвоникувато-лійкувата, глибокошестироздільна. *Плід* — куляста, цегляного кольору *ягода.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Холодок лікарський росте по всій території України на заплавних луках, трав'янистих місцях, серед чагарників, у світлих лісах, інколи на полях та на межах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують *кореневища* з *коренями* (Radix et rhizoma Asparagi), траву (Herba Asparagi), плоди (Fructus Asparagi) і молоді м'ясисті, ще не позеленілі паростки стебел. Паростки зрізають напровесні, поки вони ще не повилазили з грунту (в цей час вони ще білі, м'які і ніжні) і використовують свіжими для приготування різноманітних страв. Траву збирають під час цвітіння рослини, зрізуючи молоді зелені розгалуження, і сушать у затінку, розстилаючи тонким шаром на тканині чи папері. Сухої трави виходить 25% . Кореневища з коренями заготовляють восени: їх викопують, обтрушують від землі, миють, ріжуть на куски і сушать під укриттям на вільному повітрі, а при несприятливих погодних умовах — у теплому приміщенні або в сушарці при температурі до 45°. Плоди збирають у зрілому стані. Кореневища і корені холодку офіцинальні у Венесуелі, Мексіці, Португалії та Франції. *Есенцію* з свіжих пагонів холодку використовують у гомеопатії.

Хімічний склад. Кореневища і корені холодку містять аспарагін; стероїдні сапоніни, кумарин, вуглеводи (до 3,1%), ефірну олію (сліди), каротиноїди (фізамін, капсантин) і сірковмісну кислоту.

Трава містить глікозид коніферин, сапоніни, хелідонову і янтарну кислоти, тирозин і аспарагін. У паростках є аспарагін, каротиноїди, нікотинова (1 мг%) і аскорбінова (до 20 мг%) кислоти, тіамін та рибофлавін. Зрілі плоди містять цукри (до 36%), капсантин, фізамін, алкалоїди (сліди), яблучну й лимонну органічні кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями встановлено, що при внутрішньовенному введенні аспарагіну і *екстракту* холодку розширюються периферичні судини, знижується артеріальний тиск, збільшується амплітуда і сповільнюється ритм серцевих скорочень, підвищується сечовиділення, покращується функція печінки. Найкращі результати спостерігаються при застосуванні холодку як сечогінного засобу. Відвар кореневищ з коренями дають усередину при пієлонефриті, циститі, сечокам'яній хворобі, аденомі простати, цирозі печінки, при серцево-судинних захворюваннях, що супроводяться набряками нижніх кінцівок і асцитом, при подагрі, ревматизмі й діабеті, як «кровоочисний» засіб при вуграх, висипах, золотусі та екземах, як засіб, що збільшує виділення молока у матерів, які годують груддю, та як заспокійливий засіб при тахікардії й епілепсії. Замість відвару кореневищ з коренями можна вживати відвар трави холодку, але особливо доречно (за даними Н. Г. Ковальової) відвар трави прописувати при неврозах серця і захворюваннях нирок. Зовнішньо, у вигляді примочок, відвар кореневищ з коренями використовують для лікування гноячкових захворювань шкіри. Настій плодів холодку вживають при імпотенції й геморої. Лікувальне значення (гіпотензивне, заспокійливе і сечогінне) мають і страви, приготовані з молодих паростків стебел.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар кореневищ з коренями (1 столову ложку сировини заливають 500 мл окропу, доводять до кипіння, кип'ятять 10 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; відвар трави (2 столових ложки сировини заливають 500 мл окропу, доводять до кипіння, кип'ятять 5 хвилин) по півсклянки 4 рази на день до їди; настій плодів (5 ягід холодку заливають 200 мл окропу, настоюють у термосі 6—8 годин) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — *примочки* з відвару кореневищ з коренями (готують, як у попередньому прописі).

1185

ХРЕСТО́ВИЙ КО́РІНЬ — однорічна, рідше дворічна павутинисто-волохата трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *кнік бенедиктинський*.

1186

ХРЕСТ-ТРАВА́ — багаторічна кореневищна рослина родини лілійних. Те саме, що й *вороняче око звичайне*.

1187

ХРЕЩА́ТЕ ЗІ́ЛЛЯ — багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини лілійних. Те саме, що й *вороняче око звичайне*.

1188

ХРЕЩА́ТИЙ БАРВІ́НОК — вічнозелений півкущик родини барвінкових. Те саме, що й *барвінок малий*.

1184

1189

ХРІН ЗВИЧАЙНИЙ
хрен обыкновенный
Armoracia rusticana —
багаторічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Має товстий м'ясистий *корінь. Стебло* прямостояче, 60—120 см заввишки, вгорі розгалужене, порожнисте, борозенчасте. Прикореневі *листка* великі, довгасті або видовженоовальні, зарубчасті, з серцевидною основою; нижні (стеблові) — перистороздільні; серединні — видовженоланцетні; верхні — лінійні, майже цілокраї. *Квітки* двостатеві, правильні, в багатоквіткових гронах, зібраних у волосисте суцвіття; *пелюстки* (їх 4) білі, з коротким нігтиком. *Плід* — видовженоовальний здутий *стручок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Походження хрону звичайного невідоме. По всій території України його культивують як пряно-смакову рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують свіжі корені хрону (Radix Armoraciae), які заготовляють восени і зберігають у льоху у вологому піску. Корені хрону офіцинальні у Бразилії, Венесуелі, Парагваї, Франції та Швейцарії. Вживаються в гомеопатії.

Хімічний склад. Корені хрону містять вітаміни: С — 250 мг% , B_1, B_2, PP; вуглеводи: пентозани — 3% , сахарозу — 1,5% , глюкозу, галактозу, арабінозу, ксилозу, полісахариди, галактуронову кислоту; тіоглікозиди: синігрин, глюконастурціїн; флавоноїди, сапоніни, гірчичну олію (0,15—0,21%), мінеральні солі азоту (7,9 мг%), калію (579 мг%), кальцію (119 мг%), магнію (35,8 мг%), заліза (2,03 мг%), міді (0,14 мг%), фосфору (70 мг%), сірки (212 мг%), хлору (18,8 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Лікувальні властивості хрону пояснюються подразнюючими й стимулюючими властивостями гірчичної олії, яка збуджує апетит, посилює секрецію залоз шлунково-кишкового тракту. В медичній практиці сік, кашку або настій з коренів хрону призначають при гіпацидних гастритах, дискінезіях жовчних шляхів за гіпокінетичним типом, функціональних дуоденостазах і атонії кишечника та як сечогінний засіб при набряках різного походження (виняток становлять набряки, пов'язані з нирковою патологією). Є позитивний досвід лікування настоєм * хрону вірусного гепатиту, що супроводиться жовтяницею. У народній медицині, крім того, сік, кашку або настій з коренів хрону використовують при каменях у сечовому міхурі, від подагри і ревматизму, при недокрів'ї, як ефективний профілактичний засіб від грипу та як протицинготний засіб. У суміші з медом хрін використовують при кропивниці й себореї (в останньому випадку рекомендується й настойка коренів на вині), а в суміші з кислим молоком — при цукровому діабеті й легких формах гіпертонічної хвороби. При посиленій розумовій і фізичній праці, авітамінозі С і схильності до кровотеч ефективною вважається настойка коренів хрону на пиві або вині. Використовують хрін і як зовнішній засіб: свіжий сік хрону використовують при гніздовій плішивості (щодня 1—2 рази на день ділянки облисіння змащують соком і натирають до порожевіння шкіри цих ділянок) і гнійному отиті (закапують у вухо); водним розчином соку полощуть ротову порожнину і горло при стоматитах, ангінах і фарингітах; кашкою з коренів хрону роблять розтирання при радикулітах, міозитах, артралгіях, бронхітах і пневмоніях; настій з коренів хрону використовують для примочок і компресів при піодерміях, гнійних ранах і виразках, для обмивання обличчя проти пігментних плям і веснянок. При пористій і в'ялій шкірі обличчя роблять маски з кашки хрону і тертих яблук, взятих порівну.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка тертого хрону на 400 мл окропу, настояти 1 годину, процідити) по чверті склянки 4 рази на день до їди; 500 г тертого хрону заливають 1 л окропу, настоюють 24 години у щільно закритій посудині, проціджують і одержаний настій вживають по чверті склянки 3—4 рази на день до їди при вірусному гепатиті з жовтяницею (курс лікування — 7 днів); тертий хрін з медом (готують у співвідношенні 4:5) по 1 столовій ложці 3 рази на День до їди; *настойку* кореня хрону на вині (готують у співвідношенні 1:4) по 1 столовій ложці 2 рази на день до їди; тертий хрін з кислим молоком (готують у співвідношенні **1:10)** по 1 столовій ложці 3 рази на день до їди; настойку кореня хрону на вині або пиві (1 чайна ложка тертого хрону на 200 мл вина або пива) по 1 чайній ложці 3 рази на день протягом тривалого часу. Слід пам'ятати, що великі дози хрону можуть спричинити подразнення слизової оболонки шлунка й кишок і викликати збудження нервової системи. При гастритах з підвищеною кислотністю шлункового соку, виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, ентероколітах, захворюваннях печінки, нирок і сечовивідних шляхів вживання хрону протипоказане.

1189

1190

ХРІ́ННИЦЯ ПОСІВНА́,
крес-салат;
клоповник посевной
***Lepidium sativum* —**
однорічна трав'яниста гола рослина родини капустяних (хрестоцвітих). *Стебло* прямостояче, 20—40 см заввишки, у верхній частині розгалужене. Прикореневі *листки* пересторозділъні, з оберненояйцевидними суцільними або надрізаними гострими *сегментами*. Стеблові листки чергові, черешкові або сидячі (верхні), при основі звужені або закруглені; нижні листки перисті або двічіперисті, з зубчастими сегментами, серединні — трироздільні, верхні — лінійні, гострі. *Квітки* правильні, двостатеві, 4-пелюсткові, зібрані у прості видовжені *грона; віночок* білий або червонуватий. *Плід* — округло-овальний стручечок. Цвіте з травня до липня.

Поширення. В дикому стані хрінниця посівна не зустрічається. Походить з Ірану, Середнього і Близького Сходу. № території України хрінницю культивують як овочеву рослину. Зрідка зустрічається здичавілою по забур'янених місцях.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують прикореневе листя, молоді *пагони* у фазі початку стрілкування і насіння хрінниці. Листя і пагони вживають у сирому вигляді як салат, у суміші з іншими салатами, з бутербродами, як приправу до м'ясних страв і супів тощо. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. У надземній частині хрінниці посівної є аскорбінова кислота і каротин (у свіжому листі відповідно 130 і 4,8 мг%), токофероли, рибофлавін, флавоноїди (глікозиди кемпферолу і кверцетину), гірчична олія (0,1%), ізотіоціанати (бензилглюкозинолат, 2-фенілетилглюкозинолат; у гідролізаті: бензальдегід, бензиловий спирт, фенілацетонітрил, бензилізотіоціанат, бензилтіоціанат 3-фенілпропіонітрил, 2-фенілетилціанід, толуол, бутилацетат, етилбензол, 2-метилбутанол, пентан-1-ол, стирол, цис-3-гексен-1-ол) макро- і мікроелементи (калій, кальцій, залізо, фосфор, йод і ін.). Насіння хрінниці містить тритерпеноїди кукурбітацини, стероїди: β-ситостерин, Δ^5-авенастерин, кампестерин, 24-метиленхолестерин, холестерин, стигмастерин; ізотіоціанати: аліглюкозинолат, 2-фенілетилглюкозинолат, бензилглюкозинолат і глюкотропеолін, у гідролізаті — бензилціанід, бензальдегід, бензиловий спирт, бензилізотіоціанат, алілізотіоціанат, бензилтіоціанат, 2-фенілетилціанід, ацетон, ксилол, 2-метилбутан-1-ол, етилтолуол, пентан-1-ол, стирол, ізобутилбензол, метилбензоат, бензилметилсульфід, бензилмеркаптан; слиз, у складі якого є ксилоарабан, целюлоза, полісахарид кислотного характеру, L-арабіноза, D-ксилоза, D-галактоза, L-рамноза, D-галактуронова і 4-0-метил-D-глюконова кислоти; жирну олію, до складу якої входять кислоти: олеїнова, ліноленова, ейкозенова, пальмітинова, лінолева, ерукова, стеаринова, ейкозадієнова, бегенова, пальмітолеїнова та міристинова.

Фармакологічні властивості і використання. Широта лікувального діяння хрінниці незначна. Вона виявляє антибактеріальну і діуретичну дію, поліпшує травлення. При систематичному її вживанні покращується сон і знижується артеріальний тиск. В дієтичному харчуванні хрінницю використовують як протицинготний засіб, при гіпо- та авітамінозах В. Мазь із насіння хрінниці використовують для лікування гнійних ран, золотушних виразок та корости.

Лікарські форми і застосування. ЗОВНІШНЬО — *мазь* (готують з висушеного потовченого насіння і смальцю у співвідношенні 1:5) для змащування уражених ділянок тіла.

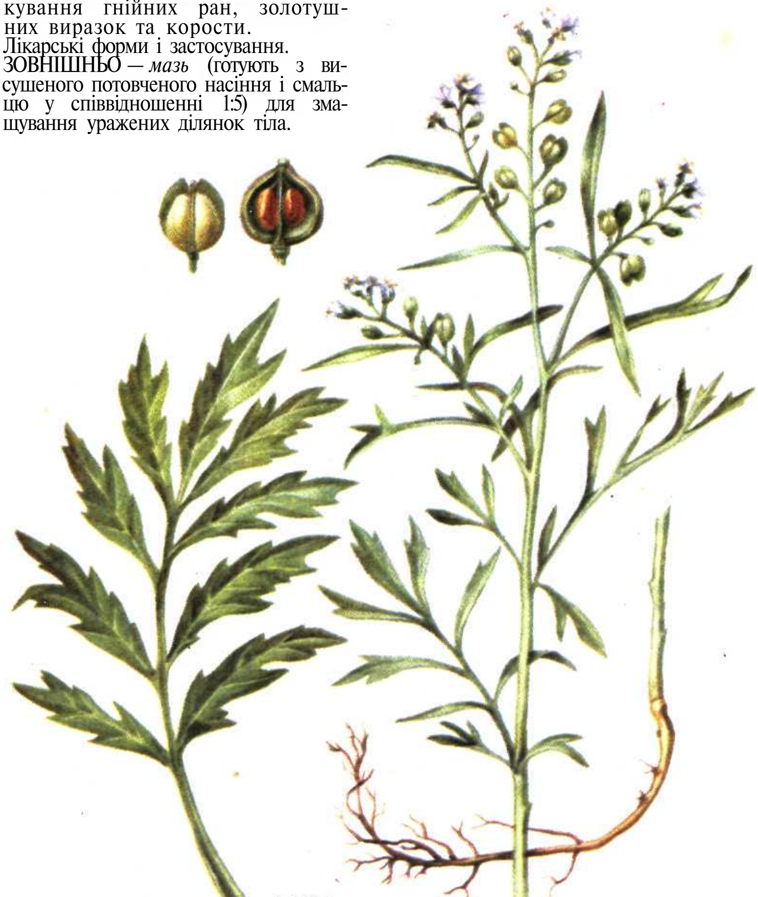

1190

1191

ЦАРСЬКА́ СВІ́ЧКА — дво- або однорічна трав'яниста повстисто-опушена рослина родини ранникових. Те саме, що й *дивина ведмежа*.

1192

ЦА́РСЬКІ О́ЧІ — багаторічна кореневищна трав'яниста рослина родини білозерових. Те саме, що й *білозір болотний*.

1193

ЦЕНТУ́РІЯ — дворічна трав'яниста гола рослина родини тирличевих. Те саме, що й *золототисячник малий*.

1194

ЦИБУ́ЛЬКА ГУСЯ́ЧА — невелика (10—30 см заввишки) багаторічна цибулинна гола рослина родини лілійних. Те саме, що й зірочки жовті.

1195

ЦИБУЛЯ ВЕДМЕЖА,
левурда, черемша;
лук медвежий
Allium ursinum —
багаторічна трав'яниста цибулинна рослина родини лілійних. Цибулина довгаста, 2—5 см завдовжки, обгорнута прозорими білуватими оболонками. *Стебло* {квіткова стрілка) безлисте, пряме, (15)—20—40 см заввишки, тригранне або напівциліндричне, виповнене, за довжиною перевищує листя, рідше однакової з ним довжини, в підземній частині обгорнуте піхвами листків. *Листки* (їх 2, рідко 1 або 3) прикореневі, плоскі, еліптично-ланцетні, на верхівці загострені, при основі раптово звужені в *черешок,* який дорівнює пластинці або довший за неї, своєю верхньою блідішою поверхнею обернені до грунту і мають між поздовжніми жилками численні косо спрямовані сполучені жилки. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані в *суцвіття,* що має вигляд *зонтика,* оточеного до цвітіння замкненим, потім розщепленим на 2—3 яйцевидно-ланцетні загострені листочки покривалом; *оцвітина* проста, віночковидна, снізно-біла, з 6 лінійно-ланцетних листочків. Плід — коробочка. Цвіте у травні.

Поширення. Цибуля ведмежа росте в тінистих листяних і мішаних лісах у Карпатах, на Поліссі, в Лісостепу і в північно-східній частині Степу. Зникаюча рослина, поширення якої інтенсивно скорочується. Занесена до *Червоної книги* Української РСР.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують стебла з листям (Herba Allii ursini) і цибулини (Bulbus Allii ursini). Траву (стебла і листя) збирають у травні, а цибулини — після дозрівання насіння. Зібрану сировину (і траву, і цибулини) вживають свіжою (у вигляді салатів, настоїв тощо), а для тривалого зберігання солять або маринують, рідше сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять ефірну олію (до 0,07%), аскорбінову кислоту (у листі 750 мг% , у цибулині — до 100 мг%), лізоцим. До складу ефірної олії входять алілсульфіди, алілполісульфіди, пінеколінова кислота, аліїн.

Фармакологічні властивості і використання. Цибуля ведмежа стимулює виділення шлункового соку і жовчі, посилює перистальтику кишок, знищує анормальну і сприяє розвитку нормальної кишкової флори, згубно діє на гостриків, розширює кровоносні судини, знижує кров'яний тиск, збільшує амплітуду і сповільнює ритм серцевих скорочень, сприяє розрідженню густих мокрот при бронхітах, виявляє фітонцидну активність. Пероральне застосування цибулі показане при відсутності апетиту, порушенні травлення, катарі шлунка і кишечника (особливо інфекційного походження), поносі, підвищеному тиску крові та атеросклерозі. Крім того, цибуля ведмежа вважається добрим профілактичним засобом від цинги, грипу, дизентерії й тифу. Як «кровоочисний» засіб її вживають при фурункулах і висипах на шкірі. Здатність підвищувати апетит і збуджувати діяльність шлунково-кишкового тракту має і маринована цибуля. При зовнішньому застосуванні рослини спостерігається протистоцидний, бактерицидний, фунгіцидний, болетамувальний, протисверблячий, протисеборейний, кератолітичний і депігментуючий ефект. Розтерті на кашку цибулини використовують для лікування гнійних ран, мікозів, трихомонадних кольпітів, корости і гніздової плішивості, для стимулювання росту волосся, для інгаляцій з метою профілактики грипу та для виганяння гостриків (вводять з водою в клізмах).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—листя або цибулини в салатах по 5—10 г на день; настій (1 чайну ложку подрібненої на кашку цибулини настоюють 1 годину на 400 мл холодної кип'яченої води) по півсклянки 3 рази на день до їди; 10 потовчених цибулин змішують з 500 мл кислого молока і приймають по 1 столовій ложці 3—4 рази на день після їди.

ЗОВНІШНЬО — аплікації на ділянки ураження; *інгаляції* (кашку з цибулин вводять у ніздрі з ватним тампоном); клізми (1 потовчену цибулину заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують); *тампони* (потовчену цибулину загортають у марлю розміром 10X 10 см, зав'язують і вводять у піхву на 4—6 годин щодня зранку і ввечері).

1195

1196

1196

ЦИБУ́ЛЯ ГОРО́ДНЯ

лук репчатый

Allium cepa —

багаторічна трав'яниста сизувато-зелена цибулинна рослина родини лілійних. *Цибулина* приплюснута, куляста або яйцеподібна, з перетинчастими суцільними жовтими, червонувато-жовтими, червонуватими, винно-червоними або рідше білими зовнішніми і з м'ясистими внутрішніми лусками. *Стебло* (квіткова стрілка) безлисте, пряме, 30—80 (100) см заввишки, трубчасте, за довжиною перевищує листя, нижче середини здуте, при основі обгорнуте піхвами листків. *Ластки* дворядні, трубчасті, гострі. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані в кулясте, зонтиковидне *суцвіття,* оточене до цвітіння замкненим, потім розщепленим на 2—4 листочки покривалом; оцвітина проста, віночкоподібна, зеленувато-біла, з 6 довгастих листочків. *Плід* — коробочка. Цвіте з червня до середини серпня.

Поширення. В дикому стані цибуля городня невідома. По всій території України її культивують як овочеву рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують свіжі цибулини (Bulbus cepae, синонім — B. Allii cepae).

Хімічний склад. Цибуля городня містить ефірну олію (0,005—0,15%), вітамін С (18—33 мг%), рибофлавін (0,02 мг%), тіамін (0,05 мг%), каротиноїди (4 мг%), фітинову, тіоціанову, лимонну і яблучну кислоти, n-пропилмеркаптан, цукри (глюкоза, фруктоза, сахароза, мальтоза), флавоноїди (епіреозид, кверцетин-3-глюкозид, кверцетин-3, 4-диглюкозид, кверцетин-7, 4-диглюкозид), сполуки калію, заліза, марганцю, цинку, кобальту. Ефірна олія цибулі складається головним чином із алілпропилдисульфіду і вищих сульфідів.

Фармакологічні властивості і використання. Цибуля городня стимулює секреторно-моторну функцію шлунка і кишок, виявляє фітонцидну і глистогінну активність, діє як протисклеротичний, гіпоглікемічний і холеретичний засіб, збільшує вироблення сперми і збуджує статевий потяг. Зважаючи на це, її можна з успіхом вживати (свіжою, як наїдок, або у вигляді настою) при захворюваннях травного каналу (коліт із запорами, атонія кишок, понос), авітамінозах, для профілактики і лікування атеросклерозу і гіпертонічної хвороби, у разі цукрового діабету, гіпертрофії простати, зниженої статевої потенції, від глистів (виганяє аскариди і гострики). Хорошим засобом від кашлю, бронхіту, коклюшу і атеросклерозу є свіжий сік цибулі, змішаний з медом. Спиртову витяжку з цибулі (алілчеп), яка є у продажу в аптеках, призначають всередину при атонії кишечника і поносах, для зменшення явищ атеросклерозу. Свіжа цибуля і виготовлені з неї препарати протипоказані при захворюваннях шлунково-кишкового тракту. Не рекомендується споживати свіжу цибулю у великих кількостях при серцево-судинних захворюваннях. Використовують цибулю і як зовнішній засіб. Кашку із свіжої цибулини використовують від грипу і при трихомонадному кольпіті (вкладають тампончики у ніздрі й піхву); для лікування мікозів, дерматитів від укусів комах, гніздової плішивості і дифузного випадання волосся, для прискорення росту волосся, видалення мозолів і бородавок (аплікації на ділянки ураження); у випадку ангін, нагноювальних захворювань бронхів і легень, гострих абсцесів легень (інгаляції). Соком свіжої цибулини лікують висівковидний лишай обличчя, інфекційні грибкові тріщини куточків рота (змащують 2—3 рази на день), виводять веснянки (протирають ділянки шкіри з веснянками). Спечену і доведену до м'якого стану цибулину прикладають до фурункулів, повторюючи процедуру 2 рази на день.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — алілчеп (Allilcepum) по 15—20 крапель 3 рази протягом кількох днів при атонії кишечника і проносах або по 20—30 крапель 3 рази на день протягом 3—4 тижнів при атеросклерозі; настій (2—3 подрібнені цибулини заливають двома склянками теплуватої води, настоюють 7—8 годин, проціджують) по чверті склянки 3 рази на день до їди; сік з медом (готують у співвідношенні 1:1) по 1 чайній ложці 3 —4 рази на день; одну невелику цибулину з'їдати щовечора при гіпертрофії передміхурової залози; одну подрібнену цибулину настоюють 8 годин на 250 мл холодної кип'яченої води, проціджують і вживають зранку натщесерце при глистяній інвазії (так повторюють 3—4 дні підряд). ЗОВНІШНЬО — *інгаляції:* хворого накривають з головою складеною вдвоє простинею і підносять до обличчя тарілку з кашкою цибулі на 10 хвилин (курс лікування при гострих абсцесах легень —30—40 днів, після місячної перерви його повторюють); при трихомонадному кольпіті потерту цибулю кладуть у клаптики марлі розміром 10×10 см, зав'язують і вкладають у піхву на 8—10—12 годин (обов'язково під наглядом лікаря!); при грипі потерту цибулю кладуть у клаптики марлі розміром 3×3 см, зав'язують і вкладають у ніздрі на 15 хвилин вранці, вдень і ввечері.

1197

ЦИКЛАМЕ́Н ЄВРОПЕ́ЙСЬКИЙ,

фіалка альпійська;

дряква европейская

Cyclamen vernum, синонім *C. europaeum* —

багаторічна трав'яниста, до 15 см заввишки рослина родини первоцвітих. На кінці короткого або видовженого кореневища має приплюснуто-кулясту бульбочку, вкриту пробкоподібним шаром. *Листки* прикореневі, здебільшого вічнозелені, прості, з серцевидною або круглою, при основі глибоковиїмчастою, цілокраєю або рідкозубчастою пластинкою на довгому *черешку,* 12—20 см завдовжки. *Квітки* правильні, двостатеві, великі, пазушні, одиничні, на *квітконіжках,* майже рівних листкам або в 1,5 раза довших за них; *віночок* кармінново-червоний, з короткою, майже кулястою трубочкою і п'ятироздільним відвернутим відгином. *Плід — коробочка.* Цвіте з серпня до жовтня.

Поширення. Батьківщина цикламена європейського — гори Середньої Європи, Балканський півострів. На території УРСР (переважно на Правобережжі) культивується в умовах відкритого грунту як декоративна рослина, інколи дичавіє.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують свіжі бульби цикламена (Tubera Cyclaminis), які заготовляють восени і зберігають у льоху у вологому піску. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Бульби цикламена містять сапонін цикламін, який при гідролізі розщеплюється на аморфний сапогенін цикламіретин і цукор; леулозин, циклозу, декстрозу, пентозу та полісахарид цикламозин.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментами встановлено, що препарати цикламена виявляють протистоцидну активність, а за дією на серце схожі на препарати наперстянки. В гомеопатії цикламен використовують при розладах шлунково-кишкового тракту та при простудних захворюваннях. У народі цю рослину визнають як засіб, що допомагає при порушеннях менструацій і пов'язаних з ними нервових розладах, при невралгіях, порушеннях травлення, коліках внаслідок метеоризму та при ревматичних болях. Використовують рослину і як зовнішній засіб. Особливо ефективним вважається застосування цикламена при головних болях простудного характеру, фронтитах і гайморитах. Хворому, який сидить із закинутою назад головою, вводять піпеткою в ніздрі по

2 краплі свіжого процідженого соку і в такому положенні залишають його на 5 хвилин, слідкуючи за тим, щоб дихав він через ніс. Після цього хворому треба пов'язати голову і лягти у ліжко. Через 10— 15 хвилин після сеансу хворий починає чхати й кашляти, рясно потіє, з ніздрів починається виділення великої кількості секрету, що триває добу, інколи менше. Через деякий час хворий міцно засинає й прокидається з добрим самопочуттям. Потовчені бульби прикладають до ревматичних пухлин і гемороїних шишок. При білях у жінок використовують свіжий сік, розведений водою у співвідношенні 1:10. Треба пам'ятати, що цикламен належить до отруйних рослин. Користуватися ним треба **обережно** і **обов'язково** під наглядом лікаря.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—настій (столову ложку дрібно нарізаних бульб настоюють 15 хвилин на 400 мл окропу, проціджують) по третині склянки 3 рази на день; настойку (готують на 70% -ному спирті у співвідношенні 1:10) по 30—40 крапель 2—3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО—свіжий сік бульб по 2 краплі в обидві ніздрі.

1198

ЦИКО́РІЙ ДИ́КИЙ,
Петрові батоги;
цикорий обыкновенный
Cichorium intybus — багаторічна трав'яниста розсіяноволосиста, з молочним соком рослина родини айстрових (складноцвітих). Стебло прямостояче, ребристе, 30—120 см заввишки, з розчепіреними прутовидними гілками. Прикореневі *листки* в розетці, струговидно-перистороздільні або слаболопатеві, біля основи звужені в *черешок:* стеблові листки чергові, ланцетні, гострозубчасті, з широкою основою, стеблообгортні: верхні — цілокраї. Квітки двостатеві, в *кошиках,* розташованих по 1 — 3 у пазухах листків; віночок голубий, язичковий, з 5 зубчиками. *Плід* — сім'янка. Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Цикорій дикий росте по всій території України вздовж доріг, по канавах, як бур'ян на засмічених місцях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *корені* (Radix Cichorii intybi), рідше траву цикорію (Herba Cichorii intybi). Траву заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи верхівки стебел завдовжки 30 см. Зібрану сировину сушать у затінку на відкритому повітрі або у добре провітрюваному приміщенні, розстеливши тонким шаром, або у сушарці при температурі до 40°. Сухої трави виходить 28—29% . Корені викопують восени, обтрушують від землі, миють у холодній воді, звільняють від стебел, розрізують, при необхідності, вподовж і впоперек і сушать на відкритому майданчику або у сушарці при температурі до 50°. Сухих коренів виходить 25% . Готову сировину зберігають в сухих прохолодних приміщеннях з доброю вентиляцією.

Хімічний склад. Корені цикорію містять гіркий глікозид інтибін (0,032—0,099%), фруктозу (4,5—9,5%), левульозу (10—20%), пентозани (4,7—6,5%), холін. У траві є гіркі речовини лактуцин і лактукопікрин (сесквітерпенові лактони), тритерпени, кумариновий глікозид цикоріїн (у квітках), аскорбінова кислота, вітаміни групи В.

Фармакологічні властивості і використання. Найчастіше галенові *препарати* цикорію вживають для збудження апетиту та покращення діяльності органів трав-

1197

1198

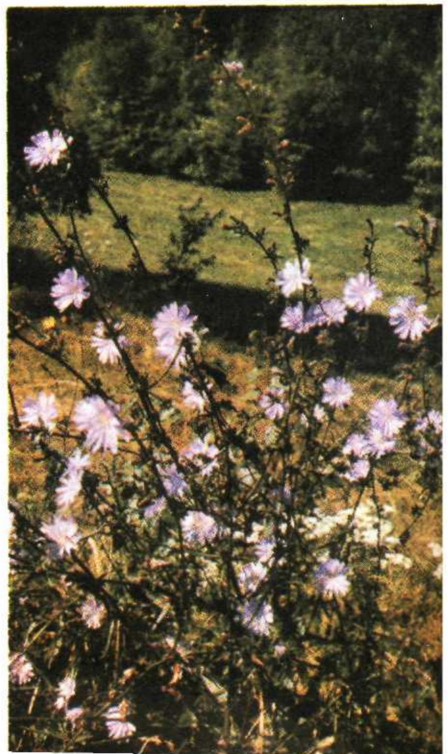

лення, особливо при гастритах, ентеритах, колітах. Відвар коріння, крім того виявляє гіпоглікемічну дію і використовується при легких формах цукрового діабету, а відвар трави вважається корисним при холециститі (стимулює виділення жовчі) і хворобах нирок (сечогінна дія). В експериментах на тваринах встановлено, що *настій* із *суцвіть* цикорію заспокійливо діє на центральну нервову систему, збільшує амплітуду і сповільнює ритм серця. Є відомості про те, що препарати цикорію виявляють тиреостатичну дію. Як засіб, що активізує обмін речовин в організмі, цикорій використовують при шкірних хворобах, пов'язаних з порушенням обміну речовин. Підсмажений і розмолотий корінь цикорію використовують як замінник натуральної кави і цінну добавку до сурогатів кави з ячменю тощо.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар (2 столові ложки трави або 1 столову ложку коріння варять 10 хвилин в 0,5 л води) по півсклянки 4 рази на день до іди.

1199

ЦИМІЦИФУ́ГА ДАУ́РСЬКА,
клопогон даурський;
клопогон даурский
Cimicifuga dahurica —
багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Має товсте багатоголове повзуче *кореневище* з великою кількістю шнуровидних *коренів*. *Стебла* прямостоячі, прості, 100—150 см заввишки, злегка борозенчасті. Стеблові *листки* чергові, черешкові або майже сидячі (верхнії, двічі або тричі трійчастоперистороздільні, зісподу з волосками; частки листків яйцевидні, загострені, перистонадрізані, по краю великозубчасті. *Квітки* правильні, одностатеві, частіше дводомні, з подвійною *оцвітиною; чашолистки* (їх 5) пелюстковидні, кремово-білі, рано опадаючі; *пелюстки-нектарники* вилчастодвороздільні, коротші за чашолистки. *Плід* — збірна *листянка*. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Циміцифуга даурська росте на сухих долинних луках, серед чагарників, по галявинах і узліссях листяних лісів у Приморському і Хабаровському краях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище з коренями (Rhizoma cum radicibus Cimicifugae dahuricae). Заготівлю сировини проводять восени. Не підлягають заготівлі молоді рослини. Повторну заготівлю сировини на тій самій ділянці дозволяється проводити не раніше як через 7—8 років. Викопані кореневища і корені обтрушують від землі, швидко миють і сушать у теплому приміщенні, що добре провітрюється. Штучне сушіння проводять при температурі 40—45°. Строк придатності —2 роки. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Кореневища і корені циміцифуги містять тритерпенові глікозиди, сапоніни, фітостерин, органічні кислоти (саліцилову, ізоферулову), смолисті й дубильні речовини та інші сполуки.

Фармакологічні властивості і використання. Настойка циміцифуги заспокійливо діє на центральну нервову систему, знижує артеріальний тиск, поліпшує серцеву діяльність (збільшує амплітуду серцевих скорочень без зміни ритму), підвищує діурез, розслаблює м'язи кишечника. Показаннями до призначення настойки циміцифуги є гіпертонічна хвороба 1-ї і 2-ї стадій, суглобовий ревматизм, астма, біла гарячка (як заспокійливий засіб). Побічного впливу на організм при застосуванні настойки циміцифуги не спостерігається.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— *настойку* (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1:5) по 50 крапель 2—3 рази на день (курс лікування 30—40 днів).

1200

ЦИТВА́РНЕ НАСІ́ННЯ —
півкущик родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *полин цитварний*.

1201

ЦИТВА́РНІ КВІТКИ́ —
півкущики родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *полин цитварний*.

1202

ЦИТРИ́НА —
невелике (3—5 м заввишки) вічнозелене плодове дерево родини рутових. Те саме, що й *лимон*.

1199

1203

ЦМИН ПІСКО́ВИЙ

цмин песчаный

Helichrysum arenarium — багаторічна трав'яниста, з біло-повстистим опушенням рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебла* прямостоячі або висхідні, 15—20 см заввишки, в *суцвітті* розгалужені. *Листки* чергові, цілісні, цілокраї; нижні листки видовженооберненояйцевидні, поступово звужені в *черешок,* середні і верхні — сидячі, ланцетні. *Квітки* дрібні, різнорідні, зібрані в кулясті *кошики, що* утворюють на верхівках стебел густе щитковидне суцвіття; крайові квітки жіночі, трубчасто-нитковидні, серединні — двостатеві, трубчасті, з 5-зубчастим відгином. Обгортки кошиків черепичасті, листочки їх жорстко-плівчасті, лимонно-жовтого, рідше жовтогарячого кольору. *Плід — сім'янка.* Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Цмин пісковий росте по всій території України в соснових лісах, на пісках, степових схилах, на відслоненнях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують суцвіття цмину *(Flores Helichrysi arenarii),* які заготовляють на початку цвітіння рослини (до розкривання кошиків), зриваючи їх руками або зрізуючи ножицями так, щоб залишки квітконосів не перевищували 1 см. Для відновлення заростей на ділянці, де провадять заготівлю сировини, треба залишати 8—10 рослин на кожні 15—20 м² площі для насінного розмноження, а повторну заготівлю сировини на цій ділянці дозволяється проводити через рік. Зібрану сировину розкладають тонким шаром на папері чи тканині і сушать у затінку. Сухих суцвіть виходить 33 % . Готову сировину зберігають у сухих, прохолодних приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Сушені суцвіття є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. У суцвіттях цмину є флавоноїдні глікозиди (кемпферол, саліпурпурозид, ізосаліпурпурозид), флавоноїди (нарингенін, апігенін), стероїдні сполуки, неідентифіковані барвні речовини фенольного характеру, аскорбінова кислота, вітамін К, ефірна олія, кумарин скополетин, смолисті й гіркі речовини.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* цмину сприяють підвищенню жовчної секреції, змінюють хімізм жовчі (зменшують концентрацію жовчних кислот, підвищують вміст холатів і білірубіну в жовчі), збільшують жовчовиділення, виявляють протизапальну, антибактеріальну і спазмолітичну дію, стимулюють секреторну функцію шлунка і підшлункової залози, підвищують діурез, діють як кровоспинний засіб. Відвар цмину прописують при хронічних холециститах, холангітах, ангіохолітах, жовчнокам'яній хворобі, дифузних ураженнях печінки. Певний терапевтичний ефект одержують також при розладах діяльності шлунка, нирковокам'яній хворобі, хворобах нирок і сечового міхура, особливо при гострому циститі, при утрудненому і болісному сечовипусканні та набряках, пов'язаних з нирковою недостатністю, при фурункульозі, у разі запалення сідничного нерва та невралгії. *Настій* цмину використовують як кровоспинний засіб при гіперполіменореї і маткових кровотечах в результаті дисфункції яєчників та при фіброміомі матки з геморагічним синдромом. Квітки цмину входять до складу *жовчогінних чаїв.* Препарати цмину не дають побічних реакцій навіть при тривалому застосуванні.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — *відвар* (10 г, або 3 столові ложки сировини на 200 мл окропу) приймають теплим по півсклянки 2—3 рази на день за 15 хвилин до їди; екстракт цмину сухий (Extractum florum Helichrysi arenarii siccum) по 1г 3 рази на день протягом 2—3 тижнів; фламін *(Flaminum)* призначають при хронічних холециститах і гепатохолециститах по 1 таблетці 3 рази на день за 30 хвилин до їди, запиваючи невеликою кількістю теплої води (курс лікування 10—40 днів); настій (10—20 г сировини на 200—300 мл окропу, настояти до охолодження) по 1 столовій ложці щогодини до зупинки кровотечі, але не більше 8— 10 ложок на добу (для лікувальних клізмочок готують відвар з розрахунку 2—5 г цмину на 200 мл окропу і вводять по 50 мл 2—3 рази на день).

1203

1204

1204

ЧАБЕ́Р САДОВИЙ
чабёр садовый
Satureja hortensis —
однорічна, рідко дворічна рослина родини губоцвітих. *Стебла* прямостоячі, 15—35 см, в екземплярів, що перезимували, до 60 см заввишки, галузисті, опушені короткими, але багатоклітинними, вниз відігнутими волосками, при основі часто здерев'янілі. *Листки* супротивні, майже сидячі, лінійно-ланцетні, клиновидно звужені до основи, цілокраї, здебільшого тупі, з обох боків або лише зісподу розсіянокоротковолосисті, крапчастозалозисті. *Квітки* двостатеві, неправильні, утворюють 3—5-квіткові пазушні несправжні кільця, верхні з яких зближені на кінці стебла та гілок; чашечка дзвониковидна, зовні розсіяноволосиста, зелена або лілувата, з 10 жилками і 5 ланцетними загостреними зубцями, що майже дорівнюють трубочці; віночок світло-ліловий, рожевий або білий, зовні розсіянокоротковолосистий, двогубий, з плоскою, виїмчастою верхньою губою і трилопатевою нижньою, середня лопать якої виїмчаста. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте у липні-серпні.

Поширення. Батьківщина чабру садового — Східне Середземномор'я, Іран. На території України його культивують як рослину ефіроолійну, пряносмакову та декоративну.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* чабру (Herba Saturejae hortensis), яку заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи всю надземну частину на висоті 10—12 см від поверхні грунту. Сушать сировину в чистих, добре провітрюваних приміщеннях або під укриттям на вільному повітрі, розстилаючи тонким шаром на папері чи тканині. Після висушування траву обмолочують і просівають через дротяне сито, щоб відділити грубі стебла. Сухої трави виходить 16—17% . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава чабру містить ефірну олію (0,8—2%), дубильні (8—9 %) і слизисті речовини та смолу. У складі ефірної олії є карвакрол, парацимол, дипентен, пінен, тимол та інші терпени.

Фармакологічні властивості і використання. Експериментами встановлено, що ефірна олія чабру має бактерицидні й гіпотензивні властивості. У народній медицині чабер використовують як засіб, що має в'яжучі, бактерицидні, спазмолітичні, слабкі сечогінні, потогінні, протигнильні й глистогінні властивості. Великі дози чабру діють **абортивно.** Особливо ефективним є застосування чабру при проносах, катарах шлунково-кишкового тракту, розладах травлення, блюванні та глистяній інвазії. Зовнішньо чабер використовують при дерматитах від укусів комах (місця укусів змащують свіжим соком).

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 3 рази на день до їди.

1206

1205

ЧА́ГА—
багаторічний паразитичний гриб родини гіменохетових. Те саме, що й *березовий гриб.*

1206

ЧАЙ КИТА́ЙСЬКИЙ
чай китайский
Thea sinensis, синонім — *Camellina sinensis* —
вічнозелений, галузистий, 50—150 см заввишки *кущ* родини чайних. *Листки* чергові, видовжено-овальні, цілісні, 6—7 см завдовжки, 3,5—4 см завширшки, гострозубчасті, зверху темно-зелені, зісподу світло-зелені, з короткою тупою, іноді роздвоєною верхівкою та ширококлиновидною основою. *Квітки* правильні, двостатеві, 2,5—3 см в діаметрі, поодинокі або по 2—5 в пазухах листків; *пелюстки* (їх 5—9) білі, рідше рожеві. *Плід* — коробочка. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Батьківщина чаю — гірські ліси Південного Китаю та Індокитайського півострова, В СРСР (Грузія, Азербайджан, Краснодарський край РРФСР) чай давно введено в культуру.

Сировина. Вирощують чай заради верхівкових частин пагонів з 2—3 недорозвиненими листочками (флешів). Якщо листя і флеші сушать відразу після збирання, то одержують зелений чай. Щоб одержати чорний чай, сировину спочатку піддають ферментації, а вже потім сушать. Зберігають чай у добре і щільно закритих банках або бляшанках.

Хімічний склад. У листі чаю китайського є дубильні речовини (до 35%), до 5% алкалоїдів (кофеїн, теофілін, теобромін, ксантин, аденін, гіпоксантин, ізатин та інші), флавоноїди, ефірна олія, аскорбінова кислота (до 250 мг%), вітаміни B_1, B_2, K_1, P, PP, мінеральні солі.

Фармакологічні властивості і використання. Цілющі властивості чаю зумовлюються всім комплексом речовин, що в ньому є. Із чаю в гарячий настій переходить значна частина наявних фізіологічно активних речовин, у тому числі і вітаміни. Червоно-коричневий колір і терпкий в'яжучий смак надають настою головним чином таніни, а аромат — ефірна олія (вважається, що ефірна олія, що створює «букет» чаю, містить понад 500 хімічних сполук). Стимулюючі властивості чаю зумовлені в основному кофеїном. Залежно від сорту і способу заварки чаю склянка міцного напою містить від 0,02 до 0,1 г кофеїну. Кофеїн збуджує центральну нервову систему і діяльність серця, підвищує кров'яний тиск, розширює судини головного мозку,

печінки, нирок, посилює діурез. Зважаючи на це, вживання чаю корисне при занепаді сил і виснаженні, стомленні і зниженні розумової активності. З метою надання першої допомоги чай дають при отруєннях, що викликають пригнічення центральної нервової системи, ослаблення серцевої діяльності і дихання (отруєння алкоголем і іншими наркотичними речовинами). Алкалоїди теофілін і теобромін виявляють слабовиражену стимулюючу дію на центральну нервову систему, але значно підвищують діурез. Дубильні речовини чаю — катехіни, які за будовою близькі до вітаміну Р, сприяють засвоєнню організмом аскорбінової кислоти, підвищують міцність капілярів, зменшують проникність їх стінок. Три склянки чаю покривають добову потребу організму людини у вітаміні Р. Таніни чаю виявляють в'яжучу і бактерицидну дію, поліпшують травлення. Через те чай призначають хворим при гострих проносах і інших розладах кишкової діяльності. Треба пам'ятати, що міцний настій чаю не рекомендується вживати при підвищеній збудливості, безсонні, органічних захворюваннях серцево-судинної системи, атеросклерозі, гіпертонічній хворобі, глаукомі. Надто' міцний чай не бажано вживати і цілком здоровим людям, оскільки це може спричинити перезбудження нервової системи, занепокоєння, прискорене серцебиття, відчуття страху і інші хворобливі явища. Міцний настій чаю використовують як зовнішній засіб. У вигляді компресів, примочок і промивань його застосовують при сонячних опіках, запаленні очей, як косметичний засіб при в'ялій і сухій шкірі для очищення і підвищення її еластичності, зміцнення стінок дрібних судин, запобігання утворенню підшкірних крововиливів тощо. Цілющі властивості має і зелений чай. Настій із зеленого чаю стимулює кровотворення, сприяє утворенню протромбіну в печінці, активізує окислювально-відновлювальні процеси, нормалізує водно-сольовий обмін, тонізує серцевий м'яз, підвищує пружність і зменшує проникність стінок кровоносних судин, знижує артеріальний тиск і кількість холестерину в крові, поліпшує самопочуття хворих на атеросклероз, ревматизм і хронічний гепатит, діє як радіопротектор (катехіни чаю зв'язують і виводять з організму стронцій 90, запобігаючи проникненню його у кістковий мозок), сприяє значному зменшенню кількості випитої води у жаркий період року. Вживають настій із зеленого чаю як профілактичний засіб, але в комплексі з іншими ліками він набуває і лікувального значення. Відвар зеленого чаю має виражені антимікробні властивості і з успіхом застосовується при дизентерії, ентероколітах, колітах, диспепсії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій зеленого чаю (2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу настояти 10 хвилин, процідити) по 60—80 мл 3 рази на день; 1,5 г сухого зеленого чаю заварюють у 1 л окропу, настоюють і п'ють як чай для угамування спраги; 100 г сухого зеленого чаю заливають 2 л води, настоюють 30 хвилин, кип'ятять, періодично помішуючи, 1 годину, фільтрують, а залишок (заварку) знову заливають 1 л води, кип'ятять 40 хвилин і фільтрують, після чого обидва фільтрати змішують, розливають в чисті пляшки і стерилізують. Простерилізований *відвар* можна зберігати при звичайній кімнатній температурі 3 місяці, а в холодильнику — до 6 місяців. Приймають його по 1—2 столові ложки 4 рази на день за 20—30 хвилин до їди (дітям до 1 року відвар дозують чайними ложками, а старшим року —десертними). При гострій дизентерії курс лікування триває 5—10 днів, а при хронічній — 15—20 днів.

ЗОВНІШНЬО — *компреси, примочки* і промивання настоєм (1 чайну ложку сухого чорного чаю заливають склянкою окропу, настоюють 5 хвилин, проціджують, охолоджують до кімнатної температури).

1207

1207

«ЧАЙНИЙ ГРИБ»,
«японський гриб», чайний квас;
«чайный гриб», «маньчжурский гриб»

Medusomyces gisevii — культура мікроорганізмів; симбіоз дріжджів (Saccharomycodes ludwigii) та оцтовокислих бактерій (Acetobacter aceti subsp xylinum). Має вигляд товстої бурувато-білої слизової плівки, яка нагадує плаваючу медузу на поверхні рідини. Поверхня «гриба» гладенька зверху і волокниста зісподу. Через місяць від «гриба» відділяється тонка ніжна плівка, яку переносять в окрему банку для розмноження; можна брати й невеликі кусочки, вони дуже швидко розростаються.

Поширення. Вперше «чайний гриб» почали культивувати в країнах сходу (в Японії, Індії, Індонезії), звідти він поширився на Захід (вважають, що це відбулося під час російсько-японської війни). Культивується у посудині з 10%-ним цукровим розчином (з додаванням чайного настою) при кімнатній температурі та вільному доступі повітря. В умовах сильного освітлення та низької температури повітря життєдіяльність «гриба» гальмується. Навесні і влітку він росте значно краще, ніж восени і взимку.

Сировина. З лікувальною метою використовують семи-восьмиденний настій культури «чайного гриба». Дріжджі «гриба» зброджують цукор, утворюючи невелику кількість спирту та вуглекислоти, а оцтовокислі бактерії окислюють спирт до оцтової кислоти. Внаслідок цього одержують приємний газований освіжаючий напій, кисло-солодкуватий на смак. Щоб напій був завжди смачний і мав освіжаючі властивості, необхідно раз на тиждень промивати «гриб» теплою кип'яченою водою і тримати в широкій банці, закритій марлею. Перед вживанням настій виливають з банки, фільтрують через кілька шарів марлі і зливають у пляшки, де він може зберігатися досить тривалий час, не змінюючи своїх цілющих властивостей.

Хімічний склад. Настій «чайного гриба» містить цукри, винний спирт, вугільну і органічні кислоти (молочна, оцтова, глюконова, койєва), ферменти, ароматичні речовини, вітамін B_2, речовину, подібну до аскорбінової кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Цілющі властивості «чайного гриба» доведено клінічно. Настій «гриба» має антибіотичні, протизапальні і знеболюючі властивості, знижує артеріальний тиск і рівень холестерину в крові, регулює діяльність травного каналу. Вживання на-

стою показане і дає добрий терапевтичний ефект при різних формах бактеріальної дизентерії, при гастрогенному ентериті (пронос, викликаному запаленням тонкої кишки внаслідок недостатнього сокотворення шлунком), гастрогенному ентероколіті (запаленні товстої і тонкої кишок), коліті дизентерійного походження та при спастичному коліті у людей похилого віку. Вважають, що настій «чайного гриба» є ефективним засобом у боротьбі з дизентерійним бацилоносійством. Як профілактичний і лікувальний засіб настій «чайного гриба» п'ють при артеріосклерозі, склерозі, при гіпертонічній хворобі, ревмокардиті і поліартриті, при захворюваннях простудного характеру, зокрема при катарі верхніх дихальних шляхів. Як зовнішній засіб настій «чайного гриба» рекомендують вживати для полоскання зіва глотки і ротової порожнини та промивання порожнини носа при гострих формах ангіни, хронічному тонзиліті і при запальних процесах слизової оболонки рота. Багаторазове тривале полоскання зіва швидко усуває місцеві і загальні хворобливі явища і покращує самопочуття хворих. Уже через день нормалізується температура тіла, минає біль у горлі і головний біль; зникають загальна слабкість і гострі запальні явища в носоглотці та кишках. Полоскання зіва глотки протягом багатьох місяців запобігає рецидивам ангіни і тонзиліту у осіб, які часто хворіють на ці недуги. Обережне промивання носової порожнини усуває стійкий хронічний нежить, а промивання нагноєних ран прискорює їх гоєння.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій гриба по півсклянки 3—4 рази на день за 1 годину до їди (при шлунково-кишкових захворюваннях після прийому настою треба полежати 1 годину на правому боці). ЗОВНІШНЬО — полоскання і промивання настоєм.

1208

ЧА́ЙНИЙ КВАС — культура мікроорганізмів; симбіоз дріжджів та оцтовокислих бактерій. Те саме, що й *«чайний гриб»*.

1209

ЧА́ПОЛОЧ ПАХУ́ЧА
зубровка душистая
Hierochloë odorata — багаторічна трав'яниста кореневищна, з приємним запахом рослина родини тонконогових (злакових). *Стебла* висхідні, голі, гладенькі, 30—80 см заввишки, з порожнистими меживузлями і потовщеними вузлами. *Листки* чергові, плоскі, цілокраї, на безплідних пагонах лінійні, загострені, 5—6 мм завширшки і до 60 см завдовжки, зісподу зелені, голі, зверху — сіро-зелені; на квітконосних— лінійно-ланцетні, укорочені (1—3 см завдовжки), з видовженими гладенькими або шорсткими піхвами. На межі пластинки і піхви є довгий (2—4 мм) гострий язичок. *Квітки* дрібні, різнорідні, зібрані в дрібні (3—5 мм), яйцевидні, трохи стиснуті з боків, з полиском, золотисто-бурі, 3-квіткові (серединні квітки двостатеві, бічні — чоловічі) колоски, що утрорюють на верхівці стебла яйцевидну розлогу *волоть* з тонкими гладенькими гілочками. Колоскові луски шипуваті, по краю з довгими війками. Нижні квіткові луски в чоловічих квітках шкірясті, по краю війчасті з коротким остюком, що виходить біля верхівки або із середини . спинки. *Плід — зернівка*. Цвіте у травні — червні.

1209

Поширення. Чаполоч пахуча росте переважно на Поліссі та в Лісостепу в соснових і мішаних лісах, на пісках, лісокультурних площах, вирубках і галявинах.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують траву чаполочі (Herba Hierochioe), яку заготовляють після цвітіння рослини, зрізуючи листки й безплідні пагони серпом або ножем вище прикореневих буруватих листків. Після видалення квіткових волотей траву сушать у затінку на вільному повітрі або на горищі (розкладають тонким шаром на папері чи тканині або зв'язують у невеликі пучки й підвішують). Сухої трави виходить 50 % . Строк придатності — 2 роки. *Рослина неофіцинальна*.

Хімічний склад. Трава чаполочі містить кумарин (0,2%), який надає їй ароматичного запаху, р-кумарову, ферулову й мелілотову кислоти. Дані про наявність у рослині алкалоїдів сумнівні.

Фармакологічні властивості і використання. У народній медицині настій з трави чаполочі використовують як засіб, що збуджує апетит і покращує травлення. Траву чаполочі широко використовують у лікеро-горілчаній промисловості для ароматизації вин і при виготовленні безалкогольних напоїв «Горіховий», «Ала-Тоо», «Спринт».

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 столову ложку сировини настоюють 30 хвилин на склянці окропу в закритій посудині) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день за 10—15 хвилин до їди.

1210

ЧАРІВНА́ ЛІЩИ́НА — невелике дерево або кущ родини гамамелідових. Те саме, що й *гамамеліс віргінський*.

1211

ЧА́РНИК — багаторічна трав'яниста залозисто-пухната рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *арніка гірська*.

1212

ЧАСНИ́К ГОРО́ДНІЙ
чеснок посевной
Allium sativum —
багаторічна трав'яниста цибулинна рослина родини лілійних. *Цибулина* яйцевидна, складається з численних білих сидячих цибулинок, уміщених в загальну білу, сірувату або рожеву оболонку. *Стебло* (квіткова стрілка) безлисте, 25—60 (100) см заввишки, у верхній частині здебільшого зігнуте кільцем. *Листки* прикореневі, лінійні, плоскі, зісподу кілясті, гострі, з шорсткими краями, виходять з цибулини і обгортають своїми піхвами квіткове стебло приблизно до середини. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані в зонтиковидне суцвіття, оточене однолистим покривалом (значна частина квіток суцвіття перетворена на виводкові цибулинки); *оцвітина* проста, віночковидна, з 6 білуватих або зеленувато-білих, іноді червонуватих, ланцетних листочків. *Плід* — коробочка. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Первинний ареал часнику — Середня Азія. По всій території України його культивують як овочеву рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують свіжі цибулини часнику (Bulbus Allii sativi).

Хімічний склад. В цибулинах часнику є глікозид аліїн і інші сірковмісні речовини (S-метил-, S-етил-, S-бутил-, S-алкілцистеїн-сульфоксиди, S-метилцистеїн і ін.), ефірна олія (до 0,4 %), фітостерини, вітаміни (С—10 мг% , B_1—0,08 мг% , B_2 — 0,08 мг% , B_6—0,60 мг% , нікотинова кислота — 1,2 мг%), органічні кислоти, вуглеводи, полісахарид інулін, жирна олія (сліди). До складу ефірної олії входять органічні сполуки сірки (алкілпохідні цистеїну, дивінілсульфіди, алілвінілсульфоксид). Мінеральний склад часнику характерний наявністю значних кількостей калію, кальцію, натрію, магнію, фосфору, заліза, марганцю, цинку, йоду, міді.

Фармакологічні властивості і використання. Часник городній стимулює виділення шлункового соку і жовчі, посилює перистальтику кишок, знижує анормальну і сприяє розвитку нормальної кишкової флори, згубно діє на гостриків, розширює кровоносні судини, знижує кров'яний тиск, збільшує амплітуду і сповільнює ритм серцевих скорочень, підвищує діурез, сприяє розрідженню густих мокрот при бронхітах, посилює менструації, підвищує статеву активність. Пероральне застосування часнику показане при відсутності апетиту, порушенні травлення, катарі шлунка і кишечника (особливо інфекційного походження), поносі, підвищеному тиску крові, атеросклерозі, при клімактеричних неврозах, що супроводжуються головними болями і безсонням. Крім того, часник вважається добрим профілактичним засобом від цинги, грипу, дизентерії і тифу. Як «кровоочисний» засіб його вживають при фурункулах і висипках на шкірі. Позитивний ефект одержують при лікуванні часником свинцевих отруєнь. Існують достовірні статистичні дані про те, що в країнах, де часник систематично вживають у їжу, відносно низька захворюваність на рак. Препарат алохол, у складі якого є сухий *екстракт* часнику, застосовують при хронічному гепатиті, холангіті, холециститі і хронічному атонічному запорі. Настойку часнику, яка є у продажу в аптеках, призначають всередину для пригнічення процесів гниття і бродіння в кишечнику, при атонії кишечника і колітах, при гіпертонії і атеросклерозі. Свіжий часник і виготовлені з нього препарати протипоказані при захворюваннях нирок. При зовнішньому застосуванні рослини спостерігається протистоцидний, бактерицидний, фунгіцидний, болезаспокійливий, протисверблячий, протисеборейний, кератолітичний і депігментуючий ефект. Розтерті на кашку цибулини часнику використовують для лікування гнійних ран, мікозів, трихомонадних кольпітів, корости, гніздової плішивості, себореї голови, для стимулювання росту волосся, для інгаляцій з метою профілактики грипу та для виганяння гостриків (вводять з водою або молоком в клізмах).

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — одноразове вживання 2—3 зубочків часнику (добова доза) в їжу; настій (1 чайну ложку подрібненого на кашку часнику настоюють 1 годину на 400 мл холодної кип'яченої води) по півсклянки 3 рази на день до їди; потовчену головку часнику змішують з 250 мл кислого молока, настоюють ніч, а на наступний день випивають за 2—3 прийоми; настойку часнику (Tinctura Allii sativi) по 10—20 крапель (дорослим) 2—3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — аплікації на ділянки ураження; *інгаляції* (кашу із часнику вводять у ніздрі з ватним тампоном); клізми (2—4 столові ложки соку часнику на півсклянки молока; для дітей кількість соку зменшують в 2—4 рази); *тампони* (потовчену головку часнику загортають у марлю розміром 10 × 10 см, зав'язують і вводять у піхву на 4—6 годин щодня зранку і ввечері).

1213

ЧАСНИ́К ЖО́ВТИЙ —
невелика (10—30 см заввишки) багаторічна цибулинна гола рослина родини лілійних. Те саме, що й *зірочки жовті*.

1214

ЧАСНИКО́ВА ТРАВА́ —
дворічна трав'яниста рослина родини капустяних (хрестоцвітих). Те саме, що й *кінський часник черешковий*.

1215

ЧЕБРЕ́ЦЬ БОРОВИ́Й —
низенький (до 15 см заввишки), з приємним запахом півкущик родини губоцвітих. Те саме, що й *чебрець плазкий*.

1212

1216

ЧЕБРЕ́ЦЬ ДВОВИ́ДНИЙ
тимьян диморфный
Thymus dimorphus —
низенький, до 23 см заввишки, з приємним запахом півкущик родини губоцвітих. Головне *стебло* недовге, закінчується суцвіттям; квітконосні гілочки круглясті або невиразночотиригранні, підведені, рідше півполеглі, в суцвітті й під суцвіттям опушені довгими відлеглими волосками, нижче — коротенькими вниз відігнутими волосками; неплідні пагони полеглі або й повзучі, відходять від головного стебла і тоді коротші, а також безпосередньо від кореневищ і тоді досягають 30 см завдовжки. *Листки* темно-зелені супротивні, трохи зігнуті вбік, особливо на неплідних пагонах, короткочерешкові, видовжено- або лінійно-еліптичні, з видовжено-клиновидною основою і тупою чи тупуватою верхівкою, по краю при основі з нечисленними війками, на поверхні голі, з виразно помітними великими та порівняно рідкими крапчастими залозками, зісподу з добре помітними боковими жилками; у пазухах листків розвинені коротко почленовані *пагони* з пучком листочків, більш помітні на неплідних пагонах. Квітки неправильні, різнорідні (або двостатеві, або жіночі на різних особинах), зібрані в видовженоголовчасте або переривчасте, з кількома (до 5—6) розсунутими несправжніми кільцями суцвіття, завдовжки до 10 см; віночок 5—7 мм завдовжки, рожевобузковий, двогубий, з суцільною виїмчастою верхньою губою і глибокотрилопатевою нижньою. *Плід* складається з 4 одно насінних горішковидних часток. Цвіте з другої половини травня по липень.

Поширення. Чебрець двовидний росте в Степу й Лісостепу на кам'янистих степах, відслоненнях, приморських пісках.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Чебрець плазкий*.

Хімічний склад. Чебрець двовидний має близький до чебрецю плазкого хімічний склад, але відрізняється трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Чебрець плазкий.

1217

ЧЕБРЕ́ЦЬ ЗВИЧА́ЙНИЙ
тимьян обыкновенный
Thymus vulgaris —
невеликий (до 50 см заввишки) *півкущик* родини губоцвітих. *Стебло* прямостояче або підведене, дуже гіллясте, в нижній частині здерев'яніле; гілки трав'янисті, тонкі, чотиригранні, сірувато-опушені. *Листки* дрібні (5—10 см завдовжки), супротивні, короткочерешкові, видовжено-ланцетовидні, сіруваті, густо опушені, цілокраї, з крапчастими залозками і загорнутими донизу краями, дуже запашні. *Квітки* дрібні, неправильні, в пазушних півзонтиках, що утворюють несправжні кільця, зібрані у рихлі китицевидні суцвіття; *віночок* двогубий, лілувато-рожевий, рідше білий. Плід складається з чотирьох однонасінних горішкоподібних часток. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Батьківщина чебрецю звичайного — західні райони Середземноморського узбережжя. На півдні України його культивують як ефіроолійну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують свіжу (для добування ефірної олії — Oleum Thymi) або сушену *траву* чебрецю (Herba Thymi vulgaris). Заготівлю проводять у два строки: перший укіс — в період масового цвітіння рослини, другий — за півтора — два місяці до кінця вегетації. Скошену траву сушать, обмолочують, а потім на решеті відділяють квітки і листя від стебел, які відкидають. Готову сировину зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 3 роки.

Хімічний склад. Трава чебрецю звичайного містить ефірну олію (0,8—1,2%), флавоноїди (лютеолін, лютеолін-7-глюкозид, лютеолін-7-диглюкозид), тритерпенові (урсолова, олеанолова, тимунова), оксикоричні і інші кислоти. До складу ефірної олії входять тимол (до 42%), карвакрол, цимол, пінен, борнеол, каріофілен, ліналоол і інші терпеноїди.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині використовують тимол і пертусин. Зовнішньо тимол застосовують для дезинфекції ротової порожнини, зіву й носоглотки, для лікування грибкових уражень шкіри, у стоматологічній практиці. Всередину його призначають як антисептичний засіб при поносах і метеоризмі для зменшення бродіння в кишечнику і як глистогінний засіб при анкілостомідозі, трихоцефальозі та некаторозі. Пертусин застосовують як відхаркувальний засіб при бронхітах і коклюші. *Галенові препарати* чебрецю звичайного використовують при тих же захворюваннях, що й препарати *чебрецю плазкого.*

Лікарські форми і застосування. 1. Пертусин (Pertussinum) приймають по 1 столовій ложці (дітям — від половини чайної до 1 десертної ложки) 3 рази на день. 2. Тимол (Thymolum) застосовують для дезинфекції ротової порожнини, зіву й носоглотки (полоскання 0,05—0,1 %-ним розчином), для лікування епідермофітії і актиномікозу (в останньому випадку здебільшого застосовують 10 %-ний масляний розчин тимолу, яким заповнюють широко розтяту порожнину абсцесів), для знеболювання дентину (у складі рідини Гартмана), при поносах і метеоризмі (приймають всередину по 0,1 г 2—3 рази на день) і як глистогінний засіб. При анкілостомідозі за 1—2 дні до лікування, під час лікування і протягом 1—2 днів після лікування призначають напіврідкі страви без жирів і алкоголю. Напередодні лікування дають сольове проносне. Зранку в день лікування натщесерце дають тимол в *капсулах* або в *порошку* з цукром в таких добових дозах: дітям віком 2—5 років — 0,2—0,5 г, 6—8 років — 0,6—0,8 г, 9—10 років — 1—1,2 г, 11—15 років — 1,2—2 г, у віці 16—20 років — 2,5—3 г, 21—50 років — 4 г, старішим 50 років — 3 г. Дітям віком до 2 років тимол не призначають. Добові дози ділять на 4 частини і дають одну за другою з перервами 15—20 хвилин. Через півтори години дають сольове проносне. Лікування проводять 3 дні підряд. Повторення курсу лікування дозволяється через 2—3 тижні. Курс лікування трихоцефальозу складається з 5—6-денних циклів. Добова доза тимолу для дорослого 0,75—1 г. Всю дозу приймають зранку натщесерце. На шостий день увечері призначають сольове проносне (рицинова олія протипоказана). Після 6 днів приймання роблять перерву на 6 днів. Дітям препарат призначають з розрахунку 0,05 г на кожен рік життя на прийом (по наведеній схемі). Найвищі дози тимолу дорослим при вживанні всередину: разова 1 г, добова 4 г. Тимол протипоказаний при декомпенсації серцевої діяльності, хворобах печінки і нирок, виразкових захворюваннях шлунка і кишечника, при вагітності. Тимол використовують також як консервант для деяких фармацевтичних препаратів.

1218

ЧЕБРЕЦЬ КАЛЛЬЄ
тимьян Каллье
Thymus callieri — низенький (до 10 см заввишки) з приємним запахом *півкущик* родини губоцвітих. Головне *стебло* тоненьке, повзуче, закінчується квітучим *пагоном;* квітконосні гілочки густо розміщені, круглясті або невиразночотиригранні, майже прямостоячі, більш-менш рівномірно опушені, під суцвіттям — відлегловолосисті. *Листки* цілокраї, супротивні, здебільшого лопатковидні, помітно нерівнобокі, на верхівці тупуваті, по краю при основі війчасті, зісподу — з випнутою середньою жилкою та малопомітними крапчастими залозками; нижні стеблові листки звужені в *черешок,* середні і верхні — сидячі. Квітки неправильні, різнорідні (або двостатеві, або жіночі на різних особинах), зібрані в головчасте, згодом витягнуте і перерване *суцвіття* з більш-менш розсунутими нечисленними (одним — чотирма) несправжніми кільцями; *віночок* ліловий, двогубий, з суцільною верхньою губою і глибокотрилопатевою нижньою. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Чебрець Калльє росте у степовій і передгірній частинах Криму на кам'янистих степах і схилах.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Чебрець плазкий.*

Хімічний склад. Чебрець Калльє має близький до чебрецю плазкого хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Чебрець плазкий.

1219

ЧЕБРЕЦЬ МАРШАЛЛІВ
тимьян Маршалла
Thymus marschallianus — низенький, 12—37 см заввишки, з приємним запахом півкущик родини губоцвітих. Головне *стебло* недовге, лежаче або скоса висхідне, закінчується квітучим *пагоном;* квітконосні гілочки підведені або прямостоячі, опушені в *суцвітті* та під ним довгими відлеглими волосками і тут невиразно чотиригранні, нижче — опушені короткими вниз відігнутими волосками, круглясті; неплідні пагони підведені або прямостоячі, відходять від головного стебла. *Листки* світло-зелені, супротивні, сидячі, видовженоеліптичні, з клиновидною основою і загостреною верхівкою, по краю при основі розсіяно війчасті, на поверхні голі, з численними і малопомітними боковими жилками; середні листки з малопомітними пазушними гілочками. *Квітки* неправильні, різнорідні (або двостатеві, або жіночі на різних особинах), зібрані у видовжене переривчасте, з кількома (до 7 і більше) розсунутими несправжніми кільцями суцвіття завдовжки до 15 см; *віночок* до 5 мм завдовжки, блідо-бузковий, двогубий, з суцільною виїмчастою верхньою губою і глибокотрилопатевою нижньою. *Плід* складається з 4 однонасінних горішковидних часток. Цвіте з другої половини травня по липень.

Поширення. Чебрець Маршаллів росте в Лісостепу й північних районах Степу на лучних степах, узліссях і відслоненнях.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Чебрець плазкий.*

Хімічний склад. Чебрець Маршаллів має близький до чебрецю плазкого хімічний склад, але відрізняється трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Чебрець плазкий.

1218

1220

ЧЕБРЕ́ЦЬ ПЛАЗКИ́Й, чебрець боровий; тимьян ползучий *Thymus serpyllum* —

низенький (до 15 см заввишки), з приємним запахом *півкущик* родини губоцвітих. Головне *стебло* тоненьке, повзуче, вкорінене, закінчується лежачим неплідним *пагоном;* квітконосні гілочки круглясті або невиразночотиригранні, прямостоячі чи від основи підведені, більш-менш рівномірно навкруг опушені, під *суцвіттям* відлегловолосисті. *Листки* супротивні, короткочерешкові, еліптичні або видовжено-еліптичні, цілокраї, по краю при основі довго-війчасті, з малопомітними крапчастими залозками і випнутими зісподу жилками; верхівкові підсуцвітні листки ромбічно-еліптичні. *Квітки* неправильні, різнорідні (або двостатеві, або жіночі на різних особинах), зібрані в пазухах верхніх листків пучками, зближеними на кінцях гілочок у головчасте або довгасте, при основі іноді переривчасте суцвіття; віночок рожево-бузковий, двогубий, з плоскою, прямою вищербленою верхньою губою і глибокотрилопатевою нижньою. Плід складається з 4 однонасінних горішкоподібних часток. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Чебрець плазкий росте на Поліссі у сухих хвойних і мішаних лісах, на узліссях, галявинах, серед чагарників, на схилах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* чебрецю (Herba Thymi serpilli). Заготовляють її в період цвітіння рослини, зрізуючи ножем, ножицями, секатором або серпом верхні трав'янисті пагони без нижніх здерев'янілих стебел. Зривати їх не можна, бо при цьому рослина виривається з коренями, що приводить до знищення заростей. Повторну заготівлю сировини на тій самій ділянці дозволяється проводити не раніше як через 2—3 роки. Зібрану траву сушать у затінку на відкритому повітрі, розстилаючи тонким шаром на папері чи тканині. Після висихання траву обмолочують, а потім на решеті відділяють квітки і листя від стебел, які відкидають. Готову сировину зберігають у сухому, добре провітрюваному приміщенні. Строк придатності — 3 роки.

Хімічний склад. Трава чебрецю містить ефірну олію (від 0,2 до 1,5 %), флавоноїди, дубильні і гіркі речовини, камедь, тритерпенові кислоти (урсолова і олеанолова), мінеральні солі і інші сполуки. До складу ефірної олії входять тимол, карвакрол, цимол, α- і β-пінен, 7-терпінен, α-терпинеол, борнеол, цингебєрен і інші терпеноїди.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* чебрецю плазкого виявляють відхаркувальну антибактеріальну, спазмолітичну і знеболюючу дію, заспокійливо діють на центральну нервову систему, збуджують виділення шлункового соку. Їх можна давати при ларингітах, трахеїтах, бронхітах, бронхопневмоніях, при шлунково-кишкових захворюваннях, що супроводжуються зниженням шлункової секреції, атонією або спазмами кишечника, метеоризмом. У народній медицині, крім того, чебрець плазкий вважається добрим засобом для лікування коклюшу, туберкульозу легень, безсоння, задишки, бронхіальної астми, при виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки, геморої, при захворюваннях суглобів, паралічах, крижовопоперековій невралгії, у випадку інвазії стьожковими гельмінтами, від алкоголізму (див. статтю Полин *гіркий)* та при альгоменореї. Як зовнішній засіб чебрець використовують при запальних захворюваннях ротової порожнини і ротоглотки, викликаних гноєрідними бактеріями (полоскання); у разі нервових і шкірних захворювань, ревматизму (ванни); при запальних захворюваннях піхви, білях, особливо у жінок похилого віку (спринцювання). З готових аптечних препаратів застосовують тимол, пертусин і рідину Гартмана (див. статтю Чебрець звичайний). Препарати чебрецю протипоказані при вагітності, декомпенсації серцевої діяльності, хворобах печінки і нирок. Передозування може спричинити **нудоту.**

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій (2 столові ложки сировини на 500 мл окропу, настояти 2 години) по півсклянки 4 рази на день до їди; 1 чайну ложку сировинл заварюють склянкою окропу і п'ють як чай, підсолоджуючи медом.

ЗОВНІШНЬО — полоскання *настоєм* (10 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу); 15 г сировини заливають двома склянками окропу, настоюють до охолодження, проціджують, розводять кип'яченою водою до 1 л і одержаний настій застосовують для спринцювання (процедуру проводять зранку і ввечері); 100 г сировини заливають 2 л окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують і додають до ванни.

1219

1220

1221

ЧЕМЕРИЦЯ БІЛА

чемерица белая

Veratrum album — багаторічна трав'яниста, з товстим коротким *кореневищем* рослина родини лілійних. *Стебло* пряме, 50—150 см заввишки, циліндричне, у верхній частині густо- і короткоопушене. Листки великі, спірально розміщені, численні, цілокраї, вздовж складчасті, зверху голі, зісподу — опушені, звужені внизу в широкі піхви; нижні листки яйцевидно-еліптичні або еліптичні, верхні — ланцетні. *Квітки* полігамні, зсередини брудно-білі, зовні зеленуваті і злегка пухнасті, зібрані у волотеве *суцвіття:* нижні квітки двостатеві, верхні — чоловічі. *Оцвітина* проста, шестироздільна, з видовженоеліптичними або видовженооберненояйцевидними, загостреними, звуженими до основи і дрібнозубчастими по краю частками. *Плід* — яйцевидно-еліптична, тригранна *коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Чемериця біла росте в Карпатах на альпійських луках.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Чемериця Лобелієва.*

Хімічний склад. Чемериця біла має близький до чемериці Лобелієвої хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Чемериця Лобелієва.

1222

ЧЕМЕРИЦЯ ЛОБЕЛІЄВА

чемерица Лобеля

Veratrum lobelianum — багаторічна трав'яниста з товстим коротким *кореневищем* рослина родини лілійних. *Стебло* грубе, пряме, циліндричне, порожнисте, до 175 см заввишки, при основі оточене рештками старих листків, у верхній частині й у *суцвітті* пухнасте. *Листки* великі, спірально розміщені, численні, цілокраї, вздовж складчасті, звужені внизу в широкі піхви; нижні листки яйцевидно- або широкоеліптичні, коротко загострені, верхні — ланцетні, загострені. *Квітки* полігамні, зібрані в пірамідальну *волоть; оцвітина* проста, жовтувато-зелена, шестироздільна, з еліптичними, вгорі закругленими, по краю дрібнозубчастими, зовні опушеними частками. *Плід* — яйцевидно-тригранна *коробочка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Чемериця Лобелієва росте на вологих лісистих луках, на вологих місцях по узліссях та по чагарниках на Поліссі і в лісостепових районах; від підніжжя до зони криволісся в Карпатах; по долинах річок у лівобережному злаково-луковому Степу.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують кореневище з коренями чемериці (Rhizoma cum radicibus Veratri). Заготовляють сировину восени, після відмирання надземної частини рослини, рідше напровесні, викопуючи рослини лопатою. Зібрану сировину обтрушують від землі, звільняють від стебел, миють у холодній воді, ріжуть на куски, розщеплюють, при необхідності, навпіл і сушать на сонці, а при несприятливих погодних умовах — у теплому приміщенні або в сушарці при температурі до 50°. Сухої сировини виходить 20 %. Строк придатності — 3 роки. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. **Отруйні** всі частини рослини. При маніпуляціях з нею (заготівля, сушіння, приготування ліків тощо) треба захищати очі, ніс і рот, після роботи мити руки.

Хімічний склад. Кореневища і корені чемериці містять суму алкалоїдів (кореневища — до 1,3%, корені — до 2,4%), дубильні речовини, смоли, цукри та пігменти.

Фармакологічні властивості і використання. При загальній дії на організм алкалоїди чемериці збуджують, а потім пригнічують соматичний і вегетативний відділи нервової системи, розширюють кровоносні судини, збільшують силу скорочень серцевого м'яза, сповільнюють ритм серця, посилюють скорочення м'язів кишечника. В деяких зарубіжних країнах алкалоїди чемериці використовують для лікування тяжких форм гіпертонії (препарати тенсатрин, вералес та ін.). В СРСР випробовували препаратловераїн. Однак широкого застосування препарати чемериці не набули,

1221

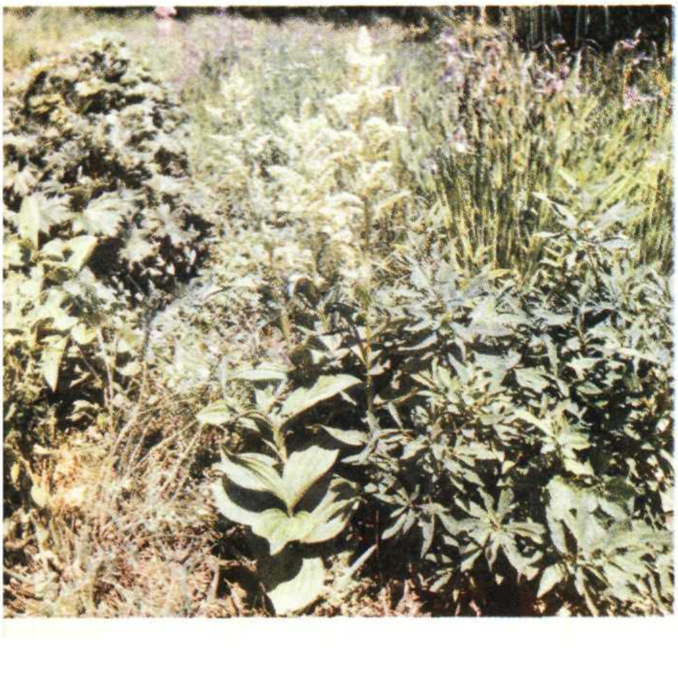

1222

у зв'язку з їхньою високою токсичністю. Великі дози чемериці викликають пронос і блювання, що може закінчитись клонікотонічною судомою, парастезією, колапсом і **смертю.** При зовнішньому застосуванні препарати чемериці виявляють болезаспокійливу, подразнювальну та інсектицидну дію. Зважаючи на це, настойку чемериці використовують як ефективний болетамувальний засіб при невралгії, артриті й ревматизмі (роблять розтирання). Як радикальний антипаразитний засіб у боротьбі з головними, лобковими і одежними вошами, коростою тощо застосовують відвар чемериці (змочують волосисті та уражені коростою ділянки тіла, дезинфікують білизну) або мазь із коріння чемериці й плодів *дудника лісового* (втирають у тіло). Як дезинфікуючий засіб використовують і порошок з кореневищ і коренів чемериці (пересипають білизну). У болгарській народній медицині згущений відвар кореневищ і коренів чемериці на винному оцті використовують як засіб, що допомагає при себореї голови і покращує ріст волосся (змочують волосисту частину голови через день). В гомеопатії застосовують настойку з висушених кореневищ і коренів чемериці.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — настойку (готують на міцній горілці у співвідношенні 1:120, настоюють 2 тижні, проціджують); *відвар* ('/а чайної ложки сировини на 200 мл окропу); *мазь:* 1 столову ложку спорошкованого коріння чемериці змішують з 1 чайною ложкою спорошкованих плодів дудника лісового і додають 4 частини смальцю; згущений відвар (50 г сировини на 250 мл винного оцту і 250 мл води, уварюють наполовину, проціджують).

1223

ЧЕМЕРИ́ЦЯ ЧО́РНА
чемерица чёрная
Veratrum nigrum —
багаторічна трав'яниста, з товстим коротким кореневищем рослина родини лілійних. *Стебло* пряме (60) 70—100 (130) см заввишки, циліндричне, порожнисте, у верхній частині пухнасте. *Листки* великі, спірально розміщені, численні, цілокраї, вздовж складчасті, голі, звужені внизу в широкі піхви; нижні листки широкоеліптичні, коротко загострені; верхні — лінійно-ланцетні або лінійні. *Квітки* полігамні, зібрані у вузьке волотеве *суцвіття; оцвітина* проста, темно-пурпурова, шестироздільна, з еліптичними, цілокраїми частками. *Плід* — яйцевидна тригранна гола *коробочка.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Чемериця чорна росте по лісах та чагарниках, на лісових галявинах у лісостепових районах і зрідка на Поліссі; по долинах річок — у північній частині лівобережного Степу.

Заготівля і зберігання. Див. у статті Чемериця *Лобелієва. Рослина неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. ХІМІЧНИЙ склад чемериці чорної подібний до хімічного складу чемериці Лобелієвої.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Чемериця Лобелієва.

1224

ЧЕРЕДА́ ПОНИ́КЛА
череда поникшая
Bidens cernua —
однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, просте або вгорі розгалужене, 10—50 (100) см заввишки, голе або вгорі розсіяно вкрите короткими залозистими волосками. *Листки* супротивні, сидячі, цілісні, ланцетні або видовженоланцетні, по краю пилчасто-зубчасті. *Квітки* зібрані в пониклі, одиничні на кінцях стебел та гілок *кошики,* оточені дворядною обгорткою (ширина кошиків перевищує довжину); зовнішні листочки обгортки (їх 5—9) зелені, листкоподібні, видовжено-лінійні, довші за кошики, внутрішні — широкояйцевидні, бурувато-зелені, майже однакової довжини з квітками. Всі квітки у кошику жовті; крайові — язичкові, неплідні, серединні — трубчасті, двостатеві (коли язичкових квіток немає, тоді всі квітки у кошику трубчасті, двостатеві). *Плід — сім'янка,* нагорі з 4 зазубленими щетинками. Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Череда поникла росте по всій території України на берегах річок, озер і боліт.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Череда трироздільна. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено, відомо лише, що у траві є γ-лактони.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Череда трироздільна.

1223

1224

1225

ЧЕРЕДА́ ПРОМЕНИ́СТА
череда лучистая
Bidens radiata —
однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, 15—60 (80) см заввишки, просте або вгорі розгалужене, голе або у верхній частині розсіяноволосисте. *Листки* супротивні, довгочерешкові, глибоко — 3—5-роздільні, з ланцетними або яйцевидноромбічними, по краю гостропилчастими частками. *Квітки* зібрані в прямостоячі, одиничні на кінцях стебел та гілок кошики, оточені дворядною обгорткою (ширина кошиків у 2 рази більша за довжину); зовнішні листочки обгортки (їх 10—14) зелені, листковидні, видовжено-лінійні або лінійно-ланцетні, по краю з жорсткими короткими волосками, значно перевищують кошик, оточуючи його у вигляді променів, внутрішні — значно коротші за зовнішні, овальні, жовтуваті. Всі квітки в кошику трубчасті, двостатеві, жовті. *Плід — сім'янка,* нагорі з 2 зазубленими щетинками. Цвіте в червні — вересні.

Поширення. Череда промениста росте розсіяно майже по всій території України на берегах річок і озер, по краю боліт, на вологих луках.

Заготівля і зберігання. Див. статтю *Череда трироздільна. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад ще не вивчено.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Череда трироздільна.

1225

1226

ЧЕРЕДА́ ТРИРОЗДІ́ЛЬНА,
причепа, собачі реп'яхи, чорнобривець болотяний;
череда трёхраздельная
Bidens tripartita —
однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). *Стебло* прямостояче, супротивно розгалужене, 15—60 (100) см заввишки, голе або з рідкими волосками. *Листки* супротивні, короткочерешкові, глибоко-трироздільні або самі верхні цілісні; лопаті листків ланцетні, гострі, великопилчасті. *Квітки* зібрані в прямостоячі або пониклі, поодинокі на кінцях стебел та гілок кошики, оточені дзвониковидною дворядною обгорткою (довжина кошиків майже дорівнює ширині); зовнішні листочки обгортки (їх 5—8) зелені, листкоподібні, довші за кошики, відстовбурчені, при основі черешковидно-звужені, внутрішні — коротші від зовнішніх, довгасті, загострені, червонуваті, з ясно-плівчастим краєм. Всі квітки у кошику трубчасті, двостатеві, жовто-коричневі. *Плід — сім'янка,* вгорі з 2—3 зазубреними щетинками. Цвіте в липні — вересні.

Поширення. Череда трироздільна росте по всій території України по вологих місцях, на болотах, біля струмків, в канавах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *траву* череди (Herba Bidentis tripartiti), яку заготовляють в період бутонізації рослин. Збирають верхівки, не довші 15 см, стебел і бокових пагонів і все листя. Зібрану сировину сушать у затінку на відкритому повітрі або в добре провітрюваному приміщенні, розстилаючи тонким шаром на тканині чи папері. Готову сировину зберігають у сухих приміщеннях. Строк придатності — 2 роки. Трава череди є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Трава череди містить флавоноїди (лютеолін-D-глюкопіранозид, бутеїн, сульфуретин, D-глюкопіранозид бутеїну), конденсовані дубильні речовини (до 6,5 %), червоний флобафен, каротин, кумарини (умбеліферон і скополетин), аскорбінову кислоту (60—70 мг%), ефірну олію (сліди), слиз, аміни, гіркоти, γ-лактони, мікроелементи (зокрема, марганець).

Фармакологічні властивості і використання. Настій трави череди виявляє сечогінну, потогінну, жовчогінну і бактерицидну дію, поліпшує травлення, нормалізує порушений обмін речовин. Масляні екстракти трави череди мають протизапальні і ранозагоювальні властивості. Експериментами на тваринах встановлено, що настойка череди при внутрішньовенному введенні виявляє седативну дію, знижує артеріальний тиск, збільшує амплітуду серцевих скорочень, дещо посилює скорочення гладком'язових органів. Як засіб, що покращує обмін речовин, настій трави череди вживають при різних діатезах, що супроводжуються кропив'яним висипом, при скрофульозі, нейродермітах, себорейних ураженнях шкіри голови, артритах, подагрі; як потогінний засіб — при простудних захворюваннях; як сечогінний засіб — при захворюваннях сечостатевих органів; як вітамінний засіб — при хворобах легень, виразкових процесах на шкірі та виразкових колітах. Для профілактики скрофульозу дітей купають без мила у ванні з відвару трави череди 1 раз на тиждень. Для лікування скрофульозу, крім ванн, які роблять 3 рази на тиждень, дітям призначають *настій* із 10 г трави на 200 мл води по півчайної ложки 3 рази на день щодня. При лікуванні псоріазу дорослим призначають *відвар* із 25—20 г трави на 200 мл води по 2—3 столові ложки 3 рази на день і зовнішньо 2,5—3 % -ну мазь із екстракту череди (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1:1) на суміші (порівну) вазеліну з ланоліном, яку втирають у шкіру 1 раз на день. Відваром промивають рани, протирають шкіру для надання їй елас-

1226

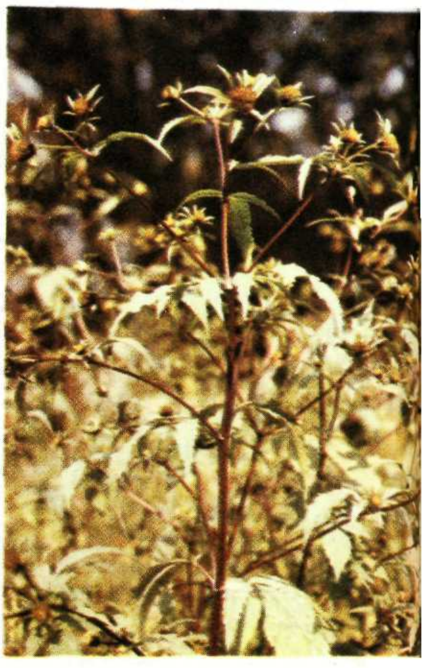

тичності, знищення вугрів і прищів. В гінекології відвар трави використовують для ванночок і мікроклізм при запальних захворюваннях жіночих статевих органів. Потовчене листя череди прикладають до ран і виразок. Протипоказань до призначення препаратів череди не виявлено.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (15 г сировини на 400 мл окропу, настояти 30 хвилин, процідити) по півсклянки 3—4 рази на день до їди; дві столові ложки суміші (порівну) трави череди трироздільної і листя *брусниці* заливають двома склянками окропу, настоюють 45—60 хвилин, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день за 30 хвилин до їди при фурункульозі, екземі.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару трави (15—30 г сировини кип'ятять 10 хвилин в 1 л води, проціджують і додають до ванни); обмивання, примочки і протирання відваром трави (3 столових ложки сировини кип'ятять 10 хвилин в 400 мл води, проціджують); гігієнічна ванна для жінок (очищає шкіру від продуктів обміну, надає їй еластичності і пружності, дезодорує, поліпшує обмін речовин, діє заспокійливо): 500 г суміші трави череди трироздільної, *ромашки без'язичкової, чебрецю плазкого* і *материнки звичайної,* листя *кропиви дводомної* і *смородини чорної,* взятих у співвідношенні 5:3:2:1:5:2, заливають 10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і виливають у ванну (температура води 36—39°, тривалість процедури до 20 хвилин, приймають через кожні 2—3 дні).

1227

1227

ЧЕРЕМХА ЗВИЧАЙНА
черёмуха обыкновенная
Padus avium, синонім — *P. racemosa* —

високий *кущ* або дерево родини розових. *Кора* матова, чорно-сіра, з добре помітними сочевичками, на зломі жовта, з характерним запахом. Листки чергові, видовженооберненояйцевидні або еліптичні, тьмяні, голі або з нижнього боку з пучками волосків у кутах жилок, з ширококлиновидною основою і загостреною верхівкою, по краю з розставленими пилчастими зубцями, що закінчуються червоно-бурими залозками; черешки 1—1,5 см завдовжки, з двома залозками у верхній частині. *Квітки* дрібні, правильні, двостатеві, запашні, в густих пониклих *гронах; пелюстки* (їх 5) білі або рожеві, оберненояйцевидні, цілокраї або з краю торочкувато-зубчасті. *Плід* — куляста, чорна, на смак солодка і дуже терпка кістянка. Цвіте у травні — червні. Плоди достигають у серпні — вересні.

Поширення. Черемха звичайна росте по всій території України по лісах і в чагарниках на вологих місцях, вирощують її і в садах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують плоди (Fructus Padi), квітки (Flores Padi), кору молодих гілок (Cortex Padi) і листя черемхи (Folia Padi). Кору заготовляють навесні (правила заготівлі й сушіння див. у статті *Дуб звичайний).* Квітки заготовляють в період повного цвітіння рослини. Як тільки рослина відцвіте, відразу починають заготовляти листя. Зібрану сировину розкладають тонким шаром на папір чи тканину й висушують під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Плоди збирають восени у зрілому стані й використовують свіжими (у вигляді соку), переробляють на киселі і морси або сушать на сонці, під наметами чи в сушарках при температурі не вищій за 60°. Висушені грона перетирають і просівають через решето, щоб відділити гілочки і *плодоніжки.* Сухих плодів виходить 42—45 % . Строк їхньої придатності — 5 років. Сушені плоди є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Плоди черемхи містять флавоноїди (1,5—2,0 %), антоціани (3-рутинозид ціанідину — 9,13 %, 3-глюкозид ціанідину — 7,35 %), хлорогенову, яблучну й лимонну кислоти, вітамін С, каротин, ціаногенну сполуку амігдалін, вуглеводи (фруктоза — 4,42—6,44 %, глюкоза — 5,33—6,35 % , сахароза — 0,6—0,62 % , пектин — 1,1 %); квітки — флавоноїди (3-галактоглюкозид кверцетину — 1,95 % , гіперозид — 0,37 % , астрагалін), стероїд ситостерин, тритерпеноїд лупеол, вуглеводень нонакозан; листя — флавоноїди (в гідролізаті: кверцетин, кемпферол, ціанідин), фенолкарбонові кислоти (в гідролізаті: кавова, синапова, ферулова, п-кумарова), вітаміни (С, Е, Р, каротин), бензальдегід, амигдалін, синильну кислоту (до 0,05 %), ефірну олію (0,03—0,05 %), кора — дубильні речовини (2—3 %), вуглеводи (рафіноза — 3,12 % , галактоза — 0,63 %), бензальдегід, амигдалін (до 2 %), синильну кислоту (до 0,09 %).

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині використовують плоди черемхи, які мають в'яжучі й протизапальні властивості, виявляють фітонцидну активність. У вигляді настою їх вживають при ентеритах і диспепсіях різної етіології (при, інфекційних колітах і дизентерії їх призначають як допоміжний засіб). Замість настою можна вживати кисіль або морс. Розведеним настоєм плодів спринцюються при хронічному кольпіті і білях. Плоди входять до складу протипроносного *шлункового чаю.* Під час Великої Вітчизняної війни свіжий сік використовували для гоєння гнійних ран. Значно ширше використовують черемху в народній медицині: настій кори дають усередину як сечогінний, потогінний і протигарячковий засіб; настій плодів, квіток або листя використовують у вигляді примочок при кон'юнктивітах і кератитах. У гомеопатії кору і листя черемхи використовують для лікування стійких форм блефарокон'юнктивіту і при радикулоневралгії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* плодів (10 г або 1 столову ложку сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 2 рази на день за 30 хвилин до їди (як сечогінний засіб — по 1 столовій ложці 3—5 раз на день); настій кори (5 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — *примочки* з настою плодів (готують, як у попередньому прописі), квіток або листя (1 чайну ложку квіток або листя настоюють 8 годин на склянці холодної кип'яченої води); спринцювання (зранку і ввечері) настоєм плодів (20 г сировини на 200 мл окропу, настояти 2 години, процідити і розвести кип'яченою водою до 1 л).

1228

ЧЕРЕ́МША — багаторічна трав'яниста цибулинна рослина родини лілійних. Те саме, що й *цибуля ведмежа*.

1229

ЧЕРЕ́ШНЯ
черешня
Cerasus avium —
дерево родини розових, заввишки 3—10 м. *Кора* стовбура — з коричневими сочевичками, знімається тонкими поперечними пластинками. *Листка* яйцевидні або овальні, біля основи клиновидні, на верхівці — загострені, двопилчасті, зверху голі, зісподу — трохи пухнасті; черешки — з 2 залозками біля основи пластинки. *Квітки* великі, по 2— 5 у пучках; *квітконіжки* без зелених листочків. *Плід* — куляста соковита темночервона *кістянка* (у культурних сортів — різного кольору). Цвіте у квітні — травні. Плоди достигають у липні.

Поширення. В дикому стані зустрічається у Правобережному Лісостепу, на Закарпатті і в Карпатах, зрідка — в Лівобережному Лісостепу в широколистяних лісах, на узліссях. Розводять багато сортів.

Сировина. Використовують свіжі плоди і плодоніжки.

Хімічний склад. Плоди містять цукри, органічні кислоти (0,59—1,6 %), дубильні речовини, фенольні сполуки (антоціани, лейкоантоціани, флавонові глікозиди, фенолокислоти), каротин, аскорбінову кислоту, вітаміни B_1, B_2, B_6 і PP, фолієву кислоту, значну кількість заліза та інші сполуки. У плодоніжках є танін, барвники тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Свіжі плоди мають загальнозміцнюючі властивості, підвищують апетит. Корисно вживати плоди при недокрів'ї, запорах, пов'язаних із слабкою перистальтичною активністю кишечника, а плоди з темним забарвленням — при атеросклерозі та гіпертонії.

Плодоніжки Ч. використовують так само, як і плодоніжки *вишні звичайної*.

1230

ЧИ́НА ЛУЧНА́
чина луговая
Lathyrus pratensis —
багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Має тонке, повзуче *кореневище*. *Стебло* висхідне, негусто опушене, за допомогою листкових вусиків чіпке, гранчасте, 40—100 см завдовжки. *Листка* чергові, з 1 пари листочків, *черешки* не крилаті, листкова вісь закінчується простим або розгалуженим вусиком, листочки видовженоланцетні або ланцетні, 2—5 см завдовжки, з вістрячком на верхівці, 3—5-жилкові. *Прилистки* видовженоланцетні або широколанцетні, стріловидні, з нерівними лопатями, 2—3 см завдовжки. *Квітки* двостатеві, неправильні, зібрані 4—10-квітковим гроном, віночок метеликовий, жовтий, 14—18 мм завдовжки. Плід — довгасто-лінійний гла-

1229

1230

денький, виразно сітчасто-жилкуватий біб. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Чина лучна росте по всій території України по луках, узліссях, серед чагарників.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* чини (Herba Lathyri pratensis), яку заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи всю її надземну частину. Зібрану траву сушать під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*
Хімічний склад. Трава чини містить лейкоантоціанові сполуки, флавоноли кемпферол і кверцетин, невелику кількість алкалоїдів, кавову і ферулову кислоти, вітамін С (у свіжому листі до 800 мг%), каротин та різні мікроелементи.
Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними дослідженнями і клінічними спостереженнями встановлено, що чина лучна виявляє м'яку відхаркувальну дію без побічного впливу на організм. Настій трави вживають при гострому і хронічному бронхіті, при абсцесі легень і при пневмонії. У народній медицині, крім того, його п'ють при безсонні.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО—*настій* трави (0,8 г на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці кожні 2—3 години.

1231

ЧИСТЕ́ЦЬ БОЛО́ТЯНИЙ
чистец болотный
Stachys palustris — багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Має довгі підземні *пагони* з білуватими бульбовидно-здутими вкороченими *меживузлями. Стебла* від основи підведені, чотиригранні, 30—150 см заввишки, прості або трохи розгалужені, вкриті здебільшого негустими, короткими і довгими волосками. Стеблові *листки* супротивні, видовженоланцетні, з коротким черешком або майже сидячі, при основі округлі або невиразносерцевидні, з країв пилчасті або зарубчасто-пилчасті, на верхівці загострені, з обох боків бархатисто опушені м'якими волосками, іноді зверху майже голі, а зісподу розсіяно опушені по жилках, покривні листки *суцвіття,* а також часто і верхні стеблові сидячі, верхні покривні листки вкорочені, яйцевидноланцетні, майже цілокраї. *Квітки* двостатеві, неправильні, утворюють 4—10-квіткові несправжні кільця, розсунуті в нижній і зближені у верхній частині загального колосовидного суцвіття; чашечка трубчасто-дзвониковидна, опушена довгими відлеглими волосками, нерідко з домішкою коротеньких залозних, з майже однаковими трикутно-ланцетними, закінченими коротеньким голим вістрям зубцями, не коротшими за її трубочку; *віночок* червоно-фіолетовий, зовні коротковолосистий з домішкою залозних волосків, двогубий, з суцільною, трохи опуклою верхньою губою і трилопатевою спідньою, середня лопать якої округло-трикутна і вкрита темними плямочками. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте з червня до серпня.
Поширення. Чистець болотяний росте по всій Україні на луках і болотах, по берегах водойм і як бур'ян у посівах, на парових полях і городах, особливо по вологих місцях.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* чистецю (Herba Stachydis palustris), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Зібрану сировину сушать, розстеливши тонким шаром на папері чи тканині під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава чистецю містить бетаїнові сполуки, дубильні речовини, ефірну олію, органічні кислоти, вітамін С (132 мг%) та ін.
Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* чистецю знижують артеріальний тиск, заспокійливо діють на центральну нервову систему, регулюють менструації, посилюють скорочення матки, підвищують секрецію жовчі, діють як протизапальний засіб. У народній медицині настойку, рідше настій трави чистецю дають усередину при гіпертонічній хворобі, серцево-судинній недостатності, церебральних інсультах, істеричних припадках, епілепсії, порушенні менструацій та при маткових кровотечах різної етіології. Зовнішньо настій трави чистецю використовують для полоскань при ангіні, обмивань і компресів при ранах, виразках і шкірних хворобах.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настойку* (3 чайні ложки сировини на 200 мл горілки, настояти 7 днів, процідити) по 15—20 крапель на прийом; настій (1 чайна ложка сировини на 400 мл окропу настояти до охолодження в закритій посудині, процідити) по 1 столовій ложці 3 рази на день. Чистець болотяний вважається **отруйною** рослиною. Зважаючи на це, користуватися ним треба обережно, не перевищуючи допустимих доз.

1231

1232

ЧИСТЕЦЬ ЛІСОВИЙ

чистец лесной

Stachys sylvatica — багаторічна трав'яниста, негустом'якоопушена рослина родини губоцвітих. *Стебло* чотиригранне, прямостояче, вгорі розгалужене, 30—70 см заввишки. *Листки* супротивні, прості, черешкові, темно-зелені, іноді зі світлою плямою на верхньому боці, великозарубчасто-пилчасті, загострені; нижні — яйцевидні, з серцевидною основою, верхні — ланцетні, решта — видовженояйцевидні. *Квітки* неправильні, двостатеві, у 4—6-квіткових кільцях, які утворюють довге рідке *суцвіття; віночок* темно-червоний, з білими плямами на нижній губі. *Плід — горішок.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте в лісах, по чагарниках майже по всій території України.

Сировина. Для медичних цілей заготовляють траву в період цвітіння рослини. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Трава Ч. л. містить дубильні речовини, ефірну олію, бетаїнові сполуки (бетоніцин, турицин, стахідрин, тригонелін), холін, смоли, органічні кислоти тощо.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* Ч. л. виявляють кровоспинну і протизапальну дію, знижують артеріальний тиск, поліпшують роботу серця, заспокоюють центральну нервову систему. Настойку трави використовують при маткових кровотечах різної етіології (атонія матки в післяпологовий період, запалення жіночої статевої сфери, розлади менструального циклу тощо), в комплексній терапії серцево-судинної недостатності, для покращення кровообігу мозку, при початковій стадії гіпертонічної хвороби.

Лікарські форми і застосування. З готових препаратів застосовують: *настойку* трави по 1 чайній ложці (розводять у 3 столових ложках кип'яченої води) 2—3 рази на день; рідкий *екстракт* (1:1, на 40 %-ному спирті) по 20—30 крапель 3—4 рази на день.

1233

ЧИСТИК —

багаторічна трав'яниста рослина родини ранникових. Те саме, що й *льонок звичайний.*

1234

ЧИСТОТІЛ ЗВИЧАЙНИЙ

ластовинне зілля, сіре зілля

чистотел большой

Chelidonium majus — багаторічна трав'яниста, з оранжево-жовтим молочним соком рослина родини макових. *Стебло* прямостояче, 30—60 (80) см заввишки, циліндричне, розгалужене, розсіяно відстовбурчено опушене. *Листки* чергові, перисторозсічені, сегменти оберненояйцевидно-видовжені або округло-яйцевидні, нерівномірнозубчасті або виїмчастолопатеві, часто збіжні, нижні нерідко при основі звужені в *черешок,* зверху ясно-зелені, зісподу сизуваті, розсіяно опушені; нижні — на довгих черешках, верхні — майже сидячі. *Квітки* правильні, двостатеві, з подвійною *оцвітиною,* на довгих *квітконіжках* в пазухах вузьких

1232

1234

гострих *приквітків,* зібрані на верхівці стебла і гілок 2—6-квітковими зонтиковидними *суцвіттями', пелюстки* (їх 4) жовті, широкооберненояйцевидні. *Плід* — довга, стручкоподібна *коробочка.* Цвіте з другої половини квітня до вересня.

Поширення. Чистотіл звичайний росте по всій території України під парканами, по садах, засмічених місцях, узліссях, біля скель в тінистих місцях.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують сушену, рідше свіжу *траву* чистотілу (Herba Chelidonii). Заготовляють її у травні, коли рослина масово цвіте, зрізуючи всю надземну частину ножем або серпом без грубих нижніх частин. Сушити сировину треба якомога швидше, щоб уникнути розпаду алкалоїдів і інших фізіологічно активних речовин. В перший день зібрану траву сушать на сонці, а потім переносять її під укриття для досушування. Штучне сушіння прроводять при температурі близько 55—60°. Сухої трави виходить 11 %. Готову сировину зберігають у сухих, добре провітрюваних приміщеннях. Строк придатності — 3 роки. Сушена трава чистотілу є у продажу в аптеках. У гомеопатії використовують свіже коріння рослини.

Хімічний склад. Трава чистотілу містить алкалоїди і інші азотовмісні сполуки (0,27—2,25 %): коптизин, стилопін, d, l-стилопін, 1-стилопін, 1-α-стилопін, l-β-стилопін, протопін, хелідонін, хелеритрин, сангвінарин, дигідросангвінарин, дигідрохелєритрин, коризамін, хелірубін, α-алокриптопін, алокриптопін, берберин, спартеїн, холін, гістамін, тирамін, метиламін; органічні кислоти (1,4—4,32 %): лимонну, янтарну, яблучну; ефірну олію (0,01 %|, сапоніни, аскорбінову кислоту (170 мг%), каротин, флавоноїди, дубильні речовини (2,09—7,64 %), хелідонову кислоту, вищий аліфатичний спирт хелідоніол.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* чистотілу мають жовчогінні, спазмолітичні, болезаспокійливі, седативні, протизапальні(бактерицидні), сечогінні і проносні властивості. В експерименті препарати чистотілу пригнічують ріст злоякісних пухлин, виявляють фунгістатичну і бактеріостатичну дію на мікобактерії туберкульозу. Застосування чистотілу показане і дає виражений терапевтичний ефект (особливо у випадку поєднання чистотілу з іншими жовчогінними рослинами) при гепатитах, холангітах, холециститах, жовчнокам'яній хворобі. Позитивний терапевтичний ефект спостерігається також при лікуванні гастриту, подагри, ревматизму, грудної жаби, бронхіальної астми, коклюшу, геморою. Добрий терапевтичний ефект одержують при лікуванні шкірних захворювань (рак шкіри, хронічний еритематоз, гноячкове висипання при імпетиго, псоріаз звичайний, туберкульоз шкіри, бородавки, мозолі тощо), при яких внутрішнє застосування чистотілу (п'ють настій) поєднують з зовнішнім (уражені ділянки шкіри змащують 3 рази на день свіжим соком або маззю). Внутрішнє застосування чистотілу (соку) в поєднанні з зовнішнім дає добрі результати при лікуванні папіломатозу гортані у дітей (Земскова, 1955). Є відомості про успішне лікування чистотілом звичайним поліпозу товстої кишки. Методика лікування (за А. М. Амінєвим) така: необхідну кількість (1 г свіжої трави на 1 кг маси хворого) трави чистотілу розтирають в ступці або пропускають через м'ясорубку до одержання кашкоподібної маси, яку потім заливають гарячою кип'яченою водою (температура 70—80°) у співвідношенні 1:10. Охолоджену суміш вводять хворому з допомогою клізми, але попередньо, за 2—3 години, застосовують очисну клізму. Лікувальну суміш утримують у товстій кишці 1—2 години. Такі клізми роблять через день, а то й щодня, якщо хворий добре їх переносить. Курс лікування складається з 10—20 клізм. При необхідності його проводять 2—3 рази з дво-тримісячною перервою. Дані про ефективність застосування чистотілу для лікування раку внутрішніх органів суперечливі. На думку деяких авторів, покращення стану ракових хворих пояснюється наркотичними і анестезуючими властивостями чистотілу. За спостереженнями С. А. Томиліна, дослідника і популяризатора чистотілу на Україні, чистотіл якщо не виліковує, то в усякому разі затримує ріст пухлини і особливо показаний при передракових станах і після операцій з приводу видалення злоякісної пухлини, бо затримує розвиток метастазів. Чистотілом, який належить до **отруйних** рослин, користуватися треба **обережно,** не перевищуючи допустимих доз. Передозування може спричинити нудоту, блювання, параліч дихального центру. Чистотіл в галенових формах для зовнішнього застосування протипоказаний хворим на епілепсію, бронхіальну астму, стенокардію і при ряді неврологічних синдромів. У гомеопатії есенцією з свіжих коренів чистотілу лікують хвороби печінки, нирок і легень.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО— *настій* трави (5 г або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по половині чи третині склянки 2—3 рази на день за 15 хвилин до їди; 30 г сировини заливають 500 мл окропу, варять 5—7 хвилин, настоюють 15 хвилин, проціджують і одержаний настій п'ють по півсклянки 3 рази на день при ракових станах, а з профілактичною метою — по півсклянки настою в день 2—3 дні на місяць; чайну ложку суміші (порівну) трави чистотілу звичайного і *деревію звичайного,* квіток *ромашки лікарської* заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують і вживають по 1 склянці 2—3 рази на день при патологічному клімаксі; столову ложку суміші трави чистотілу звичайного, квіток *глоду кривави-червоного* і листя *м'яти перцевої,* взятих у співвідношенні 2:2:3, заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують і вживають по третині склянки 3 рази на день як жовчогінний засіб.

ЗОВНІШНЬО — лікувальна ванна для дорослих (виявляє загальнозміцнюючу дію, стимулює обмін речовин, сприятливо діє при шкірних захворюваннях: екземах, дерматитах, псоріазі): 500 г суміші листя *берези бородавчастої* і *лопуха справжнього,* трави *нетреби звичайної, материнки звичайної, конюшини лучної, кропиви дводомної, ромашки без'язичкової, споришу звичайного, хвоща польового* і чистотілу звичайного, взятих у співвідношенні 5:6:5:4:5:5:5:5:4:6, заливають 10 л холодної води, доводять до кипіння, настоюють 40—50 хвилин, проціджують і виливають у ванну (температура води 36—39°, тривалість процедури до 20 хвилин, приймати 2—3 рази на тиждень до настання терапевтичного ефекту); змащування уражених ділянок шкіри свіжим *соком* або маззю (на 1 частину соку беруть 10 частин смальцю); спринцювання настоєм при білях і кольпіті (30 г сировини заливають І л окропу, настоюють 3—4 години, проціджують).

1235

ЧОКАБУ́К — багаторічна трав'яниста рослина родини бобових. Те саме, що й *козлятник лікарський.*

1236

ЧОЛОВІ́ЧА ПА́ПОРОТЬ — багаторічна папороть родини щиткових (аспідієвих). Те саме, що й *дріоптерис чоловічий.*

1237

ЧОЛОВІ́ЧА ПІДО́ЙМА — багаторічна трав'яниста рослина родини розових. Те саме, що й *сиверсія гірська.*

1238

ЧОРНИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА

боровиця

черника обыкновенная

Vaccinium myrtillus — низенький (15—40, рідше 60 см заввишки) розгалужений, з гостроребристими голими гілками кущик родини брусничних. Листки спірально розташовані, майже сидячі, суцільні, яйцевидні, еліптичні або яйцевидно-еліптичні, по краю дрібно-пилковидно-зубчасті, на верхівці загострені, зверху світло-зелені, зісподу блідіші, голі або по жилках розсіяно коротко-опушені, тоненькі, на зиму опадають. ***Квітки*** правильні, на коротких *квітконіжках,* поодинокі, в пазухах листків; віночок зеленувато-білий з рожевим відтінком, кулясто-глечиковидний, зрослопелюстковий, з 4—5 відвернутими частками відгину. *Плід* — куляста чорна *ягода.* Цвіте у травні — червні, плоди достигають у липні. **Поширення.** Чорниця росте у хвойних, мішаних і листяних лісах в Карпатах, Росточчі-Опіллі, на Поліссі, у Волинському Лісостепу, в західній частині Західного Лісостепу, зрідка у східній частині Лівобережного Лісостепу. **Заготівля і зберігання.** Для лікарських потреб використовують плоди (Fructus Vaccinii myrtilli) і листя (Folia Vaccinii myrtilli) чорниці. Листя заготовляють під час цвітіння рослини. Для цього зрізані рослини в'яжуть у невеличкі пучки і розвішують для сушіння в провітрюваному приміщенні або в затінку на відкритому повітрі. Після висушування пучки обмолочують, а одержане у такий спосіб листя звільняють від домішок і зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Сухого листя виходить 7—8 %. Плоди збирають повністю стиглими за допомогою спеціальних совків або вручну і використовують свіжими або сушать на відкритому повітрі, розстилаючи тонким шаром на папері або тканині. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій 50—60°. Сушених плодів виходить 13 %. Строк їх придатності — 2 роки. Сушені плоди чорниці є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Плоди чорниці містять вуглеводи (5,3—7,4 %): глюкоза, фруктоза, сахароза, пектин; органічні кислоти (0,90—1,28 %): лимонна, молочна, щавлева, яблучна, янтарна; вітаміни: аскорбінова кислота — 5—6 мг%, тіамін — 0,045 мг%, рибофлавін — 0,08 мг%, нікотинова кислота — 2,1 мг%, каротин — 0,75—1,6 мг%; флавоноїди (460—600 мг%); гіперин, астрагалін, кверцитрин, ізокверцитрин, рутин; антоціани: дельфінідин, мальвідин, петунідин, ідаїн, миртилін; фенолокислоти: кавова, хінна, хлорогенова; феноли і їхні похідні: гідрохінон, монотропеозид, асперулозид; дубильні речовини (до 12 % на абсолютно суху речовину), ефірну олію, циклічний шестиатомний спирт інозит, похідні антрацену, сполуки марганцю і заліза. У листі чорниці є дубильні речовини (до 20 % на абсолютно суху речовину), флавоноїди: кемпферол, рутин, астрагалін, гіперин, кверцитрин, ізокверцитрин, авікулярин, мератин;. антоціани: ціанідин, дельфінідин, петунідин; тритерпеноїди: β-амірин, олеанолова і урсолова кислоти; фенолокислоти: кавова, хлорогенова, хінна; феноли і їхні похідні: гідрохінон, арбутин, метиларбутин, асперулозид, монотропеозид, ефірна олія, алкалоїд муртин, вітамін С, каротиноїди, лимонна кислота.

Фармакологічні властивості і використання. Поєднання в'яжучих і антисептичних властивостей плодів чорниці робить їх цінним протипроносним засобом при різних запальних станах шлунково-кишкового тракту, особливо в дитячій практиці. З цією метою вживають сушені плоди у вигляді настоїв або киселів. Сушені плоди чорниці входять до складу *шлункового чаю.* Свіжі плоди чорниці регулюють функціональну діяльність травного каналу (корисні як при проносі, так і при хронічному спастичному коліті), підвищують гостроту зору, допомагають при гіпохромній анемії, жовчнокам'яній і сечокам'яній хворобах, подагрі, ревматизмі, екземах, псоріазі, висипках на шкірі, при атеросклерозі, гіпертонічній хворобі і інших патологічних станах, пов'язаних зі зниженням міцності стінок кровоносних судин, та при гіпохромній анемії. При нирковокам'яній хворобі протягом тривалого часу корисно вживати суміш (порівну) чорниць і суниць лісових. В ЛИТОВСЬКІЙ народній медицині плоди чорниці використовують як загальнозміцнюючий засіб при симптоматичному лікуванні хворих на рак. Лікувальні властивості мають та-

1238

кож компоти, соки, варення, джем, чорничний морс. Слід пам'ятати, що при в'ялій перистальтиці кишечника, дискінезії жовчних шляхів за гіпокінетичним типом та при дуоденостазах надмірне вживання чорниць може викликати погіршення самопочуття хворих. Використовують плоди чорниці і як зовнішній засіб. Густий відвар або свіжий сік плодів застосовують для лікування мокнучих екзем, псоріазу, опіків, гнійних виразок тощо (роблять примочки або компреси, які міняють 3—4 рази на добу). У вигляді полоскання свіжий сік або настій сушених плодів чорниці вживають при ангінах, стоматитах, катарі верхніх дихальних шляхів. Настій із листя чорниці має гіпоглікемічні властивості і використовується при легких формах цукрового діабету (частіше в суміші з іншими лікарськими рослинами). Крім того, настій листя призначають всередину при пієлітах, циститах і уретритах, атонії сечового міхура, сечокам'яній і жовчнокам'яній хворобах, шлункових коліках (гастралгії) і хронічних ентероколітах. При геморої із настою листя чорниці роблять клізми, а при білях — спринцювання.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — холодний настій (2—3 столові ложки сушених плодів заливають склянкою холодної кип'яченої води, настоюють 8 годин, проціджують) по третині чи половині склянки 3—4 рази на день; гарячий настій (3—4 чайні ложки сушених плодів настоюють 2—3 години на 400 мл окропу, проціджують) по чверті склянки 5—6 разів на день; кисіль (на 300 мл води беруть 1 столову ложку сушених плодів, додають 1 чайну ложку крохмалю і цукор-пісок на смак) по півсклянки 3 рази на день; настій із листя (2 столові ложки сировини настоюють 2 години на 400 мл окропу, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди; чорничне вино (25 г сухих плодів кип'ятять протягом 20 хвилин в невеликій кількості води, додають 250 мл червоного вина і суміш кип'ятять ще 10 хвилин) по 1 столовій ложці 3 рази на день при хронічному коліті.
ЗОВНІШНЬО — полоскання свіжим *соком* плодів або настоєм (1—2 чайні ложки сушених плодів настоюють 15 хвилин на склянці окропу, проціджують); компреси і примочки із свіжого соку плодів або густого відвару (100 г свіжих плодів на 500 мл окропу, уварюють наполовину); спринцювання і клізми з *відвару* (60 г листя на 1 л окропу).

1239

ЧОРНО́БИЛЬ — багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *полин звичайний*.

1240

ЧОРНОБРИ́ВЕЦЬ БОЛО́ТЯНИЙ — однорічна трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *череда трироздільна*.

1241

ЧОРНОГІ́РКА — багаторічна трав'яниста рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *горицвіт весняний*.

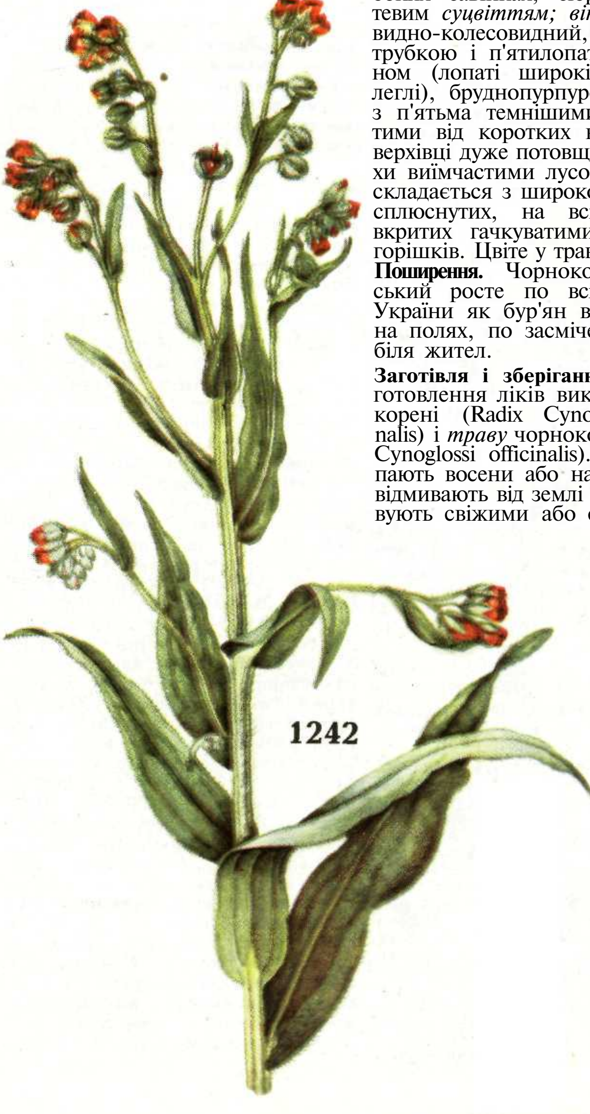

1242

1242

ЧОРНОКО́РІНЬ ЛІКАРСЬКИЙ
чернокорень лекарственный
Cynoglossum officinale — дворічна трав'яниста сірувато-м'яко опушена рослина родини шорстколистих. *Стебло* міцне, прямостояче, 30—100 см заввишки, просте або вгорі розгалужене, до самого *суцвіття* густо улистнене. Листки чергові, суцільні, з обох боків м'яко-сіроповстисті; прикореневі — видовжено-еліптичні, 8—30 (і більше) см завдовжки, до основи звужені в широкий черешок 8—30 см завдовжки, стеблові листки видовжено-ланцетні, 4—17 см завдовжки, на верхівці загострені, найнижчі звужені в черешок 3—4,5 см завдовжки, решта — сидячі, напівстеблообгортні. *Квітки* правильні, двостатеві, в кінцевих негустих однобоких завійках, зібраних волотевим *суцвіттям; віночок* лійковидно-колесовидний, з короткою трубкою і п'ятилопатевим відгином (лопаті широкі, тупі, відлеглі), бруднопурпуровий, в зіві з п'ятьма темнішими, бархатистими від коротких волосків, на верхівці дуже потовщеними і трохи виїмчастими лусочками. *Плід* складається з широкояйцевидних сплюснутих, на всій поверхні вкритих гачкуватими шипиками горішків. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Чорнокорінь лікарський росте по всій території України як бур'ян вздовж доріг, на полях, по засмічених місцях, біля жител.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують корені (Radix Cynoglossi officinalis) і *траву* чорнокореня (Herba Cynoglossi officinalis). Корені копають восени або навесні, добре відмивають від землі і використовують свіжими або сушать, роз-

стеливши тонким шаром у приміщенні, що добре провітрюється. Траву збирають під час цвітіння рослини, зрізуючи верхівки стебел завдовжки 30 см. Зібрану сировину вживають свіжою (у вигляді соку) або сушать у затінку на відкритому повітрі чи у добре провітрюваному приміщенні. Сухої трави виходить 20 % . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Всі частини рослини містять алкалоїди циноглосин і циноглосеїн, глюкоалкалоїд консолідин, дубильні речовини, смоли, гірку речовину циноглосоїдин. Крім того, у траві є каротин, ефірна олія (0,1 %), холін, а у корінні — барвник алкалін, полісахарид інулін.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* чорнокореня мають болезаспокійливі, протисудомні і кровоспинні властивості. Всередину їх призначають при кашлі, кишкових коліках, при легеневих і шлунково-кишкових кровотечах, при кривавому і простому проносі. При зовнішньому застосуванні препарати чорнокореня виявляють болезаспокійливу і протизапальну дію, стимулюють ріст волосся. Потовчені свіжі корені прикладають до фурункулів, на місця переломів кісток для зменшення болю і для сприяння швидшому їх зростанню, на волосисту частину голови при облисінні (по 1 разу на день протягом тижня). Відвар коренів у вигляді місцевих ванн, обмивань, примочок або компресів вживають при ушибах, переломах кісток, опіках, ранах, виразках, запальних процесах шкіри, з метою лікування зобу. В гомеопатії застосовують *есенцію* із свіжих коренів, зібраних восени. Чорнокорінь заслуговує на увагу і як засіб, що має інсектицидні та ратицидні властивості. Сушену траву вживають для боротьби з мишами та пацюками, які не витримують запаху рослини, а свіжий сік або відвар із коренів — для знищення шкідливих комах (блощиць).

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій (1 чайну ложку трави або подрібнених коренів заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують) по чайній ложці 3 рази на день; свіжий сік чорнокореня приймають по 5 крапель 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — ванни, обмивання, примочки або *компреси* з відвару (4 столові ложки подрібненого коріння заливають 1 л окропу, кип'ятять 15 хвилин, настоюють у закритій посудині 12 годин, проціджують). Чорнокорінь належить до отруйних рослин і користуватися ним треба обережно, не перевищуючи допустимих доз.

1243

ЧОРНОЯ́ГІДНИК — дуже галузистий кущ або невелике (1—3 м заввишки) деревце родини жостерових. Те саме, що й *жостір проносний.*

1244

ЧОРНУ́ШКА ПОСІВНА́

чернушка посевная

Nigella sativa — однорічна рослина родини жовтецевих. *Стебло* прямостояче, 15—40 см заввишки, розгалужене, борозенчасте, залозисто-пухнате. *Листки* двічі або тричі перисторозсічені, з недовгими лінійними або широколінійними частками. *Квітки* одиничні, правильні, двостатеві, з подвійною *оцвітиною;* чашолистки (їх 5) пелюстковидні, блакитні, довгасті або яйцевидні, в нижній частині звужені в короткий нігтик, на верхівці тупі, рідше короткозагострені, 10 — 12 мм завдовжки, з досить виразними жилками; пелюстки-нектарники (їх 5—8) коротші за чашолистки, з короткими нігтиками і двогубими пластинками, верхня губа яких видовжена, на верхівці витягнута у вістря, нижня — довша за верхню, на верхівці глибокодвічіроздільна. *Плід* — збірна *листянка;* листянки здуті, залозисто-бородавчасті, зрослі між собою по всій довжині до основи носиків. Цвіте у липні.

Поширення. Чорнушка посівна походить з Середземномор'я. По всій території України її культивують як рослину декоративну і пряносмакову.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують насіння чорнушки (Semen Nigellae sativae, синонім — Semen Cumini nigri), відоме в торгівлі під назвою «чорний кмин». Насіння вимолочують із стиглих плодів чорнушки, досушують і зберігають у добре і щільно закритих банках або бляшанках без доступу світла. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Насіння чорнушки містить стероїди: кампестерин, ситостерин, стигмастерин, холестерин, а-спінастерин; алкалоїд нігелін, ефірну олію (0,46—1,4 %), тритерпенові сапоніни, кумарини, тимохінон, фермент ліпазу і жирну олію (30,8—44,2 %), у складі якої є олеїнова (48,76 %), лінолева (37,56 %), міристинова, пальмітинова, стеаринова, ліноленова, ейкозадієнова і петрозелінова кислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати чорнушки посилюють діурез, сприяють збільшенню молока у жінок, що годують груддю, регулюють менструації, виявляють антибактеріальну, протистоцидну і глистогінну активність, мають вітрогінні, легкі проносні й жовчогінні властивості, діють як загальнозміцнюючий засіб. Основними показаннями до призначення чорнушки є метеоризм, гіпогалактія, нирковокам'яна хвороба, жовтяниця та глистяна інвазія. Певний терапевтичний ефект спостерігається й при бронхіальній астмі, безсонні та жіночих хворобах. Внутрішнє застосування чорнушки в поєднанні з зовнішнім дає позитивний терапевтичний ефект при висипах на шкірі. В гомеопатії насіння чорнушки використовують при захворюваннях шлунка, жовчного міхура і печінки. Крім того, насіння чорнушки вживають як пряність при квашенні огірків, кавунів і капусти, для ароматизації хлібних виробів.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — чай з чорнушки (0,5—1 г насіння на день) п'ють по 1 склянці 3 рази на день; *відвар* насіння (3 г сировини на 300 мл окропу) по півсклянки 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — обмивання відваром насіння (готують, як у попередньому прописі). Лікування насінням чорнушки треба проводити під наглядом лікаря.

1244

1245

ЧО́РТОВА М'Я́ТА — багаторічна трав'яниста гола рослина родини жовтецевих. Те саме, що й *рутвиця орликолиста.*

1246

ЧОРТОПОЛО́Х — дворічна колюча трав'яниста рослина родини айстрових (складноцвітих). Те саме, що й *татарник звичайний.*

1247

ША́ВЛІЯ ЕФІО́ПСЬКА
шалфей эфиопский
***Salvia aethiopis* —**
дворічна трав'яниста, з дуже густим плівчасто-білоповстистим опущенням рослина родини губоцвітих. *Стебло* 4-гранне, товсте, прямостояче, 25—60 (100) см заввишки, пірамідально розгалужене. Нижні *листки* в прикореневій *розетці*, численні, великі, довгочерешкові, яйцевидні або еліптичноромбічні, при основі неглибокосерцевидні або короткоклиновидні, з країв нерівнозарубчасті, стеблові листки супротивні (їх 1—3 пари), короткочерешкові або сидячі, з широкою стеблообгортною основою, дрібніші; всі ці листки виразнозморшкуваті, білошерстисті, іноді з рідкісним опушенням, зеленуваті; приквіткові листки сидячі, широко-яйцевидні, загострені, цілокраї, коротші за квітки. *Квітки* двостатеві, неправильні, утворюють несправжні 6—10-квіткові розсунуті кільця, зібрані в китиці; чашечка трубчасто-дзвониковидна, зовні повстиста, з трикутними, гострокінцевими частками; *віночок* білий, двогубий (верхня *губа* малозігнута, з волосками по спинці, спідня — з губчастою середньою часткою і довгастими боковими лопатями). *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте з травня до липня.

Поширення. Шавлія ефіопська росте в Криму, в Степу і в південній частині Лісостепу на степових і кам'янистих схилах, як бур'ян на полях і біля шляхів.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* шавлії (Herba Salviae aethiopis), яку заготовляють в період цвітіння рослини, зрізуючи верхівки стебел і гілок довжиною до 40 см. Зібрану сировину сушать під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією, розстеливши тонким (5—7 см) шаром на тканині чи папері. Готову сировину пакують у мішки і зберігають на стелажах у сухому провітрюваному приміщенні, а в домашніх умовах — у добре закритих банках або бляшанках. Строк придатності — 3 роки.

Хімічний склад потребує дальшого вивчення. Відомо, що в надземній частині рослини є значна кількість ефірної олії.

Фармакологічні властивості і використання. Траву шавлії ефіопської використовують як сировину, що входить до складу суміші для приготування мікстури за прописом Здренко. Настойка трави виявилася ефективним засобом проти посиленого потовиділення у хворих на туберкульоз легень. Особливо ефективним було застосування настойки у хворих із субкомпенсованими формами туберкульозу; при декомпенсованих формах ефект був нестійким. На здорових людей з рясним потінням під час літньої спеки настойка не діє. .У народній медицині настій трави шавлії ефіопської вживають при кровохарканні. Свіже подрібнене листя рослини прикладають до порізів, гнійних ран і фурункулів.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО—настойку (готують на 70 %-ному спирті у співвідношенні 1:10) по 20 крапель на прийом 3 рази на день протягом 3 днів з перервою на 6 діб; настій (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настояти 1 годину, процідити) по півсклянки 3 рази на день.

1247

1248

ША́ВЛІЯ ЛІКА́РСЬКА
шалфей лекарственный
Salvia officinalis —
напівкущова рослина родини губоцвітих. *Стебла* прямі, розгалужені, 20—70 см заввишки, майже круглясті, білувато-шерстисті від довгих хвилястих волосків. Стеблові *листки* (почасти зимуючі) супротивні, черешкові, шкірясті, яйцевидно-довгасті або видовжено-еліптичні, при основі округлі або неглибокосерцевидні, на верхівці тупі або загострені, по краю дрібнозубчасті, на поверхні тонкозморшкуваті, з обох боків сіруватошерстисті, засіяні рясними крапчастими залозками; нижні листки нерідко при основі з однією-двома невеличкими лопатями; приквіткові листки яйцевидно-ланцетні, сидячі, лілувато-забарвлені, при основі перетинчасті, здебільшого дорівнюють чашечкам. *Квітки* двостатеві, неправильні, утворюють несправжні 4—8-квіткові, розсунуті кільця; чашечка дзвониковидна, по жилках (їх 15) волосиста, з трикутними, гострокінцевими, війчастими зубцями; *віночок* яскраво-ліловий, двогубий, з майже прямою

1248

верхньою губою і трилопатевою нижньою (бокові лопаті нижньої *губи* відігнуті, середня — на верхівці глибоковиїмчаста). *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішкоподібних часток. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Батьківщина шавлії лікарської — Середземномор'я. На території України, перевалено в південних районах, її культивують як ефіроолійну лікарську і декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують листя шавлії (Folia Salviae officinalis), яке заготовляють у два строки: у червні (період бутонізації) і у вересні (другий підріст). Техніка збирання може бути різною: або збирають вручну тільки саме листя і відразу його сушать, або жнуть серпами всю надземну частину, а одержану масу сушать і обмолочують, відкидаючи стебла. Сушать сировину у приміщенні з доброю вентиляцією або під наметом. В спеціалізованих господарствах збирання сировини механізоване. Сушене листя є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Листя шавлії містить ефірну олію (до 2,5 %), конденсовані дубильні речовини (4 %), тритерпенові кислоти (урсолова і олеанолова), дитерпени, смолисті (5—6 %) і гіркі речовини, флавоноїди, кумарин ескулетин і інші сполуки. До складу ефірної олії входять цинеол (до 15 %), туйон, пінен, сальвен, борнеол, камфора, сесквітерпен цедрен і інші терпеноїди.

Фармакологічні властивості і використання. Шавлія лікарська має багатосторонню дію. *Галенові препарати* шавлії виявляють в'яжучу, протизапальну, дезинфікуючу, відхаркувальну, естрогенну і гіпоглікемічну дію, зменшують потовиділення, збуджують виділення шлункового соку, мають слабковиражену антисептичну властивість, впливають кровоспинно на ушкоджені капіляри кровоносних судин, зміцнюючи їх стінки. У науковій медицині їх застосовують в основному зовнішньо: полоскання ротової порожнини і горла при стоматиті, гінгівіті, виразках у роті, паротиті, ангіні, при катарах верхніх дихальних шляхів; спринцювання при запальних захворюваннях піхви, при білях і ендоцервіциті; примочки, обмивання, місцеві і загальні ванни при запальних захворюваннях шкіри, нагноєних ранах і виразках, легких опіках і відмороженнях. Препарат сальвін (ацетоновий *екстракт* із листя шавлії) застосовують при катаральних і виразково-некротичних гінгівітах, гострих і хронічних афтозних стоматитах, пародонтозі 1—3-го ступенів; хронічному і гострому періодонтиті, аденофлегмонах, абсцесі (після розкриття). Залежно від характеру патологічного процесу сальвін призначають для зрошення, змащування, промивання, аплікацій, введення турунд у канали і патологічні кишені (на 10 хвилин). Курс лікування — від 2 до 10 сеансів. Пероральне застосування шавлії показане при гастритах і виразковій хворобі шлунка і дванадцятипалої кишки зі зниженою секреторною активністю шлунково-кишкового тракту і кислотністю шлункового соку, а також при схильності хворих до спастичних станів шлунка і кишечника, при запаленні сечового міхура, при гіпергідрозі (в клімактеричний період, при деяких гарячкових станах, туберкульозі). Позитивний терапевтичний ефект спостерігається також при запаленні дихальних шляхів, діареї різного походження, запаленнях печінки і жовчного міхура, легких формах цукрового діабету. Як протидіабетичний засіб шавлію краще застосовувати у поєднанні з іншими лікарськими рослинами. Настій шавлії дають матерям, що годують груддю, з метою пригнічення секреції молока. Використовують шавлію і для лікування геморою. Методика лікування (за Г. М. Сагаловим) полягає у слідуючому: після очисної клізми охолодженою кип'яченою водою роблять лікувальну клізму з концентрованого настою 2—3 столових ложок листя шавлії на 100 мл окропу (настоюють 15—20 хвилин, проціджують і вводять спринцівкою у пряму кишку). Щоб настій всмоктувався, хворий повинен полежати 20—30 хвилин. Такі процедури роблять протягом тижня (настій готують щодня). Хворому рекомендується утримуватись від вживання алкогольних напоїв і уникати запорів (дотримуватись відповідної дієти, а на ніч вживати 2 драже екстракту *крушини ламкої).* Листя шавлії входить до складу інгредієнтів для виготовлення *грудних* чаїв, пом'якшувальних чаїв, шлункового чаю. В Єгипті після епідемій жінки вживали шавлію як наїдок, щоб підвищити народжуваність дітей. Користуючись препаратами шавлії, слід пам'ятати про існування великої різниці між активністю водних та спиртових екстрактів шавлії, що пов'язано із ступенем розчинності діючих речовин. Водні екстракти найефективніші при діабеті, порушеннях травлення, гіпергідрозі, а спиртові — як спазмолітичний, протизапальний та антисептичний засіб. Треба також мати на увазі, що вживання спиртового екстракту у великій кількості протягом тривалого часу може викликати побічну дію у вигляді епілептиформних припадків. При запаленні нирок і сильному кашлі давати препарати шавлії всередину протипоказано. Шавлію використовують в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу настояти 1 годину, процідити) по півсклянки 3 рази на день до їди; *настойку* (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1:10) по 20 крапель 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — сальвін (Salvinum) призначають у вигляді 0,1—0,2 % -ного спиртового *розчину,* який готують із 1 % -ного спиртового розчину розведенням (в 4—10 разів) дистильованою водою або ізотонічним розчином натрію хлориду; полоскання, *примочки* і обмивання настоєм (10 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу); полоскання настойкою (готують як у попередньому прописі; перед вживанням чайну ложку настойки розводять у склянці води); спринцювання настоєм (20 г, або 4 столові ложки сировини настоюють 10 хвилин на склянці окропу, проціджують, охолоджують і розводять кип'яченою водою до1л).

1249

1249

ША́ВЛІЯ МУСКА́ТНА
шалфей мускатный
Salvia sclarea —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. *Стебла* від основи підведені або прямостоячі, до 100—120 см заввишки, розгалужені, облистнені, густо опушені кучерявими, не дуже довгими волосками, з домішкою коротших і довших стеблових залозок. Стеблові листки супротивні, довгочерешкові серцевидно-яйцевидні, великі, тупі або тупуваті, по краю подвійно вигризено-зубчасті, коротковолосисті й залозисті; верхні *листки* під *суцвіттям* короткочерешкові, дрібніші, загострені; покривні листки сидячі, широкояйцевидні, відтягнуто-загострені; майже цілком плівчасті, на поверхні майже голі, з країв коротковійчасті, білуваті або червонуваті, вдвоє перевищують чашечки, на самій верхівці без квіток у пазухах. Квітки двостатеві, неправильні, в несправжніх 4—6-квіткових кільцях, що утворюють волотисто-розгалужене, коротше за вегетативну частину стебла суцвіття; *віночок* блідо-рожевий, ліluватий чи білуватий, двогубий (верхня губа серповидно зігнута, на верхівці виїмчаста, зовні коротковолосиста і залозиста; нижня — трилопатева, з широкооберненояйцевидною, чашовидно ввігнутою середньою лопаттю), з плівчастою округлою лусочкою в трубці біля зіва. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте з липня до вересня.

Поширення. Шавлію мускатну культивують у Криму як ефіроолійну рослину. На півдні Криму (на кам'янистих схилах, іноді як бур'ян у садах, на полях) трапляється і в дикому стані.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* шавлії (Herba Salviae sclareae), яку заготовляють в період цвітіння рослини. Зібрану сировину (листя і квітуючі верхівки стебел) сушать під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Свіжі суцвіття рослини використовують як сировину для добування ефірної олії. Збирають суцвіття, зрізуючи їх над верхньою парою зелених стеблових листків і відразу відправляють на переробку, оскільки при тривалому зберіганні сировина втрачає значну кількість ефірної олії (до 40 % на добу, якщо зберігається на відкритому майданчику).

Хімічний склад. Надземна частина рослини містить ефірну олію (у листі 0,25—0,28 %, в суцвіттях близько 0,5 %), кумарини, флавоноїди (1,2 %), сапоніни (4 %), склареол та органічні кислоти. До складу ефірної олії входять ліналілацетат, 1-ліналоол, оцимен, мірцен, цедрен і неролідол.

Фармакологічні властивості і використання. Ефірну олію шавлії мускатної використовують у фармацевтичній практиці для ароматизації ліків і в парфюмерній промисловості — як фіксатор запахів. Із відгінних вод (відходи, що залишаються при добуванні ефірної олії шляхом переганяння з водяною парою) готують лікувальні ванни для хворих на ревматизм. У вітчизняній народній медицині препарати з трави шавлії вживають при тахікардії, при захворюваннях нирок (дезинфікуюча і протизапальна дія), як засіб, що покращує травлення, та як жарознижуючий засіб. У болгарській народній медицині настій трави шавлії мускатної п'ють як засіб, що допомагає при зобі, а подрібнене свіже листя рослини прикладають до ран і фурункулів.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО— *настойку* (готують на 70 %-ному спирті у співвідношенні 1:10) по 20 крапель на прийом 3 рази на день до їди; настій (1 столова ложка сировини на 400 мл окропу, настояти 1 годину, процідити) по півсклянки 3 рази на день, до їди.

1250

ША́НДРА ЗВИЧА́ЙНА
шандра обыкновенная
Marrubium vulgare —
багаторічна трав'яниста з білуватошерстистим опушенням рослина родини губоцвітих. *Стебла* від основи висхідні, 15—75 см заввишки, чотиригранні, розгалужені, в нижній частині білоповстисті від густих, не дуже довгих волосків, вище менш густо опушені такими ж волосками. Стеблові листки супротивні, черешкові, широко-яйцевидні з короткоклиновидною або закругленою (у нижніх листків) основою та округлою чи тупою верхівкою, по краю нерівнозубчасті, зверху зеленуваті, розсіяно опушені, зморшкуваті, зісподу білуваті від густих відлеглих волосків, з випнутими жилками. *Квітки* двостатеві, неправильні, утворюють несправжні багатоквіткові густі майже кулясті кільця, зібрані на кінці стебла та гілок у довгі, перервані в нижній частині *суцвіття;* чашечка трубчаста,

1250

зовні густо опушена зірчастими волосками і засіяна крапчастими залозками з 10 жилками і 10 шиловидними, на кінці гачкувато загнутими, жовтуватими й голими зубцями, з яких 5 довших і 5 проміжних коротших; *віночок* білий, зовні коротковолосистий, з циліндричною трубочкою, двогубий (верхня губа плоскувата, пряма, розсічена на дві видовжені лопаті, спідня — відігнута, трилопатева, з ширшою за бокові, округлою, переважно на верхівці виїмчастою середньою лопаттю. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішкоподібних часток. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Шандра звичайна росте по всій території України на кам'янистих відслоненнях у затінених місцях, а також як бур'ян вздовж доріг, біля парканів, іноді в посівах.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують зібрані під час цвітіння рослини верхівки стебел (30—40 см завдовжки) разом з листям та квітками (Herba Marrubii vulgaris). Сушіння сировини проводять у затінку на відкритому повітрі або у приміщенні, що добре провітрюється. Сухої трави виходить 27—28% . Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У траві шандри є ефірна олія (0,06%), гірка речовина марубін (дитерпеновий лактон), алкалоїди бетоніцин, турицин і стахідрин, дубильні речовини (близько 7%), слиз.

Фармакологічні властивості і використання. *Галенові препарати* шандри виявляють жовчогінну і спазмолітичну дію, полегшують відхаркування, регулюють серцеву діяльність (знімають екстрасистолію), збуджують апетит, стимулюють діяльність шлунка. Основними показаннями до призначення препаратів шандри є різні запальні захворювання дихальних шляхів (бронхіти, ларингіти, трахеїти). Позитивний терапевтичний ефект спостерігається також при лікуванні старечої і спастичної астми, туберкульозу легень, гепатитів і холециститів, екстрасистолії та аурикальної тахікардії, гіпертонічної хвороби, у випадку альгоменореї і олігоменореї, при розладах травлення. *Есенцію* із свіжої трави шандри використовують в гомеопатії.

Лікарські **форми** і застосування.

ВНУТРІШНЬО — настій трави (2 чайні ложки сировини настояти 4 години на склянці холодної кип'яченої води, процідити) по третині склянки 3 рази на день до їди.

1251

ШЕ́ВСЬКЕ ДЕ́РЕВО — кущ або невелике (2—3 м заввишки) дерево родини сумахових. Те саме, що й *скумпія звичайна.*

1252

ШЕЛЮГА́ —

дводомна рослина родини вербових. Те саме, що й *верба гостролиста.*

1253

ШИПШИ́НА ЗМО́РШКУВАТА

шиповник морщинистый

Rosa rugosa —

середньої висоти (80—150 см) *кущ* родини розових. Стебла товсті, прямостоячі, як і квітконосні *пагони,* густо вкриті різнотипними опушеними шипами: міцними, з широкою основою, трохи серповидно зігнутими або прямими та дрібними голчастими. Квітконосні пагони, крім того, вкриті волосками і дрібними залозистими щетинками.

Листки спіральні, непарноперисті, з широкими трав'янистими *прилистками, що* зрослися з головним стриженьком листка; листочки (їх 7, рідше 5 або 9) від кругласто-еліптичних до видовжено-еліптичних, зверху виразно зморшкуваті, з полиском, зісподу рясно опушені, нерідко майже сіроповстисті, з домішкою залозок, по краю простозубчасті. *Квітки* великі (до 7 см у діаметрі), правильні, двостатеві, в малоквіткових (по 2—3) щитковидних *суцвіттях,* рідше одиничні; *чашолистки* великі (2,5—3 см завдовжки), з листовидним розширенням на верхівці, зісподу усіяні волосками з домішкою залозок, рідше без них, після цвітіння спрямовані вгору й залишаються при стиглих плодах; *пелюстки* (їх 5) червоні, рідше ясно-червоні. *Плід — гіпантій,* сплюснуто-кулястий, м'ясистий, яскраво-червоний або померанцевий. Початок цвітіння у червні (ремонтантний вид).

Поширення. Шипшина зморшкувата дико росте на Далекому Сході. На території України її культивують як рослину декоративну й лікарську. Часто зустрічаються здичавілі зарості.

Заготівля і зберігання — див. у статті *Шипшина травнева.*

Хімічний склад. Шипшина зморшкувата має близький до шипшини травневої хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Шипшина травнева.

1253

1255

1254

ШИПШИ́НА КОРИ́ЧНА — невисокий (від 60 до 200 см заввишки) рихлий кущ родини розових. Те саме, що й *шипшина травнева*.

1255

ШИПШИ́НА ПОВИ́СЛА
шиповник повислый
Rosa *pendulina* —
рихлий, від 1 до 2 м заввишки кущ родини розових. *Стебла* то висхідні, то луковидно зігнуті, в нижній половині або в нижній третині вкриті голчастими, досить слабкими *шипами,* з домішкою щетиноподібних шипиків, у верхній половині їх немає. *Листки* спіральні, непарноперисті, великі (9—12 см завдовжки), з широкими *прилистками,* лише зісподу всіяними небагатьма волосками; і з головним стриженьком, здебільшого вкритим волосками з домішкою стеблистих залозок; листочки (їх 7—9, інколи 11) видовженояйцевидні, видовженоеліптичні або широкоеліптичні, гострозубчасті, зверху темно-зелені, голі, зісподу — сіро-зелені, більш-менш рясно всіяні волосками, гладенькі або лише по головній жилці з одиничними залозками. *Квітки* правильні, двостатеві, здебільшого одиничні, рідше в малоквіткових (по 2—3) щитковидних *суцвіттях,* на довгих (2,5—3 см), залозистих, після цвітіння луковидно звисаючих *квітконіжках; чашолистки* вузьколанцетні, без перистих додатків, довгі, з листовидним розширенням на верхівці, зісподу більш-менш рясно всіяні залозками, зверху — волосисті до білоповстистих, після цвітіння піднесені вгору, залишаються при стиглих плодах; пелюстки (їх 5) від пурпурово-рожевих до темно-рожевих, дорівнюють довжині чашолистків або коротші за них. *Плід* — гіпантій, оберненояйцевидний або видовженоеліптичний, рясно всіяний залозками, при достиганні пониклий, яскраво-червоний. Цвіте у червні — липні.
Поширення. Шипшина повисла росте в лісовій та субальпійській смузі Карпат, особливо біля потоків та на лісових вирубках.
Заготівля і зберігання. Див. у статті *Шипшина травнева*.
Хімічний склад. Шипшина повисла має близький до шипшини травневої хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.
Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Шипшина травнева.

1256

ШИПШИ́НА СОБА́ЧА
шиповник собачий
Rosa canina, синонім — *R. ciliato-sepala* —
високий (1,5—2,5 м) кущ родини розових. *Стебла* луковидно зігнуті, рідше майже прямі, вкриті міцними, плоскими, серповидно зігнутими *шипами.* Квітконосні *пагони* рясно вкриті гачковидно загнутими шипами. *Листки* спіральні, непарноперисті, з вузькими, залозисто-війчастими по краю *прилистками;* листочки (їх 7, рідше 5 або 9) з обох боків голі, гладенькі, переважно еліптичні, з короткозагостреною верхівкою, простогостропилчасті, часто закінчуються дрібними залозками. *Квітки* правильні, двостатеві, в малоквіткових (по 3—5, рідше більше) щитковидних суцвіттях, рідше одиничні; *чашолистки* великі (до 20—25 мм), широколанцетні, з рясними перистими додатками, зверху переважно голі, зісподу всіяні короткими *волосками,* після цвітіння відхилені донизу і притиснені до плода, рано відпадають; *пелюстки* (їх 5) біло-рожеві, коротші за чашолистки. *Плід — гіпантій,* оранжево-червоний, широкоовальний, рідше майже кулястий, позбавлений залозок. Цвіте у травні — червні.
Поширення. Шипшина собача росте по всій території України по схилах, узліссях, уздовж доріг та на пустищах як бур'ян.
Заготівля 1 зберігання — див. у статті *Шипшина травнева.*
Хімічний склад. Шипшина собача має близький до шипшини травневої хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.
Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Шипшина травнева.

1257

ШИПШИ́НА ТРАВНЕ́ВА,
шипшина корична;
шиповник коричный
Rosa majalis, синонім — R. *cinnamomea* —
невисокий (від 60 до 200 см заввишки) рихлий кущ родини розових. *Стебла* висхідні або дещо звисаючі, коричнювато-червоні, вкриті, як правило, парними, серповидно зігнутими, рідше майже прямими *шипами,* з домішкою щетиноподібних шипиків. Квітконосні пагони майже не мають колючок. *Листки* спіральні, непарно-перисті, з *прилистками;* листочки (їх 5—7) видовжено-яйцевидні або овальні, до основи клиновидно звужені, при верхівці короткозагострені, зверху сизувато-зелені, здебільшого голі, зісподу вкриті щільно притисненими волосками, по краю простозубчасті, без залозок; прилистки стериль-

1257

1256

них *пагонів* та *туріонів* вузенькі, з дещо загнутими краями, квітконосних пагонів — широкі, зісподу пухнасті, по краю війчастозалозисті. *Квітки* великі (4,5—5 см в діаметрі), правильні, двостатеві, поодинокі, рідше в малоквіткових (по 2—3, рідше більше) щитковидних *суцвіттях; чашолистки* довгі (до 3 см) і вузенькі, повністю позбавлені перистих додатків або лише з 2—3 коротенькими, ниткоподібними додатками, зісподу усіяні щільними короткими волосками (з домішкою дрібних залозок або без них), по краю з домішкою дуже дрібних залозок, зверху вкриті лише поодинокими волосками, або як і по спинці майже повстисті, після цвітіння спрямовані вгору і залишаються при стиглих плодах; пелюстки (їх 5) — від блідо-червоних до червоних. *Плід — гіпантій,* кулястий, червоний або пурпурово-червоний. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Шипшина корична росте в лісах, по чагарниках, особливо по річках, рідше на луках в північних районах України.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують плоди шипшини (Fructus Rosae), які збирають у стадії повної стиглості (але не перестиглими) вручну в брезентових рукавицях. Зібрані плоди сушать в сушарці або духовці при температурі 80—100°, розстилаючи тонким шаром. Сухих плодів виходить 50% . Готову сировину зберігають у сухих прохолодних приміщеннях. Строк придатності — 2 роки.

Хімічний склад. Плоди шипшини містять аскорбінову кислоту (до 17% на суху речовину), каротин (0,7—8 мг%), вітаміни B_1, B_2, PP, K, пантотенову кислоту, флавоноїди (гіперозид, астрагалін, кверцитрин, кемпферол і ін.), фенолокислоти, пектинові речовини (1,8—3,7%), цукри (0,9—8,1%), органічні кислоти (0,9—3,7 %), солі заліза, марганцю, фосфору, магнію, кальцію.

Фармакологічні властивості і використання. Плоди шипшини виявляють протицинготну, антисклеротичну і протизапальну дію, активізують ферментні системи і окислювально-відновлювальні процеси в організмі, сприятливо впливають на вуглеводний обмін, посилюють синтез гормонів і регенерацію тканин, стимулюють опірність організму до несприятливих факторів зовнішнього середовища, посилюють секрецію жовчі, підвищують діурез. Плоди шипшини використовують для профілактики і лікування гіпоі авітамінозів С і Р, при гострих і хронічних інфекціях, при атеросклерозі, нефритах, гострих і хронічних захворюваннях печінки, кишечника, при виразковій хворобі, геморагічних діатезах, гемофілії, кровотечах (легеневих, маткових), при передозуванні антикоагулянтів, гіпертиреозі і недостатності надниркових залоз, травматичному шоку. Добрий терапевтичний ефект одержують при пневмонії, бронхопневмонії, бронхоектазах, у випадку бронхіальної астми, при лікуванні захворювань очей (геморагічний ретиніт, хоріоідит, крововилив у скловидне тіло). Як жовчогінний засіб шипшину використовують для лікування хронічного гепатиту, холециститу, холангіту. Плоди шипшини входять до складу *вітамінних чаїв.* Сироп із водного згущеного екстракту плодів шипшини — холосас призначають при холециститі і гепатиті. Із насіння шипшини виготовляють олію (Oleum Rosae), яку використовують як зовнішній засіб для гоєння ран, в стоматологічній практиці (гінгівіти, стоматити), при тріщинах сосків, пролежнях, трофічних виразках гомілки, дерматозах, а у вигляді мікроклізм — при неспецифічному виразковому коліті.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настій* плодів (10 г, або 1 столову ложку сировини на 200 мл окропу) по півсклянки 2—3 рази на день до їди; холосас (Cholosas) по 1 чайній ложці 2—3 рази на день, дітям — по чверті чайної ложки 2—3 рази на день.

1258

1258

ШИПШИНА ЯБЛУНЕВА

шиповник яблоневый

(Rosa villosa, синонім — *R. pomilera)* —

щільний, прямостоячий, до 1,5 (2) м заввишки кущ родини розових. *Стебла,* як і квітконосні *пагони,* вкриті однотипними прямими, нерідко дещо відхиленими вгору, рідше донизу *шипами.* Квітконосні пагони, крім того, інколи вкриті дрібними голчастими або щетинистими залозками. *Листки* спіральні, непарноперисті, великі (8,5—9 см завдовжки), з головним стриженьком, усіяним, як і *прилистки, волосками* з домішкою залозок; листочки (їх 7, рідше 5 або 9) широкоеліптичні, великі, 4—5 см завдовжки і 2,5—3 см завширшки, з обох боків, особливо зісподу, рясно всіяні волосками з домішкою залозок. *Квітки* правильні, двостатеві, в малоквіткових щитковидних *суцвіттях,* рідше одиничні, на коротких (до 10—15 мм) залозисто-щетинистих квітконіжках; чашолистки на спинці залозисто-щетинисті, зовнішні — з перистими, рідше ниткоподібними додатками, після цвітіння піднімаються вгору, змикаються і залишаються при стиглих плодах; *пелюстки* (їх 5) темно-рожеві, коротші за чашолистки. *Плід — гіпантій,* пурпуровий, кулястий або майже кулястий, великий, залозисто-щетинистий. Цвіте у червні — липні.

Поширення. Шипшина яблунева росте майже по всій території України в чагарникових заростях, на узліссях, у рідколіссі, а також на урвищах та вздовж лісових струмків.

Заготівля і зберігання — див. у статті *Шипшина травнева.*

Хімічний склад. Шипшина яблунева має близький до шипшини травневої хімічний склад, але відрізняється трохи іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Шипшина травнева.

1259

ШОВКО́ВИЦЯ БІ́ЛА
шелковица белая
Morus alba —
однодомне, рідше дводомне, з трохи розкидистою кроною дерево родини шовковицевих, заввишки 6—10 (12) м. Молоді гілки сірувато-зелені або буруваті, на кінці трохи опушені. *Листки* м'які, чергові, черешкові, яйцевидні, загострені, цілі або 3—5-лопатеві, з округлою або трохи серцевидною, часто несиметричною основою і зарубчасто-зубчастим краєм, зверху голі або майже голі, зісподу розсіяноопушені; черешок голий або трохи опушений, зверху жолобчастий, 2—4 см завдовжки. *Квітки* одностатеві, зібрані пазушними циліндричними густими колосовидними суцвіттями. *Оцвітина* проста, чотирироздільна дзвоникувата; частки оцвітини по краю голі або трохи війчасті, приймочки вкриті сосочками. *Плоди — горішки;* на час достигання плодів оцвітина стає м'ясистою і квітки зростаються між собою, утворюючи овальне, 10—15 мм завдовжки, чорне, біле або червонувате, ягодоподібне супліддя на рівній йому або трохи довшій ніжці. Цвіте у травні. Плоди достигають у липні — серпні.

Поширення. Шовковиця біла в дикому стані невідома. На території України, переважно в лісостепових і степових районах, її культивують в садах і парках.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують кору гілок і коренів (Cortex Mori albae), плоди (Fructus Mori albae) і листя (Folia Mori albae) шовковиці. Кору з гілок заготовляють навесні, з коренів — восени (правила заготівлі і сушіння див. у статті Дуб *звичайний).* Сухої кори гілок виходить 50% . Листя (повністю развинене) збирають в період цвітіння рослини, розкладають тонким шаром на чистій підстилці у затінку на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється, і сушать. Сухого листя виходить 16—17% . Плоди збирають у зрілому стані й використовують свіжими, сушать, переробляють на компоти, варення, сиропи, желе.
Хімічний склад. Листя шовковиці білої містить альдегіди: гексен-2-аль-1, н-масляний альдегід, ізомасляний альдегід; стероїди і їхні похідні: ситостерин, ситостерилкапрат, ситостерилпальмітат; органічні кислоти: щавлеву, яблучну, виннокам'яну, лимонну, янтарну; флавоноїди: рутин (2—6 %), кверцетрин, ізокверцетрин, в гідролізаті — кемпферол і кверцетин; дубильні речовини, вітамін С, каротин і ефірну олію (0,0025%), у складі якої є α, β-гексенол, β, γ-гексенол та ін. У плодах є флавоноїд морин, вітаміни: B_1, B_2, С, РР, β-каротин; органічні кислоти: яблучна і лимонна; ефірна олія (1%), до складу якої входять цинеол, гераніол, ліналілацетат, ліналоол, лимонен, α-пінен і камфора; вищі жирні кислоти (26,8%) : енантова, каприлова, міристинова, пальмітинова, пальмітолеїнова, метилгептадеканова, стеаринова, олеїнова, лінолева, ліноленова; до 63% ліпідів (у складі ліпідної фракції є, окрім згаданих вище, капринова, нонадеканова та пеларгонова жирні кислоти), цукри (до 12%), солі заліза. У корі гілок виявлено тритерпеноїди: β-амірин, ацетат β-амірину, бетулінову кислоту; флавоноїди: малберин, цикломалберин, малберохромен, цикломалберохромен, малберанол; дубильні речовини, ситостерин, азотовмісну сполуку тригонелін. Кора коренів містить бетулінову кислоту, ситостерин, токофероли, флавоноїди (малберин, цикломалберин, малберохромен, цикломалберохромен), ліпід а, р-димонтанілгліцерол.
Фармакологічні властивості і використання. Свіжі плоди шовковиці посилюють кровотворення, сприяють відновленню порушеного внаслідок шкірних захворювань обміну речовин в організмі. У науковій медицині їх використовують при гіпохромній анемії, пов'язаній з гіпоацидним гастритом, при дискінезіях жовчовивідних шляхів за гіперкінетичним типом, гострих ентероколітах, дизентеріях і дисбактеріозах. Є позитивний досвід лікування великими кількостями свіжих плодів шовковиці хворих на міокардіострофію і пороки серця. Після курсу лікування у хворих спостерігалось зменшення болю і покращення роботи серця, зменшувалась задишка, відновлювалась працездатність. Сік і настій свіжих плодів шовковиці використовують як відхаркувальний і сечогінний засіб. Британський фармацевтичний кодекс 1923 року визнає сік свіжих плодів шовковиці як відхаркувальний і легкий проносний засіб. Як ефективний антисептичний засіб при виразкових ураженнях ротової порожнини і горла використовують розведений водою сік або настій свіжих плодів шовковиці (роблять полоскання). Настій листя або відвар кори коренів шовковиці вживають у народній медицині як засіб, що має гіпотензивні, анальгетичні, седативні, протизапальні та гіпоглікемічні власти-

1259

вості, і як протикашлевий засіб. У китайській народній медицині відвар кори, крім того, вживають при нирковій недостатності й статевій імпотенції, а в болгарській народній медицині — при олігоменореї. При легких формах цукрового діабету страви перед їдою корисно посипати спорошкованим листям шовковиці. Натомість результати експериментальних досліджень свідчать про те, що лише настойка листя виявляє слабо виражену гіпоглікемічну дію, інші ж препарати — новогаленові і настій листя — такої дії не виявляють. Настій спорошкованої кори гілок на кукурудзяній або соняшниковій олії застосовують для гоєння подряпин, порізів, виразок і ран.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — свіжі плоди 4—5 раз на день після їди по 200 — 350 г при міокардіострофії і пороках серця (курс лікування —3—4 тижні); настій свіжих плодів (2 столові ложки подрібненої сировини настоюють 4 години на склянці окропу, проціджують) по чверті склянки 4 рази на день до їди; відвар кори коренів (1 чайну ложку сировини на 500 мл окропу, доводять до кипіння і варять 10 хвилин) по півскляки 4 рази на день до їди; настій листя (2 столові ложки сировини на 400 мл окропу, настоюють 1 годину, проціджують) по півсклянки 4 рази на день до їди.

ЗОВНІШНЬО — полоскання розведеним соком або настоєм свіжих плодів (готують, як у попередньому прописі); змащування подряпин, порізів, виразок і ран настоєм спорошкованої кори гілок на рослинній олії (готують у співвідношенні 1:30).

1260

1260

ШОВКО́ВИЦЯ ЧО́РНА
шелковица чёрная
Mo/us *nigra* —
дерево або кущ заввишки 6—12 (рідко 25) м родини шовковицевих. *Крона* більш-менш густа, з оливковозеленими або жовто-сіро-бурими молодими гілками і червоно-бурими старими. *Листки* цупкі,чергові, яйцевидні, з глибокосерцевидною основою, тупозарубчасто-пилчасті, цілі або лопатеві, зверху шорсткі від притулених волосків, зісподу, особливо по жилках, шорстко-волосисті. *Квітки* одностатеві (рослини однодомні, рідше дводомні), зібрані пазушними циліндричними густими колосовидними *суцвіттями; оцвітина* проста, чотирироздільна, дзвоникувата. Чоловічі суцвіття 2—4 см завдовжки, на ніжці до 2—4 см завдовжки; жіночі приблизно 1 см завдовжки, яйцевидні, майже сидячі або з ніжкою, яка значно коротша за них, краї часток оцвітини і приймочки волосисті. *Плоди* — горішки, на час достигання плодів оцвітина стає м'ясистою і квітки зростаються між собою, утворюючи овальне, 20—25 мм завдовжки, майже сидяче, блискучо-чорне, часто з фіолетово-червонуватим відтінком, супліддя. Цвіте у травні. Плоди достигають у липні.

Поширення. Батьківщина шовковиці чорної — Передня і Середня Азія. На півдні України її культивують як рослину декоративну і плодову.

Заготівля і зберігання. Див. у статті *Шовковиця біла. Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Листя шовковиці чорної містить флавоноїди (рутин — 2—6% , в гідролізаті — кемпферол і кверцетин), стероїд ситостерин, кавову кислоту, вітамін С; кора — дубильні речовини, флавоноїд малберин, ситостерин; плоди — вітаміни: B_1, B_2, С, PP, каротин; органічні кислоти (1,8%): яблучну, лимонну; вуглеводи (5—10%): глюкозу, фруктозу й сахарозу; дубильні речовини та ефірну олію (у насінні), солі заліза і фосфорної кислоти.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Шовковиця біла.

1261

ШОЛО́МНИЦЯ БАЙКАЛЬСЬКА
шлемник байкальский
Scutellaria baicalensis —
багаторічна трав'яниста рослина родини губоцвітих. Має коротке *кореневище,* яке переходить у товстий м'ясистий жовтий на зломі стрижневий *корінь. Стебла* чотиригранні, 15—35 (50) см заввишки, розгалужені, злегка опушені. *Листки* злегка шкірясті, супротивні, сидячі або короткочерешкові, ланцетні, 1,5—4 см завдовжки, загострені, по краю війчасті, зісподу з ледве помітними чорними крапчастими залозками. *Квітки* двостатеві, неправильні, поодинокі, пазушні, зібрані на верхівках стебел в однобокі китицеподібні *суцвіття. Чашечка* дзвониковидна, волосиста, двогуба; верхня губа при основі з опукло-ввігнутим поперечним придатком у вигляді гребінця. Віночок двогубий, синій; верхня губа коротша за спідню. *Плід* складається з чотирьох односінних горішкоподібних часток. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Шоломниця байкальська росте в Приморському краї, в Читинській та Амурській областях на сухих відкритих, кам'янистих і щебенистих гірських схилах, рідше — на піщаних степах, по берегах річок. На території України зустрічається в колекційних насадженнях ботанічних садів.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують корені шоломниці (Radix Scutellariae baicalensis). Заготівлю сировини проводять восени, після повного обсіменіння рослин. Викопують лише дорослі, з 5—6 стеблами рослини. Для відновлення заростей на ділянці, де проводять заготівлю сировини, треба залишати не менше 2—3 рослин на кожні 10 $м^2$ площі, а повторну заготівлю сировини на цій ділянці дозволяється проводити не раніше як через 10 років. Зібрану сировину обтрушують від землі, звільняють від стебел так, щоб їх залишки не перевищували 1 см, миють і, розстеливши тонким шаром у затінку, сушать. Готову сировину зберігають у сухому приміщенні, що добре провітрюється.

Хімічний склад. У корінні шоломниці є флавоноїди (байкалин, байкалеїн, вогонин), глікозид скутеларин, стероїдні сапоніни (до 7%), дубильні речовини, ефірна олія, смоли.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати шоломниці, виготовлені з кореня рослини у вигляді спиртового екстракту, мають седативні, гіпотензивні й протисудомні властивості і не виявляють скільки-небудь вираженої токсичності. Показаннями

до призначення настойки шоломниці є гіпертонічна хвороба 1 і 2-го ступенів, функціональні розлади нервової системи з підвищеною збудливістю, в тому числі при серцево-судинних неврозах. Є дані про ефективне лікування настойкою шоломниці пізніх токсикозів вагітності. У народній медицині настій коріння шоломниці дають всередину при серцебитті, міокардиті, гострому суглобовому ревматизмі, запаленні легень, коклюші та при різних кровотечах.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настойку (готують на 70% -ному спирті у співвідношенні 1:5) по 20—30 крапель 2—3 рази на день; настій (1 столову ложку сировини заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хвилин, проціджують) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день.

1262

ШОЛО́МНИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА
шлемник обыкновенный
Scutellaria galericulata — багаторічна трав'яниста, з повзучим *кореневищем* рослина родини губоцвітих. *Стебла* чотиригранні, висхідні, 10—90 см заввишки, прості або розгалужені, вкриті в нижній частині розсіяними, у верхній — густішими вниз відігнутими короткими волосками. *Листки* супротивні, коротко-черешкові, яйцевидно- або видовженоланцетні, з неглибокосерцевидною основою і тупувато-загостреною верхівкою, по краю зарубчасто-пилчасті (набагато вище середини, але не до самої верхівки), опушені зверху розсіяними короткими, зісподу — густішими і довшими волосками, приквіткові листки подібні до стеблових, але дрібніші. *Квітки* двостатеві, неправильні, одиничні, пазушні, повернуті в один бік, у негустому, переривчастому, китицевидному, невиразно відокремленому від вегетативної частини стебла *суцвітті. Чашечка* трубчастодзвониковидна, зовні густо опушена, всередині гола, двогуба; верхня губа при основі з опукловвігнутим поперечним придатком у вигляді гребінця. *Віночок* двогубий, синьо-фіолетовий, з жовтуватою на черевному боці трубочкою і жовтою плямою з синіми плямочками на спідній губі, зовні волосистий; верхня губа коротша за спідню. *Плід* складається з чотирьох однонасінних горішковидних часток. Цвіте з червня до вересня.

Поширення. Шоломниця звичайна росте на заплавних луках, по берегах річок, болотах, вільшняках по всій території України, крім Криму.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб заготовляють *траву* шоломниці (Herba Scutellariae). Сировину збирають під час цвітіння рослини й використовують свіжою або сушать, розкладаючи тонким шаром на папері чи тканині під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні, що добре провітрюється. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Рослина *неофіцинальна*.

ХІМІЧНИЙ склад потребує дальшого вивчення. Відомо, що всі частини рослини містять глікозид скутеларин.

Фармакологічні властивості і використання. Шоломниця звичайна виявляє гіпотензивну, седативну, сечогінну, в'яжучу й кровоспинну дію, сприяє розрідженню харкотиння. У народній медицині настій трави шоломниці дають усередину при гіпертонії, водянці, кровотечах (внутрішніх і зовнішніх) та при кашлі з виділенням густих мокрот.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій (1 чайну ложку свіжої або сухої трави настояти 1 годину на 200 мл окропу, процідити) — по 1—2 столові ложки 3—4 рази на день.

1261

1262

1263

ШОЛУДИ́ВНИК БОЛО́ТНИЙ
мытник болотный
Pedicularis palustris —
однорічна напівпаразитна гола (волохаті лише основа *стебла* і чашечка) рослина родини ранникових. Стебло прямостояче, 15—60 см заввишки, найчастіше при основі розгалужене, нерідко червонувате, вкрите *листками*. Прикореневі листки в розетці, дуже зменшені, довгасті, цілі. Стеблові листки чергові, рідше майже супротивні, ланцетовидні, перисторозсічені на дрібні сегменти з білими потовщеними хрящовидними кінчиками. *Квітки* двостатеві, неправильні, на коротких ніжках по одній у пазухах верхніх стеблових листків; найверхніші квітки колосовидно скупчені, з дрібними листоподібними *приквітками*. *Чашечка* широкотрубчаста, волосиста, дволопатева, коротша за трубочку віночка, гола або з довгими кучерявими волосками. *Віночок* 20—22 мм завдовжки, бруднорожевий або рожевий, двогубий; верхня губа дволопатева, майже пряма, лише на верхівці зігнута, з дуже коротким широким носиком, який несе з обох боків по зубцю, нижче, майже всередині губи, є ще по одному зубцю з кожного боку, нижня — трилопатева, однакової довжини з верхньою, по краю війчаста. *Плід — коробочка*. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. Шолудивник болотний росте на вологих луках, болотах і торфовищах на Поліссі і в Лісостепу.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують сушену *траву* шолудивника, яку заготовляють в період цвітіння рослини. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Трава шолудивника містить глікозид аукубін (ринантин), і невелику кількість алкалоїдів (до 0,01%).

Фармакологічні властивості і використання. Експериментальними спостереженнями встановлено, що настій трави шолудивника є ефективним матковим засобом, який подібно до ріжків (але в 4—5 раз слабіше) посилює скорочення і підвищує тонус матки, сприяє зупинці післяпологових кровотеч. Крім того, рослина виявляє сечогінну і протизапальну дію. У народній медицині шолудивник використовують як кровоспинний (при маткових кровотечах), сечогінний, інсектицидний (проти вошей) і ранозагоюючий засіб та при себореї голови.

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *настій* трави (10 г, або 2 чайні ложки сировини на 200 мл окропу) по 4—10 крапель 3 рази на день

ЗОВНІШНЬО — настій трави (5 столових ложок сировини на 1 л окропу) для миття голови при себореї та вошивості. Шолудивник болотний належить до отруйних рослин і користуватися ним треба обережно, не перевищуючи допустимих доз.

1264

ШПИНА́Т ГОРО́ДНІЙ
шпинат огородный
Spinacia oleracea —
однорічна трав'яниста рослина родини лободових. *Стебло* пряме, просте або розгалужене, 25—30 см заввишки. Прикореневі й нижні стеблові листки довгочерешкові, трикутно-списовидні або видовженояйцевидні, цілокраї, дуже рідко з одиничними зубцями, гладенькі або зморшкуваті, верхні — сидячі, довгасті, з клиновидною основою. *Квітки* одностатеві (рослина дводомна), дрібні; чоловічі квітки чотиричленні, з зеленою оцвітиною, зібрані в кінцеві й пазушні колосовидно-волотюваті суцвіття; жіночі — без оцвітини, зібрані в пазухах листків густими клубочками. *Плід* — горішок. Цвіте з червня до серпня.

Поширення. В дикому стані шпинат городній не зустрічається. Походить з Південно-Західної Азії. На території України шпинат широко культивують як овочеву рослину.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують молоде розеткове листя, яке вживають свіжим (у вигляді салатів) або відварюють. Рослина *неофіцинальна.*

ХІМІЧНИЙ склад. Листя шпинату городнього містить вітаміни В,,

1263

1264

B_2, K, E, аскорбінову, нікотинову, фолінову і фолієву кислоти, рутин та ін. флавоноїди з Р-вітамінною активністю, каротиноїди (β-каротин, лютеїн, віолаксантин, неоксантин, зеаксантин, нео-β-каротин, ксантофіл-епоксид), стерини (α і γ-спинанстерини, β-ситостерин і їхні глюкозиди, холестерин), ліпіди (сульфо-, глюко-, галакто- і ацилгалактоліпіди), білки (до 34%), вуглеводи (фруктозу, глюкозу, сахарозу), органічні кислоти (серотинову, щавлеву, лимонну) і сполуки йоду, заліза, фосфору, калію, кальцію та магнію. У складі білків є всі незамінні амінокислоти.

Фармакологічні властивості і використання. Шпинат використовують для приготування перших і других страв, але особливо корисно вживати його в сирому вигляді як салат. Широта лікувального діяння шпинату незначна. Він посилює перистальтику кишок, виявляє легку проносну дію. Високий вміст фенольних сполук (флавоноїдів і фенолокислот) зумовлює капілярозміцнюючі, протисклеротичні й протизапальні властивості шпинату. Використовуть його як засіб, що створює лікувальний фон, і для потенціювання дії лікарських засобів при ряді захворювань. Корисно вживати шпинат дітям, вагітним і ослабленим хворим, хворим на гіпохромну анемію, діабет і гіпертонію, при гіпацидному гастриті й ентероколіті. У вигляді супів, пюре тощо його призначають при ожирінні. Як джерело вітамінів шпинат використовують у дієтотерапії та при так званому весняному лікуванні. У народній медицині настій з листя шпинату вживають при в'ялій перистальтиці кишечника і метеоризмі. При нирковокам'яній хворобі (оксалурії), нефритах, подагрі, захворюваннях печінки, жовчного міхура і підшлункової залози вживати шпинат протипоказано. Слід також пам'ятати, що страви з шпинату треба зберігати у холодильнику, оскільки при кімнатній температурі у них утворюються **отруйні** речовини, небезпечні для здоров'я людини.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій із свіжого листя (10 г сировини на 200 мл окропу) по чверті склянки 4 рази на день.

1265

ШУВА́РНИК —
багаторічна трав'яниста рослина родини ароїдних. Те саме, що й *аїр тростиновий.*

1266

ЩАВЕ́ЛЬ АЛЬПІЙСЬКИЙ

щавель альпийский
Rumex alpinus —
багаторічна гірська трав'яниста рослина родини гречкових. Має товсте й велике *кореневище. Стебло* пряме, 50—150 см заввишки. *Листки* прості, цілокраї, чергові, тупі, зісподу по жилках дрібно опушені; нижні — округлояйцевидні, довгочерешкові. *Квітки* двостатеві, актиноморфні (див. *Актиноморфна квітка),* з простою чашечковидною зеленою *оцвітиною,* у кільцях, що утворюють волотевидне *суцвіття. Плід — горішок.* Цвіте у липні — вересні.

Поширення. Росте в Карпатах на полонинах, біля стійбищ худоби, на переугноєних місцях.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *щавель кінський,* але використовують цю рослину лише в народній медицині.

1267

ЩАВЕ́ЛЬ ВОДЯНИЙ

щавель водяной
Rumex aquaticus —
багаторічна рівнинна трав'яниста кореневищна рослина родини гречкових. *Стебло* притиснуто-волосисте, 50—150 см заввишки. *Листки* прості, цілокраї, чергові, загострені, голі; нижні — з довгими, трохи жолобкуватими *черешками,* серцевидно-трикутні. *Квітки* двостатеві, актиноморфні (див. статтю *Актиноморфна квітка),* з простою чашечковидною зеленою *оцвітиною,* в кільцях. *Суцвіття* волотевидне, з притиснутими гілками. *Плід — горішок.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Зустрічається зрідка на Поліссі і в Лісостепу по берегах водойм, на вологих лісових галявинах, на болотистих луках.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *щавель кінський,* але використовують цю рослину лише в народній медицині.

1266

1267

1268

ЩАВЕ́ЛЬ ЗВИЧА́ЙНИЙ — багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Те саме, що й *щавель кислий.*

1269

ЩАВЕ́ЛЬ КИ́СЛИЙ,

щавель звичайний;
щавель кислый
Rumex acetosa —

багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. *Стебла* прямі, борозенчасті, до 1 м заввишки. *Листки* чергові, при основі — з зубчастими розтрубами, які обгортають основу *меживузля;* прикореневі й нижні стеблові листки — з довгими черешками, видовженояйцевидні, при основі стріловидні, з трикутними гострими, спрямованими вниз боковими лопатями, іноді майже списовидні, при верхівці більш-менш загострені або тупуваті; верхні — сидячі, вужчі, ланцетно-стріловидні. *Квітки* одностатеві (рослина дводомна) рожеві, червоні або жовтуваті, зібрані у верхній частині стебла в малорозгалужене, не густе, вузьке, волотевидне *суцвіття;* у чоловічих квіток частки оцвітини (їх, як і у жіночих квіток, 6) усі спрямовані вгору, видовженоовальні, внутрішні трохи більші за зовнішні; у жіночих зовнішні частки відігнуті вниз і притиснуті до квітконіжки, внутрішні прямі, округло-серцевидні, цілокраї, у вирізці при основі з м'ясистим, спрямованим униз придатком. *Плід* — тригранний, на верхівці гострокінцевий, темно-коричневий, з полиском *горішок.* Цвіте у липні — серпні.

Поширення. Щавель кислий росте по всій території України на луках, по болотах, у вологих лісах на галявинах. Як овочеву рослину його широко культивують.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують прикореневе листя (Folia Rumicis acetosae), коріння (Radix Rumicis acetosae) і всю рослину (Herba et radix Rumicis acetosae). Листя використовують у сирому вигляді (готують зелені борщі, юшки, окрошки, салати, додають як присмаку до вінегретів), а коріння і траву сушать. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У листі і стеблах рослини є фенольні сполуки: рутин, гіперозид, кверцетин, кверцитрин, вітексин, авікулярин, катехіни, лейкоціанідин, лейкодельфінідин та хризантемін; органічні кислоти: щавлева, яблучна; вітамін С, каротин, білки, ліпіди, солі заліза і калію. У корінні є значна кількість антра- і таноглікозидів.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати щавлю підвищують діурез, стимулюють діяльність печінки і жовчотворення, посилюють перистальтику кишечника. Малі дози виявляють в'яжучу дію. Високий вміст фенольних сполук (флавоноїдів і фенолокислот) зумовлює капіляро-зміцнюючі, протисклеротичні й протизапальні властивості щавлю. В дієтотерапії його використовують як джерело вітамінів. У вигляді юшок і борщів його призначають при діабеті й ожирінні. Разом з тим треба пам'ятати, що надмірне вживання щавлю може призвести до порушення сольового обміну і розвитку ниркової патології. Необхідна обережність і при введенні в дієту цієї рослини хворим на ентероколіт, гастрит і виразкову хворобу шлунка й дванадцятипалої кишки в стадії загострення. Зовнішньо, як в'яжучий засіб, щавель використовують для лікування запалення ясен, ангіни та шкірних захворювань, які супроводяться запальними явищами. Свіже потовчене листя прикладають до застарілих ран і виразок.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — порошок з коріння по 0,5 г на прийом (на ніч) як проносний засіб; *настій* трави з корінням (20 г сировини на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3 рази на день як протипроносний засіб; *сік* із свіжого листя по 1 столовій ложці 3 рази на день до їди як жовчогінний засіб.

ЗОВНІШНЬО — *компреси,* примочки і полоскання настоєм трави з корінням (готують, як у попередньому прописі).

1269

1270

ЩАВЕ́ЛЬ КІНСЬКИЙ

шавель конский
Rumex conlertus —

багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Стебло пряме, борозенчасте, до 1,5 м заввишки. Листки чергові, зісподу, особливо по жилках, коротко-пухнасті, при основі з розтрубами, які обгортають основу *меживузля;* нижні листки з довгими, зверху жолобчастими *черешками,* видовженосерцевидні, по краях хвилясті, верхні — яйцевидно-ланцетні. Квітки двостатеві, зібрані у верхній частині стебел в густе волотевидне *суцвіття.* *Оцвітина* з шістьох листочків, розміщених у два кола, зелена, чашовидна; зовнішні листочки оцвітини трохи менші від половини ширини внутрішніх, внутрішні — округло-серцевидні, з розвиненим горбочком в одній частці, на двох інших горбочки малопомітні. *Плід* — тригранний *горішок.* Цвіте у травні — червні.

Поширення. Щавель кінський росте по всій території України, крім Карпат і прикарпатських районів, по луках, вогкуватих узліссях, рівчаках.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *корені* щавлю (Radix Rumicis conferti), які заготовляють навесні або восени. Викопані корені обтрушують від землі, звільняють від стебел, миють у холодній воді, прив'ялюють на відкритому повітрі, очищають від гнилих і відмерлих частин, розщеплюють, при необхідності, вподовж і сушать, розстеливши тонким шаром у затінку.

Штучне сушіння проводять при температурі 50—60°. Сухих коренів виходить 30—35% . Готову сировину зберігають у сухому приміщенні, яке треба провітрювати. Строк придатності — 3 роки. Аптеками сировина не відпускається.

Хімічний склад. Корені щавлю містять 8—12% дубильних речовин пірокатехінової і пірогалової груп, до 4% похідних антрахінону, у складі яких є хризофанова кислота і емодин, флавоноїд неподин, ефірну олію, кавову кислоту, оксалат кальцію (до 9%), залізо у формі органічних сполук.

Фармакологічні властивості і використання. Біологічна дія щавлю залежить від дози: у великих дозах він діє як послаблюючий засіб (наслідок настає через 10—12 годин), при малих дозах спостерігається протипоносний ефект. *Галенові препарати* щавлю мають також кровоспинні, глистогінні, холеретичні та холекінетичні властивості. Основними показаннями до призначення препаратів щавлю є коліти, ентеро-

коліти, геморой, тріщини заднього проходу, глистяна інвазія, гіперполіменорея, кровохаркання, кровоточиві виразки шлунка тощо. Певний терапевтичний ефект спостерігається також при гепатохолециститах, холециститах і холангітах. Експериментально та в умовах клініки доведено ефективність настойки кореня щавлю при лікуванні гипертонічної хвороби. Використовують щавель і як зовнішній засіб (роблять полоскання і спринцювання при запальних захворюваннях ротоглотки, піхви і вульви, при білях).

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *відвар* {5 г, або 2 столові ложки сировини на 200 мл окропу) по третині склянки 2—3 рази на день на 30 хвилин до їди як в'яжучий, закріплюючий, протиглистяний і кровоспинний засіб або по півсклянки на ніч — як проносне; *порошок* кореня по 0,25 г 3 рази на день як в'яжучий засіб, або по 0,5—1 г на ніч — як послаблююче; настойку (готують на міцній горілці у співвідношенні **1:10)** по 50—60 крапель 3 рази на день протягом 2—3 тижнів.

ЗОВНІШНЬО — полоскання відваром (готують, як у попередньому прописі); ! столову ложку сировини заливають 1 л окропу, кип'ятять 5 хвилин, проціджують і одержаний у такий спосіб настій вживають для одного спринцювання.

1271

ЩАВЕ́ЛЬ КУЧЕРЯ́ВИЙ

щавель курчавый

***Rumex crispus* —**

багаторічна трав'яниста рослина родини гречкових. Має веретеновидно потовщений розгалужений *корінь. Стебло* прямостояче, борозенчасте, до 120 см заввишки. Листки прості, цілокраї, черешкові, чергові; прикореневі та нижні стеблові — видовженоланцетні, 1,5—4 см завширшки, звужені до основи й верхівки, по краю дуже хвилясті. *Квітки* двостатеві, актиноморфні (див. статтю *Актиноморфна квітка),* з простою чашечковидною зеленою оцвітиною, по 20—30 у густих кільцях, що утворюють довге вузьковолотисте *суцвіття. Плід — горішик.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Росте по всій території України на луках і узліссях, на полях і в посівах як бур'ян.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *щавель кінський,* але використовують цю рослину лише в народній медицині.

1272

ЩАВЕ́ЛЬ ШПИНА́ТНИЙ,

англійський шпинат;

щавель шпинатный

***Rumex patientia* —**

багаторічна трав'яниста кореневищна рослина родини гречкових. *Стебло* пряме, 80—200 см заввишки. *Листки* прості, цілокраї, чергові, з жолобкуватими *черешками;* нижні — довгочерешкові, яйцевидно-ланцетні. *Квітки* двостатеві, актиноморфні (див. *Актиноморфна квітка),* з простою чашечковидною зеленою оцвітиною, по 10—15 у кільцях, що утворюють майже безлисте волотевидне *суцвіття. Плід — горішок.* Цвіте *у* липні — серпні.

Поширення. Походить з Південної Європи. Культивують, іноді дичавіє.

Заготівля і зберігання, хімічний склад, фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті *щавель кінський,* але використовують цю рослину лише в народній медицині.

1270

1271

1272

1273

ЩЕМЕЛИ́НА ЗВИЧА́ЙНА — багаторічна трав'яниста рослина родини шорстколистих. Те саме, що й *медунка лікарська*.

1274

ЩЕРБА́Ч СИБІ́РСЬКИЙ — дворічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини селерових (зонтичних). Те саме, що й *борщівник сибірський*.

1275

ЩИ́ТНИК ЧОЛОВІ́ЧИЙ — багаторічна папороть родини щитникових (аспідієвих). Те саме, що й *дріоптерис чоловічий*.

1276

ЮЮБА́ — колючий розлогий кущ або невелике (до 3 м заввишки) дерево родини жостерових. Те саме, що й *зизифус справжній*.

1277

ЯБЛУ́Н — багаторічна трав'яниста, з опушеним стеблом рослина родини розових. Те саме, що й *парило звичайне*.

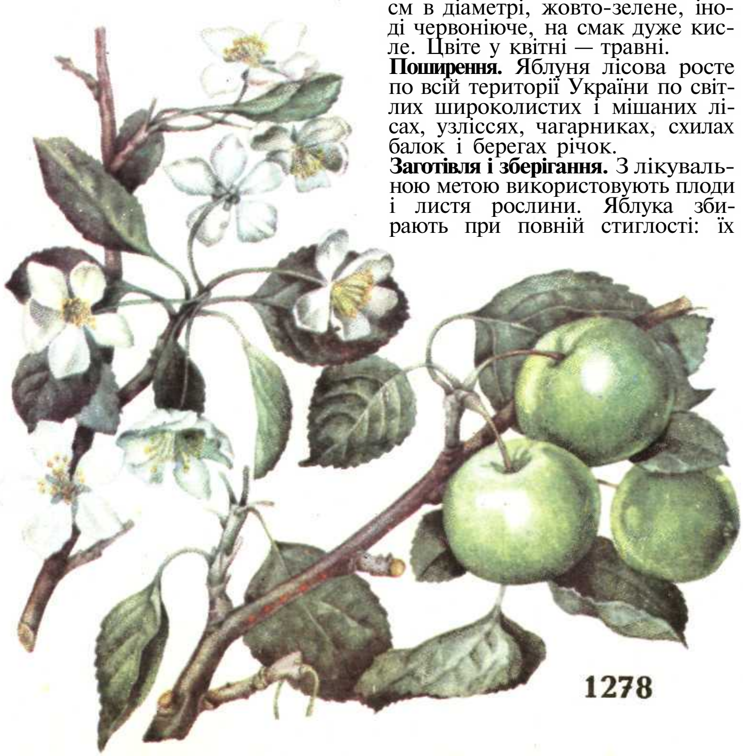

1278

1278

ЯБЛУНЯ ЛІСОВА́,
яблуня рання;
яблоня лесная
Malus sylvestris, синонім — *M. praecox* —
кущ, або дерево до 10 м заввишки родини розових. Гілки розлогі, здебільшого колючі, голі або в молодому віці трохи опушені, гладенькі або злегка горбкуваті, темно-коричневого або сірого кольору. *Листки* чергові, черешкові, суцільні, широкояйцевидні або видовженояйцевидні, рідше широкоеліптичні або майже округлі, біля основи заокруглені або поступово клиновидно звужені, на верхівці звужені в трикутний, загострений, трохи в бік спрямований зубець, що досягає 7—10 мм завдовжки, по краю дрібно пилчасто-зубчасті або зарубчасто-пилчасті, інколи подвійно пилчасто-зубчасті, з загостреними зубчиками, що закінчуються коротеньким залозистим вістрячком; в молодому віці листки зверху і зісподу по жилках короткоповстисті, пізніше зовсім голі, з полиском або лише з верхнього, рідше й зі спіднього боку по жилках незначно опушені. *Квітки* правильні, двостатеві, до 4 см в діаметрі, у малоквіткових зонтиковидних суцвіттях на кінцях вкорочених *пагонів; пелюстки* (їх 5) білі або рожеві, з зовнішнього боку темніші. *Плід* — яблуко, кулясте або округло-яйцевидне, 1,8—2,5 см в діаметрі, жовто-зелене, іноді червоніюче, на смак дуже кисле. Цвіте у квітні — травні.

Поширення. Яблуня лісова росте по всій території України по світлих широколистих і мішаних лісах, узліссях, чагарниках, схилах балок і берегах річок.

Заготівля і зберігання. З лікувальною метою використовують плоди і листя рослини. Яблука збирають при повній стиглості: їх обережно зривають з дерев, складають у дерев'яну тару і зберігають у холодному приміщенні при нульовій температурі. Строк зберігання 2—5 місяців. Листя (повністю розвинене) збирають після цвітіння рослини і використовують свіжим.

Хімічний склад. Плоди яблуні лісової містять вуглеводи: фітоглікоген, пектини (1,66%); органічні кислоти (1,9%): яблучна, винна, лимонна й ін.; каротиноїди, вітаміни С (до 64,2 мг%), хлорогенову кислоту, дубильні речовини, катехіни (20—25%), флавоноїди, антоціани, лейкоантоціанідини, ефірну олію, органічні сполуки заліза і фосфору. У листі є дигідрохалкони: флоретин, флоридзин; флавоноїди: гіперин, кверцетин, кверцитрин, ізокверцитрин, рутин, нарингенін; катехіни, аскорбінова кислота (до 400 мг %).

Фармакологічні властивості і використання. З плодів яблуні лісової виготовляють екстракт яблучнокислого заліза (Extractum ferri pomati), який призначають при гіпохромній анемії. Чай із яблук п'ють при сечокам'яній хворобі, подагрі, ревматизмі, кашлі, охриплості, катарі шлунка, колітах. Печені яблука їдять при хронічних запорах. Свіжі яблука показані при гіпацидному гастриті, спастичному коліті, дискінезії жовчних шляхів за гіпокінетичним типом, при авітамінозах. Зовнішньо свіжонатерті яблука використовують для лікування саден на шкірі, опіків, відморожень, тривало незагоюваних виразок, тріщин на сосках у жінок, що годують груддю, В дерматології і косметиці яблучні аплікації і маски застосовують при запальних захворюваннях шкіри. Широта застосування листя незначна. У вигляді відвару його використовують як джерело вітаміну С. На зиму можна приготувати сироп із листя.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — чай із яблук (10 порізаних на кусочки плодів кип'ятять 10 хвилин в 1 л води і додають цукор на смак): відвар листя (подрібнену сировину заливають чотирикратним об'ємом окропу, кип'ятять 10—15 хвилин, трохи охолоджують і проціджують) по 1 десертній ложці 2—3 рази на день.

1279

ЯБЛУНЯ РА́ННЯ — кущ або дерево до 10 м заввишки родини розових. Те саме, що й *яблуня лісова*.

1280

ЯВА́НСЬКИЙ ЧАЙ — багаторічна (в культурі — однорічна) рослини родини губоцвітих. Те саме, що й *ортосифон.*

1281

ЯГЛИЦЯ ЗВИЧА́ЙНА
сныть обыкновенная
Aegopodium podagraria — багаторічна трав'яниста кореневищна гола рослина родини селерових (зонтичних). *Стебло* прямостояче, 50—100 см заввишки, гладеньке, порожнисте, борозенчасте, вгорі розгалужене. *Листки* чергові, нижні з довгими *черешками,* широкотрикутні, двічі трійчасті, з видовженояйцевидними гостропилчастими загостреними частками, верхні — дрібніші, з коротко розширеними в піхву черешками, трійчасті, з бічними двороздільними, рідше цілісними листочками. *Квітки* правильні, двостатеві, зібрані в складні *зонтики* (верхівковий зонтик 20—25-променевий, плодючий, бічні — дрібніші, неплідні); обгортки та обгорточок немає; *пелюстки* (їх 5) білі, оберненосерцевидні, глибоковиїмчасті, у виїмці з загнутою всередину часточкою. *Плід — двосім'янка.* Цвіте з травня до липня.

Поширення. Яглиця звичайна росте в лісових районах і в Лісостепу по вологих місцях у лісах, серед чагарників і в садах.

Заготівля і зберігання. Для лікувальних потреб використовують траву яглиці, яку заготовляють в період цвітіння рослини і вживають свіжою (у вигляді салатів, як приправу до різних страв, як замінник капусти або щавлю та кропиви для юшок, борщів, щів, холодних борщів, юшок-пюре) або сушать, розкладаючи тонким шаром на папері чи тканині під укриттям на вільному повітрі або в приміщенні з доброю вентиляцією. Листкові черешки яглиці маринують в оцті, тушкують і вживають як гарнір до других страв, переробляють на ікру, подібну до баклажанової. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. У свіжому листі яглиці є значна кількість аскорбінової кислоти (65—100 мг%), залізо (16,6 мг%), мідь (1,99 мг%), марганець (2,13 мг%), титан (1,68 мг%), бор (3,9 мг%).

Фармакологічні властивості і використання. Яглицю звичайну використовують як засіб, що покращує діяльність травного каналу, підвищує діурез, виявляє пом'якшувальну, протизапальну, знеболюючу і ранозагоювальну дію. Настій трави вважається добрим засобом для лікування уражень суглобів (подагра, ревматизм), шлунково-кишкових захворювань (з симптомами проносу і запору), захворювань нирок і сечового міхура. В дієтичному харчуванні яглицю використовують при гіпо- та авітамінозах С. Для місцевого лікування використовують свіже подрібнене листя рослини (знеболюючі компреси при подагрі й ревматизмі). Використовують яглицю і в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування. ВНУТРІШНЬО — настій трави (3 чайні ложки сировини на 400 мл окропу, настояти 2 години, процідити) по півсклянки 4 рази на день до їди; вітамінний салат: молоде помите листя яглиці витримують 10 хвилин в окропі, подрібнюють, додають тертий хрін і сіль, перемішують і заправляють вершками [на 150 г свіжого листя яглиці беруть 25 г тертого хрону, 20 г вершків, сіль на смак).

1282

ЯКІРЦІ СЛАНКІ́,
бабині зуби;
якорцы стелющиеся
Tribulus terrestris — однорічна трав'яниста жорстковолосиста рослина родини паролистових. *Стебло* лежаче, розгалужене, 10—50 см завдовжки. *Листки* супротивні, парноперисті, з 6—8 парами довгастих листочків. *Квітки* двостатеві, правильні, дрібні, 5-пелюсткові, жовті, одиничні, в пазухах листків. *Плід* п'ятикутний, розпадається на 5 вкритих гострими шипами горішків. Цвіте у червні — серпні.

Поширення. Зустрічається в Криму, в Степу і зрідка в Лісостепу на сухих піскуватих місцях, баштанах, городах і полях та біля доріг.

Заготівля і зберігання. Використовують *траву* (Herba Tribuli terrestris), зібрану під час цвітіння рослини. Протягом 2—3 годин траву пров'ялюють на сонці, а потім досушують під наметом або в добре провітрюваних при-

1281

1282

міщеннях. Сухої сировини виходить 22% . Строк зберігання — 5 років. Аптеки сировину не відпускають.

Хімічний склад. Трава якірців містить флавоноїди, сапоніни, стероїдні глікозиди, дубильні й смолисті речовини, барвники, аскорбінову кислоту тощо.

Фармакологічні властивості і використання. Рідкий екстракт якірців виявляє сечогінну, протисклеротичну та гіпотензивну дію, стимулює секрецію шлункового соку. В СРСР з трави якірців одержують препарат трибуспонін для профілактики й лікування атеросклерозу. В Болгарії сировина іде на виготовлення препаратів зі стимулюючою дією. В народній медицині якірці використовують як сечогінний і тонізуючий засіб.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— *екстракт* рідкий якірців сланких (Extractum Tribuli fluidum) по 30—35 крапель 3 рази на день; трибуспонін (Tribusponinum) по 0,05—0,1—0,2 г на прийом 2—3 рази на день після їди протягом 10 днів (курс лікування — 3—4 місяці з перервами після кожного 10-денного циклу на 4 дні).

1283

1283

ЯЛИ́НА ЄВРОПЕ́ЙСЬКА,
смерека;
ель обыкновенная
Picea abies —
високе (25—40 м заввишки) вічнозелене дерево родини соснових. Має густу гостроконусоподібну або пірамідальну крону і циліндричний стовбур, укритий сірою або червонувато-бурою з дугоподібними вертикальними тріщинами або лусками корою. Листки (хвоїнки) шорсткі, колючі, чотиригранні, 13—25 мм завдовжки, з полиском, розміщені почергово. Чоловічі шишечки червонуваті, видовженоциліндричні, 20—25 мм завдовжки, розміщені на кінцях торішніх пагонів. Жіночі шишечки зеленуваті або малинові, циліндричні, 10—15 мм завдовжки, розміщені на кінцях молодих гілочок; нестиглі *шишки* зелені або фіолетові, стиглі — бурі, видовженоциліндричні, 10—15 см завдовжки, повислі, з полиском; насінні луски дерев'янисто-шкірясті, випуклі, широкі, оберненояйцевидні, по краю виїмчасті або зубчасті, покривні — ледве помітні. Запилюється у травні.

Поширення. Ялина європейська росте в лісах Карпат, рідше на Прикарпатті, місцями в західному та лівобережному Поліссі, західному і волинському Лісостепу; широко культивується по всій території України.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *бруньки,* зелені нестиглі шишки, хвою, живицю і продукти її переробки, продукти переробки деревини. Бруньки становлять собою молоді пагони, розміщені на вершечках стовбура й гілок. Заготовляють їх до початку розпускання (лусочки на верхівці бруньок мають бути щільно замкнутими), найкраще під час рубок догляду. Зібраний матеріал використовують свіжим або сушать у теплому приміщенні, а за сприятливих погодних умов — на сонці, розстеливши тонким (3—4 см) шаром на папері чи тканині і часто перемішуючи. Сушені бруньки зберігають у добре закритих банках або бляшанках. Шишки збирають у червні — вересні, а хвою — в будь-яку пору року, але найкраще це робити під час рубок. І шишки, і хвою використовують свіжими. Живицю (терпентин) одержують шляхом підсочки. Вона виділяється по краях кар (оголені ділянки стовбура заввишки 1—2 м і завширшки 3—10 см) з напливів, що утворюються при заростанні рани. З живиці одержують скипидар (Oleum Terebinthinae) і каніфоль (Colophonium), а з деревини — дьоготь (Pix liquida) і активоване вугілля (Carbo activatus).

Хімічний склад. Бруньки, хвоя і зелені нестиглі шишки містять ефірну олію, дубильні речовини, смолу, каротин, аскорбінову кислоту (у хвої до 0,2%) та солі заліза, хрому, марганцю, міді й алюмінію. Живиця (терпентин) являє собою розчин смоли (каніфолі) в ефірній олії (скипидарі). У дьогті містяться різні феноли.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині застосовують звичайний терпентин (Terebinthia communis), скипидар очищений (Oleum Terebinthinae rectificatum), лінімент скипидарний складний (Linimentum Olei Terebinthinae compositum), препарати терпінгідрат (Terpinum hydratum) і пінабін (Pinabinum), каніфоль, дьоготь і активоване вугілля (див. статтю *Сосна звичайна).* Значно ширше використовують ялину в народній медицині. Відвар бруньок, який має відхаркувальні, дезинфікуючі, сечогінні, жовчогінні, потогінні й знеболюючі властивості, дають усередину при запаленнях верхніх дихальних шляхів, бронхітах, хронічному запаленні легень, туберкульозі легень, ревматизмі, подагрі, нирковокам'яній хворобі, водянці, запаленні жовчного міхура та як «кровоочисний» засіб при висипах на шкірі й лишаях. Приготовлений із свіжих бруньок сироп п'ють при мікроінфарктах, міо- та ревмокардитах. При зовнішньому застосуванні препарати бруньок є ефективним засобом при запальних захворюваннях дихальних шляхів (інгаляції), при ревматизмі, подагрі, шкірних захворюваннях і нервовому збудженні (ванни). Широта застосування хвої, шишок і живиці незначна. Всередину настій хвої призначають як ефективний засіб для профілактики й лікування цинги. Як зовнішній засіб хвою використовують для лікувальних ванн при ревматизмі, подагрі, шкірних захворюваннях і нервовому збудженні. Відвар шишок застосовують при ангінах, тонзилітах, ларингітах, трахеїтах, гайморитах і вазомоторних ринітах (як полоскання та для закапування в ніс). Мазі з живиці вживають для лікування гнійних ран і фурункулів.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар бруньок (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по половині або третині склянки 2—3 рази на день після їди, підсолоджуючи цукром або медом; *сироп* (свіжі бруньки тонким шаром закладають у скляний посуд, пересипаючи кожний шар цукром, настоюють 3—4 тижні) по 1 чайній ложці 3 рази на день; 30 г свіжої хвої промивають холодною кип'яченою водою, заливають склянкою окропу, кип'ятять 20 хвилин, охолоджують, проціджують, додають на смак мед або цукор і випивають за день; 1 столову ложку

суміші бруньок ялини європейської або сосни звичайної, коренів алтеї *лікарської* і *солодки голої,* листя *шавлії лікарської* і насіння *фенхелю звичайного,* взятих у співвідношенні 1:2:2:1:1, заливають у термосі двома склянками окропу, настоюють кілька годин, проціджують і одержаний настій вживають по 2 столові ложки кожні 2—3 години при гнійних бронхітах; 4 повні чайні ложки суміші (порівну) бруньок ялини європейської або сосни звичайної, листя *подорожника великого* і *підбілу звичайного* настоюють 2 години в 1 склянці холодної кип'яченої води, варять 5 хвилин і одержаний настій вживають по третині склянки 3 рази на день при бронхіальній астмі, бронхоектазах, гнійному бронхіті й коклюші; 4 повні чайні ложки суміші (порівну) бруньок ялини європейської або сосни звичайної, листя *розмарину справжнього, шишкоягід ялівцю звичайного* і коренів алтеї лікарської настоюють 2 години в 1 склянці холодної води, варять 5 хвилин і одержаний настій вживають по третині склянки 3 рази на день при бронхіальній астмі, бронхоектазах, гнійному бронхіті й коклюші.

ЗОВНІШНЬО — закапування в ніс по 4—5 крапель, полоскання 5—6 раз на день відваром (40 г зелених шишок на 200 мл окропу); настій бруньок для *інгаляцій* (20 г сировини на 200 мл окропу); 500 г бруньок або посіченої хвої варять 30 хвилин у 5 л води і одержаний відвар додають до повної ванни, яку приймають 2—3 рази на тиждень; суміш (порівну) живиці, жовтого воску, меду і соняшникової олії розтоплюють на вогні, добре перемішують, охолоджують і одержану мазь застосовують для лікування гнійних ран; суміш (порівну) живиці, свинячого смальцю і жовтого воску розтоплюють на вогні, добре перемішують, охолоджують і одержану мазь застосовують для лікування фурункулів.

1284

ЯЛИЦЯ БІЛА
пихта белая
Abies *alba* —
високе (25—40 м заввишки) вічнозелене дерево родини соснових. Має пірамідально-конічну *крону* і циліндричний стовбур, укритий гладенькою тонкою темно-сірою *корою. Листки* (хвоїнки) лінійні, плоскі, 20—30 мм завдовжки і 1,5—1,8 мм завширшки, жорсткі, одиничні, розміщені дворядно-гребінчасто, зверху темно-зелені, зісподу з двома білуватими смужками, на верхівці виїмчасті. Чоловічі шишечки овальні, 5—8 мм завдовжки, поодинокі, розміщені у верхній частині торішніх *пагонів.* Жіночі шишечки зеленуваті, розміщені в нижній частині торішніх пагонів, складаються з численних насінних і покривних лусок; стиглі шишки прямостоячі, циліндричні, 10—15 см завдовжки і 2,5—4 см завширшки, бурі, після достигання розсипаються (на пагонах залишаються лише їх стрижні); покривні луски їх довші за насінні і виступають у вигляді гострячка. Запилюється у травні.

Поширення. Ялиця біла поширена в Карпатах, де є однією з основних лісоутворюючих порід. Рідка трапляється в південно-західних районах і на рівнині, утворюючи чисті і мішані лісостани. На Поліссі і в Лісостепу її культивують в садах і парках, в окремих лісництвах.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують *бруньки,* зелені цьогорічні пагони, зелені нестиглі *шишки,* хвою, живицю і продукти її переробки. Правила заготівлі бруньок, шишок і хвої див. у статті *Ялина європейська,* пагонів і живиці — у статті *Ялиця сибірська.*

Хімічний склад. Ялиця біла має близький до ялиці сибірської хімічний склад, але відрізняється дещо іншим вмістом і співвідношенням компонентів, що його складають.

Фармакологічні властивості і використання, лікарські форми і застосування — усе так, як у статті Ялиця сибірська.

1285

ЯЛИЦЯ СИБІРСЬКА
пихта сибирская
Abies sibirica —
високе (до 30 м заввишки) вічнозелене дерево родини соснових. Має вузькопірамідальну крону і циліндричний стовбур, укритий темно-сірою гладенькою, місцями з поперечними зморшками *корою. Листки* (хвоїнки) лінійні, плоскі, 15—30 мм завдовжки і 1—1,25 мм завширшки, дуже м'які, одиничні, розміщені густо, дворядно, зверху темно-зелені, зісподу з двома білуватими смужками (смужки з 4—6 ліній кожна), на верхівці виїмчасті. Чоловічі шишечки поодинокі, пазушні, розміщені у верхній частині торішніх *пагонів* самих верхніх гілок. Жіночі шишечки розміщені в нижній частині торішніх пагонів, складаються з численних зеленуватих або червонуватих насінних і покривних лусок; нестиглі *шишки* буро-червоні, стиглі — ясно-коричневі, прямостоячі, яйцевидно-циліндричні, 5—8 см завдовжки і 2—4 см завширшки, після достигання розсипаються (на пагонах залишаються лише їх стрижні); покривні луски їх коротші за насінні приблизно вдвоє і тому не висуваються за них. Запилюється у травні—червні.

Поширення. Ялиця сибірська походить з Сибіру. На території України її культивують в садах і парках.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують

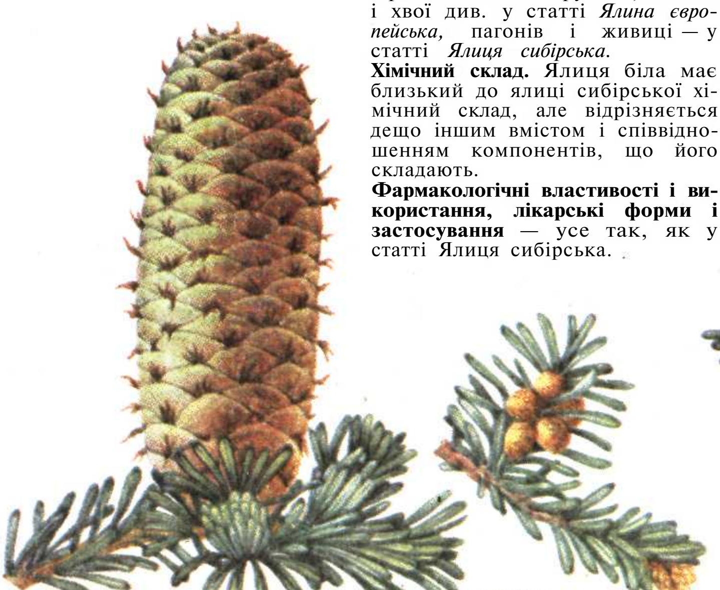

1284

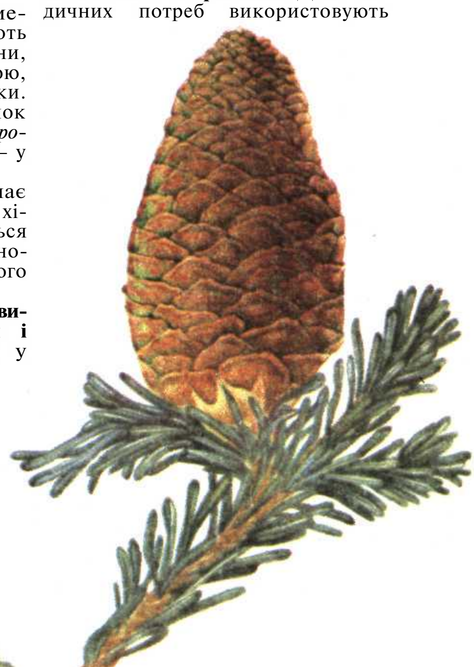

1285

бруньки, зелені цьогорічні пагони (далі — пагони), зелені нестиглі шишки (далі — шишки), хвою, живицю і продукти її переробки. Правила заготівлі бруньок, шишок і хвої див. у статті *Ялина європейська.* Пагони збирають протягом травня й у першій декаді червня і використовують свіжими. Живицю (терпентин) заготовляють у період росту молодих шишок (червень-серпень) у суху погоду. Жовна (вмістилища живиці) знаходяться в корі і мають вигляд потовщень. Для стимуляції утворення жовен по поверхні стовбура б'ють дерев'яним молотком, внаслідок чого на місці удару виникає жовно значних розмірів. Низ жовна проколюють загостреною трубочкою і видавлюють живицю у пляшку або банку. З живиці одержують скипидар *(Oleum Terebinthinae).* З хвої, пагонів і шишок одержують ефірну олію, яка є сировиною для виробництва синтетичної медичної камфори.

Хімічний склад. Бруньки, пагони, хвоя і шишки ялиці містять ефірну олію (0,6—3,0%), дубильні речовини, аскорбінову кислоту (у хвої понад 0,3 %), каротин, токофероли. До складу ефірної олії входять борнілацетат (30—60 %), вільний борнеол, камфен (10%), α-пінен (10 %), β-пінен, сантен, бісаболен, дипентен, феландрен. Живиця являє собою розчин смоли (каніфолі), кількість якої досягає 70 % , в ефірній олії (скипидарі). Головними складовими частинами смоли є смоляні кислоти (до 50 %*)* і резени.

Фармакологічні властивості і використання. У науковій медицині широке застосування знаходять препарати камфори: *розчин* камфори в олії 20 % -ний для впорскувань (Solutio Camphorae oleosae 20 % pro injectionibus), олія камфорна для зовнішнього застосування (Salutio Camphorae oleosae ad usum externum), мазь камфорна [Unguentum Camphoratum), спирт камфорний (Spiritus Camphoratus), розчин камфори і саліцилової кислоти спиртовий (Solutio Camphorae et Acidi salicylici spirituosa), *краплі* «Дента» (Guttae „Denta"). При введенні під шкіру разчини камфори в олії тонізують дихальний центр, стимулюють судиноруховий центр. Крім того, камфора виявляє безпосередню дію на міокард, посилюючи в ньому процеси обміну і підвищуючи його чутливість до впливу симпатичних нервів, звужує периферичні кровоносні судини, сповільнює агрегацію тромбоцитів, сприяє відділенню харкотиння. Застосовують розчин камфори в комплексній терапії при гострій і хронічній серцевій недостатності, колапсі, у випадку пригнічення дихання при пневмонії і інших інфекційних захворюваннях, при отруєнні снотворними і наркотичними засобами. Застосування камфори протипоказане при епілепсії і схильності до судомних реакцій. При зовнішньому застосуванні препарати камфори виявляють подразнювальну і частково антисептичну дію, у зв'язку з чим ними користуються при міозитах, невритах, суглобовому ревматизмі тощо. Камфора входить до складу інгредієнтів ряду складних препаратів: краплі камфорно-валеріанові (див. статтю *Валеріана лікарська);* лінімент перцево-камфорний, камфоцин (див. статтю *Перець стручковий однорічний);* мазь «Гевкамен», мазь «Ефкамон», кишеньковий інгалятор інгакамф, аерозоль «Камфомен» (див. статтю М'ята перцева); лінімент «Санітас» (застосовують для втирання при суглобовому і м'язовому ревматизмі, артритах і ексудативному плевриті як знеболюючий і протизапальний засіб). Галенові *препарати* ялиці використовують у народній медицині. Настій пагонів або відвар бруньок, які мають відхаркувальні, сечогінні, дезинфікуючі, «кровоочисні» і знеболюючі властивості, дають всередину при запаленнях верхніх дихальних шляхів, бронхітах, туберкульозі легень, ревматизмі, подагрі, циститі, виразці шлунка. Відвар хвої призначають всередину як ефективний засіб для профілактики і лікування цинги. Як зовнішній засіб ялицю використовують при відмороженнях (компреси), запаленнях гортані (полоскання), розширенні вен (компреси або натирання), при білях у жінок та смердючій пітливості ніг (ванни).

Лікарські форми і застосування.

ВНУТРІШНЬО — *відвар* сушених бруньок (10 г, або 1 столова ложка сировини на 200 мл окропу) по половині чи третині склянки 2—3 рази на день після їди; настій пагонів (30 г сировини на 1 л окропу, настояти 10 хвилин, процідити) по півтори склянки 3 рази на день; 30 г хвої промивають холодною кип'яченою водою, заливають склянкою окропу, кип'ятять 20 хвилин, охолоджують, додають на смак мед або цукор і випивають за день. ЗОВНІШНЬО — *компреси з* відвару (50 г хвої на 1 л окропу, кип'ятити 10 хвилин, процідити) на відморожені ділянки тіла; полоскання настоем (250 г хвої кип'ятити 5 хвилин в 1 л води, настояти 2 години, процідити), а з відвареної хвої — компрес на шию (тримати 6 годин); компрес або натирання відваром (500 г хвої на 1 л води, кип'ятити 10 хвилин, процідити) при розширенні вен; 100 г суміші (порівну) хвої і шишок заливають 1 л окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і одержаний у такий спосіб настій використовують щодня протягом тижня для сидячих ванн при білях або для ножних ванн при смердючій пітливості.

1286

ЯЛОВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

можжевельник обыкновенный

***Juniperus communis* —** вічнозелений *кущ* або невелике (4—6 м заввишки) дерево родини кипарисових. Дводомна, рідше однодомна рослина з конусоподібною або яйцевидною кроною і прямим стовбуром з сірувато-бурою *корою.* Молоді пагони червонувато-бурі, тригранні. Листки хвоєвидні, жорсткі, лінійно-шиловидні, 8—20 мм завдовжки, колючі, зверху плоскожолобчасті, ясно-зелені з сизою поволокою, зісподу зелені, тупо-кілюваті, з поздовжньою борозенкою на кілі, розташовані тричленними черговими кільцями. Органи спороношення містяться на кінцях маленьких пазушних гілочок, густо вкритих трикутними лусками; чоловічі шишечки жовті, мають вигляд *колосків,* що несуть щитоподібні луски з 3—7 пиляками; жіночі шишечки складаються з кількох насінних лусок і трьох насінних зачатків і нагадують зелені *бруньки.* Після запліднення луски жіночої шишечки зростаються і утворюють соковиту зелену шишкоягоду. Спілі ШИШКОЯГОДИ кулясто-яйцевидні, чорні, з сизою поволокою, 6—9 мм в діаметрі, на вершку часто з трьома горбками. Запилюється у квітні-травні; шишкоягоди достигають наступного року восени.

Поширення. Яловець звичайний росте в підліску хвойних, рідше мішаних лісів в Карпатах і на Поліссі. Подекуди культивують в садах і парках як декоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують шишкоягоди (Fructus Juniperi communis), які заготовляють восени, струшуючи їх на розстелений під кущами брезент. Зібрані шишкоягоди вживають свіжими або сушать в теплому приміщенні, розстилаючи їх тонким шаром на чистій підстилці. Штучне сушіння проводять при температурі не вище 30°. Сушених шишкоягід виходить 66—67% . Шишкоягоди тривалий час можуть зберігатись у свіжому вигляді при температурі близько 0°. Сушені шишкоягоди є у продажу в аптеках.

Хімічний склад. Плоди ялівцю містять ефірну олію (0,5—2 %), флавоноїди, смоли (до 9 %), органічні кислоти (яблучна, оцтова, мурашина, гліколева), цукри (30—40%), віск (0,6—0,7%), пектини, дубильні речовини, пентозани (біля 6 %), інтозит, солі калію. У складі ефірної олії є а-пінен, камфен, кадинен, дипентен, а-терпінеол, терпінелен, борнеол, ізоборнеол, юніперкамфора, вуглеводень, юнен і ін.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати ялівцю

підвищують діурез і дезинфікують сечовивідні шляхи, збільшують виділення шлункового соку та жовчі, збуджують перистальтику кишок, розріджують харкотиння і полегшують відхаркування, діють протизапально та болезаспокійливо. Застосування препаратів ялівцю показане у випадку набряків, пов'язаних з нирковою недостатністю і порушенням кровообігу, при хронічних пієлітах і циститах, сечокам'яній хворобі, їх можна давати для збудження апетиту, при гастроентеритах, гепатопатіях, пов'язаних із застоєм жовчі, при схильності до каменеутворення у жовчному міхурі, при хронічних захворюваннях дихальних шляхів (трахеїти, ларингіти, бронхіти). Позитивний терапевтичний ефект одержують також при лікуванні невралгії, ревматизму і подагри (терапевтичний ефект можна в цих випадках значно посилити одночасним місцевим застосуванням ялівцю у вигляді ванн або розтирань настойкою). Плоди ялівцю входять до складу *сечогінних чаїв.* Протипоказано вживати препарати ялівцю у разі гострих запальних захворювань нирок (нефрити, нефрозонефрити) та при вагітності. В гінекологічній практиці відвар шишкоягід ялівцю вживають для спринцювань при кольпіті і білях бактеріального походження. Есенцію із свіжих зрілих плодів використовують в гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *настій* (10 г або 1 столову ложку сушених плодів на 200 мл окропу) по 1 столовій ложці 3—4 рази на день після їди; свіжі плоди вживають замість настою: у перший день старанно жують 6 плодів (насінини випльовують), додаючи в наступні 14 днів по 1 щодня, аж до 20 плодів, а потім поступово зменшуючи на 1 плід щодня — до 6; *настойку* (готують у співвідношенні 1,5:10) по 10—15 крапель 3 рази на день.

ЗОВНІШНЬО — ванни з відвару (100—200 г сушених плодів варять в 1 л води і додають до ванни) для лікування подагри і ревматизму, екземи, корости, висипів; розтирання настойкою (готують, як у попередньому прописі); спринцювання відваром (20 г сушених плодів заливають 1 л окропу, кип'ятять 5 хвилин, проціджують і охолоджують).

1287

ЯЛОВЕ́ЦЬ КОЗА́ЧИЙ
можжевельник казацкий
Juniperus sabina — низькорослий сланкий дводомний вічнозелений кущ родини кипарисових. *Листки* інтенсивно зелені, лусковидні, ромбічні або ромбічно-ланцетні, трохи загострені, на гілках сидять по три, на гілочках розміщаються в 4 ряди черепицевидно, на спинці округлі, з видовженою або веретеновидною залозкою. Органи спороношення містяться на кінцях маленьких пазушних гілочок, вкритих дрібними лусковидними листочками; чоловічі шишечки спрямовані догори, яйцевидні, утворені круглястими лусочками з 3—4 пиляками; жіночі шишечки майже кулясті, складаються з 4—6 насінних лусок і трьох насінних зачатків. Після запліднення луски жіночої шишечки зростаються і утворюють соковиту зелену *шишкоягоду.* Спілі шишкоягоди звислі, чорні, з сизою поволокою, 5—8 мм в діаметрі. Запилюється у травні. Шишкоягоди достигають восени першого або наступного року.

1286

1287

Поширення. Яловець козачий росте на вапнякових скелях у Криму і на Закарпатті. В багатьох парках його культивують як декоративну рослину.
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують молоді однорічні гілочки з листям (Herba Juniperi, синонім — Herba Sabinae|, які заготовляють у травні-червні і використовують свіжими або сушать, розстеливши тонким шаром на папері чи тканині в затінку на вільному повітрі або в добре провітрюваному приміщенні. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках у сухому приміщенні, дотримуючись правил зберігання **отруйних** рослин. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Гілочки і листя ялівцю містять ефірну олію, флавоноїди, глікозид пініпікрин, дубильні й смолисті • речовини, віск, сапоніни та аскорбінову кислоту. Головною складовою частиною ефірної олії є спирт сабінол.

Фармакологічні властивості і використання. Дуже **отруйні** властивості ялівцю обмежують його терапевтичне застосування. Найчастіше його використовують як зовнішній засіб у формі мазі (втирають у волосисту частину голови при облисінні, змащують ділянки тіла, уражені коростою, паршею, лишаєм), настойки (змащують бородавки, щоб позбутися їх) і *порошку* (присипають гнійні виразки). *Есенцію* із свіжих гілочок з листям використовують у гомеопатії.

Лікарські форми і застосування.
ЗОВНІШНЬО — для змащувань і втирань використовують мазь із свіжих гілочок з листям (готують на свинячому смальці або вершковому маслі у співвідношенні 1:4) і *настойку* (по 20 свіжих гілочок ялівцю козачого і *туї західної* настояти 20 днів на 100 мл міцної горілки).

1288

ЯПОНСЬКА АКАЦІЯ —
листопадне, до 30 м заввишки дерево родини бобових. Те саме, що й *софора 'японська.*

1289

ЯПОНСЬКЕ ЛАКОВЕ ДЕРЕВО —
листопадне швидкоростуче, заввишки 10—15(30) м дерево родини стеркулієвих. Те саме, що й *стеркуліяплатанолиста.*

1290

«ЯПОНСЬКИЙ ГРИБ» —
культура мікроорганізмів; симбіоз дріжджів та оцтовокислих бактерій. Те саме, що й *«чайний гриба.*

1291

1291

ЯСЕН БІЛОЦВІТИЙ,
ясен манновець, ясен майновий;
ясень белый
Fraxinas ornus —
листопадне, до 8(15) м заввишки дерево родини маслинових. *Кора* сіра, на молодих гілках оливкова або коричнювато-оливкова. *Листки* супротивні, непарноперисті, 20—25 см завдовжки; листочки (їх 5—9) яйцевидні, яйцевидно-видовжені, еліптичні або ланцетні, на верхівці коротко загострені або закруглені, зубчасті або зарубчасто-зубчасті, на *черешках* або сидячі. *Квітки* одностатеві, дводомні або різнорідні (двостатеві і чоловічі), з подвійною оцвітиною, зібрані в прямостоячі, лише на час відцвітання в повислі грона; пелюстки (їх 4, рідше 2) блідо-жовті, лінійні, гострі, при основі трохи зрослі між собою. Плід — лінійна або ланцетна *крилатка.* Цвіте у квітні — травні.
Поширення. Ясен білоцвітий дико росте в Південній Європі і в Малій Азії. В південних районах України його культивують як декоративну рослину.
Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують кору (Cortex Orni) і так звану манну (Manna cannulata), що становить собою засохлий на повітрі сік з надрізів на корі. Кору збирають навесні з молодих гілок (правила заготівлі і сушіння див. у статті Дуб *звичайний).* Сухої кори виходить 30 % . Манну збирають у липні — вересні: в суху сонячну погоду надрізають кору до самої деревини, в одержані розрізи вставляють тонкі прутики, біля яких сік застигає і легко знімається. Готову сировину зберігають у добре і щільно (особливо це стосується манни) закритих банках або бляшанках. У багатьох зарубіжних країнах рослина офіцинальна; в СРСР — неофіцинальна.
Хімічний склад. Кора ясена містить кумаринові похідні: ескулін, ескулетин, фраксин, фраксинол; гіркоту фраксинін, дубильні речовини, флавоновий глікозид кверцитрин, органічні кислоти, манніт, смоли, гуми та інші сполуки. У манні є від 40 до 80 % манніту, фруктоза, глюкоза, слизисті речовини, смоли, фраксин, лимонна кислота та ін.
Фармакологічні властивості і використання. Настій кори ясена має в'яжучі властивості і використовується в народній медицині від проносу й дизентерії, а зовнішньо — для компресів на варикозні вузли. Манна використовується в медицині як легкий проносний засіб і особливо придатна в дитячій практиці

(відсутність побічної дії, приємний смак). Послаблюючий ефект манни зумовлюється в основному маннітом, який діє як осмотичний діуретик: підвищує осмотичний показник вмісту тонкого кишечника і цим усуває можливість всмоктування рідини. Одночасно, завдяки збільшенню вмісту, посилюється інтенсивність перистальтики товстого кишечника.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО— настій кори (2—3 столові ложки сировини заливають двома склянками окропу, настоюють, помішуючи, до охолодження, проціджують) по чверті склянки 4 рази на день; манну призначають дітям по 5—10 г, дорослим — по 10—30 г на прийом з водою, молоком чи сиропом.

ЗОВНІШНЬО — настій кори (готують, як у попередньому прописі) для *компресів*.

1292

ЯСЕН ЗВИЧАЙНИЙ
ясень высокий
Fraxinus excelsior — листопадне, до 30 м заввишки дерево родини маслинових. Кора сіра, на молодих гілках зеленувато-сіра з білуватими сочевичками. *Листки* супротивні, непарноперисті, 15—20 см завдовжки, листочки (їх 7—15) довгасті або ланцетні, загострені, по краю зубчасті, сидячі, голі, лише зісподу по жилках волосисті. *Квітки* двостатеві і чоловічі, без *оцвітини,* зібрані в короткі грона, які виходять пучками з пазух торішніх листків. *Плід — крилатка,* лінійно-ланцетна, на верхівці тупа або з виїмкою, гола. Цвіте у травні.

Поширення. Ясен звичайний дико росте в листяних лісах у лісових і лісостепових районах та в Криму. По всій території України його культивують як декоративну та фітомеліоративну рослину.

Заготівля і зберігання. Для медичних потреб використовують кору (Cortex Fraxini) і листя (Folia Fraxini) ясена. Кору збирають навесні, з молодих гілок (правила заготівлі і сушіння див. у статті *Дуб звичайний).* Листя ясена (повністю розвинене) заготовляють у травні — червні й використовують свіжим (у вигляді соку чи подрібненим на кашку) або сушать, розкладаючи його тонким шаром на чистій підстилці в затінку на вільному повітрі або в приміщенні, яке добре провітрюється. Листя ясена офіцинальне в німецькій і швейцарській медицині. В СРСР ясен використовують лише в народній медицині.

Хімічний склад. Листя ясена містить дубильні речовини, флавоновий глікозид кверцитрин, манніт, інозит, таніди (4,11 %), сліди ефірної олії, аскорбінову кислоту, каротин та ін. У корі ясена є кумарино-глікозид фраксин, фенологлікозид сирингін, таніди (3,81 %), манніт, інозит, вітамін С, кверцетин, яблучна кислота та ін.

Фармакологічні властивості і використання. Ясен звичайний використовують як протизапальний, сечогінний, жовчогінний, послаблюючий, кровоспинний і глистогінний засіб. Настій з кори або листя (перевагу віддають настоєві з листя) дають усередину при ревматичних захворюваннях, особливо при ревматоїдному поліартриті, нирковокам'яній хворобі (часто в суміші з іншими лікарськими рослинами), хворобах печінки, жовтяниці, гарячці, спастичному коліті й маткових кровотечах. Використовують ясен і як зовнішній засіб: свіжий сік листків закапують у вухо при запаленні, а подрібнене до стану кашки листя і кусочки свіжої кори прикладають до ран.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій (3 чайні ложки кори або листя настоюють 10—15 хвилин на двох склянках окропу, проціджують) по півсклянки 4 рази на день; 60 г суміші кори ясена звичайного, листя *брусниці,* трави *материнки звичайної* і шишок *хмелю звичайного,* взятих у співвідношенні 6:3:2:1, заливають 1 л окропу, кип'ятять 10 хвилин і одержаний відвар п'ють по півсклянки 3 рази на день при нирковокам'яній хворобі, ускладненій пієлонефритом (курс лікування — 3—4 тижні). Ясен звичайний належить до отруйних рослин. Користуватися ним треба **обережно,** не перевищуючи допустимих доз.

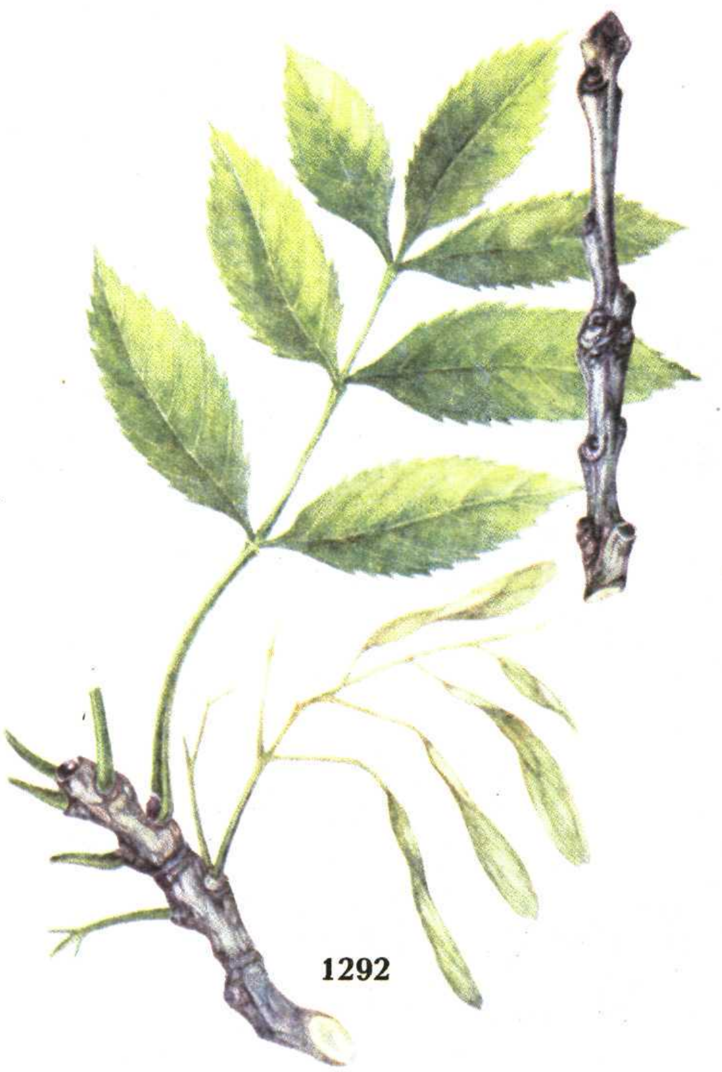

1292

1293

ЯСЕН МАННОВЕЦЬ — листопадне, до 8 (15) м заввишки, дерево родини маслинових. Те саме, що й *ясен білоцвітий.*

1294

ЯСЕН МАЙНОВИЙ — листопадне, до 8 (15) м заввишки, дерево родини маслинових. Те саме, що й ясен *білоцвітий.*

1295

ЯСЕНЕЦЬ БІЛИЙ
ясенец белый
Dictamnus albus—
багаторічна трав'яниста рослина родини рутових. *Стебла* прямостоячі, прості, 30 — 100 (120) см заввишки, вгорі опушені і густо вкриті чорнувато-пурпуровими крапчастими залозками, внизу голі або майже голі. *Листки* чергові, непарноперисті; листочки (їх 7—9) шкірясті, опушені, видовженоеліптичні, 3—7,5 см завдовжки і 1,2—3,5 см завширшки, загострені, по краю дрібнохрящувато-пилчасті. *Квітки* великі, двостатеві, неправильні, у верхівковому китицевидному *суцвітті; чашечка* п'ятироздільна, залозисто-опушена; *пелюстки* (їх 5) ланцетні або еліптичні, при основі звуженні в нігтик, неоднакові за розміром і формою, білувато-рожеві або пурпурові, з темнішими, червонуватими або фіолетовими жилками; стовпчик залозисто-волосистий. *Плід — коробочка.* Цвіте у травні — червні.
Поширення. Ясенець білий росте в світлих дубових та букових лісах, серед чагарників на південному заході Лісостепу та на Прикарпатті (південно-східна частина).
Заготівля і зберігання. Для виготовлення ліків використовують *траву* (Herba Dictamni albi) і коріння ясенця (Radix Dictamni albi). Траву заготовляють під час цвітіння рослини, корені — восени, після дозрівання плодів. Збирати траву треба в гумових рукавицях, бо доторкання рослини до відкритих ділянок тіла спричинює дерматит (алергічна реакція настає через 10—15 годин), а в тяжчих випадках — опіки у вигляді водянистих пухирців. Перша допомога у випадку, якщо контакт відкритих ділянок тіла з ясенцем відбувся,— обмити водою уражені ділянки тіла в найближчі 30 — 40 хвилин після зіткнення з рослиною. Зібрану сировину розстилають тонким шаром на папері чи тканині й сушать у затінку на вільному повітрі або в провітрюваному приміщенні. Штучне сушіння проводять при температурі, не вищій за 35°. Готову сировину зберігають у добре закритих банках або бляшанках у сухому приміщенні. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Усі частини рослини містять алкалоїди (диктамнін, фагарин), диктамнолактон, гіркі речовини, сапоніни, фурокумарини та ефірну олію.
Фармакологічні властивості і використання. Препарати ясенця підвищують діурез, заспокійливо діють на центральну нервову систему, виявляють еменагогічну, діафоретичну і глистогінну дію. Вони вважаються ефективним засобом для лікування циститів, пієлітів, нирковокам'яної хвороби і ревматизму, у випадку альго-і олігоменореї, при епілепсії та істерії. Чай з трави ясенця (1 чайна ложка сировини на день) вживають при гарячкових станах (температурознижуючий ефект), а настойку з коріння — при гіпертонії. При зовнішьому застосуванні препарати ясенця є ефективним засобом при екземах, лишаях, розширенні вен, гніздовій плішивості та облисінні.
Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — настій трави (1 чайну ложку сировини заливають склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують) по півсклянки 2 рази на день (зранку і ввечері); відвар коріння (1 чайну ложку сировини варять 5 хвилин в 400 мл окропу, охолоджують, проціджують) по півсклянки 3 рази на день до їди; *настойку* коріння (готують на 70 % -ному спирті у співвідношенні 1 : 10) по 40—50 крапель 3 рази на день.
ЗОВНІШНЬО — *компреси, примочки* тощо з відвару коріння (готують, як у попередньому прописі).

1295

1296

ЯСЕНЕЦЬ ГОЛОСТОВПЧИКОВИЙ

ясенец голостолбиковый

Dictamnus gymnostylis — багаторічна трав'яниста рослина родини рутових. *Стебло* прямостояче, 50—120 см заввишки, густо вкрите, як і вся рослина, крапчастими чорними залозками, донизу кучерявоволосисте. *Листки* чергові, непарноперисті; листочки шкірясті, видовженоеліптичні, по краю дрібнохрящуватопилчасті, до 11 см завдовжки і до 6,5 см завширшки. Квітки двостатеві, неправильні, білувато-рожеві з червонуватими жилками, у верхівковому китицевидному *суцвітті*. Плід — *коробочка*. Цвіте у травні — червні.

Поширення. Зустрічається в Криму по чагарниках, у світлих лісах.

Сировина. Використовують коріння (копають восени), листя, квітки (збирають під час цвітіння рослини) і насіння. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Рослина містить ефірну олію (0,15 %), алкалоїди (диктамнін, скіміанін, тригонелін і холін), диктамнолактон та сапоніни. До складу ефірної олії входять анетол і метилхавікол.

Фармакологічні властивості і використання. В народній медицині ясенець використовують як протиспазматичний, протисудомний, сечогінний і протиглисний засіб. Вважається ефективним вживання відвару коріння або насіння при шлунково-кишкових розладах, сечокам'яній хворобі, меланхолії та епілепсії. Настій квіток і листя використовують для втирань при ревматизмі.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — *відвар* коріння (6 г коріння або насіння на 200 мл окропу) по третині склянки 3 рази на день. Рослина **отруйна!** При контакті з рослиною на шкірі з'являються пухирці. Заготівля, зберігання і застосування потребують **обережності.**

1297

ЯЧМІНЬ ЗВИЧАЙНИЙ

ячмень обыкновенный

Hordeum vulgare — однорічна трав'яниста рослина родини тонконогових (злакових).

Стебло (соломина) прямостояче, 30—135 см заввишки, з добре виявленими вузлами і порожнистими *меживузлями,* галузиться в нижній частині — вузлі кущіння. Листки чергові, складаються з лінійної пластинки і довгої трубчастої піхви, на межі яких є плівчастий язичок. Колос довгастий, чотиригранний або шестигранний, складається з одноквіткових колосків, що сидять по три на кожному виступі колосового стрижня; нижні квіткові луски з довгими остюками. *Плід — зернівка.* Цвіте у червні — липні.

Поширення. Ячмінь звичайний культивують по всій території України як фуражну і продовольчу рослину.

Сировина. З лікувальною метою використовують зерно. *Рослина неофіцинальна.*

Хімічний склад. Зернівки ячменю містять білки (15,8%), вуглеводи (до 76%), жир (до 3,5%), клітковину (до 9,6%), ферменти, вітаміни (групи B, D, E), каротин, зольні речовини.

Фармакологічні властивості і використання. Препарати з ячменю звичайного (відвар зернівок або настій ячмінного солоду) мають пом'якшувальні, обволікаючі й протизапальні властивості й показані при запальних захворюваннях шлунково-кишкового тракту, сильному кашлі. Настій ячмінного солоду, крім того, вживають як «кровоочисний» засіб при висипах на шкірі, псоріазі, екземі, фурункульозі тощо. Ячмінні каші й супи корисно вживати людям з надмірною масою тіла. Ванни з ячмінного солоду ефективні при обширних запальних ураженнях шкіри. Щоб одержати ячмінний солод, зерно ячменю пророщують, сушать і розмелюють на борошно.

Лікарські форми і застосування.
ВНУТРІШНЬО — відвар (20 г зерна настоюють 5 годин на склянці холодної води, варять 10 хвилин, проціджують) по 1 столовій ложці 4—6 раз на день; настій (2 столові ложки солодового борошна настоюють 4 години на 1 л окропу) по півсклянки 4—6 раз на день, підсолоджуючи цукром або медом.
ЗОВНІШНЬО — 1500 г ячмінного солоду заливають 3 л окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують і одержаний настій додають до повної ванни (для литячої ванни беруть 500 г солоду).

1296

1297

СЛОВНИК БІОЛОПЧНИХ І ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

А

АКТИНОМОРФНА КВІТКА, правильна квітка — квітка, через центр якої можна провести не менше як дві площини симетрії (квітки родин хрестоцвітих, розових, первоцвітих, гвоздикових та ін.).

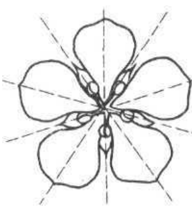

АПЕТИТНИЙ ЧАЙ, гіркота — виготовлений з лікарських рослин напій, що збуджує апетит і поліпшує травлення.

Апетитний чай № 1 (ТУ 79—47): 1 столову ложку суміші трави *полину гіркого* і *деревію звичайного* (у співвідношенні 4:1) заварити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по 1 столовій ложці за 10—15 хв До їди.

Апетитний чай №2: 1 столову ложку суміші трави полину гіркого і деревію звичайного, листків *бобівника трилистого* (у співвідношенні 1:1:1) заварити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по 1 столовій ложці 3—4 рази на день перед їдою.

Апетитний чай №3: 1 столову ложку суміші трави полину гіркого, листків бобівника трилистого, кореневищ *аїру тростинового,* плодів *кмину звичайного* (у співвідношенні 1:1:1:1] заварити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по 1 століовій ложці 3—4 рази на день за 20 хв до їди.

Апетитний чай №4: 1 столову ложку суміші трави полину гіркого і деревію звичайного, коренів *кульбаби лікарської* (у співвідношенні 2:2:1) заварити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по 1 столовій ложці за 15—20 хв до їди.

Апетитний чай №5:1 столову ложку суміші трави полину гіркого і *золототисячника малого,* листків бобівника трилистого (у співвідношенні 7:6:7) заварити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по 1 столовій ложці 3—4 рази надень перед їдою.

Апетитний чай №6:1 столову ложку суміші трави полину гіркого і листків бобівника трилистого (у співвідношенні 1:1) заварити 1 склянкою окропу, настояти 20 хв, процідити і приймати по 1 столовій ложці перед їдою.

АСКОМІЦЕТИ — клас вищих грибів, у яких спори формуються в особливих одноклітинних утворах — сумках, або асках. Те саме, що й *сумчасті гриби.*

АСКОСПОРИ — спори статевого розмноження аскоміцетів (сумчастих грибів). Різноманітні за формою (еліпсовидні, овальні, кулевидні, нитковидні, веретеновидні), розміром (5—50 мікрометрів) і кольором; одно-, дво- і багатоклітинні. В оболонках аскоспор можуть бути росткові спори або щілини (систематична ознака). Утворюються ендогенно в сумці (від одної до 128 і більше, переважно 8) на базі ядер, що сформувалися в результаті мейотичного поділу диплоїдного ядра в зачатку аска. Проростаючи, аскоспори дають початок гаплоїдній конідіальній фазі гриба.

Б

БІБ — сухий одногніздий плід рослин, утворений одним *плодолистком.* Розкривається від верхівки до основи по черевному і спинному швах. У деяких видів (в'язіль, люцерна) розпадається на однонасінні частини. *Насінин* кілька або багато (рідко одна), прикріплені вони вздовж *черевного шва* до стулок плода. Часто біб неправильно називають *стручком.*

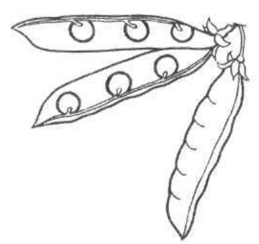

БРУНЬКА - - зачаток *пагона,* що перебуває в стані відносного спокою. Складається з зачаткового стебельця, що закінчується точкою росту, й зачаткових *листків* або зачаткових *квіток* чи суцвіть або й тих і інших. Розрізняють бруньки верхівкові (розміщені на верхівці стебла або його гілок), пазушні, або бічні (сидять у пазухах листків; якщо їх кілька, то розміщуються в пазухах листків над пазушною брунькою або збоку від неї), та додаткові (виникають на будь-якій частині рослини).

БУЛЬБА— потовщена м'ясиста частина *пагона* чи *кореня,* в якій відкладаються запасні поживні речовини (крохмаль, іноді інші вуглеводи або олія). Розрізняють надземні бульби — місцеві **потовщення** головного стебла (кольрабі) або бічних пагонів (деякі тропічні орхідеї) та підземні бульби — потовщення підсім'ядольного коліна (редька), підземних пагонів (картопля) або бічних чи додаткових коренів (жоржина, батат, чуфа).

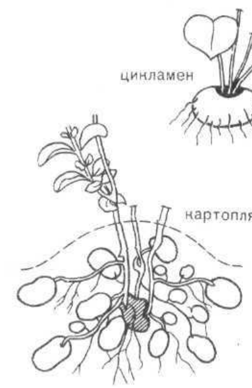

БУЛЬБОЦИБУЛИНА — видозмінений підземний *пагін,* зовнішнім виглядом подібний до цибулини, а будовою — до *бульби.* У бульбоцибулини листкові луски сухі, а запасні поживні речовини відкладаються в неї в м'ясистій

стебловій частині — денці. Бульбоцибулина властива, наприклад, шафранові, косарикам.

В

ВЕГЕТАЦІЙНИЙ ПЕРІОД— 1) Період року, протягом якого за метеорологічними умовами можливі ріст і розвиток рослин. В умовах помірного клімату вегетаційний період трав'янистих рослин приблизно відповідає проміжкові часу від останні): весняних заморозків до перших осінніх; у дерев — від початку сокоруху до кінця листопаду. 2) Час, необхідний для проходження повного циклу розвитку рослин. Залежить від виду й сорту рослин та умов навколишнього середовища.

ВИТЯЖКА — форма фармацевтичних препаратів. Те саме, що й *екстракт.*

ВІДВАР, декокт — рідка лікарська форма, що виготовляється переважно з твердих частин рослин нагріванням залитої водою сировини на водяній бані. Щоб приготувати, наприклад, відвар у співвідношенні 1:20, 10 г попередньо подрібненої (кора, кореневища, коріння — до 3, плоди і насіння — до 5 мм) сировини кладуть в емальовану посудину, заливають 200 мл (1 склянка) окропу, накривають кришкою і на-

грівають в киплячій воді (на водяній бані) 30 хв, охолоджують при кімнатній температурі 10 хв, проціджують через подвійний шар марлі, відтискуючи рослину. Об'єм одержаного відвару доводять кип'яченою водою до 200 мл, промиваючи вичавки. Відвари з рослин, що містять дубильні речовини (листя *мучниці звичайної,* кори *дуба звичайного, крушини ламкої,* кореневища *ревеню тангутського* і ін.), проціджують після закінчення підігрівання. Вживають відвари охолодженими. Виняток становлять відвари з сечогінними та потогінними властивостями, які п'ють теплими або гарячими. Зберігають відвари у холодильнику не більше 3—4 днів. Перед вживанням їх треба збовтувати.

ВІНОЧОК квітки — внутрішнє коло листочків *(пелюсток)* подвійної *оцвітини* квітки. Віночки квіток різняться забарвленням, кількістю і формою пелюсток, будовою і розмірами. За будовою є віночки вільнопелюсткові (пелюстки не зростаються) і зрослопелюсткові (пелюстки зростаються); за формою — правильні, або актиноморфні (через віночок можна провести кілька площин симетрії) та неправильні, зигоморфні (можна провести одну площину симетрії) і асиметричні (не можна провести жодної площини симетрії). Основні функції віночків — захист внутрішньої частини квітки та приваблювання комах.

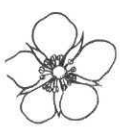
перстач

шавлія

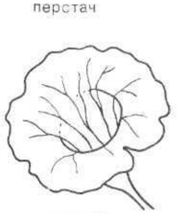
петунія

бузок

ВІТАМІННИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин; застосовують як загальнозміцнювальний засіб у випадку гіповітамінозів та авітамінозів. Вітамінний чай № 1: столову ложку суміші (порівну) плодів *шипшини травневої* і *смородини чорної* заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 2 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день.

Вітамінний чай № 2: столову ложку суміші (порівну) плодів шипшини травневої і *горобини звичайної* заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 4 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день.

Вітамінний чай № 3; столову ложку суміші (порівну) плодів шипшини травневої і *брусниці* заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 4 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день. Вітамінний чай №4: столову ложку суміші листя *кропиви дводомної* і плодів горобини звичайної, взятих у співвідношенні 3:7, заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 4 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день, Вітамінний чай № 5: столову ложку суміші листя кропиви дводомної, плодів брусниці і шипшини травневої, взятих у співвідношенні 3:1:3, заварюють двома склянками окропу, настоюють 4 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день.

Вітамінний чай №6: столову ложку суміші (порівну) плодів шипшини травневої і *малини* заварюють склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 2 години, проціджують і п'ють по півсклянки 2—3 рази на день. Вітамінний чай № 7: столову ложку суміші плодів шипшини травневої й смородини чорної або горобини звичайної, листя кропиви дводомної і коренеплоду *моркви посівної,* взятих у співвідношенні 3:1:3:3, заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 4 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день.

Вітамінний чай №8: 2 столові ложки суміші (порівну) плодів шипшини травневої, листя смородини чорної, малини і брусниці заварюють склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, настоюють 4 години, проціджують і п'ють по півсклянки 3 рази на день.

ВІТРОГІННИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин; використовують у випадку здуття живота від газів. Вітрогінний чай №1: столову ложку суміші плодів *фенхелю звичайного,* листя *м'яти перцевої* і кореневищ з коренями *валеріани лікарської,* узятих у співвідношенні 1:2:2, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують, охолоджують і п'ють по 2 столові ложки 3—4 рази на день.

Вітрогінний чай №2: 2 чайні ложки суміші квіток *ромашки лікарської,* листя м'яти перцевої, плодів фенхелю звичайного і *кмину звичайного,* кореневищ з коренями валеріани лікарської, взятих у співвідношенні 2:2:3:2:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують, охолоджують і п'ють зранку й увечері по 1 склянці.

Вітрогінний чай №3: 2 чайні ложки суміші (порівну) квіток ромашки лікарської і трави *материнки звичайної* заварюють склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують, охолоджують і п'ють зранку й увечері по 1 склянці.

Вітрогінний чай №4: столову ложку суміші (порівну) плодів фенхелю звичайного й кмину звичайного, кореневищ з коренями валеріани лікарської і листя м'яти перцевої заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, охолоджують і п'ють зранку й увечері по 1 склянці.

Вітрогінний чай №5: столову ложку суміші квіток ромашки лікарської, кореневищ з коренями валеріани лікарської і плодів кмину звичайного, взятих у співвідношенні **6:4:1,** заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують, охолоджують і п'ють по півсклянки зранку і ввечері.

ВОЛОТЬ — складне *суцвіття.* У волоті головна вісь тривалий час росте в довжину, утворює на різній висоті бічні гілки, що в свою чергу розгалужуються і несуть *квітки* або невеликі прості суцвіття — колоски, *кошики* тощо. Волоть з гілками, які прилягають до головної осі, називають стиснутою (у тимофіївки, лисохвосту), відлеглими гілками — розлогою (у вівса, бузку), Стиснуту волоть, що має короткі гілки і схожа на складний колос злаків, називають султаном.

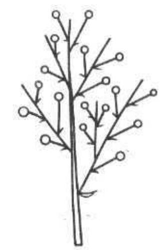

ВУСИКИ — ниткоподібні органи у деяких рослин, за допомогою яких вони прикріплюються до різних предметів та інших рослин. Вусики — це видозміни листків (у більшості *ліан,* гороху), *прилистків* (у деяких ліан) або *пагонів* (у винограду, більшості рослин родини гарбузових).

Г, Д

ГАЛЕНОВІ ПРЕПАРАТИ (за ім'ям давньоримського лікаря Клавдія Галена, який вивчав і описав способи одержання ліків, відомих у його час) — лікарські засоби, одержувані з рослинної (коріння, кореневище, *листки, квітки, кора* та ін.) і тваринної сировини шляхом спеціальної обробки, яка переслідувала мету максимального одержання активного начала й звільнення його від баластних речовин. Більшість галенових препаратів одержують екстрагуванням з сировини водою, спиртом, ефіром або сумішами спирту і води, ефіру і спирту. Інші галенові препарати по суті являють собою розчини тих або інших лікарських речовин у воді, спирті або жирних оліях. До галенових препаратів відносять *настойки, екстракти, лініменти, сиропи,* медичні води, олії, спирти, мила, пластирі та гірчичники. Концентрація діючого начала в галенових препаратах коливається, що залежить від умов вирощування рослин, збору і добування сировини і технологічного процесу одержання з сировини діючого начала. Цим пояснюється складність точного дозування галенових препаратів і намагання перейти до приготування строго вивірених (стандартизованих) препаратів з хімічно чистих діючих начал, виділених з лікарської сировини. Галенові препарати і *неогаленові препарати* виготовляють підприємства галенової промисловості.

ГАЛИ — патологічні наростовидні новоутвори на органах рослин. Збудниками їх можуть бути віруси, бактерії, гриби, кліщі, комахи, черви. Відомо близько 15 тис. різних галів на рослинах. У фармації галами прийнято називати нарости на ділянках листків, які виникли в результаті ушкоджень комахами. Внаслідок порушен-

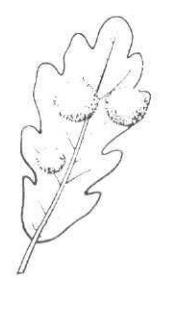

ня обміну речовини в галах утворюється велика кількість дубильних речовин.

ГІПАНТІЙ — розширене *квітколоже,* з яким зростаються основи листочків *оцвітини* і *тичинок.* Є у *квіток* з середньою зав'яззю (наприклад, у шипшини, суниці).

ГІРКОТА — виготовлений з лікарських рослин напій, що збуджує апетит і поліпшує травлення. Те саме, що й *апетитний чай.*

ГІФИ — мікроскопічні одно- або багатоклітинні ниткоподібні утвори, з яких складаються вегетативні *(грибниця,* або міцелій) й плодові тіла грибів. Гіфи бувають прості або розгалужені; здебільшого мають верхівковий ріст (чим ближче розміщені гілочки до ростучої верхівки, тим вони молодші).

ГОРІХ — сухий нерозкривний однонасінний *плід* у рослин. Твердий здерев'янілий *оплодень* горіха не зростається з оболонкою *насінини* (наприклад, у бука, волоського горіха тощо). У деяких горіхів основа плоду обгортається плоскою мисочкою (плюскою), утвореною із зрослих видозмінених *приквітків* (дуб, ліщина).

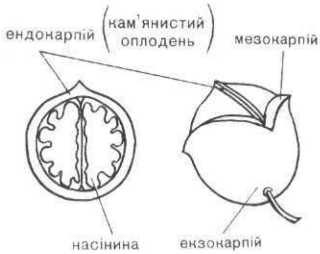

ГОРІШОК— 1) Дрібний нерозкривний плід з твердим здерев'янілим *оплоднем,* здебільшого містить одну насінину (напр., у гречки, конопель, щавлю тощо). Горішком називають і однонасінні частини («плодики»), на які розпадається так званий збірний плід (напр., у рослин родини губоцвітих і шорстколистих). 2) Кулясті більш або менш м'ясисті нарости на *листках* або *стеблах* рослин, що спричиняються ушкодженням їх вірусами, комахами тощо (напр., так звані чорнильні горішки, або гали, на дубі).

ГРИБНИЦЯ, міцелій — сплетіння *гіф,* що являють собою вегетативну частину гриба. Розвивається з спор, розміщується в грунті або в інших субстратах, які гриб використовує для живлення.

ГРУДНИЙ ЧАЙ —напій, виготовлений з лікарських рослин; має відхаркувальні властивості і застосовується при захворюваннях верхніх дихальних шляхів. Грудний чай № 1: столову ложку суміші кореня *алтеї лікарської,* листя *підбілу звичайного,* трави *материнки звичайної,* взятих у співвідношенні 2 : 2 : 1, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і п'ють теплим по півсклянки кожні 3 години.

Грудний чай №2: столову ложку суміші листя підбілу звичайного і *подорожника великого* або *подорожника ланцетолистого,* кореня *солодки голої,* взятих у співвідношенні 4:3:3, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хвилин, проціджують і приймають теплим по чверті чи половині склянки кожні 3 години.

Грудний чай №3: столову ложку суміші листя *шавлії лікарської,* плодів *анісу звичайного,* бруньок *сосни звичайної,* кореня алтеї лікарської і солодки голої, взятих у співвідношенні 1:1:1:2:2, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і п'ють по чверті склянки кожні 3 години.

Грудний чай №4: столову ложку суміші кореня солодки голої і алтеї лікарської, плодів *фенхелю звичайного* або *кропу запашного,* взятих у співвідношенні 2:2:2, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і п'ють по чверті склянки через кожні 3 години.

Грудний чай №5: столову ложку суміші квіток *дивини густоквіткової,* листя підбілу звичайного, плодів анісу звичайного, кореня алтеї лікарської і солодки голої, трави *фіалки триколірної,* взятих у співвідношенні 2:4:2:8:3:1, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хвилин, проціджують і приймають по півсклянки кожні 3 години.

ГУБА — своєрідне зростання пелюсток у рослин родини губоцвітих.

ДВОСІМ'ЯНКА — сухий так званий розпадний *плід,* який складається із двох сім'янок на ніжках (плоди родини зонтичних).

ДЕРЖАВНА ФАРМАКОПЕЯ СРСР — збірник стандартів і положень, які нормують якість лікарських засобів. Першу фармакопею в СРСР видано в 1925. У фармакопеї відбивається науково-технічний рівень фармацевтичної науки і стан розвитку виробництва лікарських речовин у країні. Тепер в СРСР діє 10-е видання Державної фармакопеї (1986). Кожне нове видання фармакопеї містить не тільки відомості про методи аналізу й вимоги до якості ліків, найвищі дози приймання отруйних і сильнодіючих лікарських речовин, умови і строки зберігання та способи виготовлення їх, а й відображає рівень розвитку лікарської справи. До 10-ї фармакопеї вперше включено радіоактивні препарати, нові антибіотики, гормональні, психотропні й серцево-судинні препарати та ін., значно поновлено перелік сироваток імунних і вакцин, дано ряд нових фізико-хімічних, фармакогностичних і біологічних методів дослідження ліків. Державна фармакопея СРСР є обов'язковою для всіх установ і закладів Радянського Союзу, що виготовляють і застосовують лікарські засоби, і має законодавчий характер. Перегляд і видання фармакопеї в СРСР здійснюються Фармакопейним комітетом Міністерства охорони здоров'я СРСР. З 1987 року виходить у світ 11-е видання Державної фармакопеї СРСР.

ДИХАЗІЙ — тип *суцвіття* рослин. Те саме, що й *півзонтик.*

Е, Ж, З

ЕКСТРАКТ — лікарська форма. Являє собою концентровану витяжку з рослинних тканин, очищену від баластних речовин. Добувають за допомогою розчинників (екстрагентів) — водних, спиртово-водних, спиртових, ефірних тощо. Розрізняють екстракти рідкі (готують у співвідношенні 1:1 на етиловому спирті різної концентрації, найчастіше — на 70%-ному); екстракти густі (висококонцентровані і згущені витяжки, що містять вологи не більше 25 %); екстракти сухі (висушені витяжки у вигляді *порошку* або легкої губчастої маси, що містять вологи не більше 5%): екстракти-концентрати — вихідний матеріал для приготування *настоїв* і *відварів* (готують на 20—30 % -ному етиловому спирті у співвідношенні 1:1 або 1:2, в окремих випадках— 1:5 або **1:10).**

ЕЛІКСИР — лікарська форма. Являє собою спільний розчин *екстракту* або *настойки* з іншими лікарськими речовинами. Напр., до складу еліксиру грудного (лакричного) входять: екстракт кореня *солодки голої* — 60 частин, *розчин* аміаку — 10 частин, олії анісової — 1 частина, етанолу — 49 частин, води — 180 частин.

ЕМУЛЬСІЯ — лікарська форма. Являє собою гетерогенну систему, що складається з двох незмішуваних або обмежено змішуваних рідин, одна з яких (дисперсна фаза) розподілена у вигляді дрібних краплинок в іншій (дисперсійному середовищі). Залежно від вихідного матеріалу і медичної назви емульсії поділяють на насінні і масляні. Для приготування насінних емульсій використовують насіння арахісу підземного, *гарбуза звичайного, горіха волоського, мигдалю звичайного, маку снотворного* тощо, а для приготування масляних емульсій — вазелінову, рицинову, мигдалеву, персикову олії і риб'ячий жир. Використовують емульсії як самостійну лікарську форму та як основу для введення в організм ряду лікарських речовин.

ЕНДЕМИ, ендеміки — рослини, які поширені лише в якійсь відносно невеликій області.

ЕПІФІТИ — рослини, які оселюються на інших рослинах, але використовують їх лише як місце прикріплення. Епіфітами є лишайники, мохи, квіткові рослини (наприклад, представники родин орхідних і бромелійових).

ЕСЕНЦІЯ- 1) Леткі ефірні олії, добуті дистиляцією (розділенням сумішей рідин на компоненти частковим випаровуванням і наступною конденсацією пари) з рослин. 2) Міцний *розчин,* витяжка.

ЖОВЧОГІННИЙ ЧАЙ - напій, виготовлений з лікарських рослин; має жовчогінні властивості і застосовується при захворюваннях печінки і жовчного міхура, гепатохолециститі.

Жовчогінний чай №1: 2 столові ложки суміші квіток *цмину піскового,* листя *бобівника трилистого* і *м'яти перцевої,* плодів *коріандру посівного,* взятих у співвідношенні 4:3:2:2, заварюють двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і приймають по півсклянки 3 рази на день перед їдою.

Жовчогінний чай №2: 2 чайні ложки суміші квіток цмину піскового, трави *деревію звичайного* і *полину гіркого,* плодів *фенхелю звичайного,* листя м'яти перцевої, взятих у співвідношенні 3:2:2:2:2, настоюють 10 годин на двох склянках холодної кип'яченої води, проціджують і приймають по півсклянки 3 рази на день за 20 хв до їди.

Жовчогінний чай №3: столову ложку суміші квіток цмину піскового, кореня *ревеню тангутського* і трави деревію звичайного, взятих у співвідношенні 3:2:5, заварюють склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують і випивають на ніч (при жовчнокам'яній хворобі).

ЗАВІЙКА, завиток — тип *суцвіття* у рослин. У завитку на квітконосі утво-

рюється одна кінцева квітка, нижче від неї розвивається бічна гілка, яка також закінчується квіткою, від її основи з того самого боку відходить бічний *пагін* 3-го порядку і т. д., внаслідок чого суцвіття завиткоподібно закручується, має форму однобічної *китиці* або колоса, які до розпускання квіток закручені спірально, верхівкою всередину.

ЗАВ'ЯЗЬ — нижня потовщена порожниста частина маточки покритонасінних рослин. Складається з одного або кількох зрослих плодолистків. У порожнині зав'язі містяться насінні зачатки (від одного до кількох). Після запліднення з насінних зачатків утворюється («зав'язується» — звідси й назва) насіння, а зав'язь перетворюється на *плід.*

ЗАСПОКІЙЛИВИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин; має седативні властивості і застосовується при збудженні нервової системи та безсонні.

Заспокійливий чай №1: столову ложку суміші листя *м'яти перцевої,* плодів *хмелю звичайного,* кореня з кореневищем *валеріани лікарської,* листя бобівника *трилистого* або квіток *конюшини лучної,* взятих у співвідношенні 2:1:1:2, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють як чай по півсклянки 2 рази на день (вранці і на ніч).

Заспокійливий чай №2: (при серцебиттях): столову ложку суміші (порівну) кореня з кореневищем валеріани лікарської, трави *собачої кропиви п'ятилопатевої,* плодів фенхелю *звичайного* й *кмину звичайного* заварюють склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують і п'ють, підсолоджуючи цукром або медом, теплим повільно 3 рази на день по 1 склянці.

Заспокійливий чай № 3: столову ложку, суміші кореня з кореневищем валеріани лікарської, листя м'яти перцевої і бобівника трилистого, взятих у співвідношенні 3:3:4, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і п'ють по півсклянки 2 рази на день (вранці і на ніч),

Заспокійливий чай №4: 2—3 чайні ложки суміші (порівну) кореня з кореневищем валеріани лікарської, листя м'яти перцевої, квіток *ромашки Лікарської,* плодів кмину звичайного і фенхелю звичайного заварюють склянкою окропу, настоюють 15 хв, проціджують і п'ють теплим по півсклянки зранку і на ніч (при метеоризмі і спазмах кишок).

Заспокійливий чай № 5: столову ложку суміші кореня з кореневищем валеріани лікарської, квіток ромашки лікарської і плодів кмину звичайного, взятих у співвідношенні 2:3:5, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і п'ють по півсклянки 2 рази на день (вранці і на ніч).

Заспокійливий чай №6 (дитячий): 2 чайні ложки суміші кореня алтеї *лікарської* й *солодки голої,* кореневищ *пирію повзучого,* квіток ромашки лікарської, плодів фенхелю звичайного, взятих у співвідношенні 2: 2:2:1:1, заварюють склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і п'ють теплим по 1 столовій ложці 2—3 рази на день.

ЗЕРНІВКА — нерозкривний однонасінний плід рослин. У зернівці насінина щільно зростається з тонким шкірястим *оплоднем.* Розвивається з верхньої *зав'язі,* утворена одним плодолистком. Зернівки бувають голими (у пшениці, жита) і плівчастими, тобто зрослими з квітковими лусками (овес, просо, рис).

ЗИГОМОРФНА КВІТКА, неправильна квітка — квітка, через яку умовно можна провести лише одну площину симетрії. Здебільшого площина симетрії проходить через зигоморфну квітку вертикально.

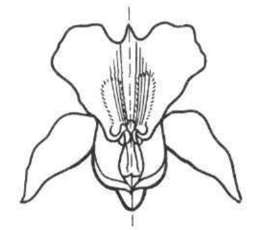

ЗОНТИК — *суцвіття* рослин, у якому *квітконіжки* всіх *квіток* — приблизно однакової довжини й виходять ніби з верхівки вкороченої головної осі. Таку будову мають прості зонтики (у

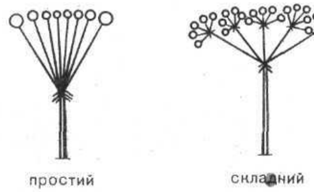

вишні, цибулі, первоцвіту). Найчастіше бувають складні зонтики, в яких на довгих осях, що виходять із верхівки головної осі, розташовуються не квітки, а прості зонтички.

І, К

ІНГАЛЯЦІЯ — спосіб введення в організм лікарських засобів або біологічно активних речовин з потоком вдихуваного повітря. Інгаляцію застосовують головним чином для профілактики і лікування гострих та хронічних захворювань верхніх дихальних шляхів, бронхів і легень, для профілактики й купірування приступів бронхіальної астми, для лікування захворювань слизової оболонки ротової порожнини та ін.

ІН'ЄКЦІЯ — спосіб введення в організм лікарських речовин за допомогою шприца з порушенням цілості шкірних і слизових покривів. Має ряд переваг перед пероральним (через рот) введенням ліків: забезпечення швидкого терапевтичного ефекту, точність дозування, виключення бар'єрної функції шлунково-кишкового тракту і печінки, можливість введення ліків хворому, який знепритомнів.

КАПСУЛА — оболонка-вмістилище для порошковидних, гранульованих, пастоподібних, мікрокапсульованих або рідких лікарських речовин. Випуск ліків в желатинових капсулах переслідує цілі: забезпечення зручностей перорального (через рот) приймання лікарських речовин з різким запахом і неприємним смаком: захист лікарської речовини від механічного діяння, світла, повітря і вологи; локалізація лікарської речовини в кишечнику.

КВІТКА — орган рослин, за допомогою якого відбувається їхнє статеве розмноження. Складається з *квітконіжки, квітколожа, оцвітини, тичинок* і маточки. КВІТКИ бувають двостатеві (мають тичинки і одну, кілька чи багато маточок) і одностатеві — чоловічі (мають лише тичинки) й жіночі (мають тільки маточку). Квітки можуть бути верхівковими (розміщені на верхівці стебла або пагонів) і пазушними (розвиваються в пазухах листків), одиничними або зібраними в *суцвіття,*

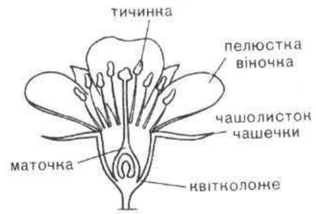

КВІТКОЛОЖЕ, вісь квітки, тор — розширена верхня частина квітконіжки. Являє собою вкорочену вісь, до якої прикріплюються всі частини *квітки.* Буває плоске (півонія, клен гостролистий), опукле (жовтець, малина), витягнуте (гравілат) та угнуте (слива, черемха). У деяких рослин бере участь в утворенні *плоду* (яблуня) або, стаючи соковитим, утворює несправжній плід (суниці).

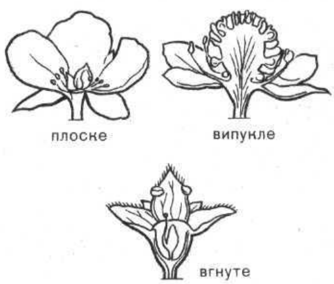

КВІТКОНІЖКА — частина квітки, якою вона прикріплюється до стебла. Деякі рослини мають квітки без розвинених квітконіжок, їх називають сидячими. Квітконіжка — стеблового походження, іноді вона є продовженням *стебла.*

КИТИЦЯ — просте *суцвіття,* у якого на видовженій головній осі сидять окремі квітки на *квітконіжках* приблизно однакової довжини. Китиця характерна для черемхи, суріпки, люпину тощо. У деяких рослин квітки розміщені з одного боку осі, тобто утворю-

ється однобока китиця (конвалія *звичайна).* Звислі китиці часто називають *сережками* (береза, дуб).

КІСТЯ́НКА — один з типів *плодів* рослини. Складається з твердого дерев'янистого *середоплодня* (кісточка), соковитого (слива, вишня) або більш-менш сухого (мигдаль) чи волокнистого (кокосова пальма) *міжоплодня* і дуже тонкої шкірки — *позаоплодня.* Переважають однонасінні кістянки, рідше трапляються кістянки з двома і більшою кількістю *насінин* (наприклад, у видів роду Rhamnus). У побуті невеликі кістянки часто називають *ягодами.*

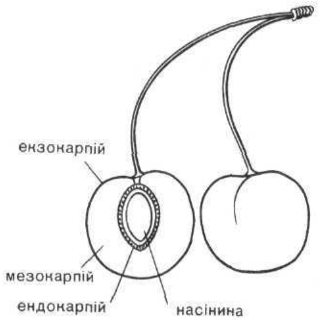

КЛАДО́ДІЙ — видозмінене стебло у деяких вищих рослин, яке має плескату листкоподібну форму й виконує функції *ластка.* Справжні листки на кладодії здебільшого редуковані або видозмінені в колючки, лусочки чи волоски. На кладодії перетворюється частина гілок, лише в деяких рослин (наприклад, у кактуса опунції) — усе стебло. Кладодії властиві рослинам посушливих районів і є одним з їхніх пристосувань до зменшення транспірації (холодок *лікарський).*

КО́ЛОС — тип суцвіття. Розрізняють простий колос, у якого на головній осі розміщені сидячі квітки (наприклад, у подорожника, вербени), і складний колос, у якого на головній осі — прості колоски (суцвіття пшениці, жита, ячменю).

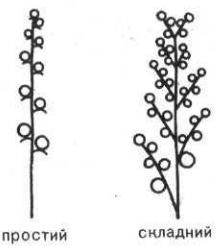

КОЛЮЧКИ у рослин — тверді, загострені на кінцях утвори, які є наслідком перетворення окремих органів або їхніх частин. На колючки можуть перетворюватись *пагони* (у дикої груші, крушини, гледичії), цілі листки (у барбариса), *прилистки* (у робінії звичайної), середні жилки листків (у карагани) та інші частини рослин.

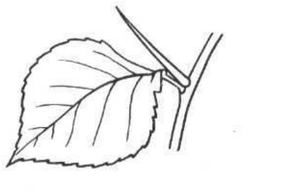

КОМПРЕ́С — лікувальна багатошарова пов'язка з марлі або іншої тканини, як правило, в поєднанні з ватою, папером або водонепроникною плівкою. Компресами з лікарських рослин лікують нашкірні хвороби, міозит, радикуліти, гострі запальні захворювання дихальних шляхів, нирково- і жовчнокам'яну хвороби тощо. Для цього складену в кілька шарів потрібної ширини і довжини стрічку марлі або лляного полотна насичують гарячим *настоєм* чи *відваром,* злегка відтискують, складають удвоє, прикладають до хворої ділянки тіла, зверху кладуть вощений папір, вату і все це обмотують сухим бинтом. Компрес змінюють після того, як підсохне просочена тканина, повторюючи процедуру кілька разів протягом доби. На другий день компрес знімають, а через кілька годин лікування повторюють — і так щодня до повного загоювання.

КОНІ́ДІЇ — спори нестатевого розмноження у деяких грибів. Конідії складаються з однієї або кількох клітин, вкриті оболонкою, не мають органів руху, утворюються екзогенно (рідше ендогенно) на відростках *гіф* або спеціалізованих відгалуженнях міцелію — конідієносцях.

КОРА́ рослин — зовнішня частина стебла і кореня рослин, відділена від центральної частини твірною тканиною (камбієм). По корі від листків до коренів і плодів пересуваються пластичні речовини. Кора захищає рослину від шкідливих впливів зовнішнього середовища, в ній відкладаються різні поживні речовини. Кору багатьох рослин використовують як лікарську сировину.

КОРЕНЕВИЩЕ — підземний багаторічний *пагін* у кущів, *напівкущів* і багаторічних трав'янистих рослин, що виконує функції відкладання запасних поживних речовин, вегетативного відновлення і розмноження. Від кореня кореневище відрізняється анатомічною будовою, відсутністю кореневого чохлика, наявністю лускоподібних листків, *бруньок* і додаткових коренів.

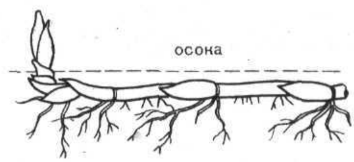

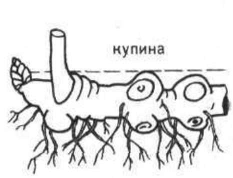

КОРЕНЕПЛІ́Д — потовщений головний *корінь,* у якому відкладаються поживні речовини. В утворенні коренеплоду беруть участь коренева шийка й стебло. У коренеплоду розрізняють 3 основні частини: власне *корінь,* шийку і головку (стеблова частина, що міститься над поверхнею землі й несе на собі розетку листків). Назва «коренеплід» не є науковою, оскільки нічого спільного з *плодом* коренеплід не має,

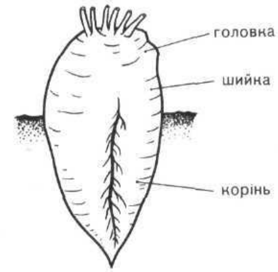

КО́РІНЬ — вегетативний орган вищих рослин, що виконує функції прикріплення до субстрату й поглинання з нього води і поживних речовин, синтезу органічних сполук та переміщення їх до ін. органів, виділення деяких продуктів обміну, зв'язку рослини з організмами, що населяюсь грунт, нагромадження запасних поживних і ін. (зокрема, лікарських) речовин, вегетативного розмноження. Сукупність усіх коренів однієї рослини називають кореневою системою. Розрізняють кореневу систему стрижневу (добре розвинений головний корінь, від якого відходять менші бічні) і мичкувату (головний корінь відмирає або росте нарівні з ін.}.

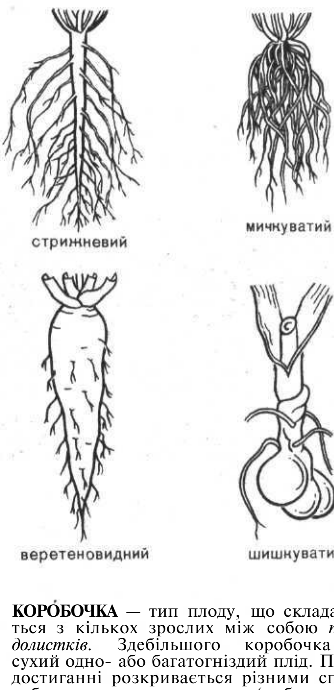

КОРО́БОЧКА — тип плоду, що складається з кількох зрослих між собою *плодолистків.* Здебільшого коробочка — сухий одно- або багатогніздий плід. При достиганні розкривається різними способами: спадає кришечка (у блекоти, подорожника), відвертаються зубчики на верхівці (у рясту), утворюються

поздовжні щілини (у дурману) чи дірочки (у маку).

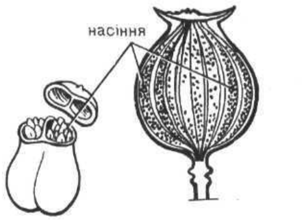

КОШИК — *суцвіття* з розширеним спільним *квітколожем,* на якому розміщені численні сидячі *квітки,* які бувають чотирьох типів — язичкові, несправжні язичкові, лійковидні, трубчасті. По краю квітколожа є обгортка з покривних листків зовнішніх квіток або, крім того, і з верхівкових видозмінених *листків,* що надає кошику виду великої квітки.

КРАПЛІ в фармації — рідка лікарська форма для внутрішнього або зовнішнього застосування в кількостях, що дозуються краплями.

КРИЛАТКА — сухий нерозкривний однонасінний *плід* рослин, у якого *оплодень* розростається в шкірястий або перетинчастий плоский придаток, і це сприяє перенесенню плодів вітром (плоди ясена, в'яза, берези тощо).

КРОНА — верхня розгалужена частина дерева, утворена сукупністю його гілок. Розрізняють кулясту (клен), пірамідальну (тополя), пониклу (верба, береза) та інші крони.

КУЩ, чагарник — життєва форма багаторічних дерев'янистих рослин, що не мають чітко виявленого головного стовбура і галузяться біля самої землі (агрус, смородина, троянда та інші).

Л, М, Н

ЛИСТКОВА ПЛАСТИНКА — основна частина *листка* більшості вищих рослин. Являє собою переважно плоский, рідше — трубчастий (цибуля) або голчастий (сосна) утвір, що прикріплюється до *стебла* основою або за допомогою *черешків.* Листкові пластинки різняться загальними обрисами, формою краю, жилкуванням та почленованістю. За формою листкових пластинок називають і листки (наприклад, округлі, ланцетні, серцевидні тощо).

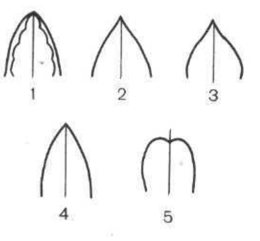

форма верхівки:
1 — тупа; 2 — гостра; 3 — загострена; 4 — гострокінцева; 5 — виїмчаста.

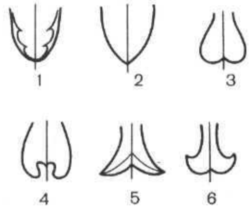

Форма основи:
1 — *округла',* 2 — *клиновидна;* 3 — *серцевидна;* 4 — *нирковидна;* 5 — *стріловидна;* 6 — *списовидна.*

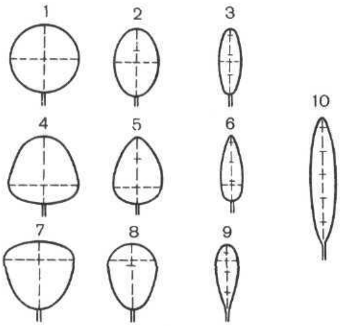

Форми листка:
1 — *округлий;* 2 — *овальний;* 3 — *довгастий;* 4 — *широкояйцевидний;* 5 — *яйцевидний;* 6 — *ланцетний;* 7 — *оберненоширокояйцевидний;* 8 — *оберненояйцевидний;* 9 — *оберненоланцетний;* 10 — *лінійний.*

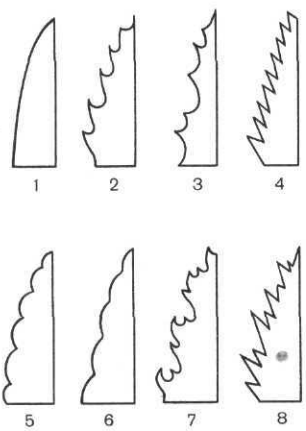

Форма краю листка:
1 — цільнокраїй; 2 — *зубчастий;* 3 — *виїмчастий;* 4 — *пилчастий;* 5—*городчастий;* 6 — *звивистий;* 7 — *двозубчастий;* 8 — *двопилчастий.*

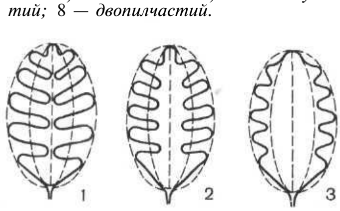

Розчленування листкової пластинки:
1 — *перисторозсічений;* 2 — *перистороздільний;* 3 — *перистолопатевий;*

4 — пальчасторозсічений; 5 — пальчастороздільний; 6 — пальчастолопатевий.

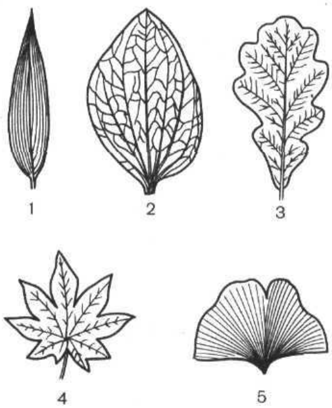

Жилкування листків:
1 — *паралельне; 2 — дугове;* 3 — *перисте;* 4 — *пилчасте;* 5 — *дихотомічне.*

ЛИСТКОРОЗМІЩЕННЯ — розміщення *листків* на *стеблах.*
Розрізняють: 1) спіральне, або чергове, листкорозміщення, при якому від стеблового вузла відходить один листок (у більшості рослин); 2) супротивне листкорозміщення — кожний вузол має два листки, які сидять один проти одного, при цьому листки двох сусідніх вузлів розміщуються взаємно перпендикулярно (у губоцвітих, бузку); 3) кільчасте листкорозміщення — від стеблового вузла відходять три і більше листків (наприклад, у воронячого ока, елодеї, підмаренника).

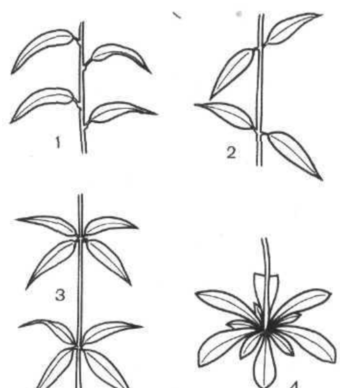

Листорозміщення:
1 — *чергове; 2 — супротивне;* 3 — *кільчасте;* 4 — *розетка.*

ЛИСТОК — один з головних вегетативних органів вищих рослин.
Типовий листок складається з листкової пластинки, *черешка* і *прилистків.* Розрізняють листки черешкові (мають черешок} і сидячі (без черешка). За

положенням на пагоні й функціями розрізняють листки низинні, серединні й верхові. Н и з и н н і листки — це лусковидні утвори *бруньок, цибулин, кореневищ,* а також перші листки пагона, що відіграють захисну роль; с е р е д и н н і — типові листки рослини, що виконують функції фотосинтезу, газообміну, транспірації та ін.; в е р х і в к о в і листки — *приквітки* й покривні листочки *суцвіть [обгортка),* вони виконують функцію захисту квіток або суцвіть. Листки бувають різної форми (мал.).

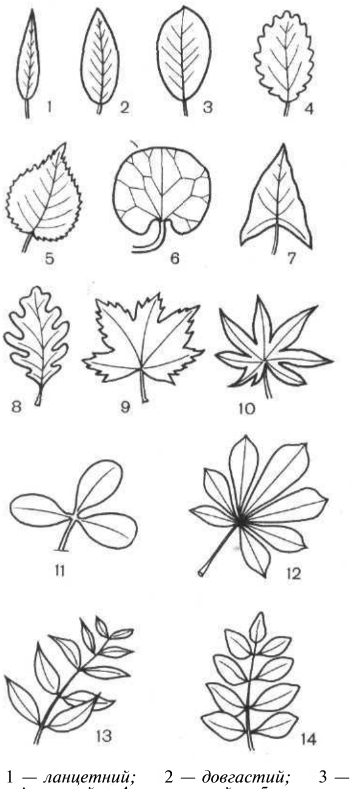

1 — *ланцетний;* 2 — *довгастий;* 3 — *еліптичний;* 4 — *овальний;* 5 — *серцевидний;* 6 — *нирковидний;* 7 — *стріловидний;* 8 — *перистолопатевий;* 9 — *пальчастолопатевий;* 10 — *пальчасторозсічений;* 11 —*трійчастоскладний;* 12 — *пальчастоскладний;* 13 — *парноперистоскладний;* 14 — *непарноперистоскладний.*

ЛИСТЯНКА — сухий одногніздий утворений одним *плодолистком* багатонасінний *плід* у рослин. Розкривається по черевному шву, до якого прикріплені насінини. Властива багатьом рослинам родини жовтецевих і розових (наприклад, сокиркам, таволзі та ін.).

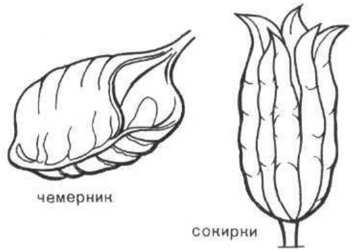

ЛІАНИ — трав'янисті й дерев'янисті рослини з виткими або лазячими стеблами; піднімаються вгору, обвиваючись навколо іншої рослини чи якоїсь підпори або чіпляючись за них вусиками, гачечками тощо. До ліан належать виткі рослини і лазячі рослини.

ЛІНІМЕНТИ — лікарська форма для зовнішнього застосування. Являє собою густу, рідку або драглеподібну масу, що плавиться при температурі тіла. Застосовують в основному шляхом втирання у шкіру. Призначають найчастіше як подразнювальні або, навпаки, анальгезуючі засоби, рідше—як в'яжучі, протизапальні, висушувальні, інсектицидні або дезинфікуючі.

МАЗЬ — м'яка, в'язкої консистенції, лікарська форма для зовнішнього застосування, що має здатність утворювати на поверхні шкіри і слизових оболонок суцільну плівку. Мазь складається з лікарської речовини і т. з. мазевої основи (жири рослинного і тваринного походження, жироподібні речовини, продукти переробки нафти, синтетичні речовини). Кількість порошкуватих лікарських речовин у мазях не перевищує 25 % маси основи. Мазі виявляють не тільки місцеву, а й загальну (резорбтивну) дію на організм.

МАСКА — шар накладеного на обличчя з лікувальною чи косметичною метою крему, лікарської суміші тощо.

МАТОЧКА — частина *квітки* покритонасінних рослин. Міститься в центрі квітки. Складається з одного або кількох зрослих між собою *плодолистків.* У більшості маточок розрізняють *зав'язь,* у якій міститься від одного до багатьох насінних зачатків, тонкий *стовпчик* та *приймочку,* якою закінчується стовпчик; у разі його редукції приймочка прилягає до зав'язі (називається с и д я ч о ю). Маточка — орган, у якому відбувається запліднення і який бере участь у формуванні плода.

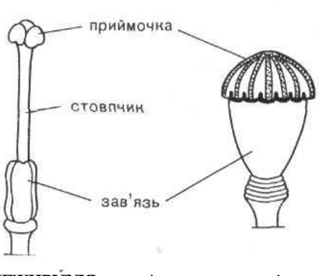

МЕЖИВУЗЛЯ, міжвузля — ділянка стебла між двома суміжними вузлами. Меживузля бувають видовжені й надзвичайно вкорочені або майже непомітні.

МІЦЕЛІЙ —див. *Грибниця.*

НАПАР — рідинна лікарська форма. Готується настоюванням залитої окропом лікарської рослинної сировини у термосі (настоюють протягом ночі, а вранці проціджують). Зберігають напар так само, як і *настій* або *відвар.*

НАПІВКУЩ — багаторічна рослина, у якої нижні частини надземних *пагонів* (які несуть *бруньки* відновлення) дерев'яніють і зберігаються кілька років, а верхні (трав'янисті) частини відмирають щороку.

НАСІНИНА — утвір у насінних рослин, що містить зародок. Розвивається з насінного зачатка після запліднення, іноді без нього. Зовні насінина вкрита насінною шкіркою, на поверхні якої часто є вирости, волоски тощо, які сприяють поширенню насіння.

НАСТІЙ — рідинна лікарська форма. Виготовляється переважно з м'яких частин рослин, а також із сировини, що містить леткі й такі, що руйнуються при тривалому нагріванні, речовини, нагріванням залитої водою сировини на водяній бані. Щоб приготувати, наприклад, настій у співвідношенні 1:20, 10 г попередньо подрібненої (листя й квітки — до 5 мм, стебла — до 3 мм, листя *мучниці звичайної* — до 1 мм) сировини кладуть в емальовану посудину, заливають 200 мл (1 склянка) окропу, накривають кришкою і нагрівають в киплячій воді (на водяній бані) 15 хв, охолоджують при кімнатній температурі 45 хв, проціджують через подвійний шар марлі, відтискуючи рослину. Об'єм одержаного настою доводять кип'яченою водою до 200 мл, промиваючи вичавки. Вживають настої охолодженими. Виняток становлять настої з сечогінними та потогінними властивостями, які п'ють теплими або гарячими. Зберігають настої у холодильнику не більше 3—4 днів. Перед вживанням їх треба збовтувати.

НАСТОЙКА в медицині — рідка лікарська форма, що являє собою спиртову, спиртово-водну або спиртово-ефірну витяжку фармакологічно активних речовин з лікарської рослинної сировини. Існують 3 методи приготування настойки: вимочування (мацерація), витіснення (перколяція), розчинення екстрактів. В домашніх умовах настойку готують вимочуванням. Для цього попередньо подрібнену сировину заливають 40—70 % -ним спиртом, закривають, ставлять у темне місце і настоюють, часто й енергійно збовтуючи, при температурі 15—20 °С. Через 7—10 днів (а якщо настойку готують із свіжих рослин, то через 14 днів) витяжку зливають, відтискуючи рослину. Кількість одержаної настойки доводять спиртом до необхідного об'єму, промиваючи вичавки, і ставлять в холодильник на 2—3 тижні відстоюватись. Після відстоювання настойку фільтрують. Зберігають настойку в добре закритій посудині в захищеному від світла прохолодному місці.

НЕКТАР — солодка цукриста рідина, що її виділяють *нектарники.* Являє собою водний розчин цукрів (сахарози, глюкози, фруктози), набір і процентний вміст яких у різних рослин неоднакові. У невеликій кількості в нектарі містяться спирти, декстрини, азо-

тисті ароматичні речовини, мінеральні солі, кислоти й ферменти. Бджоли переробляють нектар на мед бджоляний. Нектар деяких рослин (наприклад, вовчих ягід, рододендрона, багна) отруйний.

НЕКТАРНИКИ — залозисті утвори у рослин, що виділяють *нектар.* Розташування, число і форма нектарників спадково постійні для даного виду рослин, що використовується в систематиці. Квіткові нектарники утворюються на *оцвітині,* тичинкових нитках, зав'язі, квітколожі та інших частинах квітки. Позаквіткові нектарники розміщуються на сім'ядолях (рицина), черешках листків (черешня, слива), *прилистках* (горошок), приквітках (бавовник) тощо.

НЕОГАЛЕНОВІ ПРЕПАРАТИ — водні, водно-спиртові, хлороформно-спиртові та інші витяжки з рослинної сировини, максимально звільнені від так званих баластних речовин. За фармакологічною дією наближаються до хімічно чистих речовин, на відміну від *галенових препаратів* можуть застосовуватись для *Ін'єкцій.* Останнім часом доведено, що більшість так званих баластних речовин є необхідними для оптимальної дії лікарських рослин, і тому для тривалого перорального (через рот) застосування доцільніше використовувати галенові препарати.

О, П, Р

ОБГОРТКА — тісно скупчені дрібні верхівкові листки, що оточують *суцвіття.* Властива рослинам родини айстрових і черсакових, а також багатьом видам зонтичних.

ОПЛОДЕНЬ, перикарпій — частина плоду у рослин, яка оточує насіння або *насінину.* Утворюється із стінок зав'язі, іноді за участю *квітколожа* та інших частин *квітки.*

ОТРУЄННЯ — хворобливий стан, спричинений проникненням в організм через шлунково-кишковий тракт, дихальні шляхи чи шкіру різних отрут внаслідок введення їх у м'язи, вену чи шкіру. Отруєння супроводиться порушенням функцій організму. Виникнення і перебіг отруєння залежить від шляхів проникнення отруйних речовин, їхньої дози і фізико-хімічного стану (розчин, пил, гази тощо), а також від стану організму і зовнішнього середовища. Отруєння бувають гострі й хронічні.

Гострі отруєння виникають від одноразової сильної дії отруйної речовини і супроводяться порушенням життєво важливих функцій організму.

Хронічні отруєння виникають внаслідок тривалого надходження в організм отрут у малих концентраціях. За умовами виникнення отруєння поділяють на побутові, харчові, медикаментозні і професійні.

Побутові отруєння — це отруєння хімічними речовинами, що застосовуються для очищення приміщень, одягу й посуду, для боротьби з щурами, клопами та іншими паразитами.

Медикаментозні отруєння виникають при неправильному вживанні ліків (снотворних, наркотиків та ін.) та через особливу чутливість окремих осіб (ідіосинкразію) до певних лікарських речовин (антибіотиків, сульфамідних препаратів тощо).

Професійні отруєння виникають на виробництві. Ознаки отруєння різноманітні й залежать від ступеня ураження печінки, нирок, крові, центральної і периферичної нервової системи та ін. Лікування полягає в тому, щоб видалити отруту з організму або нейтралізувати її протиотрутами і відновити порушені функції. Див. також *Перша допомога.*

ОЦВІТИНА, періантій — сукупність видозмінених листочків, що оточують *тичинки* і маточки в *квітках.* Буває проста (віночковидна або чашовидна) і подвійна (складається з чашечки квітки і *віночка* квітки).

ПАГІН — один з основних органів вищих рослин, що складається з осьової стеблової частини, *листків* і *бруньок.* Має вузли (ділянка *стебла,* що несе листки) і *меживузля.* У багатьох рослин утворюються надземні і підземні видозміни пагона *(колючки, вусики, кладодії, бульби, цибулини, кореневища).*

ПАСТА — м'яка лікарська форма для зовнішнього застосування. Являє собою різновид *мазі* тістоподібної консистенції з вмістом порошкоподібних лікарських речовин понад 25 %. Паста має виражені адсорбуючі й підсушуючі властивості. Зважаючи на це, її призначають головним чином при тих захворюваннях шкіри, які супроводяться виділенням з неї гною, тканинної рідини тощо.

ПЕЛЮСТКИ — видозмінені верхівкові листки, що утворюють *віночок* квітки. Бувають вільними або зрослими між собою чи з чашечкою, часто яскраво забарвлені. Роль пелюсток, як і всього віночка,— захист внутрішніх основних частин квітки.

ПЕРША ДОПОМОГА при отруєнні полягає у видаленні токсичних сполук з організму, призначенні антидотів, проведенні заходів, спрямованих на детоксикацію і підтримку життєво важливих функцій організму. Незалежно від виду отрути (в тому числі і рослинної), що спричинила отруєння, необхідно негайно викликати блювання подразненням зіву або кореня язика. Перед цим хворому дають випити 1—2 склянки теплої води, в яку додають невелику кількість кухонної солі (половину чайної ложки на склянку води). Процедуру цю повторюють 5—6 раз, після чого можна застосувати адсорбуючі засоби (80—100 г сухарів з житнього хліба або 3—4 таблетки активованого вугілля). Для видалення вмісту кишок призначають проносне (англійська сіль або сірчанокислий натрій 30—50 г на півсклянки води). При збудженні хворому накладають на голову холодний компрес і утримують його в ліжку; при непритомності хворому в лежачому стані опускають вниз голову і підводять ноги, всередину дають міцний теплий чай; при зупинці дихання і порушенні серцевої діяльності проводять штучне дихання способом рот в рот і масаж серця до прибуття бригади швидкої допомоги. Слід пам'ятати, що при отруєнні ялівцем звичайним протипоказане введення жирів і жировмісних препаратів, *ревенем тангутським* (та ін. видами) — гідрокарбонату і, залежно від тяжкості отруєння, сольових проносних засобів.

ПИЛОК — сукупність пилкових зерен (чоловічих гаметофітів) насінних рослин. Пилок містить понад 50 біологічно активних речовин і має важливе лікувально-профілактичне значення,

ПИЛЯК — верхня частина *тичинки,* в якій утворюється пилок. Складається з поздовжніх симетричних половинок, у кожній з них є по одному або частіше по двоє пилкових гнізд. При достиганні пиляк розкривається щілиною. В пилкових гніздах утворюються мікроспори, з яких формуються пилкові зерна.

ПІВЗОНТИК — *суцвіття,* у якого під квіткою, що завершує головну вісь, розвиваються дві супротивні осі 2-го порядку, які переростають і також завершуються квітками. На осях 2-го порядку розвиваються осі 3-го порядку і т. д. Кожна вісь закінчується однією квіткою. Тноді в дуже розгалужених півзонтиків один з бічних пагонів недорозвинений.

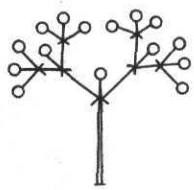

ПІВКУЩ — життєва форма рослини; представлена рослинами, *пагони* яких у нижній частині здерев'янілі, багаторічні з *бруньками* відновлення, а у верхній — щорічно відмирають. Висота півкущів — 80—150 см. Зустрічаються здебільшого в місцях з аридним кліматом (наприклад, види полину, астрагалу, звіробою).

ПЛІД — орган покритонасінних рослин, який утворюється, як правило, після запліднення з *маточки* і здебільшого ще й э деяких ін. частин квітки (квітколожа, *оцвітини* тощо) внаслідок їхнього розростання і видозмінення; служить для захисту і поширення насіння. Складається з зовн. частини — *оплодня* і насінини (або насінин), що розвивається всередині плода.

ПЛОДОЛИСТОК — листкоподібний орган у квітці покритонасінних рослин, що несе насінні зачатки. Є складовою частиною *маточки,* яка утворюється внаслідок змикання або зростання країв плодолистка.

ПЛОДОНІЖКА — частина стебла, на якій міститься плід. Формується з *квітконіжки* внаслідок різних змін, що відбуваються в її тканинах.

ПОРОШОК — тверда лікарська форма для внутрішнього і зовнішнього застосування, що складається з однієї або кількох сипких лікарських речовин. При виготовленні порошку з рослин-

ної лікарс,ької сировини її вологість не повинна перевищувати 6—8 % . При вищій вологості сировину потрібно підсушити.

ПОТОГІННИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин. Використовують при простудних хворобах, грипі, ознобі, лихоманці.

Потогінний чай № 1: 2 столові ложки суміші (порівну) квіток *липи серцелистої* і *бузини чорної* заливають склянкою окропу, кип'ятять 5—10 хвилин, проціджують і випивають гарячим за один прийом.

Потогінний чай №2: 2 столові ложки суміші (порівну) квіток липи серцелистої і плодів *малини* заливають двома склянками окропу, кип'ятять 15 хв, проціджують і випивають гарячим на ніч.

Потогінний чай №3: 2 столові ложки суміші (порівну) квіток липи сефцедистої і листя підбілу звичайного заливають двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і приймають по півсклянки 3—4 рази на день.

Потогінний чай №4: 2 столові ложки суміші плодів малини, листя підбілу звичайного і трави *материнки звичайної,* взятих у співвідношенні 2:2:1, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хв, проціджують і випивають гарячим на ніч.

Потогінний чай №5: 2 столові ложки суміші (порівну) листя м'яти *перцевої,* квіток ЛИПИ серцелистої й бузини чорної заливають двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і випивають гарячим на ніч.

Потогінний чай №6: 2 столові ложки суміші (порівну) трави материнки звичайної, кори *верби білої* і листя підбілу звичайного заливають двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і п'ють гарячим по 1—1,5 склянки на ніч.

ПОЧАТОК — колосовидне *суцвіття,* що має потовщену м'ясисту вісь, густо вкриту сидячими *квітками.* Часто при основі початка є великий, інколи яскраво забарвлений *листок* (покривало), який захищає початок і приваблює комах-запилювачів. У побуті початком називають і *супліддя* кукурудзи.

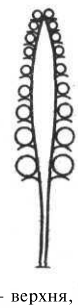

ПРИЙМОЧКА — верхня, дещо розширена частина *маточки.* Функція приймочки — уловлювати *пилок* і створювати середовище для його проростання. Форма приймочки різноманітна, поверхня часто липка, нерівна, вкрита сосочками або волосками, що сприяє кращому затриманню пилку. Приймочка міститься зверху на *стовпчику* або зрідка (у маку) безпосередньо на *зав'язі.* Тоді її називають сидячою.

ПРИКВІТКИ — маленькі верхівкові *листки,* що розвиваються у багатьох рослин при основі *квітконіжки,* або складного *суцвіття.*

ПРИЛИСТКИ — здебільшого парні симетрично розміщені вирости, що розвиваються біля основи *листка.* Мають різну форму (наприклад, листочків, щетинок, лусочок, колючок). У багатьох рослин прилистки прикривають листки в бруньці, оскільки розвиваються раніше й спочатку бувають більші за інші частини листка; після розпускання листка вони здебільшого відпадають.

ПРИМОЧКИ — рідка лікарська форма для зовнішнього застосування (наприклад, в дерматології, офтальмології тощо). Для приготування примочок беруть кусок марлі, складають у кілька шарів, змочують у лікувальному розчині {або у холодній воді, якщо треба приготувати холодні примочки), злегка відтискують і накладають, не закріплюючи бинтом, на уражену ділянку тіла. Примочки накладають на 2—3 хв, замінюючи їх свіжими. Поки одна примочка лежить на потрібному місці, другу (для заміни) занурюють у *розчин.*

ПРИПАРКИ — лікувальна процедура, яка полягає в тривалому прогріванні якої-небудь ділянки тіла прикладанням нагрітої сипкої або кашковидної речовини. Припарками з лікарських рослин лікують нашкірні хвороби, міозит, радикуліти, гострі запальні захворювання дихальних шляхів, нирково- і жовчиокам'яну хвороби тощо. Для приготування припарок з насіння, у дві однакові за розміром торбинки насипають його по рівній кількості, занурюють на 1—3 хв в окріп, після чого торбинки по черзі накладають на уражені ділянки тіла (до охолодження). Якщо для припарки використовують листя, квітки або траву рослини, їх добре подрібнюють, загортають у марлю, занурюють на 1—3 хв в окріп, після чого прикладають до хворого місця. Припарку тримають доти, доки вона не охолоне. Після цього її знімають, а на хворе місце накладають вату і бинтують. Так повторюють кілька разів на день до повного видужання хворого або поліпшення його стану.

ПРОНОСНИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин. Використовують при запорах. Проносний чай № 1: столову ложку суміші кори *крушини ламкої,* трави *деревію звичайного* і листя *кропиви дводомної,* взятих у співвідношенні 3:1:2, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають на ніч по половині або по три чверті склянки. Проносний чай №2: столову ложку суміші листя *касії гостролистої,* кори крушини ламкої, плодів *жостеру проносного* і *анісу звичайного,* кореня *солодки голої,* взятих у співвідношенні 3:2:2:1:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають на ніч по половині або три чверті склянки. Проносний чай №3: столову ложку суміші кори крушини ламкої, кореню солодки голої, плодів *кмину звичайного* і *коріандру посівного,* взятих у співвідношені 8:1:1:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають на ніч по половині або три чверті склянки. Проносний чай №4: столову ложку суміші кори крушини ламкої, листя *бобівника трилистого,* трави деревію звичайного і плодів кмину звичайного, взятих у співвідношенні 6:2:2:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають по половині чи по одній склянці на ніч. Проносний чай № 5: столову ложку суміші кори крушини ламкої, трави *буркуну лікарського* і листя кропиви дводомної, взятих у співвідношенні 3:1:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають на ніч по половині або по три чверті склянки. Проносний чай № 6: столову ложку суміші кори крушини ламкої, квіток *бузини чорної,* плодів *фенхелю звичайного* й *анісу звичайного,* взятих у співвідношенні 4:2:1 : 1, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають на ніч по 1 склянці. Проносний чай №7: столову ложку суміші кори крушини ламкої, листя бобівника трилистого, трави буркуну лікарського і плодів кмину звичайного, взятих у співвідношенні 5:2:2:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають на ніч по половині чи по три чверті склянки. Проносний чай №8: столову ложку суміші кори крушини ламкої, кореня *алтеї лікарської,* плодів фенхелю звичайного, насіння *льону звичайного* і кореня солодки голої, взятих у співвідношенні 2:2:1:1:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають на ніч по половині або третині склянки. Проносний чай № 9: столову ложку суміші (порівну) квіток бузини чорної і плодів жостеру проносного заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають на ніч по три чверті або одній склянці. Проносний чай № 10: столову ложку суміші кори крушини ламкої, плодів анісу звичайного й фенхелю звичайного, взятих у співвідношенні **4:1:1,** заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають на ніч по 1 склянці.

ПРОТИГЕМОРОЙНИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин. Використовують як проносний засіб при геморої.

Протигеморойний чай № 1: столову ложку суміші (порівну) листя *касії гостролистої,* трави *деревію звичайного,* кори *крушини ламкої,* плодів *коріандру посівного і* кореня *солодки голої* заварюють склянкою окропу, настоюють, проціджують і приймають по півсклянки на ніч.

Протигеморойний чай№2: столову ложку суміші (порівну) листя касії гостролистої й *кропиви дводомної,* кори крушини ламкої, кореня солодки голої й трави деревію звичайного заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і п'ють по третині склянки 3 рази на день за годину до їди.

Протигеморойний чай№3:20 г суміші (порівну) листя кропиви дводомної й кори крушини ламкої заливають склянкою окропу, кип'ятять 15 хв, проціджують, охолоджують і п'ють по 1 склянці 4 рази на день.

Протигеморойний чай № 4: дві столові ложки суміші трави деревію звичайного, *фіалки триколірної, очитку їдкого, грициків звичайних* і *споришу звичайного,* плодів *горобини звичайної, анісу звичайного* й *кропу запашного,* квіток *гіркокаштана звичайного* та *нагідок лікарських,* кори крушини ламкої, листя *подорожника ланцетолистого* і кореня *живокосту лікарського,* взятих у співвідношенні 1:2:2:3:6:3:3:3:4:3:7:3:3, заливають 300 мл окропу, настоюють до охолодження, проціджують і випивають за 2 рази (вранці і на ніч). *

РОЗЕТКА у рослин — група *листків,* тісно скупчених на вузлах на дуже вкороченому вертикальному *пагоні* при його основі. Листки в розетці радіально розходяться в усі боки, верхні листки переважно менші за нижні, мають коротші черешки, що сприяє меншому затіненню нижніх листків.

РОЗЧИН — рідинна лікарська форма для ін'єкційного, внутрішнього і зовнішнього застосування, яку одержують розчиненням однієї або кількох лі-

карських речовин (твердих або рідких) в розчиннику (найчастіше в дистильованій воді, а також етиловому спирті, різних оліях — мигдальній, персиковій та ін.).

РОСЛИНА НЕОФІЦИНАЛЬНА — лікарська рослина, на використання якої в даний час немає дозволу Міністерства охорони здоров'я СРСР.

С, Т, Ф

СЕРЕЖКА — суцвіття у рослин, здебільшого поникле, що складається з дрібних, переважно одностатевих, квіток. Вони, як правило, опадають після цвітіння (чоловічі сережки) або достигання плодів (жіночі сережки). Розрізняють просту й складну сережку. У простої квітки здебільшого одиночні, сидячі або на коротких *квітконіжках,* у пазухах лусковидних покривних листків. У складної сережки замість одиночних квіток розвиваються невеликі *суцвіття,* а також квітки протилежної статі або двостатеві. Типові сережки мають тополя, осика, береза, ліщина, дуб, каштан, волоський горіх.

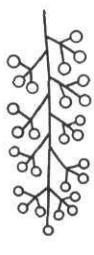

СЕЧОГІННИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин. Використовують у випадку захворювання нирок і при набряках.

С е ч о г і н н и й ч а й № 1: столову ложку суміші листя *мучниці звичайної,* квіток *волошки синьої* і кореня *солодки голої,* взятих у співвідношенні 3:1:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день за 15—20 хв до їди.

С е ч о г і н н и й ч а й №2: столову ложку суміші листя мучниці звичайної, кореня солодки голої, плодів *ялівцю звичайного,* взятих у співвідношенні 4:1:4, заварюють склянкою окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають по чверті склянки 3 —4 рази на день за 15—20 хв до їди (за призначенням лікаря).

С е ч о г і н н и й ч а й №3: столову ложку суміші плодів ялівцю звичайного, трави *хвоща польового,* кореневища *пирію повзучого,* взятих у співвідношенні 2:2:1, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день (за призначенням лікаря).

С е ч о г і н н и й ч а й № 4: столову ложку суміші плодів ялівцю звичайного, кореня *дягелю лікарського* і квіток волошки синьої, взятих у співвідношенні 4:3:3, заварюють двома склянками окропу, настоюють 20 хв, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день (за вказівкою лікаря).

С е ч о г і н н и й ч а й №5: 2 чайні ложки суміші квіток волошки синьої, листя мучниці звичайної і *бобівника трилистого,* плодів *петрушки кучерявої,* бруньок берези *бородавчастої,* кореня *оману високого,* взятих у співвідношенні 1:2:4:1:1:1, заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і приймають по півсклянки 3 рази на день за 20 хв до їди.

С е ч о г і н н и й ч а й №6: столову ложку суміші (порівну) плодів ялівцю звичайного, листя берези бородавчастої, кореня *кульбаби лікарської* заварюють склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день за 20 хв до їди.

С е ч о г і н н и й ч а й № 7: 2 столові ложки суміші (порівну) трави *остудника голого* і листя мучниці звичайної заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, охолоджують, проціджують і п'ють по третині або чверті склянки 3—4 рази на день.

С е ч о г і н н и й ч а й №8: 2 столові ложки суміші (порівну) листя берези бородавчастої і трави хвоща польового заварюють двома склянками окропу, настоюють до охолодження і випивають за день за 3 прийоми.

СИМБІОЗ — явище закономірного співжиття двох різних організмів (симбіонтів), між якими існують тісні функціональні, а нерідко і морфологічні зв'язки. Однією з форм симбіозу є мутуалізм, або взаємокорисне співжиття, наприклад, у лишайників гриба з водоростю або у бульбочкових бактерій з бобовими рослинами. Вважають, що симбіоз — це добре врівноважений взаємний паразитизм, і, коли зовнішні умови впливають на симбіонтів неоднаково, симбіоз перетворюється на справжню боротьбу.

СИРОП у фармації — рідка лікарська форма для внутрішнього вживання. Являє собою суміш лікарського засобу з концентрованим *розчином* цукру або іншого солодкого компоненту.

СІК — найповноцінніша, найефективніша, після живих рослин, лікарська форма.

Для одержання соку свіжозібрані рослини (або їхні частини) подрібнюють, зав'язують у лляне полотно і кладуть під прес (стискуючі частини преса мають бути дубовими або з неіржавіючої сталі). Якщо рослина малосоковита, то при її подрібненні додають невелику кількість води і залишають на ніч, а вранці видавлюють сік. Так само роблять і тоді, коли сік рослини тягучий і багатий на слиз, а також при добуванні соку з плодів, кореneплодів та ін. частин рослин. Для повнішого видавлювання соку кашку, що міститься у лляному полотні, змочують ще 1—2 рази невеликою кількістю води і пресування повторюють. Для поліпшення смаку і тимчасового консервування до соку додають цукровий сироп. Щоб довше зберегти сік, його відстоюють, зливають у темну скляну посудину, а зверху заливають тонким шаром олії. Можна консервувати сік і за допомогою етилового спирту. Для цього 85 частин соку змішують з 16 частинами 85 % -ного спирту, одержану суміш ставлять на водяну баню з температурою 85—88 °С, температуру соку доводять до 77—78 °С і при такій температурі тримають на водяній бані ще 30 хвилин, після чого суміш швидко охолоджують під проточною холодною водою. Осад центрифугують. Одержаний сік зберігається тривалий час, але його терапевтична дія слабіша, ніж у свіжого соку.

СІМ'ЯДОЛІ — видозмінені перші листки зародка насінних рослин. В сім'ядолях дводольних рослин містяться поживні речовини, які зародок і проросток використовують під час розвитку.

СІМ'ЯНКА — сухий нерозкривний однонасінний *плід,* шкірястий *оплодень* якого не зростається з *насіниною.* У багатьох рослин сім'янки мають спеціальні пристосування (вирости, гачечки, чубки), що сприяють їхньому поширенню (див. *Крилатка, Летючка).*

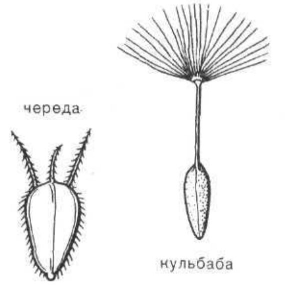

СКЛЕРОЦІЙ — багатоклітинний вегетативний орган грибів, утворений округлим або неправильної форми щільним сплетінням *гіф,* часто з темнозабарвленим верхнім шаром, від долей мм до 2 см і більше. Виникає за несприятливих зовнішніх умов існування. Зимує у грунті, зберігає життєздатність кілька років. У сприятливих умовах склероцій проростає, утворюючи плодові тіла або грибниці з *конідіями.* У деяких грибів склероцій — одна із стадій життєвого циклу.

СЛАНЬ, талом — не почленоване на *стебло* й *листки* тіло нижчих рослин, а також деяких печіночних мохів. Слань буває одноклітинною (нижчі водорості, нижчі гриби) або багатоклітинно-ниткчастою, пластинчастою, бульбовидною (наприклад, червоні й бурі водорості), Слань деяких водоростей (наприклад, каулерпи, макроцисту) зовні диференційована на стебло- й листковидні органи.

СЛИЗИ — речовини рослинного, тваринного і мікробного походження, які утворюють в'язкі й клейкі водні розчини. Слизи рослин — гідрофільні полісахариди, які наявні в насінні, коренях, бульбах, корі, листках тощо й нагромаджуються перевалено в слизових ходах. Нейтральні слизи (наприклад, глюкоманани, галактоманани) подібні до геміцелюлози, кислі — містять уронові кислоти і за структурою наближаються до камедей. У значній кількості слизи містяться в насінні льону *звичайного,* бульбах зозулинців, коренях алтеї *лікарської,* листі *подорожника великого,* квітках ромашки лікарської, трави череди *трироздільної* та ін. У медичній практиці слизи, як і камеді (густі соки, що виділяються з надрізів або ушкоджених ділянок деяких рослин), використовують як пом'якшувальні, протизапальні й обволікаючі засоби, що захищають слизову оболонку від подразнень, сповільнюють всмоктування отрут і ліків, а також подовжують дію ліків у кишках.

СТЕБЛО — осьова частина *пагона,* що складається з вузлів і міжвузлів. Несе на собі *листки, бруньки* і органи спороношення, у покритонасінних — квітки. Виконує опорну (механічну) і провідну функції, забезпечуючи сприятливе для фотосинтезу розміщення листків і двобічний рух речовин: органічних — від листків до коренів, мінеральних, розчинених у воді,— від коренів до інших органів. Стебло може служити для прикріплення до опори (за допомогою *вусиків),* видозмінюватися (див. *Кореневище, Бульба, Цибулина, Кладодій)* і виконувати функції на-

громадження запасних поживних речовин, вегетативного розмноження, захисту {колючки).

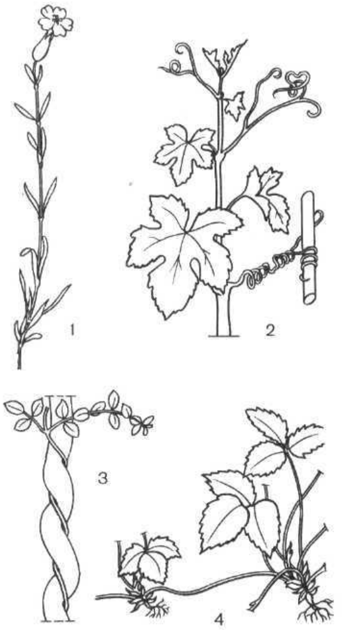

Стебло:
1 — прямостояче; 2 — *чіпке;* 3 — *витке;* 4 •— *повзуче.*

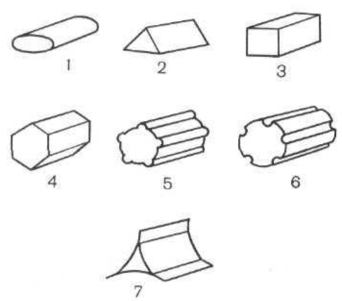

Стебло в **поперечному розрізі:**
1 — *сплюснуте;* 2 — *тригранне;* 3 — *чотиригранне;* 4 — *багатогранне;* 5 — *ребристе;* 6 — *борозенчасте;* 7 — *крилате,*

СТОВПЧИК — частина *маточки* у квітках покритонасінних рослин. Міститься між *приймочкою* й *зав'яззю.* Функції стовпчика — винесення приймочки в положення, зручне для вловлювання *пилку,* а також проведення в зав'язь пилкових трубок.

СТРОБІЛ — орган розмноження деяких вищих рослин (голонасінних, плауновидних, хвощовидних). Являє собою видозмінений вкорочений пагін, що несе спеціалізовані листки-спорофіли, на яких розвиваються споротворні органи — спорангії. У різноспорових рослин стробіли диференційовані на мікростробіли і мегастробіли. Див. також *Шишка.*
СТРОМА — щільне сплетення *гіф,* на поверхні або всередині якого розташовані плодові тіла або конідієносці у сумчастих і незавершених грибів. Стромою називають і безбарвну білкову основу пластид у рослин,
СТРУЧОК — сухий розкривний плід, утворений двома зрослими *плодолистками,* між якими є несправжня перетинка. Розкривається від основи до вершини двома опадаючими стулками.
СУМЧАСТІ ГРИБИ, аскоміцети — клас грибів, у яких в результаті статевого процесу формуються замкнуті одноклітинні утвори — сумки, або аски, у кожній з яких утворюється, як правило, 8 аскоспор, лише у деяких видів—4 аскоспори або багато (128 і більше). Вегетативне тіло більшості сумчастих грибів — розгалужений гаплоїдний міцелій, що складається з одноядерних або багатоядерних клітин.

СУПЛІДДЯ — зрослі між собою *плоди.* Кожний з них утворюється з окремої квітки щільного *суцвіття* (наприклад, у шовковиці, інжиру, ананаса). Супліддя має вигляд одного плоду.

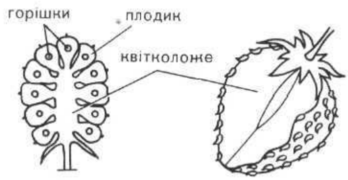

СУСПЕНЗІЇ в фармації — рідкі лікарські форми, що являють собою зависі *порошків* лікарських речовин в рідинах — водних або масляничстих. Перед вживанням їх необхідно старанно збовтувати.

СУЦВІТТЯ — *квітки,* розміщені певними групами на *пагоні.*
ТАБЛЕТКИ — тверда дозована лікарська форма. Мають вигляд круглих, овальних або іншої форми пластинок з плоскою або двовипуклою поверхнею. Виробляють таблетки пресуванням інгредієнтів спеціальними автоматами на фармацевтичних підприємствах.

ТАМПОН — стерильний кусочок вати або марлі, введений у рану чи порожнину для припинення кровотечі, евакуації виділень. Тампони з нанесеними на них лікарськими речовинами застосовують і з лікувальною метою (наприклад, вводять у піхву).
ТИЧИНКА — одна з головних частин *квітки.* Здебільшого в тичинці розрізняють тичинкову нитку та прикріплений до неї *пиляк,* у якому розвиваються пилкові зерна. Кількість тичинок у квітках різних рослин різна — під однієї (наприклад, у канни) до кількох десятків і навіть сотень (у півонії).

ТРАВА — лікарська сировина у вигляді квітучих, облистнених *пагонів.*

ТУРІОНИ — вегетативні пагони, що утворюються на довгих кореневищах у видів роду Rosa.

ФІТОДИЗАЙН — вчення про використання рослин цілком або у вигляді моделей для поліпшення середовища існування людини в штучних системах. Теоретичне обгрунтування фітодизайну як нового наукового напряму (1978) належить академікові АН УРСР А. М. Гродзінському. Основними завданнями фітодизайну є так зване озеленення інтер'єрів, створення естетично приємної й комфортабельної обстановки, яка б відповідала функціональному призначенню приміщення; знезараження від патогенних мікроорганізмів; очищення повітря приміщення від пилу й шкідливих газів і збагачення його на цілющі леткі речовини — фітонциди, здатні підвищувати працездатність людини; індикація біологічно небезпечних ситуацій.

Ц, Ч, Ш, Щ, Я

ЦИБУЛИНА — видозмінений підземний (рідше надземний) *пагін,* що має дуже вкорочене сгебло (т. з. денце) з м'ясистими, лускоподібними, щільно розміщеними листками. Служить для вегетативного відновлення і розмноження.

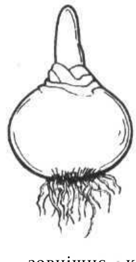

ЧАШЕЧКА — зовнішнє коло зелених або яскравозабарвлених листочків (чашолистків) подвійної оцвітини квітки. Основна функція чашечки — захист інших частин квітки.

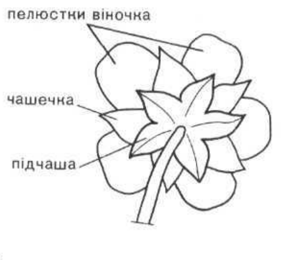

ЧАШОЛИСТКИ — зовнішні зелені листочки подвійної *оцвітини,* що складають *чашечку.*
ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНСЬКОЇ РСР — основний документ, в якому подано список рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин Української РСР, на підставі якого розробляються наукові і практичні заходи, спрямовані на їх охорону, їх відтворення і раціональне використання. Червона книга УРСР заснована в 1976 р., містить відомості про 85 видів і підвидів тварин і 151 вид вищих рослин.

ЧЕРЕШОК листка — вузька стеблоподібна частина листка, за допомогою якої листкова пластинка прикріплюється до стебла.

ШИПИ у рослин — тверді колючі вирости поверхневих тканин, метаморфізовані клітини епідермісу або ж стебла.

Це здерев'янілі утвори (загострені або гачкуваті), що виконують захисну функцію, а зрідка й функцію поширення *плодів* та насіння.

ШИШКА— 1) Зібрання мегастробілів хвойних рослин, кожний із яких являє собою насінну луску з насінними зачатками, що сидить на центральній осі в пазусі покривної луски (інколи шишка складається лише з одного мегастробіла). При дозріванні насіння шишки стають дерев'янистими, рідше м'ясистими, ягодоподібними. Див. також *Стробіл.* 2) Жіноче *суцвіття і супліддя* у представників родів Alnus, Humulus, що складається із видовженої осі і покривних листків, в пазухах яких розміщені квітки, поодинокі або зібрані в сидячі *дихазії.*

ШИШКОЯГОДА — *шишка* у деяких рослин (яловець, тис), яка при дозріванні насіння стає м'ясистою, ягодоподібною.

ШЛУНКОВИЙ ЧАЙ — напій, виготовлений з лікарських рослин. Використовують при розладах функції шлунка і кишок як в'яжучі (протипроносні) і такі, що регулюють діяльність кишечника, засоби.

Шлунковий чай №1 (в'яжучий): 2 столові ложки суміші плодів черемхи *звичайної і чорниці звичайної,* взятих у співвідношенні 3:2, заливають двома склянками окропу, кип'ятять 20 хв, проціджують і після охолодження п'ють ПО чверті або половині склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №2 (в'яжучий): 2 чайні ложки суміші шишечок *вільхи сірої*, кореневища *гірчака зміїного,* взятих у співвідношенні 2:1, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють по чверті або половині склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №3 (в'яжучий): 2 столові ложки суміші плодів чорниці і *кмину звичайного,* кореневища *перстачу прямостоячого,* квіток *цмину піскового* і листя *шавлії лікарської,* взятих у співвідношенні 2:1:1:1:3, заливають двома склянками окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і після охолодження приймають по півсклянки 3—4 рази на день за 20 хв до їди.

Шлунковий чай №4 (в'яжучий): 2 чайні ложки суміші кореневищ перстачу прямостоячого і гірчака зміїного, взятих у співвідношенні 1:4, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють по чверті або третині склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №5 (в'яжучий): 2 чайні ложки суміші (порівну) кореневищ гірчака зміїного і *родовика лікарського* заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають по чверті або третині склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №6 (в'яжучий): 2 столові ложки суміші кореневищ перстачу прямостоячого і гірчака зміїного, трави *грициків звичайних,* листя м'яти *перцевої* і квіток *ромашки лікарської,* взятих у співвідношенні 2:2:3:1:1, заварюють двома склянками окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють по половині або третині склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №6 (в'яжучий): 2 чайні ложки суміші (порівну) кореня щавлю *кінського* і кореневища гірчака зміїного заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють по чверті або третині склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №7 (в'яжучий): 2 чайні ложки суміші квіток цмину піскового, листя шавлії лікарської, плодів кмину звичайного, кореневища перстачу прямостоячого, взятих у співвідношенні 2:5:1:2, заварюють склянкою окропу, настоюють до охолодження, проціджують і приймають по півсклянки 3 рази на день до їди.

Шлунковий чай №8 (в'яжучий): столову ложку суміші (порівну) кори *дуба звичайного* і кореневища *аїру тростинового* заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №9 (в'яжучий): столову ложку суміші трави *спорищу звичайного,* кореневища перстачу прямостоячого, листя *подорожника великого,* взятих у співвідношенні 1:2:2, заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають по чверті склянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай № 10 (в'яжучий): 2 столові ложки суміші (порівну) кореневищ перстачу прямостоячого і родовика лікарського, трави грициків звичайних заварюють двома склянками окропу, настоюють 30 хв, проціджують і п'ють по півсклянки 3—4 рази на день до їди.

Шлунковий чай №11 (в'яжучий): столову ложку суміші (порівну) кореневища перстачу прямостоячого, плодів чорниці, листя м'яти перцевої і *кропиви дводомної* заварюють склянкою окропу, настоюють 30 хв, проціджують і приймають по три чверті чи по 1 склянці 2—3 рази на день до їди.

Шлунковий чай №12 (регулює діяльність кишок): столову ложку суміші кори *крушини ламкої,* листя м'яти перцевої і кропиви дводомної, кореневища аїру тростинового і кореневищ з коренями *валеріани лікарської,* взятих у співвідношенні 3:2:3:1:1, заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і після охолодження п'ють по півсклянки вранці й увечері.

Шлунковий чай №13 (регулює діяльність кишок): 2 чайні ложки суміші кори крушини ламкої, плодів *анісу звичайного,* трави *деревію звичайного,* насіння *гірчиці сарептської,* кореня *солодки голої,* взятих у співвідношенні 2:2:1:2:3, заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і після охолодження п'ють по півсклянки вранці й увечері.

Шлунковий чай №14 (регулює діяльність кишок): столову ложку суміші кореневища аїру тростинового, кори крушини ламкої, листя м'яти перцевої і кропиви дводомної, кореня *кульбаби лікарської* і кореневищ з коренями валеріани лікарської, взятих у співвідношенні 1:3:2:2:1:1, заливають склянкою окропу, кип'ятять 10 хв, проціджують і після охолодження п'ють по півсклянки вранці й увечері.

Шлунковий чай №15 (регулює діяльність кишок): столову ложку суміші листя кропиви дводомної і *бобівника трилистого,* плодів *ялівцю звичайного,* кори крушини ламкої, трави *золототисячника малого* і плодів *фенхелю звичайного,* взятих у співвідношенні 1:1:1:1 :2:2, заварюють склянкою окропу, настоюють 2 години, проціджують і п'ють по півсклянки 2—3 рази на день за 15—20 хв до їди.

ШПОРКА — мішковидний виріст *оцвітини,* що служить для нагромадження *нектару.* Утворюється шпорка на *пелюстках,* рідше на *чашолистках.*

ЩИТОК — китицевидне суцвіття, у якого нижні *квітконіжки* довші за верхні, завдяки чому всі квітки розміщені майже в одній площині.

ЯБЛУКО — соковитий багатонасінний плід з тонким шкірястим позаоплоднем, м'ясистим міжоплоднем і хрящуватим середоплоднем. В утворенні яблука, крім зав'язі, беруть участь інші елементи квітки (напр., міжоплодень являє собою головним чином гіпантій, що розрісся).

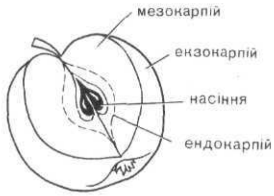

ЯГОДА — нерозкривний, здебільшого багатонасінний *плід,* у якого при достиганні міжоплодень і середоплодень стають соковитим, а *позаоплодень* має вигляд тонкої шкірки, рідше шкірястий, жорсткий.

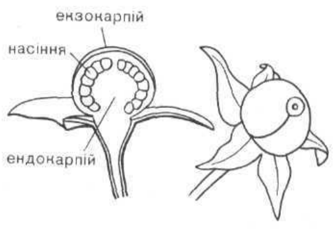

ПОКАЖЧИК ОСНОВНИХ ХВОРОБ, СИМПТОМІВ І СИНДРОМІВ, ПРИ ЛІКУВАННІ ЯКИХ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ (З ЗАЗНАЧЕННЯМ НОМЕРІВ РОСЛИН)

Алфавітний покажчик українських наукових і народних назв лікарських рослин (з зазначенням номера статті в довіднику)

Д

Е

Ж

З

М

Н

О

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Алфавітний покажчик російських наукових назв лікарських рослин (з зазначенням номера статті в довіднику)

Е

Ж

З

И

К

Л

М

Алфавітний покажчик латинських назв лікарських рослин і їхніх синонімів (з зазначенням номера статті в довіднику)

A

B

C

D

E

F

G

H

Q

R

S

ЛІТЕРАТУРА

Акопов И. Э. Важнейшие отечественные лекарственные растения и их применение. Ташкент, 1986.
Акопов И. Э. Кровоостанавливающие растения. Ташкент, 1981.
Александрова М. С. Рододендроны природной флоры СССР. М., 1975.
Алексеев В. - П. Субтропические плодовые культуры СССР. М., 1953.
Анохіна В. І., Сердюк Т. Л. Довідник по переробці овочів і плодів баштанних культур. К., 1982.
Аринштейн А. И. и др. Мир душистых растений. М., 1983.
Артамонова С. И., Потапов М. И. Антителоподобные вещества растительного происхождения с преципитирующей активностью (Аспекты диагностического применения в медицине и биологии). «Вестник Академии медицинских наук СССР», 1974, № 12.
Астахова В. Г. Загадки ядовитых растений. М-, 1977.
Атлас лекарственных растений СССР. М., 1962.
Балицкий К. П., Воронцова А. Л. Лекарственные растения и рак. К., 1982.
Беляева В. А. Пряновкусовые растения, их свойства и применение. М., 1946.
Бережной И. М., Капницель М. А., Нестеренко Г. А. Субтропические культуры. М-, 1951.
Біологічний словник. К., 1986.
Блинкин С. А., Рудницкая Т. В. Фитонциды вокруг нас. М., 1981.
Болтарович З. Є. Народне лікування українців Карпат кінця XIX— початку XX ст. К., 1980.
Бордзіловський Є. І. Дикорослі лікарські рослини флори УРСР, їх опис, збирання і сушіння. К., 1935.
Борисова Р. Л., Борисов В. Я., Перегудт М. Ф. Малораспространенные овощные культуры. Справочник. Симферополь, 1979.
Брехман И. И., Грушвицкий И. В., Гутникова З. И. Жень-шень как лекарственное растение. М., 1954.
Венчиков А. И. Принципы лечебного применения микроэлементов в качестве биотиков. Ашхабад, 1982.
Верещагин В. И., Соболевская К. А., Якубова А. И. Полезные растения Западной Сибири. М.— Л., 1959.
Вехов В. Н., Губанов И. А., Лебедева Г. Ф. Культурные растения СССР. М., 1978.
Визначник рослин України. К., 1965.
Визначник рослин Українських Карпат. К., 1977.
Волынский Б. Г. и др. Лекарственные растения в научной и народной медицине. Саратов, 1981.
Вопросы агротехники возделывания лекарственных культур, ч. 2. М., 1978.
Гаврилюк А. А. Биологическое испытание листьев Colutea arborescens. «Фармация и фармакология», 1937, № 7.
Гаммерман А. Ф., Гром И. И. Дикорастущие лекарственные растения СССР. М., 1976.
Гаммерман А. Ф., Кадаев Г. Н., Яценко-Хмелевский А. А. Лекарственные растения (Растения-целители). М., 1984.
Гаммерман А. Ф., Шасс Е. Ю. Схематические карты распространения важнейших лекарственных растений СССР. М.—Л., 1954.
Гарбарець М. О., Западнюк В. Г. Довідник з фітотерапії. К., 1981.
Гелишевский Д. А. Сокровища леса. Львов, 1974.
Горохова З. Н. та ін. Лікарські рослини у флорі Радянської Буковини. Чернівці, 1976.
Гостушки Р. Лечене лековитим билем. Београд, 1973.
Государственная фармакопея Союза Советских Социалистических Республик. М., 1968.
Государственные стандарты СССР (Лекарственное растительное сырье). М., 1980.
Гродзинский А. М. Фитодизайн: задачи и перспективы. «Новости ЮНЕСКО», 1979, №9.
Гродзинский А. М. и др. О некоторых проблемах фитодизайна в авиационной эргономике. «Авиационная эргономика», 1978, в. 4.
Губанов И. А., Киселева К. В., Новиков В. С. Дикорастущие полезные растения. М., 1987.
Губергриц А. Я., Соломченко Н. И. Лекарственные растения Донбасса. Донецк, 1971.
Данилевский Н. Ф., Зинченко Т. В., Кодола Н. А. Фитотерапия в стоматологии. К., 1984.
Даниленко В. С., Родионов П. В. Острые отравления растениями. К., 1986.
Денисенко П. П. Лекарственные растения. Л., 1970.
Деревья и кустарники. Покрытосеменные. Справочник. К., 1974.
Дидковский Ф. В. и др. Лекарственные растения Житомирщины, их рациональное использование, охрана и восстановление. Житомир, 1982.
Дикорастущие лекарственные растения Башкирии. Уфа, 1973.
Доброхотова К. В., Писарев А. Л. Целебные растения вокруг нас. Алма-Ата, 1980.
Дядык Н. В., Коколо В. И. Зеленая аптека. Калининград, 1976.
Элькинсон М. М. Лекарственные растения (Сбор и заготовка). К., 1957.
Энциклопедический словарь лекарственных, эфиромасличных и ядовитых растений. М., 1951.
Єлін Ю. Я. та ін. Дари лісів. К., 1987.
Елин Е. Я., Ивченко С. И., Мещеряков Г. И. Определитель растений лесов УССР. К., 1984.
Єлін Ю. Я. та ін. Шкільний визначник рослин. К., 1978.
Жадан М. М. Аптека в лесу. Очерки о зеленых друзьях. Симферополь, 1979.
Женьшень на Украине. К., 1977.
Жизнь растений, т. 4. Мхи. Плауны, Хвощи. Папоротники. Голосеменные растения. М., 1978.
Жизнь растений, т. 5, ч. 2. М., 1981.
Жукова Е. Н., Ильина Е. Я. Комнатные растения. М., 1968.
Завражнов В. И., Китаєва Р. И., Хмелев К. Ф. Лекарственные растения Центрального Черноземья. Воронеж, 1977.
Заливский И. Л. Лилии. М.— Л., 1952.
Захаров В. П., Либизов Н. И., Асланов Х. А. Лекарственные вещества из растений и способы их производства. Ташкент, 1980.
Землинский С. Е. Лекарственные растения СССР. М., 1958.
Земскова Л. В. Папіломатоз гортані у дітей і лікування його чистотілом. «Педіатрія, акушерство і гінекологія», 1955, №4.
Зерова М. Я., Єлін Ю. Я., Коз'яков С. М. Гриби. їстівні, умовно їстівні, неїстівні, отруйні. К., 1984.
Ибрагимов Ф. И., Ибрагимова В. С. Основные лекарственные средства китайской медицины. М., 1960.
Иванченко В. А. Основные растения в медицине народов Востока. Ашхабад, 1985.
Иванченко В. А. Растения и работоспособность. М., 1984.
Ивашин Д. С. и др. Лекарственные растения Украины (Справочник для сборщика и заготовителя). К., 1978.
Ивашин Д. С, Катина З. Ф., Зражевская О. Н. Охрана дикорастущих лекарственных растений. К., 1985.
Ивченко С. И., Руденко В. Ф. Лесные плодовые растения. М., 1976.
Илиева С. Лекарственные культуры. София, 1971.
Интродуцированные лекарственные растения. К., 1983.
Интродукция и селекция южных и новых плодовых растений. К., 1983.
Иванов И. И., Ланджев И. И., Нешев Г. К. Билките в България и използването им. София, 1977.
Каратаев Е. С, Советкина В. Е. Овощеводство. М., 1984.
Кархут В. В. Ліки навколо нас. К., 1978.
Кацнельсон С. С. О слабительном действии травы «пузырник». «Советская медицина», 1938, №9.
Кит С. М., Турчин И. С. Лекарственные растения в эндокринологии. К., 1986.
Ковалева Н. Г. Лечение растениями. М., 1971.
Колбасина Э. И., Плеханова М. Н., Эйдельнант А. С. «Лесные незнакомцы» в нашем саду. М., 1984.
Колесникова И. А., Зазирная М. В., Сергеева Н. М. Сырье для производства безалкогольных напитков. К., 1981.
Комендар В. І. Лікарські рослини Карпат. Ужгород, 1971.
Кондратюк Е. Н., Ивченко С. И., Смык Г. К. Дикорастущие лекарственные и плодовые растения Украины. К., 1969.

Косточковые культуры. К., 1986.

Котов А. И., Корзун В. Н. Пищевые продукты в лечебном питании. К., 1985.

Котуков Г. Н. Культивовані і дикорослі лікарські рослини. Довідник. К., 1971.

Котуков Г. Н. Лекарственные и эфиромасличные культуры (Справочник). К., 1964.

Кощеев А. К. Дикорастущие съедобные растения в нашем питании. М., 1980.

Крылов Г. В., Степанов Э. В. Зеленая аптека Кузбасса. Кемерово, 1979.

Кузнецова М. А. Лекарственное растительное сырье и препараты. М., 1987.

Лаптев Ю. П. В мире исчезающих растений. М., 1980.

Лекарственные и ядовитые растения и их значение в педиатрии. Л., 1986.

Лекарственные препараты из растений Казахстана. Алма-Ата, 1973.

Лекарственные препараты, разрешенные к применению в СССР. М., 1984.

Лекарственные растения (Каталог). М., 1985.

Лекарственные растения Азербайджана (Используемые в научной, народной медицине и перспективные для детальных исследований). Баку, 1982.

Лекарственные растения Алтайского края. Томск, 1986.

Лекарственные растения. Возделывание. М., 1968.

Лекарственные растения дикорастущие. Минск, 1968.

Лекарственные растения и их применение. Минск, 1975.

Лекарственные растения и их применение в медицине. Саратов, 1962.

Лекарственные растения Казахстана. Алма-Ата, 1972.

Лекарственные растения СССР (Культивируемые и дикорастущие). М., 1967.

Лекарственные свойства сельскохозяйственных растений. Минск, 1985.

Лекарственные средства из растений. М., 1962.

Лекарственные средства растительного происхождения. М., 1954.

Лещинская Я. С. и др. Влияние фитонцидов на динамику мозгового кровообращения у диспетчеров в условиях производственного труда. «Космическая биология и авиакосмическая медицина», 1983, № 2.

Ловцкий Я. А., Брейтман М. Я. Клиническая фармакология. М., 1930.

Лоос С. М. Біохімічні особливості перстача білого. В кн.: Інтродукція та акліматизація рослин на Україні, в. 14. К., 1979.

Луговкин В. Д. Овощеводство. М., 1957.

Мамчур Ф. Т. Довідник з фітотерапії. К., 1984.

Мамчур Ф. І., Гладун Я, Д. Лікарські рослини на присадибній ділянці. К., 1985.

Мамчур Ф. І. Лікування сечокам'яної хвороби травами. К., 1974.

Мамчур ф. І. Рослини лікують. К., 1971.

Мамчур Ф. І. Фітотерапія в урології. К., 1983.

Махлаюк В. П. Лекарственные растения в народной медицине. Саратов, 1967.

Мацку Я., Крейча И. Атлас лекарственных растений. Прага, 1981.

Машковский М. Д. Лекарственные средства, ч. 1—2. М., 1985.

Мельник М. Українська номенклатура вищих рослин. Львів, 1922.

Минаева В. Г. Лекарственные растения Сибири. Новосибирск, 1970.

Митрев А. А., Попова С. М. Атлас лечебных растений в Болгарии. София, 1982.

Михайленко Е. Т., Радзинский В. Е., Захаров К. А. Лекарственные растения в акушерстве и гинекологии. К., 1987.

Муравьева Д. А. Тропические и субтропические лекарственные растения, М., 1983.

Муравьева Д. А. Фармакология (С основами биохимии лекарственных веществ). М., 1981.

Мурох В. И., Стеколышков Л. И. Наш зеленый исцеляющий друг. Минск, 1986.

Мякушко Т. Я., Зинченко Т. В. Определитель лекарственных растений Украины. Справочное пособие. К., 1982.

Нижарадзе А. Н., Купатадзе И. В., Угулава Н. А. Миндаль в Грузии. «Садоводство», 1973, № 1.

Носаль М. А., Носаль І. М. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі. К., 1965.

Овощи — родник здоровья. Л., 1985.

Определитель высших растений Крыма. Л., 1972.

Основные лекарственные растения Средней Азии. Ташкент, 1984.

Памуков Д. П., Ахтарджиев Х. 3. Природна аптека. София, 1981.

Переднев В. П. и др. Плоды и овощи в питании человека. Минск, 1983.

Пироженко А. А. Целебные растения. К., 1970.

Полезные растения Западной Сибири и перспективы их интродукции. Новосибирск, 1972.

Полішвайко М. Н. Отруйні, лікарські та шкідливі рослини. К., 1975.

Полишко В. К. и др. Гипотензивная и гемодинамическая эффективность отвара плодов зизифуса при гипертонической болезни. В кн.: Тезисы докладов Второго съезда кардиологов УССР (29—30 ноября, 1 декабря 1983 г.). К., 1983.

Положий А. В., Ревякина Н. В. Биология развития золотого корня в районе Катунекого хребта (Алтай). «Растительные ресурсы», 1976, в. 1.

Положий А. В. Лекарственные и перспективные для медицины растения Хакасии. Томск, 1973.

Полуденный Л. В., Сотник В. Ф., Хлапцев Е. Е. Эфирномасличные и лекарственные растения. М., 1979.

Попов А. П. Лесные целебные растения. М., 1973.

Попов В. И., Шапиро Д. К., Данусевич И. К. Лекарственные растения. Сбор, заготовка, применение. Минск, 1984.

Попов О. П. Лікарські рослини в народній медицині. К., 1971.

Правила сбора и сушки лекарственных растений (Сборник инструкций). М., 1985.

Приходько С. М. Лікарня на підвіконні. К., 1971.

Пулатова Т. П., Халматов Х. Х-, Джураев И. Н. Лекарственные растения Ташкентской области. Ташкент, 1980.

Растительные ресурсы СССР. Цветковые растения, их химический состав, использование; Семейства Magnoliaceae — Limoniaceae. Л., 1984.

Рахимова И. В., Лучанская В. Н., Мотхин И. Н. Антимикробное действие качимов метельчатого и триждывильчатого. В кн.: Опыт культуры новых сырьевых растений, в. I. Ташкент, 1973.

Рева М. Л., Рева Н. Н. Дикі їстівні рослини України. К., 1976.

Рева М. Л. Растения в быту. Донецк, 1981.

Родин В. И. и др. Лекарственные растительные средства в оториноларингологии. К., 1983.

Российский Д. М., Могильский А. В. Лекарственные растения СССР (их сбор, хранение и фармакологическое действие). М.. 1956.

Рубцов В. Г. Зеленая аптека. Л., 1984.

Саратиков А. С. Золотой корень. Томск, 1973.

Саутин В. И. Определитель лесных растений медицинского значения. М., 1978.

Сенина Е. П. Солнечная сушка плодов. «Садоводство», 1973, № 5.

Серафимова Р. П. Смокинята. «Природа» [София], 1974, №3.

Середин Р. М., Соколов С. Д. Лекарственные растения и их применение. Ставрополь, 1978.

Скляревский Л. Я., Губанов И. А. Лекарственные растения в быту. М., 1986.

Смык Г. К. Зеленая аптека. К., 1970.

Смик Г. К., Кривенко В. В. Перстач білий — ефективний засіб для лікування захворювань щитовидної залози, «Фармацевтичний журнал», 1975, №2.

Оъвременна фитотерапия. София, 1982.

Соколов С. Я., Замотаев И. П. Справочник по лекарственным растениям. М., 1984.

Сотник В. Ф. Кладовая здоровья. Альбом о лекарственных растениях, их использовании и охране. М., 1985.

Справочник по заготовкам лекарственных растений. К., 1986.

Станков С. С. Дикорастущие полезные растения СССР. Описание основных лекарственных, пищевых и технических растений СССР, способов их сбора и сушки. М,—Л., 1951.

Стары Ф., Йирасек В. Лекарственные растения. Прага, 1982.

Стекольников Л. И., Мурох В, И. Целебные кладовые природы. Минск, 1979.

Стоянов Н. Нашите лекарствени растения, т. 1—2. София, 1972—73.
Сурина Л. Н., Сурина М. И., Спиридонова И. Ф. Целебные растения тюменского края. Свердловск, 1974.
Телятьєв В. В. Лекарственные растения Восточной Сибири. Иркутск, 1971.
Телятьєв В. В. Целебные клады Восточной Сибири. Иркутск, 1976.
Томілін С. А. Лікарські рослини в терапевтичній практиці. К., 1959.
Турова А. Д., Сапожникова Э. Н. Лекарственные растения СССР и их применение. М., 1984.
Уткин Л. А., Гаммерман А. Ф., Невский В. А. Библиография по лекарственным растениям. Указатель отечественной литературы: рукописи XVII—XIX вв., печатные издания 1732—1954 гг. М.—Л., 1957.
Уткин Л. А., Леванидов Л. Я. Об употреблении в народной медицине медуницы мягкой. «Природа», 1948, №8.
Уткин Л. А., Шарапов Н. И. Лекарственные растения Челябинской области (Применение растений в медицине и ветеринарии). Челябинск, 1951.
Фармакология. К,, 1980.
Филатов В. Г. Влияние медуницы мягкой на заживление ран. Л., 1954.
Флора Европейской части СССР, т. 5. Покрытосеменные двудольные, Л., 1981.
Флора СССР, т. 1—30. М.—Л., 1934—64.
Флора УРСР, т. 1—12. К., 1936—65.
ФлорЯ В. Лекарственные растения. Кишинев, 1976.
Фруентов Н. К. Лекарственные растения Дальнего Востока. Хабаровск, 1974.
Харченко М. С. та ін. Лікарські рослини і їх застосування. К., 1982.
Харченко М. С. та ін. Лікарські рослини і їх застосування в народній медицині. К-, 1982.
Хохлачев В. В. Зерно столетий. М., 1983.
Червона книга Української РСР. К., 1980.
Черепанов С. К. Сосудистые растения СССР. Л., 1981.
Четверня С. А. Сравнительное изучение фенолов соцветий двух видов Matricaria L. «Растительные ресурсы», 1986, № 3.
Чиков П. С, Лаптев Ю. П. Витаминные и лекарственные растения. М., 1976.
Чиков П. С. Лекарственные растения. Сбор, заготовка, охрана, воспроизводство. М., 1982.
Чиков П. С. Пособие по сбору и заготовке лекарственных растений. М., 1983.
Чопик В. И., Дудченко Л. Г., Краснова А. Н. Дикорастущие полезные растения Украины. Справочник. К., 1983.
Чхве Тхэсоп. Лекарственные растения. М., 1987.
Шасе Е. Ю. Отечественные лекарственные растения и их применение, в. I. М., 1948.
Шасс Е. Ю. Фитотерапия. М. 1952.
Шененбергер В. Соки растений — источник здоровья. М., 1979.
Шретер А. И., Крылова И. А. Как находят лекарственные растения. М., 1962.
Шретер А. И. и др. Лекарственная флора Кавказа. М., 1979.
Шретер А. И. Лекарственная флора советского Дальнего Востока. М., 1975,
Шупинская М. Д., Карпович В. Н. Фармакогнозия. Л., 1963.
Щепотін Б. М., Щуліпенко І. М., Лебеда А. П. Гемодинамічні ефекти гіпотензивної дії чорноплідної горобини у хворих на гіпертонічну хворобу. «Доповіді Академії наук Української РСР», 1983, №2.
Щербачев Д. М., Могильский А. В. Курс фармакогнозии. М,—Л., 1930.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ІНОЗЕМНИМИ МОВАМИ

ALEXANDRIU M, POPESCU H. Plante medicinale in terapia moderna.— Bucuresti: Ceres, 1978.
ANDRZEJCZYK R. Nowa roslina o dzialaniu stymulujacum i tonizujacym — rozeniec gorski.— Zielarski biulet.inform., 1963, № 4.
AUSTER F., SCHAFER J. Saponaria officinalis L.— Leipzig: Thieme, 1957.
BASSLER F.A. Heilpflanzen erkannt und angewandt.— Radebeul: Neumann, 1955.
BORKOWSKI B. Zarys farmakognozji.— Warszawa: PZWL, 1974.
BRAUN H. Heilpflanzen — Lexikon für Arzte und Apotheker. Anwendung, Wirkung und Toxikologie. 4 Auflage.— Stuttgart: Fischer, 1981.
BRAUN-STAPPENBECK M. Pflanzliche Laxantien.— Die deutsche Heilpflanze, 1942, № 4.
BRODA B., MOWSZOWICZ J. Przewodnik do oznaczania roslin leczniczych, trujacych i uzytkowych.— Warszawa: PZWL, 1985.
BUTURA V. Enciclopedie de etnobotanica rarhaneasca.— Bucuresti: Stiint.si Encyclop., 1979.
CHRUBASIK S., CHRUBASIK J. Kompendium der Phytotherapie.— Stuttgart: Hippokrates Verlag, 1983.
DEBUIGNE C Larousse des plantes qui gufrissent.— Paris: Larousse, 1974.
EXNER J. Flavonoide in Matricaria chamomitla.— Planta medica, 1980, №3.
GABLER H. Ginkgo biloba.— Heilkunst, 1977, №2.
GABLER H. Hamamelis virginiana.— Heilkunst, 1978, № 11.
Geheimnisse und Heilkrafte der Pflanzen.— Stuttgart: Das Beste, 1980.
GILBERT A., MICHEL Ch. Formulaire pratique de therapeutique et de pharmacologie. 30 ed. — Paris: Doin, 1925.
GRLIS L. Samoniklo jestivo bilje.— Zagreb: Prosvjeta, 1980.
HAJEK A. Pouziti medunky lekarske v lidovem lecitelstvi a oficialni medicine.— Nase liecive rastliny, 1971, №5.
HEGI G. Illustrierte Flora von Mittel — Europe.— Wien: Pichler, 1931.
Herbal pharmacology in the People's Republik of China. A trip report of the American Herbal Pharmacology Delegation.— Washington, D. C: Nat. Acad. of Sciences, 1975.
HOPPE H. A. Drogenkunde. Bd. 1—2— Berlin: De Gruyter, 1975—1977.
ISAAC O., KRISTEN G. Alte und neue Wege der Kamillentherapie.— Med. Welt, 1980, №31/32.
KRESANEK J. Ginkgo biloba — nova lieciva rastlina.— Nase liecive rastliny, 1971, №6.
KRESANEK J. Abecedar korenin.— Nase liecieve rastliny, 1985, №5.
Lebensmittel — Lexikon. 2 Auflage.— Leipzig: Fachbuchverlag, 1981.
LECLERC H. Precis de phytotherapie.— Paris: Masson, 1935.
LEIBOLD G. Bio-Medizin. Alles über die moderne Naturheilpraxis.— Niederhausen: Falken-Verlag, 1983.
MAKOWIECKI S. Slownik botaniczny lacinsko-maloruski.— Krakow: Polska Akad. Umiejetnosci, 1936.
MARCINIUK J. Zloty korzen — rywal zen-szenia.— Wiad. zielarskie, 1980, № 1.
MATEJ J. Rosnatka okrouhlolista.— Živa, 1966, № 3.

NILSON B. Herb cookery.— London: Granada Publ.Ltd., 1978.
OSWIECIMSKA M. Sadziec konopiasty— zapomniany lek w swietle badan naukowych.—Ziel.biulet.inform., 1973, №3.
OZAROWSKI A. Ruta zwyczajna jako roslina lecznicza.— Wiadom. zielarskie, 1982, № 3.
PAJOR W.J. Ziola pizeciwko zatruciom organizmu.— Wiad. zielarskie, 1982, №8.
PALAISEUL J. Nos grand-meres savaient ... La veritė sur les plantes et la vie naturelle.— Paris: Laffont, 1983.
Phytotherapeutische Welt /Herausgegeben von H. G. Meussen.— Frankfurt am Main: PNI — Pharm und Med. Inform. Verlags-GmbH, 1983.
PRIHODA A. Lecive rostliny.—Praha: SZN, 1973.
RACZ E. Actuiunea sedativa a extractelor de Leonurus quinquelobatus.— Note botanice, 1980, № 16.
RAUSCHERT S. Nomenklatorische Probleme in der Gattung Matricaria L.— Folia geobot. et phytotaxon., 1974, №3.
ROI J. Traitė des plantes mledicinales chinoises.— Paris: Lechevalier, 1955.
RUMINSKA A. Rośliny lecznicze.— Warszawa: PWN, 1973.
SCHULZ G. Scopolia carniolica Jacq. Eine botanisch — pharmakognostische Studie.— Bot. Archiv, 1926, №5—6.
SEDLACEK S. Rozmarin lekarski — zeleny klenot nasej dediny.— Nase liecive rastliny 1968, № 1.
Vademecum Fitoterapii.— Warszawa: Wyd. Przemyslu Lekkiego i Spozywczego, 1959.
VALNET J. Phytothérapie. Traitement des maladies par les plantes. /5 ėd.— Paris: Maloine, 1983.
VALNET J. Traitement des maladies par les legumes, les fruits et les céréales/9 éd.— Paris: Maloine, 1985.
VALNET J. Aromathérapie. Trattement des maladies par les essences des plantes./10 ed.— Paris: Maloine, 1984.
VARVELLO L. Soignez-vous avec les plantes.— Paris: De Vecchi, 1973.
WEISS R. F. Lehrbuch der Phytotherapie. /6 Auflage.— Stuttgart: Hippokrates Verlag, 1985.
WILLFORT R. Gesundheit durch Heilkräuter.— Linz: Trauner, 1982.
WITHALM B. Naturheilkunde.— Munchen: Goldmann, 1974.
YANG Ch. The ginkgo tree — a living fossil.— China Reconstructs, 1960, N 1.
Ziololecznictwo. Poradnik dla lekarzy pod red. A. Ozarowskiego./ Wyd. 4.— Warszawa: PZWL, 1980.
ZIVOTIc D. Lekovito bilje u narodnoj medicini.— Beograd: Kersevani, 1979.

ТИМЧАСОВІ ПРАВИЛА ОРГАНІЗАЦІЇ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ, ОХОРОНИ І ВІДНОВЛЮВАННЯ ДИКОРОСЛИХ ЛІКАРСЬКИХ РОСЛИН НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Затверджені
Державним комітетом Української РСР по охороні природи
4 січня 1984 р., наказ № 1
Введені в дію з 1 квітня 1984 р.

I Мета і завдання тимчасових правил

1.1. Мета цих Правил — забезпечити раціональне використання і охорону дикорослих лікарських рослин та відновлювання їхніх природних запасів.

1.2. Завдання Правил: встановити умови і порядок збирання і заготівель дикорослих лікарських рослин для задоволення потреб охорони здоров'я і медичної промисловості лікарською сировиною, визначити права і обов'язки збирачів і заготівельників та вимоги по відшкодуванню матеріальних збитків, завданих неправильним збиранням сировини, а також порядок притягнення до відповідальності за порушення цих Правил і законодавства, яке регулює охорону лікарських рослин.

1.3. Правила обов'язкові для всіх заготівельних організацій, а також міністерств, відомств, підприємств і кооперативних організацій, які мають у своєму віданні угіддя з дикорослими лікарськими рослинами, і окремих осіб, які займаються збиранням лікарських рослин.

II Основні положення

2.1. Дикорослі лікарські рослини, що ростуть на територіях, незалежно від того, в чийому користуванні вони перебувають, становлять державний фонд природних лікарських ресурсів.

2.2. Усі земельні й лісові площі, а також акваторії з природним зростанням лікарських рослин вважаються угіддями природних лікарських рослин.

III Організація збирання і заготівель лікарської рослинної сировини

3.1. Збирання і заготівля дикорослих лікарських рослин є найважливішим народногосподарським завданням, спрямованим на задоволення потреб охорони здоров'я і медичної промисловості в лікарській рослинній сировині.

3.2. Планування обсягів заготівель сировини дикорослих лікарських рослин здійснюється з урахуванням потреб охорони здоров'я і медичної промисловості в лікарській рослинній сировині за погодженням з землекористувачами і Державним комітетом УРСР по охороні природи та його органами на місцях, а також з виконкомами місцевих Рад народних депутатів.

3.3. Формування планових показників здійснюється на основі даних обстежень запасів дикорослих лікарських рослин. Обсяги заготівель, встановлювані організаціям Укоопспілки, Міністерства охорони здоров'я УРСР, Міністерства лісового господарства УРСР та Міністерства лісової промисловості УРСР, затверджуються в щорічних планах економічного і соціального розвитку Української РСР.

3.4. Для збирання сировини дикорослих лікарських рослин підприємствам, відомствам і організаціям, які мають плани і завдання на заготівлю, рішеннями виконавчих комітетів обласних Рад народних депутатів виділяються визначені землекористувачами ділянки лісів і земель строком до 5 років.

3.5. Організаціям, за якими було закріплено природні угіддя, при виконанні договірних зобов'язань надається переважне право користування ними на наступні строки.

3.6. Збирання лікарських рослин з обмеженим поширенням і невеликими запасами природних ресурсів (додаток 1) здійснюється за спеціальними дозволами, які видаються органами лісового або сільського господарства **(Квиток на заготівлю лікарської сировини дикорослих видів рослин. Додаток 5)** *

3.7. Рідкісні види лікарських рослин, запаси яких дуже обмежені (додаток 2), можна заготовляти лише у виняткових випадках.

Дозволом на право заготівлі сировини цих видів рослин є **Квиток на заготівлю лікарської сировини дикорослих рослин,** виданий облспоживкоопераціям і облаптекоуправлінням органами лісового або сільського господарства за погодженням з обласними інспекціями охорони природи.

3.8. Землекористувачі при збиранні й заготівлях дикорослих лікарських рослин зобов'язані оформити документи на право для збирання і заготівлі на загальних підставах.

3.9. Право на збирання лікарської рослинної сировини надається особам, які пройшли інструктаж про правила збирання й охорони лікарських рослин, який проводиться первинною заготівельною організацією.

3.10. Збиранням рослин можуть займатися як окремі особи (індивідуальні збирачі), так і групи людей (бригади), які мають посвідчення встановленого зразка (додаток 6), видані заготівельною організацією.

3.11. Школярі, які не досягли 16-річного віку, можуть заготовляти лікарську сировину під керівництвом збирача, який має **Посвідчення збирача лікарської рослинної сировини.**

3.12. При збиранні лікарських рослин необхідно виконувати такі вимоги:

---

* На землях держлісфонду документом, який засвідчує право збирання дикорослих лікарських рослин, може бути Лісовий квиток.

підземні частини рослин заготовляти після достигання і осипання насіння; залишати частину рослин для відновлення заростей, а молоді екземпляри — для доростання;

траву зрізувати без грубих приземних частин, не виривати рослини з корінням, кореневищами, бульбами, цибулинами;

кору і бруньки заготовляти із зрубаних, зрізаних або спиляних гілок на лісових вирубках (при рубках головного користування або рубках догляду, санітарних рубках і т. д.), а не з ростучих дерев і чагарників;

при заготівлі квіток і суцвіть з рослин кращі екземпляри залишати для обсіменіння і наступного відновлення рослин, а при заготівлі квіток і суцвіть з дерев і чагарників — не зрізувати, не спилювати і не обламувати гілок.

3.13. Можливий збір з одиниці площі від загального біологічного запасу в середньому допускається в таких межах;

для підземних частин рослин (коріння, кореневища, бульби, цибулини) — 15...20 % ;

трави, листя, квіток, суцвіть трав'янистих рослин, дерев і чагарників — 30...40 % ;

3.14. Періодичність заготівель не повинна перевищувати при збиранні:

підземних частин рослин (коріння, кореневища, бульби, цибулини) — 5 років;

трави — 2 роки;

листя, квіток, суцвіть, плодів, насіння — 1 рік.

3.15. Збирання видів дикорослих лікарських рослин, занесених у «Червону книгу СРСР» і «Червону книгу УРСР», забороняється до повного відновлення виду (додаток 4).

3.16. Забороняється збирати лікарські рослини на територіях:

природно-заповідних об'єктів — державних заповідників, природних національних парків, пам'яток природи республіканського значення, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва республіканського і місцевого значення, а також ботанічних заказників і заповідних урочищ республіканського і місцевого значення, де видами, що охороняються, є лікарські рослини;

лісопаркової частини зелених зон міст і селищ міського типу республіки;

інших ділянок, визначуваних науковими установами і органами лісового і сільського господарства в установленому порядку.

3.17. Забороняється приватний продаж усіх видів дикорослих лікарських рослин і сировини з них.

IV Обов'язки заготівельних організацій

4.1. Підприємства, відомства і організації, які заготовляють лікарську рослинну сировину, зобов'язані:

забезпечувати збирачів **Посвідченнями збирача...**

проводити інструктаж про правила збирання і охорони лікарських рослин;

заготовляти лікарську рослинну сировину тільки в обсязі й номенклатурі, визначеними державним планом і завданням для поставок на експорт;

оформляти у землекористувачів документи на право збирання лікарських рослин;

погоджувати планові обсяги і норми збирання та порядок заготівлі лікарських рослин з землекористувачами й державними органами охорони природи;

раціонально використовувати природні лікарські рослинні ресурси;

застосовувати технологію збирання лікарських рослин, яка виключає зменшення запасів сировини, і проводити заходи по відновленню їх;

вести контроль за якістю збираної сировини, дотримувати встановлених правил заготівель, виконувати вимоги охорони заростей лікарських рослин;

провадити роз'яснювальну роботу серед населення про значення збереження і відтворення дикорослих лікарських рослин, про важливість планової заготівлі їх для потреб охорони здоров'я;

навчати збирачів і нештатних заготівельників збиранню, сушінню і зберіганню лікарської сировини, знайомити з заходами і методами відновлювання дикорослих лікарських рослин.

V Обов'язки землекористувачів

5.1. Землекористувачі, які мають у своєму віданні угіддя природних лікарських ресурсів, зобов'язані:

визначати місця збирання особливо цінних і рідкісних видів лікарських рослин;

видавати заготівельним організаціям документи, які підтверджують право на заготівлю лікарської сировини;

проводити господарські заходи з урахуванням наявності сировинної бази лікарських рослин;

забезпечувати збереження і охорону запасів лікарських рослин;

вживати заходів по відновленню і відтворенню природних лікарських ресурсів;

забезпечувати максимальне збереження угідь природних лікарських ресурсів при проектуванні й проведенні меліоративних та інших робіт;

забезпечувати повне використання лікарських рослин при вирубках лісу, проведенні меліоративних заходів, забудові і т. п.;

в період цвітіння дикорослих лікарських рослин обмежувати застосування хімічних засобів захисту рослин у місцях масового їхнього зростання;

встановлювати строки сінокосіння і регулювати випасання худоби в місцях масового зростання лікарських рослин; здійснювати контроль за раціональним використанням і охороною ресурсів дикорослих лікарських рослин;

проводити роз'яснювальну роботу серед населення про необхідність збереження, охорони і раціонального використання лікарських рослин.

VI Контроль за дотриманням цих правил

6.1. Державний контроль за дотриманням цих Правил здійснюють виконкоми місцевих

Рад народних депутатів, органи Міністерства внутрішніх справ УРСР, Міністерства лісової і деревообробної промисловості УРСР, Державного комітету Української РСР по охороні природи.

6.2. Службові особи, які здійснюють державний контроль за дотриманням Правил, мають право: перевіряти і вимагати від державних і кооперативних організацій документи на право заготівель, збирання і реалізації лікарської сировини дикорослих рослин; вимагати від усіх збирачів сировини дикорослих лікарських рослин пред'являти документи, які підтверджують право збирання, а при виявленні порушень — складати протоколи;

вилучати і передавати за актами незаконно зібрану лікарську сировину заготівельним і торгуючим організаціям для реалізації в установленому порядку.

6.4. Особи, які допустили порушення цих Правил, а також інших законодавчих актів, що регулюють охорону дикорослих лікарських рослин, притягуються до відповідальності відповідно до діючого законодавства.

6.5. Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності за порушення цих Правил та інших законодавчих актів є протокол, складений уповноваженою службовою особою виконкому місцевої Ради народних депутатів, співробітником міліції, державної лісової охорони, народним дружинником або інспектором охорони природи.

6.6. Протокол складається в чотирьох примірниках, з яких один надсилається адміністративній комісії при виконавчому комітеті районної або міської Ради народних депутатів для притягнення винних до відповідальності, другий — землекористувачу для обліку і контролю за відшкодуванням збитку, завданої лікарським ресурсам, третій — порушникові Правил, четвертий — облінспекції по охороні природи.

6.7. Винні в порушенні цих Правил та інших законодавчих актів особи, крім притягнення їх до адміністративної чи карної відповідальності, зобов'язані відшкодувати завданий збиток у розмірах і порядку, які встановлюються діючим законодавством.

6.8. Лікарська сировина, зібрана з порушенням існуючого законодавства і Правил, підлягає вилученню і передачі торговій або заготівельній організації. При неможливості вилучити незаконно зібрану лікарську сировину стягується її вартість.

6.9. До порушень, що тягнуть матеріальну відповідальність за збиток, завданий запасам природних лікарських ресурсів, належать:

грубі порушення агротехнічних і експлуатаційних правил, які спричинили розвиток водної і вітрової ерозії в угіддях природних лікарських ресурсів;

порушення умов місцезростання дикорослих лікарських рослин, що спричинили втрату запасів внаслідок неправильного проведення меліоративних робіт (осушення, підтоплення і т. п.);

хімічне і всяке інше (випалювання, витоптування та ін.) знищення чи псування цінних рідкісних і зникаючих лікарських рослин тощо.

Додаток **1**

Список видів лікарських рослин з обмеженим поширенням і невеликими запасами сировини, збирання яких здійснюється за квитками органів лісового господарства

Авран лікарський
Багно звичайне
Бобівник трилистий
Брусниця
Вовчуг польовий
Гадючник шестипелюстковий
Гармала звичайна
Глечики жовті
Живокіст лікарський
Крушина ламка
Залізняк гострокінцевий
Звіробій звичайний
Іван-і-Марія
Калина звичайна
Кремена лікарська
Купина лікарська
Лепеха болотна
Материнка звичайна
Мильнянка лікарська
Наперстянка великоквіткова
Остудник голий
Очиток великий
Папороть чоловіча
Півники болотні
Півники сибірські
Ракові шийки
Ромашка лікарська
Рутвиця мала
Суниці лісові
Сумах дубильний
Сухоцвіт багновий
Чебрець
Чемериця біла
Чемериця Лобеля
Чорниця

Додаток 2

Список видів лікарських рослин, запаси яких дуже обмежені і збирання здійснюється за квитками органів лісового господарства, погодженими з державними органами охорони природи

Алтея лікарська
Барбарис звичайний
Барвінок малий
Валеріана лікарська
Головатень звичайний
Горицвіт весняний
Дягель лікарський
Золототисячник малий
Конвалія звичайна
Мучниця звичайна
Оман високий
Осока парвська
Первоцвіт весняний
Переступень білий
Перстач прямостоячий
Плющ звичайний
Родіола рожева
Родовик лікарський
Синюха голуба
Солодка гола

Додаток 3

Список видів лікарських рослин, обсяги заготівель яких не обмежені при суворому дотриманні правил збирання

Береза (всі види)	Грицики	Малина	Спориш звичайний
Блекота чорна	Деревій звичайний	Мати-й-мачуха	Фіалка триколірна
Бузина чорна	Дивина лікарська	Омела біла	Хвощ польовий
Буркун жовтий	Дуб звичайний	Пижмо звичайне	Череда трироздільна
Вільха клейка	Дурман звичайний	Подорожник великий	Черемха звичайна
Волошка синя	Жостір проносний	Полин гіркий	Чистотіл звичайний
Гірчак перцевий	Кропива дводомна	Полин звичайний	Шипшина
Гірчак почечуйний	Кульбаба лікарська	Собача кропива п'ятилопатева	Щавель кінський
Глід (усі види)	Липа (всі види)	Сосна звичайна	
Горобина звичайна	Лопух великий		

Додаток 4

Види лікарських рослин, занесені в:

I. «Червону книгу СРСР»

Анакамптис пірамідальний	Відкасник татарниколистий	Мачок жовтий	Пальчатокорінник
Арніка гірська	Зозулинець крапчастий	Офрис бджолоносна	Тирлич жовтий
Астранція велика	Зозулинець салеповий	Офрис кримська	Траунштейнера куляста
Беладонна лікарська	Зозулинець шоломоносний	Офрис оводоносна	

II. «Червону книгу УРСР»

Анакамптис пірамідальний	Офрис бджолоносна	Плаун-баранець
Астрагал шерстистоквітковий	Офрис кримська	Плаун колючий
Відкасник татарниколистий	Офрис мухоносна	Скополія карніолійська
Зозулинці (всі 15 видів)	Офрис оводоносна	Тирлич жовтий
Любка дволиста	Пальчатокорінники (всі 10 видів)	Тирлич крапчастий
Любка зеленоцвіта		Цибуля ведмежа

Додаток 5

Квиток
на заготівлю сировини
дикорослих лікарських рослин

_______________ «_____» 19____р.

Місто _______________

Республіка _______________

Область _______________

На підставі _______________
(планів, завдань, спеціального дозволу і т. д.)

Допустити _______________
(найменування заготівельної організації)

Заготівлю _______________
(зазначити вид лікарської рослини)

У розмірі _______________
(обсяг)

На території _______________
[місце збирання: лісництво (колгосп), квартал (поле) і т. д.]

На площі _______________
(га)

Особливі умови _______________

Строк користування з «_____» 19_____р. до «_____»__________19____р.

Ким виданий _______________
(посада, прізвище, ім'я, по батькові)

М. П.

З правилами раціонального використання, охорони, відновлення дикорослих лікарських рослин і відповідальністю за порушення їх ознайомлений.

Підпис _______________

Додаток 6

Посвідчення
збирача лікарської рослинної сировини

Прізвище____

Ім'я____

По батькові_____________________________________

Ким видано______________________________________

(найменування організації)

Дійсне по «____»________________________19____р.

М. П. Підпис ______________________

Довідкове видання

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ

Енциклопедичний довідник

За редакцією

Андрія Михайловича Гродзінського

Редактор В. В. Артюхов

Художнє оформлення та макет
С. Р. Ойхман, І. Г. Хороший

Художній редактор В. С. Мельничук

Художники
В. Я. Березань, В. Н. Бізов, П. Г. Бунятов, А. Р. Вишневський, В. О. Гурлєв, М. Ї. Кириченко, М. В. Кононенко, В. В. Корницький, С. О. Мандрика, О. Ю. Мачинський, С. М. Набережних, А. А. Поліщук, О. Ф. Прудникова, Ю. П. Радіоненко, В. В. Сергій, Л. Б. Сергій, О. Л. Сергій, В. В. Смуриков, А. Ф. Сокирко, В. Б. Сосницький, М. М. Федоров, Г. Я. Хмара, М. М. Чорноус, П, І. Яресько.

Слайди
В. І. Бабенка, А. М. Войтенка, О. В. Журби, І. О. Кропивницького, Й. Й. Сікури, І. Г. Сухенка.

Літературний редактор І. А. Черненко

Опрацювання словника Д. О. Дубенко

Комплектування Е. Ф. Козінцева

Технічний редактор Н. П. Новик.

Коректори
К. В. Гутаріна, Г. Д. Лазаренко, В. Я. Резнік, В. С. Сердюк, В. М. Чепеленко, О. К. Яценко.

ІБ № 97

Здано до набору 05.02.88. Підписано до друку 17.10.91. БФ 02743. Формат 70x100 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Балтика. Друк офсетний. Умови. друк. арк. 44,2. Умови. фарб.-відб. 199,6. Обл.-вид. арк. 79,38. Тираж 100 000 прим. (2-й завод 40 001—80 000 прим.). Зам. № 1-246. Ціна договірна.

Адреса видавництва
«Українська Енциклопедія»
ім. М. П. Бажана
і Українського виробничо-комерційного
центру «Олімп».:
252601, м. Київ-30, МСП, вул. Леніна, 51.

Харківська книжкова фабрика «Глобус»,
310012, м. Харків-12, вул. Енгельса, 11.